SOVYET RUSYA TARİHİ

BOLŞEVİK DEVRİMİ 3

1917-1923

E.H.Carr

Çeviren: Tuncay Birkan

3
SOVYET RUSYA TARİHİ 1917-1923
BOLŞEVİK DEVRİMİ
E.H.Carr

metis

METİS YAYINLARI

BOLŞEVİK DEVRİMİ
1917-1923, CİLT III

Edward Hallett Carr 1892 yılında Londra'da doğdu. Merchant Taylors School ve Cambridge Trinity College'da öğrenim gördü. 1916'da Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1927'de Moskova'ya ilk gezisini yaptı. 1936'da Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrıldı ve 1936-47 arasında Aberstwyth'deki Wales Üniversitesi'nde uluslararası politika profesörü olarak ders verdi. 1941-46 arasında *The Times* gazetesinin yayın yönetmeni yardımcılığını yaptı. 1953-55 arasında Oxford Üniversitesi'ne bağlı Balliol College'da, 1955'ten sonra da Trinity College'da çeşitli akademik görevler üstlendi. Birçok kitabı arasında başlıcaları şunlardır: *The Romantic Exiles* (1933), *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939* (1939), *Conditions of Peace* (1942), *The Soviet Impact on the Western World* (1946), *The New Society* (1951), *What is History?* (Tarih Nedir?) (1961) ve *Sovyet Rusya Tarihi* adlı dizide *The Bolshevik Revolution 1917-1923* (3 cilt), *Interregnum 1923-1924* (1 cilt) ve *Socialism in One Country 1924-1926* (3 cilt).

METİS YAYINLARI
İpek Sokak 9, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

BOLŞEVİK DEVRİMİ 1917-1923, CİLT III
Özgün Adı: The Bolshevik Revolution 1917-1923
İlk İngilizce Basımı: Macmillan 1953
Diğer Basımları: Pelican Books, 1966-77
© Edward Hallett Carr, 1953

© Bu çevirinin Türkçe yayım hakları
Metis Yayınları'na Aittir.
Birinci Basım: Eylül 2004

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.

Takım No: ISBN 975-7650-19-6
Cilt No: 975-342-484-1

SOVYET RUSYA TARİHİ

BOLŞEVİK DEVRİMİ 1917-1923

CİLT III

EDWARD HALLETT CARR

Çeviren: Tuncay Birkan

METİS YAYINLARI

ÖNSÖZ

Bu cildin yayımlanmasıyla birlikte Sovyet Rusya'nın tarihine ilişkin çalışmamın ilk bölümü tamamlanmış oluyor. Bu üç cilt bir arada 1922-23 kışında Bolşevik iktidarının ilk tahkimine kadar Bolşevik devriminin temel unsurlarını betimlemeye çalışıyor. Bu dönemin sonuna gelindiğinde, 1921'de NEP'in devreye sokulmasının ve 1922'de elde edilen harika hasatın ardından gelen ilk ekonomik iyileşme dalgası zirveye ulaşmıştı, yeni tarım ve çalışma kanunları ile medeni kanun hukuki istikrar vaat ediyordu, dış ülkelerle diplomatik ve ticari ilişkiler tesis etme yönünde ciddi ilerleme sağlanmıştı ve Komünist Enternasyonal artık sahnenin merkezini işgal etmiyordu. Rejim yerleşmişti. 1917'den beri ilk kez bir güvenlik hissi oluşmaya başlamıştı. Ayrıca en kötü engellerin sonunda aşılmış gibi göründüğü anda Lenin hasta düştü. Onun sahneden çekilmesi münasip, neredeyse dramatik bir duraklama noktasına karşılık gelir. Bundan sonra karşılaşılacak tehlikeler artık yeni bir döneme aitti.

Bu üçüncü cildi yazarken karşılaştığım başlıca düzenleme güçlüğü, Sovyet Rusya'nın dış dünyayla kurduğu çok renkli ama iç içe geçmiş ilişkiler yumağını aynı anda göz önünde bulundurmak oldu. Sovyet-Avrupa ilişkilerini ve Sovyet-Asya ilişkilerini su geçirmez bölümler şeklinde ele alarak ya da Narkomindel ile Komintern'in faaliyetleri arasında keskin bir ayrım yaparak belli bir düzenlilik oluşturulabilir. Ama bu düzen, ancak sahici resmin karmaşıklık ve karışıklığını feda etme pahasına ve Sovyet politikasının şu ya da bu yönünün birincil önemde olduğuyla ilgili dogmatik kanaatleri güçlendirme riskine girerek sağlanır. Bu nedenle ele aldığım malzemeyi mümkün olduğunca farklı hatları iç içe geçirecek ve aralarındaki içsel bağları açıkça gösterecek şekilde düzenlemeye çalıştım. Bu genel planın tek istisnası olarak, Sovyet-Uzakdoğu ilişkilerini cildin son iki bölümüne ayırdım, çünkü iç savaş ve Japonların Sibirya'ya yaptıkları askeri müdahaleleri sürdürmeleri yüzünden, Uzakdoğu Sovyet politikasının genel akışına Avrupa'dan ya da Asya'nın geri kalan bölgele-

rinden epey sonra girmiştir. Önceki iki ciltte olduğu gibi, anlatıyı tam hangi noktada kapattığım, konunun gereklerine göre değişiklikler gösterdi. Avrupa ülkeleriyle ilişkiler, kural olarak, 1922 sonlarından öteye götürülmedi, çünkü Fransızların 1923 Ocağı'nda Ruhr'u işgal etmeleri Avrupa'nın dört bir yanında yeni bir olaylar silsilesi başlattı. Öte yandan, Lozan konferansı görüşmeleri 1923 yazında sona ermesine kadar ele alındı; Uzakdoğu bölümlerinin doğal bitim noktası ise Joffe misyonunun sona ermesi ve 1923 Ağustosu'nda Karahan'ın gelişiydi.

Bol miktardaki ama dağınık malzemeyi bir araya toplamak başlı başına çetin bir işti, gözümden kaçmış ya da bulamadığım değerli kaynaklar olmuştur elbette. Sovyetler Birliği'nin arşiv ve kütüphaneleri hâlâ bağımsız araştırmalara neredeyse kapalı olduğundan, Sovyet tarihine ilişkin en zengin malzeme deposu Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunuyor. 1951 yılında Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nin nazik davetiyle ABD'yi bir kez daha ziyaret ettim ve burada 1919 ile 1939 arasındaki Alman-Sovyet ilişkileri üzerine bir dizi konferans verdim. Bu vesileyle Kongre Kütüphanesi, New York Halk Kütüphanesi ve Columbia Üniversitesi'nin kütüphanesindeki Sovyet malzemelerine de göz atma imkânı buldum. Sovyet Rusya dışındaki en zengin ve en kapsamlı Sovyet malzemesinin bulunduğu koleksiyonu, yani Stanford'daki Hoover Institute and Library'yi bir kez daha ziyaret etmeme zaman izin vermedi maalesef; gel gelelim, sayısız soruma şaşmaz bir alicenaplık ve sabırla verdiği cevaplar ve burada derlenmiş olan devasa miktarda malzemeye olan vukufu için Hoover Library'den Bayan O. H. Gankin'e özel bir teşekkür borçluyum.

Ayrıca bazıları arkadaşım olan, bazılarını da şahsen tanımadığım, bana cömertçe ellerindeki malzeme ya da bilgilere ulaşma imkânını verip bilgilerimdeki önemli boşlukları doldurmama yardımcı olan, ABD'deki bir dizi yazar, bilim adamı ve araştırmacıya da özel teşekkürlerimi iletmekle yükümlüyüm. Uzun yıllar Moskova'daki Alman Elçiliği'nde müsteşarlık yapan ve şu sıralarda Washington'da ikamet eden Bay Gustav Hilger, Alman-Sovyet ilişkilerindeki birçok önemli konu başlığı üzerine kişisel anılarını aktardı; yayımlanacağı duyurulan anıları geleceğin tarihçileri için vazgeçilmez bir kaynak olacaktır. Bay G. W. F. Hallgarten şu sıralarda Washington'da bulunan el konmuş Alman askeri arşivlerinde yer alan belgelerle ilgili notlarını okumama izin verdi. Johns Hopkins Üniversitesi'nden Profesör Owen Lattimore, yayımlanmış ve yayımlanmamış Moğolca malzemeleri benim için İngilizceye çevirdi ve Moğolistan hakkındaki eşsiz bilgilerinden yararlanmamı sağladı. Bay Rodger

Swearingen ve Bay Paul Langer, Japon komünizminin tarihi hakkındaki Japon kaynaklarından önemli miktarda malzemeyi bana ilettiler; söz konusu malzeme artık, bu kitap baskıya giderken ABD'de yayımlanmış olan *Red Flag in Japan: International Communism in Action, 1919-1951* adlı kitaplarında bulunabilir. Northwestern Üniversitesi'nden Bay A. S. Whiting 1917 ile 1922 arasındaki Sovyet-Çin ilişkileri hakkındaki (yakında yayımlanacak olan) tezinin elyazmasını gösterdi ve Komintern'in ikinci kongresinin kayıtlarındaki, s. 238'de zikrettiğim (66. ve 67. dipnotlar) uyumsuzluklara dikkatimi çekti. Cornell Üniversitesi'nden Bay George Kahin, Endonezya'da komünizmin gelişiminin ilk yılları hakkında yerel kaynaklardan alınmış değerli bilgiler verdi. Adının belirtilmesini istemeyen bir arkadaş, sayfa 96 (118. ve 120. dipnotlar), sayfa 304 (50. dipnot) ve sayfa 305' te (52. dipnot) aktardığım, yayımlanmamış Alman-Sovyet diplomatik yazışmalarına ulaşmamı sağladı. Son olarak Oregon Üniversitesi'nden Bay William Appleman Williams, bana Raymond Robins ile Alex Gumberg' in yayımlanmamış yazılarından aydınlatıcı alıntılar, Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşivleri'nden bizzat kendisinin aldığı notlar ve bu sonbaharda ABD'de yayımlanmış olan *American-Russian Relations 1781-1947* adlı kitabının elyazmasının bir kısmını göndererek, çalışmamın son safhalarında yardımıma koştu. Bu kapsamlı ve cömertçe yardımlar olmasaydı, bu kitap şu an yetersiz olsa bile yine de sahip olduğunu iddia edebileceği o denge ve kapsayıcılıktan dahi yoksun kalırdı. Adlarını andığım ve bu yetersiz teşekkürlerimi sunduğum kişilerin çoğu ele alınan olayları yorumlarken benden ve birbirlerinden çok farklı görüşler ileri süreceklerdir; bu tür farklılıkların yardımlaşmayı engellememesi, gerçek bilimin her zaman korumaya ve muhafaza etmeye çalıştığı bağımsızlığın yüreklendirici bir belirtisidir.

Önceki iki cildin önsözlerinde yardımlarını şükranla andığım, İngiltere'deki hemen herkesten yine değerli yardımlar aldım; onlara şu adlar da eklenmelidir: Hem birinci hem de üçüncü ciltte Orta Asya'yla ilgili meselelerde uzmanca önerileriyle bana yardımcı olan Profesör V. Minorski; nezaket gösterip Dünya Sendikalar Federasyonu hakkındaki, Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü himayesinde yayımlanacak olan çalışmasının tamamlanmamış elyazmasını görmeme izin veren ve kitabımın Profintern'in kurulmasıyla ilgili bölümlerini okuyan Bay V. Wolpert; bana Alman komünizminin tarihine ışık düşüren bir dizi nadir bulunur broşür ve dergiyi ödünç veren Bay F. L. Carsten. Bay Isaac Deutscher yine kitabımın önemli bir bölümünü okudu ve nüfuz edici eleştirilerde bulundu;

sürekli malzeme ararken bana her an uzmanca yardımlarda bulunarak zaten kendisine borçlanmama neden olan Bayan Jane Degras bütün metnin tashihini yaparak beni birçok yanlış ve baskı hatasından kurtardı. London School of Economics ve Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü kütüphanelerinin kendilerini işlerine adamış, becerikli personeline de yine çok teşekkür borçluyum. Başvurduğum kaynakları gün ışığına çıkarmakta karşılaştığım güçlükleri göz önünde bulundurarak, zorunlu olarak eksik ve seçici kalacak olan bibliyografyanın pratik yararını, burada listelenen kitapların British Museum'da bulunmuyorlarsa nerelerde bulunabileceğini belirterek artırmaya çalıştım; British Museum'dan Bay J. C. W. Horne bana büyük bir iyilik yapıp bibliyografyadaki kitapları Müze kataloğunda aradı. Son olarak, Leicester'daki University College'dan Dr. Ilya Neustadt üç cildin endeksini hazırlama gibi zahmetli bir işi üstlenerek içten teşekkürlerimi kazandı.

Bolşevik Devrimi 1917-1923'ün tamamlanması, beni doğal olarak, onun giriş bölümünü oluşturacağı daha geniş bir eser yazma ihtimali üzerinde düşünmeye itti. Modern tarih yazımında kolektif girişimler lehine ileri sürülen ve artık yaygınlaşmış olan savın gücünü belki de her zamankinden daha çok taktir edecek bir konumda olmama rağmen, şimdiye kadar bu denli çok sayıda kişiden aldığım desteği gene alabileceğime güvenebilirsem, kendi bağımsız çalışmamı sürdürebileceğimi umuyorum. Bir sonraki çalışma için epey araştırma yaptım, hatta bazı bölümlerini yazdım bile; kapsamı, düzeni ve başlığı konusunda henüz nihai bir karara varmamış olsam da önümüzdeki yıl bir cildi daha tamamlayabileceğimi umuyorum.

E. H. CARR
20 Ekim 1952

İÇİNDEKİLER

KISIM V
Sovyet Rusya ve Dünya

21	EKİM'DEN BREST-LITOVSK'A	13
22	İKİLİ POLİTİKA	64
23	TECRİT YILI	109
24	DİPLOMATİK YOKLAMALAR	144
25	DEVRİM: AVRUPA ÜZERİNDE	159
26	DEVRİM: ASYA ÜZERİNDE	217
27	DIŞ POLİTİKADA NEP	255
28	RUSYA VE ALMANYA	286
29	CENOVA VE RAPALLO'YA	318
30	KOMİNTERN'DE GERİ ÇEKİLME	358
31	AVRUPA'DA TAHKİM	396
32	DOĞU SORUNU	433
33	UZAKDOĞU: I – TUTULMA	453
34	UZAKDOĞU: II – YENİDEN SAHNEYE ÇIKIŞ	479
	Not E. MARKSİZMİN SAVAŞ KARŞISINDAKİ TAVRI	507
	Not F. KOMÜNİST ENTERNASYONAL'İN TARİH-ÖNCESİ	526
	KISALTMALAR LİSTESİ	531
	BİBLİYOGRAFYA	533
	DİZİN	545

KISIM V

SOVYET RUSYA VE DÜNYA

BÖLÜM 21

EKİM'DEN BREST-LITOVSK'A

Lenin kariyerinin başlarında "sosyal demokrat hareket, özü gereği enternasyonaldir" diye yazıyordu.[1] İki anlamda enternasyonaldi. Fransız devrimi devrimin ülke sınırlarına meydan okuyan bir olgu olduğu görüşünü devreye sokmuş ve yaygınlaştırmıştı, yani kendi ülkelerinde tutuşturdukları devrim meşalesini diğer ülkelere taşımak, devrimcilerin hem hakkı hem de göreviydi; devrimci savaş anlayışının kökeni buydu. 1848 devrimi tek ülkeyle sınırlı kalmamış, bulaşma yoluyla ta Rusya sınırlarına kadar bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Sosyalist devrimin bu örüntüyü izleyeceği ve bir ülkede zafer kazandıktan sonra, kısmen bulaşma yoluyla kısmen de devrimcilerin amaçlı eylemleri yoluyla bütün Avrupa'ya ve en sonunda da bütün dünyaya yayılacağı sorgusuz sualsiz kabul ediliyordu. Ama sosyal demokrasi bir başka anlamda da enternasyonaldi. *Komünist Manifesto*'da "Ulusal farklılıklar ve halklar arasındaki düşmanlıklar gün geçtikçe ortadan kayboluyor... Proletaryanın hâkimiyeti bunların daha da hızlı ortadan kaybolmalarına neden olacaktır" deniyordu. Sosyal demokrat hareketin savaş çığlığı "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" idi. Programı, "farklı bir bölümlenmeye, sınıflar arasındaki bölümlenmeye yol açmak üzere" ulusal sınırları yıkmaktı.[2] Lenin, sınıfa bağlılığın her zaman ulusa bağlılıktan önce gelmesi gerektiğinde ısrarlıydı.[3] Bu ilkeye dayanarak 1914'te açıkça "şu anki emperyalist savaşın bir iç savaşa dönüştürülmesi"nden bahsediyordu. Daha 1915 Ekimi'nde proleter devriminin ilk olarak geri kalmış Rusya'da patlak verebileceği olasılığını göz önünde bulunduruyordu. Bu durumda, Rusya'daki bir proleter hükümetinin görevi, ülke içinde burjuva demokratik devrimi tamamlamak, (Avrupa'nın burjuva demokratik hükümetlerinin kabul edemeyecekleri) bir demokratik barış sloganını öne çıkarmak ve Asya'da emperyalist devletlere karşı ulusal devrimleri kışkırtmak olacaktı. Böylece sadece Avrupa'da değil,

1. Lenin, *Soçineniya*, c. IV, s. 380. 2. Stalin, *Soçineniya*, c. II, s. 362.
3. Bu ilkenin Lenin tarafından gündeme getirildiği özgül durumlar için bkz. c. 1, s. 389.

Rusya'da da sosyalist devrime yol açılmış olacaktı.[4]

Lenin 3 Nisan 1917'de Petrograd'a ulaştığında savaş ve barış sorunu çoktan can alıcı bir önem kazanmıştı. Çar'ın devrilmesi ve demokratik bir hükümetin kurulmasına, hem Geçici Hükümet hem de Petrograd Sovyeti'ndeki SD ve Menşevik çoğunluk tarafından, devrimi savunmak adına savaş girişimine verilen desteğin mazereti gözüyle bakılıyordu. Sovyet'teki çoğunluğun, Dışişleri Bakanlığı görevini Milyukov'un yürüttüğü birinci Geçici Hükümet'ten tek farkı, "ilhak veya tazminat"ların olmadığı, "demokratik" bir barış sağlamak için aktif bir kampanya yürütmedeki ısrarlarıydı. Petrograd'daki Bolşevikler'in çoğu aynı çizgideydi; Kamenev açıkça ulusal savunmadan yana tavır almıştı.[5] Lenin on "Nisan tezi"nin ilkini bu konuya ayırmıştı. Geçici Hükümet'in kapitalist bir hükümet olduğunu ve bu hükümetin iktidara gelişinin, savaşın Rusya'nın gözünde sahip olduğu "soyguncu bir emperyalist savaş" karakterini değiştirmemiş olduğunu vurgulayarak işe başlıyordu: Dolayısıyla "devrimci savunmacılık"a hiçbir taviz verilemezdi. Ama Lenin'in pozitif önerileri ihtiyatlıydı: Hâlâ kandırılmış durumda olan kitleleri "sermaye ile emperyalist savaş arasındaki çözülmez bağ"ın varlığı konusunda ikna etmeye yönelik bir kampanya, orduda propaganda örgütlenmesi ve "düşman askeriyle dostluk kurmak".[6] On gün sonra Petrograd parti konferansında savaş hakkında uzun ve ayrıntılı bir önerge sundu, "devrimci savunmacılık"a yönelik saldırıyı tekrarlayan bu önerge Lenin'i eleştirenlerle kararsız olanların gönlünü alma amacı taşıdığı açıkça belli olan bölümler de içeriyordu. "Savaşın, *herhangi bir* ülkenin askerlerinin savaşı sürdürmeyi topyekûn reddetmeleriyle, askeri harekâtlara topyekûn son verilmesiyle, basitçe 'süngüleri toprağa saplayarak' sona erdirilebileceğini varsaymak kesinlikle anlamsız olurdu." Taslak karar önergesi, konferansı "kapitalistlerin partimiz aleyhine yaydıkları, bizlerin Almanya'yla ayrı bir barış yapmaktan yana olduğumuz şeklindeki alçakça iftiraya tekrar tekrar karşı çıkmaya" davet ediyordu. Alman imparatoru da II. Nikolay ya da İtilaf Devletleri krallarından herhangi biri gibi "taç giymiş bir hırsız"dı. Partinin, eğer iktidarı ele geçirirse, "Almanya'ya ve *hep birlikte bütün ülkelere*" derhal demokratik bir barış önerme niyetinde olduğunu göstermek için, parti dergisi *Sotsial-Demokrat*'ın Ekim 1915 sayısında yayımlanmış

4. Marx'ın savaş hakkındaki görüşleri ve Lenin'in 1917'den önce bu görüşleri nasıl geliştirdiği Not E'de ele alınıyor: "Marksizmin Savaşa Karşı Tavrı".

5. Bkz. c. 1, s. 79. 6. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 87-8.

olan bir bildiriden alıntılar yapılıyordu. Taslak önerge bu bildiriyi onaylıyor ve "halkın çoğunluğu... halihazırdaki savaş ile kapitalistlerin çıkarları arasındaki çözülmez bağı anlayana kadar, halkların katledilmesine son verme işini hızlandırmanın tek yolu vardır" diye ekliyordu. Bu yol da cephede düşman askeriyle dostluk kurmaktı ki bu dostluğun amacı da hem Almanya'da hem de Rusya'da devlet iktidarının bütünüyle İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri'ne devredilmesini sağlamaktı.[7] Konferans tarafından rafa kaldırıldığı anlaşılan bu taslak önerge, Lenin tarafından aynı ayın sonunda Tüm Rusya parti konferansına ("Nisan konferansı" da denir) tekrar sunuldu.

Bu konferans toplanmadan önce, 1917 Nisanı'nın ikinci yarısında Borgbjerg adlı Danimarkalı bir sosyalistin Petrograd'ı ziyareti durumu daha da karmaşıklaştırdı; Borgbjerg Petrograd Sovyeti icra komitesine, barış koşullarını tartışmak üzere Stockholm'de toplanacak bir uluslararası sosyalist konferansa temsilciler göndermeleri için bir davet getirdi. Borgbjerg Kopenhag'dan ayrılmadan önce, iki yurtsever Alman sosyal demokratı, Scheidemann ve Ebert, Alman Hükümeti'nin onayıyla, onunla görüşmüşlerdi; desteklemeye hazırlandıkları koşulların da Almanya'nın işgal ettiği toprakları tahliye etmesi, Lorraine'de bir sınır ayarlaması yapılması ve Alman Polonyası'na kültürel özerklik verilmesi olduğu bildiriliyordu. SD ve Sovyet'teki Menşevik çoğunluk bu önerileri kabul etmeye hazırdı. Lenin, Bolşevik "Nisan konferansı"nda Alman önerilerinin, Almanya'daki durumun ümitsiz olduğunu gösterdiğini iddia edip Borgbjerg'i Alman burjuvazisinin ajanı, önerilen Stockholm konferansını da komedi olmakla itham etti.[8] Almanya'yla ayrı müzakereler yürütme niyetinde olma suçlamalarını bu şekilde bertaraf eden Lenin, savaş sorununa dönüp konferanstaki bir komisyonda üzerinde çalışılmış olan taslak önergesinin çok az değiştirilmiş bir versiyonunu sundu. Yedi çekimser oy dışında konferansın oybirliğiyle kabul ettiği karar metni, emperyalist savaşın kapitalist karakterini vurgulayarak ve "bütün gizli-hırsızlık anlaşmalarının ifşa ve feshedilmesini" talep ederek başlıyordu. Metnin ikinci kısmı "devrimci savunmacılık"ı reddediyor, üçüncü kısmı ise şunu ilan ediyordu: "Bu savaş, ancak savaşan ülkelerden en azından birkaç tane-

7. *A.g.e.*, c. XX, s. 186-90; Ekim 1915 bildirisi için bkz. aşağıda s. 522.

8. *A.g.e.*, c. XX, s. 254-65; Lenin Almanların talep ettiği iddia edilen koşulları Menşevik gazetesi *Raboçaya Gazeta*'dan alıntılıyordu. Borgbjerg'in önerisini reddetmeyi savunan karar, 8 çekimsere karşı 140 oyla kabul edildi (*VKP (B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 230-2.

sinde bütün devlet iktidarının proleterlere ve yarı-proleterlere devredilmesi yoluyla, demokratik bir barışla sona erdirilebilir. Metin, 1915'te ilk kez Lenin tarafından taslağı hazırlanan programı tekrarlıyor, yani bütün savaşan taraflara hemen "demokratik bir barış" yapmayı öneriyordu. Ama, "bu önlemler ve aleni barış önerisinin savaşan ülkelerin işçilerinin birbirlerine tamamen güvenmesini sağlayacağını ve kaçınılmaz olarak proletaryanın önerilen barışa karşı olan emperyalist hükümetlere baş kaldırmasına yol açacağını" peşinen kabul ederek açıkça bozgunculuk yapıyormuş gibi görünmekten kaçınıyordu. Nitekim devrimci propaganda ve cephede düşman askeriyle dostluk kurma, ancak "Rusya'daki devrimci sınıf bütün devlet iktidarını ele geçirene" kadar zorunlu görülüyordu; çünkü bunu otomatik olarak diğer ülkelerde de iktidarın proletaryaya devredilmesi izleyecekti.[9] 1917 Temmuzu'nda Galiçya cephesinde yapılan Temmuz taarruzunu protesto etmek üzere ordudaki Bolşevik örgütlerin katılımıyla düzenlenen bir konferans aynı görüşü neredeyse aynı sözcüklerle dile getiriyordu; iktidarın Sovyetler'e geçmesinin ardından bütün savaşan ülkelere bir barış önerisinde bulunulacak ve bu öneri "kaçınılmaz olarak proletaryanın böyle bir barışa karşı çıkan bütün emperyalist hükümetlere baş kaldırmasına yol açacak"tı.[10]

Nitekim, Nisan-Ekim 1917 dönemi boyunca, açıkça dile getirilse de getirilmese de, Bolşevik kampındaki varsayım, Rusya'daki Bolşevik devrimin, "demokratik" bir barışla savaşa son verilmesinin ve Avrupa'daki proleter devriminin tek bir sürecin parçaları oldukları ve pratikte birbirlerinden ayrılamaz olduklarıydı. Lenin, 1917 Eylülü'nün sonlarında parti dergisinde yayımlanan bir yazısında bir an bu kadar olumlu olmayan bir alternatifin ne olabileceği konusunu ele alır:

> Eğer en düşük olasılık gerçekleşirse, yani savaşan hiçbir devlet bir ateşkesi bile kabul etmezse, o zaman bizim açımızdan savaş gerçekten zorunlu, gerçekten adil ve kendimizi savunmaya yönelik bir savaş olacaktır. Sırf proletaryanın ve en yoksul köylülerin bunun bilincinde olmaları bile, askeri bakımdan Rusya'yı kat be kat güçlü kılacaktır, özellikle de halkı soyan kapitalistlerden tam anlamıyla kopulduktan sonra. Bizim açımızdan savaşın, laf olsun diye değil gerçekten, bütün ülkelerin ezilen sınıflarıyla ittifak kurma savaşı, bütün dünyanın ezilen halklarıyla ittifak kurma savaşı olacağından ise bahsetmeye bile gerek yok.[11]

9. *VKP (B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 227-8.

10. *A.g.e.*, c. I, s. 242; 1917 Ağustosu gibi geç bir tarihte Kamenev VTsIK'da Stockholm konferansı lehine bir konuşma yaptı ve Lenin tarafından şiddetle eleştirildi (Lenin, *Soçineniya*, c. XXI, s. 78-9).

11. *A.g.e.*, c. XXI, s. 224.

Ama bu durumda bile, Lenin böyle bir savaşın ilan edilmesinin, başlı başına, kapitalist ülkelerde hemen devrime yol açacağını varsayıyordu kesinlikle. Lenin "devrimci savaş" olasılığını göz önünde bulundurmayı sürdürürken aklındaki tablo buydu. İyimser mizacı ve devrime duyduğu inanç, kapitalist Devletlerin hem "demokratik" bir barışı reddedebilecekleri hem de devrim kuvvetlerine karşı askeri güçlerini seferber edebilecekleri olasılığını dikkate almasını önlüyordu.

1917 Mayısı'ndan itibaren SD'ler ile Menşevikler'in de dahil olduğu ve savaşın amaçlarını tanımlamaları konusunda batılı müttefiklerini gittikçe daha fazla sıkıştırmaya başlayan Geçici Hükümet, ilhak ya da tazminat içermeyen demokratik bir barış propagandası yapmakta müşkülat çekiyordu. Şubat Devrimi'nin Büyük Britanya'da yarattığı dolaysız sonuç, savaş yüzünden geçici bir süre gölgede kalmış olan bütün Sol kuvvetleri güçlendirmek ve özellikle de savaşın "demokratik" amaçlarını tanımlama talebini canlandırmak oldu.[12] Savaşın amaçları hakkındaki ilk ciddi tartışma, Avam Kamarası'nda 16 Mayıs 1917'de, Bağımsız İşçi Partisi'nin o zamanki sözcülerinden Snowden'ın, Rusya'nın ilhak ve tazminat içermeyen, kendi kaderini tayin hakkını tanıyan formülüyle aynı doğrultuda bir amaçlar beyanı yapılması çağrısında bulunan bir önergesiyle başladı; ve bu önerge 32 oy aldı ki bu, dikkate değer bir azınlık gösterisi sayılabilirdi. Şubat devriminin Amerikan kamuoyu üzerindeki etkisi de aynı ölçüde çarpıcıydı. Bu devrimin Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesini hızlandırdığını ileri sürmemizi gerektirecek bir şey olmasa da, Amerika'nın savaşa girmesine destek verenlerin karşılaşmak zorunda kalabilecekleri ciddi engellerden birini ortadan kaldırmış[13] ve diğer İtilaf Dev-

12. Dikkatli bir Amerikalı eleştirmen İngilizlerin tepkilerini şöyle anlatır: "Batı'nın çıkmaza girmiş olması ve diğer cephelerde başarı sağlanamamış olması, herhangi bir zafer kazanma umudunu belirsiz geleceğe ertelerken, devlet adamları arasında son dönemlerde yapılan görüşmeler, dolaysız bir sonuç yaratmasa da, barış görüşmeleri için elverişli bir atmosfer yaratmıştı. İşte bu ortamda, o sıralarda büyük tarihsel öneme sahip bir olay olduğu fark edilen Rus devrimi, her türlü Sol faaliyeti canlandırdı ve hatta son tahlilde sendikacıların o zamana kadar sosyalist derneklerin tekelinde olan görüşlere yaklaşmasına neden oldu. Devrime verilen bu olumlu tepkide en büyük sorumluluk, ilhaksız, tazminatsız hemen barış sloganında ve her halkın kendi kaderini tayin etme hakkını tanımasındaydı" (Carl F. Brand, *British Labor's Rise to Power* (Stanford, 1941), s. 90).

13. Lansing devrimin "savaşa demokrasi için ve mutlakiyetçiliğe karşı verilen bir savaş olarak bakmanın önündeki son engeli kaldırdığını" düşünüyordu (S. F. Bemis, *American Secretaries of State*, c. X (New York, 1928), s. 97); ve H. Notter, *The Origins of the Foreign Policy of Woodrow Wilson* (Baltimore, 1937), s. 639'da kongre üyelerinin bu doğrultudaki sayısız demecine atıflar yapar.

letleri'nin o zamana kadar münasip gördüklerinden daha net ve çok daha "demokratik" bir barış amaçları beyanında bulunulması talebini canlandırmıştır. İtilaf Devletleri'nin bu talebi kabulde gönülsüz davranmaları ve İngiliz ve Fransız hükümetlerinin İngiliz ya da Fransız sosyalistlerinin Stockholm'de toplanması önerilen barış konferansına katılmalarına izin vermemesi (bu yüzden konferans da yapılamamıştır), Geçici Hükümet'e zarar verdi ve Bolşevik saldırılarına maruz kalmalarına neden oldu. 1917 sonbaharında Lenin hem uluslararası ortamdaki hem de ülke içindeki alametleri gittikçe daha fazla hayra yoruyordu. Parti merkez komitesinin, Zinovyev ile Kamenev'in aleyhteki oylarına rağmen 10 Ekim 1917'de aldığı iktidarı ele geçirme kararı, "Rus devriminin uluslararası durumu"nu "silahlı ayaklanmayı gündeme getiren" faktörlerden biri olarak gösteren bir atıfla açılıyordu. "Uluslararası durum", hem "dünya sosyalist devriminin bütün Avrupa'da geliştiğinin uç bir örneği olarak Alman donanmasındaki ayaklanma"dan hem de "Rusya'da bu devrimi boğmak amacıyla emperyalistler arasında yapılabilecek bir barış tehdidi"nden ibaretti.[14] 16 Ekim 1917 tarihli sonraki toplantıda, Lenin bir kez daha Alman donanmasındaki isyana atıfta bulunuyor ve şöyle diyordu: "Uluslararası durum, eğer şu anda harekete geçersek bütün proleter Avrupa'nın bizim yanımızda olacağına inanmak için bir dizi nesnel gerekçe sunuyor." Aynı toplantıda Stalin de uluslararası duruma "daha fazla inanmak" gereğini savunmuş ve bir yanında Lenin'in, öbür yanında Kamenev ile Zinovyev'in durduğu meseleyi herkesten daha net biçimde formüle etmiştir:

> İki çizgi var: Biri devrimin zaferi için gerekli yolu çiziyor ve Avrupa'ya güveniyor, ikincisi devrime inanmıyor ve sadece bir muhalefet olmaya dayanıyor.[15]

Avrupa'ya güven Rusya'da sosyalizmin zaferinin çok önemli bir öncülüydü. Lenin, daha 1905'te sosyalist devrime geçmek için zorunlu olduğunu ortaya koyduğu, biri ülke içiyle, diğeri uluslararası durumla ilgili iki koşula bağlı kalmıştır: Rus köylülüğüyle kurulacak ittifak ve Avrupa'daki bir proleter devriminin desteği. 1917 Ekimi'nde de bu iki koşul hemen yerine getirilmediği takdirde zafer kazanmış olan devrimin Rusya'da ayakta kalabileceğine de cidden inanmıyordu. Bolşevikler'in iktidarı ele

14. *VKP (B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 273; 10 Ekim 1917 tarihli toplantının kaydı şuradadır: *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 98-101.

15. Lenin, *Soçineniya*, c. XXI, s. 331-2; Stalin, *Soçineniya*, c. III, s. 381; bütün tartışma şurada bulunabilir: *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 111-24.

geçirdiklerinde yaptıkları ilk iki yasa düzenlemesi –toprak kararnamesi ve barış kararnamesi– bu koşulları yerine getirme girişimleriydi.

Ünlü "barış kararnamesi" –aslında demokratik bir barış yapmaları için savaşan ülkelerin hükümetlerine ve halklarına yapılan bir çağrıydı bu kararname– devrimin zafer kazandığı günün hemen ertesinde, 26 Ekim/8 Kasım 1917'de, "geçici işçi ve köylü hükümeti"nin ikinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi tarafından kabul edilen ilk dış politika yasasıydı. Bu kararnamenin ardındaki itici güç kısmen ülke içinden geliyordu. Barış kararnamesi bir anlamda, tıpkı toprak kararnamesi gibi, köylülere –üniformalı köylülere– yapılan bir çağrı niteliğindeydi. Rejim bu kritik anda köylü kitlelerinin, özellikle de bakış açıları Marksist terminolojiyle "küçük burjuva" kalan, seferberlik halindeki köylü kitlelerinin desteğine bağımlıydı ve durum böyle olduğu sürece devrim burjuva-demokratik süslerini bir kenara atamıyordu. Lenin'in daha sonraları yazdığı gibi, "dört yıllık savaşın yıprattığı ve eziyet çektirdiği" kitleler sadece barış istiyorlardı ve "Neden savaş?" sorusunu soracak durumda değillerdi.[16] Lenin'in düşündüğü sadece köylüler de değildi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelmeden, burjuva radikal pasifizmi, özellikle Almanya'daki sosyal demokratların savaş ve barış hakkındaki düşüncelerinin önemli bir bölümünü etkilemeye başlamıştı. Rus sosyal demokratları bu etkinin bulaşmasından kaçamamışlardı; Nisan 1917 deneyiminin gösterdiği gibi, birçok Bolşevik bile bu terimlerle düşünmeyi, ulusal yenilgi ve toplumsal devrim yoluyla ulaşılacak bir barış terimiyle düşünmekten kolay görüyorlardı. Rejimin pamuk ipliğiyle bağlı vaziyette ayakta kaldığı o can alıcı iktidarı ele geçirme anında, Lenin olası destekçilerinden mümkün olan en çok sayıda kişiyi toparlayacak ve mümkün olan en az sayıda kişiyi şoke edecek terimlerle konuşmak zorundaydı. Gelgelelim, barış kararnamesi öncelikle dış politikayla ilgili bir yasaydı ve kesinlikle, Amerikan kamuoyuna ve bu kararnameye sempatiyle yaklaşabilecek diğer ülkelerdeki radikallere hitap edeceği hesaplanmış unsurlar içeriyordu. Lenin iki yıl önce "ne Almanya ne İngiltere ne de Fransa'nın" Bolşevikler'in önereceği koşullarda bir barışı kabul edeceğini öngörmüştü. Ama reddedeni zor duruma düşürecek ve taviz vermek zorunda bırakacak ölçüde makul şartlar sunmak iyi bir politikaydı ve bu şartları Atlantik'in öbür yakasında kullanılan dile mümkün olduğunca yakın bir dille kaleme almak cazip bir

16. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 237.

seçenek gibi görünüyordu. Sovyet Hükümeti, Geçici Hükümet'ten, demokratik bir barış için mücadele etmenin ABD ile devrimci Rusya'nın ortak çıkarı olduğunu vurgulayan geleneği devralmıştı.

Böylece devrim ertesinde ikinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nin onayladığı barış kararnamesi, kullandığı dil ve esin kaynakları bakımından Marksist olmaktan çok Wilsoncuydu ve *Komünist Manifesto*'nun uzak bir torunu olmaktan çok, iki ay sonra açıklanacak olan on dört maddenin dolaysız habercisi olarak görülmeyi hak ediyordu; aslında bu kararnamenin Wilson'un on dört maddeyi açıkladığı konuşmasına ilham verme konusunda dolaylı bir rol oynamış olduğuna dair sağlam tanıklıklar vardır.[17] Bu kararname "savaşan bütün halklara ve bu halkaların hükümetlerine" hitap eden ve bütün dünyada yayımlanan bir öneri, hemen barış imzalanması önerisi niteliğindeydi. Sosyalist değil, "adil, demokratik" bir barış talep ediyordu –ilhak ve tazminatlar içermeyen bir barış, bütün ülkelerin "özgür bir seçimle" kendi kaderlerini tayin etme haklarına dayalı bir barış. Gizli diplomasinin ortadan kaldırıldığını ilan ediyor, hükümetin geçmişteki gizli anlaşmaları yayımlayıp gelecekteki tüm diplomatik görüşmeleri "bütün halkın önünde tamamıyla açık bir şekilde" yürüteceğini beyan ediyordu. Savaşın nedeninin kapitalizm, çaresinin de sosyalizm olduğuna dair hiçbir şey söylenmiyordu. İngiltere, Fransa ve Almanya'nın işçilerinin "barış çalışmalarını ve ayrıca emekçi ve sömürülen halk kitlelerini her türlü kölelik ve sömürüden kurtarma çalışmasını başarıyla sonuçlandırmak" için Rus yoldaşlarına yardım etmeye davet edildikleri son cümlede, dünya devrimine dair çok hafif bir dokundurma vardı. İkinci Tüm Rusya Köylü Temsilcileri Kongresi'nin 3/16 Aralık 1917'de İtilaf Devletleri'yle yürütülen ateşkes müzakereleri vesilesiyle çıkardığı bir karar bu kadar bile ileri gitmiyordu. "Almanya ve Avusturya köylüleri, işçileri ve askerleri"ne sadece "hükümetlerinin emperyalist talepleri-

17. House'a göre, "Amerikan elçiliği müttefikler arası konferanstan, savaş amaçlarıyla ilgili, Rusya'yı savaşta tutabilecek bir manifesto çıkarmayı başaramadığı içindir" ki Wilson 18 Aralık 1917'de "bizzat kapsamlı bir konuşma yapmayı" düşünmeye başlamış (C. Seymour, *The Intimate Papers of Col. House*, c. III (1928), s. 324-5). 3 Ocak 1918'de Wilson Petrograd'daki Amerikan Büyükelçisi'nden Rusya'yı savaşta tutmayı sağlayabilecek bir yol olarak savaş amaçlarının yeniden belirlenmesini talep eden bir telgraf aldı. On dört madde formuna başvurulması da, Petrograd'daki Amerikan Halkla İlişkiler Komitesi temsilcisi Sisson'un 3 Ocak 1918 tarihli telgrafındaki önerinin sonucuydu; Sisson Wilson'a "Amerika'nın emperyalizm karşıtı savaş amaçları ve gereklerini, en fazla 1000 sözcüklük, kısa, neredeyse yafta gibi paragraflarla yeniden ifade etmesini" tavsiye etmiş (E. Sisson, *One Hundred Red Days* (Yale, 1931), s. 205; G. Creel, *Rebel at Large* (New York, 1947), s. 168).

ne ödünsüz bir direnişle karşı çıkmaları ve böylece halklar arasında yapılacak bir barışın en hızlı şekilde imzalanmasını garantiye almaları" çağrısında bulunuyordu.[18] Devrimin ilk haftalarının tanıklarından biri yaygın haletiruhiyeyi çok canlı bir biçimde betimlemiştir:

> Dışişleri Bakanlığı binasının balkonuna asılan büyük kırmızı bir pankart kış rüzgârında dalgalanıyordu. Üzerinde "Yaşasın Barış!" sözcükleri yazılıydı. Buradaki bütün atmosfer, Rus devrimcilerinin cidden bir barış mücadelesine girmiş oldukları izlenimini veriyordu. Troçki'nin sözcük dağarcığından sınıf savaşıyla ilgili tabirler, en azından geçici bir süreliğine, kalkmış ve yerlerine "Halkların uluslararası barışı" sözcükleri geçmişti.[19]

Ve Radek, beş yıl sonra yazdığı resmi bir anma yazısında, bu ilk anlardaki Sovyet politikasının amacını, sınıftan ya da devrimden hiç mi hiç bahsetmeyen terimlerle anlatabiliyordu: "Hükümetlerin, kitlelerden gelen baskıyla, barış müzakereleri için bizimle masaya oturabilmelerini ve böylece bizim açımızdan daha elverişli olan genel bir barış ortamına yol açabilmelerini sağlamak için İtilaf Devletleri'ndeki halk kitlelerini uyandırmak."[20]

Savaşan bütün ülkelere demokratik bir barış önerisinde bulunmanın yanı sıra, Bolşevikler'in iktidarı ele geçirmeden önce izleyeceklerini beyan ettikleri tek diğer dış politika ilkesi, gizli anlaşmalara son vermek ve bunları yayımlamaktı. Bu teminat barış kararnamesinde de yineleniyordu. Savaşan İtilaf Devletleri'nin ileride elde edecekleri ganimetleri paylaşmak için yaptıkları anlaşmaların yayımlanmasına, Sovyet diplomasisinin çok önemli bir görevi ve başarısı gözüyle bakılıyordu. Gizli diplomasi, uzun bir süredir hem sosyal demokratların hem de burjuva radikallerin saldırılarının gözde hedeflerinden biriydi. İkinci Enternasyonal'in 1910'daki Kopenhag kongresinde gizli diplomasi kınanmıştı; İngiltere'de pasifist eğilimleri olan etkili bir radikal grup, savaş sırasında başlıca derdi gizli diplomasiyi ortadan kaldırıp dış politika üzerinde halk denetimi sağlamak olan bir Demokratik Denetim Birliği yaratmıştı; ABD'de ana-

18. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 204; karar metni onun toplu eserlerine dahil edildiğine göre muhtemelen Troçki tarafından kaleme alınmıştı. Birkaç gün sonra VTsIK "bütün ülkelerin emekçi kitleleri"ne hitaben, "halklara ait bir barış, demokrasinin barışı, adil bir barış" yapmaya yönelik bir çağrı daha yayımladı; ama "böyle bir barışa ancak bütün ülkelerin halkları devrimci bir mücadeleyle kendi koşullarını kabul ettirdiği takdirde ulaşacağız" diye de ekliyordu (*Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 133).

19. M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 183.

20. *Za Pyat' Let* (1922), s. 60: Bu kitap parti merkez komitesinin devrimin beşinci yıldönümünü kutlamak amacıyla yayımladığı bir yazılar derlemesiydi.

yasa Senato tarafından alenen onaylanmayan herhangi bir uluslararası anlaşmanın kabulünü engelleyecek şekilde kaleme alınmıştı. Nitekim tıpkı barış kararnamesi gibi, anlaşmaların yayımlanması da, birbirleriyle ve tahtından indirilmiş olan Çar rejimiyle yaptıkları sinsi pazarlıklar bu şekilde dünyaya ifşa edilen İtilaf Devletleri hükümetlerinin başları üzerinden Amerikan kamuoyuna ve bu ülkelerdeki radikal kamuoyuna hitap eden bir eylemdi bir bakıma. 1914 ile 1917 arasında imzalanan anlaşmaların yayımı[21] *İzvestiya*'da 10/23 Kasım 1917'de başladı ve bu belgeler broşürler halinde yeniden yayımlandı, bunlardan yedisi 1917 Aralığı'yla 1918 Şubatı arasındaki dönemde hızla ve peş peşe çıktı. O tarihten sonra Rus diplomasisinin devrim-öncesi dönemine ait birçok gizli belge de yayımlandı. Bu belgelerin İngilizcede ilk kez 12 Aralık 1917'de *Manchester Guardian* gazetesinde yayımlanmasıyla birlikte, İngiliz radikal çevrelerinin barışın amaçlarının tanımlanmasına yönelik talepleri canlılık kazandı. Bu durum ABD'de de sansasyon yarattı ve Wilson'un, üzerinde birkaç gün sonra çalışmaya başladığı on dört maddeyi oturttuğu çerçeveyi kesinlikle etkiledi. Söz konusu maddelerden ilkinin, genç Amerikan demokrasisinin ve daha da genç Rus demokrasisinin eski Büyük Devletler'in geleneksel uygulamalarına başkaldıran taleplerini kayıt altına alması tesadüf değildi:

> Üzerinde açık müzakereler yürütülen ve ardında hiçbir türden özel/gizli uluslararası anlayışın bulunmayacağı açık barış anlaşmaları; diplomasi her zaman açıkça ve halkın gözü önünde yapılacaktır.

Gelgelelim, gizli anlaşmaların yayımlanmasının önemi, ABD ve diğer ülkelerdeki radikal kamuoyuna hitap etmesiyle sınırlı değildi. Gizli diplomasiye karşı yürütülen demokratik kampanya, on dokuzuncu yüzyılın demokrasi öğretisinin derinlerinde kök salmış olan bir inanca, kamuoyunun etkililiği ve haklılığına duyulan radikal inanca dayanıyordu. Kötü niyetli hükümetlere değil de aydınlanmış halklara hitap etmek, Wilson'un siyasi beyanlarının ve Demokratik Denetim Birliği gibi burjuva radikal örgütlerin propagandalarının ortak noktasıydı ve halkın geniş kesimlerin-

21. Troçki'nin VTsIK'ya yaptığı açıklamada söylediği gibi, bunlar aslında "parşömen üzerine yazılmış anlaşmalar" değil, "hükümetler arasında yapılan diplomatik yazışmalar ve gidip gelen şifreli telgraflar"dı (*Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 42). Yayımlanan anlaşmaların ilki ve en çok sansasyon yaratanı, 1915 Martı'nda İngiltere-Fransa-Rusya arasındaki telgraf yazışmalarıydı; bunlara göre Rusya'ya İstanbul, İngiltere'ye İran'daki eski tarafsız bölge, Fransa'ya da Batı Avrupa'daki toprak taleplerine Rus desteği vaat ediliyordu.

den sorgusuz sualsiz destek görmüştü.[22] Bolşevikler'in, burjuva demokratik halk idealizasyonundan Marksist proletarya idealizasyonuna fark ettirmeden geçmeleri ve oklarını özgül olarak kapitalist hükümetlere değil de bir bütün olarak kapitalizme yöneltmeleri için kusursuz bir silahtı bu. Lenin 1917 Nisanı'nda gizli anlaşmaların "kapitalistlerin çıkarları ile halk iradesi arasındaki çelişkileri en belirgin haliyle ortaya çıkarmış olduğu"nu beyan ettiğinde, söz konusu geçiş yarı yarıya yapılmış oldu.[23] *İzvestiya*'da ilk anlaşmalar yayımlanırken başlarına Troçki'nin imzasıyla kısa bir not da iliştirilmişti. Troçki açılış paragraflarında "demokrasi" telinden çalınakla yetiniyordu:

> Avrupa halklarının varını yoğunu elinden alan ve onları mahveden emperyalizme karşı mücadele, aynı zamanda, gün ışığına çıkmaktan haklı nedenlerle korkan kapitalist diplomasiye karşı bir mücadele de demektir. Rus halkı ve onunla birlikte Avrupa halkları ve bütün dünya, finansör ve sanayicilerin parlamenter ve diplomatik ajanlarıyla birlikte gizli gizli hazırladıkları planlarla ilgili kanıtlanmış hakikati bilmelidir... Gizli diplomasinin ortadan kaldırılması onurlu, halka dayalı, gerçekten demokratik bir dış politikanın birinci koşuludur.

Ama son paragraf ihtiyatlı bir şekilde farklı bir zemine kayıyordu:

> Bizim programımız milyonlarca işçi, asker ve köylünün yakıcı özlemlerini dile getiriyor. Biz halkların onurlu bir biçimde bir arada varolması ve işbirliği ilkelerine dayalı en hızlı barışı istiyoruz. Sermayenin egemenliğinin en hızlı biçimde alaşağı edilmesini istiyoruz. Egemen sınıfların gizli diplomasi belgelerinde ifade edilen işlerini bütün dünyaya ifşa ederek, dış politikamızın değişmez temelini oluşturan meydan okumayla emekçilere dönüyoruz: Bütün ülkelerin işçileri, birleşin![24]

Troçki bir ay sonraki bir VTsIK oturumunda daha ödünsüz bir ilke beyanında bulunuyordu:

> Bizim için bir tek yazılı olmayan ama kutsal anlaşma var, o da proletaryanın uluslararası dayanışması anlaşması.[25]

Barış kararnamesine ve gizli anlaşmaların yayımlanmasına sadece geçici özel durumlar ya da işe yarar önlemler olarak bakmak sahiden de hata olacaktır. Devrim'in ilk birkaç ayının hâkim atmosferini anlamak için,

22. "Patronlar çekinirse, halka başvurması yeterliydi... Halk yüce şeyler, haklı şeyler, doğru şeyler istiyordu" (R. S. Baker, *Woodrow Wilson: Life and Letters*, c. III (1932), s. 173); bu mesele şurada enine boyuna ele alınır: E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis* (ikinci basım, 1946), s. 31-6.

23. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 259. 24. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 164-5.

25. *Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 154.

Bolşevik ideolojisinin aşıladığı esasen enternasyonal bakış açısını değerlendirmek zorunludur. Milyukov, Ekim devriminin arifesinde ön-parlamentoda "devrimci demokrasi formülü"nü alaycı bir edayla karikatürize ediyordu:

> Dış politika yok, diplomatik sırlar yok, sadece hemen demokratik barış diye bir şey istiyoruz ve bunu başarmak için tek yapmamız gereken müttefiklerimizi Lenin ile Troçki'nin bakış açılarını benimsemeye, onlarla birlikte şöyle demeye zorlamak: "Hiçbir şey istemiyoruz, uğruna savaşacak hiçbir şeyimiz yok." Daha sonra düşmanlarımız da aynı teraneyi tekrarlayacak ve ulusların kardeşliği gerçekleşmiş bir olgu olacak.[26]

Yeni devrimci hükümet işte bu haletiruhiyeyle kendine "geçici işçi ve köylü hükümeti" demekle yetiniyordu. Hükümete coğrafi bir sıfat vermek ya da egemenliğine toprak sınırlamaları getirmek güç görünmüş olmalıdır, zira bu aşamada eski Çarlık imparatorluğunun hangi halklarının ona bağlanacağını kimse söyleyemiyordu; her halükârda, nasıl bir birim oluşturulursa oluşturulsun hayatta kalabilmek için neredeyse hemen bir Avrupa ya da dünya cumhuriyetiyle ya da cumhuriyetler federasyonuyla birleşmek durumundaydı. Ama bu sadece zorunluluk ya da rahatlık meselesi değildi. Devrim eski milliyet ayrımlarını miadı dolmuş görerek ıskartaya çıkarmış ve onların yerine sınıf ayrımlarını ikame etmişti. Yeni bağlılık nişanı, Rus olmak değil, işçi ya da köylü olmaktı.

Bu anlayışın pratik sonuçları oldu. Fransız Millet Meclisi'nin 20 Nisan 1792 tarihli bir kararı, Fransız ulusuna "ulusun düşmanlarının güttüğü davayı bırakıp cnun bayrağı altında toplanacak ve özgürlüğü savunma çabalarını kutsayacak olan bütün yabancıları yurttaşlığa kabul etme" yükümlülüğü veriyordu. Paris komünü beyanlarında kendisinden sık sık "evrensel cumhuriyet" olarak bahsediyordu ve komün seçimleri yapıldıktan sonra "komünün bayrağının evrensel cumhuriyetin bayrağı olduğu düşünülerek" yabancıların seçilmesinin meşru olduğu kararına varılmıştı.[27] Bu öncülerin izinden giden Sovyet cumhuriyeti de rejime ideolojik bağlılık beyanında bulunmaya hazır olan herkese yurttaşlık hakkı veriyordu; ve RSFSC anayasası, "usandırıcı formaliteler"e başvurmaksızın "işçi sınıfına ya da ırgat kiralamadan çalışan köylüler sınıfına ait oldukları takdirde, Rus cumhuriyeti topraklarında çalışan yabancılara" yurttaş-

26. Aktaran Bunyan ve Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 43.

27. P. Vesinier, *History of the Commune of Paris* (İng. çev., 1872), s. 178.

lık hakkı tanıyordu.[28] Kızıl Ordu kökeni ve tasarlanışı bakımından münhasıran milli değildi. Kızıl Ordu'nun kurulduğu sıralarda 24 Şubat 1918 tarihli *Pravda*'da üç Amerikalı tarafından imzalanan ve Kızıl Ordu'nun dili İngilizce olacak "uluslararası bir müfrezesi"ne gönüllü arayan bir ilan yayımlandı; ilanın kendisinin beş dilde dağıtıldığı söylenir.[29] Öte yandan, yabancıların devrimcilerin saflarına kolayca kabul edilmeleri, Bolşevikler'in kendilerini birer dünya yurttaşı gibi hissedebildikleri anlamına geliyordu. Kendisi de açık seçik tanımlanmış bir ulusal statüsü olmayan uluslararası devrimci tipinin bir örneği olan Radek'in o sıralarda bir yeraltı Alman yayınına yazdığı gibi, "biz artık ne Moskovalıyız ne de Sovdepia* yurttaşlarıyız, biz dünya devriminin öncü koluyuz."[30] Petrograd bir ulusal devletin başkentinden çok, devrimci proletaryanın merkez karargâhıydı.

Aynı haletiruhiye sıradan dış politika anlayış ve işlemlerine yönelik kibirli bir aşağılama doğuruyordu. Yeni atanan Dışişleri Halk Komiseri Troçki, tavrını bir "aktif enternasyonalizm" tavrı olarak betimleyip görevini otobiyografisine de geçen bir vecizeyle anlatıyordu:

> Dünya halklarına hitap eden birkaç devrimci bildiri yayımlayıp sonra da dükkânı kapatacağım.[31]

Bu içi boş bir şaka da değildi. Troçki Dışişleri Halk Komiseri makamındayken eski Dışişleri Bakanlığı'nı sadece bir kere, o da bakanlık personelini bir araya toplayıp onlara "bir iki kelimeyle" yeni rejime hizmet etmek isteyen herkesin kalabileceğini söylemek için gitmiştir. Ama gerçekten de gizli anlaşmaları yayımlamak ve yurtdışından bakanlık personeline gelen hediyelerle dolu diplomatik torbaların içinden çıkanları sat-

* Yurtdışına kaçan "beyazlar"ın yeni rejimin egemen olduğu topraklara taktıkları ad. (y.n.)

28. G. S. Gurvitch, *Istoriya Sovetskoy Konstitutsii* (1923), s. 91'e göre, bu madde parti merkez komitesinden gelen talimat üzerine son anda dahil edilmiş.

29. A. Rhys Williams, *Through the Russian Revolution* (1923), s. 185-7.

30. Aktaran E. Drahn ve S. Leonhard, *Unterirdische Literatur in Revolutionären Deutschland* (1919), s. 150.

31. L. D. Troçki, *Moya Jizn'* (Berlin, 1930), c. II, s. 64; Troçki'den şu alıntıyı yapan Pestkovski de bunu doğruluyor: "Dışişleri Komiseri makamını sırf parti işleri için daha fazla zamanım kalmasını istediğim için kabul ettim. Ufak bir işim var: gizli belgeleri yayımlamak ve dükkânı kapatmak" (*Proletarskaya Revolyutsiya*, No. 10, 1922, s. 99). Max Eastman'ın, *Since Lenin Died* (1925), s. 16'da dile getirdiği, Troçki'nin "Dışişleri Komiserliği'ne, bu genel kabule göre bütün hükümetlerdeki ikinci makam olduğu için ve uluslararası devrimin o özel uğrağında en fazla güvenilir cesaret ve en kapsamlı planlama gerektiren makam olduğu için atandığı" iddiası temelsizdir.

mak dışında yapılacak bir şey yoktu. Bu görevler de Markin diye yarı cahil bir denizciye ve şaibeli siyasi ilişkileri olan Polivanov adlı yarı ayyaş bir öğrenciye verildi, genel sorumlu olarak da Zalkind adında bir parti üyesi görevlendirildi.[32] Geri kalan az sayıda diplomatik yazışma –kuryelerin gelip gidişlerini ve yurtdışında tutulan Bolşevikler'le (bunların en başında Londra'daki Çiçerin vardı) Rus topraklarındaki yabancıların mübadelesini ayarlayan notlar– işi de bizzat Troçki tarafından, daha ciddi işlerden vakit bulduğunda Smolni'den yapılıyordu. Sovnarkom, o sıralarda radyodan yayımlanan bildirilerinden birinde "zafer kazanmış olan devrimin kapitalist diplomasinin profesyonel temsilcileri tarafından tanınmaya ihtiyacı yoktur" diyordu;[33] kısa bir süre sonra kendisiyle yapılan bir röportajda Troçki de Sovyet yetkililerin "diplomatik ritüellerin ayrıntılarına kesinlikle kayıtsız" olduklarını ve "hükümetlerle değil, mevcut hükümetleri devirmeyi aklına koymuş devrimci sosyalist partilerle diplomatik ilişki kurmayı zorunlu" gördüklerini söylüyordu.[34] Troçki'nin Dışişleri Halk Komiseri makamında olduğu kısa süreye ait az sayıda belge arasında bulunan ve 27 Kasım/10 Aralık 1917'de *Pravda*'da yayımlanan bir kararnameyle, onlara gönderilen "telgraflara ve radyo mesajlarına cevap alınamadığı göz önünde bulundurularak", aralarında Londra, Washington ve Roma büyükelçilerinin de bulunduğu yurtdışındaki önde gelen Rus diplomatlarının çoğu işten çıkarıldı.[35]

Geleneksel dış politikayı küçümseme ve kökleşmiş bir enternasyonalizm, o dönemde rejimin geleceği konusunda herkesin benimsediği görüşün mantıksal bir sonucuydu. Troçki bu görüşü devrim ertesinde altını çizerek ifade ediyordu:

> Eğer Avrupa halkları ayaklanıp emperyalizmi ezmezlerse, biz ezileceğiz – buna şüphe yok. Ya Rus Devrimi batıdaki mücadele girdabını büyütecek ya da bütün ülkelerin kapitalistleri mücadelemizi boğacak.[36]

Avrupa ya da dünya devrimi, Rusya'da sosyalizmin inşasının ve rejimin hayatta kalmasının herkesçe kabul gören koşulu olduğuna göre, dış politikanın temel amacı söz konusu devrimi teşvik etmek ve ilerletmek olmalıydı. Bu amacı takip etmenin yöntemleri dolaysız ve basitti. Sovnarkom'un ilk kararnamelerinden biri, 13/26 Kasım 1917'de *Pravda*'da

32. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 97-9.
33. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 92.
34. *İzvestiya*, 16 Aralık 1917. 35. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 123.
36. *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1928), s. 86-7.

başkan sıfatıyla Lenin'in, Dışişleri Halk Komiseri sıfatıyla da Troçki'nin imzasıyla yayımlanan ve "Dışişleri Komiserliği'nin yurtdışındaki temsilcilerine devrimci hareketin ihtiyaçları için iki milyon ruble gönderileceği"ni bildiren karamameydi.[37] Dışişleri Halk Komiserliği (Narkomindel) devrimden sonraki birkaç hafta içinde Radek başkanlığında bir "uluslararası propaganda şubesi" kurmuştu, bu şubenin başlıca işi Alman ve Avusturyalı savaş esirleri ve doğu cephesindeki Alman birlikleri arasında dağıtılan Almanca günlük bir gazete olan *Die Fackel*'i çıkarmaktı.[38] 19 Aralık 1917/1 Ocak 1918'de büro Narkomindel'den VTsIK'ya aktarıldı ve *Die Fackel*, ilk sayfasında "Alman kardeşlerimiz arasında ücretsiz dağıtılmak üzere, Karl Radek'in yayın yönetmenliğinde her gün çıkar" yazan *Der Völkerfriede*'ye dönüştü. Bu gazetelerin belki de en şaşırtıcı yanı entelektüel karakterleriydi; okurun Marksizmin temel öğretilerine belli ölçüde aşina olduğu varsayılıyordu. Macarca, Romence, Sırpça, Çekçe ve Türkçede de benzer yayınlar çıktı.[39] Rusya'nın dört bir yanındaki savaş esiri kamplarına casuslar gönderildi; 10.000 Alman ve Avusturyalı esir, yurttaşları arasında devrimci faaliyetlerde bulunmak üzere eğitilip örgütlendi. Bu çalışmaların hızla başarılı olduğu, Troçki'nin 9/22 Aralık 1917'de, Avusturya-Macaristan uyruğu devrimci savaş esirlerinin husumetlerin yeniden başlaması halinde Alman emperyalizmine karşı hizmet etmeye hazır olduklarını söylediklerini beyan etmesinden anlaşılıyordu.[40] İki hafta sonra Pravda'da, "Rusya'daki Sosyal Demokrat Savaş Esirleri Örgütü" imzasıyla "Avusturya-Macaristan Monarşisi ve Alman imparatorluğu proletaryasına hitap eden bir çağrı" yayımlandı.[41]

Devrimci propagandanın ağırlığı başlarda aslen düşman devletlere yöneltilmiş olmasına rağmen, kısa bir süre sonra batılı ülkelerle de ilgilenilmeye başladı. Bir İngiliz zindanından daha yeni salınmış olan Çiçerin, 1918 Ocağı'nda üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne "İngiliz em-

37. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, madde 112; Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 151'de yayımlanmış olması bu yazının Troçki tarafından kaleme alındığını gösterir.

38. *Vos'moi S"ezd RKP (B)* (1933), s. 434-5'te yer alan bir rapora göre, şubenin personeli Alman ve Avusturya-Macaristan uyruklu savaş esirlerinden oluşuyordu.

39. John Reed, *The Liberator* (New York), Ocak 1919, s. 17-23'te *Die Fackel* ile *Der Völkerfriede*'nin ön kapaklarının tıpkıbasımları görülebilir; *Revolyutsiya 1917 goda*, c. VI (der. I. N. Lyubimov, 1930), s. 256. *Der Völkerfriede* 10/23 Ocak 1918'e kadar on üç sayı çıktı (sonuncusu British Museum'da bulunabilir); derginin yayın hayatı Brest-Litovsk anlaşmasıyla sona erdi.

40. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 150-1.

41. *Pravda*, 22 Aralık 1917/4 Ocak 1918.

peryalizmi davası iflas etmek üzere", "en yakın gelecekte devrim ateşi İngiliz halkını da yakalayacak" ve "bu devrim sosyalist devrim olacak" diyordu.[42] Rejimin ilk üç diplomatı, Stockholm'e atanan Vorovski, Cenevre'ye atanan Karpinski ve Londra'ya atanan Litvinov oldu.[43] Litvinov'un resmi faaliyetleri esasen barış ilanını öne çıkaran "demokratik" bir hattı izliyordu. 1918 Ocağı'nda İngiltere işçilerine hitaben, "ilhak yok, tazminat yok ilkesine dayalı acil, adil, demokratik bir barış" talebini desteklemeye yönelik bir çağrı yayımladı; bu barış "bütün ülkelerde militarizmin çökmesine neden olacaktı."[44] Bu çağrı Sol çevrelerde olumlu bir izlenim uyandırdı; Litvinov 22 Ocak 1918'de Nottingham'da yapılan İşçi Partisi kongresine hitap edip Rus işçilerinin "demokratik ilkelerin dürüstçe uygulanması uğruna bütün dünyanın emperyalistlerine karşı eşitsiz bir kavga verdiğini" söylediğinde büyük bir alkış kopmuştu.[45] Ama insanları daha dolaysız biçimde devrime kışkırtmak da Litvinov'un görevleri arasındaydı. Radek'e Alman şubesinin sorumluluğu verildiği sırada, Narkomindel tarafından Rus kökenli bir Amerikan yurttaşı olan Boris Reinstein başkanlığında bir başka uluslararası devrimci propaganda şubesi daha kuruldu. Reinstein kısa bir süre içinde bol miktarda İngilizce devrimci literatür üretti; İngiliz Hükümeti, Petrograd'la yaptığı diplomatik yazışmaların dokunulmazlığını garanti altına almak için, Londra'daki Litvinov'a da aynı imkânları vermek zorunda olduğundan, bu literatür diplomatik torbalarla hızla İngiltere kıyılarına ulaştı.[46] Bu durum İngiltere Hükümeti'nin Litvinov'a ve Bolşevikler'e kızması dışında başkaca görünür bir sonuç yaratmadı.

42. *Tretii Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1918), s. 9; Çiçerin'le birlikte salıverilen, İngiliz Sosyalist Partisi'nden Petrov, onun arkasından daha ihtiyatlı ve genel bir edayla konuşmuş.

43. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 133, 152-3.

44. *The Call*, 10 Ocak 1918.

45. Konuşma konferans kayıtlarına geçirilmemiş, ama 24 Ocak 1918 tarihli *Labour Leader*'da kısa bir özeti var; son sözleri şöyle: "Barışınızı hızlandırın."

46. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 9-10 (187-8), 1929, s. 189. İngiliz Hükümeti 1918 Ocağı'nda Amerikan Hükümeti'ni bu trafikten haberdar etmiş (*Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, c. I (1931), s. 723); Öte yandan, Litvinov daha sonraları "[İngiltere'de] kendisinin yayımladığı her şeyin İngiltere'de basıldığını" iddia etmiş ve "bütün belgelerine el koyan Dışişleri Bakanlığı'nın da bunu doğrulayabileceğini" söylemiştir (*Foreign Relations of the United States, 1919: Russia*, (1937), s. 16). 1919'da bir İngiliz gazeteci Reinstein'ı "hiçbiri herhangi bir şekilde bu kıyılara ulaşmayan tonlarca İngilizce propaganda metni basan gayet lüzumsuz bir bölümün başkanı" olarak tasvir ediyordu (A. Ransome, *6 Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 24).

Barış kararnamesinin batılı İtilaf Devletleri'nden herhangi bir cevap almayı başaramaması ve bu başarısızlığa rağmen, Almanya'yla sürdürülen savaşı sona erdirmenin acil bir gereklilik haline gelmesi, Sovyet liderlerini ulusal çıkarları ve ulusal gerekleri karşılamaya yönelik bir politika tasarlamaya zorladı. Bu noktadan itibaren Sovyet dış politikasında bir ikilik ortaya çıktı. Herhangi bir dış politika meselesinde, önceliğin Sovyet ulusal çıkarlarına mı yoksa dünya devriminin uluslararası çıkarlarına mı verilmesi gerektiğini –ya da geriye dönüp bakıldığında, hangisine verilmiş olduğunu– sormak teorik açıdan her zaman mümkündü; bu da, siyasi ihtilaflarla dolu hararetli ortamda, ilke ile uygun bir çözüm arasında yapılacak bir seçim olarak tasvir edilebiliyordu. Ama artık söz konusu dönemlerin herhangi birinde, bu iki çıkar arasında temel bir uyuşmazlık teşhis etmek zor olduğu için, sorun büyük ölçüde gerçekdışı kalıyor ya da bir taktik meselesine indirgeniyordu. Lenin, tek bir ülkedeki –hatta belki de geri kalmış Rusya'daki– bir proleter devriminin, kapitalist bir dünyada kendini geçici olarak tecrit edilmiş bulabileceği olasılığını uzun zaman önce dikkate almıştı[47] ve belki bu yüzden de ortaya çıkan durumu gerçekçi bir biçimde değerlendirmeye takipçilerinin çoğundan daha hazırlıklıydı. Devrimin zafer kazanmasından sonra, dış politika ve diplomasinin kapitalizmin kötü bir mirasından başka bir şey olmadıkları ve proletarya diktatörlüğünün karargâhının yerleşik bir devletin başkenti değil de militan bir hareketin genelkurmay başkanlığı olacağı şeklindeki yanılsamalar otomatik olarak ve neredeyse farkına varılmaksızın kaybolup gitti. Devrimin ertesi günü, kesin sınırlardan ve hatta resmi bir isimden yoksun olsa bile, yine de ülkelere ayrılmış bir dünya içinde bir birim oluşturan bir toprak parçasının kamu yönetiminin sorumluluğunu Sovnarkom üstlendi. Uluslararası bakış açısından Sovyet cumhuriyeti sırf bu nedenle ve yeni yöneticilerinin bilinçli eylemlerinden bağımsız olarak bir devlet haline geldi. Geri kalanını da kendini koruma içgüdüsü halletti. Bolşevikler Avrupa devrimi düşleri gerçekleşene kadar diğer devletlerin tecavüzlerine karşı devlet otoritesine sahip çıkmak için sağlam bir gerekçeye sahiplerdi; bu da, kendilerine rağmen, aradaki mesafeyi kapatmak için bir dış politikaya sahip olmak zorunda oldukları anlamına geliyordu. Daha özelinde, ne pahasına olursa olsun Rusya'yı savaştan çıkarmak zorundaydılar; zira ordunun erat tabakasını oluşturan köylüler ancak kendilerine barış sağlayan bir rejimi desteklerlerdi. Ama Troçki'nin tersine, Le-

47. Bkz. ileride s. 522.

nin'in en baştan beri gördüğü gibi barış yapmak için iki taraf gerekiyordu; bu da dünya devrimi gerçekleşene kadar, savaşan kapitalist ülkelerden soluk alacak bir mühlet koparmanın zorunlu olduğu anlamına geliyordu. Böylece kendilerini içinde buldukları durum Bolşevikler'e ikili ve bazı bakımlardan kendi kendisiyle çelişen bir dış politikayı dayatıyordu: Kapitalist hükümetlerin çöküşünü hızlandırmaya çalışmak ve onlarla müzakereler yapmaya çalışmak.

Devrimci öğreti Sovyet iktidarının bütün kapitalist ülkelere eşit ölçüde temel bir düşmanlık beslemesini gerektiriyordu ve başlangıçta dünyanın geri kalanıyla kurulacak gündelik ilişkileri bu toptan ret tavrının yönlendireceği varsayılıyordu. Devrimin ilk haftaları bu tarafsızlığı haklı çıkarmış gibi görünüyordu. İtilaf Devletleri'nin Petrograd'daki elçilikleri yeni rejime mutlak bir boykot uyguladılar. O sıralarda yeni hükümetle dostane ilişkiler kurma girişimlerinde bulunan ve Bolşevik liderlerin samimiyetine ve rejimin kalıcılığına inandığını beyan eden ilk İtilaf devleti görevlisi, Fransız askeri ataşeliğinde çalışan, Sadoul diye egzantrik, radikal bir yüzbaşı oldu. Üstleri, Sadoul'un Lenin ve Troçki'ye yaptığı ziyaretleri, şüphesiz edinebileceği bilgiler uğruna, hoşgörüyorlardı. Ama Sadoul 17/30 Kasım 1917'de Fransız elçiliğindeki sosyalist dostları Albert Thomas ve Loucheur'e kendi adına, Sovyet rejimine uygulanan boykotun devamına karşı çıkılmasını savunan bir telgraf çekmek için izin istediğinde, talebi reddedildi.[48] En başta Amerikalıların sempatisine daha fazla ümit bağlanmıştı. Petrograd'daki Amerikan Kızılhaç Komisyonu'ndan Raymond Robins başlarda aslen Kızılhaç depolarının emniyeti ile ilgilenirken, kısa sürede rejimin gücünden ve esnekliğinden etkilenip iktidarı ele geçirmelerinden üç dört gün sonra Troçki'yle bir görüşme yapmış,[49] o tarihten sonra da Troçki'yle temasını sürdürmekle kalmayıp Amerikan resmi çevrelerinde Sovyet Hükümeti'ne karşı olumlu bir tavır takınılmasının güçlü bir savunucusu olmuştur. Fikirlerini olumlu yönde değiştirdiği ilk kişi askeri ataşe Judson'dı. Judson, 18 Kasım/1 Aralık 1917'de, İngiliz ve Fransız meslektaşlarını işbirliğine ikna edememiş olsa da Amerikan Elçisi'nin onayıyla, Troçki'yi ziyaret etti ve onunla uzun ve dostane

48. J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 125-6.

49. Bu görüşmeyi, Troçki'yle New York'ta tanışmış olan ve o sıralarda Robins'in sekreterliğini ve çevirmenliğini yapan Rus kökenli bir Amerikalı olan Alex Gumberg ayarlamış; Robins ile Gumberg'in yayımlanmamış yazılarıyla ilgili bilgileri bana Bay W. A. Williams iletti; bu bilgiler kendisinin Rus-Amerikan ilişkileriyle ilgili, yakında çıkacak olan kitabında yer alacak.

bir görüşme yaptı.[50] Troçki Rusya'nın "müttefiklerine karşı belli bir yükümlülüğü" olduğunu kabul etmeye hazırdı; Judson da onu, ateşkes yapıldığı takdirde, "diğer cepheleri koruması ve o sırada Rus ordusuyla çarpışan Alman birliklerinin oralara naklini önlemesi" için, ayrıca Alman ve Avusturyalı savaş esirlerinin serbest bırakılmasını önlemesi için sıkıştırdı. Troçki "bu koşulları düşünmüş olduğu" ve "ateşkes komisyonuna gerekli talimatların verileceği" cevabını verdi.[51] Ayrıca Judson'a, İtilaf Devletleri'ne, önerilen koşulları "inceleme" ve bunlar hakkında "tekliflerde bulunma" olanağının sunulacağı konusunda teminat verdi. Ama bu sıralarda Washington'daki kamuoyu hızla Bolşevikler aleyhine dönmekteydi.[52] Judson bağlı olduğu elçi tarafından hemen görevden alındı ve gözden düşerek Washington'a geri çağrıldı; Dışişleri Bakanlığı "Başkan, Amerikan temsilcilerinin Bolşevik hükümetiyle her türlü doğrudan iletişimi kesmelerini istemektedir" şeklinde bir genelge yayımladı.[53]

Bolşevikler İttifak Devletleri kampından da eşit ölçüde dolaylı ve tatmin edici olmaktan uzak müzakere teklifleri aldılar. Bir zamanlar Troçki'nin arkadaşı olan, şimdi ise milliyetçi bir Alman sosyal demokratı ve Alman davasının savunucusu olup çıkan, her yerde hazır ve nazır Parvus,[54] 1917 Kasım ve Aralığı'nda, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin, aralarında Scheidemann'ın da bulunduğu çeşitli üyelerini, Stockholm'deki Sovyet casusu Vorovski ile tanıştırdı. Stockholm'deki Alman sefarethanesi müşaviri Rietzler de Vorovski ile temas halindeydi; Radek de Scheidemann'la bir toplantı yaptı.[55] Ama kapalı kapılar ardındaki bu tartışmalar

50. William Voorhees Judson'ın Chicago'daki Newberry Library'de bulunan yayımlanmamış yazılarıyla ilgili bilgileri yine Bay W. A. Williams iletti; görüşmeye ilişkin kısa anlatımlar *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, c. I (1931), s. 279'da ve Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 185'te bulunabilir.

51. Bu talimatlar yerine getirildi. Kamenev daha sonra Sovyet delegelerinin esir mübadelesi talep etmediklerini, çünkü "Alman emperyalizmine milyonlarca asker arz etme riski" olduğunu söylemiş ve "Almanya'yı Liebknecht yönetiyor olsaydı savaş esirlerini serbest bırakırdık" demiştir. (*Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 91); Sadoul Alman birliklerinin nakli ile ilgili şartı ilk kendisinin önerdiğini iddia eder (*Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 120).

52. Bu gelişmeden aslen, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın görevlilerinin hareket geçirdiği Lansing soruınluymuş gibi görünüyor; bkz. Lansing'in 4 Aralık 1917 tarihli müzekkeresi, War Memoirs of Robert Lansing (New York, 1935) içinde, s. 339-45 ve Wilson'a yazdığı mektup, *Foreign Relations of the United States: The Lansing Papers (1914-1920)*, c. II (1940), s. 343-5.

53. *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, c. I (1931), s. 289.

54. Bkz. c. 1, s. 67, not 51; gerçek adı Helphand ya da Rusçadaki biçimiyle Gelfand'dı.

55. P. Scheidemann, *Memoirs of a Social-Democrat* (İng. çev., 1929), c. II, s. 431-3, 435, 442-3.

hiçbir sonuç doğurmadı. Almanya'ya gönderilmiş olan bir Bolşevik casusu Alman yetkililerle hiçbir temas kurmayı başaramadı.[56] Dolayısıyla mevcut durum, savaşan devletler arasında Bolşevizm'e karşı çıkma konusunda, aralarındaki bütün geçici çatışmalardan ve çelişkilerden daha derinlere kök salmış temel bir çıkar ortaklığı olduğu yolundaki Bolşevik inancını doğruluyor gibiydi. 1917-18 kışında hem Lenin hem de Troçki, şu anda ikisi de savaşı kesin olarak kazanmanın imkânsızlığına ikna olmuş olan Almanya ve İngiltere'nin, bir anlaşmaya varıp hınçlarını Rusya'dan çıkaracaklarından eminlerdi.[57] Bu varsayıma göre Sovyet rejiminin kapitalist hükümetlere olan muhalefeti mutlaktı, bu hükümetler ara-

56. Bu girişimin karışık bir anlatımı M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 176-7'de bulunabilir: Bununla ilgili belgeler yazara Sovyet yetkilileri tarafından verilmiş olmalı.

57. Lenin'in görüşü J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 191'de aktarılıyor. Troçki üçüncü Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'ne, Almanya'nın Brest-Litovsk'daki politikasının "bizim içten inancımıza göre, Londra'da sessizce onaylandığı"nı söylüyor ve sözlerine şöyle devam ediyordu: "İngiliz emperyalizmi Almanya'yı yenecek konumda olmadığının gayet iyi farkında ve Almanya'yı İngiliz ve Fransız muadilleriyle yaptığı müzakerelerde daha uysal hale getirmek için Alman emperyalizmine telafi olarak Rusya öneriliyor... Wilson, Kühlmann, Lloyd George ve Clemenceau'nun hepsinin amaçları aynı. (*Tretii Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1918), s. 54-5). Almanya ile İtilaf Devletleri'nin Rusya aleyhine anlaşacakları inancı, kısmen kapitalist Devletlerin bir proleter devrimiyle karşı karşıya kaldıklarında atacakları doğal adımın bu olduğu yolundaki önsel savdan ilham almış olabilirdi. Ama bu inanç, o sıralar gayet iyi bilinen, ama sonradan olaylar farklı bir seyir izleyince unutulan belli olgulardan da güçlü bir ampirik destek alıyordu. 1917-18 kışı boyunca Almanya'daki iç durum ciddileşti; Fransızların askeri kayıpları ve İngilizlerin gemi kayıpları her iki ülkede de olup bitenleri izleyen kamuoyunu ciddi bir biçimde sarstı; 1918 Temmuzu'ndan önce Amerikan desteği beklenemiyordu ki bu desteğin niceliği de niteliği de doğru dürüst bilinmiyordu. Bütün Avrupa ülkelerinin liderleri çeşitli tavizler vererek bir barış imzalamayı düşünmeye başlamışlardı. Bu arada 1917 yazından sonra Rusya'nın artık etkin bir müttefik olmadığı gittikçe daha net anlaşılmaya başladı; Ekim devrimi ve Brest-Litovsk anlaşması doğu cephesine öldürücü darbeyi indirdi. 1917 Ağustosu'nda Alman Dışişleri Bakanı olarak atanan Kühlmann, bir sonraki ay Belçikalı arabulucular yoluyla (o sıralarda resmi görevli olmayan) Briand'a bir teklif götürdü; Briand batıda Fransa'yı tatmin edecek koşullara şahsen olumlu bakıyordu. O sıralarda İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Rusya'yı gözden çıkararak Almanya'yla barış yapmayı planlayan, İtilaf Devletleri'ne mensup "bankacılar"ın İsviçre'de toplanacakları iddiasından haberi olduğunu inkâr ediyordu (*The Times*, 15 Eylül 1917). Briand'a getirilen tekliften haberdar olan ve Avrupa kamuoyunu meydana getiren birçok akımla temas halinde olan, *The Times* gazetesinin dış haberler müdürü Wickham Steed 28 Ekim 1917 tarihli özel bir mektupta şöyle yazıyordu: "En ciddi tehlike, Fransa'da ve burada siyasetçilerin ve halkın Alsace-Lorrain ve Belçika'ya fazla bel bağlamaları ihtimalidir. Kühlmann da bunu istiyor çünkü o Alman siyasetinin "doğucu" kanadında ve Rusya ve doğuyla uğraşırken elinin serbest kalması için batının önemli bir bölümünü feda etmeye hazır" (*The History of the Times*, c. IV (1952), I, 335; Almanların Alsace-Lorrain üzerindeki inadını kıran bu müzakerelerin bir anlatımı şurada bulunabilir: D.

sında derece farkı söz konusu olamazdı. Troçki, Sovyet Hükümeti'nin Almanya'ya batılı İtilaf Devletleri'nden daha olumlu baktığı yolundaki suçlamayı şiddetle reddetmeyi sürdürdü.[58] Bu dönemde yeni rejimin bir kapitalist hükümet ya da hükümetler grubuna karşı bir başkasının gözüne girmeye çalışması düşünülemezdi. Barış kararnamesi, Sovyet Hükümeti'nin ilk beyanlarının çoğu gibi, genelde bütün dünyaya –"bütün savaşan halklara ve onların hükümetlerine"– hitap ediyordu.

Gelgelelim barış bildirisi her yerde görmezden gelinmişti; ve Rus orduları tedricen dağılırken, cephedeki konumu netleştirmek için bir şeyler yapılması gerekiyordu. 8/21 Kasım 1917'de, Sovnarkom, sahradaki baş-

Lloyd George, *War Memoirs*, c. IV (1934), 2081-107). 29 Kasım 1917'de, Bolşevik devrimi üç haftalıkken, *Daily Telegraph* gazetesi, Lansdowne'un tavizler vererek barış imzalanmasını savunan ünlü mektubunu yayımladı; bu mektup, *The Times* ve *The Morning Post* gazetelerinde eleştirilse de geniş bir destek aldı. 28 Aralık 1917'de, Lloyd George *Manchester Guardian*'ın yazıişleri müdürü C. P. Scott'a, "son derece pasifist bir haletiruhiye içinde" olduğunu ve "savaş kabinesinde barıştan yana bir hissiyat olduğu"nu söylüyordu; Scott'a "Almanya'nın batıda vereceği tavizleri doğuda telafi etme planına meylettiği" izlenimini vermişti (J. L. Hammond, *C. P. Scott of the Manchester Guardian* (1934), s. 219-20, 232). Lloyd George, 5 Ocak 1918'de sendika kongresine savaş amaçlarını beyan ederken, Bolşevikler'in "ortak düşmanla ayrı müzakereler" yürütmelerine değindikten sonra esrarengiz imalarda bulunarak "Rusya'nın ancak kendi halkı tarafından kurtarılabileceği" sonucuna ulaşıyordu. Üç gün sonra Wilson'un "on dört madde"si açıklanınca dikkatler bir süre onun üzerinde odaklandı. Ama 1918 Nisanı'nın başlarında Almanların Mart ayındaki taarruzundan sonra Milner, Haldane, Lloyd George ve Webb'ler arasında "Rusya'yı gözden çıkarma pahasına Almanya'yla barış müzakereleri" yapma konusunda başka tartışmalar da yapıldığı bildirilir (*The History of the Times*, c. IV (1952), I, 360; bu bilgi bu tartışmaları Webb'lerden alan Clifford Sharp'tan geliyor; Sharp Webb'lere de bundan Belçikalı sosyalist Huysmans'ın bahsettiğini, ama onun da bu işi "Scheidemann için bile fazla rezilce" bulup ihtimal vermediğini ekler.) 1918 yazında batı cephesindeki durumun değişmesi bu projeleri en sonunda unutulmaya terk etmiştir. Ama Sovyet liderleri bunların bazılarını kesinlikle biliyor, bazılarını da tahmin ediyorlardı. O sıralarda Londra'da Sovyet özel elçisi olarak bulunan Litvinov'un karısı, savaş kabinesinde tavizler vererek barış yapmanın en aktif savunucusu olan Milner'la yakın temas halinde bulunan gazeteci Sidney Low'un yeğeniydi: Low daha 1917 Martı'nda ve 12 Kasım 1917'de Milner'ın görüşlerini kaydetmiş, Milner'ın Almanya'nın "Polonya ve Rusya'da istediğini yapabilme"yi ve "Afrika'daki kolonileri geri alma"yı talep edeceğini öngördüğü son derece karamsar bir konuşmayı aktarmıştı (D. Chapman-Houston, *The Lost Historian* (1936), s. 268-9, 278). Gelgelelim, bilginin Petrograd'a bu kanaldan ulaştığına dair hiçbir kanıt yoktur.

58. Mesela, Almanlar Rus birlikleri için hazırlanan bir propaganda bülteninde İngiliz emperyalizmini Çarların emperyalizmine benzettiklerinde, Troçki *Yarı Doğru* adlı bir makale yazarak, benzetmenin yerinde olduğunu ama "Alman emperyalizminin de onlardan zerre farkı olmadığı" cevabını vermişti; İtilaf Devletleri'yle yapılan gizli anlaşmalar yayımlandığında, Alman proletaryası devrimini yaptığı zaman, Alman arşivlerinde de en az bunlar kadar rezil belgeler bulacağını belirtmeye de dikkat ediyordu (Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 148-9, 164-5).

komutan Duhonin'e, düşman komutanlığına hemen ateşkes müzakerelerine girmeyi teklif etmesi emrini yolladı.[59] Ancak durum, Troçki'nin Petrograd'daki İtilaf Devletleri elçilerine yolladığı, elçilerin dikkatlerini resmen barış bildirisine çeken ve onlardan "söz konusu belgeye bütün cephelerde hemen ateşkes ilan edilmesine ve barış görüşmelerine hemen başlanmasına yönelik resmi bir öneri gözüyle bakmalarını" isteyen bir notla dikkatlice dengeleniyordu.[60] Duhonin, emri uygulamayı reddedince hemen görevden alındı. Başkomutanlığa, Savaş Halk Komiseri olarak görev yapan Krilenko atandı ve Lenin ile Krilenko'nun imzasıyla bütün asker ve denizci komitelerine hitap eden ve onlara "karşı devrimci generalleri" tutuklayıp ateşkes görüşmelerini başlatacak temsilcileri kendi aralarından seçmelerini tavsiye eden bir beyanname yayımlandı.[61] Ama bu emir, beklenebileceği gibi, Krilenko'nun kendisi cepheye ulaşıp ateşkes talep etmek üzere Alman hatlarına delegeler yollayana kadar ölü bir mektup olarak kaldı. Ertesi gün, 14/27 Kasım 1917'de, Alman genelkurmayı ateşkes görüşmelerinin 19 Kasım/2 Aralık'da başlamasını kabul etti.[62] Troçki hemen Petrograd'daki İtilaf Devletleri elçilerine haber verdi ve İtilaf Devletleri hükümetlerini görüşmelerde temsilci bulundurmaya davet etti.[63] Radyodan da "savaşan ülkelerin halklarına" hitap eden ve açık bir ültimatomla sona eren benzer bir duyuru yapıldı:

> 18 Kasım'da barış görüşmelerine başlayacağız. İtilaf Devletleri temsilcilerini göndermezlerse, görüşmeleri Almanlarla tek başımıza yürüteceğiz. Biz genel bir barış istiyoruz, ama İtilaf Devletleri'ndeki burjuvalar bizi ayrı bir barış imzalamaya zorlarlarsa bütün sorumluluk onların olacaktır.[64]

Troçki aynı zamanda Petrograd Sovyeti'ne yaptığı bir konuşmada, Sovyet elçilerinin barış görüşmelerini nasıl yürüteceklerini de açıklıyordu:

> Onlarla masaya oturup hiçbir kaçamağa yer bırakmayan açık sorular soracağız ve görüşmelerin bütün seyri, onların ya da bizim söylediğimiz her kelime kaydedilecek ve radyotelgraf yoluyla, tartışmalarımızın yargıcı olacak bütün halklara iletilecek. Alman ve Avusturya hükümetleri, kitlelerin etkisiyle, bu mahkemeye çıkmaya razı oldular. Yoldaşlar, şundan emin olabilirsiniz ki, Rus devrimci delegasyonunun şahsında bizleri temsil eden savcı yerinde olacak ve zamanı geldi-

59. Bunyan ve Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 233.
60. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 157.
61. Bunyan ve Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 236.
62. *A.g.e.*, s. 255-8. 63. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 175-6.
64. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 92-4.

ğinde bütün emperyalistlerin diplomasisi hakkında kovuşturma başlatılması lehinde gök gürültüsü gibi bir konuşma yapacaktır.[65]

The Times'ın, Brest-Litovsk'da ateşkes görüşmelerinin başladığı gün Troçki'yle röportaj yapan muhabiri, Troçki'nin tavrının "çok yakında aniden ve eşzamanlı olarak bir pasifizm patlaması olacağı ve bütün krallıkların, prensliklerin ve güçlerin bu patlamaya teslim olmak zorunda kalacağı şeklinde bir yanılsama taşıdığını gösterdiği"ni yazıyordu.[66]

İşte bu koşullarda Joffe, Kamenev ve Sokolnikov başkanlığında ve askeri uzmanların yanı sıra bir işçi ve bir köylünün de dahil olduğu Sovyet ateşkes delegasyonu, kendini Brest-Litovsk'da, General Hoffmann'ın başkanlığındaki kellifelli Alman delegasyonuyla baş başa buldu.[67] Joffe hemen diğer bütün savaşan ülkelere delege göndermeleri çağrısında bulundu. Hoffmann buna, kendisinin sadece Ruslarla ve sadece askeri konularda görüşmeye yetkili olduğu cevabını verdi. Durum Sovyet delegeler için gayet müşkül bir hal almıştı. Kapitalist Devletlerin bir grubuyla (kısa bir süre sonra Brest-Litovsk'daki görüşmelere Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye de katıldı) ayrı müzakereler yürütmek zorunda kalmaları yetmiyormuş gibi, bir de çok ciddi bir ilke sorunuyla karşı karşıya kalmışlardı – Alman cephesini devrimci propaganda yoluyla dağıtıp Alman Hükümeti'ne karşı bir proleter devrimini hızlandırarak mı, yoksa bu hükümetle görünüşte dostane müzakereler yürüterek mi barış yapacaklardı? Sovyet politikasının esas görevi zaten bu zorlu seçimi yapmaktan kaçmak ve her iki yöntemi de bir arada kullanmaktı. İşler korkulduğu kadar kötü gitmedi. Sovyet delegeleri Alman genelkurmayının asli derdi olan askeri taleplerle fazla ilgilenmiyorlardı; Sovyetler'in cephede düşman askeriyle dostluk kurma ve Alman birliklerinin batı cephesine nakledilmemesiyle ilgili istekleri Alman askeri delegasyonuna çocukça ve anlaşılmaz geliyordu, ama bunları cidden zararlı görmüyorlardı. Joffe Petrograd'daki yetkililere danışmak için, düşmanlığın askıya alınmasının sürdürüleceği bir haftalık erteleme talebinde bulundu ve talebi kabul edildi.

65. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 178.

66. *The Times*, 7 Aralık 1917.

67. Ateşkes ve barış müzakerelerinin, Alman tarafından tam ve makul denecek ölçüde nesnel bir anlatımı şurada bulunabilir: *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), c. II, 197-218 (bu cilt Max Hoffmann'ın ilk olarak 1923'te yayımlanan *Der Kreig der Versäumten Gelegenheiten* kitabını da içerir). Sovyet askeri uzmanlarından biri olan Fokke'nin, *Arkhiv Russkoy Revolyutsii* (Berlin), c. XX (1930), s. 5-207'de yayımlanan anıları da birçok pitoresk ayrıntı içerir.

Müzakereler hakkında VTsIK'ya sunulan rapor Kamenev tarafından hazırlandı; Kamenev bir kez daha Sovyet Hükümeti'ni ayrı bir barış yapma suçlamasına karşı aklamaya çalışıyor ve Sovyet dış politikasının amacını tanımlıyordu:

> Ayrı bir barış imzalama karşılığında Almanya'nın verebileceği tavizlerin sınırı epey geniş. Ama biz Brest'e bunun için gitmedik; biz Brest'e, sözlerimizin Alman generallerinin başları üzerinden Alman halkına ulaşacağına, sözlerimizin Alman generallerinin ellerinden halklarını aldatmak için kullandıkları silahları düşüreceğine inandığımız için gittik.[68]

Troçki artık karar vermeleri için önlerinde bir haftadan uzun vakitleri olduğuna işaret ederek, bir kez daha İtilaf Devletleri'ne çağrıda bulundu:[69] Bu kez, resmi bir cevap alamasa da, İngiliz Elçiliği'nden, ateşkes görüşmelerinin, İtilaf Devletleri'nin ayrı ayrı barış imzalamamak konusunda 5 Eylül 1914'te yaptıkları anlaşmayı ihlal ettiği yolunda resmi bir *communiqué* aldı. Joffe Brest-Litovsk'a döndü; ve burada 2/15 Aralık 1917 tarihinde Rusya ile İttifak Devletleri arasında ateşkes imzalandı. Ateşkes Alman ordularını, Moon Sound adaları dahil işgal ettikleri bütün Rus topraklarında aynen bırakıyordu: bu bakımdan sıra dışı bir yanı yoktu. Gelgelelim, ateşkes metninin askerlikle ilgili olmayan iki maddesi, onu askeri tarihte eşi görülmemiş bir belge haline getirmişti. Alman genelkurmayı düşmanlığın bitiminden, halen hareket emri almış olanlar dışında kalan birliklerini batı cephesine nakletmek için yararlanmamayı kabul etmişti; bu Sovyetler'in, bir kapitalist gruba bir diğerine karşı yardımcı olabilecek bir anlaşma imzalamaktan duydukları endişeyi yatıştırıyordu.[70] Öbür olağandışı madde düşmanla münasebet kurmayla ilgiliydi. Lenin, sekiz ay önce yazdığı Nisan tezlerinde, emperyalist savaşı bitirmenin bir yolu olarak "aktif hizmette olan orduda... yaygın propaganda örgütlenmesi" ve "düşmanla münasebet kurma" imkânı talep etmişti.[71] Hoffmann Bolşevik literatürün sınırsız biçimde Almanya'ya ithalini ka-

68. *Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 82.

69. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 192-4.

70. Hoffman (*Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), c. II, 192) bu maddeyi özellikle saçma buluyor, önceden emir almış birlikler lehine yapılan istisnanın maddenin etkisini bütünüyle hükümsüzleştirdiğine dikkat çekiyordu; Sovyetler'in bu madde üzerindeki ısrarı onu hayrete düşürüyordu. Bu şart, 5/18 Aralık 1917 tarihinde Rus-Türk sınırında imzalanan ateşkeste de yer aldı, buna göre taraflar Kafkasya'dan Mezopotamya cephesine birlik nakletmeme taahhüdünde bulunuyorlardı (*Dokumenti i Materiali po Vneşnei Politike Zakavkaz'ya i Gruzii* (Tiflis, 1919), s. 11-12, 18-23).

71. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 87-8; bu fikrin arka planı için bkz. aşağıda s. 521, not 36.

bul etmeyi reddetti, ama bu literatürün girişini belli noktalarla sınırlayarak üzerinde "bir ölçüde denetim sağlayabileceğini" düşünüyordu.[72] Ateşkes anlaşması, "anlaşma imzalayan halklar arasında dostane ilişkiler geliştirmek ve bu ilişkileri güçlendirmek" amacıyla "birlikler arasında örgütlü temas" kurmaya izin veren bir madde içeriyordu. Bu temas her seferinde iki taraftan da yirmi beş kişilik gruplarla sınırlıydı, ama haber, gazete, açık mektup ve gündelik eşya değiştokuşuna özellikle izin verilmişti. Ateşkes yirmi sekiz gün için imzalandı: Bu arada bir barış anlaşması müzakereleri başlayabilirdi.[73]

Bu iddia ne kadar paradoksal görünürse görünsün, Bolşevikler Brest-Litovsk ateşkesine bir zafer muamelesi yapabilmişlerdi. Rus topraklarının Alman orduları tarafından işgali bir oldubittiydi. Ateşkes anlaşmasında bunun tanınmasının hiçbir maliyeti yoktu: ve bütün bunlar yaklaşan Alman devrimiyle halledilecekti. Alman birliklerinin batıya nakledilmemesi Bolşevikler'in samimiyetinin kanıtı, propaganda özgürlüğü Bolşevik zaferinin garantisiydi. Bunların ikisi de sağlama alınmıştı: Troçki daha sonradan, bunlar delegelerin kesinlikle taviz vermeme talimatı aldığı iki çok önemli hususdu, diyecekti.[74] Düşmanla münasebet kurmaya izin veren maddeler sayesinde Bolşevik fikirleri ve Bolşevik literatürü Alman ordusuna sızıp Almanya'nın doğu cephesine dağılma tohumlarını atacaktı. Ateşkes, Troçki'nin "Avrupa'nın ezilen ve varı yoğu elinden alınmış emekçi halklarına" hitaben kaleme aldığı bir bildiriyle kutlandı. Bildiride şöyle deniyordu:

> Mevcut kapitalist hükümetleri demokratik bir barış yapmaktan aciz gördüğümüzü kimseden gizlemiyoruz. Avrupa'yı böyle bir barışa, ancak işçi kitlelerinin hükümetlerine karşı verecekleri devrimci mücadele yaklaştırabilir. Bu barışın tam anlamıyla gerçekleşmesi, ancak proleter devriminin bütün kapitalist ülkelerde zafer kazanmasıyla sağlanacaktır.

Troçki "halihazırda varolan hükümetlerle müzakereler yapmak zorunda" olduklarını kabul ediyor, ama "Halk Komiserleri Konseyi'nin mevcut hükümetlerle müzakerelere girerken toplumsal devrim yolundan bir an

72. *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), c. II, 192.

73. Ateşkesin Rusça metni şuradadır: *Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 171-3 (Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 97-8'deki versiyon çok kısaltılmıştır); söz konusu metnin İngilizce çevirisi şuralarda bulunabilir: *United States State Department, 1918: Texts of the Russian Peace*, s. 1-10 ve J.W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace* (1939), s. 379-84.

74. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 197.

olsun çıkmadığını" iddia ediyordu. Sözlerine, Sovyet dış politikasının "ikili görevi"ni tanımlayarak devam ediyordu:

> Sovyet iktidarı barış müzakerelerinde kendine ikili bir görev koymuştur: Öncelikle, Avrupa'yı mahveden utanç verici ve canice katliamı mümkün olan en kısa sürede durdurmak, ikincisi, bütün ülkelerin işçi sınıflarının, sermaye egemenliğini devirmelerine ve demokratik bir barış ve Avrupa'nın ve bütün insanlığın sosyalist dönüşümü adına devlet iktidarını ele geçirmelerine elimizdeki bütün imkânları kullanarak yardım etmek.

Söz konusu manifesto, bütün ülkelerin proleterlerini "savaşı bütün cephelerde hemen durdurmaya yönelik ortak mücadele"ye katılmaya ve "barış ve toplumsal devrim bayrağı altında" saf tutmaya davet eden bir çağrıyla sona eriyordu.[75] Son kelimelerdeki sözel çelişki, devrimin ilk haftalarında izlenen Sovyet politikasının bünyesindeki orta yolculuğu gayet iyi özetliyordu.

Resmi barış anlaşması müzakereleri Brest-Litovsk'da, 9/22 Aralık 1917'de başladı. Sovyet delegasyonunun başında yine Joffe vardı; Alman tarafının sorumlusu Dışişleri Bakanı Kühlmann'dı; ayrıca Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye'nin de temsilcileri vardı.[76] Propaganda ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkıyla ilgili, Alman delegasyonunun Livonya ve Estonya'nın bazı bölgeleriyle birlikte Litvanya ve Kurlanda'nın Rusya'dan ayrılması gerektiğini söyleyerek maksadını açıkça belli ettiği girizgâh kabilinden ilk çatışmalardan sonra, görüşmeler Sovyet delegasyonunun diğer savaşan ülkelere, Petrograd'ın üzerlerine yağmur gibi yağdırdığı sayısız çağrıya cevap verme fırsatı tanımak amacıyla yaptığı öneriyle, bir kez daha on günlüğüne ertelendi. Gelgelelim, konferans 22 Aralık 1917/9 Ocak 1918'de yeniden başladığında İtilaf Devletleri'nin boykotu hâlâ sürüyordu. Dünya Wilson'un önceki gün ilan ettiği on dört maddeyle çalkalanıyordu. Ama bunlar Brest-Litovsk'da hiçbir şeyi değiştirmedi. Tek yenilik, Ukrayna Radası tarafından atanan bir delegasyonun varlığı, bir de Sovyet delegasyonunun başına Troçki'nin geçmesiydi.

Hemen ciddi bir boks maçı başladı. İlk defa lafa karışan Alman başkomutanı Hoffmann kimileri "ordularımıza hitap eden devrimci nitelikteki" radyo mesajlarından ve bildirilerden şikâyet edince, Troçki Sovyet diplo-

75. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 100-2; Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 206-9.

76. Konferansın tutanakları, Narkomindel tarafından *Mirnye Peregovori v Brest-Litovsk*, c. I (1920) başlığıyla yayımlanmıştır.

masisinin ikili işlevini gayet açıkça savundu; delegasyon Alman Hükümeti ile bir anlaşma imzalamaya gelmişti, ama "ne ateşkes koşulları ne de barış müzakerelerinin karakteri, anlaşmayı yapacak ülkelerden herhangi birinin basın özgürlüğünü ya da ifade özgürlüğünü hiçbir bakımdan ve hiçbir yönde kısıtlamıyor"du.[77] Sonraki günlerde Troçki'nin izlediği taktiklerin altında yatan umut bariz biçimde ortadaydı. Beş hafta önce Petrograd Sovyeti'nde beyan ettiği gibi, emperyalist diplomasiyi itham eden "savcı" rolünü benimsemenin, konuşulan her kelimeyi radyodan dinleyebilecek olan "bütün halklar"a "tartışmalarımızın yargıcı" olma çağrısında bulunmanın zamanı gelmişti.[78] Eğer Alman diplomatların samimiyetsizliklerini yeterince gösterebilirse ve görüşmeleri yeterince uzatabilirse, Sovyet Hükümeti'nin herhangi bir kritik karar almasına gerek kalmadan Almanya'da dört gözle beklenen devrim patlak verebilirdi. Hiçbir şey, Kühlmann'la ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı ve ilhak etmeme ilkesi üzerinde ve kaderlerine halk oylamaları yapılarak karar verilecek tartışmalı bölgelerden birlikleri çekme yükümlülüğü üzerinde uzun tartışmalara girmek kadar Troçki'nin işine gelemezdi. 5/18 Ocak 1918'de, lafını esirgemez ama zeki bir asker olan Hoffmann masaya bir harita yerleştirerek konuşmaları kesti. Haritaya çizilmiş mavi hat Ruslar seferberliği tam anlamıyla bitirene kadar Alman ordularının çekilmeye niyetli olmadığı bölgeleri işaret ediyordu. Bu hat Polonya'nın tamamını, Litvanya ve Beyaz Rusya bölgesini Alman tarafında bırakıyordu; Moon Sound adaları da Almanların elinde kalıyordu. Hoffmann daha güney bölgeler için düşündüklerini açıklamayı reddetti: Bu, Ukrayna Radası'nı temsil eden delegelerle tartışılacak bir meseleydi. Daha fazla tartışmaya mahal vermeyen bir tür ültimatomla karşılaşan Troçki, talimat almak için Petrograd'a dönmek amacıyla yine on günlük bir erteleme talep etti ve talebi kabul edildi.[79] Hoffmann'ın Brest-Litovsk'da restini çekmek için seçtiği gün, Kurucu Meclis'in Petrograd'daki ömrünün başlayıp sona erdiği gündü; Troçki 7/20 Ocak 1918'de Petrograd'a geldiğinde günün konusu hâlâ bu meclisin dağıtılmasıydı.

Troçki'nin Petrograd'a dönüşü, Sovyet Rusya ile dış dünya arasındaki ilişkilerdeki ilk ciddi krize karşılık gelen ünlü ve çok önemli bir tartışmayı başlattı. O zamana kadar, Almanya kabul edilemeyecek koşullarda ıs-

77. *Mirnye Peregovori v Brest-Litovsk*, c. I (1920), s. 55.
78. Bkz. yukarıda s. 34.
79. *Mirnye Peregovori v Brest-Litovsk*, c. I (1920), s. 126-7, 130-1.

rar ettiği takdirde, Bolşevikler'in Almanya'ya karşı "devrimci savaş" denen savaşı başlatacağı ve hükümetlerinin emperyalist hırslarından haberdar olan Alman askerlerinin devrimci Rus kardeşlerini vurmak yerine isyan edecekleri varsayılmıştı. Bu görüşün benimsenmiş, bu varsayımda bulunulmuş olması o kadar da şaşırtıcı değildi. Bolşevikler hâlâ Ekim'de kazandıkları zaferin heyecanı ve iyimserliği içindeydiler; Lenin'den cüretin sonuç getirdiğini öğrenmişlerdi ve Bolşevik düşüncesinin en önemli öncüllerinden biri Rus proletaryasının zaferinin Avrupa'da devrim meşalesini yakacağıydı. Lenin ateşkes yapmayı önerdiğinde, utanç verici bir barışı kabul etmeyeceğini belagatla vurgulamıştı: "Alman generallerine zerre kadar güvenmiyoruz, ama Alman halkına güveniyoruz."[80] 1917 Aralığı'nda ateşkes imzalanmasını kutlamak için Petrograd'da düzenlenen özel bir toplantıda, Troçki daha da açık konuşmuştu:

> Eğer bizim ve hiçbir ülkenin kabul edemeyeceği koşullar, devrimimizin ilkelerine aykırı koşullar önerirlerse, bu önerileri Kurucu Meclis'e götürüp "Karar verin!" diyeceğiz. Eğer Kurucu Meclis bu koşulları kabul ederse, o zaman Bolşevik partisi istifa edip şunu diyecektir; "Bu koşulları kabul edecek başka bir parti bulun; bizler, Bolşevikler'in partisi ve umarım Sol SD'ler, herkesi bütün ülkelerin militaristlerine karşı kutsal bir savaşa çağıracağız."[81]

Kamenev, daha önce de aktardığımız VTsIK konuşmasında, ateşkesin imzalanmasının arifesinde, "sözlerimizin Alman generallerinin başları üzerinden Alman halkına ulaşacağına, sözlerimizin Alman generallerinin ellerinden halklarını aldatmak için kullandıkları silahları düşüreceğine" inancını ifade etmişti[82]; ateşkes imzalandıktan ve barış müzakereleri başladıktan sonra da yine sarsılmaz bir iyimserlik havasında konuşuyordu:

> Eğer şimdi Almanya ordularını devrimci Rusya'ya karşı seferber etmeye cüret ederse, bunu Polonya'nın, Litvanya'nın ve bir dizi başka ülkenin özgürlüğünü en sonunda ayaklar altına alma amacıyla yapacağına şüphe yoktur; bu da en sonunda Alman emperyalizminin tamamının infilakına ve süpürülüp atılmasına yol açacak kıvılcım olacaktır. Almanya'nın böyle bir girişimde bulunmaya cüret etmeyeceğine inanıyoruz, zira, böyle bir şey olduğu takdirde, biz bütün engellere rağmen en sonunda barış yaparız, ama o zaman müzakereleri Alman emperyalizminin temsilcileri ile değil, gayretleriyle Alman Hükümeti'ni devirecek olan sosyalistlerle yaparız.[83]

Troçki Brest-Litovsk'dan Petrograd'a geldiği zaman, üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, dünyanın dört bir yanındaki "proleter örgüt-

80. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 76-7.
81. *Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 128.
82. *A.g.e.*, s. 82. 83. *A.g.e.*, s. 164.

leri"ne daha yeni gönderdiği bir telgrafta, "diğer ülkelerin işçi sınıflarının yakın gelecekte burjuvazilerine karşı ayaklanacakları ve dünyada ayaklanan işçi kitlelerinin gücüne karşı koyabilecek hiçbir güç olmayacağı" inancını bir kez daha dile getirmişti.[84]

Aralarında üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi için Petrograd'a gelmiş bazı taşra delegelerinin de bulunduğu önde gelen Bolşevikler, Troçki'nin geldiğinin ertesi günü meseleyi gayri resmi bir biçimde tartışmak üzere toplandılar. Lenin artık ilk kez –ki Lenin o anda bile bu konuda neredeyse tek başına kalmıştı– Bolşevik politikasının şu ana kadar temelini oluşturmuş olan umutları ve kendinden emin hesapları boşa çıkaran durumla dürüstçe hesaplaşıyordu. Tıpkı İtilaf Devletleri gibi, Alman Hükümeti de "adil, demokratik bir barış"a yönelik bütün önerileri reddetmişti ve Alman askerleri, proleter devrimini tamamlamak üzere üstlerine karşı ayaklanmak şöyle dursun, itaatkâr adımlarla devrimci Rusya'nın üzerine yürümeye hazırlanmaktaydılar. Lenin, âdet haline getirdiği üzere, toplantıdan önce görüşlerini bir dizi tez halinde ifade etti; *Ayrı ve İlhakçı Bir Barışın Hemen İmzalanması Sorunu Üzerine Tezler*. Bu tezler Lenin'in geçen altı haftanın iyimser varsayımlarını ne kadar hızlı ve ne kadar kökten bir biçimde terk ettiğini gösteriyordu. Burada bütün tartışmayı yönlendirecek olan savı ortaya koyuyordu:

> Rusya'daki sosyalist devrimin durumu, Sovyet iktidarımızın uluslararası görevine dair her türlü tanımın temelini oluşturmalıdır. Savaşın dördüncü yılındaki uluslararası durum öyledir ki devrimin patlak vereceği ve Avrupa'daki emperyalist hükümetlerden (Alman Hükümeti dahil) herhangi birinin devrileceği anı hesap etmek kesinlikle imkânsızdır. Avrupa'da sosyalist devrimin gerçekleşmek zorunda olduğuna şüphe yoktur, gerçekleşecektir de. Sosyalizmin *nihai* zaferine ilişkin bütün umutlarımız bu inanca ve bu bilimsel öngörüye dayanmaktadır. Genelde propaganda faaliyetlerimiz, özelde de düşmanla münasebete girme örgütlenmemiz güçlendirilmeli ve geliştirilmelidir. Ama sosyalist hükümetin taktiklerini, Avrupa, özellikle de Alman devriminin önümüzdeki altı ay içinde (ya da bu tür kısa bir zaman içinde) olup olmayacağını belirleme girişimleri üzerine kurmak yanlış olacaktır.

Aynı tezlerin daha sonraki bir pasajında da şöyle diyordu:

> Sosyalist hükümetin herhangi bir ülkede zafer kazandığı andan itibaren, sorunlar şu ya bu emperyalizmin tercih edilebilirliği açısından değil, sadece ve sadece çoktan başlamış olan sosyalist devrimin geliştirilmesi ve pekiştirilmesi için en iyi koşulların neler olduğu açısından halledilmelidir.

84. *S"ezdy Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 57.

Son olarak, dünya devrimi için en iyi reklam, uzun vadede, ne pahasına olursa olsun barış yapmak olacaktı:

Rusya'daki sosyalist bir Sovyetcumhuriyeti örneği, bütün ülkelerin halkları için canlı bir model olarak kalacak ve bu modelin propagandist, devrimci etkisi muazzam olacaktır. Bir yanda, burjuva düzeni ve iki soyguncular grubu arasındaki çıplak, feci bir ilhak savaşı, öte yanda, barış ve sosyalist Sovyetler cumhuriyeti.[85]

8/21 Ocak 1918 tarihli toplantı, anlaşmanın Mart ayında nihai olarak onaylanmasına kadar parti mensuplarının görüşlerinde ayrılık yaratmayı sürdüren üç ana hattı ortaya çıkardı.[86] Toplantıya katılan altmış üç önde gelen Bolşevik'ten otuz ikisi, Ekim ve Aralık aylarında bütün partide hüküm sürmüş olan eleştirellikten uzak kendine güven havasını aynen sürdürüyorlardı. Bu görüşü en inatçı bir biçimde savunanlar partinin Moskova bölge bürosundan geldikleri için Lenin bunlara "Moskovalılar" diyordu[87]; onlar da "Lenin'in eski konumunda ısrar ettikleri"ni iddia ediyorlardı. Lenin bütün prestiji ve ikna kabiliyetine rağmen, toplantıyla katılanlar arasında sadece on beş kişiyi, yeni savunduğu "ne pahasına olursa olsun barış" politikasına ikna edebildi. Geri kalan on altı kişi ise, yeniden savaşa girilmemesi gerekse de Almanların koşullarıyla anlaşma imzalamanın yanlış ve gereksiz olduğunu savunan Troçki'nin görüşünü destekliyordu. Troçki ilk grubun devrimci bir savaşın yapılabileceği inancını paylaşmıyordu, ama yine de Avrupa'da devrimin eli kulağında olduğuna inanıyor ve ara dönemin kelimelerle oynayarak geçirilebileceğini umuyordu. Hoffmann'ın kuvvet kullanma tehdidine karşı kelimelerle oynamanın yetersiz kalabileceğini Lenin kadar açıkça göremiyordu. Hâlâ kumar oynamaya hazırlanıyordu: Bir Avrupa devrimini hızlandırabilme şansını değerlendirmek uğruna daha sonra çok da elverişli sayılamayacak bir barış göze alınabilirdi, zaten bu devrim söz konusu barışı gereksiz hale getirecekti.[88] Bu planı hayata geçirmek için, Alman delegasyonunun kabul edi-

85. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 193-9; tezler ilk defa 24 Şubat 1918 –Lenin'in görüşünün en sonunda parti merkez komitesi tarafından kabul edildiğinin ertesi günü– tarihli *Pravda*'da, Lenin'in tezlerin kökenini açıkladığı kısa bir önsözle yayımlandı (*a.g.e.*, c. XXII, s. 289).

86. Toplantıya dair herhangi bir kayıt günümüze ulaşmış değil. En geniş ayrıntılar Lenin'in o sıralarda yazdığı ve ancak ölümünden sonra yayımlanan tamamlanmamış bir müzekkerede (*Soçineniya*, c. XXX, s. 369-70) ve toplantı sırasında elyazısıyla aldığı notlardadır (*Leninskii Sbornik*, c. XI (1929), s. 42-4); oylama rakamları parti arşivlerinden Lenin'in eserlerinin editörleri tarafından bulunmuştur (*Soçineniya*, c. XXII, s. 600, not 88).

87. Toplantı bir grup Moskovalı delegenin talebi üzerine yapılmıştı (*Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 287).

lemez şartlarda ısrar etmeyi sürdürmesi halinde, diğer bütün olasılıklar tükendiğinde savaş ilan etmeyi, bir barış anlaşması imzalamayı reddetmeyi öneriyordu.

Troçki'ye verilecek talimatlar konusundaki resmi kararı, üç gün sonra, 11/24 Ocak 1918'de toplanacak olan merkez komite verecekti. Troçki'nin anlatımına göre, bu toplantıdan önce Lenin'le konuşmuş ve devrimci savaş tezini desteklemeyeceğine söz vermiş. Lenin de buna, bu durumda Troçki'nin savunduğu planın, şüphesiz Livonya ile Estonya'nın kaybedilmesine yol açacak olsa da, "belki o kadar da tehlikeli olmayacağı" cevabını vermiş; ama, şakayla karışık "Troçki'yle iyi bir barış imzalamak uğruna" bunlar kaybedilse de olur, diye eklemiş.[89] Lenin komitede hemen barış imzalama tezini yine savundu ve bu tez Stalin tarafından ve onun kadar kesin bir tavırla olmasa da Zinovyev tarafından desteklendi. Ama Lenin'in verdiği tek resmi önerge, müzakereleri mümkün olduğunca uzatmaya yönelik oyalama talimatıydı: Bu da 1'e karşı 12 oyla kabul edildi. Devrimci savaştan yana olan önerge sadece iki destekçi buldu ki onlar da Buharin ve Cerjinski'ydi. Daha sonra asıl oylama Troçki'nin "savaşı durdurma, barış imzalamama, seferberlik halini sona erdirme" önergesi üzerinde yapıldı. Bu önerge, ucu ucuna, yediye karşı dokuz oyla kabul edildi; artık komitenin tek tek üyelerinin nasıl oy kullanacaklarını saptamak mümkün değildi.[90]

Bu yetkiyi alan Troçki 15/28 Ocak'ta bir kez daha Brest-Litovsk'a doğru yola çıktı. Dışarıdan bakıldığında Sovyet cumhuriyetinin durumu on gün önce verilen aradan beri daha da kötülemişti. Anarşi ve kargaşanın hüküm sürdüğü bir dönemden sonra, Besarabya Romen birlikleri tarafından ele geçirildi ve işgal edildi –Sovyet Hükümeti de bunun üzerine Romanya'yla ilişkilerini kesip savaş sırasında güvende olacağı gerekçesiyle Moskova'da saklanan Romen altın rezervlerini müsadere etti.[91] Ama Bol-

88. Lenin'in notlarına göre, Troçki bir Alman ilerlemesi ihtimalini yüzde 25 olarak görüyormuş (*Leninskii Sbornik*, c. XI (1929), s. 43).

89. L. Troçki, *Moya Jizn'* (Berlin, 1930), c. II, s. 111; Lenin komitede Troçki'nin planının Estonya'nın Almanlara teslim edilmesi demek olacağını belirtmiş (*Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 201).

90. *A.g.e.*, s. 199-207.

91. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 16, madde 223. Üç gün sonra İtilaf Devletleri'nin Bükreş'teki temsilcileri, Romanya'nın Besarabya'yı işgal etmesinin "İtilaf Devletleri'yle tam bir uyum içinde yürütülen ve hiçbir surette herhangi bir siyasi niteliği olmayan tamamen askeri bir harekât" olduğunu ilan eden bir bildiri yayımladılar (*L'Ukraine Soviétiste* (Berlin, 1922), s. 51); Besarabya'nın Romanya tarafından ilhak edildiği 1918 Nisanı'nda ilan edildi (Sovyetler'in protestoları için bkz. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Po-*

şevikler'in gözleri hâlâ Orta Avrupa'ya dikilmiş durumdaydı. Budapeşte ve Viyana'daki grev dalgası daha yeni bitmişti.[92] Şimdi Troçki Petrograd' dan yola çıktığı sıralarda, Berlin'de, açıkça beyan ettikleri siyasi yakınlıkları olmayan bir grup "devrimci sendika memuru" tarafından örgütlenen ve ilk kez savaş karşıtı gösterilerin de eşlik ettiği kitlesel grevler başladı ve diğer Alman merkezlerine sıçradı;[93] bu olay bir anlığına Bolşevik iyimserliğini ve Troçki'nin ağırdan alma politikasını doğruluyormuş gibi göründü. Brest-Litovsk'daki konferans işte bu koşullarda 17/30 Ocak 1918'de kaldığı yerden tekrar başladı. Ukrayna Sovyet Hükümeti Ukrayna Radası'nın elinden Ukrayna'nın büyük bölümünü aldığı için, müzakerelere biri Almanlar, diğeri Ruslar tarafından tanınan iki rakip Ukrayna delegasyonu katıldı. İkisi arasındaki çekişme görüşmeleri birkaç gün uzattı. Kendi kaderini tayin hakkı, ilhak ve işgalle ilgili bildik laflar üzerinde bir kez daha ağız dalaşı yapıldı. Kendilerini "tüm-Rusya delegasyonunun Polonyalı üyeleri" ve "Polonya ve Litvanya Sosyal Demokrasisi' nin temsilcileri" diye tarif eden Bobinski ve Radek,[94] Polonya' nın kendi kaderini tayin hakkı olduğunu savunan ve Polonya'nın Alman kuvvetleri tarafından işgalini "üstü kapalı bir ilhak" olarak kınayan bir bildiri okudular.[95] Ama müzakerelerin arka planındaki gizli güç konumunda olan Almanya'daki karışıklıklar tavsadı; Finlandiya'daki devrim ve Sovyetler'in Ukrayna'da kazandığı diğer başarılar Alman proletaryasının ayaklanmayı başaramamasını telafi etmiyordu. 26 Ocak/8 Şubat 1918'de İttifak Devletleri Ukrayna Radası delegasyonuyla bir barış anlaşması imzaladılar. En nihayet, 28 Ocak/10 Şubat 1918'de herkesin sabrı tükendi. Almanlar ültimatom vermeye hazırlanırken, Troçki beklenmedik bir şekilde Alman

litika, c. II (1926), s. 138) ve bu ilhak daha sonra İtilaf Devletleri tarafından resmen tanındı (bkz. aşağıda s. 324).

92. 1918 Ocağı'nda Avusturya'da yaşanan karışıklıklar için bkz. O. Czernin, *Im Weltkriege* (1919), s. 322-3.

93. Almanya'nın yenilmesinin nedenleriyle ilgili olarak birkaç yıl sonra Reichstag'da oluşturulan bir araştırma komitesi "Ocak 1918'deki büyük grev"le ilgili fikirleri derledi; birçok gözlemci bu grevi genelde Rus devrimine ya da daha özelde Brest-Litovsk'a bağlıyordu (R. H. Lutz, *The Causes of the German Collapse in 1918* (Stanford, 1934), s. 99-135). Radek, 1918 Martı'nda toplanan yedinci Rus Komünist Partisi kongresinde, "Brest'teki açıklık politikası, bütün savaş boyunca Avrupa proletaryasının ilk uyanışı olan Almanya'daki genel grevi ateşledi" iddiasında bulunuyordu (*Sed'moy S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1923), s. 71).

94. Polonya Solu'nun, vatansever "Polonya Sosyalist Partisi"ne karşı olan sosyalist partisinin resmi adı "Polonya ve Litvanya Krallığı'nın Sosyal Demokrasisi"ydi.

95. *Mirnye Peregovori v Brest-Litovsk*, c. I (1920), s. 173-5.

tasarılarına karşı uzun bir tirat çekip sözlerini, "Rusya ilhakçı bir barış imzalamayı reddederken, kendi adına Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan'la arasındaki savaşın sona erdiğini ilan eder" diye bağladı.[96] Sovyet delegeler aynı akşam Petrograd'a gitmek üzere Brest-Litovsk'dan ayrıldılar. Hasımlarını içinde bıraktıkları şaşkınlık ve rahatsızlık haline bakıp kendilerini kayda değer bir zafer kazanmış gibi görüyorlardı.

Sivil Alman yetkilileri, kendilerine kalsa, düşmanlıkları sona erdirmenin bu olağandışı biçimine boyun eğebilirlerdi. Ama genelkurmayın başka düşünceleri vardı.[97] Müzakerelerin kesilmesine ateşkesin sonu muamelesi yapılmasına karar verildi; yedi gün sonra, 17 Şubat 1918'de Hoffmann, Ruslara askeri harekâtların ertesi gün yeniden başlayacağını tebliğ etti. Böylece mesele en sonunda, Lenin'in öngördüğü, Troçki'nin de kaçmaya çalıştığı kaçınılmaz biçime büründü. 18 Şubat'ta Alman taarruzu kaldığı yerden tekrar başladı; sonraki hafta devrimden beri Petrograd'da yaşanan en kritik haftaydı. Partinin merkez komitesi neredeyse sürekli toplantı halindeydi ve yapılan bir dizi oylama görüşlerin nasıl eşit bir biçimde bölündüğünü gösteriyordu. Artık kimse devrimci savaşı açıkça desteklemiyordu. Ama Almanların koşullarıyla barışı kabul etmek hâlâ çok acı bir ilaç yutmak demekti. 17 Şubat'ta düşmanlığın yeniden başladığına dair tebliğ alındığında, Lenin hemen Almanlara müzakerelere yeniden başlama teklifini iletmeyi önerdi, ama Stalin, Sverdlov, Sokolnikov ve Smilga tarafından desteklenmesine rağmen, teklif Troçki, Buharin, Lomov, Joffe, Uritski ve Krestinski'nin karşı oylarıyla reddedildi. "Alman taarruzu yeterince belirginleşene ve işçi hareketi üzerindeki etkisi açıkça ortaya çıkana kadar barış görüşmelerine tekrar başlamayı erteleme" önerisi yine beşe karşı altı oyla kabul edildi. Bunun üzerine Lenin, eğer Alman ordusu ilerler ve Almanya ile Avusturya'da devrim olmazsa, barış yapılıp yapılmayacağıyla ilgili nihai soruyu gündeme getirdi. Bu noktada Troçki tereddüt etti ve Lenin'in tarafına geçti; Lenin böylece bir

96. *A.g.e.*, s. 208.

97. Max Hoffman (*Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), c. II, s. 214-15), kendisinin, Kühlmann'ın tersine, Troçki formülünü kabul etmemekte ısrar ettiğini söyler. R. Von Kühlmann, *Erinnerungen* (Heidelberg, 1948), s. 545, formülü kabul etmekten ve mevcut bütün birlikleri batıya kaydırmaktan yana olduğunu onaylar, buna gerekçe olarak da Avusturya'nın "doğu savaşının yeniden başlamasına" muhalefetini gösterir; gelgelelim Şansölye onu desteklememiştir (*a.g.e.*, s. 549). Anlaşılan Troçki'nin jesti, başarıya o zaman anlaşıldığından daha yakınmış.

"hayır" (Joffe) ve dört çekimser oya karşılık altı oyluk çoğunluğu elde etti.[98] Ertesi gün, Zinovyev Lenin'in grubuna, Cerjinski de muhalefete katılınca aynı çeşitlemeler tekrar edildi. Troçki sabah oturumunda "bekleyip bütün bu olanların Alman halkı üzerinde nasıl bir izlenim yarattığını görmenin şart" olduğu savını yineledi ve Almanya'ya hemen barış teklifinde bulunma önerisine karşı oy kullanarak, oylamanın yine yediye altı sonuçlanmasına neden oldu.[99] Ama akşamleyin Almanların ilerlemekte oldukları, Dvinsk'i aldıkları ve Ukrayna'nın içlerine girdikleri haberi gelince, Troçki bir kez daha tereddüde düşerek Lenin'in tarafına geçti ve Almanlara, Almanların ilk koşullarını imzalama isteğinin ve görüşmelere yeniden başlama talebinin iletilmesini içeren önerge beşe karşı yedi oyla kabul edildi.[100] Öneri aynı gece resmen Sovnarkom'a sunuldu. Merkez komitesinin kararıyla bağlı olan Bolşevik komiserlerin hepsi önerge lehine oy kullandı; mevcut yedi Sol SD'den dördü Bolşevikler lehine oy kullandı, ama daha sonra partileri onların bu davranışlarını onaylamadığını belirtti.[101] Kabul telgrafı hemen Brest-Litovsk'a iletildi.

Ama bu sefer de Hoffmann'ın acelesi yoktu. Almanların koşulları Moskova'ya ancak 23 Şubat 1918 sabahı ulaştı. Bunlar eski koşullardan daha ağırdı, özellikle de Sovyet Hükümeti'nin ordusunu Ukrayna'dan çekmesi ve Ukrayna Radası ile barış yapması, Livonya ve Estonya'nın Ruslar tarafından tahliye edilip yeniden düzen tesis edilene kadar buraların Alman kuvvetleri tarafından işgal edilmesi talepleri. Aynı gün merkez komitede yine savaş çıktı. Lenin ilk ve son kez olarak kendi adına bir ültimatom yayımladı. "Devrimci laf kalabalığı politikası" sürecek olursa, hükümetten ve VTsIK'tan istifa edecekti. Zorlu seçimin yapılması gerekiyordu. Stalin'in Almanlarla müzakerelere yeniden başlayarak bu seçimin yine ertelenebileceği yönündeki önerisini elinin tersiyle bir kenara itiverdi.

Stalin, imza atmamanın mümkün olduğunu söylerken yanılıyor. Bu koşullar imzalanmalıdır. Eğer bunları imzalamazsanız, Sovyet iktidarının üç hafta içinde

98. Bu oyların kayıtları şuradadır: *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 228-39; toplantının tutanakları mevcut değildir. Bunyan ve Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 514'e göre, yedinci parti kongresi kayıtlarının 1928 basımına yapılan bir ek, Troçki'nin son oylamada çekimser kaldığını gösterir; ama Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 557'de bir kez daha basılan, oylamanın resmi kaydının sahtecilliğine şüphe yoktur. Bu olayların, L. Troçki, *Moya Jizn'* (Berlin, 1930), c. II, s. 110-16'daki anlatımı, başka kaynaklarla kontrol edilebildiği kadarıyla, tamamen doğrudur.

99. *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 231-2.

100. *A.g.e.*, s. 233-40.

101. I. Steinberg, *Als ich Volkskommissar war* (Münih, 1929), s. 211-12.

ölüm hükmünü imzalamış olursunuz... Alman devrimi henüz olgunlaşmış değil. Bu aylar alacak. Koşulların kabul edilmesi gerekiyor.[102]

Troçki bir kez daha itirazlarını dile getirdi. Parti birleşirse direniş mümkün olabilirdi. Barış imzalamak "proletaryanın öncü unsurları arasındaki desteği kaybetmek" anlamına gelirdi. Kendisi ikna olmasa da, parti birliğinin önüne geçmek istemiyordu; ama bu koşullarda "şahsen dışişlerinin sorumluluğunu üstlenmeyi sürdüremezdi". Can alıcı oylama yapıldığında Troçki, Joffe, Krestinski ve Cerjinski çekimser kalarak, Lenin'in Almanların koşullarını kabul etme yönündeki önergesinin dörde karşı (Buharin, Lomov, Bubnov ve Uritski) yedi oyla (Lenin, Zinovyev, Sverdlov, Stalin, Sokolnikov, Smilga, Stasova) kabul edilmesini sağladılar.[103] Aynı akşam VTsIK'ya gelen öneri, Lenin'in yaptığı etkileyici bir konuşmadan sonra, 24 Şubat sabahı saat 4.30'da 84'e karşı 116 oyla kabul edildi; bu nispeten olumlu sonuç bile ancak, partilerinin kararına karşı Sağ va Sol SD'lerle ve Menşevikler'le aynı safta yer alamayacak olan Bolşevik muhaliflerin çoğunun çekimser kalması sayesinde elde edilebildi.[104] Almanların koşullarını kabul eden bir telgraf hemen Alman karargâhına gönderildi.[105] Ne Troçki ne de Joffe nihai aşağılanmayı yaşamak istemedikleri için bu sefer Sokolnikov ve Çiçerin'in başkanlığındaki delegasyon, tartışmaya girmeden imza atma talimatıyla aynı gün Brest-Litovsk'a hareket ettiler.[106]

Son bir taviz daha talep edildi. Sahneye geç giren Türk delegasyonu, Türkiye'den kırk yıl önce alınmış olan üç sınır şehri Kars, Ardahan ve Batum'u talep etti ve geri aldı. Daha sonra 3 Mart 1918'de, Sokolnikov'un bir mücbir sebep maddesine resmen çekince koymasının ardından, Brest-Litovsk anlaşması imzalandı. Bu anlaşma uyarınca Rusya, Riga şehri ve bu şehrin hinterlandı, Kurlanda ve Litvanya'nın tamamı ve Beyaz Rusya'nın (kaderine Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın "burada yaşayan halkla birlikte" karar vereceği) bir bölümü üzerindeki bütün haklarından

102. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 277; ültimatom *Pravda*'nın aynı günkü nüshasında aynı terimlerle tekrar edilmiştir (*a.g.e.*, c. XXII, s. 276).

103. *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 247-52.

104. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 608. Bu VTsIK oturumunun herhangi bir resmi kaydı yayımlanmamıştır; Lenin'in konuşmasının metni *a.g.e.*, c. XXII, s. 290-3'te, toplantının canlı bir anlatımı M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 247-97'de bulunabilir.

105. *Mirnye Peregovori v Brest-Litovsk*, c. I (1920), s. 208.

106. Sokolnikov'un yazdığı bir kitapçıkta (*Brestskii Mir*, 1920) olaylı yolculuğa dair hoş ayrıntılar anlatılır.

vazgeçti; Almanların Livonya ve Estonya'yı işgalini, buralarda "gerçek anlamda ulusal kurumlar" yerleştirilene kadar kabul etti; Ukrayna Radası ile barış yapmayı kabul etti; ve Kars, Ardahan ve Batum'u bıraktı (buralarda yaşayan halk söz konusu illeri Türkiye ile anlaşarak "yeniden organize edecek"ti). Anlaşma onaylandığında Sovyet Rusya ile İttifak Devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden başlayacaktı. Mali maddeler bu kadar feci değildi, tazminat talepleri ve diğer taleplerden karşılıklı feragat edildi. Ama her bir tarafın, savaş esiri konumuna düşmüş yurttaşlarının bakım harcamalarından sorumlu olacağı maddesi, Sovyet Rusya'ya muazzam bir mali yük getiriyordu. Gelgelelim, bu ayrıntılar, Rusya'nın düşmanın isteği üzerine terk etmeye çağrıldığı uçsuz bucaksız, bereketli topraklarla kıyaslandığında önemsiz kalıyordu.

Moskova'da anlaşmayı onaylamayla ilgili formalitelerin hâlâ tasdik edilip hayata geçirilmesi gerekiyordu. 6 Mart 1918'de toplanan yedinci parti kongresi[107] her iki taraftan eski savların tekrarına sahne oldu. Lenin en güzel konuşmalarından birini yaptı: Devrimin ilk haftalarının "zafer alayı" bitmişti, şimdi silahlanıp çalışarak acı gerçeklerle yüzleşme zamanıydı. Troçki Lenin'le arasındaki fikir ayrılıklarını son kez ifade etti, ama ona karşı oy kullanmayı reddetti. Sonuç önceden belliydi. Lenin'in sunduğu önerge 9'a karşı 28 oyla kabul edildi. Daha sonra 16 Mart 1918'de dördüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, tam tamına altı muhalif grubun çeşitli önergeler sunduğu iki gün süren hararetli tartışmalardan sonra, hükümetin anlaşmayı onaylama teklifini 261'e karşı 784 oyla kabul etti. Uzun tartışma en nihayetinde bitmişti. Ne bu tartışma ne de Alman taarruzu bir kez daha başladı. İkisini de belirlemiş olan Alman askeri gücü, İtilaf Devletleri'nin nihai onay oylamasından on gün sonra başlayan büyük taarruzuna karşı son çırpınışlarını yaptı ve doğudaki hareket özgürlüğünü bir daha asla geri alamadı.

Brest-Litovsk tartışmalarının son safhalarında Sovyet dış politikası için çok önemli olacak yeni bir etken ortaya çıktı. Sovyet rejiminin bütün kapitalist hükümetlere (onların da Sovyet rejimine) karşı eşit ve koşulsuz bir düşmanlık tavrını koruması gerektiğini varsayan ve bu gerekçeyle ayrı bir barış imzalamaya bile karşı çıkan dogmatik mutlakçılığın cidden el-

107. Merkez komitedeki bölünmeler dikkate alınarak bir parti kongresi düzenleme kararı 19 Ocak/1 Şubat 1918'de alınmıştır (*Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 216); 5 Mart'ta kongrenin toplanacağına dair resmi duyuru 5/18 Şubat 1918 tarihli *Pravda*'da yayımlanmıştır.

le tutulur yanı yoktu. Bütün makul hesaplara göre, Sovyet Hükümeti'nin kurulmasını sağlamış olan ve ayakta kalmasının en iyi sigortası konumundaki şey, kapitalist dünyadaki bölünmeydi. Radek'in birkaç yıl sonra yazdığı gibi, Sovyet dış politikasının "beşiği"nde işte bu "temel gerçek" yatıyordu.[108] Lenin, *Ayrı ve İlhakçı Bir Barışın Hemen İmzalanması Üzerine Tezler*'inde ihtiyatlı bir dille buna değiniyordu:

> Ayrı bir barış imzalayarak kendimizi savaşan her iki emperyalist gruptan da *halen mümkün olan* en geniş ölçüde kurtarıyoruz; aralarındaki karşılıklı düşmanlıktan yararlanarak, birbirleriyle bizim aleyhimizde bir pazarlık yapmalarını güçleştiren savaştan yararlanmış oluyoruz.[109]

Düşman kampındaki bölünmenin pragmatik değeri bu şekilde fark edildikten sonra, bundan Sovyet dış politikasının bir kazancı olarak bilinçli olarak yararlanmak ve kapitalist dünyaya değişmez ve tekbiçimli bir husumet beslenmesi gerektiğiyle ilgili her türlü doktriner varsayımı terk etmek için küçük bir adım atmak yeterliydi.

İtilaf Devletleri tarafında da keskin bir açmaz söz konusuydu. Kapitalist İtilaf Devletleri kapitalist bir düşmana karşı devrimci sosyalist bir hükümetle işbirliği mi yapacaklardı? Bazılarının ilkeler, bazılarınınsa önyargılar dediği şeyler, Bolşevikler gibi onları da ketliyordu başlangıçta. Üstleri Sadoul'un egzantrikliklerine pek tahammül edememişlerdi; Judson da başlarda Troçki'ye yanaşmaya çalışınca Washington ona hemen haddini bildirmişti. Ama bu fikir kolayca bir kenara atılamayacak kadar verimliydi. Bolşevikler'le ilişki kurma üzerindeki resmi Amerikan yasağı, yarı resmi bir statüsü olan, ama Dışişleri Bakanlığı'nın emirlerine bağlı olmayan Raymond Robins'in önemini arttırmıştı. Brest-Litovsk'daki müzakerelerin ilk safhaları boyunca, Robins de Sadoul da Troçki'yle sürekli temas halindeydiler, Almanya'ya direnme lehine savlar dile getiriyorlardı. Bu savlar hükümetlerinden destek görmediği için, pek bir ağırlıkları olamıyordu.[110] Gelgelelim, bu iki hevesli kendi elçileri üzerinde, her ne kadar geçici olsa da, belli bir etki yaratmışlardı. 5/18 Aralık 1917'de Sa-

108. K. Radek, *Die Auswartige Politik Sowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 80-1.

109. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 198.

110. J. Sadoul'un, Albert Thomas'a neredeyse her gün yazılmış olan bir dizi mektubu içeren *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919) adlı kitabı, Sadoul'un o sıralardaki bütün faaliyetlerini belgeler. Robins'in kişisel yazışmaları korunma altına alınmıştır ve kısa bir süre sonra yayımlanabilir; W. Hard'ın *Raymond Robins' Own Story* (New York, 1920) adlı kitabı olgular ve tarihler konusunda hayal kırıklığı yaratacak ölçüde muğlak şeyler söyler ve diğer kaynaklara pek bir şey eklemez.

doul Fransız elçisi Noulens'i, Troçki'nin ziyaretini kabul etmeye, Troçki' yi de ziyarette bulunmaya ikna etmişti – işe yarar bir sonuç doğurmasa da dikkate değer bir başarıdır bu.[111] 20 Aralık 1917/2 Ocak 1918'de, Brest-Litovsk'daki barış görüşmelerine verilen ilk arada, Robins Amerikan Elçisi Francis'i, Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmek üzere, çok yakın bir zamanda Bolşevikler'in Almanya'ya karşı tekrar savaşa girmeleri durumunda, Amerikan Hükümeti'ne "her türlü yardımı mümkün kılma" tavsiyesinde bulunan bir telgraf taslağı hazırlamaya, telgrafla aynı anda "Dışişleri Komiseri"ne de bu tavsiye hakkında bilgi veren, aynı ölçüde yoklama kabilinden bir not hazırlamaya ikna etti. Bu taslakların kopyaları, şüphesiz Troçki'ye göstermesi için Robins'e verildi.[112] Bu noktaya kadar ilk girişimler Sadoul ve Robins'den gelmişti. Ama Troçki Brest-Litovsk'dan ilk dönüşünden sonra, partinin merkez komitesinde "ne savaş, ne barış" formülünü kabul ettirmek için savaş verdiği sıralarda ikisine de bizzat kendisi yaklaştı. Sadoul'a Alman delegasyonunun talep ettiği sınırın işaretlenmiş olduğu Hoffmann'ın haritasını gösterip, az çok resmi denebilecek bir beyanda bulundu:

> Biz bu barışı imzalamak istemiyoruz, ama ne yapılabilir? Kutsal bir savaş mı? Tamam, biz böyle bir savaş ilan ederiz de sonucu ne olacak? İtilaf Devletleri'nin karar verme zamanı geldi.

Robins'le de aynı minvalde konuşmuş olmalıdır, ama bu konuşmanın kayıtlara geçmiş olan tek kısmı, Troçki'nin Sovyet rejiminin Amerikan Hükümeti tarafından tanınması imkânı olup olmadığını sorması, Robins' in de buna kaçamak bir cevap vermesidir.[113] Bu iki görüşmenin de İtilaf Devletleri arasında hiçbir etkisi olmamıştır. Sevimli kişiliği ve tavırları onu bir gönül alma görevi için biçilmiş kaftan haline getiren Kamenev, Almanya'ya karşı İtilaf Devletleri'nden yardım istemesi için Londra ve Paris'e gönderildi. 23 Şubat 1918'de Aberdeen'e ayak bastı ve göçmen bürosu görevlileri tarafından belgeleri elinden alındıktan sonra Londra'ya gitmesine izin verildi, burada birkaç parlamenter ve başka devlet memur-

111. J. Sadoul, *a.g.e.*, s. 158.

112. *Russian-American Relations*, der. C. K. Cummings ve W. Petit (New York, 1920), s. 66-7.

113. J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 204; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, c. I (1931), s. 358. Sadoul'un Troçki'yle konuşmasının 11/24 Ocak 1917'de yapıldığı bildirilir; Robins de Troçki'yle aynı gün konuşmuştur; yine aynı gün, şüphesiz bu konuşmalardan sonra, "ne savaş ne barış" formülü merkez komitesi tarafından aynı gün onaylanmıştır.

larıyla görüştü. Ama resmen kabul edilmedi ve Fransız Hükümeti'nin onu kabul etmeyi reddettiği kesinleşince, teklifsizce sınırdışı edildi.[114]

Bu garip ve düzensiz müzakerelerdeki can alıcı an, 28 Ocak/10 Şubat 1918 tarihli "ne savaş, ne barış" deklarasyonundan sonra Brest-Litovsk müzakerelerinin kesilmesi ve Troçki'nin ikinci kez başkente dönmesiydi. Devrimci savaşı reddeden, ama hâlâ Almanların koşullarıyla barış yapmanın kabul edilmesine karşı mücadele eden Troçki, artık Alman illetine karşı direnirken batıdan yardım almaya yönelik zayıf umudun üzerine gitmek istiyordu. Kamenev'in yarım kalan yolculuğu için Petrograd'dan ayrıldığı gün, Bruce Lockhardt gayri resmi İngiliz ajanı sıfatıyla Petrograd'a geldi. Lockhart'ın 15 Şubat 1918'de Troçki'yle yaptığı görüşme, Troçki'nin şu sözleriyle sona erdi: "Şimdi İtilaf Devletleri hükümetleri için büyük bir fırsat doğmuştur."[115] Daha sonra Lockhart, İtilaf Devletleri'nin Almanlara karşı Bolşevikler'e yardım etmesi politikasının aktif bir savunucusu olarak Sadoul ve Robins'in saflarına katıldı. Almanların 18 Şubat'ta ateşkesin bittiğini ilan edip yeniden askeri harekâtlara başlamaları, Sovyet talebinin aciliyetini artırdı ve o zamana kadar ilgisiz duran Fransız Elçisi'nin harekete geçip yardım önerisinde bulunmasına neden oldu.[116] 22 Şubat 1918'de Amerikan Elçisi Washington'a şöyle bir telgraf çekebilmişti: "Beş İtilaf Devleti büyükelçisi başladığı takdirde direnişe destek verme konusunda fikir birliğine vardı, Fransız ve İngilizlerin mühendisleri de Almanların ilerlemesini önlemek için tren yollarının imha edilmesinde Kızıl Muhafızlara yardım ediyorlar."[117]

Aynı gün Fransız ve İngiliz yardımını kabul etme teklifi, partinin merkez komitesinde resmen tartışıldı. Bu sıralarda Almanların değiştirdikleri koşullar Petrograd'a yeni ulaşmıştı, bunları kabul edip etmeme konusundaki nihai karar henüz verilmemişti ve Troçki bunları kabul etmemek için hâlâ her çareye başvuruyordu. İbret verici bir tartışma oldu ve rejimin şu

114. Bu olay kısmen sözel kaynaklardan hareketle, J. W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace* (1939), s. 284-6'da anlatılır; konu Ramsay MacDonald tarafından Avam Kamarası'nda iki kere gündeme getirilmiştir (*House of Commons: 5th Series*, c. CIII, s. 1478-9, 1494; 1606-7, 1626).

115. R. H. Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (1932), s. 228.

116. J. Noulens, *Mon Ambassade en Russie Soviétique*, c. I (1933), s. 233; 20 Şubat 1918 tarihinde yazdıklarına bakılırsa, Sadoul olayı kendisinin başlattığını iddia eder (*Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 241); ama Quai d'Orsay'ın Noulens'e talimat vermiş olduğu şurada da doğrulanır: *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, c. I (1931), s. 383.

117. *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, c. I (1931), s. 386.

anki müşkül durumunda, Alman koşullarına karşı takındığı tavır ne olursa olsun, hangi kaynaktan gelirse gelsin hiçbir yardımı reddedemeyeceğine inanan "gerçekçiler" ile benimsedikleri devrimci ilkeler kapitalist Devletlerle herhangi bir ortaklık kurmayı hâlâ yasaklayan "Solcular" arasındaki keskin görüş ayrılığı su yüzüne çıktı. Partide yakın geçmişte meydana gelen bölünmelerle değerlendirildiğinde, beklenmedik insanlar beklenmedik oylar kullandılar. Alman koşullarının reddedilmesinin ateşli savunucusu olan Joffe, şimdi "direnişimize yardımcı olan her şeyi kabul etmek şart" diyordu; öte yandan, Alman koşullarının kabul edilmesi lehinde her zaman Lenin'le aynı doğrultuda oy kullanmış olan Sverdlov şimdi Troçki'nin İtilaf Devletleri'nin yardımını kabul etme önerisine, kendi deyimiyle, ilkesel gerekçelerle değil, İngiliz ve Fransızların "Rusya'daki kitlelerin büyük çoğunluğunun gözündeki itibarlarını kaybetmiş" olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyordu. Gelgelelim, genelde devrimci savaş lehine oy kullanmış olanlar şimdi de, eşit ölçüde ilkesel gerekçelerle, kapitalist Devletlerden yardım almayı reddetme lehinde oy kullanıyorlardı. Tekrar Solcuların lideri konumuna gelmiş olan Buharin, İtilaf Devletleri'ni Rusya'yı "sömürgeleri" haline getirmeye yönelik bir plana sahip olmakla suçlamakla kalmıyor, "herhangi bir türden emperyalizmin desteğini almanın kabul edilemez" olduğunu da düşünüyordu: "silah alımı ya da subay ve mühendis hizmetinden yararlanma konusunda Fransız, İngiliz ve Amerikan misyonlarıyla hiçbir türden ilişkiye girmeme"ye yönelik bir de önerge verdi. Uritski "iktidarı ele geçirdikten sonra, dünya devrimini unuttuk" diye yakınıyordu; çoğunluk "Alman proletaryası üzerinde acil eylem"e girme olasılığını değerlendirmek yerine askeri terimlerle düşünüyordu. Bubnov "enternasyonalizmimizi satıyoruz" diye şikâyet ediyordu. Troçki'nin, herhangi bir siyasi yükümlülüğe girmeden de olsa, her türlü kaynaktan, hatta kapitalist hükümetlerden bile "devrimci ordumuzu bütün temel malzemelerle donatmak ve silahlandırmak" için gereken her şeyi kabul etme teklifi beşe karşı altı oyla kabul edildi. Lenin toplantıda bulunmadı. Tutanaklarda ondan gelen şöyle bir nota yer verilir:

> Oyumu İngiliz ve Fransız emperyalist soyguncular dan patates ve mühimmat alma lehine kullananlar arasına eklemenizi rica ediyorum.

Bu notun toplantıda mı okunduğu yoksa sonradan mı eklendiği belirsiz. Toplantının sonunda Buharin merkez komite üyeliğinden ve *Pravda*'nın yayın yönetmenliğinden istifa etti: Bir grup kapitalistten gönüllü olarak yardım kabul etmek onu bir başka grubun koşullarına mecburen bo-

yun eğmekten daha çok rahatsız ediyordu. Troçki'ye göre Buharin işte bu yüzden onun omzunda ağlamış ve "partiyi bir bok yığınına çeviriyorlar" diye haykırmış.[118]

Bu tartışma, ilke ve politika beyanı konusunda dikkate değer bir fırsat olması dışında bir sonuç yaratmadı. Yirmi dört saat sonra merkez komitesinde Alman ültimatomuna boyun eğme kararı alındı. Gelgelelim anlaşma imzalanıp onaylanana kadar, mesele gündemde kaldı; başta Robins ve Lockhart olmak üzere, İtilaf Devletleri'nin temsilcilerinden oluşan küçük bir grup, yeniden Almanya'yla savaştıkları takdirde Sovyet Hükümeti'ne yardım edilmesi için çalışmayı sürdürdüler, ama Londra ve Washington'daki kayıtsızlık ve Japonların Uzakdoğu'daki artık iyice barizleşen harekât hazırlıkları bu grubun gayretlerini müşkülata uğratıyordu. 1 Mart 1918'de Brest-Litovsk'da imzaların fiilen atılmasından önce, Alman ordularının hâlâ Petrograd'a doğru ilerledikleri ve başkentin Moskova'ya taşınmasına karar verildiği bir anda, Lockhart Lenin'le ilk görüşmesini yaptı; Lenin durumu soğukkanlılıkla ve eleştirel bir biçimde değerlendiriyordu. "Rezil" barış koşulları imzalanacaktı. Ama "barış ne kadar ayakta kalabilecekti"? Bolşevikler Anglo-Amerikan kapitalizmine "neredeyse Alman militarizmi kadar nefrete layık" bir şey olarak bakıyorlardı; ama şu anda dolaysız tehlike Alman militarizmiydi. Lenin sözlerine şöyle devam ediyordu:

> Bizim tarzımız... sizinkinden farklı. Bizim sermayeyle geçici olarak uzlaşma gibi bir lüksümüz var. Hatta bu zorunlu, zira sermaye birleşecek olursa gelişmemizin bu safhasında ezilir kalırız. Neyse ki, birleşememek sermayenin doğasında var. O nedenle Alman tehlikesi varolduğu sürece, İtilaf Devletleri'yle işbirliğine girmeyi göze almaya hazırım, bu işbirliği geçici bir süre her ikimiz için de faydalı olacaktır. Almanların saldırıya geçmesi durumunda, askeri destek bile kabul edebilirim. Aynı zamanda hükümetinizin olayları hiçbir zaman bu ışık altında görmeyeceğine de inanıyorum. Gerici bir hükümetiniz var. O da Rus gericileriyle işbirliği yapacaktır.[119]

İki gün sonra Brest-Litovsk'da anlaşma imzalandı ve Alman ilerlemesi durdu. Ama anlaşmaya hâlâ ısınamamış olan ve İtilaf Devletleri'nin tavrını değerlendirme konusunda Lenin kadar gerçekçi olmayan Troçki şansını bir kez daha denedi. Delegasyonun Brest-Litovsk'dan döndüğü gün olan 5 Mart 1918'de Robins'le bir kez daha görüştü; Robins ondan

118. *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 243-6; L. Troçki, *Moya Jizn'* (Berlin, 1930), c. II, s. 118.

119. R. H. Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (1932), s. 239.

Washington'a gönderilmek üzere yazılı bir beyan istedi. Troçki'nin kaleme aldığı ve Lenin'in onayladığı beyanda, anlaşmanın onaylanmaması ve Almanya'yla aradaki düşmanlığın yeniden başlaması koşuluna bağlı olarak, üç soru soruluyordu:

1. Sovyet Hükümeti, Almanya'ya karşı verdiği mücadelede, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Fransa'nın desteğine güvenebilir mi?
2. En yakın gelecekte ne tür bir destek verilebilir ve hangi koşullarda – askeri teçhizat, nakliye levazımatı, temel ihtiyaçlar?
3. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri tarafından ne tür bir destek verilebilir?

Bunlara ilave olarak, onlar kadar resmi olmayan bir dille daha özgül iki soru daha soruluyordu. Eğer Japonya Vladivostok'u ele geçirirse, İtilaf Devletleri, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri nasıl bir hareket tarzı izleyeceklerdi? İngilizlerin Murmansk ve Arhangelsk yoluyla yardımda bulunmaları imkân dahilinde miydi? Bu sorular "Sovyet Hükümeti'nin iç ve dış politikalarının, uluslararası sosyalizm ilkelerine göre yönlendirilmeye devam edeceği ve Sovyet Hükümeti'nin sosyalist olmayan bütün hükümetlerden tam bağımsızlığını koruduğu" öncüllerinden yola çıkılarak soruluyordu. Aynı gün Troçki aynı soruları, sözlü olarak ve bu kadar kesin olmayan bir biçimde Lockart'a da yöneltti, o da bu soruları telgrafla Londra'ya gönderdi.[120] Bu müzakere tekliflerinin Washington ve Londra'da değerlendirilmesine zaman tanımak amacıyla, Lenin, Robins'in, anlaşmayı onaylayacak olan Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin oturum açılışının 12 Mart'tan 14 Mart'a ertelenmesi yolundaki acil talebini kabul etti.[121]

Troçki'nin beyanı Washington'a ulaşmadan önce,[122] Başkan Wilson 11

120. Troçki'nin Robins'e beyanı ve Lockhart'ın Troçki'yle yaptığı konuşmanın raporu şuradadır: *Russian-American Relations*, der. C. K. Cummings ve W. Petit (New York, 1920), s. 81-4. Troçki'nin beyanının bu versiyonu Kongre Kayıtları'ndan alınmıştır; şurada farklı bir çeviri bulunmaktadır: National Archives of the United States, Record Group 84; United States Embassy, Moskova, 1918, Yazışmalar. Özgün Rusça metin bulunamamıştır.

121. Robins'in tanıklığı şuradadır: *United States Senate: Sub-Committee on the Judiciary, Brewing and Liquor Interests and German and Bolshevik Propaganda* (1919), c. III, s. 805.

122. Robins beyanı Amerikan Elçisi Francis'e 8 Mart'ta Vologda'da vermiştir (W. Hard, *Raymond Robins' Own Story* (New York, 1920), s. 142-3). 9 Mart'ta Francis, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta Robins'in Troçki'yle yaptığı konuşmadan bahsetmiş, ama sadece Troçki'nin "Japonların Sibirya'yı işgal etme tehdidini" protesto ettiğini bildirmiş; Francis, Troçki'nin 5 Mart'ta Robins'e sunduğu beyanı ancak 12 Mart'ta, Wilson'ın bir önceki gün gönderdiği mesajı alınca telgrafla göndermiş (National Archives of the United States, Record Group 59: 861.00/1 262, 1302).

Mart 1918'de dördüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne bir kutlama telgrafı yollamıştı; telgraftaki abartılı dil asıl mesajını, yani "Birleşik Devletler hükümeti şu anda ne yazık ki vermek isteyeceği doğrudan ve etkin yardımı verebilecek durumda değildir" mesajını hafifletmiyordu.[123] Washington'daki resmi çevreler, bu mesajı Troçki'nin sıkıntı verici yoklamasına yeterli bir cevap saydılar. Lockart da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan işe yarar herhangi bir cevap almayı başaramadı; ve Balfour, 14 Mart 1918'de Avam Kamarası'nda yaptığı, sivrilikleri özellikle törpülenmiş bir konuşmada, Japonların –ve İtilaf Devletleri'nin– müdahalesine, "Rusya'ya yardım etme" amacı taşıdığı gerekçesiyle peşinen destek verdi. İki gün sonra dördüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde anlaşmanın onaylanması oylandı. Lenin'in, kongredeki ağırlığı onaylama lehine değiştiren konuşmasını yapmadan önce, Robins'i hitabet kürsüsüne çağırıp ona önce Washington'dan herhangi bir cevap gelip gelmediğini, sonra da Lockart'ın Londra'dan cevap alıp almadığını sorduğu rivayet edilir. Bu iki sorunun cevabı da olumsuzdu; ve anlaşma büyük bir çoğunlukla onaylandı.[124] Bu bile kapıyı tamamen kapatmış olmadı. Sadoul, 20 Mart 1918'de, Troçki'yi ordunun yeniden yapılanmasında teknik tavsiyeler ve yardımlarda bulunmaları için kırk Fransız subayı istemeye ikna ettiğini anlatır.[125] Aynı sıralarda Troçki öncelikle Çarlık dönemi subaylarını Kızıl Ordu'ya uzman ve komutan sıfatıyla çekmeye çalışıyordu. Bu hassas işi yaparken Fransız yardımı ve Fransız nüfuzu çok önemli olabilirdi. Ertesi gün Troçki Robins'le ve Amerikan askeri heyetinden biriyle görüştü ve Sovnarkom adına heyet başkanına yazarak da onayladığı bir talepte; bir Amerikalı subayın "askeri meselelerin incelenmesi ve sizinle kurulacak bağlantılar" konusunda kendilerine yardımcı olması ve "demiryolu uzmanlarından meydana gelen birlikler"in Moskova'da, Rusya'nın Avrupa'ya ait bölgelerinde ve Sibirya'da çalışması talebinde bulundu.[126] Bu talepten bir şey çıkmadı. Üç dört Fransız subayı fiilen Kızıl Ordu'da çalışmaya başladı; ama Nisan'ın ilk günlerinde Japon müdahalesi başladığında, bu subaylar "yapmaları için davet edildikleri işe karşı bariz bir ilgisizlik gösterdiler."[127] Ne pahasına olursa olsun dünya devrimini kışkırtma

123. *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, c. I (1931), s. 395-6.
124. W. Hard, *Raymond Robins' Own Story* (New York, 1920), s. 151-2.
125. J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 274.
126. Troçki'nin mektubu şuradadır: National Archives of the United States, Record Group 84; United States Embassy, Moskova, 1918, Yazışmalar.
127. J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 386; Sadoul daha sonra

politikasının *ultima ratio*'su olan devrimci savaş, hayata geçirilemeyecek bir şey olarak görülüp reddedilmişti. Şimdi de düşman devlet gruplarını birbirine düşürerek daha geleneksel diplomasi yollarına başvurma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bütün yollar kapanmış görünüyordu.

Lenin *Pravda*'da yayımlanan *Acı Ama Zorunlu Bir Ders* adlı yazısında, Brest-Litovsk krizinin "Rus devriminin –ve enternasyonal devrimin– tarihindeki en önemli tarihsel dönüm noktalarından biri olarak görüleceği"ni yazıyordu.[128] Bu kriz hem geçmişe hem de geleceğe bakmanın mümkün olduğu önemli bir aşamaydı. Brest-Litovsk krizi Sovyet Rusya'nın dünyayla kurduğu ilişkilerin çözülmemiş açmazını, yani aynı anda hem dünya devriminin itici gücü hem de bir devletler dünyası içinde yer alan bir devletin egemen gücü rolünü oynamak isteyen bir otoritenin açmazını iyice derinleştirdi; Sovyet dış politikasının kalıcı temelleri işte bu dönemde atıldı. Temel tartışma, Almanların koşullarını reddedip devrimci bir savaş açmaya dayalı bir politikanın, başını Buharin, Joffe, Cerjinski ve Radek'in çektiği savunucuları –başlangıçta bunlar partinin büyük çoğunluğunu oluşturuyorlardı– ile Lenin'in aralarında Zinovyev, Stalin ve Sokolnikov'un da bulunduğu sadık takipçileri arasındaydı; başta sayısal olarak zayıf olan bu ikinci grubun gücü Lenin'in ikna edici sebatı sayesinde ve mevcut durumun katı gerçeklikleri dolayısıyla gittikçe arttı. Parlak, özgün ve becerikli, bazen kafasının dikine gidip yanlış yola sapan, herhangi bir kategoriye ya da gruba sokulması her zaman güç biri olan Troçki, ana meseleyi bulanıklaştıran egzantrik ve değişken bir konum işgal ediyordu. Bütün bunlar 1903'ten sonraki dönemin Troçki'sinde hep görülen özelliklerdi; tavrında yeni olan şey, Lenin'e karşı duyduğu, nihai kararlarını etkileyen ve genellikle de belirleyen derin kişisel saygıydı.

Rusya'daki devrimin ayakta kalmasının, hemen Orta ve Batı Avrupa'ya yayılmasına bağlı olduğu fikri o kadar sorgusuz sualsiz benimseniyordu ki, Bolşevikler'in hem Avrupa'daki devrimin elinin kulağında olduğuna hem de birincil görevlerinin onu hızlandırıp yükseltmek olduğuna inanmaları doğaldı. Ekim zaferinin bütün o devrimci şevkiyle edinilen bu inançlar kolayca bir yana bırakılamazdı. Brest-Litovsk'un kabulü bu iki inanca da darbe vuran bir saldırı gibi görünüyordu. Avrupa'daki mevcut

durumu şöyle özetliyordu: "Brest'ten beri, Troçki ve Lenin Antant Devletleri'ni Rusya'nın iktisadi ve askeri yeniden örgütlenmesi için yakın ve samimi bir işbirliğine sokma çabalarını artırmışlardı" (*a.g.e.*, s. 22).

128. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 290.

durum, diye haykırıyordu Buharin yedinci parti kongresinde, ancak "eski kapitalist ilişkilerin" savaşın gerilimi altında "çökmesi, dağılması" olarak betimlenebilir. 1918 Ocağı'nda Viyana ve Budapeşte'de yapılan grevleri ve Sovyetler oluşturulmasını, aynı ayın daha sonraki günlerinde Almanya'da başlayan grevleri Avrupa'daki devrimin mesafe almış olduğuna kanıt olarak zikrediyordu. Tam böyle bir zamanda Lenin Sovyet Rusya ile kapitalist Devletler arasında barış içinde bir arada yaşama politikasını devreye sokmuştu. Anlaşmayı kabul etmek Sovyet politikasının temel direğini –dünya devrimini teşvik etmek ve yükseltmek– kesip atmak demekti. Buharin sözlerine buruk bir edayla şöyle devam ediyordu;

> Sonuçta her şeyin uluslararası devrimin zafer kazanıp kazanmamasına bağlı olduğunu söyledik, hâlâ da söylüyoruz. Sonuçta kurtuluşumuz uluslararası devrimdir – ve sadece odur... Uluslararası propagandadan vazgeçerek, sahip olduğumuz en keskin silahtan vazgeçiyoruz.[129]

Buharin ve takipçileri, kapitalist hükümetlere karşı "devrimci savaş" açmanın Sovyet iktidarının birincil ve de kısa vadeli koşullar elverişsiz diye terk edilemeyecek görevi olduğu görüşüne sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Bu görüş partide, anlaşmayla ilgili oylamanın gösterdiğinden daha fazla sempati görmeyi sürdürdü.

Lenin'in soruna yaklaşımı daha karmaşıktı. 1905'ten beri Avrupa proletaryasının desteğinin Rusya'da sosyalist devrimin zafer kazanmasının önkoşulu olduğu inancından bir an bile vazgeçmemiş ve 1917 Temmuzu'nda yapılan birinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nde, iktidarın ele geçirilmesinden sonra, "koşulların bizi bir devrimci savaş konumuna zorlayabileceği"ni açıkça öngörmüştü, ama kaygısız bir iyimserlikle sözlerine şunları da eklemişti:

> Pasifist olmadığınızı, Alman, Fransız ve diğer ülkelerin kapitalistlerine karşı cumhuriyetinizi, işçilerin proleter demokrasisini koruyacağınızı ilan etmeniz yeterli olacaktır – barışı güvence altına almak için bu yetecektir.[130]

Ama Lenin, 1905'ten beri Rus devriminin diğer temel önkoşuluna –proletaryanın köylülükle kurduğu ittifaka– da aynı ölçüde sıkı sıkıya bağlı kalmıştı; 1917 Ekimi'ndeki o kritik anda, Lenin'in başlıca meşguliyeti, barış ve toprak için yaygara kopartan morali bozulmuş bir ordu kılığına girmiş köylülerdi. Toprak ve barışla ilgili kararnameler –ikincisi bariz bir şekilde barışa çok büyük önem verirken dünya devrimine pek az

129. *Sed'moy S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1923), s. 34-5, 40-1.
130. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 487.

önem veriyordu– bu endişelerin ürünüydü. Devrimci ittifak, Sol SD'lerin Sovyet Hükümeti'ne girdiği 1917 Kasımı'ndaki Tüm Rusya köylüler kongresiyle pekişti. Lenin, "utanç verici" barışı kabul etmenin zorunluluğunu savunurken şöyle diyordu: "Şu anda, sadece proletaryadan değil, savaş devam ettiği takdirde bizi terk edecek olan en yoksul köylülerden gelecek desteğe de bağımlı durumdayız."[131] Yedinci parti kongresindeki Brest-Litovsk tartışmasında Buharin'in takipçilerinden Bubnov, yersiz de sayılamayacak bir benzetme yaparak, Ekim Devrimi'ni "aynı anda hem uluslararası devrim hem de köylülük üzerine oynanan bir bahis" olarak betimliyordu.[132] Kongrede, proleter partisinin "iktidarı ele geçirdiği anda bir açmazla karşılaşmak mecburiyetinde olduğunu ve köylü kitlelerine mi yoksa Batı Avrupa'nın proletaryasına mı güveneceğine karar vermek zorunda kalacağını" söyleyivermek, allame Marksist ve partinin *enfant terrible*'ı olan Ryazanov'a kalmıştı.[133]

Lenin soruyu bu haliyle ele almayı ısrarla reddediyordu. Onun kafasında Rusya'da sosyalizmin zafer kazanmasının iki temel koşulu arasında herhangi bir uyuşmazlık olamazdı. Barışın imzalanmasıyla ilgili Ocak tezlerinde "sosyalist hükümetin öncelikle kendi ülkesindeki burjuvaziyi alt edebilmek için ellerinin tamamen serbest olması gereken en azından birkaç aylık belli bir zaman dilimi" talep etmişti.[134] Merkez komitedeki tartışmalarda Stalin ve Zinovyev ona hantal savlarla destek verdiler: Stalin "batıda devrimci hareket diye bir şey yok, olgular yok, sadece bir potansiyel var" derken, Zinovyev "barış imzalayarak Almanya'daki şovenizmi güçlendirecek ve batının her yerinde hareketi belli bir süreliğine zayıflatacak olsak" bile, bunun en azından "sosyalist cumhuriyetin yıkılması"ndan evla olduğunu ileri sürüyordu. Lenin bu iki savdan herhangi birinden kalkılarak ona verilen desteği reddetti. Devrim henüz başlamamış olsa da "batıda bir kitle hareketi" vardı; Bolşevikler bunu yok sayarak taktiklerini değiştirirlerse, "enternasyonal sosyalizme ihanet etmiş" olurlardı. Öte yandan, Zinovyev haklı olsaydı, "barış müzakerelerinin kesilmesi halinde Alman hareketi hemen gelişebilecek olsaydı", o zaman "bizim kendimizi kurban etmemiz gerekirdi, çünkü Alman devrimi bizimkinden çok daha güçlü olurdu."[135] Lenin yedinci parti kongresinde

131. *A.g.e.*, c. XXII, s. 200.
132. *Sed'moy S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1923), s. 63.
133. *A.g.e., s. 87.* 134. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 194.
135. *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 204-5; Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 202.

yaptığı konuşmada, daha önce defalarca söylemiş olduğu ve ilerde de defalarca söyleyeceği şeyi kategorik terimlerle tekrar etti:

Eğer yalnız kalacaksa, eğer başka ülkelerde hiçbir devrimci hareket olmayacaksa, devrimimizin nihai zaferi kazanmasının ümitsiz olduğuna en küçük bir şüphe yoktur... Bütün bu güçlüklerden kurtulmamızın yolu, tekrarlıyorum, bütün Avrupa'yı kapsayan bir devrimdir.[136]

Lenin, bir ay kadar sonra, Sol muhalefete karşı yaptığı polemikte ilkesel konumu bir kez daha tespit ediyordu:

Dış politika konusunda karşımızda iki temel çizgi vardır –sosyalist devrimin bizim için başka her şeyden daha fazla ve her şeyin üstünde önemli olduğunu ve batıda hızla devrim yapılması ihtimalinin olup olmadığını hesaba katmamız gerektiğini söyleyen proleter çizgi ve benim için bir büyük Güç statüsüne ve ulusal bağımsızlığa sahip olmak başka her şeyden daha fazla ve her şeyin üstünde önemlidir diyen diğer çizgi, burjuva çizgisi.[137]

Ayrıca şunları da söylüyordu:

Eğer sosyalist devrim davası bu sayede gerçekten ilerletilebiliyorsa, "kendi" ülkesi adına en büyük fedakârlıklarda bulunmaya hazır olduğunu *eylemleriyle* kanıtlamamış olan kişi sosyalist değildir.[138]

Brest-Litovsk barışını kabul ederek, Avrupa'daki devrim davasını feda etmiş olduğuna inanan bir adamın sözleri değildi bunlar. Sekiz ay sonra Almanya askeri bir yenilginin eşiğine geldiğinde ve kıtanın yarısında devrimin eli kulağındaymış gibi görünürken, Lenin pek zorlanmadan, bunun Brest-Litovsk politikasının ödülü ve sonucu olduğuna kendini ikna edebilmiştir:

Artık çeşitli ülkelerden işçilerin en körü bile, Bolşevikler'in bütün taktiklerini dünya çapında bir işçi devrimini desteklemeye dayandırmakta ve en ağır fedakârlıklarda bulunmaktan korkmamakta ne kadar haklı olduklarını görecektir.[139]

Lenin Brest-Litovsk'da aslında yapılmış olan şeyin, basiretsiz ulusal gururu uzun vadeli dünya devrimi davası uğruna feda etmek olduğunu kanıtlamaya çalışarak "devrimci savaş" savunucularının kozlarını ellerinden alıyordu.

136. *A.g.e.*, c. XXII, s. 319. 137. *A.g.e.*, c. XXII, s. 481. 138. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 181.
139. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 215. Birkaç hafta sonra yaptığı konuşma daha da açık seçiktir: "Brest barışı döneminde vatanseverliğe zıt yönde gitmek zorundaydık. Şöyle dedik: Eğer sosyalistseniz, gelmekte olan, henüz gelmemiş olsa da eğer enternasyonalistseniz geleceğine inanmanız gereken enternasyonal devrim adına vatanseverlik hislerinizi feda etmek zorundasınız" (*a.g.e.*, c. XXII, s. 313)

Lenin'in Brest-Litovsk konusunda Troçki'yle yaşadığı fikir ayrılıkları, onu Buharin'in takipçilerinden ayıranlar kadar derin değildi. Troçki'nin güçlü kişiliği ve Brest-Litovsk hikâyesindeki dramatik rolü, bu fikir ayrılıklarına, hem onlarla aynı dönemde yaşayanların hem de sonraki kuşakların gözünde daha büyük bir pratik önem kazandırmış ve bunların daha fazla öne çıkmasına yol açmıştır. Ama Troçki'yi ulusal güvenlik ya da tek ülkede sosyalizmin taraftarı Lenin'le çatışan dünya devrimi savunucusu olarak resmeden yaygın anlayış, neredeyse bütünüyle yanlış denecek ölçüde çarpıtılmıştır. Troçki'nin kıvrak zekâsı ve uçarı tavırları onu sürekli olarak, belli bir anda hangi konumu işgal ediyorsa onu en aşırı ve dogmatik biçimiyle savunmaya itiyordu. Troçki, Dışişleri Halk Komiseri sıfatıyla, başlıca görevini dünya devrimi bayrağını yükseltmek olarak görüyorduysa da, ulusal çıkarları koruma konusunda da gayretli ve belagatlıydı. Troçki "Avrupa'nın egemen sınıfları"nı, barış kararnamesinin "milyonlarca insanı temsil eden bir devletin getirdiği bir öneri" olarak kavramayı başaramadıklarını söyleyerek iğnelediğinde devrim daha on beş günlüktü.[140] Birkaç gün sonra gururla, "bütün Rus yurttaşları, hatta siyasi göçmenler ya da Fransa'daki devrimci askerler bile, şu anda kendilerini Rus devriminin idari otoritesinin koruması altında bulmaktadır" diyordu;[141] yine aynı sıralarda Petrograd'daki Sırbistan Elçisi, Bolşevikler'in "en bariz emperyalistler" olduklarından ve "dış politika konusunda Sazonov ile Troçki arasında aslında bir fark olmadığı"ndan yakınıyordu.[141] Brest-Litovsk ihtilafında, Troçki dünya devriminin en belagatlı ve becerikli savunucusu olmasına rağmen, aynı zamanda kapitalist gruplarını birbirine kırdırma politikasının da ateşli bir savunucusuydu; hiçbir taviz ya da mecburiyetle lekelenmemiş devrimci ilkeler zemininde kalanların zıt kutbundaydı. Troçki merkez komitede "olgular kesişiyor, o halde bir orta konum olabilir" demişti.[143] Lenin'in geçmişte Troçki'yi ilkesizlikle suçlamasına neden olan şey, iki uç konum arasında bir orta yol bulma yeteneğiydi: 1911'de buruk bir dille şöyle yazmıştı: "Troçki'yle esasa dair tartışma yürütmek imkânsız, çünkü hiçbir fikri yok."[144] 1917 yazından beri iki adam arasında gelişmiş olan karşılıklı güven, düşünsel yaklaşımlar arasındaki bu farklılığı değiştirmedi.

140. *Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 40.
141. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 178.
142. I. Mayski, *Vneşnyaya Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 24.
143. *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 251.
144. Lenin, *Soçineniya*, c. XV, s. 303.

Demek ki Brest-Litovsk hakkındaki uzun tartışmaların nihai sonucu, bir ilkenin başka bir ilke karşısındaki dramatik yenilgisi değil, Sovyetler'in dünyayla kurduğu ilişkileri uzun yıllar biçimleyecek olan bir sentezin yavaş yavaş oluşturulmasıydı. Tartışma süreci ve olayların baskısı, Solcular uzlaşmaz kaldıklarında bile, Lenin ile Troçki arasındaki mesafeyi yavaş yavaş kapadı. Troçki'nin başlarda dünya devriminin vurgulaması, Almanya'daki devrim olasılığının ciddi ölçüde abartılmasına dayalıydı. Başta Lenin ve bütün parti onun bu iyimserliğini paylaşıyordu; 1918 Ocağı'nda Avusturya ve Almanya'da başlayan grevler zayıflayan umutları bir an yeniden canlandırır gibi oldu. Troçki'nin yanılgısı, Lenin çoktan terk ettiği halde, bu iyimserliğe takılıp kalmasıydı. Brest-Litovsk'da Alman delegasyonuna "savaş da yok barış da" formülünü önerip onları şaşkına çevirdiği sıralarda "Alman halkı ile Avusturya-Macaristan halklarının" düşmanlığın yeniden başlamasına "izin vermeyecekleri" doğrultusundaki kesin inancını ifade ediyordu.[145] Almanların 18 Şubat 1918'de düşmanlığın yeniden başladığını ilan etmelerinden sonra bile, hâlâ "bekleyip bunun Alman halkı üzerinde nasıl bir etki yaratacağını" ve "bunun Alman işçilerini nasıl etkileyeceğini görmenin kaçınılmaz" olduğunu düşünüyordu.[146] Alman ültimatomunu kabul etmeye itirazı, bunun sadece "başka ültimatomlar da verme" yolunu açacağı ihtimali yüzündendi.[147] Böylece Troçki yavaş yavaş, Lenin'in teşhisi doğruysa izlediği politikanın haklılığına değil, sadece teşhisin kendisine karşı çıktığı bir konuma geldi. Öte yanda, Lenin, ulusal savunma ihtiyaçları üzerinde ısrarla durmakla birlikte, dünya devrimini terk etmekten öylesine uzaktı ki sürekli izlediği politikanın başlıca amacının dünya devrimi olduğunu vurguluyordu. Zorunlu olan, burjuvazinin devrilmesi sürecini tamamlayıp ülke içinde örgütlenecek bir soluklanma mekânıydı; barış yaptıktan sonra "iki elimiz de serbest kalacak ve ondan sonra uluslararası emperyalizmle devrimci bir savaşa girmeye muktedir olacağız"[148] diyordu. Stalin de Troçki'ye cevaben şöyle diyordu:

> Soluklanma imkânının hiç olmayacağını ve sürekli ültimatomlar verileceğini varsaymak, batıda hiçbir hareket olmadığına inanmak demektir. Biz Almanların her şeyi yapamayacağını varsayıyoruz. Biz de varımızı yoğumuzu devrime yatırdık, ama siz hesabınızı haftalarla yapıyorsunuz, biz aylarla.[149]

145. *Mirnye Peregovori v Brest-Litovsk*, c. I (1920), s. 209.
146. *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 231, 241.
147. *A.g.e.*, s. 248. 148. *A.g.e.*, s. 201.
149. *A.g.e.*, s. 250; Merkez komitedeki bu tartışmalara yaptığı müdahaleler bir istisnay-

Sokolnikov "söz konusu koşulları devrimci savaşa hazırlanmak için vakit kazandıracak sınırlı bir erteleme niyetiyle imzalıyoruz" derken, Lenin kendisinin de "devrimci savaşa hazırlanmanın kaçınılmaz" olduğuna inandığını onaylıyordu.[150] Almanların koşullarını kabul etme kararını açıklamak amacıyla daha sonraları hazırlanan bir parti manifestosu, dünya devriminin çıkarlarına dayalı bir savla sona eriyordu:

> Sovyet iktidarını idame ettirerek bütün ülkelerin proletaryasına kendi burjuvazilerine karşı verdikleri eşi görülmemiş güçlükteki ağır mücadelelerinde en iyi ve en güçlü desteği veriyoruz. Sosyalizm davasına, Rusya'daki Sovyet iktidarının çökmesinden daha büyük bir darbe indirilemez.[151]

Bu ulusal savunma demekti, ama bir farkla:

> Bizler "savunmacı"yız; 25 Ekim 1917'den beri anavatanı savunma hakkını kazandık. Biz gizli anlaşmaları savunmuyoruz, onları yırtıp attık; bütün dünyaya açıkladık; biz anavatanı emperyalistlere karşı savunuyoruz. Savunmadayız ve fethedeceğiz. Devleti ikame etmiyoruz, bir büyük Güç statüsünü savunmuyoruz: Rusya'dan geriye Büyük Rusya'dan başka bir şey kalmadı. Bunlar ulusal çıkarlar değil; biz sosyalizmin çıkarlarının, dünya sosyalizminin çıkarlarının ulusal çıkarlardan daha yüksek, devletin çıkarlarından daha yüksek olduğunu onaylıyoruz. Biz sosyalist anavatanın "savunmacıları"yız.[152]

Bu yüzden Brest-Litovsk krizinin nihai sonucu, dünya devrimini ve Sovyet cumhuriyetinin ulusal güvenliğini eşit ölçüde gözetmek üzere tasarlanan ve bu iki temel amaç arasında herhangi bir tutarsızlık olduğunu yadsıyan bir dış politikaydı. Dünya devrimi ulusal güvenliğin tek garantisiydi; ama ulusal güvenlik de dünya devriminin başarıyla teşvik edilmesinin koşullarından biriydi. Alman müdahalesinin dolaysız baskısı Sovyet cumhuriyetinden daha yeni yeni silinmişti ki 4 Nisan 1918'de Japonların Vladivostok'a yaptıkları çıkartmayla karşı tarafta yer alan kapitalist grubun müdahalesi başladı. Bundan sonra, sadece kısa bir fasılanın yaşandığı iki buçuk yıl boyunca, Sovyet Rusya İtilaf Devletleri'yle ilan edilmemiş bir savaş durumundaydı. Savaş koşullarında Sovyet dış politikasının iki yüzü arasında zaten hiçbir uyuşmazlık meydana gelemezdi. Askeri zayıflıkları, düşman devletlerin halkları arasında yapılacak devrimci propagandayı, Sovyet cephaneliğindeki en etkili savunma silahı haline getiriyordu. Lenin 1918 Kasımı'nda şöyle yazmıştı:

la (Stalin, *Soçineniya*, c. IV, s. 27) toplu eserleri içinde yayımlanmamıştır.

150. *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 251.

151. *A.g.e., s. 292.* 152. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 13-14.

Dünya tarihinin gerçekleri, kulakları eski tarzda kavradıkları ülkelerinin dolaysız çıkarlarından başka hiçbir şey duymayan Rus vatanseverlerine, Rus devrimimizin bir sosyalist devrime dönüşmesinin bir macera değil zorunluluk olduğunu, çünkü *ortada başka seçenek olmadığını* kanıtlamıştır: Dünya çapında sosyalist devrim, dünya çapında Bolşevizm zafer *kazanmadıkça*, İngiliz-Fransız ve Amerikan emperyalizmi Rusya'nın bağımsızlık ve özgürlüğünü *kaçınılmaz olarak* boğacaktır.[153]

Ama doğrudan doğruya yabancı işgalci ve onun ajanlarına karşı ulusal savunma motifine de başvurulabiliyor ve bu motif, özellikle bu dönemin sonlarına doğru, Sovyet iktidarına bir Rus vatanseverliği halesi veriyordu. Ancak iç savaş sona erdikten ve 1921'in ilk aylarında kapitalist Devletlerle barışçıl ilişkiler kurma konusu tekrar gündeme geldikten sonradır ki, ikili politikanın yol açtığı ihtilaf ve sıkıntılar, tıpkı Brest-Litovsk'daki daha dramatik barış yapma günlerinde olduğu gibi, bir kez daha baş gösterdi. Aradaki dönemde Sovyet dış politikasının iki yüzü --dünya devriminin teşviki ve ulusal güvenlik arayışı– tutarlı ve bütünlüklü tek bir amacın farklı araçlarından ibaretti.

153. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 291.

BÖLÜM 22

İKİLİ POLİTİKA

Brest-Litovsk krizinin ışığıyla iki sert ve rahatsız edici gerçeklik açığa çıkmıştı. Bunların birincisi, toprakları her yandan düşmana sonuna kadar açık olan Sovyet cumhuriyetinin feci askeri çaresizliğiydi. Beyaz Rusya ve Baltık'taki Alman saldırısının kesilmesi ile Japonların Uzakdoğu'ya yaptıkları ilk çıkartma arasında bir aydan biraz uzun bir süre geçmişti; Almanya'nın Ukrayna işgalinin genişleyip pekişmesi bu dönem boyunca hiçbir engelle karşılaşmaksızın devam etti. İkincisi ise, sadece iyimserlerin değil her çizgiden bütün Bolşevikler'in kendinden emin hesaplarının temelinde yatan Avrupa devriminin ertelenmiş olmasıydı. Viyana ve Berlin'de Ocak ayında yaşanan grevler bastırılmıştı; Alman Hükümeti çatlakları sıvamakta o kadar başarılı olmuştu ki Bolşevikler bile bu çatlakların belli bir zaman dilimi içinde görünürlük kazandıklarını unutmuş ve bir tepkime süreciyle Almanya'nın direniş gücünü abartmaya başlamışlardı. Çıkarılacak hisse belliydi. Gelecekte ne olursa olsun, Sovyet rejiminin şu anda ayakta kalması kendi sefil kaynaklarına bağlıydı.

Bu tecrit ve zayıflık bilincine verilen ilk açık tepki, askeri savunmayı örgütleme ihtiyacının farkına varılması oldu. Devrimin burjuva devletinin diğer kamusal kurumlarıyla birlikte orduyu da yıkıp kendi silahlı kuvvetlerini farklı bir örüntüye göre yaratması Marksist öğretinin esaslarındandı: Avrupa'daki herhangi bir halk devriminin şartı, diye yazıyordu Marx Paris komünü zamanında, "şimdiye kadar yapıldığı gibi, bürokratik-askeri makineyi bir gruptan öbürüne nakletmek değil, bu makineyi yıkmaktır."[1] Hem Birinci hem de İkinci Enternasyonaller, kalıcı ordula-

1. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 105. Lenin 1918 sonbaharında yazdığı *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky* adlı kitabında, "zafer kazanan her devrimin ilk ilkesi"nin, Marx ve Engels'in ileri sürdüğü gibi, "eski orduyu ezmek, dağıtmak ve onun yerine yenisini geçirmek" olduğunu ilan ediyordu (*Soçineniya*, c. XXIII, s. 378-9); ama ne Marx ne de 1917'den önce Lenin'in kendisi müstakbel devrimci devşirmelere "ordu" demeyi tercih etmişlerdir. "Ordu" sözcüğünün, tıpkı "bürokrasi" ve hatta "devlet" gibi, hoş olmayan bir yananlamı vardı.

rın yıkılmasını ve onların yerine "halk milisleri" ya da "silahlanmış ulus" diye farklı şekillerde tarif edilen şeyin geçirilmesini talep eden kararlar almışlardı. Lenin, 1917 Martı'nda İsviçre'de yazdığı *Uzaktan Mektuplar*' da "polisi, orduyu ve bürokrasiyi hepsi silahlanmış olan halkla kaynaştırmak" ve "proletaryanın liderliğinde gerçekten bütünüyle halka ait, genel, evrensel bir milis yaratmak" istiyordu. Böyle bir milis oluşturma konusunda herhangi bir "plan"ı olmadığını söylemekle birlikte, bu milisin "halkın tamamını gerçekten silahlandıracağını ve ona savaş sanatını öğreteceğini" ve böylece "gericiliği ihya etmeye yönelik bütün girişimlere, Çarlık ajanlarının bütün entrikalarına karşı" bir garanti oluşturacağını düşünüyordu.[2] *Devlet ve Devrim*'de, bürokrasi ile orduyu, burjuva devlet makinesinin "en karakteristik iki kurumu" olarak yine bir arada zikrediyor, devrimin bunları devralması değil, yıkması gerektiğini söylüyordu.[3] Dolayısıyla, Bolşevik propagandacılar 1917'de Rus ordusunu dağıtma sürecine yardım ettiklerinde, bilinçli ya da bilinçsiz olarak yerleşik parti öğretisine uygun davranmaktaydılar. Düzensizlik dönemi boyunca bir arada kalmaya başarabilmiş ve eski ordudan yenisine hemen hiç değişmeden geçebilmiş neredeyse tek büyük birlik, devrimin ilk günlerinde adları epey kötüye çıkmış olan Letonya alaylarıydı.

Kızıl Ordu'nun öncüsü olan Kızıl Muhafızlar, eski ordununkinden farklı bir sınıfsal yapıya, farklı bir bakış açısı ve amaca dayalı, farklı bir kurum olarak tasarlandı. Kızıl MuhafızIar kurumu, 1917 yazı içinde, işçilerden oluşan fabrika muhafızları şeklinde, Petrograd'da doğdu ve Petrograd Sovyeti, Komilov olayı sırasında bu kurumu bir "işçi milisi" olarak kabul ediyordu. Kızıl Muhafızlar aslen Bolşevikler'in yarattığı bir şeydi, son kertede partiye bağlıydı. "İşçilerin genel silahlanmasını ve bir Kızıl Muhafızlar örgütünün kurulmasını", 1917 Eylülü'nde Moskova'da yapılan "demokrasi konferansı"nda Bolşevik delegasyonu talep etti.[4] Öte yandan, Kızıl Muhafızlar ciddi bir askeri eğitim görmüyordu ve Lenin'in önceki Mart ayında ortaya koyduğu örüntüye göre yapılanmıştı; yani sahrada savaşacak şekilde donanmış bir ordu değil, devrimi karşı devrimci komplolara ve entrikalara karşı koruyacak bir milis örüntüsüne sahipti. Ekim ayında Petrograd'daki Kızıl Muhafızlar'ın sayısının, resmen, 10.000 ila 12.000'i aşmadığı tahmin ediliyordu.[5] Ekim devriminin zafer

2. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 35-7. 3. *A.g.e.*, c. XXI, s. 388.
4. *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929), s. 63.
5. *Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya*, c. XXXIV, s. 579, Krasnaya Gvardiya maddesi;

kazanmasını sağlamış olan, iyi örgütlenmiş darbe esnasında gerçek bir askeri karşı koymayla karşılaşmadı. Sovyet rejiminin ilk haftalarında Kızıl Muhafızlar'ın asıl işlevi kamu binalarını ele geçirmek ya da korumak, temel hizmetlerin verilmesini sağlamak ve Sovyet liderlerinin şahsi muhafızlığını yapmaktı.

Gelgelelim, iktidarın ele geçirileceği an yaklaştıkça, durumun belirsizlikleri bazı Bolşevik liderlerin kafalarını meşgul etmeye başlamıştı. Troçki, uzun bir süre önce, 1905 tecrübelerinin dolaysız itkisiyle, geçici bir devrimci hükümetin ilk görevinin "orduyu radikal bir yeniden düzenlemeye tabi tutmak" olduğunu yazmıştı.[6] 1917 Haziranı'nda Bolşevik askeri örgütlerinin katıldığı bir konferansta, ihtiyatlı bir dille, "sosyal demokratlara katılan ve onları takip eden ordudaki devrimci-demokratik unsurlardan devrime maddi silahlı destek yaratma" ihtiyacından bahsedildi.[7] Ama hâkim varsayım hâlâ, devrim meşalesinin, Petrograd ve Moskova'da başarıyla tutuşturulduktan sonra, ateşi hızla Rusya'nın geri kalanına ve Avrupa'nın dört bir yanına yayacağı yönünde olduğu için, devrimi organize ordulara karşı savunacak askeri harekâtlar tabloya nadiren giriyordu. İlk Sovnarkom'un müşterek bir "askeri ve donanma işleri komitesi" oluşturan üç üyesinin asli işlevi, eski ordunun tasfiyesini ve dağıtılmasını tamamlamaktı. "Beyaz" generallerin düzenli ordular oluşturmaları ve Ukrayna'da gerçek anlamda savaşa benzer bir şeylerin başlaması, yeni rejimi onlara karşı sahraya çıkabilecek askeri bir kuvvet oluşturmak zorunda bıraktı. Bir Kızıl Ordu yaratma kararının, parti liderlerinin 19 Aralık 1917/1 Ocak 1918 tarihli bir toplantısında alındığı söylenir; o sırada "İşçi ve Köylü Kızıl Ordusu" başlığı tercih edilmiştir.[8]

Bu karar alındığında, Brest-Litovsk'daki barış müzakereleri ilk kez ertelenmişti ve Troçki Sovyet delegasyonunun başındaki yerini almak üzereydi. Ama askeri tehlike henüz tam anlamıyla gerçekleşmiş değildi ve ilerlemesi yavaştı. VTsIK'nın 3/6 Ocak 1918'de kabul ettiği Emekçi ve

Troçki, o sıralarda bu sayıyı 40.000 olarak tahmin edenler de bulunduğunu söyleyip bu "muhtemelen abartılı"dır, der (L. Troçki, *Istoriya Russkoy Revolyutsii* (Berlin), c. II, II (1933), s. 207).

6. Troçki, *Soçineniya*, c. II, I, s. 62.

7. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 248.

8. Şurada aktarılan Kızıl Ordu'nun yayımlanmamış arşivleri: *Voprosi Istorii*, No. 2, 1948, s. 50. Lenin, Stalin ve Podvoyski'nin (askeri işlerle ilgili kolegiyanın kıdemli üyesi) toplantıda bulundukları belirtiliyor; ama 1948'de yayımlanan yazılarda Stalin'den bahsedilirken Troçki'nin anılmaması teamül haline gelmiş olduğu için bu bilginin doğruluğu kesin değildir.

Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi, "emekçilerin silahlanması, işçi ve köylülerden oluşan bir sosyalist Kızıl Ordu'nun oluşturulması ve mülk sahibi sınıfların bütünüyle silahsızlandırılması" ilkesini beyan ediyordu.[9] Daha sonra, Troçki'nin parti merkez komitesinin kendisine verdiği görev gereği müzakerelerin son aşaması için Brest-Litovsk'a döndüğü gün olan 15/28 Ocak 1918'de, Sovnarkom "emekçi kitlelerin sınıf bilinci daha yüksek ve örgütlü unsurları"ndan gelen gönüllülerle oluşturulacak bir "İşçi ve Köylü Kızıl Ordusu" kurulmasına yönelik bir kararname çıkardı. On beş gün sonra bunu bir "Sosyalist İşçi ve Köylü Kızıl Donanması" yaratan bir başka kararname izledi.[10] Ama bu kararnamelerin pratikte ne kadar anlamlı olduğu ayrı bir meseledir. Daha sonraları, devrimi savunma arzusunun en güçlü halinde olduğunun varsayılabileceği Petrograd'da, kararnamenin yayımlanmasından sonraki ilk ayda sadece 5500 gönüllünün orduya girdiği kaydedilmiştir.[11] Ama Alman ilerlemesinin tekrar başladığı ve Hoffman'ın nihai koşullarını hazırladığı 22 Şubat 1918'de, *Pravda*'da "Sosyalist Anavatan Tehlikede" başlığıyla Sovnarkom'un bir bildirisi yayımlandı. Bildiride "ülkenin bütün güçleri ve kaynakları bütünüyle devrimci savunmaya adanacaktır; yeni cephe hattı üzerindeki işçi ve köylüler hendekler kazmak için taburlar seferber etmelidirler; ve burjuva sınıfından sağlığı yerinde olan herkes bu taburlara dahil edilip Kızıl Muhafızlar'ın gözetiminde çalışmalıdırlar" deniyor ve metin şu üçlü sloganla bitiriliyordu:

> Sosyalist anavatan tehlikede!
> Yaşasın sosyalist anavatan!
> Yaşasın uluslararası sosyalist devrim![12]

Bu bildiri Kızıl Ordu'nun ilk gerçek askere alma atılımının başlangıç noktasıydı. Ertesi gün, yani 23 Şubat daha sonraları "Kızıl Ordu Günü" olarak kutlanmaya başladı;[13] Troçki, Brest-Litovsk'da izlediği politikayı

9. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No. 15, madde 215.

10. *A.g.e.*, No. 17, madde 245; No. 23, madde 325.

11. G. S. Pukhov, *Kak Voorujalsya Petrograd* (1933), s. 12.

12. Troçki'ye göre, "sosyalist anavatan" tabirini kendisi önermiş ve Sol SD'ler öneriye karşı çıkınca Lenin şu cevabı vermiş: "Bu tabir anavatanın savunusuna karşı tavrımızdaki 180 derecelik değişikliği hemen gösteriyor; tam da buna ihtiyacımız var" (L. Troçki, *O Lenine* (tarihsiz [1924]), s. 104).

13. 23 Şubat'ın nasıl "Kızıl Ordu Günü" olarak kabul edildiğini bulmak zordur. Askere yazılmayı teşvik etmek amacıyla ilk "Kızıl Ordu Günü" 28 Ocak/10 Şubat 1918'de ilan edildi (*Raboçaya i Krest'yanskaya Krasnaya Armiya i Flot*, No. 10 (55), aynı gün). 22 Mart 1918'de aynı amaçla bir "Kızıl Ordu Günü" daha ilan edildi ve bu vesileyle Troçki bir ko-

şakayla karışık savunurken, "General Hoffman'ın saldırısı, Kızıl Ordu'yu yaratma amacıyla ciddi çalışmalara başlamamıza yardımcı oldu"[14] diyordu. Kayıtlara göre, 25 Şubat'ta sadece 5500 kişide kalan gönüllü askerlerin sayısı, 1 Mart'a gelindiğinde 15.300'e yükselmiştir.[15] 4 Mart 1918'de, yani Brest-Litovsk anlaşmasının imzalanmasından sonraki gün Troçki'nin Dışişleri Halk Komiserliği'nden istifa ettiği ve Yüksek Savaş Konseyi'nin başkanlığına atandığı haberi geldi.[16]

Bu andan sonra ulusal savunma vurgusu Sovyet liderlerinin değişmez teması haline geldi. Brest-Litovsk anlaşmasının onaylanmasının tartışıldığı yedinci parti kongresinde, Lenin alışılmadık bir sertlikle ülkenin askeri durumunun kötülüğü üzerinde duruyordu:

> Savaşın darmadağın ettiği, görülmedik bir sefalete ittiği, küçük köylülerden oluşan ülke son derece güç bir konumdadır: Ordumuz yok ve tepeden tırnağa silahlanmış bir haydutla yan yana yaşamayı sürdürmemiz gerekiyor.

Ve şöyle diyordu:

> Emperyalizmle barış yapmamız ordunun suçu.[17]

Kongrenin anlaşmayı onaylama lehinde aldığı karar, yayımlanmayacağı için, hiçbir diplomatik kısıtlama içermiyordu:

> Kongre ordumuz olmadığını, moralsiz ön cephe birliklerinin içinde bulunduğu son derece kötü durumu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne yönelik emperyalist saldırıdan önce her türlü, hatta en küçük soluklanma imkânından yararlanmanın zorunlu olduğunu göz önünde bulundurarak, Sovyet iktidarının Almanya'yla yaptığı ağır ve aşağılayıcı anlaşmayı onaylamanın kaçınılmaz olduğunu kabul etmektedir...

nuşma yaptı (bkz. aşağıda s. 69). Yetkili Sovyet yazarları (örneğin bkz. Antonov-Ovseenko, *Za Pyat' Let* (1922), s. 155) bir süre, Kızıl Ordu'yu kuran 15/28 Ocak 1918 tarihli kararnamenin ilk kez 23 Şubat'ta yayımlandığı açıklamasında bulunmayı alışkanlık haline getirmişlerdi; gelgelelim bu doğru değildir. İlk 1938'de yayımlanan halihazırdaki resmi parti tarihi Narva ve Pskov'da Alman işgalcilerin "yeni ordu" tarafından püskürtülmüş olduğundan bahseder ve şunu ekler: "23 Şubat –Alman emperyalizminin kuvvetlerinin püskürtüldüğü gün– Kızıl Ordu'nun doğum günü olarak görülür" (*History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): Short Course* (İng. çev. 1939), s. 217).

14. L. Troçki, *Kak Voorujalas' Revolyutsiya*, c. I (1923), s. 14.

15. G. S. Pukhov, *Kak Voorujalsya Petrograd* (1933), s. 13.

16. R. H. Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (1932), s. 242. İlk Sovnarkom'da askeri işlerin denetimi üç komiserin, Antonov-Ovseenko, Krilenko ve Dibenko'nun oluşturduğu bir komiteye bırakılmıştı: Bu komite şimdi genişletilerek Troçki'nin de üyesi olduğu bir "Tüm Rusya kolegiyası" haline getirildi (L. Troçki, *Kak Voorujalas' Revolyutsiya*, c. I (1923), s. 101-2). Yüksek Savaş Konseyi yeni bir oluşumdu.

17. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 318-19, 325.

Bu nedenle kongre partimizin, bilinçli proletaryanın bütün öncülerinin ve Sovyet iktidarının birinci ve temel görevini, Rusya işçi ve köylülerinin özdisiplin ve disiplinlerini artırmak için en enerjik, acımasız, sert önlemleri almak, Rusya'nın tarihsel olarak vatansever sosyalist[18] bir kurtuluş savaşına girmesinin kaçınılmazlığını açıklamak, her yerde ve her yönde tek bir demir iradeye sıkı sıkıya bağlı kitle örgütleri yaratmak... ve son olarak, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin bütün yetişkinlere askeri beceriler ve askeri harekâtlar konusunda yaygın, sistematik, genel eğitim vermek olarak gördüğünü ilan eder.[19]

İki gün sonra anlaşmanın onaylanmasını tasdik eden VTsIK kararı, konu dışına çıkıp "sosyalist anavatanı savunma hakkı ve yükümlülüğü"nü vurguluyordu.[20] 1918 Martı'nın, anlaşmanın resmen onaylandığı ve Sovyet Hükümeti'nin yeni başkentine yerleştiği ikinci yarısında, Kızıl Ordu'yu örgütleme işi öncelikli bir önem kazanmaya başladı. Troçki'nin 19. Mart'ta Moskova Sovyeti'nde yaptığı konuşmadan iki gün sonra, yeni ordunun ihtiyaçları konusunda Troçki'nin bütün belagat yeteneğini konuşturduğu bir bildiri yayımlandı; askere alma kampanyasını canlandırma amacıyla ertesi gün, 22 Mart 1918, "Kızıl Ordu Günü" ilan edildi.[21]

Nisan başlarında yeni bir makam yaratıldı: Troçki Savaş Halk Komiseri oldu.[22] O zamana kadar adı Savaş Komiserliği olarak değiştirilen eski Savaş Bakanlığı, eski ordunun dağıtılmasıyla ilgili meselelerle uğraşmayı sürdürmüş ve Kızıl Ordu'yu yaratmakla ilgilenen Sovyet organlarıyla ilişkisi belirsiz kalmıştı. Eski düzenin ölümü ve yeni düzenin doğuşu bütünüyle bağımsız süreçler olarak ele alınıyordu. Troçki Yüksek Savaş Konseyi başkanlığına Savaş Halk Komiserliği unvanını da ekleyince, Sovyet cumhuriyetindeki bütün askeri örgütleri tek bir kişinin denetimi altına soktu. Birlik ve süreklilik ilkesi ilk kez deneme kabilinden yürürlüğe kondu. Kızıl Ordu'yu sıfırdan, eski Rus ordusunun birikmiş deneyimlerinden ya da geri kalan mekanizmalarından yararlanmadan örgütlemenin insanüstü çaba isteyen bir iş olduğu anlaşıldı. Zaman ilerledikçe, yeni yapının inşasında eski, yıkılmış yapının gittikçe daha fazla

18. 1812'de "vatansever" savaş hakkında yazan bütün geleneksel Rus tarihçilerinin kullandığı ünlü tamlamaya "sosyalist" kelimesi eklenmişti: Bu gönderme kastiydi ve hiçbir Rus'un bunu anlamaması mümkün değildi.

19. *VKP (B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 278.

20. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 410.

21. L. Troçki, *Kak Voorujalas' Revolyutsiya*, c. I (1923), s. 25-30, 99-100.

22. Bu tayin VTsIK tarafından 8 Nisan 1918'de onaylandı (*Protokoli Zasedanii VTsIK 4go Soziva* (1920), s. 73; 28 Nisan tarihi (*a.g.e.*, s. 4) basım hatasıdır); tesadüf eseri aynı oturumda alkışlar eşliğinde kızıl bayrağın RSFSC'nin "ulusal bayrağı" olmasına karar verilmişti (*a.g.e.*, s. 74).

sayıda tuğlası ve yapıtaşı kullanıldı. Yeni politikanın etkisi karşılıklıydı. Radek, Brest-Litovsk'daki görüşmelerin sona ermesinden önce, Sovyet delegasyonunda görevlendirilen amiral Altvater'in ona gelip şöyle dediğini anlatır:

> Buraya gelmeye zorlandığım için geldim. Size güvenmiyordum. Ama artık görevimi daha önce hiç yapmadığım kadar iyi yapacağım; çünkü bunu yaparak ülkeme hizmet edeceğime yürekten inanıyorum.[23]

Lenin ve Troçki, silahlı kuvvetlerin reorganizasyonu konusunda Altvater ve bir başka yüksek rütbeli deniz subayı olan Behrens ile muhtemelen bu zamanlarda konuşmalar yaptılar – eski rejimin subaylarıyla kurulan ilk dolaysız temaslardı bunlar.[24] Troçki Savaş Halk Komiserliği makamındayken, etkili bir Kızıl Ordu kurmanın sadece eski mekanizmanın büyük bir kısmını devralmaya değil, eski subay kadrolarıyla takviye edilmesine de bağlı olacağını kısa zamanda anladı ve arada duran karşılıklı şüphe engellerini yıkmak için çalışmaya koyuldu.

Birkaç hafta sonra bir başka önemli adım atıldı. Gönüllü askerlik, devrimci ideolojiye ne kadar uygun olursa olsun, Kızıl Ordu saflarına yeterli insan gücü sokma aracı olarak başarısız olmuştu. 22 Nisan 1918'de, Troçki'nin VTsIK'da yaptığı bir konuşmadan sonra, bütün yetişkinleri ya askerlik hizmetine ya da çalışma hizmetine çağrılmaya açık hale getiren bir kararname çıkarıldı. Kararname, Kızıl Ordu'nun sınıfsal karakteriyle ilgili olarak o zamana kadar kabul edilmiş olan öğretiyi, terimin tam anlamıyla askerlik eğitimini ve askerlik hizmetini işçiler ile köylülere ayırarak koruyordu; diğerleri öbürleri kadar onurlu görülmeyen çalışma taburlarında hizmet vereceklerdi.[25] VTsIK aynı oturumda yeni askeri yemini de onayladı; buna göre Kızıl Ordu mensubu, "emekçi halkın evladı ve Sovyet Cumhuriyeti yurttaşı" olarak, "Rusya'nın ve bütün dünyanın işçi sınıfları önünde" bütün "faaliyet ve düşüncelerini o büyük bütün işçilerin kurtulması hedefine" adamaya ve "Sovyet Cumhuriyeti, sosyalizm dava-

23. Aktaran E. Wollenberg, *The Red Army* (ikinci basım, 1940), s. 63.

24. D. F. White, *The Growth of the Red Army* (Princeton, 1944), s. 28.

25. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 33, madde 443; "devrimi silahla savunmaya yönelik onurlu hak sadece emekçilere verilir" ilkesi, RSFSC anayasasının 10. maddesinde yeniden onaylanmıştır. Dönemin "Sol komünistleri" (Bkz. 1. cilt, s. 178-9) burjuvazinin askere alınmasına da uzman istihdamına da karşı çıkmışlardır (bkz. *Kommunist*, No. 1, 20 Nisan 1918'de yayımlanan manifesto, Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 561-71'de yeniden yayımlanmıştır); bu manifestoya karşı savları Radek geliştirmiştir: *Kommunist*, No. 2, 27 Nisan 1918, s. 14-16.

sı ve halkların kardeşliği uğruna" savaşmaya yemin ediyordu.[26] Bir ay sonra yeni bir kararname "gönüllü ordudan işçilerin ve en yoksul köylülerin genel seferberliğine geçildiğini" ilan ediyordu; bunun hemen ardından belli sınıflara yönelik seferberlik kararnameleri çıkarıldı.[27] İç savaş, tohumları Brest-Litovsk'dan sonra, hatta ondan bile önce atılmış olan birçok gelişmenin serpildiği sera işlevini gördü. Şıçastni'nin mahkûm edilmesi,[28] halen görevde olan subaylara yönelik, ya yeni rejime sadakatle hizmet etme ya da açıkça "beyazlar"a katılma çağrısıydı: Herkesin ikinci seçeneği kabul edecek durumda olduğu hiçbir şekilde söylenemezdi. Yabancıların iç savaşa müdahale etmeleri, Sovyet davasına, daha sonra önemli bir etken haline gelen bir Rus vatanseverliği çeşnisi kattı. Bu arada iç savaş Kızıl Ordu'ya etkin bir merkezi idare ve komuta meydana getirme işini dayattı ve merkezi organizasyon tedricen, yerli halktan gönüllüler devşirme biçimine bürünen yerel inisiyatiflerin yerine geçti.[29] 1918 Mayısı'nda Kızıl Ordu bir Letonyalı olan Vatsetis'in şahsında bir genelkurmay başkanı buldu; 1919 Temmuzu'nda onun yerine eski bir Çarlık dönemi kurmay albayı olan Sergey Kamenev geçti. Troçki'nin, iç savaşın ciddi olarak yeni yeni başladığı 1918 Temmuzu'nda beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde yaptığı konuşma izlenen askeri politikanın genel bir serimlenişine adanmıştı. Geçici olarak gönüllü askerlik ilkesine başvurulması, zorunlu askerlik için gereken bütün mekanizmanın zamanında hazırlanamamış olması gerekçesiyle mazur gösteriliyordu; ve "askeri uzmanlar" sıfatıyla eski Çarlık subaylarının istihdam edilmesi cesurca savunuluyordu. Kongre kararı, zorunlu askerlik ilkesini "on sekiz ile kırk yaş arasındaki bütün dürüst ve sağlıklı yurttaşlar" için gerekli kılarak işçiler ve köylüler ile eski burjuvazi ya da yönetici sınıf arasındaki ayrımı bir kenara bıraktı. Kararda "merkezi, iyi eğitilmiş ve donatılmış bir ordu" kurulacağı ilan ediliyor ve "askeri uzmanlar"ın istihdamı onaylanıyor-

26. *Protokoli Zasedanii VTsIK 4^go Soziva* (1920), s. 176-7; *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 33, madde 446.

27. *A.g.e.*, No. 41, madde 518; No. 43, madde 528; No. 44, madde 534.

28. Bkz. 1. cilt, s. 155.

29. Nijni-Novgorod'da olanlar muhtemelen o dönem için tipiktir. Nijni-Novgorod Sovyeti, eski Üçüncü Ordu'nun asker komitesi üyeleri Şubat sonunda oraya gelene kadar Kızıl Ordu örgütlenmesi konusunda hiçbir şey yapmamışlardı. Onların yardımıyla 14 Mart 1918'de bir taşra "askeri takım"ı kuruldu. Ama bu tarihle 23 Nisan arasında sadece 1680 gönüllü askere yazıldı – ki çoğu da işe yaramaz kişilerdi; ve 23 Nisan'da bunlar arasında isyan çıktı. Bu olaydan sonra askere alma ve askerlerin eğitimi işleri ciddiyetle ele alınmaya başladı. Ama genel seferberlik emri Ağustos sonuna kadar uygulanmadı (*God Proletarskoy Diktaturi: Yubiliinyi Sbornik* (Nijni-Novgorod, 1918), s. 54-7).

du.[30] Ama iç savaşta zafer kazanan Kızıl Ordu, savaşın başlamasından önce atılan temellerin ve atılan adımların mantıksal sonucuydu. Daha gelişmemiş ve örgütsüz devrimci Kızıl Muhafızlar'ı ulusal bir orduya çevirmeyi mümkün kılmış olan ilk kararlar, Brest-Litovsk krizinin sonunda alındı.

Ulusal savunma hakkındaki bakış açısının değişmesi, dış ilişkiler hakkındaki bakış açısının değiştiğini de ima ediyor gibiydi; bu değişimin simgesel ifadesi Brest-Litovsk anlaşması imzalandığı sıralarda Troçki'nin Dışişleri Halk Komiseri makamından istifa etmesiydi. Ateşli devrimci ajitatörün yerine, Bolşevizm'e erken tarihlerde geçmiş olması geleneksel formlara duyduğu yerleşik saygıyı silmemiş olan, eski diplomasi duayenlerinden biri geçti. Georgi Çiçerin Çarlık Dışişleri Bakanlığı'ndaki makamından 1904 yılında istifa etmiş, Rusya'yı terk edip Rus Sosyal Demokrat Partisi'ne katılmış ve anlaşılan Bolşevik ve Menşevik hizipleri arasında gidip gelmişti. O dönemdeki en önemli parti görevi karakteristikti. 1907 yılının sonlarında, hiziplerin tekrar birleştikleri bir dönemde, merkez komite, partinin militan örgütünce yapılan "kamulaştırma"ları araştırmak üzere özel bir komisyon oluşturdu; komisyonun başkanlığına da parti içinde bağımsız çizgi izleyen biri olan Çiçerin getirildi. Soruşturma örtbas edildi ve hiçbir sonuç yaratmadı. Daha sonra Çiçerin ile Stalin ve Çiçerin ile Litvinov arasında yaşanan husumetlerin ardında bu olay yatıyor olmalıdır. 1907'den sonraki yıllarda Çiçerin Menşevik'ti ve 1917'ye kadar Bolşevikler'e katılmadı. Çiçerin, karakteri ve birikimi açısından, Sovyet takımyıldızında benzeri olmayan biriydi – müşkülpesent şahsi zevkleri olan kültürlü biri, Marksizm'e bağlılığı duygularından çok incelikli ve yüksek bir terbiyeden geçmiş kafasının ürünü olan bir yanıyla estet, bir yanıyla geniş merakları olan bir adamdı. Troçki'nin Narkomindel'deki kasırgayı andıran icraatından sonra, Çiçerin daha sabırlı ve onunki kadar şeyirlik olmayan bir örgütlenme işine girişti. 25 Mart 1918'de Narkomindel Moskova'daki yeni yerine yerleşti, Karahan komiser yardımcılığına, Radek de batı şubesinin başına getirildi. Birkaç hafta sonra Litvinov komiserlik kollegiyasına katıldı.[31] Yavaş yavaş bir Sovyet diplomasi kadrosu oluşturuldu;[32] "büyük ve küçük ülkelerin tamamıyla eşit" oldu-

30. *Pyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1918), s. 167-74; *S"ezdy Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 88-91.

31. *Desyat' Let Sovetskoy Diplomatii* (1927), s. 7-10.

32. Süreç doğal olarak yavaş ilerledi; 1918 Haziranı gibi geç bir tarihte, bir Alman gözlemci "pasaportların imzalanması, kuryelerimize daire tutulması gibi basit işlere bile Çiçe-

ğunu kabul ederek büyükelçi ve orta elçi unvan ve rütbelerini ortadan kaldıran ve onların yerine "tam yetkili temsilci" (Rusçadaki kısaltılmış haliyle *polpred*) unvanını ikame eden 4 Haziran 1918 tarihli kararname, gösterişçi bir edayla bazı gelenekleri çiğnemesine rağmen, aslında usule uygun bir Sovyet diplomatik hizmeti örgütlenmesinin başlangıcı niteliğindeydi.[33]

Gelgelelim, Brest-Litovsk, ikili politikanın bazı sıkıntı ve çelişkilerini giderse de, özünü etkilemedi. 14 Mart 1918'de dördüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, Wilson'un ikircikli selamlarına, "Kuzey Amerika Birleşik Devletleri halkına ve öncelikle de emekçi ve sömürülen sınıflarına" hitap eden ve kendinden emin bir tavırla "bütün burjuva ülkelerindeki emekçi kitlelerin sermayenin boyunduruğunu söküp atacakları ve kalıcı ve adil bir barışın tek garantisi olan sosyalist toplum organizasyonunu kuracakları mutlu günler uzak değildir" diyen bir mesajla cevap verdi.[34] Devrimci beyanlarla dış politika yapmanın en iyi örneklerinden biri olan bu mesaj, Zinovyev'den aktarılan övünme sözcüklerini kullanacak olursak, Amerikan Başkanı'nın "suratına indirilen bir şamar"dı.[35] Ama ertesi gün, kongre hâlâ Brest-Litovsk anlaşmasının onaylanmasını tartışırken, *İzvestiya*'da, yayın yönetmeni Steklov imzasıyla, verilen cevaptan bahseden, ama onu eleştirmese de epey farklı bir yaklaşım benimseyen bir başyazı yayımlandı. Yazı Sovyet Rusya'nın "biri gırtlağımıza sarılmış olan (Almanya) ya da gırtlağımıza sarılmaya hazırlanan (Japonya), öbürü ise –şüphesiz kendi çıkarlarını gözeterek– bize yardım eli uzatmaya hazır olan iki emperyalizm"le karşı karşıya olduğunu söylüyordu. "Öbürü" Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Tek soru şuydu: "Bizim için hangi emperyalizm daha tehlikeli – Almanlarla Japonlarınki mi, yoksa Amerika'nınki mi?" Söz konusu olan, diye ekliyordu yazar manidar bir tabir kullanarak "Rus devriminin devletler katındaki önemidir". Yazı, Amerika Birleşik Devletleri'nin "Almanya ve Japonya'yla olan rekabeti göz önünde bulundurulduğunda, Rusya'nın bu iki Güçten birinin eline düşmesine izin veremeyeceği"ni ve Amerikalıların bir gün "ekonomik düzensizliği alt edip yeni ve güçlü bir ordu yaratmamıza yardımcı olmak için bize para, silahlar, motorlar, makineler, eğitimciler, mühendisler vs. verebilecek-

rin'in kendisi ilgileniyordu" (K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 59).

33. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 39, madde 505.

34. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 135.

35. D. F. Francis, *Russia from the American Embassy* (New York, 1921), s. 230.

leri"ni ima ettikten sonra, katı bir ilke beyanıyla sona eriyordu:

> Bizler, en tutarlı sosyalist politikanın en katı gerçekçilikle ve en ölçülü uygulamalarla bağdaştırılabileceğine inanıyoruz.

Nitekim açıkça devrimci bir dış politika, "devrimin devletler katındaki önemi"ni hesaba katan bir dış politikayla yan yana uygulanmaya devam etti. Brest-Litovsk, yeni rejimin uluslararası ilişkilerin alışılmış tarzlarına uymaya ve bir devlet sıfatıyla belli yükümlülükler üstlenmeye zorlandığı ilk vesile oldu. Çiçerin'in atanması, "devrimci saldırgan politika dönemi yerine bir geri çekilmeler ve manevralar döneminin geçtiği"[36] sıralarda, şüphesiz "pasif" bir politika izleneceğinin işaretiydi. Ama bu değişiklik içinde bulunulan ümitsiz durumun ihtiyaçlarına bütünüyle uygundu; Lenin'in 1918 Mayısı'nda yazılan ve sağlığında yayımlanmamış olan gizli bir müzekkerede, Brest-Litovsk'un prototipini oluşturduğu "geri çekilmeler ve manevralar" politikasını tanımlamaya soyunduğunda, değişim değil de süreklilik terimleriyle konuşması dikkate değerdi:

> Sovyet iktidarının dış politikası hiçbir bakımdan değişmemelidir. Askeri hazırlığımız hâlâ tamamlanmış değil, o yüzden genel düsturumuz eskisiyle aynı – bu hazırlığı bütün gücümüzle sürdürürken tedbirli olmak, geri çekilmek, beklemek.

Lenin şu ya da bu "emperyalist koalisyon"la "askeri anlaşmalar" yapmayı dışlamıyordu. Almanya'dan gelen tehditle Japonya'dan gelen tehdidi birbiriyle tartarak, o an için "Almanların Petrograd'ı, Moskova'yı ve Rusya'nın Avrupa'da kalan bölümlerinin büyük kısmını işgal etme tehlikesinin" daha ciddi olduğu sonucuna varıyordu. Ama şu anda en önemlisi, her iki ülkenin "savaş yanlılarının aşırı unsurlarına yardım" edebilecek herhangi bir "aceleci ya da düşüncesizce adım" atmaktan kaçınmaktı; ki bu da İngiliz-Fransız koalisyonuyla herhangi bir anlaşma yapılmasını önlüyordu.[37] Dış politikanın içinde bulunulan anın koşullarına bakılmaksızın devrimci ilk ilkelerden çıkarsanabileceğini ve bu ilkelerden birinin de bütün kapitalist devletlere karşı eşit ve koşulsuz bir düşmanlığı sürdürmek olduğunu varsayan püristlere göre, bu tür hesaplar "oportünizme" düşmek ya da eski rejimin diplomasisine dönmek demekti; Martov bu hesapları sert bir şekilde "Milyukov'un politikalarına dönmek" olarak görüp kınıyordu.[38] Ama genelde yöneltilen suçlama, yani Brest-Litovsk'dan

36. G. Çiçerin, *Vineşnaya Politika Sovetskoy Rossii za Dva Goda* (1920), s. 7.
37. Lenin, *Soçineniya*, c. XXX, s. 384.
38. *Çetvertyi Çrezviçainyi S"ezd Sovetov* (1920), s. 32.

sonra Sovyet Hükümeti'nin dar bir ulusal çıkar politikasını benimsediği ve "emperyalizme saldırma politikasından vazgeçmeye karar verdiği" suçlaması[39] yanlıştı. Devrimin "devletler katındaki önemi" üzerindeki yeni ısrar –artık ne kadar yeni sayılabilirse– hiçbir surette eski devrimci mevkilerin terk edilmesini içermiyordu. İkili politika, devrimin zafer kazandığı ilk anda doğmuştu. Onu Brest-Litovsk ve ondan sonraki gelişmeler yaratmamıştı. Ama bunlar söz konusu politikanın birbirini tamamlayan ve çelişkili karakterini belirginleştirmiş, dost düşman herkesin bilincine yerleştirmişlerdi. Daha 1918 yazında hem Almanya'ya hem de batılı İtilaf Devletleri'ne karşı izlenen Sovyet politikasında bu açıkça ortadaydı.

Sovyet Rusya ile Almanya arasındaki ilişkiler resmen Brest-Litovsk anlaşması tarafından yönlendiriliyordu; sonraları Sovyet Hükümeti'ni devrimci ilkelerini terk etmekle suçlayanlar da genellikle anlaşmanın 2. maddesini zikrediyorlardı. Söz konusu maddeye göre, iki taraf da "diğer tarafın hükümeti, devleti ya da askeri kurumları aleyhinde her türlü ajitasyon ve propagandadan kaçınmayı" taahhüt ediyordu. Pratikte ise bu ünlü maddenin pek, hatta hiç etkisi olmadı. Brest-Litovsk'da ya da Moskova'da anlaşmanın imzalanmasından önce bu maddeye dair herhangi bir tartışmanın ya da ona yöneltilmiş herhangi bir itirazın kaydı yoktur. Alman delegasyonu ateşkeste Alman birliklerinin batıya nakledilmesi üzerindeki yasağı nasıl pek de ciddiye almadan kabul etmişse Sovyet delegasyonu da bu maddeyi aynı şekilde ve diğer tarafın da bu maddeye ciddiyetle uyacağını beklemeksizin kabul etmişti. Joffe Brest-Litovsk'da Czernin'e "umarım sizin ülkenizde de bir devrim başlatabiliriz" diye takılmış.[40] Son Sovyet delegasyonunun başkanı olan Sokolnikov, Brest-Litovsk anlaşmasını imzalarken, Sovyetler'in "emperyalizm ve militarizmin uluslararası proleter devrimi üzerinde kazandığı bu zaferin sadece geçici bir şey olduğunun anlaşılacağından" emin olduklarını ifade etmiştir.[41] 1918 yılı boyunca dış dünyaya karşı anlaşmanın 2. maddesini sadakatle uyguluyormuş gibi yapma görüntüsünü sürdürmek zorunluydu. Çiçerin VTsIK'da yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu:

39. Bu suçlama Radek tarafından "Gezgin" imzasıyla yayımlanan bir yazıda yapılmıştı: *Kommunist*, No. 2, 27 Nisan 1918.

40. O. Czernin, *Im Weltkriege* (1919), s. 305.

41. *Mirnye Peregovori v Brest-Litovsk*, c. I (1920), s. 231.

Bu maddeye gerçekten uyuyoruz ve resmi organlarımızdan herhangi biri bunu ihlal ettiği takdirde Sovyet Hükümeti ona karşı önlem alacaktır.[42]

Ama anlaşmanın onaylanmasını özel olarak tartışmak üzere toplanan yedinci parti kongresinde böyle bir ihtiyata gerek yoktu. "Evet, tabii ki anlaşmayı ihlal ettik," diye haykırıyordu Lenin onaylamayı savunurken, "şimdiye kadar otuz kırk kere ihlal ettik."[43] Sverdlov ise aynı kongrede durumu kendi ağdalı üslubuyla şöyle açıklıyordu:

İmzalamış olduğumuz ve kısa bir süre sonra [Tüm Rusya Sovyetleri] Kongre[sin]de onaylayacağımız anlaşmanın sonuçlarından, kaçınılmaz sonuçlarından biri şudur ki şimdiye kadar yaptığımız geniş uluslararası ajitasyonu artık bir hükümet sıfatıyla, Sovyet iktidarı sıfatıyla sürdüremeyeceğiz. Bu söz konusu ajitasyon faaliyetlerimizde bir nebze azalma olacağı anlamına gelmez. Ama bu ajitasyonu artık resmen Sovnarkom adına değil, partimizin merkez komitesi adına sürdürmemiz gerekecektir.[44]

Yeni ilkeyi uygulamaya geçirmek için hemen gerekli adımlar atıldı. O zamana kadar Sovyet Hükümeti'nin örgütlü devrimci propagandadan sorumlu başlıca organı, Radek'in başkanlığındaki, önce Narkominıdel'e, 1918 başlarından itibaren de VTsIK'ya bağlı olan ve aslen savaş esirlerinin meydana getirdiği ulusal gruplardan oluşan uluslararası şubeydi.[45] Bu şube lağvedildi. Ulusal gruplar, daha sonraları yazılan bir rapordan alıntılayarak söylersek, "kesinlikle parti zeminine oturtulup" Rus Bolşevik Partisi'nin merkez komitesine bağlı yabancı şubelere dönüştürüldü: Bu şubeler daha sonra "Rus Komünist Partisi yabancı gruplar federasyonu" halinde örgütlendi.[46] Böylece 1918 Nisanı'nda Moskova'da Rus partisine bağlı Alman, Macar, Avusturya ve Yugoslav grupları oluşturuldu ve hepsinin başına o ülkeden biri, Almanların başına Thomas, Macarların Bela Kun, Avusturyalıların Ebengolz, Slavların da Mihaylov getirildi. Bu grupların her biri kendi dergilerini ve diğer propaganda metinlerini çıkarıyordu. Her biri kendi milliyetlerinden savaş esirleri arasında çalışıp bazılarını Kızıl Ordu'ya katmaya çabalıyor, diğerlerini de düşman hatlarının arkasında çalışacak ya da fırsat çıktığında kendi ülkelerine misyoner ola-

42. *Pyatyi Soziv Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta* (1919), s. 90.
43. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 327.
44. *Sed"moi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1923), s. 195.
45. Bkz. yukarıda s. 27.
46. *Vos'moi S"ezd RKP (B)* (1933), s. 435; John Reed, *The Liberator* (New York), Ocak 1919, s. 24: Bu kaynağa göre yeni "gayri resmi" örgüt 20.000.000 rublelik bir sübvansiyon almıştı.

rak geri gönderilecek propagandacı ve ajitatörler olarak yetiştiriyorlardı. Temel gruplar bayağı küçüktü. Alman grubu Nisan 1918'de on bir üyeyle başladı, ama sayıları yıl boyunca artıp birkaç yüze çıktı; Macar grubu dört beş kişiyle başlayıp yıl sonunda doksan kişiye çıktı.[47] Her kaynakta savaş esirleri arasında yapılan bu çalışmaların başarısı övülür:

> Her kampta esirler iki kampa ayrılıyordu – bir yanda eratın (tohumuna para sayılmamış olanların) oluşturduğu bozbulanık kitle, öbür yanda asiller ve subaylar. İlk grup Sovyetler'in çekiminden etkilenirken, ikinci grup tarafsız denen farklı devletlerin temsilcilerine ve dünkü düşmanlarının, eski Rusya'nın müttefiklerinin elçilik ve konsolosluklarına bel bağlıyordu.[48]

İttifak Devletleri'nin esir kamplarına doldurulan dağınık orduları, büyük ölçüde sınıf ayrımcılığına dayalı devrimci propaganda için yenilgiye uğramış Rus ordusu kadar verimli bir alan oldu. Lenin'in daha sonraları söylediği gibi, bu dönemde savaş esirleri arasında yapılan çalışmalar "bir Üçüncü Enternasyonal yaratmak için yapılanların gerçek temeli"ydi.[49] Doğu halkları da aynı işlemden muaf tutulmuyordu. 1914'te Rusya'ya kaçıp gözaltına alınmış bir Türk sosyalisti olan Suphi, Türk savaş esirleri arasında çalışan baş ajitatördü; 1918'in sonlarında, "Rusya'da çoktandır Türk askeri-devrimci örgütleri bulunmaktadır" ve –şüphesiz epey abartarak– "halen Sovyet cumhuriyetinin farklı cephelerinde Kızıl Ordu saflarında binlerce Türk hizmet vermektedir" diyebilmişti.[50] Savaş sırasında çalışma amacıyla Rusya'ya ithal edilmiş Çinli ırgatlar da benzer biçimde "Rusya'daki Çinli işçiler birliği" içinde örgütlenmişlerdi.[51]

47. *Vos'moi S"ezd RKP (B)* (1933), s. 436-9. Çekoslovaklara, 1918 Mayısı'nda yaklaşık bin üyeyle kendilerine ait bağımsız bir komünist parti oluşturma izni verilerek ayrıcalık tanınmıştı (*a.g.e.*, s. 438); bu partinin 25-27 Mayıs 1918 tarihleri arasında Moskova'da düzenlenen kuruluş kongresi şu kitapta anlatılır: P. Reimann, *Geschichte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei* (1931), s. 68-77. Bu parti hayatta kalmayı başaramadı; sonraki Çekoslovak Komünist Partisi işe sıfırdan başlamıştır. 1918 Kasımı'nda Moskova'da bir "Macar parti okulu" olduğundan bahsedilir (*Krasnaya Nov'*, No. 10 (1926), s. 140).

48. *Proletarskaya Revolyutsiya*, No. 7 (90), 1929, s. 97: bir kaynağa göre, bu çalışmalar Avusturyalılar arasında Almanlar arasında olduğundan çok daha başarılı olmuştur; Almanlar, "hatta sosyal demokrat olanlar bile, hayal kırıklığı yaratan bir düşmanlık sergilemişlerdi" (J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 325).

49. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 128.

50. *Sowjet-Russland und die Völker der Welt* (Petrograd, 1920), s. 33.

51. *Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 190-4; 1919 başlarında Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, İngilizlerin bu insanları ülkelerine iade etme önerisine, "Rusya'daki Bolşevik yönetiminin etkisinde kalmış işçi ve ırgatları" Çin'e geri getirmenin iyi bir şey olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır.

Savaş esirlerine yapılan propaganda örgütlenmesini gayri resmi ve partiye dayalı bir hale getirmeye yönelik incelikli çabalar, 1918 Nisanı ortalarında Moskova'da bir dizi örgütlü gösteri düzenlenmesini önleyemedi. 14 Nisan'da Bela Kun savaş esirlerinin yaptığı bir kitle gösterisine şöyle hitap ediyordu:

> Köleleştirilenlerin kurtuluşunun önündeki bütün engelleri yoldan çekin, elinizde avucunuzda ne varsa oralara akıtılan ve yoksullukla açlığın tüm ülkeye oralardan yayıldığı bütün şatoları, bütün sarayları yakıp kül edin... Silahlarınızı subaylarınıza, generallerinize ve saraylara çevirin. Her biriniz kendi birliğinde bir devrim öğretmeni olsun.[52]

Üç gün sonra Tüm Rusya Enternasyonalist Savaş Esirleri Kongresi 400 delegeyle açıldı. Kongre, savaş esirlerini Kızıl Ordu'ya katılmaya ya da ülkelerine dönüp "enternasyonal sosyalist proleter devriminin öncüleri" olmaya çağıran bir manifesto yayımladı; kongredeki sloganlardan biri geleceğe yönelik "Yaşasın Üçüncü Enternasyonal" sloganıydı.[53] Kongre, gönülsüz bir kendini kamufle etme çabasıyla, "yabancı işçiler ve köylüler icra komitesi" diye adlandıran merkezi bir icra komitesi kurdu.[54]

Bu olup bitenler Brest-Litovsk'un galipleri tarafından artan bir infialle izleniyordu. Moskova kongresinin arifesinde Alman Hükümeti'nden ağır bir protesto geldi; protesto metninde Ebengolz'la Mihaylov'un kamplarda ziyaret ettikleri esirleri Kızıl Ordu'ya katılmaya zorladıkları bildiriliyor ve her ikisinin de tutuklanması talep ediliyordu.[55] Buna ihtiyatlı ve kaçamak bir cevap verildi. Misillemelere maruz kalabilecek olanlara alelacele Sovyet yurttaşlığı verildi. 20 Nisan 1918'de Troçki Savaş Halk Komiseri sıfatıyla, bütün askeri kurumlara, özellikle esirlerle bağlantılı olarak, propaganda üzerindeki Brest-Litovsk yasağına kesinlikle uymayı ihtar eden bir emir gönderdi; bunu Narkomindel ve İçişleri Halk Komiserliği'nin "bütün İşçi, Köylü ve Asker Temsilcileri Sovyetleri"ne hitap eden benzer uyarıları izledi; bir hafta sonra "yabancı işçi ve köylüler icra komitesi"nin yerine, Savaş Halk Komiserliği'ne bağlı ve başkanlığını komi-

52. *İzvestiya*, 17 Nisan 1918.

53. *A.g.e.*, 19 Nisan, 21 Nisan 1918; *Proletarskaya Revolyutsiya*, No. 7 (90), 1929, s. 102-3; J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 313-14. *İzvestiya*'da kongreyle ilgili az sayıda ve göze çarpmayan haberler yayımlanmış olması, çok fazla açığa çıkmanın yol açabileceği sonuçlardan duyulan belli bir endişenin ifadesidir. Aynı sıralarda başka merkezlerde de savaş esirleri kongreleri düzenlenmiştir.

54. *Proletarskaya Revolyutsiya*, No. 7 (90), 1929, s. 108-10.

55. *İzvestiya*, 16 Nisan 1918; *Proletarskaya Revolyutsiya*, No. 7 (90), 1929, s. 107.

ser yardımcısı Unşliht'in yaptığı bir "savaş esirleri ve göçmenlerin merkezi kollegiyası" geçirildi.[56] Ama savaş esirlerinin sorumluluğunun parti ile devlet arasında bu şekilde paylaştırılması, herhangi bir dolaysız politika değişikliği haber vermiyordu. 1918 Nisanı'nın son günlerinde Sovyet Hükümeti'ndeki ilk Alman Büyükelçisi Moskova'ya ulaştı. Büyükelçi resmen ilk kez 1 Mayıs gösterilerinde boy gösterdi; geçit resmi yapan askeri birlikler arasında, Alman esirlerinden oluşan ve Alman yoldaşlarını imparatorun boyunduruğunu fırlatıp atmaya çağıran bir pankart taşıyan bir birlik de vardı. Bu olay daha da sert bir protestoya yol açtı, Sovyetler de buna ileride Kızıl Ordu'ya yabancı milliyetlerden kimseyi almayacaklarına söz vererek cevap verdiler – ama suçlanan kişilere Sovyet yurttaşlığı vererek hemen, kolayca bir çıkış yolu bulunabilirdi.[57] Parti himayesinde savaş esirlerine ulusal gruplar halinde propaganda yapma faaliyetleri ve bu esirlerin Kızıl Ordu'ya alınmaları 1918 Kasımı'ndaki ateşkese kadar azalmaksızın devam etti, ama Nisan ve Mayıs'taki açık tahriklerin tekrarlanmasından kaçınılmaya çalışıldığı anlaşılıyor. 1918 Kasımı'ndan sonra Alman ve Avusturyalı savaş esirleri kendi ülkelerinin Moskova'daki elçiliklerinin başına geçtiler[58] ve Orta Avrupa'ya ajitatör gönderme işini örgütleyen işçi ve asker temsilcisi konseyleri kurdular.[59]

Brest-Litovsk anlaşması, savaş esirleri arasındaki Bolşevik faaliyetlerini denetleme konusunda pek ya da hiçbir şey yapmadığı gibi, yeni ve o zamana kadar denenmemiş bir propaganda kanalı da açtı. 1918 Nisanı'nda Joffe'nin Almanya'daki ilk Sovyet temsilcisi olarak Berlin'e gelmesi, yoğun bir devrimci kampanyanın işareti oldu. Joffe Kayser'e itimatnamesini sunmayı reddetti ve ilk resmi yemeğine savaş karşıtı Bağımsız Sos-

56. *İzvestiya*, 21, 23 Nisan 1918; *Proletarskaya Revolyutsiya*, No. 7 (90), 1929, s. 107-8; *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 34, madde 451.

57. W. Hard, *Raymond Robins' Own Story* (New York, 1920); *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, c. II (1932), s. 131. Alman ve Avusturyalı savaş esirlerinin silahlandırılması İtilaf Devletleri arasında da endişe yarattı ve müdahale bahanelerinden biriydi. Bu esirlerin İtilaf Devletleri'ne karşı yine İttifak Devletleri adına savaşacakları fikri şüphesiz çok abartılıydı; ama bazıları Sibirya'da Çek alayına karşı yapılan savaşa katılmışlardı.

58. Radek elçilikteki odasında kalmayı sürdüren Avusturya Büyükelçisi'nin güleryüzlü protestosundan bahseder; ama "Alman memurlar görülmemiş bir korkaklıkla davrandılar" der (*Krasnaya Nov'*, No. 10 (1926), s. 143).

59. *Vos'moi S"ezd RKP (B)* (1933), s. 437; Petrograd Alman İşçi ve Asker Vekilleri Konseyi'nin iki delegesinin, Berlin'de 1919 Nisanı'nda düzenlenen ikinci Tüm Almanya Kongresi'ne katılmasına izin verilmemiştir (*2e Vsegermanskii S"ezd Raboçik i Soldatskik Sovetov* (1935), s. 325-6).

yal Demokrat Parti'nin, bazıları hapiste olan liderlerini davet etti.[60] Yıllar sonra Joffe elçilik deneyimini Amerikalı bir yazara anlatmış:

Berlin'deki elçilik binası Alman devriminin merkez karargâhı işlevini görüyormuş. Alman memurlardan gizli bilgiler satın alıp bu bilgileri halka yaptıkları konuşmalarda ve hükümet karşıtı yazılarda kullanmaları için radikal liderlere aktarıyormuş. Devrimciler için silah almış ve bunun için 100.000 mark ödemiş. Masraflarını Sovyet Elçiliği'nin karşıladığı tonlarca Kayser-karşıtı bildiri basılmış ve dağıtılmış. Joffe bana "monarşist devleti yıkıp savaşı sona erdirmek istiyorduk" dedi. "Başkan Wilson da aynı şeyi kendi tarzında yapmaya çalışıyordu." Neredeyse her gece karanlık bastıktan sonra, solcu bağımsız sosyalist liderler taktik sorunlar konusunda Joffe'ye danışmak için Unter den Linden caddesindeki elçilik binasına gizlice girerlermiş. Joffe tecrübeli bir komplocuymuş. Ondan tavsiye, yol göstericilik ve para istiyorlarmış. "Ama neticede" dedi Joffe kederle, "kayda değer pek, hatta hiçbir şey yapamadılar, yapamadık. Bir devrim başlatacak kadar güçlü değildik."[61]

Almanların savaşı kesin olarak kaybetmelerinden sonra bu olayda Bolşevik propagandanın oynadığı rolü büyütmek, farklı güdülerle de olsa, iki tarafın da işine geliyordu; Joffe'nin faaliyetlerinin kapsamıyla ilgili çok abartılı sözler söylemek yaygın bir tavır haline gelmişti.[62] Ama Spartaküs Mektupları'nın yayıncısı Ernst Meyer'e bildirilerini dağıtabilmesi amacıyla para verdiği[63] ve Sovyet Elçiliği için hukuki danışmanlık ve iş temsilciliği yaptığı anlaşılan USPD Üyesi Oskar Cohn'un elinden

60. John Reed, *The Liberator* (New York), Ocak 1919, s. 24; aynı kaynakta ilginç bir ayrıntıdan da bahsedilir: Joffe on "uzman propagandacı"yı Almanya'yı bisikletlerle turlamaya göndermiş.

61. L. Fischer, *Men and Politics* (1941), s. 31.

62. Joffe, Almanların kendisinin devrimcilere silah alımı için 105.000 mark harcadığını ileri süren bir beyanına, bağımsız sosyal demokrat lider Barth'a, bu amaçla "105.000 mark değil, yüz binlerce mark verdiğini" söyleyerek cevap vermiştir (*İzvestiya*, 6 Aralık 1918); Daha önce Sovyet Hükümeti'nin Brest-Litovsk anlaşmasına bütünüyle sadık kaldığını iddia etmiş olan Çiçerin, Alman Hükümeti'ne gönderdiği bir notla Joffe'ye propaganda amacıyla fonlar verilmiş olduğunu kabul etmiştir (*a.g.e.*, 26 Aralık 1918). Alman tarafında, Hoffmann Joffe'nin bir Berlin bankasında 22.000.000 marklık bir hesabı olduğunu belirten bir raporu yineler (*Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), c. I, s. 223).

63. Spartakusbund, 1916 yılında Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin aşırı Sol'unda ortaya çıkan ve aslen entelektüellerden oluşan devrimci, savaş karşıtı bir grup için yaygın olarak kullanılan isimdir: Grubun en önde gelen şahsiyeti Rosa Luxemburg'du. Grubun adı, yasadışı bildiri ve metinlerini dağıtırken kullanılan *Spartakusbriefe*'den geliyordu. 1917 Nisanı'nda Sosyal Demokrat Parti'de (SPD) bir bölünme oldu ve partinin Sol kanadı, asıl ağırlığı savaş karşıtlığına veren Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'yi (USPD) kurdu. Spartakistler USPD'ye katıldılar, ama onun içinde bağımsız bir grup olarak kalıp yeni partide bir aşırı devrimci Sol oluşturmayı sürdürdüler.

büyük paralar geçtiği gerçektir.[64] Silah alışverişinin büyük boyutlarda olması pek mümkün değildi. Ama bol miktarda ve sürekli bir ateşli bildiri akışı yaşanmıştır.

Bu hareketler Brest-Litovsk öncesi politikanın dolaysız devamı ve söz konusu politikanın birinci amacının başlıca kapitalist ülkelerde, özellikle de Almanya'da devrimi teşvik etmek olduğu öğretisinden yapılan mantıksal birer çıkarım niteliğindeydi. Ama, Sovyet tarafının bu propaganda faaliyetlerinin dışında, Brest-Litovsk anlaşmasının imzalanmasından sonraki iki ay boyunca Sovyet-Alman ilişkilerine damgasını vurmayı sürdüren olağanüstü gerilimin başka sebepleri de vardı. Alman Hükümeti anlaşmanın kendisine verdiği avantajları pekiştirmek için acele ediyordu. 7 Mart 1918'de "beyaz" Finlandiya hükümetiyle bir barış anlaşması imzaladı, daha sonra bir hafta önce Sovyet Hükümeti'yle anlaşma imzalamış[65] ve son iki aydır Rus birliklerinden destek almakta olan Fin Sosyalist İşçiler Hükümeti'ne karşı sert bir iç savaş başlattı. Nisan başlarında Von der Goltz komutasındaki bir Alman ordusu Finlandiya'ya çıkarma yaptı; bir ay sonra iç savaş sona erdi – tabii onun ardından başlayan "beyaz terör" sayılmazsa. Alman birlikleri Ukrayna'da, Moskova'dan destek veya teşvik alan SD ve Bolşevik partizan birliklerinin etkisiz tacizlerinden pek rahatsız olmadan sürekli ilerleyerek bütün ülkeyi işgal ettiler.[66] 22 Nisan'da Çiçerin, Almanların Brest-Litovsk'da belirlenen ya da bütün Ukrayna hükümetlerince talep edilen Ukrayna sınırlarının ötesine geçip Kırım'a girmelerini protesto etti.[67] Alman Büyükelçisi Mirbach'ın 26 Nisan 1918'de Sverdlov'a itimatnamesini sunduğu sıralarda verdiği resmi davetteki soğuk hava herkesin dikkatini çekti;[68] ve aynı gün Çiçerin Alman kuvvetle-

64. Joffe'nin 17 Aralık 1918'da *İzvestiya*'da yayımlanan demecine göre, Cohn ondan "Alman devrimine katkı amacıyla" 10.000.000 ruble almıştı; Joffe'nin sınırdışı edilmesi arifesinde Cohn'a ayrıca 500.000 mark ve 150.000 ruble daha teslim edilmiş: Bu paradan 350.000 mark ve 50.000 ruble "Almanya'da kalan Rus yurttaşlarının ihtiyaçları" için ayrılmış. Alman tarafının verdiği bilgiler için bkz. R. H. Lutz, *The Causes of the German Collapse in 1918* (Stanford, 1934), s. 108, 152; 1918 Aralığı'nda "partideki arkadaşlarımızın Alman devrimine katkıda bulunmak amacıyla yoldaş Joffe aracılığıyla benim emrime verdiği parayı memnuniyetle kabul ettim" diye övünürken, daha sonraları paranın çoğunun Almanya'daki Rus savaş esirlerinin kurtarılması amacıyla verildiğini söyleyerek çark etmeye çalışmıştır.

65. Bkz. c. I, s. 266.

66. İleride Savaş Halk Komiseri olan Voroşilov, bu harekâtlarda partizan lideri olarak ünlendi; İkinci Dünya Savaşı sırasında basılan bir kitapta Voroşilov bayağı idealize edilir: *Razgrom Nemetskih Zahvatçikov v Ukraine 1918 g.* (1943).

67. *İzvestiya*, 23 Nisan 1918.

68. *Foreign Relations of the United States: Russia*, c. I (1931), s. 506.

rinin Orta Rusya ve Kırım'ı istila etmelerini protesto eden ve Brest-Litovsk'da kabul edilen koşullara sıkı sıkıya bağlı kalınmasını talep eden bir nota daha gönderdi.[69] Aynı anda Rus Karadeniz filosu Almanların eline düşmemesi için Sivastopol'den Novorossisk'e çekildi, Almanlar filonun iadesini talep ettiklerinde ise gizlice batırıldı – bu da batılı İtilaf Devletleri'nin çok hoşuna gitti.[70] 5 Mayıs 1918 gibi geç bir tarihte Bruce Lockhart Robins'e yazdığı bir mektupta Troçki'nin İtilaf Devletleri ile işbirliğini arttırmak için attığı adımları sıralayıp "bu Alman yanlısı bir ajanın işine benzemiyor" sonucuna varıyordu.[71] Sovyet politikasının kapitalist devletler arasında manevralar yapmaktan ve bir grubun düşmanlığına karşı öbürünü teskin ederek güvence aramaktan ibaret olan bu yönü açısından bakıldığında, 1918 baharında nihai ve uzlaşılmaz düşman Almanya'ymış gibi görünüyordu.

Gelgelelim Sovyet politikasının dengesi, karşı kamptan gelen yeni ve dolaysız bir tehditle hızla tersine çevrildi. 1918 Mayısı'nın ortalarına kadar Almanya'dan gelen tehdit rejimin karşısındaki en kötü dış tehlike gibi görünüyordu hâlâ. Ama bu sıralarda Japonların Nisan ayında Vladivostok'a yaptıkları çıkartmanın[72] münferit bir olay değil, İtilaf Devletleri'nin çok daha büyük ölçekli bir müdahalesinin öncüsü olduğu açıklığa kavuştu. Gerçekten de 1918 Mayısı'nın son günlerinde Çek alayında isyan çıktı ve Haziran'ın sonlarında ilk İngiliz kuvvetleri Murmansk'a çıkarma yaptılar.[73] Böylece, 1918 Ocak ve Şubatı'nın en karanlık günlerinde nasıl yaklaşan Alman tehlikesini savuşturmak amacıyla İtilaf Devletleri'ne kur yapmaya yönelik ümitsiz ve verimsiz bir girişimde bulunulmuşsa, şimdi de İtilaf Devletleri'nin müdahale tehdidi neredeyse otomatik olarak öteki tarafın desteğini arama ve Alman Hükümeti'yle Brest-Li-

69. *A.g.e.*, c. I, s. 512-13.

70. Bu olayla ilgili resmi malzemeler şurada bulunabilir: *Arkhiv Russkoy Revolyutsii* (Berlin), c. XIV (1924), s. 153-221; ayrıca bkz. R. H. Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (1932), s. 279.

71. *Russian-American Relations*, der. C. K. Cummings ve W. W. Petit (New York, 1920), s. 202-3.

72. Japon birlikleri, Vladivostok'a 5 Nisan 1918'de, önceki gün iki Japon'un öldürülmesine misilleme bahanesiyle çıkartma yaptılar. 6 Nisan'da Çiçerin İtilaf Devletleri temsilcilerine, "Vladivostok'ta olan olaylara" hükümetlerinin tepkilerinin ne olduğu konusunda bilgi almak üzere bir not gönderdi (*Correspondance Diplomatique* (Moskova, 1918), s. 3) –bu talebe cevap gelmedi.

73. Mart ayının başlarından beri, Murmansk'ta, görünüşte olası bir Alman saldırısına karşı dükkânları ve demiryolunu korumak amacıyla küçük bir İngiliz birliği bulunuyordu; buraya Sovyet otoritelerinin üstü kapalı onayıyla çıkmışlardı.

tovsk'un tek taraflı düzenlemelerinden daha sağlam bir karşılıklı fayda temelinde bir anlaşma sağlama manevrasını harekete geçirmiştir. Bu limitsiz bir manevraydı, onu Joffe'nin Berlin'de izlediği devrimci taktiklerle birleştirme ihtiyacının daha da ümitsizleştirdiği bir manevra. Ama İtilaf Devletleri'nden gelen tehlike her geçen gün artıyordu. Bu manevrayı mümkün kılan şey –her ne kadar Moskova'da bunun farkına varılmasa da– Alman askeri çevrelerinin de aynı tehlikeyi gittikçe daha iyi fark etmeleriydi. Almanların Fransa'da yaptıkları büyük taarruz 1918 yazında başarısızlığı uğrayınca, Almanya batıda ilk kez gerçekten köşeye sıkıştı: Brest-Litovsk anlaşmasının doğu cephesinde arkasında bıraktığı tek şey olan silahlı mütareke durumunu iyileştirmek kesinlikle Almanların menfaatineydi.

Lenin'in VTsIK ile Moskova Sovyeti'nin 14 Mayıs 1918'de yaptıkları ortak toplantıda dış politika hakkında yaptığı uzun ve biraz da daldan dala atlayan konuşma bu geçişi işaret ediyordu. Lenin açıkça ihtiyatlı konuşmaya çalışıyordu. Artık "Büyük Rusya" sınırları içinde kalan Sovyet Rusya'yı "şu an için gemi azıya almış emperyalist haydutluk denizindeki bir vaha" olarak tasvir ediyordu; "batı ya da doğudaki emperyalist devletlerin aşırı unsurlarına yardımcı olabilecek" herhangi bir aceleci adım atılmasına karşı, birkaç gün önceki gizli müzekkerede[74] yaptığı uyarıyı tekrarlıyordu; ve sözlerine Joffe'den yeni gelen ve Alman Hükümeti'nin muallakta kalan bütün meseleleri görüşmeye hazır olduğunu bildiren teselli edici bir telgrafı okuyarak son veriyordu.[75] Gelgelelim Almanlarla ilişkileri iyileştirme ihtiyacına dair bu ima bile, Lenin'in niye ihtiyatlı bir yaklaşım benimsediğini açıklayan büyük bir düşmanlıkla karşılandı. Açıkça Antant yanlısı bir yönelim isteyen Sağ SD'ler, devrimin "kendi yönelimine sahip olacak kadar güçlü" olduğuna inanan Sol SD'ler ve Almanlara hâlâ "bütün karşı devrimci kuvvetlerin lideri" gözüyle bakan ve kurucu Meclis'i yeniden toplamayı öneren Menşevikler'den sert bir muhalefet geldi.[76]

Ama İtilaf Devletleri'nin müdahale planları ve karşı devrimci komplolara verdikleri destek hızla olgunlaşıyordu ve artık gizlenemez hale gelmişti. Sovyet Hükümeti'ne resmen güvenoyu verilmesiyle sonuçlanan 14 Mayıs 1918 oturumu bir dönüm noktası oldu. Moskova'da savaş esirlerinin ülkelerine iadesi üzerinde gevşekçe de olsa dostane bir biçimde çalı-

74. Bkz. yukarıda s. 74. 75. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 3-16.
76. *Protokoli Zasedanii VTsIK 4^go Soziva* (1920), s. 277-8, 281-2, 290-1.

şan bir Sovyet-Alman komisyonu zaten vardı.[77] 15 Mayıs 1918'de Berlin'de Sovyetler'le Almanlar arasında ticari ilişkilerin yenilenmesi amacıyla müzakereler başladı: Sovyet tarafı, Sovyet Rusya'nın İttifak Devletleri'ne karşı olan mali yükümlülüklerinden kurtulabilmesini sağlamak için kredi almasının şart olduğunu açıkladı, ödemelerin altınla mı yoksa mallarla mı yapılacağı meselesi tartışıldı ve Almanlara Rusya'da bazı ayrıcalıklar tanıma önerisinde bulunuldu.[78] Sovyet tarafında, Joffe'nin dışındaki başlıca müzakereciler Larin, Sokolnikov, Krasin ve o sıralarda Berlin'de Sovyet başkonsolosu olan Menjinski'ydi;[79] Alman tarafında ise Brest-Litovsk müzakerelerine de katılmış olan iki Dışişleri Bakanlığı görevlisi Nadolni ve Kriege[80] ile Alman sanayii adına konuşan Reichstag üyesi Stresemann bulunuyordu.[81] Bu müzakerelerin herhangi bir ayrıntısı ifşa edilmemiştir; ama daha Mayıs ayı sona ermeden Moskova'da bir "Almanya yönelimi"nden bahsedilmeye başlamıştı.[82] Krasin'in Almanya'daki çok sayıdaki nüfuzlu bağlantısı, o sıralarda muhtemelen Joffe'nin resmi faaliyetlerinden daha önemliydi. Haziran başlarında Krasin Luden-

77. K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922)'de birçok ayrıntı bulunabilir; Mirbach'ın ekibinde yer alan bir subay olan yazar bu komisyonda çalışmış. Anlaşılan Almanların müzakereleri tamamlamak için aceleleri yokmuş, çünkü ellerinde tuttukları 1.500.000 milyon Rus esirin işgücünü kaybetmek istemiyorlarmış.

78. Berlin'deki Sovyet ticaret delegasyonunun başkanı Bronski'nin demeci, *İzvestiya*, 4 Temmuz 1918.

79. Bu isimleri 16 Ağustos 1918 tarihli *İzvestiya*'da kendisiyle yapılan bir röportajda Joffe verir. Parti tarihinin ilk bölümlerinde bir rol oynamış olan Krasin (bkz. c. I, s. 53), partiyi 1908 yılında bırakıp kendini tamamen mühendislik çalışmalarına adadı: Alman Siemens-Schuckert şirketinin Petrograd'daki mümessili oldu. 1917 Kasımı'nda Petrograd'daydı, ama devrimde hiçbir rol oynamadı ve 1918 başlarında İsveç'e gitti, 1918 Mayısı'nda Joffe'nin davetiyle Sovyet-Alman müzakerelerine yardımcı olmak amacıyla Berlin'e geldi. 1918 Ağustosu'nda Moskova'ya döndü, Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi prezidyumuna üye oldu ve dış ticaretin sorumluluğunu üstlendi.

80. Adalet bakanı olan Kriege, hem Hoffmann (*Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), c. II, s. 218), hem de Ludendorff (*My War Memories* (İng. çev., tarihsiz), c. II, s. 657) tarafından, Alman Hükümeti'ne Rus yanlısı bir politika yamamaya çalışan kötücül dahi olarak anlatılır. Askerlerin görüşünü de yansıtan K. von Bothmer (*Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 91, 105) de aynı görüşü ifade eder. Elçiliğin "muhalefet"le gizli ilişkiler kurmuş olduğundan bahseden ve "benim bildiğim kadarıyla, Bolşevikler'in bu ilişkilerden hiç haberi olmadı" diyen W. Von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapollo* (Wiesbaden, 1951), s.15'te Mirbach'ın elçilik personeli arasında Sovyet karşıtı görüşün temsilcilerinin de bulunduğunu ileri sürer.

81. H. Kessler, *Walther Rathenau: His Life and Work* (İng. çev., 1929). S. 291-2; bu kaynağa göre "müzakereler Ludendorff ile ekibinin fantastik talepleri yüzünden uzadı"; bu talepler arasında "Don'da Alman himayesinde bir Kazak cumhuriyeti kurulması" da vardı.

82. J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 354; bundan bahsedilen mektup, o dönemde Moskova'daki politika ve kamuoyunun dengeli bir betimlemesini su-

dorff'la görüşmek üzere batı cephesine gitti; gelgelelim bu görüşmenin her iki tarafın da Brest-Litovsk anlaşmasının ihlal edişleriyle ilgili dostane bir karşılıklı yakınmadan öteye geçmemiş olduğu anlaşılıyor. Krasin aralarında yakın tarihlerde şansölyeliğe aday olmuş, o sıralarda da Kopenhag'da Alman Büyükelçisi olan Brockdorff-Rantzau'nun da bulunduğu ileri gelen Alman devlet adamlarıyla da görüşüyordu. Alman işadamları arasında kendisini tam anlamıyla evinde hissediyordu. Daha önce Krasin'in Petrograd mümessilliğini yaptığı Siemens-Schuckert şirketinin yöneticileri telaşla Rusya'yla ilişkilerini kesmişlerdi. Ama Krasin, rakip şirket AEG ile Rusya'nın elektrik eşyası talebi konusunda konuşabilmiş ve "Petrograd'ı soğuğa teslim olmaktan kurtarmak" için gemilerle hemen kömür gönderilmesi işini ayarlamıştı.[83] Bu arada Kiev'de Sovyet Hükümeti ile Ukrayna'nın Alman destekli hükümeti arasındaki barış görüşmeleri sürüyordu; Sol SD'lerin Ukrayna'da Alman otoritesine karşı ayaklanmalara Moskova'yı dahil etme yönündeki bütün girişimleri sert bir biçimde bastırıldı. Sol SD'lerin önde gelen birkaç Alman devlet adamına suikast düzenleme kararları, bu henüz başlamakta olan Sovyet-Alman *rapprochement*'ını yok etmeye yönelik kasıtlı bir girişimdi. 6 Temmuz 1918'de, beşinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi sırasında, birkaç merkezde Sovyet Hükümeti'ne yönelik karşı devrimci ayaklanmalar çıkarıldığı bir anda, Alman Büyükelçisi Mirbach'a suikast düzenlendi.[84]

Sol SD'lerin, Mirbach'ın öldürülmesinin Sovyet-Alman ilişkilerini tümden sona erdirmese de kötüleştireceğini hesap etmeleri makuldü. Daha önce Pekin'de Alman Büyükelçisi'nin Çin Boxer'ları tarafından öldürülmesi ve bu olayın ardından yapılan askeri misillemeler sık sık serbestçe örnek gösteriliyordu. Gelgelelim, bu kez birçok kişiyi şaşırtan bir şey oldu, bu tür kayda değer bir tepki gösterilmedi. Sovyet Hükümeti, hem batılı İtilaf Devletleri'nin desteklediği iç komplolarla hem de İtilaf Dev-

nar. Bir "Rus-Alman ittifakı"nın eli kulağında olduğu söylentileri 1918 yazında Almanya'da o kadar yaygınlaşmıştı ki hapisteki Rosa Luxemburg'a bile ulaşmıştı (P. Fröhlich, *Rosa Luxemburg: Her Life and Work* (1940), s. 268-9).

83. Krasin'in Almanya'da kaldığı sırada yaptıklarıyla ilgili tek kaynak, maalesef, karısına yazdığı, siyasetle ilgisiz mektuplardır; bu mektuplardan bazı parçaların İngilizce çevirisi şurada bulunabilir: L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (tarihsiz [1929], s. 79-95). Bunlardan da siyasetle ilgili hemen her şey çıkarılmıştır; örneğin, Brockdorff-Rantzau'yla yaptığı bir görüşme şöyle anlatılır: "Bir sürü şeyden bahsettik, Danimarka'ya gidip orada yaşamaya karar verirsen yardımcı olabileceğini söyledi."

84. Bkz. c. I, s. 157; K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 71-9'da bu suikaste kendi gözleriyle tanık olmuş birinin canlı anlatımı vardır.

letleri'nin kuzeyde ve Sibirya'daki müdahalelerinin getirdiği dış tehditle yüz yüzeyken, diğer emperyalist kampla ilişkilerinin bozulmasından ne pahasına olursa olsun kaçınmak zorundaydı. Ama hızla kötüleşen bir askeri durumla karşı karşıya olan Almanya da, doğu cephesinde başını tekrar belaya sokmaktan eşit ölçüde kaçınıyordu. Bu yüzden Mirbach cinayeti iki tarafta da umulmadık bir ihtiyat ve uzlaşma ruhu içinde ele alındı. Alman Hükümeti başlangıçta Moskova'ya bir tabur asker göndermeyi talep ettiyse de, en sonunda elçilik arazisinde 300 silahsız muhafız bulundurmaya yetki veren bir anlaşmayla yetindi.[85] Alman Hükümeti, o sıralarda ve daha sonra[86] isteklerinin tam karşılanmadığını söyleyerek protestolarını sürdürdü. Yine de, cinayetten üç hafta sonra, 28 Temmuz 1918' de, yeni Alman Büyükelçisi Helfferich Moskova'ya geldi. Yeni büyükelçinin kısa görev süresinde önemli bir olay yaşandı. 1 Ağustos 1918'de Çiçerin Alman elçiliği binasına ziyaretine geldi[87] –anlaşılan bu tek görüşmeleri oldu– ve ona İngilizlerin Murmansk'a çıkarma yapmaları yüzünden, Sovyet Hükümeti'nin artık Karelya'ya yapılacak ve Berlin'de meclisteçoktan tartışılmış olan Alman-Fin müdahalesini "ertelemek"le artık ilgilenmediğini bildirdi. Ayrıca "kamuoyu nezdinde açık bir askeri ittifak kurmak imkânsız olsa da, paralel hareket etmenin mümkün olduğunu" söyledi.[88] Alman birliklerine, Fin desteğiyle Murmansk ve Arhangelsk'

85. *Pyatyi Soziv Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta* (1919), s. 89; G. Çiçerin, *Vineşnaya Politika Sovetskoy Rossii za Dva Goda* (1920), s. 14-15.

86. Bkz. aşağıda s. 96, 304-5.

87. Helfferich güvenlik nedeniyle, Moskova'da kaldığı on gün boyunca kısa bir yürüyüş dışında elçilik binasından hiç ayrılmamış (K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 120-1). Helfferich'in gelişinden iki gün sonra Ukrayna'daki Alman komutanı Eichhorn bir suikastla öldürüldü.

88. K. Helfferich, *Der Weltkrieg* (1919), c. III, s. 466. Çiçerin, Lenin'in ölümünden sonra yayımlanan bir anma yazısında aynı konuşmayı aktarır: "Ağustos'ta Antant, Arhangelsk'i işgal edip buradan güneye doğru baskı yaparak, doğuda Çekoslovakların yardımıyla ilerleyip Aleksiyev'in güneydeki "gönüllü" ordusunu yönlendirerek bize düpedüz savaş açtığı sıralarda, Vladimir İlyiç Antant'ın saldırısını zayıflatmak için savaşan iki emperyalist koalisyon arasındaki husumetten yararlanmaya çalıştı. Vladimir İlyiç'le uzun bir görüşme yaptıktan sonra, yeni Alman Büyükelçisi Helfferich'i şahsen ziyaret edip onunla güneyde Aleksiyev'e karşı ortak hareket etme ve Beyaz Deniz'deki Antant birliklerine karşı bir Alman müfrezesi gönderme imkânı konusunda müzakerelerde bulundum. Helfferich'in aniden ayrılması bu planın daha fazla geliştirilmesini engelledi" (*Lenin: Sein Leben und Werk* (Viyana, 1924), s. 93). L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 129'da karşılaştığımız ifade, yani Helfferich'in "aşırı Moskova-fobisi yüzünden Çiçerin'in önerisini Hükümeti'ne aktarmaya bile çalışmadığı" ifadesi Sovyet şüpheciliğinin öğretici bir örneğidir ve kesinlikle doğru değildir. K. von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau* (Tübingen, 1922), s. 117'de açıkça şöyle denir: "Finlandiya ve Baltık'taki birliklerimizle Murman bölgesine doğru iler-

teki İtilaf Devletleri işgaline karşı Sovyet topraklarına girmeleri için yapılan bu davet, Şubat ayında Troçki'nin yaklaşan Almanlara karşı İtilaf Devletleri'nden destek almak için yaptığı girişimlerin tam muadili mahiyetindeydi. Ama Almanya, tıpkı İtilaf Devletleri gibi, bu kadar tehlikeli bir maceraya girmekte tereddütlüydü. Helfferich gelişinden on gün sonra elçilik binasını Petrograd'a taşıma yolunda talimatlar bırakarak, Spa'daki bir Alman kraliyet konseyine katılmak üzere Moskova'dan ayrıldı. Burada 8 Ağustos 1918'de yapılan toplantıda, Alman genelkurmayı yakında askeri yenilgiye uğrama tehlikesiyle ilk defa yüzleştiler ve askeri taahhütleri azaltmanın acil bir ihtiyaç olduğuna karar verdiler. Bundan böyle doğuda maceraya atılmak söz konusu olamazdı. Helfferich makamına dönmedi ve birkaç gün sonra Alman büyükelçiliği Almanların işgal ettiği topraklarda bulunan Pskov'a taşındı.[89]

Bu arada Berlin'deki Sovyet-Alman müzakereleri sorunsuz sürüyordu; Sovyet müzakerecileri Almanların askeri açıdan ne kadar güçsüz durumda olduğunu tam anlamıyla kavramış olsalardı burada o denli uysal davranmayabilirlerdi.[90] Haziran sonunda Alman genelkurmayı Kühlmann'ı istifaya zorlamıştı. Onun yerine bir zamanlar Petersburg'da Alman deniz ataşeliği yapmış emekli bir amiral olan Dışişleri Bakanı Hintze geçti. Ama Alman askeri makinesi hızla dağılıyordu ve başlarda müzakerelerin ilerlemesini geciktirmiş olan abartılı askeri hırs ve iddialar artık geçmişte kalmıştı. 1918 Ağustosu ortalarında Joffe *İzvestiya*'ya, "Almanya'daki devlet çevreleri ve resmi çevreler Rusya'yla barışçı ilişkiler sürdürmenin zorunluluğunun daha önce hiç olmadığı kadar farkına varmış durumdalar" diyor ve ekonomik müzakerelerin "bizim için çok tatmin edici biçimde sona erdiği"ni vurguluyordu.[91] 27 Ağustos'ta Berlin'de Brest-Litovsk anlaşmasına ilave mahiyetinde üç anlaşma sessizce imzalandı –siyasi bir anlaşma, mali bir anlaşma ve gizli bir nota teatisi, ki

lemek amacıyla Antant'a karşı Almanya'yla bir ittifak kurma meselesi ciddiyetle ele alınmaktadır."

89. G. Çiçerin, *Vineşnaya Politika Sovetskoy Rossii za Dva Goda* (1920), s. 15.

90. Çiçerin'e göre (*a.g.e.*, s. 15), Sovyet hükümeti 1918 Ağustosu'na kadar Almanların zayıflığını sezememişlerdi: "Yazın, Alman birliklerinin hasat zamanı Rusya'nın içlerine girip tahılları alıp gidebileceğinden korkuyorduk hâlâ. Ama hasat zamanı geldiğinde, Alman emperyalist canavarın iştahının azalmış olduğu anlaşıldı." Krasin'in 7 Eylül 1918'de yazdığı bir mektuba göre, o sıralarda Moskova'da hâlâ "Çekoslovakya Nijni'yi alırsa, Almanların da Petrograd ve Moskova'yı işgal edeceklerinden" korkuluyormuş. (L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (tarihsiz [1929], s. 90).

91. *İzvestiya*, 16 Ağustos 1918.

bu sonuncusuyla Sovyet Hükümeti gizli diplomasiye ilk kez başvurmuş oluyordu. Almanların Beyaz Rusya'yı tahliye etmesi karşılığında, RSFSC Estonya ve Letonya üzerindeki bütün egemenlik haklarından resmen vazgeçiyor (ama Tallinn, Riga ve Vindau yoluyla "denize ulaşma"sına izin veriliyordu), (artık Alman himayesinde olan) Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıyor ve altı milyar marklık borcunu kısmen altın kısmen de bonolarla ödemeyi taahhüt ediyordu. Almanya Rus topraklarında Sovyet Hükümeti aleyhine faaliyet gösteren kuvvetlere (Rus olsun olmasın) destek vermemeyi taahhüt ediyordu. Sovyet Rusya ise "tarafsızlığının gereği olarak Antant kuvvetlerini Kuzey Rusya'dan çıkarmak için elindeki bütün araçları kullanmayı" taahhüt ediyordu; eğer bunu başaramazsa, o zaman Almanya –bu gizli nota teatisine havale edilen maddelerden biriydi– "gerekirse Fin birliklerinin yardımıyla, bu işi kendisi yapmak durumunda kalacaktı" ve Rusya "bu müdahaleye düşmanca bir hareket olarak bakmayacaktı". Böylece Çiçerin'le Helfferich'in Moskova'da tartıştıkları proje bir şekilde Berlin anlaşmasına giriyordu, ama Almanya artık bunu hayata geçirecek askeri durumda değildi.[92]

İlk Brest-Litovsk anlaşması takatsiz ve pasif bir kurbana yüklenen tek taraflı bir dayatma idiyse, 27 Ağustos 1918'deki ilave anlaşmalar, ikisi de aktif olarak kendisine belli avantajlar sağlamaya çalışan, ikisi de öbürünün pasif iyi niyetini her halükârda sağlama almak için her türlü bedeli ödemeye hazır iki taraf arasındaki sıradan bir diplomatik pazarlık mahiyetindeydi. Bu anlaşmalar Sovyet dış ilişkilerinin normalleşmesinin aşamalarından biriydi. Çiçerin iki anlaşmayı onaylanması için VTsIK'ya sunarken, emperyalist Almanya ile "işçi ve köylü devleti" arasında "barışçı ilişkiler" kurmanın önemini bir kez daha vurguluyordu:

> Rusya ile Almanya'nın rejimleri ve her iki hükümetin temel eğilimleri arasındaki büyük farka rağmen, işçi ve köylü devletimizin her zaman gözettiği bir amaç olan iki halkın barış içinde bir arada yaşaması şu anda Alman egemen sınıfı için de aynı ölçüde istenen bir şeydir... Biz bugün onaylanması için VTsIK'ya sunulan bu anlaşmaları tam da Almanya'yla barışçı ilişkiler geliştirme amacıyla imzaladık.[93]

92. İki anlaşmanın kısaltılmış halleri, Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 163/6'da bulunabilir; gizli nota teatisi şurada bulunabilecek Alman arşivleri arasında yayımlanmıştır: *Europaische Gesprache*, c. IV (1926), s. 148-53; Rusça metin resmen yayımlanmamıştır. Bütün bu belgelerin çevirileri şuradadır: J. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: the Forgotten Peace* (1939), s. 427-46.

93. *Pyatyi Soziv Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta* (1919), s. 95-6.

Sovyet politikası birincil işlevini dünya devrimini vazetmek olarak gören anlayıştan çoktan uzaklaşmıştı. Çiçerin, Narkomindel'de iki düşman Güç grubunu birbirine düşürme ve barışçı jestlere açık siyasi düşmanları teskin etme politikasına derinden bağlıydı; düpedüz güçsüzlüğün ürünü olarak görülen bu politika Lenin tarafından onaylanıyordu. Bu politikanın birkaç ay boyunca Joffe'nin Berlin'deki devrimci faaliyetleriyle birleştirilebilmesi, aslen, felaket yaklaştıkça Alman Hükümeti'nin felç halinin artması sayesinde mümkün olabilmişti.

Sovyetler'in Almanlarla ilişkilerinin iyileşmesi, aynı örüntünün ters varyasyonunu izlemiş olan İtilaf Devletleri'yle ilişkilerin bozulmasına karşılık geliyordu. Sovyetler'in Almanya'ya karşı takındığı tavırda, uzlaşma ve intibak *leitmotifi* 1918 yazı boyunca yerleşiklik kazandı. Sovyetler'in İtilaf Devletleri'ne karşı takındığı tavırda ise, Şubat ve Mart aylarında yapılan vakitsiz yanaşma manevrası, İtilaf Devletleri'nin ödünsüz düşmanlığı ve çok yakında müdahalede bulunma tehditleri karşısında başarısız oldu. 1918 yazından sonra İtilaf Devletleri'nin rejimi yok etmeye ve onu yok etmeye çalışan herkese yardım etmeye kararlı oldukları konusunda hiçbir şüphe kalmamıştı. Haziran ayı sonlarında İngilizlerin Murmansk'a çıkartma yapmalarının ardından, Ağustos başlarında İngiliz ve Fransızlar Arhangelsk'e çıkartma yaptılar; Ağustos ayı boyunca Amerikan birlikleri Kuzey Rusya'da İngiliz ve Fransızlara, Vladivostok'ta da Japonlara katıldı; Güney Rusya'da İtilaf Devletleri'nin önce teşviki, daha sonra da aktif desteğiyle Denikin'in liderliği altında "beyaz" kuvvetler birleşti. Temmuz ve Ağustos aylarında Orta Rusya'da yaşanan karşı devrimci komplolar yurtdışından örgütlendi ve finanse edildi. 31 Ağustos'ta resmi İngiltere ajanı Lockhart bu komplolara dahil olma suçlamasıyla tutuklandı ve iki gün sonra Sovyetler ayrıntılı bir açıklamayla "İngiliz-Fransız diplomatları tarafından örgütlenen komplo"yu kınadılar.[94] Son köprü de yıkılmıştı. Artık Sovyet Hükümeti için teskin ya da uzlaşma yolu kapanmıştı.

İngiltere, Fransa ve Japonya için kayıtsız şartsız kabul edilen bu karar, Amerika Birleşik Devletleri'ne büyük bir gönülsüzlükle uygulanıyordu. Devrimin ilk günlerinden beri ABD'deki hissiyatın Bolşevikler konusunda diğer bütün kapitalist ülkelerden daha olumlu olduğu izlenimi hüküm sürmüştü. Troçki 1917 Kasımı'nda "Amerikan diplomatları Rus

94. Bkz. c. I, s. 159; açıklama 3 Eylül 1918 tarihli *İzvestiya*'da yayımlandı.

devrimini yenemeyeceklerini anlıyor ve o yüzden de bunun savaştan sonra Alman ve özellikle de İngiliz kapitalistleriyle rekabet etmenin kusursuz bir aracı olduğunu hesap ederek bizimle dostane ilişkilere girmek istiyorlar" diye spekülasyonlar yapmıştı.[95] Sovyet politikası şimdi de, Amerikalıların açıkça ortada olan Japon antipatisine[96] ve Wilson'un müdahale etme konusundaki bariz isteksizliğine güvenerek, ABD'ye yönelik dostluk gösterileriyle İtilaf Devletleri arasına nifak sokmaya çalışıyordu. Robins 1918 Mayısı'nda Washington'a döndüğünde, yanında Sovyet Rusya'nın Amerikan kapitalistlerine imtiyazlar tanımasıyla ilgili ayrıntılı öneriler götürdü.[97] 4 Ağustos 1918 gibi geç bir tarihte bile Moskova'daki Amerikan konsolosu Poole'a "kendi sözlerinizle, Sovyetler aleyhinde hiçbir harekette bulunmayacak olan bir ülkenin temsilcisi" olarak hitap eden, "İngiliz ve Fransız silahlı kuvvetleri"nin Sovyet topraklarına müdahalesini protesto edip Amerikan halkına duyulan dostluk hislerinin değişmeyeceği teminatını veren naif bir dille kaleme alınmış bir nota gönderildi.[98] Çiçerin bir ay sonra, VTsIK'ya yaptığı bir konuşmada, "Amerika Hükümeti müttefikleri tarafından müdahaleye, şu ana kadar sadece biçimsel olarak katılmaya zorlansa da, biz bu karara geri dönülmez bir karar olarak bakmadığımız için" Amerikan yurttaşlarının diğer İtilaf Devletleri yurttaşlarıyla birlikte enterne edilmeyeceklerini açıkladı.[99] Ama birkaç hafta içinde kulağa hoş gelen Amerikan dostluğu hayali savunulamayacak hale gelmişti. İki Amerikan alayı Vladivostok'a çıkartma yapmıştı; çok yakında diğer cephelerde başka Amerikan birlikleri de İtilaf Devletleri kuvvetlerine katılacaktı; RSFSC müdahaleci devletlerin oluşturduğu kararlı bir birlikle karşı karşıyaydı, 1918 Ekimi'nin başlarında VTsIK'nın uluslararası durumla ilgili bir kararında "İngiliz, Fransız, Amerikan ve Japon emperyalist soyguncuları" aynı başlık altında toplanmıştı.[100] Daire kapanmıştı.

95. Troçki, *Soçineniya*, c. III, II, s. 179.

96. Lenin, 14 Mayıs 1918 tarihli konuşmasında, İngiltere-Almanya çatışmasıyla birlikte Amerikan-Japon çatışmasını, emperyalist devletler arasındaki iki temel bölünme olarak görüyordu (*Soçineniya*, c. XXIII, s. 5).

97. Bkz. aşağıda s. 263-5; L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 300'e göre, Robins'in müdahalesi sayesinde American International Harvester Corporation, Westinghouse Brake Co. ve Singer Sewing Machine Co.'nun mülkleri kamulaştırmadan muaf tutulmuştur.

98. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 162-3.

99. *Pyatyi Soziv Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta* (1919), s. 95.

100. *İzvestiya*, 4 Ekim 1918.

Bu feci gelişmeler Sovyet düşüncesinde kalıcı bir iz bıraktı. İtilaf Devletleri'nin yaptıkları Sovyet dış politikasının ideolojik yönünü doğrulayıp yoğunlaştırdı ve enternasyonal devrimi, sırf kendi ülkelerini koruma amacıyla da olsa, bir kez daha başlıca dayanağı haline getirdi. Kapitalist ve sosyalist devletlerin yan yana yaşamasının mümkün olup olmadığıyla ilgili can alıcı soru, Sovyet Hükümeti'nin ilk tebliğlerinde ve en başta da barış kararnamesinde açık bırakılmıştı; ama 1918'in bahar ve yaz aylarındaki bazı tebliğlerde bu soruya olumlu cevap verilmişti. Artık en azından Antant ülkeleriyle böyle yan yana yaşamanın imkânsız olduğu ve bu ülkelerin işçilerine yönelik devrimci propagandanın askeri kaynakları hâlâ çok kıt olan bir hükümetin elindeki en etkili, daha doğrusu tek etkili silah olduğu çürütülemeyecek ölçüde açık görünüyordu. 1918 sonbaharından 1920 sonlarına kadar izlenen Sovyet dış politikası, başka hiçbir zaman olmadığı kadar enternasyonal ve devrimci amaçların özgül ve münhasır damgasını vurduğu bir politikaydı. Dünya devrimi, bir anlamda ekonomik politikadaki savaş komünizminin Sovyet dış politikasındaki muadiliydi. Biçimsel açıdan bakıldığında komünist öğretinin aşırı da olsa mantıklı gelişimlerinden biri olan dünya devrimi, doktriner ortodoksiden çok iç savaşın ümitsiz koşullarının rejime dayattığı bir şeydi.

İtilaf Devletleri'nin 1918 yazında yaptıkları askeri çıkartmalarla başlayan ilan edilmemiş savaş, önceki kış ve baharda kurulmuş olan yarı-diplomatik ilişkilerin kopması anlamına geliyordu. 1918 Temmuzu sonunda, beş ay önce Petrograd'dan Vologda'ya çekilmiş olan İtilaf Devletleri temsilcileri Rusya'yı bütünüyle terk ettiler ya da işgal edilmiş topraklara çekilip, Sovyet otoriteleriyle belli bir temas kurmalarını sağlamış olan askeri misyonları da kendileriyle beraber götürdüler. Mirbach'a yapılan suikasttan ve 1918 Temmuzu'nda Sovyet Hükümeti'ne karşı başlayan ayaklanmalardan sonra, Moskova'da kalan sivil veya asker az sayıda İtilaf Devleti temsilcisine, karşı devrimci komployu düzenleyen failler gözüyle bakıldı, Lockhart dört hafta hapsedildikten sonra salıverildi ve ülkeyi terk etmesine izin verildi; Lockhart'ın sınırdışı edilmesine misilleme olarak Litvinov İngiltere'den sınırdışı edildi. Dış dünyayla normal iletişim kanallarının kapanması, "açık diplomasi" silahlarının kullanılmasını teşvik ediyordu; daha sonraları Çiçerin'in dediği gibi, "hükümetlere daha az sayıda not yazıyor, işçi sınıfına daha fazla sayıda çağrıda bulunuyoruz."[101] 1 Ağustos 1918'de Sovnarkom "Fransa, İngiltere, Amerika, İtal-

101. G. Çiçerin, *Vineşnaya Politika Sovetskoy Rossii za Dva Goda* (1920), s. 31.

ya ve Japonya'nın emekçi kitleleri"ne hitaben, şu sözlerle sona eren bir çağrı yayımladı:

Alman emperyalizminin bize dayattığı zincirlere yenilerini eklemeye çalışan İtilaf Devletleri sermayesine karşı mücadele etmek zorunda kalan bizler size şu çağrıyı yapıyoruz:

Yaşasın bütün dünya işçilerinin dayanışması!

Yaşasın Fransız, İngiliz, Amerikan, İtalyan proletaryasının Rus proletaryasıyla dayanışması!

Kahrolsun uluslararası emperyalizmin gangsterleri!

Yaşasın enternasyonal devrim!

Yaşasın ülkeler arasındaki barış![102]

Birkaç gün sonra Çiçerin Amerikan konsolosuna yazdığı resmi bir yazıda şöyle diyordu:

Şu anda orduları açık bir şiddet uygulayarak bize karşı saldıraya çıkan ülkelere hitap ediyor ve bu ülkelerin halklarına "Kulübelere barış!" çağrısında bulunuyoruz.[103]

Ağustos'un sonlarına doğru *Pravda*, bizzat Lenin'in kaleminden Amerikalı işçilere hitap eden bir açık mektup yayımladı:

Amerikan milyonerleri, o modern köle sahipleri, İngiliz-Japon canavarlarının ilk sosyalist cumhuriyeti ezme amacıyla açtıkları silahlı kampanyaya... onay vererek, kanlı emperyalizmin kanlı tarihinde son derece trajik bir sayfa açtılar... Enternasyonal sosyalist devrimin diğer birlikleri yardımımıza koşana kadar kuşatılmış bir kale konumundayız. Bu tür birlikler var, sayıları bizimkilerden fazla... Bizler zapt edilmeyiz, çünkü dünya proleter devrimi zapt edilemez.[104]

Bu arada bir yıl önce *Die Fackel* ve *Der Völkerfriede*'nin Alman işgalciler arasında oynadığı rol şimdi, Rus topraklarındaki İtilaf Devletleri birliklerine dağıtılan sayısız kitapçık ve bildiri tarafından devralınmıştı. Hikâye yine aynıydı. Arhangelsk'teki İngiliz ve Amerikan birliklerine hitap eden bir bildiride şöyle deniyordu:

Düşmana karşı değil, sizler gibi işçi olan insanlara karşı savaşıyor olacaksınız. Size soruyoruz, bizi ezecek misiniz?.. Sınıfınıza sadık kalın ve efendilerinizin kirli işlerini yapmayı reddedin... Evlerinize dönüp kendi ülkelerinizde sanayi cumhuriyetleri kurun ve hep birlikte dünya çapında işbirliğine dayalı bir birlik oluşturalım.[105]

102. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 161.

103. *A.g.e.*, c. II, s. 163; son tabir Fransız devrimi ordularının attığı slogandan alınmıştır: "Malikanelere savaş! Kulübelere barış!"

104 Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 176-89.

105. M. Fainsod, *International Socialism and the World War* (Harvard, 1935), s. 184; A.

Narkomindel'in propaganda şubesi tarafından hazırlanan risale ve gazeteler uçaklarla düşman hatlarına atılıyordu.[106] Alman ve Avusturyalı savaş esirlerinde başarılı olmuş olan propaganda ve telkin çalışması şimdi cephede ele geçirilen İtilaf Devletleri askerleri arasında yapılıyordu. Esirlerin sayısı azdı ve ele geçirilen kişiler aylar ya da yıllar boyu esir kalmadıkları için görece az kişide başarı sağlandı. Ama başarı sağlandığı da oluyor ve bunlar büyük birer zafer olarak ilan ediliyordu.[107] Gelgelelim, böyle en kaba ve en dobra haliyle dünya devrimi propagandasına başvurmak, devrim güçlerinin batılı kapitalist dünyanın saldırısına karşı sarıldığı ümitsiz bir savunma eylemiydi. Uluslararası durumu zorla devrimci bir ortam haline, Sovyet Hükümeti kadar batılı devletlerin eylemleri de getirmişti.

1918 sonbaharında Almanların nihai yenilgisi dünya devrimini büsbütün farklı bir perspektife oturttu. Sovyet propagandası birdenbire, artık İtilaf Devletleri'nin müdahalesine karşı ümitsiz bir savunma eyleminin değil, Orta Avrupa'yı kasıp kavurma şansı olan muzaffer bir saldırının aracı haline geldi. Bulgarların teslim olması ve 1918 Eylülü'nün sonunda Almanların ateşkes talebinde bulunması, İttifak Devletleri'nin tahammüllerinin kalmadığını gösteriyordu. Lenin daha 1 Ekim 1918 günü Sverdlov ile Troçki'ye "Almanya'da devrimin başlangıcı" hakkında sabırsız notlar gönderiyor, taktikler belirliyordu:

> Wilhelm hükümetiyle de, II. Wilhelm + Ebert ve diğer şarlatanların kuracağı hükümetlerle de hiçbir ilişki kurulmasın.
>
> Ama Alman işçi kitlelerine, Alman emekçi milyonlarına, bir kere ayaklanma ruhuyla (şu an için sadece *ruh*tan söz edilebilir) işe başladıktan sonra, kardeşçe birlik, *ekmek*, askeri yardım önermeye başlayalım.

Ve "bahara kadar", "uluslararası işçi devrimine yardım edecek" 3 milyon kişilik bir ordu oluşturulmasını talep ediyordu.[108] İki gün sonra dünya devriminin çok yakında olacağına duyduğu bütün inancı yeniden kazanmıştı:

L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 488'de daha birçok kitapçığın adı verilir. Güney Rusya'daki Fransız kuvvetlerine dağıtılan benzer kitapçıkların metni, A. Marty, *La Révolte de la Mer Noire*, c. I (tarihsiz [1927]), s. 149-66'da bulunabilir; Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 600, not 49'da sırasıyla İngiliz ve Fransız birlikleri için çıkartılan *The Call* ve *La Lanterne* adlı iki gazeteden bahseder.

106. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 9-10 (187-8), 1929, s. 189.

107. Örnekler için bkz. aşağıda s. 117.

108. *Leninskii Sbornik*, c. XXI (1933), s. 252-3.

Artık çeşitli ülkelerden işçilerin en körü bile, Bolşevikler'in bütün taktiklerini dünya çapında bir işçi devrimini desteklemeye dayandırmakta ve en ağır fedakârlıklarda bulunmaktan korkmamakta ne kadar haklı çıktıklarını görecektir.

Rus proletaryası yakın gelecekte enternasyonalizm uğruna çok büyük fedakârlıklar talep edileceğini anlayacaktır. Koşulların bizden, Alman halkının İngiliz-Fransız emperyalizmine karşı kendi emperyalizminden kurtulması için yardım talep edebileceği zaman yaklaşıyor...

Son birkaç günde dünya tarihi dünya çapında bir işçi devrimi yolunda dikkate değer bir ivme kazanmıştır.[109]

Lenin, on beş gün sonra, diplomatik muaşerete duyduğu küçümsemeyi gizlemeksizin, Berlin'deki Joffe'ye şöyle yazıyordu:

Uluslararası kapsamda fikirlerin bir araya geldiği bir büro rolünü oynamamız şart ve bizim hiçbir şey yaptığımız yok!

100 kat daha fazla yayın yapmalıyız. Para var. Çevirmen tutun.

Kesik kesik cümlelerle yazılmış olan bu metin, benzer işler yapması için Stockholm'deki Vorovski'ye de mektubun iletilmesi talebiyle sona eriyordu.[110] Lenin aynı sıralarda, çalışmalarıyla "Alman sosyalizminin ve Alman proletaryasının onurunu kurtarmış" olan Spartakusbund'a da bir kutlama mektubu gönderip "yakın gelecekte Almanya'da proleter devriminin zaferini selamlamanın mümkün olacağı yolundaki sarsılmaz umudu"nu ifade ediyordu. Birkaç hafta sonra, Karl Liebknecht'in hapishaneden salıverildiği haberi gelince, Lenin, Sverdlov ve Stalin imzasıyla partinin merkez komitesi adına ona bir mesaj gönderildi; mesajda Liebknecht'in hapishaneden çıkması "yeni bir dönemin, artık Almanya ve bütün dünya için açılan sosyalizm döneminin işareti" olarak değerlendiriliyordu.[111]

Mesajın son sözleri manidardı. Almanya tablonun merkezini işgal ediyor olsa da, Bolşevikler'in görüşü onunla sınırlı değildi. Altı ay önce, VTsIK'nın aldığı bir kararda, bugün diğer "emperyalist soyguncular" ne kadar güçlü görünüyorsa Almanya'nın da o kadar güçlü göründüğüne işaret ediliyordu.

Evrensel soyguna katılanlar arasındaki derin iç mücadeleler ve kandırılmış, tükenmiş kitleler arasındaki daha da derin kargaşalıklar, kapitalist dünyayı toplumsal devrim dönemine götürmektedir.

Şu anda, geçen yılın Ekim ayında ve Brest-Litovsk müzakereleri sırasında da

109. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 215-17.
110. *Leninskii Sbornik*, c. XXI (1933), s. 253.
111. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIX, s. 514-15.

olduğu gibi, Sovyet Hükümeti bütün politikasını her iki emperyalist kampta da toplumsal devrim olacağı fikrine dayandırmaktadır...

VTsIK, bu mücadelede Sovyet Rusya'nın bütün kuvvetleri ve kaynaklarıyla emperyalist düşmanlarına karşı Almanya'daki devrimci güçleri destekleyeceğini bütün dünyaya açıkça ilan etmektedir. Fransa, İngiltere, İtalya, Amerika ve Japonya'nın devrimci proletaryasının da kendini Sovyet Rusya ve devrimci Almanya ile aynı kampta bulacağından şüphesi yoktur.[112]

Ekim ayı boyunca olaylar soluk kesici bir hızla gelişti. Almanya'nın nihai çöküş noktasına geldiği ve Berlin, Paris, İtalya ve İskoçya'da Bolşevikler'i destekleyen gösterilerin yapıldığı sıralarda, 22 Ekim 1918'de Moskova'da yapılan bir toplantıda Lenin zafer kazanmış edasıyla ve büyük bir özgüvenle şöyle diyordu:

Bolşevizm uluslararası proletaryanın dünya çapındaki teorisi ve taktiği haline gelmiştir! Bolşevizm sayesindedir ki bütün dünyanın gözleri önünde sapasağlam bir sosyalist devrim sahnelenmiş, bütün halklar arasında Bolşevikler'den yana mı onlara karşı mı olmak gerektiği konusunda tartışmalar çıkmıştır. Bolşevizm sayesindedir ki proleter bir devlet yaratma programı gündeme gelmiştir... Dünya devrimine hiç bu kadar yakın olmamıştık, Rus proletaryasının kudretini gösterdiği hiç bu kadar bariz, milyonlarca, on milyonlarca dünya proleterinin bizi takip edeceği kadar bariz olmamıştı.[113]

Aynı özgüven havası diplomasiye de taşınmıştı. İki gün sonra Çiçerin radyoda Başkan Wilson'a hitaben uzun ve meydan okuyucu bir mesaj okudu; mesajın hemen her paragrafında Wilson'a alaycı bir biçimde "Bay Başkan" diye sesleniliyordu. On dört maddenin sofu beyanlarını ve Wilson'un 1918 Martı'nda yapılan dördüncü Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'ne gönderdiği telgrafta[114] teyit edilen Amerikan sempatisini hatırlatan mesaj, Wilson'un bir Milletler Cemiyeti projesinin idealleri ile İtilaf Devletleri ve Amerika'nın Sovyet topraklarına yaptığı silahlı müdahalelerin gerçekliğini karşı kutuplara yerleştiriyor, İtilaf Devletleri hükümetlerini "II. Wilhelm'in başında bulunduğu Alman emperyalist hükümeti" ile kıyaslıyor ve "siz, Bay Başkan II. Wilhelm'e bizim, işçi ve köylülerin devrimci hükümetinin size davrandığımızdan daha iyi davranmıyorsunuz" diyordu.[115] Lenin de Almanların teslim olmalarının arifesinde tamamladığı, o dönemki temel teorik çalışması olan *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky*'de, Ekim Devrimi'ne kadar sebatla savunduğu enternasyonal argümana geri dönüyordu:

112. *Pyatyi Soziv Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta* (1919), s. 252.
113. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 230. 114. Bkz. yukarıda s. 55.
115. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 181-8.

Benim görevim, devrimci proletaryanın bir temsilcisinin görevi, dünya savaşının korkunçluklarından *tek* kurtuluş yolu olarak *dünya proleter devrimini* hazırlamaktır. Sadece "kendi" ülkemin bakış açısından değil... dünya proleter devrimini hazırlama, vazetme ve hızlandırma işine katılımım açısından da akıl yürütmek zorundayım.[116]

Habsburg imparatorluğunun çoktan bileşenlerine ayrılmaya başladığı,[117] Alman ordularının apar topar geri çekildikleri ve birçok Alman şehrinde asker ve işçi konseylerinin pıtrak gibi bittiği 1918 Kasımı'nın ilk haftası boyunca, Alman Hükümeti son bir meydan okumayla Joffe'nin meşum faaliyetlerine karşı protestoda bulundu. 2 Kasım 1918'de, Mirbach'ın dört ay önce öldürülmesinin artık yarı yarıya unutulmuş anısını canlandıran Alman Hükümeti, Sovyet Hükümeti'ne bir nota göndererek "büyükelçiye karşı işlenen suçun cezasız kalmasına tahammül edemeyeceğini" bildirdi.[118] İki gün sonra polis Joffe'ye gelen bir diplomatik bagajın Berlin garında kırılıp açılmasını ayarladı ve bagajdan bir sürü devrimci bildiri çıktı.[119] Ertesi gün, Max von Baden hükümetinin yeni atanmış Dışişleri Bakanı Solf, Joffe'yi çağırtıp ona "Rus elçiliğinin uluslararası hukuku ihlal eden davranışları ve imparatorluk elçisinin öldürülmesi soruşturmasında hâlâ tatmin edici bir gelişme sağlanamamış olması, her iki tarafın da temsilcilerini geçici olarak geri çekmelerini zorunlu hale getiriyor, ama bu ilişkilerin resmen koparılması anlamına da gelmemektedir" dedi.[120] Ertesi sabah, 6 Kasım 1918'de, Joffe ve personeli özel bir trene doldurulup sınıra gönderildi.[121] Joffe'nin sınıra ulaştığı gün olan 9 Kasım

116. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 381.

117. 3 Kasım'da "Rusya işçi, köylü ve askerleri adına", radyodan "eski Avusturya-Macaristan imparatorluğunun yoldaş işçi, köylü ve askerlerine" hitaben bir mesaj yayımlandı (*Izvestiya*, 3 Kasım 1918).

118. Bu nota yayımlanmamıştır.

119. *The Memoirs of Prince Max of Baden* (İng. çev., 1928), c. II, s. 289 ve P. Scheidemann, *Memoirs of a Social-Democrat* (İng. çev., 1929) bu baskının kasten yapıldığını kabul ederler; W. Von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallio* (Wiesbaden, 1951), s. 34'e bakılacak olursa, öneri Nadolni'den gelmiş. Belgelerin oraya polis tarafından konduğuna dair ince ayrıntı çok sonraları Avusturya basınında yer alan bir haberden anlaşılmıştır (aktaran J. W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: the Forgotten Peace* (1939), s. 359).

120. Bu deklarasyon yayımlanmamıştır. Aynı gün Moskova'daki Alman konsolosluğu Narkomindel'e benzer terimlerle kaleme alınmış, ama çok daha uzun ve ilişkilerin resmen koparılmasıyla ilgili bölümü içermeyen bir nota verdi; bu nota Lenin tarafından 8 Kasım 1918'de altıncı Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde *in extenso* okundu (Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 257-8).

121. Bu olay, iki gün sonra Radek tarafından, "Rezalet" haykırışları arasında, altıncı Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nde anlatılmıştır (*Şestoy Vserossiiskii Çrezviçainyi S"ezd*

1918'de, Kayser tahttan çekildi ve 10 Kasım'da, Alman delegasyonu ateşkes imzalamak üzere halen Compiègne'e gitmekteyken, Berlinli işçiler ve askerler konseyi ittifakla, geçici bir Alman Hükümeti görevini üstlenecek bir "halk temsilcileri konseyi" atadı. Konsey üç SPD üyesi Ebert, Scheidemann ve Landsberg ile üç USPD üyesi Haase, Dittmann ve Barth'dan oluşuyordu: Ebert konseyin başkanıydı, Haase de, Dışişleri Bakanlığı'nda Solf'un yerine geçmese de dış ilişkilerden sorumluydu. Moskova'da, altıncı Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin son oturumu, başkanın Almanya'dan gelen son telgrafları okumasına izin vermek için iki kere kesildi. O akşam Kremlin'de bir kutlama yapıldı; ertesi akşam Lenin Ağustos sonunda kendisine yapılan suikast girişiminden beri ilk kez Kremlin'den çıkıp bir balkondan kalabalıklara seslendi. Radek Lenin göründüğü zaman yaşanan salıneyi şöyle anlatır:

> On binlerce işçi çılgınca bağırmaya başladı. Bir daha hiç öyle bir şey görmedim. Gecenin geç saatlerine kadar işçiler ve Kızıl Ordu askerleri meydana doldu. Dünya devriminin saati gelip çatmıştı. Halk kitlesi devrimin demir adımlarını duyuyordu. Tecridimiz sona ermişti.[122]

Almanya'daki devrim sadece dolaysız askeri tehlikelerden en nihayet kurtulmayı getirmekle ve Sovyet cumhuriyetini kuşatma altına alan ordular çemberini kırmakla kalmıyordu, aynı zamanda dünya devriminin uzun zamandır beklenen ikinci ve daha büyük dalgasını da oluşturuyordu. Lenin'den başlayarak bütün Bolşevik liderler, bu devrimin hızla derinleşip gelişeceği ve proleter ve sosyalist bir karaktere bürünerek Batı Avrupa'ya yayılacağı yönünde kesin bir inançla doluydular. 13 Kasım 1918'de VTsIK Brest-Litovsk anlaşmasını resmen lağvetti ve bunu duyuran metne, Brest-Litovsk'un yerine geçecek yeni bir düzenleme yapılması için "Almanya ve Avusturya-Macaristan emekçileri"ne yönelik bir çağrı ekledi:

Sovetov (1919), s. 52-3); olayın gerçekleştiği koşullar ve devamında olup bitenler, Lenin'in o sıralarda ifade ettiği (*Soçineniya*, c. XXIII, s. 259) ve Bolşevikler'in çoğunun duyduğu şüpheye, Joffe'nin zafer kazanan batılı devletlerin gönlünü almak için sürgün edildiği şüphesine belli bir haklılık kazandırır.

122. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 140. M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 349-50, Kremlin'deki kutlamalara dair birinci elden bir tanıklık sunar ve Lenin'in o sıralarda bile ihtiyatlı olduğunu iddia eder: "Korkarım Orta Avrupa'daki devrim, bize oralardan herhangi bir yardım gelmesini önleyecek kadar yavaş gelişiyor" (*a.g.e.*, s. 345); Radek'e göre (*Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 139), Sverdlov kutlamalar sırasında şöyle demiş: "Dikkatli olun! Sonbahar sinekleri çok fena ısırır." Radek ertesi sabah, olup bitenleri anlatırken "Lenin'in "heyecanlı ama son derece endişeli göründüğünü" de belirtir.

Bütün ülkelerin emekçileri için kendi kaderini tayin hakkı tamamıyla tanınacaktır. Verilen kayıpların bedelini savaşın asıl suçluları, burjuva sınıfları ödeyecektir. Almanya ve Avusturya'nın, işgal edilmiş topraklarda asker temsilcileri konseyleri oluşturan ve yerel işçi ve köylü konseyleriyle temasa giren devrimci askerleri, bu görevlerin yerine getirilmesinde emekçilerle işbirliği yapacak, onlarla ittifak kuracaklardır. Rusya işçi ve köylüleriyle kardeşçe bir birlik kurarak, karşı devrimin çıkarlarını savunan Alman ve Avusturyalı generallerin işgal edilmiş bölgelerin halklarında açtığı yaraları iyileştireceklerdir... Rusya'nın emekçi kitleleri Sovyet Hükümeti'nin şahsında Almanya ve Avusturya-Macaristan halklarına bu tür bir birlik önermektedirler. Kurtuluşa ulaşmış halkların bu kudretli birliğine, emperyalistlerin boyunduruğunu henüz fırlatıp atamamış olan diğer bütün ülkelerin halklarının da katılacağını ummaktadırlar.[123]

Devrimci kardeşler topluluğunun hızla yayılacağını öngören bu hayal, sonradan olup bitenlerin bunu doğrulamadığını bilen sonraki kuşakların zannedeceği kadar olmayacak şey de değildi. Sovyet dış politikasının temel dayanağı olan dünya devrimi çağrısı, verdiği ürünlerle hiçbir zaman bu kadar açık bir biçimde haklı çıkmamıştı. Almanya'yı yere seren son darbeyi başkaları vurmuş olsa da, Alman ordularının moralinin bozulmasında Bolşevik propagandasının da rol oynadığını gösteren –ve hiçbir Bolşevik'in ihmal etmesinin veya önemsememesinin pek mümkün olmadığı– kanıtlar vardı. Sivil halk savaşın dehşetine ve getirdiği yoksulluğa isyan ediyordu. Monarşi genel nefret ortamı içinde özel bir darbe almadan devrilmişti. Almanya'nın dört bir yanında Sovyet modelinde işçi ve asker konseyleri oluşturulmuştu ve Berlin konseyi de Halk Komiserleri Konseyi'nin muadilini yaratmıştı. Almanya "Kerenski dönemi"ne girmişti; Rus modelinin ve Rus teşvikinin ivmesiyle, Rus devrimi paralelinin sonuna kadar izlenmeyeceğini düşünmek akıl alacak bir şey gibi görünmüyordu. Radek 1918 Aralığı'nda Berlin'e ulaştığında, "işçilerin onda dokuzunun hükümet karşısındaki mücadeleye katıldığı" izlenimini edinmişti;[124] başka gözlemciler de büyük ölçüde aynı fikirdeydiler. Bugün bile Alman devriminin neden –Alman kitleleri devrim istemediği için mi, devrimci hareket dağınık olduğu ve kötü yönetildiği için mi yoksa Almanya'da bir devrim olmasından korkan İtilaf Devletleri devrimi baltalamak amacıyla Almanya'daki karşı devrimci sosyal demokrat unsurlara yeterince destek verdikleri için mi– fiyaskoyla sonuçlandığı bel-

123. *Sobranie Uzakonenii*, 1917-1918, No. 95, madde 947; Brest-Litovsk anlaşmasının Türkiye ile ilgili bölümleri Sovyet Hükümeti tarafından daha 20 Eylül 1918'de reddedilmiştir (G. Çiçerin, *Vineşnaya Politika Sovetskoy Rossii za Dva Goda* (1920), s. 21).

124. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 256.

li değildir. En makul açıklama, Alman kitlelerinin savaşa karşı ve ondan sorumlu tuttukları bir rejime karşı ayaklanmalarının, hemen her yerde kitlesel bir toplumsal devrim talebiyle karıştırılmış olmasıymış gibi görünüyor.[125] Savaş bittikten sonra aktif devrim talebi bir azınlıkla sınırlı kaldı. Lasalle geleneği, büyük çoğunluğu ümitlerini mevcut devleti yıkmaya değil ondan tavizler koparmaya bağlamış olan bir işçi hareketi şekillendirmişti. Ama bu teşhisi 1918 Kasımı'nda yapmak pek mümkün değildi; ve hem o sıralarda hem de ondan sonraki iki yılı aşkın süre boyunca, Almanya'da çok yakınlarda bir devrim olması olasılığı hem bundan korkanların hem de bunu uman Bolşevikler'in kafalarını meşgul etmeyi sürdürdü.

Gelgelelim, Moskova'daki coşku, yeni Almanya'yla kurulan ilk temaslarla hızla söndü. İlk moral bozucu deneyim, Sovyet otoritelerinin aç Alman halkı için iki tren dolusu tahıl gönderme önerisinden sonra yaşandı. Bu simgesel bir jest ve Rusya'nın kendisinin yaşadığı ağır kıtlık düşünüldüğünde, cömert bir teklifti. Berlin'in bu teklifi sevinçle kabul etmesi beklenirken, sessizlik neredeyse bir hafta sürdü. Sonra, 17 Kasım 1918'de, Haase'nin cevabı geldi. Öneri bir uluslararası dayanışma jesti olarak hoş karşılanmıştı. Ama Rusya da açtı; hem Amerika da Almanya'ya bir sonraki hasat zamanına kadar mevcut istihkakları korumaya yetecek kadar tahıl göndermeye söz vermişti bile.[126] Bu, Almanya'nın doğu ile batı arasındaki can alıcı seçimi yapmaya çağrıldığı ilk vesileydi. Moskova'dan gelecek iki sefil tren dolusu tahıl, Atlantik'in öbür yakasından gelecek bollukla aynı terazide tartılıyordu; Washington'u batılı İtilaf Devletleri'ni kendine düşman etme riskine girerek Sovyetler'in gönlünden kopan çoban armağanını kabul etmek hayalperestlik olurdu. Bu cevap Rusya'da suratlarına inen bir şamar gibi ve Almanya'nın sözde sosyalist liderlerinin kapitalizmin lüks hayatını sosyalist devrimin uluslararası dayanışmasına tercih ettiklerinin kanıtı olarak algılandı. Radek, Alman sosyal demokratlarının 4 Ağustos 1914'te Reichstag'da savaş lehine oy kul-

125. Almanya'nın yenilgisinin nedenlerini araştırmak üzere daha sonra Reichstag'da kurulan araştırma komitesinin raporunda "Alman sosyalistlerinin kafalarında devrim ile barış sorunu arasında yakın bir bağlantı" olduğuna dikkat çekiliyordu (R. H. Lutz, *The Causes of the German Collapse in 1918* (Stanford, 1934), s. 118).

126. Bu cevap, Haase ile Çiçerin arasındaki bir telemprimör konuşması sırasında verilmiş, resmi bir metin var gibi görünmüyor: Konuşmanın içeriği Radek tarafından *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 142'de anlatılmış ve Haase'nin mesai arkadaşı Dittmann tarafından ikinci Komintern kongresinde özetlenmiştir (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 332-4).

lanmalarını hatırlatarak bu olanları "ikinci bir 4 Ağustos" olarak adlandırdı ve "Yahuda ihanetini tamamladı" yargısında bulundu.[127] Bu hakaret derinlere işlemişti ve yankısı uzun sürdü. On sekiz ay sonra USPD'nin Komintern'e kabulü tartışılırken hâlâ acı suçlamalara konu oluyordu.[128]

İkinci olay Berlin'deki sürgün edilen Sovyet temsilcisi Joffe'yle ilgiliydi. Alman devrimi patlak verdiğinde Joffe Rus-Alman sınırı üzerinde bulunan Borisov'daydı. 10 Kasım 1918'de, Halk Temsilcileri Konseyi'ni tayin eden Berlin işçi ve asker konseyi, hükümete "Rus Hükümeti'yle tekrar ilişkiye geçme" talimatı veren ve Berlin'e Rus temsilcilerinin gelmesi arzusunu ifade eden bir karar çıkardı;[129] üç gün sonra VTsIK Brest-Litovsk'un lağvedildiğini ilan eden kararnamesinde, Kayser'in hükümetinin son işinin Joffe'yi sürmek olduğu halde, "Almanya'nın ayaklanıp imparatorluk rejimini deviren işçi ve askerlerinin ilk işinin Sovyet elçiliğini geri çağırmak" olduğuna dikkat çekiyordu.[130] Bu arada Joffe her an Berlin'e geri dönme çağrısını bekliyordu. Ateşkes imzalamış Almanya'nın kaosu içinde, talimat göndermelerde belli bir gecikme olması mazur görülebilirdi. Ama kısa süre sonra söz konusu talimatların gönderilmeyeceği ifşa edildi. Haase, Çiçerin'e, kelimelerini çok dikkatle seçerek, bunun müzakere edilmesi gereken bir mesele olduğu açıklamasında bulundu ve bu meseleyi arkadaşlarının dikkatine sunacağına söz verdi.[131] Halk Temsilcileri Konseyi'nin USPD'li üyeleri, daha sonra kendilerini, SPD'li üç üyenin Joffe'nin geri çağrılmasına karşı çıktıklarını ve onlara rağmen bir kararı dayatmanın imkânsız olduğunu söyleyerek mazur göstermeye çalıştılar (çünkü bu sorun da uzun bir süre devam eden suçlamalara yol açmıştı).[132] Ama gerçeğin tamamı böyle değildi. Tahıl önerisinin reddedilmesinden iki gün sonra, 19 Kasım 1918'de, Joffe meselesi konseyde uzun uzadıya tartışıldı; toplantıya altı üyenin yanı sıra, artık kıdemli bir devlet adamı ve sosyal demokrasi hareketinde tarafsız bir hakem konumuna oy-

127. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 142.

128. Stalin'in 1920 Kasımı'nda yazdığı ve "batıdaki devrim için yedek yiyecek deposu" yaratılmasını önerdiği bir yazıda bu olayın daha da geç bir yankısı bulunabilir. Stalin şöyle diyordu: "Gerçek şu ki batılı devletler (Almanya, İtalya, vs.) bütünüyle, Avrupa'nın tahıl ihtiyacını karşılayan Amerika'ya bağımlılar. Bu ülkelerde devrim zafer kazandığında, burjuva Amerika onlara tahıl göndermeyi reddederse ki bu büyük bir olasılık, proletarya devrim ertesinde bir yiyecek kriziyle karşı karşıya kalacaktır" (*Soçineniya*, c. IV, s. 380).

129. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 356.

130. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 95, madde 947.

131. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 142-3.

132. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 324.

nayan ve Sovyet rejimine düşmanlığıyla tanınan Kautsky ile eski Dışişleri Bakanı olan ve Haase'ye bağlı olmakla birlikte bakanlık yönetimini yeniden eline almış olan Solf da katıldı. Solf Joffe'nin iç işlere müdahale ederek diplomatik ayrıcalıklarını kötüye kullandığı gerekçesiyle onun geri kabul edilmesine şiddetle karşı çıktı. Haase bu hassas meselede ağırdan alma tavsiyesinde bulundu; Kautsky ise Moskova'daki Sovyet Hükümeti'nin birkaç haftalık ömrü kaldığını iddia ederek ona destek çıktı.[133] 23 Kasım'da Alman konsolosluğu ekibi sınıra geldi ve değişim gerçekleştirildi.[134] Joffe kederli bir halde Moskova'ya geri döndü. 1 Aralık 1918'de Solf, Rakovski'nin Sovyetler'in Avusturya elçisi olarak Berlin üzerinden Viyana'ya geçmesine izin vermeyi reddetti.[135]

Üçüncü olay, Moskova'daki Bolşevik liderler ile Berlin'deki her iki hizbin sosyal demokrat liderleri arasındaki tabiat ve hedef uyuşmazlığına daha da net bir ışık düşürdü. Birinci Tüm Almanya İşçi ve Asker Konseyleri Kongresi 16 Aralık 1918'de yapılacaktı. Kongreyi organize eden icra komitesinin daveti üzerine, VTsIK kongreye katılmak üzere, Buharin, Joffe, Rakovski, Ignatov ve Radek'ten oluşan güçlü bir Rus heyeti tayin etti.[136] Bu karar Halk Temsilcileri Konseyi'nde sıkıntı yarattı; Radek de bütün dünyanın müdahalesine açık telemprimör yoluyla Haase'yle yaptığı bir sohbet sırasında, heyetle birlikte hâlâ Alman kamplarında bulunan İngiliz ve Fransız savaşesirleri arasında çalışmak üzere uzman propagandacılar da getirme niyetinde olduğunu ilan edince bu sıkıntı donup kalma haline geldi.[137] Berlin'de, Sovyet yetkililerin düşüncesizlikten ya da kasten, Almanya ile batılı İtilaf Devletleri'nin aralarını açmak için ellerinden geleni yaptıkları düşünülüyordu. Böyle bir yol izlenmesini ancak hiçbir soru sormayan bir devrimci inanç haklı çıkarabilirdi ki USPD liderlerinin böyle bir inanca sahip olmadıkları kesindi. Heyet sınıra ulaştığında, Halk

133. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 257, 356.

134. Borisov'da kalınan süre içinde yaşananlar Joffe'nin personelinden biri tarafından şurada anlatılır: M. K. Larsens, *An Expert in the Service of the Soviet* (1929), s. 30-3.

135. *İzvestiya*, 3 Aralık 1918; *Diplomatiçeskii Slovar*, c. III (1950), s. 107; Marhlevski maddesi'ne göre, Alman Hükümeti daha önce 1918 Ekimi'nde de Marhlevski'nin Sovyet temsilcisi olarak Viyana'ya Berlin üzerinden gitmesi için gerekli işlemleri yapmayı reddetmiş.

136. *Otçet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sed'momu S"ezdu Sovetov* (1919), s. 18.

137. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 326; Daha şüpheli bir başka kaynağa göre, Radek ayrıca Rhone üzerinde İtilaf Devletleri ordularına direnmeleri için Sovyet yardımı da teklif etmiştir (*a.g.e.*, s. 327).

Temsilcileri Konseyi bire karşı beş oyla, "Almanya'daki durumu göz önünde bulundurarak" onları ülkeye kabul etmemeye karar verdi.[138] Rusların resmi raporlarına göre, Alman askeri yetkilileri "heyetimize bir makineli tüfek doğrulttular, onları geri dönmeye zorladılar ve son derece onursuzca koşullarda sınırın öbür yanına geri götürdüler."[139] Bu hakaretlerin caydıramadığı ve şartlar gerektirdikçe milliyetini değiştirebilme imkânına da sahip olan iflah olmaz Radek, Avusturyalı bir savaş esiri kılığına girip o sıralarda USPD'nin, daha sonraları da Alman Komünist Partisi'nin üyesi bir Alman savaş esiri olan Reuter-Friesland ve Minsk'te karşılaşıp yanına aldığı iki Alman komünist eşliğinde sınırı geçti.[140] Berlin'e ulaştı, ama oturumu 21 Kasım 1918'de tamamlanmış olan birinci Tüm Almanya İşçi ve Asker Konseyleri Kongresi'ni ucu ucuna kaçırdı.

Moskova'da bu olaylardan çıkarılan sonuç, Alman sosyal demokrat liderlerin –SPD kadar USPD'nin liderlerinin de– devrim davasına ihanet etikleriydi; bu, Bolşevikler'in kendi Rus deneyimleriyle arada bir benzerlik olduğu varsayımından yola çıkıp, devrimci kitleler ile karşı devrimci liderler arasında bir çatışma olduğuna ve bu çatışmanın da kaçınılmaz olarak kitlelerin liderlere karşı ayaklanmasıyla sona ereceğine inanarak kendi kendilerini aldattıkları ilk (ama son değil) bariz durumdu. 1918'in sonunda Almanya'daki durumun gerçeklikleri çok daha karmaşıktı. Almanya kendi başına hiçbir şey yapamayacak kadar mecalsiz ve çaresizdi. Sovyet Rusya'yla ilgili her karar, kendini Rusya'ya dayanmak ile batılı İtilaf Devletleri'ne dayanmak arasında bir seçim yapmak olarak sunmak durumundaydı. Doğu ile batı arasındaki karşılıklı husumet bir seçim yapmayı kaçınılmazlaştırıyordu; ve bütün bariz maddi avantajlar ihmal edilmediği takdirde, seçimin ne olacağına şüphe yoktu. Alman sosyal demokrat liderlerinin, son dört yıldır kendilerini hain ilan eden ve aralarında Alman kitlelerinin de bulunduğu kitlelerin liderliği için onlarla çoktandır rekabet eden Bolşevikler'e özel bir hınç duydukları doğruydu. Alman sosyal demokrasisinin yirmi otuz yıldır yarı-barbar Rusya'ya duyulan küçümseme hisleriyle beslenmiş olduğu ve bu hislerin rejim değişikliğiyle bir gecede ortadan kalkmamış olduğu doğruydu.[141] Batı demokra-

138. *A.g.e.*, s. 357.

139. G. Çiçerin, *Vineşnaya Politika Sovetskoy Rossii za Dva Goda* (1920), s. 23; Radek'in kendisinin anlattıkları o kadar dramatik değildir ve sadece "ellerinde tüfekler olan bir sürü asker"den bahseder (*Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 145).

140. *A.g.e.*, No. 10, 1926, s. 146.

141. P. Scheidemann, *Memoirs of a Social-Democrat* (İng. çev., 1929), c. II, s. 533'te

sisi ve batı liberalizminin, özellikle de Woodrow Wilson'un o sıralarda "emperyalizm" ve "militarizm"den yılmış bir dünyaya vaaz ettiği biçim ve koşullarda, sosyal demokratik hareket üzerinde güçlü bir çekim yarattığı da doğruydu. Bu hisler Alman sosyal demokratlarını, Alman Sağı'nın çoğunluğu tarafından savunulan ve desteklenen, Alman politikasındaki doğu yöneliminin en güçlü muhalifleri haline getirecekti. Ama henüz bu tür mülahazalara başvurulmuyordu. 1918 sonlarında Alman kitleleri hâlâ yenilginin mahmurluğu içindeydi ve Rus devriminin duygusal ihtişamıyla gözleri kamaşmış bir haldeydi. Ama Sol'daki ufak bir grup aşırılık yanlısı dışında Alman kamuoyunun ciddi hiçbir kesimi, Sovyet Rusya'yla, batının düşmanlığını daha da alevlendirecek bir ittifak kurmaya, hiçbir Alman Hükümeti açısından elverişli bir siyaset gözüyle bakmıyordu. Kitleler kaçınılmaz olanı kabulleniyor, liderlerin ihtiyatlılığına karşı çıkmaksızın razı oluyorlardı.

Yeni bir atama, Halk Temsilcileri Konseyi'nin birdenbire Bolşevizm ve devrim aleyhine dönmesini gayet iyi anlatıyordu. Aralık ayının ikinci yarısında Sömürgeler Bakanı olduğu sıralarda İtilaf Devletleri'ne çok fazla taviz vermiş olan Solf'dan kurtulmak zorunlu hale geldiğinde, Dışişleri Bakanlığı görevi Brockdorff-Rantzau'ya önerildi. Brockdorff-Rantzau imparatorluk Almanyası'nın son günlerinde diplomatik personelin sıra dışı şahsiyetlerinden biriydi. Siyasete duyduğu derin entelektüel ilgi sonucu Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin öneminin arttığına ikna olmuş ve partinin bazı liderleriyle teması sürdürmeyi bir ilke haline getirmişti. İşte bu bağlantılar sayesinde, Kopenhag'da Alman Büyükelçisi'yken, Lenin ve Bolşevik arkadaşlarının 1917 Nisanı'nda gizli bir trenle Almanya'dan geçmesiyle sonuçlanan müzakerelerde Alman Hükümeti'ne arabuluculuk yaptı. Aynı bağlantılar 1918 Aralığı'nda Alman Dışişleri Bakanlığı'na tayin edilmesini de sağladı. Görevi kabul etmeden önce, görüşlerini Halk Temsilcileri Konseyi'ne bir müzekkere yazarak bildirdi, konsey de oybirliğiyle bu görüşleri onayladı. En önemli istekleri arasında "Bolşevik propagandasına ve liderlerine karşı en sert önlemleri almak" ve "işçi ve asker konseylerinin yetkilerini kısıtlamak" da vardı.[142] Aynı sıralarda birinci Tüm Almanya İşçi ve Asker Konseyleri Kongresi, 19 Ocak 1919' da Alman Millet Meclisi seçimlerini düzenleme kararı al-

"yüzyıllardır bir eğitim ülkesi olan Almanya" ile "milyonlarca cahilin yaşadığı bir ülke olan Rusya" arasında bir karşıtlık kurar.

142. Brockdorff-Rantzau, *Dokumente* (1920), s. 11.

dı ve böylece fiilen Alman halkının egemen organı olarak kendisinin ölümünü ilan etmiş oldu. Moskova'nın Almanya'da Sovyet modelinde bir proleter devrimi yapılacağı umutları hızla tükeniyordu.

29 Aralık 1918'de, konumlarının anormalliğinin farkında olan üç USPD üyesi Halk Temsilcileri Konseyi'nden istifa edince konsey geri kalan ömründe SPD'nin tek parti tekelinde kaldı. Aynı gün daha önemli bir olay oldu. Spartakusbund'un liderleri özel bir toplantı yapıp USPD'den ayrılarak ayrı bir parti kurmaya karar verdiler. Partinin adı Alman Komünist Partisi (KPD) olacaktı, eski günlerin hatırına Spartakusbund sözcüğü parantez içinde isme eklendi; ertesi gün KPD (Spartakusbund)'un ilk kongresi 100 delegeyle toplandı. Berlin'e varışından beri günlerini Spartakist liderlerle (bunlar arasında Liebknecht, Rosa Luxemburg, Jogiches, Levi ve Thalheimer'in adlarını zikreder)[143] tartışarak geçiren Radek, kongrede Rus partisini temsil etti ve Rus ve Alman devrimleri hakkında upuzun bir söylev çekti. Yaptığı benzetmeler izleyicilerin hoşuna gidecek nitelikteydi:

> Alman devriminin haberi bize ulaştığında, Rus işçi sınıfı görülmeye değer bir coşku seline kapıldı... Daha genç ve örgütsel açıdan çok daha zayıf olan Rus işçi sınıfı, Almanya'da sosyalist devrim olmadan, Rus işçilerinin devriminin, sadece kendi ayakları üzerinde durarak, kapitalizmin arkasında bıraktığı harabeler üzerinde yeni bir ev yapacak gücü kendinde bulamayacağını gayet iyi bilmektedir.

Şöyle de diyordu:

> Bugün bizim Rusya'da gerçekleştirdiğimiz şey, Marx'ın bütün dünya işçi sınıfına sunduğu, Alman komünizminin muhteşem, *saptırılmamış öğretisinden* başka bir şey değildir... Uluslararası iç savaş bizi ulusların savaşından kurtaracaktır.[144]

Kongre Rus Sovyet cumhuriyetine selamlarını yolladı. "Ebert-Scheidemann hükümeti'ni "proletaryanın ölümcül düşmanı" olarak mahkûm etti ve Alman silahlı kuvvetlerinin İngilizlerin emriyle Baltık'taki Sovyet birliklerine karşı kullanılmasını protesto etti. Bütün ülkelerde işçi ve asker konseyleri oluşturulması çağrısında bulundu ve bunun "bundan böyle proletaryanın sınıfsal örgütlenmesinin ağırlık merkezini oluşturması gereken yeni bir Enternasyonal inşa etmenin tek etkin yolu" olduğunu vurguladı. Aleni bir görüş farklılığının kaydedildiği tek sorun, Millet Meclisi seçimlerine katılıp katılmama sorunuydu. Parlamentolar ve Sov-

143. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 149.
144. K. Radek, *Die Russische und Deutsche Revolution und die Weltlage* (1919), s. 15, 29-30.

yetler sırasıyla burjuvazinin üstünlüğünü ve işçilerin üstünlüğünü temsil eden alternatif yönetim biçimleri olduğuna göre ve Millet Meclisi açıkça Sovyetler kongresinin yerine geçmek üzere tasarlandığına göre, seçimlere katılma lehinde verilecek oyların Sovyetler aleyhine verilmiş olacağı ileri sürüldü. En sonunda yirmi üçe karşı altmış iki oyla seçimlere katılma önerisi reddedildi: Ama aralarında Rosa Luxemburg'un da bulunduğu liderlerin çoğu katılım lehinde oy kullandılar. Herhangi bir resmi oylama yapılmamasına rağmen mevcut işçi sendikalarına katılmak oybirliğiyle reddedilmiş gibi görünüyor; bazı delegeler ayrı komünist sendikalar oluşturmaktan yanaydılar, Rosa Luxemburg'un da dahil olduğu bazıları ise sendikaların işçi ve asker konseyleriyle birlikte tamamen aşılmış olacağını düşünüyorlardı.[145]

Gelgelelim kongredeki resmi müzakerelerin ardında çözülmemiş gerilimler ve güçlükler vardı. Alman Spartakist liderleri Rus Bolşevizmi'ne karmaşık ve oldukça farklı tepkiler vermişlerdi. Eylem konusunda parlak ve inançlı bir devrimci lider olmakla birlikte ciddi bir Marksist geçmişi ve dikkate değer bir entelektüel kumaşı olmayan Karl Liebknecht, Rus devrimini ve devrim adına yapılan her şeyi kayıtsız şartsız benimseyebilir ve eleştirellikten uzak bir biçimde onu taklit etmeye çalışabilirdi. Ama Spartakusbund'un asıl dehası konumundaki Rosa Luxemburg, 1904'ten beri Lenin'in parti örgütlenmesi teorisine şiddetle karşı çıkmış[146] ve hapishanede geçirdiği savaşın son aylarında, Lenin'in proletarya diktatörlüğü yorumuna dair uzun bir eleştiri yazmıştı ki bu eleştiri o sıralarda basılmamış olsa da yakın çevresindekiler tarafından kesinlikle biliniyordu.[147] Rosa Luxemburg sosyalist bir devrimin ancak bir kitle partisi tarafından yapılabileceğine ve Almanya'da böyle bir partinin henüz varolmadığına ya da varolamayacağına inanıyordu. O dönem ancak Spartakusbund'un yaptığı gibi kitleler arasında propaganda yapmaya uygundu, eyleme de-

145. *Bericht über den Gründungsparteitetag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (tarihsiz [1919], s. 13, 17-18. Kongrenin yasadışı biçimde basılan bu resmi kaydı, yapılan konuşmaların özetlerini (sadece Rosa Luxemburg'un konuşması tamamen aktarılmış gibi görünmektedir) ve programı kapsar: Radek'in konuşması, ayrıca bir kitapçık (bir önceki notta aktarılan kitapçık) olarak basılmış olduğu gerekçesiyle buraya alınmamış.

146. Bkz. c. I, s. 42-3.

147. Bu çalışma ilk olarak, bazı kısaltmalarla, Paul Levi tarafından yayıma hazırlanan bir kitapçık halinde yayımlanmıştır (R. Luxemburg, *Die Russische Revolution* (1922); atlanan yerler şurada yayımlanmıştır: *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* (Leipzig), c. XIII (1928), s. 258-98.

ğil. Bu nedenlerle Rosa Luxemburg ve yakın çalışma arkadaşı Leo Jogisches bir Alman komünist partisi kurulmasını ertelemeyi tercih edebilirlerdi;[148] kendi görüşlerinin azınlıkta kalmasına izin vermiş olmalarına rağmen, Rosa Luxemburg'un kongre için kaleme aldığı parti programının, aralarında aşağıdaki bölümün de bulunduğu birçok yerine onun ihtiyatlı görüşleri damgasını vurmuştu:

> Sosyalist toplumun özü, büyük işçi kitlesinin sıkıdüzen içindeki bir kitle olmaktan çıkıp, bütün siyasi ve ekonomik hayatı kendi kaderini özgür ve bilinçli bir biçimde tayin ederek kendi başına yaşaması ve yönlendirmesidir...
>
> Proleter devriminin amaçlarını gerçekleştirmek için teröre ihtiyacı yoktur, cinayetten nefret eder, iğrenir... Devrim bir azınlığın dünyayı kendi idealine göre biçimlendirmeye yönelik ümitsiz girişimi değil, tarihsel görevini gerçekleştirmeye, tarihsel zorunluluğu gerçekliğe çevirmeye çağrılan milyonlarca insandan oluşan büyük bir kitlenin işidir.

Programda "uluslararası görevler"e (ki o noktada bu sadece Rusya'yla ilişkiler anlamına gelebilirdi) ayrılan kısa ve geleneksel madde, Moskova'da hüküm süren uluslararası devrimci dayanışma coşkusundan çok uzak, çok daha soğuktu:

> Sosyalist devrimi uluslararası bir temele oturtmak ve uluslararası kardeşlik ve dünya proletaryasının devrimci ayaklanması yoluyla barışı sağlamak amacıyla yurt dışındaki kardeş partilerle hemen ilişkiler geliştirmek.[149]

KPD'nin kuruluş kongresinde yaşanan sahnelerin ardında yatan, Rosa Luxemburg ile Lenin arasındaki görüş ayrılıkları, *Ne Yapmalı?*'nın yayımlanmasıyla birlikte başlamış olan uzun anlaşmazlığın bir başka aşamasıydı. Burada Rosa Luxemburg ile Radek arasındaki, her ikisinin de öncü roller oynadıkları Polonya partisindeki hizip mücadelelerinden kaynaklanan kişisel antipati bu ayrılığı daha da keskinleştirmiş olabilir. Ama bu, Rus Komünist Partisi ile batılı komünist partiler arasındaki ilişkilerde tekrar tekrar yaşanacak olan temel bir tartışmaydı.

O an için, bu potansiyel uluslararası sıkıntılar, dolaysız politika üzerinde, partinin kendisi içindeki görüş ayrılıkları kadar tayin edici bir etki yaratmamıştır. Kongre boyunca Liebknecht, diğer liderlerden pek bir teşvik

148. Bu tavır açıkça dile getirilmese de, o sıralarda parti çevrelerinde gayet iyi biliniyordu; Clara Zetkin'in üçüncü Komintern kongresinde okunan bir bildirisinde bundan bahsedilir (*Protokol des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 668-9).

149. Program şurada bulunabilir: *Bericht über den Gründungsparteitetag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (tarihsiz [1919]), s. 49-56.

görmeden, tezgahtârlar hareketini yeni kurulan partiye dahil etmek için müzakereler yürütmüştü. Bu müzakereler en sonunda, tezgâhtarlar hareketinin getirdiği ve kongre tarafından kabul edilmez bulunan esasen biçimsel bazı koşullar yüzünden koptu. Ama gerçek engel Rosa Luxemburg ve grubunun muhalefetiydi. Rosa Luxemburg'un Almanya'da yakın gelecekte bir proleter sosyalist devrim olması ihtimaline şüpheyle yaklaşması, onu ne kendisi ne de siyasi durum açısından uygun olan devrimci maceralara girmeye zorlayabilecek eğitimsiz ateşli devrimcilerden oluşan büyük bir çoğunluğu partiye almaktan korkmasına neden oluyordu. Kısa bir süre içinde olanlar onun pratik meselelerde ne kadar basiretli davrandığını kanıtladı. Kongrenin yapıldığı birkaç gün içinde Sol'a sempatiyle yaklaşan bir polis şefinin görevden alınması yüzünden Berlin'de bir kargaşa yaşandı. Tezgâhtarlar canı gönülden seferber olup arbedeye karıştılar ve devrimci bir hükümet ilan etmekten bahsedilmeye başladı. Yeni kurulan parti, resmen olaylardan uzak durdu; ama Liebknecht'in başını çektiği bazı üyeleri olaylarda belirgin bir rol oynadı. Radek'in bu dönemdeki rolü belirsizdir. Ama üç ay sonra hapishaneden, "Şubat ayında iktidarı ele geçirmeye yönelik her türlü girişime karşı" çıktığını yazmıştır, çünkü "siyasi iktidarın ele geçirilmesi işi ancak işçi sınıfının çoğunluğu tarafından gerçekleştirilebilir, ama Ocak ayında bu çoğunluk kesinlikle komünist partinin tarafında değildi."[150] Ayaklanma Reichswehr tarafından pek güçlük çekmeden bastırıldı. Hemen ardından yapılan misillemelerle yeni Alman Komünist Partisi yasadışı ilan edildi: Liebknecht ve Luxemburg tutuklandı ve "kaçmaya çalışırken vuruldu" – resmi suikastlar için bu hüsnütabir ilk burada kullanılmış anlaşılan. Bir ay sonra Radek tutuklanarak Moabit hapishanesinde bir hücreye kondu ve ilk kırk sekiz saatini "kalın zincirler"e vurulmuş bir halde geçirdi.[151] Ukrayna'nın Sovyet hükümeti, ona diplomatik koruma sağlar umuduyla Radek'i alelacele Berlin temsilciliğine atadı, ayrıca Sovyet topraklarındaki iki üç Alman ileri geleni de rehine olarak tutuklandı, ama bu hamleler bir işe yaramadı.[152]

Alman Komünist Partisi'nin doğumuna eşlik eden kötü alametler aklı başında herkes için son derece huzursuz ediciydi. Kuruluş kongresinin dışa dönük coşkusu, iki bünyevi zaafını –partinin kendisi içinde birliğin

150. *2e Vsegermanskii S"ezd Raboçik i Soldatskik Sovetov* (1935), s. 324.

151. *A.g.e.*, s. 324.

152. *Otçet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sed'momu S"ezdu Sovetov* (1919), s. 22; rehinelerden biri sonradan anılarını yazmıştır (Heinz Stratz, *Drei Monate als Geisel für Radek*, 1920).

olmayışını ve parti ile Alman kitlelerindeki devrimci unsurlar arasında birliğin olmayışını–[153] gizleyememişti; ve kongrenin hemen ardından partinin adının –pek istemeden de olsa– birlikte anıldığı ilk devrimci hareket ezici bir yenilgiye uğramış ve önde gelen liderleri öldürülmüştü. Ama kötü alametler o sıralarda böyle yorumlanmadı, hele Moskova'da hiç. Güneyde Denikin'in, Sibirya'da da Kolçak'ın güç topladığı ve İtilaf Devletleri'nin müdahalesinin etkilerinin arttığı bir askeri ortamda, sırf bütün Avrupa ülkelerinin en devrimcisinde bir komünist partisinin kurulmuş olması bile karanlık bir ufuktaki tek işaret ateşiydi ve yaygın iyimserlik atmosferini ayakta tuttu. Özellikle Lenin için bunun simgesel bir anlamı vardı. 1914 Ağustosu'nda Lenin'i İkinci Enternasyonal'in iflas etmiş olduğuna ikna eden şey, o zamana kadar sosyalist devrimin meşalesini taşıdıklarını düşündüğü Alman sosyal demokratlarının ihanetiydi özellikle. Şimdi diğer bütün büyük sanayi ülkelerinden önce Almanya'da kapitalist hükümetleri yıkmayı ve sosyalist bir dünya düzeni kurmayı taahhüt eden bir partinin kurulmuş olması 1914'teki ihaneti telafi etmiş ve Lenin'in rüyasının gerçekleşmesini mümkün kılmıştı. Lenin ilk heyecanla 12 Ocak 1919'da *Avrupa ve Amerika İşçilerine Açık Mektup*'ta şöyle yazıyordu:

> Alman Spartakusbund, dünyaca ünlü liderleriyle, Liebknecht, Rosa Luxemburg, Klara Zetkin, Franz Mehring gibi işçi sınıfının inançlı savunucularıyla birlikte, Scheidemann ve Südekum tipi sosyalistlerle, Almanya'nın emperyalist soyguncu burjuvazisiyle ve II. Wilhelm'le ittifak kurarak onurlarını sonsuza kadar kaybetmiş olan o sosyal şovenistlerle (lafta sosyalist, işte şovenist olanlarla) bağını en sonunda koparınca; Spartakusbund kendine "Almanya Komünist Partisi" adını verince, gerçekten proleter, gerçekten enternasyonal, gerçekten devrimci bir Üçüncü Enternasyonal, bir *Komünist Enternasyonal*'in *kuruluşu* bir *gerçek* haline gelmiştir. Bu kuruluş biçimsel olarak tamamlanmış değildir, ama aslında Üçüncü Enternasyonal artık zaten vardır.[154]

Bu sözlerin yazılmasından ve *Pravda* sütunlarında yayımlanmasından dört gün sonra, Liebknecht ile Rosa Luxemburg öldürüldü ve yeni parti yasadışı ilan edildi. Bu olaylar simgenin değerini de Lenin'in iyimserliğini de ortadan kaldırmaya yeterli değildi. Artık iş Komünist Enternasyonal "gerçeği"ni bir kuruma dönüştürmeye kalmıştı.

153. Radek birkaç yıl sonra şöyle yazmıştır: "Kongre partinin toyluğunu ve deneyimsizliğini gayet açıkça ortaya çıkarmıştı. Kitlelerle bağlantı çok zayıftı... Bunun bir parti olduğunu hissedemedim" (*Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 152).

154. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 494-5.

BÖLÜM 23

TECRİT YILI

1919 yılı Sovyet Rusya'nın dış dünyadan en fazla tecrit edildiği yıldı. Aynı zamanda Sovyet dış politikasının en belirgin biçimde devrimci bir çehreye büründüğü yıl da buydu. İki durum birbiriyle bağlantılıydı. Bu dönemde Sovyet politikasının devrimci yönünün öne çıkmasını önceden böyle karar verilmiş olmasına bağlamak yanlış olur. 1919 boyunca Sovyet ekonomisinde olduğu gibi Sovyet dış politikasında da hâkim faktör, rejim düşmanlarının İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, ABD ve daha önemsiz bazı İtilaf Devletleri'nden askeri, ekonomik ve moral destek aldıkları iç savaştı. Almanya'ya karşı verilen savaş 1918 Kasımı'nda sona erdiğinde, İtilaf Devletleri'nin Rus iç savaşına müdahalelerinin de sona ermesi şansı doğmuş gibiydi: Ateşkes tarihine kadar bu müdahale için sunulan değişmez bahane Alman planlarını bozma ihtiyacı olmuştu. Bu olasılık varolduğu sürece Sovyet Hükümeti uzlaşma ve müzakere yolundaki her türlü fırsatı değerlendirmeye istekli olduğunu göstermişti. 8 Kasım 1918'de altıncı Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, başlıca beş İtilaf Devleti hükümetine "bütün dünyanın önünde" barış müzakerelerine başlamayı önerdi.[1] Yakın bir tarihte İngiltere'den sürülmüş olan Litvinov, Batı Avrupalı diplomat ve gazetecilerle temas kurması umuduyla Stockholm'e gönderildi; Litvinov da 24 Aralık 1918'de Stockholm'den Başkan Wilson'a bir barış çağrısında bulundu. Bu çağrının ılımlı ve alttan alan, dünya devrimi amacına en ufak bir anıştırmada bile bulunmayan dili Çiçerin'in iki ay önceki alaycı notası ile, hatta 26 Ekim/8 Kasım 1917 tarihli ilk barış kararnamesiyle bile dikkate değer ölçüde çelişiyordu.[2] Bu çağrının hemen ardından meydana gelen şeyler yüreklendiriciydi. O sıralarda Londra'daki Amerikan elçiliğinde çalışan Buckler adında bir Amerikan Dışişleri Bakanlığı memuruna Kopenhag'a gitme talimatı verildi, Buckler burada, 1919 Ocağı'nın ortalarında Litvinov'la üç uzun görüşme yaptı. Litvinov dış borçları kabul etme konusuna olumlu yaklaşıyordu, ama Sovyet Rusya "bunun

1. *S"ezdy Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 116.
2. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 210-12.

karşılığında dış ülkelerden makineler ve mamul mallar ithal etmek" istiyordu. Barış yapıldığında batılı ülkeler aleyhindeki propagandanın kesileceğine söz veriyor, açık açık "İtilaf Devletleri'nın Rusya'ya ilan ettikleri savaş, bir misilleme aracı olarak söz konusu devrimci propagandayı doğurmuştur" ve "Ruslar, bazı batılı ülkelerde Rus tipi bir devrim için koşulların elverişli olmadığının farkındadır" diyordu.[3]

Dolayısıyla, Litvinov-Buckler görüşmeleriyle neredeyse aynı sıralarda, Paris'teki barış konferansı toplandığında, bir anlaşmaya varma olasılığı, özellikle de Rus sorununun, Onlar Konseyi'nin –başlıca beş İtilaf Devleti'nin oluşturduğu yüksek konsey– dikkate aldığı ilk sorunlardan biri olduğu düşünülürse, epeyce yüksekti. 16 Ocak 1919'da, Lloyd George "şu anda eski Rus İmparatorluğu sınırları içinde savaş halinde bulunan bütün ülke hükümetleri" arasında "ilahi bir mütareke" yapma çağrısında bulunmayı önerince, Wilson'un sıcak desteğiyle, Fransız ve İtalyan delegelerinin de örtülü muhalefetiyle karşılaştı.[4] 21 Ocak'ta, Wilson konseye Buckler'ın Litvinov'la yaptığı görüşmelerin raporunu okuduğunda, öneri ilkesel olarak onaylandı;[5] üç gün sonra önde gelen İtilaf Devletleri radyodan "eski Rus topraklarının herhangi bir bölümünde iktidara sahip olan ya da sahip olmaya çalışan bütün örgütlü gruplara" Prinkipo'da yapılacak bir konferansa katılma davetinde bulundu.[6] Sovyet Hükümeti daveti hevesle kabul etti. 4 Şubat 1919 tarihli cevabı, ihtilaflı konular üzerinde uzlaşmaya hazır olduğunu gösteriyordu. Burada Sovyet Hükümeti'nin "İtilaf Devletleri mensubu alacaklılar karşısındaki mali yükümlülüklerini tanımayı reddetmediği", "borçlarının faiz ödemelerini belli miktarda hammaddeyle ödemeyi garanti ettiği" ve "İtilaf Devletleri mensuplarına madencilik, kerestecilik ve başka alanlarda imtiyazlar tanıyabileceği" ilan ediliyordu.[7] Çiçerin'in daha sonraları yazdığı gibi, "Lenin'in dış politikasındaki en göze çarpan fikirlerden biri" haline gelen "ekonomik avantajlar sağlama adına Antant'a yapılan başvuru"ların ilk örneğiydi bu.[8] Tama-

3. *Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 15-17.

4. *Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference*, 1919, c. III (1943), s. 581-4; bu ciltler konferans görüşmelerinin en bütünlüklü ve en işi yarar kayıtlarını sunar, ama belge ve raporların çoğu daha önce başka yerlerde de yayımlanmıştır.

5. *A.g.e.*, c. III, s. 643-6.

6. Davetin metni şuradadır: *Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 30-1.

7. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 219-23.

8. *İzvestiya*, 30 Ocak 1924'ten aktaran L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 463.

men pratik amaçlar güden bir hesap söz konusuydu; Sovyet Hükümeti, kapitalist dünyanın düşmanlığını parayla sona erdirebilmek ve çok ihtiyacı olan dinlenme imkânını elde edebilmek için belli bir bedel ödemeye hazırdı.

Prinkipo önerisi, örtülü Fransız muhalefetinin teşvik ettiği "beyaz" Rus grupların reddetmesi yüzünden ortada kaldı ve bu başarısızlık İngiliz koalisyonunun Bolşevik karşıtı kanadını da teşvik etti. Bu kanat gücünü esasen Rusların savaş konusundaki eksiklerini gayet iyi bilen askeri ve diplomatik çevrelerden ve Rusya'da varlıkları ve menfaatleri olan mali ve ticari çevrelerden alıyordu. Churchill bu iki grubun da önde gelen sözcüsü oldu. Lloyd George, bu dönemde Curzon ve Churchill'i "hükümette müdahale politikasının gayretkeş ve yılmaz savunucuları olan iki güçlü adam" olarak tasvir eder.[9] Curzon Londra'da kalıp Dışişleri Bakanı olarak Balfour'un yerine geçerken, Churchill Savaş Bakanı sıfatıyla Paris'e sık sık seyahat ediyordu. 15 Şubat 1919'da, Lloyd George ile Wilson'un gıyabında Churchill, Rusya'ya "gönüllüler, teknik uzmanlar, silah, cephane, tanklar, uçaklar vs." gönderip "Bolşevik karşıtı kuvvetleri silahlandırma" amacıyla Onlar Konseyi'ne başvurdu ve bu başvuruyu aynı gün öğleden sonra yapılan bir başka toplantıda tekrarladı. Balfour meselenin ertesi haftaya ertelenmesini önererek kendini tuhaf bir konuma düşmekten kurtardı.[10] Perde arkasında tam olarak ne olduğu meçhul. Ama Onlar Konseyi'nde bir daha bu tartışma yapılmadı. Bir hafta sonra Amerikan delegasyonunun Washington'a gönderdikleri raporda "Churchill'in projesi öldü ve konferansın onu yeniden canlandıracağı yolunda pek bir tehlike yok" deniyordu.[11]

Churchill projesinin yenilgisi, Prinkipo'nun başarısızlığını dengeledi; yine Paris'e dönen Lloyd George ile Wilson barış yönünde bir girişim daha başlattılar. 8 Mart 1919'da, Paris'teki Amerikan delegasyonunun düşük rütbeli memurlarından William Bullitt, Lloyd George ve Wilson'dan, Sovyet Hükümeti'nin hangi barış koşullarını kabul edeceğini kimseyi bağlamadan öğrenmesi yolunda gayri resmi talimatlar alarak gizli bir görevle Petrograd'a geldi. Çiçerin ve Litvinov'la görüştükten sonra, 10 Mart'ta onlarla birlikte Moskova'ya giderek orada onlarla günlük görüşmeler yaptı ve ayrıca bir kere de Lenin'le buluştu; ve 14 Mart'ta Çiçerin'den

9. D. Lloyd George, *The Truth about the Treaties*, c. I, s. 324.

10. *Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference*, 1919, c. III (1943), s. 1043-4; c. IV (1943), s. 13-21.

11. *Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 73.

12 Mart tarihli bir müzekkere aldı. Müzekkerede, İtilaf Devletleri hükümetleri tarafından 10 Nisan'dan önce yapıldığı takdirde Sovyet Hükümeti'nin kabul edeceğine söz verdiği önerilerin metni bulunuyordu. Önerilerin en önemlileri, halihazırda her iki tarafın ordularının işgal ettiği sınırlardaki bütün düşmanlıkların sona erdirilmesi, bütün İtilaf Devletleri birliklerinin çekilmesi ve Sovyet-karşıtı unsurlara verilen yardımın kesilmesi, ticari ve resmi ilişkilerin yeniden başlaması ve Sovyet Rusya'nın 4 Şubat 1919 tarihli tezkerede önerildiği gibi mali yükümlülüklerini tanımasıydı.[12] Gelgelelim, Bullitt Mart'ın ikinci yarısında bu önerilerle Paris'e döndüğünde, düşünce iklimi kökten değişmişti ve Churchill ile Fransızların önerdiği politikaya meylediyordu. Ne Wilson ne de Lloyd George Sovyet önerilerini konferansa sunacak durumdaydı. Bu öneriler son derece gizli tutuldu[13] ve Lloyd George Bullitt misyonunda herhangi bir sorumluluğu olduğunu alenen reddetti.[14] Artık zar atılmıştı. İtilaf Devletleri kampında, "beyaz" Ruslara tam askeri destek vermek isteyenler ile uzak durmak isteyenler arasında bir orta yol bulundu. Rusya'ya artık yeni birlik gönderilmemesine ve orada bulunanların da aşama aşama geri çekilmesine, ama aynı zamanda Bolşevik karşıtı Rus kuvvetlerine de mümkün olduğunca cömert boyutlarda askeri ve başka malzeme tedarik edilmesine karar verildi.[15] Sonraki üç ay Kolçak'ın Sibirya'da Kızıl Ordu'ya karşı en

12. Bullitt'in raporu şuradadır: *Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 76-7, müzekkerenin telgraf formu (a.g.y., s. 78-89); müzekkerenin özgün metni ilk olarak şurada yayımlanmıştır: *Hearings before the Senate Committee on Foreign Relations*, 66. Kongre, 1. Oturum, s. 1248-50; ayrıca şurada bulunabilir: *Documents on British Foreign Policy: Ist Series*, c. III (1949), s. 426-9. Müzekkere İngilizce verilmişti: Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 235-7'deki Rusça versiyonunda ufak değişiklikler vardır.

13. 1919 Haziranı sonunda, basında Bullitt misyonuyla ilgili bir atıf gören İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Paris'teki delegasyondan "iddia edilen önerilerle ilgili" bilgi istemiştir: Lloyd George'un sekreteri Philip Kerr cevap olarak önerilerin metnini ve kendisinin de yakından ilgili olduğu olaya dair kısa bir açıklama göndermiştir (*Documents on British Foreign Policy: Ist Series*, c. III (1949), s. 425-6).

14. Lloyd George'un söyledikleri şurada bulunabilir: *House of Commons: 5th Series*, c. CXIV, s. 2945-6 (16 Nisan 1919); c. CXXI, s. 719 (17 Kasım 1919).

15. İlan edilmiş ya da o tarihten beri yayımlanan kayıtlarda bulunabilecek hiçbir resmi karar yoktur: Bu politikanın en kapsamlı kamusal açıklanışı Lloyd George'un 16 Nisan 1919'da Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada bulunur; George bu konuşmada birlik değil, malzeme gönderilmesini savunuyor ve "General Denikin, Amiral Kolçak ve General Harkoff'u, ayrıca "Baltık denizinden Karadeniz'e kadar Bolşevik topraklarına komşu müttefik ülkeleri –Polonya, Çekoslovakya ve Romanya'yı" destekleme sözü veriyordu (*a.g.e.*, c. CXIV, s. 2943). Lloyd George buna daha sonra "Nisan politikası" olarak atıfta bulunacaktı (*a.g.e.*, c. CXXI, col.720). George'un fikir değiştirerek bunu benimsemesi üç etkenden

ciddi başarılarını kazandığı ve davasına İtilaf Devletleri'nden en güçlü ve en hararetli yardımı gördüğü dönem oldu.

Bullitt misyonu, altı aydan uzun bir süre Sovyet Rusya ile İtilaf Devletleri arasında herhangi bir doğrudan temas kurmaya yönelik son girişim oldu. İtilaf Devletleri'nin son diplomatik temsilcileri Sovyet topraklarından 1918 Ağustosu'nda ayrılmışlardı; Moskova'da bulunan gayri resmi ya da konsolosluk düzeyindeki temsilciler de, Eylül ayında Lockhart'ın tutuklanmasından sonra sınırdışı edilmişler ya da çekilmişlerdi. Tarafsız temsilciler de birer birer İtilaf Devletleri'ndeki dostlarının sunduğu örneği izlediler. Alman elçiliği 1918 Ağustosu'nda işgal altındaki topraklara çekildi ve Moskova'da kalan konsolosluk personeli de, 1918 Kasımı'nda Joffe'nin Berlin'den sürülmesinden sonra Almanya'ya döndüler. 1918 Eylülü'nde Litvinov'un İngiltere'den sürülmesinden sonra, tarafsız ülkelerde yerleşmeye çalışan Sovyet temsilcileri de aynı kadere maruz kaldılar.[16] 1918 Aralığı'nda bir Rus Kızılhaç misyonu Varşova'dan sürüldü ve misyonun beş üyesinden dördü Moskova'ya dönüş yolu üzerinde öldürüldü.[17] 1919 Şubatı'nın başlarında görünüşte Fransa'daki Rus askerlerinin ülkelerine iade edilmeleriyle ilgili düzenlemeler yapmak amacıyla Fransa'ya gönderilen bir Sovyet delegasyonuna ülkeye girme izni verilmedi ve delegasyon sürülmeden önce yüz kızartıcı bir biçimde Saint-Malo açıklarındaki küçük bir adaya hapsedildi.[18] 1919 Martı'nda New York'ta

kaynaklanıyordu anlaşılan: Kabinede ve Avam Kamarası'nda Sovyet rejimiyle uzlaşmaya karşı sesi gittikçe yükselen muhalefet; Fransızların Rusya'yla ilgili uzlaşmaz görüşlerine yakınlaşarak Clemenceau'yu Almanya'yla "ılımlı" bir barış yapmaya ikna etmek istemesi ve Kolçak'ın kazandığı ilk askeri başarılar. Sovyet rejiminin İtilaf Devletleri birliklerini fiilen kullanmadan devrilebileceği umutlarını besleyen son etken, muhtemelen en önemlisiydi. Bullitt Senato dış ilişkiler komitesine verdiği ifadede, 1919 Nisanı'nda Paris konferansında hâkim olan ruh halini şöyle anlatıyordu: "Kolçak 100 mil kadar ilerleyince bütün Paris basını heyecanlı çığlıklar atıp, Kolçak'ın iki hafta içinde Moskova'da olacağını ilan etti; ondan sonra da, Paris'teki herkes, ki üzülerek söylemek zorundayım, bunlara Amerikan komisyonu üyeleri de dahildi, Rusya'da barış konusunda çok gevşek bir tutum takınmaya başladı, çünkü Kolçak'ın Moskova'ya ulaşıp Sovyet Hükümeti'ni ortadan kaldıracağını düşünüyorlardı" (*The Bullitt Mission to Russia* (New York, tarihsiz [1919]), s. 90).

16. İsviçre'deki Sovyet temsilcisi Berzin 1918 Ekimi'nde ülkeden çıkarıldı; 1918 Aralığı'nda Vorovski'nin İsveç'teki Sovyet temsilcisi olarak tanınmadığı ilan edildi, o da ertesi ay ülkeden ayrıldı. (*Otçet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sed'momu S"ezdu Sovetov*, 1919, s. 14-16.)

17. *Krasnaya Kniga: Sbornik Diplomatiçeskik Dokumentov o Russko-Pol'skik Otnoşeniyah, 1918-1920* (1920), s. 32, 35-6; bir yılı aşkın bir süre sonra bu suçu işlediği iddiasıyla bir Polonya mahkemesi karşısına çıkarılan altı kişiden üçü kısa hapis cezaları alırken, üçü beraat etti (*a.g.e.*, s. 94).

18. *Otçet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sed'momu S"ezdu Sovetov*,

yaşayan Rusya doğumlu bir Alman olan ve sonradan Sovyet yurttaşlığına geçmiş olan Ludwig Martens, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, ABD'deki Sovyet temsilcisi sıfatıyla Çiçerin tarafından imzalanmış itimatnamesini sundu. Bu itimatname, Sovyet-Amerikan ticareti için öneriler içeren bir müzekkere ile birlikte görmezden gelindi ve yarattığı tek tepki, Martens'in ofisinin üç ay sonra suç niteliğinde propaganda yaptığı gerekçesiyle polis tarafından aranması oldu.[19] 1919'un başlarına gelindiğinde, Moskova'nın dış dünyayla bütün teması kesilmişti. Uzun bir süre orada resmi bir sıfatla kalan tek yabancı, bütün İskandinav yurttaşlarının ve diğer Batı Avrupa ülkeleri ile ABD yurttaşlarının haklarını koruma görevini üstlenmiş olan, Danimarka Kızılhaçı'nın bir temsilcisiydi.[20] 1918 Kasımı'ndaki ateşkesten sonra ve Rus gemilerinin denizlere açılmasının engellenmesinden önce, kereste ve keten yüklü birkaç gemi Almanya'yla tekrar ticaret yapmak amacıyla Petrograd'dan denize açılmışlardı. Bunlara Baltık limanlarında el konmuş[21] ve o zamandan beri abluka bütün sertliğiyle devam etmişti.

Adı konmasa da her bakımdan savaş anlamına gelen bu önlemler, Sovyet diplomasisinin ilk yoklama girişimlerini sona erdirdi. Bolşevik devriminin öncelerinden beri Bolşevik hatip ve yazarların gözde temalarından biri olan, dünyanın iki düşman kampa ayrılması artık gerçekleşmiş bir olgu durumundaydı. 1919 Martı'ndaki, sekizinci parti kongresinde, Lenin Kautsky'nin "militarizm" suçlamasına karşı rejimi savunuyordu:

> Sadece bir devlet içinde değil, bir devletler sistemi içinde yaşıyoruz; ve Sovyet cumhuriyetinin uzun bir süre emperyalist devletlerle yan yana varolmayı sürdürmesi akıl alacak şey değildir. En sonunda biri ya da öteki galip gelmelidir. Bu son gerçekleşene kadar Sovyet cumhuriyeti ile burjuva devletleri arasında bir dizi korkunç çarpışma olması kaçınılmazdır.[22]

Başta Rus topraklarında Kızıl Ordu ile "beyaz" generallerin orduları arasındaki bir iç savaş gibi görünen şey, artık devrimci Sovyet rejimi ile kapitalist dünyanın önde gelen devletleri arasındaki bir savaş biçimine

1919, s. 13. Delegeler Manuilski, Davtyan ve Inessa Armand'dı; Manuilski 20 Mayıs 1919 tarihli *Pravda*'da başlarından geçenleri anlatır.

19. *Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 133-4, 140-41; *Soviet Russia* (New York) 31 Aralık 1920, s. 110; *Foreign Relations of the United States, 1920*, c. III (1936), s. 456.

20. *Otçet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sed'momu S"ezdu Sovetov*, 1919, s. 15.

21. L. B. Krasin, *Voprosi Vneşnei Torgovli* (1928), s. 250.

22. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 122.

bürünüyordu; ve bu devletlere karşı dünya devrimi propagandası biçimine bürünen "siyasi savaş" Sovyet cephaneliğindeki en etkili silahtı. Beyan ettiği hedefe ulaşamasa da, ulaştığı sonuçlar bu propagandaya başvurulmasını haklı çıkarıyordu. Ama, nasıl diploması ağırlık kazanmış gibi göründüğü zamanlarda bile Sovyet politikasında devrimci unsurun ortadan kaybolmuş olduğunu varsaymak yanlış olursa, aynı şekilde en gerilimli anlarda bile, bu unsura tek etken muamelesi yapmak da yanlış olur. Sovyetler'in İtilaf Devletleri'nin Prinkipo davetini kabul etmesinden daha birkaç gün önce Moskova'nın Komünist Enternasyonal'in kurucu kongresi için davetiyeler yayımlamış olması ve Bullitt'in Rusya'ya kongrenin oturumlarını tamamlamasından iki gün sonra ulaşmış olması, bu iki unsurun sürekli yan yana bulunduğunun simgesel bir ifadesiydi. Bu iki unsur aralarında herhangi bir uyuşmazlık olduğu düşünülmeksizin ayrı kompartımanlarda tutulabiliyordu. Bullitt Moskova ziyaretiyle ilgili çok sayıda raporunda Komünist Enternasyonal'in doğuşundan bahsetmez, hatta o oralarda kaldığı sürelerde *Pravda*'da hâlâ kongreyle ilgili haberler yayımlanmasına rağmen, bundan haberi olmamış olabilir. Bu olay o sıralarda Rusya'nın dışında –hatta içinde bile– pek dikkat çekmedi. Bu olay ancak geri dönüşlü olarak, daha sonraki gelişme ve başarıların ışığında, yılın en önemli olaylarından biri olarak tarif edilebilir.

Yeni bir Enternasyonal yaratma görevi Lenin tarafından ilk kez 1914 sonbaharında gündeme getirilmişti ve 1917 tarihli "Nisan tezleri"nde de yer alıyordu. Ama Ekim darbesinin zafer kazanması, Bolşevikler'e devrimin ülke içinde tahkim edilmesiyle doğrudan bağlantılı olmayan herhangi bir şeyle ilgilenecek pek vakit bırakmadı; başka yerlerde devrimin başlaması hayal kırıklığı yaratacak kadar gecikti ve savaş sürdüğü sürece temsili bir uluslararası grup türü bir şeyi bir araya getirmek maddi olarak imkânsızdı. Bütün bu nedenlerle ilerleme yavaş oldu. Devrimin ilk kışı boyunca barış hâlâ başat amaçtı. İlk hamleyi, 22 Aralık 1917/4 Ocak 1918 tarihindeki toplantısında VTsIK yaptı. "Batı Avrupa'nın bütün emekçi unsurlarıyla yakın bir bağ kurmak" ve "bir Zimmerwald-Kienthal konferansı toplama hazırlıkları yapmak amacıyla" Stockholm'e bir delegasyon göndermeye karar verdi.[23] Ama bu partinin değil hükümetin işiydi (koalisyonun o anki bileşimini yansıtan delegasyon Sol SD'lerden ve Bolşevikler'den oluşuyordu); Zimmerwald örgütlenmesi hâlâ tanınıyor-

23. *Protokoli Zesadanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 179.

du;[24] ki bu da baskın amacın dünya devrimi değil barış olduğunu gösteriyordu. Hâkim haletiruhiye hâlâ radikal burjuva barış kararnamesi kalıbına dökülmüş durumdaydı: Mümkün olduğunca çok sayıda balık yakalamak için ağ geniş tutuluyordu. 24 Ocak/6 Şubat 1918'de, Narkomindel'e ait tesislerde toplanan bir "uluslararası sosyalist konferans"ta proje üzerindeki çalışmalar devam etti. Bolşevikler (önde gelen parti temsilcisi Stalin'di), Sol SD'ler, komşu ülkelerin ve İskandinavya'nın çeşitli temsilcileri ve sırasıyla İngiliz Sosyalist Partisi'ni ve Amerikan Sosyalist İşçi Partisi'ni temsilen Petrov ve Reinstein'ın katıldığı[25] konferansta, "hemen barış için... devrimci mücadeleyi" ve "Rus Ekim devrimine ve Sovyet Hükümeti'ne destek" vermeyi savunan bir genel karar alındı.[26] Birkaç gün sonra Stockholm'e gitmek üzere, iki Bolşevik, Kollontay ve Berzin ile iki Sol SD'den oluşan bir delegasyon atandı.[27] Brest-Litovsk krizinin en civcivli günlerinde delegasyon yola koyuldu, ama Finlandiya'da geri çevrildi ve proje suya düştü.

Brest-Litovsk anlaşmasının imzalanması, uluslararası sosyalist hareketi Sovyet Hükümeti'ni desteklemesi için seferber etmeye yönelik her türlü doğrudan girişimi bir süreliğine devre dışı bıraktı ve dış dünyayla kurulan iletişim gittikçe istikrarsız bir hal aldı. 1918 Kasımı'ndaki ateşkesten sonra engeller birdenbire ortadan kalkmış gibi göründü. Almanya, devrimin ilerlemesi önündeki bir engel olmak şöyle dursun, artık devrimci heyecanın merkezlerinden biriydi. Enternasyonal sosyalizm bayrağını bir kez daha yükseltmenin zamanı gelmişti. 19 Aralık 1918'de, Petrograd Sovyeti, başkanlığını Maksim Gorki'nin yaptığı bir "uluslararası toplantı" düzenledi. Gorki, o sıralarda Bolşevikler'e şiddetle karşı olmasına rağmen, Sol'un uluslararası bir şahsiyeti konumundaydı; toplantıya çok farklı düşüncelerden insanlar katıldı. Zinovyev açılış konuşmasında şöyle diyordu:

24. Zimmerwald organizasyonu ve Bolşevikler'in bu organizasyon karşısındaki tavırları için bkz. Not F: "Komünist Enternasyonalin Tarih-Öncesi" (aşağıda s. 526-30).

25. Petrov 1917 sonlarında Çiçerin'le birlikte ülkesine geri gönderilmişti ve İngiliz Sosyalist Partisi'ni temsil edecek yetkisi varmış gibi görünmüyor. Narkomindel'in uluslararası propaganda şubesinin başkanı olan Reinstein (bkz. yukarıda s. 28) 1917 yazının başlarında Avrupa'ya, Amerikan Sosyalist İşçi Partisi'nin ona verdiği, yapılmayan Stockholm konferansında partiyi temsil etme göreviyle gelmişti (*Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 9-10 (187-8), 1929, s. 186); ama partisi daha sonra onunla ilişkisini kestiği için bu konferansta ve Komintern'in birinci kongresinde parti delegesi olarak bulunma yetkisi yoktu.

26. *Pravda*, 30 Ocak/12 Şubat 1918.

27. *Protokoli Central'nogo Komiteta RSDRP* (1929); Kollontay parti merkez komitesi tarafından atandı (*a.g.e.*, s. 216).

Bugün aramızda Marksist de komünist de olmayan misafirler var, ama burada hepimiz bir konuda, burjuvaziye duyduğumuz nefrette, küçük bir grubun menfaatleri uğruna milyonlarca insanın ölmesinden suçlu bir sınıftan duyduğumuz nefrette hemfikiriz.

Reinstein yine ABD adına ve onun gibi Rus kökenli olan ve yakınlarda Rusya'ya dönmüş olan Fineberg ise İngiltere adına konuştu; Fransa adına Sadoul oradaydı; Sırp, Bulgar, Türk, Çinli, Hintli, İranlı ve Koreli temsilciler vardı; Arhangelsk cephesinde ele geçirilen İskoç, İngiliz ve Amerikalı savaş esirleri ile Petrograd Alman İşçi ve Asker Konseyi'nin bir üyesi de konuşmalar yaptılar. Toplantının ateşlilik bakımından hiçbir eksiği yoktu; Zinovyev'in onu "ilerideki büyük meclisin mütevazı öncüsü" olarak tanımlaması gayet yerindeydi.[28]

Bu gösteriden kısa bir süre sonra dış olaylar yeni bir Enternasyonal kurma yönündeki bu özlemlere somut bir biçim verdi. Uluslararası toplantının yapıldığı sıralarda yakın gelecekte Bern'de İkinci Enternasyonal'i diriltmek amacıyla bir konferans toplanacağı biliniyordu; 24 Aralık 1918'de parti merkez komitesi radyodan bu projeyi kınayan bir bildiri yayımladı.[29] Aralık ayı sonunda bir Alman Komünist Partisi'nin kurulmasıyla bir uluslararası komünist örgüt oluşturma yolunda ilk kez saygın bir çekirdek oluşmuş oldu. 1919 Ocağı'nın başlarında Lenin Kremlin'de küçük bir toplantıya başkanlık yaptı; bu toplantıda daha fazla gecikmeden "İkinci Enternasyonal'e karşı bütün partileri", bir Üçüncü Enternasyonal yaratma amacıyla Moskova'daki bir kongreye davet etme kararı alındı.[30] Davet, 24 Ocak 1919'da, yani Bern konferansı için saptanmış olan tarih-

28. Toplantının kayıtları Almanca (*Sowjet-Russland und die Völker der Welt* (Petrograd, 1920), Fransızca (*La Russie des Soviets et les Peuples du Monde* (Petrograd, 1920) ve muhtemelen ayrıca Rusça ve İngilizce olarak yayımlanmıştır; *İzvestiya*'nın 7 Aralık 1918 tarihli sayısında Moskova'da daha önce Kamenev'in başkanlığını yaptığı bir başka "uluslararası toplantı" haberi yer alır.

29. *İzvestiya*, 28 Aralık 1918.

30. *Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya*, c. XXXIII (1938), col. 737, Kommunistiçeskii Internatsional maddesine göre, kongreyi toplama yolundaki nihai karar "1919 Ocağı başlarında Lenin liderliğinde yapılan bir toplantıda" alınmıştır. Toplantının tek aleni kaydı, on yıl sonra yazarken toplantıda sadece dört kişi –Lenin, Çiçerin, Sirola ve kendisi– olduğunu hatırlayabilen Fineberg'den gelir (*Kommunistiçeskii İnternatsional*, No. 9-10 (187-8), 1929, cols. 201-2); onun hatırladığı kadarıyla, Lenin toplantıya davetin ve "dünya işçilerine hitap eden bir manifesto"nun taslaklarını sunmuş ve taslaklar onaylanmış. Davet Troçki tarafından kaleme alınmıştır (bkz. aşağıda s. 118, n. 33); eğer bahsedilen manifesto en sonunda kongre tarafından kabul edilen manifestoysa, o da Troçki'nin kaleminden çıkmıştır (bkz. s. 121-2). Ama, Troçki Kremlin'deki bu toplantıda bulunmuşsa bile, on yıl sonra bunu hatırlamak pek uygun olmazdı.

ten üç gün önce Moskova'dan radyo yoluyla bütün dünyaya duyuruldu.[31] Davetin altında Rus Komünist Partisi'nin merkez komitesi (Lenin ile Troçki); Polonya, Macaristan, Avusturya, Letonya ve Finlandiya komünist partileri; Balkan Devrimci Sosyal Demokrat Federasyonu'nun (Rakovski) ve Amerika Sosyalist İşçi Partisi'nin (Reinstein) imzası vardı. Davet özel olarak kimseyi muhatap almıyor, ama kuruluş kongresine katılması münasip görülen doksan iki parti ya da grubun adını zikrediyordu. Bunlardan sadece birisi ("Tokyo ve Yokohama'daki sosyalist gruplar") Asya merkezliydi.[32] Bolşevikler'in devrim düşünceleri hâlâ aslen Avrupa'yla sınırlıydı; daha çok İkinci Enternasyonal'e karşı çıkan gruplara hitap ediliyordu. Davet, Spartakusbund ile Rus Komünist Partisi'nin programlarına dayandığı iddia edilen ilkeler ortaya koyuyordu. Savaş sırasında kendisine sosyalist diyenlerin Sağ, Merkez ve Sol şeklinde bölünmesi korunmuştu. İkinci Enternasyonal'e dahil olan üç unsurdan, "sosyal şovenistler"e karşı ancak "insafsızca bir mücadele" verilebilirdi; Merkez için "en devrimci unsurlarını oradan kopartma ve liderlerini insafsızca eleştirme ve teşhir etme politikası" izlenecekti; "Sol devrimci kanat"ın ise davete icabet edeceği varsayılıyordu. Proletaryanın görevi artık "devlet iktidarını hemen ele geçirmek", kongrenin amacı da "hareketin sürekli eşgüdümü ve sistematik liderliği işini üstlenecek genel bir savaşma organı, her bir ülkedeki hareketin çıkarlarını uluslararası ölçekteki devrimin çıkarlarına tabi kılacak bir komünist Enternasyonal merkezi" yaratmaktı.[33]

1919 Martı'nın başlarında Moskova'da toplanan elliden fazla delegeden, on dokuz farklı ülkedeki komünist partileri veya grupları temsil eden otuz beşi oy hakkına sahip asli delegeler olarak kabul edilirken, diğerleri danışman sıfatıyla kabul edildiler. Delegelerin büyük çoğunluğu Rusya'dan ya da Rus yörüngesi içindeki daha küçük ülkelerden geliyorlardı. Çünkü daha uzak ülkeler, önceden büyük ülkeler için beş, orta boy ülkeler için üç, küçük ülkeler için de bir delege şeklinde belirlenmiş olan kotayı dolduramıyorlardı. Rus partisi Lenin (Alman ve İsviçreli delegelerle birlikte kongre başkanlığına da seçildi), Troçki, Zinovyev, Stalin,

31. Başlangıçta 27 Ocak'ta toplanması düşünülen konferans 3 Şubat 1919'da toplandı.

32. Bkz. aşağıda s. 455-6.

33. Davet ilk olarak 24 Ocak 1919'da *Pravda*'da yayımlandı. Davetin, 1926'da yayımlanan Troçki, *Soçineniya*, c. XIII'ün 33-37. sayfaları arasında yayımlanmış olması, yazarının Troçki olduğunun yeterli kanıtıdır; 1935'te yayımlanan Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 724'teki bir editör notu, daveti Lenin ile Buharin'in kaleme aldığını ileri sürer.

Buharin ve Çiçerin tarafından temsil ediliyordu.[34] Polonya, Finlandiya, Ukrayna, Ermenistan, Letonya, Estonya ve Beyaz Rusya ile Litvanya komünist partilerini temsil eden delegeler vardı; "Rusya'nın doğulu halkları birleşik grubu"nun da asli sıfatı taşıyan bir delegesi vardı. Türkistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın "danışman" delegeleri vardı. Fransa ile ABD'nin birer asli delegesi vardı; tek İngiliz delege Fineberg'ün resmi bir görevi olmadığı için sadece "danışman" statüsündeydi. İsviçre Sosyal Demokrat Partisi, 1917 Nisanı'nda Lenin'in Rusya yolculuğunu organize etmesiyle tarihe geçmiş olan Platten tarafından temsil ediliyordu. Çin, İran ve Kore'den "danışman" delegeler vardı. Bunların çoğu Moskova'da oturuyorlardı ve bazıları henüz hiçbir komünist örgütün bulunmadığı ülkeler adına konuşma iddiasındaydılar. Norveç'teki başlıca işçi partisi olan büyük Norveç İşçi Partisi bir delege gönderdi; Hollanda, İsveç, Macaristan ve Avusturya delegeleri de ülkelerindeki ufak Sol grupları temsil ediyorlardı ve hepsi su katılmamış komünist bir bakış açısına sahip sayılmazlardı. Rakovski Balkan Devrimci Sosyal Demokrat Federasyonu adına konuşuyordu.[35] Kongrenin dili Almancaydı.[36]

34. Bunlar arasında, resmi kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, görüşmelerde hiçbir rol oynamayan tek kişi Stalin'miş; bu da garip değildir, çünkü Almanca bilmiyordu. *Kommunisticeskii Internatsional*, No. 2 (Haziran 1919)'da yayımlanan delegelerin toplu fotoğrafında seçilemiyor. Stalin ikinci, üçüncü ve dördüncü kongrelerde delege olmadı, ama ikinci kongre tarafından seçilen yürütme komitesine "aday" delegelerden biriydi.

35. Birinci kongrede izleyici olarak bulunan tek komünist olmayan kişi, Arthur Ransome'mış gibi görünüyor; Ransome'ın anlattıkları (*Six Weeks in Russia in 1919* (1919),s. 140-7) resmi kayıtlara hayal kırıklığı yaratacak kadar az şey ekler.

36. Keza kongrenin zabıtları da Almanca tutulmuş ve ilk olarak bu dilde yayımlanmıştır (*Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921): Rusça basım (*Pervii Kongress Kommunistiçeskogo Internatsionala*, 1921) Almancadan çevrilmiştir (Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 729-30). İkinci kongrenin dilsel yapısı daha fazla çeşitlilik gösteriyordu; İngiliz, Fransız ve çeşitli doğulu delegeler kendi dillerinde konuşmuşlardı (doğulu delegelerin bazıları İngilizce konuşmuştur). Rus delegeler Almanca konuşmayı sürdürdüler: Zinovyev ve Buharin Almancaları için özür dilemişler (*Der Zweite Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 59, 404), halbuki Lenin ve Troçki'ninki kadar kusursuz olmasa da onların Almancaları da gayet akıcıymış. Çevirilerin yetersizliği zaman zaman İngilizce konuşan delegeler tarafından şikâyet konusu edilmiş. Üçüncü kongrede ara sıra yapılan göndermelerin işaret ettiği üzere, başlıca konuşmalar Almanca yapılmıştır (örneğin *Protokol des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg 1921), s. 49 (Troçki), s. 626 (Zinovyev); ama Rusça dışında başka hiçbir dile çeviri yapılmayacağı ilan edilmiştir (*a.g.e.*, s. 28). Kasım 1922 tarihli dördüncü kongrede, yani Lenin'in katıldığı son kongrede de durum aynıymış gibi görünüyor; Temmuz 1924'te yapılan beşinci kongreden itibaren Rusça Almancayla rekabet etmeye başladı ve en sonunda onu geçerek hâkim dil haline geldi.

Herkesin bildiği gibi, Almanların tavrı gelecek için can alıcı önem taşıyordu. Yeni kurulan Alman Komünist Partisi'nin seçtiği iki delegeden sadece biri, Eberlein, Alman polisini atlatmayı başarabilmişti: Kongreye Albert takma adıyla katıldı. Gelgelelim yeni bir Enternasyonal yaratmaya erken olduğu gerekçesiyle karşı çıkma göreviyle gelmişti. Ülkelerinde eziyet gören ve zayıf durumda olan Alman komünistleri, mevcut koşullarda Moskova'da kurulan bir Enternasyonal'in karakter ve liderlik bakımından neredeyse sadece Rus olacağını seziyorlardı; komünizm Almanya'da ve Batı Avrupa'da daha da gelişene kadar beklenmesini tercih ediyorlardı.[37] Bu itirazlar ilk olarak 1 Mart 1919'da önde gelen delegelerden birkaçının katıldığı gayri resmi bir ön toplantıda su yüzüne çıktı.[38] Bu itirazlar, delegelerin ertesi gün resmi bir kongre sıfatıyla değil, bir "hazırlık konferansı" olarak toplanacakları söylenerek geçiştirildi. Zinovyev müstakbel Enternasyonal'in değil ama konferansın başkanlığına seçildi, Angelica Balabanov ve Vorovski de sekreter oldular.[39] Eberlein KPD adına bir Komünist Enternasyonal yaratılmasına "ilkesel hiçbir itirazı" olmadığını beyan etti, ama o anki görüşmelerin "halihazırdaki gücümüzü sınayacak ve hangi siyasi temeller üzerinde birleşebileceğimizi gözden geçirecek" bir konferansla sınırlandırılmasını istedi.[40] Sovyet toprakları dışındaki tek ciddi komünist partisinin karşı koyuşu ilk başta tayin ediciymiş gibi görünüyordu. Bolşevik delegasyonu bunu kabul etmekten başka çare göremedi ve Buharin'in bu yöndeki uzun konuşması can alıcı kararı ertelemeye razı olunduğunu ima ediyordu.[41] "Toplantıya yeni bir Enternasyonal'in kurucu meclisi olarak bakma önerisi", Balabanov'un sözle-

37. On yıl sonra Eberlein'ın anlattıklarına bakılırsa, Rosa Luxemburg, ölümünden birkaç gün önce kongreyi toplama niyetini duyunca (resmi davet onun eline ulaşmış olamaz), Eberlein'a KPD delegesi sıfatıyla Moskova'ya gidip yeni Enternasyonal'in kuruluşunu (hiç olmazsa bir iki aylığına) erteleme önerisinde bulunma görevini vermiş. Bu görevin verildiği, Luxemburg'un ölümünden sonra, Jogisches, Levi, Pieck ve diğer parti liderleri tarafından resmen doğrulanmıştır (*Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 9-10 (187-8), 1929, s. 194). Ernst Meyer'e göre, Eberlein Jogisches'den, eğer yeni Enternasyonal'i kurma kararı alınırsa Kongre'yi terk etme talimatı almış (*Bericht über den 5. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (1921), s. 27).

38. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 724-5; *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 57.

39. *Vos'moi S"ezd RKP(B)* (1933), s. 144; Balabanov Zimmerwald'da kurulan uluslararası sosyalist komitenin sekreterliğini yapmıştı.

40. *Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 76.

41. *A.g.e.*, s. 84-95; Bolşevik delegasyonunun tavrı Zinovyev tarafından şurada doğrulanır: *Vos'moi S"ezd RKP(B)* (1933), s. 137.

riyle, "genelde terk edilmişti" ki yeni gelen Avusturya delegesi Steinhardt, nam-ı diğer Gruber'in yaptığı ve Orta Avrupa'nın tamamını devrimin eşiğindeymiş gibi resmeden ateşli konuşma hâkim görüşü birdenbire tersine çevirdi.[42] Bu yeni atmosferde olayı daha fazla ertelemek korkaklık gibi görünüyordu ve Eberlein tek başına kaldı. Bir sonraki toplantıda Avusturya, İsveç, Balkan federasyonu ve Macaristan delegeleri tarafından bir Komünist Enternasyonal'in resmen kurulması önerildiğinde, Eberlein itirazlarını bir kez daha dile getirdi:

> Gerçek komünist partileri sadece birkaç ülkede var; çoğunda, daha birkaç hafta önce kuruldu; bugün komünistlerin olduğu birçok ülkede henüz bir örgüt yok... Batı Avrupa'nın tamamı yok. Belçika, İtalya temsil edilmiyor; İsviçre temsilcisi partisi adına konuşamaz; Fransa, İngiltere, İspanya, Portekiz yok; Amerika da bizi hangi partilerin destekleyeceğini söyleyebilecek konumda değil.[43]

Ama görüşmelerin uyumunu bozmaması için oylamaya katılmamaya ikna edildi; ve 4 Mart 1919'da konferans oybirliğiyle alınan bir kararla kendisini Komünist Enternasyonal'in ilk kongresine dönüştürdü.[44] Almanya'nın çekimser kalması (gerçi Eberlein kongre manifestosunu imzalamıştı) Alman komünistlerinin korktuğu tehlikenin önüne geçmek adına hiçbir şey yapamazdı. Hatta en baştan beri canı gönülden işbirliği yapmak, Rusların bilinçli bir planından çok ciddi rekabet eksikliğinin ürünü olan Rus egemenliğini en azından yumuşatabilirdi.

Bir Üçüncü ya da Komünist Enternasyonal'in, daha sonra yaygınlaşan adıyla Komintern'in kurulmuş olması, ilk kongrede yapılan her şeyden daha önemliydi. Kongrede bir "platform" ve "Bütün Dünya Proleterlerine" hitap eden bir manifesto benimsendi. Marx ile Engels'in *Komünist Manifesto*'yu yayımlamalarından beri geçen yetmiş iki (daha doğrusu

42. Angelica Balabanov, *Erinnerungen und Erlebnisse* (1927), s. 225-6; Reinstein da *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 9-10 (187-8), 1929, s. 191-2'de yayımlanan yazısında, haletiruhiyedeki değişimi Steinhardt'ın konuşmasına atfeder. Konuşmanın özeti (bu kongrenin stenografik kaydı tutulmamıştır) şurada bulunabilir: *Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 99-105.

43. *Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 134. Eberlein on yıl sonra yazdığı bir yazıda kongrenin özet kayıtlarında söylediklerinin yanlış aktarıldığından şikâyet etmiş ve serbest olsaydı, öneri lehinde oy kullanacağını, muhalefetinin nedenlerinin sadece taktik gereği olduğunu açıklamıştır (*Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 9-10 (187-8), 1929, s. 195-6; ama Eberlein o tarihte 1919'da Komintern'in kurulmasına karşı çıkmış tek kişi olma ününden kurtulmak istiyordu.

44. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 85. Ertesi gün, yani 5 Mart'ta, Pravda'da kongreden ilk defa bahsedildi; ertesi hafta boyunca Pravda'da görüşmelere dair uzun haberler yayımlandı.

yetmiş bir) yılda kapitalizmin yükseliş ve düşüşünü ve komünizmin gelişimini gözden geçiren bu manifesto, daha sonra Zinovyev tarafından "ikinci bir *Komünist Manifesto*" olarak tarif edilecekti.[45] Kongre, Lenin'in burjuva demokrasisini ve parlamentarizmi reddeden, proletarya diktatörlüğünü savunan (Lenin'in kongrede yaptığı ana konuşmanın teması buydu) bir dizi tezini onayladı; Bern konferansının "sarı" İkinci Enternasyonal'i diriltme çabalarını kınadı ve Antant Devletleri'nin emperyalizmi ile "beyaz" teröre saldırdı. Son olarak, acil tonu ve belli bir konuya odaklanan içeriğiyle diğer kongre belgelerinden ayrılan "Bütün Ülkelerin İşçilerine" başlıklı bir çağrı yayımladı. Çağrı kongrenin "Rus devrimci proletaryası ve onu yönlendiren partiye –Bolşevikler'in Komünist Partisi'ne–" duyduğu "minnet ve hayranlık" hislerini ifade ederek başlıyordu. Gelgelelim, Sovyet iktidarının yaptığı özgürleşme çalışmaları ve reformlar, Antant ülkelerinin yardımıyla başlatılan ve bu yardım olmadığı anda bitecek bir iç savaş yüzünden kesintiye uğramıştı. Dolayısıyla, ellerindeki bütün araçlarla ("gerekirse devrimci araçlar da dahil") kendi ülkelerinin hükümetlerine müdahaleyi kesmeleri, ordularını Rusya'dan çekmeleri, Sovyet rejimini tanımaları, diplomatik ve ticari ilişkiler kurmaları ve ulaştırmanın onarımı ve reorganizasyonuna yardımcı olmak için Rusya'ya "yüzlerce, hatta binlerce" mühendis, eğitimci ve vasıflı işçi göndermeleri için baskı yapmak "bütün ülkelerinin işçi kitlelerinin" göreviydi.[46] Kongre, Rusya, Almanya, Avusturya, Macaristan, Balkan Federasyonu, İskandinavya ve İsviçre komünist partilerinin temsilcilerinden oluşan, tıpkı parti merkez komitesi gibi, kongreler arasındaki sürede kurum adına hareket edecek bir "Komünist Enternasyonal yürütme komitesi" (IKKI) seçti; bir sonraki kongreden önce Komintern'e katılan diğer partiler IKKI'da bir sandalye kazanacaklardı.[47] Zinovyev IKKI'nın başkanı, Radek de sekreteri oldu. Berlin'deki hapishanede belirsiz bir süre kalacak olan Radek'in bu göreve getirilmesi, kapitalist dünyaya yönelik içi boş bir meydan okumaydı. Kongre dağılır dağılmaz, IKKI sekreterliği görevini Angelica Balabanov devraldı, ama bu görevde sadece birkaç hafta kal-

45. *Vos'moi S"ezd RKP(B)* (1933), s. 138; Troçki tarafından kaleme alınan manifesto şurada bulunabilir: Troçki, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 38-49.

46. Kongrenin temel kararları şurada bulunabilir: *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 9-10 (187-8), 1929, s. 53-88.

47. *Der 1. Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 200-1. Kararda diğer üyeleri Moskova'ya gelene kadar, IKKI'nın görevlerinin Rus delegasyonu tarafından yürütüleceği belirtiliyordu.

dı.[48] O an için IKKI'nın merkezinin Moskova'dan başka bir yerde olması imkânsızdı. Ama Zinovyev bunun geçici olduğu açıklamasında bulunuyor, "Üçüncü Enternasyonal'in ve yürütme komitesinin yerini mümkün olduğunca çabuk bir başka başkente, mesela Paris'e taşımayı başarabilirsek memnun olacağız," diyordu.[49]

Rusya'daki Sovyet rejimini desteklemeleri için "Bütün Ülkelerin İşçilerine" yapılan çağrı, bazı bakımlardan birinci Komünist Enternasyonal Kongresi'nin en önemli belgesiydi. Şüphe yok ki yeni örgüt, kurucuları tarafından kelimenin tam anlamıyla enternasyonal olacak şekilde –işlevini ve itibarını kaybetmiş "İkinci Enternasyonal"in halefi olarak– tasarlanmıştı. Lenin, nadiren yaptığı belagat gösterilerinden birini yaparak, Komintern'in kuruluşunu "uluslararası Sovyetler cumhuriyetinin öncüsü" olarak tarif ediyordu.[50] Ama doğduğu koşullar onu farklı bir kadere yöneltti. Lenin'in bakış açısındaki sürekli ve aşılmaz amaç ikiliği –Rusya'daki Sovyet iktidarının savunulması ve uluslararası devrimin ilerletilmesi– onun bu yeni organa bakışına damgasını vurmuştu; ve bu organın fiili kontrolünü yalnızca Rusların ellerine veren, kısmen öngörülmemiş koşullar, Komintern ile Sovyet rejimi arasındaki organik bağı tamamladı. 1919 Martı'nda Moskova'da olanlar, aslında aşağı yukarıda eşit kuvvette bir dizi ulusal komünist partinin kaynaşıp uluslararası bir örgüt oluşturması değil, bir dizi zayıf, hatta bazı durumlarda rüşeym halinde ve hâlâ biçimlenmemiş olan grubun, ana dayanağı ve itici gücü zorunlu ve kaçınılmaz olarak Sovyet devletinin iktidarı olan bir gruba tabi kılınmasıydı. Komintern'i yaratan ve ona nüfuzunu ve prestijini veren Sovyet iktidarıydı; buna karşılık, uluslararası komünist propaganda ve eylemlerin, tam da kapitalist dünyanın bütün gerici güçleri tarafından tehdit edildiği bir anda söz konusu iktidarın savunulmasına yardım etmelerini beklemek do-

48. Angelica Balabanov, *Erinnerungen und Erlebnisse* (1927), s. 228-9, 239-41.

49. Bu garanti kongre kayıtlarında bulunmasa da, Zinovyev tarafından birkaç gün sonra sekizinci parti kongresine verilmişti (*Vos'moi S"ezd RKP(B)* (1933), s. 139). Bu görüş, bütün Bolşevik liderlerin ortak görüşüydü. "Bugün," diye yazıyordu Troçki 1 Mayıs 1919 tarihli *İzvestiya*'da, "Moskova Üçüncü Enternasyonal'in merkezisiyse de, –kesinlikle eminiz ki– yarın bu merkez batıya geçecektir: Berlin'e, Paris'e, Londra'ya. Rus proletaryası dünya işçi sınıfının temsilcilerini Kremlin'de nasıl sevinçle ağırlamışsa, Batı Avrupa merkezlerinden birine yapılacak ikinci Komünist Enternasyonal kongresine kendi temsilcilerini daha da büyük bir sevinçle gönderecektir. Çünkü Berlin'de ya da Paris'te yapılacak bir enternasyonal komünist kongresi Avrupa'da ve muhtemelen bütün dünyada proleter devriminin tam zafer kazanmış olduğu anlamına gelecektir." (Troçki, *Soçineniya*, c. XIII, s. 28).

50. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 26.

ğaldı. İç savaşın bu can alıcı anında, Lenin'in kafasında en birincil görev doğal olarak "kapitalist devletlerce kuşatılmış proleter devletinin mücadelesi"ydi.[51] Ulusal ve uluslararası amaçlar, Sovyet rejiminin güvenliği ve proletarya devriminin çıkarları, bir kez daha ayrılmaz biçimde iç içe geçmişti. Lenin'in yeni örgütün dergisi *Kommunistiçeskii Internatsional*'ın ilk sayısında yayımlanan yazısında, basit hakikat italiklerle vurgulanarak dile getiriliyordu:

> Yeni üçüncü "Uluslararası İşçiler Derneği",[52] *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile* belli ölçüde *örtüşmeye çoktan başladı*.[53]

Mücadele aynı anda iki düzlemde –devrimci düzlemde ve devlet eylemleri düzeyinde– aralarında herhangi bir uyuşmazlık olduğu hissine kapılınmaksızın sürdürülüyordu.

Bu nedenle, Komünist Enternasyonal'in kuruluşunun Sovyet dış politikasında yeni bir başlangıca karşılık geldiğini ya da onun üzerinde herhangi bir dolaysız etkisi olduğunu ileri sürmek yanlış olacaktır. İç savaş başladıktan sonra, söz konusu politika zorunlu olarak hem ülke içinde hem de cephede düşmanın gücünün devrimci propaganda yoluyla çözülmesiyle ilgileniyordu. Komintern doğduğu sıralarda, savaştan bıkmış Alman ordularını çökertmeye yardım etmiş olan propaganda, zafer kazanmış savaştan aynı ölçüde bıkmış İtilaf Devletleri kuvvetleri üzerinde de benzer bir etki yaratmaya başlamıştı. 1919 Ocağı'nda barış konferansı amacıyla Paris'te toplanmış olan İtilaf Devletleri'nden devlet adamları, Rusya'yı birlikleriyle işgal etmeyi tartışırlarken, İngiliz Başbakanı meslektaşlarına açıkça "eğer şimdi Rusya'ya bu amaçla bin tane İngiliz birliği göndermeye kalkacak olursa, isyanlar çıkacağı"nı ve "Bolşevikler'e karşı askeri bir harekât başlatılırsa, bunun İngiltere'yi Bolşevik yapacağını ve Londra'da bir Sovyet kurulacağını" söylüyordu.[54] Lloyd George, âdeti olduğu üzere, belagat yapıyordu. Ama işlek zekâsı semptomları doğru teşhis etmişti. 1919'un ilk aylarında Odessa'da ve diğer Karadeniz limanlarında bulunan Fransız donanmasında ve Fransız askeri birliklerinde çıkan ciddi isyanlar, Nisan başlarında zorunlu bir tahliye yapılma-

51. *A.g.e.*, c. XXIV, s. 56.
52. 1864'te Londra'da kurulan Birinci Enternasyonal'in resmi adı böyleydi.
53. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 247.
54. *Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference, 1919*, c. III (1943), s. 590-1.

sını gerekli kılmıştı. 1919 Martı'nda Savaş Bakanlığı'ndaki Askeri Harekâtlar Dairesi Müdürü, Arhangelsk cephesinde İngiltere'nin komutası altında bulunan, çeşitli milletlerden birliklerle ilgili olarak, moralleri "düşmanın gittikçe artan bir enerji ve maharetle gerçekleştirdiği son derece etkin ve sinsi Bolşevik propagandasına kurban düşmelerine yol açacak kadar bozuk" raporu veriyordu.[55] Ayrıntılar çok sonraları resmi Amerikan raporlarından anlaşılıyordu. 1 Mart 1919'da cepheye gitme emrini alan Fransız birlikleri arasında bir isyan çıktı; birkaç gün önce bir İngiliz piyade bölüğü "cepheye gitmeyi reddetmiş"ti, kısa bir süre sonra da bir Amerikan bölüğü "bir süre cepheye dönmeyi reddetti."[56] Bu tür tecrübeler ışığında, İngiliz Hükümeti 1919 Martı'nda Kuzey Rusya'yı tahliye etmeye karar verdi, ama aslında tahliye ancak altı ay sonra tamamlandı.

Birliklerde çıkan isyanlar kadar İngiltere'nin sanayi merkezlerindeki yaygın hoşnutsuzluk da önemli bir etkendi. Ateşkes döneminde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Londra'daki Amerikan elçiliğine ilettiği bir raporda "başta Clyde ve Güney Galler olmak üzere bazı merkezler dışında, halihazırda Bolşevizm tehlikesi yok." Yine de iş şansa bırakılmıyordu:

> Bu ülkeye dışarıdan gelebilecek Bolşevik propagandası, kesilip yok edilmek amacıyla dikkatle takip ediliyor, ülke içinde gizlice basılan kışkırtıcı literatür konusunda da mümkün olduğunca aynı önlemler alınıyor. Bu arada halkı Bolşevizm'in gerçek anlamı konusunda eğitmek amacıyla çeşitli broşürler dikkat çekmeden dağıtılarak karşı-propaganda çalışmaları da yürütülüyor ve genelde işçilerin okuduğu Pazar gazetelerinde uygun içerikli yazılar yayımlanıyor.[57]

Bir genel grev çağrısında bulunarak kamu düzenine meydan okuma yolundaki ilk ciddi girişim 1919 Ocağı'nın sonlarında Glasgow'da yapıldı; "Kızıl Cuma" uzun süre Clyde'daki devrimci hareketin zirve noktası olarak hatırlandı. Siyasi huzursuzluk, 9 Şubat 1919'da Albert Hall'da düzenlenen ve bir "Rusya'dan Ellerinizi Çekin" kampanyası başlatan bir toplantıyla hükümetin Rusya politikası üzerinde odaklandı. Bir ay sonra Komintern'in kuruluş kongresinde İngiliz delegesi Fineberg, gerçeklerin de destekler gibi göründüğü bir dille konuşuyordu:

55. *The Evacuation of North Russia, 1919*, Cmd 818 (1920), s. 25.

56. Kuzey Rusya'da İtilaf Devletleri kuvvetleri arasında Sovyet propagandası etkisiyle meydana gelen sayısız emre itaatsizlik ve küçük çaplı isyan olayı şuralarda anlatılır: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (Washington, 1937), s. 620-3; [J. Cudahy], *Archangel, the American War with Russia* (1924), s. 99, 126-7 ve C. Maynard, *The Marmansk Venture* (tarihsiz [1928], s. 190.

57. *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, c. I (1931), s. 727-8.

Grev hareketi bütün Avrupa'ya yayılıyor ve bütün sanayi dallarını etkiliyor. Orduda disiplin çok zayıfladı ki bu başka ülkelerde devrimin ilk semptomu olmuştur.[58]

Lenin o sıralarda bir İngiliz muhabire "İngiltere size etkilenmemiş gibi görünebilir, ama mikrop çoktan oraya ulaştı bile" diyordu.[59]

Bu arada Orta Avrupa'da açlık salgını yaşanıyordu ve her yerde düzensizlik hâkimdi; Hollanda ve İsviçre gibi barışçıl, tarafsız ülkelerde bile grevler ve kargaşalar oldu. 21 Mart 1919'da, Komintern'in kuruluş kongresinin dağılmasından tam on beş gün sonra, Budapeşte'de bir Sovyet cumhuriyeti ilan edildi. Ertesi gün, Paris'te bulunan House endişelerini günlüğünde şöyle ifade ediyordu:

Bolşevizm her yerde zemin kazanıyor. Macaristan daha yenilerde teslim oldu. Bir barut fıçısının üzerinde oturuyoruz ve bir gün bir kıvılcım onu ateşleyebilir.[60]

Hemen hemen aynı sıralarda Lloyd George, Clemenceau'nun barış konferansındaki inatçılığını kırmayı amaçlayan gizli bir notta durumu şöyle dramatize ediyordu:

Avrupa'nın tamamı devrim ruhuyla dolmuş durumda. İşçiler arasında savaş-öncesi koşullara karşı sadece derin bir hoşnutsuzluk değil, derin bir öfke ve isyan hissi de görülüyor. Avrupa'nın bir ucundan öbürüne kadar her yerde, siyasi, toplumsal ve ekonomik yönleriyle mevcut düzenin tamamı halk kitleleri tarafından sorgulanıyor.[61]

Nisan başlarında Münih'te de bir Sovyet cumhuriyetinin kurulduğu ilan edildi. Dünya devrimi ilerliyordu. Aynı ay sendikalar merkez konseyine Kolçak aleyhindeki seferberliğe tam destek vermeleri çağrısında bulunan Lenin, Odessa'daki Fransız isyanlarını ve Orta Avrupa'daki Sovyet cumhuriyetlerini "uluslararası ölçekte zaferimizin bütünüyle garanti altında" olduğunun kanıtları olarak zikrediyordu; Kızıl Meydan'daki 1 Ma-

58. *Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 70. ABD'de, Haziran 1919 tarihli son derece renkli bir resmi istihbarat raporuna göre, New York'taki tanınmayan Sovyet temsilcisi Martens'in bürosu, "şu ana kadar Lenin'in partisinin Rusya dışında herhangi bir ülkede başlattığı en büyük ve en tehlikeli propaganda" girişimine sahne oluyordu (*Foreign Relations of the United States, 1919: Russia* (1937), s. 147). "Rusya'dan Ellerinizi Çekin" Komitesi'nin talepleri arasında, İngiliz birliklerinin geri çekilmesi, "beyazlar"a ve ablukaya verilen desteğin sona erdirilmesi ve Sovyet Hükümeti'yle diplomatik ilişkiler kurulması vardı (W. P. ve Z. K. Coates, *A History of Anglo-Soviet Relations* (1943), s. 141).

59. A. Ransome, *Six Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 149.

60. *The Intimate Papers of Colonel House*, der. C. Seymour, c. IV (1928), s. 405.

61. *Papers Respecting Negotiations for an Anglo-French Pact*, Cmd 2169 (1924), s. 78.

yıs konuşması da şu sloganlarla bitiyordu: "Yaşasın uluslararası Sovyetler cumhuriyeti! Yaşasın komünizm!"[62] Zinovyev'in Komintern dergisinin ilk sayısında yaptığı, bir yıl içinde Avrupa'da komünizm kurmak için bir mücadele verilmiş olduğunun bile unutulmaya başlayacağı şeklindeki ünlü kehanetinin yanı sıra,[63] ondan çok daha soğukkanlı biri olan Lenin bile, Versay anlaşmasından ilham alıp Almanya'da "muazzam bir devrimci hareket" keşfediyor ve şu öngörüde bulunuyordu: "Bu Temmuz bizim son zor Temmuzumuz olacak, gelecek Temmuz'da uluslararası Sovyet cumhuriyetinin zaferini selamlıyor olacağız."[64] Bu arada olası her araçla –Komintern sadece bunların en yenisi ve en kapsamlısıydı– sürdürülen devrimci eylem yoluyla düşman cepheyi temelinden çürütmek, Sovyet Hükümeti'nin halen başvurabildiği tek etkili dış politikaydı; ve 1919 yazında mükemmel bir kâr getiriyor gibi görünüyordu.

Bu yüzden Narkomindel'in başı olan Çiçerin'in, Komintern'in başkanı olan Zinovyev'le aralarından su sızmaması ve bu iki organın dilinin birbirinden hemen hiç farklı olmaması hiç de anormal görünmüyordu. 1919 Nisanı'nda Münih'te bir Sovyet hükümeti kurulduğunda, Çiçerin bu cumhuriyeti *İzvestiya*'da yayımlanan bir mesajla selamlıyordu:

> İtilaf Devletleri'ndeki devrimci sosyalistlerin bizlerle güçlerini birleştirecekleri ve her türlü saldırıya karşı Bavyera cumhuriyetine destek verecekleri günün uzak olmadığından emin olabiliriz. Size yönelen her darbe bize yöneltilmiştir. Bütün işçilerin ve sömürülen halkların refahı için verdiğimiz devrimci mücadeleyi tam bir birlik içinde sürdürüyoruz.[65]

Macaristan ve Bavyera Sovyet cumhuriyetlerine selamlarını yollayan VTsIK da şu inancı ifade ediyordu: "Bütün dünyanın proletaryası, Avrupa'nın üç ülkesinde işçilerin ayaklanarak zafer kazandığı çarpıcı örnekleri görünce, zafer kazanacağına tam bir inanç duyarak onları takip edecektir."[66] On gün sonra Çiçerin, İtilaf Devletleri işçilerine hitaben, bu devletlerin iç savaşta "beyaz" kuvvetlere verdiği yardımı ve uyguladıkları ablukayı protesto eden bir çağrı imzaladı.[67]

Versay'da İtilaf Devletleri'nin barış koşulları Almanya'ya ilk olarak

62. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 230, 269.
63. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 1 (Mayıs 1919), col. 25.
64. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 381.
65. *İzvestiya*, 9, 10 Nisan 1919'dan aktaran A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 352.
66. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), 237-8.
67. *A.g.e.*, s. 238-42.

açıklandığında, yeni bir fırsat doğdu. Zinovyev IKKI adına bir bildiri yayımladı; "proleter devrimi bütün dünyanın ezilen sınıflarının tek kurtuluşudur" diyen bildiri şu sözlerle sona eriyordu:

> Kahrolsun Versay barışı, kahrolsun yeni Brest!
> Kahrolsun sosyal hainlerin hükümeti!
> Yaşasın bütün dünyadaki Sovyetlerin iktidarı.[68]

Aynı sıralarda Çiçerin de IKKI tarafından Almanca ve Fransızca olarak yayımlanan, *Alman İşçisine* başlıklı, aynı devrimci çağrıyla sona eren bir broşür çıkardı:

> Yerin komünist devrimci savaşçıların safındadır; burada şu anda yaşadığın güçlüklerden kurtuluş yolunu burada bulacaksın.[69]

Rusya'da olduğu gibi, Almanya'da da şu andaki konuma tek uygun seçenek devrimci eylemmiş gibi görünüyordu. Çiçerin 1919 Ekimi'nde Komintern'in dergisinde çıkan bir yazısında *İki Enternasyonalin Dış Politikası*'nı analiz ediyordu. Komintern'in bütün faaliyetlerinin "proleter bir dış politika – olası bütün durumlarda işçi örgütleri arasında temas ve yardımlaşma" oluşturduğunu söylüyordu. 1919 yazının iyimser havasıyla, yazı boyunca çoğul kullanarak "Sovyet cumhuriyetleri"nden bahsediyordu:

> Bütün ülkelerin devrimci proleter partileri ve gruplarının karşısında, devrimci Sovyet hükümetlerinin uluslararası konumunu garanti altına almak ve güçlendirmek için mücadele etme görevi vardır. Devrimci Sovyet zemini üzerinde saf tutan bu parti ve gruplar için yeni bir dış politika programı ancak bu çerçevede oluşturulabilir.

Bu hükümetlerin "diğer mevcut hükümetler arasında *de facto* varolan hükümetler sıfatıyla, bunlarla belli ilişkilere girmek zorunda olduklarını ve bu ilişkilerin de hesaba katılması gereken bazı yükümlülükler getirdiğini" kabul ediyordu. Ama öte yandan, Sovyet hükümetleri –Çiçerin burada muhtemelen Milletler Cemiyeti'ni düşünüyordu– "herhangi bir emperyalist hükümetler birliğine katılmaktan uzak durmalı"ydılar.[70] O sıralarda proleter bir dış politikanın içeriği, işçiler ve işçi hükümetleri arasındaki yardımlaşmadan ibaretmiş gibi görünüyor. Başka hiçbir şey gerekli ya da uygulanabilir değildi.

68. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 2 (Haziran 1919), col. 149-50. Bu duyurunun Almancası şurada yayımlanmıştır: *Die Internationale*, c. I, No. 11-12 (18 Ağustos 1919), s. 244-8.
69. G. Çiçerin, *An den Deutschen Arbeiter* (Moskova, 1919).
70. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 6 (Ekim 1919), col. 817-28.

Ama alametlerin hepsi uğurlu sayılmazdı. 1 Mayıs 1919'da, kendi başına kalan ve Prusya proletaryasından ciddi bir destek alamayan Bavyera Sovyet cumhuriyetinin etkisiz kariyeri de kaçınılmaz olarak sona erdi. Haziran ayı ortalarında Viyana'daki bir komünist ayaklanma girişimi yüz kızartıcı bir biçimde bastırıldı. 1919 Ağustosu başlarında biraz daha dişe dokunur durumda olan Macar Sovyet rejimi de iç ihtilaflara ve batılı İtilaf Devletleri'nin desteklediği Romanya birliklerinin müdahalesine yenik düştü. Bu yenilgiler ve dünya devriminin zaman çizelgesindeki gecikme, RSFSC'yi kendisine düşman bir kapitalist dünyada hiçbir dış yardım alamaz hale getirdi. 1919 sonbaharında Sovyet iktidarına karşı saf tutan bütün "beyaz" kuvvetler de –Sibirya sınırlarında Kolçak, Petrograd önlerinde Yudeniç, Ukrayna ve Orta Rusya'da da Denikin– faaliyetlerinin ve başarılarının zirvesine çıktılar. Ekim ve Kasım ayları rejimin varlığının pamuk ipliğine bağlı olduğu can alıcı noktaya karşılık geliyordu.

Yeni kurulan Komünist Enternasyonal ilk adımlarını bu kasvetli ve düşman dünyada attı. İtilaf Devletleri'nin desteklediği "beyaz" Rus orduları Sovyet topraklarının iyice derinlerine girmişlerdi; periferideki bütün ana noktalarda düşman kuvvetleri kamp kurdu. Her yerde sınırlar kapatıldı. *Cordon sanitaire*, emniyet şeridi, bir gerçeklik haline gelmişti. Yabancı gazeteler bile Moskova'ya ya düzensiz geliyor ya da hiç gelmiyordu; Lenin'in bu yıl yazdığı yazılar dışarıda olup bitenlerle ilgili doğru ya da güncel bilgiler elde etmenin güçlüğüne dair şikâyetlerle doludur.[71] Komintern'in dergisi, *Kommunistiçeskii Internatsional*, Zinovyev'in editörlüğünde yıl boyunca düzenli olarak çıktı. Ama kalıcı bir organizasyonun olsa olsa çekirdeği yaratılmıştı; ve 1919 yazının ümitsiz koşullarında onu etkili hale getirecek hiçbir adım atılamıyordu.[72] Komintern'in kuruluş kongresinde Hollanda delegesi olan Rutgers, 1919 Ekimi ortalarında Hollanda'ya gitmek üzere Moskova'dan ayrılırken, Lenin ona Hollanda'da Batı Avrupa için bir Komintern bürosu kurma ve orada bir uluslara-

71. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 27-9, 35, 317, 475.

72. Angelica Balabanov'un Komintern'in ilk ayları konusunda söylediklerine, Zinovyev'e duyduğu aşırı düşmanlık damgasını vurmuştur, ama çizdiği genel kafa karışıklığı ve entrika tablosu makuldür. Balabanov IKKI'da Rusların hâkim olduklarında ısrar eder; bundan kaçınmak da pek mümkün değildi, çünkü komite bir yanda "Rus Komünist Partisi'nin en tecrübeli üyeleri"nden, bir yanda da "daha önceleri Enternasyonal'le ve hatta hareketle hiçbir alakaları olmamış... meçhul ve değersiz unsurlardan, otorite karşısında tir tir titreyen zırcahillerden" oluşuyordu (Angelica Balabanov, *Erinnerungen und Erlebnisse* (1927), s. 239-40).

rası konferans toplama görevi verdi – Moskova'nın tecridini aşmaya yönelik gelişigüzel ve biraz ümitsizce bir girişimdi bu.[73] Dünya devriminin gerçekleşeceği zamana dair son derece iyimser tahminlere rağmen, Sovyet liderlerinin bunu teşvik edecek maddi imkânları hiçbir zaman, Komintern'in kuruluşundan sonraki altı ay içinde olduğu kadar az olmamıştı muhtemelen; 1917'den sonra yurtdışındaki aşırı Sol partiler hiçbir zaman sorunlarıyla, Moskova'dan bu kadar az yardım alarak ya da bu kadar az müdahale görerek yüzleşmemişlerdi kesinlikle.

Komintern'in kurulmasından sonra Alman Komünist Partisi ile her türlü temas kaybedilmiş gibiydi; uzun bir süre Moskova'da onunla ilgili olarak, *Rote Fahne*'nin Berlin'de yasadışı şekilde ama düzenli olarak çıktığı ve diğer Alman şehirlerinde de benzer komünist dergiler çıktığından başka bir şey bilinmiyordu.[74] 1919 Ocağı'ndaki felaketten beri partinin talihi yaver gitmiyordu. Rosa Luxemburg'un ölümünden sonra partiden geri kalanın lideri olarak kabul edilen Jogiches de tıpatıp aynı koşullarda 10 Mart 1919'da öldürüldü. Ondan sonra sıra, 1915'te Zimmerwald konferansına katılmış olan ve Luxemburg'dan sonra Spartakusbund'daki en seçkin entelektüel olan Paul Levi'ye geldi, ama Levi bir lider ya da eylem adamı karakterinden yoksundu. Berlin'de 1919 Nisanı'nda yapılan ikinci ve sonuncu Tüm Almanya İşçi ve Asker Konseyleri Kongresi'nde, sadece bir komünist delege vardı. Oturumlar çoğunluktaki SPD ile azınlıktaki USPD arasındaki mücadeleyle geçti. Ama bu mücadele bütünüyle gerçekdışıydı, çünkü her iki taraf da Şubat'tan beri Weimar'da yürürlükte olan genel oyla seçilmiş Millet Meclisi'nin otoritesini kabul ediyordu; Lenin de uzaklardan, parlamenter demokrasinin bir Sovyetler rejimi ile bağdaşabileceğine inanan USPD liderlerinin tutarsızlığıyla alay ediyordu.[75] Bavyera'daki Sovyet rejiminin hızlı çöküşü, ideolojik ya da örgütsel eksikleri ne olursa olsun, Alman devrimi davasına indirilen bir diğer darbe oldu; bu davanın savunucuları da 1919 yazında yaygın bir moral bozukluğu ve geri çekilme atmosferine teslim oldular.[76] 1919 Ocağı'nda ilan edilen "muhasara hali"nde KPD yasadışı bir örgüt haline geldi ve ancak gizli gizli çalışabiliyordu. Versay anlaşması bile yaygın atalet halini dağı-

73. *Istorik Marksist*, No. 2-3, 1935, s. 90-1.
74. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 476. 75. *A.g.e.*, s. 317-19.
76. İki yıl sonra Bavyeralı komünist Thomas bir parti kongresinde "erken doğmuş Bavyera Sovyet cumhuriyetinin devrilmesi, aynı zamanda Alman devriminin de yıkılması anlamına geliyordu" demiştir (*Bericht über den 5. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (1921), s. 77).

tamadı. IKKI'nın anlaşmayı ateşli bir biçimde reddetmesi, KPD'nin beyanlarında çok zayıf bir yankı buldu. Levi'nin analitik ve şüpheci kaleminin damgasını taşıyan, partiye ait "Barış Üzerine Tezler"de, savaştan önce Almanya'yı yönetmiş olan askeri hükümet biçiminin şu anda restore edilmiş olduğu ve "iflas etmiş bir emperyalizm ortamında" barış koşullarının kabul edilmesinin de reddedilmesinin de aynı ölçüde feci sonuçlar yaratacağı ileri sürülüyordu.[77] Herkese dağıtılmak üzere hazırlanan bir bildiride, proletarya için her ikisinin de sonuçlarının aynı olacak olmasına rağmen, bu koşulların kabulünün "karşı devrime nefes alma imkânı" vereceği, oysa bunları reddetmenin Alman burjuvazisinin "en nihayet yok olup gideceği son krizi"ne girmesini hızlandıracağı gerekçesiyle ret tercih ediliyordu.[78]

1919 yazının sonlarında KPD gerçekten de temas kuracağı önemli bir Rus buldu. Radek, 1919 Şubatı'nda tutuklanışından sonra, uzun bir sorgulama sürecinden geçmiş ve altı ay boyunca hücre hapsinde tutulmuştu. Daha sonra, anlaşılan Alman Savaş Bakanlığı'ndan kaynaklanan bir kararla, hapishanede özel bir hücreye nakledildi, burada yaklaşık dört ay boyunca kendi deyimiyle bir "siyaset salonu" açtı. 1919 Aralığı'nda hapishaneden çıkarıldı ve Moskova yolculuğu için gerekli ayarlamaların tamamlanmasını beklerken Berlin'de önce Bolşevikler'e sempati duyan emekli bir generalin, sonra da bir polis komiserinin apartmanında kaldığı son birkaç haftayı düpedüz polis gözetimi altında geçirdi ve en sonunda 1920 Ocağı'nda Moskova'ya döndü.[79] 1919 Ağustosu ile yılın sonu arasında geçen dönemde, Radek bu sayede dış dünyayla bol ve çeşitli temaslar kurabilmiş ve kısa zamanda KPD içinde benzersiz bir prestij ve nüfuz kazanmıştı. Kendi anlatımına göre, KPD liderlerinin hapishanede kendisini ziyaret etmelerine onları afişe etmek korkusuyla izin vermemişti,

77. *Die Internationale*, c. I, No. 2-3 (30 Mayıs 1919), s. 28-32.

78. Aktaran O. K. Flechtheim, *Die KPD in der Weimarer Republik* (Offenbach, 1948), s. 56.

79. Radek'in bu deneyimle ilgili, epey gamsız bir edayla kaleme alınmış anıları yedi yıl sonra, *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 163-72'de yayımlanmıştır. Dış dünyayla kurduğu ilk bağlantı, Karl Moor takma adını benimsemiş, Avusturya kökenli bir İsviçreli sosyal demokrat duayenle olmuş; Moor "onun yardımı olmasa bana ulaşamayacak olan birçok kişiyle görüşmeler ayarlamaya başladı"; Radek'in sıkı hücre hapsinden imtiyazlı hücreye geçtiği tarihle ilgili tek veri, bu olayın "kahraman Macar devriminin ezildiği sıralarda, yani 1 Ağustos 1919'dan sonra olmuş olduğudur (*a.g.e.*, s. 168). Onu hapishanede sürekli ziyaret eden Ruth Fischer gereken iznin Savaş Bakanlığı'ndan alındığını belirtir (*Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 206-7); Savaş Bakanlığı'nın Radek lehine müdahalesinin nedenleri ileride anlaşılacak.

ama onlarla düzenli olarak yazışmış ve liderlik beceriksizliklerini fark etmişti: İşte bu sıralarda partinin ve Alman devriminin geleceğine ilişkin şüpheci bir bakış açısı edindi ve bu bakış açısı sonraki bütün düşünce ve eylemlerine damgasını vurdu. Hapishaneden çıktıktan sonra, Levi, Clara Zetkin ve belli başlı bütün liderlerle görüştü.[80] Ama, her halükârda Kopp'un yarı resmi Sovyet delegesi sıfatıyla Berlin'e geldiği[81] 1919 Kasımı'na kadar ne Radek ne de Berlin'de bulunan herhangi biri Moskova'yla düzenli iletişim kurma imkânına sahipti. Ne yaptıysa kendi adına yaptı.[82]

1919 sonbaharında, bu örgütlenme eksiklerini telafi etmek amacıyla, Berlin'de Komintern'in "batı Avrupa sekretaryası" oluşturuldu. Bu adımın kimin inisiyatifiyle, Ekim ayında Moskova'da Rutgers'a verilen, Hollanda"da bir "batı Avrupa bürosu" kurma görevinden önce mi sonra mı atıldığını, hatta Komintern'in Moskova'daki merkez karargâhına hiç danışılıp danışılmadığını belirlemek artık mümkün değildir: Bu iki kuram arasında örtüşme ya da çatışma olması tehlikesinin kimsenin aklına gelmemiş olması, varlığının ilk yılında Komintern örgütünün içinde bulunduğu kaotik ve şekillenmemiş durumun belirtisidir. Tali veriler, bu yeni hamlede Radek'in rolü olduğunu gösterir. Sekretarya şefleri, Hamburg'da yasadışı bir Komintern matbaası kurmayı başaran Bavyeralı bir komünist olan Thomas ve 1918'de Berlin'de Joffe'nin liderliğindeki Sovyet ticaret delegasyonuna katılan, Polonya kökenli bir komünist olan Bronski'ydi; ikisi de Radek'i hapishanede ziyaret edenlerdendi.[83] Batı Avrupa sekretaryası doğuşunu, Ekim devriminin ikinci yıldönümü vesilesiyle, Rusya'ya müdahale edilmesine karşı çıkmaları için dünya işçile-

80. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 166-7, 171; KPD liderleri hakkındaki yargıları daha sonraları yaşadıkları başarısızlıkları yansıtıyor olabilir. Radek'in Almanya'da devrim konusundaki kötümserliği, Rusya'daki devrimin hayatta kalması konusunda da kötümserliğe kapılınasına neden oluyordu, çünkü bütün Bolşevikler'in düşüncesinde bu iki devrim hâlâ birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı görülüyordu. Ruth Fischer (*Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 93), Yudeniç saldırısı sırasında Radek'in hapishanedeki odasında durmadan volta attığını ve her an gelebilecek bir felaket haberini beklediğini anlatır.

81. Kopp için bkz. aşağıda s. 297.

82. Radek Berlin'deki Ukrayna temsilciliğine atandığını *The Times*'dan öğrenmiş (*Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 162) ve 1919 Martı'nda Moskova'da yapılan sekizinci parti kongresinin belgelerini ancak sekiz ay sonra Kopp Berlin'e getirince elde edebilmiş (*a.g.e.*, s. 169).

83. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 167-8; Bronski "ilk devrim dalgasının geri çekilmiş olduğu ve yapılması gereken işin kitleleri bir sonraki dalga için örgütlemek olduğu" konusunda Radek'le aynı fikirdeydi (*a.g.e.*, s. 167). Levi ile Zetkin 1919 Kasımı'nda Berlin'deki dairesinde Radek'i ziyaret ettiklerinde, Radek onların Batı Avrupa sekreterliği için "tezler" kaleme almalarına yardım etmiş (*a.g.e.*, s. 171).

rine çağrıda bulunan bir manifestoyla muştuladı. Eğer Avrupa işçileri Rus devriminin yardımına koşmazlarsa, o zaman Rusya işçilerinin şunu demeye hakları olacaktı: "Biz proletaryanın kurtuluşu için her şeyi feda ettik, siz hiçbir şeyi etmediniz. Bizler özgür insanlar olarak ölüyoruz, sizlerse köle olarak yaşamaya mahkûm olacaksınız."[84] Sekretaryanın başlıca görevi, Rusya'daki Sovyet rejiminin gidişatı ve başarıları hakkında bilgi verici yayınlar yapmaktı. Ama resmi Komintern belgelerini teslim almak dışında Moskova'yla pek bir teması yokmuş ve herhangi bir siyasi statü ya da öneme sahip değilmiş gibi görünüyordu.[85] Komintern'in 1920 Temmuzu'nda yapılan ikinci kongresinde bir konuşmacı onu "sınırlı, dar ve enternasyonal değil belli ölçüde milliyetçi" bir kuruluş olarak tarif ediyordu.[86]

Bu arada KPD'de bir kriz yaşanmıştı. KPD'nin birinci kongresinde çoğunluğun parlamento seçimlerine ve mevcut işçi sendikalarına katılmayı reddetme yönündeki görüşleri kayıtlara geçmişti.[87] 1919 Ocağı'nda partinin Millet Meclisi seçimlerine katılmamasıyla bu kararların birincisi yerine getirilmişti (gerçi bunun da özel nedenleri vardı, çünkü meclis mevcut işçi ve asker vekilleri konseylerinin rakibi konumundaydı). Ama sendikalardan çekilme yolunda hiçbir adım atılmış değildi; partinin mevcut liderleri yönetiminde atılacağı da yoktu. Bütün mesele 1919 Ağustosu'nda düzenlenen bir parti konferansında yeniden gündeme geldi; liderler Ocak ayında alınan karardan dönülmesi için baskı yaparken, Hamburglu iki komünist Laufenberg ile Wolffheim'ın başını çektiği önemli bir muhalefet grubu bütün komünistlerin mevcut sendikalardan çekilip tek ve kapsayıcı bir komünist sendika kurmalarını istiyordu.[88] 1919 Ekimi'nde Heidelberg semtinde gizlice toplanan ikinci parti kongresinde bu en önemli mesele olarak öne çıktı.

84. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 7-8 (Kasım-Aralık 1919), col. 1099-102; bu, Komintern'in resmi dergisinde Batı Avrupa sekreterliğinden bahsedilen çok az sayıda vesileden biridir. Manifestonun garip bir özelliği, Komünist Enternasyonal'e daha henüz doğmamış muamelesi yapar gibi görünmesiydi: "Dünya gericiliğinin Enternasyonal'i yeniden doğdu. Dünya devriminin beşiğine karşı, Sovyet Rusya'ya karşı harekete geçiyor. Bu nedenle dünya devriminin Enternasyonal'ini kurmak şarttır."

85. R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 134-5; *Bericht über den 3. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (tarihsiz), s. 77 (Clara Zetkin'in bu konudaki sözleri aşağıda s. 164, not 9'da aktarılmaktadır).

86. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 590.

87. Bkz. yukarıda s. 105.

88. O. K. Flechtheim, *Die KPD in der Weimarer Republik* (Offenbach, 1948), s. 59.

Bu noktada, o sıralarda ayrıcalıklı hücresinin imkânlarından yararlanmakta olan Radek müdahale etti.[89] Bolşevikler'in parlamento seçimlerine ve işçi sendikalarına katılma lehindeki öğretisi gayet açıktı ve hiçbir ikircik taşımıyordu, Radek de bu öğretiyi yorumlayan, Heidelberg kongresinde okunan ve daha sonra KPD tarafından ayrı bir kitapçık olarak yayımlanan bir konuşma metni yazdı.[90] Ama kongrenin başlamasından kısa bir süre önce, Ruth Fischer Radek'i ziyaret edip Bronski'nin bir mesajını iletti; bu mesaja göre Levi kongreye, seçimlere ve sendikalara katılmayı onaylamakla kalmayıp ona karşı oy kullananları da partiden ihraç edecek bir önerge sunmak niyetindeydi. Bu bilgi KPD'nin küçüklüğünden ve tecrit edilmişliğinden zaten rahatsız olan[91] ve onu iyice önemsiz bir siyasi hizip konumuna indirecek bir bölünmeye bütünüyle karşı olan Radek'i telaşa düşürdü. Çabucak Levi'ye bir mektup yazıp ondan meseleyi bir disiplin değil ikna meselesi haline getirmesini ve partiyi bölmemesini rica etti ve mektubu Heidelberg'e götürmesi için Ruth Fischer'e verdi.[92] Son anda gelen[93] bu uyarıyı umursamayan Levi, tezlerini kongreye değiştirmeden sundu ki bu tezlerin son maddesi bunlarda ortaya konan gö-

89. Radek'in yedi yıl sonra söylediklerine bakılırsa, Levi'den aldığı ve onun Hamburg grubunun bakış açısına yaklaştığını gösteren mektup yüzünden müdahalede bulunmuş (*Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 166-7); ama o zamanki hiçbir belge bunu doğrularmış gibi görünmüyor.

90. K. Radek, *Zur Taktik des Kommunismus: Ein Schreiben an den Oktober-Parteitag der KPD* (Hamburg, 1919); Radek Hamburg grubunun görüşlerini Proudhonculukla, anarşizmle ve Amerikan Dünya Sanayi İşçileri grubunun sendikalizmiyle karşılaştırıyor ve buna "yeni Hamburg-Amerika hattı" adını veriyordu (*a.g.e.*, s. 10-11).

91. Kendi söylediklerine göre, Radek o sıralarda USPD'nin sol kanadıyla söz konusu partide bölünmeyi teşvik etmek amacıyla temas kurmak istemekle kalmamış, ama SPD'den gelen az sayıdaki ziyaretçilerinden biri olan *Vorwärts* dergisinin editörü Stampfer'e, Sovyetler'i diriltmek koşuluyla müstakbel bir karşı devrimci *putsch*'u savuşturmak amacıyla KPD ile SPD arasında bir "geçici blok" kurulmasını da önermiş ve Stampfer bu koşulu reddetmiş (*Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 167, 170). Anlaşılan, Laufenberg ile Wolffheim da ziyaretine gelmişler (R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 92); yedi yıl sonra, ortodoksinin iyice sertleştiği bir zamanda yazdığı için, isyancı bir grubun liderleriyle kurduğu bu temastan bahsetmemiş. Radek'in o zamanki görüşleri konusunda anlattıkları daha sonra olup bitenlerden etkilenmiş olabilir; daha sonraları ortaya çıkan "birleşik cephe" taktikleri konusunda olduğu kadar açık seçik bir biçimde öngörmüş değildir muhtemelen. Ama anlattıkları, başka kanıtlarla doğrulanabilecek şeylerle büyük ölçüde örtüşmektedir.

92. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 168; R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 207. *A.g.e.*, s. 118-19'da bu kongreye daha önce yapılan atıf yanıltıcıdır: Muhalefete kongrenin son toplantısının bildirilmemiş olmasının nedeni, çoktan partiden ihraç edilmiş olmalarıdır.

93. P. Levi, *Was Ist das Verbrechen? Die März-Aktion oder die Kritik daran*? (1921), s. 29'a göre, Radek'in mektubu "kongrenin açılışından yarım saat önce" alınmış. Radek bunu

rüşleri kabul etmeyenlerin partiden ihraç edileceği şeklindeydi.[94] Tek tek meseleler hakkında çok yakın sonuçlarla biten çeşitli oylamalarla süren sıkı bir mücadelenin ardından, önergenin tamamı on sekize karşı otuz bir oyla kabul edildi ve azınlıkta kalanlar kongreyi terk etti.[95] Bölünme haberi Moskova'ya resmi Alman radyosu yoluyla ulaştı. Anlaşılan Lenin, "Sol" bir muhalefet olduğu dışında azınlıktakiler hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Bağımsız olarak Radek'le aynı sonuca ulaşan Lenin, o sırada en önemli şeyin "Kautskyciler"e karşı Sol'un birleşmesi olduğunu düşünüyordu ve Alman partisinin merkez komitesine endişeli bir mektup yazarak, "temel mesele üzerinde (burjuva parlamentarizmine karşı Sovyetler iktidarı lehinde) anlaşma varsa", bölünmeden her ne olursa olsun kaçınılmasını istedi: "Enternasyonal bakış açısından Alman Komünist Partisi'nin birliğinin yeniden oluşturulması hem mümkün hem de şarttır".[96] Artık çok geçti; çünkü ihraç edilen muhalefet, KPD'nin 50.000 üyesinin hemen hemen yarısını ve Kuzey Almanya ve Berlin'deki neredeyse bütün üyelerini kendi bünyesine katan ayrı bir Alman Komünist İşçiler Partisi (KAPD) oluşturma çabalarına girişmişti bile. Ama Komintern'in kurulmasından sonra, ciddi bir muhalif azınlığın parti ortodoksisi gerekçesiyle parti liderleri tarafından ihraç edilmesinin ilk örneğinin, Alman Komünist Partisi'nde ve hem Lenin'in hem de Radek'in muhalefetine rağmen gerçekleşmiş olması kayda değer.

Heidelberg'deki bölünme KPD'deki temel bir zayıflığın, Moskova'dakilerin hâlâ şüphelenmedikleri bir zayıflığın nedeninden çok semptomlarından biriydi. 1919 yazı ve sonbaharında devrimci dalga Orta Avrupa'da hızla geri çekiliyordu. Münih ve Budapeşte'nin başarısızlıkları kitlelerin devrim inancından geri kalanları da tüketti. O acımasız 1918-19 kışında mevcut düzene meydan okumuş olanların asıl derdinin toplumsal ya da siyasi devrimden çok barış ve ekmek olduğu ortaya çıkmıştı. Almanya'da

kabul etmez (*Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 168); ama Radek'in mektubun, kendisinin kongreye yaptığı konuşmayla "aynı zamanda" yazılmış olduğu iddiası inandırıcı değildir.

94. *Bericht über den 2. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (tarihsiz [? 1919]), s. 4-6.

95. *A.g.e.*, s. 42. Kongre kayıtları, Wolffheim'ın partinin federal bir yapıda olmasını RSFSC örneğinin de doğruladığı iddiasına karşı çıkan (*a.g.e.*, s. 35) ama anlaşılan görüşmelerin başka hiçbir yerinde söz almayan, adı belirtilmeyen bir "Üçüncü Enternasyonal temsilcisi"nin varlığını ortaya çıkarıyor. Söz konusu kişinin kimliği meçhul, ve Moskova'yla teması varmış gibi görünmüyor.

96. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 502-3; Lenin devrimin ilk haftalarında can alıcı önem taşıyan Alman Sovyetleri sorununun çoktan ölmüş olduğunu farkında değildi.

KPD, bu koşullar karşısında, dolaysız devrimci eylemi hedefleyen bir kitle partisi anlayışından, siyasi açıdan hâlâ olgunlaşmamış olan kitlelere nüfuz edip onlara bilinç aşılamayla ilgilenen bir liderler grubu anlayışına dönmekte zorlanmadı: Zaten bu ikinci bakış açısı üzerine kurulmuş olan Spartakusbund'un geleneğini ve adını miras almıştı. Nitekim, Radek toy KPD'yi Rus çizgisinde şekillendiren Moskovalı kahin pozunu takınır ve Berlin'de de o şekilde kabul edilirken, aslında tek taraflı bir etki söz konusu değildi; kolay etkilenen biri olan Radek'in Almanya'nın içinde bulunduğu koşullara olan aşinalığı yüzünden farkına varmadan ve fark edilmeden daha ihtiyatlı Spartakist geleneğin safına geçmiş olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Heidelberg kongresinde okunan metni geleneksel devrimci heyecanla kaleme alınmıştı, ama metnin yazarının Macaristan'daki Sovyet rejiminin çöküşü için teselli ararken kullandığı sözler, derin bir karamsarlık tınısı taşıyordu:

> Dünya devrimi, birden fazla yenilgi beklememiz gereken çok yavaş bir süreçtir. Her ülkede proletaryanın diktatörlüğünü birkaç kere kurmak zorunda kalacağına ve en sonunda zafer kazanana kadar bu diktatörlüğün yıkıldığını birkaç kere göreceğine şüphem yok.[97]

Levi'nin kaleme aldığı ve kongrenin kabul ettiği "Komünist İlkeler ve Taktikler Üzerine Tezler"in ihtiyatlı tonunu da bu haletiruhiye belirlemişti:

> Tek bir darbeden değil binlerce yıldır ezilen ve bu yüzden de doğal olarak henüz görevinin ve gücünün tam olarak farkında olmayan bir sınıfın uzun, inatçı mücadelesinden ibaret olan devrim, bir yükseliş ve düşüş, med-cezir sürecine tabidir... Belli bir örgütlenme biçimine dayanarak kitle hareketleri yaratılabileceği ve bu yüzden devrimin bir örgüt biçimi meselesi olduğu anlayışı, küçük burjuva ütopyacılığına geri dönüş olarak görülüp reddedilmektedir.[98]

Son olarak, 1919 Kasımı'nda Radek, Levi ile Zetkin'in Komintern'in Batı Avrupa sekretaryası için tezler kaleme almalarına yardım ettiğinde, taktik buyrukları çerçeveleyen başlıca vurgu, "devrimin, Avrupa ölçeğinde bile, uzun bir süreç olacağı" varsayımıydı; Radek'in açık yüreklilikle itiraf ettiği gibi, Moskova'ya döndükten sonra bu varsayım yüzünden Buharin onu azarlamıştır.[99] Sadece Avrupa'da izlenecek komünist taktikler

97. K. Radek, *Zur Taktik des Kommunismus: Ein Schreiben an den Oktober-Parteitag der KPD* (Hamburg, 1919), s. 5.

98. *Bericht über den 2. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (tarihsiz [? 1919]), s. 61.

99. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 171-2.

konusunda Bolşevik liderler arasındaki görüş ayrılıklarının değil, aynı zamanda Avrupa devrimci hareketinin kapsamı ve gelişimi hakkında Moskova'daki temel yanlış anlamanın ilk belirtilerinin de bu dönemde görüldüğü söylenebilir. Almanya'nın durumunu yakından görmüş olan Radek bu yanlış hesaptan diğer bütün Bolşevik liderlere göre daha az etkilenmişti.

Belli başlı diğer ülkelerde gelişmeler bu kadar ilerlememişti ve umutlar henüz deneyimin sınamasına maruz kalmamıştı. İtalya'da durum, başlangıçta geniş tabanlı İtalyan Sosyalist Partisi'nin (PSI) savaşa tutarlı bir biçimde karşı çıkmış olmasıyla belirlenmişti. Milliyetçilik ve sosyalizm karşı kamplarda yer alıyordu ve Mussolini gibi milli davanın hizmetine koşan sosyalistlere dönek gözüyle bakılıyordu. PSI Bolşevik devrimini, toplumsal programı zemininde olduğu kadar barış çağrısında bulunması nedeniyle de ateşli bir sempatiyle selamladı; parti sekreteri ve sekreter yardımcısı olan Lazzari ile Bombacci 1918 başlarında coşkularını gösterdikleri için tutuklanıp hapishaneye gönderildiler. 1919 Martı'nda Komintern'in kuruluş kongresi için Moskova'ya hiçbir İtalyan delegenin gidememiş olmasına rağmen, PSI hemen yeni Enternasyonal'e bağlılığını ilan etti. Bu bağlılık 1919 Ekimi'nde Bologna'da yapılan bir parti kongresinde onaylandı; parti dergisi *Avanti*'nin editörü Serrati'nin liderliği ve ilhamı ile bu kongrede Bolşevikler'inkine yüzeyde oldukça yakın bir program –siyasi ve ekonomik iktidarın proletarya tarafından güç kullanarak ele geçirilmesi– benimsendi ve Komintern "dünya proletaryasının organı" olarak selamlandı. Öte yandan, kongrede en azından üç azınlık grup ortaya çıktı: Turati liderliğindeki, konumu Almanya'daki SPD'ninkine benzeyen "reformistler"; Lazzari liderliğindeki, genel bakış açısı barış yanlısı olan ve kabaca USPD'ye tekabül eden "merkezciler" ve Bordiga liderliğindeki, parlamentoya girmeye ilkesel olarak karşı olan "Solcular". Ayrıca adını çıkardığı dergi *Ordine Nuovo*'dan alan ve Gramsci, Tasca ve Togliatti liderliğindeki bir Torino grubu da fabrika konseylerinin önemi üzerinde ısrarla duruyor ve başka yerlerdeki tezgâhtarlar hareketi gibi, muğlak sendikalist görüşler benimsiyordu. Ama kimse bu grupların herhangi birini partiden ihraç etmeyi düşünmüyor, parti de sahiden eklektik bir üye profili olan bir organ olarak kalıyordu. Komintern liderleri hâlâ titizlenme lüksüne giremiyorlardı. Lenin "komünizmin bu parlak zaferi"ni selamlıyor ve burada sergilenen örneğin Alman partisindeki anlaşmazlıkların giderilmesine hizmet edeceğini umuyordu, ama parti içindeki "açık ya da gizli oportünistlere" karşı dikkatli olunması uyarısında bulunmayı

ihmal etmiyordu. Bir tek partinin eski "sosyalist" adını korumasına üzülüyordu.[100]

İngiltere'de muhtemel bir komünist hareket düzensiz, sistematiklikten uzak bir biçimde gelişiyordu; Lenin bu konuda Sylvia Pankhurst'un 1919 Temmuzu'nun ortalarında yazdığı ve Moskova'ya Ağustos ayı sonlarında ulaşan bir mektuptan ayrıntılı ve oldukça doğru bilgiler edinmişti. Mektupta İngiltere'deki yedi Sol grup ya da parti listeleniyordu: (1) Hiçbir şekilde sosyalist sayılamayacak olan sendikacılar ve İşçi Partisi; (2) barış yanlısı ve çoğunlukla dindarca bir bakış açısını benimseyen Bağımsız İşçi Partisi (ILP); (3) eski Sosyal Demokrat Federasyon'un uzantısı niteliğindeki, devrimci bir programı olmasına rağmen parlamentoya katılmaya inanan İngiltere Sosyalist Partisi (BSP); (4) kendilerine İşçi Komitesi Hareketi adını veren, bilinen sendika ve parlamento yöntemlerini işe yaramaz görüp reddeden ve işçilerin "doğrudan eylem"iyle devrim yapılabileceğine inanan tezgâhtarlar örgütü; (5) aslen İskoçya'da faaliyet gösteren ve 1918 Aralığı'nda yapılan genel seçimlerde birkaç parlamenter adayı çıkarmasına rağmen tezgâhtarlar hareketiyle bağlantılı olan ve onun doğrudan eylem inancını paylaşan Sosyalist İşçi Partisi; (6) aslen feminist hareketin bir uzantısı niteliğindeki, o sıralarda Londra'nın doğu yakasında takipçileri olan, parlamentoya girmeyi reddeden ve 1919'da Whitsun'da yaptıkları kongrede İngiliz Komünist Partisi adını alan Sosyalist İşçiler Federasyonu (Sylvia Pankhurst'un üyesi olduğu örgüt); ve (7) Benzer görüşlere sahip bölgesel bir grup oluşturan Güney Galler Sosyalist Cemiyeti. Bu grupların bazıları arasında birleşme olasılığı üzerinde daha önceleri yapılan tartışmalar, en ciddi ihtilaf konusunun parlamento seçimlerine katılmanın istenip istenmemesi olduğunu gösteriyordu. Sylvia Pankhurst Lenin'e, ondan parlamento aleyhine ve doğrudan eylem lehine amirane bir beyan koparma umuduyla yazmıştı. Lenin şahsen parlamento seçimlerine katılmamanın bir hata olduğunu düşündüğünü söyleyerek ihtiyatlı bir cevap verdi. Ama "Sovyet iktidarını yürekten destekleyenler" arasında bu tali mesele yüzünden bir bölünme yaşanması daha da üzücü bir hata olurdu. Eğer bu konuda birliğe ulaşılamıyorsa, o zaman aralarındaki tek fark mevcut burjuva parlamentosuna karşı takındıkları tavır olan "iki komünist parti, yani burjuva parlamentarizminden Sovyet iktidarına geçmekten yana iki parti" olması "tam birlik yönünde ileri bir adım" olacaktı.[101] IKKI'dan Komintern'e üye bütün partile-

100. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 475, 504.

re bu "ikincil" mesele üzerinde farklı görüşler beslemenin kabul edilebilir olduğu yolunda bir genelge gönderildi.[102] Ekim ayında BSP Komintern'e bağlılığını ilan etmesine rağmen, bu genelge herhangi bir etki yaratmış gibi görünmüyor.[103]

Fransa'da durum daha da moral bozucuydu. Marx'ın torunu Longuet'nin önemli adamlarından biri olduğu Fransız Sosyalist Partisi, hâlâ ağırlıkla "reformist"ti; Confédération Générale de Travail ise sendikalistti. Fransız Sosyalist Partisi savaşı aktif olarak desteklemiş ve kazanılan zaferin prestijinden pay almıştı; İngiliz İşçi Partisi'nden sonra İkinci Enternasyonal'in en güçlü savunucusuydu. Savaşa karşı olan az sayıda Fransız sendikalisti Zimmerwald Konferansı'nda temsil edilmiş ve ihtiyatlı davranarak "uluslararası ilişkilerin yeniden tesisi komitesi" adıyla örgütlenmişlerdi. 1919 Mayısı'nda, kitlesel grevler dalgasının Sol'a yeni umutlar vermesinden sonra, bu topluluk kendini Loriot ve Rosmer'nin liderliğinde "Üçüncü enternasyonal'e bağlılık komitesi"ne dönüştürdü.[104] Ama grup etkisiz kaldı ve Moskova'yla pek temas kuramadı. Bolşevik liderler arasında, bu grubun başlıca üyelerini şahsen en iyi tanıyanı, savaşın yaklaşık iki yılında Paris'te kalmış olan Troçki'ydi ve Komintern'in dergisinde onlara hitaben bir açık mektup yayımlayarak "Fransa'da komünizm davasının dürüst emin ve sağlam ellerde" olduğuna duyduğu güveni ifade etti.[105] Ekim sonunda Lenin Loriot'dan mektupla bir selam aldı ve ona verdiği cevapta "Longuet tipi oportünistler"e karşı uzun bir mücadele verileceği öngörüsünde bulundu; bu cevap grubun dergisi *La Vie Ouvrière*'de 1920 Ocağı'nda yayımlandı.[106]

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1919'dan önce en önemli üç aşırı Sol parti, batı eyaletlerinde çok taraftara sahip yarı-devrimci bir sendikalist örgüt niteliğinde olmasına rağmen açık seçik bir siyasi programı olmayan Dünya Sanayi İşçileri (IWW), Eugene Debs'in Sosyalist Parti'si ve 1914'te ölmeden önce ABD'deki en önde gelen Marksist teorisyen olan Daniel de Leon'un kurduğu Sosyalist İşçi Partisi'ydi; 1916'dan sonra savaş yüzünden Sosyalist Parti de Sosyalist İşçi Partisi de bölünmüştü. Savaş sı-

101. Sylvia Pankhurst'un mektubu, Lenin'in cevabıyla birlikte, *Kommunistiçeskii Internatsional*, No.5 (Eylül 1919), col. 681-4'te imzasız olarak yayımlandı; Lenin'in cevabı şuradadır: *Soçineniya*, c. XXIV, s. 437-42.

102. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No.5 (Eylül 1919), col. 703-8.

103. *A.g.e.*, No. 7-8 (Kasım-Aralık 1919), col. 1114.

104. G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Français* (1948), s. 23-4.

105. Troçki, *Soçineniya*, c. XIII, s. 123-6.

106. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV; Longuet o sıralarda "merkeziyetçi" bir konumdaydı.

rasında Lenin, 1916 yılında New York'ta olan Kollontay'dan Sosyalist İşçi Partisi ve onunla Sosyalist Parti arasındaki ilişki hakkında araştırmalar yapmasını istedi[107] ve Şubat devriminden sonra, şüphesiz Kollontay'dan aldığı bilgilere dayanarak, Sosyalist İşçi Partisi'nden ve "oportünist Sosyalist Parti içindeki enternasyonalist unsurlar"dan umut beslemeye başladı.[108] Ama Lenin'in Ekim Devrimi'nden sonra bir süre temasta olduğu Amerikalılar,[109] herhangi bir partiye üye olmayan genç bir entelektüel olan John Reed ve Sosyalist İşçi Partisi'ni reddettiği Reinstein'dan ibaretti; 1918 Ağustosu'nda ABD'ye 1905'ten sonra göç etmiş bir Bolşevik olan Michael Borodin, Moskova'ya dönüp Amerikan işçilerine ondan bir mektup götürmeyi teklif ettiğinde, Lenin'in yazdığı mektup genel bir propaganda havasındaydı ve her türlü parti meselesini incelikle görmezden geliyordu.[110] Birkaç aşırı Sol grubu bir Amerikan komünist partisi kurmak amacıyla 1 Eylül 1919'da Chicago'da düzenlenen bir konvansiyona delegeler göndermeye sevk eden şey, ülke içinden bu yönde herhangi bir baskı gelmesi değil, Komintern'in doğuşunun verdiği ivmeydi. Ama iyimserler Amerikan işçi hareketinde coğrafi dağınıklığın, ırksal ve dilsel farklılıkların, halinden memnun ve tuzu kuru işçilerin oluşturduğu görülmedik ölçüde geniş bir tabakanın varlığının yarattığı bölücü eğilimleri azımsamışlardı. Konvansiyon hiçbir surette temsil edici nitelikte sayılmazdı; üs-

107. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIX, s. 237, 290.

108. *A.g.e.*, c. XX, s. 128. Ekim devriminden sonra, Lenin, de Leon'un bazı yazılarını okumuş ve "de Leon'un bu kadar büyük ölçüde ve bu kadar erken bir tarihte Ruslarla aynı düşünce çizgisini izlediğini görünce şaşırmıştı", "de Leon'un, temsilin bölgelere göre değil sanayilere göre yapılması gerektiği teorisi Sovyet sisteminin esasıydı" (A. Ransome, *Six Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 80-1); Lenin hemen hemen aynı sıralarda Amerikalı muhabir Robert Minor'a da "bir Sovyet Yönetimi fikrini ilk formüle eden kişi Amerikalı Daniel de Leon'du" demiştir (*The World* (New York), 8 Şubat 1919).

109. 1913'te ABD'ye göç etmiş, 1917'de de ülkesine geri dönmüş eski bir Bolşevik olan Volodarski pek "Amerikalı" sayılmazdı; 1918 Haziranı'nda Petrograd'da bir suikast sonucu öldürüldü.

110. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 176-89. Mektubu yukarıda s. 92'de aktarmıştık; Lenin o sıralarda komünizmi yaymaktan çok iş savaşta kendilerini korumakla ilgileniyordu. Devrimin geleceğiyle ilgili en ilginç yorum mektubun sonlarındaydı: "Enternasyonal devrimin kaçınılmaz üzerine bahse giriyoruz, ama bu devrimin belli bir kısa dönem içinde kaçınılmaz olduğu üzerine bahse girecek kadar aptal olduğumuz anlamına gelmez hiçbir surette. Biz ülkemizde iki büyük devrim, 1905 ve 1917 devrimlerini gördük ve devrimlerin siparişle ya da anlaşmayla yapılmadığını biliyoruz." Marksistler bile ABD'de devrimi her zaman çok uzak bir olay olarak görmüşlerdir. Lenin'in Eylül 1919 tarihinde "Amerikan işçilerine" hitaben kaleme aldığı mahut mektup, aslında *Christian Science Monitor* dergisinin bir muhabiriyle yapılmış bir röportajdı (*a.g.e.*, c. XXIV, s. 465-6, not 150) ve komünizm ya da devrim konularına hiç girmiyordu.

telik Chicago'da toplanan delegeler kendi aralarında bile anlaşamadılar. En sonunda konvansiyondan iki ayrı parti çıktı: Başını John Reed'in çektiği Komünist İşçi Partisi ve Louis Fraina'nın liderliğini yaptığı ve daha çok Avrupa'dan yeni gelen göçmenlere hitap eden Amerika Komünist Partisi.[111] Komünist İşçi Partisi'nin oluşturulduğu ve Komintern'e bağlılık beyanı yapılan karar metni, Komintern'in resmi dergisinin o yılki son sayısında yayımlandı;[112] Moskova'da bu iki parti arasındaki tartışma konusu üzerinde başka bir bilgiye ulaşılabildiği şüphelidir.[113]

Daha küçük ülkelerde 1919 yılında komünist partilerin gelişme tablosu aynı ölçüde karmakarışıktı. Polonya Komünist Partisi 1918 Aralığı'nda, Polonya ve Litvanya Krallığı Sosyal Demokrasisi ile Polonya Sol Sosyalist Partisi'nin (Polonya Sosyalist Partisi 1905 yılında Sağ ve Sol partilere ayrılmıştı) birleşmesiyle kurulmuştu. Bu parti birkaç hafta yerel Sovyetlerin iktidarı ele geçirdiği Dombrowa kömür havzasını kontrol etti ve Varşova ile Lodz'daki işçi hareketlerini hâkimiyetine aldı.[114] Gelgelelim, 1919 başlarında batılı İtilaf Devletleri'nin desteklediği yeni Polonya Hükümeti komünist ayaklanmayla başa çıkmayı başardı ve bütün ülkede otoritesini yeniden kurdu; Marhlevski (Kraski adıyla) Komintern'in Mart'taki kuruluş kongresine katıldığı zaman, adına konuştuğu Polonya Komünist Partisi çoktan eziyet görmüş ve yarı-yasadışı bir örgüt haline gelmişti – çeyrek yüzyıl da bu statüde kaldı. Sol kanadı (Tesnyaki, yani "Darlar" adıyla anılan grup) tarafından ele geçirilen Bulgar Sosyal Demokrat Partisi, 1919 Mayısı'nda ciddi bölünmeler yaşanmadan kendini Bulgar Komünist Partisi'ne dönüştürdü ve böylece Komintern saflarına Rusya dışında, tartışılmaz bir şekilde Bolşevik yapıdaki tek bir kitle partisi katılmış oldu. Açıkça beyan ettiği Marksizm'ine Lutherci ve anarşist unsurlar da katarak kendine özgü bir öğreti oluşturmuş olan Norveç İşçi Partisi, Komintern'e adını değiştirmeden katıldı. Gevşek ve çeşitli unsur-

111. İtalyan kökenli olan Fraina, *The Proletarian Revolution in Russia* (New York, 1918) başlığıyla, Lenin ve Troçki'nin yazı ve konuşmalarından oluşan bir seçkiyi yayıma hazırlamıştı.

112. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 7-8 (Kasım-Aralık 1919), col. 1113-14.

113. 1920 Haziranı'nda Amerikan Komünist İşçi Partisi'nin ikinci Komintern kongresine sunduğu bir raporda bu gelişmelerle ilgili bir izah bulunur (*Berichte zum Zweiten Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 367-8). Daha sonra yayımlanmış olan Amerikan kaynakları çok sayıda olmasına rağmen çelişkili ve dağınıktır; gerçekten o zamana ait çok az belge kalmış gibi görünüyor.

114. Şurada Polonya Komünist Partisi'nin kökenlerine dair ayrıntılı bir açıklama bulunur: *The American Slavic and East European Review* (New York), c. XI (1952), s. 106-22.

lardan oluşan yapısı İtalyan Sosyalist Partisi'ninkini andırıyordu; ve bu iki parti de daha sonraları Moskova'nın başına aynı dertleri açacaklardı. Varlığının ilk yılında Komintern'e katılan diğer Avrupa partilerinin çoğu, esasen entelektüellerden oluşan ve ülkelerinin siyasi hayatı üzerinde hiçbir etkileri olmayan küçük sekter gruplardı. Bunlar arasında, Hollanda partisi en güçlü yerli köklere ve işçiler arasında belli bir desteğe sahip olan partiydi; ama aynı zamanda güçlü sendikalist eğilimleri olan, ortodoksiden en uzak ve Komintern disiplinine en az uyan parti de oydu. Aralarında Macar ve Fin partilerinin de bulunduğu başka bazı partiler esasen Moskova'da oturan sürgünlerden oluşuyordu.

Yani Moskova'nın neredeyse bütünüyle tecrit edilmiş olduğu o gerilimli 1919 yılında, Sovyet Rusya'nın Komintern'in kuruluşundan almayı umduğu dolaylı teşvik bile fiili olmaktan çok faraziydi. Çiçerin o sıralarda yayımlanan bir kitapçıkta, Komintern'in kuruluşuna "bu yılki dış politikamızın bütününe damgasını vuran en büyük tarihsel olay" diyor ve Sovyet dış politikasının "devrim ile eski dünya arasında verilen dünya çapındaki mücadeleyle daha da yakından özdeşleştiğini" ilan ediyordu.[115] 1919 Aralığı'nda toplanan yedinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, bunu "dünya tarihinin en büyük olayı" ilan ediyor ve "Sovyetler'le Komünist Enternasyonal arasında en yakın bağın kurulması, bütün dünya işçilerinin ve köylülerinin çıkarları gereğidir" sonucuna varıyordu.[116] Ama yeni Enternasyonal henüz işleyen bir siyasi örgütün özelliklerinden hiçbirine –temsil niteliği olan üyeler, etkin bir mekanizma ya da tanımlanmış bir politika– sahip değildi. Komintern'e üye olan partiler, bu erken safhada bile, gözden geçirildiğinde, yakın gelecekte hesaplaşılması gereken bir sorun ortaya çıkıyordu. Komintern katı doktriner uyum üzerinde ısrar etme pahasına –İtalyan ya da Norveç partileri gibi– Solcu kitle partilerinin bağlılığını sağlama almayı mı amaçlamalıydı? Yoksa Levi'nin Heidelberg'de izlediği politika gibi, üyelerin sayısının önemsiz denecek kadar azalması pahasına katı ideolojik disiplin üzerinde mi ısrar etmeliydi? O an için, Lenin'in ve diğer Bolşevik liderlerin tavrı, kasti bir ılımlılık tavrıydı; Komintern bir daha hiçbir zaman, yeni partileri bünyesine katmak uğruna görüş farklılıklarına bu kadar hoşgörü göstermeyecekti. Ama yine de bu hoşgörünün belli sınırları vardı. Lenin'in kafası hâlâ, ortodoks sosyal demokratların İkinci Enternasyonal'in çökmesine neden olmuş iha-

115. G. Çiçerin, *Vineşnaya Politika Sovetskoy Rossii za Dva Goda* (1920), s. 29, 32.
116. *S"ezdy Sovetov v Postanovleniyak* (1939), s. 141-2.

netlerine takılmış durumdaydı. Üçüncü Enternasyonal'in yaratılması, her şeyden önce, hainlere karşı samimiyetle enternasyonalist ve Solcu bütün güçleri bir araya toplama girişimiydi. Bu ağırlıklı amaca bağlı belli bir serbestlik üstü kapalı olarak tanınıyordu: Lenin bu dönemde, en azından devlet tapınması kanserine karşı bağışıklıkları olduğu için pasifistlerle sendikalistlere bile nispeten yumuşak bir tavırla yaklaşabiliyordu. Bu yüzden Almanya'da KAPD'nin KPD'den ayrılmasını kınamış ve hevesle USPD'nin sol kanadı arasında bir *rapprochement* kurmaya çalışmıştı; İngiltere'de, parlamento seçimlerine katılma gibi (başka zamanlarda ve koşullarda çok önemli gördüğü) tali meseleler yüzünden bölünmeler yaşanmasına tahammülsüzce yaklaşmıştı. Ama bu, eski tip sosyal demokrat ya da İşçi partilerine, hele hele burjuva partilerine herhangi bir taviz vermek anlamına gelmiyordu. Lenin'in kapıları mümkün olduğunca açmaya yönelik bariz arzusuna rağmen, bu başlangıç dönemine, sosyal demokrat ya da burjuva partilerle bir "birleşik cephe" oluşturmak gibi daha geç dönemlere ait fikirleri yansıtmak ya da Lenin'in doktriner çeşitliliğe görünüşte gösterdiği hoşgörünün, bu ümitsiz anda bile, sadece RSFSC'nin güvenliğiyle ilgili kaygılardan kaynaklandığını varsaymak anakronizm olacaktır.

BÖLÜM 24

DİPLOMATİK YOKLAMALAR

1919 yılı boyunca dört bir yandan düşmanlar tarafından tehdit edilen Sovyet Hükümeti'nin zayıflığı, onu dış politikada herhangi bir inisiyatif alma gücünden yoksun bıraktı ve hareketlerini hasımlarının peş peşe gelen hamlelerine bağımlı hale getirdi. Sovyet Rusya ile dış dünya arasındaki ilişkilerin bütünüyle kopmasının dolaysız nedeni, İtilaf Devletleri hükümetlerinin iç savaşta "beyazlar"ı aktif biçimde destekleme ve Sovyet Hükümeti'ne asi ve düşman hizip muamelesi yapma kararlarıydı. Moskova kendini dünyadan tecrit etmek istemiyordu, onu kasten ve başarılı bir biçimde tecrit etmeye çalışanlar İtilaf Devletleri hükümetleriydi. Nitekim aradaki engellerin yıkılması için İtilaf Devletleri kampındaki, özellikle de yıl boyunca Rus sorunu karşısındaki tavrı göze çarpan dalgalanmalar ve tutarsızlıklar göstermeyi sürdüren İngiltere'deki haletiruhiye ve politikanın değişmesini beklemek gerekiyordu. Söz konusu tutarsızlıklar sadece kamuoyundaki değil, hükümet çevrelerindeki keskin farkları da yansıtıyordu. 1919 Nisanı'nda ortaya çıkan ve Sovyet Rusya ile ilişki kurma çabalarının terk edilmesine ve "beyazlar"a, doğrudan askeri harekât dışında her türlü desteğin verilmesine yol açan politika değişikliği, genelde taahhütlerde bulunmayı kesip mümkünse bir şekilde Sovyet Hükümeti'yle anlaşma endişesini taşıyan Liberaller ve İşçi Partisi çevreleri tarafından hiçbir zaman tam anlamıyla onaylanmamıştı ki aynı endişe, bu işi koalisyondaki hassas dengeyi bozmadan yapabileceği sürece Lloyd George tarafından da paylaşılıyordu. Bolşevizmin Avrupa'da yayılacağı korkusu ve Sovyet Hükümeti'nin "beyazlar" tarafından devrilebileceği umutları, 1919 yazında Bolşevik karşıtı görüşlere yeni bir ivme kazandırmaya yetmişti. Ama halkın artan şüpheciliği karşısında pek de canı gönülden takip edilmeyen bu tavır amacını gerçekleştirmede başarılı olamadı; ve 1919 sonbaharının sonlarında bütün "beyaz" generallerin –Kolçak, Denikin ve Yudeniç– nefesi tükenmeye başlayınca, başarılı görüldüğü zaman gönülsüzce kabul edilmiş olan ve nafileliği anlaşılınca da kolayca terk edilen bu politikaya karşı görüşler kuvvetli bir biçimde dile getirilmeye başladı.

"Beyazlar"ın bariz başarısızlığıyla birlikte, en nihayet bir uzlaşma siyasetine dönülmesine yol açan diğer etken, ekonomik ihtiyaçların farkına daha çok varılmasıydı. Dünya el yordamıyla "normal" gördüğü duruma geri dönmeye çalışırken, artık paramparça olmuş bir dünya ekonomisi içinde Rusya'nın eskiden işgal ettiği yerle ilgili anılar canlanmıştı. Sırf yönetim biçimine itiraz ediliyor diye dünyanın en büyük ülkelerinden birine uygulanan ticari boykotu belirsiz bir tarihe kadar sürdürmek gittikçe güçleşiyordu. 1 Ağustos 1919'da, o dönemde aşırı Bolşevik karşıtı bir konumda olan *The Times*'da yayımlanan bir mektup, İngiltere'nin Rusya'yla olan ticaretinin geleceği konusundaki endişelerini ihtiyatlı bir dille ifade ediyor ve "savaşın getirdiği yeni koşulları" dikkate alma ihtiyacını vurguluyordu. Bolşevik Devrimi'nden sonra İtilaf Devletleri'nin Almanya'ya uyguladıkları abluka Rusya'yı da kapsayacak şekilde genişletildi ve Almanya'yla aradaki düşmanlık sona erdikten sonra bile sessizce sürdürüldü. 1919 Ekimi başlarında Yüksek Konsey belli başlı tarafsız ülkelerden Sovyet Rusya'ya yönelik mevcut ablukaya (Amerika'nın hassasiyetleri gözetilerek söz konusu ablukadan "ekonomik baskı" olarak bahsediliyordu) katılmalarını talep ederek bariz eleştirileri önlemeye çalıştı; tarafsız ülkelere gönderilen notanın şartlarının biraz kaba saba biçimde aktarıldığı ve bu şartlara uyulmasını talep eden benzer bir nota da Alman Hükümeti'ne gönderildi.[1] Sovyet Hükümeti hemen tarafsız hükümetlere ve Alman Hükümeti'ne sert bir uyarı metni göndererek, İtilaf Devletleri'nin taleplerine uymalarının "bilinçli bir düşmanlık hareketi" olarak görüleceği konusunda onları uyardı.[2] Tarafsızların İtilaf Devletleri'nin talebine verdikleri cevaplar kaçamaklı ya da açıkça olumsuzdu. Alman Hükümeti ise, "Bolşevizm'in yayılmasının bütün halkların kültürüne ve ekonomik hayatına yönelttiği büyük tehlikenin tamamıyla farkında" olmakla birlikte, ablukanın mevcut amaca hizmet etmeyeceğini düşünüyor ve artık Rusya'yla ortak sınırı olmadığı gerekçesiyle affını istiyordu. Nota şu şikâyetle sona eriyordu: "İtilaf Devletleri ve müttefikleri, bir yandan Almanya'ya Rusya'ya uygulanan ablukaya katılmayı önerirken, bir yandan da Alman kıyı-

1. Bu notaların ilk taslağı 21 Ağustos 1919'da Yüksek Konsey tarafından ele alınmış, ama Amerika'nın itirazları dikkate alınarak "abluka komitesi"ne geri gönderilmişti (*Documents on British Foreign Policy, 1919-1939; 1st Series*, c. I (1947), s. 495, 501-2). Notayı tarafsız ülkelere gönderme kararı 29 Eylül 1919'da alındı (*a.g.e.*, c. I, s. 826; notanın metni için bkz. *a.g.e.*, c. I, s. 830). Alman Hükümeti'ne nota gönderme kararı kaydedilmemiştir, ama nota gönderilmiş ve metni basında yayımlanmıştır; metin şurada bulunabilir: C. K. Cumming ve W. W. Petit, *Russian-American Relations* (New York, 1920), s. 349-51.

2. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 398-9.

larına ve Alman gemilerine aynı abluka politikasını uyguluyorlar."[3] İtilaf Devletleri bu talebi yineleme yönünde başka bir girişimde bulunmadılar. Abluka olsun olmasın, Sovyet Rusya'yla ticaret yapmak o an için olacak şey değildi. Ama kimse geleceğe ipotek koymak istemiyordu.

Ablukayı genelleştirme başarısızlığı, tam da "beyaz" orduların hayal kırıklığı yarattığı bir anda yaşanınca, köklü bir cephe değişikliğine zemin hazırladı. Ekim ayının sonunda Batı Avrupa'yı iyi tanıyan zeki bir gözlemci olan Krasin, özel bir mektubunda yeni haletiruhiyeyi gayet doğru teşhis ediyordu:

> Savaşı belirsiz bir geleceğe kadar sürdürmek İtilaf Devletleri'nin işine gelmeyecektir ve eğer Denikin de kış başlayana kadar icabımıza bakamazsa, ki bu da pek mümkün görünmüyor, o zaman mesela İngiltere Sovyet Rusya'yla bir anlaşmaya varıp barışçı ilişkilere girerek Bolşevikler'i siyaset alanında mağlup etmeyi kendi çıkarları açısından daha uygun görmeye başlayacaktır. Belki de Bolşevik Rusya'yı bu şekilde ele geçirme planının, son iki yılda sürdürülen verimsiz askeri harekâtlardan daha fazla başarı şansı olacaktır.[4]

Lloyd George haletiruhiyedeki değişime o alışılmış hassasiyetiyle cevap verdi. 8 Kasım 1919'da Guildhall'da yaptığı konuşmada, "Rusya'da barış olmadıkça huzura ulaşmak mümkün değildir" diyerek bir tür sansasyon yarattı.[5] Manidar bir biçimde "bitmek bilmeyen bir iç savaşa müdahale" etmenin maliyetinden bahsediyor, Rusya'yı "müdahale edilmesi tehlikeli bir ülke" olarak adlandırıyor ve "dünyanın büyük devletlerinin bu büyük ülkede barış ve ahengi teşvik etmeleri için bir fırsat çıkabileceği" umudunu ifade ediyordu. Beş gün sonra Avam Kamarası'nda ablukaya açıktan saldırarak, Rusya'yı "gıda ve hammadde arzı yapan büyük kaynaklardan biri" olarak tarif ediyordu.[6] Daha sonra, 17 Kasım 1919'da, eleştirmenlerine cevaben, niyeti açıkça müdahale politikasını sona erdi-

3. *The Times*, 31 Ekim 1919: Bu nota hiçbir belge derlemesinde yer almaz. Reichstag'da bu konu hakkında yapılan tartışma için bkz. aşağıda s. 287, not 3.

4. L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (tarihsiz [1929]), s. 111-12; Krasin'in bu kitapta İngilizceye çevrilen mektuplarının Rusça asılları yayımlanmamıştır.

5. 19 Şubat 1919'da Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada da hemen hemen aynı sözcükleri kullanmıştı (*House of Commons: 5th Series*, c. CXII, s. 194): Ama bu konuşma Nisan'daki politika değişiminden önceydi.

6. *A.g.e.*, c. CXXI, s. 474. O sıralarda İngiliz Hükümeti'nin kafasını bir pazar olarak Rusya'dan çok bir satıcı olarak Rusya meşgul ediyordu. 6 Ocak 1920 tarihli gizli bir Ticaret Bakanlığı belgesinde, 1914'den önce Rusya'nın dünya tahıl ihtiyacının dörtte birini karşıladığına ve İngiltere'nin keten ithalatının üçte birinin Rusya'dan geldiğine dikkat çekiliyordu: Söz konusu belge "ablukayı kesinlikle sona erdirme ve Rusya'nın tamamıyla girilecek ticari ilişkileri kısıtlayacak hiçbir engel koymama" tavsiyesiyle sona eriyordu (*Do-*

rip onun yerine Sovyet Rusya ile ticari ilişkiler kurmaya dayalı bir politikayı ikame etmeye zemin hazırlamak olan çok önemli bir konuşma yaptı. Konuşmasının sık sık alıntılanan bir bölümünde "İran'a ve Afganistan ve Hindistan sınırlarına doğru bir buzdağı gibi ilerleyen büyük, devasa ve gittikçe de büyüyen bir Rusya'yı İngiliz İmparatorluğu'nun karşısına çıkabilecek en büyük tehlike olarak gören Lord Beaconsfield"i anıyordu.[7] Bu tez eski Rusya İmparatorluğu'nu yeniden kurmaya çalışan "beyazlar"ın fena halde aleyhinde, sadece kurucu parçalarına kendi kaderini tayin hakkı vaat etmekle yetinen Bolşevikler'in de lehineydi.[8] Bu sözler Moskova'da da dikkatlerden kaçmadı. Çiçerin radyoda yaptığı bir konuşmada kapitalist dünyayla ilişkiler konusunda yeni ve manidar bir tavır geliştiriyordu:

İngiltere ile Rusya'nın rejimleri arasındaki derin farklara rağmen aralarında ilişki kurulması gayet mümkündür... İngiliz müşteri ve satıcı bize ne kadar gerekliyse biz de onlara o kadar gerekliyiz. Barışı ve ülkemizi kalkındırmayı arzulamakla kalmıyor, İngiltere gibi daha gelişmiş ülkelerden gelecek ekonomik yardımlara da çok ihtiyaç duyuyoruz. İngiltere ile yakın bir ekonomik bağlantı kurmak adına fedakârlıklarda bulunmaya bile hazırız... Bu nedenle, İngiltere Başbakanı'nın sözlerini, her iki ülkenin çıkarlarına uygun bu tür aklıselim ve gerçek bir politika geliştirme yönünde atılan ilk adım olarak memnuniyetle karşılıyorum.[9]

Lenin'in "Sovyet cumhuriyetinin uzun bir süre emperyalist devletlerle yan yana varolmayı sürdürebilmesi akıl alacak şey değildir" ve bu arada "Sovyet cumhuriyeti ile burjuva devletleri arasında bir dizi korkunç çatışma çıkması kaçınılmazdır" demesinin üzerinden daha sadece sekiz ay geçmişti.[10] Bu öğreti terk edilmiş değildi. Lenin'den başlayarak bütün Bolşevik liderler Avrupa'da devrimin sadece zorunlu değil, aynı zamanda eli kulağında da olduğuna kesinlikle inanmayı sürdürüyorlardı. Ama değişen koşullara tepki olarak yaşanan haletiruhiye değişikliği çabuk ve geniş kapsamlı oldu.

cuments on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series, c. II (1948), s. 867-70). Lloyd George çok alay edilen "Rusya'nın siloları tahılla dolup taşıyor" sözünü 10 Şubat 1920'de Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada söylemişti (*House of Commons: 5th Series*, c. CXXV, s. 45).

7. *A.g.e.*, c. CXXI, s. 723.

8. 1920 Ocağı'nda Yüksek Konsey'in Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Letonya ve Estonya hükümetlerinin İngiltere tarafından *de facto* tanınma kapsamına alınmaları yönündeki kararı, bu yeni politika değişikliğinin bir ürünüydü.

9. 20 Kasım 1919 tarihli Moskova radyosundan aktaran A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 380.

10. Bkz. yukarıda s. 114.

Her iki tarafın bu nabız yoklamaları sayesinde, durum temasların yenilenmesine müsait hale geldi. Aranan bahane, savaş esirlerinin değiş tokuşunu müzakere etme gereğiyle bulundu. En kötü dönem boyunca bile, İngiliz ve Sovyet hükümetleri ara ara iki taraftan birinin ele geçirdiği önemli ajanları değiş tokuş etmeyi becermişlerdi – mesleki karşılıklılığın ilginç bir örneğiydi bu. Ayrıca iki İngiliz Kızılhaç temsilcisi Sovyetler'in elindeki İngiliz esirlere yardım dağıtmayı sürdürmüşlerdi.[11] 1919 Martı'nda Bullitt'e iletilen barış önerilerinden biri her iki ülkedeki esirlerin ve diğer yurttaşların karşılıklı olarak ülkelerine iade edilmelerini içeriyordu. 1919 Mayısı'nda İngiliz Hükümeti bir radyo mesajıyla genel bir esir değiş tokuşu önerdi; 10 Haziran 1919'da da Çiçerin aynı kanalla bu önerinin ancak "Rus Hükümeti'nin Londra'ya ya da tarafsız ülkelerden birine, İngiltere'deki Ruslarla temas kurması yetkisi verilen bir komisyon göndermesine izin verildiği takdirde" kabul edilebileceği cevabını verdi.[12] Bu koşul uzun süreli bir sıkıntı ve gecikmeye neden oldu ve ancak aradaki buzlar başka yerlerde erimeye başladıktan sonradır ki Kopenhag'da İngiliz ve Sovyet temsilcileri arasında, sadece savaş esirleriyle ilgili meselelerin tartışılmasıyla sınırlı tutulacak bir toplantı yapılması üzerinde anlaşmaya varıldı. Sovyet temsilcisi Litvinov, İngiliz temsilcisi ise O'Grady adında İşçi Partisi'nden bir parlamenterdi; 25 Kasım 1919'da Kopenhag'da buluştular – bu, İtilaf Devletleri'nden herhangi biriyle bir yılı aşkın bir süredir kurulan ilk yarı-diplomatik temastı.[13]

Ertesi ay başka önemli gelişmeler yaşandı. Estonya Hükümeti'yle 1919 Eylülü'nde başlamış olan müzakereler, onların komşu devletlerle birlikte hareket edilmediği takdirde Sovyet Rusya'yla barış imzalayamayacaklarını bildirmeleri üzerine kesilmişti:[14] Bu ret Yudeniç'in harekete geçmesinin hemen arifesinde İngiltere'nin uyguladığı baskının sonucuydu.[15] Yudeniç'in Ekim ayının ikinci yarısındaki yenilgisi, Sovyet-Estonya ilişkilerinde neredeyse bir kriz yaratacaktı. Troçki Kızıl Ordu'nun Yudeniç'in bozguna uğramış birliklerini Estonya içlerine kadar takip etme arzusunu dile getirirken, Çiçerin Sovyet kuvvetlerinin Estonya toprağına girmelerinin sadece "İngiliz Liberalleri ile Muhafazakârlarının düşmanlığını kazanmaya" ve "Churchill'in elini güçlendirmeye" hizmet edeceğini düşünüyordu. Lenin Çiçerin'i destekledi ve Kızıl Ordu dizginlendi, ama

11. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series*, c. III (1949), s. 418.
12. *A.g.e.*, c. III, s. 343-4, 360. 13. *A.g.e.*, c. III, s. 593, 643-4, 661.
14. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 344-6, 387-8.

Estonya Hükümeti'ne Estonya'ya sığınmış olan Yudeniç'in birliklerinin silahsızlandırılmasında ısrar eden bir uyarı gönderildi.[16] Bu güçlükler aşıldıktan sonra, 2 Aralık 1919'da Dorpat'ta, bir Estonya delegasyonu ile başkanlığını Krasin'in yaptığı bir Sovyet delegasyonu arasında müzakereler başladı.[17]

Bu arada Komintern'in kuruluş kongresinde bulunmuş olan, ama o anda Rus Kızılhaçı delegesi sıfatıyla hareket eden Polonyalı komünist Marhlevski ile Polonya Kızılhaçı'nı temsil eden Polonyalı delegeler arasında, Pinsk hududundaki ıssız bir bölgede durmuş olan bir tren vagonunda büyük bir gizlilikle görüşmeler yapılıyordu. Sovyet diplomasisinin bu ilginç ve pek bilinmeyen olayı, 2 Kasım 1919'da Sovyet Rusya'nın elinde tuttuğu Polonyalı rehineleri salması ve her iki tarafın da rehine alma uygulamasından vazgeçmesi maddelerini içeren bir anlaşmayla ve bir hafta sonra da her iki taraftaki sivil esirlerin serbest bırakılmasına yönelik ikinci bir anlaşmayla sona erdi.[18] Ama bu pratik düzenlemeler daha hassas tartışmaların üzerini örten bir perde işlevini de gördü. Müzakereler 1919 Ekimi'nin başlarında başladığı sıralarda, Kızıl Ordu iki cephede –Petrograd önlerinde Yudeniç'e karşı ve Rusya'nın ortalarında Denikin'e karşı– zor durumdaydı; Polonya kuvvetlerine daha fazla toprak bırakan bir geri çekilme yoluyla Polonya müdahalesini önlemek şarttı.[19] Bu pla-

15. 16 Eylül 1919'da İngiliz Hükümeti Estonya ve Letonya hükümetlerine "barış yönünde hiçbir harekette bulunmamaları"nı isteyen acil mesajlar gönderdi (*Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series*, c. III (1949), s. 554). İki gün sonra Estonya Dışişleri Bakanı, Tallinn'deki İngiliz temsilcisine, Estonya kabinesinin "İngiltere'nin izni olmadan barış yapmamaya karar verdiğini", ama "ülke içi nedenlerle kamuoyunu tatmin edecek bir perde kabilinden de olsa barış müzakerelerine girmenin zorunlu olduğunu vurguladığını" bildirdi (*a.g.e.*, c. III, s. 558). Gelgelelim, hem Letonya hem de Estonya hükümetlerinden daha sonra gelen mesajlar (*a.g.e.*, c. III, s. 562-4) bu noktada aşırı bir huzursuzluk olduğunu gösteriyordu; ve 25 Eylül 1919'da, İngiliz Hükümeti Estonya, Letonya ve Litvanya hükümetlerine, kendini "Baltık devletlerinin özgür inisiyatifi üzerinde herhangi bir baskı uygulamaya yetkili" görmediği ve "Sovyet yetkilileriyle herhangi bir anlaşma yapıp yapmayacaklarına, yaparlarsa da ne mahiyette bir anlaşma yapacaklarına muhakemelerine zincir vurulmaksızın karar vermenin onlara kalmış" olduğu yolunda resmi bir mesaj gönderdi (*a.g.e.*, c. III, s. 570).

16. Bu olay, Troçki arşivlerindeki 17 Ekim-27 Ekim 1919 tarihli belgelerden takip edilebilir.

17. Krasin'in 8 ve 9 Aralık 1919 tarihli *Pravda* gazetesinde yayımlanmış olan açılış konuşması ve önerileri şurada tekrar yayımlanmıştır: L. B. Krasin, *Voprosi Vneşnei Torgovli* (1928), s. 267-73.

18. Anlaşmaların belgeleri şuradadır: *Krasnaya Kniga: Sbornik Diplomatiçeskii Dokumentov o Russko-Polskik Otnoşeniyak, 1918-1920* (1920), s. 70-80.

19. K. Radek, *Die Auswartige Politik Sowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 56'da "Pil-

nın başarılı olması, Sovyet müzakerecilerin becerisi ve esnekliğinden çok, Pilsudski'nin Sovyet rejiminin, uzun vadede Polonya'nın bağımsızlığı için daha büyük bir tehlikeyi temsil eden "beyaz" generaller tarafından devrilmesini istememesi sayesinde mümkün olmuştur. Öte yandan, çok daha kapsamlı toprak tavizleri verme önerisi bile Pilsudski'yi batılı müttefiklerini terk edip Sovyet Hükümeti'yle resmi bir anlaşma imzalamaya ikna edememiştir; Aralık ayında, Kızıl Ordu'nun en ciddi tehlikeyi geride bırakmasından sonra, müzakereler birkaç yüz Polonyalının birkaç yüz Bolşevikle mübadele edilmesi dışında hiçbir sonuç doğurmadan sona ermiştir. Polonyalıların geçici olarak pasif kalmaları sağlanmış, Pilsudski bunun ötesine gitmemiştir.[20] Bu gizli müzakerelerin başarısızlığından sonra Sovyet Hükümeti, Polonya Dışişleri Bakanı'nın Sovyet Rusya'dan herhangi bir barış önerisi almış olduklarını resmen inkâr etmesi[21] üzerine, barış müzakereleri için aleni bir öneri götürmüş ve bu öneri dikkate alınmamıştır.[22]

Kolçak'ın Sibirya'da yakalanıp idam edildiği ve Denikin'in Güney Rusya'da nihai bozguna uğradığı 1920 yılı, Sovyet Rusya'yı sadece batılı büyük devletlerin kendilerinden değil, onların himayesindeki daha kü-

sudski ile yapılan gizli bir anlaşmadan ve bu anlaşmayla Kızıl Ordu'nun belli bir hatta çekildiğinden" bahseder. Troçki arşivlerinde Denikin'e karşı sürdürülen askeri harekâtın hâlâ kritik bir aşamada olduğu 14 Kasım 1919'da Politbüro'nun aldığı, Ukrayna'da Petlyura'ya karşı yapılan harekâtların kesilmesi dışında Polonyalıların bütün ateşkes taleplerini kabul etme kararının belgesi bulunur: Petlyura o sıralarda Polonya'dan yardım almaya çalışıyordu (bkz. c. I, s. 279-80).

20. Müzakereler şurada anlatılır: Y. Marhlevski, *Voyna i Mir Mejda Burjuaznoy Pol'şoy Proletarskoy Rossii* (Rusçadan Lehçeye çeviri, 1921), s. 12-15, 38. Bazı ayrıntılar ilave eden K. Radek, *Die Auswartige Politik Sowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 56'ya göre. Pilsudski'ye yapılan öneri "Beresina, Volhniniya ve Podolya'ya kadar bütün Beyaz Rusya"nın verilmesini içeriyordu; Marhlevski'nin Ekim 1920 ateşkesinde Polonya'nın "kendisine 1919 sonbaharında önerilenden çok daha azını" aldığı yolundaki ifadesi bunu doğrulamaktadır. Varşova'daki İngiliz Elçi 3 Kasım 1919'da "Bolşevik Kızılhaç Temsilcisi"nin "Polonyalılara, henüz Polonya kuvvetleri tarafından işgal edilmemiş olan doğu bölgeleri dahil bütün Beyaz Rusya'yı içeren çok cazip önerilerde" bulunduğunu öğrenmiştir. Buna karakteristik bir biçimde, "Polonya'yı ikinci bir Brest-Litovsk anlaşmasına dolaştırma" çabası teşhisi konmuştur (*Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series*, c. III (1949), s. 630).

21. 15 Aralık 1919'da Pilsudski Varşova'daki İngiltere temsilcisine "Bolşevikler barış imzalamaya muhtemelen hazır olsalar da, yaptıkları hiçbir anlaşmaya asla bağlı kalmayacaklardır, ben de onlarla müzakereye girmem" demiştir (*a.g.e.*, c.III (1949), s. 787).

22. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 423-4; Varşova'daki İngiliz temsilcisi Polonya Hükümeti'nin öneriyi "epey can sıkıcı" bulduğunu rapor etmiş. (*Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series*, c. III (1949), s. 745).

çük batılı komşularından da ayıran tecrit duvarını aşmaya yönelik bu yoklama kabilinden hamleleri kesin bir sonuca bağladı. 14 Ocak 1920'de Paris'te toplanan Yüksek Konsey, Rus kooperatiflerinin tuhaf bir biçimde devrimci dönem boyunca varolmayı sürdürmüş olan Paris bürosunun iki temsilcisini huzuruna kabul etti: Temsilciler "kooperatifin siyasetle işi olmadığı"nı, 25.000.000 üyeleri olduğunu, yani "Rusya'nın neredeyse tüm nüfusunun kendilerine dahil olduğunu" ve Güney Rusya'nın ihraç edilecek durumda 10.000.000 ton buğday fazlası olduğunu anlattılar.[23] Yüksek Konsey, bu teminatları alınca, iki gün sonra "Rus halkı ile İtilaf Devletleri ve tarafsız ülkeler arasında karşılıklı mal değiştokuşuna izin verme" kararı aldığını ilan etti; amaç "Rusya'nın üretim fazlası olan tahıl, keten vs. karşılığında Rusya'ya, halkının çok ihtiyaç duyduğu giysi, ilaç, zirai makineler ve diğer ihtiyaç malzemelerinin ithal edilmesi"ni sağlamaktı. "Bu düzenlemelerin İtilaf Devletleri'nin Sovyet Hükümeti karşısındaki politikalarında hiçbir değişiklik getirmediği" özellikle belirtiliyordu.[24] Rus ithal ve ihraç mallarının Tüm Rusya Kooperatifleri Merkez Birliği'nde (Çentrosoyuz) toplanması anlamına gelen bu karar, Sovyet Hükümeti'ni hiç rahatsız etmedi. Çentrosoyuz artık bütünüyle Sovyet kontrolünde olduğu için, dış ticaret tekelini yürürlüğe sokmanın elverişli bir yolu olmuştu bu.[25] 23 Ocak 1920'de Çentrosoyuz başkanı Paris bürosuna telgraf çekerek, Sovyet yetkililerinin bu organa, Batı Avrupa, Amerika ve diğer ülkelerin kooperatifleri ve özel şirketleri ile doğrudan ticari ilişkilere girme yetkisi verildiğini bildirdi.[26] Ablukanın kaldırılması büyük simgesel önem taşıyan bir olaydı: Sovyet Rusya'da batılı devletlerle savaşın bitmiş olduğunun ilanı olarak selamlandı. Ticaretin yeniden başlamasının önündeki pratik güçlükler daha sonra ortaya çıkacaktı.

Bu karar başka bir kararı daha hızlandırmış olabilir. Eğer Sovyet Rusya Batı Avrupa'yla ticaret yapacaksa, bu ticarete aracılık yapacak tarafsız, ama Sovyetler'le de arası kötü olmayan bir limana ve takas mekânına sahip olmak gerekiyordu. Estonya'nın başkenti Tallinn bu amaca çok uygun bir yerdi. Sovyet-Estonya müzakereleri hızla ve sorunsuz ilerledi ve 2 Şubat 1920'de bir barış anlaşması imzalandı.[27] Birkaç gün önce Lloyd George, Polonya Hükümeti'ne Sovyet Hükümeti'yle barış imzalamalarını

23. *A.g.e.*, c. II (1948), s. 868-74.
24. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series*, c. II (1948), s. 912.
25. Bkz. c. 2, s. 192.
26. Klyiuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 2-3.
27. Bkz. c. I, s. 287.

ima eden tavsiyelerde bulunmuştu;[28] üç hafta sonra da Yüksek Konsey, Londra'da, eğer İtilaf Devletleri'ne "Rusya sınırlarına komşu olan topluluklardan" herhangi biri tavsiye almak için başvurursa, "onlara kendi çıkarlarına zarar verebilecek bir savaşı sürdürmelerini tavsiye etme sorumluluğunu yüklenemeyecekleri"ni dile getiren bir bildiri yayımladı.[29] Bu arada 1919 Kasımı'ndan beri Kopenhag'da Litvinov'la yapılan müzakereler, birçok güç dönemeci atlattıktan sonra, en nihayet İngiltere ile Sovyetler arasında esirlerin ülkelerine iade edilmeleri için imzalanan bir anlaşmayla sona erdi; söz konusu anlaşma 12 Şubat 1920'de imzalandı.[30] Lenin bu olaylardan çıkarılacak hisseyi kısaca ve fazla vurgulamadan şöyle anlatıyordu:

> Şiddeti geri püskürtmeyi bildiğimizi gösterdik, ama zafer kazandıktan sonra şiddetten vazgeçmeyi bildiğimizi de gösterdik.

Başka bir yerde de şöyle diyordu:

> Avrupa'ya, mümkün olduğunca geniş bir biçimde kullanmaya çalışacağımız bir pencere açtık.[31]

İç savaşın korku dolu anlarından ve çatışmalarından, İtilaf Devletleri'nin "beyazlar" lehine müdahalelerinden sonra, kapitalist dünyayla barış içinde bir arada yaşanacak bir ara dönem başlayacak gibiydi. Tecrit dönemi bitmişti.

1920'nin ilk aylarında Sovyet dış politikasında gelişmeye başlayan yeni tavır, Sovyet Rusya'nın kapitalist devletlerin meydana getirdiği bir dünyada varolmayı sürdürmesinin otomatik sonucuydu. Sovyet Hükümeti kendini, neredeyse iradesi dışında, dünya devriminin çıkarlarını değil, bütün Rusya hükümetlerinin savunmak zorunda olduğu ulusal çıkarları savunur konumda buldu. Başlangıçta aradaki sürekliliği açıkça kabul etmekten kaçınıldı. İtilaf Devletleri'nin, barış konferansında Åland Adaları'nın kaderini "Rus Sovyet Hükümeti"ne danışmadan tayin etmeye çalışmalarını protesto eden metinde, resmen eski Rus hükümetlerinin hak-

28. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series*, c. III (1949), s. 803-5.
29. *Foreign Relations of the United States*, 1920, c. III (1936), s. 647.
30. *RSFSR: Sbornik Deistvuyusçik Dogovorov*, c. I (1921), No. 20, s. 120-4; *Agreement Between His Majesty's Government and the Soviet Government of Russia for the Exchange of Prisoners*, Cmd 587 (1920).
31. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 21, 27; Krasin Estonya'yı "açmayı başardığımız ilk pencere" şeklinde tarif ediyordu (*Voprosi Vneşnei Torgovli* (1928), s. 265).

larından bahsedilmemişti. Ama 2 Ekim 1919 tarihli Sovyet telgrafı hem ulusların kendi kaderlerini tayin hakkına hem de "Åland Adaları'nın coğrafi konumunun Finlandiya Körfezi girişinde olması, bu adaların kaderini Rusya'da yaşayan halkların ihtiyaçları ve taleplerine bağlar" şeklinde siyasi bir argümana başvuruyordu.[32] Dört ay sonra Sovyet Hükümeti 9 Şubat 1920'de Paris'te imzalanan ve Spitzbergen adasını Norveç'e veren anlaşmaya karşı çıkarken Rusya'nın eski anlaşmalardan doğan haklarına atıfta bulundu. Sovyetler'in 12 Şubat 1920'de gönderdikleri telgrafta "Spitzbergen'in uluslararası statüsü sık sık Rusya, İsveç ve Norveç arasında ya da bu ülkelerin hükümetleri ile diğer hükümetler arasında anlaşmalara konu olmuştur" deniyor ve "Rusya'nın katılımı olmadan" ve "hatta Rus Sovyet Hükümeti'ne haber bile vermeden" Spitzbergen'in Norveç egemenliğine verilmesine yönelik protestoyu desteklemek için 1872 ve 1914 tarihli anlaşmalara atıfta bulunuluyordu.[33] Moskova'da, daha önceleri Petrograd'dan yönetilen topraklarla hemen hemen aynı topraklar üzerinde kendi adına ve ona sıkı sıkıya bağlı diğer Sovyet hükümetleri adına otorite uygulayan bir hükümetin sırf varolması bile, onu aynı Rus ulusal çıkarlarının koruyucusu haline getiriyor ve üzerine Rus ulusal değerleri, talepleri ve yükümlülüklerinden meydana gelen ve uzun vadede bir kenara atmasının mümkün olmadığı bir miras yüklüyordu; bu koşullar hem Sovyet Hükümeti'nin kendi hakkında düşünme tarzını hem de başkalarının onun hakkında düşünme tarzını hissettirmeden değiştirdi.

Daha sonraları 1920 yazında çıkan olayların etkisiyle dünya devrimi umutlarının ve devrimci siyasetin canlanması, o yılın ilk aylarında yapılmış olan birçok şeyi gölgede bıraktı. O sıralarda Moskova'da yaygın olan, iç savaşın bittiği ve barışçı bir yeniden inşa döneminin başladığı inancı, Sovyet dış politikasında, 1920 yazında savaşın yeniden başlamasıyla tersine çevrilen ya da kesintiye uğrayan ve ancak 1921 baharında NEP'in devreye sokulmasıyla olgunlaşan belli süreçleri harekete geçirdi. Nasıl NEP'i doğuran ana fikirler kabul edilip uygulamaya konmadan bir yıl önce müzakere edildiyse,[34] 1920'nin ilk aylarındaki beyanlar da en nihayet ancak bir yıl sonra benimsenen dış politikaları haber vermiştir. 22 Ocak 1920'de, o sıralarda "Polonya'daki küçük bir istasyonda" Rusya'ya nakledilmeyi bekleyen Radek, Polonya Sosyalist Partisi'nin liderlerine bir mektup yazıp onları Pilsudski'nin Sovyet Rusya'ya karşı savaş ilan et-

32. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 391.
33. *A.g.e.*, c. III, 1, s. 11-12. 34. Bkz. c. 2, s. 255.

me tasarılarına direnmeye çağırdı, "Sovyet Rusya ne milliyetçilik ne de komünizm adına Polonya konusunda hiçbir işgal planı geliştirmiyor" diyor ve özellikle "militan komünizmi" reddediyordu.[35] 28 Ocak 1920'de Sovnarkom Polonya kuvvetleri ile Kızıl Ordu arasında bir sınır çizgisi çizme konusunda müzakerelerde bulunmak için Polonya Hükümeti'ne bir kere daha çağrıda bulundu. Ama gönderilen mektubun diplomatik bir dille kaleme alınmış olması yeni ve beklenmedik bir şeydi:

Halk Komiserleri Konseyi, Sovyet Hükümeti'nin Almanya'yla ya da başka herhangi bir ülkeyle doğrudan ya da dolaylı olarak Polonya'yı hedef alan hiçbir anlaşma imzalamadığını ve Sovyet iktidarının karakteri ve anlamının böyle anlaşmalar yapma olasılığını ve Polonya ile Almanya ya da başka devletler arasındaki olası bir çatışmadan Polonya'nın bağımsızlığına ya da toprak bütünlüğüne tecavüz etmek amacıyla yararlanmaya yönelik herhangi bir girişimde bulunma olasılığını dışladığını beyan eder.[36]

Birkaç gün sonra VTsIK, devrimci çağrıyı Polonya'nın milli hislerini yatıştırmaya yönelik dikkatli bir çaba ile birleştiren uzun ve makul bir "Polonya Halkına Hitap" yayımladı:

Bizler, Rus işçi sınıfı ve köylülüğünün temsilcileri, bütün dünyanın önüne açık açık komünist ideallerin savunucuları olarak çıktık ve çıkmaya da devam edeceğiz: Bütün ülkelerin işçi sınıflarının, Rus işçilerinin çoktan yürümeye başladığı yola çıkacağına derinden inanıyoruz.

Ama bizim ve sizin düşmanlarımız, Rus Sovyet Hükümeti'nin Rus Kızıl Ordusu'nun süngüleriyle Polonya toprağına komünizm ekmek istediğini söyleyerek sizi aldatıyorlar. Komünist bir düzen, ancak çalışan insanların büyük çoğunluğunun onu kendi güçleriyle yaratma fikrine sahip olduğu yerlerde mümkündür. Komünizm ancak o zaman sağlam olabilir; zira ancak o zaman komünist politika bir ülkede derinlere kök salabilir. Rusya komünistleri şu anda sadece kendi topraklarını, kendi barışçıl ve yapıcı eserlerini korumaya uğraşıyorlar; başka ülkelere zorla komünizm aşılamaya uğraşmıyorlar, uğraşamazlar.[37]

Geriye bu muğlak imaları bir politika haline getirme işi kalmıştı. 1920 Şubatı boyunca Lenin, Troçki, Joffe ve Litvinov yabancı basına barış fırsatları ve Sovyet Rusya ile kapitalist dünya arasındaki ticari ilişkiler konusunda röportajlar verdiler.[38] 25 Şubat'ta Çiçerin Amerikan ve İtilaf

35. Mektubun parti dergisi *Robotnik*'de yayımlanmış olduğu söylenir; şurada İngilizce bir çevirisi mevcut: *Soviet Russia* (New York), 1 Mayıs 1920, s. 448-9.

36. *Krasnaya Kniga: Sbornik Diplomatiçeskik Dokumentov o Russko-Pol'skik Otnoşeniyak, 1918-1920* (1920), s. 84-5.

37. *A.g.e.*, s. 88

38. Bu röportajlara atıflar şurada bulunabilir: *Calendar of Soviet Documents on Foreign Policy*, der. J. Degras (1948), s. 50.

Devletleri hükümetlerine barış müzakerelerine girme konusunda bir başvuruda daha bulundu.[39] Birkaç gün sonra Radek aynı temayı her zaman takınmaktan hoşlandığı yapmacık bir pervasızlıkla dile getirdi:

Eğer kapitalist muhataplarımız Rusya'da karşı devrimci faaliyetlerde bulunmayı bırakırlarsa, Sovyet Hükümeti de kapitalist ülkelerde devrimci faaliyetler sürdürmeyi bırakacaktır; ama karşı devrimci ajitasyonu sürdürüp sürdürmediklerini belirleyeceğiz. Bir zamanlar feodal bir devlet kapitalist devletlerle yan yana varolabilmişti. O günlerde liberal İngiltere serf sahibi Rusya'yla sürekli savaşmıyordu. Biz kapitalist ülkelerin şimdi de proleter bir devletle yan yana varolabileceklerini düşünüyoruz. Barış imzalamanın ve arada bir mal alışverişi tesis etmenin her iki tarafın da çıkarına olduğunu düşünüyoruz, bu yüzden de bugüne kadar bizimle savaşmış olan, ama ileride bizim hammaddelerimiz ve tahılımız karşılığında bize lokomotif ve makineler vermeye hazır olan bütün ülkelerle barış imzalamaya hazırız.[40]

1920 Martı'nda yapılan parti kongresinde Lenin partililere bütün dünyada dış politikanın gelenekselleşmiş diliyle hitap ediyordu:

Bize öncelikle uluslararası politikamızda manevralar yapmak, benimsemiş olduğumuz yola sıkı sıkıya bağlı kalmak ve her şeye hazır olmak yakışır. Barış için verdiğimiz savaşı büyük bir enerjiyle sürdürüyoruz. Bu savaş mükemmel sonuçlar veriyor... Ama barış için attığımız adımlara askeri hazırlığımızın her bakımdan sıkılaştırılması eşlik etmelidir.[41]

Çiçerin de Sovyet Rusya ile kapitalist ülkeler arasındaki barışçı ilişkiler teması konusunda dünyaya hitap etmeyi sürdürüyordu:

Kapitalist sistemin kalıcılığı konusunda görüş farklılıkları olabilir, ama şu anda kapitalist sistem mevcuttur, demek ki bizim sosyalist devletlerimiz ile kapitalist devletlerin barış içinde bir arada ve birbirleriyle normal ilişkiler sürdürerek yaşayabilmelerini sağlayacak bir *modus vivendi*, yaşama yolu, bulunmalıdır. Bu herkesin çıkarına olan bir zarurettir.[42]

Sosyalist ve kapitalist ülkelerin ortak çıkarlarına ve bunlar arasında "normal" ilişkiler kurmanın mümkün olduğuna yapılan bu tür ampirik başvurular, öğretinin saflığının korunmasından yana olan bazılarına korkunç gelmiş olabilir. Ama yeni yaklaşımın mantığı kısa süre içinde ödülünü alacaktı. Yüksek Konsey'in Ocak ayında aldığı, ablukayı kaldırıp

39. *Foreign Relations of the United States, 1920*, c. III (1936), s. 447.

40. 3 Mart 1920 tarihinde Moskova radyosunda yayımlanan konuşmadan aktaran A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 358-9.

41. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 102.

42. Aktaran A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 384.

kooperatifler aracılığıyla ticarete başlama yönündeki karardan sonra, Çentrosoyuz Paris'teki bürosuna kendi adına müzakereler yürütmek üzere yurtdışına bir heyet göndermeyi önerdi ve Kopenhag'da bulunan Litvinov'u geçici olarak bu heyetin başkanlığına atadı. Yapılan ihtiyatlı müzakereler heyetin Fransa'ya ya da İngiltere'ye girmesine izin almayı başaramadı. Ama heyet en azından bazı tarafsız ülkelerde çalışabilirdi ve 25 Şubat 1920'de heyetin tam bileşimi açıklandı. Başkanlığını Krasin'in yaptığı heyetin diğer üyeleri Litvinov, Nogin, Rozovski ve Kinçuk'tu;[43] bunlardan sadece son ikisi kooperatif örgütünün aktif üyeleriydi. Heyetin bileşimi, Çentrosoyuz temsilcileri ile Sovyet hükümetinin temsilcileri arasındaki resmi ayrımı mümkün olduğunca çabuk silecek bir biçimde tasarlanmıştı; hatta, heyete açıkça hükümet otoritesiyle konuşma yetkisi verilmişti. 1920 Martı'nın ortalarında Krasin, "çeşitli sanayi kollarını temsil eden on beş uzman" eşliğinde, Kopenhag ve Stockholm'e gitmek üzere yola çıktı.[44]

Kolçak ile Denikin'in yenilmelerini takip eden kısa barış fasılasının ürünü olan bu ümit verici gelişmeler, Polonya'yla girilen ve Sovyet devletinin kaynaklarını massedip politikalarını belirleyen bir silahlı çatışma yüzünden bir kez daha kesintiye uğradı. 1920 Martı ve Nisan ayının ilk kısmı boyunca Sovyet Hükümeti'nin Polonya'yla aralarındaki uzun düşmanlık dönemini sona erdirip barış müzakerelerine girmek için harcadığı, şevki gittikçe artan gayretler gittikçe daha kaçamak tepkiler aldı.[45] 28 Nisan 1920'de Pilsudski Ukraynalılara genel bir saldırı başlatacağını ilan eden bir beyan yayımladı;[46] 6 Mayıs'a gelindiğinde Kiev Polonya'nın eline geçmişti. Bunun dolaysız sonucu, VTsIK adına "Polonyalı işçiler, köylüler ve askerlere" hükümetlerine ve hükümetlerinin saldırgan hareketlerine karşı ayaklanma çağrısında bulunulması oldu;[47] ki bu da savaşın etkisiyle Sovyet politikasında devrimci unsurun hemen ve kayıtsız şartsız tekrar ortaya çıkıvermesi demekti. Ama başlangıçta kapitalist dünyanın geri kalanıyla kurulan ilişkiler bundan pek etkilenmemiş gibi görünüyordu, özellikle de Polonyalıların davranışının Fransa dışında hiçbir batılı ülkede pek sempatiyle karşılanmamış olduğu düşünüldüğünde. Saldırı sı-

43. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 3-4.

44. L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (tarihsiz [1929], s. 122.

45. Düşmanlık su yüzüne çıktıktan sonra iki ülke arasındaki yazışmalar şurada yayımlandı: *Krasnaya Kniga: Sbornik Diplomatiçeskik Dokumentov o Russko-Pol'skik Otnoşeniyak, 1918-1920* (1920), s. 92-8.

46. *A.g.e.*, s. 104-5. 47. *A.g.e.*, s. 105-7.

rasında Krasin Stockholm'de müzakereler yürütmekteydi. İtilaf Devletleri'nin ablukası resmen kaldırılmış olsa da bu, Sovyet ticaretinin önündeki bir başka engeli –"altın ablukası" denen şeyi– kaldırmaya yetmemişti. Sovyet Rusya kredilerden yararlanamıyordu; Sovyet ekonomisinin içinde bulunduğu parçalanmışlık halinde, ihraç edebileceği nitelikli mal ve malzemesi de yoktu. Sovyet Hükümeti fena halde ihtiyaç duyduğu ithal mallarını altınla satın almaya hazırdı. Gelgelelim, o sıralarda dünyanın büyük bankalarından hiçbiri, ileride bir gün üzerinde hak iddia edebilecek eski sahiplerinden müsadere edilmiş olduğu gerekçesiyle Sovyet altınını kabul etmiyordu; bu da birkaç hafta Sovyet ticaretinin önünde aşılmaz bir engel oluşturdu.

Krasin'in ikna etmesiyle, altın ablukasını kaldırıp Sovyet altınını kabul etme riskine giren ilk ülke İsveç oldu. İsveç Hükümeti Sovyet heyetiyle müzakereye girmeyi nazik bir biçimde reddetti. Ama on beş İsveç şirketinden oluşan bir grup Sovyetler'in 100.000.000 kron değerinde mal, aslen de zirai araç gereç, demiryolu boyunca dikilecek telgraf ve telefon direkleri için gereken malzeme siparişini kabul etti; paranın dörtte biri hemen altınla, geri kalanı da kısa vadeli senetlerle ödenecekti. Bu ilk gayri resmi Sovyet ticaret anlaşması 15 Mayıs 1920'de imzalandı.[48] Savaş sonrası ekonomik sıkıntı İngiltere'de kendini hissettirmeye başlamıştı; tam İsveçlilerle anlaşma imzalanırken, Krasin Lloyd George tarafından Londra'ya davet edildi. Krasin Londra'ya 26 Mayıs 1920'de geldi ve Başbakan tarafından ayın son günü kabul edildi; görüşmede Bonar Law, Horne ve Curzon da hazır bulunuyordu. Kısa bir süre sonra İngiliz ve Sovyet hükümetleri arasında ticari bir anlaşma yapmak amacıyla müzakereler başladı. Krasin'in ülkesindeki konumu da, Ticaret ve Sanayi Halk Komiserliği'nden geriye kalan her şeyi Dış Ticaret Halk Komiserliği'ne (Vneştorg) çevirip başına da Krasin'i getiren 11 Haziran 1920 tarihli bir kararnameyle güçlendi; bakanlıkların ya da devlet kurumlarının dış ticaret alanında yaptıkları bütün işlemler yeni komiserliğin kontrolüne verildi.[49] Londra'da gayri resmi tartışmalar bir anlaşmanın önünde aşılmaz bir engel olmadığını gösteriyor gibiydi. 7 Haziran 1920 tarihli bir toplantıda İngiliz müzakereciler bir anlaşma yapılması için üç koşul ortaya koydu-

48. L. B. Krasin, *Voprosi Vneşnei Torgovli* (1928), s. 245-6.

49. *Sobranie Uzakonenii, 1920,* No. 53, 235. madde; "RSFSC'nin bazı merkezi şubeleri" ve "özerk cumhuriyetlerin hükümet organları" bu kararnameye uymayınca, 17 Şubat 1921'de Vneştorg'un yetkilerini tekrar dile getiren bir kararname daha çıkarıldı (*Sobranie Uzakonenii, 1921,* No. 14, 89. madde).

lar: Düşmanca eylemlerin ve düşmanca propagandanın kesilmesi, bütün savaş esirlerinin iadesi ve tek tek şahıslara olan borçların ilkesel olarak tanınması. 29 Haziran 1920'de Krasin'den gelen, uzlaşmacı bir tınısı olmasına rağmen esasen kaçamak bir tavır takınan uzun bir tartışma notu, söz konusu üç koşulun 1 Temmuz tarihli bir İngiliz müzekkeresinde tekrarlanmasına yol açtı; bu müzekkerede müzakereleri sürdürme koşulu olarak bir hafta içinde olumlu bir cevap verilmesi talep ediliyordu. Krasin ertesi gün bu müzekkereyle birlikte Moskova'ya döndü ve 7 Temmuz'da bu koşullar Sovyetler tarafından resmen kabul edildi.[50]

İşte bu noktada Sovyet Rusya-Polonya savaşının müzakerelerin gidişatı üzerinde tayin edici bir etkisi oldu. Polonya'nın Sovyet Rusya'ya karşı yeniden saldırgan bir role bürünmesi karşısında şoke olmuş batılı ülkeler bile, 1920 Haziranı'nda Polonya kuvvetleri Kiev ve Ukrayna'dan çıkartılınca ve bu sefer Kızıl Ordu saldırıya geçince endişelendiler. Polonya'ya yönelik tehdit, Almanların ödeyeceği tazminatları görüşmek için Spa'da toplanmış olan İtilaf Devletleri konferansını alarma geçirdi; ve konferansta bulunan Curzon 12 Temmuz 1920'de Çiçerin'e bir not yollayarak, Sovyet Hükümeti'nin daha önce konan üç şartı kabul etmiş olduğunu gördüklerini kısaca belirttikten sonra, uzun uzadıya farklı bir talebi dile getirdi – Polonya'yla hemen bir ateşkes imzalanması talebi.[51] Geçen altı ayda kurulan bütün o yoklama kabilinden diplomatik temaslar ve verilen karşılıklı ödünler sert bir biçimde kesildi ve iki taraf da 1919'un militan ve uzlaşmaz haletiruhiyesine geri döndü.

50. Bu müzakerelerle ilgili en iyi genel kaynaklar Krasin'in 1921 başlarında yazdığı ve şuralarda yayımlanan yazılardır: *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 1-2, 1921, s. 3-12 ve *Ekonomiçeskaya Jizn'*, 6 Şubat 1921 (Bu yazı daha sonra L. B. Krasin, *Voprosi Vneşnei Torgovli* (1928), s. 278-86'da tekrar basılmıştır); 30 Haziran, 1 Temmuz ve 7 Temmuz tarihli üç müzekkere *Soviet Russia* (New York), 14 Ağustos 1920, s. 149-51'de yayımlanmıştır. Müzakerelerle ilgili İngiliz belgeleri halen yayımlanmış değildir.

51. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 34-5.

BÖLÜM 25

DEVRİM: AVRUPA ÜZERİNDE

1920 Mayısı'nda Polonya'yla savaş çıkması ve beraberinde güneyde Wrangel'in liderliğini yaptığı "beyaz" kuvvetlere karşı sürdürülen iç savaşın yeniden alevlenmesi, 1919'daki durumu daha küçük bir ölçekte yeniden ortaya çıkarttı. Kızıl Ordu eskisinden daha güçlü, ona karşı seferber olan askeri kuvvetler eskisinden daha güçsüzdü. Ama ülke tükenmiş, depolar boşalmış, ulaşım bütünüyle çökme noktasına gelmişti, o yüzden 1920 tehdidi de en az önceki yılki kadar ciddi görünüyordu. 1920'nin ilk aylarında batıyla daha yeni yeni kurulmaya başlayan *rapprochement* filizleri koparıldı ve bu da öncekiyle aynı sonuca, Sovyet dış politikasının esası olarak diplomatik temasların yerine devrimci propagandanın geçmesi sonucuna yol açtı. Ama bu noktada çarpıcı bir farklılık ortaya çıktı. 1919'da Bolşevikler'in propagandaları, yerel düzeyde çoğunlukla etkin olmasına rağmen, bir yevmin cedid rızkın cedid meselesiydi, uluslararası bir ölçekte örgütlenmiş değildi. 1920'de ise Komintern uluslararası sahnede göze batan bir rol oynayıp birçok ülkede devrimci propaganda için etkili bir odak oluşturabilme yeteneğine sahip işleyen bir mekanizma haline gelmişti bile. Uzun vadede Bolşevikler'in 1919'daki görece örgütsüz ve eşgüdümsüz gayretleriyle elde edebildiklerinden daha fazlasını elde edip edemeyecekleri yaşayarak görülecekti. Ama artık Moskova'dan yayılan devrimci propaganda, daha önce denenmiş olan her şeyden daha kendinden emin, daha tumturaklı, daha tutarlıydı ve arkasında örgütlü bir güç olduğu izlenimini daha net veriyordu. 1920 yazı ve sonbaharı, Komintern'in prestijinin ve devrimi bütün dünyaya yayma umutlarının en yüksek yoğunluğa ulaşacağı dönem olacaktı.

Sovyet Rusya ile Orta Avrupa arasındaki temasların tedricen yenilenmesi, Komintern'i varlığının ilk yıllarında dikkate alınmaya değmeyen bir güç konumunda bırakan örgütsüzlüğün onarılmasına yardımcı olmuştu. 1920 Ocağı'nda Radek Berlin'deki sürgünlüğünden kurtulup Moskova'ya döndü; Komintern kısa bir süre onun şahsında Zinovyev'den daha enerjik ve esnek, parti işleriyle onun kadar meşgul olmayan bir lider bul-

du. Radek uluslararası bir şahsiyet olarak tanınma iddiasındaydı ve partide yüksek bir statüsü olmadığı için sonraları sahiplenilmemesi gerekebilecek bazı müzakerelerde istihdam edilebiliyordu. Komintern Radek'in şahsi inisiyatifleriyle KPD ve diğer Alman partileri ile tekrar yakın ve kalıcı bir temas kurdu; Radek sonraki dört yıl boyunca Komintern politikasında aktif ve dikkat çeken bir şahsiyet olarak kaldı. Radek'in tam gün istihdam edildiği bir kurumun boş kalması pek olacak iş değildi. 1919 Ağustosu'nda Macaristan'daki komünist rejimin çökmesinden sonra rejimin liderlerinin çoğu Viyana'ya kaçtılar ve burada onların himayesinde yeni bir Komintern bürosu kuruldu. Bu büro 1920 Şubatı'ndan itibaren *Kommunismus* adında, Bela Kun, Varga ve Lukacs'ın sık sık yazılar yazdıkları bir dergi çıkarmaya başladı. 1920 yazında Macar komünistleri Viyana'dan sürülünce Moskova'ya sığındılar. Rus partisinde ve Sovyet yönetiminde görev almaları mümkün değildi. Ama onları Komintern'in uluslararası mekanizmasını kurmak ya da yabancı komünist partilerde çeşitli faaliyetlerde (bu işi Rus olmayanların yapması o kadar hınçla karşılanmayacaktı) bulunmak için kullanmak gayet doğal ve ehven bir çözümdü. Böylece Bela Kun, Rakosi, Varga, Rudniyanski ve diğer Macar liderler Komintern'in yeni uluslararası bürokrasisinin çekirdeğini oluşturdular ve bu kurumun ilk yıllarında geldikleri ülkenin önemiyle hiçbir şekilde orantılı sayılamayacak bir yer işgal ettiler.

1919-20 kışı Komintern tarihinde yeni bir evreyi beraberinde getirdi. İkinci Enternasyonal miadını doldurmuş görünüyordu. 1919 yılı Şubatı'nda Bern'de, Eylülü'nde de Lucerne'de yapılan konferanslarla İkinci Enternasyonal'i canlandırma çabaları bütün ümitleri suya düşürecek şekilde başarısız olmuş, 1920 Ocağı'nda Cenevre'de yapılması tasarlanan bir konferans da iptal edilmişti. 1919 sonbaharında İsviçre ağır sanayiinde istihdam edilen ve çok da fazla sayıda olmayan İsviçreli proletaryayı temsil eden İsviçre Sosyalist Partisi, enerjik lideri Robert Grimm'in öncülüğünde, eski İkinci ve yeni Üçüncü Enternasyonalleri yeni ve kapsamlı bir örgüt halinde bir araya getirecek bir "enternasyonal"i inşa etme tasarısı ortaya atarak, sosyalist tarihte kısa süreli bir ün kazandı. Bu fiilen savaş sırasında Zimmerwald'daki çoğunluğun işgal ettiği "merkezci" konumun ihyasından başka bir şey değildi. Tasarı bir süre tepki almadı. Ama resmen benimsenmese de, ne eskiye dönmeyi ne de yeniyi (hele bir de yeni, Rus kılığına bürünmüşse) kabul etmeyi isteyen ve iki nahoş uç arasında tereddütlü olan, birden fazla ülkedeki Sol partilerin haletiruh iyesine hitap ediyordu. Bu arada kalan partiler arasında USPD can alıcı bir konumday-

dı. Üye sayısı 1919 boyunca hızla artarak yıl sonunda bir milyonu bulmuştu ve seçimlerde SPD'nin önemli bir rakibi haline gelme yolundaydı. Ama bu sayısal gücü, kısmen USPD'nin ölümcül zayıflığı olduğu anlaşılacak olan şeyi, yani tanımlanmamış bir siyasi konumu yansıtıyordu. Savaş karşıtı bir parti olarak doğmuştu ve savaş bittikten sonra, hiçbir sağlam ve tutarlı platformu olmadığını görmüştü. KPD'nin devrimci programı ile SPD'nin reformist programı arasında, işçi ve asker konseyleri talebi ile Millet Meclisine destek olmak arasında, doğu ile batı arasında, Üçüncü ve İkinci Enternasyonaller arasında gidip geliyordu. 1919 Aralığı'nda Leipzig'de yapılan kongresinde bu meseleler yine geçiştirildi. Ama genel hareket Sol yönündeydi. Radek'in Moabit hapishanesindeki mecburi ikameti sırasında en azından bazı USPD liderlerinin kulaklarına akıttığı zehir[1] işlemeye başlamıştı. USPD hemen karar almayı gerektiren bu pratik mesele karşısında oybirliğiyle, yeniden canlandırılacak bir İkinci Enternasyonal'e katılmama kararı aldı. Ayrıca Komintern'e de katılınama yönünde bir çoğunluk kararı aldı. Ama çoğunluğun benimsediği bu ortayolcu çözüm, hayli ileri gitmelerine neden oldu. Karar metninde "partimizi Üçüncü Enternasyonal'le ve diğer ülkelerin sosyal-devrimci partileriyle birleştirerek etkili bir proleter Enternasyonal'i oluşturulmalıdır" deniyor ve parti merkez komitesine "işçi sınıfının devrimci eylem birliğini Üçüncü Enternasyonal'de gerçekleştirmek" amacıyla müzakerelere girme talimatı veriliyordu. Seçilen ifadeler kaçamak ve açıkça azınlığın gönlünü almayı amaçlar nitelikteydi. Ama nihai hedef net bir biçimde ortaya konmuştu[2]

Alınan karar Moskova'ya resmen iletilince bir ilke sorunu ortaya çıktı. USPD bir kitle partisiydi ve Komintern'e, Almanya'da yoksun olduğu şeyi –büyük bir işçi topluluğun desteğini– verebilirdi. Ama USPD'nin SPD'nin hatalarından gerçekten vazgeçmiş olup olmadığı ve ileride SPD'ye karşı verilen sıkı savaşta ona güvenilip güvenilemeyeceği belli değildi. IKKI, 5 Şubat 1920'de "bütün Alman işçilerine, Alman Komünist Partisi'nin merkez komitesine ve Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi'nin merkez komitesine" hitap eden ve geçmişte yapılan hatalara dikkat çektikten sonra, partiyi müzakereler için Moskova'ya delegeler göndermeye davet eden bir çağrı yayımladı. Ama peşinen şu uyarıda bulunulu-

1. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 172.
2. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 7-8 (Kasım-Aralık 1919), col. 1113; Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 598.

yordu: Komintern "hareketi sarı İkinci Enternasyonal'in burjuva bataklığına geri sürükleyen... Sağcı liderlerle" herhangi bir temasa girmeyi reddediyordu.[3] İki gün sonra IKKI muhalif KAPD'ye partinin sendikalara ve parlamento seçimlerine katılmaya karşı çıkmasını onaylamadığını ifade eden, ama partiyi yine de sözlü tartışmalar yapmak için Moskova'ya delegeler göndermeye davet eden bir mektup gönderdi.[4] Komintern kendi gücünü hissetmeye ve Alman Solu'nun meselelerine aktif bir biçimde karışmaya başlıyordu. Şiar hâlâ, İkinci Enternasyonal'in sosyal demokrasi anlayışına karşı bütün Sol unsurların birliği ve bu unsurlar arasındaki ufak doktrin farklılıklarının, 1919 sonbaharında Lenin'in ortaya koyduğu şekilde uzlaştırılmasıydı. Önemli bir yeni gelişme, tarafların Moskova'nın inayetine çağrılması ve sorunlu davaların bir temyiz mahkemesi gibi IKKI tarafından yargılanmasıydı.

Hemen hemen aynı sıralarda 1919'da İkinci Enternasyonal'i diriltmeye yönelik sonuçsuz kalan çabalara katılmış olan Fransız Sosyalist Partisi de epey beklenmedik bir biçimde USPD'nin örneğini izledi. İtalyan partisi gibi, bu parti de her zaman belli bir disiplin gevşekliğine ve geniş bir görüş çeşitliliğine izin vermişti. Partinin Sol kanadı, savaş sonrası gelişmeler ve barışın yarattığı hayal kırıklıkları sayesinde güçlenmişti; ve 1920 Şubatı'nda Strasbourg'da yapılan parti kongresinde artık aşina hale gelen Sağ, Merkez ve Sol arasındaki ayrımlar açığa çıktı. Renaudel, Albert Thomas ve Sembat, savaşı bütün kalbiyle desteklemiş olan, İkinci Enternasyonal'e sadık kalan ve Rusya'ya müdahaleyi destekleyen ya da hoşgören Sağ'ın liderleriydi. Loriot, Monatte ve Souvarine'in liderliğini yaptığı, savaş sırasında Zimmerwald çizgisine bağlı kalmış olan küçük ama iyi örgütlenmiş Sol grup, şimdi Komintern'e dahil olmayı talep ediyordu. Bu iki uç arasında tereddütlü ve tanımlanmamış görüşlerden meydana gelen büyük bir merkez grubu vardı. Bu ayrımları yansıtan kongre, büyük bir çoğunlukla, İkinci Enternasyonal'den ayrılma yönünde oy kullandı. Ama neredeyse aynı büyüklükte bir çoğunluk da aynı anda Komintern'e katılmaya yönelik bir öneriyi reddetti ve yeni örgütün kimliğini araştırmak üzere Moskova'ya delegeler göndermeye karar verdi.[5] Bu gö-

3. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 9 (22 Mart 1920), col. 1381-92.

4. Bu mektup *Kommunistiçeskii Internatsional*'de yayımlanmış gibi görünmüyor, ama KPD'nin üçüncü kongresinde ondan bahsedilmiştir (*Bericht über den 3. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)*, (tarihsiz), s. 14).

5. *Parti Socialiste: 17e Congrès National tenu à Strasbourg les 25, 26, 28 et 29 Février 1920* (tarihsiz)

rev için her ikisi de Merkez grubuna üye olan Cachin ve Frossard seçildi. Onlar Paris'ten ayrılmadan, Sol grubun aralarında Loriot ve Souvarine'in de bulunduğu on sekiz üyesi kitlesel grevler örgütleyerek kamu güvenliğini bozdukları suçlamasıyla tutuklandılar.

1920'nin ilk haftalarında yaşanan bir başka gelişme de Komintern'in prestij ve nüfuzunun hızla genişleyeceğini vaat ediyor gibiydi. Rutgers, Hollandalı komünistlerden oluşan küçük ama enerjik bir grubun yardımıyla, Amsterdam'da Komintern'in Batı Avrupa bürosunu kurma talimatını yerine getirmişti. Büro başkanı Wijnkoop ve sekreterleri Rutgers ve Henriette Roland-Holst önde gelen Hollandalı Marksist entelektüellerdi; büro üç dilde bir bülten yayımlamaya başladı.[6] Büronun ilk eylemi, 1920 Şubatı başlarında, görünüşte Komintern'in Moskova'daki ikinci kongresinin yolunu hazırlamak amacıyla, aslen Batı Avrupa'dan gelen çeşitli Sol grupların katıldığı bir uluslararası konferans toplamak oldu. Konferansa, Hollanda partisi dışında, farklı grupları temsilen üç İngiliz delege, Fransız, İtalyan, Belçikalı, İskandinav ve Amerikalı delegeler, başkanlığını Clara Zetkin'in yaptığı üç KPD delegesi (anlaşılan davet edilmeleri geciktiği için geç ve söylenerek gelmişler) ve en önemlisi, Komintern delegesi olarak, Amerika'dan daha yeni dönen Michael Borodin katıldı. İkinci gün polis tarafından dağıtılan konferans fiyaskoyla sonuçlandı.[7] Ama asıl önemli olan, Batı Avrupa'da komünist hareketin biçimlenmeye başlıyor olması ve Moskova'ya ne derece tabi olursa olsun (sonrasında olup bitenlerin gösterdiği gibi, bu hafif bir tabiyetti), Berlin'e açıkça kıskançlıkla ve güvensiz bakan bir örgütün himayesinde biçimleniyor olmasıydı.

Bu görüşmeler KPD'nin hiç hoşuna gitmedi. Komintern, tek ortodoks Alman Komünist Partisi olduğunu iddia eden partiyi dikkate almadan hem komünist bir parti olduğu gibi bir iddiası bile bulunmayan USPD ile hem de KAPD ile müzakereler yapmayı tercih etmişti;[8] üstelik Moskova'nın himayesinden yararlanan Amsterdam bürosu Berlin'deki Batı Avrupa sekreterliğini gölgede bırakmış gibiydi. KPD'nin 1920 Şubatı'nda

6. *Istorik Marksist*, No. 2-3 (1935), s. 91-2.

7. Konferansın hiçbir resmi kaydı yoktur; J. T. Murphy, *New Horizons* (1941), s. 87-9'da sempatiyle, *Bericht über den 3. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)*, (tarihsiz), s. 79-84'te Zetkin tarafından bariz bir hoşnutsuzlukla anlatılır.

8. 15 Ocak 1920'de, USPD'nin başvurusu hakkında "batı Avrupa sekreterliği" tarafından yayımlanan açıklamadan şüphesiz KPD sorumluydu (bu açıklama için bkz. *Kommunisticeskii Internatsional*, No. 10 (11 Mayıs 1920), col. 1604-20): Bu açıklamada "sorun, farklı partileri birleştirip yeni bir devrimci Enternasyonal haline getirmek değil, sadece USPD'nin Üçüncü Enternasyonal'e girmek isteyip istemediği sorunudur" deniyordu.

Karlsruhe'de toplanan üçüncü kongresi, Komintern'in USPD ve KAPD'ye kur yapmasına bazı dolambaçlı atıflarda bulundu ve Clara Zetkin'in Amsterdam konferansı hakkındaki hırçın raporunu dinledikten sonra, Berlin sekreterliğinin muhafaza edilmesini talep eden ve yakın gelecekte bu meseleleri tartışmak üzere bir Komintern kongresi toplanması çağrısında bulunan bir karar aldı.[9] Siyasi atmosferde derin bir karamsarlık hüküm sürüyordu. Partinin aktif lider kadroları içinde yer alan az sayıda işçiden biri olan Sakson sendika lideri Brandler "hâlâ partimiz yok" diye haykırıyor ve daha yenilerde ziyaret ettiği Ren Vadisi ve Vestfalya'da "durum hiçbir şeyimiz yok denecek kadar kötü, o yüzden de yakın gelecekte komünist partiyi ayakları üzerine dikmek mümkün olmayacaktır" diyordu.[10] KPD'nin aşırı zayıf oluşu bile tek başına, Komintern'in izlediği taktikleri açıklamaya yetiyordu. KPD liderleri Bolşevikler'i model aldıklarını düşünüyor olabilir; Levi, Heidelberg kongresindeki bölünmeyi Batı Avrupa'daki sürgünlüğü boyunca doktriner saflığı kitleselliğe tercih etmiş olan Lenin örneğiyle haklı çıkarıyor olabilirdi. Ama Almanya çoktandır devrimci bir çalkantı içindeydi ve çok geniş ve siyasi anlamda bilinçli bir proletaryaya sahipti. 1920'nin başlarında Komintern'in Almanya'da sadece, esasen, Rosa Luxemburg'u izleyerek Alman kitlelerinin proleter devrimi yapmak için olgunlaşmadıklarına inanan entelektüellerden oluşan küçük bir hizbe postunu emanet edemezdi. Bu inanç doğru olabilirdi. Ama, ilk devrimci heyecan kabarması yaşanırken, korkakça görüleceği kesindi: Daha iyi bir şeyler umulmalı ve bunlara ulaşılmaya çalışılmalıydı. Lenin, iç savaşın zaferle sonuçlanmaya yaklaştığı bir anda, Alman ve Avrupa devriminin gelmekte olduğuna duyduğu güveni hiçbir şekilde hafifletemezdi. Kapitalist hükümetler Sovyet iktidarını yok etmeye yönelik melun planlarında rezalet derecesinde başarısız oldularsa bunun nedeni "Antant ülkeleri işçilerinin kendi hükümetlerinden çok bize yakın olduğunun ortaya çıkmasıydı."[11] Lenin, Komintern'in birinci

9. *Bericht über den 3. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)*, (tarihsiz), s. 84-5. Clara Zetkin'in kongredeki muhtemelen abartılı konuşmasına bakılacak olursa, Batı Avrupa sekreterliği "enformasyon sağlama işlevinin ötesine geçmiş" ve "batı Avrupa'daki komünistler için merkezi bir iletişim ve birlik noktası" haline gelmişti. Avusturya ve İsviçre ile bağlantılar kurulmuş, "Fransız sosyalistlerinin devrimci kafa yapısındaki kesimi" ve "İngiltere'deki ciddi komünist eğilimli örgütler" ile irtibat kurulmaya çalışılmıştı; "Balkanlar'daki devrimci sosyalistler" yoklanmıştı (*a.g.e.*, s. 77). Bu doğru olsaydı, Moskova'da kaçınılmaz olarak merkez örgütün imtiyazlarının gasp edilmesi gözüyle görülürdü.

10. *A.g.e.*, s. 14. 11. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 50.

yıldönümü vesilesiyle yaptığı bir konuşmada "Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi'nin onların saflarını terk edip proletarya diktatörlüğünü ve Sovyet iktidarını tanıması İkinci Enternasyonal'e indirilen son ölümcül darbeydi", "İkinci Enternasyonal öldü" ve "Almanya, İngiltere ve Fransa'daki işçi kitleleri komünistlerin tarafına geçiyorlar" diye övünüyordu.[12] O dönemde yazdığı bir yazıda USPD'yi, Fransa ve İngiltere'deki muadilleriyle, her ikisi de savaşa karşı çıkmış ve kendilerinin de kısa bir süre içinde ışığı göreceğini ummuş olan Fransız Sosyalist Partisi'ndeki Longuet grubu ve ILP ile karşılaştırıyordu.[13]

Bu sıralarda Almanya'da aksi olaylar oldu. Zayıf ve ikircikli KPD'nin eli –tıpkı 1919 Ocağı'nda olduğu ve ileride birkaç vesileyle daha olacağı gibi- yaratmak için hiçbir şey yapmadığı ve liderlerinin içten içe küçümsedikleri devrimci bir durumla güçlendi. İki general, Berlin'deki sosyal demokrat hükümete karşı bir ayaklanma başlattı – "Kapp *putsch*" adı verilen ayaklanma. 13 Mart 1920'de bakanlar Stuttgart'a kaçtı ve generaller onların yerine Şansölyelik görevini Kapp diye Prusyalı bir devlet memurunun yürüttüğü Sağcı milliyetçi bir hükümet geçirdi. Sendikaların başlattığı genel grev olmasaydı darbe muhtemelen başarılı olacaktı, ama grev yeni otoritenin yerleşiklik kazanmasını önledi ve sonunda eski hükümetin tekrar başa geçmesini mecburi kılan bir durum yarattı. Berlin'deki KPD Zentrale,[14] 13 Mart'ta yayımlanan bir broşürle, "demokratik cumhuriyet için parmağını kıpırdatma"yı kesin bir dille reddetti.[15] Lenin, grevi örgütleyen sendika lideri Legien'e, onu birkaç kere tipik bir dönek olarak niteleyerek saldırmıştı; ve sosyal demokratlar ile milliyetçiler arasındaki mücadele, ikisine de aynı ölçüde düşman olan komünistleri ilgilendirmeyen bir mesele olarak görülüyordu. Gelgelelim, grevin parlak bir başarı kazandığının anlaşıldığı ve parti ileri gelenlerinin sendikacı yoldaşlarının liderliğini takip ettiklerinin görüldüğü ertesi gün, parti karargâhı tavrını hızla değiştirip gönülsüzce de olsa grevi desteklemeye başla-

12. *A.g.e.*, c. XXV, s. 75. 13. *A.g.e.*, c. XXV, s. 32.

14. Zentrale, KPD tüzüğü gereği, merkez komitesinin sürekli Berlin'de oturan yedi üyesinden oluşan bir iç grup olarak oluşturulmuştu; konumu daha sonra ortaya çıkan Politbüro'nunkine tekabül ediyordu (*Bericht über den 2. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)*, (tarihsiz) [?1919], s. 68).

15. Broşürden aktaran M. J. Braun, *Die Lehren des Kapp-Putsches* (1920), s. 8; bu broşür *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 10 (11 Mayıs 1920), col. 1581-604'de "Spartak" imzasıyla yayımlanan ve Zentrale'nin tavrını savunan bir yazının Almanca versiyonudur.

dı. Grev onaylanıyordu; ama KPD'nin bölgesel teşkilatları, "burjuva demokrasisinin değerine ilişkin... yanılsamalara" karşı uyarılıyor ve işçilere yaraşan tek ortak eylem biçiminin siyasi organlar olarak fabrika konseylerini ve işçi konseylerini kurumsallaştırmak olduğu belirtiliyordu.[16] Epey yarım ağızla verilen grevi destekleme önerisi, şevkle uygulandı. Ruhr'da sosyal demokratlar, bağımsız sosyal demokratlar ve komünistler işçilere "karşı devrimci" Kapp hükümetine karşı greve gitme ve "siyasi iktidarı proletarya diktatörlüğü yoluyla ele geçirmek" ve "Sovyet sistemi temelinde sosyalizmi zafere ulaştırmak" için savaşma çağrısında bulunan ortak bir bildiri yayımladılar. 15 Mart'ta Chemnitz'de Brandler ve diğer komünistler bölgedeki sosyal demokratlara fiilen katılıp milliyetçilere karşı ortak savunma amaçlı bir Sovyet hükümeti ilan ettiler; bu hükümet birkaç gün sürdü ve ancak generaller ve kurdurdukları hükümet Berlin'den çıkarıldığı zaman sona erdi. Komintern tarihinde, daha sonraları Sağ'a karşı "birleşik cephe" taktiği adıyla anılan taktik alanındaki bu ilk deneyler, Moskova ya da Berlin yönetimlerinin aldıkları herhangi bir kararla değil, olayların kendi katı mantığına cevap olarak yapılmıştı.

Bu arada Berlin'de *putsch* sona erdi ve zafer kazanan sendikalar KPD genel merkezinde, KPD'nin bir sosyal demokrat hükümete karşı tavrının ne olacağı konusunda soruşturmalara giriştiler. 21 Mart 1920'de Zentrale, iktidara bir işçi hükümetinin gelmesi durumunda, KPD'nin tavrının bir "sadık muhalefet", yani iktidarı zorla devirmeye yönelik her türlü girişimden uzak durma tavrı olacağını belirten bir açıklamada bulundu; bu KPD'nin SPD ve USPD ile uzlaşma ve bir "birleşik cephe" oluşturma politikası yönünde attığı bir başka adım olarak kabul edildi.[17] Parti çevrelerinde çok eleştirilen bildiri, bir işçi hükümeti projesi başarısız olup hem sosyal demokratları hem de burjuva partilerinin temsilcilerini içeren bir koalisyon hükümeti iktidara dönünce etkisini de kaybetti. Bu çözüm *putsch*'u örgütleyen aşırı milliyetçiler dışında herkesi tatmin etti. Reichswehr darbede hiçbir rol oynamamıştı. Darbeyi bastırmak için hiçbir şey yapmamış olsa da (Reichswehr Solcu olmadıkları sürece Almanlara ateş açmazdı), teknik olarak anayasal düzene sadık kalmış ve yeniden başa gelen anayasal hükümeti desteklemişti. Şimdi ödül olarak silahlarını *putsch*'un tek sorumlusu olan milliyetçilere değil, darbeye karşı silahlan-

16. 14 Mart 1920 tarihli talimattan aktaran M. J. Braun, *Die Lehren des Kapp-Putsches* (1920), s. 28-9.

17. Müzakereler ve 21 Mart 1920 tarihli bildiri *a.g.e.*, s. 19-21'de aktarılır.

mış olan Ruhr bölgesi işçilerine çevirmeye teşvik ediliyordu. Kapp *putsch*'unun gerçek galibi, hemen sonrasında yeni bir makam olan "ordu komutanlığı başkanlığı"na atanan Seeckt'ti. Reichswehr Weimar cumhuriyetiyle uzlaşarak ondaki en kudretli güç haline gelirken, Reichswehr başkanı sıfatıyla Seeckt de Alman siyaseti sahnesinin perde arkasındaki güçlü adam haline geldi. Alman Halk Partisi'nin lideri Steresemann'ın şahsında bir sözcü bulan ağır sanayi de *putsch*'u reddetti ve yeniden iş başına gelen hükümetin yardımına koştu: *Putsch*'un yenilgisi Alman siyasetinde *junker*'lerin çıkarlarına indirilen bir darbe olmuştu, çünkü onların çıkarları sanayicilerin çıkarlarına karşıydı. Sendikalar saldırıya direnme güçlerini göstermişlerdi, ama herhangi bir yapıcı politikadan yoksun olduklarını da göstermişlerdi: Yönetebilecek durumda değillerdi, ama o an için kimse de yönetimi onların aleyhine sürdüremezdi. Sadece KDP ıslah olmaz bir körlük, kaypaklık ve taviz gösterisi sergilemişti. *Putsch* yapıldığı sırada hapishanede olan Levi, 16 Mart'ta partinin eylemsizliğini hedef alan uzun bir kınama yazısı kaleme aldı.[18] KPD'nin ertesi ay yapılan dördüncü kongresi, olup bitenler üzerinde yapılan bir otopsi biçimine büründü. Bu arada parti merkez komitesi Zentrale'nin davranışını kınayan bir karar almıştı ve kongre bu kararı büyük bir çoğunlukla onayladı.[19]

Kapp darbesi esnasında olaylar, Komintern'in ya da Moskova'daki herhangi bir otoritenin bir beyanda bulunmasına izin vermeyecek kadar hızlı gelişmişti.[20] Rus partisinin *putsch*'dan hemen sonra toplanan dokuzuncu kongresi, Alman işçilerine "hararetli selamlar"ını ve giriştikleri "zorlu mücadele"de başarı dileklerini yolluyordu.[21] Ama bu bir formaliteden ibaretti. Kısa bir süre sonra eleştirel sesler duyulmaya başladı. Viyana'da çıkan komünist gazetede yazan Bela Kun, *putsch*'a doğru bir biçimde, "demokratik karşı devrimin Almanya'da antidemokratik bir rakip bulduğu" ilk vesile teşhisini koyuyor ve "sonucun her halükârda demok-

18. Bu yazı *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 12 (20 Temmuz 1920), col. 2077-80'de yayımlandı.

19. *Bericht über den 4. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)*, (tarihsiz), s. 39, 53.

20. KPD'nin Berlinli bir üyesi o dönem hakkında şunları yazıyor: "Kuryeler büyük güçlüklerle gönderilebiliyordu. Önemli meseleler mektup, ara sıra da telgraf yoluyla hallediliyordu; Berlin grubu ile Moskova'daki merkez arasında doğrudan bir telefon bağlantısı yoktu. Bu ilk dönemde söz konusu teknik güçlükler, Almanya'da olan olaylar hakkında Rusya'nın neler düşündüğünün ancak kritik an geçtikten sonra öğrenilebilmesine neden oluyordu." (R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 235).

21. *Devyatyi S"ezd RKP* (B) (1934), s. 10-11.

rasinin feda edilmesi olacağı" tahmininde bulunuyordu.[22] Üç hafta sonra da KPD bildirisindeki "sadık muhalefet" formülüne saldırdı.[23] Radek de KPD'nin *putsch* boyunca izlediği korkakça politikaya ve "sadık muhalefet" bildirisine saldırdı.[24] Öte yandan Lenin, bildiri hakkında daha ihtiyatlı bir biçimde, kullanılan bazı tabirler talihsiz olmasına rağmen, "taktiklerin şüphesiz temelde doğru oldukları"nı yazmıştır.[25] Verilen yargılardaki bu farklılık, dış dünyadan neredeyse bütünüyle tecrit edildikleri iki yıllık dönemden yavaş yavaş çıkmaya başlayan Sovyet liderlerinin, hâlâ yabancı komünist hareketler sorununa verecek pek dikkatleri olmadığı bir döneme özgü bir şeydi; söz konusu sorunu nesnel gözlemler açısından değil soyut teori açısından yargılamayı sürdürüyorlardı.

Hem Bolşevikler'in o sıralarda Avrupa devriminin çok yakında gerçekleşeceğine duydukları kesin güveni hem de batılı komünist partiler karşısında gittikçe didaktikleşen bir tavır takınmalarını açıklayan etkenler arasında en önemlisi, bütün Bolşevik liderlerin Rus devriminden çıkarılan modellerin geçerliliğini sorgusuz sualsiz kabul etmeleriydi belki de. Devrimin, haritası bilimsel olarak çıkarılan bir güzergâhı izlediği, gözlem yoluyla kesinleştirilebilecek ve teorik analiz yoluyla netleştirilecek koşullara uyduğu fikri Marksizmde örtük olarak bulunuyordu. Hiçbir ciddi Marksist bu koşulların her yerde bütünüyle tekbiçimli olduğunu ya da herhangi iki devrimin özdeş bir örüntüye uyacağını iddia etmese de, Bolşevikler'in diğer devrimlerin izlediği yolu ve gelecekte alabileceği yönü kendi deneyimleri ışığında gözden geçirmeleri, aynı tuzakları ve aynı güç kaynaklarını teşhis etmeleri doğaldı. En baştan beri sürekli bu işlemlere tabi tutulan devrim, en gelişmiş, en önemli ve bütün dış cepheler açısından Rus muadiline en çok benzeyen devrim Alman devrimiydi. 1918 Kasımı'ndaki olaylar Almanya'nın "Şubat devrimi"ydi; Ebert ile Scheidemann bu devrimin Kerenski ve Çereteli'siydiler: Liebknecht de Lenin'i olacaktı. 1918 Aralığı'nda yapılan birinci Tüm Almanya İşçi ve Asker Konseyleri Kongresi, Bolşevikler'in çok sayıda SD ve Menşevik yanında çok ufak bir azınlık konumunda oldukları, 1917 Temmuzu'nda yapılan birinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin bariz muadili gibi gö-

22. *Kommunismus* (Viyana), No. 11 (27 Mart 1920), s. 316, 322.

23. *A.g.e.*, No. 14 (17 Nisan 1920), s. 403-11.

24. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 12 (20 Temmuz 1920), col. 2087-98; bir yıl sonra bu politikadan "komünizmin iğdiş edilmesi" diye bahsedecekti (*Protokol des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 45).

25. Lenin, *Soçineniya*. c. XXV, s. 243.

rünüyordu.[26] 1919 Ocağı'ndaki çatışmalar Berlin'in "Temmuz günleri"ydi, gerçi genç ve deneyimsiz KPD bu olayları Bolşevikler'in 1917 Temmuzu'ndaki Petrograd olaylarını yönlendirdiği kadar becerikli bir biçimde yönlendirememişlerdi, ama devrimin gelişiminde aynı adımı temsil ediyordu.[27] Gidilen yol o kadar bariz bir biçimde aynıydı ki ancak aynı noktaya varabilirdi. Nesnel olarak ele alındığında, 1920 Martı'nda yapılan Kapp *putsch*'u Alman komünizminin –hatta Almanya'da muhafazakar sendikaların Sol'unda kalan bütün grupların– zayıflığını şoke edici bir biçimde gözler önüne sermiş gibi görülebilirdi. Ama Lenin, ilk heyecan dalgasının etkisiyle bu olaya "Alman Kornilov olayı" teşhisini koymakta hiç tereddüt etmedi. Dokuzuncu parti kongresine Alman işçilerinin "kızıl ordular oluşturdukları"nı ve "gittikçe ateşlendikleri"ni söyledi.[28] Rus prototipinin sonuçları böyle olmuştu, "Alman Kornilov olayı"nın sonuçları nasıl farklı olabilirdi ki? Alman takvimi 1917 Ağustosu'na kadar ilerlemişti. Alman Ekimi de pek gecikemezdi. Benzer analojiler başka yerlerde de Lenin'in aklına sürekli gelmiştir. 1920 Ocağı'nın sonunda burjuva Estonya hükümetiyle yapılacak bir barış anlaşmasını, Estonya'nın "Kerenski döneminden geçtiği" ve Estonyalı işçilerin "çok yakında bu iktidarı devirip bizimle yeni bir barış imzalayacakları" savıyla mazur gösteriyordu.[29] 1920 Eylülü'nde İngiltere'de Sovyet Rusya aleyhtarı eylemlere karşı muhalefeti örgütlemek için kurulan "eylem konseyleri"nin, adları değişik Sovyetler olduğunu, İngiltere'nin "ikili iktidar"ın yaşandığı Şubat dönemine girmiş olduğunu ve "İngiliz Menşevikleri"nin "Bolşevik devriminin yolunu açtıkları"nı varsayıyordu.[30] Devrimler arasındaki paralelliğe duyduğu bu inanç zihninde bu kadar derinlere kök salmış olunca da, Bolşevik devrimine batılı komünistler için temel eğitim kaynağı muamelesi yapmak güç olmuyordu.[31]

26. Stalin 1933 Ocağı gibi geç bir tarihte bile bu karşılaştırmayı tekrar ediyordu (*Soçineniya*, c. XIII, s. 226).

27. Bu koşutluklar Troçki tarafından Nisan 1919 tarihli bir yazısında geliştirilir (*Soçineniya*, c. XIII, s. 97-8).

28. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 101. 29. *A.g.e.*, c. XXV, s. 16.

30. *A.g.e.*, c. XXV, s. 378-9, 403-4.

31. Aynı devrim analojileri Rus olmayan komünistler tarafından da aynı ölçüde kabul ediliyordu. M. J. Braun, *Die Lehren des Kapp-Putsches* (1920), s. 14-19'da Kapp *putsch*'u ile Kornilov ayaklanması arasında yapılan kıyaslama uzun uzadıya ele alınır; 1920 Nisanı'nda KPD kongresinde yapılan otopside Pieck ve Levi konumlarını Rusya'dan örnekler vererek savunmuşlardır (*Bericht über den 4. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)*, (tarihsiz), s. 40, 50).

Her yere sirayet eden bu umut ve inanç atmosferinde, Komintern'in ikinci kongresi 1920 yazında toplantıya çağrıldı ve Lenin Nisan ayında, kongreye hazırlık olarak, *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"* başlıklı bir kitapçık yazdı. Lenin'in en önemli yazılarının sonuncusu sayılabilecek olan bu kitapçık en etkililerinden de biri oldu; bu nedenle bu çalışmaya ilham veren koşulları hatırlamakta fayda vardır. Bu kitapçık iç savaş çilesinin bütün beklentileri aşan bir zaferle sona ermiş olmasının verdiği meşru bir kendinden memnuniyet uğrağında yazılmıştır; Bolşevizm'in teori ve pratiğinin bu muzaffer doğrulanışı, kitapçığın ilk cümlesinden sonuncusuna dek her yerinden görülen, Rus deneyiminin diğer ülkelerin devrimci hareketleri için bir işaret kulesi ve bir örnek işlevi görmesi gerektiği temasını iyice öne çıkarıyordu. Kitapçık, Rusya'nın dış dünyadan iki yıllık tecridinin daha yeni yeni kırılmaya başladığı ve Lenin'in ona batıdaki siyasi durumun, özellikle de Sol hareketlerin gerçekleşkleri hakkında bilgi iletecek çok az kaynağa ve ondan da az doğrudan bağlantıya sahip olduğu bir dönemde yazılmıştı; Avrupa'daki gelişmeler Lenin tarafından, onun 1917 Nisanı'nda Petrograd'a dramatik biçimde dönüşünden beri Rusya'da olup biten her şeyin çarpıtıcı aynasında görülüyordu. Son olarak, eser, Rusya'da zafer kazanmış olan proleter devriminin Batı Avrupa'yı kasıp kavurmaya başlamak üzere olduğu yolundaki kendinden emin bir inançla yazılmıştı. Kitapçıktaki savlar ve tavsiyeler, bu işi tamamına erdirmek için gereken kısa ara dönem için tasarlanmıştı. Lenin'in kısa vadeli taktik çareler olarak tasarladığı şeylere, onun hiç aklına gelmeyecek kadar uzun bir dönem için başvurulması daha sonra olmuştu.

Rus devriminin bazı özelliklerinin uluslararası bir ölçekte tekrarlanmasının muhtemel olduğu öncülünden hareket eden Lenin, Bolşevizm tarihini ana hatlarıyla anlatarak partinin başlıca iki düşmanla –Sağ'da sosyal demokrat oportünizmi, Sol'da da küçük burjuva anarşizmi– ile mücadele etmek zorunda kaldığını göstermeye çalışıyordu. Muhalefetteyken Lenin'in okları aslen Sağ'a yöneltilmişti; iktidardaki Lenin'inkiler ise tam ters yöne. Lenin partiye Sağ'dan gelen tehlikenin, Sol'dan gelenden daha ciddi olmasına rağmen, esasen atlatılmış olduğuna inanıyordu; İkinci Enternasyonal son nefesini vermek üzereydi. Bu nedenle daha küçük, ama daha güncel bir tehlike olan "Solculuk" üzerinde odaklanıyordu. Parti tarihindeki başlıca iki "Solculuk" örneği, 1908'de Duma'ya katılmaya yapılan muhalefet ve 1918'de Brest-Litovsk'a yapılan muhalefetti; her iki durumda da muhalefet kendini "taviz"e karşı "ilke" gerekçesine dayandırıyordu. Lenin buradan, parlamento seçimlerine ve sendikalara katılmayı

reddettikleri için Alman (ve ayrıca İngiliz) sosyalist hareketine saldırıya geçiyordu: Aynı "Solcu" hatalar Fransız, İtalyan ve Amerikan sendikalizminde de görülüyordu. İleriki kongrede izlenecek politika hattı açık seçik ve net bir biçimde çiziliyor ve her zaman amacın "Solcular"dan kopmak değil onları ikna etmek olması gerektiği kaydı konuyordu. Geçen yıl boyunca izlenen hat, Sağ'daki sosyal demokratlara karşı tavizsiz düşmanlık, ama hâlâ onlara karşı ortak bir cephe oluşturmaya ikna edilebilecek Solcular arasındaki sapmalara karşı şefkat hattı terk edilmemişti. Lenin bile kitapçığın sonuna koyduğu bir ekte, bir gözünü Almanya'dan ayırmaksızın, Solcu komünistlerin bazen kitle desteği kazanma konusunda Ortodokslardan daha başarılı olduklarını kabul ediyordu.[32] Ama metindeki ton, geçen yaz ve sonbahardan belirgin biçimde daha sert, disiplin ve uyum üzerindeki ısrar daha kuvvetliydi, kabul koşulları da daha katı bir biçimde konuyordu. 1919 sonbaharında Lenin'in ve Komintern'in üzerinde kavga edilmesine değmez, tali bir mesele muamelesi yaptıkları, parlamentolara ve sendikalara katılma meselesi, artık zorunlu bir yükümlülük haline gelmişti.

Lenin daha geniş bazı genellemeler yapmayı da deniyordu. *Taviz Yok mu?* başlıklı bir bölümde, Engels'in, gerçek komünistlerin amaçlarına giden yolda "kendilerinin değil tarihin akışının yarattığı bütün koşullar ve tavizlerden" geçmeye hazır olmaları gerektiğini beyan ettiği bir pasajı alıntılıyordu. Salt ilkelere dayandıkları iddiasında olan Solculara cevap olarak, "Bolşevizm'in Ekim devriminden önceki ve sonraki bütün tarihi, aralarında burjuva partilerinin de bulunduğu başka partilerle uzlaşma, onlara taviz verme, onlarla birlikte hareket etme örnekleriyle *doludur*" diyordu. Ancak kitapçıkta birlikte hareket etme ve taviz verme taktikleriyle ilgili olarak verilen en ayrıntılı örnek bazı pratik güçlükleri açığa çıkarıyordu. Bu, İngiliz komünistlerine "Lloyd George ve Churchill'i birlikte yenmeleri için Henderson'lara ve Snowden'lara yardım etme" tavsiyesinde bulunduğu ünlü bölümdü. "Lloyd George ve Muhafazakârlar"a karşı ortak bir kampanya yürütmek ve kazanılan sandalyeleri, Lenin'in uzun uzun anlatmadığı bir ilkeye dayanarak İşçi Partisi ile komünistler arasında bölüştürmek için "Henderson'lara ve Snowden'lara" bir "seçim

32. Bu, 1920 yılında devrimci hislerin ve potansiyel olarak devrimci bir durumun hâlâ varolduğu Almanya için doğru olabilir; burada aşırı Sol resmi partiden uzak durarak kitle desteğini kazanabiliyordu. Devrimci bir programın akademik bir egzersizden ibaret olduğu diğer ülkelerin çoğunda ise, kitleler büyük çoğunlukla Sağ'a meylederken aşırı Sol küçük doktriner bir hizip olarak kalıyordu.

anlaşması" önerilmeliydi. Gelgelelim, bütün bunlar, komünistlere "Henderson'ların ve Snowden'ların karşısına çıkma konusunda tam bir özgürlük" tanıyan koşullarda başarılmalıydı – tıpkı Bolşevikler'in uzun zaman tek bir parti içinde Menşevikler'le birlikte bulunmaları, ama bu arada onların karşısına hiçbir kısıtlama olmaksızın çıkmayı sürdürmeleri gibi. Bu taviz önerisi, bu denli sınırlı olmasına rağmen, kitapçığın başka yerlerinde savunulan, Sağcı sosyal demokratlara amansız düşmanlık hattıyla çelişiyormuş gibi görünmesin diye, Lenin İngiliz komünistlerine "Henderson'ı oylarıyla, tıpkı bir ipin asılan bir adamı desteklemesi gibi, destekleyecekleri"ni "halkın anlayacağı bir dille açıklamalarını" da tavsiye ediyordu, çünkü Henderson'lar siyasi iktidara yaklaştıkça, gerçek siyasi renkleri işçi kitleleri tarafından görüleceği için "siyasi ölüm"lerine de o kadar yaklaşmış olacaklardı.[33] Kınanması ve son kertede yok edilmesi istenen kuvvetlerle belli sınırlı amaçlar için geçici bir taktik ittifak kurmaya yönelik bu kurnazca hesap, ardında onun talimatlarını eleştirmeden ya da tartışmadan izlemeye hazır disiplinli bir kitle partisi olan bir lider kadrosuna makul görünebilirdi. Ama amaçların da araçların da hem partiler içinde hem de partiler arasında hararetle tartışılacağı bir İngiliz seçim kampanyasında bunu bir siyasi taktik olarak tavsiye etmek kurt siyasetçileri güldürmekten başka bir işe yaramazdı.

Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk" farkında olmadan, Bolşevik cephanesindeki zayıf halkayı ilk kez olarak açığa çıkarıyordu – zayıf halka ile, otokrasiden proleter devrimine neredeyse doğrudan geçilmesine yol açan Rusya'daki devrim süreçleri ve devrimci taktikler ile proletaryanın burjuva demokrasisi teorisi ve pratiği içinde uzun bir telkin döneminden geçtiği ülkelerdeki süreç ve taktikler arasında yakın ve su götürmez bir analoji olduğu varsayımından kaynaklanan sıkıntıyı kastediyoruz. 1918'de VTsIK'da yapılan bir tartışma sırasında anarşist bir vekil, Rus proletaryası "devlete meyilli" olmadığı halde, batı proletaryasının "kendisini bir iktidar parçasının taşıyıcısı ve halen savunmakta olduğu bu aynı devletin bir parçası" olarak gördüğüne dikkat çekince, Lenin pek alışılmadık bir haşinlikle batılı işçiler hakkındaki bu görüş "o kadar aptalca ki bundan daha aptalca bir görüş nasıl olur bilmiyorum" diye cevap veriyordu.[34] Bolşevikler, içkin milli farkların varlığını inkâr etmeye

33. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 221-5.

34. *Protokoli Zasedanii VTsIK 4 go Sozvya* (1920), s. 231; Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 493.

heves ederken, bazen derin toplumsal ve ekonomik kökleri olan milli farklılıkların gerçekliğini görmezden gelme ayartısına kapılmışlardır. Batı ülkelerinde demokratik yöntemlere başvurarak çeşitli nimetler elde etmiş olan ve bu yöntemlerin geçerliliğine duydukları inançtan kolayca vazgeçirilemeyecek olan işçilerin oranını sürekli azımsamışlardır. Lenin, Rusya'da hiçbir anlam ifade etmeyen "reformizm"in, batıda neden devrim öğretisinin devamlı ve başarılı bir rakibi olduğunu; Rus işçileri için eşyanın tabiatı kabilinden kabullenilen yasadışı eylemlerin batıda neden güçlü önyargılarla karşılaştığını, ya da Rus işçileri arasında en ufak bir infial bile yaratmayan Kurucu Meclis'in dağıtılmasının, çok sayıda batılı işçiyi neden şoke edeceğini aslında hiçbir zaman anlamamıştır.

1903'te partide yaşanan ihtilaftan beri ara ara tekerrür etmiş olan bir sorun, yani parti liderliği ile kitleler arasındaki ilişki sorunu konusunda söz konusu sıkıntı özellikle vahim bir hal aldı. Lenin devrimci harekette kitlelerin oynadığı rolü her zaman dikkate almıştı. Yeni toplumun "özel camekân ve seralarda yetiştirilmiş son derece erdemli insanlar" tarafından yaratılacağına inanmak, ütopik sosyalizm için geçerliydi. Marksistler bu toplumun "kölelik, serflik, kapitalizm, küçük bireysel ekonomiler ve piyasada bir yer kapabilmek, mallarını ya da emeğini daha yüksek fiyatlara satabilmek için herkesin herkese karşı verdiği savaşlarla geçen yüzyılların, binyılların çarpıttığı insan malzemesinden oluşan kitle"den inşa edilmesi gerektiğini biliyorlardı.[35] Ama bu devrimin malzemesi olarak kitleler anlayışı, liderliğin işlevine dair belli bir görüşü de beraberinde getiriyordu. Onu izleyen kitleler olmadan liderlik anlamsızsa, liderlik olmadan da kitleler güçsüzdü. Lenin'in *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"*ta şiddetle vurguladığı gibi, soruyu "liderlerin diktatörlüğü mü *yoksa* kitlelerin diktatörlüğü mü" diye sormak, "inanılmaz ve içinden çıkılmaz bir kafa karışıklığı"nın kanıtıydı.[36] Ayrılmaz bir devrimci bütünün parçası olan iki şeyi birbirinden ayırmaktan başka bir anlamı yoktu. Bu anlayış Rusya'daki koşulların incelenmesinin ürünü olarak doğmuştu ve Bolşevik politikasının başarısının gösterdiği gibi, bu koşullara mükemmelen uyuyordu. Rusya'da gereken, o zamana kadar siyasi açıdan bilinçsiz olan kitleler arasında devrimci bir bilinç yaratmaktı; bu amacı gerçekleştirmek için de güçlü ve disiplinli bir devrimci liderlik birinci şarttı. "Kitleler"in ezilmiş ve örgütsüz proleterlerden oluşan devasa bir depo olduğu şeklindeki, Bolşevik düşüncesinde giderek artan bir önem kazanan

35. *A.g.e.*, c. XXV, s. 458. 36. *A.g.e.*, c. XXV, s. 187.

anlayışın kendisi bile[37] tipik Rus sanayi işçisinin geri kalmışlığını yansıtıyordu. Ama aynı anlayış, meselenin siyasi olarak bilinçsiz kitlelerin *tabula rasa*'sına devrimci bir bilinç nakşetmek değil, burjuva demokratik gelenek içinde zaten epey gelişmiş olan bir siyasi bilince nüfuz edip onu dönüştürmek olduğu ülkelere uygulanamazdı ya da ancak çok kapsamlı sınırlamalar getirilerek uygulanabilirdi. Bu iş de, Rus Bolşevikler'in karşılaşmış oldukları her şeyden farklı, çok daha karmaşık ve incelikli bir şeydi; bu farkın yanlış anlaşılması, Bolşevikler'in ve daha sonraları da Komintern'in batıya önerdiği reçetelerin neden çoğunlukla yetersiz ve uygulanamaz göründüklerini açıklar. Moskova'nın gönderdiği birörnek kararların uysal komünist partiler tarafından, yerel koşullar ve görüşler açısından geçerli olup olmadığına pek ya da hiç bakılmaksızın otomatik olarak uygulandığı bir duruma ulaşılmasına daha çok vardı. Ama bu sürecin ilk sinsi başlangıcı, Lenin'in *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"*u yazdığı ve Komintern'in ikinci kongresinin toplandığı döneme tarihlenmelidir.

Komintern doktrininin bir başka değişmez unsuru da bu sıralarda ortaya çıktı. Çartist hareketin bütünüyle iflas etmesi karşısında bunalan Engels, daha 1858'de, Marx'a yazdığı bir mektupta, "İngiliz proletaryası aslında gittikçe burjuvalaşıyor, öyleki bütün ülkelerin bu en burjuva olanı, sonuçta burjuvazisinin yanı başında burjuva bir aristokrasi ve burjuva bir proletarya istiyormuş gibi görünüyor" görüşünü dile getirmiş; "bütün dünyayı sömüren bir ülke için" bunun "bir ölçüde doğal" olduğunu da eklemişti.[38] Bu tez 1882'de Kautsky'ye yazılan bir mektupta da tekrar ediliyordu;[39] üç yıl sonra, Marx'ın ölümünün ardından, Engels bu görüşü sonraları çok önem kazanacak bir biçimde daha da geliştirerek, bir İngiliz dergisinde yazdığı genel değerlendirme yazısında da ifade etti:

> İngiltere'nin sanayi tekeli sürdüğü sürece, İngiliz işçi sınıfı da bu tekelin avantajlarını belli ölçüde paylaştı. Bu avantajlar işçiler arasında çok eşitsiz bir biçimde dağıtıldı; aslan payı ayrıcalıklı bir azınlık tarafından kapıldı, ama yine de geriye, ara sıra geniş kitlelere de aktarılacak bir şeyler kalıyordu.[40]

37. İkinci kongre "kitleler"i "işçilerin ve kapitalist sömürünün kurbanlarının tamamı, özellikle de en az örgütlenmiş, en az bilinçli, en çok ezilen ve örgütlenmekten en az nasiplenmiş olanları" şeklinde tanımlamıştır (*Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 95).

38. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XXII, s. 360. 39. *A.g.e.*, c. XXVII, s. 238.

40. *A.g.e.*, c. XVI, 1, s. 200; Engels *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* kitabının 1892 baskısına yazdığı yeni bir önsözde bu pasajın tamamını aktarır (*a.g.e.*, c. XVI, II, s. 275).

Buradaki ima artık, İngiltere proletaryasının kendisinin "burjuvalaştığı" değil, onun içindeki "ayrıcalıklı bir azınlığın" bu statüyü aşağı tabaka pahasına kazandığı şeklindedir. Lenin, *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm*'de, Engels'in attığı temellere dayanarak, İngiliz proletaryasının bir kısmının burjuvalaştığını tekrarlıyor ve "bir kısmı da orta sınıfa satılmış olan ya da en azından onlardan para alan adamlar tarafından yönetilmeye izin veriyor" diye ekliyordu.[41] Bu tekelci kapitalizm, sömürgesi ya da yarı-sömürgesi konumundaki piyasaları sömürmesi sayesinde, işçi sınıfının "ayrıcalıklı bir azınlığını" nemalandırabiliyor ve böylece yozlaştırabiliyor, bu azınlık da "burjuvaziden para alan" liderler rolünü (bu tabir artık Marksist doktrinin klişelerinden biri olmuştu) oynuyordu. Alman Sosyal Demokrat Partisi'ndeki, liderleri aşağı tabakalardan çok daha vahim bir biçimde etkilemiş olan "revizyonizm" olgusu ve Fransa'da işe bir burjuva koalisyon hükümetine katılmakla başlayıp sonuçta bütün kalbiyle burjuvazi saflarına katılan birden fazla sosyalist liderin yaşadıkları da bunu doğruluyormuş gibi görünüyordu.

Dolayısıyla Bolşevikler, önde gelen sosyal demokratların burjuva cumhuriyetinin savunucuları gibi göründükleri 1918-19 kışında Alman devriminin çökmesiyle yeni bir güç kazanan epey yerleşmiş bir doktrini miras almışlardı. Lenin, Komintern'in kuruluşunu kutlama vesilesiyle yazdığı bir yazıda, bu savı Almanya'daki son olaylara uyguluyordu. Almanya ekonomik olarak İngiltere ve Fransa'nın ardında kaldığı sürece, Alman sosyal demokrasisi öne çıkmış ve dünyaya liderlik yapmıştı.

> Ama [diyordu Lenin] Almanya bu ülkeleri ekonomik olarak geçtiği zaman, yani yirminci yüzyılın yirmili yıllarında, bu örnek Alman Marksist işçi partisinin başında, Scheidemann ve Noske'den David ve Legien'e bir zırşarlatanlar çetesi, kapitalizmin parayla tuttuğu en pis ayaktakımı, monarşinin ve karşı devrimci burjuvazinin hizmetindeki en iğrenç işçi-sınıfı-cellatları ortaya çıktı.[42]

Lenin iki ay sonra, *Üçüncü Enternasyonalin Görevleri* başlıklı bir başka yazıda, "İngiltere'de işçi sınıfının en üst tabakalarının" burjuvaziye dönüşmesi temasına geri döndü ve İkinci Enternasyonal'i bir kez daha "emperyalizmin uşağı, işçi hareketindeki burjuva nüfuzunun, burjuva ya-

41. Lenin, *Soçineniya*, c. XIX, s. 157-8; Lenin "orta sınıfa satılmış olan ya da en azından onlardan para alan adamlar tarafından yönetilme" tabirini, Engels'in Marx'a yazdığı, 11 Nisan 1881 tarihli bir mektuptan almıştır, Engels burada bu tabiri sendikaların "the very worst"ünü (en kötülerini) tanımlamak için kullanıyordu (Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 529).

42. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 249.

lanlarının ve burjuva yozlaşmasının faili" olmakla suçladı.[43] Bu savdan, Komintern'deki Bolşevik liderler tarafından itirazsız kabul edilip uygulanan ikna edici ve geniş kapsamlı bir çıkarım yapıldı. Batı Avrupa'daki işçi partilerinde ne zaman bir engelle ya da tereddütle karşılaşılsa, teşhis belliydi. Bu ülkelerdeki hareketin liderleri –daha sonraları aşağılayıcı "işçi aristokrasisi" terimiyle anılan kişiler– burjuvazinin bilinçli ya da bilinçsiz ajanlarıydı ve her türlü kriz durumunda burjuva demokrasisi ve burjuva kapitalizminin yardımına koşacakları kesindi. Bu şekilde formüle edildiğinde "işçi aristokrasisi" tezi, bütün reformistleri sınıflarına, yani proletarya davasına ihanet eden zındıklar, sadece düşünsel bir hata işlemekle değil, ahlaki olarak rezilce davranmakla da mahkûm edilen kişiler olarak damgalıyordu. Devrimcinin görevi, işçi partilerinin alt tabakalarını hain liderlerinin gerçek karakteri konusunda aydınlatmak ve partilerde bu liderler aleyhine bölünmeler yaratmaktı. *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"*un bütün taktik reçeteleri, bu fikirle yoğrulmuştu.

Lenin'in kitapçığı yayımlanmadan önce, savunduğu katı politikayı yürürlüğe sokma fırsatları ortaya çıkmıştı bile. Hollandalı liderlerin kontrolü altında bulunan Amsterdam'daki Batı Avrupa bürosu, parlamento ve sendika eylemlerinden uzak durmayı savunduğu için Solculukla suçlandı. IKKI'nın 1920 Nisanı'nda aldığı bir kararla büro lağvedildi ve müphem işlevleri de Berlin'deki Batı Avrupa sekreterliğine aktarıldı.[44] Aynı sıralarda Lenin'in beklentisi, yani İngiliz ILP'nin de Fransız Sosyalist Partisi gibi, Alman USPD'nin örneğini izleyeceği beklentisi kısmen gerçekleşti. ILP, 1920 Nisanı'nda yaptığı yıllık konferansında[45] büyük bir çoğunlukla İkinci Enternasyonal'den çekilme kararı aldı. Ama Üçüncü Enternasyonal'e katılma yönündeki bir önerge ancak küçük bir azınlıktan oy aldı; diğer kararlar bekle gör niteliğindeydi. Partinin ulusal idare konseyine, "herkesi kapsayan tek bir Enternasyonal'in yeniden kurulmasının olabilirliği" konusunda, bu anlamda inisiyatifi çoktan ele geçirmiş olan İsviçre Sosyalist Partisi[46] ile tartışmalara başlama, ama aynı zamanda Komintern tüzüğünü ve ona katılma koşullarını da araştırma talimatı verildi. Araştırma görevinin verildiği iki ILP delegesi, Wallhead ve Clifford Allen, o sıralarda Sovyet Rusya'yı ziyaret etmek üzere olan büyük bir İş-

43. *A.g.e.*, c. XXIV, s. 390.
44. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 10 (11 Mayıs 1920), col. 1659-60; *Istorik Marksist*, No. 2-3 (1935), s. 92.
45. *Independent Labour Party: Report of the Twenty-Eighth Annual Conference* (1920).
46. Bkz. yukarıda s. 160.

çi Partisi heyeti eşliğinde yola çıktılar. Bu delegasyonda aralarında Tom Shaw, Robert Williams, Bertrand Russell, Ethel Snowden, Haydn Guest ve Roden Buxton'ın da bulunduğu bir dizi sendikacı, İşçi Partili parlamenter ve entelektüel de bulunuyordu. Üç ay önce George Lansbury Moskova'yı ziyaret etmiş ve İngiltere'ye gördüğü her şeyle ilgili heyecan dolu bir raporla dönmüştü. Ama İşçi Partisi heyeti İngiliz Solu'nda bu yolculuğu yapan ilk büyük ve nüfuzlu gruptu, o yüzden de bu olay belli bir önem taşıyordu.

Heyet 1920 Mayısı'nın ortalarında Moskova'ya ulaştığında, Pilsudski'nin Ukrayna'yı işgali tam faaliyette ve başarısının zirvesindeydi. Heyeti 26 Mayıs'ta kabul eden Lenin'in esasen ziyaretçilerini Sovyetler'in barış arzusunu ve İngiliz Hükümeti'nin "beyazlar"a ve Polonya'ya yardım etmesinin yanlışlığını öne çıkararak etkilemek istemiş olması pek de şaşırtıcı değildir – hele ki bazılarının bu yardımın gerçek olduğundan şüphelendikleri düşünüldüğünde. Delegelerden bazıları, Lenin'in şu iki şeyden hangisini daha önemli bulduğu şeklinde, biraz rahatsız edici olan bir soru sordular: "İngiltere'de tutarlı bir devrimci komünist partinin kurulmasını mı yoksa Rusya'yla barış davası için işçi kitlelerinden gelecek dolaysız yardımı mı." Lenin soruyu "bir kanaat meselesi" diyerek cevapladı. İşçileri kurtarmak isteyenler bir komünist partinin kurulmasına karşı olamazlardı; öte yandan burjuva demokrasisi ve pasifizm konusunda yanılsamalar beslemeye devam eden insanların "akıllarına kendilerine komünist deyip Üçüncü Enternasyonal'e katılma fikri gelmesi"yle hiçbir şey elde edilemezdi. Bu tür insanlar sadece "müdahaleye karşı pek iyi niyetli kararlar" çıkarabilirlerdi, ama bu kararlar da sonuçta ancak onları alanları gülünç göstererek işe yarardı. Anlaşılan görüşmelerde Komintern'den sadece burada bahsedilmişti.[47] Lenin'in düşünecek başka şeyleri vardı. Delegeler gruplara ayrılıp Sovyet Rusya'nın çeşitli yerlerini ziyaret etmek üzere dağıldılar.

Gelgelelim bu, Komintern meselesini araştırmak üzere özel bir görev yüklenmiş olan iki ILP delegesini tatmin edemezdi. Bu konuda talihleri pek yaver gitmedi. Ne Lenin'in ne de Troçki'nin onlara ayıracak zamanı vardı; İngilizce bilmeyen ya da çok az bilen Zinovyev arka planda kalıyordu; onlarla esasen her yerde hazır ve nazır Radek ilgilendi. İngiliz kurumlarının resmiyetine alışık olan delegeler, kurulalı on iki ayı geçmiş ol-

47. Görüşmenin kaydı, birkaç gün sonra Pravda'da yayımlanan bir *İngiliz İşçilerine Mektup* biçiminde bizzat Lenin tarafından tutulmuştur (*Soçineniya*, c. XXV, s. 262-5).

masına rağmen Komintern'in hâlâ "hiçbir resmi tüzüğü ya da kuralları" olmayan "bütünüyle *ad hoc* bir kuruluş" olduğunu görünce şoke oldular. Komintern genel merkezinde "ağırdan alan" yöntemler uygulanması yüzünden, tüzel bir organ olarak IKKI ile resmi bir görüşme ayarlamak zor oldu; en nihayet bir vakit ayarlandığında da görüşmelere katılan sözcüler, esamileri okunmadığı anlaşılan yabancı üyelerden, yani Buharin ile Radek'ten ibaretti. Yazılı olarak bir dizi soru iletildi ve IKKI'dan içeriği tavizsiz, tonu da uzlaşmaz uzun bir cevap alındı. ILP liderleri Ramsay MacDonald ve Snowden "savaşa lafta karşı çıkan" ama "elini pisliğe bulaştırmayan Pontius Pilatus rolünü oynamış olan" "merkezciler" denilerek kınanıyordu. "Konferanslar ve liderlerle yapılan uzlaşmalar yoluyla değil, ancak devrimin gelişmesi yoluyla, sınıf bilincinin artması yoluyla" ilerleme sağlanabilirdi. IKKI, ILP'nin "ancak dörtte birinin Komünist Enternasyonal'in tutarlı ve samimi takipçileri" olduğunu gayet iyi biliyordu. Bunlar başka komünist gruplarla birleşip tek bir komünist partisi kurmalıydılar; not, "İngiltere'nin komünistleri, birleşin!" çağrısıyla bitiyordu. Partinin alt kademelerinde yer alanların liderlere karşı ayaklanması yoluyla mevcut partilerin bölünmesinin amaçlandığı açık açık söyleniyordu. Yazıdaki esneklikten uzak ton ve ısırıcı tabirler kesinlikle Radek'in patavatsız kaleminin ürünüydü.[48] Ama bu politika, *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"*ta döşenen hattın mantıksal bir gelişimiydi belki de. Ukrayna'daki askeri vaziyetin tersine dönmesinden yılmayan Komintern genel merkezi uzlaşmaz bir haletiruhiye içindeydi. 27 Mayıs 1920'de, ILP heyetine verilen cevapla aynı anda, USPD merkez komitesine, 5 Şubat 1920 tarihli mektuba cevap verilmediğinden ve hatta bu mektubun parti üyelerine bile iletilmediğinden şikâyet eden bir not gönderildi.[49] Komintern'e girişin kolaylaştırılacağı düşünülmemeliydi. Zinovyev resmi dergide yazdığı bir yazıda italiklere başvurup şöyle haykırıyordu: "*Komünist Enternasyonal'in kapısına bir kilit asmak şarttır, Komünist Enternasyonal'in giriş kapısı önüne güvenilir bir nöbetçi dikmek şarttır.*"[50]

ILP delegelerinden kısa bir süre sonra, 1920 Haziranı ortalarında Fransız Sosyalist Partisi'nin uzun süredir gelecekleri duyurulan üyeleri Fros-

48. Delegelerin raporları *Independent Labour Party: Report of the 29th Annual Conference* (1921), s. 49-61'de, sorular ve IKKI'dan verilen cevap da *The ILP and the 3rd International* (1920)'de bulunabilir: IKKI'nın verdiği cevabın Rusça çevirisi şurada yayımlanmıştır: *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 12 (20 Temmuz 1920), col. 2231-56.

49. *Kommunismus* (Viyana), No. 24 (26 Haziran 1920), s. 833-4.

50. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 11 (14 Haziran 1920), col. 1730.

sard ve Cachin, Komintern'e bağlılık koşullarını saptamakla kalmayıp Sovyet Rusya'daki toplumsal ve siyasi koşullarla ilgili geniş bir araştırma yapma talimatı da almış olarak Moskova'ya geldiler.[51] 19 Haziran 1920' de delegeler, ILP temsilcilerini karşılamış olandan daha temsil edici nitelikte bir IKKI toplantısına çağrıldılar. Onlara Fransız partisinin durumu hakkında Radek, Zinovyev, (onlardan partinin savaş sırasındaki "ihanet"ini mahkûm etmelerini isteyerek ulusal gururlarını inciten) Buharin, Serrati, John Reed ve son olarak Lenin tarafından keskin sorular soruldu. Lenin'in ısrar ettiği hususlar, net bir parti çizgisi, disiplinli bir basın (*Humanité*'nin tek sosyalist özelliği vardı, diyordu Lenin, o da abone listesi) ve "reformistler"in partiden ihraç edilmesiydi. Belki de daha alttan alan, kur yapan bir tavır beklemiş olan delegeler, sadece belli noktaları tartışıp rapor verecekleri sözünü verebildiler.[52] Onları yaklaşan kongre için Moskova'da kalmaya ikna etmek amacıyla büyük baskı uygulandı, ama kongre onların Paris'ten ayrılmalarından önce ilan edilmemiş olduğu için, partiden böyle bir görev almamışlardı. Bir süre tereddüt ettikten sonra, kalmayı kabul ettiler.[53]

Komintern'in ikinci kongresinin 1920 Temmuzu'nda toplanmasından önce, savaşın gidişatı dramatik bir biçimde tersine dönmüştü. Polonya'nın işgal kuvvetleri Ukrayna sınırlarının çok dışlarına püskürtülmüştü; Kızıl Ordu neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmaksızın batıya, Polonya' nın içlerine doğru ilerliyordu; Varşova'nın düşmesi –ve Polonya devriminin patlak vermesi– kesin gibi görünüyordu. Kongreye başkanlık yapan Zinovyev daha sonra sahneyi şöyle betimleyecekti:

> Kongre salonunda ordularımızın hareketinin her gün işaretlendiği büyük bir harita asılıydı. Ve delegeler her sabah meraktan nefesleri kesilerek bu haritanın önüne diziliyorlardı. Bir tür simge gibiydi: Uluslararası proletaryanın en iyi temsilcileri meraktan nefesleri kesilerek, kalpleri gümbür gümbür atarak ordularımızın her ilerleyişini takip ediyorlardı ve hepsi de, ordumuzun koyduğu askeri amaç gerçekleştirilirse, bunun enternasyonal proletarya devriminin muazzam hızlan-

51. 23 Nisan 1920 tarihli talimat mektubu şuradadır: L. O. Frossard, *De Jaurès à Lénine* (1930), s. 235-44.

52. Frossard ile Cochin'in toplantıyla ilgili raporu *a.g.e.*, s. 245-69'da, Frossard'ın birkaç kişisel yorumu da *a.g.e.*, s. 64-6'da bulunabilir; IKKI'nın yaralayıcı yorumları ise "Fransız Sosyalist Partisi'nin bütün üyelerine ve bütün bilinçli Fransız proleterlerine" hitap eden 26 Temmuz 1920 tarihli bir mektupta görülebilir (*a.g.e.*, s. 281-303).

53. *A.g.e.*, s. 105-10; Frossard kendini bütün metin boyunca fevri ve heyecanlı arkadaşına uyup sağduyusunu kaybeden zayıf bir adam olarak tasvir eder.

ması anlamına geleceğinin gayet iyi farkındalardı.[54]

Zinovyev, kongreyi açarken de, aynı dramatik telden çalmıştı:

Komünist Enternasyonal'in ikinci kongresi, daha oturumlarını açarken tarihe geçti. Bugünü aklınızda tutun. Bu günün çektiğiniz bütün mahrumiyetlerin ve verdiğiniz cesur ve yılmaz mücadelenin mükafatı olduğunu bilin. Çocuklarınıza bu günün anlamını anlatın ve açıklayın. Bu muhteşem anı yüreklerinize nakşedin.[55]

Kongreye yirmi beş ülkeden iki yüzden fazla delege katıldı. Rus delegasyonu yine göze çarpıyordu. Bazen kongre başkanlığı kürsüsünden, bazen de bir Rus delegesi olarak konuşan Zinovyev kongre boyunca en öne çıkan şahsiyet oldu. Lenin bütün temel meseleler hakkında konuştu, Buharin ile Radek de ona ustaca yardımcı oldular. Polonya seferiyle meşgul olan Troçki, çok kısa süreler için görünüp kayboluyordu. Almanya' dan KPD delegasyonuna Paul Levi başkanlık ediyordu. USPD, ikisi Komintern'e katılmadan yana, ikisi karşı olan dört delege göndermişti; ama partinin bağlılığı hâlâ muallakta olduğu için kongreye oylama hakkı verilmeksizin kabul edildiler. KAPD'nin iki delegesi de danışman sıfatıyla kabul edildiler, ama görüşmelere katılmadılar.[56] Başkanlığını Serrati'nin yaptığı İtalyan delegasyonu İtalyan Sosyalist Partisi'nin, Sağ kanat hariç bütün gruplarının temsilcilerini içeriyordu. İngiliz delegasyonu İngiliz Sosyalist Partisi, Sosyalist İşçi Partisi, tezgâhtarlar örgütü ve daha küçük birkaç grubun temsilcilerinden oluşuyordu. Fransız Sosyalist Partisi'nin iki delegesi, tıpkı USPD temsilcileri gibi, sadece danışmanlık haklarına sahipti, çünkü parti henüz Komintern'e katılmaya karar vermiş değildi. Ama bazıları aynı zamanda Fransız Sosyalist Partisi'ne de üye olan başka beş Fransız delege, Fransız "Üçüncü Enternasyonal komitesi"ni temsilen tam oy hakkına sahipti. Amerikan Komünist Partisi ile Amerikan Komünist İşçi Partisi'nin delegeleri, Komintern'in birleşme emirlerini kaale almadan, birbirlerinin vekâletinin geçerliliğini tartışıyorlardı.[57]

54. *Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunististiçeskoy Partii* (1921), s. 271.

55. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 14.

56. Anlaşılan Levi, KPD delegasyonu adına, eğer KAPD temsilcileri oy kullanma hakkına sahip delegeler olarak kabul edilirlerse, kongreden ayrılma tehdidinde bulunmuş (*Bericht über den 5. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)*, (1921), s. 27, 29); Zinovyev'in daha sonra söylediklerine bakılırsa, Radek Levi'yi desteklemiş (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (tarihsiz), c. I, s. 468).

57. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 607-10;

İlk oturumda kongre, Alman delege Levi'nin önerisiyle, "beyaz Polonya'ya herhangi bir yardımda bulunulmasını, Sovyet Rusya'ya karşı herhangi bir müdahalede bulunulmasını" grevler ve gösteriler yoluyla önlemeleri için "bütün ülkelerin erkek ve kadın işçileri"ne hitap eden bir çağrı yapılmasını tartışmasız benimsedi.[58] Fakat, birinci kongre iç savaşın getirdiği ümitsizce gerilimin gölgesi altında toplanmışken, ikinci kongre Kızıl Ordu'nun askeri zafer kazandığı bir anda toplanmıştı; RSFSC'ye doğrudan yardım ve destek ihtiyacı üzerinde ilk kongredeki –ya da daha sonraki bütün kongrelerdeki– kadar çok durulmuyordu. Konuşmaların ağırlığı, artık daha geniş kapsamlı bir görev, bayağı bayağı görünürlük kazanmış olan dünya devrimini hızlandırma görevi üzerindeydi. Bir kararda şöyle deniyordu:

> Komünist Enternasyonal Sovyet Rusya'nın davasının kendi davası olduğunu ilan eder. Sovyet Rusya bütün dünyanın Sovyet cumhuriyetlerinden oluşacak bir federasyondaki bir halka haline gelinceye kadar uluslararası proletarya kılıcını kınına sokmayacaktır.[59]

Devrimci oyunun son perdesinin çok yakında oynanacağına duyulan güven kongrenin değişmez temasıydı, hem gereken örgütlenme türüyle ilgili hem de böyle bir örgüt yaratmak için atılması gereken adımlarla ilgili görüşlere damgasını vuruyordu.

En büyük ihtiyaç, Komintern'i devrimin pratik aracı haline getirmekti. Zinovyev şöyle soruyordu:

> 1919 Martı'nda kurulduğu zaman Üçüncü Enternasyonal neydi? Bir propaganda derneğinden öte bir şey değil; ilk yılı boyunca da böyle kaldı... Artık bir propaganda derneği değil, uluslararası proletaryanın savaşçı bir organı olmak istiyoruz.[60]

resmi Amerikan kaynaklarına göre, 12 Ocak 1920'de iki partinin birleşmesi yolunda bir karar alınmış (*Russian Propaganda: Hearings before a Sub-Committee of the Committee on Foreign Relations, United States Senate* (66th Congress, 2nd Session, 1920), s. 415-16), ama bir "Bolşevik kurye" yoluyla iletilen bu karar (*Foreign Relations of the United States*, 1920, c. III (1936), s. 449-50) ayrılığı gidermeyi başaramamıştı.

58. *A.g.e.*, s. 56. Almanca metinde çağrı şu cümleyle bitiyordu: "Dünya proleterlerini yapmaya çağırdığımız eylem budur, 'Russia expects that every man will do his duty' ['Rusya herkesin görevini yapacağını umuyor' –ç.n.]." Bu cümle Rusça basımda yoktur: Anlaşılan cümle çağrı metnine değil, nutuklarını edebi kinayelerle süslemeyi seven Levi'nin konuşmasına aitmiş.

59. Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak (1933), s. 152.

60. Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale (Hamburg, 1921), s. 193-4.

Bu işlev değişikliği bir örgütlenme değişikliğini de beraberinde getiriyordu: Bir dizi ulusal parti yerine, Komintern "farklı ülkelerde dalları olan tek bir komünist parti" haline gelmeliydi.[61] Birkaç kere, Birinci ve İkinci Enternasyonaller arasındaki karşıtlıktan bir hisse çıkarıldı. Birinci Enternasyonal "güçlü, merkezi bir kurum"du; Marx ile Engels Enternasyonal'in tüzüğüne işçilerin "uluslararası birlik" ve "tam anlamıyla uluslararası bir örgüt" ihtiyacı içinde olduğunu geçirmişlerdi. İkinci Enternasyonal'in yönetimi ise "bir mektup kutusu"ndan farksızdı.[62] Üçüncü Enternasyonal İkinci'nin hatalarını tekrarlamamalıydı. Kongrenin, bir araya gelip müzakereler yaparken, ilerleyen Kızıl Ordu'yla birlikte devrimin her gün batıya doğru yayıldığını gözleriyle görebildiği bir zamanda, Rus örneğinin Avrupa'nın geri kalanı için de geçerli olup olmadığını sorgulamak için pek neden kalmamıştı. Bir Komünist Enternasyonal'in tek ve üst otoritesi altında devrimci eylem birliği ve parti öğretisi birliği sağlanması gerektiği anlayışı, sorgulanamayacak bir biçimde yerleşiklik kazandı. 1919'da resmen hoşgörülmüş olan ufak tefek sapmalar yasaklandı: Artık parlamento seçimlerine ve sendikalara katılma sorunu hakkında farklı görüşler savunmaya izin verilmiyordu. Ayrıntı denebilecek meselelerde bile, bir parti çizgisi açık seçik ortaya konmalı ve takip edilmeliydi. İngiliz Komünist Partisi'nin İşçi Partisi'yle kurduğu ilişkiyle ilgili, hayli kendine özgü olduğunun kabul edilmesi gereken bir mesele konusunda, İngiliz bir delege belli bir serbestlik isteyince, Lenin tekbiçimlilik ilkesini şiddetle savundu:

> Yoldaş Ramsay diyor ki: Bu meseleyi biz İngiliz komünistleri kendi aramızda halledelim. Bütün küçük fraksiyonlar gelip bazılarımız şundan yanayız, bazılarımız da karşıyız, buna kendi aramızda karar verelim derse Enternasyonal'in hali ne olur? Bir Enternasyonal'e, bir kongreye ve bütün bu tartışmalara ne gerek kalır?

İkinci Enternasyonal'e özgü bu gevşeklik "kökten yanlış"tı.[63] Devrimci strateji ve taktiklerle ilgili bütün meselelerde doğru karara, en iyi, bütün devrimci hareketi temsil eden ve bütün devrimci deneyimler bütününü genelleştiren bir kurum tarafından ulaşılabilirdi.

Bu amaca ancak katı bir kurumsal disiplinle ulaşılabilirdi. Zinovyev'in kongreye sunduğu açıklamaya bakılacak olursa, İkinci Enternasyonal "kendi içinde, pratiği ve taktikleri devrimci proletaryanın taktiklerine dü-

61. A.g.e., s. 102. 62. A.g.e., s. 13, 238.
63. Lenin, Soçineniya, c. XXV, s. 348, 365.

pedüz karşı olan partilere hoşgörü gösterdiği" için başarısız olmuştu.[64] Geçen yıl Macaristan'daki devrim de aynı hatayı yaptığı için başarısız olmuştu.[65] Partiler ortodoksilerini, ancak zındıkları saflarından ihraç ederek sağlayabilirlerdi. Lenin 1904'de "bölünme, bölünme, bölünme" diye haykırarak, Rus Sosyal Demokrat Partisi'ndeki bölünmeyi eleştirenlere karşı çıkıyordu.[66] Sonraki on yıl boyunca, iyi ve kötü zamanlarda, Menşevik seçmeciliğine karşı Bolşevikler'in doktriner saflığından yana savaş vermişti. Partiyi bölmek, onu sayısal açıdan önemsiz hale getirmek, doktrinini sulandırmanın ya da disiplinini zayıflatmanın yanında ehven-i şerdi. 1920'de bu sınanmış ilkeyi Komintern'e uyguluyordu. Bir partinin Komintern'e kabul edilmesinin temel koşulu, Komintern programının ve kurallarının kayıtsız şartsız kabul edilmesi ve muhaliflerin partiden ihraç edilmesiydi. İkinci kongreye katılan bir İngiliz delege, İngiliz komünistlerinin çoğunluğunun bu koşulları reddedeceği şikâyetinde bulununca Lenin, çoğunluğa uymak neden şart olsun ki, diye sordu: Sadık azınlık "ayrı olarak örgütlenebilirdi". "Doğru taktikler sorununu cevapsız bırakmaktansa" bölünmek daha iyiydi.[67] Zinovyev Rus partisi adına bu noktada kategorik bir beyanda bulundu:

> İtalyan yoldaşlarımız ya da başka yoldaşlar bize su Sağ unsurlarla bağlantıyı koruma taleplerini iletirlerse, o zaman partimiz burjuva olarak gördüğümüz unsurlarla bağlantılı olmaktansa tek başına kalmaya hazırdır.[68]

Zındıkları dışlamak için bölünme ilkesi, bir kere benimsendikten sonra, kaçınılmaz bir katılıkla uygulanıyordu, çünkü zındık liderlere otomatik olarak "burjuvaziye satılmış" hainler gözüyle bakılıyordu. Bu doktrinin içerimleri Komintern'deki görüşmelere hızla sirayet etti. Lenin, Moskova'da İngiliz İşçi Partisi heyetiyle görüşmesini anlattığı *İngiliz İşçilerine Mektup* yazısında, "işçilerin parlamento ve sendikalardaki liderlerinin çoğunluğunun burjuvazi saflarına geçmeleri"ni "uzun süredir devam eden bir süreç" olarak tarif ediyordu. İşçilerin yeminli düşmanlarından çok, kendi içlerindeki hainlerin acilen bozguna uğratılması gerekiyordu. Zi-

64. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 572; Zinovyev aynı şeyi Birinci Enternasyonal için de söyleyebilirdi – ama bu Marx'ın kendisinin suçu değildi sahiden de.

65. *A.g.e.*, s. 45, 241. "21 koşul"un (bkz. aşağıda s. 184-5) önsözünde de Macaristan'ın başarısızlığından çıkarılan "dersler"den bahsediliyordu: "Macar komünistlerinin sosyal demokratlarla birleşmeleri, Macar proletaryasına pahalıya mal oldu."

66. Bkz. c. I, s. 45. 67. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 350.

68. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 243.

novyev ikinci kongrede "düşman evinizin içinde oturuyor" diye haykırıyordu.[69] Lenin, USPD delegelerinden Crispien'i, USPD ile SPD arasındaki bölünmeye "acı bir zorunluluk" muamelesi yaptığı için iğneliyordu:

> Bağımsızlar yakınmak yerine, şöyle demelidirler: Uluslararası işçi sınıfı hâlâ işçi aristokrasisinin ve oportünistlerin çizmeleri altındadır.

Crispien Almanya'da devrimin, ancak Alman işçilerini "çok fazla" yoksullaştırmaması koşuluyla yapılabileceğini söylemişti:

> Fedakârlık yapmaktan ödü kopan, bir devrimci mücadele zamanında "çok fazla" yoksullaşmaktan korkan bir işçi aristokrasisi partiye ait olamaz.[70]

Partiden atılmaları istenenler, devrimin doğru taktikleri konusunda hatalı bir görüş benimsemiş olan iyi niyetli insanlar değildi; proletarya davasına ihanet eden döneklerdi.

İkinci kongrenin yayımladığı en ünlü ve önemli belgenin, yani partilerin Komintern'e kabulünü belirleyen "21 koşul"un böyle bir arka planı vardı. Birinci kongre üyelik koşullarını tanımlamak için hiçbir girişimde bulunmamıştı; IKKI da bu işe girişmemişti. Ama bu konu artık ihmal edilemezdi. Lenin "Komünist Enternasyonal'e kabul"le ilgili on dokuz koşul içeren bir taslak hazırlayıp ikinci kongreye dağıttı. Taslak Komintern'e üye olan her partinin, proletarya devrimi ve proletarya diktatörlüğü lehinde propaganda yapmasını ve parti yayınlarından sorumlu olmasını; işçi hareketindeki bütün sorumluluk gerektiren görevleri doldurmaya ve reformistlerle Merkez destekçilerini partiden çıkarmaya çalışmasını; yasal faaliyetleri yasadışı faaliyetlerle birleştirip gelecek iç savaşa hazırlanmak için bir yeraltı örgütü yaratmasını; orduda ve kırsalda propaganda yapmasını; bütün sosyal-şovenleri ve sosyal pasifistleri reddetmesini ve uluslararası mahkeme ya da Milletler Cemiyeti'nin yeniden örgütlenmesi gibi önlemlerin insanlığı emperyalist savaşlardan kurtarmaya yetmeyeceğini göstermesini; aralarında ünlü reformist liderlerin de bulunduğu bütün reformistlerden kesinlikle ayrışmasını; özellikle partinin bulunduğu ülke hükümetinin yürüttüğü koloni sömürüsünü kınamasını; sendikalarda, kooperatiflerde ve diğer işçi örgütlerinde doğrudan partiye karşı sorumlu komünist hücreler oluşturmasını; Amsterdam'daki "sarı" sendika Enternasyonal'ine karşı inatçı bir kampanya yürütüp kurulma aşamasında olan yeni Kızıl sendikalar Enternasyonal'ini desteklemesini; parlamentodaki temsilcilerinin faaliyetlerini denetlemesini; kendisini demir

69. *A.g.e.*, s. 111. 70. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 357-8.

bir disiplin ve dönemsel tasfiyelerle demokratik merkeziyetçilik ilkesi üzerinde örgütlemesini; karşı devrimci kuvvetlere karşı mücadele veren bütün Sovyet cumhuriyetlerini her şekilde desteklemesini; parti programını Komintern'in ilkelerine uygun olarak gözden geçirilip onaylanması için kongreye ya da IKKI'ya göndermesini; Komintern'in bütün kararlarını bağlayıcı kabul etmesini; eğer hâlâ yapmadıysa "komünist" adını almasını ve bu koşulları kabul ettiğini onaylamak için hemen bir parti kongresi toplamasını gerektiriyordu.[71]

Taslaktaki on dokuz koşul, katı olmasına rağmen, önceki aylarda Lenin ve Komintern'in diğer başlıca destekçileri tarafından ortaya konmuş olan Komintern anlayışının mantıksal bir formülasyonuydu. Bu koşullar başlangıçta bir kongre komisyonuna sunuldu, komisyon da birkaç tashih yaptı ve bizzat Lenin'in önerisiyle, artık Komintern'e bağlı olan her partide, merkez komitesinin ve diğer merkezi kurumların, en azından üçte iki oranında, daha önceden Komintern'e bağlı olduklarını ilan etmiş olan üyelerden oluşmasını gerektiren bir "koşul" daha ekledi. Lenin'in başta zikrettiği iki koşul iç içe geçirilerek, toplam on dokuz sayısı korundu. Yeni on dokuz koşul daha sonra kongre genel kurulu tarafından peş peşe üç oturumda tartışıldı. Zamanın önemli bir kısmını, ikisi koşulları destekleyen ikisi de reddeden dört USPD delegesinin konuşmaları ve bu konuşmaların yarattığı karşılıklı suçlamalar aldı. USPD kongrede temsil edilen en büyük ve en güçlü kitle partisiydi – o sıralarda yıldızı hızla yükselen bir partiydi;[72] can alıcı mesele bu koşulları kabul edip Komintern'e bağlanıp bağlanmayacağıydı. Koşulların kendisi kongrede nispeten az bir muhalefetle karşılandı. Hatta son anda iki koşul daha eklenerek daha da sıkılaştırıldı, böylece rakam son olarak yirmi bire ulaşmış oldu. Bunlardan biri, bütün parti organlarının Komintern'in önemli belge ve kararlarını basmasını, diğeri ise parti kongresinde koşulların kabul edilmesine karşı oy kullanan bütün parti üyelerinin partilerinden ihraç edilmesini gerektiriyordu. Birçok bakımdan hepsinin en serti olan bu yirmi birinci koşul İtalyan Bordiga tarafından önerilmiş ve kongrede bu konu hakkında yapılan en tavizsiz konuşmayla, Fransız İsviçresi'nden bir delege, eski bir Kalvinist rahip olan Humbert-Droz tarafından desteklenmiştir:

71. Lenin'in bu 19 koşulu içeren ve kongre arifesinde *Kommunistiçeskii Internatsional*'de yayımlanan ilk taslağı şuradadır: *Soçineniya*, c. XXV, s. 280-4.

72. 1919'da SPD, USPD'den beş kat fazla oy almıştı; KPD 1919 seçimlerine katılmamıştı. 1920 Haziranı'nda düzenlenen seçimlerde ise SPD'nin 5.600.000 oyuna karşılık USPD yaklaşık 5.000.000, KPD ise 440.000 oy almıştı.

Bordiga'nın, partileri Komünist Enternasyonal aleyhine oy kullananları atmaya mecbur tutan önerisi, aşırı Sağcıların ilk tasfiyesini gerçekleştirmek için son derece yararlıdır. "Bölünme" kelimesi, birliği her şeyin önüne koyan bütün oportünistleri ürkütüyor. Bu ilk tasfiye doğal olarak eksik olacaktır, ama sahiden komünist bir parti yaratma yolunda atılan ilk adımdır.[73]

Daha sonra yirmi bir koşulun tamamı, aksi yönde sadece iki oyla onaylandı.[74]

Bu yirmi bir koşul, İkinci Enternasyonal'le resmi kopuşu tamamına erdirmek için değil (ona zaten çoktan ölmüş gözüyle bakılıyordu), İkinci Enternasyonal'e hâlâ alttan alta sempati duyan ve iki Enternasyonal arasında bir orta yol arayışında olan unsurları Üçüncü Enternasyonal'den dışlayarak her türlü uzlaşma imkânını ortadan kaldırmak için konmuştu.[75] Lenin'e göre, bu unsurlar esasen liderlerle sınırlıydı. Bu yüzden yapılması gereken şey, –başta USPD, İtalyan Sosyalist Partisi ve İngiliz ILP olmak üzere– "merkezci" partileri, liderlerini itibardan düşürüp aforoz ederek ve sadık alt kademeleri Komintern'in yörüngesine çekerek bölmekti. Yirmi bir koşulda, Turati ile Modigliani, Kautsky ile Hilferding, MacDonald, Longuet ve Amerikalı Hillquit, hiçbir durumda Komintern üyeliğine kabul edilemeyecek "namlı oportünistler" olarak özellikle zikrediliyordu. Öte yandan bu koşullar, genelliklerine rağmen, pratikte Solcu muhalifleri ihraç etmek için konmuş değildi, onlara karşı şaşırtıcı bir yumuşaklık gösterilmeye devam ediliyordu. Kongrede alınan bir karar, KAPD, Amerikan IWW ve İngiliz tezgâhtarlar komitesi gibi Solcu grupların görüşlerini mahkûm ederken, bunlardan bazılarının "temelleri bakımından Komünist Enternasyonal'in kök ilkeleriyle aynı zeminde bulunan

73. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 365; Zinovyev daha sonraları Halle kongresinde, bütün koşulların bu en sert olanının bir Rus değil, İtalyan delege tarafından önerilmesini durmadan öne çıkarmıştır (*USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Partetitags zu Halle*, (tarihsiz), s. 175). Rusların böyle bir koşul öneremeyecekleri ya da talep edemeyecekleri açıktır. Bu koşul, Lenin'in merkez komitelerin ve merkezi kurumların üyelerinin üçte ikisiyle ilgili koşulunu epey aşıyordu (ki o da koşullar listesinde kalmıştır); Zinovyev'in o sıralar söylediklerine bakılırsa (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 235-6), Rus delegasyonu bunun bir "koşul" haline getirilmesi için baskı bile yapmamış ve kongrenin bu yönde genel bir isteği ifade etmesiyle yetinebilirmiş.

74. *A.g.e.*, s. 400: Son onaylandıkları haliyle koşulların Almancası, *a.g.e.*, s. 387, 95, Rusçası ise *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 100-4 ve Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 575-9'da bulunabilir.

75. Zinovyev çok sonraları 21 koşulu "merkezciliğe karşı bir istihkâm" olarak tanımlamıştır (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (tarihsiz), c. I, s. 45).

son derece proleter ve kitlesel bir hareketi" temsil ettiklerini kabul ediyordu; bu yüzden komünistler "bu örgütlerle birleşip tek bir komünist parti oluşturma yolunda tekrar tekrar çaba harcamaktan kaçınmamalıydılar."[76] Kongrenin diğer kararları komünistlerin sendika ve burjuva parlamentolarının çalışmalarına katılma görevini tekrar vurguluyordu. Özel bir komisyon, İngiliz Komünist Partisi'nin, kurucu üyelerine hiçbir doktriner bağlılık dayatmayan gevşek bir federasyon konumundaki İngiliz İşçi Partisi ile ittifak kurmaya çalışıp çalışmaması gerektiği gibi netameli bir meseleyle cebelleşiyordu; komisyonun verdiği rapordan hareket eden kongre de soruyu 24'e karşı 58 oyla olumlu cevapladı.[77] Daha önce de belirttiğimiz gibi[78] tarım sorunuyla ilgili bir karar alındı ve ulus ve sömürge sorunu hakkında bir sonraki bölümde ele alacağımız önemli bir tartışma yapılarak bir dizi tez geliştirildi. Komintern'in ikinci kongresi sadece dünya çapında bir komünist örgüt kurmayı değil, bütün önemli meseleler konusunda komünist politikanın temel ilkelerini tartışıp saptamayı da amaçlayan iddialı bir girişimde bulunmaktaydı.

İkinci kongre, uluslararası bir güç olarak Komintern'in tarihindeki zirve anına, Rus devriminin kesinlikle Avrupa devrimine dönüşme noktasında göründüğü, RSFSC'nin kaderinin daha geniş bir Avrupa birimininkiyle iç içe geçtiği ana karşılık geliyordu. Devrimin böyle bir sonuca yol açmasını, hâlâ içten içe kendi kurtuluşlarının da buna bağlı olduğuna inanan Bolşevikler kadar dört gözle bekleyen yoktu. Devrimci hareketin ağırlık merkezinin batıya, Avrupa'ya doğru kayacak olması, kazanılacak zafer için ödenecek bedelin bir parçasıydı kuşkusuz; ama itiraz etmenin abes kaçacağı bir bedeldi bu. Dolayısıyla ikinci kongredeki görüşmelerin altında derin bir paradoks yatıyordu. Ruslar devrimi Avrupa'ya ve dünyanın dört bir yanına yayarak, devrimci hareketteki kendi dışlayıcı hâkimiyetlerini yok etmeyi içtenlikle ve hevesle istiyorlardı. Ama çabaları başarısız olunca, devrim inatla Rus sınırında kalınca, ikinci kongrede yapılan her şey istenmedik bir sonuç, Rus hâkimiyetini onaylama ve kural haline getirme sonucu yarattı ve bu yüzden de birçok kişi kongrenin içinde çalışmak zorunda kaldığı koşulların kaçınılmaz sonucu olan şeye sinsi ve

76. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 99; Radek kongrede "sendikalist örgütleri Enternasyonal'e kabul etme kararı"nı "sendikalizmde, devrimci işçiler arasında yalnızca geçiş döneminde yaşanan bir hastalık gördükleri" gerekçesiyle savunmuştur (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 496).

77. *A.g.e.*, s. 654. 78. Bkz. c.2, s. 157, not 58.

derinlere gizlenmiş bir plan atfeder oldu. Bu süreç en açık biçimde ikinci kongrenin üstlendiği Komintern tüzüğünün çerçevesinin çizilmesi işinde görülüyordu. Bu tüzük, Rus Komünist Partisi'nin tüzüğüne çok benziyordu. Egemen organ ilkesel olarak her yıl toplanacak olan dünya kongresiydi. Onun tarafından seçilen yürütme komitesi, oturumlar arasındaki ara dönemlerde onun yerine yönetimi üstleniyordu ve "sadece dünya kongresine karşı sorumlu"ydu. IKKI'nın bileşimi hassas bir konuydu. İkinci kongrede alınan karara göre, IKKI on beş ile on sekiz üyeden oluşacak,[79] bunlardan beşi "dünya kongresinin kararıyla yürütme komitesi makamının bulunduğu ülke partisi"nden gelecek, geri kalanlar da "diğer en büyük ulusal partiler"den birer kişi olarak seçilecekti. Genel kurulda tüzük hakkında yapılan serbest tartışma sırasında, Hollandalı bir delege yoklama kabilinden IKKI'nın merkezinin İtalya veya Norveç'e taşınabileceği önerisini getirdi, bir Alman delege de yarım ağızla Berlin'i önerdi. Ama mevcut koşullarda Moskova'ya ciddi bir alternatif olamayacağı açıktı; devrim batıya yayılmayınca da, Hollandalı delegenin doğru bir biçimde öngördüğü gibi, IKKI'nın "genişletilmiş bir Rus yürütme komitesi" haline gelmesi mukadderdi.[80]

İkinci kongrenin tarihsel rolü, zahiri ve hatta bilinçli amacından ayrı olarak, Komintern'deki Rusya liderliğini sağlam bir temele oturtmaktı. Kongre boyunca Rusların liderliği mutlak ve tartışılmazdı. Ruslar uluslararası bir toplantıda ev sahiplerine özgü olağan avantajlardan yararlandılar: Herhangi bir meselede bütün yetenekli insanlarını seferber edebiliyorlardı. Ziyaretçiler fiilen Moskova'da bulunan heyetlerin gücüyle sınırlıydılar. Yabancı delegelerin çoğu güçlükle oraya ulaşmışlar ve hükümetlerinin getirdiği yasaktan kaçmak için yasadışı yollar kullanmak zorunda kalmışlardı. Daha da önemlisi, Rus heyeti daima tek bir sesle konuşuyordu; diğer başlıca heyetler –Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan heyetleri– birden fazla ulusal partiden geliyorlardı ve önemli konularda aralarında görüş ayrılıkları vardı; bu yüzden de Komintern'in Rus liderlerinin muhalif yabancı delegelerle çatışma işini onların daha yumuşak başlı vatandaşlarıyla görebildikleri bir durum otomatik olarak ortaya çıkıyordu. En önemlisi, liderlik devrimci başarının doğal ödülüydü. Sade-

79. Bu sayı kongreden sonra hemen yirmi bire çıkarıldı.

80. Tartışmanın konuyla ilgili pasajları *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 582-7, 594-7'de bulunabilir; tüzük metni için bkz. *a.g.e.*, s. 602-6; Rusya'nın "yakın gelecek için" IKKI'nın merkezi olması kararı oybirliğiyle verildi (*a.g.e.*, s. 659).

ce Ruslar, nasıl başarılı bir devrim yapılacağını bildiklerini kanıtlamışlardı: 1917 Ekimi'nde zafer böyle böyle kazanılmıştı, başka yerlerde de böyle böyle kazanılacaktı. İkinci kongre arifesinde IKKI ile müzakereler yapmış olan bir ILP delegesi, izlenimlerini şöyle aktarıyordu:

Benimsedikleri güçlü milliyetçi doğrultu yüzünden Üçüncü Enternasyonal'in liderleriyle bir şeyler tartışmak son derece güçtü. Bütün meselelere, Rusya'ya özgü fikirler damgasını vuruyor. Bence bu anlaşılır bir şey, ama benimsedikleri itiraz kabul etmez tavır tartışmayı kesinlikle kolaylaştırmıyor. Devrimlerin metafizik kökenleri olmadığını, tarihsel gelişmenin sonucu olduklarını ve toplumsal devrimin her ülkede farklı çizgilerde gelişmesi gerektiğini kabul etmeye hazırlar; ama her zaman belli bir noktaya, bütün sosyalist yöntemlerin onların taktiklerini model alması gerektiği noktasına dönüyorlar.[81]

Komintern örgütlenmesinin Rus deneyimini yansıtması ve Rus modeline göre çerçevelenmesi Rusların gizli planlarının değil, prestijlerinin doğal sonucuydu. Dünya devrimini yapacak olan Komünist Enternasyonal, Rus devrimini yapmış olan partinin suretinde yaratıldı.[82] Yabancı delegeler şu ya da bu noktada itiraz edebilirlerdi, ama kongrede hiç kimse yeni bir Enternasyonal'e duyulan ihtiyacı –en azından açıktan açığa– sorgulamadı; ve kimsenin öne sürecek başka bir prototipi yoktu. Yabancı partiler ve temsilcileri aşağı konumlarının fazlasıyla bilincindeydiler. Bazıları bunu kabul etmekte hiçbir sakınca görmüyordu. Mesela Serrati şöyle diyordu:

Yoldaş Lenin'le kıyaslanınca ben neyim ki? O Rus devriminin lideri, ben ufacık bir komünist sosyalist partiyi temsil ediyorum.[83]

Zinovyev Ruslarınki hariç Avrupa'daki neredeyse bütün komünist ya da lafta komünist partilerin kusurları hakkında uzun bir nutuk çektiğinde, kongre onu sabırlı bir uysallık içinde dinlemekle yetindi.[84] Bu konumu zamanın geçmesi de değiştirmedi. 1920 yazında beslenen parlak umutların hüsrana uğraması sadece devrimlerini yapmayı başarmış olanlarla ba-

81. *Independent Labour Party: Report of the 29th Annual Conference* (1921), s. 53-54; Aynı sıralarda Lenin'i ziyaret eden Hollandalı Sol komünist Gorter'ın benzer izlenimleri şuradadır: F. Borkenau, *The Communist International* (1938), s. 191.

82. Nitekim USPD'nin sağ kanat liderlerinden Hilferding, Halle kongresinde, sırf Rosa Luxemburg'un 1904 yılında Lenin'in Bolşevik grubunu örgütleme tarzına getirdiği eleştirileri alıntılayarak, Komintern örgütüne yönelik etkili bir saldırı yapabilmiştir (*USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 194-6).

83. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 340.

84. *A.g.e.*, s. 243-55.

şaramamış olanlar arasındaki mesafeyi genişletti ve Komintern örgütünü sıkı sıkıya Rus kalıbına dökülmüş halde bıraktı.

Komintern'deki Rus hâkimiyeti, ikinci kongre tarafından sistematikleştirilen ve Komintern politikasının düzenli olarak kullandığı bir araç haline gelen "bölünme" uygulamasıyla daha da arttı. Çoğu partide kısa bir süre sonra Komintern'in sözcüleri ve torpillileri olarak tanınan ve Moskova'da "proletaryanın en iyi temsilcileri" olarak anılan –ilk defa ikinci kongrenin aldığı bir kararda kullanılan bu tabir Zinovyev'in ağzından düşmüyordu– liderler ortaya çıkmaya başladı. Kongreden çıkan sonuçları toparlayan Lenin, "dünyanın bütün ülkelerinde, devrimci işçilerin en iyi temsilcileri komünizmin yanında saf tuttular" diye yazıyordu.[85] Ama bu liderler ille de kendi ülkelerindeki durumun nesnel bir analizini sunmaya en yetkili kişiler olmuyordu, ayrıca kendi partilerinde her zaman en çok destek alan ve en çok güven duyulan kişiler de olmayabiliyorlardı. Hatta, bölünme politikasının asıl güdüsünün ulusal partilerin bağımsız gücünü yok edip onları Moskova'ya tabi kılmak olduğu suçlaması bile işitiliyordu.[86] Bu suçlama, en azından bu ilk dönem için kesinlikle yanlıştı. Ama ulusal liderlerde uysallığa bağımsız muhakemeden daha fazla değer vermek ağırlıkla Rus tipi bir örgütlenmenin bünyesi icabıydı; devrim Rusya'dan başka hiçbir yerde zafer kazanmadığı sürece de Komintern böyle kalmaya mahkûmdu.

Gelgelelim, ikinci kongre yüksek disiplinli bir örgüt ve katı doktriner ortodoksi ilkelerinin kazandığı kesin bir zaferi kaydetmiş gibi görünse de, bu ilkeleri kitle desteği kazanmayla uzlaştırma konusundaki eski açmaz –Rusya'da çok kolay aşılmış olan, ama batıda aşılmaz çıkan açmaz– yeni bir biçimde kendini gösterdi. İkinci kongre kararları burjuva demokratik ülkelerdeki komünist partileri, kendi içlerinden adaylar çıkararak ya da bu mümkün değilse, başka partilerin adaylarını destekleyerek parlamento seçimlerine katılmakla görevlendiriyordu. Partilerin kitle desteği kazanmaya çalışacakları ve bu desteği kazanmalarını sağlayacağı hesap edilen bir biçimde davranacakları varsayılmadığı takdirde bu emir an-

85. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, 370.

86. Bu suçlama, epey öznel bir tanık sayılabilecek Angelica Balabanov tarafından, *Erinnerungen und Erlebnisse* (1927), s. 257'de özellikle Zinovyev'e yöneltilmiştir; Martov Halle kongresinde bölünme politikasının amacını "kendilerini ve kendi partilerini ilgilendiren kararların alınmasında hak iddia edebilecek kudrette unsurların istilasına karşı sağlam bir set çekmek" olarak betimlerken bu suçlamayı daha genel bir biçimde yapmıştı (*USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 210-11).

lamsız olurdu. Ama bu da taktik ve ilke sorunlarını beraberinde getiriyordu. Parlamento oyunu her ülkede farklı ve sürekli değişen ulusal kurallara göre oynanıyordu; parlamenter eylem anlayışlarının büyük ölçüde Çarlık dönemindeki Duma'ya dair anıların hükmü altında olduğu Moskova'nın verdiği değişmez talimatları izlemek mecburiyetindeki partilerin bu oyunu başarıyla oynamaları pek mümkün değildi. Ama engeller sadece taktiksel ya da biçimsel değildi. İkinci kongrenin yabancı komünist partilere verdiği "burjuva devlet kurumlarını yok etmek için onlardan yararlanma" emri,[87] Lenin'in İngiliz komünistlerine verdiği, İngiliz İşçi Partisi liderlerini asarak destekleme emrinin muadiliydi. Ama bu emirler, kitlelerin devlet kurumlarına ve İşçi Partisi liderlerine duyduğu bağlılığın etkili bir biçimde ortadan kaldırılabileceğini varsayıyordu. Bu varsayım gerçekleşmediği sürece, çoğu batı ülkesindeki komünist partiler iki alternatiften birini seçmek zorunda kalıyorlardı. Ya büyük ölçüde entelektüellerden oluşan ve kitleler üzerinde hiçbir nüfuzu olmayan küçük hizipler olarak kalma pahasına doktrinlerinin saflığını ve katılığını koruyabiliyorlardı; ya da mevcut kurumlara ve mevcut liderlere geçici ve şartlı bir bağlılık göstermeyi kabullenmeyi içeren tavizler vererek mevcut Sol kitle partileri içinde nüfuz kazanabiliyorlardı. Onları ikiyüzlülük suçlamalarına maruz bırakan şey, bu ikinci yol oldu.

Sendikalara katılma meselesi de benzer, ama daha da karmaşıktı. Teorik olarak, sendikaların burjuva kapitalizminin bir yan-ürünü olduğunu; İkinci Enternasyonal'in siyasi partileri gibi, 1914'te işçilerin davasına kendi ulusal hükümetlerini destekleyerek ihanet etmiş olduklarını; doğaları gereği devrimci bir rol oynamaktan aciz olduklarını ve bu yüzden de komünistlerin mevcut sendikaları boykot edip yeni ve ayrı komünist işçi dernekleri oluşturmaları gerektiğini ileri sürmek mümkündü. İkinci kongrede, bazı çekincelerle, İngiliz, İtalyan ve Amerikan delegelerin benimsedikleri tutum buydu. Kimse açık açık bu görüşü savunmuş olmasa da, yine teorik olarak, sendikaların yapmaya çalıştığı gibi işçinin durumunda sağlanacak ufak tefek iyileştirmelerin, işçilerin hoşnutsuzluğunu körelttikleri ve böylece nihai devrimi erteleyebildikleri için kendi içinde arzulanır şeyler olmadıklarını iddia etmek de mümkündü. Bu iki görüşe karşı Bolşevikler, sendikaların geçmişte yaptıkları hataların kısmen yoz lider kadrolarından, kısmen de gelişmiş ülkelerdeki sendikaların şimdiye

87. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 114.

kadar, çıkarları yüzünden çoğunlukla kendi sınıflarının daha az imtiyazlı üyelerinin değil de burjuvazinin yanında saf tutmuş olan, orantısız sayıda yüksek vasıflı ve imtiyazlı işçiler – "işçi aristokrasisi" – barındırmış olmasından kaynaklandığını ileri sürüyorlardı. Savaş bütün ülkelerde işçilerin kitlesel olarak sendikalara dolmasına yol açmış ve böylece sendikaların karakterini ve imkânlarını değiştirmişti. Komünistler, mevcut sendikalardan kopmak ve böylece kendilerini proleter kitlelerden tecrit etmek şöyle dursun, sendikalara girmeli ve onlara üye olan kitleler üzerinde çalışmalar yapıp bu kitleleri artık onların gerçek çıkarlarını temsil etmeyen liderlere karşı ayaklanmaya teşvik ederek devrimcileştirmeliydiler. Komintern katı disiplin ve doktriner saflık üzerinde ısrar ederek komünist partilerin büyüklüğünü kısıtlama politikasına sıkı sıkı sarıldıkça, sendikalar yoluyla işçi kitleleriyle teması korumak da gittikçe artan bir önem kazanıyordu.

Ama sendikalara katılma kararı, tıpkı parlamento seçimlerine katılma kararı gibi, sıkıntının sona erdiği değil, başladığı noktaydı. Bir kere, komünistleri, ne kadar gerici olursa olsun mevcut sendikaları desteklemeye ve ne kadar devrimci bir karakterleri ve amaçları olursa olsun onlardan kopmayı savunan hareketlere de karşı çıkmaya mecbur bırakıyor gibi görünüyordu. Bu mesele, vasıflı işçilerin oluşturduğu bir azınlığın, zanaat birliği ilkesine dayalı Amerikan İşçi Federasyonu'nda gruplaştığı ve düşük ücretli, büyük ölçüde göçmenlerden oluşan, vasıfsız işçiler kitlesine sadece sendikalist ve devrimci IWW'nin hitap edebildiği ABD'de had safhasına ulaşmıştı. Almanya'da devrimci tezgâhtarlar sendikalar dışındaki işçileri örgütlemeye çalışmışlardı; İngiltere'de tezgâhtarlar hareketi, resmen sendikaların dışında olmamakla birlikte, onların muhalefeti karşısında ortaya çıkmıştı ve başlangıçta sendikalist bir mahiyete sahipti. Komünistlerin bu ayrıksı hareketler karşısındaki tavırlarını tanımlamak güçtü.

Bolşevikler'in tavrının ikinci sıkıntısı daha da ciddiydi. Bolşevikler'in beyan edilen amaçları, sendikaların başına komünist lider kadroları geçirerek sendikaların tutarlılığını, kapsayıcılığını ve gücünü pekiştirmekti. Ama, eğer bunun tek bir hamlede gerçekleştirilebileceği –ya da başka bir deyişle proleter devriminin eli kulağında olduğu– varsayılmıyorsa, bu amacın gerçekleştirilmesi sendikalar içinde yapılacak ve her iki taraf için de ölümcül sonuçlar doğuracak, onları bölüp zayıflatacak ve sadece mevcut güçlerini ortadan kaldırmaya yarayacak uzun bir savaş süreci geçmesini gerektiriyordu. Lenin, *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"* un çok eleştirilen bir pasajında, "oportünist liderlerin" komünistleri sen-

dikalardan dışlamak ya da atmak için, adil olup olmadığına bakmaksızın önlerine çıkan her aracı kullanacakları ihtimalini öngörmüştü:

> Bütün bunlara direnmeyi, sendikalara nüfuz edip orada kalmak, orada ne pahasına olursa olsun komünist çalışmalar yapmak için her türlü fedakârlığı yapmayı kabul etmeyi, hatta –gerekirse– kurnazlık, yasadışı tedbirlere başvurma, gizleme, gerçeği saklama gibi her türlü hileye başvurmayı bilmemiz gerekir.[88]

Radek, Komintern'in ikinci kongresinde, komünist politikanın, mevcut sendikaların geleceğin daha büyük ve daha iyi sendikalarına dönüşmelerine hazırlık kabilinden yıkılmaları anlamına geldiğini açıkça kabul etmeye çok yaklaşmıştır:

> Sendikaları kavga örgütlerine dönüştürmeye çalışacağız... Sendikalara, onları korumak için değil, işçiler arasında, toplumsal devrimin büyük sanayi sendikalarının inşa edilebilmesinin tek önkoşulu olan o birliği yaratmak için giriyoruz.[89]

Böyle bir program Bolşevikler'in kulaklarına gayet hoş geliyordu. Rusya'da sendika geleneği zayıftı. Çok az sendika üyeleri üzerinde etkin bir güce sahipti ya da onlardan derin bir bağlılık görüyordu; bu çok az sendikanın bazıları da onları yeni rejime direniş odakları haline getiren Menşeviklerin hâkimiyetindeydi. Ama Orta ve Batı Avrupa'da sendikalara işçi kitleleri tarafından, kapitalist iktidarın başka türlü yumuşamayan baskısına karşı hiç değilse kısmi birer istihkam gözüyle bakılıyordu. Uzak ve belirsiz bir gelecek adına bu istihkâmları geçici de olsa bölmeyi, zayıflatmayı, hatta belki de yok etmeyi vaat eden her türlü politikanın derin bir şüpheyle ve inatçı bir muhalefetle karşılaşması kaçınılmazdı; Moskova'da bu şüphe ve muhalefet yanlış bir biçimde birkaç liderin ya da bir "işçi aristokrasisi"nin kurduğu düzenlere atfediliyordu.

Komintern liderleri ikinci kongrede önlerinde yatan güç ve hassas görevi, sendika politikalarının bütün uyumsuzluklarını çırılçıplak ortaya çıkaran bir adım atarak daha da karmaşıklaştırdılar. 1914'ten önce İkinci Enternasyonal'le resmi bir bağlantısı olmayan, ama bakış açısı onunkine benzeyen, örgütlenmesi gevşek bir Uluslararası Sendikalar Federasyonu (USF) vardı. Bolşevikler artık ölmüş İkinci Enternasyonal'in yerine geçecek bir Üçüncü Enternasyonal yaratma fikrine sıkı sıkıya bağlı oldukları için, devrimin ilk günlerinde ölmüş USF'nin yerine geçecek yeni bir sendika örgütü yaratmak da bunun doğal bir sonucu gibi görünüyordu. Dünya devrimi oldu olacaktı ve eski düzenin uluslararası organlarının ayak-

88. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 198.
89. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 499.

lanması düşünülecek şey değildi. 1918 Ocağı'nda yapılan birinci Tüm Rusya Sendikaları Kongresi, "uluslararası sendika hareketinin yeniden doğuşuna her şekilde yardımcı olma" kararlılığını kayda geçirip 1918 Şubatı'nda Petrograd'da uluslararası bir sendika konferansı düzenleme kararı aldı.[90]

Radyodan bütün dünyaya davette bulunuldu, ama o dönemin koşullarında hiçbir cevap alınmaması şaşırtıcı değildi. Gelgelelim bu, projenin terk edildiği anlamına gelmiyordu. Bunun işe yarayacağından şüphelenen az sayıda komünistin şüphelenme nedeni de (çökeceğinden zaten emin oldukları) USF ile çatışmaktan korkmaları değil, sendikaların gerici kapitalist düzene ait olduklarına ve sosyalizmin inşa edilmesinde oynayacak rolleri olmadığına inanmalarıydı. 1919 Temmuzu'nda Alman üyeleri ayrılmış olan USF'nin, Amsterdam'da bir merkez bürosu kurularak resmen canlandırılması (o tarihten sonra USF daha çok "Amsterdam Enternasyonali" olarak anılmaya başlandı) bu haletiruhiyeyi ciddi bir biçimde etkilemedi. USF'yi diriltmek, en azından İkinci Enternasyonal'in yeniden doğması kadar olmayacak şeymiş gibi görünüyordu. Petrograd sendika konseyi başkanının 1919 sonunda ifade ettiği gibi, nasıl İkinci Enternasyonal, Üçüncü'nün önünde "teslim olduysa", dünyanın bütün sendikalarının da "birleşip Üçüncü Enternasyonal'le yan yana savaşmaya hazır tek, güçlü bir uluslararası örgüt oluşturmaları"nın zamanı gelmişti.[91]

Batı Avrupa'daki sendikalarla ilişki kurma işi, iç savaşın bitmiş göründüğü, İtilaf Devletleri'nin ablukasının kaldırıldığı ve deneme kabilinden ilk diplomatik temasların kurulduğu 1920 sonbaharına kadar pratik bir politika haline gelmiş değildi.[92] Zinovyev 1920 Martı'nda yapılan dokuzuncu parti kongresine, "nasıl Rus komünist partisi Üçüncü Enternasyonal'in kurulmasında inisiyatifi ele aldıysa, Rus sendika hareketinin de bir Kızıl sendikalar Enternasyonali oluşturmada inisiyatifi ele alması gerek-

90. *Pervii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1918), s. 365. Bu karar batılı sendikalara herhangi bir husumet duyulduğu için alınmış değildi, naif bir biçimde onların işbirliği yapmak isteyecekleri varsayılıyordu. Birinci Tüm Rusya Sendikaları Kongresi'nin resmi kayıtlarının 1918 Eylülü'nde Tomski tarafından yazılan önsözü, batılı sendika hareketine yönelik övgülerle doludur (*a.g.e.*, s. i-xi) Lozovski yıllar sonra "Ekim devriminin hemen sonrasında bile, devrimci bir sendika Enternasyonal'i kurma gibi bir fikir söz konusu olmadı" demiştir (A. Lozovski, *The World's Trade Union Movement* (1925), s. 126).

91. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 7-8 (Kasım-Aralık 1919), col. 983-8.

92. Komintern'in başarıyla kurulmasından sonra bir sendika Enternasyonali yaratmada yaşanan gecikme, kısmen, 1920'den önce Bolşevikler'in Rus sendika hareketi üzerindeki kontrolünün hâlâ netameli olmasıyla açıklanabilir.

tiği" yönünde bir tavsiye sunarak bir başlangıç yaptı.[93] Gelgelelim, meselenin özel bir aciliyeti varmış gibi görünmediği için kongrede tartışılmadı. Bir ay sonra, tayin edici bir olay artık daha fazla eylemsiz kalmayı imkânsız hale getirdi. 1920 Nisanı'nda batılı sendikalar ve USF, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kurulduğu Washington konferansının düzenlenmesinde aktif bir rol oynadılar. Lozovski'nin sözleriyle, USF'nin "kaderini ILO aracılığıyla Milletler Cemiyeti'nin kaderine bağlamaya" karar verdiği, "bütün dünyanın Sol sendikal hareketlerinin bir arada toplanacağı... bir merkez ihtiyacının kendini hissettirdiği" bir dönemdi bu.[94] ILO, sınıf mücadelesinin ve proletarya diktatörlüğünün tam karşıtı olan o sınıflar arası işbirliği fikrinin cisimleşmesiydi. Aynı ay yapılan üçüncü Tüm Rusya Sendikaları Kongresi'nde Zinovyev, kapitalistlerin buyruklarına itaat ederek, "sarı" Amsterdam Enternasyonali'ni yeniden inşa etmeye ve böylece İkinci Enternasyonal'in çöküşünü telafi etmeye çalışan "sosyal hainler"i sert bir dille kınadı. "Proletarya diktatörlüğünden yana Kızıl sendikalardan oluşan gerçekten proleter bir uluslararası birlik" oluşturmanın zamanı gelmişti; Zinovyev "bütün dünyadaki proleter sendikalarının" Komintern'in bir sonraki kongresine katılıp kendilerini Komintern'in bir şubesi şeklinde örgütleyeceklerini umuyordu.[95] Kongrede, Rus sendikalarının "Üçüncü Enternasyonal'e girme" ve "bütün ülkelerin devrimci sendikaları"na kendilerini izleme çağrısında bulunma kararı kayda geçirildi; merkezi sendika konseyi uluslararası bir sendika kongresi toplamak için IKKI ile birlikte gerekli adımları atacaktı.[96] Bolşevikler'in sürekli vazettikleri ve yakın tarihlerde *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"*ta Lenin tarafından da onaylanan politika, mevcut sendikalara nüfuz etme politikası başarılı olsaydı, sendikaların ve dolayısıyla USF'nin lider kadrolarını yavaş yavaş ama kesinlikle değiştirir ve bütün örgütü yıkmadan dönüştürürdü, diye itiraz edilebilir. Ama bu süreç, Avrupa devriminin artık birkaç haftası kaldığına inanan ateşli komünistlere fazla yavan ve fazla kademeli geliyordu. Hemen yeni bir Enternasyonal kurularak bu süreci hızlandırmak şart görünüyordu, böylece içlerine başarıyla nüfuz edilip kazanılan sendikalar USF'den hemen ayrılıp "Kızıl" sendikaların oluşturduğu yeni örgüte katılabilirlerdi. Bu fikrin peşine düşülürken, mesele Rusya'yı ziyaret etmekte olan İngiliz İşçi Partisi

93. G. Zinovyev, *Soçineniya*, c. VI (1929), s. 345.
94. A. Lozovski, *The World's Trade Union Movement* (1925), s. 127.
95. *Tretii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1920), c. I (Plenumi), s. 14-15.
96. *A.g.e.*, c. I, s. 145.

heyetinden Williams ve Purcell'la da tartışılmış; anlaşılan ikisi de yeni bir sendika Enternasyonal'inden yana olduklarını ifade etmişler.[97]

Böylece 1920 yazında Komintern'in ikinci kongresi Polonya içlerine yapılan zafer yürüyüşünün getirdiği devrimci büyülenmişlik ortamı içinde toplandığında zemin hazırlanmıştı. Kongre tarafından benimsenen Komintern'e kabul edilmenin yirmi bir koşulunun iki tanesi sendikalarla ilgiliydi. Dokuzuncu koşul, parti üyelerinin sendikalarda aktif olarak çalışmalarını ve aynı zamanda "sosyal şovenistlerin ihanetini ve merkezcilerin kaypaklığını teşhir etmeleri"ni (Lenin'in *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"*ta temellerini attığı ikili tavır) zorunlu kılıyordu; onuncu koşul ise "sarı sendika federasyonlarının oluşturduğu Amsterdam "Enternasyonali"ne karşı inatçı bir mücadele" verilmesini talep ediyordu. Sendikalar hakkındaki uzun bir karar aynı hattı izledi.[98] Mevcut sendikaları reddedip yeni devrimci sendikalar kurmak isteyen İngiliz ve Amerikalı delegelerin çoğunun ve sendikaları doğaları gereği karşı devrimci gören bir İtalyan delegenin hararetli bir tartışma yaratıp karşı çıkmalarına rağmen, karar büyük bir çoğunlukla alındı.[99] Kongre bir sendika Enternasyonali kurma konusunda herhangi bir beyanda bulunmaktan kaçındı – bu belki de böyle bir beyanın lehinde bir çoğunluk elde etmenin zor olduğunun işaretiydi. Ama, kongre toplantıdayken, Rus, İtalyan ve Bulgar heyetlerini, İngiliz heyetinin bazı üyelerini ve aşırı sol kanattan tek bir Fransız delegeyi temsil eden ve sekiz milyon örgütlü işçi adına konuştuğu gibi şüpheli bir iddiada bulunan bir grup, başlıca işlevi "Kızıl sendikalardan meydana gelen uluslararası bir kongre" örgütlemek olacak bir Uluslararası Sendika Konseyi (Mezsovprof) yaratmaya karar verdi. Yeni konseyin başkanı Lozovski, başkan yardımcıları da Tom Mann ve Rosmer oldu. Mezsovprof'un IKKI'ya sıkı sıkıya bağlı olduğu, IKKI'nın "dünyadaki bütün sendikalara" hitaben "sarı Amsterdam Enternasyonali'ni" teşhir eden ve onları yeni sendika Enternasyonali'ne katılmaya davet eden" bir çağrı yayımlaması önerisinin getirilmiş olmasından bellidir.[100]

97. B. Vinogradov, *Mirovoy Proletariat i SSSR* (1928), s. 72; Lenin Murphy'ye, projenin Williams ve Purcell tarafından onaylandığından bahsetmiş (J. T. Murphy, *New Horizons*, (1941), s. 157).

98. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 120-6.

99. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 510-26, 610-38: Radek sunduğu raporda sendikalar konusunda "çok büyük görüş farkları" olduğunu ve "bütün komünist partilerdeki birçok üyenin" yeni sendikalar kurmaktan yana olduklarını kabul ediyordu (*a.g.e.*, s. 622-3).

100. *A.g.e.*, s. 622, 636-7.

Bu can alıcı karar, devrimci dalganın hâlâ yükselişte olduğu, İkinci Enternasyonal'in öldüğünün varsayıldığı ve USF'nin canlandırılmasıyla elde edilen önemsiz başarının, uluslararası işçi hareketinin komünistler tarafından ele geçirilmesi önündeki ana engeli oluşturur gibi göründüğü bir anda alınmıştır.[101] Karar, Moskova ve Amsterdam Enternasyonalleri'nin birbiriyle savaşan, kardeşkatli peşindeki iki hizbin toplanma noktaları işlevlerini gördüğü, sendika hareketini bölmeye yönelik bir kampanyanın başlatılması demekti. Ama bu tür uzatılmış bir savaşın, komünistlere verilen mevcut sendikalar içinde çalışma görevi ile mevcut hareketi Amsterdam aleyhine ve Moskova lehine bölme görevi arasındaki, ulusal düzlemde izlenen bir barışçı sızma politikası ile uluslararası düzlemde izlenen bir cepheden saldırı politikası arasındaki örtük uyumsuzluğu gün ışığına çıkartması kaçınılmazdı; ve dünya devrimi sahiden de çok yakın olsaydı ortaya çıkmayacak olan bu açmazla, yeni koşullarda Lenin de diğer Bolşevik liderler de asla hesaplaşmış değillerdi. 1920 Temmuzu'nda Mezsovprof kurulurken görüşmeler tam da bu nokta üzerindeki kafa karışıklığı içinde yürütüldü. Sadece Ruslarla onların yakın müttefikleri Bulgarlar bu kararı cansiperane savunuyorlardı. İtalyan partisi, tıpkı Bulgar partisi gibi, geçmişte sendikaların desteğini almış olan bir sosyalist partinin mirasçısıydı ve bu yüzden de İtalyan sendikalarındaki farklı kesimleri kendine çekmek için uğraşmak zorunda değildi. Ama, böyle bile olsa, İtalyanlar bölünmüş ve kaçamaklı tavırlar benimsediler.[102] İngiliz delegasyonunun kafası daha da karışıktı. Mezsovprof'u yaratma kararının alındığı toplantıya İngiliz temsilcisi sıfatıyla katılmış olan Murphy, daha sonraları "sendikaları bölme yönünde en ufak bir ima yapılmış olsaydı", bu projenin İngilizlerden "şüphesiz" destek alamayacağını yazmıştır.[103] "Ulusal düzeyde sendikalarda kalma" önerisi ile bağımsız bir uluslarara-

101. Zinovyev kongrede, "asıl düşman Brüksel [yani İkinci Enternasyonal] değil, Amsterdam'dır [yani USF]" diye haykırıyordu (*a.g.e.*, s. 638). Üç ay sonra Halle'de de yine "siyasi bakımdan İkinci Enternasyonal paramparça edilmiş durumdadır" diyordu, "...ama sözde sendika Enternasyonali maalesef hâlâ ortada, uluslararası burjuvazinin istihkâmı durumunda" (*USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 151); USF'ye yöneltilen saldırıların aşırı sertliği de buradan geliyordu.

102. Lozovski, kendisi ile İtalyan delegasyonunun sözcüsü D'Aragona arasında "ciddi görüş farkları" doğduğundan bahseder: "Birkaç gün onunla aramıza ayrılık sokan ilkeleri tartıştım. Daha sonra Serrati bir orta yol bulmaya çalışan ama bence yeterince açık olmayan bir formül önerdi. Serrati'nin önerilerini Lenin'e götürdüğümde, şöyle dedi: 'Şüphesiz, açık olmayan noktaları var, ama önemli olan bu değil; sen bir merkez yarat, açıklık sonradan gelir'" (A. Lozovski, *The World's Trade Union Movement* (1925), s. 17).

103. J. T. Murphy, *New Horizons* (1941), s. 158.

sı organ yaratma arasındaki çelişkiyi sadece, tezgâhtarlar hareketinin liderlerinden biri ve delegasyondaki tek etkili sendikacı olan Tanner fark etmiş görünüyor; Tanner bu görüşü kongre genel kurulunda savunmaya çalışınca Zinovyev onu dışarı çıkardı.[104] Böylece Mezsovprof'un kurulması, Komintern'i, *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"*tan beri girmiş olduğu ikircikli yolda epey ilerilere taşıdı. Ateşli bir heyecan ortamında ve Avrupa devriminin çok yakında gerçekleşeceğinden emin olunduğu için atılan bir adımdı bu; kısa geçiş dönemini aşmak ve o büyük sona yol açmak üzere tasarlanan bir araç, ara dönem uzayıp aylar, hatta yıllar geçtikçe beklenmedik ve ölümcül sonuçlar doğurdu.

Komintern'in ikinci kongresinin yapıldığı dönem, Kızıl Ordu'nun Polonya içlerine hızla ve sürekli ilerlediği dönemdi. Curzon'un Çiçerin'e Spa konferansından gönderdiği nota,[105] kongrenin başlamasından birkaç gün önce gönderilmişti. Notada Sovyet Rusya ile Polonya arasındaki ateşkes müzakerelerinin, 1919 sonbaharında barış konferansındaki uzmanların etnografik verileri dikkatle inceledikten sonra çizdikleri hat (bu hat bundan böyle "Curzon hattı" adıyla ünlenecekti) temelinde hemen başlatılması öneriliyor ve manidar bir biçimde İngiliz Hükümeti'nin "Milletler Cemiyeti Anayasası gereği, meşru etnografik sınırları içinde Polonya'nın bütünlüğünü ve bağımsızlığını savunmakla mükellef" olduğu belirtiliyordu. 17 Temmuz 1920'de Çiçerin, İngiliz Hükümeti'ni Sovyet Rusya ile Polonya arasındaki barışla çok geç ilgilendiği için iğnelemeyi de ihmal etmeden, Polonya Hükümeti talep ettiği takdirde müzakerelere başlamayı kabul etti ve Polonya'ya Curzon hattından daha avantajlı bir sınır önerdi.[106] 22 Temmuz'da Polonya Hükümeti koşulların belirlenmesi için nihayet Moskova'ya başvurdu. Ama Sovyet Hükümeti'nin acelesi yoktu. Müzakerelerin başlatılması çeşitli bahanelerle ertelendi ve Temmuz'un son günlerinde Kızıl Ordu Curzon hattını geçip Polonya'ya ait olduğu tartışmasız topraklara girdi. 1 Ağustos'ta Brest-Litovsk düştükten sonra, Varşova'nın dış savunma hatlarına ulaşılana kadar ciddi bir direniş beklenmiyordu.

Savaşı Polonya içlerine taşıma kararı alınmadan önce, parti içindeki konseylerde ihtilaflar yaşandı. Troçki Polonya içlerine ilerlemeye hem siyasi hem de askeri gerekçelerle karşı çıktı. Lenin onun itirazına, Varşova

104. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 637-8.
105. Bkz. yukarıda s. 158.
106. Her iki nota da şuradadır: Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 34-8.

ve diğer merkezlerdeki Polonyalı işçilerin, Kızıl Ordu'nun yaklaşmasıyla birlikte ayaklanacakları ve onu kurtarıcıları olarak selamlayacakları savıyla cevap verdi. Polonya'yı tanıyan Radek Lenin'i böyle umutlar beslememesi için uyardı. Ama Radek'in Almanya hakkındaki görüşleri ona kötümser olduğu şeklinde bir ün kazandırmış, Lenin onu bozguncu diye adlandırmıştı.[107] Stalin, saldırı başlamadan önce, "Polonya ordularının geri hattının Kolçak ve Denikin'in ordularınınkinden temelden farklı" olduğuna, "homojen ve ulusal olarak birleşmiş" olduğuna, o yüzden de Polonya orduları Polonya topraklarını savunmaya başlayınca, "onlarla başa çıkmanın güç" olacağına mantıklı bir biçimde işaret etmişti; Haziran ayının sonlarında da "'Varşova'ya yürüme' çağrısında bulunan" ya da "kibirle sadece 'Kızıl Sovyet Varşova'da barış yapacaklarını ilan eden' yoldaşların "palavralarına ve zararlı kendini beğenmişliklerine" saldırdı.[108] Ama tayin edici an geldiğinde, Stalin sesini çıkarmadı. Troçki'yi sadece Rikov destekledi.[109] Lenin'in görüşü galebe çaldı ve ilerleme sürdü. Sovyet birlikleri 1917-18 kışında Finlandiya'daki Kızıllara yardım etmişlerdi; Kızıl Ordu birlikleri 1918 sonlarında Estonya ve Letonya'da Sovyet cumhuriyetlerinin kurulmasına yardımcı olmuşlardı; aynı şeyi 1921'de Gürcistan'da da yapacaklardı. Ama bütün bu örneklerde bölgedeki komünistler yapılan iş için ancak kısmi bir yardımda bulunmuşlardı. Komintern'in ikinci kongresiyle örtüşen ve Avrupa devriminin çok yakında gerçekleşeceğine duyulan coşkulu inancın her türlü ihtiyatlılığı bir kenara attığı bir anda alınan, Varşova'ya yürüme kararı, bu askeri sefere, onu Sovyet tarihindeki diğer bütün savaşlardan farklı kılan bariz devrimci bir ateşlilik kazandırıyordu. Kızıl Ordu'nun bir Rus ordusu değil de uluslararası bir ordu olduğu ve bir ülkenin ulusal çıkarlarına değil de bir sınıfın uluslararası çıkarlarına hizmet ettiği, en baştan beri kabul gören doktrindi; Komintern'in kurulması Kızıl Ordu'ya siyasi bir muadil sunmuş gibiydi. Troçki, Komintern'in ilk kongresinde "sizi temin ederim ki" diye haykırıyordu, "bu ordunun gerçek çekirdeğini oluşturan komünist işçiler kendilerine sadece Rus sosyalist cumhuriyetini koruyan kuvvetler gözüyle değil, aynı zamanda Üçüncü Enternasyonal'in Kızıl Ordu'su gözüyle de ba-

107. Clara Zetkin, *Erinnerungen an Lenin* (Viyana, 1929), s. 20-1.

108. Stalin, *Soçineniya*, c. IV, s. 323-4, 333.

109. Troçki Rikov'un desteğinden iki kere bahseder (*Moya Jizn'* (Berlin, 1930), c. II, s. 192; *Stalin* (New York, 1946), s. 328); ilkinde Stalin'den bahsetmez. İkincisinde ise Lenin'i destekleyenler arasında onu da sayar. Stalin'in toplu eserlerine eklenen kronolojiye bakılırsa (*Soçineniya*, c. IV, s. 474-5), Stalin 12 Temmuz 1920'den Ağustos ortalarına kadar Moskova'da bulunmuyormuş, cephedeymiş.

kıyorlar."[110] Zafer kazanmış Kızıl Ordu'nun ilerleyişi, ikinci kongrede bu ilkenin çürütülmez kanıtı gibi görünüyordu. Kongre arifesinde, batıya doğru ilerleyen Kızıl Ordu'nun komutanı Tukaçevski Zinovyev'e yazdığı bir mektupta, proletaryanın "yakında çıkacak iç savaşa, proletaryanın bütün silahlı kuvvetlerinin silahlı dünya kapitalizmine yönelik dünya çapında bir saldırı düzenleyeceği ana" hazır olması gerektiğini ileri sürüyor ve "yakın gelecekte dünya çapında bir iç savaşın kaçınılmazlığını göz önünde bulundurarak", Komintern'in bir genelkurmay başkanlığı yaratmasını öneriyordu.[111] Bu öneri uygulanmadı. Ama kongrenin açılış oturumunda, İtalyan delege Serrati Kızıl Ordu'ya seslenerek, "proleter Kızıl Ordu'nun sadece Rus proleterlerinden değil, bütün dünyanın proleterlerinden oluşacağı" günlerin yakın olduğu umudunu dile getiriyor ve onu "dünya tarihinin başlıca güçlerinden biri" olarak selamlıyordu.[112]

Yine de, 1920'de yapılan her şeyin kökleri Bolşevik geleneğinde olmasına rağmen, bu yapılanlar radikal bir cephe değişikliğine denk olan ve Sovyet Hükümeti'ni sağlam temelleri olan kötü niyet suçlamalarına maruz bırakan vurgu değişikliklerinden birini, o ani politika kaymalarından birini temsil ediyordu. 1920'nin ilk aylarında kapitalist dünyayla geçici bir uzlaşma sağlamaya yönelik olduğu su götürmeyen diplomatik yoklamalar yapılmıştı. Çiçerin, Krasin ve Radek yeni ihtiyat ve uzlaşma politikasının yaratıcıları olarak sahnenin merkezini işgal ediyormuş gibi görünüyorlardı: Dünya devrimi hakkında teoriler geliştirme işi Zinovyev ve Buharin'e bırakılmıştı, ama ikisi de kenara itilmiş durumdaydılar. 1920 Ocağı'nın sonlarında "Rus Sovyet Hükümeti'nin, Rus Kızıl Ordusu'nun süngüleriyle Polonya toprağına komünizm ekmek istediği" şiddetle reddediliyordu.[113] Komintern kongresi için delegelerin toplandığı 20 Temmuz 1920 gibi geç bir tarihte bile, Sovnarkom vakur bir üslupla bir kez daha, "Polonya'nın bağımsızlığına veya topraklarının bölünmezliğine herhangi bir saldırı düzenlemekten, en büyük askeri güçlükleri yaşadığımız günlerde ne kadar uzaksak şimdi de o kadar uzağız" diyordu.[114] Ama birkaç gün içinde bu tür teminatlar unutuldu ya da tevil edildi. Kazanılan askeri zaferler ve delegelerin coşkusu, tavsamaya başlayan dünya devrimi inancını ve Zinovyev'in solan yıldızını yeniden canlandırdı.

110. *Der Erste Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 49.
111. M. N. Tukaçevski, *Voina Klassov* (1921), s. 139-40.
112. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 42-4.
113. Bkz. yukarıda s. 154.
114. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 43.

Lenin de onların safına geçince, ihtiyat bir kenara fırlatıldı ve ciddi ciddi devrimci savaş başladı. Kızıl Ordu sınırı geçer geçmez, "Rus Komünist Partisi'nin ve Kızıl Ordu komutanlığının da katılımıyla ve partiye uyumlu geçici bir Polonya devrim komitesi" oluşturuldu ve komite de ordunun peşinden gitmeye başladı. Başkanlığını Marhlevski'nin yaptığı komitenin üyeleri arasında üç duayen Polonyalı Bolşevik Cerjinski, Unşliht, Kon ve Sol Polonya Sosyalist Partisi'nin eski liderlerinden biri de vardı: Komite Varşova'ya varıldığında otoritesini Polonya Komünist Partisi'ne devredecekti.[115] Üstelik Varşova yalnızca başlangıçtı. Lenin daha sonraları "onun yakınında, Versay anlaşmasına dayalı dünya emperyalizminin merkezi bulunuyor" diyordu; Polonya "Bolşevikler'e karşı son kale"ydi.[116] Varşova'nın ne kadar önemli olduğu, batılı İtilaf Devletleri'nin tehdidi savuşturmak için Varşova'ya büyük bir heyecanla alelacele cephane ve askeri elçilikler göndermesinden de belliydi. Ama, Lenin'e göre, en önemlisi, Varşova'ya ilerlemenin kapitalist dünyanın işçileri üzerinde yaratacağı etkiydi:

> Sovyet işçi ve köylü cumhuriyeti, toprak ağaları ve kapitalistler karşısında, Yudeniçler, Kolçaklar, Denikinler, beyaz Ruslar ve destekçileri –Fransa, İngiltere, Amerika, Japonya– karşısında müthiş askeri zaferler kazandı.
>
> Ama kapitalistler tarafından ezilen işçiler, emekçiler ve kitlelerin kafaları ve gönülleri üzerinde kazandığımız zafer, komünist fikirlerin ve komünist örgütlerin dünyanın dört bir yanında kazandığı zafer daha da müthiştir.
>
> Proletarya devrimi, kapitalizmin boyunduruğunun sökülüp atılması yakındır: Dünyanın bütün ülkelerinde devrim olacaktır.[117]

Danzig'deki Alman işçileri Polonya'ya gidecek cephaneleri taşımaktansa greve gidince, İngiliz işçiler bu kargoları yüklemeyi reddetmekle kalmayıp "eylem konseyleri" oluşturunca ve İngiliz başbakanını eğer Polonya'ya yardım gönderilirse devrim yapmakla tehdit edince,[118] Bolşe-

115. Y. Marhlevski, *Voyna i Mir mejda Burjuaznoy Pol'şoy i Proletarskoy Rossii* (Lehçeden Rusçaya çeviri, 1921), s. 22.

116. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 377. 117. *A.g.e.*, c. XXV, s. 371.

118. 10 Ağustos 1920'de merkez "eylem konseyi"nden bir heyet Lloyd George tarafından kabul edildi; heyetin sözcüsü olan Ernest Bevin, başka şeylerin yanı sıra şöyle şeyler söylüyordu: "Kartlarını masaya açmakta tereddütleri yoktu ve doğrudan doğruya Polonya'ya ya da dolaysız olarak General Wrangel'e destek vermek amacıyla savaş sürdürüldüğü takdirde, misilleme olarak patlayıcı maddelere başvurulacaktı ki bunun sonucunun ne olacağını kimse kestiremezdi" (*The Times*, 11 Ağustos 1920). 12 Ağustos'ta Denikin'in kuvvetlerinden Kırım'da kalanları toplayıp Güney Rusya üzerine ilerlemeye başlayan Wrangel, Fransız Hükümeti tarafından *de facto* olarak tanınmasına rağmen İngiliz Hükümeti tarafından tanınmadı.

vikler komünizmin "işçilerin kafaları ve gönülleri üzerinde" zafer kazanmış olduğuna doğal olarak inanıyorlardı.

Komintern'in ikinci kongresi 7 Ağustos 1920'de sona erdiğinde, Sovyetler'in Varşova'ya ilerleyişi hızla ve neredeyse hiçbir engelle karşılaşmadan sürüyordu; sınırsız bir iyimserlik ve coşku havası hâkimdi. En nihayet Sovyet ve Polonya barış heyetlerinin 11 Ağustos'ta Minsk'te buluşmaları için ayarlamalar yapıldı ve Londra'da bulunan Kamenev ertesi gün Sovyetler'in barış koşullarını Lloyd George'a iletti. Daha önce vaat edildiği gibi, Curzon hattını Belostok ve Holm bölgelerinde Polonya lehine düzeltmeyi öneriyorlardı. Polonya, silahlı kuvvetlerini, sayıları 10.000i aşmayacak subay ve idari personelle birlikte, 50.000 kişiyle sınırlayacaktı; düzenin sağlanması için de sivil bir milis gücü oluşturulacaktı. Hiçbir tazminat talep edilmiyordu, ama savaşta öldürülen ya da sakatlanan Polonya yurttaşlarının ailelerine toprak verme işini Polonya Hükümeti üstlenecekti. Lloyd George koşulları makul buldu ve Polonya Hükümeti'ne bunları kabul etmelerini tavsiye etti. Koşullar en nihayet 17 Ağustos'ta Polonya heyetine sunulduğunda (yine açıklanmayan bir gecikme yaşanmıştı), koşullar arasında, Kamenev'in Lloyd George'a ilettiği özette yer almayan ve önerilen sivil milis gücünün personelinin yalnızca işçilerden oluşması gerektiği şeklinde bir madde bulunduğu görüldü.[119] Bu madde ve toprak dağıtımı ile ilgili madde, açıkça Polonya devletinin sınıfsal yapısını devrim adına değiştirmeye yönelik girişimler olarak düşünülmüştü: Kızıl Ordu'nun ilk anayasası onu işçi ve köylülerle sınırlamıştı.[120] Gelgelelim bu terimler hakkındaki tartışma fazla ilerlemedi; çünkü durum hızla değişiyordu, 16 Ağustos'ta Polonya güçlü bir karşı-saldırı başlattı. Birkaç gün içinde Kızıl Ordu ilerlediği gibi hızlı bir biçimde geri çekilmeye başladı.

Sonraları Sovyetler'in yenilgisine dair birçok açıklama yapılmıştır. İleriki yıllarda Sovyet askeri uzmanları, olaylara sonradan bakmanın getirdiği avantajla, bütün seferi askeri bir yanlış hesap olarak mahkûm etme eğiliminde olmuşlardır: Kızıl Ordu, Polonya'yı işgal etmek gibi ciddi bir girişim için, coşku hariç her konuda yetersiz bir biçimde donanmış ve hazırlanmıştı.[121] Varşova'ya ilerleyen kuvvetlerin komutanı olan Tukaçevs-

119. Koşulların tam metni şuradadır: Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 47-9; Kamenev'in Lloyd George'a sunduğu özet ise, 11 Ağustos 1920 tarihli *The Times*'dadır. L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 269'a göre, sivil milis gücü hakkındaki madde Kamenev tarafından kasten atlanmıştı.

120. Bkz. yukarıda s. 67.

ki, asıl gücünü Varşova'yı kuzeyden kuşatmaya hasredip ana cephesini feci sonuçlar doğuran bir karşısaldırıya açmakla eleştiriliyordu; bazıları bunu Polonya koridorunu kesip Alman Reichswehr'iyle temas kurma amacı taşıyan siyasi bir manevra olarak görüyordu. Son olarak, Lvov'a ilerleyen güney ordusu, o kritik son günlerde, Sergey Kamenev'in Varşova önlerindeki birliklere yardım etmek için kuzeye hareket etme emrini hemen uygulamayı başaramamıştı, ama bunun bir iletişim sorunundan mı, güney ordusu komutanı Egorov'un ve süvari birliklerinin komutanı Budenny'nin fevri inatçılığından mı, yoksa siyasi kıskançlıklardan mı kaynaklandığı belli değildir.[122] Askeri olduğu kadar siyasi gaflar da yapılmıştı. "Geçici Polonya devrim komitesi"nin, Belostok'ta otoritesini ilk kez kurduğu sıralarda, idari işleri Ruslarla Yahudilere vererek Polonya komünistlerinin düşmanlığını kazandığı söylenir.[123] Ama, tek tek ne gibi hatalar yapılmış olursa olsun, felaketten aslen bunların hiçbiri sorumlu değildi. Beklenmedik ölçüde kolay kazanılan askeri zaferlerin getirdiği kısa bir esrime dönemi dışında, aslında kimse Kızıl Ordu'nun Polonya'yı ele geçirebileceğine inanmamıştı. Lenin ve onunla birlikte seferden yana oy kullananlar, Polonya'nın Kızıl proletaryasına güvenmişlerdi. Sonradan anlaşıldığına göre, yeraltındaki Polonya Komünist Partisi bir genel grev çağrısında bulunmayı denemişti. Ama cevap ülkenin güneybatı ucundaki Dombrowa bölgesindeki birkaç kuyudaki işçilerle sınırlı kalmış ve hareket kolayca bastırılmıştı.[124] Varşova'daki Polonyalı işçiler ayaklanamayınca, hatta başkenti savunmak için ulusal orduya katılın-

121. Seferin nesnel bir değerlendirmesi ve bazı askeri yetkililere yapılan atıflar, W. H. Chamberlain, *The Russian Revolution 1917-1921* (1935), c. II, s. 311-14'de bulunabilir; Tukaçevski'nin esas itibariyle Troçki'ninkiyle örtüşen görüşleri, 1923 yılında kurmay okulunda sefer hakkında verdiği konferanslarda ifade edilmiş ve daha sonra şurada eksiksiz olarak yayımlanmıştır: J. Pilsudski, *L'Année 1920* (Lehçeden Fransızcaya çeviri, 1929), s. 203-55.

122. L. Troçki, *Moya Jizn'* (Berlin, 1930), c. II, s. 192-3 ve daha ayrıntılı ve daha sert bir biçimde L. Troçki, *Stalin* (New York, 1946), s. 328-32'de savunulan teze göre, Stalin, askeri-devrimci konseyin güney ordusundan sorumlu temsilcisi sıfatıyla, Varşova'yı fethetmenin şanını Tukaçevski ile paylaşacak olan merkez ordusundaki muadili Smilga'yı kıskandığı için, Egorov ile Budenny'yi Lvov'a doğru ilerlemeye devam etmeye sevk etmiş.

123. Y. Marhlevski, *Voina i Mir Mejda Burjuaznoy Pol'şoy i Proletarskoy Rossii* (Lehçeden Rusçaya çeviri, 1921). Bu ve buna benzer başka gaflar, dikkatsizlik ya da şovenizmden çok, durumun bünyevi güçlüğünden kaynaklanmış olabilirler. Doğu Polonya kentlerinde, Polonyalılar esasen toprak sahibi ve resmi sınıflarla sınırlıydı; Yahudiler kent nüfusunun çoğunluğunu ya da kent nüfusu içindeki büyük bir azınlığı oluşturuyorlar ve oralardaki komünistlerin çoğunluğu onların arasından çıkıyordu.

124. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 581.

ca,[125] her şey suya düştü. 1920 Ağustosu'nda Varşova önlerinde bozguna uğrayan Kızıl Ordu değil, dünya devrimi davasıydı.

Bozgun, Sovyet Rusya'nın kendi içindeki güçler dengesi açısından da önemliydi. Köylü ordusu, Sovyet rejiminin bekasını tehdit eden "beyaz" işgalcilere karşı yiğitçe ve başarıyla savaşmıştı – ve bunu tekrar yapacaktı. Ama aynı köylü ordusu şimdi bir kez daha, saldırı konusunda değil, savunma konusunda çetin olduğunu ve Rus topraklarında sebatla savaşırken, proleter devrimini başka ülkelere taşıma savaşına girecek hali olmadığını gösteriyordu. Menşevik Dan, olaya ilişkin o sıralarda yaptığı bir teşhiste meseleyi ikna edici bir biçimde ortaya koyuyordu:

> Varşova seferi Kızıl Ordu'nun saldırıya yönelik bir "komünist" savaş yapmasının imkânsızlığını çürütülemez biçimde kanıtlamış ve bu anlamda Bolşevikler'in dış politikasındaki gerçek dönüm noktasını oluşturmuştur...Ve aradan olabilecek en kısa geçtikten sonra, Polonya'ya karşı düzenlenen saldırıda etkisiz kalmış olan aynı Kızıl Ordu, Çarcı-feodal gericiliğin kuklası Wrangel'le yapılan savaşta ölümsüz yiğitlik ve yenilmezlik mucizeleri sergilemiştir. Bu tarihsel örnekten daha açık bir şey olabilir mi? Ve Bolşevikler döneminde yapılan bütün iç savaşlarda gerçek zaferi başka kimsenin değil, Rus köylüsünün kazandığı bundan daha çarpıcı bir biçimde vurgulanabilir mi?[126]

Polonya içlerine ilerlemenin fiyaskoyla sonuçlanması, ertesi yıl NEP'in devreye sokulmasıyla tezahür eden bir olgunun, köylülerin Sovyet politikasını belirleme gücünün yeniden ağırlık kazanmasının ilk semptomu sayılabilir.

Yenilginin tam bir bozgun olduğu kısa bir süre içinde anlaşıldı. Ağustos sonlarına gelindiğinde Kızıl Ordu ana cephede Curzon hattının gerisine çekilmiş durumdaydı ve Eylül ayı boyunca Polonya kuvvetleri, Nisan'da düşmanlıkların başlamasından önce sahip oldukları hattın epey içlerinde mevkilerini sağlamlaştırdılar, ama yine de bu hat Sovyet Hükümeti'nin geçen kış tanımaya hazır olduğu hat kadar ileride değildi.[127] Bu noktada her iki taraf da kendine gem vurdu. Nasıl Lenin şimdi Polonya'yı süngünün ucuyla devrimcileştirmeye çalışmanın abesliğini gördüyse,

125. Polonyalı işçilerin, karşılarındaki Polonya kuvvetlerine gönüllü olarak katılmalarının, Kızıl Ordu'nun morali üzerinde kötü bir etkisi olduğu söylenir (V. Putna, *K Visle i Obratno* (1927), s. 137-8); sefer sırasında Minsk'te bulunan bir gözlemci toplu firarlardan bahseder (F. Dan, *Dva Goda Skitanii* (Berlin, 1922), s. 73-4). Tukaçevski ise, anlaşılan bu teşhisi kabul etmiyordu: "Polonya işçi sınıfındaki milli hislerin bizim saldırımızla canlandığıyla ilgili bütün o laflar, sadece bizim yenilmiş olmamızın sonucudur" (J. Pilsudski, *L'Année 1920* (Lehçeden Fransızcaya çeviri, 1929), s. 231).

126. F. Dan, *Dva Goda Skitanii* (Berlin, 1922), s. 74. 127. Bkz. s. 150, not 20.

Pilsudski de Sovyet topraklarının fazla derinlerine girmenin tehlikelerini öğrenmişti; üstelik, Pilsudski'nin yardım etmeye hiç hevesli olmadığı Wrangel Güney Rusya'da ilk başarılarını kazanıyordu. Lenin kendini Brest-Litovsk'dakiyle aynı konumda, mesai arkadaşlarını ve vatandaşlarını "pek hoş olmayan" bir barış imzalamanın şart olduğuna ikna etme konumunda buldu.[128] Ama bu sefer muhalefet zayıftı. 12 Ekim 1920'de Sovyet ve Polonya heyetleri, o sıralarda iki ordunun karşı karşıya bulundukları hat üzerinde bir ateşkes imzaladılar.[129] Bu hat, beş ay sonra, 18 Mart 1921'de Riga'da imzalanan barış anlaşmasıyla onaylandı ve neredeyse yirmi yıl boyunca Sovyet Rusya ile Polonya arasındaki ilişkilerin temelini oluşturdu. Yeni sınır, Polonya'ya ağırlıkla Beyaz Rusya'ya ait topraklar içinde geniş bir şerit vermenin yanı sıra, Litvanya ile RSFSC arasına Polonya'ya ait toprakların oluşturduğu büyük bir kamanın girmesine izin veriyor ve böylece Litvanya'yı tecrit edip Sovyetler'in batıya nüfuz etmek için kullanabilecekleri bir kanalı kapatıyordu.[130]

1920'deki Sovyet-Polonya savaşının, Sovyet dış politikasının birden fazla yönü üzerinde kapsamlı yankıları oldu. Ama bu yankılar bütün güçleriyle hemen hissedilmedi, yenilgiden çıkarılan daha geniş kapsamlı dersler de hemen hazırnedilmiş değildi. Askeri başarısızlık, birkaç hafta sonra, Wrangel karşısında kazanılan ve son "beyaz" işgalcinin de hezimete uğratılmasıyla iç savaşı nihayet bitiren zaferin yanında hafif kaldı; Polonya'ya geçici olarak verilen topraklar da hâlâ yakın gelecekte doğacak bir Polonya Sovyeti'nin sınırları önemsizleştireceği düşüncesiyle telafi ediliyordu. Komintern'in ikinci kongresinde doğan coşku ve onun harekete geçirdiği dürtüler, hemen gevşemedi. Ülke içindeki savaş komünizmi politikaları gibi, Avrupa'da da devrimci taciz politikası 1920-21 kışı boyunca sürdürüldü. Komintern, ikinci kongresinden, dünya devrimci kuvvetlerinin, belli başlı ülkelerdeki ulusal partilerin onun etrafında gruplaştıkları merkezi yönetim organı olarak çıkmıştı. Bütün enternasyonal süslerinin altında, son kertede Rus partisinin sesinin tayin edici olduğu Komintern karargâhı, Komintern'in aracılığı olmasa normalde birbirleriyle hiçbir alışverişi olmayan partilerle ayrı ayrı ilgileniyordu. Yirmi

128. Clara Zetkin, *Erinnerungen an Lenin* (Viyana, 1929), s. 21; Brest-Litovsk'la kurulan biraz abartılı kıyaslama bizzat Lenin tarafından yapılmıştır. 22 Eylül gibi geç bir tarihte, Lenin bir "kış seferi" ihtimalini hesaba katıyordu (*Soçineniya*, c. XXV, s. 379-80).

129. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçik Dogovorov*, c. I (1921), No. 14, s. 63-73.

130. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçik Dogovorov*, c. II (1921), No. 51, s. 43-71.

bir koşulun oluşturduğu ilişkilerin özü buydu. 1920-21 sonbaharı ve kışında belli başlı Avrupa ülkelerindeki Sol partilere bu koşulların iletilmesi, Avrupa sosyalizminin ve onun Moskova karşısındaki tavrının tarihinde bir dönüm noktası oldu. Aynı süreç, çok ufak farklarla, Almanya'da, Fransa'da, İtalya'da ve İngiltere'de görülebilir.

Mesele en ayrıntılı ve en haşin kavgalara Almanya'da yol açtı. Almanya Avrupa devriminin kilit noktasıydı; büyük Avrupa ülkeleri arasında potansiyel olarak devrimci bir karaktere sahip büyük bir işçi hareketi bir tek Almanya'da vardı; ve doğrudan doğruya yirmi bir koşulun formüle edilmesine yol açmış olan şey meseleyi zorla USPD'nin gündemine getirme kararlılığıydı. İlk sınav, 1920 Ekimi'nde koşulların, USPD'nin Halle'de yapılan olağanüstü kongresine sunulduğu zaman yaşandı. Kongrenin toplanmasından üç hafta önce, IKKI, partinin bütün üyelerine hitaben, partinin Komintern'e yakınlaşmaya karşı çıkan Sağ kanat liderlerine yönelik sert bir saldırı içeren uzun bir "açık mektup" yazdı.[131] Alman yetkililerden on günlük bir vize alan Zinovyev, kongreye Komintern delegesi olarak şahsen katıldı; kongreye onunla birlikte katılan diğer delege ise, bir sendika heyetiyle birlikte üç haftadır Almanya'da bulunan Lozovski'ydi.[132] Muhalefet bu Bolşevik işgaline, yakın geçmişte Moskova'dan ayrılıp Berlin'e kalıcı olarak yerleşmiş olan eski Menşevik lider Martov'u davet ederek cevap verdi.

USPD saflarında yapılan sert tartışmalarla geçen neredeyse bir yılın ardından, duygular öne çıktı ve haşin konuşmalar yapıldı. Önce, geçen Temmuz Moskova'daki kongreye katılan ve ikisi Komintern'e bağlanmaktan yana, ikisi karşı olan dört USPD delegesi konuştu. Sonra Zinovyev uzun süre hatırlanan ve yabancı bir dille gösterilen bir hitabet ve dayanıklılık menkıbesi olarak muhakemesinden ikna olmayanları bile etkileyen dört saatlik bir konuşma yaptı. Partinin baş teorisyeni Hilferding de ona hemen hemen eşit uzunlukta bir konuşmayla cevap verdi. Diğer kayda değer konuşmalar da Lozovski ile Martov'un konuşmalarıydı. Tartış-

131. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 14 (6 Kasım 1920), col. 2901-22.

132. Alman Dışişleri Bakanı'nın Reichstag'da yaptığı bir açıklamaya göre, Lozovski, Berlin'de bir fabrika komiteleri kongresine katılmak üzere geniş bir sendika heyetiyle birlikte Almanya'ya 15 Eylül 1920'de gelmiştir (Lozovski'nin söz konusu kongrede yaptığı konuşmalar, A. Lozovski, *Desyat' Let Bor'by za Profintern* (1930), s. 102-23'dedir); ülkeye daha önce vize verilmiş olan yedi kişi kabul edilmiş. 4 Ekim'de Kopp Zinovyev ile Buharin'in Halle kongresine katılabilmeleri için vize istedi; ertesi gün USPD'ye danışıldıktan sonra ikisine de vize verildi (*Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCXLV (1921), 759-60), ama Buharin seyahati yapmadı.

ma dallanıp budaklandı. Bolşevikler, devlet mülkiyetindeki büyük çiftlik birimleri yaratmak yerine toprağı köylülere küçük bireysel holdingler şeklinde dağıtan tarım politikaları, Asya'daki katıksız burjuva ulusal hareketlere destek veren ulusal politikaları (yakın tarihte Bakû'de yapılan doğu halkları kongresine Enver Paşa'nın da katılması[133] yüksek sesle eleştirildi) ve terör uygulamaları gerekçesiyle saldırılara maruz kaldılar. Zinovyev ve Lozovski'nin "sarı" Amsterdam Enternasyonali'ne yönelttikleri suçlamalar kongrenin en fırtınalı sahnelerinin doğmasına yol açtı, Lozovski bir noktada yuhalandı ve konuşmasına devam etmesi engellendi. Bu, daha Kapp *putsch*'u döneminde bile belirginleşen bir olgunun, Alman işçisinin herhangi bir siyasi partiyle değil de sendikalarla daha güçlü bağları olmasının ilginç bir semptomudur. Sağ yirmi bir koşula bir "Moskova diktatörlüğü" oluşturduğu gerekçesiyle saldırırken, Sol bu koşulları İkinci Enternasyonal'in etkisizliğine ve oportünizmine geri dönmeye karşı tek teminat olarak savunuyordu. Ama her iki taraf da, gerçek engelin yirmi bir koşul olmadığını kabul etme konusunda şaşırtıcı bir isteklilik gösteriyordu. Zinovyev, "siz yirmi bir değil de on sekiz koşul istediğiniz için değil, dünya devrimi, demokrasi ve proletarya diktatörlüğü meselesinde bizimle aynı fikirde olmadığınız için ayrılıyoruz" diyordu.[134]

Mesele aslen dünya devrimi ihtimali konusundaki temel bir görüş farkından kaynaklanıyordu. Zinovyev, Bolşevikler'in Avrupa devriminin sorunlarını Rus devrim deneyiminin koşulları açısından yorumlama alışkanlıklarına bağlı kalarak, konuşmasına kongreyi, 1906'dan sonra Bolşevikler'le Menşeviklerin birlikte katıldıkları Rus parti kongrelerine benzeterek başladı; Zinovyev'le Martov'un kongrede bulunup USPD'nin sırasıyla Sol ve Sağ kanatlarını desteklemeleri, tarihsel açıdan bakıldığında, bu biraz uçuk benzetmeye belli bir haklılık kazandırıyormuş gibi görünüyordu.[135] O anda USPD'yi bölen sorun şu formülle özetlenebilirdi: 1847 mi, 1849 mu?[136] Zinovyev, USPD'nin Sağcı liderlerinden birinin, dünyanın

133. Bkz. aşağıda s. 249-52.

134. *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 156; kongrede edilen her kelimenin kaydedildiği bu belge, çoğunluk KPD'ye katılmak üzere ayrıldıktan sonra geri kalan USPD örgütü tarafından yayımlandı.

135. Bu motif Zinovyev'in konuşmasının sonuna kadar takip ediliyordu: MacDonald ve Henderson Menşevikler olarak tanımlanıyordu (*a.g.e.*, s. 154).

136. Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* kitapçığına Engels'in yazdığı önsözün, Marx'ın çıkarımlarını özetleyen ünlü bir bölümüne atıfta bulunuluyordu –"Şubat ve Mart devrimlerini aslında dünya ticaretinde 1847'de yaşanan kriz yaratmıştır ve Avrupa gericiliğinin kuvvet tazelemesini sağlayan itici güç de 1848'in ortalarından sonra yavaş yavaş baş-

"1848 burjuva devriminden sonraki duruma benzer bir durumda" olduğu yolundaki bir ifadesini aktarıyor ve infialle, "işçi sınıfının bütün politikasının, artık yakın gelecekte dünya devriminin olmayacağı varsayımıyla yönlendirilmesinin gerçekten şart olup olmadığını" soruyordu. İtalya'da proleter devriminin başlamakta olduğu, İngiltere'nin "bir Sovyet'in, bir ikinci hükümetin" ve ünlü "ikili iktidarın başlangıcı" niteliğindeki bir eylem konseyine çoktandır sahip olduğu, Avusturya'da her an devrimin patlak verebileceği ve hatta Balkanlar'ın bile "bir proleter devrimi için olgunlaşmış" olduğu bir dönemde bu söylenebilir miydi?[137] Zinovyev, Bolşevikler'in, nasıl 1905'ten sonra Rus Menşevikleri karşısında haklı çıktılarsa, bugün de Alman Menşevikleri karşısında haklı çıkacaklarından zerre kadar şüphe duymuyordu. Ama Balkanlar'dan bahsederken, kongrenin sağ kanadından "Harika!" haykırışları yükseldi; Hilferding de cevaben yaptığı konuşmada, Zinovyev'in öngörüleriyle dalga geçerek, bunların gerçekleşmesine dayalı bir politikanın "bir *va-banque* oyunu, hiçbir partinin temel alamayacağı bir kumar" olduğunu ilan etti.[138]

Nesnel devrim ihtimali hakkındaki bu görüş farkının ardında, Marksist terimlerle yapılan bütün ihtilaflara musallat olmuş eski bir tartışma yatıyordu: Lenin'in bir zamanlar "Ekonomistler"e karşı açtığı, "bilinç" ile "kendiliğindenlik" arasındaki savaş.[139] Bolşevikler ile Menşevikler arasında biraz değiştirilmiş sloganlarla devam ettirilmişti ve şimdi de Halle kongresinin zemininde bir kez daha yaşanıyordu. Zinovyev, devrimi Avrupa ve Asya'ya yaymak için tek gerekenin bilinçli, iradi bir çaba göstermek olduğuna inanmakta haklı mıydı? Hilferding şöyle cevap veriyordu:

> Devrimci bir gelişmeye yol açacak birçok eğilim Batı Avrupa'da mevcuttur ve bunları yönlendirmek ve ilerletmek bizim görevimizdir. Ama yoldaşlar, bu devrimci gelişmenin gidişatı dışarıdan belirlenemez, tek tek ülkelerdeki sınıflar arasındaki ekonomik ve toplumsal iktidar ilişkilerine bağlıdır ve bu gidişatın dışarıdan gelecek herhangi bir sloganla, herhangi bir emirle yönlendirebileceğini varsaymak ütopyacılıktır.[140]

Marksist felsefenin "iradeci" ve "determinist" yorumları arasındaki bu çatışmanın ardında da yine, her zaman olduğu gibi, gizli bir amaç çatış-

layan ve tam gelişmiş düzeyine 1849 ve 1850'de ulaşan endüstriyel canlanma olmuştur" (Marx i Engels, *Soçineniya*, c. XVI, II, s. 466).

137. *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 147-8, 153-4.

138. *A.g.e.*, s. 184. 139. Bkz. c. I, s. 25-6.

140. *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 188.

ması yatıyordu. Zinovyev devrim ihtimali hakkındaki tahminlerinde yanılıyordu. Ama, protesto haykırışları karşısında, hasımlarını "bütün politikalarınızda göze çarpan bir devrim korkusuna kapılmak"la suçladığında gayet haklıydı. Ayrıca korkunun mahiyetine de doğru bir teşhis koyuyordu – "yerini kaybetme" korkusu, "açlık" korkusu, "bizim Rusya'da yaşadıklarımız"dan duyulan korkuydu bu.[141]

Ama Zinovyev Halle'de bu teşhisten hiçbir sonuç çıkartmadı. Yapılması gereken asıl çıkarım, sadece savunmak durumunda olduğu tez için değil, Rusya'yla Batı Avrupa arasında benzetmeler yaparak akıl yürütme ilkesi için de çok yıkıcı etkiler yaratıyordu. 1917'de Rus işçilerinin çoğunun zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri yoktu; açlığa çok yakın bir geçim düzeyinde ve savaşlarda verdikleri anlamsız kurbanlardan dolayı delirmiş bir haldeyken mevcut hiçbir kuruma yönelik ne umut ne de inanç besliyorlardı ve bu kurumları devirmeye kararlı küçük bir grubun devrimci liderliğini can atarak kabul edecek kadar ümitsizdiler. Batı Avrupa'daki işçilerin –Bolşevikler'in zannettikleri gibi, sadece ayrıcalıklı bir azınlığı değil– çoğunluğu ise, genellikle yoksul olsa bile yine de savunulmaya değen bir yaşam standardına sahipti. Her halükârda, devrimin ileride getireceği nimetler adına bu standardı feda etmek istemiyorlardı; Batı Avrupa'da yapılan hiçbir propaganda Bolşevik devrimine, Rus halkının düşük yaşam standardını ve savaşla iç savaşın getirdiği mahrumiyetleri devrimin sırtına yükleyen propaganda kadar zarar vermemiştir. Nitekim Zinovyev'in bahsettiği devrim korkusu, Batı Avrupa'da hiçbir suretle birkaç liderle veya ayrıcalıklı işçilerin bulunduğu bir tabakayla sınırlı değildi. Çok fazla sayıda kişinin, burjuva demokrasisinin yasallığını kolayca terk edip devrimci liderlerin disiplinini kabul edemeyecek kadar çok şeyi vardı kaybedecek. Burjuva demokrasisi ve proletarya diktatörlüğü ile ilgili, sendikaların bölünmesiyle ilgili, bilinç ve kendiliğindenlik ile ilgili ve kitlelerin devrimci liderler karşısındaki tavrı ile ilgili tartışmaların altında yatan temel fark buydu. Lozovski, Rusya'ya döndükten sonra, 1920 sonbaharında Avrupalı işçiler arasında karşılaştığı haletiruhiyenin manidar bir resmini çizmiştir:

> Birkaç ay önce Almanya'da Alman işçileriyle konuşurken, toplantılara genellikle Scheidemann'ın destekçileri katılıp şöyle diyorlardı: "Tamam, siz Ruslar Almanya'da devrimden bahsediyorsunuz. Peki, biz Almanya'da bir devrim yapalım,

141. *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 148-9.

ama ya Fransa'da devrim olmazsa? O sırada bir Fransız arkadaş da ayağa kalkıp göğsünü yumruklayarak şöyle diyordu: "Biz devrim yaparız yapmasına da ya diğer ülkelerdeki yoldaşlar yapmazsa ne olacak?" Bunun üzerine, diğer oportünistler kadar endişeli ve ürkek olan İtalyan oportünistleri şöyle diyorlardı: "Sizin için devrimden bahsetmek kolay. İtalya devrim yapar, ama kömürü İngiltere'den alıyor. Kömürsüz nasıl yaşarız?" Yani mahşere kadar birbirlerini bekleyecekler.[142]

Lenin de kısa bir süre sonra şöyle yazıyordu:

Batı Avrupa'da ciddi devrimler görmüş geçirmiş kişiler bulunduğu pek söylenemez: büyük devrimlerin deneyimi orada neredeyse bütünüyle unutulmuş; ve devrimci olma arzusundan ve devrimle ilgili konuşmalardan (ve kararlardan) gerçek devrimci çalışmaya geçiş güç, yavaş ve acı verici bir geçiştir.[143]

Avrupalı işçilerin bazıları devrim istiyorlardı; çoğunluğu ise her şeyden önce dünyayı devrim yapmak için emniyetli bir yer haline getirmek istiyordu.[144] Gelgelelim, 1920 yılının Almanyası'nda, birçok işaret kitlelerin hâlâ devrimci bir haletiruhiyede olduğunu gösteriyordu; Zinovyev'e göre, Halle kongresinde çoğunluğun Bolşevikler'den yana olması bir "rastlantı" değildi.[145]

Kongre sipariş edilmiş bir kongreydi ve sonuç bir iki oylamayla önceden belli oldu. Komintern'e bağlanma ve birleşik bir Alman komünist partisi yaratmak için müzakerelere başlama önerisi, 156'ya karşı 237 oyla kabul edildi. Zinovyev zafer kazanmış olarak Berlin'e döndüğünde, polisten "istenmeyen yabancı" olarak Almanya'dan ihraç edileceğine dair bir tebliğ aldı.[146] Evine kapatılmış halde Stettin'den yola çıkacağı tarihi bek-

142. *Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumy), s. 61-2.

143. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 487.

144. A. Sturmhal, *The Tragedy of European Labour 1918-1939* (1944), iki dünya savaşı arasında Avrupalı sosyal demokrat partilerin siyasi iflasıyla ilgili, konusuna sempatiyle yaklaşan eleştirel bir analizdir; bu iflasın nedenleri, kapitalist devlet karşısındaki temel tavırlarına karar vermekten aciz oldukları için yönetme sorumluluğunu kabullenmeyi istemeyen bu partilerde, siyasi açıdan sorumlu bir tavır yerine bir "baskı grubu" zihniyetinin sürmesinde bulunur. Bu tespit sosyal demokrat lider Tarnow'un 1931'de söylediği şu ünlü lafla örtüşür: "Kapitalizmin hasta yatağı başında bekliyoruz, hem de sadece teşhis uzmanı olarak değil, aynı zamanda –nasıl desem?– tedavi etmek isteyen bir doktor olarak da –mı desem– yoksa sonun gelmesini iple çeken, hatta gelmesine zehirle biraz yardımcı olmak da isteyen sevinçli bir mirasçı olarak da –mı desem– bekliyoruz. Bu tablo içinde bulunduğumuz bütün durumu ifade ediyor" (*Sozial-Demokratischer Parteitag in Leipzig 1931* (1931), s. 45).

145. *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 154.

146. G. Zinovyev, *Zwölf Tage in Deutschland* (Hamburg, 1921), s. 59-60. Alman Dışişleri Bakanı'na göre, vizeleri 15 Ekim Pazar günü dolduğu için Zinovyev ile Lozovski'yi

lerken, sadece Komintern bayrağı altında güçlerini birleştirecek olan iki partinin temsilcileriyle değil, hâlâ bu bileşime katınayı umduğu KAPD' nin temsilcileriyle de görüştü.[147] Bu umut hüsrana uğradı. Ama 1920 Aralığı'nda KPD ile USPD'nin çoğunluğu, bir Birleşik Alman Komünist Partisi kurmak için Berlin'deki bir kongrede bir araya geldi.[148] KPD'nin entelektüel liderleri ile USPD'nin proleter alt tabakaları arasındaki evlilik başlangıçta biraz huzursuzluk yaratmış olabilir.[149] Ama Almanya'da ilk kez olarak, 350.000 kadar üyesi[150] ve ileride Alman siyasetinde bir rol oynama ihtimali olan bir kitlesel komünist partisi ortaya çıkmıştı. Zinovyev Petrograd'a döndükten sonra zafer kazanmış bir edayla şöyle yazıyordu:

> Batı Avrupa'da Komünist Enternasyonal'in yaptığı müdahale bütünüyle başarılı olmuştur. Komünizmin temsilcileri ile reformizmin temsilcileri arasındaki savaş bizim lehimize sonuçlanmıştır.[151]

USPD örneği, Fransız ve İtalyan partileri için tayin edici oldu. Frossard ve Cachin, tıpkı IKKI'nın önceki toplantısında olduğu gibi kongrede de katı bir muameleyle karşılaştılar.[152] Cachin'in okuduğu ılımlı bir sempati

Halle'den Berlin'e döndükleri zaman ev hapsinde tutma emri verilmişti. Zinovyev yine de o gün Berlin'de yapılan bir gösteriye katıldı, ama konuşma yapamayacak kadar sesi kısılmıştı. Daha sonra iki delege ülkeyi bir hafta içinde terk etmelerini isteyen tebliği aldılar, 1 Kasım'a kadar ülkede kalma talepleri kabul edilmemişti: Lozovski siyasi konuşmalar yaparak vize koşullarını ihlal etmekle suçlanıyordu (ama anlaşılan Zinovyev suçlanmamıştı) (*Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCXLV (1921), s. 759-60).

147. G. Zinovyev, *Zwölf Tage in Deutschland* (Hamburg, 1921), s. 78-80; Zinovyev'in KPD'nin yakında toplanacak kongresine yazdığı, onlardan "KAPD'ye şu ana kadar olduğundan daha hoşgörülü davranmalarını" rica eden mektup şuradadır; *Bericht über den 5. Parteitag der Kommunistichen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (1921), s. 62-3. Bir ay sonra IKKI, büyümüş olan KPD'ye katılması için KAPD'ye yönelik bir ültimatom yayınladı (*Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 15 (20 Aralık 1920), col. 3367-70), ama bu konuda bir kez daha başarısız oldu.

148. *Bericht über die Verhandlungen des Vereinigungsparteitages der USPD (Linke) und der KPD (Spartakusbund)* (1921).

149. Ruth Fischer'in kongrede USPD'li işçilerin Levi'nin yaptığı ağdalı konuşmadan duyduğu tiksintiye dair iğneleyici betimlemesi (*Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 147) kesinlikle abartılıdır, ama belli bir hakikat payı içerir.

150. Levi, *Unser Weg* (ikinci basım, 1921), s. 3'te, "Marta eylemi"nin arifesinde 1921 Şubatı'nda 500.000 üye olduğu iddia edilir. Radek Komintern'in üçüncü kongresinde, KPD'nin "hiçbir zaman 350.000'den fazla üyesi olmadığını" ve 500.000 üyesi olduğu iddiasının "doğrulanmamış olduğunu" belirtmiştir (*Protokoll des III: Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 457); 350.000 üyenin 300.000'i USPD'den geliyordu. Sempatizanların sayısı çok daha fazlaydı: 1921 Şubatı'ndaki Prusya seçimlerinde komünist adaylara 1.100.000'i aşan sayıda oy verilmiştir.

151. G. Zinovyev, *Zwölf Tage in Deutschland* (Hamburg, 1921), s. 90.

152. Bkz. yukarıda s. 178-9.

bildirisinin ardından, bir başka Fransız delege, Lefebvre de bir konuşma yaparak iki arada gidip gelen Fransız Sosyalist Partisi'nde disiplinin en katı biçimiyle uygulanmasını talep etti.[153] Zinovyev partiyi "Wilsonculuk"la, "sosyal pasifizm"le ve disiplinsizlikle suçladı; Lozovski de partinin "ne pahasına olursa olsun birlik" hastalığından mustarip olduğunu ilan etti.[154] Gelgelelim, kongreye katılan iki Fransız delegenin iknaya açık oldukları ortaya çıktı. Yirmi bir koşulu kabul ettiler ve partilerinin de bunları onaylaması için çalışacaklarını taahhüt ettiler. Bu görevi de Fransa'ya döndükten sonra yerine getirdiler.[155] Yirmi bir koşul, 25 Aralık 1920'de Tours'da toplanan bir parti kongresine sunuldu.[156] Hiçbir Rus delege Fransa'ya gitmek için vize alamadı, ama Zinovyev'den gelen ve Merkez liderleri Longuet ve Faure'yi "proletarya üzerindeki burjuva nüfuzunun ajanları" olmakla suçlayan bir telgraf ortamı hararetlendirdi.[157] Clara Zetkin Komintern davasını savunmak için Almanya'dan yasadışı bir seyahat yaparak geldi. Muhalefet inatçı çıktı, Moskova'ya bağlanma aleyhinde sert konuşanlar arasında Léon Blum da vardı. Yine de kısmen Moskova'daki kongreye katılmış olan iki Fransız delege de Komintern'den yana tavır aldıkları, kısmen de Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da Komintern'e düşman olan sendika liderlerinin[158] Fransız partisinde nüfuzları olmadığı için, durum Halle'dekinden biraz daha kolaydı. Koşulları kabul etme lehindeki önerge (oylama fiş sistemiyle yapıldı), koşulları bazı temel değişikliklerle kabul etmeyi savunan alternatif bir öneriye verilen 1308 oya ve uzlaşmaz Sağ kanadın verdiği 150 kadar çekimser oya karşı 3247 oyla kabul edildi. Böylece Fransız Sosyalist Partisi, eski adı muhalif azınlığa bırakarak, Fransız Komünist Partisi oldu. Frossard parti genel sekreterliğine seçildi: Hapishaneden çıkan Souvarine de IKKI'nın

153. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 261-70.

154. *A.g.e.*, s. 243-5, 307.

155. Frossard en baştan beri Komintern doktrinini biraz sulandırılmış bir biçimde sunmuş gibi görünüyor. 13 Ağustos 1920'de Paris'te yapılan kitlesel bir mitingde şunları söylediği belirtilir: "İşçiler, sizden yarın bir devrim yapmanızı istemek ya da devrim yaptığınızda da Rus Sovyetleri'ni köle gibi taklit etmenizi istemek söz konusu değil. Söz konusu olan şey, Rus proletaryası ile dayanışmanızı sözler dışında başka yollarla göstermektir" (Aktaran G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Français* (1948), s. 31).

156. Kongre tutanakları şuradadır: *Parti Socialiste: 18e Congrès National* (1921).

157. Bu telgrafın doğurduğu yankılar L. O. Frossard, *De Jaurès à Lénine* (1930), s. 176'da anlatılır.

158. Tours kongresinin hemen ardından Confédération Générale du Travail, üyelerine yönelik olarak "yeni komünist partisi"ne karşı bir uyarı yayımladı (G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Français* (1948), s. 44-5).

Fransız delegesi sıfatıyla Moskova'ya gitti.

İtalyan Sosyalist Partisi, Fransız partisinden daha da fazla çeşitlilik arz eden bir görüşler yelpazesini temsil ediyordu. Lenin'in partinin Komintern'e katılmasını coşkuyla selamladığı 1919'un karanlık günleri geçmişte kalmış, Zinovyev ikinci kongrede partinin eklektizmine şiddetle saldırmıştı.[159] Partinin Moskova'daki delegeleri yirmi bir koşulu parti tarafından onaylanması koşuluyla kabul etmişlerdi. Ama mesele, 1921 Ocağı'nda Leghorn'da toplanan ve Komintern delegeleri sıfatıyla Macar Rakosi ile Halle'e de katılmış olan Bulgar Kabakçiyev'in katıldığı parti kongresine kadar muallakta bırakıldı.[160] Ama bu tarihlerde Komintern'in işlerindeki yükseliş gerilemeye başlamıştı. Leghorn'da, Komintern'in ikinci kongresinde İtalyan heyetinin liderliğini ve kongrenin başkan yardımcılığını yapan Serrati, delegeleri kongrede mutlak çoğunluğa sahip olan yaklaşık 100.000 kişilik büyük bir Merkez grubunun sözcüsü konumundaydı; Bordiga ve Moskova'daki kongreye katılmış olan diğer iki İtalyan delege, aralarında komünistler kadar anarko-sendikalistlerin de bulunduğu ve yirmi bir koşulu, koşulsuz kabul eden tek grup olan yaklaşık 50.000 kişilik bir grubu temsil ediyorlardı ve bir de Moskova'da temsil edilmemiş olan 14.000 kadar tavizsiz "reformist"ten oluşan ateşli bir Sağ kanat bulunuyordu. Merkez grubu Komintern'in programına şaşmaz bir biçimde bağlı olduklarını ilan ediyor, ama reformist sağcıları ihraç ederek partinin farklı görüşlere hoşgörü geleneğinden kopmayı reddediyordu; bu da yirmi bir koşulun sonuncusu ve en önemlisini reddetmek demekti. Kongrede KPD delegesi olarak bulunan Paul Levi Serrati'nin tavrını alkışladı. Sonuç olarak, İtalyan Sosyalist Partisi, çoğunluk oyuyla, Komintern'den ayrıldı; kongrenin Bordiga'nın liderliğindeki sol kanadı da partiden ayrılıp yirmi bir koşula uygun bir İtalyan Komünist Partisi oluşturdu. 1919 yazında Lenin'in Komintern'e kabul ettiği kitlesel İtalyan partisinin yerine, USPD ile birleşmesinden önceki KPD'den biraz daha büyük sayılabilecek küçük bir grup geçti. Bu grup 1921 Mayısı'nda yapılan İtalyan parlamento seçimlerinde on üç sandalye kazandı.

159. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 250-2.

160. Kongrenin resmi bir tutanağı yayımlanmamış gibi görünüyor. Bölünmeyle ilgili Rusçadaki temel belgeler şunlardır: *Doklad Ispolkoma Kominterna o Raskole v İkal'yanskoy Sotsiamistiçeskoy Partii (1921)* ve *İtal'yanskaya Sotsialistiçeskaya Partiya i Kommunistiçeskii Internatsional Sbornik Dokumentov* (1921). Zinovyev ile Buharin Leghorn kongresine Rus partisinin delegeleri sıfatıyla katılacaklardı, ama İtalyan Hükümeti onlara vize vermeyi reddetti (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 167).

Komintern'in faaliyet sürdürdüğü bir saha olarak başka hiçbir ülke Almanya, Fransa ve İtalya ile kıyaslanabilecek bir durumda değildi. Birbirlerinden koparak oluşmuş küçük İngiliz Sol partilerini tek bir komünist partisi içinde birleştirmeye yönelik ilk girişim, 1920 Mayısı'nda yapılmış gibi görünüyor. Ama kıskançlıklar güçlü, ilerleme de yavaştı; Komintern'in ikinci kongresine birkaç grup ve parti bağımsız delegeler yolladı. Büyük Britanya Komünist Partisi (CPGB) fiilen, bu kongre hâlâ devam ederken, 1 Ağustos 1920'de Londra'da düzenlenen bir kongreyle kuruldu. Kongrede ayrılık yaratan önemli meseleler, parlamentoya katılma ve İşçi Partisi'yle birleşme meselelerinden ibaretti. Birinci mesele konusunda, çeşitli karar metinleri üzerinde yapılan karışık oylamalardan sonra, parlamento seçimlerine katılmayı onaylayan ve oybirliğiyle kabul edilen bir formül bulundu; ikinci mesele konusunda da, İşçi Partisi'ne katılmak için başvurma kararı 85'e karşı 150 oyla kabul edildi,[161] ama kongreden hemen sonra yapılan başvuru İşçi Partisi tarafından kesin bir dille reddedildi.[162] CPGB 1921 Ocağı'nda tüzüğünü tamamlamak ve yirmi bir koşulu kabul ettiğini kayda geçirmek amacıyla Leeds'te bir kongre daha düzenledi. Ama, aşırı Sol'un bütün küçük gruplarını safları altında toplamakta başarılı olmasına rağmen, fiili üye sayısı 2500'i geçmediği için bir kitle partisi haline gelme şansı pek yoktu;[163] ILP 1921 Martı'nda Southport'ta yaptığı konferansında[164] yirmi bir koşulu bire karşı beş çoğunlukla reddetti, muhalif azınlık ayrılıp CPGB'ye katıldı. Büyük Bulgar ve Norveç partileri ve küçük Hollanda, Avusturya ve Macar partileri (bu parti Viyana ve Moskova'daki sürgünlerle sınırlıydı) yirmi bir koşulu itirazsız kabul ettiler. Çekoslovakya'da Almanya ve Fransa'dakine benzer bir bölünme oldu ve sonuçta ortaya kayda değer büyüklükte bir Çekoslovak Komünist Partisi çıktı. Bir Sırp-Hırvat-Sloven Komünist Partisi oluşturuldu ve 1920 Kasımı'nda yapılan Sırp-Hırvat-Sloven parlamento seçimlerinde

161. *CPGB: Communist Unity Convention* (1920), s. 29, 57. CPGB'nin kurulmasından önce yapılan müzakerelerin T. Bell, *The British Communist Party* (1937), s. 52-7'de bulunan anlatımı, Bell'in de üyesi olduğu Sosyalist İşçi Partisi'nin oynadığı rolü abartınakla eleştirilmiştir (*Labour Monthly*, c. XIX, No. 6 (Haziran 1937), s. 382); kuruluş kongresindeki delegelerin yarısından fazlası İngiliz Sosyalist Partisi'nden geliyordu.

162. Yazışmalar, T. Bell, *The British Communist Party* (1937), s. 63-7'de bulunabilir.

163. T. Bell, *Pioneering Days* (1941), s. 194-5; yazar Komintern'in üçüncü kongresinde iddia edilen 10.000 rakamının (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 18-19) hayali olduğunu kabul eder.

164. Konferans tutanakları için bkz. *Independent Labour Party: Report of the 29th Annual Conference* (1921).

yaklaşık 200.000 oy ve elli sekiz sandalye kazanıp üçüncü en güçlü parti konumuna yükseldi. Partinin, Bulgar partisinin başarısına benzemesi muhtemel görünen başarısı, onun için ölümcül sonuçlar doğurdu. Polisiye önlemler devreye sokuldu ve parti doğuşunun üzerinden daha bir yıl geçmeden neredeyse bütünüyle çökertildi. Diğer küçük Avrupa ülkelerinin çoğunda sosyalistlerin büyük bir kısmı yirmi bir koşulu reddetti ve bunlardan kopan küçük gruplar Komintern'e bağlı ama ne yeterli sayıya ne de nüfuza sahip komünist partiler oluşturdular. IKKI'dan gelen iki kınama[165] iki Amerikan partisi arasındaki bölünmeyi sona erdirmede başarılı olmadı.

1920-21 kışında, Komintern'in ikinci kongresinde devreye sokulan politikanın başarısı kağıt üzerinde tam ve çok geniş etkiler yaratmış gibi görünüyordu. İkinci Enternasyonal, 1919 yılında Berne ve Lucerne'de yaşanan başarısızlıklardan sonra, 1920 Temmuzu'nda, Komintern'in ikinci kongresiyle hemen hemen aynı zamanlarda Cenevre'de düzenlenen bir konferansta kendini yeniden kurmayı resmen başarmıştı. İngiliz İşçi Partisi ve Alman Sosyal Demokrat Partisi, kuzey-batı Avrupa'nın sosyal demokratik partilerini ve başka ülkelerden bir iki küçük grubu etraflarına toplamışlardı. Ama geçmişe ait bu hayalet genç Komünist Enternasyonal'in artan gücüne karşı ciddi bir meydan okuma gibi görünmüyordu. Merkezi Moskova'da olan ve bütün Avrupa ülkelerinde ileri karakolları bulunan devrimci bir örgüt yaratılmıştı. Proleter devrimine bağlı sadık ve fedakâr komünist gruplar, diğer Sol partilerle iç içe geçmiş halde bulundukları ittifaklardan, şu ya da bu ölçüde sayısal kayıplar vererek, ama aynı oranda moral kazançlar da elde ederek koparılmışlardı. Devrim güçleri yükselişteydi ve erken bir zafere doğru yürümekteydiler. Kapitalist dünya alarm semptomları göstermeyi sürdürdü; bu semptomlardan biri ortada zaten bol bol bulunan gerçek malzemelerle yetinmeyip Komintern'in kapsamını ve amaçlarını çok renkli terimlerle tasvir eden sahte belgeler dağıtmaya da girişen geniş çaplı anti-Bolşevik propaganda örgütlerinin artışıydı.[166] Ama Moskova'daki zafer kazanmış iyimserlik havası kışı bitiremedi; Avrupa devrimine duyulan ve o sıralarda Bolşevik li-

165. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 14 (6 Kasım 1920), col. 2944; No. 17 (7 Haziran 1921), col. 4295-6.

166. A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 363-5'te, birçok ülkenin gazetecilerini ve istihbarat servislerini bir süre meşgul eden bu sahte belgelerden pek çok alıntı yapılır: Bunların başlıca kaynağı, Berlin'deki *Ost-Information* denen bir örgütmüş gibi görünüyor.

derleri harekete geçiren sorgusuz sualsiz inanç bir daha asla geri dönmedi. 1921 sonbaharı bir dönemin sonunu beraberinde getirdi. Bahar aylarına, biri RSFSC'nin iç politikasını, ikincisi dış politikasını, üçüncüsü de o zamana kadar en parlak ve en kesin göründüğü ülkedeki devrim ihtimalini etkileyen üç can alıcı olay damgasını vurdu. 1921 Martı'nda, Kronştadt ayaklanmasından sonra, Lenin Yeni Ekonomi Politikası'nı yürürlüğe koydu; RSFSC ile İngiltere arasında bir ticaret anlaşması imzalandı ve Almanya'daki komünist bir ayaklanma ağır ve yüz kızartıcı bir yenilgiye uğradı.

BÖLÜM 26

DEVRİM: ASYA ÜZERİNDE

Marx sömürge sorunları üzerinde pek düşünmemişti, çünkü dünyanın sömürge ya da geri kalmış bölgelerinin kapitalizmin devrilmesinde herhangi bir rol oynamaya çağrılacakları aklına gelmemişti. Birinci Enternasyonal bu bölgeleri görmezden gelmişti. İkinci Enternasyonal de uzun bir süre aynı ölçüde umursamaz davranmıştı. 1901'de Güney Afrika Savaşı'nın etkisi altında yapılan Paris kongresinde, daha sonraları sermaye birikimi teorisinde sömürgelerin sömürülmesine merkezi bir yer verecek olan Rosa Luxemburg ilk defa ikiz kötülükler olarak gördüğü militarizm ve sömürge politikasını kınayan bir karar alınmasını önermişti. 1905'teki Rus devrimi dolaysız ilgi merkezini Afrika'dan, Rus ayaklanmasının ardından çeşitli milli devrim hareketlerinin boy gösterdiği –1906 İran devrimi, 1908 "Jön Türk" devrimi, 1912 Çin devrimi ve Hint milliyetçiliğinin başlangıcı– Asya'ya nakletti. Kautsky, 1907'de yazdığı *Sosyalizm ve Sömürge Politikası* adlı kitapçığında, Engels'in, Hindistan'da bir devrim olacağı kehanetinde bulunan ve proletarya Avrupa ve Kuzey Amerika'da zafer kazandıktan sonra, "bunun yarı-uygar ülkelerin de bizi kendi istekleriyle takip edecekleri kadar devasa bir ivme vereceğini ve önemli bir örnek oluşturacağını" iddia eden 1882 tarihli bir mektubunu yayımladı.[1] 1908'de Lenin'in *Dünya Siyasetinde Patlayıcı Maddeler* adlı bir yazısı İran, Türkiye, Hindistan ve Çin'deki devrim hareketleriyle yeni bir önem kazandı: "Bilinçli Avrupalı işçinin artık Asyalı yoldaşları vardır ve bu yoldaşların sayısı her saat artacaktır."[2] Birkaç yıl sonra, Çin devrimi zafer kazandığında, Lenin Asya'nın yeniden doğuşunun önemine daha net bir teşhis koydu:

> Bu, doğunun en nihayet batının yolunu seçtiği, bundan böyle batının çabalarıyla ulaştığı idealler uğruna verilen mücadeleye yeni *yüz milyonlarca* insanın katılacağı anlamına gelir. Batı burjuvazisi çürümüştür ve çoktandır mezar kazıcısıy-

1. Marx i Engels, *Soçineniya*, c. XXXVII, s. 238-9.
2. Lenin, *Soçineniya*, c. XII, s. 306.

la –proletaryayla– karşı karşıyadır. Ama Asya'da *hâlâ* samimi, enerjik, tutarlı bir demokrasiden yana tavır alabilecek, on sekizinci yüzyılın sonunda Fransa'dan çıkmış olan büyük öğretmenlerin ve büyük devrimcilerin saygıdeğer bir yoldaşı konumunda olan bir burjuvazi vardır.[3]

Asya'nın geri kalmış ülkelerinin ulusal kurtuluşu için mücadele eden demokratik devrimci hareketin, Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerindeki sosyalist devrimci hareketle potansiyel bir ittifak içinde bir araya getirilmesi, Lenin'in o sırada vurgulamadığı, önemli bir gelişmeydi.

1914 savaşı geri kalmış ülkelerin ulusal özlemleri için bir sera işlevi gördü. Asya ve Afrika halkları, kendilerini hiç ilgilendirmeyen bir mücadelede rol oynamaya sürüklendiler. Avrupa'nın savaş meydanlarında ilk kez olarak sömürge ve Hint birlikleri savaştı. İtilaf Devletleri'nin Alman sömürgelerini ilhak etme tasarıları, ABD'de neredeyse herkesin tepkisini çekmesinin ötesinde, zafer kazanan Avrupa ülkelerinde bile radikal çevrelerin itirazlarıyla karşılaşmaya başladı. Bağımlı halkları, İtilaf Devletleri'nin Avrupa'da hararetle benimsedikleri, Wilson'un ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı doktrininin kapsamı dışında tutmak gittikçe zorlaşıyordu. Lenin, kısmen Rosa Luxemburg'un beş yıl önce *Sermaye Birikimi* çalışmasında attığı temellerden yola çıkarak, 1917'nin başlarında yayımladığı *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm* eserinde, kârlı bir yatırım süreciyle sömürgeler elde edip oraları sömürmeyi kapitalizmin son aşamasının özü olarak tasvir ediyordu. Bu sorun bir Bolşevik parti belgesinde ilk kez 1917'deki Nisan konferansında alınan bir kararda gündeme geldi; karar metninde laf arasında şu gözlemde bulunuluyordu: "Günümüz emperyalizmi, zayıf halkları zaptetme dürtüsünü güçlendirdiği için, ulusal baskının yoğunlaşmasına yol açan yeni bir etkendir."[4]

Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nın dördüncü yılında Bolşevik devrimi olduğu sıralarda, sömürge sorunu hiçbir ciddi devrimcinin ihmal edemeyeceği yakıcı özellikler kazanmıştı. Geçici Hükümet'in bu meseleyle ilgilenmemesi, devrimci bir hükümet olarak ciddi bir kredisi olmadığının birçok kanıtından biri olarak görülüyordu. Marksist doktrini çağdaş dünyaya uygulamak isteyenler, sadece Batı Avrupa'nın "gelişmiş" halkları ve bunların denizaşırı türevleri için değil, aynı zamanda Asya ve Afrika'nın "geri kalmış" halkları için de programlar ve politikalar geliştirme göreviyle karşı karşıyaydılar. Kendilerini, iki kıta arasında uzanan dev bir ülkenin –hükümetlerinin her zaman Avrupa ve Asya'nın çok fark-

3. *A.g.e.*, c. XVI, s. 28. 4. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 233.

lı yaşam standartları ve uygarlıklarına uygulanabilecek iki farklı dış politika örüntüsünü birbiriyle uzlaştırmak zorunda kaldıkları bir ülkenin– başına geçmiş durumda bulan devrimcilerden bu daha da çok beklenen bir şeydi.[5] Moskova'nın diğer kıtalarla henüz teması yoktu; bu da sorunun kapsamını en azından sınırlıyordu. Sanayileşmiş batı ile için için kaynayan, toprağa bağımlı doğu arasındaki proleter sosyalizmi, Avrupa ile Asya arasındaki Rusya[6] – bunlar Sovyet Hükümeti'ne bir kez daha ikili bir bakış açısı ve ikili bir politika dayatan, devrimci ve ulusal, ikiz formüllerdi.

Sovyet Hükümeti'nin Asya politikalarının başarısı, esasen, "sömürge" meselesini "ulusal" meseleye asimile etmeyi becermesinden kaynaklanıyordu. RSFSC'nin eski Çarlık dönemi imparatorluğunun, ister Avrupalı olsun ister Asyalı, bağımlı halklarının ayrılma hakkını tanımaya hazır oluşu, aynı hakkın başka imparatorlukların tabi konumdaki halklarına tanınmasını istemelerinin samimiyetini gösteriyordu. Bu, sömürge politikasını ulusal politikanın mantıksal bir sonucu ve doğal bir uzantısı haline getiriyordu; her ikisinin de teorik temelleri aynıydı. Sömürgelerin kurtuluşu, her türlü ulusal kurtuluş gibi, burjuva devrimi aşamasına ait bir şeydi. Şüphesiz son kertede sosyalist dünya devriminin zorunlu peşrevi olarak önemliydi. Ama bu aşamada burjuva kalıyordu; Sovyet politikası da kendini Wilsoncu kendi kaderini tayin hakkı ve demokratik özgürlük dilini kullanarak ifade edebiliyor, böylece sadece ezilen halkların kendilerine değil, burjuva dünyasındaki seçkin çevrelere de hitap edebiliyordu. Asya'nın farklı halkları arasında ayrım yapmak da gerekmiyordu. Resmi siyasi statüleri ne olursa olsun, hepsi de burjuva kapitalizminin müdahalesine ve tahakkümüne maruz kalmışlardı; Lenin'in *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm*'de dikkat çektiği gibi, İran, Türkiye ve Çin za-

5. Danilevski gibi Slavcılar, Rusya'ya doğuyla manevi bir akrabalık atfediyor ve ona batı kültürünün kabul edilebilir yanlarını doğuya aktarma görevi veriyorlardı; bu romantik hayallerin pratik temeli, Rusya'nın batıdan gelen maddi kaynaklarla doğuya ekonomik olarak nüfuz etmesiydi. Troçki Rus ekonomisinin hem bir sömürgeci devletin hem de bir sömürgenin özelliklerine sahip olduğunu söylüyordu (Troçki, *Soçineniya*, c. XIII, s. 104).

6. Buharin 1923'teki on ikinci parti kongresinde bu temayı, sunduğu analizi Lenin'e atfederek genişletiyordu: *"Sovyet Rusya coğrafi ve siyasi olarak iki dev dünya –batının hâlâ güçlü ve ne yazık ki kapitalist emperyalist dünyası ile şu anda gittikçe artan bir devrimci kargaşa süreci bulunan doğunun devasa sayılara ulaşan nüfusu– arasında uzanmaktadır.* Ve Sovyet cumhuriyeti birbirlerine büyük ölçüde denk sayılabilecek bu iki muazzam güç arasında denge sağlamaktadır" (*Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeşkoy Partii (Bol'şevikov)* (1923), s. 240).

ten "yarı-sömürge halklar"dı.[7] Sovyet politikası tek bir hamleyle, bir bütün olarak Asya halklarına, Çar'ın eski tebaasına, diğer imparatorlukların tebaasına ve kapitalist dünya-piyasasının sözde bağımsız, aslen bağımlı halklarına sesleniyordu.

Bu ilkeler ilk uygulamalarını, 24 Kasım/7 Aralık 1917'de Sovnarkom'un "Rusya'daki ve Doğu'daki bütün Müslüman Emekçilere" hitaben yayımladığı bir çağrıda buldu. Rusya Müslümanlarına, "inanç ve örfleri"nin, "ulusal ve kültürel kurumları"nın bundan böyle özgür ve koruma altında olacağı teminatı veriliyordu. Doğulu Müslümanlar ise –İranlılar ve Türkler, Araplar ve Hindular özellikle zikrediliyordu– ülkelerinin emperyalist "soyguncularını ve köle tacirlerini" devirmeye teşvik ediliyordu. İstanbul'un Rusya tarafından ele geçirilmesine imkân veren gizli anlaşmalar "yırtılıp atılmıştı"; İstanbul "Müslümanların ellerinde kalmalı"ydı. İran'ın bölünmesini vazeden anlaşmanın kaderi de aynı olmuştu: Askeri harekâtlar biter bitmez birlikler İran'dan çekilecekti.[8] "Türkiye'nin bölünmesi ve Ermenistan'ın ondan koparılması" için yapılmış olan anlaşma da hükümsüz ilan edildi: Ermeniler kendi siyasi kaderlerini belirlemekte özgür olacaklardı.[9] Manifesto şöyle bitiyordu:

> Onurlu, demokratik bir barışa doğru kararlı ve sağlam adımlarla yürüyoruz. Bayraklarımızda dünyanın ezilen halklarına kurtuluş getiriyoruz.[10]

Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi de daha genel terimler kullanarak "birkaç ayrıcalıklı ülkedeki sömürücülerin refahını, Asya, genelde sömürgeler ve küçük ülkelerde yaşayan yüz milyonlarca emekçinin köleliği üzerine inşa eden burjuva uygarlığının barbarca politikasını bütünüyle kınıyor"du.

Genç RSFSC'nin varlığının ilk yılında geçtiği aşırı zayıflık dönemi, bu

7. Lenin, *Soçineniya*, c. XIX, s. 135; Lenin 1920 yılında Komintern'in ikinci kongresinde yaptığı konuşmada bu üç ilke için yine aynı tanımı yapmıştır (*a.g.e.*, c. XXV, s. 351).

8. 2/15 Aralık 1917 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk ateşkes anlaşması, "tarafsız İran devletinin özgürlüğü, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ilkesi gerekçesiyle" hem Rus hem de Türk birliklerinin İran'ı tahliye etmelerini talep ediyordu. Troçki'nin İran halkına yönelik 14/27 Ocak 1918 tarihli ve o günkü *İzvestiya*'da yayımlanan bildirisi, "Rusya ile İngiltere ya da başka devletler arasında İran'la ilgili olarak yapılmış anlaşmalar"ı açıkça tanımadığını ilan ediyordu; 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk anlaşmasına göre, Sovyet Hükümeti "İran'daki nüfuz çevrelerinden ve imtiyazlı yatırımlarından vazgeçmeyi taahhüt ediyordu.

9. B. Bor'yan, *Armeniya, Mezdunarodnaya Diplomatiya i SSSR* (1929), c. II, s. 260'a göre, bu pasajın ilhamı başta Şaumyan olmak üzere Ermeni Bolşevikler'den geliyordu.

10. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 94-6; ayrıca bkz. c. 1, s. 292.

yüce gönüllü kendini inkâr politikasını anlamlı kılıyordu. 1918'in büyük bölümü boyunca, Alman birliklerinin Ukrayna'yı işgal etmiş olması RSFSC'nin Karadeniz'le irtibatını fiilen kesmişti. Brest-Litovsk anlaşmasıyla Türkiye, eski Rus kentleri Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'dan düpedüz koparmış ve bunun üzerine bir de 1918 yazında Bakû'yü işgal etmişti. İttifak Devletleri'nin yenilgisinden sonra İngiliz kuvvetleri Transkafkasya'da boy gösterdi. İngiliz birliklerinin geri çekilen Türklerin peşinden İran içlerine ilerledikleri 1918 Martı'ndan beri, İran bütünüyle İngiltere'nin nüfuzu altındaydı. Önce Japonya ve daha sonra da Kolçak Moskova'nın Uzakdoğu'yla irtibatını kesmişti. Bu koşullarda, eski Çarlık hükümetinin haklarından vazgeçmenin pek maliyeti yoktu, zaten halefi de hak iddia edebilecek durumda değildi.[11] Bolşevik liderlerin Asya'daki politika hakkında bu dönemde verdikleri demeçler, ezilen halkların kendi kaderlerini tayin hakkının vurgulanıp emperyalizmin ve gizli anlaşmaların kınanmasından pek öteye geçmiyordu – kaldı ki bütün bunlar gözde Wilsoncu temalardı. Yalnızca Stalin, Milliyetler Halk Komiseri sıfatıyla sürekli Asya'daki durumla meşgul oluyordu. 1918 Kasımı'nda *Pravda*'da yayımlanan bir yıldönümü kutlama yazısında "Ekim devriminin dünyadaki önemi" temasını şöyle geliştiriyordu:

> Ekim devrimi dünya tarihinde doğunun ezilen halklarına mensup emekçi kitleleri asırlık uykularından uyandırıp onları dünya emperyalizmine karşı savaşa iten ilk devrimdir...
>
> Ekim devriminin dünya çapındaki büyük önemi, öncelikle... *tam da bu olgu sayesinde sosyalist batı ile köleleştirilmiş durumdaki doğu arasında bir köprü inşa etmiş olması*, emperyalizme karşı, batının proleterlerinden Rus devrimi yoluyla doğunun ezilen halklarına uzanan yeni bir devrimci cephe yaratmış olmasıdır.[12]

Stalin bunun ardından aynı konuda Narkomnats'ın dergisinde "Doğu'yu Unutmayın" ve "Doğu'dan Gelen Işık" adlı iki yazı daha kaleme aldı.[13] Bu yazıların, zamanlamaları sayılmazsa özgün bir yanları yoktu. Ateşkesten sonraki ilk haftalarda, bütün Sovyet liderlerinin gözlerini Berlin'e ve geldi gelecek Alman devrimine diktiği sıralarda, Stalin'in se-

11. 19 Aralık 1917/1 Ocak 1918 tarihli *İzvestiya* gazetesinde yayımlanan ve A. L. P. Dennis, *Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 237'de aktarılan bir yazıda, Sovyetler'in Çarlık rejiminin haklarından vazgeçmesinin, İran'daki İngiliz nüfuzunu ortadan kaldırmanın en iyi yolu olduğuna işaret ediliyordu.

12. Stalin, *Soçineniya*, c. IV, s. 164-6.

13. *A.g.e.*, c. IV, s. 171-3, 177-82.

si ıssızlıktaki neredeyse tek sesti. 1918 Kasımı'nda yapılan birinci Tüm Rusya Müslüman Komünist Örgütler Kongresi[14] pek ilgi çekmedi ve dikkatini aslen eski Rus imparatorluğundaki Müslümanlarla sınırlı tuttu. 1918 Aralığı'nda Petrograd'da Zinovyev'in başkanlığını yaptığı uluslararası devrimci toplantıda, "İngiliz-Fransız kapitalizminin beyni Avrupa'da, ama bedeni Asya ve Afrika düzlüklerinde uzanıyor" diyen kişi Türk delege [Mustafa] Suphi'ydi.[15]

1919 yılı, Sovyet askeri gücünü arttırma konusunda pek fazla ilerleme kaydedilmediyse de, Sovyetler'in doğu politikasında ileriye doğru atılan büyük bir adıma sahne oldu. İki yeni etken devreye girmişti. Birincisi İttifak Devletleri'nin çöküşüyle uluslararası güç dengesi bütünüyle değişmişti. RSFSC'nin artık Almanya'dan ya da Türkiye'den korkacak bir şeyi kalmamıştı; öte yandan zafer kazanmış İtilaf Devletleri, özellikle de İngiltere, ateşkesle açığa çıkan muazzam kaynakların bir kısmını Bolşevizm'e karşı bir kampanya açmak için ayırma eğilimindeydi. Bu da en önemli faaliyet alanının Avrupa'dan Asya'ya kaydırılması anlamına geliyordu. "Beyaz" Rus ordularına yapılan malzeme yardımının yanı sıra, Kafkaslar ve Orta Asya'daki İngiliz birlikleri 1919'un ilk aylarında açıkça Sovyet kuvvetleri aleyhinde çeşitli hamleler yaptılar. İngilizlerin bu eylemleri yüzünden, Ortadoğu 1919 yılında İngiltere ile RSFSC arasında düpedüz bir savaşa (tek fark bunun ilan edilmemiş bir savaş olmasıydı) sahne oldu; üstelik, olayların kısa bir süre içinde göstereceği gibi, Ortadoğu İngiliz iktidarının saldırıya en açık noktasıydı. Bu koşullarda RSFSC kısa bir süre içinde kendini, başka savunma yolu bulamayınca, Asya'da İngiltere aleyhinde genel bir diplomatik taarruz yaparken buldu.

Bu taarruzun biçiminin belirlenmesine yardımcı olan diğer yeni etken ise, Komintern'in doğuşu ve Sovyet dış politikasının *leitmotifi* olarak dünya devrimi üzerindeki vurgunun artmasıydı. 1919 Martı'nda toplanan birinci Komintern kongresi, doğu sorunlarıyla pek fazla ilgilenmedi; kongreye katılan Asyalı delegelerin de Milliyetler Halk Komiserliği mensupları olduğu anlaşılıyor. Ama kongre manifestosunun bir bölümünde, "bütün sömürgelerdeki bir dizi açık ayaklanma ve devrimci huzursuzluk"tan bahsedildikten sonra, "Wilson'un programının amacı, en iyimser yorumla, sadece sömürgeci köleliğin adını değiştirmektir" gözleminde bulunuluyor, "sömürgelerin kurtuluşu ancak metropolit ülkelerde-

14. Bkz. c. I, s. 292-3.
15. *Sowjet-Russland und die Völker der Welt* (Petrograd, 1920), s. 32.

ki işçi sınıfının kurtuluşuyla bağlantılı olarak düşünülebilir" deniyor ve şöyle devam ediliyordu:

Afrika ve Asya'nın sömürge köleleri! Avrupa'da proletarya diktatörlüğünün kurulduğu saat, sizin kurtuluşunuzun saati olacaktır.[16]

Aynı ayın sonlarında Rus Komünist Partisi'nin sekizinci kongresinde Buharin konu hakkındaki görüşlerini sinikçe denebilecek bir açıkyüreklilikle ifade ediyordu:

Eğer sömürgeler için, Hotantolar, Zenciler, Kızılderililer vs. için kendi kaderini tayin hakkı çözümünü önerirsek, bununla hiçbir şey kaybetmeyiz. Aksine, kazancımız olur; çünkü bir bütün olarak ulusal kazanç yabancı emperyalizme zarar verecektir... En açık milliyetçi hareket, mesela Hindu hareketi, İngiliz emperyalizminin yıkımına katkıda bulunacağı için bizim değirmenimize su taşıyacaktır.[17]

Ayrıca kongrede emperyalizmin dünya çapındaki büyümesinin "belli ülkelerdeki iç savaşları, saldırıya uğrayan proleter ülkelerinin ve ezilen halkların emperyalist devletlerin boyunduruğuna karşı verdiği devrimci savaşlarla aynı saflara yerleştirdiğini" belirten ve "farklı milliyetlerden proleterleri ve yarı-proleterleri toprak sahiplerine ve burjuvaziye karşı verilecek ortak devrimci mücadele için bir araya getirmeye dayalı bir politika" talep eden gözden geçirilmiş bir parti programı benimsendi.[18] Daha sonra, yine aynı yıl yapılan ikinci Tüm Rusya Müslüman Komünist Örgütler Kongresi'nde, Lenin doktrini bir adım daha ileri taşıdı:

Sosyalist devrim sadece ya da aslen her ülkede devrimci proleterlerin burjuvazilerine karşı verdikleri bir mücadele olmayacaktır – hayır, emperyalizm tarafından ezilen bütün sömürgelerin ve ülkelerin, bütün bağımlı ülkelerin uluslararası emperyalizme karşı verdikleri bir mücadele olacaktır.

Lenin ayrıca açık açık "daha gelişmiş ülkelerin komünistleri için tasarlanmış olan gerçek komünist doktrinin her ülkenin diline çevrilmesi" ihtiyacından da bahsediyordu.[19] Kongre'de alınan bir kararda iddialı bir biçimde, "uluslararası toplumsal devrim sorunu"nun "doğunun katılımı ol-

16. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 57; Troçki, *Soçineniya*, c. XIII, s. 43-4.

17. *Vos'moi S"ezd RKP(B)*, s. 49; aynı kongrede Moskova ve Petrograd'da konuşmalar yapmış olan iki Hindu'nun yakın tarihlerdeki ziyaretinden bahseden Zinovyev, Hindistan'daki hareketin "tam manasıyla komünist değil, çeşitli yerlerinde biraz komünist bir renk almış olan milliyetçi bir hareket" olduğunu eklemişti (*a.g.e.*, s. 145).

18. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 283, 286.

19. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 548, 551.

maksızın" çözülemeyeceği ilan edildi.[20] Böylece Ortadoğu'daki Sovyet dış politikası 1919'da ikili bir biçime, hem doğunun koşullarına uyarlanmış biçimlerde verilen bir dünya devrimi mücadelesi, hem de Sovyet Rusya'ya yönelik saldırının mızrakbaşı ve Asya'daki önde gelen emperyalist devlet olan İngiltere'ye karşı verilen bir mücadele biçimine büründü. Başka yerlerde olduğu gibi burada da politikanın ulusal ve uluslararası yönleri iç içe geçiyor ve bunlar arasında yapılan ayrım gerçekliğini yitirdiği için sürdürülmesi zorlaşıyordu.

Yeni politikanın ilk tezahürü Afganistan'da yaşandı. 1919 Nisanı'nda, iki ay önce yapılan bir saray devriminin sonucunda tahta çıkmış olan genç ve sözde ilerici emir Amanullah, selefinin kabul ettiği anlaşmanın getirdiği yükümlülüğü, yani ülkesinin dış ilişkilerini yürütürken İngilizlerin tavsiyelerini izleme yükümlülüğünü tanımadı ve Hindistan'ın İngiliz hâkimiyetindeki bölgelerine, "üçüncü Afganistan savaşı" olarak bilinen bir sefer başlattı. Amanullah'ın başını çektiği Afgan ulusal hareketi, çok daha ilkel bir düzeyde de olsa, 1906 İran devrimine ve 1908 "Jön Türk" devrimine benzetilebilirdi ve ilhamını, tıpkı bu hareketlerin 1905 Rus devriminden dolaylı olarak ilham almış olmaları gibi, yine dolaylı bir biçimde Bolşevik devriminden almıştı.[21] Moskova'da herhangi bir kişinin İngiltere ile Afganistan arasında patlak vermek üzere olan husumetin farkında olduğu kesin olarak söylenemez, hatta bunun pek muhtemel olmadığını söylemek gerekir.[22] Ama bu kritik dönemeçte moral destek arayan Amanullah şarklı ağzıyla "Büyük Rusya Cumhuriyeti'nin Asil Başkanı" sıfatıyla Lenin'e ve Dışişleri Komiseri olarak Çiçerin'e selamlarını sunan ve diplomatik ilişkiler kurmayı öneren bir mektup gönderdi.[23] Hemen hemen aynı sıralarda, kendine Profesör Barkatullah diyen[24] ve

20. *Jizn'Natsional'nostei*, No. 47 (55), 14 Aralık 1919.

21. A. Gureviç, *Afganistan* (ikinci basım, 1930), s. 43-5'de Amanullah'ın rejimine "aydınlanmış mutlakiyetçilik" adı verilir ve ondan yana ve ona karşı toplumsal güçler biraz üstünkörü bir biçimde ele alınır; 26 Ocak 1929 tarihli *Pravda*'ya göre (aktaran *a.g.e.*, s. 56), Amanullah'ın reformları "son derece yüzeysel bir karakterdeydi ve Afgan köylüsüne gerçek hiçbir şey kazandırmamıştı."

22. Orta Asya'da çalışan Hintli bir subay "üçüncü Afgan savaşını Sovyetler'in örgütlediğini" zannediyormuş (L. V. S. Blacker, *On Secret Patrol in High Asia* (1922), s. 186). Bu Hindistan hükümetinin görüşlerini yansıtıyor olabilir; ama o sıralarda bu tür haberler, onları destekleyecek ciddi kanıtlar olmasa da kolayca yaygınlık kazanıyordu.

23. *Diplomatiçeskii Slovar*, c. II (1950), s. 694, Sovetsko-Afganskie Doguvoy i Soglaşeniya maddesi.

şimdi "Moskova'daki Afgan delegasyonunun başkanı" olarak tarif edilen ünlü bir İngiliz-karşıtı propagandacı Taşkent üzerinden geçerek Kâbil' den Moskova'ya geldi. Bu sıfatla 6 Mayıs 1919 tarihli *İzvestiya*'da yayımlanan ve Moskova ile ezilen doğu halkları arasında gerçekçi bir işbirliği temeli öneren bir demeç verdi:

> Ben ne komünistim, ne de sosyalist, ama benim siyasi programım İngilizlerin Asya'dan atılmasını içeriyor. Asya'nın, baş temsilcileri İngilizler olan Avrupa tarafından sermaye olarak kullanılmasının amansız düşmanıyım. Bu açıdan komünistlere yakın sayılırım ve bu bakımdan doğal müttefikiz.

Gelgelelim Moskova'nın nasıl yardımcı olabileceği belli değildi; Lenin 27 Mayıs 1919'da Amanullah'ın mektubuna Afgan halkını "yabancı zalimlere" karşı verdikleri mücadele için kutlayan ve ilerideki saldırılara karşı yardımlaşmayı öneren bir telgrafla cevap verdiğinde, Afgan orduları İngilizlerin askeri üstünlüğü karşısında teslim olmakla meşguldü.[25]

Afganların teslim olmasının ardından şaşırtıcı bir gelişme oldu ve İngilizler Amanullah'ın talep ettiği resmi bağımsızlığı tanıdı.[26] Gelgelelim, bu Sovyet-Afgan ilişkilerinin daha da gelişmesini önlemedi. 1919 sonbaharında bir Afgan temsilcisi Muhammed Vali Han Moskova'ya geldi, anlaşılan aynı sıralarda Bravin adında eski bir Rus konsülü olan bir Sovyet temsilci de Kâbil'e varmıştı.[27] Kasım'da Lenin Amanullah'a bir mektup daha yazarak, Afganistan'ı "dünyadaki tek bağımsız Müslüman devlet" (İngiliz ya da İtilaf Devletleri kuvvetleri tarafından kısmen işgal edildikleri için İran ve Türkiye o sırada gerçekten bağımsız değillerdi) ve "bütün

24. Barkatullah'ın 1919 baharında Taşkent'te bulunduğunu belirten bir İngiliz istihbarat subayı, söz konusu kişinin kariyerini, muhtemelen resmi dosyalardan yola çıkarak şöyle anlatıyor: "Orta Hindistan'daki Bhopal Eyaleti'nde doğdu ve Japonlar tarafından ülkeden ihraç edilinceye kadar Tokyo'da Urduca öğretmenliği yaptı; oradan geçtiği Amerika'da Hindistan'daki yönetimimizi kötülemek için hiçbir fırsatı kaçırmadı. Alman yurttaşı olduğunu iddia ediyor, hatta Kâbil'deki Alman diplomatik ajanı olduğunu söylüyordu. Doğu Afrika'daki Darüsselam'da çıkarılmış bir Alman pasaportu vardı... Savaş sırasında Berlin'de geçici Hindistan hükümeti adı verilen bir örgüt kuruldu. Başkan Mahendra Pratap'tı... bu Barkatullah da dışişleri bakanı" (F. M. Bailey, *Mission to Tashkent* (1946), s. 143).

25. Narkomindel arşivlerinden aktaran L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 285-6: bu telgrafın tamamı yayımlanmamıştır.

26. Bu "savaş" ve onu sona erdiren anlaşmalarla ilgili belgeler şurada yayımlanmıştır: *Papers Regarding Hostilities with Afghanistan 1919*, Cmd 324 (1919).

27. F. M. Bailey, *Mission to Tashkent* (1946), s. 174-6, Muhammed Vali ile Bravin'in 14 Haziran'da Taşkent'ten aynı anda yola çıktıklarını ve her biri kendi gideceği yere ulaşmadan önce yaşadıkları güçlükleri anlatır; aynı kaynağa göre, Bravin Amanullah'ın ve Afgan Hükümeti'nin tavrı konusunda olumsuz bir rapor vermişti. Bravin kısa bir süre sonra Kâbil'de bir suikasta kurban gitti.

köleleştirilmiş Müslüman halkları kendi etrafında birleştirerek onlara özgürlük ve bağımsızlığa giden yolda öncülük etme şeklindeki büyük tarihsel görev"i üstlenecek devlet olarak selamladı. Bu sözlerin hemen ardından, "Afgan halkının hükümetiyle ticaret anlaşması ve diğer dostane anlaşmalar imzalamak için görüşmeler yapmaya" hazır olunduğu bildiriliyordu; bu anlaşmaların amacı da "sadece iyi komşuluk ilişkilerini her iki ülkenin de menfaatlerine olacak şekilde pekiştirmek değil, aynı zamanda Afganistan'la birlikte, yeryüzündeki en açgözlü emperyalist hükümet olan İngiltere'ye karşı mücadele de etmek"ti.[28] Ümitsiz bir iç savaş krizine gömülmüş ve Orta Asya'yla etkili bir iletişim kurma imkânlarından yoksun bir hükümetten gelen bu mektup muhtemelen pek etkileyici görünmemiştir. Amanullah Müslümanlığa çok bağlıydı ve pan-İslami özlemlerden çok etkileniyordu. Gelgelelim, Orta Asya'daki pan-İslam ve pan-Turan yanlısı hareketler iki yanı da keskin kılıçlardı; zira, özellikle de İngiliz politikası Türkiye'ye düşmanken, bu kılıç İngiltere'ye karşı kaldırılabileceği gibi, bu hareketlerin Sovyet yörüngesindeki Müslüman ve Türki halklara cazip gelmesi Sovyet otoritesi için de belli tehlikeleri beraberinde getiriyordu. Amanullah başka şeylerin yanı sıra, iktidar ortaklarından Buhara emirinin durumuyla da özel olarak ilgilendiğini belirtiyordu, bu da Moskova'yla kurulacak ilişkileri kolaylaştıran bir etken sayılmazdı.[29] Ama bu onu İngiltere ile Sovyet Rusya'yı birbirlerine karşı kullanmaktan alıkoymuyordu. On dokuzuncu yüzyıldaki gelenek, Afganistan'ı, İngiliz ve Rus gizli ajanlarının yeraltındaki savaşlarını sürdürdükleri tarafsız bir bölge haline getirmişti. Sistem aynı yöntemler ve muhtemelen büyük ölçüde aynı personelle devam ediyordu. 1919 ve sonraki yıllardaki atmosferde İngiliz ve Sovyet otoritelerin diğerinin işlerini bozmak için en küçük bir fırsatı kaçırmaları olacak iş değildi; Afganistan

28. Narkomindel arşivlerinden aktaran L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 286; bu mektup bizzat Lenin tarafından kaleme alınmamış olabilir, ama sahici olduğuna şüphe yoktur.

29. Amanullah'ın annesinin 1920 Şubatı'nda Buhara emirine yazdığı, başka şeylerin yanı sıra, Amanullah'ın "kardeşimiz ve dindaşımız Buhara'nın bağımsızlığını, Rus Sovyet cumhuriyeti ile dostluğunun ilk koşulu yaptığını" belirten mektup *Asie Française*, Kasım 1921, s. 420'de aktarılır; mektup dini bir coşkuyla doludur, mektubun yazarı Amanullah'ın sarayında bir İslami nüfuz merkezi işlevi görmüş olabilir. I. Mayski, *Vineşnaya Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 147'de, bu dönemde RSFSC ile Afganistan arasında sürtüşme olduğundan bahsedilir. Orta Asya'daki İngiliz kuvvetlerine komuta eden General Malleson'a göre, RSFSC Afganistan'ın Türkistan üzerindeki planlarından endişeliydi: Afganlar "Orta Asya'nın dört bir yanında devasa bir pan-İslami ayaklanma" amaçlıyormuş gibi görünüyorlardı (*Journal of Central Asian Society*, c. IX (1922), c. II, s. 103-4).

da bu tür ufak fırsatlar için çok verimli bir zemindi.

İngiliz emperyalizminin diğer kurbanları da ihmal edilmedi. Afganistan'da olduğu gibi, İran'da da 1919 yazı uzun bir zorlama eylemsizlik döneminden sonra Rus çıkarlarının nüksetmesine tanık oldu. Kolomiitsev adlı genç bir Bolşevik elçisi 1918 yazında Kafkaslar'dan Tahran'a ulaşmıştı. Ama İran Hükümeti Moskova'dan değil sadece Bakû'deki Sovyet hükümetinden itimatname almış olduğu gerekçesiyle onunla görüşmeyi reddetti; Kolomiitsev'in başında bulunduğu misyona "Kazaklar" –"beyaz" Rus subaylardan emir alan İranlı devşirmeler– tarafından saldırıldığı ve ülke dışına çıkarıldıkları söylenir.[30] İngilizlerin İran'ı işgal etmeleri, İttifak Devletleri'ne karşı verilen savaşın bir parçası olduğu için, herhangi bir siyasi güçlük yaratmadı. Ama savaş bittiğinde, İngiliz Hükümeti'nde çok ciddi bir görüş ayrılığı ortaya çıktı. Bir yandan, askerlerin terhis edilmesi yönündeki baskı güçlüydü ve askeri harekâtlar parlamentonun ve kamuoyunun teferruatlı soruşturmalarına maruz kalıyordu. Savaş Bakanlığı, geleneksel İngiliz nüfuz alanının dışında kalan Kuzey İran'da kalmayı daha fazla uzatmayı istemiyordu; bu gönülsüzlük Lloyd George'un Bolşevikler'e karşı doğrudan askeri harekâta girmeyi gerektirecek her türlü politikadan kaçınma arzusuna uygundu. Öte yandan, artık Curzon'un kontrolünde olan Dışişleri Bakanlığı, Rusya'nın güçsüzlüğünden yararlanıp İran'ın tamamı üzerinde örtülü bir İngiliz himayesi kurmak istiyordu; bu hırs 1919 yazının başlarında Londra'da müzakere edilen bir anlaşmada ifadesini buldu. Anlaşmanın önsözünde "İran'ın bağımsızlık ve bütünlüğü"nden bahsedilirken, anlaşmaya göre İran Hükümeti İngiliz mali danışmanlar, orduyu yeniden düzenleyecek İngiliz subaylar ve demiryolları inşa edecek İngiliz mühendislerle çalışmayı kabul ediyordu, bütün bunlar 2.000.000 poundluk bir krediyle ambalajlanıyordu. Böylece 1907 tarihli İngiliz-Rus konvansiyonunda kabul edilen ve Kuzey İran'ı Rusların, güneyi de İngilizlerin nüfuzuna bırakan ilke tersine çevrilmiş oluyordu; ve Sovyet Hükümeti 1918 Ocağı'nda yayımladığı bildiriyle kendi kendini bu konvansiyondan doğabilecek her türlü haktan mahrum bırakmış olsa da,[31] Sovyet iktidarına karşı pek de gizlemedikleri düşmanca eylemlere girişen bir ülkenin Kafkaslar'a ve Orta Asya'ya bu şekilde tecavüzde bulunmasının, Moskova'da bir alarm durumu

30. *Diplomatiçeskii Slovar*, c. I (1948), Kolomiitsev maddesi; Bakû'deki kısa ömürlü Sovyet hükümeti için bkz. c. I, s. 313.

31. Bkz. yukarıda s. 220, not 8.

yaratmaması beklenemezdi.[32]

Henüz proje halindeki anlaşmanın kapsamı anlaşılınca, Sovyet Hükümeti 26 Haziran 1919 tarihinde İran Hükümeti'ne yazdığı bir notayla, emperyalist İngiltere'nin tersine, kendilerinin vermiş olduğu bütün tavizleri özetle hatırlatarak misillemede bulundu: Çar döneminden kalma borçların silinmiş, Çarlık rejiminin İran'daki bütün imtiyazlarının reddedilmiş, konsolosluğun sahip olduğu kimi yetkilerden vazgeçilmiş, Rusya'daki eski Rus kamu mülklerinin ve Rus Iskonto Bankası'nın varlıklarının İran Hükümeti'ne devredilmiş olması.[33] 9 Ağustos 1919'da İngiltere-İran anlaşmasının imzalanmasından üç hafta sonra, Çiçerin "İran işçi ve köylülerine" hitaben bir bildiri yayımladı. Bildiri, geçen iki yılı aşkın bir süre içinde Sovyet ve İngiliz hükümetlerinin İran'ın bağımsızlığı ve İranlıların hakları karşısında takındıkları farklı tavırları gözden geçiriyor, "utanç verici İngiliz-İran anlaşması"nı "hiçbir zaman hukuki geçerliliğini tanımayacağı bir kağıt parçası" olarak betimliyor ve hem bir tehdit hem de bir vaat içeren şu pasajla sona eriyordu:

> Kurtuluş vaktiniz yakındır. İngiliz kapitalizmi çok yakında hesap verecektir, İngiliz kapitalizmi aleyhindeki büyük bir devrimci hareket bizzat İngiltere'nin emekçi kitleleri arasında gittikçe daha tehditkâr bir biçimde yayılmaktadır...
>
> Rusya'nın emekçi halkı size, İran'ın ezilen kitlelerine kardeşlik elini uzatıyor. Çektiğiniz sayısız ıstırabın kaynağı olan büyük küçük bütün soygunculara ve zalimlere karşı sizlerle birlikte ortak bir mücadele yürütme işini fiilen yürütebilecek hale geleceğimiz saat yakındır.[34]

Kısmen bu sözlerin de etkisiyle, İngiltere-İran anlaşması İran'da hoş karşılanmadı ve anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için onu onaylaması gereken Meclis'in toplantıya çağrılması kasten geciktirildi. İç savaş kritik bir aşamaya gelmişken ve İngiliz askeri kuvvetleri Kafkaslar ve Orta As-

32. Anlaşma gereği İran Hükümeti için çalışmak üzere atanmış olan İngiliz mali danışmanlardan biri bunun bir "tahrik" eylemi olduğunu söyler ve şöyle yazar: "Konumumuz ve prestijimizle yetinseydik, Bolşevikler'in şu anda yaptıkları gibi harekete geçecek kadar tahrik olmaları mümkün olmazdı; ama biz bunun yerine, kasten, riske değer avantajlar sağlamanın beklenemeyeceği bir dönemde en ciddi risklere girmeyi tercih ettik... Dışişleri Bakanlığı'nın Rusya'nın devrim sancılarıyla [1907] konvansiyonu[nu] reddetmesini kollayıp apaçık bir biçimde Rus nüfuzunu ikame etme amacını güden bir politikaya girmesi, Bolşevikler'in bakış açısından ancak kasti bir saldırganlık eylemi olarak görülebilirdi" (J. M. Balfour, *Recent Happenings in Persia* (1922), s. 120-1).

33. Bu nota yayımlanmamıştır; buradan yaptığımız alıntılar L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 289'dan alınmış, notanın içeriği de 30 Ağustos 1919 tarihli bildiriden yola çıkarak özetlenmiştir.

34. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 341-4.

ya'da hâlâ aktif durumdayken, İran'da Sovyet nüfuzunun kurulması çetin bir işti. Geçen yıl reddedilen elçi, Kolomiitsev, 1919 yazında, bu kez Moskova'dan münasip itimatnameyi alarak, Tahran'a geri gönderildi, ama Hazar Denizi'ni geçerken, "İran'daki İngiliz işgal kuvvetlerinin yardımıyla" "beyaz" Ruslar tarafından yakalandı ve vuruldu.[35] Gelgelelim, 1920 başlarına gelindiğinde, Denikin ve Kolçak kesin bir yenilgiye uğratılmıştı ve İngiliz birlikleri her yerde geri çekiliyordu. 1920 Nisanı'nda Azerbaycan'ın her yerinde tekrar Sovyet iktidarı kuruldu; İran'da daha etkili eylemlere girişme zamanı gelmişti.

Durumu karmaşıklaştıran bir etken, İran'ın Azerbaycan'a komşu en kuzeydeki ili olan Gilan'da, yarı maceracı, yarı fanatik, milliyetçi ve devrimci görüşler savunan neredeyse bağımsız bir yönetici olan Küçük Han'ın varlığıydı; Küçük Han'ın programı İngilizlerin atılmasını, Şah'ın devrilmesini ve köylülere toprak dağıtılmasını içeriyor gibi görünüyordu.[36] Hararetli bir Türk dostu olan Küçük Han'ın savaş sırasında İngiliz aleyhtarı faaliyetleri için Almanlardan ödenek almış olduğu söylenir; bu onun daha sonraki tarihlerde Alman desteğinin yerine Bolşevik desteğini geçirmesini kolaylaştırmıştır.[37] 1920 baharında, Sovyet Hükümeti saldırıya hazır bir haldeyken, zayıf İngiliz kuvvetleri hâlâ Kuzey İran'da kalıyorlardı; ama siyasi nedenlerle, Sovyet kuvvetleriyle doğrudan çatışmaya girmekten kaçınma emri almışlardı. 18 Mayıs 1920 gecesinde Raskolnikov komutasındaki dikkate değer büyüklükte bir Sovyet kuvveti, Hazar Denizi'ndeki Enzeli limanında, yenilgiye uğramış olan Denikin'in orada mürettebatıyla birlikte terk ettiği Hazar donanmasına ait Rus gemilerine el koymak için harekete geçti. Darbe bütünüyle başarılı oldu. İngiliz garnizonu Enzeli'den ve yine Sovyet birlikleri tarafından işgal edilen komşu

35. *Novyi Vostok*, c. VIII-IX (1925), s. 151.

36. Küçük Han hakkında ulaşılabilecek en iyi iki kaynak, İran'da yaşayan eski bir "beyaz" Rus memuru olan Martçenko'nun o sıralarda yazdığı bir yazı (*Revue de Monde Musulman*, c. XL-XLI (1920), s. 98-116) ve Küçük Han'ın maiyetindeki teğmenlerden biri olan Ekşanullah'ın daha ileriki tarihlerde yayımlanan anılarıydı (*Novyi Vostok*, c. XXIX (1932), s. 88-103). Her iki yazının da bariz bir biçimde ortada olan ve bu yüzden de dikkate alınmaması kolay sayılabilecek birer önyargısı vardır; Martçenko, Küçük Han'a dair daha romantik bir tablo sunar ve onu "kendi çıkarlarını düşünmeyen bir fanatik, milliyetçi bir hayalci" olarak tasvir eder.

37. *Revue de Monde Musulman*, c. XL-XLI (1920), s. 104'e göre, Küçük Han 1918 yılının sonlarında İtilaf Devletleri'nin zafer kazanması üzerine Gilan'dan Afganistan'a kaçmış ve bir yıl sonra Bolşevikler'in desteğiyle geri dönmüş; bunu kısmen doğrulayan *Novyi Vostok*, c. XXIX (1930), s. 92, Küçük Han'ın 1919 yazında Kafkaslar'daki Bolşevikler'le temas kurma çabalarını anlatır.

Reşt kasabasından çekildi. Aynı esnada Azerbaycan Sovyet kuvvetleri (daha doğrusu Kızıl Ordu'nun böyleymiş rolü yapan birlikleri) Gilan'a girdi. 20 Mayıs 1920'de Reşt'te Küçük Han ile Sovyet temsilcileri arasında yapılan toplantıda bir anlaşmaya varıldı ve bağımsız Gilan Sovyet cumhuriyeti ilan edildi. Küçük Han'a devrimci bir itibar kazandırmak için, onun tarafından Lenin'e "size ve Üçüncü Enternasyonal'e mensup bütün sosyalistlere, bizlerin ve diğer bütün zayıf ve ezilen halkların İranlı ve İngiliz zalimlerin boyunduruğundan kurtulmamıza yardımcı olmanız" için yalvarıyoruz diyen bir mektup yazıldı.[38] Bu gelişmeler yaşandığı sıralarda ve bunların Tahran'daki ulusal hükümete karşı Moskova'da herhangi bir düşmanlık duyulduğunu göstermediğini kanıtlamak için, Sovyet ve İran hükümetleri arasında resmi ilişkilerin yeniden başlatılması ve İran'dan bir heyetin Moskova'ya gönderilmesi konularında anlaşıldığını gösteren mektuplar yayımlandı.[39]

Enzeli'deki darbenin dolaysız sonucu, İngiltere'nin prestijinin düşmesiydi ki bu düşüş İngiliz-İran anlaşmasının İran meclisinde onaylanması konusunda geriye kalan şans için de ölümcül sonuçlar doğurdu. İran Hükümeti Gilan'daki Sovyet eylemlerine karşı Moskova'ya protestoda bulundu; Çiçerin de cevabında alttan alarak Hazar Denizi'nin güvenliğinden bahsetti ve herhangi bir saldırgan amaçları olmadığını beyan etti.[40] Bunun ardından, o sıralarda kurulmasının üzerinden daha altı ay bile geçmemiş olan Milletler Cemiyeti'ne yollanan protesto geldi; ama Cemiyet konseyinin toplantısı 16 Haziran'a kadar ertelenmişti, arada geçen zamanda da İran delegesi Sovyet Hükümeti ile müzakerelerin sürdüğünü belirtip meseleyi rafa kaldırma fırsatı vererek konseyi rahatlattı.[41] Bu arada İran Başbakanı istifa etti. Sovyet Hükümeti sahip olduğu avantajdan yararlanabilecek durumda olsaydı, 1920 yazında Tahran'da otorite kurmuş olabilirdi. Ama özellikle de halihazırda Avrupa'daki dertlerle meşgulken, nihai eyleme geçecek kadar gücü yoktu. Üstelik o da fikir ayrılıklarından mustaripti. Komünist falan olmayan, ama İngiliz Hükümeti'ne ya da Sovyetler'e düşmanlık gösterebilecek bir İran Hükümeti'ne karşı kullanılabilecek olan Küçük Han'ın otoritesini mi idame ettirmeliydi? 1920 Temmuzu'nda Enzeli'de birinci kongresini yapan ve "İngiliz emper-

38. *A.g.e.*, c. XXIX, s. 106; I. Mayski, *Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 157.
39. *Pravda*, 21 Mayıs 1920.
40. *The Times*, 21 Mayıs, 3 Haziran 1920; anlaşıldığı kadarıyla yazışmalar yayımlanmamış.
41. *League of Nations: Official Journal*, No. 5 (Temmuz-Ağustos 1920), s. 216-18.

yalizmine, Şah hükümetine ve onları destekleyen herkese karşı mücadele edeceğini" ilan eden küçük İran Komünist Partisi'ni mi teşvik etmeliydi?[42] Yoksa Tahran'da Sovyet nüfuzunu en üst düzeye çıkarmak umuduyla, ayrılıkçı ve komünist hareketlere verilen destekten aynı ölçüde rahatsız olan İran Hükümeti'ne mi kur yapmalıydı? Bütün bu yolların destekçileri vardı, ama bunlar birbiriyle bağdaşmıyordu ve bir seçim yapılması gerekiyordu. Tıpkı Ortadoğu'nun dört bir yanında olduğu gibi İran'da da, 1920 yazı ve sonbaharı Sovyet politikasında bir tereddüt dönemi oldu.

Türkiye'de de olayların gidişatı dikkate değer ölçüde benzerdi. Burada da İngiliz politikasının yanlış hesapları Sovyet iktidarının elini güçlendirmişti. Sovyet Rusya, İran'da olduğu gibi Türkiye'de de, gizli anlaşmaları yayımlayıp Çar hükümetinin bu anlaşmalarda cisimleşen emperyalist taleplerini caka satan bir edayla reddederken, İngiltere on dokuzuncu yüzyıldaki geleneksel rolünü, Rusya'ya karşı Türk bağımsızlığının koruyucusu rolünü terk edip Türkiye'nin en amansız düşmanı haline gelmişti. Dolayısıyla, Türkiye'de milliyetçilik, tıpkı İran ve Afganistan'da olduğu gibi, öncelikle İngiliz politikasına karşı bir baş kaldırı biçimine bürünmeye mecburdu; Doğu Avrupa'da ve Ortadoğu'da İngiliz düşmanlığının diğer başlıca hedefi olan Sovyet Rusya'da doğal bir müttefik bulmaya da aynı ölçüde mecburdu. 13 Eylül 1919'da, Çiçerin, on beş gün önce İran'a yapılan çağrının ardından, bu sefer de "Türkiye'nin işçi ve köylülerine" radyodan hitap etti. Konuşmada, Sovyet Hükümeti'nin sadece birbiri ardına tahta geçen Çarların değil, Geçici Hükümet'in de İstanbul ve Boğazlar üzerindeki taleplerini hemen reddettiğini ve Sovyet rejiminin bütün ezilen halklara verdiği desteği hatırlattıktan sonra, mevcut durumu analiz ediyordu:

> İngiltere'nin küçük büyük bütün Müslüman devletlere, onları kendine köle yapmak için göz koymasının yolu açılmıştır. İran'da, Afganistan'da, Kafkaslar'da ve sizin ülkenizde çoktandır her şeyi istediği gibi idare ediyor. Hükümetinizin Boğazlar'ı İngiltere'nin ellerine teslim etmesinden beri, bağımsız bir Türkiye yoktur, Avrupa anakarası üzerinde tarihsel Türk şehri İstanbul yoktur, bağımsız bir Osmanlı ulusu yoktur.

Çiçerin'e göre, Türk işçilerini önce Almanya'ya, sonra da zafer kazanan İtilaf Devletleri'ne satan, kendisi de satılmış olan egemen sınıftı; ül-

42. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 13 (28 Eylül 1920), col. 2551-2; No. 14 (6 Kasım 1920), col. 2889-92; 16 Temmuz 1921 tarihli *Pravda*'da Sultanzade imzasıyla yayımlanan bir habere göre (aktaran *Revue du Monde Musulman*, c. LII (1922), s. 147), parti o sıralarda 4500 üyesi olduğunu iddia ediyordu.

kenin kaderi halkın ellerinde olmalıydı. Bildiri, "Sovyet Rusya'nın "işçi ve köylü hükümeti"nin, "Türkiye'nin işçi ve köylüleri"ne, "Avrupalı soyguncuları aynı anda ve güçlerimizi birleştirerek def etmek ve ülkenizde sizin talihsizlikleriniz üzerinde servet kazanmayı âdet haline getirenleri ortadan kaldırmak, güçlerini ellerinden almak için elini kardeşçe uzattığını" belirterek sona eriyordu.[43]

Bu bildirinin yayımlanmasından birkaç hafta önce, Türkiye'de bildiride hiç dikkate alınmayan bir olay olmuştu. 1919 Ağustosu'nda Erzurum'da düzenlenen kongrede, Anadolu'daki Türk ordusunun komutanı olan Mustafa Kemal, İstanbul'daki uşak ruhlu hükümete artık bağlı olmadığını ilan etmiş ve savaşı kazanmış olan İtilaf Devletleri'ne karşı milliyetçi bir ayaklanma hareketinin başına geçmişti. Hareket, İstanbul ve İtilaf Devletleri'nin işgali altındaki başka birkaç nokta dışında bütün ülkeye hemen yayıldı. Kemal, ülkeyi savaşta felakete sürüklemiş olan eski "Jön Türk" liderleriyle arası bozuk olmasına rağmen, "Jön Türk" devriminin geleneğini sürdürüyordu. Bu da onun programını, başta sanayileşme, genel eğitim, kadınların özgürleşmesi ve batı takvimiyle batı alfabesinin benimsenmesi olmak üzere bazı pratik reformlar bakımından genel hatlarıyla Bolşevikler'in programına benzer kılıyordu. Programı ayrıca eski Türk [Osmanlı] imparatorluğunun Türk olmayan halklarına da uygulanan, ulusların kendi kaderini tayin hakkı üzerinde güçlü bir vurgu da içeriyordu; bu da Kemal'in batı hâkimiyeti altındaki ezilen halkların, özellikle de Müslüman halkların kahramanı gibi görünmesini sağlıyordu. Gelgelelim Kemalist devrim esasen toplumsal değil milli bir devrimdi. Çiçerin'in 13 Eylül 1919 tarihli bildirisinin, yabancı bir devletin "Türkiye'nin işçi ve köylülerine" çağrıda bulunduğu dikkate alındığında, Türkiye'nin milli önderi olma iddiasındaki birine pek de hoş gelmesi beklenemezdi.[44] Moskova'nın bir Türk komünist partisi yaratmak için aktif bir biçimde sürdürdüğü çabaların[45] olumlu karşılanması ihtimali daha da düşüktü. Yine de Kemal o sıralarda fena halde yardım ve desteğe ihtiyaç duyuyordu ve bunu da Sovyet Rusya'dan başka bir yerden alamıyordu; Türklerin Rusya karşısındaki geleneksel güvensizlikleri ve husumetleri,

43. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. II (1926), s. 384-7.

44. Bir yıl sonra bir Türk maarif müdürünün yazdığı raporda, "Çiçerin'in yazdığı meşum mektubun" ordudaki disiplini bozduğundan ve Ermenileri direnmeye teşvik ettiğinden şikâyet ediliyordu (*A Speech Delivered by Ghazi Mustapha Kemal, October 1927* (İngilizce çeviri, Leipzig, 1929), s. 414-15).

45. Bkz. aşağıda s. 280.

belki geçici de olsa çok ağırlıklı bir ortak çıkarın gözetilmesi karşısında hafif kalmıştı.

Bu arada, resmi Sovyet-Türk ilişkilerinin gıyabında, Berlin'de hiç alışılmadık türden kişisel temaslar kurulmuştu. Almanya'yla kurulan ittifak sırasında sırasıyla Sadrazamlık ve Harbiye Nazırlığı yapmış olan iki eski Jön Türk lideri Talat ve Enver, ateşkesten sonra Türkiye'den kaçıp Berlin'e sığındılar. Burada, 1919 Ağustosu ya da Eylülü'nde, Radek'i hapisteyken ilk ziyaret edenler arasında onlar da vardı. Buluşmanın dokunaklı bir yanı da yok değildi. Daha bir-bir buçuk yıl önce Brest-Litovsk'daki toplantı masasında Radek'in karşısında oturan Talat, şimdi ona "Müslüman doğu kölelikten, ancak halk kitlelerine ve Sovyet Rusya'yla kurulacak bir ittifaka dayanarak kurtulabilir" diyordu. Ama daha genç ve daha enerjik olan şahsiyet Enver'di; ve Radek Moskova'ya geçip orada cüretli bir projenin, İngiliz emperyalizmine karşı bir Sovyet-Müslüman ittifakı –Rus Bolşevizmi ile Türk milliyetçiliği arasında bir misak– kurma projesinin peşine düşme önerisini Enver'e yaptı.[46] Seeckt'in kurmaylarından biri olan General Köstring aracılığıyla,[47] Enver'in Ekim ayı başlarında yeni bir Junker uçağıyla zaten bu yolculuğa çıkacak olan bir şirket müdürü ile birlikte Moskova'ya uçması için gerekli düzenlemeler yapıldı. Enver ve beraberindeki bir Türk dostu, Türk Kızılay'ının delegeleri olarak sahte isimlerle seyahat ettiler. Enver için talihsiz bir gelişme yaşandı ve uçak Kovno yakınlarında zorunlu iniş yapmak zorunda kaldı; kimliği anlaşılmasa da casusluk şüphesiyle tutuklandı ve iki ay boyunca gözaltında tutuldu.[48] Bu yanlış çıkıştan sonra, Enver yıl sonlarına doğru Berlin'e döndü ve orada ikinci bir yolculuk planlandı. Bu kez ona hapishaneden yeni çıkan Radek eşlik edecekti, ama zamanında Polonya'dan permi almayı başaramadı.[49] Enver'in şansı bir kez daha yaver gitmedi. Yine yol-

46. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 164; K. Okay, *Enver Pascha: Der Grosse Freund Deutschlands* (1935), s. 333'e göre, Radek Enver'e "Sovyet Rusya'da İngiliz emperyalizmine karşı saldırıyı destekleyecek herkese kapılarının açık olduğunu" söylemiş.

47. Köstring için bkz. aşağıda s. 293, not 18.

48. Enver'i taşıyan uçakla, 15 Ekim 1919'da Kovno'da İngiliz yetkililer tarafından alıkonan uçağın aynı uçaklar olduğu, *Documents on British Foreign Policy: 1st Series*, c. II (1948), s. 44-7 ile K. Okay, *Enver Pascha: Der Grosse Freund Deutschlands* (1935), s. 334-5 karşılaştırıldığında makul bir kesinlikle söylenebilir; ikinci kitabın gazetecilere ait bir üslubu vardır, ama anlaşılan yazar sahici kaynaklardan yararlanmış. F. Von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 306'da Enver'in yola çıkış tarihi, yanlış bir biçimde 1919 Nisanı olarak verilir.

49. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 172.

da tutuklandı –bu sefer Riga'da– ve Wolmar'da bir süre hapiste tutuldu, Moskova'ya ancak 1920 baharında ya da yazında ulaştı.[50]

Bu sırada Sovyet-Türk ilişkileri için önemli sayılacak birçok şey olmuştu. Denikin'in cephesi üzerinden Ankara ile Moskova arasında temas kurma girişimleri başarısızlığa uğramış gibi görünse de,[51] Küçük Asya'daki olaylar artık çok hızlı gelişiyordu. 1920 Ocağı'nda İstanbul'daki Türk parlamentosunun eski vekilleri, Ankara'da Kemal'in başkanlığında bağımsız bir meclis kurdular ve Kemalist hareketin programı haline gelecek "misak-ı milli"yi kaleme aldılar – bu belge eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan halklarının bağımsızlık taleplerini tanıyor, ama yabancı işgalcilere karşı ağırlıklı olarak Türklerin yaşadığı topraklar için de aynı hakları talep ediyordu. 16 Mart 1920'de güçlü İngiliz kuvvetleri milliyetçi çalkantıyı ezme gibi beyhude bir umutla İstanbul'u işgal ettiler. Kemal İstanbul hükümetinin otoritesini tanımadığını resmen ilan etti ve bir Türkiye Büyük Millet Meclisi için seçimler yapılacağını duyurdu. Oluşan meclis 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandı ve Kemal'e hükümetin başı olma görevini verdi; artık yabancıların baskısı altında olan İstanbul hükümetinin Türk halkı adına davranmaya ehliyeti olmadığı ilan edildi. Üç gün sonra Kemal Sovyet Hükümeti'ne bir nota göndererek "onunla düzenli ilişkilere girme ve her iki ülkeyi de tehdit eden yabancı emperyalizme karşı verilen mücadeleye katılma arzusu"nu ifade etti.[52]

Bu nota gönderildiği sıralarda, yeni ve dolaysız bir ortak çıkar iki ülkeyi yakınlaştırmaktaydı. Batılı İtilaf Devletleri'nin himayesi altındaki, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında bir tampon bölge oluşturan üç yarı-bağımsız devlet –Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan– 1920 Ocağı'nda toplanan İtilaf Devletleri'ne ait Yüksek Konsey tarafından *de facto* tanındı. Geçmişte bu ülkeler iki büyük komşu arasında sürekli bir çekişme konusu oluyordu ve bu rekabet hâlâ büyük ölçüde sürüyordu. Ama yine de her iki ülkeye de düşman bir yabancı gücün fiili ya da muhtemel nüfuzu altındaki bu merkezleri ortadan kaldırmak ikisinin de çıkarınaydı. 1920

50. K. Okay, *Enver Pascha: Der Grosse Freund Deutschlands* (1935), s. 336.

51. 1919 yılının sonlarında iki Türk subayı –birinin Kemal'in yeğeni, öbürünün de Enver'in yaverlerinden biri olduğu söylenir– Moskova'ya ulaşmaya çalışırken Kırım'da Denikin'in kuvvetleri tarafından yakalandılar (*Documents on British Foreign Policy: Ist Series*, c. III (1949), s. 794).

52. Nota yayımlanmamıştır, ama esası Çiçerin'in 2 Haziran 1920 tarihli cevabında alıntılanmaktadır (aşağıya bkz.); tarih L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 390'de verilmektedir.

Nisanı'nda bir Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yaratılmasıyla İngiliz nüfuzunun yerine Sovyet otoritesi geçtiğinde, Türk kuvvetleri bu adıma aktif destek vermeseler bile göz yumdular.[53] Bu adımın öncesinde üstü kapalı bir anlayış gösterme durumu söz konusu olsun olmasın, Kemal'in bunu ortak düşmana indirilen bir darbe olarak görmemesi mümkün değildi; Kemal Sovyet Hükümeti'ni işte bu harekâtlar yapılırken yokladı. İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yle barış imzalama şartları Mayıs ayında açıklanınca ortak teyakkuza geçmek için yeni bir gerekçe ortaya çıkmış oldu. Boğazlar'ın bütün ülkelerin savaş gemilerine koşulsuz olarak açılması ve Karadeniz'e serbest geçiş izni verilmesi, Türkiye için ne kadar aşağılayıcı ise, Sovyet Rusya için de o kadar tehdit edici bir istekti;[54] ve İran'a Batum'da bir serbest liman önerilmesi, İran'ın sözde hamisi ve koruyucusu İngiltere'yi her iki ülkenin aleyhine bir Karadeniz gücü haline getirmeye yönelik kapsamlı bir tasarının parçasıydı. Bu an, Sovyet-Türk dostluğunun en yüksek seviyesine çıktığı andı belki de. 9 Mayıs 1920'de Sovnarkom'un 24 Kasım/7 Aralık 1917 tarihli "Rusya ve Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçileri"ne duyurusu yüksek sesle okunduğunda, Millet Meclisi'nde Sovyet Rusya lehine kayda değer bir nümayiş yaşandı;[55] kısa bir süre sonra Bekir Sami, Kemal'in ilk elçisi olarak Moskova'ya gönderildi.[56] Aynı sıralarda ilk gayri resmi Sovyet elçisi, ırksal ve dilsel özellikleri sayesinde seçildiği anlaşılan bir Başkırt olan Manatov Ankara'ya geldi.[57]

Yine de, Sovyet-Türk dostluğunun yolu hiç de engelsiz sayılmazdı. Çiçerin Kemal'in 26 Nisan tarihli notasına 2 Haziran 1920'ye kadar cevap vermedi. Çiçerin cevabında Türk politikası ve özlemlerine duyduğu hararetli sempati hislerini ifade ediyor ve "Büyük Millet Meclisi'nin emperyalist hükümetlere karşı gayretlerimizi ve askeri harekâtlarımızı koordi-

53. Bkz. c. I, s. 315-7. *Revue du Monde Musulman*, c. LII (1922), s. 194'e göre Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesine aralarında Enver'in yakın akrabası Halil Paşa'nın da bulunduğu yüksek rütbeli Türk subayları yardımcı olmuşlardı; Sultan Galiyev'in 7 Mayıs 1920 tarihinde *İzvestiya*'da yayımlanan bir yazısında, Antant'a düşman olan ve açıkça Sovyet Rusya'yla ittifakı savunan Azerbaycan birliklerine Türk subaylarının komuta ettiğinden bahseder; bu subaylar eski savaş esirleri olabilir. Bu dönemde Sovyet Rusya ile Türkiye arasında yapılan gizli anlaşmalarla ilgili olarak sonradan anlatılan sayısız şeyin aslı yoktur.

54. 1919 ile 1920 arasında, Boğazlar'ın İtilaf Devletleri'nin komutasında olması. Bu devletlerin Karadeniz limanlarına deniz birlikleri ve askeri teçhizat göndererek Denikin'in yardımına koşmalarını sağlamıştı.

55. Resmi *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinden aktaran *Die Welt des Islams*, c. XVI (1934), s. 28.

56. *A.g.e.*, c. XVI, s. 28. 57. *A.g.e.*, c. XX (1938), s. 123.

ne etme kararı"na dikkat çekiyordu. Ama somut öneriler, Ermenistan ya da İran'la yapılan sınır müzakerelerinde "her istendiğinde" arabuluculuk yapmak ve diplomatik ilişkileri derhal tekrar başlatmakla sınırlıydı.[58] Bizzat Kemal'in imzasını taşıyan 20 Haziran 1920 tarihli cevap mektubu, arabuluculuk önerisine biraz muğlak bir tavırla yaklaşıyordu:

> Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin Ermenistan ve İran'la sınırlarımızı tespit etme konusundaki arabuluculuğunu memnuniyetle kabul ediyor ve mevcut güçlükleri diplomatik müzakereler yoluyla çözme yöntemini tercih ediyoruz.

Notada ayrıca Türk Hükümeti'nin Çiçerin'in mektubunu alınca Kars, Ardahan ve Batum yörelerindeki askeri harekâtları ertelemiş olduğu belirtiliyor, ama Ermeni tahrikleri ve saldırılarından şikâyet ediliyor ve Sovyet Hükümeti bunlara bir son vermeye davet ediliyordu. Diplomatik ilişkiler tesis edilmesi önerisi de memnuniyetle karşılanmıştı: Moskova'ya gitmekte olan Türk diplomatik misyonu Erzurum'da Ermeni otoriteler tarafından alıkonmuştu.[59] Misyon 11 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaştığında, dostça ilişkiler kurmanın önündeki ana engel Ermenistan konusundaki görüş farklarıydı.[60] Ama güçlüğün bir kısmı belki de doktrinden kaynaklanıyordu. 1920 yazında Sovyet politikası yabancı ülkelerde dünya çapında devrimi teşvik etmek amacıyla genelde komünist partileri desteklemek[61] ile ulusal çıkarların gerektiriyormuş gibi göründüğü seçilmiş burjuva hükümetleriyle, söz konusu ülkelerdeki komünist partiler pahasına bile olsa işbirliği yapmak arasındaki çetin seçim karşısında hâlâ duraksamaktaydı. 1919-20 kışında kısmen zayıflamış gibi görünen dünya devrimi ihtimali konusundaki iyimserlik bir kez daha herkesi etkisi altına almıştı. Kremlin'deki güçlü çevreler komünist-olmayan güçlerle askeri

58. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunadornaya Politika*, c. III, I (1928), s. 26-7. *Diplomatiçeskii Slovar*, c. I (1948), s. 566, Diplomatiçeskie Otnoşeniya maddesine göre, Çiçerin'in mektubunu yazdığı tarihten itibaren ilişkiler kuruldu; *Dictionnaire Diplomatique*, c. II (1933), s. 985'de Tevfik imzasıyla yayımlanan bir yazıda, ilişkilerin tesisi için 16 Mayıs 1920'de bir anlaşma yapıldığından bahsedilir.

59. Türk resmi gazetesi *Hâkimiyeti Milliye*'de 8 Temmuz 1920'de yayımlanan mektubun Almanca çevirisi şuradadır: *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin*, c. XXXVII, c. II, s. 135-6; Bu yüzden Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunadornaya Politika*, c. III, I (1928), s. 27-8, Kemal'in 29 Kasım 1920 tarihli notasını Çiçerin'in 2 Haziran tarihli notasına cevap olarak göstermekte yanılıyor. Türklerin verdiği cevabın görünüşteki muğlaklığı, mektubun Türkçe orijinali incelendiğinde ortadan kalkabilir: Niyetin Sovyetler'in önerisini nazikçe reddetmek olduğu açıktır.

60. I. Mayski, *Vineşnaya Politika RSFSR, 1918-1922* (1922), s. 164; *Die Welt des Islams*, c. XVI (1934), s. 28.

61. O dönemde Türkiye'deki komünist hareketlere verilen destek için bkz. s. 280-1.

ya da diplomatik ittifaklar kurmaktan hâlâ çekiniyor ve bütün kapitalist hükümetlere karşı propagandanın, Sovyet dış politikasının en etkili, hatta ona uygun düşen tek aracı olduğuna inanmayı sürdürüyorlardı.

1920 Temmuzu'nda Komintern'in ikinci kongresi "ulusal sorun ve sömürge sorunu" olarak bilinen sorun hakkında bir politika formüle etmeye kalkıştığı sıralarda koşullar böyleydi. Kongrenin önündeki görev, dünya devrimi ilkelerini doğulu halklara uygulamak, dünyanın doğusu ile batısındaki bütün işçilerin oynayacak bir rolü olduğu bir ortak mücadele doktrinini geliştirmek ve özellikle de RSFSR'nin liderliği altında İngiliz emperyalizmine karşı ayaklanmayı güçlendirmekti. Öncekinin aksine, bu kongreye sadece, aralarında Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Buhara'nın da bulunduğu, eski Çar imparatorluğunun Rus-olmayan halklarından değil, Hindistan, Türkiye, İran, Çin ve Kore'den delegeler de katıldı. Hâlâ katılmayan birçok ülke vardı, ama bunların bazıları da vekâleten temsil ediliyordu. Hollanda egemenliği altındaki Hint Adaları'nın yeni kurulan komünist partisi, partinin kurulmasında rol oynamış olan ve kongreye Maring adıyla katılan Javalı bir Hollandalı tarafından temsil ediliyordu;[62] ve ABD'deki zencilerin davası da Amerikalı John Reed tarafından beliğ şekilde savunuldu. 24 Temmuz 1920'de yapılan ilk oturumlarından birinde, kongre ulusal sorun ile sömürge sorununu ele alıp rapor hazırlayacak bir komisyon atadı: Komisyonun sekreterliğine Maring seçildi.[63] Komisyon olağanüstü hızlı çalışıp 26 Temmuz'da çalışmalarının

62. Hollanda egemenliğindeki Hint Adaları'nda kurulan komünist partisinin tarihinin sınırlı önemini aşan bir ilgi çekiciliği vardır. 1912'de, yerli halkın çıkarlarını savunmak amacıyla Javalı liderler tarafından bir Müslüman partisi (Sarekat İslam) kuruldu. Parti çok sayıda yerli üye kazandı ve dinci-milliyetçi karması bir hüviyete büründü. 1914'de başta Sneevliet ve Baars olmak üzere Java'daki bir grup Hollandalı, yerli işçiler arasındaki laik radikal bir hareketin merkezi olarak bir Hint Adaları Sosyal Demokrasi Derneği (ISDV) kurdular ve *Het Vrye Woord* adlı bir dergi çıkarmaya başladılar. Bu hareket savaş sırasında ve özellikle de Rus devriminden sonra güç kazandı; ve 1918'de Sneevliet Hollandalı yetkililer tarafından sürgün edildi. 1920 Mayısı'nda Baars, ISDV'yi iki Javalı Semaun ve Darsono liderliğinde Hint Adaları Komünist Partisi'ne (PKI) çevirdi; ve Moskova'ya giden Sneevliev Komintern'in ikinci kongresinde Maring müstear ismiyle (bundan böyle Komintern'de bu adıyla tanınacaktı) bu partiyi temsil etti. PKI 1920 Aralığı'nda Komintern'e resmen bağlandı. PKI hakkındaki en geniş bilgi kaynağı J. T. P. Blumberger, *Le Communisme aux Indes Néerlandaises* (Felemenkçeden Fransızcaya çeviri, 1929)'dir; *Revue du Monde Musulman*, c. LII (1922), s. 55-83'deki bir yazıda da ilk yıllar anlatılır ama ayrıntılar bahsedilen kitaptaki kadar doyurucu değildir. Sarekat İslam'a dair bir açıklama, "Çiftçiler ve Köylüler Enternasyonali"nin bir yayını olan S. Dingley, *The Peasants' Movement in Indonesia* (Berlin, tarihsiz [1926], s. 33-7), s. 33-7'de bulunabilir.

63. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 101.

sonuçlarını kongreye sundu ve daha sonra genel kurulda iki gün bu konunun tartışılmasına ayrıldı. Hintli delege M. N. Roy, "devrimci proletaryanın bir kongresinde sömürge sorununa dair bir tartışmaya" ilk kez "cidden katılabildiği"ni söylüyordu.[64]

Komisyon kendini, ulusal sorun ve sömürge sorunu hakkında sırasıyla Lenin ve Roy tarafından sunulan iki tezler bütünüyle karşı karşıya buldu.[65] Ezilen halkların dünya çapında bir proleter devrimiyle kurtulması şeklindeki genel tema her ikisinde de ortaktı. Ama aralarında iki ufak, bir de büyük fark vardı. Birincisi, Roy sömürge ve yarı-sömürge bölgelerinde hüküm süren ekonomik düzeni "pre-kapitalist" olarak tasvir ediyordu. Komisyonun çoğunluğu ise bu düzeni "kapitalist emperyalizmin tahakkümü altında" şeklinde tasvir etmeyi tercih ediyordu; Roy'un tezlerinde yapılan bu düzeltme kolayca benimsendi.[66] İkincisi, Roy kapitalist ülkelerdeki burjuvazinin proletarya devrimi tehlikesini ancak işçileri sömürgeleri sömürerek finanse edebilmesi sayesinde savuşturabildiği şeklindeki bildik tezi geliştiriyor ve savı, Asya ülkeleri Avrupa emperyalizminin boyunduruğunu söküp atmadıkça Avrupa'da devrimin imkânsız olduğunu iddia etme noktasına kadar taşıyordu. Bu tez, komisyonun çoğunluğu tarafından Asya'daki devrim üzerine haddinden fazla vurgu yapılması olarak görüldü, ama komisyon sadece Roy'un tezlerini esasen Lenin'inkilerle uyumlu hale getirecek bazı usturuplu değişikler yapılmasını talep etmekle yetindi.[67] Üçüncü ve önemli fark, şu ya da bu şekilde, hem Sovyet Hükümeti hem de Komintern için sürekli bir sıkıntı olmaya yazgılı olan pratik bir mesele, izlenecek taktikler meselesiyle ilgiliydi. Bu mesele önce komisyonda, sonra da kongrenin genel kurul oturumlarında, Le-

64. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 150.

65. Lenin'in tezlerinin özgün biçimi için bkz. *Soçineniya*, c. XXV, s. 285-90; Roy'un tezleri için bkz. *Vtoroy Kongress Kommunistiçeskogo Internatsionala* (1921), s. 122-6; anlaşılan tezlerin özgün biçimleriyle korunduğu tek basım budur.

66. Roy'un tezleri İngilizce kaleme alınmış ve düzeltme de İngilizce yapılmıştı; *Theses and Statutes of the Third (Communist) International* (Moskova, 1920), s. 70'de tabirin değiştirilmiş halinin kullanılmasına dikkat edilmiştir, ama Almanca versiyonunda yanlış çeviri sözkonusudur (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 145); bu yanlış çeviri 1934'den önceki bütün Rusça basımlarda aynen tekrar edilmiş, doğrusu ancak *Vtoroy Kongress Kominterna* (1934), s. 496-8'de yerine konmuştur.

67. Burada da versiyonlar arasında farklılıklar var: Almanca versiyon (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 146-7) ve 1934'den önceki bütün versiyonlar, Avrupa devriminin Asya devrimine olan bağımlılığını, 1934 tarihli Rusça versiyonda doğru çevrilmiş olan düzeltilmiş İngilizce metinden daha güçlü bir biçimde vurgular (bkz. bir önceki not).

nin'in ileri sürdüğü tezlere doğrudan meydan okuma biçiminde tartışıldı.

Lenin'in tezlerinin kalkış noktası, "toprak sahiplerini ve burjuvaziyi", yani geri kalmış ülkelerde feodalizmi, gelişmiş ülkelerde de kapitalizmi "devirmek için aynı anda verilen devrimci mücadelede bütün ulus ve ülkelerin proleterleri ve emekçi kitleleri arasında bir ittifak" kurulmasına duyulan ihtiyaçtı. Burada karşılıklı bir avantaj söz konusuydu, zira böyle bir ittifak proletaryanın kapitalizm üzerindeki zaferini hızlandırırdı ve bu zafer olmadan da tebaa konumundaki halkların kapitalist ülkeler tarafından ezilmesi aşılamazdı. Gelgelelim, dünyanın siyasi durumu dikkate alınmalıydı:

> Dünya siyasetinin bütün olayları zorunlu olarak tek bir merkezi nokta etrafında, dünya burjuvazisinin Sovyet Rus cumhuriyetine karşı verdiği mücadele etrafında yoğunlaşmıştır; Sovyet Rus cumhuriyeti de kaçınılmaz olarak, bir yandan bütün ülkelerin işçilerinin gelişmiş Sovyet hareketlerini, öbür yandan da yaşadıkları acı tecrübelerle Sovyet iktidarının dünya emperyalizmi karşısında zafer kazanması dışında kendilerine kurtuluş olmadığına kanaat getirmiş olan, sömürgelerin ve ezilen ulusların bütün ulusal kurtuluş hareketlerini etrafında toplamaktadır.

Dolayısıyla ihtiyaç duyulan şey, "bütün ulusal kurtuluş ve sömürge hareketlerinin Sovyet Rusya'yla sıkı bir ittifak" kurmasıydı. Bu ittifakın kurulacağı ülkelerin proleter-komünist mi, yoksa burjuva-demokratik mi olacakları açık bırakılan bir sorundu. Buna, söz konusu ülkenin gelişme derecesine göre karar verilmeliydi. Geri kalmış ülkelerde komünistler "bir burjuva-demokratik kurtuluş hareketi"ne yardım etmeye ve özellikle de büyük toprak sahiplerine karşı ve "feodalizmin bütün tezahür ve kalıntılarına karşı" köylüleri desteklemeye hazırlanmalıydılar. Ama bunun gerektiği yerlerde, ideolojik bir kafa karışıklığı yaşanmamalıydı.

> Komünist Enternasyonal sömürgeler ve geri kalmış ülkelerdeki burjuva demokrasisiyle geçici bir ittifak içinde hareket etmeli, ama onunla kaynaşmamalı ve en ham haliyle bile komünist hareketin bağımsızlığını mutlaka korumalıdır.[68]

Roy'un bağımsız olarak hazırlanmış tezleri Lenin'inkilerle çelişmiyordu. Ama aralarında belirgin bir vurgu farkı vardı ve hayati önemdeki taktikler konusunda, farklı bir sonuca varıyormuş gibiydi. Roy sömürge ülkelerindeki iki tip hareket arasında keskin bir ayrıma gidiyordu – bir yanda, kapitalist düzen içinde siyasi bağımsızlık peşinde olan bir burjuva-demokratik milliyetçi hareket vardı, öte yanda, "topraksız köylülerin her

68. Lenin , *Soçineniya*, c. XXV, s. 285-90.

türlü sömürüye karşı mücadelesi". İkinci tip hareketi birinciye tabi kılma yönündeki her türlü girişime direnmek Komintern'in işiydi. Acil ihtiyaç duyulan şey, geri kalmış ülkelerde "kapitalist gelişme yoluyla değil, sınıf bilincinin gelişmesi yoluyla" komünizm saflarına kazanılabilecek olan "işçiler ve köylülerden oluşan komünist örgütler yaratmaktı." Nitekim "kurtuluş hareketinin gerçek gücü, temeli, sömürgelerde zorla o dar burjuva-demokratik milliyetçilik çerçevesine sokulamazdı". Gelgelelim, öncülüğü sınıf bilincine sahip işçilerden oluşan komünist partilerin yapması gerekse de, "sömürge ülkelerinde devrim başta komünist bir devrim olmayacak"tı; mesela, Komintern'in bu ülkelerdeki tarım politikası komünist değil küçük burjuva ilkeler üzerine oturtulmalı, yani toprağın köylüler arasında paylaştırılmasını amaçlamalıydı. Köylü mülkiyetinin bu geçici kabulü, SD'lerin getirdiği eleştiriye, doğunun köylü halklarına devrimi Bolşevikler'in değil, sadece kendilerinin taşıyabilecekleri eleştirisine verilen üstü kapalı bir cevaptı. Kaldı ki, Rusya'da Bolşevikler'in kendileri de 1917 Ekimi'nde SD'lerin tarım politikasını ödünç aldıklarında bu politikayı izlemişlerdi.

Komisyondaki tartışmaların tamamı tutanaklara geçirilmemiş olsa da, Roy'un tezlerinin en az Lenin'inkiler kadar sempatiyle karşılandığı açıktır. Lenin'in tezleri komisyondan bir dizi düzeltme yapılarak çıktı. Bunların en önemlisi, Lenin'in düşüncesinin keskinliğini köreltip aradaki anlaşmazlığı muğlaklıklar yaratması muhtemel bir yola başvurarak aşma sonucunu doğurmuştu: Lenin'in taslağının sömürge ülkelerindeki komünistlere "burjuva-demokratik ulusal kurtuluş hareketleri"ni desteklemeyi tavsiye ettiği her yerde, özgül "burjuva-demokratik" sıfatının yerine, şüphesiz bir burjuva-demokratik devrimci harekete de uygulanabilecek, ama daha az uzlaşmacı bir tınısı olan "devrimci" sıfatı kondu. Diğer önemli ilavelerde de "Hıristiyan misyonerlerinin ve benzer unsurların gerici ve ortaçağa özgü etkisine karşı mücadele" ve "pan-İslamcılık ve pan-Asyacılık hareketlerine ve benzer eğilimlere karşı mücadele" üzerinde duruluyordu: Bu ilaveler, Türk milli isyanına verilen desteğin yozlaşıp, o sıralarda dönek Enver tarafından örgütlenmekte olan türden panislamist hareketlere[69] gösterilecek genel bir sempatiye dönüşmesini istemeyen Türk delegenin ısrarıyla yapılmış gibi görünüyor. Lenin'in bu şekilde değiştirilen tezleri komisyon tarafından oybirliğiyle kabul edildi ve Roy'un yine gerektiği şekilde düzeltilmiş olan "ek tezler" niteliğindeki tezleriyle bir-

69. Bkz. aşağıda s. 247-50.

likte kongreye gönderildi.[70] Lenin, genel kurulda dikkatle dengelenmiş tezlerini savunurken o anda dünyadaki temel bölünmenin ezen ve ezilen ülkeler arasında olduğunu iddia etti; olayların gidişatı "az sayıda emperyalist ülkenin Sovyet hareketine ve başlarında Sovyet Rusya'nın bulunduğu Sovyet devletlerine karşı verdiği mücadele" tarafından belirlenmekteydi.[71] Üstelik, Lenin Marx'ın bir zamanlar Rusya için tanıdığı imkânı bazı istisna durumundaki geri kalmış ülkelere tanımaya da hazırdı."Zafer kazanmış devrimci proletarya" yardımlarına koştuğu takdirde, bu ülkelerin ille de "kapitalist ekonomik gelişme aşaması"ndan geçmeleri gerekmiyordu; bu yardım sayesinde "kapitalist gelişme aşamasını atlayarak Sovyet düzenine ve oradan da tanımlanmış gelişme aşamalarını izleyerek komünizme geçebilirlerdi."[72]

Lenin'in burjuva karakterde bile olsa ulusal kurtuluş hareketlerine verdiği samimi destek, 1916'da Dublin'de idam edilmiş olan milliyetçi liderin oğlu, İrlandalı delege Connolly tarafından[73] ve İngiliz kapitalizminin gücünün ancak sömürgelerdeki sömürüye son verilerek ortadan kaldırılabileceğine inanan İngiliz delegelerden biri olan MacLean tarafından hararetle onaylandı.[74] Öte yandan, Hindistan'ın İngiliz egemenliğindeki

70. Lenin'in tezlerinde yapılan düzeltmeler Maring'in kongreye verdiği raporda ayrıntılarıyla anlatılmıştır (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 144-5); Roy'un tezleri ise değiştirilmiş halleriyle kendisi tarafından kongreye okundu (*a.g.e.*, s. 145-50). İkisinin tezleri de *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 126-32'de bulunabilir; Roy'un tezlerinin bu iki versiyonu da yukarıda bahsettiğimiz yanlış çevirileri içerir.

71. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 352. 72. *A.g.e.*, c. XXV, s. 354.

73. Yakın tarihlerde Sovyet ve Sinn Fein temsilcileri arasında New York'ta müzakereler yapılmıştı ve 1920 Haziranı'nda bir kopyası İngiliz yetkililerin eline de geçen "RSFSC ile İrlanda Cumhuriyeti arasındaki anlaşma taslağı" herkesin elinde dolaşıyordu: İngiliz Hükümeti tarafından resmen yayımlanan belgelere bakılırsa (*Intercourse between Bolshevism and Sinn Fein*, Cmd 1326, 1921), müzakereler iki tarafça da pek ciddiye alınmıyordu. 1921'in başlarında Komintern'in resmi dergisi İrlanda Kızıl Ordusu ve işçi cumhuriyetinin Rus Kızıl Ordusu ve işçi cumhuriyetine gönderdiği bir selam mesajını yayımladı (*Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 16, 31 Mart 1921, col. 3779-82). 1920'lerin başlarında komünizm ile İrlanda milliyetçiliği arasında kurulan ittifak CPGB'ye seçimlerde bazı avantajlar sağladı; 1922 genel seçiminde başarılı olan iki komünist adaydan biri, İrlandalıların oylarının önemli olduğu Glasgow'dan seçilmişti.

74. Komisyondaki İngiliz delegeleri Quelch ve Ramsay, İngiliz işçilerinin çoğunluğunun "sömürgelerin İngiliz emperyalizmine karşı verdikleri devrimci mücadeleyi desteklemeye 'vatana ihanet' gözüyle bakacaklarını" ve Hindistan'daki bir ayaklanmanın bastırılmasını alkışlayacaklarını itiraf ederek rahatsız edici bir hava yarattılar; bu sözlere genel kurul oturumlarında defalarca atıfta bulunuldu, ama anlaşılan gerçek olamayacak kadar kötü görüldükleri için doğru olabileceklerine ihtimal verilmedi (*Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 160, 185, 193, 199).

bölgelerinde olduğu gibi, yabancı sermayenin sanayileşmeyi başlatıp bir sanayi proletaryası oluşturmaya başladığı İran ve Kore'den gelen delegeler, Roy'un burjuva-demokratik milliyetçiliğe fazla sıkı bağlanma aleyhindeki uyarılarını hararetle yinelediler.[75] Maring, Hollanda'ya bağlı Hint Adaları'ndaki, dini bir ad taşımasına rağmen, milliyetçi anlamda devrimci olan ve hatta "sınıfsal bir karakter" bile kazanmış olan Müslüman partisi Sarekat İslam'ı övdü. Ama, böylece kendini esasen Lenin'in tezlerinin safına yerleştiren Maring akıllı bir taktik izleyerek Lenin'in tezleri ile Roy'unkiler arasında bir uyuşmazlık olmadığını ileri sürdü; bu görüşü rahatlatıcı bulan kongre her ikisini de memnuniyetle benimsedi. Tek muhalif ses, hem Lenin'in hem de Roy'un tezlerine savunulacak yanı olmayan tavizler olarak bakan ve sonuna kadar "ezilen halkların gerçek kurtuluşu ancak proleter bir devrim ve bir Sovyet düzeni yoluyla gerçekleştirilebilir, komünist partilerin sözde devrimci burjuva partileriyle kuracağı geçici ve arızi birlikler yoluyla değil" demekte ısrar eden Serrati'ye aitti.[76]

O tarihten sonra Lenin'in tezleri ulusal sorun ve sömürge sorunu konusundaki Bolşevik teori ve pratiklerinin genel kabul gören temeli haline geldi; Roy'un ilave tezleri unutuldu.[77] Böylece saptanan hat yeni bir ilke içermiyordu. 1905 yılında Lenin devrimin ilk aşamasını gerçekleştirmek için proletarya ile küçük burjuva köylüler arasında kurulacak bir ittifakın programını geliştirmiş ve bu programı 1917'de parlak bir başarıyla uygulamıştı. Komintern'in ikinci kongresinde birçok delegenin kafasında kesinlikle bu örnek vardı; Roy bile doğulu komünist partilerin tarım programının hâlâ, köylülere toprak dağıtmaya dayalı küçük burjuva programı olması gerektiğini kabul ediyordu. Lenin'in tezleri 1919'a ait parti programında savunulan öğretiyi izliyordu; bu program, bağımlı konumdaki ülkelerin ayrılma haklarını koşulsuz olarak tanıyor, ama hangi sınıfın –burjuvazinin mi işçilerin mi– bu hakkın taşıyıcısı olduğu ve dolayısıyla parti desteğini hak ettiği kararını, "sınıf-tarihsel bakış açısı"na, yani söz konusu ülkenin ulaştığı gelişmişlik derecesine bağımlı kılıyordu;[78] aslen eski Çar imparatorluğunun tebaa konumundaki halklarıyla

75. Kore için bkz. aşağıda s. 457-8; Koreli delege Pak Din-Şun görüşlerini daha önce 27 Temmuz 1920'de *Pravda*'da yayımlanmış olan ve K. S. Weigh, *Russo-Chinese Diplomacy* (Şanghay, 1928), s. 326'da zikredilen bir yazıda belirtmiştir.

76. İki genel kurul oturumunda yapılan öğretici tartışma için bkz. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 137-232.

77. Roy'un tezlerinin mevcut Almanca ve Rusça çevirilerindeki fahiş yanlış çevirilerin on dört yol boyunca görülmemiş olması manidardır.

78. Bkz. c. I, s. 249-50.

bağlantılı olarak formüle edilmiş olan bu tavrın, diğer doğulu halklara da aynı ölçüde uygulanabileceği anlaşıldı. Son olarak, yeni hat, Lenin'in üç ay önce *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"*ta kuvvetli bir biçimde ortaya koyduğu "aralarında burjuva partilerinin de bulunduğu başka partilerle birlikte manevra yapma, onlarla uzlaşma ve onlara taviz verme" anlayışına da uyuyordu;[79] Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partilerle yapılan taktik işbirliği (ama bu partiler yine de esasen burjuva olarak görülüp reddediliyordu), doğu halklarının ulusal kurtuluşunu gerçekleştirmeye çalışan burjuva demokratik hareketlerle yapılan taktik işbirliği ile tamamlanıyordu. Ama bu ön-örnekler, Komintern'in Lenin'in tezlerini benimsemesini açıklayıp mazur gösterme işlevini görseler de. İçlerinde örtük bir tehlike de barındırıyorlardı. Burjuva gruplarıyla kurulması tasarlanan bu geçici ittifaklar, bugünün müttefiklerinin –köylülerin, burjuva milliyetçilerinin, sosyal demokratların– yarının düşmanları oldukları ve tam da bunlara kur yapılıp işbirlikleri talep edildiği anda bu durumun da ilan edilmek zorunda olduğu birleşmelerdi. Bu, temeldeki açmazın, bir burjuva demokratik devrimin güvenli ve yerleşiklik kazanmış temeline yaslanmayan bir proleter sosyalist devrimi açmazının bir başka yönüydü sadece: Proletarya –ya da onun adına hareket eden komünist partisi– proleter devrimini gerçekleştirmenin peşrevi kabilinden burjuva devriminin tamamlanmasına öncülük etmek zorunda kaldığında, burjuvaziyle aralarındaki karşılıklı ilişkiler iflah olmaz ölçüde müphemleşiyordu.[80] Burjuva demokratik ulusal hareketler ile işbirliği yapma politikasının güçlüğü, Bolşevik liderleri parti saflarındaki Solculardan ya da doktriner püristlerden gelen oportünizm suçlamalarına maruz bırakması değil, birlikte hareket etmenin önerildiği olası müttefiklerin de, ittifaka ilham veren kısa vadeli hesapların en az komünistler kadar farkında olmaları ve bu ittifakı politikalarının dayanağı haline getirmekte onlar kadar gönülsüz olmalarıydı.

1920 yazında bu durumun bünyesinde barındırdığı tehlikeler bariz biçimde görülmüyordu. Bir kere, Lenin'in *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"*ta tavsiye ettiği tedbirler gibi, burjuva ulusal hareketleriyle yapılan işbirliğine, Asya'daki ortamı dönüştürecek ve bu geçici ittifaklardan kaynaklanan her türlü sıkıntıyı ortadan kaldıracak, artık eli kulağında olan Avrupa proleter devrimine çok az bir vakit kalmış olması açısından bakılıyordu. İkincisi, Asya'daki mevcut ulusal hareketler, RSFSC sı-

79. Bkz. yukarıda s. 176. 80. Bkz. c. I, s. 49-52.

nırlarının hem içindeki hem de dışındaki hareketler, neredeyse bütünüyle Moskova'dan gelen yardım ve desteğe bağımlı olacak kadar zayıflardı (Türkiye bu kaidenin henüz fark edilmeyen istisnası durumundaydı);[81] desteğin hangi koşullarla sağlanacağına Moskova karar veriyordu. Bu iki koşul hüküm sürdüğü sürece, Sovyet Hükümeti'nin çıkarlarıyla bahsedilen ülkelerdeki komünist partilerin çıkarları arasındaki olası bir uyuşmazlık sorunu ortaya çıkmamış gibi görünüyordu. Ama, Lenin'in tezlerinde ifadesini bulan politika uzun bir süre uygulandığında ve ulusal hükümetlerin Moskova'yla ittifak kurmak için kendi koşullarını ortaya koyabilecek kadar güçlü olduğu ve bu koşulların ulusal komünist partileri hiçbir engelle karşılaşmadan ezme hakkını da içerdiği durumlarda, 1920 yazının coşkulu atmosferinde öngörülmesi mümkün olmayan güçlükler ortaya çıkıyordu. Komintern'in ikinci kongresinin ulusal sorunla ilgili kararları, diğer kararlarının çoğu gibi, dünyayı kasıp kavuracak bir proleter devriminin çok yakında gerçekleşeceğine sorgusuz sualsiz inanılırken alınmış kararlardı. Bu inanç hüsrana uğradığında, belli koşullar için tasarlanmış oldukları halde bambaşka koşullarda uygulamaya konan kararların kendileri de onları alan kişilerin niyetlerini yalancı çıkarmakla kalmıyor, o inanç ve coşkunun yaşandığı vakitlerde olacak şey değil denerek bir kenara atılabilecek bir dizi taviz ve geri çekilmeyi de mazur göstermek için kullanılıyorlardı.

İkinci kongrede ulusal sorun ve sömürge sorunu hakkında uzun tartışmalar yapılması, doğu sorunları üzerindeki yeni bir ilgi yoğunlaşmasının göstergesiydi; bu yoğunlaşma iç savaşta Kolçak ve Denikin üzerinde kazanılan zaferlerin ardından Sovyet politikasının o sıralarda batıdan doğuya kaymasına da tekabül ediyordu.[82] RSFSC'nin kendi sınırları içinde uyguladığı ulusal politikayı, emperyalist devletlere karşı ayaklanmış olan ulusal hareketlere destek vermeye dayalı dış politikasıyla iç içe geçirmesi ve RSFSC içindeki ulusal cumhuriyetlere verilen özerklik ya da bağımsızlığı, doğrudan ya da dolaylı olarak batılı devletlerin yörüngesi içindeki Asya halklarının kaderiyle karşılaştırması ilk kez mümkün oluyordu. 1920 Temmuzu'nda yapılan birinci Tüm Kalmuk Sovyetleri Kongresi, doğuşunu "Hindistan, Tibet, Moğolistan, Çin, Siyam halklarına ve dünya

81. Çin en önemli istisnaydı, ama o sıralarda Sovyet ya da Komintern politikasının yörüngesine pek girmedi.

82. Bkz. c. I, s. 299-302.

emperyalizminin çizmeleri altındaki diğer bütün halklara" hitaben bir çağrı yayımlayarak kutladı; üç ay sonra birinci Tüm Kırgız (yani Kazak) Sovyetleri Kongresi de aynı şeyi yaptı.[83] Ama ilk adım doğu sorununu, ona Moskova'da düzenlenen genel bir Komintern kongresinden daha uygun düşen bir ortama taşımaktı. Komintern'in resmi dergisinin ikinci kongrenin açılış günü çıkan sayısında, "İran, Ermenistan ve Türkiye'nin köleleştirilmiş halk kitleleri"ni, 15 Ağustos 1920'de Bakû'de toplanacak bir kongreye çağıran bir davet yer alıyordu. Moskova'da ikinci kongrenin tartışmaları başlamadan önce Komintern merkezinde kaleme alınmış olan, Bakû'ye davet metinleri, Lenin'in kongredeki tezlerinde vazettiği, şartların gerektirdiği tavizleri verme eğilimini, burjuva milliyetçi hareketlerle ittifak kurma isteğini hiç mi hiç göstermiyordu. "İranlı köylü ve işçilere" hitap eden davetiye, asıl derdini bırakıp "sizleri kasten vergileriyle ezen ve toprağı artık yeterli ürün veremeyecek hale getirip geçen yıl İran'ı İngiliz kapitalistlerine satan Tahran hükümetindeki uşakları" lanetliyordu. Davetiyenin "Anadolu'nun köylülerine" hitap eden bölümü ise, Kemal'in onları ısrarla gönüllü askerliğe çağırmasına rağmen, "kendinize ait bir halk partisi, Paşalar Antant soyguncularıyla barış yapsalar bile mücadeleyi sürdürebilecek kendinize ait bir köylü partisi kurmaya" çalışmalarından duyduğu memnuniyeti ifade ediyordu. Doğulu işçilere genelde sadece "yabancı kapitalistlere" karşı değil, aynı zamanda "yerli vurgunculara" karşı da direnmeyi tembih ediyordu. Müslümanların kutsal mekânlara yaptıkları geleneksel hac yolculuğu, dünya devriminin buluşma yerine yapılan bir hac yolculuğuna dönüştürülmeliydi:

> Eskiden kutsal yerleri ziyaret etmek için çölü aşardınız: Artık çölü, dağları ve nehirleri, bir araya gelip kendinizi kölelik zincirlerinden nasıl kurtaracağınızı tartışmak için ve eşit, özgür, kardeşçe bir hayat yaşamak amacıyla bir kardeşlik birliğine katılmak için aşın.[84]

Resmi tabirle "birinci doğu halkları kongresi", toplantıda Radek ve Bela Kun'la birlikte Komintern'i temsil eden ve delegeleri Komintern adına selamlayan Zinovyev'in başkanlığında 1 Eylül 1920'de, Bakû'de toplandı. Kafkaslar ve Türkistan'daki parti örgütlerinin yaptığı hazırlık çalışmaları sayesinde[85] bu, Komintern'in o zamana kadar gerçekleştirdi-

83. Bu iki çağrı da şuradadır: *Jizn' Natsional'nostei*, No. 34 (91), 3 Kasım 1920.
84. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 12 (20 Temmuz 1920), col. 2259-64.
85. *İzvestiya Central'nogo Komiteta Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)*, No. 22, 18 Eylül 1920, s. 2.

ği açık ara en büyük toplantı oldu. 1891 delege arasında 235 Türk, 192 "İranlı ve Parsî", sekiz Çinli, sekiz Kürt ve üç Arap bulunuyordu; aralarında 157 Ermeni ve 100 Gürcü'nün de bulunduğu geri kalan delegeler esasen, eskiden Rus imparatorluğuna ait olan, şimdi de RSFSC'nin birer parçası olan veya onunla anlaşma müzakereleri yürüten Kafkas ve Orta Asya halkaları arasından geliyordu. Delegelerin üçte ikisinden fazlası komünist olduklarını beyan ediyorlardı.[86] Davet mektubunda dünya devrimi doktrini en saf ve en tavizsiz biçimiyle savunulmuştu. Zinovyev'in, şüphesiz Moskova'da yapılan ikinci kongredeki tartışmalardan, batıda değişen askeri durumdan ve Bakû'deki dinleyicilerin karakterinden etkilenmiş olan açılış konuşması, biraz farklı bir telden çalıyordu. Müslümanların inançları ve kurumları üstü kapalı bir saygıyla ele alınıyor ve dünya devrimi davası daraltılıp özgül ve daha kolay başa çıkılabilecek boyutlara indirgeniyordu. İslam'ın Cihat geleneği, ezilen halkların emperyalist zalimlere karşı yapacağı modern bir Haçlı seferine bağlanıyor, İngiltere asıl saldırı hedefi olarak gösteriliyordu. Konuşma bir sansasyon yarattı ve dinleyicileri çılgınca bir coşku atmosferine soktu. Nutuk ve ona eşlik eden sahneleri resmi tutanaklardan aktaralım:

> Yoldaşlar! Kardeşlerim! Hırsızlara ve zalimlere karşı gerçek bir cihat örgütlemeye başlayabileceğiniz zaman gelmiştir. Komünist Enternasyonal bugün yüzünü doğu halklarına dönüp onlara şöyle diyor: "Kardeşler, sizi en başka İngiliz emperyalizmine karşı cihada çağırıyoruz!" (Şiddetli alkış. Uzun "helal olsun"lar. Kongre üyeleri koltuklarından kalkıp silahlarını havada savuruyorlar. Hatip uzun bir süre konuşmasına devam edemiyor. Delegeler ayağa kalkıp alkışlıyorlar. "Yemin ederiz!" haykırışı yankılanıyor.)
>
> Bugün burada söylenenler Londra'da, Paris'te, kapitalistlerin hâlâ iktidarda olduğu bütün şehirlerde duyulsun! Doğulu on milyonlarca emekçinin temsilcilerinin ettiği yemini ciddiye alsınlar: Zalimlerin, İngilizlerin, doğulu emekçilerin sırtındaki kapitalist boyunduruğun gücü doğuda artık sökmeyecek!
>
> Yaşasın doğu halklarının Komünist Enternasyonal'le kurduğu kardeşlik birliği!
>
> Kahrolsun sermaye, yaşasın emek imparatorluğu! (Şiddetli alkış. "Yaşasın doğunun dirilişi!" sesleri. "Helal olsun!" haykırışları. Alkışlar. "Yaşasın Üçüncü Komünist Enternasyonal!" sesleri. "Helal olsun!" haykırışları. Alkışlar. "Yaşasın doğuyu birleştirenler, yaşasın şerefli liderlerimiz, yaşasın Kızıl Ordumuz!" sesleri. "Helal olsun!" haykırışları. Alkışlar.)[87]

86. *Iyi S"ezd Narodov Vostoka* (1920), s. 5; öte yandan, Zinovyev *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 14 (6 Kasım 1920), col. 2941-4'de yayımlanan yazısında delegelerin çoğunluğunun "parti dışından" olduğunu söylüyordu.

Kongrenin, emperyalizme karşı savaşmak için kılıçların, hançerlerin ve revolverlerin "kınlarından çıkarıldığı" bu açılış sahnesi daha sonra birkaç konuşmacı tarafından coşkuyla anılmıştı.[88]

Kongrenin daha sonraki oturumlarında bu ilk eleştirellikten uzak çılgınlık bir daha yakalanmış gibi görünmüyor. Yaklaşık 2000 kişilik çokuluslu bir meclis işleyen bir organ değildir; gerçek iş kapalı kapılar ardında, sırasıyla kongrenin partili üyeleriyle parti dışı üyelerini temsil eden iki "fraksiyon" ya da komite tarafından yapılıyordu. Sırf çeviri işi görüşmeleri çok zahmetli hale getiriyordu. Rusça, Azerbaycan Türkçesi ve Farsça resmi diller olarak kabul edilmişti.[89] Standart Türkçenin bazı Azeri ve Özbek delegeler tarafından anlaşılmadığı görülüyordu, bunlar bazen kendi dillerine çeviri yapılmasını istiyorlardı; Kalmukça, Çeçence ve diğer dillere de çeviriler yapıldığından bahsedilir. Bu handikaplara rağmen, kongrede Radek ve Bela Kun dışında, yirmiden fazla doğu halkının delegeleri de konuşmalar yaptılar. Radek açıkça Moskova'nın dostluğunun vefasız ve kısa ömürlü çıkabileceği yolundaki şüpheleri ortadan kaldırma derdindeydi:

> İşçilerin ülkesiyle sömürücü ülkeler arasında kalıcı bir barış imkânsızdır. Nitekim Sovyet Hükümeti'nin doğu politikası diplomatik bir manevra değildir, onlara ihanet edip Sovyet cumhuriyeti için avantajlar kazanmak adına doğu halklarını sırayla ateş hattına itmek değildir... Bizi sizlere ortak bir kader bağlıyor: Ya doğu halklarıyla birleşip Batı Avrupa proletaryasının zaferini hızlandırırız, ya da bizler yok oluruz, sizler de köle olarak kalırsınız.[90]

Daha sonra da Moskova'dan gelen bir başka delege, Pavloviç, Lenin'in Komintern'in ikinci kongresinde yaptığı önemli kabulü tekrar edip şu açıklamada bulundu: "Belli başlı proleter ülkelerinin yardımıyla, geri kalmış halklar kapitalist gelişme aşamasını atlayıp doğrudan Sovyet sistemine ve belli aşamalarla komünizme geçebilirler."[91]

87. *Iyi S"ezd Narodov Vostoka* (1920), s. 48. Aslen Gürcü Menşevik kaynaklarından bilgi alan muhalif bir Alman yorumcu, Bakû Kongresi'nin resmi kaydının, bazı belgelere yer verilmemesi ve muhalif konuşmaların kısaltılması veya çarpıtılması yüzünden "kısmen doğrudan tahrif edilmiş" olduğunu ve bunun o zamanki Bakû basınında çıkan haberlerle karşılaştırma yapıldığında kanıtlandığını söyler (*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* (Leipzig), I (1922), s. 195-6). 1920 yılında Bakû'de çıkan gazetelere kolayca ulaşılamıyor; zaten yazarın kendisi de bunlara başvurmuş gibi görünmüyor. Bahsettiği belgeler muhtemelen, çoğu parti kongresinin kayıtlarında olduğu gibi, yer gerekçesiyle atlanmıştır: Bu belgelerden bazıları kongreden sonra *Kommunistiçeskii Internatsional*'de yayımlanmıştır.

88. *Iyi S"ezd Narodov Vostoka* (1920), s. 77, 82. 89. *A.g.e.*, s. 99-100.

90. *A.g.e.*, s. 70. 91. *A.g.e.*, s. 144.

Gelgelelim, kongrede belli sıkıntılar yaşanmadı değil. Lenin'in Moskova'da Avrupa'nın ezilen proletaryasının kaderi ile Asya'nın ezilen halklarının kaderi arasında kurduğu ustaca irtibat, Bakû'de çeşitli milletlerden oluşan mecliste o kadar ikna edici görünmüyordu. Müşkül yaratan din meselesi rafa kaldırıldı.[92] Ama öyle bile olsa, pratikte Marksist doktrin içinde de batının devrimci proletaryası ile doğunun köylüleri arasında kalıcı bir denklem kurmak zordu. Komintern liderleri ve doğu halkları, farklı olsa da birbiriyle bağdaşan gerekçelerle "İngiliz emperyalizmi"ne duyulan ortak bir nefrette ortak bir dava buluyorlardı. Onları birleştiren, her şeyden önce, ortak bir düşmana karşı beraber bir sefer düzenleme ihtimaliydi. Bakû kongresi, dünya devriminin çok yakında gerçekleşeceğine duyulan inancın en hararetli noktasında olduğu bir dönemde toplandı; kongrenin kendisi de bu inancın ürünüydü. Eğer bu umut gerçekleşirse, her şey güzel olacaktı. Kafkaslar'dan gelen bir delege olan Mutişev Türkiye'yle ilgili olarak bu umudu şöyle ifade ediyordu:

> Mustafa Kemal'in hareketi bir ulusal kurtuluş hareketidir. Biz bu hareketi destekliyoruz, ama emperyalizmle mücadele biter bitmez, bu hareketin toplumsal devrim saflarına geçeceğine inanıyoruz.[93]

Kongreye katılan hiçbir delege, bu umut gerçekleşmediği takdirde ne olacağını soracak kadar korkak değildi.

RSFSC ile ittifak kurmak isteyen burjuva ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme politikası ile ulusal burjuvazilerine karşı ayaklanan yerel komünist partileri destekleme politikası arasındaki potansiyel çelişki, Komintern'in ikinci kongresinde Lenin'in ve Roy'un tezlerinin tartışılması sırasında çözümlenmemişti. Kolayca devrimci bir çare ile katı bir devrimci enternasyonalizm arasındaki bir seçim olarak betimlenebilecek aynı çelişki, Bakû'de de hiçbir surette teskin edilmiş değildi. Tersine, kongrede yaşanan beklenmedik ve daha önce örneği yaşanmamış bir olay, çok yakında başka alanlarda da Sovyet politikasının karşısına çıkacak pratik ikilemin –görünüşteki ulusal bir çıkar ile devrimci ilkeyle uzlaştırılması güç eylemlere geçmek arasındaki seçimin– ilk örneğini yaşattı. 1919'da Berlin'de Radek ile Enver arasında geçen konuşmalar, Enver'in kafasına

92. Kendine "Türkistan'daki Hint devrimci örgütü" adını veren bir topluluk, Taşkent'ten kongreye "Hindistan halkının ezilen 315 milyonuna" yardım edilmesi talebinde bulunan, ama "bu yardımın kapitalizm ve emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmayı bekleyenlerin hane veya dini hayatına hiçbir surette karışılmadan verilmesini" isteyen bir dilekçe gönderdi (*a.g.e.*, s. 106); kongrede bu sorunun tartışıldığına dair hiçbir emare yoktur.

93. *A.g.e.*, s. 159.

Sovyet Rusya'dan kendi konumunu düzeltmek ve büyük düşmanı İngiltere'den intikam almak için bir sıçrama tahtası olarak yararlanmaya yönelik sağlam bir kararlılık sokmuştu. 1920 yazında Moskova'ya gelip Sovyet Hükümeti'ne hizmetlerinde olduğunu bildirdiğinde, sahip olduğu referanslar dikkate değer askeri ve idari yetenekleri ve ülkesini zapteden, yaşadığı talihsizliklerin kaynağı olan İngiltere'ye duyduğu katı, ölümüne nefretti. Bu sırada yapılan konuşmalarda ne geçtiği meçhul. Ama Moskova'da dostane bir biçimde karşılandığına dair yeterince kanıt vardır, Lenin tarafından kabul edildiği haberi de makuldür.[94] Doğu halklarının toplandığı Bakû kongresine ziyaretçi olarak katılmasına izin verilmesi, doğu politikasında olası bir müttefik olarak ona yeterince güvenildiğini gösterir.[95]

Gelgelelim, güçlükler bu noktada başladı. 1908 "Jön Türk" devrimi aslen milliyetçi karakterdeydi ve dolayısıyla "anti-emperyalist"ti. Dili biraz zorlayarak bir burjuva devrimi olduğu söylenebilir. Ama hiçbir şekilde demokratik değildi; bir işçi (proleter ya da köylü) devrimi de değildi. Enver'in şaşaalı sicilinde, proletaryanın ya da ezilen milletlerin savunucusu olduğunu gösteren hiçbir şey yoktu. Meşum Ermeni katliamlarının faillerinden biriydi ve kongrede büyük bir Ermeni heyeti vardı. Kongrenin hangi gerekçeyle olursa olsun İngiliz emperyalizminden nefret edenlerin buluşma yeri olduğu varsayımıyla, Enver Paşa onur konuklarından biri yapılmıştı. Başka bütün varsayımlarla, kongrenin karşılık geldiği düşünülen hemen her şeye açıkça muhalifti. Daha da beteri, Enver Kemal'in can düşmanıydı ve haklı olarak, yeni Türkiye'de onu iktidar koltuğundan etme hırsı beslediğinden şüpheleniliyordu. Bakû'deki Türkler İngiliz emperyalizminden nefret ediyorlardı ve çoğunlukla Kemal'in Türkiye'de gerçekleştirdiği milli devrime sadıktılar (zaten başka hangi anlamda devrimci sayılabilecekleri belli değildir);[96] ama Enver'le yan yana olmayı is-

94. W. Von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapollo* (Wiesbaden, 1951), s. 132; anlaşılan haberi bizzat Enver sızdırmış.

95. Enver, 26 Ağustos 1920'de Seeckt'e yazdığı bir mektupta şunları söylemiş: "Evvelsi gün bir Türk-Rus dostluk anlaşması imzaladık: Buna göre Ruslar bizi altınla ve her şekilde destekleyecekler" (F. Von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 307). L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 386'ya göre, Enver "Ruslarla Türkler arasındaki ilk müzakerelerde arabuluculuk rolü oynamaya ve kendisini Türkiye'nin gerçek temsilcisi konumuna yerleştirmeye çalışıyordu": elde yeterli kanıt bulunmasa da, bahsedilen anlaşma Ankara'yla kurulan ilişkilerden çok Enver'in kendi faaliyetleriyle ilgiliymiş gibi görünüyor.

96. Zinovyev'e göre, bir Türk delege, bir profesör "açık açık Türkiye'nin Rusya'dan si-

temiyorlardı. Yani Enver'in Bakû'deki başlıca destekçisi Zinovyev'in kendisiydi. Bu ilk bakışta göründüğü kadar paradoksal bir şey de değildi. Enver Sovyet politikasının potansiyel bir yandaşıydı, ama ona ulusal kurtuluşun ya da dünya devriminin destekçisi gözüyle bakmak kolay değildi, tabii Sovyet politikasının otomatik olarak bu iki davayla özdeşleştirildiği anlamda.

Bir orta yol bulundu. Enver kongre salonuna şahsen gelmedi. Ama ikinci kattan, "Alman emperyalizmiyle aynı safta savaşmak zorunda kalmak"tan duyduğu pişmanlığı belirttiği ve "bugünkü Rusya o zamanlar olsa ve şimdiki amaçları için savaşıyor olsaydı", canı gönülden onunla aynı safta yer alacağını söyleyen ve son olarak "Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır, Arabistan ve Hindistan'ın devrimci örgütlerinin oluşturduğu bir birliği" (bu birlik o anda uydurulmuş gibi görünüyor) temsil ettiğini iddia eden bir bildiri –zemin kattan gelen "gürültü"ler ve "protestolar" arasında– okundu. Bunun hemen ardından, Bakû'de gözlemci olarak bulunan ve nabza göre şerbet verip Türkiye'nin yeni "milli ve devrimci hükümeti" ile devrimci Rusya arasındaki yakın dostluğu vurgulayan "Ankara hükümeti temsilcisi"nin bildirisi okundu. Daha sonra Bela Kun prezidyum adına bir önerge sundu ve kürsüdeki Zinovyev de önergenin tartışılması için yüksek sesle yapılan talepleri dikkate almadan çabucak önergenin kabul edildiğini ilan etti. Önergede, Türk devrimi hakkındaki bazı genel düşüncelerden sonra, "hareketin, geçmişte bir emperyalist grubun çıkarları uğruna Türk köylü ve işçilerinin katledilmesine meydan veren liderleri" uyarılıyor (bu Enver'e yönelik bir eleştiri olarak kabul edilebilirdi) ve bu liderler işçilerin hizmetinde çalışarak geçmişteki hatalarını affettirmeye çağrılıyordu (böylece Enver'in ileride kullanılmasına açık kapı bırakılıyordu).[97] Bu müzakerelerin kongre üzerinde tam olarak nasıl bir izlenim yarattığını artık saptamak güçtür. Ama Enver'in Bakû'de bir dünya devrimi taraftarı haline getirilmesinin hikâyesi Avrupa'daki sosyalist çevrelerin kulağına da gitti; altı hafta sonra Zinovyev, Halle kongresinde bu konuda köşeye sıkıştırılınca, Kun'un önergesinin, delegelere okuduğu hafifçe tahrif edilmiş versiyonunu bile savunmakta güçlük çekti.[98] Tenkitçilerin bir yandan "Türkler, İranlılar, Koreliler, Hindular ve

lahtan başka bir şey istemediğini söylemişti" (*Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 14 (6 Kasım 1920), col. 2943).

97. *Iyi S"ezd Narodov Vostoka* (1920), s. 77, 108-18.

98 *USPD: Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 159-61. Enver'in kariyeri en sonuna kadar hep olaylı geçti. Bakû fiyaskosundan sonra Moskova'

Çinlilerin", "Moskova'nın komünizminden değil, siyasi gücünden medet umduklarını",[99] öbür yandan da Komintern'in "doğu halklarına Antant ülkeleriyle yapılan diplomatik savaşın satranç tahtası üzerindeki piyonlar gözüyle bakma" ayartısına karşı bağışıklığı olmadığını[100] ileri sürmeleri gayet kolay oldu. Bütün bu unsurlar Bakû'deki durumda mevcuttu ve sahici bir devrimci coşkuyla iç içe geçmiş haldeydiler.

Bu rahatsızlık yaratan olay kongrenin kendisinde olduğundan çok daha sonra yöneltilen eleştirilerde büyük bir rol oynadı. Halka açık toplantılar başarılı bir kazanım ve karşılıklı tebrik atmosferi içinde sona erdi. Kongrede –biri "Doğu Halklarına", diğeri de "Avrupa, Amerika ve Japonya İşçilerine" hitap eden–[101] iki manifesto yayımlandı ve birçok karar alındı. Bu kararlardan ilkinde "doğunun ezilen köylüleri, doğuda Sovyet iktidarını kurmak için devrimci mücadelesini verirken batının devrimci işçilerinin desteğine, Komünist Enternasyonal ile halihazırdaki ve gelecekteki Sovyet devletlerinin desteğine güvenmeye" davet ediliyordu.[102] İkinci kararda köylülerin toprakları ele geçirmeleri ve hem "yabancı kapitalist işgalcilerin" hem de "ülke içindeki toprak sahiplerinin, burjuva ve diğer sömürücülerin" def edilmesi tavsiye ediliyordu.[103] Üçüncü kararla, kongre benimsediği politikaları icra edecek bir "propaganda ve eylem konseyi" kurdu. Yirmiden fazla milliyetten kırk yedi üyenin oluşturduğu konsey üç ayda bir Bakû'de toplanacaktı. Aralarda konseyin işleri iki Komintern temsilcisinin de içinde bulunduğu yedi kişilik bir prezidyum tarafından yürütülecekti, Komintern temsilcilerine konseyin işlemlerini veto etme hakkı verildi. Konseyin Taşkent'te ve "gerekli görebileceği başka

ya döndü ve 16 Mart 1921'de Sovyet-Türk anlaşmasının imzalanmasından sonra, anti-Kemalist entrikalar yürütmek üzere Kafkaslar'a döndü; L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 387'ye göre, Kemal Sovyet Hükümeti'ne şikâyette bulununca Enver'in faaliyetlerine son verildi. Enver Buhara'ya gitmek için izin aldı; daha sonraki maceraları ve ölümü için bkz. c. I, s. 310.

99. Tours kongresinde Longuet böyle diyordu (*Parti Socialiste: 18e Congrès National* (1921), s. 403).

100. Bunu Martov Halle kongresinde iddia etmişti (*USPD: Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 214); Hilferding de Bakû kongresinin sosyalizmle hiçbir alakası olmadığını, saf iktidar siyaseti olduğunu söylemişti (*a.g.e.*, s. 189). Enver olayı dışında, Zinovyev'in Halle'de batı ve doğu devrimlerini iki koldan geliştirmenin zorunlu olduğuna dair savunusu hiç de başarısız sayılmazdı (*a.g.e.*, s. 161-3).

101. Bunlar kongre tarafından önerilen metni görmeksizin, ilkesel olarak onaylanmıştı (*Iyi S"ezd Narodov Vostoka* (1920), s. 77, 118-19); kongre tutanaklarına dahil edilmeyen bu iki manifesto şurada yayımlandı: *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 14 (6 Kasım 1920), col. 2941-4.

102. *Iyi S"ezd Narodov Vostoka* (1920), s. 183-6. 103. *A.g.e.*, s. 199-206.

merkezlerde" birer şubesi olacaktı.[104] Kongrenin son simgesel eylemi, 1918 Eylülü'nde "beyazlar" tarafından öldürülmüş olan (İngilizlerin de buna göz yumdukları iddia ediliyordu) ve cesetleri Bakû'ye daha yeni getirilmiş olan Bakû'nün yirmi altı Bolşevik komiserinin cenaze törenine katılmak oldu.[105]

Bakû kongresi, tutanaklarında doğu halklarının birinci kongresi olarak betimlenmesine rağmen, bir daha yapılmadı ve ardında kurumsal mekanizma olarak pek bir şey bırakmadı. Bakû'de kurulan propaganda ve eylem konseyi ilk raporunu 1920 Kasımı'nda IKKI'ya verdi.[106] Aralık'ta *Doğu Halkları* adlı bir derginin ilk sayısının Rusça, Türkçe, Farsça ve Arapça olarak çıkacağını ilan etti.[107] Konseyin faaliyetlerine dair başka pek bir kayıt yoktur. Konseyin ve dergisinin hızla ortadan kaybolması,[108] kısmen, 1921 Martı'nda imzalanan İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasının sonucu olabilir; bu ayrıca Moskova dışında herhangi bir etkili siyasi organ yaratmanın güçlüğünü de gösteren bir gelişmeydi. Ama, Bakû propaganda ve eylem konseyi başarısız olsa da, 1920'nin ikinci yarısında doğu meselelerine duyulan ilgideki yoğunlaşma, önemli bir kurumun doğmasını sağladı. Komintern'in ikinci kongresinde yapılan tartışmada, Doğu Hint Adaları delegesinden verimli bir öneri gelmişti; bu öneriye göre, Komintern doğu ülkelerinin komünist liderlerini kendi halkları arasında komünist çalışmalar yapmaya uygun hale getirmek için altı aylık bir eğitim için Moskova'ya getirmeliydi.

> Uzakdoğu'nun Komünist Enternasyonal'in canlı bir üyesi haline gelebilmesi için burada, Rusya'da doğulu devrimcilere teorik bir eğitim alma fırsatı vermeliyiz.[109]

Bu konuşmanın yapıldığı tarihten önce Taşkent'te bir propaganda okulu kurulmuştu; RSFSC sınırları içindeki ve dışındaki doğulu ülkelerin ümit vaat eden genç üyeleri ülkelerinde propagandacı ve devrimci lider haline gelecek şekilde eğitiliyorlardı.[110] 1920 sonbaharında eski Laza-

104. *A.g.e.*, s. 1211-12, 219-20.
105. *A.g.e.*, s. 223-4; bu olay için bkz. c. I, s. 315, not 178.
106. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 15 (20 Aralık 1920), col. 3367.
107. *A.g.e.*, col. 3473-4; bu derginin hiçbir kopyası bulunamadı.
108. Stalin, *Soçineniya*, c. IV, s. 439'daki bir nota göre, konsey "yaşamını bir yıl kadar sürdürmüştür".
109. *Der Zweite Kongress der Kommunist. International* (Hamburg, 1921), s. 195-6.
110. Bu okul, ilerideki Hintli devrimcilerin yuvası olarak İngiliz Hükümeti için sürekli bir endişe kaynağıydı; Sovyet Hükümeti'nin 1921 Kasımı'nda yapmacık bir nezaketle verdiği "Taşkent'te Hindistan için elçiler hazırlamaya yönelik bir propaganda okulu yoktur"

revski Doğu Dilleri Enstitüsü'nün temeli üzerinde yeni bir Şark Çalışmaları Enstitüsü oluşturuldu ve bu enstitüye "doğuda ya da doğuyla bağlantılı pratik çalışmalar yapmaya hazırlananlar"ı eğitme görevi verildi.[111] Daha sonra 1921 Nisanı'nda, VTsIK kararıyla, bir Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi kuruldu; bu üniversitede "Rus diline vakıf olmayan" kişileri siyasi çalışmalara hazırlamak için, öğrencilerin anadillerinde eğitim verilecekti.[112] Üniversite Narkomnats'a bağlandı, başına da Milliyetler Halk Komiseri Broido getirildi. RSFSC'nin içinde ve dışındaki doğu ülkelerinin yurttaşları dört ya da beş yıl sürmesi planlanan derslere kaydoldular; Moskova'daki sekiz-dokuz aylık eğitim çalışmalarının arasına sahada pratik propaganda çalışmaları yapılan daha kısa dönemler girmesi ilkesi benimsendi. İlk yılın sonunda, üniversitenin elli yedi farklı milliyetten 700 öğrencisi olduğu söylenir; Türkistan, Bakû ve Irkutsk'ta da şubeler açılıyordu.[113] 1921'in sonlarında bir Rus Şarkiyatçıları Bilim Derneği oluşturulup Pavloviç'in editörlüğünde sağlam ve genellikle bilimsel nitelikli *Novyi Vostok* dergisi çıkarılarak, Rusya'da doğu sorunu hakkındaki (bu konuda parti kaynakları yetersizdi) mevcut uzmanlık bilgilerini seferber etmeye yönelik bir girişimde bulunuldu; Asya halkları karşısındaki devrimci ve geleneksel Rus tavırlarını başarıyla birleştiren söz konusu dergi birkaç yıl resmi görüşlerin dile getirildiği yetkili organ olarak kaldı.[114]

Böylece, aynı anda hem batılı sanayileşmiş ülkeleri hem de doğulu sömürge halklarını kucaklayacak bir dünya devrimine duyulan ve Bakû kongresine de ilham vermiş olan basit inanç kısa bir süre sonra etkisini yitirse de, geriye hem devrimci hem de ulusal politikada Asya'nın sahip olduğu öneme ve dünya kapitalizminin düşman dünyasının karşısına çıkabilmek için doğudan güç kazanmak gereğine dair sağlam bir kanaat kaldı. Bakû kongresi, Sovyet politikasına, Rusya'nın doğuda olduğu gibi

şeklindeki teminat, ihtiyatla karşılandı (*Anglo-Sovetskie Otnoşeniya, 1917-1927* (1927), s. 24). Castagné'ye göre (*Revue du Monde Musulman*, c. LI (1922), s. 48), bu okulun –hangi dönemde olduğu belirtilmemiş– 300 öğrencisi varmış.

111. *Novyi Vostok*, c. I (1922), s. 456.

112. *Sobranie Uzakonenii*, 1921, No. 26, 191. madde.

113. *Revue du Monde Musulman*, c. LI (1922), s. 46-8; bu bilgiler üniversitenin birinci kuruluş yıldönümünde Broido tarafından yazılan bir kitapçıktan alınmış anlaşıldığı kadarıyla. Üniversitenin 1925'deki dördüncü kuruluş yıldönümü Stalin'in yaptığı bir konuşmayla kutlanmıştır (*Soçineniya*, c. VII, s. 133-52).

114. *Novyi Vostok*, c. I (1922), s. 454; *Revue du Monde Musulman*, c. LI (1922), s. 49-53.

batıda da, Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da ikili bir kaderi olduğu hissini iade etmekte en azından simgesel bir rol oynadı. Söz konusu kaderin özünü değiştirmeden devrimci terimlerle ifade etmek kolaydı. Stalin kongreden iki ay sonra, devrimin üçüncü yıldönümü vesilesiyle Bakû'de yaptığı, olağandışı ölçüde belagatlı konuşmasında bunu yapıyordu:

> Rusya, Luther'in ünlü sözlerini değiştirerek, şöyle söyleyebilir: "Ben burada eski kapitalist dünya ile yeni sosyalist dünya arasındaki sınır çizgisinin üzerinde duruyorum; burada, bu çizgi üzerinde, eski dünyayı yıkmak için batı proletaryasının çabalarını doğu köylülerinin çabalarıyla birleştiriyorum. Tarih tanrısı yardımcım olsun."[115]

Ayrıca, batıda devrimin gerçekleşme ihtimalinin azalmasıyla birlikte hayal kırıklığı artarken, kapitalist devletleri nihai olarak yıkmak için doğudan gelecek yardıma gittikçe daha fazla güvenilmeye başlandı. Lenin, yayımlanan son yazısı olan *Hiç Yoktan İyidir*'de, batılı ülkelerin "sosyalizm yönündeki gelişmelerini tamamlamak"ta çok yavaş davrandıklarına dikkat çekerek, kendini "doğunun en sonunda devrimci harekete girdiği" düşüncesiyle avutuyor ve "Rusya, Hindistan, Çin vs. dünya nüfusunun çok büyük çoğunluğunu oluşturuyor" diyordu.[116] Bakû Kongresi, batıdaki olumsuz dengeyi gidermek için doğunun devreye sokulduğu bu sürecin başlangıç noktasıdır, dense yeridir. Sovyet dış politikası ister devrimci çizgileri izlesin, ister kendini ulusal çıkarlara dayalı geleneksel kalıba soksun, kendi gidişatının şekillenmesinde doğunun önemli bir rol oynadığının farkına tam olarak ancak 1920-21 kışında varmış olduğu söylenebilir.

115. Stalin, *Soçineniya*, c. IV, s. 393.
116. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 415-17.

BÖLÜM 27

DIŞ POLİTİKADA NEP

1920 yazı Avrupa devriminin çok yakın olduğuna duyulan inancın Sovyet dış politikasında baskın bir etken olduğu son dönemdi. Polonya'yla girilen savaş ve bunun Batı Avrupa'yla yeni yeni başlayan *rapprochement*' da yarattığı kesinti, devrimci propagandaya yeni bir ivme kazandırdı; Kızıl Ordu'nun kazandığı parlak başarılar da, 1918-19 kışından beri ilk defa, Avrupa'da çok yakında bir devrim olması ihtimalini canlandırdı. Ama Kızıl Ordu'nun Varşova önlerinde yaşadığı bozgunla ve en kötü ihtimalle Sovyet iktidarının yenilgisini, en iyi ihtimalle de bir pat durumunu temsil eden 12 Ekim 1920 tarihli ateşkesle birlikte bu kısa ömürlü hayal uçup gittiğinde, dünya devrimi bir kez daha geleceğe ait bir rüya, dış politika da bir kez daha aslen diplomatik manevra ve müzakerelerle ilgili bir mesele haline geldi. 1920 Ekimi'nin sonuna gelindiğinde, o sıralarda Sovyet Rusya'nın diplomatik sahadaki en önemli hasımı konumundaki İngiltere de 1920 yazındaki olaylara geçici bir durum muamelesi yapmaya ve söz konusu durum sürerken geçici olarak bir kenara bırakılmış olan politikaları tekrar benimsemeye hazırlanıyordu. Müzakereler kaldığı yerden başladı ve 1921 Martı'nda imzalanan İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasıyla sonuçlandırıldı.

Mayıs-Ekim 1920 arasındaki aylar, bir anlamda bu olayların başlamasından önce girişilmiş ve olaylar bitince de kaldığı yerden sürdürülmüş bir yoldan sapınayı temsil etseler bile, yine de Sovyetler'in dış dünyayla ilişkileri üzerinde derin bir iz bıraktılar. 1920'nin ilk aylarında iç savaşın sona erdiğinin zannedilmesinin yarattığı rahatlama hissi ile samimi bir barış ve yeniden inşa arzusu, uzlaşma politikasını zirvesine çıkarmıştı. 1920 sonbaharı Sovyet politikasında kapitalist dünyayla geçici olarak uzlaşmaktan yana olan güçlerin elini daha da kuvvetlendirdi. RSFSC'nin başka bir husumet dönemi daha yaşamış olması, halkın zaten katlanılmaz haldeki zorluklarını arttırmış ve dağılan ekonomik mekanizmanın çöküşünü bir safha daha ileriye taşımıştı. İlk kez 1920 sonbaharında tehditkâr bir hale gelen köylü huzursuzlukları ve kargaşalıkları, ülke içinde izlenen ekonomik politikanın gevşetilmesini ve maddi koşulların rahatlatılması-

nı talep ediyordu ki bunlar da yakın gelecekte ancak yabancı kapitalistlerle anlaşmalar yapılarak sağlanabilirdi. Avrupa proletaryasından gelecek devrimci yardıma duyulan inanç bir kez daha hüsrana uğramıştı. Komintern mekanizması ikinci kongrenin belirlediği uzlaşmaz ve taviz vermez politikaları işlemeyi sürdürürken, ülke NEP'i hem mümkün hem de vazgeçilmez kılan haletiruhiyeye yaklaşıyordu; kapitalist dünyayla uzlaşmaya dayalı bir dış politika da NEP'in doğal bir sonucuydu.

Aynı sıralarda Polonya savaşına ve iç savaşın son safhalarına, halkın bütün kesimlerinde görülen analizi daha zor bir hissiyat değişikliği eşlik etmişti. Daha 1920'den önce bile, iç savaşın yarattığı tehlikeler ve başlangıçta hayatta kalma şansı pek yokmuş gibi görünen bir rejimin prestij ve gücünün gittikçe artması, kitlelerde, yeni düzene pozitif bir bağlılık denemese de, en azından ona yönelik hoşgörülü bir kabullenme yaratmıştı. "Beyazlar"ın dönüşünü cidden isteyen hiçbir işçi ya da köylü yoktu; ve "beyazlar"ın yabancılardan aldıkları dış yardımlar, genç cumhuriyet savunulurken işgalcilere karşı verilen mücadeleye ulusal bir hissiyat katıyordu.[1] RSFSC'de Rus vatanseverliği ateşini en sonunda yeniden ateşleyen olay, 1920 Mayısı'ndaki Polonya işgali oldu. Zinovyev bile bu yeni durumun ve ondan yararlanma ihtimalinin önemini çabucak kavramıştı:

> Savaş ulusallaşıyor. Köylülerin sadece bilinçli kesimleri değil, zengin olanları bile Polonyalı toprak sahiplerinin tasarılarına husumet besliyor... Biz komünistler, bütün halkın desteğini kazanacak olan ve gün geçtikçe güçlenen bu ulusal hareketin başında olmalıyız.[2]

Polonya içlerine yapılan zafer yürüyüşünün ve Komintern'in ikinci kongresinin yarattığı esrime atmosferinde, vatanseverlik hislerinin de devrimci coşku kadar sarhoş edici ve sonuçları bakımından en az onun kadar kalıcı bir uyarıcı olduğu ortaya çıktı.

Polonya savaşının, teknisyen ve bürokrat sıfatıyla Sovyet Hükümeti'nin hizmetine girmekte olan ve sayıları gittikçe artan eski resmi ve idari sınıflarla sağlanan tedrici uzlaşmaya kazandırdığı ivme de en az bunun

1. Japonya'nın müdahalesi, kısmen Rus-Japon savaşının anılarını canlandırdığı için, kısmen de daha bariz bir biçimde ülkelerini büyütme hırsından ilham aldığı için, vatanseverlik tepkilerinin uyanmasında, batılı İtilaf Devletleri'nin müdahalesinden daha etkili olmuştur. Bu nedenle Japon birliklerinin kullanılması Moskova'daki İngiliz ve Amerikan temsilcilerince tasvip edilmemiştir.

2. *Pravda*, 18 Mayıs 1920; o sıralarda Rusya'yı ziyaret etmekte olan İngiliz İşçi Partisi heyeti "yeni bir milliyetçiliğin doğup büyüdüğüne" dikkat çekmişti (*British Labour Delegation to Russia, 1920: Report* (1920), s. 122).

kadar önemliydi; bu uzlaşma sadece Sovyet amaç ve politikalarının eski hasımları tarafından şartlı olarak kabul edildiğine değil, bu amaç ve politikaların belli ölçüde bir zamanlar hor görülen geleneksel Rus hissiyatına asimile olduğuna da işaret eder.[3] Polonya savaşı aynı zamanda, devrimci Kızıl Ordu'nun ulusal bir orduya dönüşmesindeki önemli bir mihenk taşıydı. İç savaşı kazanan Kızıl Ordu, ikisi de imparatorluk genelkurmayında albay rütbesiyle çalışan, Kızıl Ordu'nun ilk iki başkomutanı olan Vatsetis ve Sergey Kamenev gibi kıdemli subaylardan, yeni orduda parlak bir kariyer yapan ve bir yıl içinde generalliğe terfi eden Tukaçevski gibi alt rütbelilere kadar birçok farklı tipte eski Çarlık dönemi subay kadrolarından oluşmuştur. Troçki, Lenin'e 1919 yılının başlarında Kızıl Ordu'ya bu tür 30.000 subayın katılmış olduğunu söyleyince Lenin'in ne kadar şaşırdığını ve "her bir haine karşı güvenilir yüz kişi var" dediğini aktarır.[4] 1919 Martı'nda yapılan sekizinci parti kongresi, bu "askeri uzmanlar"ın istihdam edilmesini ihtiyatlı bir şekilde onaylamış;[5] ve zafer kazanıldıktan sonra da bu uzmanların zaferdeki payı vurgulanmaya başlamıştı. 1920 Martı'nda Troçki, Kızıl Ordu'da Yudeniç'e karşı düzenlenen seferde çalışırken "beyazlar" tarafından ele geçirilip vurulan eski Çarlık generali Nikolayev için incelikli bir anma yazısı kaleme aldı.[6] 1920 Mayısı'nda Polonya savaşı patlak verince, Çar dönemindeki son başkomutan olan Brusilov Kızıl Ordu'nun hizmetinde olduğunu söyleyerek, ordunun organizasyonuna yardımcı olma yol ve araçlarını ele almak amacıyla eski Çarlık ordusunun önde gelen subaylarının katılacağı bir konferans düzenlenmesini teklif etti. Teklif Sovyet Hükümeti tarafından kabul edildi.[7]

3. Bkz. c. I, s. 339-40. Rejimin ilk yıllarında "beyaz" göçmenlerin ona yönelttikleri ortak suçlama, Rus ulusal çıkarlarını komünist ideallere feda etmekti: Bu suçlamanın tipik bir ifadesi mesela, L. Pasvolski, *Russia in the Far East* (New York, 1922), s. 140-1'de bulunabilir. Tersten yapılan suçlama, yani komünizmi Rus ulusal çıkarlarına feda etme suçlaması daha sonraları ortaya çıkmıştır.

4. L. Troçki, *Moya Jizn'* (Berlin, 1930), c. II, s. 180; Lenin bir nutkunda bu konuşmadan bahsetmiştir (*Soçineniya*, c. XXIV, s. 65).

5. *VKP (B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 302; Troçki cephede olduğu için kongrede askeri konularla ilgili raportörlük görevini üstlenen Sokolnikov, Kızıl Ordu'da "on binlerce eski uzman" bulunduğundan bahsediyordu (*Vos'moi S"ezd RKP (B)* (1935), s. 148); kongredeki "askeri muhalefet" eski subayların istihdam edilmesine karşı çıkmıyor, ama siyasi komiserlerin onlar üzerindeki kontrolünü güçlendirmeye çalışıyordu.

6. *Kommunistiçeşkii Internatsional*, No. 9 (22 Mart 1920), col. 1423-4; bu yazı L. Troçki, *Kak Vooruzhalas' Revolyutsiya*, c. II (1924), I, s. 100'de yeniden basılmıştır; *a.g.e.*, c. II, 1, s. 106-7'de benzer anma yazıları bulunur.

7. *A.g.e.*, c. II, II, s. 115; Brusilov'un öneriyi yaptığı mektup 7 Mayıs 1920 tarihli *Pravda*'da yayımlandı.

Kızıl Ordu'da görev alan bu eski Çarlık dönemi subaylarını bilinçli ya da bilinçsiz olarak harekete geçiren farklı güdüler hakkında genelleme yapmak çok faydalı olmaz. Ama 1920 ilkbaharına gelindiğinde, her şeye rağmen ülkelerinin yerleşik hükümeti olan kuruma ulusal bağlılık önemli bir rol oynamaya başlamıştı ve bu evrim, Rusya'nın geleneksel düşmanlarından ve işgalcilerinden birine, yani Polonyalılara karşı savaşa aktif olarak katılma fırsatıyla tamamlandı. Radek, 1920'nin sonlarında kaleme aldığı bir Sergey Kamenev övgüsünde, "üç yıl süren iç savaş sırasında, eski Çarlık subayları arasından Sovyet Hükümeti'yle içten içe birleşen bir elit kesim kristalize oldu" diyordu.[8] Ama etki burada da karşılıklıydı. Kızıl Ordu, eski Rus ordularının subaylarını bünyesine katarak ve bağlılıklarını kazanarak, kendisinin, Sovyet cumhuriyetinin ulusal ordusuna dönüşme evrimini hızlandırıyordu. Burada da Polonya savaşı geleneksel vatanseverliğin serpileceği bereketli bir toprak işlevi gördü.

Nitekim, 1920 sonbaharında, o uzun iç ve uluslararası savaş dönemi sona ererken, ulusal çıkarların savunulmasını vurgulayan ve ilkesel olarak bütün kapitalist ülkelere düşman bir politikadan kapitalist ülkelerle tek tek ya da toplu olarak karşılıklı menfaatler zemininde pazarlık yapmaya hazır olan bir politikaya geçişe karşılık gelen yeni bir dış politika anlayışına yol hazırlanıyordu. Gelgelelim, vurgudaki kaymayı, bakış açısının köklü bir biçimde tersine dönmesi olarak betimlemek abartılı olur. Nasıl eskisinde ulusal çıkarların gözetilmesi her zaman mevcut olduysa, yeni düzende de dünya devrimi arayışı ortadan hiçbir zaman kalkmış değildi. Hatta her iki politikanın da ulusal çıkarı savunma yolları olduğunu ve birbirlerinin alternatifi olmaktan çok birbirlerini tamamladıklarını iddia etmek her zaman mümkündü. Sovyet rejimi iç savaşta yaşadığı ateşle imtihandan, kısmen kapitalist ülkelerdeki kitlelere yönelik devrimci propaganda sayesinde, kısmen de kapitalist dünyanın içindeki karşılıklı kıskançlık ve husumetler sayesinde çıkabilmişse, buradan, hayatta kalmasının ve refahının sadece propagandayı devam ettirmeye değil, aynı zamanda söz konusu kıskançlık ve husumetleri beslemeye de dayalı olmayı sürdüreceği sonucunu çıkarmak makuldü. Nitekim, kapitalist dünyadaki işçilerin Sovyet aleyhtarı eylemlere artan muhalefeti ve ekonomik krizin boy göstermesinin, batı ülkelerini Sovyet Rusya'yla işbirliğine zor-

8. K. Radek, *Die Auswärtige Politik Sowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 67-8; kitabın iki yıl sonra yayımlanan Rusça çevirisinde (*Vneşnaya Politika Sovetskoy Rossii*, 1923), bu pasaj atlanmıştır.

ladığı sıralarda, farklı ama aynı ölçüde zorlayıcı güçler de Sovyet liderlerine kapitalist dünyayla işbirliğine dayalı yeni bir politikayı dayatıyorlardı. Lenin, 1920 Kasımı'nda Moskova'daki bir parti konferansında yaptığı konuşmada yeni tınıyı belirledi:

> Sadece soluklanacak bir yere değil, kapitalist ülkeler çerçevesi içinde temel önemde bir konum kazandığımız yeni bir aşamaya da sahibiz.

Bolşevikler "bütün dünyayı sırf Rusya'nın gücüyle dönüştürme vaadinde bulunmuşlar ya da kendilerinde böyle bir güç vehmetmişler" gibi davranmak saçmaydı:

> Biz asla böyle bir çılgınlık yapma suçunu işlemedik: Her zaman, devrimimizin bütün ülkelerin işçileri tarafından desteklendiği zaman zafer kazanacağını söyledik. Bize karşı kalkan kolu zayıflattıkları için sonuçta bizi yarım yamalak desteklediler, ama yine de bize yardımcı oldular.[9]

Bir Sovyet cumhuriyetinin ya da bir Sovyet cumhuriyetleri grubunun, eski Çar imparatorluğunun toprakları üzerinde kapitalist bir dünya içindeki bir ada gibi tek başına bulunduğu anlayışı –devrimin ilk günlerinde imkânsız diye görülüp reddedilen bir anlayıştı bu– şekillenmeye başladı. Lenin konuşması sırasında iki kere, bu koşullarda Sovyet diplomasisinin önemli meşguliyetlerinden biri olması kaçınılmaz bir konuya dönüyordu:

> Ekonomik ve askeri açıdan, kapitalist dünyadan zayıf kaldığımız sürece, şu kurala bağlı kalmalıyız: Emperyalistler arasındaki çelişki ve karşıtlıklardan yararlanacak kadar akıllı olmalıyız... Siyasi olarak, hasımlarımız arasındaki, son derece derin ekonomik sebeplerle açıklanan çatışmalardan yararlanmalıyız.[10]

Lenin, daha önce de yaptığı gibi,[11] bu politikayı değişim değil süreklilik olarak betimliyordu. "Kapitalist ülkeler arasındaki ayrılıktan onların anlaşmalarını güçleştirecek ya da elimizden geldiğince geçici olarak imkânsızlaştıracak şekilde yararlanmak," diye ekliyordu bir ay sonra, "üç yıldır politikamızın temel çizgisi olmuştur."[12] Ama 1920 Kasım ve Aralığı'nda Lenin'in sergilediği endişeli ihtiyatlılık, aynı yılın başlarındaki beyanlarının iyimserliğiyle çarpıcı bir karşıtlık oluşturuyordu. Subay sınıfının ve eski burjuvazinin Bolşevik bayrağı altında toplanmalarının gösterdiği gibi, devrim siyasi açıdan pekişmişti. Ekonomik açıdan ise her zamankinden daha ümitsiz bir müşkülat içindeydi, çünkü daha gelişmiş ülkelerin proletaryası onun yardımına koşmayı başaramamıştı. Ülke içinde

9. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 485-6. 10. *A.g.e*, c. XXV, s. 498, 501.
11. Bkz. yukarıda s. 74-5. 12. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 8.

NEP'in koşullarını yaratmakta olan açmaz, aynı zamanda neredeyse fark edilmeyen bir biçimde, Sovyet Hükümeti'nin yabancı ülkelerle ilişkilerini de yeniden şekillendiriyordu.

Lenin artık kapitalist devletlerle uzlaşmanın zorunluluğu üzerinde düşünürken aklında öncelikle ve özellikle, en acilleri lokomotif ve makineler olmak üzere çok eksikliği hissedilen ihtiyaçları karşılamak amacıyla ithal malları akışını teşvik ederek ekonomik güçlük ve belirsizlikleri gidereceği hesaplanan anlaşmalar vardı. Lenin o sıralarda şöyle yazıyordu:

> Kapitalist dünyanın kendine özgü özelliklerinden yararlanıp kapitalistlerin hammadde açgözlülüklerini sömürerek –kulağa her ne kadar garip gelecekse de– kapitalistler arasındaki ekonomik konumumuzu güçlendirecek avantajlar elde edecek kadar akıllı olmalıyız.[13]

Bu amaç ancak kapitalist ülkelerle kapsamlı müzakereler yapılarak elde edilebilirdi. Ama o zamana kadar bu alanda kazanılan tek başarı 15 Mayıs 1920'de İsveç'le yapılan gayri resmi anlaşmaydı.[14] Polonya savaşının sonraki aşamalarında, geçen Şubat Estonya'yla imzalanan anlaşmaya, Litvanya, Letonya ve Finlandiya ile yapılan anlaşmalar eklendi;[15] ama bu anlaşmalar ticari bir fayda sağlamaktan çok ticaret için kanallar açıyorlardı. 1920 Eylülü'nde Litvinov Oslo'ya gidip Norveç Hükümeti'yle uzun ticaret müzakereleri yaptı, ama sonuç elde edemedi.[16] En önemlisi, İngiltere'yle yapılan hayati önemdeki müzakereler, Polonya anlaşmazlığı yüzünden tam manasıyla durmuştu. Krasin bir aylık aradan sonra Ağustos başlarında, bu kez Kamenev'in eşliğinde Londra'ya döndüğünde, atmosferin bütünüyle değişmiş olduğunu gördü. Lloyd George sadece Polonya'yı kurtarmakla ilgileniyordu;[17] Sovyet Rusya'ya düşman siyasi güçler yine yükseliştеydi. Ticaret müzakerelerinin yeniden başlamasını önlemek için Polonya meselesiyle alakası olmayan önyargılar devreye sokuluyordu. 10 Eylül 1920'de, Rus hanedanının mücevherlerinin satışına karışmış olduğu, *Daily Herald* gazetesine ödeneklerin onun kanalıyla verildiği, yıkıcı "eylem konseyi"yle ilişkileri olduğu ve bir ay önce Polonya'ya önerilen koşullar konusunda Lloyd George'u yanılttığı suçla-

13. *Leninskii Sbornik*, c. XX (1932), s. 169. 14. Bkz. yukarıda s. 167-8.

15. *SSSR: Sbornik Deistvuyuşçik Dogovorov*, c. I-II (1924), No. 35, s. 130-42.

16. Norveç Hükümeti'nin yayımladığı yazışmalar şurada tekrar yayımlanmıştır: *Soviet Russia* (New York), 25 Aralık 1920, s. 624-5.

17. Lloyd George Krasin ile Kamenev'i 4 Ağustos 1920'de kabul etti ve Kızıl Ordu'nun ilerleyişini durdurmaları için onlara baskı yaptı.

malarıyla Kamenev'den ülkeyi terk etmesi istendi.[18] Bir hafta sonra, Krasin "Kamenev'in faaliyetleri"nde kendisinin sorumluluğu olmadığını açıklayan bir demeç verdi. Bir delegenin arkadaşına isnat edilen eylemleri tekzip edebildiği ve bu tekzibin tatmin edici bulunabildiği gerçekdışı bir durum yaşanıyordu. Ama o sıralarda Kızıl Ordu tam ricat halindeydi ve Wrangel Güney Rusya'da taarruza başlamıştı. Kısa bir an için 1919 yazının hüsnü kuruntuları İngiliz politikasının dizginlerini bir kez daha eline geçirdi. Birkaç hafta önce, dünya devrimi bayrağı altında savaşan Kızıl Ordu'nun Avrupa'yı istila edeceğinden duyulan korkular, Krasin'le müzakereleri tekrar başlatma olasılığını kesinlikle devre dışı bırakıyordu. Şimdi ise Sovyet rejiminin Pilsudski ile Wrangel'in aynı anda gerçekleştirdikleri saldırılara teslim olmak üzere olduğu yolundaki umutlar, tamamıyla aynı sonuca yol açıyordu. Krasin'in sözleriyle: "Lloyd George Sovyet iktidarının Polonya alaylarının darbeleriyle çöküp çökmeyeceğini görmek için bekliyordu."[19] 1920 yazındaki kesinti sonbaharın ortalarına kadar uzadı.

Kısmen İngiltere'yle müzakerelerin çok ağır ilerlemesi yüzünden 1920 yazında Sovyet liderleri, yaklaşık iki yıldır ilk defa, dikkatlerini Amerika Birleşik Devletleri'ne çevirdiler ve hemen hemen aynı sıralarda Amerikan resmi çevreleri de Sovyet Rusya'yla ticaret fırsatlarını yoklamaya başladılar. 1919 Kasımı'nda Dışişleri Bakanı Lansing, Amerika'nın Rusya'yla yapacağı ticareti finanse etmek için 100 milyon dolar sermayeli bir kurum yaratılmasını öneren gizli ibareli bir müzekkere yazdı[20] ve 1920 Martı'nda Krasin'in yakında Londra'yı ziyaret edeceğiyle ilgili haberler Amerikan Hükümeti'nin kıskanç araştırmalar yapmasına yol açtı.[21] Gelgelelim 1920 boyunca Sovyet karşıtı güçler hâkimiyetlerini sürdürdüler. 1919 Aralığı'nda komünist oldukları bilinen ya da komünist olduklarından şüphelenilen 249 kişi New York'tan sınırdışı edilip Sovyet Rusya'ya gönderildi – bu olay, o zamana kadar siyasi asiler için kayıtsız şartsız tımarhaneye kapatma hakkı tanıyan kesintisiz bir sicile sahip olan bir ülkede belli bir patırtı koparttı. Senato dış ilişkiler komitesi önünde Mar-

18. Kamenev'in ülkeden ihraç edilmesi talebi 11 Eylül 1920 tarihli *Times*'da, ona yöneltilen suçlamalar ise üç gün sonra yayımlandı; eylem konseyleri ve Polonya'ya önerilen koşullarla ilgili olay için bkz. yukarıda s. 167.

19. L. B. Krasin, *Voprosi Vineşnei Torgovli* (1928), s. 279.

20. *Foreign Relations of the United States, 1920*, c. III (1936), s. 443; bu proje hakkında daha sonra herhangi bir şey duyulmadı.

21. *A.g.e.*, c. III, s. 706-7.

tens'in sicili ve faaliyetleri hakkında yapılan bir kamu soruşturmasının ardından[22] 1920 Martı'nda söz konusu kişinin sınırdışı edilmesiyle ilgili işlemlere başlandı.[23] Amerikan politikası, Sovyetler'in gözünde, muğlak ve sorunlu bir karakterde sürüyordu. ABD, bir karışınama politikası izlediğini ileri sürmesine rağmen, tıpkı diğer İtilaf Devletleri gibi Sovyet rejimine karşı yapılan iç savaşa müdahale etmişti. RSFSC'ye uygulanan ablukaya katıldığını inkâr etmiş, ama diğer bütün ülkeler gibi yurttaşlarının bu ülkeyle ticaret yapmasını önlemek için etkili adımlar atmıştı. 7 Temmuz 1920'de, ABD Hükümeti Sovyet Rusya'yla ticaret üzerindeki bütün kısıtlamaları kaldırdı, ama aynı zamanda Amerikan diplomatlarına ve konsolosluk görevlilerine, Amerikan yurttaşları ile bu ülke arasında "ticari ya da başka ilişkiler kurulmasına resmen ya da gayri resmi olarak, dolaylı ya da dolaysız olarak yardım eden ya da bu ilişkileri kolaylaştıran" hiçbir faaliyete girmeme talimatı verildi.[24] Son olarak 1920 Ağustosu'nda, Wilson'un son Dışişleri Bakanı olan Colby, İtalyan Hükümeti'nin sorduğu bir soruya cevap olarak, Amerika'nın tavrını sonradan yayımlanan ve uzun süre çok meşhur olan bir notada tanımlamıştı. "Rusya'nın bugünkü yöneticileri"nin, "dost hükümetler arasında yaygın olan ilişkilerin sürdürüleceği türden bir hükümet" olmadıkları söyleniyordu. Tam tersine, "sık sık ve açık açık yabancı devletlerle anlaşma ve taahhütler imzalamaya istekli oldukları, ama bu taahhütleri yerine getirme veya anlaşmaları uygulamaya koymaya hiç niyetleri olmadıklarıyla övünmüşlerdi." Üstelik, "Rusya'da Bolşevizm'in varlığının, kendi yönetimlerinin idamesinin, diğer bütün büyük medeni ülkelerde devrimler olmasına bağlı olduğunu ve bağlı olmayı sürdürmesi gerektiğini beyan etmişler ve başka ülkelerde bu tür devrimci hareketleri desteklemek için, şüphesiz diplomatik yollar da dahil her yola başvurmaya niyetli olduklarını açıkça söylemişlerdir." Notaya Çiçerin'in yazdığı, *İzvestiya*'da "Bir Burjuva Yalanının Çürütülmesi" başlığıyla yayımlanan ve Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na Martens tarafından resmen iletilen bir karşı-nota ile cevap verildi. Burada burjuva demokratik özgürlüğünün gerçekdışılığı hakkındaki mutat yorumlardan sonra, kendinden emin bir edayla Sovyet Rusya'nın taahhütlerini –"hatta Rusya'ya şiddet yoluyla kabul ettirilen Brest-Litovsk an-

22. *A.g.e.*, c. III, s. 455-6.

23. *Senate Foreign Relations Committee: Russian Propaganda, Hearing... to invistigate Status and Activities of Ludwig C. A. K. Martens* (1920); Martens en nihayet 1921 Ocağı'nda sınırdışı edildi.

24. *Foreign Relations of the United States, 1920*, c. III (1936), s. 717-19.

laşmasının gereklerini bile"–her zaman sadakatle yerine getirmiş olduğu söyleniyor ve "Rus Hükümeti komünist literatürü yaymaktan kaçınmayı taahhüt ettiği gibi, yurtdışındaki bütün temsilcilerine de bu taahhüde titizlikle uymaları emredilmektedir" deniyordu. Ama söz konusu metin, polemik mahiyetinde olmasına rağmen, gönül alıcı bir şekilde "yakın gelecekte Rusya ile ABD arasında normal ilişkiler tesis edileceği" umudunu dile getirerek bitiyordu.[25] On beş gün sonra, Troçki John Reed'le yaptığı bir röportajda, Sovyet Rusya ile ABD arasında bir başka ortak çıkar zemini bulunduğunu altını çizerek ima etti:

> Burjuva hükümetleriyle birlikte yaşabiliriz, hatta çok geniş sınırlar içinde onlarla birlikte çalışabiliriz bile. Pasifik'teki husumet karşısındaki tavrımızın, Japonya ile ABD'nin bize karşı takınacakları tavır tarafından belirleneceği açıktır.[26]

İç savaşın hemen hemen sona erdiği, savaş komünizminin ekonomik baskılarının ülke içinde dayanılmaz gerilimler oluşturduğu, İngiltere ve batının diğer kapitalist ülkeleriyle ticari ilişkiler başlatmaya yönelik kararlı girişimlerin bir çıkmaza girmiş gibi göründüğü bu sıralarda, bir dizi olay, ilk olarak 1918 yılında müzakere edilen[27] ve hiçbir zaman bütünüyle unutulmamış olan bir planın –Sovyet Rusya'nın yabancı kapitalistlere imtiyazlar tanıma önerisinin– aktif bir biçimde canlandırılmasına yol açtı. Sovyet Rusya'nın sınai kalkınması için dışarıdan gelecek sermayeye fena halde ihtiyaç duyduğu ve karşılık olarak da büyük ölçüde atıl duran doğal kaynaklarından başka önerecek bir şeyi olmadığı bir dönemde, yabancı sermayeyi söz konusu kaynaklardan yararlanma konusunda imtiyaz tanımayı önererek çekme fikrinin devamlı tekerrür etmesi mantıklı bir durumdu; sırf Amerika'nın yatırımda bulunacak sermayeye sahip olması sayesinde değil, Amerika'nın Sovyet iktidarına karşı tezgâhlanan siyasi oyunlara diğer belli başlı kapitalist ülkeler kadar karışmamış olması nedeniyle de, düşüncelerin sürekli olarak en çok ümit vaat eden sermaye yatırımı kaynağı olarak ABD'ye dönmesi de mantıklıydı. 1918 Mayısı'nda Robins'e iletilen müzekkerede, Amerika'nın "doğu Sibirya'daki deniz altı zenginliklerinin, kömür ve diğer madenlerin işletilmesine ve Sibirya ile Rusya'nın Avrupa'da kalan bölgesinin kuzey kesimlerinde demiryolu

25. Colby'nin notası ve Çiçerin'in cevabı *Foreign Relations of the United States, 1920*, c. III (1936), s. 463-8, 474-8'dedir; Çiçerin'in cevabı ilk olarak 10 Eylül 1920 tarihli *İzvestiya*'da yayımlanmıştır.

26. L. Troçki, *Kak Vooruzhalas' Revolyutsiya*, c. II (1924). S. 283.

27. Bkz. c. 2, s. 123-5.

ve deniz ulaşımı inşaatlarına aktif bir biçimde katılabileceği" söyleniyordu. Hem Kuzey Rusya'da hem de Don havzasında suyolları yapma projesi de Amerikan sermayesi için bir başka fırsat olarak zikrediliyordu ve "Amerika Birleşik Devletleri modern yöntemleri devreye sokarak bazı iyi bilinen geniş tarım arazilerinin geliştirilmesine de büyük ölçekte katılıp karşılık olarak ürünlerin büyük bir kısmını alabilir" ifadesine yer veriyordu.[28] Sovyet Hükümeti'nin daha sonraları izlediği imtiyazlar tanıma programının tamamı, bu müzekkerede kabaca özetlenmiş durumdaydı.

Yabancılara imtiyazlar tanıma projesi bir süre Sovyet ekonomik politikasının ön sıralarında bekletildi, 1918 yazında Sovnarkom yabancılara hangi koşullarda imtiyazlar verileceğini belirlemesi için bir komisyon görevlendirdi ve 1918 Eylülü'nde Lomov, Vasenka'ya, Sol muhalefetin bu tür imtiyazların "Rusya'nın sosyalist yapısıyla bağdaşmadığı" şeklindeki görüşlerine şiddetle karşı çıkan bir rapor gönderdi. Ama o sırada ortaya müstakbel bir yatırımcı çıkmadığı için konu o sıralarda pek güncel değildi, Vasenka da herhangi bir karar almaktan çekindi.[29] 1918-19 kışında Murmansk'tan başlayıp Kuzey Rusya üzerinden Sibirya'daki Ob nehrinin ağzına kadar uzanacak bir demiryolu inşaatı için Norveç ve "beyaz" Rusya'yla iddialı müzakereler başladığında, en öne çıkan pazarlık konusu, Kuzey Rusya'nın çok geniş bir bölgesi üzerinde kırk sekiz yıllık bir kereste imtiyazı tanıma meselesiydi. Lomov yine öneriyi hararetle savunuyordu. Öneri Sovnarkom tarafından ilkesel olarak onaylanıyordu. Ama projeye "beyazların" da dahil olması, onu muhalefet için kolay bir hedef haline getiriyordu. 1919 Martı'nda proje terk edildi ve projeyle irtibatlı bazı Sovyet yurttaşları rejim düşmanlarıyla işbirliği yapma suçlamasıyla tutuklandı.[30] Bu tarihten sonra, iç savaşın ilerlemesi ve Sovyet Rusya'nın

28. *Russian-American Relations*, der. C. K. Cummings ve W. W. Petit (1920), s. 211. Robins müzekkereyi, Rusya'ya bir ekonomik komisyon gönderilmesini savunan 1 Temmuz 1918 tarihli bir raporla birlikte Dışişleri Bakanlığı'na sundu (*a.g.e.*, s. 212-19); Wilson, kendisine Lansing tarafından iletilen müzekkereye "bunlardan [yani önerilerden] sadece bazı pratik ayrıntılar konusunda ayrı düşüyorum" notunu düşmüş; ama buradan bir şey çıkmamış (*Foreign Relations of the United States: The Lansing Papers, 1914-1920*, c. II (1940), s. 365-72).

29. R. Labry, *Une Législation Communiste* (1920), s. 168-72'de Lomov'un raporunun tamamı çevrilmiştir; *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 12, 1918, s. 27. 4 Şubat 1919'de İtilaf Devletleri'ne gönderilen, Prinkipo davetinin kabul edildiği müzekkerede hem yabancılara imtiyazlar tanımaya hem de dış borçları tanımaya hazır olunduğu belirtilmiştir (bkz. s. 110-1)

30. Çoğunluğu dönemin gazeteleri olan, bu olayla ilgili kaynaklar şurada alıntılanır: G. Gerschuni, *Die Konzessionspolitik Sowjetrusslands* (1927), s. 33-7; projenin sağlam bir finansal desteğe sahip olup olmadığı belli değildir.

tecrit edilmişliğinin artmasıyla, savaş komünizminin kapitalist yöntem ve usullere gittikçe daha fazla antipatiyle yaklaşmasıyla birlikte,[31] imtiyazlar tanıma önerisi, hiçbir zaman resmen terk edilmese de, tavsatılmasına izin verildi. Bu öneri, ancak 1920 yazının sonlarında Lomov'un yazdığı ve manidar bir biçimde New York'ta çıkan Sovyet dergisinde çevirisi yayımlanan bir yazıyla birlikte tekrar gündeme geldi.[32]

1920 sonbaharında Vanderlip adlı bir Amerikalı gezgin Moskova'ya ulaştığında durum böyleydi. Vanderlip maden mühendisiydi ve yirmi yıl kadar önce bir arkadaşıyla beraber Kuzey Sakhalin ve Kamçatka'da yolculuğa çıkıp altın aramış, ama başarılı olamamıştı.[33] Anlaşılan, aslında hiçbir bağlantısının olmadığı, kendisiyle aynı adı taşıyan bir bankerle karıştırılmış, o da bu hatayı düzeltmemiştir.[34] Ama 1920'de Moskova'da çok az sayıda Amerikalı vardı ve bütün Amerikalı işadamlarının adı da milyonere çıkmıştı. Vanderlip hemen son derece önemli ve nüfuzlu bir şahsiyet olarak kabul edildi. Farazi serveti ve statüsü, söylediklerine kulak kesilinmesini garanti ediyordu. Lenin'e göre, Vanderlip, başta petrol ve neftyağı olmak üzere sahip olduğu maden kaynakları Amerika'nın çok yakında Japonlarla yapacağı savaşta paha biçilmez bir değer taşıyacak olan Kamçatka'yı kiralama önerisiyle gelmiş ve bu öneriyi "Amerikan *kulak*'ının o açık sözlülüğü, kinizmi ve kabalığı" ile ifade etmişti. Vanderlip'in açıklamasına bakılırsa, "partimiz"in, yani Cumhuriyetçiler'in yakında yapılacak başkanlık seçimini kazanmaları bekleniyordu ve Kamçatka'nın kiraya verilmesi öyle bir coşku yaratırdı ki Sovyet Hükümeti kesin tanınırdı.[35] O zamana kadar Kamçatka'ya doğal olarak Uzak Doğu

31. *Narodnoe Kozyaistvo*, No.7, 1919, s. 32'de yayımlanan bir yazıda yabancılara ancak doğrudan doğruya devlet ya da belediye otoriteleri tarafından işletilmeleri kaçınılmaz olan ve bu yüzden de üzerlerinde tam bir kamu kontrolünün teminat altına alınacağı inşaat projeleri (demiryolları, kanallar, elektrik santralleri vs.) için imtiyazlar verilmesi gerektiği ileri sürülüyordu.

32. *Soviet Russia* (New York), 11 Eylül 1920, s. 254-358; yazının çeviride belirtilmeyen özgün kaynağı bulunamadı.

33. W. B. Vanderlip ve H. B. Hulbert, *In Search of Siberian Klondyke* (New York, 1903)'de bu yolculuk anlatılır.

34. Vanderlip'le Moskova'ya gidişinden önce görüşmüş olan bir Dışişleri Bakanlığı memurunun raporuna göre, Vanderlip Kaliforniya'daki bir şirket grubunu temsil ediyormuş, ama grubun ilgisi, Amerikan ve Sovyet hükümetleri arasında "bağlayıcı bir anlaşma" yapılmasına bağlıymış (National Archives of the United States, Record Group 861.602, c. V, s. 28/4).

35. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 502-3; c. XXVI, s. 6; Sovyet resmi kaynaklarına ulaşabilen L. Fischer önerilen imtiyazın değerinin 3.000.000.000 dolar olduğunu söyler (*The Soviets in the World Affairs* (1930), c. I, s. 300).

Cumhuriyeti'nin bir parçası gözüyle bakılıyordu. Ama neyse ki henüz sınır çizilmemişti. Kamçatka hızla yine Sovyet Hükümeti'ne iade edildi.[36] O sıralarda bu uzak yarımadada herhangi bir gerçek otoritenin varolduğu söylenebilirse, bu da Japonya'dan uygulanan otoriteydi. Ama bu, önerinin Sovyet Hükümeti için taşıdığı cazibeyi azaltmıyordu; zaten Sovyetler'in Sibirya'daki Japon tecavüzlerine karşı Amerika'dan destek alma yolundaki (ne kadar ufak olursa olsun) herhangi bir şansı değerlendirmemeleri olacak iş değildi. Vanderlip Moskova'dan ayrılmadan önce Lenin'le görüştü ve bir sözleşme imzalandı;[37] bu sözleşme 23 Ekim 1920'de Sovnarkom'un kabul ettiği, imtiyazlar hakkındaki kararnameye ilham veren etkenlerin en önde geleniydi. Kararnamede "Rusya'nın doğal zenginliklerinin kullanılması ve geliştirilmesi için" yabancı şirket veya kurumları devreye sokarak Rus ekonomisinin toparlanma oranının "kat be kat arttırılabileceği"ne dikkat çekiliyor ve öte yandan, "bazı Avrupa ülkelerinde, özellikle de ABD'de" hammadde kıtlığı ve sermaye fazlası olduğu belirtiliyordu: Bu da yabancı sermayeye imtiyazlar tanıması için Sovyet Hükümeti'ne daha şimdiden somut önerilerde bulunulmasına yol açmıştı. Sağlam ve güvenilir yabancı şirketlere bu tür imtiyazlar tanınabilirdi. Söz konusu şirketler karşılık olarak imtiyaz tanınan girişimin ürünlerinin belli bir oranını alacak ve bunları ihraç etme hakkına sahip olacaklardı. Yeterli bir kâr elde edilebilmesi için yeterli sürede imtiyazlar sağlanacak, kamulaştırma ve müsadereye karşı da garantiler verilecekti. Sovyet iş kanununun gerektirdiği koşullarda Sovyet işçileri istihdam edilebilirdi. Kararnameye, yabancı kapitalistlere verilebilecek imtiyazları içeren yetmiş iki maddelik bir liste eklendi: Bunlar Kuzey Rusya ve Sibirya'daki kereste imtiyazları, Sibirya'daki madencilik imtiyazları ve güneydoğu Rusya'daki tarım imtiyazlarından oluşuyordu.[38]

NEP'i dış politika alanında önceleyen ve birçok sadık parti üyesi tarafından kuşkuyla karşılanan[39] kararname hemen bir sonuç doğurmadı.

36. Sınırı çizen anlaşma Moskova'da 15 Aralık 1920'de imzalandı (*RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçik Dogovorov*, c. II (1921), No. 53, s. 78-9).

37. Sözleşme, Sovyet tarafı adına Vesenka'nın başkanı sıfatıyla Rikov tarafından imzalandı (*Trudi IV Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1921), s. 57); anlaşılan metin hiç basılmamış.

38. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 91, 481. madde.

39. Özellikle sendikalarda güçlü olan muhalefet 1921 Mayısı'nda yapılan dördüncü Tüm Rusya Sendikaları Kongresi'nde dile getirildi; kongrede kürsüye konuyla ilgili en az 150 araştırma önergesi sunuldu (*Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), 61). Sovyet işçilerinin yabancı imtiyaz sahipleri tarafından istihdam

Vanderlip anlaşmasında belirlenen ana koşul –Amerikan başkanlık seçimlerini Cumhuriyetçiler'in kazanması– çabucak gerçekleşmesine rağmen, proje ilerlemedi; ilginç bir biçimde "bütün bu hikâyenin emperyalistlerin politikasında belli bir rol oynadığı"na kani olan Lenin, yeni seçilen başkan Harding, Vanderlip imtiyazları ile ilgili hiçbir şey bilmediği yolunda bir demeç verince, güvendiği dağlara kar yağmış gibi oldu.[40] Ama Lenin'e göre, Vanderlip anlaşması ve imtiyazlar kararnamesi, ABD' yle Japonya'yı birbirine düşürmeye yönelik akıllıca bir hamle olmaktan, hatta halihazırdaki ekonomik sıkıntıyı giderecek bir çare olmaktan öte bir anlam taşıyordu; Sovyet Rusya'nın kapitalist bir dünya ekonomisi içindeki yerinin tanınması anlamına, gelecekte kapitalist devletlerle kurulacak ilişkilerin temeli anlamına geliyordu. Bir grup partili işçiye şöyle demişti:

İmtiyazlar ile ilgili 23 Kasım kararnamesini dikkatle tekrar tekrar okursanız, dünya ekonomisinin öneminin altını çizdiğimizi göreceksiniz: Bunu kasten yapıyoruz. Bu tartışılmaz ölçüde doğru bir bakış açısıdır. Dünya ekonomisinin restore edilebilmesi için Rus hammaddelerinden yararlanmak şarttır... [Vanderlip] Rusya'ya güvenmek gerektiğini söylüyor. Ve şimdi Rusya bütün dünyanın önüne çıkıp şunu ilan ediyor: Bizler dünya ekonomisinin restorasyonunu üzerimize alıyoruz – planımız budur.[41]

edilmesinden şaibeli bir durum çıkabileceği en baştan beri belliydi; Radek'in 1918 Mayısı'nda belirttiği gibi, "gelecekte Rus topraklarında iki ayrı hukuk, Sovyet girişimlerinde çalışan özgür işçiler için ayrı ve yabancı sermayenin girişimlerinde çalışan köleler için ayrı hukuk olmamalıdır" (*Trudi I Vserossiiskogo S"ezd Sovetov Narodnogo Kozyaistva* 1918, s. 22). Stepanov'un *Russische Korrespondenz*, c. II, I, No. 1-2 (Ocak-Şubat 1921), s. 68-87'de yayımlanan ve imtiyaz politikasını savunan uzun yarı-resmi yazısı şu kabulle başlıyordu: "Yabancı kapitalistlere imtiyazlar tanıma sorunu parti çevrelerinde huzursuzluk yaratıyor"; aynı yazınının *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 16 (31 Mart 1921), col. 3515-22'de yayımlanan versiyonunda bu cümle yoktu, onun yerine sadece burjuvazinin kararnameden duyduğu "heyecan"dan bahsediliyordu.

40. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 505. Sovyet Rusya'nın ilk milyoner ziyaretçisi Vanderlip efsanesi uzun süre devam etti: Lenin'in eserlerinin ikinci basımının biyografik endeksi ziyaretçiyi banker ve sanayici F. A. Vanderlip olarak göstermeyi sürdürür (*a.g.e.*, c. XXV, s. 652; Lenin de F. A. Vanderlip'in *What Happened to Europe* kitabından bahsederek aynı hatayı yapar, *a.g.e.*, c. XXV, s. 502). L. Reisner, *Sobranie, Soçinenii* (1928), c. I, s. 214-18'de ve hatta daha sonraları bu yazının *Oktober* (1930), s. 287-93'te yayımlanan Almanca çevrisinde imtiyazlar için Lenin'e yalvaran ve terslenmeye kulak asmayan çok güçlü Amerikan milyonerinden dem vuran izlenimci bir eskiz görülür; buna göre, Vanderlip Moskova'dan, yazarın onunla karşılaştığı Afganistan'a gitmiş. 1921 Martı'nın başlarında dönerken de Moskova üzerinden geçmiş (bkz. aşağıda s. 319).

41. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 507. Birkaç hafta sonra Lenin bu fikri daha da geliştirdi: "Traktörlerle geliştirilebilecek yüz binlerce çiftliğimiz var, sizin traktörleriniz, petrolünüz ve eğitimli tamircileriniz var; biz bütün halklara ki bunlara kapitalist ülkelerin halkları da dahildir, ulusal ekonomimizi restore etmeyi ve bütün halkları açlıktan kurtarmayı

Bu uzun vadeli bir görüştü; Lenin daha sonraki tarihlerde aynı argümanı etkili bir biçimde kullanacaktı. Ama o an için, Sovyet ekonomik politikasına hâlâ savaş komünizminin yön verdiği bir ortamda, yeni yaklaşım vakitsizdi ve imtiyazlar kararnamesi çok erken çıkarılmıştı. Altı ay sonra Lenin yabancı kapitalistlerden yeterince ciddi hiçbir öneri gelmediği için tek bir imtiyaz bile tanınmadığını itiraf etmek zorunda kaldı.[42]

Sovyet-Polonya savaşında durumun tersine dönmesi ve Kamenev'e karşı başlatılan kampanya,[43] Londra'da yapılan İngiliz-Sovyet ticaret müzakerelerinin kesilmesini 1920 sonbaharının ortalarına kadar uzatırken, Krasin arada geçen siyasi ilişkisizlik ve resmi aylaklık dönemini bütünüyle boşa harcamadı. Hemen İngiltere'nin sanayi çevrelerini yoklamaya başladı, Sovyet hiyerarşisinde önemli bir konum işgal etmiş tek büyük işadamı olmasının getirdiği avantajlardan yararlanabiliyordu. Resmi müzakerelerin askıya alındığı o ölü dönemde, Krasin çok sayıda İngiliz şirketi ile muvakkat görüşmeler yaptı. Bizzat kendisi üç örnek zikreder – 500 otomobil arzı için Slough mühendislik şirketiyle, "İngiltere'yle ticaret yapacak bir İngiliz-Rus şirketi oluşturmak" amacıyla Marconi şirketiyle ve Rus lokomotiflerinin onarılması için usule uygun bir sözleşme yapmak amacıyla Newcastle'daki Armstronglar'la görüşmeler yaptı. İşlerdeki durgunluğun ve işsizliğin gittikçe arttığı bir dönemde bu yüklü siparişler son derece cazipti. Krasin geniş bir alana ağ attı. Faaliyetlerinin sonucunda "çeşitli sanayi çevrelerinin İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Lloyd George üzerinde baskı kurduklarını" ve "müzakereler tekrar başladığında Rus heyetinin ardında İngiliz 'City'sindeki epey güçlü bir grup olduğunu" iddia ediyordu.[44] Geçen altı ayda ekonomik krizin ağırlaşması, RSFSC ile ticaretin genişlemesinin İngiltere'nin ekonomik güçlüklerini hafifletmeye yardım edeceğini savunanların ellerini güçlendirmişti kesinlikle. Bir yıl önce Rusya'dan gelecek mallar üzerinde olan vurgu, artık Rus pazarlarına kaymıştı; Krasin de etkili İngiliz şirketlerine yüklü Rus siparişleri verilmesi olasılığını ustalıkla kullandı. 1920 Ekimi'nde Londra'da bir Sovyet ticaret şirketi Arcos (Tüm Rusya Kooperatif Cemiyeti) adıyla kuruldu. Şirket kuruluşundan sonraki ilk üç ayda İngiltere'de top-

politikamızın köşe taşı haline getirmeyi öneriyoruz" (*a.g.e.*, c. XXVI, s. 20) Bir yıl sonra Sovyet Rusya açlığın pençesindeydi ve ABD'den yardım alıyordu.

42. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 390. 43. Bkz. yukarıda s. 260-1.

44. L. B. Krasin, *Voprosi Vineşnei Torgovli* (1928), s. 279-80; bu kitap, Krasin'in o sıralarda yazdığı bir başka yazıyla (bkz. yukarıda s. 158, not 50) birlikte müzakerelerle ilgili en iyi kaynaktır.

lam değeri yaklaşık 2.000.000 poundu bulan mal siparişi verdi.[45]

1920 Kasımı'nda resmi müzakerelerin yolu bir kez daha açıldı. Sovyetler'in Ekim'de Polonya'yla imzaladığı ateşkesten birkaç hafta sonra Wrangel karşısında tam bir zafer kazanıldı. İngiliz politikası, Polonya'ya yönelik tehdit yüzünden alarma geçmiş olsa da, Polonya'nın Doğu Avrupa'da Fransa himayesinde giriştiği askeri maceralara hiçbir zaman olumlu bakmamıştı ve pek etkileyici bir şahsiyet sayılamayacak olan Wrangel, İngiliz askeri ve Muhafazakâr çevrelerinde bile, bir zamanlar Denikin ve Kolçak için duyulan heyecanı yaratmayı başaramamıştı. İngiliz Hükümeti, Ağustos ayında Wrangel'in hükümetini tanıyan Fransa'yı izlemeyi reddetti ve iki ay sonra Wrangel'in orduları geri çekilmeye başladığında, hâlâ Karadeniz'de bulunan İngiliz kuvvetleri Fransızlara kurtarma işinde yardımcı olmaya yanaşmadı.[46] Geçen Mayıs'ta Krasin'i Londra'ya getiren Lloyd George politikası yine su yüzüne çıkıyordu. Krasin'in 6 Kasım 1920'de Curzon'a yazdığı, bitmez tükenmez ertelemeleri protesto eden notla hareket tekrar başladı.[47] 18 Kasım 1920'de Lloyd George Avam Kamarası'na, Kabine'nin Sovyet heyetine gönderilmek üzere bir taslak geliştirmiş olduğunu söyledi; taslak on gün sonra Krasin'e iletildi. O andan sonra makul bir hızla ilerleyen tartışmalar, ticaretle ilgili fiili meselelerden çok daha fazla, anlaşmanın, Sovyet Hükümeti'nin özellikle Asya halkları arasında İngiliz İmparatorluğu aleyhinde propaganda yapmaktan kaçınmasıyla ilgili ek koşullarından biri etrafında döndü. Bir noktada İngiliz Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin İngiliz aleyhtarı propagandadan uzak durma taahhüdünde bulunacağı bölgeler arasına Küçük Asya ile Kafkaslar'ı da katmayı istedi, ama en sonunda "Hindistan ve bağımsız Afganistan devleti" hariç "Asya halkları"nı tek tek zikretmekten vazgeçmeyi kabul etti. Sovyet tarafı için başlıca iki güçlük İngiltere'nin ithal ettiği Sovyet mallarının eski sahiplerinin dava açmaları tehlikesi ve altın ablukası denen sorundu. Sovyet heyeti İngiltere'deki Sovyet mallarını eskiden bunların sahibi olduklarını iddia edebilecek kişilere karşı koruyacak yasalar çıkarılmasını istedi, ama onlara, İngiliz Hükümeti'nin anlaşmanın imzalanmasının Sovyet Hükümeti'nin *de facto* tanınması demek olacağı şeklindeki beyanının, bu tür iddialara karşı etkili bir önlem oluş-

45. *Russian Information and Review*, No. 1, 1 Ekim 1921, s. 19.

46. Narkomindel'in dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne verdiği yıllık raporda da dikkat çekilen bu ayrıntı anlaşılan Moskova'da bir etki yaratmıştı (*Godovoy Otçet NKIDkIX S"ezdu Sovetov* (1921), s. 4).

47. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 70-2.

turmasının beklenebileceği teminatı verildi; mahkemeler aksi yönde kararlar aldıkları takdirde, İngiliz Hükümeti güçlüğü çözmenin başka yollarını bulmayı taahhüt ediyordu.[48] Altın ablukası konusunda ise, İngiliz yetkililer, belli formalitelere tabi olmak şartıyla, Sovyet altınını tam değeri üzerinden almayı kabul ettiler.[49] 1920 Aralığı'nda Lenin anlaşmaya varmakta yaşanan gecikmeyi "İngiliz burjuvazisinin gerici kesimlerine ve resmi askeri kliğe" bağladı ve Sovyet politikasının "İngiltere'ye azami imtiyazlar tanıma çizgisinde ilerlediğini" ilan etti.[50] Bu çabalar en nihayet başarıya ulaştı. 16 Mart 1921'de anlaşma Londra'da Krasin ve İngiliz Maliye Bakanı Horne tarafından imzalandı.[51] Anlaşmanın önkoşullarından biri, düşmanca propagandalara karşı o zamana kadar geliştirilmiş en incelikli şarttı:

İki taraf da birbirlerine karşı düşmanca eylem ya da taahhütlere girmekten ve kendi sınırları dışında sırasıyla İngiliz İmparatorluğu'nun veya Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin kurumlarına karşı dolaylı ya da dolaysız olarak resmi propaganda faaliyeti yapmaktan kaçınacaklardır; daha özelde Rus Sovyet Hükümeti, özellikle Hindistan'da ve bağımsız Afganistan devletinde, Asya'daki halklardan herhangi birini İngiliz çıkarlarına veya İngiliz İmparatorluğuna karşı herhangi bir düşmanca eyleme girmesi için teşvik etmeye yönelik askeri, diplomatik ya da başka türlü bir eylem veya propagandada bulunma girişimlerinden kaçınacaktır. İngiliz Hükümeti de eski Rus İmparatorluğu'nun bir parçası iken artık bağımsız olan ülkeler konusunda Rus Sovyet Hükümeti'ne benzer bir taahhütte bulunmaktadır.

İngiltere Rusya'dan gelen veya ithal edilen altın, fon, tahvil ya da malları müsadere etmeyeceğine ya da sahiplenmeyeceğine söz veriyordu: Herhangi bir mahkeme böyle bir müsadere emri verecek olursa, Sovyet Hükümeti anlaşmayı sona erdirebilirdi. Sovyet Hükümeti "Rusya'ya mal veya hizmet tedarik etmiş oldukları halde, karşılığında para alamamış

48. L. B. Krasin, *Voprosi Vineşnei Torgovli* (1928), s. 280-81. Anlaşmanın imzalanmasından sonra, Lloyd George Avam Kamarası'nda, anlaşmanın Sovyet Hükümeti'ni "Rusya'nın *de facto* hükümeti" olarak tanıdığını, "zaten buna da şüphe olmadığını" söyledi (*House of Commons: 5th Series*, c. CXXXIX, s. 2506); daha sonra mahkemeler de Sovyet mallarına gereken korumayı sağladılar.

49. ABD de 18 Aralık 1920'de Rus altınıyla yapılan işlemler üzerindeki bütün kısıtlamaları kaldırarak hemen İngiltere'yi takip etti (*Foreign Relations of the United States, 1920*, c. III (1936), s. 724.)

50. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 12-13.

51. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçik Dogovorov*, c. II (1921), No. 45, s. 18-23; *Trade Agreement between his Britannic Majesty's Government and the Government of the Russian Socialist Federal Soviet Republic*, Cmd 1207 (1921): Anlaşma yalnızca İngilizce olarak imzalandı, ama yapılacak olan Rusça çeviri de İngilizce metinle aynı ölçüde geçerli kabul edilecekti.

özel şirketlere tazminat ödeme" sorumluluğunu ilkesel olarak kabul ediyordu; bu tür hak taleplerinin çözüme bağlanması ileride yapılacak bir anlaşmaya havale edildi. Aralarında usule uygun diplomatik ilişkiler olmadığı için iki taraf da öbüründen resmi bir temsilci kabul edecekti. Anlaşmanın imzalanmasıyla aynı anda, Krasin'e "Sovyet Hükümeti'nin Hindistan ve Afganistan'da yürüttüğü, anlaşma hükümleriyle bağdaşmayan faaliyetler"e dair bir dizi ayrıntılı suçlama içeren, Horne imzalı bir mektup verildi. Bu mektup, İngiltere'nin anlaşmadan kazanmayı umduğu başlıca *quid pro quo*'yu hatırlatma işlevini görüyordu.[52]

İngiliz-Sovyet anlaşması, Lenin'in onuncu parti kongresinde Yeni Ekonomik Politika'nın (NEP) temeli olan, tarım ürünleri üzerine konacak ayni vergi önerisini getirmesinden tam bir hafta sonra imzalandı. NEP gibi bu anlaşmaya da farklı bakış açılarından ya istikrar kazanma ya da geri çekilme süreci içinde atılmış bir adım gözüyle bakılabilirdi. Bir yıl sonra IKKI'nın aldığı bir kararda, NEP "proleter devletini uluslararası ilişkiler zincirine dahil etme görevine bulunan çözümün ifadesi" olarak savunulmuştur.[53] Bu sözleri, 16 Mart 1921 tarihli İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasının amacını tarif etmek için kullanmak daha uygun düşerdi. İngiliz-Sovyet ticaret anlaşması, Çiçerin'in tabiriyle, "Sovyet dış politikasında bir dönüm noktası"ydı, NEP'in ülke politikasında bir dönüm noktası olmasıyla aynı şekilde ve aynı nedenlerle. Kanaatkârlık politikasını gerektiren ve uzun vadeli düşünmeye zaman bırakmayan iç savaşın aciliyeti bitmişti; ülke ümitsiz denecek ölçüde müşkül bir vaziyetteydi: Yeniden inşaya ihtiyaç vardı ve görünüşte devrimci ilkelerden taviz verme pahasına bile olsa, sadece köylüye değil, yabancı kapitalist dünyaya da imtiyazlar tanınması gerekiyordu. Anlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra Lenin bir yıl önce kullandığı bir metafora geri döndü:

> Peş peşe pencereler açmamız önemlidir... Bu anlaşma sayesinde kesinlikle bir pencere açmış olduk.[54]

Kapitalist ülkelerle barışçı işbirliği yoluyla ekonomiyi yeniden inşa etmeye yönelik o elzem "nefes alma" politikasında bir başlangıç yapılmıştı.

52. Mektup 17 Mart 1921 tarihli *The Times*'da yayımlandı, ama resmen hiç yayımlanmamış gibi görünüyor: Mektubun Rusça versiyonu *Anglo-Sovetskie Otnoşeniya, 1917-1927* (1927), s. 8-11'dedir.

53. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 272.

54. *Leninskii Sbornik*, c. XX (1932): I. Mayski, *Vineşnaya Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 103'te anlaşma "dünya siyaseti arenasına açılan bir kapı" olarak adlandırılır.

Sovyet Hükümeti'nin doğu politikalarında da tam tamına aynı anda aynı sonuca ulaşıldı. Batıda olduğu gibi doğuda da, 1920 sonbaharı dünya devriminin Sovyet dış politikasının itici gücü, Komintern'in de bu devrimin başlıca aracı olarak çok öne çıktığı dönemlerdi ve bunun ardından belli bir tepki geldi. Moskova'nın, ulusal ve sosyalist devrim süreçleri yoluyla, doğunun ezilen kitlelerinin kurtarıcısı olduğu fikrinden vazgeçilmedi. Ama bu fikir, Moskova'nın insanlığın devrimci özlemlerinin savunucusu ve ambarı olarak kalmakla birlikte, bu arada kapitalist dünyanın büyük devletleri arasındaki yerini almak zorunda olan bir hükümetin merkezi olduğu fikrinin yanında ikincilleşmeye başladı. Bakû kongresinde bu yaklaşan değişimin semptomları görülmemiş değildi ve 1920-21 kışında devrim ihtimallerinin zayıflamasıyla birlikte bu değişim güç kazandı. Ülke meselelerinde Yeni Ekonomi Politikası'na, Avrupa meselelerinde ise İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasına yol açmış olan güçler neredeyse aynı sıralarda doğu ülkeleriyle –26 Şubat 1921'de İran'la, 28 Şubat'ta Afganistan'la ve 16 Mart'ta Türkiye'yle– yapılan bir dizi anlaşmayla zirveye çıktı. Moskova ile dış dünya arasındaki ilişkilerin ağırlıkla bir hükümet temeline oturtulması sürecinin daha ileri bir aşamasıydı bu.

Sovyetler'in Afganlar'la ilişkileri bunlar arasında en az karmaşık olanıydı, çünkü orada komünist bir hareket olmadığı gibi, olacağı da yoktu ve Moskova ulusal hükümete başka hiçbir şey düşünmek durumunda kalmadan destek verebiliyordu. 1920'nin başlarında öldürülen Bravin'in yerine Sovyet temsilcisi olarak Surits Kâbil'e geldi. Daha önemlisi, tıpkı Talat ve Enver gibi, 1918'deki yenilgiden sonra Almanya'ya sığınmış ve sonraları yolu Moskova'ya düşmüş Jön Türk liderlerinden biri olan Cemal Paşa, Kral Amanullah tarafından siyasi danışman sıfatıyla Kâbil'e davet edildi – bu adım muhtemelen Sovyetler'in teşvikiyle atılmıştı.[55] Her halükârda bu gelişme, Sovyet Hükümeti'nin Asya'da anti-emperyalist bir Müslüman bloğu oluşturma hevesleriyle gayet uyumluydu; Cemal Paşa da Afganlar'ın Moskova karşısında duydukları şüpheleri gidermekte önemli bir rol oynamış gibi görünüyor.[56] İngilizlerin, Afganistan'daki

55. *Diplomatiçeskii Slovar*, c. I (1948), s. 554, Cemal Paşa maddesi; L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. I, s. 385'te, "Cemal Paşa'nın dikkatini Kâbil'e Moskova'nın yönelttiği" söylenir. Cemal Paşa'nın 1920 Ekimi'nde Kâbil'e törenle gelişi *Novyi Vostok*, c. II (1922), s. 292-4'te anlatılır.

56. Amanullah'ın 1920 Aralığı'nda Lenin'e yolladığı bir mektubun şu pasajı içerdiği söylenir: "Cemal Paşa Hazretleri bize, Sovyet cumhuriyetinin bütün doğu dünyasının kurtuluşuyla ilgili bütün asil fikirlerini ve niyetlerini ve bu hükümetin Türk Hükümeti ile bir ittifak

Sovyet faaliyetlerinden ve Hindistan'ın İngiliz egemenliği altındaki bölgelerinin saldırıya açık sınırlarına yönelik tehditlerinden duydukları kaygılar o sıralarda iyice artmıştı. Öte yandan Sovyet-Afgan ilişkileri de sıkıntısız sayılmazdı. 1920 Eylülü'nde, tahtından indirilip başkentinden Bolşevikler'in desteklediği bir "genç Buhara" hareketi[57] tarafından kovulan Buhara emiri, Afgan Hükümeti'nin konuğu olarak Kâbil'e sığınınca Moskova'da kaçınılmaz olarak bir huzursuzluk yaşandı.[58] Bu mesele ve Afganlar'ın Doğu Türkistan'daki Sovyet toprakları üzerinde güttüğü iddia edilen planlardan kaynaklanan başka meseleler yüzünden yaşanan sürtüşmeler, taslak metninin 1920 Eylülü'nde kabul edildiği söylenen Sovyet-Afgan anlaşmasının imzalanmasını geciktirmiş gibi görünüyor.[59] 1921 Ocağı'nda Cemal Paşa Berlin'i ziyaret etmek üzere ayrıldığı Kâbil'e bir daha hiç dönemedi (dönüş yolunda bir Ermeni tarafından Tiflis'te öldürüldü) ve aynı ay Kâbil'e yeni ve aktif bir İngiliz elçi geldi. Bu gelişmenin İngiliz baskısının canlanmasını önceden haber vermiş ve Afgan Hükümeti'ni de bir karşı-ağırlık bulmanın aciliyetine ikna etmiş olduğu söylenebilir; aynı zamanda bu gelişme Moskova'da gittikçe güçlenen bir arzuyla, Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da Sovyet ilişkilerine istikrar kazandırma arzusuyla da örtüşüyordu. 28 Şubat 1921'de Sovyet-Afgan anlaşması Moskova'da imzalandı,[60] bunun hemen ardından, ertesi gün de –yine Moskova'da– bir Türk-Afgan ittifak anlaşması imzalandı.[61]

Sovyet-Afgan anlaşması iki ülke arasında resmi diplomatik ilişkiler kuruyor ve böylece Afganistan'ın bağımsız bir devlet statüsüne sahip olduğunu açıkça onaylıyordu. Ayrıca Afganistan'ın RSFSC'de yedi, RSFSC'

kurduğunu anlattı" (*Asie Française*, Kasım 1921, s. 421); L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. I, s. 385'e göre "Afganistan anayasası büyük ölçüde Cemal Paşa'nın eseriydi" ve yine "Afgan ordusunun organizasyonuna da yardım etmişti". *Novyi Vosto*k, c. II (1922), s. 294'te bir yazar şöyle der: "RSFSC ile Ankara arasındaki dostane ilişkiler RSFSC'nin Kâbil'deki politikasının başarılı olmasına kısmen yardımcı olmuştur."

57. Bkz. c. 1, s. 307-8.

58. *Revue du Monde Musulman*, c. LI (1922), s. 221, 226.

59. I. Mayski, *Vineşnaya Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 145; *Diplomatiçeskii Slovar*, c. II (1950), s. 694, Sovetsko-Afganskie Dogovory i Soglaşeniya maddesi.

60. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçik Dogovorov*, c. II (1921), No. 44, s. 15-17.

61. Türk-Afgan anlaşması ilginç bir belgedir. "İki kardeş ülke ve millet" arasındaki "asırlık ahlaki birlik ve tabii ittifak"tan bahseder ve bir yerde de Allah'ın takdirinden dem vurur, ama esasen iki ülke arasında "herhangi bir emperyalist devletin" iki ülkeden birine saldırması ihtimaline karşı imzalanan bir karşılıklı yardım mukavelesidir; Türkiye "Afganistan'a askeri bakımdan yardımcı olma ve öğretmenlerle subaylar gönderme" sözü verir. İki taraf da "Hive ve Buhara devletlerinin bağımsızlığını tanır" (*British and Foreign State Papers*, c. CXVIII (1926), s. 10-11).

nin de Afganistan'da beş konsolosluğu olacaktı. Taraflar "doğu halklarının kurtuluşu" konusunda fikir birliği içinde olduklarını beyan ettiler ve Sovyet Rusya, Afganistan'ın on dokuzuncu yüzyılda baskı altında Rusya'ya veya Buhara'ya bıraktığı toprakları, yapılacak plebisitten de bu yönde bir oy çıkarsa Afganistan'a geri vermeyi vaat etti. Teknik ve finansal yardım sözleri de verildi. Afganlar'ın bakış açısından anlaşma uluslararası ilişkilerde resmi bağımsızlık yolunda kaydedilen dikkate değer bir ilerlemeydi ve ileride İngiltere ile yapacağı pazarlıklarda Afgan Hükümeti'nin elini güçlendirecek şekilde düzenlenmişti. Sovyetler'in bakış açısından, Orta Asya'da Sovyet iktidarı ve prestijinin tanınmasının bir sonraki aşamasına karşılık geliyor ve İngiltere'ye karşı saldırı ve savunma eylemlerine girişmek için yeni fırsatlar sunuyordu. İngiliz Hükümeti, Doğu Afganistan'da açılması önerilen Sovyet konsolosluklarının İngiliz aleyhtarı propaganda yapmak dışında bir işlevi olamayacağını düşünüyor; anlaşmanın yazılı olmayan maddelerinden birinin, Afganistan üzerinden Hindu kabilelerine silah nakliyatı yapılmasına izin verdiğinden şüpheleniyor ve bütün bu olup bitenlere "Afganistan üzerinden Hindistan'ın barışına yönelik saldırılar için zemin hazırlama" girişimi gözüyle bakıyordu.[62] Bu suçlamalardan bazıları yanlış ya da abartılı olsa ve Sovyet politikasının gündeminde Hindistan'a karşı örgütlü bir kampanya düzenlemek bulunmasa bile, bu politikanın esası, o sıralarda İngiliz emperyalizmini kınamak ve Asya topraklarında İngiliz otoritesinin tesis edilmiş olduğu her yerde sorun çıkarmaktı. Bütün bunlarda önemli olan, dünya devrimi propagandasının genişletilmesi değil, Sovyet Rusya'nın, Çarlık Rusyası'nın oynadığı geleneksel, Orta Asya'da İngiltere'nin başlıca rakibi olma rolünü devralmasıydı.

İran'daki olaylar aynı uzlaşma ve tahkim yolu üzerinde ama daha yavaş ve kesintili olarak gelişiyordu. Sovyet politikasının 1920 yazındaki tereddüdü[63] hemen kaybolmadı. Ne idüğü belirsiz Küçük Han Gilan'da Sovyetler'den destek almayı sürdürdü. Yine de, 1920 yazında Moskova ile Tahran arasında *rapprochement* politikası ağırlık kazanmaya başladı.[64] İran Komünist Partisi'nin zaten pek ciddi olmayan faaliyetleri diz-

62. Horne'un Krasin'e yazdığı 16 Mart 1921 tarihli mektup (bkz. yukarıda s. 271); mektup yazıldığı sırada anlaşmanın metni henüz Londra'da bilinmiyordu.

63. Bkz. yukarıda s. 230-1.

64. Martçenko 1920 sonbaharında, Bolşevikler'in "Küçük Han aleyhtarı bir çizgi benimsedikleri"ni ve "ona savaş açtıkları"nı kaydediyordu (*Revue du Monde Musulman*, c. LII (1922), s. 105.

ginlendi. Partinin merkez komitesi, 22 Ekim 1920'de İran'da devrimin ancak burjuvazinin gelişimi tamamlandıktan sonra mümkün olduğunu beyan etmeye ikna edildi;[65] bu da yabancı kapitalistleri defedip yerlerine geçmeyi uman, yükselişteki İran burjuvazisi ile bir ittifakın yolunu açtı. Birkaç gün sonra, bir Sovyet-İran anlaşmasının müzakerelerini başlatmak üzere Moskova'ya bir İran heyeti geldi. Bu müzakereler kış boyu sürdü. Gilan sorunu en ciddi engel olarak ortaya çıktı ve Karahan 22 Ocak 1921'de Sovyet birliklerinin ancak ve ancak İngiliz birlikleri İran toprağını terk ettikleri zaman çekileceğini ilan etti.[66] 1921 Şubatı'nda Tahran'da yapılan bir darbeyle iktidara, Türk Mustafa Kemal ile Afgan Amanullah'ın İranlı muadili Rıza Han geldi; Rıza Han kısa sürede eski rejimin kalıntılarına karşı radikal ilkeler uygulayan, ama sosyalizm ya da komünizmle en ufak bir ilgisi bulunan her şeye kesinlikle karşı olan ve ülkedeki komünistlere amansızca zulmeden milliyetçi bir diktatör olduğunu gösterdi. Darbe yüzünden, o sıralarda zirve noktasına çıkmış olan Moskova'daki müzakereleri değiştirecek bir şey olmadı. Sovyet-İran anlaşması 26 Şubat 1921'de imzalandı.[67]

Sovyet-İran anlaşması o sıralarda doğu ülkeleriyle imzalanan üç anlaşmanın en ayrıntılı olanıydı – bu da İran'ın Sovyet Rusya'nın dış ilişkilerinde ne denli önemli bir yer tuttuğunu gösteriyordu. Anlaşmanın önemli bir kısmını eski beyanların özetlenmesi işgal ediyordu. Sovyet Hükümeti "İran ulusunun haklarının zararına" olan daha önce imzalanmış bütün anlaşmaları hükümsüz ilan etti; "Çarlık rejiminin Asya ülkeleriyle ilgili olarak, söz konusu ülkelerin arzusu hilafına ve Avrupa Devletleri ile anlaşmalara varmaktan ibaret olan ve onların bağımsızlıklarını garanti altına alma bahanesiyle, anlaşma konusu ülkeyi ele geçirmekle sona eren eski politikası"nı "onaylamadığını ve nefretle kınadığını" ifade etti; Çar hükümetinin İran toprakları üzerindeki bütün ayrıcalık, imtiyaz ve mülklerinden, bunların İran halkının mülkü olarak kalması ve başka herhangi bir yabancı devlete aktarılmaması gerektiği anlayışıyla, feragat ettiğini tekrar duyurdu. İran'ın çıkarlarının ve gururunun bu şekilde tatmin edilmesi karşılığında, Sovyet Hükümeti'ne tek bir özel hak tanınıyordu.

65. Bu karar Çiçerin tarafından 6 Kasım 1921'de *İzvestiya*'da yayımlanan bir yazıda ve kaynak gösterilmeden, *Revue du Monde Musulman*, c. LII (1922), s. 105'te alıntılandı.

66. *A.g.e.*, c. LII (1922), s. 106; İran Hükümeti'nin, 1920 Kasımı'nda Tahran'a Sovyet temsilcisi olarak atandığı duyurulan Rothstein'ı, bu mesele halledilene kadar kabul etmediği anlaşılıyor.

67. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçik Dogovorov*, c. II (1921), No. 49, s. 36-41.

Üçüncü bir devlet silahlı kuvvetleriyle İran topraklarına saldırdığı ya da orada "Rusya'ya saldırmak üzere bir eylem merkezi" yaratmaya çalıştığı ve İran Hükümeti de tehlikeyi savuşturacak kadar güçlü olmadığı takdirde, Sovyet Hükümeti savunma amacıyla İran'a Sovyet birliklerini getirme hakkına sahip olacaktı. Bu madde düpedüz İngiltere'yi hedef aldığı için, İran Hükümeti'ne o kadar da nahoş gelmemiş olabilir: Yirmi iki yıl sonra Almanya'ya karşı bu maddeye dayanarak harekete geçildi. 26 Şubat 1921 tarihli anlaşma, bütün güçlükleri çözmese de, Sovyet-İran ilişkilerini yeni bir zemine oturttu. Ertesi ay İran Komünist Partisi'nin, güvenli bir yer olan Bakû'ye yerleşmiş olan merkez komitesi, yerel parti komitelerini hem "İngiliz sömürge emperyalizmine" hem de Şah hükümetine karşı mücadeleye çağırdı.[68] Ama yerli İran komünizmiyle veya Küçük Han'ınki gibi ayrılıkçı hareketlerle "plansız bir biçimde ve yerel koşullar ve imkânları dikkate almaksızın" oynamaya yönelik "deneyler"[69] artık terk edilip İran Hükümeti'yle ilişkiler pekiştirildi. 1921 Nisanı'nda Rothstein'ın Sovyet temsilcisi sıfatıyla Tahran'a gelişi[70] ile birlikte yeni ve aktif bir Sovyet diplomasisi dönemi başladı.

Türkiye'deki gelişmeler Afganistan ya da İran'dakilerden daha karmaşıktı, ama hemen hemen aynı zamanda aynı anlaşma-imzalama noktasına ulaştı. Bakû'de Enver'le yaşanan olay, başka ne gibi içerimleri olursa olsun, Sovyet Hükümeti'nin Enver'le değil Kemal'le dostluk kurmayı Türk politikasının köşe taşı haline getirme kararı almasını sağladı. Ama hâlâ yapılması gereken çok şey vardı. Moskova ile Ankara arasında istikrarlı ilişkiler kurulmasının ilk koşulu, ikisi arasında doğrudan kara irtibatının önünde hâlâ engel oluşturan küçük Transkafkasya cumhuriyetlerinin –batının askeri müdahalelerinin istenmeyen ürünlerinin– belirsiz statüsüne son vermekti. Azerbaycan'ın 1920 Nisanı'nda belirlenmiş olan kaderi[71] bir prototip işlevini gördü. 26 Eylül 1920'de Türk Hükümeti, dünyaya, Müslüman halka yaptıkları mezalimi sona erdirmek için Ermeni Hükümeti'ne karşı "etkili önlemler" almak üzere olduğunu ilan etti.[72] Kemal

68. *Revue du Monde Musulman*, c. LII (1922), s. 144-56; üç ay sonra yapılan üçüncü Komintern kongresinde de İran heyeti aynı amaçları beyan etti (*Protokoll des III. Kongreses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921, s. 1003).

69. *Novyi Vostok*, c. II (1922), s. 261; bu yazı 1921'de resmen benimsenen görüşü temsil eder.

70. I. Mayski, *Vineşnaya Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 157.

71. Bkz. yukarıda s. 235-6.

72. *Écho de l'Islam*, No. 21, 1 Şubat 1921; *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin*, c. XXXVII (1934), c. II, s. 137-8'deki alıntılar; Türklerin kısa bir süre

sahip olduğu gücü hissetmeye başlamıştı ve Küçük Asya'daki otoritesini pekiştirmeye kararlıydı. Ermenilere karşı hamlenin, Kızıl Ordu'nun Güney Rusya'daki Wrangel saldırısıyla meşgul olduğu bir sırada yapılmış olması bir rastlantı olabilir. O an için Sovyet Hükümeti kendini diplomatik faaliyetlerle sınırlamak durumunda kaldı. Sovyet Hükümeti'nin Ankara'ya yeni atadığı özel elçi, ünlü Gürcü siyasetçinin kardeşi Mdivani, Ankara'ya giderken 1920 Ekimi başlarında, o sıralarda Menşevik olan Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te mola verip oradaki Ermeni Elçisi'ne, Ermeni Hükümeti'nin bu yardımı talep etmesi ve Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınırları belirlemek için Sovyet hakemliğini kabul etmeyi istediğini beyan etmesi halinde, Sovyetler'in Ermenistan'a askeri yardımda bulunabileceği önerisi getirdi. Öneri reddedildi; hatta Sovyet kaynaklarına bakılırsa, Ermeni Hükümeti o sıralarda Gürcü Hükümeti'ni Bolşevikler'e karşı ortak eyleme geçmeye davet ediyordu.[73] Bu koşullarda Türk askeri harekâtları pek etkili bir direnişle karşılaşmadı. Sovyet misyonu Tiflis'ten Erivan'a geçtiğinde, Ermeni Hükümeti zaten, Türk tarafınca kasten uzatılıyormuş gibi görünen müzakerelerde ateşkes isteğini dile getirmekteydi.[74] Moskova'da olayların gidişatından duyulan endişe artık bariz bir hal almıştı. Sovyet Hükümeti'ni "Türk saldırısı"ndan tefrik eden ve "Ermeni halkına karşı dostluk hisleri"ni ilan eden bir demeç verildi.[75] Bu arada, Sovyet misyonu Ankara'ya ulaşmıştı; misyon şefi olan Upmal, 9 Kasım 1920'de Kemalist Türkiye'deki ilk resmi Sovyet temsilcisi sıfatıyla kabul edildi.[76] Upmal'in gelişinden sonra yapılan tartışmaların seyri bilinmiyor. Ama Çiçerin'in arabuluculuk önerisini, bu kez Türk Hükümeti'ne ilettiği ve Türk taarruzuna son verilmesini rica ettiği söyleniyor.[77] 20 Kasım'da

sonra yaptıkları bir başka duyuruda "yeni Ermeni savaşının nedeni" olarak "İngiliz açgözlülüğü" gösteriliyordu (*Écho de l'Islam*, No. 20, 20 Ocak 1921).

73. Bu olayın kaynağı *Voprosi Istorii*, No. 9, 1951, s. 144-5'te aktarılan yayımlanmamış Sovyet arşivlerindedir; burada Sovyetler'in Ermenistan'a yaptıkları öneriden alıntılara yer verilir.

74. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin*, c. XXXVII (1934), c. II, s. 138-42.

75. *Voprosi Istorii*, No. 9, 1951, s. 145; Demeç Tiflis'te yayımlandı, bunun nedeni de muhtemelen, o sıralarda Taşnak yanlısı Ermenistan ile Menşevik Gürcistan'a karşı gizli bir Sovyet-Türk anlaşması imzalandığına dair, o sıralarda çok yaygınlaşan sayısız haberin kaynağının burası olmasıydı.

76. *Godovoy Otçet NKIDkIX S"ezdu Sovetov* (1921), s. 42; *İzvestiya*, 6 Kasım 1921. *Die Welt des Islams*, c. XVI (1934), s. 30'a bakılırsa, Mdivani'nin kendisi Ankara'ya ancak 1921 Şubatı'nda gelmişti.

77. *Voprosi Istorii*, No. 9, 1951, s. 146'da aktarılan yayımlanmamış Sovyet arşivleri.

Lenin endişeli bir haletiruhiyeyle "bugün yarın savaşa girmek zorunda kalabiliriz" demekteydi.[78] Ama birkaç gün içinde zarlar barış için atıldı. 29 Kasım'da, Kemal tarafından Çiçerin'e gönderilen müfrit bir telgrafta, bir kez daha Çiçerin'in 2 Haziran tarihli mesajına değiniliyor ve "Rus milletinin insan ırkının kurtuluşu için yapmayı göze aldığı fedakârlıkların büyüklüğü"ne duyulan hayranlık ifade ediliyordu. Telgraf manidar bir pasajla sona eriyordu:

> Bir yandan batının işçilerinin, öte yandan da Asya ve Afrika'nın köleleştirilmiş halklarının, halihazırda beynelmilel sermayenin kendilerini, sırf efendilerinin menfaatleri uğruna birbirlerini yok etmeleri ve köleleştirmeleri için kullandığını anladıkları gün ve sömürge politikasının kötülüğünün şuuru dünyanın emekçi kitlelerinin yüreklerine nüfuz ettiği gün, burjuvazinin iktidarının sona ereceğine kaniyim ve bu kanaatim bütün vatandaşlarım tarafından paylaşılıyor.
>
> RSFSC hükümetinin Avrupa emekçileri arasındaki yüksek ahlaki otoritesi ve Müslüman dünyanın Türk milletine duyduğu sevgi, bize, aramızda kuracağımız sıkı ittifakın, batının emperyalistlerine karşı, şu ana kadar onların iktidarını atalet ve cehalete dayalı bir itaat sayesinde ayakta tutmuş olan herkesi birleştirmeye yeteceğinin teminatını vermektedir.[79]

Avrupa işçilerinin savunucusu olarak Sovyet Rusya ile Asya'nın ezilen Müslüman halklarının lideri olarak Türkiye arasında bir ittifak önerisinde bulunan bu kurnazca kaleme alınmış taslak, pek de gizlenmeyen bir pazarlık, iki müttefikin de birbirlerinin alanına tecavüz etmemesi pazarlığı iması içeriyordu. Bu temelde kolayca bir anlaşmaya varılabilirdi.

Bu mektubun gönderildiği gün, Aleksandropol'de Türk-Ermeni müzakereleri sürerken, Erivan'da başarılı bir darbe yapıldı. 29 Kasım 1920'de Sovyet sınırı üzerinde bir Kızıl Ordu müfrezesi himayesinde kurulan bir devrim komitesi, bağımsız bir Sovyet Ermenistanı kurulduğunu ilan etti. Bu olayın baskısıyla, Ermeni Taşnak hükümeti önemli makamlara Sovyet sempatizanlarının tayin edilmesiyle dönüştürüldü; ve Erivan'da bir askeri diktatörlük ilan edildi. 2 Aralık 1920'de iki anlaşma imzalandı. Yeniden inşa edilen Ermeni Hükümeti'nin RSFSC ile Erivan'da imzaladığı birinci anlaşma Ermenistan'ı sosyalist bir cumhuriyet olarak tanıyor ve bir Ermeni Sovyetleri kongresi oluşturulana kadar, bütün iktidarı beş komünistten ve iki Taşnak'tan oluşan bir askeri devrim komitesine veriyordu: Bu komite oluşana kadar askeri diktatörlük sürecekti. İkinci anlaşma

78. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 487; Lenin'in bariz endişesi, Türklerin Ermenistan'da ilerlemeden önce Sovyet Rusya'yla anlaşmış oldukları görüşüne karşı bir başka kanıt oluşturur.

79. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 27-8.

eski Ermeni Hükümeti'nin oluşturduğu bir heyetin Aleksandropol'de Türkiye ile imzaladığı bir barış anlaşmasıydı ve Türklerin toprak ve diğer taleplerine tam anlamıyla teslim olmanın belgesi niteliğiydi.[80] Bu anlaşma başlangıçta Erivan'daki yeni rejim ve Sovyet hamileri tarafından infialle reddedildi.[81] Ama bu iki anlaşma bir arada, ertesi Mart ayındaki Sovyet-Türk anlaşmasında ifadesini bulacak olan bir uzlaşmanın nihai temelini oluşturdu. Sonuçta, toprak bakımından Türkiye için hayli olumlu; ama Türkiye'nin başkenti Erivan olan küçük ve yoğun bir Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin varlığını tanımasını garanti altına alan bir düzenleme ortaya çıktı.

Bağımsız bir Azerbaycan ve bağımsız bir Ermenistan'ın devreden çıkarılması, hem Sovyet Rusya'nın hem de Türkiye'nin çıkarınaydı. Benzer durumdaki Gürcistan da aynı yöntemlerle ele alınacaktı. Ama ortada hâlâ farklı türden bir sıkıntı vardı: Küçük ama çok canlı bir Türk komünist hareketinin varlığı. Hareket üç farklı eğilimden meydana geliyordu: Rusya'daki Türk savaş esirleri tarafından yaratılıp örgütlenen ve Sovyet topraklarını üs alan bir Türk komünist hareketi; kökeninde Almanya'dan dönmüş ve Spartakist hareket içinde eğitilmiş sürgünlerin bulunduğu anlaşılan, 1919 sonlarından önce İstanbul ve Ankara'da ayrı ve bağımsız gruplar oluşturan bir Türk komünist hareketi; doktrin veya örgütlenme bakımından tam manasıyla komünist sayılamasa da, komünizme ve Sovyet yönetim biçimine sempati duyduklarını beyan eden, Anadolu'nun dört bir yanındaki çeşitli yerli hareketler. İlk iki kategori Kemal tarafından baştan beri husumetle karşılandı ve şartlara göre ya baskı altına alındılar ya da gönülsüz bir tahammül gördüler; üçüncü kategori ulusal hareketin ateşli destekçilerinden oluşuyordu ve bir süre Kemal'den teşvik ve destek gördü.

80. Devrim komitesinin 29 Kasım 1920 tarihli bildirisi *a.g.e.*, c. III, I, s. 75-6'da bulunabilir. RSFSC ile Ermeni Cumhuriyeti arasındaki anlaşmanın *a.g.e.*, c. III, I, s. 75-6'daki metni çok kısaltılmıştır; tam metin *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçik Dogovorov*, c. III (1922), No. 79, s. 14-15'tedir, ama "RSFSC ile Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasındaki Anlaşma" gibi yanlış bir başlığı vardır. Aleksandropol'de Türkiye ile imzalanan anlaşmanın Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, II (1929), s. 71-3'te bulunan kısaltılmış metni, F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)* (New York, 1951), s. 289'da Ermeni kaynaklarından aktarılan metinle tam tamına uyuşmamaktadır. Bu olaylarla ilgili diğer başlıca kaynaklar B. Bor'yan, *Armeniya, Mezdunarodnaya Diplomatiya i SSSR* (1929), c. II, s. 122-3 ve *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin*, c. XXXVII (1934), c. II, s. 142'dir.

81. Çiçerin'in 6 Kasım 1921'de *İzvestiya*'da yayımlanan yazısı; c. 1, s. 318'de bu anlaşmaya yapılan atıf yanlıştır.

Sovyet-destekli Türk komünist hareketinin en önemli şahsiyeti, 1914'te Türkiye'den Rusya'ya kaçtıktan sonra savaşın büyük kısmını Rusya'daki kamplarda geçiren ve 1918 Aralığı'nda Petrograd'da yapılan uluslararası devrimci toplantıya katılan Türk sosyalisti [Mustafa] Suphi'ydi.[82] Rusya'daki Türk savaş esirlerinden komünist gruplar oluşturma ve onları ülkelerinde faaliyet göstermeye hazırlama işini o üstlendi. Bu işlemler, Narkomnats'a bağlı "doğu halkları komünist örgütleri merkez bürosu"nun kontrolü altındaydı. 1920 baharında dile getirilen, toplam sayıları 8000 kişiyi bulan "partizan grupları"nın örgütlenip Türkiye'ye gönderildiği iddiası[83] şüphesiz abartılıydı. Ama özellikle Kemal'in o sıralarda belirgin bir biçimde Sovyet yanlısı bir eğilim gösterdiği düşünüldüğünde, gelecek ümitli görünüyordu. 1920 Mayısı'nda Suphi karargâhını ve yayın yönetmenliği yaptığı Türkçe *Yeni Dünya* gazetesinin merkezini Moskova'dan Bakû'ye taşıdı;[84] ve Komintern'in iki ay sonraki ikinci kongresinde "komünist örgütler bürosu"nun Türk şubesinin temsilcisi, kongre kayıtlarına geçmiş kısa konuşmasında özellikle milliyetçi bir tını gözlemlenen İsmail Hakkı'ydı.[85] Suphi 1920 Eylülü'nde Bakû doğu halkları kongresi prezidyumunun üyelerinden biriydi[86] ve aynı ay Türkiye'deki parti faaliyetlerini örgütlemek amacıyla yine Bakû'de yapılan, Türk komünistlerinin katıldığı bir toplantıya başkanlık yaptı.[87] Bu konferansa, 1920 Temmuzu'nda gizlice bir Türk Komünist Partisi'nin kurulduğu Ankara'dan gelen bir grup Türk "Spartakist" de katıldı.[88] 1920 Kasımı'nda, Suphi, herhalde son dönemlerde Kemal'in gösterdiği nispi hoşgörüye güvenerek, resmi Sovyet elçilik görevlilerinin eşliğinde ve birkaç yoldaşıyla birlikte Türkiye'ye, bu kez alenen, girdi.

1919'da gelişen ve komünizme sempati duyan yerli Türk hareketi esasen köylü kökenliydi ve kökleri tarım kesimindeki huzursuzluklarda yatıyordu. Bu hareketin aleni ifadesi, bir süre için etkili yerel yönetim or-

82. Bkz. yukarıda s. 222.

83. *Jizn'Natsional'nostei*, No. 15 (72), 23 Mayıs 1920.

84. *Yeni Dünya*'nın yayımlanmasına Alman işgalinden önce 1919 Şubatı'nda Kırım'da başlanmıştı.

85. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 187-8.

86. *Iyi S"ezd Narodov Vostoka* (1920), s. 28.

87. Suphi'nin faaliyetleriyle ilgili başlıca kaynak, öldürülüşünün ikinci yıldönümünde Moskova'da Türkçe olarak yayımlanan ve bazı bölümleri *Voprosi Istorii*, No. 9, 1951, s. 60'ta aktarılan, yazılarının derlendiği bir anma kitabıdır; bu kitapçığın bir mikrofilmi Stanford'daki Hoover Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

88. *Novyi Vostok*, c. II (1922), s. 258.

ganları olarak varlıklarını sürdüren birçok yerel Sovyet yaratılmasıydı.[89] Bu hareket, kısmen milliyetçilik davasına ateşli ve sorgusuz sualsiz bağlı olduğu için, kısmen de temsil ettiği gerçek toplumsal ve kırsal huzursuzlukların ifade edileceği bir kanal gerektiği için Kemal tarafından desteklendi. Hareket, 1920 baharında, küçük ve topraksız köylülerin meydana getirdiği ve kuvayı milliyenin önemli bir kısmını oluşturan bir Yeşil Ordu'nun yaratılmasıyla örgütlü bir biçime büründü. O sıralarda hareketin baş destekçileri olan Hakkı Behiç ve Hikmet, Türk dış politikasında "doğucu" eğilimin temsilcileriydiler ve ikisinin de inanmış komünistler olduğu söylenir.[90] Bu olayların biraz gülünçleşen devamında, "Yeşil Elma" adında, resmen desteklenen bir Türk komünist partisi kuruldu. Partinin lideri Hakkı Behiç'ti[91] ve Komintern'in bir Türk delegesinin daha sonraları söylediklerine bakılırsa, bu parti esasen "yüksek memurlar ve münevverler"den oluşuyordu.[92] Bu arada Yeşil Ordu'nun en başarılı lideri, Kemal'e bağlılık beyanında bulunduğu halde, bir Türk Mahnosu olma tehdidi gösteren bir paralı asker olan Ethem'di.[93] Yeşil Ordu başarısının

89. İki yıl sonra Komintern'in dördüncü kongresinde bir Türk delege, Türk Hükümeti "Sovyet Hükümeti ile ilk ilişkilerini kurma sürecinde iken, Moskova'ya gönderdiği delegelerin büyük bir komünist partisi ve hatta bazı yörelerde köylü Sovyetleri olduğunu onayladıklarını" hatırlatmıştır (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 527); köylü Sovyetleri ile ilgili beyan, Türk Hükümeti'nin 1920 Kasımı'nda Çiçerin'e gönderdiği, Türkiye'nin bazı yörelerindeki "küçük Sovyet hükümetleri"nin Ermeni Taşnaklar tarafından devrildiğinden bahseden notta da doğrulanır (*Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin*, c. XXXVII (1934), c. II, s. 136).

90. Halide Edip, *The Turkish Ordeal* (1928), s. 171-4 [Türk'ün Ateşle İmtihanı]. *Voprosi Istorii*, No. 9, 1951, s. 65-6'da Yeşil Ordu'nun programlarından alıntı yapılarak, Yeşil Ordu'nun "Türk köylü emekçilerinin tutarlı bir sınıfsal örgütü olmadığı ve proleter liderlikten yoksun olduğu için olmasının da mümkün olmadığı", ama "köylülerin çıkarlarını yansıttığı" açıklaması getirilir; Hakkı Behiç veya Hikmet'ten hiç bahsedilmez. Öte yandan, Kemal'e karşı aşırı düşmanca bir tavır takınan yazıda, Yeşil Ordu'nun milliyetçi harekete verdiği destek ve başlarda Kemal'in onu himaye etmiş olması ihmal edilir.

91. Halide Edip, *The Turkish Ordeal* (1928), s. 175.

92. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 527. "Yeşil Elma" dinin zahiri formlarını her halükârda kabul ediyor; komünizmin "kanlı devrimler" yapılmadan gerçekleştirilebileceğine inanıyor; bazı mülkiyet haklarını kabul ediyor; ve komünizmin illaki her yerde aynı zamanda zafer kazanamayabileceğini, hatta hiç zafer de kazanamayabileceğini savunuyordu (M. Pavloviç, *Revolyutsionnaya Turtsiya*, 1921, s. 110-16; aynı yazarın *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 17 (17 Haziran 1921), col. 4227-32'de yayımlanan bir yazısında bu harekete dair belgelerden alıntılar yapılır). Parti yaşamını, kesintili olarak da olsa, üç dört yıl kadar sürdürdü; 1922 Kasımı'nda yapılan Komintern'in dördüncü kongresi, "Yeşil Elma"yı, "Türkiye'deki Pan-turancılığın üzerine komünist bir cila çekmiş bir parti" olarak tanımlıyordu (*Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 320).

93. "Çerkezistan doğumlu ve hemen hiç okuma yazması yok" diye tarif edilir (Halide

zirvesine 1920 yazında ulaştı. Ama 1920 Eylülü'nde –Ermenistan'a karşı harekete geçilmesine karar verildiği ayda– Kemal kendini, olası bir rekabet ya da başkaldırı kaynağını ortadan kaldırarak evine çekidüzen verecek kadar güçlü hissetti ve Yeşil Ordu'yu lağveden bir kararname yayımladı. Emre uyulmayınca Kemal de uzlaşma yolu aradı. Kasım ayında yolundan çekilmesini istediği bir ordu komutanı olan Ali Fuad'ı Moskova' daki Türk temsilciliğine atadı ve Ethem'e misyona eşlik etmesini teklif etti. Ethem reddetti; ve Ermenistan'a düzenlenen seferin başarıyla tamamlandığı Aralık ayında, Kemal en nihayet Yeşil Ordu'ya karşı harekete geçmeye karar verdi. 6 Ocak 1921'de Ethem gizlendiği yerden çıkmak zorunda kalıp Yunanlılar'a sığındı ve hareketinden geri kalanlar da hızla temizlendi.[94]

Ethem hareketinin bastırılmasının hemen ardından Türk komünistlerine karşı çok sert adımlar atıldı. Suphi Erzurum'da meçhul görevliler tarafından yakalandı ve önde gelen başka on altı komünistle birlikte Trabzon açıklarında öldürülerek denize atıldı – Türklerin geleneksel gizli infaz yöntemi. Başlarına ne geldiği anlaşılana kadar bir süre geçti. Çiçerin'in Kemalist hükümetten bu şahısları sorduğu ve bir deniz kazasına kurban gitmiş olabilecekleri cevabını aldığı söylenir.[95] Ama bu talihsiz olayın Kemal ile Moskova arasında gittikçe gelişen muhabbetin temelinde yatan daha kapsamlı kaygıları etkilemesine izin verilmedi. İlk kez (ama son kez değil) olarak, hükümetlerin Sovyet Hükümeti'nin iyi niyetini (eğer bunu başka zeminlerde kazanmışlarsa tabii) kaybetmeden kendi ülkelerindeki komünist partilerine karşı şiddet uygulayabilecekleri kanıtlanmış oldu.

Edip, *The Turkish Ordeal* (1928), s. 152); yine de milliyetçi hareketin, en zayıf olduğu dönemlerde önemli dayanaklarından biriydi; *a.g.e.*, s. 167'de Ankara'da Kemal tarafından heyecanla karşılandığı anlatılır. Moskova'da Ethem'e önceleri bir Türk komünisti olarak bakılıyordu, ama sonradan sadece bir "eşkıya" olduğu keşfedildi (*Jizn'Natsional'nostei*, No. 5 (11), 1 Nisan 1922).

94. Yeşil Ordu'yla ilgili bu açıklama esasen *A Speech Delivered by Ghazi Mustapha Kemal, October 1927* (İng. çeviri, Leipzig, 1929), s. 401-4, 436, 455-6, 467'den alınmıştır; Kemal "bu cemiyetin ilk banileri yakın temas içinde bulunduğumuz, iyi tanıdığımız yoldaşlarımızdı" der ve hiçbir yerde Yeşil Ordu'nun komünist ya da Sovyet bağlantılarından bahsetmez.

95. Bu olayla ilgili kaynaklar için bkz. M. Pavloviç, *Revolyutsionnaya Turtsiya*, 1921, s. 108-23; aynı yazarın *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 17 (17 Haziran 1921), col. 4427-8'de yayımlanan bir yazısı ve *Revue du Monde Musulman*, c. LII (1922), s. 191-208'de "W." imzasıyla yayımlanan bir yazı. Biri Sovyet, diğeri Türk tarafından olan yazarların olayların esasına vakıf oldukları anlaşılıyor; ve sundukları açıklamalar birbiriyle çelişmiyor, birbirini tamamlıyor.

1920-21 kışında Moskova'da görüşler Kemal'le yapılması düşünülen anlaşma lehine kayıyordu.[96] 1920 Aralığı'nda Narkomnats'ın resmi dergisi, milliyetçi Türkiye'yle dostane ilişkiler kurmanın Kafkas Müslümanları üzerinde iyi bir intiba yaratacağını ileri sürüyordu.[97] Aynı ay yapılan sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde, Lenin, bir kez daha "emperyalizmin zulmünden mustarip bütün halklar arasında temel çıkarların örtüşmesi" üzerinde durarak, İran'la yakında imzalanacak anlaşmadan ve Afganistan ve "hatta" Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesinden bahsediyordu.[98] Aynı kongrede Dan Bolşevikleri Kafkasya'da "ezilen bir ülkenin, mesela Türkiye'nin milliyetçileri arasında birlik oluşturma ve bu milliyetçilerin belki kendileri de başka ülkelerin emperyalizmi tarafından ezilen milliyetçiler olan başkalarına karşı yaptıkları askeri girişimlerle işbirliği yapma çağrısında bulunan bir politika" izlemekle suçladı; Menşevikler de Kemal'le ilişkilerin sona erdirilmesini talep eden bir önerge verdiler.[99] Ama bu kadar bariz bir biçimde bir Taşnak Ermenistanı ve bir Menşevik Gürcistanı kurma davasına hizmet etme arzusundan ilham almış olan bir tavrın, Sovyet politikası üzerinde herhangi bir etki yaratabilmesi olacak iş değildi. 18 Şubat 1921'de Sovyet-Türk anlaşmasının müzakerelerine katılacak Türk heyeti Moskova'ya geldi.[100] Bu tarihten sonra olaylar hızla gelişti. En sonunda anlaşmaya ulaşılmadan önce, topraklarla ilgili en önemli ihtilaf konusu –yani üç Transkafkasya cumhuriyetinin sonuncusu– üzerinde uzlaşmak şarttı. İki taraf da taleplerini elde etmek için harekete geçti. 21 Şubat 1921'de Kızıl Ordu ve onun himayesindeki Gürcü Bolşevikler sınırı geçip Gürcistan'a girdiler ve dört gün sonra Gürcü Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan ettiler.[101] Türkiye Artvin

96. Partide bu konuda farklı görüşler de beslendiğinin az sayıdaki göstergelerinden biri, Kafkasya yolculuğundan döndükten sonra Stalin'le yapılan ve 30 Kasım 1920 tarihinde Pravda'da yayımlanan bir röportajdı (Bkz. c. I, s. 301); Stalin "Antant devletlerinin Kemalistlerle oynamaya yönelik ciddi bir girişimde bulunduklarını ve Kemalistlerin de belli ölçüde Sağ'a kaydıklarına işaret eden semptomlar" görüyor ve Kemalistlerin "ezilen halkların kurtuluşu davasına ihanet" edebilecekleri, hatta "Antant devletlerinin kampında boy gösterebilecekleri" ihtimali üzerinde spekülasyonlarda bulunuyordu (Stalin, *Soçineniya*, c. IV, s. 411-12). Stalin bir yıl sonra Türkiye'ye yardım politikasına karşı çıkanlardan biriydi (bkz. aşağıda s. 438-9).

97. *Jizn'Natsional'nostei*, No. 40 (97), 15 Aralık 1920.

98. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 27.

99. *Vos'moi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1921), s. 36, 52.

100. N. Rubinstein, *Sovetskaya Rossiya i Kapitalisçeskie Strani, 1921-1922 gg.* (1948), s. 67.

101. Bkz. c. 1, s. 319.

ve Ardahan illerinin Gürcistan'dan ayrılıp kendisine bağlanmasını talep eden bir ültimatomla cevap verdi – Moskova'nın uymaya hazır olduğu bir talepti bu. 28 Şubat 1921'de Türk birlikleri Batum limanını işgal ettiler – bu da Sovyet Hükümeti'nin şiddetle karşı çıktığı örtük bir talepti. Gelgelelim, bu olayların hiçbirinin Moskova'daki müzakerelerin uyumunu bozmasına izin verilmedi ve 16 Mart 1921'de –Londra'da İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasının imzalandığı gün– Sovyet-Türk anlaşması imzalandı. "Emperyalizme karşı verilen mücadelede" iki ülke arasındaki dayanışmaya önsözde yapılan vurgunun yanı sıra, özel bir maddede de vakur bir edayla "doğu halklarının ulusal kurtuluş hareketi ile Rus işçilerinin yeni bir toplum düzeni kurma mücadelesi arasındaki karşılıklı yakınlık" öne çıkarılıyordu. Anlaşma Rusya'nın Türkiye'deki kapitülasyonları "herhangi bir ülkenin özgür ulusal gelişmesi ya da egemenlik haklarının tam anlamıyla gerçekleşmesiyle bağdaşmaz" olduğu gerekçesiyle reddettiğini tekrarlıyordu. Sınırlarla ilgili maddeler arasında Batum limanının yeni doğan Gürcü Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne devredilmesi de vardı. "Boğazlar'ın açılmasını ve bütün ülkelerin Boğazlar üzerinden serbestçe ticaret yapabilmesini" garanti altına almak için –gelgelelim, bu Türkiye'nin tam egemenliğine ya da "Türkiye ile başkenti İstanbul'un güvenliğine" halel getirmeden yapılacaktı– Karadeniz Devletleri'nin katılacağı bir konferansla uluslararası bir yasa oluşturulacaktı. Rusya üç Transkafkasya cumhuriyetinin Türkiye ile, söz konusu ülkelerin bu anlaşmadan doğan yükümlülüklerini kayıt altına almak için gereken anlaşmaları imzalamaları için gerekli düzenlemeleri yapma taahhüdünü veriyordu – böylece Türkiye Rusya'nın bu devletler üzerindeki vesayet veya himayesini üstü kapalı olarak tanımış oluyordu.[102] Türkiye için, anlaşma İngiltere'ye karşı sürdürdüğü mücadelede Sovyet Rusya'dan maddi ve manevi destek almak anlamına; Sovyet Rusya için, Ortadoğu'nun büyük anti-emperyalist devleti olma konumunu bir kez daha öne çıkartma anlamına; her ikisi için de, başkalarının işlerine burunlarını sokan yabancıların Transkafkasya'dan ve Karadeniz kıyılarından atılması anlamına geliyordu. Bu avantajlar, her iki taraf için de Türk komünistlere gösterilen muamele hakkındaki görüş farklılıklarından çok daha ağır basıyordu. Türk komünist dergisi *Yeni Dünya* yine Bakû'den çıkmaya başladı. Narkomnats'ın dergisi, Bakû'den gelen bir mektupta bulunan, Trabzon'daki olayla ilgili

102. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçik Dogovorov*, c. II (1921), No. 52, s. 72-7; Transkafkasya cumhuriyetleri tarafından imzalanan ek anlaşma için bkz. c. I, s. 371-2.

kapsamlı bir açıklamayı ancak 1921 Mayısı'nda bastı.[103] Birkaç ay sonra, Türk Hükümeti, Moskova'ya, "hapisteki bütün Türk komünistleri salıvermeye ve Türk komünisti Mustafa Suphi'yi öldürmekten suçlu olanları adalete teslim etmeye" karar verdiğini bildirdi.[104]

1921 Martı'nda Moskova tarafından gerçekleştirilen cephe değişikliği, Sovyet dış politikasının bundan böyle yürütüleceği iklimi etkiledi, bu politikanın özünü değil. Bu değişiklik, ülke içinde, sosyalizm ve komünizm hedefinin, dış ilişkilerde de dünya devriminin terk edilmesi anlamına gelmiyordu. Ama bu amaçlara ulaşmada belli bir ertelemenin ve bu arada Sovyet Rusya'nın ekonomik ve diplomatik gücünü uygulanabilir bütün yollarla (söz konusu yollar görünüşte sosyalizme ve dünya devrimine giden dolaysız yola göre bir gerileme olsa bile) artırmanın şart olduğunun kabullenilmesi anlamına geliyordu. Yeni dış politika, Lenin'in NEP için kullandığı kelimelerle, "cidden ve uzun bir süre için" benimsenmişti.[105] 1921'den sonra Sovyet dış politikasının karakterini değiştiren şey, her şeyden önce, o zamana kadar sadece kısa vadeli pratik manevralar olarak başvurulan yolların bu şekilde nispeten kalıcılaşmasıydı.

103. *Jizn'Natsional'nostei*, No. 10 (108), 14 Mayıs 1921; aynı mektup, küçük puntolarla *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 17 (7 Haziran 1921), col. 4427-8'de de yayımlandı.

104. I. Mayski, *Vineşnaya Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 165; yazar, bu bilginin kaynağı olduğu anlaşılan Narkomindel arşivlerine ulaşabiliyordu.

105. Bkz. c. 2, s. 252.

BÖLÜM 28

RUSYA VE ALMANYA

Sovyet Rusya'nın dış ilişkilerinde, Almanya benzersiz bir yer işgal ediyordu. Sovyet liderleri devrimden sonraki ilk yıllarda dünyayı iki genel kategoriye –batının düşman kapitalist devletleri ile kendileri de batılı devletlerin kurbanı olan, doğunun dost kabul edilen halkları– ayırmışlarsa da, Almanya bu iki kategoriye de uymuyordu. 1918 Kasımı'ndaki yenilgisi Almanya'yı, şu anda Sovyet Rusya ile ve ezilen doğu halklarıyla paylaştığı batı emperyalizminin kurbanları kategorisine sokmuştu – Lenin'in Komintern'in ikinci kongresinde yaptığı konuşmanın önemli bir teması yıdı bu. Öte yandan, coğrafi konumu kadar, ileri sınai kalkınması ve toplum örgütlenmesi de onu belirgin bir biçimde batının saflarına yerleştiriyordu: Rus ekonomisinde Almanya her zaman en önde gelen kapitalist devlet ve sınai mallarının satın alındığı başlıca ülke konumunda olmuştu. Ama Almanya'nın Bolşevikler tarafından mutabakatla uygun görüldüğü bir üçüncü kategori daha vardı – Sovyet Rusya'yla beraber, proleter devriminin öncüsü rolü. Sovyet politikası başlangıçta münhasıran bu işle, Almanya'yı bu rolü benimsemesi için teşvik edip donatma işiyle meşgul oluyordu; bu iş ancak çok yavaş bir biçimde ve gönülsüzce ikincil bir konuma itildi ve en nihayet ümitsiz görülüp terk edildi. Sovyet-Alman ilişkilerinin bu karmaşıklıkları hemen açığa çıkmadıysa, bunun nedeni Sovyet Rusya'nın uzun bir süre Almanya karşısında bir dış politika yürütecek konumda olmayışıydı. Almanya'nın yenildiği andan 1920 ortalarına kadar Sovyet Rusya diğer batı ülkeleri gibi Almanya'dan da bütünüyle tecrit edilmiş durumdaydı; tecrit bu kadar yoğun olmasaydı bile, Almanya'da Sovyet Rusya ile etkili ilişkiler kuracak kadar güce ya da inisiyatife sahip olan tek bir siyasi otorite yoktu. Yine de o sıralarda Almanya'da olan birçok şeyin, Sovyet-Alman ilişkilerinin daha sonraki gelişimi için son derece önemli olduğu ve bu ilişkilere bir fon oluşturduğu ortaya çıkmıştır.

Alman Halk Temsilcileri Konseyi'nin ateşkes ilanından sonraki bir iki saat içinde Rusya'dan gelen iki tren tahıl yollama önerisiyle[1] yapmak zorunda kaldığı, doğu ile batı arasındaki seçim, Alman dış politikasının ka-

lıcı bir ikilemiydi, özellikle de bu seçimin zayıf bir konumdayken yapılması gerektiği zamanlarda. Weimar cumhuriyetindeki Alman siyasi partileri arasında yalnızca SPD'nin kökleri batıdaydı ve tutarlı denecek ölçüde batılı bir bakış açısı vardı. SPD, asıl gücü Batı Avrupa'dan gelen İkinci Enternasyonal'in diğer partilerine bağlıydı; sadece gerici değil, aynı zamanda geri kalmış ve barbar gözüyle bakılan Rusya'ya karşı geleneksel olarak düşmandı; –teoride olmasa bile gerçekte– kendini Marksizm'in devrimci saflığından ve uyuşmazlığından kurtardıktan sonra, Batı Avrupa Solu'nun burjuva-demokratik radikalizminin önemli bir kısmını özümsemişti. Nitekim, Alman partileri arasında bir tek SPD, Wilson'un ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı ve Milletler Cemiyeti gibi anlayışlarda cisimleşen demokratik pasifizmine dikkatle kulak verdi. Weimar cumhuriyetinin ilk döneminde, Almanya için batılı bir yönelimin şart olduğu bir zamanda, iktidarın dizginleri SPD'nin elindeydi; Almanya bağımsız bir dış politika izleyebilecek hale geldikçe partinin önemi de azaldı. Diğer partiler arasında Katolik Merkez'in batılı eğilimleri vardı. Ama siyasi değil itikadi bağlılıklara dayalı olduğu için önemli konularda nadiren sağlam ve bütünlüklü bir ses çıkarıyor ve çoğunlukla sadece dengeleyici bir güç rolünü oynayabiliyordu. Alman siyasi hayatındaki diğer güçlerin hiçbirinin yüzü aslen batıya yönelik değildi. KPD ile (komünistler ile sosyal demokratlar arasında gidip geldikten sonra en sonunda ikiye bölünen) USPD'nin oluşturduğu aşırı Sol, Sovyet Rusya ile ittifaktan yanaydı. Merkezin Sağı'ndaki partilerin hepsi de, batıya şu ya da bu derecede düşmandı. Bu partilerin çekirdeği, Weimar cumhuriyeti görüntüsünün ardında, tıpkı II. Wilhelm döneminde olduğu gibi Almanya'yı yönetmeyi sürdüren iki güç tarafından oluşturuluyordu: Ordu ve ağır sanayi. Yenilmiş ordunun subay sınıfı, neredeyse hiç istisnasız, uzun vadede batıdan intikam alma hırsı içindeydi ve bunun için doğuyla ittifak kurmak şart olacaktı. Batı piyasaları ve deniz-aşırı piyasalardan dışlanan ağır sanayi, kendine sadece doğuda bir kanal bulabilirdi.[2] Doğu'ya yönelmekten yana olan kuvvetler 1919 Almanyası'nda zaten güçlüydüler, ama görüş ve heveslerini hayata geçirme araçları pek yoktu.[3] Weimar cumhuriyetinin bir

1. Bkz. yukarıda s. 99.

2. Daha sonra, sanayiinin içinde ayrımlar ortaya çıktı: kimya ve elektrik sanayileri ve bazı hafif sanayiler batılı bağlantılarını korudular ve batı sermayesine bağımlı hale geldiler. Ama (Hitler'in yeniden silahlanma programını başlatmasına kadar) Rus pazarları olmadan varolamayacak demir ve çelik sanayii, başat etken olarak kaldı.

3. Durum, 1919 Ağustosu'nda Berlin'deki İngiliz askeri misyonunun hazırladığı bir ra-

dış politika meselesi üzerinde İtilaf Devletleri'ne açıkça karşı çıktığı ilk vesilenin, Sovyet Rusya'ya uygulanan ablukaya katılmayı reddetmek olması ve bu kararın Reichstag'daki bütün partiler tarafından farklı hararet dereceleriyle de olsa onaylanmış olması anlamlıdır.[4]

Gelgelelim, ileride Rusya'yla işbirliği yapmak Almanya'daki bütün nüfuz sahibi güçlerin hedefi olmasına rağmen, 1919'da bu hedef sonsuz uzaklıkta ve ulaşılması güç görünüyordu ve buna son tahlilde nasıl ulaşılacağı konusundaki görüşler birbirinden ümitsiz denecek ölçüde farklıydı. Genelde, meseleye hâlâ ideolojik anlayışlar hâkimdi. Sol, komünist bir devrim yapıp Almanya'da komünist bir rejim kurma dışında başka bir yoldan Rusya'yla işbirliği yapılabileceğini tasavvur edemiyordu; Sağ ise bu işin ancak Bolşevikler'in devrilmesi ve Rusya'da monarşinin ihya edilmesi yoluyla olabileceğini düşünebilmekteydi. 1919 baharına gelindiğinde Almanya'da bir devrim olma ihtimali azalıyordu. Ama birçok ülkede eski Rusya'nın ihya edilebileceği umudu hâlâ geniş kesimlerce besleniyordu. Almanya'da bu umutlar, Rusya'nın eski Baltık bölgelerinde, 1918 sonbaharında Fin iç savaşında "beyazlar"ın yardımına koşup zafer kazanmış olan General von der Goltz komutasında ciddi sayıda Alman kuvveti –Alman imparatorluk ordusunun son örgütlü kalıntısıydı bu kuvvetler– bulundurmayı sürdürmelerinde pratik bir biçime bürünüyordu. Bu anormallik, ateşkes anında bile, İtilaf Devletleri'nin Alman militarizmine duydukları husumeti Rus Bolşevizmi'nden duydukları korkuyla yumuşatan politikasının sonucuydu. 11 Kasım 1918'de imzalanan ateşkesin on ikinci maddesine göre, Almanya eskiden Rusya'ya ait olan bütün toprakları "İtilaf Devletleri, söz konusu topraklardaki iç durumu göz önünde bulun-

porda gayet iyi özetlenmişti: "Almanya'daki bütün sınıflar şu ya da bu nedenle gözlerini Rusya'ya dikmiş durumdalar. Aşırı solcular Rusya'ya kendi siyasi ideallerinin gerçekleşmesi olarak bakıyorlar; Almanların birliğinden yana olanlar ise ona sömürgelerin kaybedilmesinin telafisi ve fazla üretimin yönlendirilebileceği olası tek kanal olarak bakıyorlar. Subaylar Rusya'nın kendilerini istihdam edebileceğini düşünüyorlar, bu artık kendi ülkelerinde mümkün değil. Sanayiciler Rusya'nın sermayeye istihdam imkânı verebileceğini ve son tahlilde savaş tazminatlarını karşılamanın aracı olabileceğini düşünüyorlar. Gelgelelim, bu fikirlerin gerçekleşmesi çok uzak bir gelecekte mümkün olabilir, şu an için, iletişim kurmak herhangi pratik bir adım atmayı mümkün kılamayacak kadar güç" (*Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: Ist Series*, c. III (1949), s. 511).

4. 23 Ekim 1919'da Reichstag'da İtilaf Devletleri'nin Sovyet Rusya'ya uygulanan ablukaya Almanya'nın da katılması talebi hakkında yapılan tartışma (bkz. yukarıda s. 156), önerinin reddedilmesi yönünde tam bir oybirliğini ortaya çıkardı; hatta "Sovyet Hükümeti'nin varlığı sosyalizm için bir talihsizliktir" diye düşünen SPD sözcüsü Wels bile, "bizim için tek bir cevap olabilir: Çekinmesiz, açık seçik, basit bir 'hayır'" diyordu (*Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCXXX (1919), s. 3362).

durarak uygun zamanın geldiğini düşünür düşünmez" tahliye edecekti.[5] Baltık topraklarını tahliye etme zamanının henüz gelmediği ima ediliyordu. 1919'un ilk aylarında von der Goltz, terhis edilmiş Almanlar ile Almanya'daki Rus savaş esirlerinden olduğu kadar, Baltık ülkelerindeki Alman kolonilerinden ve "beyaz" Rus göçmenlerden de epey takviye alarak konumunu güçlendirdi ve kendini Bolşevik aleyhtarı bir haçlı seferinin lideri ilan etti. Bu gelişmeler, Bolşevizm'in yayılması korkularından kısmen kurtulduktan sonra Alınanya ile von der Goltz'un bayrağı altında ihya edilıniş bir Rus monarşisi arasında kurulacak bir ittifak öcüsü yüzünden korkulu hayaller görmeye başlamış olan İtilaf Devletleri hükümetlerinin pek hoşuna gitmedi: Almanya ile Rusya arasında, Polonya ile birlikte bir engel oluşturmaları için Baltık devletlerinin bağımsızlığını destekleme politikası şekillenmeye başladı. 3 Mayıs 1919'da, İtilaf Devletleri ateşkes komisyonu tarafından Baltık ülkelerinin tahliye edilmesi emri verildi. Emir dikkate alınmadı. 18 Haziran 1919'da, aynı emir İtilaf Devletleri hükümetleri tarafından Alman Hükümeti'ne tekrar edildi.[6] Emir yine dikkate alınmadı; Berlin'deki sosyal demokrat hükümet emre itaat etme isteğini beyan etse de,[7] Doğu Prusya'nın sosyal demokrat valisi Winnig, von der Goltz'la çok yakın ilişki içinde çalışıyordu. Von der Goltz'un orduları yerlerinde kalıp ara ara hem Bolşevikler'e hem de İtilaf Devletleri'nden destek alan Letonya ve Estonya birliklerine karşı savaşıyorlardı.[8]

Gelgelelim, çok geçmeden Almanya'da da başka fikirler ortaya çıkmaya başladı. Eski imparatorluk ordusunun bütünüyle dağıtılmasında ısrar eden İtilaf Devletleri hükümetleri, sınırlı büyüklükte ve gönüllülük esası-

5. Acayip bir şekilde bu madde Versay anlaşmasının 433. maddesinde de aynen tekrar edilmiştir, halbuki o anlaşma imzalandığı sırada tahliye emri çoktan verilmişti.

6. 1 ve 24 Ağustos ve 16 Eylül tarihlerinde aynı emir tekrar hatırlatıldı (*Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series*, c. I (1947), s. 720-1; c. III (1949), s. 40).

7. F. Von Rabenau, *Seekt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 135'e göre, Alman Hükümeti 9 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri'nin ilk talebi geldiğinde resmen geri çekilme kararı almıştır.

8. 1919'da Baltık bölgesinde yaşanan olaylarla ilgili kapsamlı bir literatür mevcuttur. En önemli kaynaklar şunlardır: Resmi belgelerin derlendiği *Die Rückführung des Ostheeres* (1936); R. Von der Goltz, *Meine Sendung in Finland und im Baltikum* (Münih, 1920), *Als Politischer General im Osten* (1936); P. Avalov-Bermondt, *V Bor'be s Bolshevizmom* (Glückstadt, 1926); A. Winnig, *Heimkehr* (1935); J. Bischoff, *Die Letzte Front* (1935); *United States Commission of Inquiry in Finland and the Baltic States: Report* (1919); *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series*, c. III (1949), I. bölüm. M. G. Bakh, *Politiko-Ekonomiçeskie Vzaimootnoşeniya mezdu SSSR i Pribaltikoi za Desyat'Let, 1917-1927* (1928)'deki kısa olay özeti dışında Sovyet tarafınca bu konu hakkında herhangi bir şey basılmamış gibi görünüyor. Bu olaylara dair aydınlatıcı bir tarih yazılabilir.

na dayalı yeni bir Alman ordusunun, yani Reichswehr'in yaratılmasını onaylamışlardı. Bu ordu 15 Mart 1919 tarihli bir kararnameyle kurulmuştu. 1919 yazında Reichswehr'in organize edilmesi işi, eski kurmay subaylarından oluşan son derece zeki bir grubun elindeydi: Bunların en zekisi de savaşın son dönemlerinde Türk genelkurmayına askeri danışmanlık yapan General von Seeckt'ti. Bu grup hem Almanya'daki hem de Rusya'daki durumu serinkanlı bir değerlendirmeden geçirmeye çalıştı ve her iki ülkede de (aralarında en yaşlı ve en seçkinlerinin de bulunduğu) Alman subaylarının Von der Goltz'de yeni bir ulusal kahraman gören büyük çoğunluğununkilere taban tabana zıt çıkarımlara ulaştı. Almanya'da Ludendorff ve von der Goltz gibi adamlar Weimar cumhuriyetine kesinlikle karşıydılar ve bir tür monarşik ya da otoriteryen rejime dönmenin yollarını arıyorlardı; Seeckt ise, en azından Almanya'nın yeniden askeri gücüne kavuşacağı zamanlara kadar, Weimar cumhuriyetini politikasının en pratik ve elverişli aracı olarak kabul etmeye hazırdı. Ludendorff ve von der Goltz Rusya konusunda Bolşevizm'e karşı açık bir taarruz dışında başka bir politika tahayyül etmekten acizdiler. Bolşevik rejiminin artık iki yaşını doldurmak üzere olduğunu ve çökeceğine dair kendinden emin tahminlerin sürekli hüsrana uğramış olduğunu dikkate alan Seeckt, rejimin kalıcı olmaya başladığından şüpheleniyordu. Ama, eğer durum buysa, o zaman von der Goltz'un Baltık'taki orduları, denildiği gibi Rusya'ya uzanan bir "köprü" değil,[9] ona karşı bir duvar inşa etmekteydiler. İtilaf Devletleri Sovyet Rusya'yı amansız düşmanları haline getirmeye meyilliyseler, Almanya'nın onları takip ederek kazanacağı bir şey yoktu. 1919 Ağustosu'nda Reichswehr İtilaf Devletleri'nin von der Goltz'un çekilmesi talebine uyulması gerektiği kararını verdi. Emir verildi ve belli bir gecikmeden sonra von der Goltz'un kendisi Almanya'ya döndü. Ordusunun büyük kısmı geride kalıp Avalov-Bermondt denen, Kafkas kökenli olduğu söylenen bir "beyaz" Rus maceracının hizmetine girdi. Resmi gelir kaynakları kesilmiş olduğu için yeni girişim hâlâ Rus piyasasını açmak için Bolşevikler'i devirme politikasının gerekliliğine inanan ve Seeckt'in incelikli muhakemesiyle ikna olmayan Alman ağır sanayii tarafından finanse ediliyordu.[10] Avalov-Bermondt bu destekle kış boyunca ayakta ka-

9. Von der Goltz 2 kasım 1919'da Seeckt'e şöyle yazmıştı: "Bütün devlet politikamız Rus-Alman köprüsüyle birlikte ayakta kalacak veya çökecek" (F. Von Rabenau, *Seekt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 204).

10. Bermondt'un mali kaynakları hakkındaki kanıtlar şuralarda bulunabilir: R. Von der Goltz, *Meine Sendung in Finland und im Baltikum* (Münih, 1920), s. 299-303; *Documents*

labildi. 1920 baharına gelindiğinde ise, finansmandaki zaaflar ya da İtilaf Devletleri'nin husumeti yüzünden kuvvetlerinin büyük bir kısmı erimişti.

Geri dönüp bakıldığında, Seeckt ve Reichswehr'deki arkadaşlarının savının açıkça ve kaçınılmaz olarak, son kertede Bolşevik Rusya ile Sağcı bir Almanya arasında kurulacak bir ittifaka işaret ettiğini görmek kolaydır. Bolşevik rejiminin ayakta kaldığı varsayıldığında, bu tür bir ittifak Reichswehr'e bir gün ihtiyaç duyacağı şeyi, batıya karşı serbest bir eli verirdi; Alman ağır sanayiine de vazgeçilmez pazarını. 1920 Ocağı'na gelindiğinde Seeckt "Sovyet Rusya ile ileride yapılacak siyasi ve ekonomik bir anlaşma"nın "politikamızın geri dönüşsüz bir amacı" olduğunu kabul etmişti ve aynı zamanda Almanya'nın içinde de "Bolşevizm'e karşı bir duvar oluşturmaya hazırız" diyordu.[11] Seeckt, bu iki politika arasında birbiriyle bağdaşmayan hiçbir şey olmadığını fark eden yüksek makamlardaki ilk Almandı belki de. Ama 1919-20 kışında çok az Alman geleceği bu kadar net, gölgesiz renklerle görebilecek durumdaydı. Yenilginin ilan edildiği saatten beri Alman siyasi düşüncelerine damgasını vurmuş olan karmakarışık görüşler ortamında, büyük doğulu komşuyla siyasi olduğu kadar ideolojik de olan bir bağ kurma ihtiyacı hissediliyordu. Rus devrimi yenilmiş Almanya'yı, Bolşevik öğretisine sempati duyduğunu beyan eden dar çevrelerin çok ötesine geçen ölçüde cezbediyordu ve bu cazibeye komünist Sol'dakiler kadar milliyetçi Sağ da kapılıyordu. Aralarında Alman subaylarının da bulunduğu, bütünüyle Sağ gelenekten gelen birçok Alman'a, 1919'da Almanya'nın tek kurtuluş yolu devrimmiş gibi görünüyordu. Bu yıkım tahayyülünün önemli bir kısmı koyu bir ümitsizlik atmosferinin ürünüydü: Yenilgi ve aşağılanma saatinde, Alman Samson'u, tapınağın sütunlarını indirip Filistinlilere zaferlerini zehir etmek için Bolşevizm'in karanlık güçlerini yardımına çağıracaktı. Ama bu tahayyülün, Rus devriminin amaçlarıyla ille de çatışması gerekmeyen pozitif yanları da vardı. Darbe batıya ve liberal demokrasiye indirilecekti; otoriter olacaktı,

on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series, c. III (1949), s. 55, 97, 211-12, 225-7, 296-7. Bir Alman diplomatik kaynağına göre, Berlin'deki adları zikredilmeyen "İngiliz temsilcileri" ve Baltık bölgelerindeki "İngiliz gizli ajanları", "Churchill gibi önemli İngilizler Bermondt girişiminin genel müdahale seferberliği çerçevesi içinde devamından yanaydılar" ve "İngiliz Hükümeti'nde bu çizginin ağırlık kazanıp kazanmayacağı kısa bir süre içinde anlaşılacak" diyorlarmış (W. Von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 82).

11. F. von Rabenau, *Seekt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 252; Seeckt 11 Eylül 1922 tarihli müzekkeresinde de (bkz. aşağıda s. 434-5), "Almanya, Rusya'yla dış ilişkiler üzerinde bir anlaşmaya varılsa bile, Bolşevikleşmeyecektir" şeklindeki inancını tekrar etmiştir (*a.g.e.*, s. 317).

ama kent proletaryasının yeni gücünü de tanıyacaktı; amacı da Alman ulusal askeri gücünü canlandırmak olacaktı. Nitekim batılı devletlerle yaşanan çıkar çatışmaları kadar ideolojik antipatiler tarafından da belirlenen ortak bir batı nefreti sayesinde milliyetçi Almanya ile Bolşevik Rusya arasında bir ittifak kurulabilirdi.

İlk bakışta kulağa çılgınca gelen bu fikir, siyasetten bihaber subaylarla kuş beyinli delikanlıların tipik icatlarından biri gibi görünmüş olabilir.[12] Ama söz konusu fikrin aşırı Sol'da da bir muadili vardı. 1919'daki Heidelberg kongresinde KPD'den ihraç edilmiş olan Sol grubun[13] liderleri Laufenberg ve Wolffheim, "ulusal Bolşevizm" adı verilen bir doktrinin savunucularıydılar ve Alman komünistlerini Versay anlaşmasına karşı bir "devrimci halk savaşı" ilan etmeye ve böylece proletarya devrimi için Alman milliyetçilerinin desteğini kazanmaya davet ediyorlardı.[14] Radek kongreye yazdığı açık mektupta Antant'a karşı bir savaş açmak istedikleri ve boş yere burjuvaziyle barış yapmaya çalıştıkları için onlara saldırdı. Radek'e göre burjuvazi bir seçim yapmak durumunda kaldığında, bütünüyle yabancı işgaline uğramayı proletarya diktatörlüğüne yeğlerdi.[15] Hemen hemen aynı sıralarda Eltzbacher adlı bir anarşist entelektüel *Bolşevizm ve Almanya'nın Geleceği* adlı bir kitapçık yazdı. Bu kitapçıkta Almanya'nın Versay anlaşmasının getirdiği kölelikten ancak Bolşevizm'i kabul ederek kurtulabileceğini ileri sürüyordu, böylece Bolşevizm Batı Avrupa'ya yayılıp onu mahvedecekti; Eltzbacher bu uğurda düzensizlik, terör ve açlıkla uğraşmaya hazırdı. Böyle karmakarışık bir muhakeme içinde Rusya'yla ideolojik ve siyasal birlik (*Anschluss*) kurma temaları birbirinden ayrılmaz hale geldi: "Almanya Bolşevizm'i benimser benimsemez Rusya'yla arasındaki kopuk bağlantı otomatik olarak onarılacaktır."[16] Bu devrimci esrime ucundan, Seeckt ile Reichswehr generallerinin temsil ettiği, Rusya'yla kurulacak bir ittifakın değerine dair ince hesapla-

12. Ludendorff gibi fanatik bir Bolşevik-karşıtı olarak kalan Hoffmann, Bolşevikler'le işbirliği yapmanın "özellikle profesörler ve öğrenci çevrelerinde ve genç subaylar arasında" sayısız taraftar bulduğuna dikkat çekiyordu (*Die Aufzeichnungen des General-majors Max Hoffmann* (1929), c. II, s. 324-5).

13. Bkz. yukarıda s. 135.

14. Bu öğretinin en kapsamlı serimlenişi, H. Laufenberg ve F. Wolffheim, *Revolutionärer Volkskrieg oder Kounterrevolutionärer Bürgerkrieg?* (Hamburg, 1920); bu programın temelinde *Volk* sözcüğünün muğlaklığı yatıyordu.

15. K. Radek, *Zur Taktik des Kommunismus: Ein Schreiben an den Oktober-Parteitag der KPD* (Hamburg, 1919), s. 11-12, 15-16.

16. P. Eltzbacher, *Der Bolschewismus und die Deutsche Zukunft* (Jena, 1919).

rın yer aldığı öbür uca kadar, Almanların doğudaki büyük komşu hakkındaki fikirlerinin prizması her çeşit rengi sergiliyordu. Bütün bu grupların ortak yanı, batıya duyulan nefret, Rusya'nın gücüne duyulan –bazen coşkulu, ama daha çok gönülsüz ve diş bileyen– hayranlık ve Versay'ın galiplerine karşı verilen mücadelede bu güçten bir şekilde yararlanılabileceği umudu ve inancıydı.

1919 sonbaharında kendilerine yenilginin getirdiği siyasi, ekonomik ve ideolojik müşkülattan çıkmakta kılavuzluk edecek bir ipucu bulmak için gözlerini Rusya'ya diken Almanlar arasındaki kafa karışıklığını, Radek'in o sıralarda Moabit hapishanesindeki ayrıcalıklı odasında ve Moskova'ya gönderilmeyi beklerken Berlin'de kaldığı apartmanda yaptığı konuşmalar çarpıcı bir biçimde gösterir. Onun lehine müdahalelerin[17] Reichswehr generalleri arasındaki yeni fikirlerle bağlantısı olmaması pek mümkün değildi. Yüksek makamlardaki birileri, Joffe'nin 1918 Kasımı'nda sürülmesinden beri Berlin'e gelmiş tek lider konumundaki Bolşevik'i kendilerine düşman etmemenin ve belki de onunla gayri resmi bir temas kurmanın getirebileceği avantajları görüyordu. Radek'in o sıralarda görüştüğü kişilerle ilgili olarak ulaşılabilen bütün bilgiler, neredeyse sadece Radek'in kendisinden gelir ve tamamlanmış olma gibi bir iddiası yoktur. Radek, Alman resmi çevrelerinden herhangi biriyle dolaylı ya da dolaysız bir temastan bahsetmez; belki de önemli Reichswehr subaylarının 1919'da Radek'e doğrudan yaklaşarak kendilerini riske atmaları pek olacak iş değildi.[18] Ama Radek'in Talat ve Enver'le yaptığı konuşmalarda Türkiye ile ilgili olarak tartışılan cüretli fikirler[19] Almanya için de, hatta

17. Bkz. yukarıda s. 131, not 79.

18. Radek'in *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926'da (bkz. bir önceki not) yayımlanan anıları, Sovyet-Alman askeri işbirliğinin en yüksek seviyesinde bulunduğu ve çok sıkı korunan bir sır olduğu bir dönemde yayımlandı: 1919'da Reichswehr'in herhangi bir resmi temsilcisiyle dolaylı ya da dolaysız bir ilişkisi olduysa bile, bunlardan bahsetmenin basiretsizlik olacağını düşünmüş olabilir. B. Nikolayevski (*Novyi Jurnal* (New York), No. 1, 1942, s. 244)'e göre, Radek'in anıları 1927 yılında, Almanlarla yaptığı konuşmaları anlatan bölümler çıkarılarak kitapçık olarak yeniden basılmış; bu da Radek'in anlattıklarının, özellikle de 1926 Aralığı'nda Reichstag'da konuyla ilgili olarak yapılan ifşaatlardan sonra bazı çevrelerde boşboğazlık olarak görülmüş olduğuna işaret eder. 1930'lu yıllarda Moskova'da Alman askeri ataşesi olarak bulunmuş olan General Köstring, 5 Eylül 1949'da *Svenska Dagbladet*'te yayımlanan bir röportajında, Radek'in 1919'daki askeri temaslarından ve kendisinin bu temasları ayarlamakta oynadığı rolden (o sıralarda Seeckt'in kurmay subaylarındanmış) bahseder; ne yazık ki sunduğu kanıtlar muğlaktır ve daha sonraları röportaj sırasında söylediği iddia edilen Radek'in Seeckt'le gizlice görüştüğü ifadesini reddetmiştir (A. Fredborg, *Storrbritannien och den Ryska Fragan, 1918-1920* (1951), s. 196, not 52).

19. Bkz. yukarıda s. 232-4.

belki de Almanya için daha çok geçerliydi. Savaş sırasında Türkiye'de Seeckt'le yakın ilişki içinde olan Enver'in onun fikirlerinden bazılarını eski silah arkadaşına aktarmış olması mümkündür. "Enver," diye yazıyordu Radek, "Alman askeri erkanına, Sovyet Rusya'nın eğer gerçekten Antant'a karşı savaşmak istiyorlarsa hesaba katmaları gereken yeni ve büyüyen bir dünya devleti olduğunu açıklayan ilk kişiydi."[20] 1919'da Berlin'deki iklim bu fikrin doğması için zaten elverişliydi. Bu fikrin kimin mümbit beyninde doğduğunu belirlemek güç olurdu, zaten çok da önemli değildir.

Radek'in anılarında Alman askeri çevreleriyle kurduğunu anlattığı temasların ilk ve en düzenlisi, eskiden Ludendorff'un yakın çevresinden olmakla birlikte artık onun azgın anti-Bolşevik görüşlerini kesinlikle reddeden Reibnitz[21] diye emekli bir generalleydi. Reibnitz Lenin'in 1918 Nisanı'nda yazdığı ve yakın tarihlerde Almancaya çevrilmiş olan *Sovyet İktidarının Halihazırdaki Görevleri* adlı kitapçığını okumuş ve çok etkilenmişti; etkili bir idare yaratmakla ilgili acil pratik görevleri ele alan ve artık gerekenin "histeri patlamaları" değil, "proletaryanın demir taburlarının ölçülü yürüyüşü" olduğunu ilan ederek sona eren bir kitapçıktı bu. General subay arkadaşlarına "sadece Sovyet Rusya'yla ittifak kurmayı değil, deyim yerindeyse barışçı bir devrimi" de vazettiğine dair Radek'e teminat veriyordu. Reibnitz zeki olmaktan çok hevesliydi belki de. Ama Radek hapishaneden salındıktan sonraki ilk haftaları onun apartmanında geçirdi[22] ve burada benzer görüşleri savunan başka kimselerle de temas kurdu. Radek'in yeni ziyaretçileri arasında iki tanesi özellikle önemliydi. Ludendorff'un eski istihbarat şefi, askere hiç benzemeyen, "bir kedinin hareketlerine sahip" bir adam olan Albay Max Bauer,[23] Almanya'da iktidarı Sağ'ın ele geçireceğini bekliyordu, ama bu, "işçiler burjuva demokrasisinden hayal kırıklığına uğrayıp Almanya'da bir 'emek diktatörlüğü' kurmanın ancak işçi sınıfı ile subay sınıfı arasında bir anlaşmaya varılmasıyla mümkün olabileceği sonucuna varana kadar sürerdi olsa olsa.

20. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 164; Enver'in 1920 Ağustosu'nda Seeckt'e yazdığı mektup için bkz. aşağıda s. 307.

21. Radek bu ismi Kiril alfabesine bir yerde Raivnits diye, bir yerde de Reignits diye aktarır.

22. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 169-72.

23. R. Fischer, *Stalinism and German Communism* (Harvard, 1948), s. 207'ye göre, Bauer Radek'i hapishanedeyken "düzenli olarak" ziyaret etmiş; Radek (*Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 169) açık açık, Bauer'i ilk (ve anlaşılan tek) defa Reibnitz'in dairesinde gördüğünü belirtir.

Radek şöyle der: "Subayların bu temel üzerinde komünist parti ve Sovyet Rusya ile bir pazarlık yapabileceklerini ima etti, bizim savaşta yenilmeyeceğimizi ve Antant devletleriyle yapılan mücadelede Almanya'nın müttefiki olduğumuzu anlıyorlardı." Bir zamanlar Petersburg'da Almanya'nın deniz ataşesi olan ve 1918'de kısa bir süre Dışişleri Bakanlığı yaptığı sıralarda Rusya ile Brest-Litovsk'u tamamlayıcı nitelikte bir dizi anlaşma imzalamış olan Amiral Hintze, şu anda "Sovyet Rusya'yla pazarlık yapılmasından yanaydı" ve Radek'e batıda dünya devriminin "Antant'ın Almanya'yı boğmasını önleyecek zamanda" olup olmayacağını soruyordu. Ama Hintze'nin de devrim konusunda kendine özgü fikirleri vardı. Silezya'daki malikânesinde çalışan Katolik işçilerle konuşmalarından "devrimin işçilerin artık kapitalistler için çalışmayı reddetmelerinden ibaret olduğu", "burjuvaziden nefret ettikleri" ve "Almanya'nın rejim değişikliği olmadan bir daha belini doğrultamayacağı" gibi kanaatler edinmişti.[24]

Gelgelelim Radek'in en seçkin Alman ziyaretçisi, büyük Alman elektrik şirketi AEG'nin kurucusunun oğlu ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman Savaş Bakanlığı'nın hammadde şubesinin –bu şube, İngiliz ve Fransızların levazım bakanlıklarının muadili ve öncüsüydü– yaratıcısı Walther Rathenau'ydu. İzlenimleri karışıktı. Radek Rathenau'da "müthiş soyut bir zekâ, tam bir sezgisizlik ve marazi bir kibir" teşhis etmekte pek de haksız sayılmazdı. Keskin ve araştırıcı bir zekâya ve son derece belirgin bir mizaç istikrarsızlığına sahip bir Yahudi olan Rathenau, Alman sanayiinin, batıyla tekrar mali ve ticari bağlar kurmuş oldukları için, büyük demir-çelik kodamanlarının kayıtsız şartsız doğuya yönelme niyetlerini paylaşamayan ve önemli politika meseleleri konusunda müstereddit ve ikircikli bir tavır takınmaya mahkûm olan sektörünün kusursuz bir temsilcisiydi. Rathenau, zafer kazanan İtilaf Devletleri'ne 1918 Aralığı'nda yazdığı bir açık mektupta, eğer Almanya'ya intikam amacı güden şartlar dayatılacak olursa, "eski Avrupa binasının en güçlü dayanaklarından birinin yok olacağını ve Asya sınırının Ren'e ilerleyeceğini" ileri sürmüştü, Ama Rathenau'nun doğu karşısındaki duygusal tiksintisi, çok güçlü bir entelektüel merakla dengeleniyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, 1919 yazında "sanayi koşullarını incelemek" amacıyla Moskova'ya giden bir "sanayi

24. *A.g.e.*, s. 171, Bauer'in 1920 Nisanı'nda "Almanya'nın güçlü adamlar istemeyi öğrenebilmesi için önce tam bir Bolşevizmin gelmesi gerektiğini" söylediği belirtilir (E. Troeltsch, *Spektator-Briefe* (Tübingen, 1924), s. 139).

misyonu"nu desteklemiş;[25] ve 1920 yılının başlarında Berlin'de küçük bir grup sanayici arasından Rus meseleleriyle ilgili bir "inceleme komisyonu" kurulmasına önayak olmuş.[26] Şimdi de önceden hiçbir yoklama yapmadan Radek'e gelmiş, rahat bir koltuğa yerleşip bacak bacak üstüne atmış ve bir saatten uzun bir süredir "dünyanın durumu hakkındaki görüşlerini dile getirmekteydi." Burada da ideolojik ve yarı-devrimci bir bağlamda –iki ülke arasında ekonomik işbirliği ihtiyacıyla ilgili– sıkı bir tartışma başladı. Rathenau kapitalizme dönüşün mümkün olmadığını kabul ediyor ve kendi yazılarında "yapıcı bir sosyalizm"i savunmuş olduğunu iddia ediyordu; ona göre sadece bir "yıkıcılık teorisi" vermiş olan Marx'tan ileriye atılmış ilk bilimsel adımdı bu. İşçiler yıkabilirdi, ama yapmak için "entelektüel aristokrasi"nin liderliği gerekirdi. Almanya'da uzun yıllar devrim olmazdı, çünkü Alman işçisi "yontulmamış"tı. Rathenau Rusya'ya dönerek şunu ekliyordu: "Belki de birkaç yıl içinde bir teknisyen olarak yanınıza geleceğim ve siz beni ipek giysiler içinde karşılayacaksınız." Radek Bolşevikler'in herhangi bir dönemde ipek giysiler giyeceği fikrine şiddetle itiraz etti. Ama o manidar Alman teknisyenlerle yardım sunma önerisi kafasında bir sürü yeni düşünce yarattı. Alman sanayicilerinin bu en "batılı"sında bile doğuya bakma alışkanlığı hızla kendini göstermişti.[27] Radek'in konuşmaya yaptığını aktardığı tek katkı, Rathenau'ya, Lenin'in Moskova'daki *Subbotniki*'nin başarısı hakkında yazdığı ve Radek'in eline "İskandinav ülkeleri üzerinden geçen" yazıyı –sosyalizmde gönüllü çalışma felsefesi geliştirmeye yönelik cesur bir girişim niteliğindeki yazıyı– okumak olmuş.[28] Rathenau Radek'i, AEG'nin genel müdürü Felix Deutsch'u da yanında getirerek ikinci kez ziyaret etmiştir, ama bu kez hapishanede değil, Reibnitz'in apartmanında. Ama Deutsch Amerikalı bir bankacının kızıyla evliydi ve batıyla en sıkı fıkı durumdaki Alman mali çevrelerini temsil ediyordu; ertesi yıl Almanya'ya ateşkesten beri verilen ilk Amerikan kredilerinden birini Deutsch sayesinde AEG

25. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: Ist Series*, c. III (1949), s. 511.

26. Walther Rathenau, *Briefe* (1926), c. II, s. 229-30.

27. Radek'in batılı bir yönelimi savunduğunu belirttiği tek ziyaretçinin sosyal demokrat Heilmann olması manidardır; Heilmann "şu anda Almanya'da sosyalist bir devrim imkânsız, çünkü Alman sanayisinin hammaddesi, ülkenin de yiyecek ekmeği yok" demiş ve "ülkeyi Amerikan sermayesine köle etmeden Alman ekonomisini düzeltmek imkânsız" görüşünü savunmuş(*Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 170).

28. K. Radek, *Portreti i Pamflety*, c. II (1934), s. 74; Radek'in son dönem yazılarında Berlin'de yaptığı konuşmalara tek gönderme buymuş gibi görünüyor. Lenin'in yazısı için bkz. c. 2, s. 193.

alacaktı. Bu ikinci görüşmede kapitalizmin yaklaşan sonuyla ve Almanya'nın doğulu bir bakış açısına duyduğu ihtiyaçla ilgili tartışmalar geri plana çekilmiş gibi görünüyor. Ama Deutsch bile Rusların "AEG ile ticaret yaptıkları takdirde" istedikleri rejimle yönetilebileceklerini teslim etmiş ve Sovyet Rusya'yı ziyaret etme isteğini dile getirmiş.[29]

Radek'in kendi yazdıklarının Berlin'de onu ziyaret eden Almanların tam listesini vermediği kesindir. Daha sonraları milletvekili de olan bir Rus tarihi profesörü ve Alman Ulusal Partisi'nin Rusya uzmanı Otto Hoetzsch'le de görüştüğü anlaşılıyor.[30] Radek'le arasında neler geçtiği bilinmiyor. Hoetzsch daha sonraları ideolojiden bağımsız olarak, sırf iktidar siyasetiyle ilgili gerekçelerle bir Alman-Rus ittifakının tutarlı bir savunucusu olmuştur; eğer 1919'da Radek'le bu bağlamda konuştuysa, çağdaşlarının çoğundan ileride olduğu söylenebilir. Radek'in kendisi, hem 1914'ten önce hem de savaş sırasında II. Wilhelm'in imparatorluk sistemine olan muhalefetiyle ün kazanmış olan radikal gazeteci Maximilian Harden'in ziyaretinden de bahseder; onun dergisi *Die Zukunft*'a bir yazı yazmaya söz vermiş.[31] Radek'in ziyaretçilerinin mesleki ve siyasi bağlılıklarındaki muazzam çeşitlilik, Almanya'da doğuda yükselen güçle bir tür buluşma yeri bulmaya yönelik neredeyse ümitsizce bir heves olduğunun kanıtıdır. Bu dönemde Alman politikasında dolaysız bir değişim yaşandığı çıkarımını yapmak vakitsiz olur. Versay anlaşması daha onaylanmamıştı, Weimar cumhuriyeti daha bir dış politikaya sahip olacak durumda değildi. Ama Radek'in Berlin'de kaldığı günlerin sonlarına doğru iki önemli olay oldu. 1919 Kasımı'nda, Litvinov'un savaş esirleri değişimini müzakere edecek delege sıfatıyla İngiltere'yle temas kurmak üzere Kopenhag'a gittiği sıralarda, Alman Hükümeti aynı sıfatla bir Sovyet temsilcisini kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi ve 1914'ten önce Viyana'da Troçki'nin yakın çevresinde bulunan bir Menşevik olan Victor Kopp Berlin'e gelip, Radek'in sözleriyle "yarı-hukuki bir *polpred*" oldu.[32] Aynı ay Seeckt, Alman Savaş Bakanlığı'nın muğlak bir ad taşıyan Truppenamt'ının başkanlığına atandı; Versay anlaşması Almanya'nın bir genelkurma-

29. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 171.

30. R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 207.

31. *Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 166; yazı *Die Zukunft*'un Şubat 1920 tarihli sayısında yayımlanmıştır.

32. *A.g.e.*, s. 169; gelgelelim, Kopp 1920 Şubatı'na kadar Alman Hükümeti tarafından resmen tanınmadı ve o zaman da sadece savaş esirleriyle ilgili müzakerelerde bulunmak amacıyla tanındı (I. Mayski, *Vneşnaya Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 106).

ya sahip olmasını yasakladığı için böyle bir kamuflaj bulunmuştu. Sonraki dört yıl boyunca Almanya'nın Sovyet Rusya karşısındaki politikası, Seeckt'in politikasıydı.

1920 Ocağı'nda, Radek'in Polonya'dan transit geçişi için yapılan düzenlemelerdeki bazı gecikmelerden sonra, Radek törenli bir biçimde sınıra götürüldü. Polonya üzerinden yapılan yolculuk çok yavaştı; Moskova'ya ulaştığında neredeyse ay sonuna gelinmişti.[33] Radek Berlin'e 1918 Aralığı'nda, bütün diğer Bolşevikler gibi Alman devriminin çok yakında gerçekleşeceğine cidden inanarak gelmişti. 1918 Aralığı'nda KPD'nin kuruluş kongresinde Alman dinleyicilerine yenilginin sonuçlarından bir proleter devrimi yoluyla kurtuluş umudunu sunmuştu:

> Almanya'yı savunulabilir hale getirmenin ve Antant'ın kendisine dayatmak istediği boyunduruğa karşı korumanın, Alman işçilerini Almanya'nın efendileri yapmaktan başka bir yolu yoktur... Antant'ın efendileri en çok, ordularının ne istediklerini bilen işçilerle karşı karşıya gelmesinden korkmaktadırlar.[34]

Ama bu sözler Brest-Litovsk'un eski yanılsamalarının tekrarlanmasından ibaretti. Bir yıl önce Sovyet Rusya Hoffmann karşısında ne kadar güçsüzdüyse, 1919'un ilk haftalarında Almanya da Foch karşısında o kadar güçsüzdü. Daha önce de gördüğümüz gibi,[35] Radek kısa bir süre sonra Alman devriminin dolaysız geleceğine, hatta Rus devriminin hayatta kalma ihtimaline dair karamsar bir görüş benimsemeye başlamıştır: Hem Sovyet Rusya'yı kurtarmanın ve hem de Almanya'yı Antant'tan kurtarmanın yeni bir yolu bulunmalıydı. Radek böylece, diğer bütün Bolşevik liderlerden önce, kısa vadede kazanılacak devrimci bir başarıdan çok bir manevra ve tavizler döneminin zorunluluğuna inanmaya başladı. Sovyet dış politikası hakkında, Berlin dönüşünde beraberinde getirdiği görüşler, 1919'un son üç ayı içinde orada yazdığı birkaç yazıdan çıkarılabilir. Bunlardan ilki, Sovyet Rusya'nın dibe vurduğu 1919 Ekimi'nde KPD'nin Heidelberg kongresine gönderdiği açık mektuptu. İtaliklerle altını çizerek şöyle yazıyordu:

> *Sovyet Rusya'nın ve dünya devrimi şimdiye kadar olduğundan daha çabuk kendini hissettirmediği takdirde, işçi sınıfının zafer kazandığı bütün diğer ülkelerin dış politikası sorunu, kapitalist devletlerle yan yana bir* modus vivendi*'ye, ya-*

33. *A.g.e.*, s. 172-5; Radek'in dönüşünün kronolojisi için bkz. *Soviet Studies*, c. III, No. 4 (Nisan 1952), s. 411-12.

34. K. Radek, *Die Russische und Deutsche Revolution und die Weltlage* (1919), s. 29.

35. Bkz. s. 136.

şama yoluna, ulaşmaktan ibarettir... Kapitalist ve proleter devletler arasında barış olasılığı ütopya değildir.[36]

Bu politika, Radek'in Almanya'nın ve dolayısıyla Rusya'nın, batının kapitalist ülkeleriyle arasını açacağı gerekçesiyle reddettiği tezin, yani Laufenberg ile Wolffheim'ın (henüz bu isim verilmemiş olan) "ulusal Bolşevizm" tezinin antitezi gibi görünüyordu.[37]

Berlin'den ayrılmasından hemen önce kaleme aldığı diğer üç yazıda da bu sav pekiştiriliyordu. Bunlardan birincisi, doğrudan "ulusal Bolşevizm"e –artık bu isimle anılıyordu– yönelik bir saldırıydı. "Sovyet Rusya'nın dış politikası sorunu," diye tekrarlıyordu Radek, "...kapitalist devletlerle yan yana bir *modus vivendi*'ye ulaşmaktan ibarettir."[38] Neredeyse aynı sıralarda Komintern'in resmi dergisinin Almanca basımında yayımlanan ikinci bir yazıda, Radek aynı tezi devrimci bakış açısından geliştiriyordu. "Kapitalizmin çözüleceği", diye yazıyordu Radek, kesindi. Ama bu "uzun bir süreç" olacaktı ve Sovyet Rusya da aradaki dönemde kaçınılmaz olarak "kapitalist devletlerle yan yana bir *modus vivendi* arayıp bulmak" zorunda kalacaktı. Başka bir savdan da aynı sonuç çıkıyordu: "Eğer Sovyet Rusya savaşmaya devam etmek zorunda kalırsa, ulusal ekonomisini onarmaya başlayamaz." Dolayısıyla önündeki seçenekler "ya geçici bir uzlaşma çerçevesi içinde sürdürülecek sosyalist inşa ya da herhangi bir ekonomik inşa faaliyetine girmeden savaşmak"tı. Aslında Radek'in aradığı, "dünya sermayesiyle" proletarya diktatörlüğünü olduğu gibi bırakacak bir "uzlaşma"ydı – NEP'in dış boyutunun çarpıcı bir biçimde öngörülmesi demekti bu. Ama Radek'in üç ayını Alman siyasetçileri, askerleri ve sanayicileri ile yoğun sohbetler yaparak geçirmiş olması boşuna değildi; muhakeme bu noktadan Almanya'ya geçiyordu:

> Almanya yenilgi yaşadı, ama buna rağmen teknik donanımı ve teknik imkânları hâlâ çok büyük. Anglo-Sakson ülkeleri galip geldiler, ama buna rağmen ekonomik bozuklukları o kadar ileri seviyede ki Fransa ve İtalya'ya yeterli yardımda bulunamıyorlar... Almanya'da, dış ilişkilerinin bitmesi ve ekonomisinin çökmesi sayesinde, Rusya'ya ulusal ekonomisini düzeltme işinde çok büyük hizmetlerde bulunabilecek binlerce işsiz ve aç mühendis var.

36. K. Radek, *Zur Taktik des Kommunismus: Ein Schreiben an den Oktober-Parteitag der KPD* (Hamburg, 1919), s. 9, 11-12.

37. Bkz. yukarıda s. 292.

38. *Gegen den National-Bolschewismus* (Hamburg, 1920), s. 9; bu kitapçık Radek ile Thalheimer'in yazılarından oluşur; bu yazılardan *Die Auswärtige Politik des Kommunismus und der Hamburger National-Bolschevismus* başlıklı ilki, ilk olarak *Die Internationale*, No. 17-18 (20 Aralık 1919), s. 332-46'da, "Arnold Struthan" takma adıyla yayımlanmıştır.

Radek "Almanların, Alman kapitalizminin iktidarını Rus toprakları üzerinde ihya etmeye yardımcı olma" suçlamasına karşı kendini savunmaya çalışırken en önemli çıkarımı yapıyordu:

Mal alışverişi değil, Alman sermayesinin Rusya'da kullanılması değil, ama iş yardımı – *Alman-Rus ekonomik ilişkilerinin yeni temeli* budur.

Ve son olarak, Almanya'yı bu fırsatları ihmal ederse kendisini bekleyecek olan tecrit konusunda uyarıyordu.[39] Burjuva okur için tasarlanan üçüncü yazı ise ("sağcı burjuvazi"ye hitap ediyordu) daha ihtiyatlı bir üslupla kaleme alınmıştı. Ama o da "Almanya ile Rusya birbirleriyle ekonomik ilişkilere muhtaçtırlar, çünkü iki ülke de ihtiyaç duyduğu şeyleri sadece Antant ülkelerinden almayı umamaz ve birbirlerine çok çeşitli yollardan yardım edebilirler" şeklindeki aynı sava yaslanıyordu; diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması ve mal değiştokuşu işini organize etmek üzere Rusya'ya Alman ekonomi uzmanlarının gönderilmesi ya da bu olmuyorsa, Rusya'yla böyle bir alışverişin yolunu hazırlayabilecek ve "ayrıca Almanya için Rusya hakkında nesnel bir haber ajansı kurabilecek" Alman şirketlerinin temsilcilerinin gönderilmesinin, bu durumdan yapılabilecek "pratik çıkarımlar" olduğunu ileri sürüyordu.[40] Demek ki, Alman tarafından olduğu kadar Sovyet tarafından da Sovyet-Alman dostluğu çağrıları yapılmaktaydı. Ama Almanların çıkarları en baştan beri büyük ölçüde siyasi ve askeri iken, o aşamada Sovyetler'in çıkarları sadece ekonomik nitelikteydi.[41]

39. K. Radek, *Die Auswärtige PolitikSowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 37-9, 44, 46-7; bu bölüm *Die Kommunistische Internationale* (*Kommunistiçeskii Internatsional*'in Berlin'deki muadili), No. 3 (Aralık 1919), s. 9-27'de yayımlanmış olan bir yazının tıpkıbasımıdır; bu yazı da "Arnold Struthan" imzasıyla yayımlanmıştı ve "1919 Aralığı'nda Berlin hapishanesinde" yazılmıştı (K. Radek, *Wege der Russischen Revolution* (Hamburg, 1922), s. 28).

40. *Deutschland und Russland: Ein in der Moabiter Schatzhaft geschrieber Artikel für richtiggehende Bourgeois* (1920), s. 11-12; ilk olarak 1920 Şubatı'nda *Die Zukunft*'da yayımlanan bu yazının İngilizce bir çevirisi şurada çıkmıştır: *Soviet Russia* (New York), 17 Nisan 1920, s. 383-7.

41. Radek'in sadece Almanya'yla dostluk kurmayı düşünmediği, Almanya'dan ayrılmasının arifesinde *Manchester Guardian* gazetesinin bir muhabirine verdiği 6 Ocak 1920 tarihli bir demeçten de anlaşılıyordu: "Rus Hükümeti'nin bakış açısı, nasıl kapitalist ve feodal devletler arasında normal ve iyi ilişkiler kurmak mümkün olduysa, sosyalist ve kapitalist devletler arasında da bunun mümkün olduğu yolundadır... Ben şahsen komünizmin ancak kapitalist devletlerle iyi ilişkiler kurarak kurtarılabileceği kanaatindeyim" (*Manchester Guardian*, 8 Ocak 1920). Bu sözler iki ay sonra Moskova'da verilen benzer bir demeçle karşılaştırılabilir (bkz. yukarıda s. 154-5).

1919'un kaotik koşullarında, Radek'le yapılan konuşmalar kimseyi bağlamıyordu: Bu konuşmaların Alman tarafındaki cazibesinin bir kısmı da şüphesiz buradan geliyordu. Sovyet tarafında Radek tek başına oynuyordu; o sıralarda resmen tanınan herhangi bir Sovyet dış politikası olduğundan bahsedebilsek bile, Radek'in onun yetki sahibi bir sözcüsü olmadığı kesindi. Ama 1920 başlarında yaşanan değişime katkıda bulunan etkenler arasında onun nüfuzunu saymamak pek mümkün değildir. Sovyet politikasında kapitalist dünyaya karşı uzlaşma tavrından yana olanların can alıcı argümanı, Avrupa devriminin olgunlaşmasındaki gecikmenin uzaması ihtimaliydi ve Radek bu konuda birinci elden bir tanıktı.[42] Ama, Sovyet dış politikası konusunda Radek'in Berlin'de özümsediği genel görüş bu eğilime uymasına ve onu güçlü savlarla pekiştirmesine rağmen, Radek'in bile cidden, Sovyet Rusya ile Almanya'da Versay'a isyan eden güçler arasında herhangi özgül bir işbirliği projesi geliştirmiş olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur;[43] geliştirmişse bile, Moskova'da hiçbir yankı bulamamış. Lenin, Komintern'in ikinci kongresine hazırlık mahiyetinde 1920 Nisanı'nda yazdığı *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"* kitabında, tıpkı Radek gibi, Almanların "ulusal Bolşevizm" sapmasına şiddetle saldırmıştı; ona göre bu "Antant'a karşı bir savaş açmak için Alman burjuvazisiyle bir blok" kurmayı önermek demekti. Komünistler "Versay anlaşmasını ne pahasına olursa olsun reddetmeye ve bunu da hemen yapmaya mecbur" değillerdi. Bu zan, Bolşevik politikasının gerçek amaçları hakkındaki bir kafa karışıklığının ürünüydü.

Almanya dahil herhangi bir büyük Avrupa ülkesinde burjuvazinin devrilmesi uluslararası devrim için öylesine büyük bir kazançtır ki onun uğruna –eğer gerekiyorsa– Versay anlaşmasının devam etmesini kabul edebiliriz, etmeliyiz de. Eğer Rusya tek başına, devrim uğruna, Brest anlaşmasına aylarca dayanabildiyse, Sovyet Rusya ile ittifak içindeki Sovyet Almanya'nın, devrim uğruna, Versay anlaşmasının devamına dayanması hiç de imkânsız değildir.[44]

42. Radek, Moskova'ya döndükten sonra katıldığı ilk halk toplantısında "devrim yolu Avrupa işçileri için Rus işçileri için olduğundan daha çetin, çünkü barış isteyen ordu, toprağı sahiplenmeye çalışan köylü Rus proletaryasının yanındaydı, oysa Avrupa'da kitleler silahsız ve burjuvazi beyaz bir muhafız teşkilatı oluşturuyor" diyordu (*İzvestiya*, 20 Ocak 1920).

43. 1 Nisan 1920'de dokuzuncu parti kongresinde yaptığı konuşmada, Versay anlaşması sayesinde, "kapitalistlerin bir bileşik cephe oluşturmasının imkânsız olduğunu" ve İtilaf Devletleri'nin Almanları Sovyet Rusya'ya karşı silahlandırma çabalarının başarısız olduğunu iddia etmiş, Bu tezden ne sonuç çıkardığı bilinmiyor, çünkü konuşmasının tam metni mevcut değil; 3 Nisan 1920 tarihli *Pravda*'da konuşmanın kısa bir özeti aktarılmıştır.

44. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 214-15.

Böylece, Sovyet davasının Versay anlaşmasına karşı milliyetçi bir ayaklanmayla ittifak kurması ihtimali kesin bir dille reddedilmiş oluyordu; Radek Berlin'deki mecburi ikameti sırasında bu fikirle oynamış olsa da, söz konusu fikir hemen reddedilmiştir. 1920'nin ilk aylarında Moskova'da kapitalist dünyayla geçici bir uzlaşma fikri ağırlık kazanmaya başlamakla birlikte, hiç kimse henüz bunu Almanya'yla özel ilişkiler kurma açısından düşünmüyordu. Yine de Radek'in devrim ihtimali hakkındaki şüpheci tavrının ve Almanya hakkındaki bilgisinin, ona o sıralarda, iş başında olan güçlere dair Lenin'inkinden daha açık seçik bir sezgi kazandırdığını inkâr etmek zordur.

Her türlü engele rağmen Bolşevik Rusya ile milliyetçi Almanya arasında bir *rapprochement* kurulmasından yana olan güçler yavaş yavaş olgunlaşıyordu. 1920 Martı'ndaki Kapp darbesi, Weimar cumhuriyetinin tarihinde önemli bir olaydı ve son kertede nihai etkisi Almanya'nın doğulu komşusuyla ilişkisi üzerinde görülecekti. Darbeciler eski ordunun, Ludendorff'larla von der Goltz'ların askeri geleneğine mensuptular; Berlin'de yürüyüş yapan birliklerin çoğu geçen sonbahar ve kışta Baltık'ta savaşmışlardı. Hâlâ Alman-Rus ittifakının yeniden tesis edilebilmesi için gereken önkoşulun Rusya'da eski düzenin restorasyonu olduğuna inanan azılı Bolşevik karşıtlarıydılar. Yeni Reichswehr'in tavrı çok farklıydı. Bu yeni ordunun zeki liderleri, Weimar cumhuriyetini ardında Almanya'nın askeri gücünü yeniden elde etmesi için çalışabilmelerine elverişli bir suret olarak kabul etmekle kalmıyor; aynı zamanda Rusya'daki Bolşevizm'i de bu amacı gerçekleştirmelerine yardımcı olacak muhtemel bir ortak olarak kabul etmeye de hazırlanıyorlardı. Kapp darbesi, Bolşevizm'e karşı haçlı seferine inananların Alman siyasetinin kaçıklara ayrılan kıyı köşe bölgelerine havale edilmeleriyle ve Sovyet Rusya ile eşit bir devlet olarak iş yapmaya hazır olan askeri liderlerin ortaya çıkmasıyla sona erdi. Ama resmi ilişkiler ağır ilerliyordu. 1920 Nisanı'nda Berlin'de Sovyet temsilcisi Kopp'la bir savaş esirleri anlaşması imzalandı; Kopp'un görünüşteki savaş esirlerinin ülkelerine iade edilmesi görevi, bazı siyasi faaliyetler yürütmesini muhtemelen engellemiyordu; üç ay sonra aynı konuda bir anlaşma daha yapıldı.[45] 1918 Kasımı'nda Moskova'yı terk etmiş olan

45. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçih Dogovorov*, c. I (1921), No. 22, s. 128-30; No. 24, s. 133-4. Kopp'un "Kapp darbesinden önce Kapp'la ayrıntılı görüşmeler yaptığı" (E. Troeltsch, *Spektator-Briefe* (Tübingen, 1924), s. 271) yolundaki söylentilerin yanlışlığı kanıt-

Alman konsolosluk personelinin son üyelerinden biri olan Gustav Hilger, 1920 Haziranı'nda, Berlin'deki Kopp'un Alman muadili sıfatıyla Moskova'ya döndü ve Çiçerin'den Sovyet Rusya'nın Almanya karşısındaki tavrının "sadece daha sıkı ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler kurma isteğince belirlendiği" teminatını aldı.[46]

1920 yazındaki Sovyet-Polonya savaşı bu gizli tohumları olgunlaştırdı, yeni ve hayati önemdeki güçleri seferber etti. Sovyet tarafında, Rus yurtseverliğinin çarpıcı canlanışı Bolşevizm'le birleşip Sovyet dış politikasına yeni bir ulusal unsur aşıladı.[47] Alman tarafında, 1920 Mayısı'ndaki ilk Polonya taarruzu savaşa canlı bir ilgi uyanmasına neden olmadı. Ama Kızıl Ordu beklenmedik bir biçimde karşı koyup Temmuz ayında da Polonya içlerine yürümeye başlayınca, Almanya'yı bir heyecan dalgası sardı. Korkuyla coşku iç içe geçmiş durumdaydı. Bolşevizm'in Orta Avrupa'ya sıçrama tehdidi baş göstermişti. Ama, yine bu sayede, Almanya'nın doğudaki baş düşmanı ölümcül bir tehlikeyle karşı karşıyaydı ve Versay'ın doğu tabyası sendelemekteydi. Almanya'nın bu beklenmedik olay karşısındaki tavrı, altı ay önce uzağı gören Seeckt tarafından ana hatlarıyla belirlenmişti:

> Kaybolup gitmesi tehlikesi karşısında bile Polonya'yı desteklemeyi reddediyorum. Tam tersine, buna güveniyorum: Şu anda Rusya'nın eski imparatorluk sınırlarını yeniden kurmasına yardım edemesek bile, ona kesinlikle köstek olmamalıyız.[48]

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Rus şubesi başkanı Maltzan, Kızıl Ordu'nun her ilerleyişiyle birlikte Berlin'deki itibarı artan Kopp ile gizli görüşmelere girdi. Kızıl Ordu'nun mevcut Alman sınırını geçmeyeceğine dair teminat verilmesi talebi hemen karşılandı. Ama Maltzan "Versay anlaşmasının dayattığı gayri tabii Alman sınırlarının gözden geçirilmesi" meselesini nazik bir biçimde gündeme getirince, Kopp gardını aldı ve herhangi bir müzakereye girmenin zorunlu önkoşulu olarak *de jure* tanınma ve diplomatik ilişkileri tam olarak yeniden tesis etme talebinde bulun-

lanamamış olsa da bu söylentiler muhtemelen temelsizdi: Kapp darbesine katılanların hepsi Bolşevik karşıtıydı ve Alman milliyetçileriyle doğrudan temas kurmak henüz Sovyet politikasının bir parçası haline gelmemişti. Kopp'un o sıralarda KPD ile herhangi bir temas kurup kurmadığını belirlemek ilginç olurdu; kurduysa bile, sonraları parti içinde dile getirilen şikâyetlerde buna dair hiçbir ipucu verilmemiştir.

46. *Soviet Russia* (New York), 14 Ağustos 1920, s. 148.

47. Bkz, yukarıda s. 273-4.

48. F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 252.

du.[49] Şurası açık ki Polonya'nın kapitalist yöneticilerinden kurtarılması, o sıralarda Moskova'da tasarlandığı haliyle Polonya'nın eskiden Almanya'ya bağlı olan bölgelerini de içeriyordu ve eski 1914 sınırında durdurulamazdı. Ama Kopp'un iması Berlin'de gözlerden kaçmadı. 22 Temmuz 1920'de, Alman Dışişleri Bakanı Simons, Kopp'a Çiçerin'e iletmesi için, Almanya ile Sovyet Rusya arasındaki normal diplomatik ilişkileri yeniden başlatmak amacıyla tartışmalar yapmayı öneren bir mektup verdi. Belirtilen tek koşul, Mirbach'ın öldürülmesinden duyulan pişmanlığın bir nişanesi olarak, Moskova'daki Alman Büyükelçiliği'nde Alman bayrağının bir Kızıl Ordu bölüğünün huzurunda törenle göndere çekilmesiydi. Not, iki ülke arasında ticaretin yeniden başlayacağı umudunun ifade edilmesi ve ilerleyen Sovyet birliklerinin "eski Alman sınırı"na yaklaştıklarında, "arzu edilmeyen olaylar"dan kaçınmak amacıyla ilgili birliğe bir Alman askeri temsilcisinin dahil edilmesi talebiyle sona eriyordu.[50] O sırada Polonya'nın felakete uğrayacağı öngörüsünü aynı ölçüde paylaşan batılı İtilaf Devletleri de askeri danışman ve levazım formunda çeşitli yardımlar gönderme işini örgütlemişlerdi. Almanya bu gelişmelere, levazımın Polonya'ya Almanya üzerinden taşınması üzerindeki bir yasağı da içeren bir tarafsızlık bildirgesi ile cevap verdi. Simons, bu kararı 26 Temmuz 1920'de Reichstag'a anlatırken, manidar bir şekilde şunu da ekledi: Brest-Litovsk anlaşmasında içerilen Sovyet Hükümeti'nin Almanlarca resmen tanınması hükmü hiçbir zaman geri alınmamış, ama diplomatik

49. W. Von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapollo* (Wiesbaden, 1951), s. 100-1. Reibnitz'in 1940 civarında yazdığı ve kimi bölümlerini Bay Gustav Hilger'in bana ilettiği yayımlanmamış bir nota bakılacak olursa, Reibnitz o sıralarda Radek ve Kopp'la, Kızıl Ordu Varşova'ya girer girmez, Alman *Freikorps* birliklerinin de Batı Prusya, Posen ve Yukarı Silezya'ya girip eski Alman sınırına kadar ilerlemesini öngören bir plan üzerinde müzakereler yapmış; R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), Radek, Kopp ve Reventlov arasındaki konuşmalardan bahseder. Gelgelelim, Kızıl Ordu'nun Polonya'da ilerlediği o kritik dönemde Radek'in Berlin'de bulunduğundan dem vuran hikâyeler su götürür niteliktedir; en son 24 Temmuz 1920'de Moskova'daydı, Komintern'in ikinci kongresinde konuşmuştur. O sıralarda Sovyet-Alman askeri işbirliği için müzakereler yapıldığıyla ilgili hikâyeler ise genelde sonradan olup bitenlerin etkisinde çok fazla kalmakla maluldürler; yapılmış herhangi bir tartışma vardıysa bile bunlar gayet yoklama kabilinden olmalıdır. Krestinski'nin 1938'deki duruşmasında yaptığı "itiraf"a göre, Seeckt 1920 Temmuzu'nda Kopp'la temas halindeymiş; Krestinski bunun "suç niteliğinde" (yani özellikle "Troçkist") bir temas değil, "resmi" bir temas olduğunda ısrar ediyordu (*Report of Court Proceedings in the Case of the Anti-Soviet 'Bloc of Rights and Trotskyites'* (1938), s. 269-70).

50. Not yayımlanmamıştır; Radek 15 Ekim 1920 tarihli *Pravda*'da çıkan bir yazısında, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bu sıralarda diplomatik ilişkileri yeniden başlatmaya hazır olduğunu yazmıştır.

ilişkilere özel bir atıfta bulunmaktan kaçınmıştı.[51] Bir hafta sonra, 2 Ağustos 1920'de, Çiçerin Simons'un diplomatik ilişkilerin yenilenmesini tartışma önerisine, iltifatlarla ve dostane işbirliği dilekleriyle dolup taşan, ama Mirbach'ın öldürülmesinden duyulan pişmanlık adına yapılması talep edilen töreni gereksiz ve yersiz görüp kesinlikle reddeden bir notla cevap verdi.[52] Askeri zafer ve devrimin batıya yayılmasıyla ilgili umutların en yüksek seviyesine çıktığı bir anda, burjuva Alman Hükümeti'ne herhangi bir taviz vermeye gerek yok gibi görünmüş olabilir.

Gelgelelim, bu ihtiyatlı resmi yazışmalar, Kızıl Ordu'nun ilerleyişinin Sovyet-Alman ilişkileri için taşıdığı önemi hiçbir surette tüketmiyordu. Bütün Almanya'yı halkın Sovyet Rusya için duyduğu bir heyecan dalgası kasıp kavuruyordu. Eskiden Almanların, şimdi ise İtilaf Devletleri'nin yönetimi altındaki Danzig Serbest Şehri'nde, Alman liman işçileri greve gittiler ve bu limandan Polonya'ya gidecek gemilere levazım taşımayı reddettiler.[53] Alman komünist gazetesi *Die Rote Fahne* partinin "Sovyet Rusya ile ittifak" sloganını desteklemek adına öyle militan bir tavır benimsedi ki diğer Sol partiler tarafından Alman işçilerini Fransa'yla savaşa sokmaya çalışmakla suçlandı.[54] Alman gönüllüler (Kızıl Ordu komutanı Tukaçevski, onları "Spartakistler ve partili olmayan işçiler" olarak tarif ediyor ve sayılarının "yüzleri, binleri" bulduğundan bahsediyordu)[55] Kızıl Ordu'ya katılmak için birbiriyle yarışıyordu – Alman gönüllülerin Bolşevikler'le savaşmak için Baltık bölgelerine akın ettiği geçen sonbahardaki durum ilginç bir biçimde tersine dönmüştü. Sovyet davasından duyulan coşku sırf komünistlere veya işçilere ait bir duygu da değildi. Polonya'nın ve nefret edilen Versay'ın tehdit altına girmesinin itkisiyle, Sağ'ın Ruslarla ittifak kurma özlemi, ilk kez olarak, Sovyet davasına duyulan sempatide ifade buldu. Alman milliyetçiliği ile Rus Bolşevizmi

51. *Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCXLIV (1921), s. 263.

52. Bu not yayımlanmamıştır. Mirbach'ın öldürülmesinden duyulan pişmanlık meselesi iki yıl sonra Reichstag'da Rapallo anlaşması hakkındaki görüşmeler sırasında da gündeme getirilmiş, Hoetzsch "eskiden olduğu gibi, şimdi de Kont Mirbach'ın öldürülmesi olayının tatmin edici bir biçimde telafi edilmesinde" ısrar etmiştir (*a.g.e.*, c. CCCLV (1922), s. 7711); bu mesele daha sonra gündemden düşmüş gibi görünüyor.

53. Bu olayın ayrıntılı bir açıklaması, I. F. D. Morrow, *The Peace Settlement in the German-Polish Borderlands* (1936), s. 67-72'de bulunabilir.

54. *Die Rote Fahne*'den alıntılarla desteklenen bu suçlama, Halle kongresinde defalarca tekrarlandı (*USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 178-9, 198, 213).

55. J. Pilsudski, *L'Année 1920* (Lehçeden Fransızcaya çev., 1929), s. 231.

arasındaki bağ artık ürkütücü bir paradoks olarak görülmüyordu.[56] Lenin, bu olaylara iki üç ay sonra geri dönüp bakarken, "'kara yüzler' ile Bolşevikler arasındaki gayri tabii blok"tan bahsediyor ve şunu hatırlıyordu: "Almanya'da herkes, en karanlık gericiler ve monarşistler bile, Versay anlaşmasının bütün dikişlerinin atmaya başladığını görünce, bizi Bolşevikler kurtaracak dediler."[57] Profesyonel askerler bile Kızıl Ordu'nun yiğitliğine saygı ve hayranlık duymaya ve bir ittifakın askeri değeri üzerinde düşünmeye başladılar. Max Bauer sonraları Troçki'yi "doğuştan askeri örgütçü ve lider" diye övüyor ve şunu ekliyordu:

> Şiddetli savaşlar ortasında yokluktan yeni bir ordu kurması ve sonra da bu orduyu organize edip eğitmesi, kesinlikle Napolyon'u aratmayacak bir şey.[58]

Hoffmann da aynı yargıda bulunuyordu:

> Sırf askeri açıdan bakıldığında bile, yeni kurulan Kızıl birliklerin, Beyaz generallerin o sıralarda hâlâ güçlü olan kuvvetlerini ezip bütünüyle yok edebilmeleri insanı hayrete düşürüyor.[59]

Bir başka tanığa göre ise, Sovyet genelkurmay başkanı Lebedev "Alman askeri çevrelerinde yere göğe konamıyordu."[60] Öte yandan Bolşevikliğin yayılması tehlikesine karşı da iş şansa bırakılmıyordu. Seeckt'in biyografisinin yazarı, Kızıl Ordu'nun geri çekilmesinden sonra, 45.000 Rus Doğu Prusya'da enterne edildiklerinde, siyasi komiserler birliklerden dikkatle ayrıldı, ama bu onların "Reich'da bir komünist ajitasyon merkezi" yaratmalarını önlemedi.[61]

Alman tarafındaki karışık hisler ve müstereddit tavırlar Sovyet tarafına da yansıyordu. Doğu Prusya sınırının hemen içindeki Soldau'da, Kızıl Ordu'nun subayları ve komiserleri ile "Alman milliyetçileri" arasındaki buluşmayla ilgili gerçek gibi görünen bir hikâye vardır; buna göre, Rus-

56. R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 197'de Reventlov'un Alman ulusal Partisi'nin gazetesi *Deutsche Tageszeitung*'da yayımlanan ve "işçi sınıfının gerçek düşmanlarına, proletaryayı kölelik zincirlerine bağlamış olan Antant'a karşı" bir seferberlik talep eden yazısı aktarılır. Reventlov daha sonraları, o sıralarda "önde gelen Alman siyasetçileri", Polonya'ya karşı Sovyet Rusya ile askeri işbirliği fikrine ısındırmak için çok uğraştığını, ama başarılı olamadığını belirtmiştir (K. Radek, *Schlageter: Eine Auseinandersetzung* (1923), s. 19).

57. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 378, 418; Lenin'in bu konudaki bir başka beyanı için bkz. aşağıda s. 309-10.

58. Max Bauer, *Das Land der Roten Zaren* (Hamburg, 1925), s. 79.

59. *Die Aufzeichungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), c. II, s. 321.

60. W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapollo* (Wiesbaden, 1951), s. 173.

61. F. von Rabenau, *Seekt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 253.

lar Kızıl Ordu'nun Versay anlaşmasıyla Polonya'ya verilen Batı Prusya'yı kurtarıp Alman anavatanına iade edeceklerini söyleyip övünmüşler – sahiden de bu niyetle, işgal ettikleri Polonya topraklarında yaptıklarının tersine, burada yerel Sovyetler kurmaktan kaçınmışlardır.[62] Polonya savaşının en hararetli günlerinde bazı Sovyet çevrelerinde görüşlerin nasıl oluştuğuyla ilgili en dolaysız veriler, o sıralarda Moskova'da bulunan Enver'in 26 Ağustos 1920'de Berlin'deki Seeckt'e bozuk bir Almanca ile yazdığı mektupta bulunur. Enver "Troçki'nin gerçekten önemli emir subayı"nı (bu tanıma en çok uyan subay, Savaş Halk Komiseri vekili Sklianski'dir) daha yeni gördüğünü bildirir ve sözlerini şöyle sürdürür:

> Burada gerçekten güç sahibi olan bir grup var ve Troçki de Almanya ile anlaşmaktan yana olan bu gruba mensup. Bu grup 1914'teki eski Alman sınırını tanımaya hazır. Dünyanın şu anki kaosundan çıkmanın tek yolu olduğunu düşünüyorlar – bu da, Almanya ile Türkiye'nin işbirliği yapması. Bu grubun konumunu güçlendirmek ve bütün Sovyet Hükümeti'ni bu davanın saflarına çekmek için, gayri resmi yardımda bulunmak ve mümkünse silah satmak mümkün olmaz mı?.. Almanya'nın konumunun da net ve kesin olması için onların temsilcileriyle anlaşmanın önemli olduğu kanaatindeyim. Ruslara yardım etmek için, gizli gizli ya da uygun bir yerde, gönüllü bir ordu ya da isyancı bir hareket yaratılabilir.[63]

Bu tavsiyeler uygulanamasa bile, bunların verilmesine yol açan haletiruhiye ve Enver'in Moskova'daki nüfuzlu çevrelerin görüşleriyle ilgili raporunun, Seeckt'in kafasında zaten biçimlenmekte olan tasarıları onaylamaya yardımcı oldukları kestirilebilir. 1920'nin devrimci ortamında "1914'teki eski Alman sınırını tanımak", yani Versay anlaşmasıyla Polonya'ya verilmiş olan Alman topraklarının Almanya'ya iade edilmesini desteklemek için diplomatik pazarlıklar yapmak, Moskova'da hâlâ ciddi ciddi düşünülemeyecek kadar kinik bir hamle olarak görünüyor olabilirdi. Rus Bolşevizmi ile Alman milliyetçiliği arasında pazarlık yapmanın zamanı henüz gelmemişti. Ama en baştan beri, durumun doğası gereği böy-

62. Hikâye Martov tarafından herhangi bir itiraz belirtilmeksizin 1920 Ekimi'ndeki Halle kongresinde anlatılmıştır (*USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 212-3): aynı hikâye ufak tefek değişikliklerle C. Smogorzevski, *La Pologne Restaurée* (1927), s. 152'de tekrarlanır. Öte yandan 20 Ağustos 1920 tarihli *The Times*'da Danzig'deki özel muhabirinin imzasıyla yayımlanan bir habere göre, Troçki'nin Doğu Prusya'da gizlice Alman kurmay subayları ile görüştüğü kesinlikle yanlıştır.

63. F. von Rabenau, *Seekt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 307; iki ay sonra, arada Bakû kongresine katılmış olan Enver, silah satın almak için Berlin'e dönmüş, ama bu silahları kimin adına ya da ne amaçla aldığı anlaşılmıyor (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapollo* (Wiesbaden, 1951), s. 133-4).

le bir pazarlık yapılabileceği ve bunun da sadece Polonya pahasına yapılabileceği açıktı.

Alman tarafında, Sovyetler'in Polonya'daki askeri seferinin felaketle sonuçlanması, Polonya pahasına kurulacak bir Alman-Sovyet *rapprochement*'ıyla ilgili geçici hayallere de son verdi. 1920 sonbaharında birçok Alman hâlâ batıyla uzlaşmanın mümkün olduğunu umuyordu; Doğu ve Batı Prusya halkoylamaları Almanya lehine sonuçlanmıştı ve daha Yukarı Silezya halkoylaması yapılacaktı; nihai tazminat faturası henüz kesilmemişti ve enflasyon geçici olarak durmuştu. Geçen yaz askeri kurtuluşun doğudan geleceğine duyulan vakitsiz ve abartılı inancı, Sovyet rejiminin hayatta kalabilmesinin bile yine cidden şüpheli göründüğü bir tepki dalgası izledi. İki ülke arasındaki resmi ilişkilere artan bir soğukluk hâkim olmaya başladı. 1920 Ekimi'nde Dışişleri Bakanı Simons, hükümetin Zinovyev ve Lozovski'nin vizelerini uzatmayı reddetme kararını savunurken,[64] konuşmasını Sovyet Hükümeti'ne değil ama Rus halkına yönelik dostluk ifadeleriyle tamamladığı dikkat çekmişti. Merkez yanlısı bir başka milletvekili, müstakbel şansölye Fehrenbach, Almanya "yanıtıp da Rus-Polonya savaşına müdahale etmediği" için kendini kutluyordu.[65] Aynı sıralarda, geçen yaz Sovyet Hükümeti'nin tanınmasının ateşli bir savunucusu olan Maltzan, Dışişleri Bakanlığı'ndan bir dış göreve nakledildi. Ticaret ilişkileri bile, Simons'un 1921 Ocağı'nda Reichstag'da yaptığı, "Reich temsilcisinin öldürülmesiyle ilgili tatmin edici bir açıklama yapılmadığı sürece" Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulamayacağı, ama "komünizmin kendisinin cumhuriyetçi ve burjuva bir hükümetin Sovyet Hükümeti ile ticaret yapınamasına neden olamayacağı" minvalindeki isteksiz konuşmasıyla pek teşvik görmüyordu.[66] Kopp, savaş esirleriyle ilgili görevlerinin dışında hâlâ resmi bir görevi olmasa ya da resmen tanınmasa da, Alman şirketleriyle, Krasin'in İngiltere'deki şirketlerle kurmakta olduğu türden ticari ilişkiler kurmaya çalışıyordu ve "Reich'ın çıkarları ve güvenliği etkilenmediği sürece" bu faaliyetler otoriteler tarafından görmezden geliniyordu.[67] Hatta, 1921 Ocağı'nda iznini geçirmek üzere Moskova'ya giden Kopp, *İzvestiya*'ya, yakın gelecekte sı-

64. Bkz. yukarıda s. 210, not 146.
65. *Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCXLV (1921), s. 762-3, 786-7.
66. *A.g.e.*, c. CCCXLVI (1921), s. 1990, 1994.
67. Clara Zetkin Reichstag'da bu minvalde bir polis emri olduğundan bahseder (*a.g.e.*, c. CCCXLVII (1921), s. 2060).

rayla Berlin'de ve Moskova'da ticari delegasyonlar açma ihtimali olduğundan bile bahseder.[68] Ama bu tür umutlar için vakit erkendi. Almanların resmi politikasına hâlâ aşırı bir ihtiyatlılık hâkimdi ve ancak İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasıyla buzların kırılmasından sonradır ki Alman Hükümeti de İngiltere'yi izlemeye karar vermiştir. Gelgelelim, resmi ilişkilerdeki soğukluk tabloyu tamamlamıyordu. Aynı dönem boyunca askeri kanallardan gizli yoklamalar yapılmıştır, ama bunlar o sıralarda hiç bilinmiyordu ve bugün bile tam olarak belgelenemiyor.[69]

Alman askeri ve siyasi çevrelerinin Sovyet Rusya'yla bağlantılı olarak farklı, hatta zıt politikalar izledikleri bir sırada, Sovyet dış politikasının Almanya karşısındaki normal ikircikliliğini iyice vahim bir safhaya vardırmış olması bir rastlantıydı. Polonya'daki yenilgi, Sovyet-Alman işbirliğine yönelik bütün yoklamaları aniden sona erdirdi. 1920 Ağustosu'nda yaşanan olaylar, geri dönüp bakıldığında, artık yine karanlığa gömülmüş bir ihtimali bir anlığına aydınlatan bir şimşek çakması gibi görünüyordu. Ama o kasvetli 1920-21 kışında Sovyet liderlerini kapitalist dünyayla uzlaşmaya zorlamakta olan güçler, Almanya karşısındaki Sovyet politikasında da etkilerini hissettirmeye başladılar. 1920 Kasımı'nda çıkarılan kararnamedeki imtiyazlardan bir ay sonra,[70] Lenin sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde yaptığı konuşmada geçen yaz olup biten olağanüstü olayları hatırlatarak, Sovyet-Alman ilişkilerini ilk defa alenen dünya devrimi dışında bir bağlamda ele alıyordu. Almanya'yı Amerika hariç en gelişmiş ülke" olarak adlandırdıktan sonra sözlerine şöyle devam ediyordu:

> Versay anlaşmasının elini kolunu bağladığı bu ülke, kendini varolmasına izin vermeyen koşullar içinde bulmaktadır. Almanya bu konumda doğal olarak Rusya'yla ittifaka itilmektedir. Rus orduları Varşova'ya yaklaşırken, bütün Almanya heyecan içindeydi. Boğulmuş durumdaki, ama devasa üretim güçlerini harekete geçirme imkânına sahip bu ülkede Rusya'yla ittifak fikri, siyasi kafa karışıklığı yaratmaya yardımcı oldu; Alman kara yüzleri, Rus Bolşevikleri ve Spartakistler'e duydukları sempatiyle sokaklara çıktılar...
>
> Yalnız kaldığımız ve kapitalist dünya güçlü olduğu sürece, dış politikamız... anlaşmazlıklardan yararlanmak zorunda olmamızdan ibarettir... Varlığımız, ilk olarak, emperyalist devletlerin kampında köklü bir bölünmenin varlığına, ikinci olarak da Antant'ın kazandığı zafer ile Versay anlaşmasının Alman ulusunun bü-

68. *İzvestiya*, 1 Şubat 1921.
69. Gizli müzakerelerin başlangıcı için bkz. aşağıda s. 338-41.
70. Bkz. yukarıda s. 266.

yük çoğunluğunu içinde yaşayamayacağı bir konuma fırlatmış olmasına bağlıdır... Alman burjuva hükümeti Bolşevikler'den deli gibi nefret ediyor, ama uluslararası durumun gerektirdiği çıkarlar onu kendi iradesine rağmen Sovyet Rusya'yla barışa doğru itiyor.[71]

Yani, NEP'in devreye sokulmasından ve İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasının imzalanmasından üç ay önce, Lenin hiç de muğlak sayılamayacak bir dille Sovyet Hükümeti'nin Almanlar belli yoklamalar yaparlarsa olumlu cevap vereceklerini ima etmişti.

Artık ihtiyatlı bir biçimde Alman Hükümeti ile işbirliğinin getirebileceği avantajları soruşturanların, Sovyet rejiminin kurtuluşunun Almanya'da erken bir devrim olmasına bağlı görüldüğü zamanlardan beri kat edilmiş olan mesafeyi ya da yeni politikanın gerektirdiği düşünce değişikliğini ölçmüş oldukları şüphelidir. Zaten, ikinci kongrede ve onun yapıldığı tarihten beri Almanya ve Fransa'da kazanılan zaferlerle kendilerinden geçmiş olan Zinovyev ve Komintern'in diğer liderleri, o parlak dünya devrimi rüyasını terk edecek havada değillerdi; bu rüyada da merkezi yeri zorunlu olarak Almanya işgal ediyordu. Nitekim, o kritik 1920-21 kışında, Moskova'da Almanya karşısında iki karşıt ve uzlaşmaz heves karşı karşıya gelmiş durumdaydı. Eğer aralarındaki çatışma bariz bir hal almadıysa, bunun nedeni Komintern'in gündelik işleri ile Sovyet Hükümeti'nin (ve hatta farklı komiserliklerin) gündelik işlerinin, hâlâ büyük ölçüde birbirinden keskin sınırlarla ayrılmış kompartımanlar içinde sürdürülüyor olmasıydı ve kural olarak ancak çok kritik bir durum doğduğu takdirde, liderler, ilgili bütün tarafları bağlayan kararlarını parti merkez komitesinde ya da Politbüro'sunda alıyorlardı. 1920-21 kışında liderlerin dikkati parti içindeki artan tehditkâr muhalefetle, sendika ihtilafıyla ve hepsinden çok da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik müşkülatla meşguldü. Daha sonra meydana gelen olaylara başka nasıl bir yorum getirilirse getirilsin, bu dönem boyunca Almanya'yla bağlantılı olarak genel bir politika değişikliğine gidilmediği açıkça ortadadır.

KPD'nin kendisi içindeki olaylar yeni bir kriz yarattı. Halle kongresinde USPD'nin çoğunluğunun tercihiyle KPD'ye yeni üyelerin kitlesel olarak katılıp partiyi eskisine oranla çok daha büyütmesi, nereden bakılırsa bakılsın, Komintern ve KPD için büyük bir zaferdi. Ama yeni sorunları da beraberinde getirdi. KPD artık küçük bir hizip, devrimci bir elit, *Spartakusbund*'un doğrudan varisi rolünü oynamakla yetinemezdi. Ağırlıklı

71. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 14-15.

olarak, teorinin incelikleriyle ilgilenmeyen işçilerden oluşan bir kitle partisi olmak zorundaydı. Başkaları kadar üyeleri de ondan aktif bir politika izleyip Alman siyaset arenasına ağırlığını koymasını bekliyordu. 1920 Kasımı'nda liderlerinden birinin KPD'ye aktardığı kadarıyla, Ruslar partiyi "işçi kitleleriyle çok az temas kurmak"la, "ajitasyon yeteneği"nden, hatta "darbe karşıtı bir zihniyet"ten mahrum olmakla suçluyorlardı, ama bu hataların USPD'nin çoğunluğunun ve en nihayet KAPD'nin de partiye katılmasıyla giderileceği umuluyordu.[72] Zinovyev'in Halle'de kazandığı zaferin mirası olan bu duygu, ifadesini parti içinde, Rosa Luxemburg'un değil de Liebknect'in geleneğini izleyerek devrimci eyleme devrimci propagandadan daha fazla değer veren ve cüretli bir politika çağrısı yapan bir Sol harekette buluyordu. Hareket partinin, çabucak çoğunluğunu kazandığı Berlin şubesinde başladı; hareketin sesi en çok işitilen lideri, 1919 Ekimi'nde Radek'in Levi'ye gönderdiği mesajlara ulaklık yapmış olan Ruth Fischer'di. Parti liderliği hareketi pek kaale almadı. Levi, Rosa Luxemburg'un Alman kitlelerinin devrimci olgunluğuna karşı şüpheciliği miras almış ve eski Spartakusbund'un sekter zihniyetinden hiçbir zaman kurtulamamıştı. KPD merkez komitesindeki işçilerin en etkili sözcüsü olan Brandler, sendika geleneği içinde yetişmişti, kitle örgütlenmesi ve kitle gösterilerinden çok iyi anlardı, ama silahlı ayaklanmadan içgüdüsel olarak uzak duruyordu. Levi eylem çağrısını, Brandler'in Kapp darbesi sırasında Saksonya'da denediği birleşik cephe taktikleriyle bir deney yaparak karşılamaya karar verdi.[73] 8 Ocak 1921'de parti dergisi *Rote Fahne*'de, KPD merkez komitesinin, aralarında SPD, USPD'nin geri kalanı ve KAPD'nin de bulunduğu çok sayıda Solcu sendika ve siyasi örgüte ismen hitap eden bir açık mektubu yayımlandı. Mektup, yaşanmakta olan krizde Alman işçilerinin içinde bulunduğu "tahammül edilmez durum"a atıfta bulunarak, ücretleri ve işsizlik ödeneklerini arttırmaya, hayat pahalılığını azaltmaya, temel ihtiyaç maddeleri üzerinde işçi denetimi oluşturmaya, "burjuva savunma örgütleri"ni silahsızlandırıp lağvederek "proleter savunma örgütleri" yaratmaya ve Sovyet Rusya ile ticari ve diplomatik ilişkiler kurmaya yönelik bir ortak kampanya başlatmayı öneriyordu. KPD "bu önlemlerin proletaryanın içinde bulunduğu sefil durumu kökten düzeltemeyeceği"nin farkındaydı ve "diktatörlük mücadelesinden bir an

72. *Bericht über den 5. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (1921), s. 27-8.

73. Bkz. yukarıda s. 165-6.

bile vazgeçmiyor"du; ama parti doktrinine böyle âdet icabı saygılarını sunduktan sonra, "yukarıda belirtilen talepler için" ortak mücadele verme talebini yineliyordu.[74] Bir avuç komünist milletvekilinden biri olan Levi Reichstag'da birleşik cephe doktrininin uluslararası içerimlerinin altını çizdi:

> Bu dünya tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bütün dünyanın ezilenleri, bütün dünyanın ezenlerine karşı ayağa kalkıyor ve bütün dünyanın ezilenlerinin lideri, bugün bütün dünyanın ezilenlerini bir araya getirip onlara öncülük eden Güç, Sovyet Rusya'dır.[75]

Buradan çıkan hisse açıktı: Nasıl komünistler hangi partiden olurlarsa olsunlar ezilen işçileri savunuyorlarsa, Sovyet Rusya da hangi siyasi eğilimde olurlarsa olsunlar ezilen ulusların savunucusuydu. 1921'de hiçbir Alman'ın, Almanya'nın ezilen bir ulus olduğundan şüphesi yoktu.

Radek, 1919 yılında Berlin'de kaldığı zamanlardan beri, KPD'nin devrimci potansiyeline dair Levi'nin yaptığı karamsar tahminlere katılmıştı ve yeni çizgiyi ilk başlatan kişi o değilse bile, coşkuyla destekliyordu: "Açık mektup"un Levi ve Radek tarafından ortak kaleme alındığı söylenir. Öte yandan, Zinovyev daha ay altı ay önce gerçekleştirilmeye çok yakın görünen dünya devrimi hayallerini hâlâ koruyordu. Halle kongresinin kahramanı olarak kendisini, KPD'yi entelektüellerin oluşturduğu bir hizipten devrimci eylem için yeterli donanımı olan bir kitle partisine dönüştürmüş olan zaferin sorumlusu gibi görüyordu ve onun görüşleri KPD'deki Sol grubun görüşlerine uyuyordu. Bu nedenle Radek IKKI'da açık mektup projesini ilk defa gündeme getirdiğinde Zinovyev şiddetle karşı çıktı ve hâlâ devrimci ortodoksinin kerameti kendinden menkul muhafızı rolündeki Buharin de ona katıldı. Yakın tarihlerde kapitalist dünyayla geçici uzlaşma politikası saflarına geçmiş olan Lenin Radek lehine müdahale etti ve açık mektup onaylandı.[76] Mektup büyük bir başarısızlığa uğradı, hiçbir etkili Sol örgütten cevap alamadı. SPD tarafından, hiçbir surette KPD ile birlikte olmak istemeyen USPD'nin geri kalanı tarafından ve onu tam bir fırsatçılık olarak gören KAPD tarafından şiddetle reddedil-

74. Mektuptan kapsamlı alıntılar Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 679-80, not 200'de bulunabilir.

75. *Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCXLVII (1921), s. 2318.

76. Bu olaylar 1924'te Komintern'in beşinci kongresinde hem Radek hem de Zinovyev tarafından anlatılmıştır (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (tarihsiz), c. I, s. 165, 468); Lenin 1921 Temmuzu'nda yapılan üçüncü kongrede açık mektubu "örnek bir siyasi hamle" diyerek savunmuştur (*Soçineniya*, c. XXVI, s. 443).

di. Liderlerin ülkeleriyle ilgili daha ciddi sorunlarla uğraştığı Moskova'da bu terslenme pek fark edilmedi. KPD'de ise Levi'nin liderlik itibarını kaybetmesi ve parti içindeki Sol grubun elini güçlendirme sonucunu doğurdu.

Açık mektup meselesinden bir ay sonra, Levi İtalyan Sosyalist Partisi'nin çok önemli bir kongresine KPD delegesi sıfatıyla katılmak üzere Leghorn yoluna çıktığında,[77] Moskova'nın daha yenilerde verdiği onayın, komünist doktrini bütün katılığıyla kabul etmeye hazır olmayan diğer Sol gruplara karşı yeni bir yumuşama havasını beraberinde getireceğini sanmış olabilir. Belli ortak amaçlar uğruna diğer Sol partilerle yapılacak işbirliği ile komünist olduğu iddiasındaki bir parti içindeki muhaliflerle yapılacak işbirliği arasında bir ayrım yapılabileceği doğruydu. Ama bu ayrım 1921 başlarında daha sonraları olduğu kadar göz önünde değildi. Leghorn'da Komintern politikası, Radek'in değil, Zinovyev tarafından aday gösterilmiş olan ve diğer partilerle yapılacak geçici bir taktik işbirliği ile parti içindeki ortodoksi dışı konumlara hoşgörü gösterme arasındaki farka çok dikkat eden Rakosi ve Kabakçiyev'in ellerindeydi. Yirmi bir koşul bütün katılığıyla Serrati'ye dayatılınca, Levi onun yardımına koştu ve direnişini destekledi. Levi'nin Komintern'in itimatname verilmiş delegeler politikası karşısındaki bariz muhalefeti açıkça tahammül edilmez bir durum yarattı ve KPD'deki düşmanlarına fırsat verdi. Bu yüzden Rakosi ile Kabakçiyev Moskova'ya dönerken Berlin'e gelip merkez komitesinden Levi'nin eylemini kınamak için bir oylama talep ettiklerinde birçok destekçi buldular ve oylama az farkla Levi'nin aleyhine sonuçlandı.[78] Levi, Clara Zetkin ve üç kişi daha merkez komitesinden istifa ettiler. Levi'nin ihracına parti içinde cüretkâr politikanın kazandığı bir zafer olarak bakılıyordu. Parti liderliğini devralanlar, Ernst Meyer, Brandler, Thalmeier ve Frolich, partinin son kanadına mensup olmasalar da, "saldırı teorisi" adı verilen anlayışın geçerliliğine ikna olmuşlar ve devrimci propagandadan devrimci eyleme geçme zamanının geldiğini kabul etmişlerdi.

İşte bu sırlarda, Bela Kun, Pogani adlı bir başka Macar ve Guralski adlı bir Polonyalı, Komintern elçileri sıfatıyla Moskova'dan Berlin'e gel-

77. Bkz. yukarıda s. 213-4.

78. Yayımlanmamış parti kayıtlarına başvuran Levi'ye göre, Rakosi merkez komitesi toplantısında, İtalyan partisi gibi, KPD'nin de tasfiyeye ihtiyaç duyduğunu söylemiş; Rakosi daha sonra böyle bir tabir kullandığını inkâr etti, ama lafın esasına itirazı yoktu (P. Levi, *Unser Weg* (ikinci basım, 1921), s. 54). Clara Zetkin'e de benzer şeyler söylemiştir (bkz. aşağıda s. 363-4).

diler.[79] Bir yıl önce Bela Kun, Kapp darbesi sırasında KPD'nin takındığı pasif tavrı ilk ve en sert eleştirenlerden biriydi. Komintern'de Zinovyev'in dolaysız çevresine mensup olduğu için muhtemelen "açık mektup"a da karşı çıkmıştı ve Levi'nin liderlikten tahliyesinin daha aktif bir politika izlemek için bir fırsat sunduğuna inanıyordu. Zinovyev'den bu yönde talimatlar almış olabilir. Yeni merkez komitesinin üyeleri sonraları onların tavsiyelerine uydular. Ama Bela Kun, artık merkez komitesinde olmasalar bile, hâlâ partinin önde gelen üyelerinden olan Levi ve Clara Zetkin ile de konuştu. Levi'ye göre, Clara Zetkin'le 10 Mart'ta, kendisiyle de dört gün sonra konuşan Bela Kun, KPD'nin, gerekiyorsa eylem için provokasyonlara da başvurarak eyleme geçmesi gerektiğinde ısrar etmiş: Nitekim "belli bir biçime bürünen bu eylemin ilk itkisi Alman tarafından gelmedi."[80] Partide kalan Zetkin, Komintern'in üçüncü kongresinde daha ihtiyatlı bir biçimde "idarenin [yani, IKKI'nın] temsilcileri her halükârda, Mart eyleminin o şekilde yapılmasından...ve partinin, daha doğrusu parti merkez komitesinin yanlış sloganları ve yanlış siyasi tavrından büyük ölçüde sorumludurlar" diyordu.[81] Almanya'da genel bir huzursuzluk dönemi yaşanıyordu. Bavyera eyaletinden resmi himaye gören Sağcı özel ordular konusunda Bavyera Hükümeti ile Reich Hükümeti arasında bir çatışma yaşanıyordu. Fransızlar misilleme kabilinden yenilerde Düsseldorf'u işgal etmişlerdi. Yukarı Silezya'da yapılacak halkoylaması bölgede bir çok huzursuzluğa yol açmıştı. Komünistlerin nüfuzunun güçlü olduğu bilinen Orta Almanya'daki Mansfeld madenlerinde, Berlin'den özel bir teşvik görüp görmediğini bilmediğimiz ayaklanmalar oluyordu. 16 Mart 1921'de polis ve Reichswehr bölgeyi işgal edip işçilc-

79. Tam hangi tarihte geldikleri belirlenememiştir, ama en geç 1921 Martı'nın ilk günleri içinde gelmiş olmaları gerekir; Rusya'dan 1 Mart'tan sonra ayrılmaları pek mümkün değildi; onların görevleri ile Kronştadt ayaklanması arasında bir bağ kuran ve yaygın bir kabul gören teori (mesela O. K. Flechtheim, *Die KPD in der Weimar Republic* (Offenbach, 1948), s. 73) temelsizdir. Öte yandan, Berlin'e geldikten sonra, Kronştadt ayaklanmasını, eylem ihtiyacını vurgulamak için kullanmış olabilirler. Alman işçilerinin "Mart eylemi"yle Rus işçileri için kendilerini feda ettikleri iddiası, daha 1921 Mayısı'nda, Tüm Rusya Sendikaları Kongresi'ne Alman delegesi olarak katılan Heckert tarafından dile getiriliyordu: "Bu Alman komünistleri vurulmayı ve hapse atılmayı göze aldılar, çünkü ayaklanma sancağını yükselterek, Rus proletaryasına yardım ettiklerinin bilincindeydiler (*Çetvertyi Vserossisskii S"ezd Professional'nykh Soyuzov* (1921), c. I (Plenumy), s. 13).

80. Paul Levi, *Was İst das Verbrechen? Die Märzaktion oder die Kritik daran?* (1921), s. 8-9: Bu kitapçıkta, Levi'nin, partiden ihraç edilmesi üzerine 4 Mayıs 1921'de merkez komitesine yaptığı konuşmanın metni yer alır.

81. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 297.

ri silahsızlandırınaya karar verdi. Bu da silahlı direnişi tahrik etti ve direniş Orta Almanya'nın diğer merkezlerine sıçradı. Ertesi gün KPD merkez komitesi işçileri silah başına çağırdı ve hükümete karşı açıkça isyan edildiğini duyurdu; Reichstag'daki komünist bir milletvekili meydan okuyucu bir edayla, Alman proletaryasının "tarihsel misyonunu gerçekleştirip proleter devrimini doğudan batıya taşıyacağını" ilan etti.[82] Birçok yerde dağınık çatışmalar yaşandı. Kavga, sadece Orta Almanya'da derdin başladığı bölgelerde şiddetliydi. Bir hafta sonra, ayaklanma tavsamaya başlamışken, merkez komite bir genel grev ilan etti. Ama bu komünist grevcilerin sadece polisle değil, işlerinin başında kalmayı tercih eden işçi çoğunluğuyla da çatışmasına neden olduğu için felaketi daha da büyüttü. 31 Mart'ta birçok zayiat veren, binlercesi de tutuklanan komünistlerin yenildiği tam anlamıyla kesinleşince merkez komitesi eylemi sona erdirdi.

"Mart eylemi" kendi içinde Kapp darbesi kadar kapsamlı ya da önemli sayılamayacak bir olaydı. Ama meydana geliş anı ve bariz başarısızlığı, onu hem Alman komünizminin hem de Sovyet politikasının tarihi içinde bir dönüm noktası haline getirdi. KPD'de bunun parti üyelerinin sayısının üç ayda 450.000'den (bu rakam galiba biraz abartılıydı) 180.000'e düşmesine yol açtığı[83] ve partiyi uzun yıllar boyunca Sağcı ve Solcu hizipler halinde bölmeyi sürdüren bir şikâyetler dalgasını başlattığı söylenir. Merkez komitesi, eylemi Mansfeld işçilerine karşı polisin yaptığı provokasyonlara bağlamakla birlikte, "devrimci inisiyatifi kullanıp devrimci bir saldırı"ya giriştiği için kendi kendini tebrik eden, "birleşik cephe" arayışını üstü kapalı olarak terk eden ve "eylem sırasında bazı yoldaşların sergilediği pasif ve aktif muhalefeti" kınayan bir dizi tez yayımladı.[84] Parti disiplininin kısıtlamalarını bir yana atan Levi ise, *Unser Weg* başlıklı bir kitapçık yayımlayıp Mart eylemini "bütün tarihin en büyük Bakuninci darbesi" olmakla suçladı.[85] Bu itaatsizliği yüzünden partiden ihraç edildi, ama merkez komitesine uzun bir protesto mektubu yazmayı ihmal etmedi; bir başka kitapçık olarak yayımlanan bu mektuba merkez komitesi de bir cevap yazdı.[86] Moskova'da IKKI Levi'nin ihracını aceleyle onayladı,[87]

82. *Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCXLVIII (1921), s. 3108.
83. *Bericht über den III. (8) Parteitag der KPD* (1923), s. 63.
84. *Taktik und Organization der Revolutionaren Offensive: Die Lehren der Märzaktion* (1921), s. 139-45.
85. P. Levi, *Unser Weg* (ikinci basım, 1921), s. 39.
86. P. Levi, *Was İst das Verbrechen? Die Märzaktion oder die Kritik daran?* (1921); *Der Weg des Dr. Levi und der Weg der VKPD* (1921).
87. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 17 (7 Temmuz 1921), col. 4297.

ancak Alman partisinin içindeki karşılıklı suçlamalar üç ay sonra Komintern'in üçüncü kongresine taşındı; Komintern'in şimdi bu suçlamalar hakkında bir yargıda bulunmak gibi hassas bir görevi vardı.[88]

Sovyet politikasının bakış açısından, Mart eyleminin çöküşü 1921 Martı'ndaki diğer iki önemli olayın –NEP'in devreye sokulması ve İngiliz-Sovyet anlaşmasının imzalanması– işaret ettiği büyük cephe değişikliğinin Alman cephesini temsil ediyordu. Moskova'da eylemin kişisel sorumluluğu meselesi hiçbir zaman tam olarak açıklığa kavuşmadı. Bela Kun'un teşviklerinin, hiçbir suretle tek etken olmasa da (KPD'nin Moskova'nın verdiği talimatları otomatik olarak ve itaatkâr bir biçimde kabul ettiği zaman daha gelmemişti), merkez komitesini o sonu kötü biten "saldırı"yı denemeye iten etkenlerden biri olduğu kesindir. Bela Kun'un Zinovyev'in verdiği açık ya da üstü kapalı talimatlara göre hareket etmiş olduğu varsayılabilir. Ama bu talimatların Politbüro tarafından ele alınmış veya onaylanmış olduğu ya da anlamlarının Zinovyev'in çevresi dışında bilindiği veya anlaşıldığı şüphelidir. Lenin, Troçki ve diğer başlıca partililer ekonomik krizle, sendika ve parti itilaflarıyla, NEP hazırlıklarıyla meşguldüler; Almanya meselelerine ayıracak vakitleri yoktu. Almanya meselelerine tam manasıyla vakıf olan Radek neler olup bittiğini biliyormuşa benzemiyor.[89] Aynı şey Çiçerin ve Narkomindel personeli için de

88. Bkz. aşağıda s. 360-2.

89. Radek, takındığı tavır konusunda kesinlikten uzak da olsa belli verilere sahip olduğumuz tek Bolşevik lideridir. 1921 Eylülü'nde Levi, kendi çıkardığı *Unser Weg* (aşağıda s. 375, not 59'da zikredilen daha eski tarihli *Sowjet* dergisinin yeni adı buydu) dergisinde, Radek'in 14 Mart 1921'de KPD merkez komitesine Moskova'dan yazdığı mektubu yayımlamıştır. Radek NEP'in uygulamaya konuşundan kısa bir süre bahsettikten sonra, KPD meselelerine geçip Levi'ye saldırıyordu: "İzlediği politikayla partiyi bölüyor, oysa politikamızı aktifleştirerek yeni kitleleri kendimize çekebiliriz." Levi'nin gitmesine izin verilmeliydi, ama Däumig ile Zetkin'in onunla birlikte gitmelerini önlemek için ne mümkünse yapılmalıydı. "Burada hiç kimsenin kafasında Almanya'da mekanik bir bölünme –daha doğrusu herhangi bir bölünme- yaşanması yok." Radek sözlerini şöyle sürdürüyordu: "Her şey dünyanın siyasi durumuna bağlı. Eğer Antant ile Almanya arasındaki gedik genişlerse, Almanya Polonya'yla savaşa girebilir, biz de o zaman konuşuruz. Sırf bu olasılıklar mevcut olduğu için bile, partiyi seferber etmek için her şeyi yapmalısınız. Hiçbir eylem tetiğe basar gibi bir anda başlatılmaz. Şu anda komünist kitlelerin uygulayacağı kesintisiz eylem baskısı yoluyla, böyle bir eyleme ihtiyaç olduğu hissini yaratmak için şu anda her şeyi yapmazsanız, o büyük an geldiğinde yine başarısız olursunuz" (*Unser Weg*, c. III, No. 8-9, Ağustos-Eylül 1921, s. 248-9). Bu biraz zor anlaşılan laflar, Radek'in, Levi'den koptuktan sonra, KPD siyaseti bakımından Sol'a kaydığını, ama KPD'yi hemen eyleme geçmek için tahrik etme gibi bir kararı uygulamadığını gösterir. Troçki'ye göre, Radek, Zinovyev ve Buharin'le birlikte Komintern'in üçüncü kongresi arifesinde Solcular arasındaymış (bkz. aşağıda s. 358): ama Radek görüşlerinin çok çabuk değişebilmesiyle nam salmıştır.

kesinlikle doğrudur. Eylem fiyaskoyla sonuçlanınca, çıkarılması gereken bariz hisseyi inkâr etmek mümkün değildi. KPD'nin burjuva Alman Hükümeti'ne cepheden saldırarak zafer kazanma girişimi rezilce bir felaketle sona ermişti. Ama hayli sanayileşmiş bir ülkedeki nispeten büyük ve güçlü bir partinin başarısız olduğu yerde, başka herhangi bir ülkedeki komünist partiler daha birkaç zaman başarılı olmayı ümit edemezlerdi. Avrupa devrimi ihtimali konusundaki yeni ve haklı gerekçeleri olan bir karamsarlık, kapitalist dünyayla geçici olarak uzlaşma itkisini onaylıyor ve pekiştiriyordu.

BÖLÜM 29

CENOVA VE RAPALLO'YA

Sovyet Hükümeti 16 Mart 1921'de imzalanan İngiliz-Sovyet Ticaret Anlaşması, aynı sıralarda üç doğu ülkesiyle –İran, Afganistan ve Türkiye– ile imzalanan anlaşmalar ve iki gün sonra da Polonya'yla imzalanan son barış anlaşmasının, buzları hemen kırıp dış dünyayla normal ilişkiler kurulmasına yol açacağını varsaydıysa da bu beklenti kapitalist ülkelerdeki düşmanca tavırların ne kadar kalıcı olduğunu pek hesaba katmıyordu. İngiltere'nin oluşturduğu örnek, derhal önemli denebilecek sayıda takipçiye ilham veremedi. Avrupa ülkeleri arasında sadece, tıpkı Rusya gibi Avrupa topluluğundan dışlanmış olan Almanya, RSFSC ile geçici bir ticaret anlaşması yapmak için acele etti.[1] Bu anlaşma 6 Mayıs 1921'de imzalandı; söz konusu anlaşmanın İtilaf Devletleri'nin Almanya'ya verdiği, tazminat ve silahsızlanma taleplerine uyulmadığı takdirde başka yaptırımlar da (Ruhr eyaletinde üç şehir 1921 Martı'nda işgal edilmişti bile) uygulanacağı tehdidini savuran ültimatomdan bir gün sonra imzalanması da muhtemelen rastlantı değildi. Ticaret anlaşması, özel şirketler ile bir devlet ticaret tekeli arasında yapılacak ticaretin getirdiği bazı pratik güçlükleri hallediyordu. Ama anlaşmanın en önemli maddelerinin ticaretle hiç alakası yoktu. Her iki ülke de öbürünün itimatname verilmiş temsilcilerine diplomatik ayrıcalıklar tanımayı kabul ediyordu ve Alman Hükümeti Sovyet elçiliğini, Rusya'nın Alman topraklarındaki tek temsilcisi olarak tanımayı taahhüt ediyordu. Bu da, o zamana kadar Berlin'deki "beyaz" Rus örgütlerinin gayri resmi olarak tanınmasından vazgeçilmesi ve Bolşevik aleyhtarı haçlı seferinin resmen gömülmesi anlamına geliyordu. Bundan böyle, Alman Hükümeti'nin Rus politikası ne olursa olsun, Sovyet Hükümeti'ni devirmeye değil, onunla ilişkileri sürdürmeye yönelik olacaktı. Yine de, Krasin'in, Alman Hükümeti'nin, ticaret heyetinin hizmetine elverişli bina ve müştemilatı sunma konusunda, anlaşmadan doğan yükümlülüğünü yerine getirmediği gibi, "ticaret heyetinin bu amaçla

1. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçih Dogovorov*, c. II (1921), No. 46, s. 24-8.

bulduğu birkaç evi satın alabilmesine bile doğru dürüst yardım etmediği"nden şikâyet etmesi, pek dostane olmayan bir atmosferin devam ettiğini gösterir.[2] Diğer Avrupa ülkelerinin arasında, İtalya da 1921 Martı'nda bir Sovyet ticaret delegesini kabul etti. Ama soğuk bir karşılama oldu ve iyice uzayan müzakereler bir ticaret anlaşmasının imzalanmasını ancak yıl sonunda sağlayabildi.[3] Bu arada Norveç ve Avusturya'yla da benzer anlaşmalar imzalanmıştı.[4] 1922 başlarında İsveç'le bir anlaşma imzalanmış,[5] ama İsveç Hükümeti tarafından onaylanmamıştır. Bunu kısa bir süre sonra Çekoslovakya ile imzalanan anlaşma izlemiştir;[6] bütün bu anlaşmalar İngilizlerle yapılan anlaşmayı model alıyordu. 1921 sonunda Sovyet ticaret heyetlerinin kurulduğu ülkeler arasında Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, İsveç, Norveç, Almanya, Çekoslovakya, Avusturya, İtalya, İngiltere, Türkiye (Ankara ve İstanbul) ve İran sayılabilir.[7]

Öte yandan, iki büyük ülke amansız düşmanlıklarını sürdürdü. ABD'de Cumhuriyetçiler'in zafer kazanması ve Wilson'un yerine Harding'in geçmesi, Amerika'nın tavrında bir değişiklik olabileceğine dair nafile umutlar beslenmesine neden oldu. Yılmak bilmeyen Raymond Robins bir süredir ABD'de Sovyet Rusya'nın tanınması için uğraşıyordu ve anlaşılan Harding'den Rus meselesini yeniden açacağına dair bir seçim vaadi kopardığına inanıyordu.[8] Moskova'da bu durum biliniyor olabilir, 1921 Martı'nda dönüş yolculuğu sırasında Moskova'dan geçen Vanderlip Harding'in Rusya'yla ticaret konusundaki "olumlu görüşleri"nden bahsediyormuş.[9] VTsIK adına, yeni kurulan Amerikan Kongresi'ne 20 Mart 1921' de gönderilen bir notta iki ülke arasında bir ticaret anlaşması yapılması için müzakerelere başlanması öneriliyordu, ama bu not, Sovyet Rusya "sağlam bir ekonomik temel" oluşturana kadar (bu sağlam temel de "hayat emniyetini, özel mülkiyetle ilgili sağlam garantilerin, sözleşmenin

2. L. B. Krasin, *Voprosi Vneşnei Torgovli* (1928), s. 254.

3. *İzvestiya*, 27 Mayıs 1921; *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçih Dogovorov*, c. III (1922), No. 86, s. 39-45.

4. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçih Dogovorov*, c. II (1921), No. 48, s. 32-5; *SSSR: Sbornik Deistvuyuşçih Dogovorov*, c. I-II (1924), No. 2, s. 4-8.

5. *Russian Information and Review*, 1 Mayıs 1922, s. 355-6.

6. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçih Dogovorov*, c. IV (1923), No. 111, s. 17-21.

7. *Zu Pyat' Let* (1922), s. 416.

8. Wisconsin Üniversitesi'nde bulunan Gumberg belgelerinden gelen bu bilgiyi bana Bay W. A: Williams iletti.

9. *Leninskii Sbornik*, c. XX (1932), s. 189; Lenin Vanderlip'le bir kez daha görüşmemi ama onu Çiçerin'e havale etmiş.

kutsallığının ve serbest emeğin haklarının tanınmasını" içeriyordu) ticari ilişkileri ihya etmeye yönelik her türlü teşebbüsün nafile olduğu şeklinde buz gibi bir cevap aldı.[10] Öte yandan, Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin Washington'la gizli temaslar kurmaya yönelik gayri resmi çabaları, daha başarılı oldu ve Amerikalı gözlemciler 1921 Mayısı'nda Çita'yı ziyaret ettiler.[11] Fransa amansız düşmanlığını sürdüren diğer büyük devletti. 1921 Şubatı'nda Polonya'yla bir ittifak anlaşması imzalamıştı ve bu yıl boyunca kendi himayesi altındaki Küçük Antant'ı pekiştirmekle meşguldü.[12] Bu siyasi ve askeri ilişkiler ve ellerinde Rus senetleri olan Fransızların hak iddiaları, borçlarını ödemeyen bir ülkeyle hiçbir şekilde uzlaşmama politikasını zorunlu kılıyordu. Fransızların, İngiliz-Sovyet ticaret anlaşması karşısındaki 1921 yazında bir dizi resmi mektupta[13] ve Fransız basınında ifadesini bulan haşin tavırları, o sıralarda İngiliz-Fransız ilişkilerinin bozulmasına katkıda bulundu.

İngiliz-Sovyet anlaşmasının imzalanmasından sonraki dört ay içinde, Rusya'nın kendisindeki durum da yaklaşan kıtlık felaketinin gölgesi altındaydı. Yedekler tükenmişti, nakliye kaotik durumdaydı ve kuraklık yeni mahsulü çok kötü etkilemişti. 21 Temmuz 1921'de Tüm Rusya Açlıkla Mücadele Komitesi oluşturuldu,[14] IKKI bir iki gün sonra da bütün ülkelerin işçilerine hitaben bir çağrı yayımladı.[15] O sıralarda Amerika'da yardım işleri örgütleme ve yardım dağıtma konusunda sahip olduğu ün doruğa çıkmış olan Herbert Hoover'dan hemen cevap geldi ve 20 Ağus-

10. Klyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 104-5; *Foreign Relations of the United States, 1921*, c. III (1936), s. 768.

11. *A.g.e.*, c. III (1936), s. 732-44. O sıralarda okumuş yazmış Sovyet kamuoyu Amerika Birleşik Devletleri'nin artan gücünden çok etkileniyordu: Troçki 1921 Haziranı'nda Komintern'in üçüncü kongresinde, "Avrupa'nın mahvolmuş durumda olması, Avrupa'nın üretim kapasitesinin savaştan öncekine göre çok düşük olması ve ekonomik merkezin Amerika'ya geçmiş olması"ndan "temel gerçekler" diye bahsediyordu (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 74).

12. 1921 yılının sonlarında yapılan Washington konferansına katılan Uzak Doğu Cumhuriyeti heyeti, basına, 1920 Aralığı'ndan itibaren Fransız ve Japon hükümetleri arasında sürdürülen ve 12 Mart 1921'de Sovyet Rusya aleyhinde sözde gizli bir anlaşmaya yapılmasına zemin hazırlayan yazışmalar hakkında bilgi vermiştir (özet 2 Ocak 1922 tarihli *Manchester Guardian*'da bulunabilir); ama bu anlaşmanın tam metni yayımlanmış değildir ve gerçek olduğu şüphelidir.

13. *Correspondence between His Majesty's Government and the French Government respecting the Anglo-Russian Trade Agreement*, Cmd 1456 (1921).

14. Bkz. c. 1, s. 168-9.

15. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 18 (8 Ekim 1921), col. 4758-9.

16. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçih Dogovorov*, c. II (1921), No. 73, s. 152-5; *Foreign Relations of the United States, 1921*, c. III (1936), s. 813-17.

tos 1921'de Riga'da Litvinov ile American Relief Administration'ın (ARA) bir temsilcisi arasında anlaşma imzalandı.[16] Bir hafta sonra Moskova'da, Cenevre'de daha yeni toplanmış olan bir Kızılhaç konferansını temsil eden Nansen'le benzer bir anlaşma imzalandı.[17] Bu anlaşmaların, Rusya'nın yardım malzemelerinin dağıtılması işini gerçekleştirecek çok sayıda yabancı ajanı kabul etmesini gerektiren koşulları aşağılayıcıydı. Ama korkunç derecede muhtaçtılar ve bunların hükümetlerle değil de özel örgütlerle yapılması hafifletici bir durum gibi görülebilirdi. İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi'nin "Rus halkına yardım etme yollarını araştırıp incelemek amacıyla" bir komisyon gönderme önerisi şiddetli bir dille hemen reddedildi; komisyonun başkanlığına, devrimin başlarında söylediği düşmanca sözlerle sivrilmiş olan, Fransa'nın eski Rus büyükelçisi Noulens atanmış olduğu için kullanılan dilin şiddeti daha da artmıştı.[18]

1921-2 kışı boyunca, Amerikan ve Kızılhaç yardım misyonları, kıtlık ve hastalıkların feci boyutlara ulaştığı Volga havzasında çalıştılar.[19] Verilen yardımın cömertliğine rağmen, ARA'ya, en azından parti merkezinde büyük bir şüpheyle bakılıyordu. ARA'nın, başka Amerikan örgütlerinin aynı bölgede çalışmalarını önleme girişimlerinde ve Nansen misyonuna uyguladığı boykotta tezahür eden bir yardım tekeli oluşturma arzusu[20] nahoş karşılanıyordu; personelinden birçok kişinin de, en kötü ihtimalle doğrudan casusluk yaptıklarından, en iyi ihtimalle de kendilerinin ya da ülkelerinin ticari çıkarlarını gözettiklerinden şüpheleniliyordu.[21] Hepsinden önemlisi, ARA'nın çalışmaları, yabancı müdahalesinin incelikli bir biçimi olarak görülüyordu. Bu çalışmaya katılanların çoğu rejime kayıtsız şartsız düşman olduklarını beyan ediyorlardı; Hoover ve diğer batılı liderler de sık sık bu yardım çalışmalarının 1919'da Avrupa'da Bolşevizm'le savaşınada oynadığı rolü vurgulamışlardı. Yine de ARA'nın yaptığı pratik yardımların muazzam değeri tam anlamıyla takdir ediliyordu: Kame-

17. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 109-12.
18. *A.g.e.*, c. III, I, s. 114-118.
19. Kıtlıkla ilgili raporlar için bkz. c. 2, s. 259-60.
20. *Foreign Relations of the United States, 1921*, c. II (1936), s. 821.
21. L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. I, s. 316-17'ye göre, "ARA'nın bütün personeli ABD ordusuna mensup kişilerden oluşuyordu; özellikle de yardım kuruluşunun yerli yardımcıları çoğunlukla halkın Kızıl rejime pek de sempati duymayan unsurları arasından seçildikleri için Bolşevikler örgüte şüpheyle bakıyorlardı." Ticari bilgi elde etme niyeti pek gizlenmiyordu: Hughes 2 Eylül 1921'de, "bu şekilde hükümet eylemlerinin yaratabileceği komplikasyon riskine girmeden tam bilgi elde edilecektir" diye yazmıştı (ABD Ulusal Arşivi: Kayıt Grubu 59: 861.48/1601). Ama o sıralarda cidden başka türlü bilgilere de ulaşılmaya çalışıldığı şüphelidir.

nev de Çiçerin de onların yardımlarının tüm diğer kaynaklardan alınan yardımları kat kat aştığını özellikle vurguluyorlardı.[22] 1921 Aralığı'nda toplanan dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi kıtlık konusunda uzun bir önerge yayımladı. Önerge, ıstırap çekmekte olan yoldaşlarının yardımına koşmuş olan bütün ülkelerin işçilerine (burada Uluslararası İşçi Yardımı kuruluşuna atıfta bulunuluyordu[23]) duyulan "içten şükran" hislerini ifade ediyor, Rus emekçilerinin "Avrupalı ve Amerikalı işçilerin nasırlı ellerinin verdiği kardeşçe desteğe özel bir değer verdiklerini" belirtiyordu. Burjuva dünyasının bir kısmının kıtlığa "Sovyet iktidarını devirmeye yönelik yeni bir girişimde bulunmak için elverişli bir fırsat" olarak, bir başka kısmının da "Rusya'da kendisi için ekonomik açıdan başat bir konum elde etmeyi sağlamaya müsait bir şans" olarak baktıklarına dikkat çekiliyordu; yine de kongre Nansen'e, ARA'ya ve "hangi biçimde olursa olsun aç kalmış insanlara yardım eden diğer ülkelere" olan şükran hislerini ifade ediyordu. Önergenin dışında, kongrede "RSFSC'nin milyonlarca emekçisi" adına, "buz gibi soğuk kuzeyin o sonsuz buzları arasında kahramanca yoluna devam eden, ama kapitalist ülkelerin egemen sınıflarının sınırsız acımasızlığını, açgözlülüğünü ve kalpsizliğini alt etmeye gücü olmayan büyük bilimsel araştırmacı ve yurttaş F. Nansen"e yönelik "derin minnettarlık" hisleri ayrıca ifade edildi.[24]

Kıtlığın getirdiği felaketler, kapitalist dünyanın Sovyet rejimi karşısındaki düşmanlığı ve hayatta kalabileceğinden duyduğu şüphe, bu tavrın Sovyetler'in kafalarında yarattığı şüphe ve hassasiyet – bütün bu etkenler 1921'in ikinci yarısını, Sovyet Rusya'nın dış ilişkilerinde dertli bir dönem haline getirdi. Yeni dış politikanın sonuçları, tıpkı ülke içinde izlenen NEP'in sonuçları gibi, ertesi yıla kadar gerçekten olgunlaşmadı. Uzun bir süre İngiliz-Sovyet ticaret anlaşması, bu iki ülke arasındaki ilişkilerin bünyesindeki sürtüşmeyi giderecek pek bir şey yapmış gibi görünmedi. Anlaşmanın gereği olarak, 31 Temmuz 1921'de Moskova'da daimi bir İngiliz ticaret elçiliği kuruldu, ama bu elçilik kısa bir süre sonra siyasi ihtilaflara konu oldu. Nasıl Moskova'da hükümetler arasındaki uyumun mu

22. Kamenev'in Amerikan yardımının kapsamıyla ilgili değerlendirmesi için bkz. c. 2, s. 260; Çiçerin'in bu minvaldeki sözleri *Materiali Genuezskoy Konferentsii* (1922), s. 20'de bulunabilir.

23. Bkz. aşağıda s. 377.

24. *S"ezd Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 204-6; kongreye katılan delegelerden biri, İtilaf Devletleri'nin yardıma yaptıkları katkı ile Denikin ve Kolçak'ı desteklemeye harcanan miktarlar arasında, daha önce bir İngiliz milletvekilinin yaptığı söylenen karşılaştırmayı yinelemiştir (*Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1922), s. 35).

dünya devrimi propagandasının mı daha önemli olduğu meselesi yüzünden fikirler ikiye bölünmüşse, Sovyet Rusya karşısındaki İngiliz politikası da aynı şekilde iki rakip hizbin birbirine girdiği bir savaş alanı olmuştu. İngiliz-Sovyet anlaşması Başbakan ve Ticaret Bakanlığı için bir zafer sayılabilirdi; anlaşmayla aynı günlerde Afganistan'daki Sovyet faaliyetleri konusunda Krasin'e gönderilen mektubun ise, Dışişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı ve Hindistan Bakanlığı'nın ortak ürünü olduğu her halinden belliydi.[25] İngiltere'de temeldeki durum bir süre anlaşmadan pek etkilenmiş gibi görünmedi. Lloyd George iktidarını gösterme ihtiyacı duyduğunda ya da vakit bulduğunda istediğini yapabiliyordu. Ama, o başka şeylerle meşgul olduğunda İngiliz-Sovyet ilişkilerinin gündelik seyri, bu üç etkili bakanlık tarafından belirlenmeye devam ediyordu; özellikle de Dışişleri Bakanlığı'nın başında Lord Curzon olduğu sürece, bu ilişkiler Sovyetler'in eylem ve niyetlerine yönelik derin bir güvensizlikle yürütülüyordu.

İlk önemli diplomatik çatışma, İngiliz elçiliğinin Moskova'ya gelmesinden altı hafta kadar sonra, Sovyetler'in en talihsiz dönemlerinde yaşandı. 7 Eylül 1921'de, Curzon Sovyet Hükümeti'ne uzun bir nota göndererek, Sovyet Hükümeti ile Komintern'in, İngiliz-Sovyet anlaşmasındaki "İngiliz İmparatorluğu kurumları aleyhinde" propagandadan kaçınma taahhüdüne aykırı olduğu ilan edilen bir dizi beyan ve eylemini protesto etti. Asya'daki İngiliz aleyhtarı faaliyetlerin terk edilmemiş olduğu yolundaki genel suçlama kesinlikle doğruydu; Hindistan'da, İran'da, Türkiye'de ve Afganistan'da yapılan bu tür faaliyetler örnek gösteriliyordu. Ama nota, gizli ajanların, ciddi bir tetkik yapıldığında ayrıntılarda kolayca çürütülen raporlarından biraz şişirme biçimde hazırlanmış gibi görünüyor.[26] 27 Eylül'de Sovyet Hükümeti Litvinov imzasıyla ustaca ve kurnazca yazılmış bir notayla cevap verdi ve İngiliz Hükümeti'nin de 12 Ka-

25. Söz konusu mektup için bkz. yukarıda s. 270.

26. Nota, "Üçüncü Enternasyonal'in doğu kolu başkanı" Stalin'in, Eliava'nın ve "Üçüncü Enternasyonal'in propaganda sorumlusu" olarak tarif edilen Nuerteva'nın Komintern "merkez komitesi"ne verdiği raporlardan alıntılar yapma iddiasındaydı. Sovyetler'in 27 Eylül tarihli cevabında, bu kişilerin hiçbirinin Komintern'de hiç görev almadıkları belirtiliyordu; İngilizlerin 12 Kasım'da buna verdikleri karşı-cevapta hayret verici bir biçimde "hiçbir zaman bu kişilerin herhangi birinin Üçüncü Enternasyonal'e mensup oldukları söylenmemiştir, zaten bu da asıl mesele değildir" deniyordu. 27 Eylül tarihli İngiliz notasında Lenin'in 8 Haziran'da yaptığı bir konuşmadan alıntılara yer veriliyordu. Lenin'in o tarihte konuşma yapmadığına işaret edilince, 12 Kasım tarihli notada ise söz konusu tarih 5 Temmuz'a kaydırılmıştır; ama Lenin'in Komintern'in üçüncü kongresinde yaptığı konuşmanın resmi tutanaklarında, İngilizlerin notasında zikredilene benzeyen bir pasaj yoktur.

sım'da verdiği bir karşı-cevapla yazışma o an için sona ermiş oldu.[27] Bu yazışma, anlaşmanın her iki tarafının da tavrı ve zihin durumu üzerinde kıymetli bir ışık düşürür. Neredeyse devrim anından itibaren diğer devletler aleyhinde düşmanca propaganda yapmaktan kaçınacağı taahhüdünde bulunmaya hep gönüllü olmuş olan Sovyet otoriteleri, bu taahhüdü tamamen biçimsel bir anlamda yorumluyorlardı. Onlara göre, bu taahhüt yalnızca dolaysız ve açıkça beyan edilen hükümet politikaları için geçerliydi ve gizli talimatlar almış ajan ve faillerin eylemlerini kapsamıyordu. Böylece, gerçekler çok iyi bilinmesine rağmen, Taşkent'te Hintli devrimcilere yönelik bir propaganda okulu olduğunu ya da Cemal'in Kâbil'deki görevi için Sovyet Hükümeti'nden destek almış olduğunu gönülleri rahat bir biçimde inkâr edebiliyorlardı; Komintern'in ve üyelerinin faaliyetleri konusundaki sorumluluğun bütünüyle reddedilmesi ise sadece biçimsel bir ayrımdan kaynaklanmıyordu. İngilizlerin de tıpkı kendileri gibi, anlaşmanın imzalanmasıyla ajanlarının dostane olmadığı açık davranışlarının değişmesini sağlayamadıklarını ileri sürmekle yetinmiş olsalardı, yaslandıkları zemin daha sağlam olabilirdi. Aslında her iki taraf da anlaşmayı dikkate almaksızın kendi ajanlarının faaliyetlerini meşru misilleme ya da meşru kendini savunma olarak, diğer tarafın faaliyetlerini de hiçbir tahrik yokken gerçekleştirilen birer saldırganlık olarak görmeyi sürdürüyordu. Aralarındaki önemli fark şuydu: Esasen o sıralarda İngiliz-Sovyet ilişkilerinin sürdürülmesinden sorumlu olan İngiliz bakanlıkları anlaşmanın bozulmasına hiç itiraz etmeyeceklerken, onların muadili olan Sovyet yetkilileri sadece, anlaşmanın bozulmasına neden olmaksızın ne kadar ileri gidebileceklerini görmek istiyorlardı.

Sovyet Rusya ile batıdaki sınır komşuları arasındaki ilişkilerin düzeldiği yolunda da hiçbir işaret yoktu. 1921 ilkbaharında, Fransızların bariz teşvikiyle Romanya ile Polonya arasında bir ittifak anlaşmasının imzalanması, Sovyet aleyhtarı üçgeni (Fransa-Küçük Antant-Polonya) tamamlayacak bir gelişme olarak tasarlanmıştı ve Romanya'nın, tıpkı Polonya gibi, Fransızların diplomatik ve askeri oyunlarında kullanacakları bir piyon haline geldiği yolundaki Sovyet şüphelerini doğruladı. 13 Eylül 1921'de Narkomindel, Polonya ve Romanya hükümetlerine gönderildiği iddia edilen ve Fransız Hükümeti'nin üç ülkenin de aynı anda ültimatom vermesini, reddedilmesi halinde de hep birlikte savaş ilan edilmesini

27. Bu üç nota şurada yayımlanmıştır: *A Selection of Papers dealing with the Relations between His Majesty's Government and the Soviet Government*, Cmd 2895 (1927), s. 14-30.

önerdiği ve savaş çıktığı takdirde de ortaklarına ciddi askeri yardımda bulunmayı vaat ettiği bir mektuptan alıntılar yapan bir *communiqué* yayımladı.[28] Romanya'nın 1918'de Beserabya'yı ilhak etmesinden beri bu ülkeyle aradaki sürtüşmeler hiç kesilmemişti. 1920 Ekimi'nde İtilaf Devletleri hükümetleri Romanya'nın Beserabya üzerindeki egemenliğini tanıyan bir anlaşma imzaladılar[29] ve bu noktada Frunze ile Voroşilov'un, Wrangel karşısında kolayca kazandıkları zaferin sarhoşluğuyla, Beserabya'yı askeri yöntemlerle tekrar fethetmeyi önerdikleri, bu önerinin Rakovski'nin tavsiyesini dinleyen Lenin tarafından reddedildiği anlaşılıyor. 1921 Martı'ndaki yeni gelişmelerden sonra, Litvinov'un desteğiyle Troçki tarafından, şaşırtıcı bir biçimde bununla taban tabana zıt bir öneri –Romanya'nın Beserabya'yı ilhakını tanıyarak bu belalı meseleden kurtuluverme önerisi– yapıldığı söylenir. Ama Çiçerin ve Rakovski bu gönül alma eylemine karşı çıkmışlar ve bu öneri de veto edilmiş.[30] 1921 yazı ve sonbaharı boyunca RSFSC ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adına Çiçerin ve Rakovski imzasıyla Romanya Hükümeti'ne gönderilen ve çeşitli sınır olayları, "beyaz muhafızlar"ın ve "Petlyura çeteleri"nin desteklenmesi ve bir süre geri kalan kuvvetleriyle birlikte Romanya topraklarına sığınmış olan anarşist Mahno'nun iade edilmemesi gibi olayları protesto eden bir sürü müşterek nota yazıldı; 11 Kasım 1921 tarihli bir müşterek nota bütün Beserabya ihtilafını yeniden gündeme getiriyor ve Beserabya'nın Romanya toprağı olarak tanınmadığını yineliyordu.[31] Sovyet Hükümeti'yle diplomatik ya da ticari herhangi bir ilişkiye girmeyi sınır komşusu ülkeler arasında bir tek Romanya hâlâ reddediyordu. Ama her türlü diplomatik temas yoluyla sürdürülen Sovyet-Polonya ilişkileri de esasen daha iyi durumda sayılmazdı. 18 Mart 1921'de Riga'da Polonya'yla imzalanan anlaşma, Polonya'nın özlemlerine olumlu cevap vermiş olsa da, ardında kalıcı bir sürtüşme ve güvensizlik mirası bırakmıştı. Nisan ile Eylül arasında Polonya Hükümeti'nin kendi topraklarında, başta SD komplocu Savinkov ile eski Ukrayna diktatörü Petlyura'nınkiler ol-

28. *La Russie des Soviets et la Pologne* (Moskova, 1921), s. 48-50; birkaç gün sonra Troçki Moskova Sovyeti'nde aynı konuda bir konuşma yaptı (*İzvestiya*, 22 Eylül 1921).

29. Anlaşma, Japonya'nın açıklanamayan bir nedenle onaylayamaması yüzünden yürürlüğe girmedi; ama bu biçimsel hata durumu etkilemedi.

30. Rakovski her iki öneriden de 1928 yılında Louis Fischer'le yaptığı bir sohbet sırasında bahsetmiş; bu öneriler için bkz. L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (ikinci basım, 1951), c. I, s. XIV-XV: Bu öneriler yapılmış olabilir, ama bu iddiaları destekleyecek belgeler yoktur.

31. Bu notalar şurada toplanmıştır: *L'Ukraine Soviétiste* (Berlin, 1922), s. 78-106.

mak üzere "beyaz" örgütlere müsamaha göstermeyi ve onları teşvik etmeyi bırakması şeklindeki Sovyet talepleri ile Polonyalıların hâlâ Sovyet topraklarında bulunan savaş esirleri ve Polonyalı sivillerin iadesi talepleri etrafında uzun ve sert yazışmalar yapıldı.[32] Diplomatik ilişkiler ancak 1921 Ağustosu'nda Karahan'ın Sovyet temsilcisi sıfatıyla Varşova'ya, Filippoviç'in de Polonya maslahatgüzarı sıfatıyla Moskova'ya gelmesiyle kuruldu.[33]

Sovyet Hükümeti'nin ilk diplomatik atılımını 1920'de Estonya ve Letonya ile imzaladığı anlaşmalarla yaptığı Baltık bölgesinde bile,[34] 1921'in ikinci yarısında gidişat bir kez daha Moskova'nın aleyhine dönmüş gibi görünüyor. Sovyet Hükümeti daha 1919 Ekimi'nde, Åland Adaları'nın kaderi üzerindeki geleneksel Rus çıkarlarını gündeme getirmiş ve bu meseleyi kendi katılımı olmadan halletmeye yönelik her türlü girişimi protesto etmişti.[35] "Kendilerine Milletler Cemiyeti diyen bir grup devlet" 1920 Haziranı'nda Åland Adaları meselesini gündeme aldıkları zaman ve ertesi yıl da Finlandiya ve İsveç'e gönderilen ayrı bir notayla protesto yinelendi.[36] Bu protestolar dikkate alınmadı; 20 Ekim 1921'de Sovyet Hükümeti'ne hiçbir surette hissettirilmeden, Cenevre'de önde gelen İtilaf Devletleri ile Finlandiya ve İsveç arasında, adalar üzerindeki Fin egemenliğini tanıyan ve bir askerden arındırma rejimini şart koşan bir konvansiyon imzalandı. 13 Kasım 1921'de ilgili bütün hükümetlere gönderilen bir Sovyet notası konvansiyonu "Rusya için kayıtsız şartsız yok hükmünde" ilan etti ve Rusya'nın "temel hakları"nın ihlal edilmesini bir kez daha protesto etti:[37] Buradaki saldırganlık, anlaşmanın içeriğinden değil, 1921 Martı'ndaki olaylara rağmen, batılı devletlerin Sovyet Rusya'yı milletler topluluğundan dışlama niyetini sürdürmelerinden kaynaklanıyordu. Aynı ay RSFSC içinde özerk bir cumhuriyet statüsüne sahip Karelyalı İşçiler Komünü konusunda Finlandiya'yla uzun süredir yaşanan dert bir dönüm noktasına ulaştı. Son birkaç aydır sınırda yaşanan olaylar her iki tarafta da sık sık şikâyet konusu oluyordu. 1921 sonbaharında Sovyet Karelyası'nda ciddi karışıklıklar meydana geldi. Moskova'ya göre, Finlandiya'da örgütlenmiş, "Fin subayların komutası altındaki haydut birlikleri" bu bölgeye sızmışlardı; Helsingfors'a göre ise, Sovyetler'in kötü yönetimine karşı bir halk ayaklanması, bölgedeki Finli nüfusa büyük zu-

32. *La Russie des Soviets et la Pologne* (Moskova, 1921) bu belgelerin tamamını içerir.
33. *A.g.e.*, s. 7. 34. Bkz. yukarıda s. 151-2, 261. 35. Bkz. yukarıda s. 152-3.
36. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 29-30, 108.
37. *A.g.e.*, s. 146-7.

lümler edilerek bastırılmıştı. 27 Kasım 1921'de Finlandiya Milletler Cemiyeti'ne başvurdu ve onları durumu yerinde soruşturacak bir araştırma komisyonu göndermeye davet etti. Başvuru, Çiçerin tarafından "RSFSC'nin iç işlerine yabancı devletleri karıştırma çabası ve Rus-Fin anlaşmasıyla ilgili meseleleri üçüncü devletlerin müdahalesiyle çözme çabası" olarak görüp kınadı; sonuçta Sovyet Rusya ile Finlandiya arasında birbirleriyle ilgili yeni şüpheler ortaya çıktı.[38] 1921 Aralığı'nda Finlandiya, Polonya, Letonya ve Estonya'nın dışişleri bakanları Helsingfors'daki bir konferansta bir araya geldiler ve bir yardımlaşma sözleşmesinin müzakerelerini yapmaya karar verdiler. İttifakın itici gücü Polonya'ydı; Polonya'nın inisiyatifinin ardında da o sıralarda savaş-sonrası askeri güç ve prestijinin doruğunda olan Fransa'nın eli açıkça görülüyordu. Sovyet Rusya'nın ortak hareket etme yoluyla korunulmaya çalışılan potansiyel düşman olduğunu inkâr etmeye de pek çaba harcanmadı.[39] Sovyet Hükümeti, batıya bakan bir pencere açmayı başarmak şöyle dursun, *cordon sanitaire*'in diriltileceği kâbusları görmeye başlamıştı.

1921'in ikinci yarısındaki diplomatik durumun Moskova'da yarattığı karamsar ruh halinin iyi bir örneği, Stalin'in uluslararası ilişkiler hakkındaki, o sıralar nadir sayılabilecek yazılarıdır. 1921 Aralığı'nda *Pravda*'da yayımlanan bir yazısında, "açık savaş döneminin yerine bir 'barışçı' mücadele döneminin geçtiğini" belirtiyordu. Yazısı dikkate değer bir teşhisle başlıyordu:

> Mesela Kızıl Ordu'nun Varşova'ya ilerlediği günlerde dünya burjuvazisinin kapıldığı proletarya devrimi "korkusu" ya da "dehşeti" gerilerde kaldı. Avrupa işçilerinin Sovyet Rusya ile ilgili hemen her haberi alırken gösterdikleri sınırsız coşku da geçip gitti.
>
> Onun yerine kuvvetlerin dikkatle hesaplandığı bir dönem, gelecekteki savaşlar için kuvvetleri hazırlamaya ve kuvvet biriktirmeye yönelik titiz çalışmaların yapıldığı bir dönem geldi.

38. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 148-54; bu ihtilafın gidişatı Milletler Cemiyeti'nin o zamanki kayıtlarından ve ihtilafın taraflarının yayımladığı, resmi belgeleri içeren şu kitaplardan takip edilebilir: *Le Livre Rouge: Documents et Correspondance Diplomatique Russo-Finlandaise concernant la Carélie Orientale* (Moskova, 1922) ve *La Question de la Carélie Orientale*, 3 cilt (Helsinki, 1922-4).

39. Sözleşme Varşova'da 17 Mart 1922'de imzalandı (*League of Nations; Treaty Series*, c. XI (1922), s. 168-71); ama Finlandiya'nın daha sonraları onaylayamaması yüzünden yürürlüğe giremedi; L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. II, s. 517'de, sözleşmenin Sovyet karşıtı amaçlarını açıkça ortaya koyduğu söylenen, 1924'te yayımlanmış Polonya'ya ait belgelerden alıntılar verilir.

Stalin'in tahminlerinde yabancıların niyetlerinden duyulan şüphe belirgin bir yer işgal ediyordu. Ticaret anlaşmaları ve diğer anlaşmalar iyi olmasına iyiydi.

> Ama [diye devam ediyordu sözlerine Stalin] şu anda onunla ticaret yapmak ya da ona yardım etmek için Rusya'ya doluşan ticari ve bütün diğer çeşit misyon ve örgütlerin, aynı zamanda dünya burjuvazisinin en iyi casusları olduğunu ve dünya burjuvazisinin artık bunlar sayesinde Sovyet Rusya'nın zayıf ve güçlü yanlarını hiçbir zaman olmadığı kadar iyi bildiğini unutmamalıyız – bunlar müdahaleci eylemler yapıldığı takdirde ciddi tehlikeler yaratabilecek durumlardır.

Türkiye, İran, Afganistan ve Uzakdoğu "emperyalizmin ajanları tarafından, Sovyet Rusya etrafında ekonomik (hem sadece ekonomik de değil) bir çit oluşturmak için altınla ve başka 'nimetler'le dolduruluyordu. Bu süreçte Polonya, Romanya ve Finlandiya da kendi rollerini oynuyor, "Antant parasıyla" silahlanıyor ve "Rus topraklarına (casusluk amacıyla mı?) Savinkov'larıyla Petlyura'larının beyaz muhafız birliklerini salıyorlar"dı. Bütün bunlar "Rusya'ya karşı yeni bir saldırı hazırlamaya yönelik genel bir çalışmanın ayrı ayrı halkalarıydı."[40] Stalin'in Çiçerin'e uzun süredir duyduğu antipatinin işaretlerini taşıyan bu yazı, o sıralarda Stalin Sovyet dış politikasının çerçevesini çizmekle ilgilendiği için değil, ama 1921 Martı'nda başlatılmış olan ve Lenin'in desteğiyle Çiçerin'le Krasin'in en aktif savunucuları olduğu, batılı kapitalist dünyayla *rapprochement* politikası konusunda parti çevrelerinde yaygın olan önyargılara ve hevessizliğe hitap ettiği için önemliydi.

Bir hafta sonra Lenin VTsIK ile Sovnarkom'un geçen yılki çalışmaları hakkında dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde bir konuşma yaptığında, o da "Finlandiya, Polonya ve Romanya'daki askeri partilerin ve saldırgan kliklerin temsilcileri"ne dikkat çekiyor ve Sovyetler'in barış uğruna izlediği "taviz ve fedakârlık" politikasının kapsamının sınırsız olmadığını belirtiyordu.[41] Ama Lenin geçen dokuz ayın pozitif kazanımları üzerinde durmakla daha çok ilgileniyordu. Uluslararası durumda "belli bir denge"nin varlığına dikkat çektikten sonra, rahatlatıcı bir tablo sunuyordu:

40. Stalin, *Soçineniya*, c. V, s. 117-20.

41. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 117-18; kongre arifesinde Lenin Politbüro'ya telefon edip kongrenin Polonya, Finlandiya ve Romanya'nın "maceracı politikası"na karşı protestosunu dile getirmesini önermiş ve "Japonya konusunda çeşitli nedenlerle sessiz kalınması daha iyi olacak" demiş (*Leninskii Sbornik*, c. XXXV (1945), s. 304); böyle de yapılmıştır (*S"ezdy Sovetov RSFSR v Postanovleniyuh* (1939), s. 239-43).

Kapitalist bir ortamda sosyalist bir cumhuriyetin varolabilmesi gibi bir şey mümkün müdür? Bu, siyasi anlamda da askeri anlamda da imkânsız görünüyordu. Ama siyasi ve askeri anlamda mümkün olduğu kanıtlanmış, çoktan bir gerçek haline gelmiştir.

Geçen yıl bunun ekonomik anlamda da mümkün olduğunu kanıtlamaya başlamıştı: Sovyet Rusya'nın kapitalist dünyaya ne kadar ihtiyacı varsa kapitalist dünyanın da Sovyet Rusya'ya o kadar ihtiyacı vardı. Lenin, Sovyetler'in 1921'de yaptığı ithalatın geçen üç yılın toplamından üç kat, 1921'de yaptığı ihracatın da (hâlâ ithalatın yüzde 25'inden az bir kısmını karşılamakla birlikte) geçen üç yılın toplamından dört kat, hatta daha fazla olduğunu gösteren rakamlar aktarıyordu. Rakamlar fena halde küçüktü, ama bu bir başlangıçtı. Özellikle değerli ithal malları arasında İsveç'ten alınan on üç ve Almanya'dan alınan otuz yedi lokomotif vardı.[42]

Batı Avrupa'daki işsizlik krizi ithalat yapılacak piyasalar yönündeki baskıyı iyice acilleştiriyordu; Krasin ve diğer Sovyet müzakerecileri bu talihli –neredeyse her şeyi ithal etmek isteyen ve ihraç edecek pek bir şeyi olmayan bir ülke için özellikle talihli– durumdan yararlanmakta hızlı davrandılar. Sovyet Hükümeti'nin İngiltere tarafından *de facto* tanınması, Sovyet kamulaştırma yasalarını İngiliz mahkemeleri nezdinde geçerli kılmıştı, bu yüzden de Sovyet yetkililerinin, kendilerinin İngiltere'ye ihraç ettikleri kargoların ya da ithal ettikleri malların bedelini ödemekte kullanılan altının eskiden sahibi olduklarını iddia eden kişilerin dava açmalarından korkmalarına gerek kalmamıştı ve İngiltere'nin oluşturduğu model ticaret yaptıkları diğer ülkelerin çoğu tarafından tayin edici olarak kabul edilmişti. Bazen özel tüccarlar veya ticaret kuruluşları Sovyet mallarına yönelik boykotlar yapmaya çalışıyorlardı hâlâ. Ama 1921'den sonra hükümetler Sovyetler'le yapılan ticarete doğrudan doğruya karışmayı kural olarak bıraktılar. Ne tür ticaret yapıldığını saptamak daha zordur, zira kapitalist ülkelerdeki tüccarlar bir devlet tekeliyle iş yapmaya yönelik bütün itirazlarını hâlâ sürdürüyorlardı. Londra'da İngiliz hukukuna göre sicile geçen bir Sovyet şirketi olan Arcos örneği,[43] başta New York'ta kurulan aynı tür bir şirket olan Amtorg olmak üzere başka yerlerde de izlendi. 1921 yılı verimli bir deney olan "karma şirketler"in doğumuna tanık oldu. Bu şirketler yabancı bir kapitalist grup ile Sovyet devletinin

42. *A.g.e.*, c. XXVII, s. 119-22; resmi istatistikler, rublenin savaştan önceki değeriyle hesaplandığında, ithal mallarının değerinin 1920'de 125,7 milyonken 1921'de 922,9 milyona, ihraç mallarının da 6,1 milyondan 88,5 milyona çıktığını gösteriyordu.

43. Bkz. yukarıda s. 268-9.

bir bakanlığı tarafından müşterek olarak kuruluyorlardı ve hem şirketin hükümetle ilgili yanını maskeleme hem de kısmen Sovyet Rusya'da iş gören bir teşebbüse yabancı sermaye yatırımı yapılmasını sağlama gibi ikili bir avantaja sahiptiler.[44] 1922 Martı'nda yapılan on birinci parti kongresinde, Lenin "sermayeleri milyonları bulan" on yedi karma şirket olduğunu bildiriyordu – bunların dokuzu Vneştorg tarafından, altısı başkanlığını Sokolnikov'un yaptığı ve STO'ya bağlı yeni kurulmuş bir komite tarafından, ikisi de Severoles (kuzeydeki kereste tröstü) tarafından finanse ediliyordu; sekiz ay sonra, Komintern'in dördüncü kongresinde Lenin karma şirketler sistemini özür diler gibi bir edayla, "böylece ticaret yapmayı öğreniyoruz" diyerek ve Sovyet ortağın, tehlikeli hale gelirse şirketi dağıtmasının her zaman mümkün olduğunu söyleyerek savunuyordu.[45]

Gelgelelim, Sovyet Rusya ile kapitalist dünya arasında normal ticari ilişkileri canlandırmak için hangi adımlar atılırsa atılsın, temel engel olduğu gibi duruyordu. Sovyet Rusya ithalatçı olarak her türlü makineye, donanıma, hatta (1921'deki kıtlığın geçici bir sonucu olarak) gıda maddelerine neredeyse sınırsız bir açlık çekiyordu; ihracatçı olarak Sovyet Rusya'nın işlenmemiş kereste, deri ve sınırlı miktarda keten dışında dolaysız karşılık babından önerebileceği pek bir şeyi yoktu; potansiyel olarak zengin kaynakları işlenmemiş ve dolayısıyla ulaşılamaz durumdaydı. Eğer devrimden önce Rusya'nın sanayileşmesinde o denli büyük bir rol oynamış olan yabancı sermaye ve yabancı teknik uzmanlık yardımından yine yararlanılabilirse, bu kullanılmayan kaynaklar ülkeyi hem doğrudan hem de dolaylı olarak –sanayiin yeniden gelişmesini sağlayarak doğrudan, yabancı mallar karşılığında ihraç edilebilecek hammaddeler oluşturarak da dolaylı olarak– zenginleştirecek bir biçimde geliştirilebilirdi. 1918 başlarından beri Sovyetler'in dış ticaretle ilgili bütün düşüncelerinin temelinde yatan bu anlayış, yabancılara imtiyazlar tanıma fikrine de hayatiyet kazandıran başlıca amil olmuştur. 23 Kasım 1920 tarihli kararnamede öngörüldüğü şekliyle imtiyazların amacı, kullanılmayan doğal kaynakları, sanayi ve ihracat için kullanılabilir hale getirmek amacıyla geliştirmekti. Lenin, 1921 Martı'nda onuncu parti kongresine imtiyazlar politikasını izah ederken, bu politikayı "dışarıdan gerekli ekipman ve teknik yardım almadan paramparça durumdaki ekonomimizi kendi gücümüzle onara-

44. İlk karma şirketler Sovyet-Alman şirketleriydi (bkz. aşağıda s. 343-5).
45. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 240 (ayrıca bkz. s. 531, not 100), 350.

mayız" ve "sadece bu ekipmanı ithal etmek yetmez" gibi gerekçelerle savunuyordu. Gerekli yardımı elde edebilmek için, "en güçlü emperyalist gruplara" kapsamlı imtiyazlar tanımaya – mesela "Bakû'nün dörtte birini, Grozni'nin dörtte birini, en güzel ormanlarımızın dörtte birini" vermeye hazırdı; daha sonraları kereste ve demir filizini imtiyazlar tanınacak tipik ürünler olarak tarif etmiştir.[46] Aslında bu, başlıca sanayi teşebbüslerinin mülkiyetine devlet organlarının sahip olduğu savaş komünizmi şemasına uyan tek imtiyaz tipiydi. NEP'in devreye sokulması, kısmen artık kapitalist dünyayla nispeten serbest ve mahcubiyet yaratmayan temaslar kurulabildiği için, kısmen de Sovyet Rusya'da özel sermayenin ve ondan doğan bütün sonuçların kabul edilmesi savaş komünizmi zamanında yabancı sermayenin devreye girmesinin önüne çıkmış olan pratik ve psikolojik engellerin çoğunu ortadan kaldırmış olduğu için, bütün bu anlayışı canlandırmış ve genişletmiş gibi görünüyordu. Sanayi teşebbüsleri kâr amacı gözeterek işletilecekleri girişimcilere kiralanacaksa, benzer bir kiralama hakkının uygun yabancı kapitalistlere de tanınmasına ilkesel olarak itiraz edilemezdi; böylece bu kapitalistler köylülerin elindeki mallarla mübadele edilecek tüketim malları üretilmesinde rol oynayabilirlerdi. 1921 Nisanı'nda Lenin "imtiyaz sahiplerinin birkaç fabrikaya sahip olmalarına izin vermenin" tehlikeli olmadığını düşünmeye başlamıştı bile; Komintern'in iki ay sonra toplanan üçüncü kongresine, imtiyazlar politikasının ikili amacını şöyle açıklıyordu: "ağır sanayimizin canlanmasını hızlandırmak ve işçilerle köylülerin konumunda ciddi bir iyileşme sağlamak."[47]

Yine de, yabancılara tanınacak imtiyazlar alanında NEP'in birinci yılında bir şeyler yürürlüğe konmaktan çok tartışıldı (bu tartışmalar sırasında da ilk fikir birçok açıdan genişletildi). İlk imtiyazların, 14 Mayıs 1921'de Uzak Doğu Cumhuriyeti tarafından, Kuzey Sakhalin'deki petrolün kullanılması konusunda Amerikan Sinclair Exploration Company'ye tanındığı anlaşılıyor;[48] bütün ada Japon işgali altında olduğu için bu eko-

46. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 213, 255. O sıralarda Grozni ve Bakû'deki petrol yataklarını imtiyazlara açmanın (bu karar, 1 Şubat 1921'de Sovnarkom tarafından ilkesel olarak onaylanmıştı) iyi bir şey olup olmadığı konusunda uzun bir tartışma yapılmıştır (*Leninskii Sbornik*, c. XX (1932), s. 126-59); Lenin aynı zamanda "Donbass (+ Krivoi Rog)" un, yani en önemli kömür ve demir yataklarının da imtiyazlara açılmasını önermiştir (*a.g.e.*, c. XX, s. 151).

47. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 308, 433.

48. L. Fischer, *Oil Imperialism* (tarihsiz [1927]), s. 181; *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. I, s. 302-3; Sovyet yetkililerinin, Vanderlip olayında olduğu gibi, imtiyazlar tanırlarsa ABD'nin Sovyet Hükümeti'ni tanıyacağına inanmış oldukları anlaşılıyor. Üç yıl

nomik bir öneriden çok siyasi bir jest sayılırdı. Hemen hemen aynı sıralarda, Moskova'da, bir kereste imtiyazı için bir İngiliz-Kanada şirketiyle, madencilik imtiyazları için Alman şirketleriyle ve bir türbin fabrikası inşa etmek için de bir İsveç şirketiyle müzakerelerin sürdüğü bildirildi.[49] 1921 sonbaharında, farklı türden bir deney yapılıp Batı Sibirya'daki Kuznetsk havzasındaki bir madencilik alanının imtiyazı, Sovyet Rusya'ya Amerikan sermayesi yatırımı yapmaya değil, işçi devletinin inşa edilmesine katılmak isteyen hevesliler sıfatıyla gelmiş olan bir grup Amerikalı mühendis ve işçiye verildi. İmtiyaz anlaşması, 26 Kasım 1921'de, Komintern'in kuruluş kongresine katılmış olan Hollandalı komünist mühendis Rutgers ile Amerikan IWW'den Bill Haywood arasında imzalandı.[50] Londra'da bulunan becerikli Krasin de gayet ümit vaat eden iki proje başlattı. 1921 Haziranı'nın başlarında, Rusya'da uzun yıllar geçirmiş ve o sırada, eskiden Urallar'daki büyük bir madencilik bölgesini (bu bölge, Rusya'nın toplam kurşun üretiminin yüzde altmışının kaynağı durumundaydı) satın alıp işletmiş Russo-Asiatic Consolidated şirketinin başkanı olan Leslie Urquhart onunla temas kurdu. Krasin, Urquhart'a Sovyet imtiyazlar politikasını açıkladı ve ilk görüşmeler o kadar başarılı oldu ki 1921 Ağustosu'nda Urquhart koşulları tartışmak amacıyla Moskova'ya bir araştırma ziyaretinde bulundu.[51] Bu proje, mülkün kamulaştırılmasının ürünü olan hak iddialarının karşılanması amacıyla söz konusu mülkün eski sahibine imtiyaz önerildiği için, tazminat unsurunu devreye sokarak yeni bir zemin açıyordu. Yirmi yedi maddelik bir anlaşma taslağı kaleme alındı, iş olacak gibi görünüyordu. Ama Ekim ayında Urquhart, yönetim kuruluna danıştıktan sonra pazarlığı sona erdirdi. Görüşmelerin kopmasına yol açan noktalar –gerçi her iki taraf da bu kopuşu nihai görmüyordu– Sovyetler'in tazminat ilkesini kabul etmeyi ya da bölgeyi doksan dokuz yıl gibi uzun bir süre için kiralamayı reddetmeleri ve işçilerin Sovyet ça-

sonra, Kuzey Sakhalin Sovyetler'in eline geçince, Sovyet Hükümeti, fırsattan istifade, zaten hiç kullanılmamış olan imtiyazları hükümsüz ilan etti (L. Fischer, *Oil Imperialism* (tarihsiz [1927]), s. 249).

49. *Trudy IV Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1921), s. 111-12.

50. *Leninskii Sbornik*, c. XXIII (1933), s. 37-46; *Istorik Marksist*, No. 2-3, 1935, s. 94-8; *Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1922), s. 87'ye göre bu deneye katılanların sayısı 5000'dir; *Russian Information and Review*, 15 Ağustos 1922, s. 516-17'ye göre, "özerk sanayi kolonisi"nin bütün ürünleri RSFSC'ye aitmiş, ama asgari bir rakamın üzerindeki sınai ürünlerinin yüzde 50'siyle birlikte, bütün zirai ürünler koloniye tahsis ediliyormuş. Kesintili olarak yıllarca süren bu deneyin tam hikâyesi hâlâ yazılmış değildir.

51. *Russische Korrespondenz*, c. II, II (1921), No. 7-9, s. 714-15; L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (tarihsiz [1929]), s. 184-6.

lışma yasalarına tabi olmaları, özellikle de ancak ilgili sendika aracılığıyla ve onun rızasıyla işe alınıp çıkarılmaları gerektiğinde ısrar etmeleri oldu.[52] Hemen hemen aynı sıralarda Royal Dutch-Shell petrol grubunun, Albay Boyle diye bir temsilcisi, eskiden grubun Güney Rusya ve Kafkaslar'da sahip olduğu petrol bölgelerinde bir imtiyaz tanınmasını talep etmek üzere, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın özel desteğiyle,[53] Krasin'le temas kurdu. Boyle da Moskova'yı ziyaret etti. İyi bir başlangıç niteliğindeki bu görüşmeler ertesi yıl sadece başka petrol şirketlerinin müdahalesi yüzünden sona erdi. Buz hızla eriyor gibiydi.

Bu arada Sovyet tarafından bir inisiyatif daha geldi. Eski Rus hükümetlerinin mali yükümlülüklerinin sorumluluğu meselesi, hâlâ açıkça, kapitalist dünyayla kurulacak ticaret ilişkilerinin önündeki asıl engeldi. 2 Ekim 1921'de Çiçerin batılı devletlere bir mektup daha gönderdi. Sovyet Hükümeti "hiçbir halk yüzyıllarca kendisine takılmış olan zincirlerin maliyetini ödemek zorunda değildir" ilkesini ortaya atmış olmasına rağmen, yine de "özel girişim ve sermayenin Rusya'nın doğal zenginliğinden yararlanma konusunda işçi ve köylülerle işbirliği yapması için bir imkân yaratmakta" olduğunu; İtilaf Devletleri'nin isteklerini karşılamak ve özellikle de Çarlık rejiminin 1914 öncesinden kalma borçların sorumluluğunu üstlenmeye hazır olduğunu; bu tavizi ancak söz konusu devletler düşmanca faaliyetlerine son verdikleri ve Sovyet Hükümeti'ni tanıma isteklerini beyan ettikleri takdirde verebileceğini; bu meseleleri halledip "Sovyet Rusya ile İtilaf Devletleri arasında nihai bir barış anlaşması" imzalamak için bir uluslararası konferans toplanmasını önerdiklerini ilan ediyordu.[54] "Bütün halkların ve devletlerin temsil edileceği yeni bir dünya konferansı" fikri Sovyet basını tarafından benimsendi[55] ve Krasin bu

52. L. B. Krasin, *Voprosi Vneşnei Torgovli* (1928), s. 389-90; Urquhart'un Krasin'e yazdığı ve Sovyet önerisini kabul etmeme nedenlerini açıkladığı (yayımlanmış gibi görünmeyen) mektup, *The Russian Economist*, c. II (1921), No. 5, s. 1691-8'dedir. Sovyet kamuoyunun Sovyet işçilerinin imtiyaz sahipleri tarafından istihdam edilme koşulları konusundaki hassasiyeti için bkz. yukarıda s. 266, not 39.

53. Dışişleri Bakanlığı'nın Krasin'e mektubu, L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 324-5'tedir.

54. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 140-2. Lenin'in bu mektubun ilk taslağı üzerinde yaptığı düzeltmeler *Leninskii Sbornik*, c. XXXV (1945), s. 284'te bulunabilir; mektuba çok önemli bir devlet belgesi muamelesi yapıldığı aşikâr. Mektubun İngilizce çevirisi, Dışişleri Bakanlığı'nın borçların ve bunun içerdiği diğer yükümlülüklerin daha net tanımlanmasını isteyen cevabıyla birlikte, İngiliz Hükümeti tarafından, *Anglo-Russian Negotiations*, Cmd 1546 (1921)'de yayımlanmıştır.

55. En başta da Radek'in 30 Kasım 1921 tarihli *Pravda*'da yayımlanan bir yazısında.

çağrıyı Lloyd George ile danışmanlarının sağır kulaklarına duyurabilmek için çok çalıştı.[56]

Bu girişim, neredeyse tesadüfen, aynı anda başka bir yerde başlatılmış olan çok farklı bir projeyle çakıştı. Krasin'in Londra'daki faaliyetleri ve İngilizlerin bu faaliyetlere verdiği tepki, başta, İngiltere'nin kârlı bir pazarda kendilerinin önüne geçeğinden korkan Fransa ve ABD olmak üzere başka ülkelerde bayağı bir çalkantı yarattı. Böylece, kapitalist ülkeler arasındaki, 1920 Ocağı'nda ablukanın resmen kaldırılmasından sorumlu olan rekabet, şimdi de RSFSC ile ilişkiler başlatılması lehinde aktif bir kampanya düzenlenmesine yol açıyordu. 1921 sona erdikten sonra, sorun artık kapitalist ülkelerin Sovyet Rusya ile iş yapıp yap(a)mayacakları değil, bu işin hangi biçime bürüneceğiydi. ABD, Sovyet Rusya'yla ticaret yapma isteğinin hâlâ resmi çevrelerin tasvip etmeyişi yüzünden dizginlendiği tek ülkeydi.[57] Fransa daha hassas bir konumdaydı. Eğer İtilaf Devletleri Rus pazarı için kapışmaya girecek olurlarsa zayıf kalacağının farkında olduğu için, ortak eylem ilkesini yerleştirmeye çalıştı. Zeki ve becerikli Maliye Bakanı Loucheur, Fransız ve Alman sanayicileri arasında anlaşmalar yapılmasını teşvik edip başarılı olmuştu; bu anlaşmaların amacı Fransa'ya genişleyen Alman sanayiinin ürünlerinden alacağı payla çok ihtiyaç duyduğu tazminatı getirmekti. 1921 Ekimi'nde imzalanan Wiesbaden anlaşmaları bu yolda atılan ilk adım olmuştu. Loucheur şimdi daha hırslı bir plan tasarlıyordu. 1921 Aralığı'nda İtilaf Devletleri'nden (ABD hariç) bir grup sanayici ve sermayedar Paris'te buluşup Avrupa'nın yeniden inşa edilmesi için bir "uluslararası şirket" kurulmasını önerdiler.

56. L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (tarihsiz [1929]), s. 184-6.

57. 1921 Kasımı'nda Krasin'in heyetine mensup biri Londra'daki Amerikan Elçisi ile görüşme isteğini iletince, elçiye isteği kabul etme, ama geçen Mart'ta verilen beyanı (bkz. yukarıda s. 319) tekrarlama talimatı verildi; Krasin'in ABD'yi ziyaret etme talebi de kibarca geçiştirildi (*Foreign Relations of the United States, 1921*, c. III (1936), s. 784-5, 788-9). Amerikalıların o zamanki tavırlarının en açık anlatımı, Hoover'ın 6 aralık 1921'de Hughes'a yazdığı, Dışişleri Bakanlığı'nın Alman şirketlerine Amerikan mallarını gemilerle Rusya'ya taşımaları için teşvik verilmesi önerisini reddeden yayımlanmamış bir mektupta bulunur. Hoover'ın inancına göre "Amerikalılar Rusya'da çok daha fazla tutuluyor ve hükümetimize Bolşevikler tarafından bile diğer bütün hükümetlerden daha fazla saygı gösteriliyor"du ve "yardım önlemleri, diğer etkenlerle birleşerek, Amerikalıların uygun zaman geldiğinde Rusya'nın yeniden inşa edilmesi işinde liderliği üstlenmesini sağlayacak bir durum meydana getirecek"ti. Bu nedenle, "ticaretimizin umudu, yurtdışında Amerikalıların verdiği talimatlarla Amerikan malları dağıtan Amerikan şirketleri kurulmasında, doğrudan Amerikan finansmanı verilmesinde ve öncelikle de Rus sanayiinde Amerikan teknolojisinin kullanılmasında yatmaktadır" diyordu. Gelgelelim, bu tür ilişkiler ancak Rusya'da "temelli değişiklikler" gerçekleştikten sonra kurulabilirdi (ABD Ulusal Arşivi, Kayıt Grubu 661: 6215.1).

Anlaşıldığı kadarıyla Sovyet Rusya'ya yapılacak büyük ölçekli yatırımlar şirketin başlıca görevlerinden biri olacaktı, çünkü Rusya'nın kaynaklarından yararlanmak artık Avrupa'nın kendini toparlamasının önkoşullarından biri olarak görülüyordu. Alman sanayii, Rusya'nın gelişmesinde rol oynayarak, Almanya'yı batıya ödemesi gereken tazminatları ödeyebilecek hale getirecekti. İngiliz heyetinde, Savaş Bakanı Worthington-Evans'ın bulunması, teorik olarak iş tecrübesi ve bağlantılarıyla açıklanabilecek olsa da, bu girişime resmi destek verildiğinin açık bir işaretiydi. Bu plana 1921 Aralığı'nda yaptığı bir Londra ziyareti sırasında bizzat Lloyd George tarafından dahil edilen Alman Savaştan Sonra Kalkınma Bakanı Rathenau[58] da bu tartışmalar sırasında Paris'teydi, ama bunlara açıktan açığa katılmamıştı.

Bir yandan, Sovyet Rusya ile kapitalist dünya arasındaki ilişkileri belirleyecek genel bir konferansın yapılması yönündeki Sovyet tasarısının, öte yandan da bir tazminat planının yan-ürünü olarak Rusya'nın uluslararası ölçekte kalkınmasına yönelik İtilaf Devletleri tasarısının ürünü olan ünlü Cenova konferansının kökeninde işte bu olaylar yatıyordu. Bu iki tasarı Lloyd George'un hüneri sayesinde birleştirilmişti. Cannes'da toplanmış olan Yüksek Konsey, 6 Ocak 1922'de onun önerisiyle, aralarında Sovyet Rusya'nın ve sabık düşman ülkelerin de bulunduğu bütün Avrupa ülkelerinin davet edileceği "bir iktisadi ve mali konferans" düzenlenmesine karar verdi. Karar metninde, "Avrupa sisteminin içinde bulunduğu felç halinden çıkabilmek için daha güçlü devletlerin güçlerini birleştirmeleri şarttır" deniyordu. Gelgelelim, belli ilkeler saptanmıştı. Bir yandan, "ülkeler birbirlerine, kendi mülkiyet sistemlerini, iç ekonomilerini ve yönetimlerini dayandıracakları ilkeler konusunda dayatmada bulunma hakkına sahip değiller"di; böylece sosyalist ve kapitalist ülkelerin barış içinde bir arada yaşayabilecekleri kabul edilmiş oluyordu. Öte yandan, hükümetler bütün kamu borç ve yükümlülüklerini tanımalı ve kamulaştırılan mülkler karşılığında yabancılara tazminat ödemeliydiler:[59] Bunun,

58. H. Kessler, *Walther Rathenau: His Life and Work* (İngilizce çeviri, 1929), s. 320.

59. *Resolutions Adopted by the Supreme Council at Cannes, January 1922, as the Basis of the Genoa Conference*, Cmd 1621 (1922), s. 2-4. Ertesi gün, 7 Ocak'ta, İtalya Hükümeti (konferans İtalya'da düzenleneceği için) kararı Sovyet Hükümeti'ne, İtalyan ve İngiliz hükümetlerinin Lenin'in konferansa şahsen katılacağını umduklarını bildiren bir notla birlikte iletti. Ertesi gün Çiçerin (henüz tam anlamıyla gönderildiği söylenemeyecek olan) daveti hemen kabul etti, ama Lenin'in katılımı konusunda ihtiyat payı bıraktı. Cannes kararının metnini de içeren resmi davet birkaç gün sonra gönderildi ve kabul edildi (Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III (1928), c. I, 160-1).

"Rus Hükümeti"nin İtilaf Devletleri tarafından "resmen tanınması"nın önkoşulu olduğu özellikle belirtiliyordu. Ama diğer tasarı unutulmuş değildi. 10 Ocak 1922'de Yüksek Konsey "Avrupa'nın ekonomik bakımdan yeniden inşa edilmesi amacıyla kendisine bağlı ulusal şirketlerle birlikte uluslararası bir şirketin kurulmasını" onayladı ve planı yürürlüğe koyması için emrine 10.000 pound verilecek bir organizasyon komitesi kurmaya karar verdi.[60] İki gün sonra, Alman tazminat politikası konusunda bir kez daha sorgulanmak üzere Cannes'a çağrılmış olan Rathenau, yaptığı konuşmayı "Avrupa'nın yeniden inşası" hakkında dikkatle kaleme alınmış bir nutukla bitirdi. Almanya, yatırım yapacak sermayesi olmasa da, "doğunun teknik ve ekonomik koşullarına ve uygulamalarına" aşina olduğu için bu konferansa katılmalıydı. Ne Rusya'nın ne de Bolşevizm'in adı geçiyordu. Ama hatip, Almanya'nın, "bozgun, çöküş ve devrim" ortamı içindeyken bile, "devletin ve toplumun dağılmasına yine de direnmiş" olduğunu vurguluyordu.[61] Belki ilk kez olmasa da, bir Alman resmi sözcüsünün ağzından, batının Bolşevizm'e karşı siperi olarak Almanya'nın oynadığı rolle ilgili bir ima işitiliyordu.

Rathenau konuşmasını yaptığı sırada, Paris'ten Fransız Başbakanı ve Cannes'daki Fransız heyetinin başkanı Briand'ın hükümetinin düştüğü haberi geldi. Bu yüzden Cannes toplantısı biraz kargaşa içinde sona erdi. Briand'ın yerine, basına verdiği demeçlerde tasarlanan konferansa şiddetle saldırmış olan Poincaré'nin geçmesinin, konferansın akıbeti üzerinde önemli bir etkisi oldu. Poincaré, konferansın Alman tazminatları konusunu hiçbir surette ele almaması gerektiğinde ısrar ediyor, böylece Sovyet Rusya gündemin tek olmasa da en önemli konusu olarak kalıyordu. Üstelik bu değişiklik uluslararası şirket tasarısına ölümcül bir darbe indirdi; zira bu işin gerçekleşmesi için sadece İngiliz-Fransız işbirliği değil (bu artık söz konusu değildi), aynı zamanda Almanya'yla bir ekonomik işbirliği politikası izlemek de gerekiyordu ki Poincaré bunun yerine bir zorlama politikası geçirmekte kararlıydı. Gelgelelim, değişikliğin bu sonucu hemen ortaya çıkmadı. Londra'daki uzmanlar Sovyet Rusya ile ticarete yeniden başlamak için, iyice uçuk koşullar belirlemeyi sürdürdüler. İş, Sovyet Hükümeti'nin eski Rus hükümetinin yükümlülüklerini resmen kabullenmesiyle bitmeyecek, Alman tazminat planıyla aynı doğrultuda bir

60. *Resolutions Adopted by the Supreme Council at Cannes, January 1922, as the Basis of the Genoa Conference*, Cmd 1621 (1922), s. 5-6.

61. W. Rathenau, *Cannes und Genoa* (1922), s. 17-18. Bu kitapta Rathenau'nun konuşmaları derlenmiştir: Yüksek Konsey'in resmi tutanakları henüz yayımlanmamıştır.

ödeme planı belirlenecek ve Rus aktifleri üzerinde kontrol sağlanacaktı. Sovyet Rusya mahkemelerinin, yabancıları ilgilendiren davalarda yabancı hukuku uygulayacakları, bu ülkede yaşayan hiçbir yabancının "konsolosluğunun yardımı veya rızası olmadan" tutuklanamayacağı ve "ilgili konsolosluğun rızası" olmadan onun aleyhindeki hiçbir hükmün yürürlüğe konamayacağı bir kapitülasyonlar sistemi tasavvur ediliyordu.[62]

Moskova'da, olayların gelişimi hakkındaki bilgilerin sınırlı olması, yersiz denecek ölçüde güllük gülistanlık bir gelecek görüşünün benimsenmesine yol açıyordu belki de. 27 Ocak 1922'deki bir VTsIK oturumunda Çiçerin alışılmadık bir hoşgörüyle "Lloyd George'un esnekliği, iş başındaki bütün siyasi ve toplumsal kuvvetleri sezme yeteneği ve uzlaşma anlayışı"ndan bahsediyordu. Sovyet Hükümeti'nin "ekonomik tahakküm biçimine bürünebilecek" hiçbir işbirliğini kabul etmeyeceğini açıkça belirttikten sonra, sözlerini şöyle sürdürüyordu:

> Tarihsel gelişme konusunda Lloyd George'un yaptığı tahmin ile bizim yaptığımız tahmin birbirine taban tabana zıttır, ama pratikte izlediğimiz politika tümüyle barışçı ilişkiler kurma, ekonomik bağlar yaratma ve ortak ekonomik işbirliğini geliştirme özlemiyle örtüşmektedir.[63]

Oturumun sonunda konferansa alışılmadık ölçüde geniş ve nüfuzlu bir heyetin katılacağı duyuruldu; Lenin heyetin başkanı (ama hiçbir zaman onun şahsen katılması düşünülmemişti), Çiçerin onun vekili olacaktı; Krasin, Litvinov, Joffe, Vorovski ve Rakovski de üyeler arasında yer alacaktı.[64] İtilaf Devletleri tarafından gelen istek üzerine toplantı Nisan'a kadar ertelendi. Lenin 6 Mart 1922'de yaptığı bir konuşmada, konferans hakkında olumlu sözler söylerken "biz oraya tüccar olarak gideceğiz, çünkü (tamamen çökmedikleri sürece) kapitalist ülkelerle ticaret bizim için kesinlikle şarttır" diyor, ama Sovyet Rusya'ya fethedilmiş bir ülkeymiş gibi koşullar dayatma planlarının "cevap vermeye değmez saçmalıklardan ibaret" olduğunu da ekliyordu.[65] Birkaç gün sonra Çiçerin, kendi aralarında bu tür planları tartıştıkları söylentileri olan İtilaf Devletleri hükümetlerine hitaben bir uyarı yayımladı:

> Basının dediği gibi, bu hükümetler grubunun, Rus Hükümeti'nin egemenlik haklarıyla ve Rus devletinin bağımsızlığıyla bağdaşmayan önerilerde bulunma

62. Bu önerileri içeren müzekkere ilk kez Cenova konferansında Sovyet delegelerine iletilmiştir (*Papers Relating to the Economic Conference, Genoa*, Cmd 1667 (1922), s. 5-24).

63. *I i II Sessii Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva* (1922), s. 8-9.

64. *A.g.e.*, s. 25-6. 65. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 169, 173.

niyetinde oldukları doğruysa, konferansa katılan bütün hükümetler arasında serbestçe görüş alışverişi yapılması ve eşitlik ilkelerine saygı gösterilmemesi, kaçınılmaz olarak konferansın başarısız olmasına yol açacaktır.

Sovyet Hükümeti'nin "politikasının esası, Rusya'da sanayi, tarım, ulaştırma ve ticaret alanlarında özel inisiyatifin geliştirilmesini kolaylaştıracak koşullar yaratma arzusudur" diyen mektup, Sovyet topraklarında ticaret yapan yabancıların hukuki garantileriyle ilgili son derece rahatlatıcı ama sorgulanmaya açık cümlelerle sona eriyordu:

> Devlet, bütün medeni kanunlarda kabul edilenler dışındaki nedenlerle mülke el koyamaz... Özel karamameler de ülke içinde ticaret özgürlüğünü garanti altına alınırken, yabancı ticaret tekeli devlete ayrılmıştır. Ama bu teşebbüs alanında bile, özel mukaveleler özel sermayenin katılımına imkân vermektedir.[66]

Bu mektup, NEP'in devreye sokulmasından tam bir yıl sonra, NEP ilkelerinin ülkeye yabancı sermaye ve yabancı tüccarları çekme işine uygulanmasının zirvesini oluşturuyordu.

Bu noktada, Cenova'ya giden yola –Sovyet politikasının 1921 Martı'ndaki İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasından beri kat etmiş olduğu, batılı ülkelerle *rapprochment*'a giden, rahatsızlıklarla dolu yola– Sovyet politikasının eşzamanlı olarak takip etmiş olduğu bir başka yol, Rapallo'ya giden yol da dahil oldu. Cenova yolu bütün iniş çıkışlarıyla en baştan beri halkın gözleri önündeydi. Rapallo yolu ise, her iki tarafın da gözlerden dikkatle sakladığı gizli bir yoldu. 1922 Nisanı'nda bu yol aniden açığa çıktı ve iki yol örtüşerek Almanya'yla *rapprochement*'ın, batılı devletlerle *rapprochement* üzerinde ağırlık kazandığı tek, tutarlı bir dış politika oluşturdular. Ama Rapallo'ya giden yolun ilk aşamaları tam anlamıyla açığa çıkmamıştı ki bugün bile önemli bir kısmı karanlıktadır.

Versay anlaşmasının Almanya'da imal edilmesini yasakladığı askeri malzemeler için Rusya'yla gizli ticaret yapma olasılığı, Almanların aklına, anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra gelmiş olabilir. Daha 1919 Ekimi'nde bir Junker uçağının Moskova'ya kaçması ya da kaçmaya teşebbüs etmesi,[67] başka bir varsayımla pek açıklanamaz. Ama uzun bir süre bu fikirler, Moskova'dan herhangi bir gözle görülür tepki almaksızın havada kaldı. Alman Savaş Bakanlığı'nın 1920-21 kışında kurulduğu söylenen ve Sondergruppe R olarak bilinen gizli şubesi,[68] Almanların

66. *Telegram from M. Chicherin, Moscow, to the Governments of Great Britain, France and Italy respecting the Genoa Conference*, Cmd 1637 (1922), s. 3-4.

67. Bkz. yukarıda s. 233.

Sovyet-Polonya savaşına duyduğu ilginin karanlık bir uzantısı olabilir. Bu meselelerin Moskova'da ciddiyetle ele alındığı bilinen ilk dönem 1921 Ocağı ya da Şubatıydı; o tarihte iznini kullanarak Berlin'den gelen Kopp bu meseleleri Savaş Halk Komiseri ve askeri-devrimci konsey başkanı Troçki'yle tartışmıştı; Kopp'un Berlin'e görüşmeleri ilerletme talimatları alarak dönmüş olduğu açıktır. Alman askeri veya sınai çevrelerinde hâlâ hissedilen tereddüdü aşmak için uygun bir zamandı. Batı devletlerinin astronomik talepleri (son tazminat faturası 1921 Martı'nda sunulmuştu) ve gittikçe tehditkâr bir hal alan tavırları (tazminat taleplerinin karşılanmamasının ilk yaptırımları aynı ay uygulanmıştı) Almanya'yı doğuya itmeyi sürdürüyordu; bu durum, KPD'nin "Mart eylemi"nin yaratmış olabileceği her türlü hasmane izlenimi bayağı sildi. Reichswehr ayaklanmanın hızla çökmesinden, ülke içinde komünizmle baş etme yeteneğine sahip olduğu yolunda yeni bir güvence çıkarmış da olabilirdi. Her halükârda, KPD'nin Zinovyev'den Alman Hükümeti'ni devirmesi için neredeyse dolaysız teşvik gördüğü bir dönemde, Alman askeri yetkilileri ve Alman sanayicileri, Rus silah sanayiinin Almanların teknik yönetimi ve denetimi altında yeniden inşa edilmesi için Kopp'la gizli müzakereler yürütüyorlardı. 7 Nisan 1921'de Kopp Troçki'ye, Rusya'da uçakların Albatrosswerke, denizaltıların Blöhm ve Voss, tüfek ve mermilerin Krupps tarafından imal edilmesini öngören bir proje üzerinde çalışılmış olduğunu rapor edip raporun birer kopyasını da Lenin ve Çiçerin'e göndererek, başkanlığını "sizin de tanıdığınız" Neumann'ın yaptığı beş altı Alman teknisyeninden oluşan bir heyetin, ayrıntıları tartışmak üzere Moskova'ya gitmelerini önerdi: Tam bir gizlilik sağlanması tembih ediliyordu.[69] 1921 Mayısı'nda Berlin'deki İngiliz Büyükelçisi, özel bir yorumda bulunmaksızın Krasin'in Berlin'i ziyaret ettiğini, "çeşitli Alman sanayicileriyle buluşup öğle ve akşam yemekleri yediğini" bildiriyordu.[70] 1921 yazının

68. Tschunke'nin 13 Şubat 1939'da Seeckt'in biyografisini yazan Rabenau'ya gönderdiği ve *Der Monat*, No. 2 (Kasım 1948), s. 48-50'de yayımlanan müzekkere, bu olaylarla ilgili önemli, ilk elden bir kaynaktır.

69. Raporun, üzerinde Lenin'in projeyi onaylayan elyazısı notlarıyla, GPU'nun başkan yardımcısı Menjinski'nin gerekli güvenlik önlemlerinin alınması için bilgilendirilmeyi rica eden notlarının da bulunduğu aslı, Troçki arşivindedir. Raporda "Moskova'da söylediklerimiz"den bahsedilir: Kopp'un Moskova'yı yaklaşık olarak hangi tarihte ziyaret ettiği, 1 Şubat 1921'de *İzvestiya*'da yayımlanan röportajından çıkarılabilir (bkz. yukarıda s. 308-9). F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 305'te 1921 baharında Berlin'de tartışmalar yapıldığı onaylanır, ama ayrıntı verilmez.

70. D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, c. I (1929), s. 176.

başlarında, sözü geçen Alman uzmanlar heyeti Sovyet Rusya'yı ziyaret etti. Heyetin başkanlığını, Birinci Dünya Savaşı sırasında Asya'daki maceraları sayesinde "Alman Lawrence'ı" unvanını kazanmış olan Albay Oskar von Niedermayer yapıyordu;[71] heyetin diğer üyeleri ise 1918 yılında Moskova'da Alman askeri ataşeliğini yapmış olan Albay Schubert[72] ve Seeckt'in kurmaylarından Binbaşı Tschunke'ydi. Heyetin incelediği projeler arasında, Petrograd içinde ve çevresindeki harabe silah fabrikalarının Alman yönetimi altında onarılması da vardı. Heyet fabrikaları, o sıralarda Dışişleri Komiser yardımcısı olan Karahan ve Kopp'un kılavuzluğunda teftiş etti; ama teknik rapor olumsuzdu ve plandan vazgeçildi.[73] Almanların bu ilk ziyareti pek bir sonuç doğurmadı. Ama bu ziyaretin ardından Berlin'de GEFU (Gesellschaft zur Förderung Gewerblicher Unternehmungen) gibi anlamsız bir adı olan ve sonraları Sovyet Rusya'yla yapılan yasadışı silah ticaretinde Reichswehr ve Alman şirketleri için paravan rolünü oynayan bir şirket kuruldu.[74] Bu arada 10 Eylül 1921'de, bir Politbüro toplantısında, kimliği tespit edilemeyen ama Sovyet davasına olumlu baktığı anlaşılan "Alman müzakerecilerden biri"nden gelen bir mesaj okundu. Söz konusu şahıs Batı Avrupa'da Rusya'ya müdahale etmek için yapılan yeni hamleler[75] ve Loucheur'ün Rathenau'ya, eğer Almanya Rusya'yla ayrı bir anlaşma yapmaktan kaçınırsa Yukarı Silezya'da yapılacak halkoylaması konusunda tavizler verilebileceğini ima etmesi yüzünden Alman iş çevrelerinde bazı tereddütler olduğunu bildiriyordu. Söz konusu muhbir Alman iş çevrelerinin Sovyet istikrarına duyduğu güveni artırmanın şart olduğunu düşünüyor ve Sovyet müzakerecilerine "Polonya kartını oynamalarını",[76] yani Polonya'yla ilgili korkuları körüklemelerini tavsiye ediyordu. Askeri boyutta "somut pozitif sonuçlar"a ulaşılmıştı, ama siyasetçilerin hâlâ güçlükler çıkarmaları beklenmeliydi. Lenin, "askeri ve ekonomik müzakereleri birleştirme fikri doğrudur" di-

71. Von Niedermayer'in Hindistan'a saldırı imkânlarını araştırırken İran ve Afganistan'da yaptığı faaliyetler, [W. Griesinger], *German Intrigues in Persia: The Diary of a German Agent* (1918)'da anlatılır; Londra'da propaganda amacıyla yayımlanan bu kitap albayın kurmaylarından birinin ele geçirilmiş günlüğüdür.

72. Radek, Schubert'in 1918 Kasımı'nda Moskova'da "olup bitenleri biraz olsun kavradığı konuşmalarından anlaşılan" tek Alman memuru olduğunu söylemiştir; Schubert Lenin'in *Devlet ve Devrim*'ini okumuş ve *Komünist Manifesto* ile Engels'in *Anti-Dühring*'ini ödünç almak için Radek'i ziyaret etmiş (*Krasnaya Nov'*, No. 10, 1926, s. 143).

73. Bu bilgiyi, orada bulunan Bay Gustav Hilger'den aldım.

74. *Der Monat*, No. 2, Kasım 1948, s. 49. 75. Bkz. yukarıda s. 324-6.

76. E. H. Carr, *German-Soviet Relations Between the Two Worlds* (Baltimore, 1951), s. 60'ta bu tabir yanlışlıkla Lenin'e atfedilmiştir: Söz konusu tabir Alman muhbire aittir.

yordu; Rusya'da Alman silah fabrikaları kurulması "imtiyazlar" başlığı altında kamufle edilecekti. Söz konusu mesajdan anlaşılan ilginç bir ayrıntı, Krasin'in o sıralarda ABD'de Sovyet Rusya için savaş gereçleri almakta oluşudur.[77] Seeckt'in biyografisini yazan Rabenau, aynı ay Berlin'de müzakerelerin başladığını kaydeder. Bu müzakereler çoğunlukla belli kişilerin, daha çok da Binbaşı von Schleicher'in evinde yapılmış. Bu aşamada başlıca Sovyet müzakereci Krasin'miş. Başlıca Alman müzakereciler ise Seeckt Reichswehr'in başkomutanlığına gelince onun yerine Truppenamt'ın başkanı olan General von Hasse, havacılık uzmanı General von Thomsen ve Niedermayer'miş; Seeckt, alışkanlığı üzere arka planda kalmış.[78] 1921'in ikinci yarısında Moskova'yı, aralarında bir amiral, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan bir görevli ve bir Junkers müdürünün de bulunduğu bir heyetin başında bizzat Hasse ziyaret etti; heyetin "bir Polonya savaşı çıktığı takdirde" yapılacak şeyler konusunda Sovyet genelkurmay başkanı Lebedev'le tartışmalar yaptığı bildirilir.[79]

1921 sonbaharında İtilaf Devletleri, eylemleriyle Alman tarafındaki son ciddi şüpheleri de ortadan kaldırdılar ve Sovyet müzakerecilerinin "Polonya kartının oynamaları"nı kolaylaştırarak, her alanda Sovyet-Alman ilişkilerinin yolunu pürüzlerinden arındırmış oldular. Halkoylamasında Yukarı Silezya'nın bölünmesi konusunda çıkan karar, Almanya için, Almanların çoğunun beklediğinden (ki bunu beklemeleri için pek bir neden de yoktu) daha olumsuz oldu: Bütün ülkeyi batılı devletlere karşı bir infial dalgası kasıp kavurmaya başladı. Bu özellikle, Sovyet Rusya karşısındaki düşmanlığın ve batılı İtilaf Devletleri'ni teskin etme umudunun canlı kaldığı diplomatik çevreleri etkiledi. Yukarı Silezya kararı, Dışişleri Bakanlığı'ndaki önemli bir değişikliğe yansıdı. 1919'dan beri doğu şubesinin başkanlığını yapmakta olan[80] ve şiddetli bir Sovyet aleyhtarı olan Berendt istifa etti; onun yerine geçmesi için Maltzan yurtdışından çağrıldı.[81] Aynı sıralarda önemli bir adım daha atıldı. Reichswehr ile Alman Hükümeti arasındaki ilişkilerin karakteristik özelliklerinden biri, Reichswehr'in Sovyet Rusya'yla yaptığı hassas müzakerelerden hükümetin ta-

77. Söz konusu mesaj Troçki arşivindedir.

78. F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 308-9.

79. *Der Monat*, No. 2, Kasım 1948, s. 49; H. Von Dirksen, *Moskau, Tokio, London* (Stuttgart, 1949), s. 44-5: bilgiyi Bay Gustav Hilger'den aldım.

80. W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 94.

81. Radek 11 Kasım 1921 tarihli *Pravda*'nın başyazısında bu değişikliğe dikkat çekiyor ve bunu Yukarı Silezya kararına bağlıyordu.

mamen bihaber bırakılmasıydı. Seeckt artık aynı zamanda Maliye Bakanı da olan Şansölye Wirth'i olup bitenlerden haberdar etmeye karar verdi; sivil yetkililerin desteğini almak şart olabilirdi, ayrıca gizli askeri fonlardan sağlanabilecek olanlardan daha fazla finansman gerekebilirdi.[82] Aynı sıralarda bu sır Dışişleri Bakanlığı'ndaki küçük bir çevreye –belki de başlangıçta sadece Maltzan'a– fısıldandı.[83] Bundan böyle Sovyet Rusya karşısındaki Alman politikası tam anlamıyla eşgüdümlenebilecek ve aynı anda birbiriyle örtüşen üç kanalda –askeri, ekonomik ve siyasi kanallarda– akabilecekti. Ekonomik ilişkilerde, 6 Mayıs 1921'deki ticaret anlaşmasının vermeyi başaramadığı ivme artık hissedilmeye başladı. Siyasi müzakereler, ekonomik müzakerelerin doğal bir sonucu olarak gelişmeye başladı[84] ve Dışişleri Bakanlığı'nda Maltzan'ın şahsında aktif bir destek buldu. İki ülke arasındaki ilişkiler artık, hâlâ tam anlamıyla diplomatik olmasa da, resmi bir temele oturtuldu. Eylül ayında Wiedenfeld Alman ticari temsilcisi sıfatıyla Moskova'ya geldi ve Ekim ayı sonunda Krestinski tam olarak tanımlanmış gibi görünmeyen bir sıfatla Sovyet temsilcisi olarak Berlin'e gitti.[85] Statüsü, itimatnamesinin Reich Cumhurbaşkanı'na değil de Şansölye Wirth'e sunulmasıyla da vurgulanıyordu.[86] Londra'daki ticaret heyetinde Krasin'e bağlı olarak çalışan Stomonyakov, Berlin'e nakledilip Krestinski'ye bağlı ticaret heyetinin başkanı yapıldı, ama anlaşılan doğrudan Krasin'e karşı sorumlu olmayı sürdürdü.[87]

Sağlam bir ortak çıkarlar temeline dayalı uzun bir gelenek, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin hızla gelişmesi için elverişli bir zemin sunuyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Almanya Rusya'nın dış ticaretinde ağırlıklı yeri işgal ediyordu, mesela 1913'te Rus ihraç mallarının yüz-

82. F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 308. Rabenau Wirth'in bu konuda hangi tarihte bilgilendirildiği konusunda net bir şey söylemiyor, ama Maliye Bakanı olma statüsünden bahsediyor. Wirth 26 Ekim 1921'de bu görevden istifa etti, ama şansölyeliğe devam etti.

83. Alt kademelerdeki bir görevli bu sırrı bakanlığın koridorlarında rastlantıyla Nidermayer'le karşılayarak keşfetmiş (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 152-3).

84. 13 Ekim 1921 tarihli *The Times*'ın Berlin muhabiri, Alman-Sovyet ticari müzakerelerinin ilerlediğini bildiriyor ve "bu ilk ticari müzakerelerin amacının siyasi bir anlayışa zemin hazırlamak" olduğunu söylüyordu.

85. I. Mayski, *Vneşnaya Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 106-7; Alman Dışişleri Bakanlığı Moskova'nın bu görev için belirlediği ilk isim olan Joffe'yi reddetti ve önde gelen komünistlerden biri olduğu için birkaç hafta boyunca Krestinski'ye de itiraz etti (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1915), s. 149).

86. *İzvestiya*, 27 Kasım 1921.

87. V. N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946), s. 327-30.

de 29,8'ini alıyor, Rusya'nın ithalatının yüzde 47,5'i bu ülkeden yapılıyordu. Almanya, Rusya'nın ticaret dengesinin belirgin biçimde pasif kaldığı tek önemli ülkeydi (Rusya'yla ticareti zaten çok geniş kapsamlı olmayan Amerika Birleşik Devletleri hariç). Krasin 1922'de yazdığı bir yazıda bu ilişkiyi, "yarı-sömürge" karakterini gizlemekten çok vurgulayan bir biçimde anlatıyordu:

> Eski ekonomik ilişkilerine bakarak bir yargıda bulunulacak olursa, Rusya ile Almanya adeta birbirleri için yaratılmışlardı. Bir yanda, topraklarında, ormanlarında ve maden yataklarında tükenmez doğal zenginlikleri, üretim faaliyetlerinin her dalında batının kalkınmış ülkelerinin ulaştığı düzeylere çıkabilme kapasitesi olduğunu kanıtlamış milyonlarca çalışan nüfusu olan devasa bir ülke; öte yanda geçinebilmeleri için ihracat ve ulaşımının geliştirilmesi vazgeçilmez bir koşul olan fazla bir nüfusa ve en yeni teknolojilere sahip bir sanayi ülkesi. Batı Avrupa ülkelerinin hiçbiri, Almanya kadar Rusya'yla çalışma tecrübesine ve ülkemizdeki bütün koşullara dair derin ve doğru bilgiye sahip değildir. Savaştan önce Rusya'da yüzbinlerce Alman yaşıyordu; bunların çoğu Rus diline tam anlamıyla vakıftırlar ve Rusya'nın dört bir yanında geniş kişisel bağlantıları vardır. Son olarak, bizim bütün uygarlığımız, özellikle de teknik gelişmemiz, sanayimiz ve ticaretimiz, on yıllardır esasen Almanya'yla ortak olarak yapılan çalışmalara dayalı olmuştur ve Rus sanayicisi, tüccarı ve hatta işçisi için Almanlarla anlaşmak diğer bütün yabancılarla anlaşmaktan daha kolaydır.[88]

Her iki taraf için de bu denli güçlü ve kârlı olan bağlar kolayca kopmamıştı. 1919 sonbaharında Rusya'ya uygulanan ablukaya katılmayı reddetmesi savaştan sonra Almanya'nın ilk bağımsız hareketiydi. Baltık limanlarının tekrar açıldığı 1920'den itibaren Rus-Alman ticareti yine düzenli ve gittikçe artan bir debiyle akmaya başladı; 6 Mayıs 1921'deki geçici ticaret anlaşması bu ticaretin varlığının resmen teyit edilmesi ve genişlemesini teşvike yönelik bir çaba anlamına gelmişti. 1921 yılının başlarında Rus demiryolu mühendisi Lomosonov yüklü bir lokomotif siparişi vermek üzere Berlin'e geldi.[89] Öte yandan, Almanya, Sovyet Hükümeti'nin her şeyden çok çekmek istediği ve imtiyazların asıl amacı olan sermaye yatırımları yapabilecek konumda değildi. 16 Mart 1921'deki İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasından sonra bir süre, Sovyetler umutlarını İngiltere üzerinde odaklamayı sürdürdüler; bu yılın büyük bölümünde de İngiltere Sovyet Rusya'nın en büyük satıcısı ve en kârlı pazarı olarak kaldı. Ancak, İngiliz-Sovyet siyasi ilişkilerinin ticaret anlaşmasının ivmesine cevap vermeyi başaramadığı ve hâlâ gözlerini batıya diken Almanya'

88. L. B. Krasin, *Voprosi Vneşnei Torgovli* (1928), s. 305.
89. W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1915), s. 150.

daki grupların Yukarı Silezya kararından hayal kırıklığına uğradıkları 1921 sonbaharında, her iki ülke de aralarındaki ticari ilişkileri geliştirmeye ciddi mesai ayırmaya başladılar.

Almanya'daki sermaye azlığı, Almanların büyük ölçekli, uzun vadeli yatırımlar gerektiren sınai imtiyazlardan çok, az bir işletme sermayesiyle iş görebilecek ticari işletmelere yoğunlaşmasını kolaylaştırdı. 1921 sonbaharı "karma şirketler" sisteminin ilk kez gelişmesine tanıklık etti; söz konusu sistem uzun yıllar Sovyet dış ticaretinde yaygın olarak kullanılan bir yöntem olacaktı. Bu şirketlerin ilkinin, Almanya ile Sovyet Rusya arasında yük taşımak amacıyla Sovyet Hükümeti ve Hamburg-Amerika Line tarafından kurulan Derutra adındaki bir gemicilik şirketi olduğu anlaşılıyor. Bunun arkasından, iki ülke arasındaki hava trafiğini düzenleyecek bir şirket olan Deruluft ve hurda metal ticareti yapan bir şirket olan Derumetall kuruldu.[90] Sermayesinin yarısını Vneştorg'un, diğer yarısını da demir-çelik kodamanı Otto Wolff'un başkanlığını yaptığı bir Alman grubunun koyduğu, Sovyet-Alman ticaretinin birçok alanında faaliyet gösteren Russgertorg bunlardan sonra kuruldu. O sıralarda birkaç Alman şirketiyle imtiyazlar için görüşüldüğü bildirilir;[91] 1922 Ocağı'nda traktör ve zirai makineler imal edecek bir fabrika ve deney istasyonu kurulması için, Güney Rusya'da, Don'un kollarından biri olan Manych nehri civarındaki geniş bir alanı kaplayan bir imtiyaz için Krupps'la bir anlaşma imzalandı. Lenin bu imtiyazı özellikle övüyor ve "özellikle Cenova konferansının hemen öncesinde ve özelikle Alman şirketleriyle" bu tür anlaşmalar imzalamanın önemi üzerinde duruyordu.[92]

Alman devlet adamlarının bir kez daha karşısına çıkan doğuyla batı arasındaki seçim meselesi, ifadesini, 31 Ocak 1922'de Wirth hükümetinde Dışişleri Bakanı olan Rathenau'nun kararsız ve ikircikli kişiliğinde buldu. 1921'in sonlarında batılı İtilaf Devletleri'nin tasarladığı, Rus kaynaklarını geliştirip kullanacak bir uluslararası konsorsiyum projesi Alman ekonomik çıkarlarını ikiye böldü – bir yanda münhasıran olmasa da esasen hafif sanayie dayalı, batıyla sıkı ticari ve mali bağlantıları olan çı-

90. L. B. Krasin, *Voprosi Vneşnei Torgovli* (1928), s. 391-3; E. Fuckner, *Russlands Neue Wirtschaftspolitik* (Leipzig, 1922), s. 25-6.

91. I. Mayski, *Vneşnaya Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 107; yazar "1921-22 kışı boyunca Rus-Alman ticaretinin tedricen genişlediğini" bildirir.

92. 23 Ocak 1922'de Politbüro'ya gönderilen not, Troçki arşivlerindedir; Krupp anlaşması askeri müzakerelerin yan ürünü olmuş olabilir, ama kendi içinde askeri bir anlamı yoktur.

karlar vardı, öbür yanda da aslen doğu pazarlarına ve buralarda kurulan bağlantılara dayalı olan ağır sanayinin çıkarları. Rathenau'nun öncelikli ekonomik ilgilerinin yanı sıra kültürel ve kişisel yakınlıkları da onu batılılarla aynı saflara yerleştirmesine rağmen, sicilinin ve 1919 yılında Radek'le yaptığı konuşmaların da gösterdiği gibi, doğunun Alman sanayiine açtığı fırsatların gayet iyi farkındaydı. Ama Rathenau Londra, Paris ve Cannes'da, Rusya'da ortak işler yapacak batılı bir konsorsiyum içinde işbirliği yapma fikirleriyle oynarken, Alman ağır sanayiinin doğuya meyleden tavrı, Berlin'deki gizli askeri müzakerelerden güçlü bir destek almaktaydı; söz konusu müzakereler (demir-çelik sanayiinin çekirdeği konumundaki) silah sanayiine Sovyet Rusya'da zengin bir toparlanma ve genişleme alanı vaat ediyordu. O sıralarda Alman ağır sanayiinin kralı durumundaki Stinnes bu eğilimin en önde gelen endüstriyel temsilcisiyken,[93] siyasi sözcüsü de büyük sanayicilerin partisi olan Alman Halk Partisi'nin lideri Stresemann'dı.[94] Kendisi de Merkez'e mensup olan Şansölye Wirth bu eğilimin saflarına kazandırılmış, Maltzan da Dışişleri Bakanlığı'nda doğu eğiliminin nüfuzlu bir savunucusu olmuştu. Meselenin hâlâ ortada durur gibi göründüğü 1922 başlarında, Maltzan İngiliz Büyükelçisi'ne, kendi görüşünce Rusya'yla ticaretin bir konsorsiyum yoluyla değil, Büyük Devletler'in tek tek hareket etmeleri yoluyla örgütlenmesi gerektiğini söylüyormuş;[95] kısa bir süre sonra Wirth, tam da Sovyetler'in konsorsiyuma yönelik protestolarının dilini yankılayarak, Reichstag'a "Rusya'yı bir sömürge gibi ele alıp ona o şekilde muamele etmek isteyen her türlü politikaya" karşı itirazlarını anlattı.[96] Mesele Reichstag'da açık açık ilk kez 29 Mart 1922'de, Cenova konferansına katılmak üzere yola çıkmış olan Sovyet heyetinin kente varmasının arifesinde tartışıldı. Stresemann Rusya'ya "uluslararası sermayenin sömüreceği bir sömürge" muamelesi yapılmasına saldırıyor ve Almanya'nın "ekonomik olarak kendisine düşman bir uluslararası konsorsiyuma üye olmasını" istemiyordu; Rathenau da, aslında açmazın içinden çıkamadığının itirafı niteliği taşıyan bir konuşma yaptı:

93. 1920 Temmuzu'nda yapılan Spa tazminatlar konferansı, Stinnes'in batıya yönelik tavizsiz husumeti ile Rathenau'nun İtilaf Devletleri ile bir uzlaşmaya varma eğilimi arasında aleni bir çatışmaya vesile olmuştu.

94. 1924 yılında ölen Stinnes hakkında Stresemann'ın övgüleri için bkz. *Gustav Stresemann: His Diaries, Letters and Papers* (İngilizce çeviri), c. I (1935), s. 311-13.

95. D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, c. I (1929), s. 238.

96. *Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCLII (1922), s. 5562.

Konsorsiyum yolu kesin değildir. Konsorsiyumlar faydalı olabilir, kendimizi bu tür konsorsiyumlardan kopartmamamız gerekir. Öte yandan, yeniden inşa işinin esas kısmı bizimle Rusya arasında tartışılmalıdır. Bu tür tartışmalar yapılmıştır, yapılmaktadır ve ben bunları her surette savunacağım.[97]

Sovyet Rusya'yla yapılmakta olan ekonomik müzakereler gizlenmiyordu. Aynı anda yapılan siyasi ve askeri müzakereler ise tam bir gizlilik içinde yürütülüyordu, şu anda bile bunlara ilişkin eksiksiz bir kayıt sunulamaz. Her iki tip müzakerenin zirveye çıktığı dönem, iki ülkeye de gönderilen, yaklaşan Cenova konferansına katılma davetinin her ikisinin de hesaplarını karmaşıklaştırdığı, 1922'nin ilk ayları oldu.[98] Hasse'nin günlüğüne göre, Seeckt ile "Ruslar" (muhtemelen askeri uzmanlar) arasındaki ilk toplantı 8 Aralık 1921'de yapılmıştı. 17 Ocak 1922'de Radek, Niedermayer'le birlikte Moskova'dan Berlin'e geldi[99] ve İngiliz Büyükelçisi'nin sözleriyle "Alman bakanlar, memurlar ve partili siyasetçilerle birçok görüşme" yaptı; Rakovski ve Krasin Şubat'ta ona katıldılar.[100] Rathenau'nun konsorsiyum önerisiyle sıkı bağlantısı olduğu için, Dışişleri Bakanlığı'na atanması Moskova'da biraz korku yarattı, ama askeri müzakereleri etkilemedi. 10 Şubat 1922'de Radek, ısrarlı talepleri sonucunda, Seeckt'le şahsen –ve anlaşılan ilk kez– görüştü. Rusya'nın silah sanayiinin yeniden inşa edilmesi ve Sovyet subaylarının eğitilmesinde Almanlardan yardım istedi ve Almanya'nın batıyla, özellikle de İngiltere'yle ilişkilerinin sıkılığından şikâyet etti – Seeckt de buna, Almanya'nın Fransa'ya karşı bir ağırlık oluşturmak için İngiltere'yle flört etmesi gerektiği cevabını verdi.[101] Radek'in bu konuşmalarda, Sovyet Rusya'nın Almanya'dan malzeme yar-

97. *A.g.e.*, c. CCCLIV (1922), s. 6648, 6655-6.

98. Alman heyeti, Rapallo anlaşmasının imzalanmasının ertesi günü Cenova'da yayımladığı bir özür *communique*'inde, müzakerelerin "aylardır" devam ettiği ve "bu anlaşmanın imza tarihinin daha yenilerde öngörülebildiği" vurgulanıyordu (*Materiali Genuezskoy Konferentsii* (1922), s. 305-6); İtilaf Devletleri'nin protestosuna verilen resmi Alman cevabında, anlaşmanın "haftarca önce" kaleme alındığı iddia ediliyordu (*Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 55). Bu demeçler Almanya'yı konferansı kasten yıkma suçlamasından kurtarmak için verilmişti; A. Joffe, *Ot Genui do Gaagi* (1923), s. 16'da, anlaşmanın 1922 Nisanı'nın başlarında Berlin'de yapılan görüşmeler sırasında kaleme alınmış olduğu özellikle belirtilir.

99. *Journal of Modern History* (Chicago), c. XXII (1949), No. 1, s. 31.

100. D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, c. I (1929), s. 250-2, 261; Radek, başkalarının yanı sıra Maltzan'la da görüşmüş; Maltzan onunla Stinnes arasında bir randevu ayarlamış (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 155).

101. *Journal of Modern History* (Chicago), c. XXII (1949), No. 1, s. 31; F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 309'daki biraz daha uzun açıklama aynı minvaldedir ve o da muhtemelen Hesse'nin günlüğünü takip etmektedir.

dımı aldığı takdirde, bahârda Polonya'ya yapılacak bir saldırıda Almanya'ya katılabileceği önerisinde bulunduğu söylenir. Böyle bir öneride bulunduysa bile, bunun Sovyet Hükümeti'nin ciddi niyetini gösterdiği söylenemez; Radek o alışılmış sorumsuzluğuyla "Polonya kartını oyna" buyruğunu uyguluyordu.[102] Bu görüşmelerdeki yeni unsur, Almanların Sovyet Rusya'da yasak silahları imal edecek fabrikalar kurmak ve işletmekle kalmayıp, Kızıl Ordu subaylarına bu silahları kullanmayı öğretmeleri ve aynı zamanda burada müstakbel Alman subaylarının yetiştirileceği okullar açmaları önerisiymiş gibi görünüyor. Bütün bu plan genişleyip Sovyet toprakları üzerinde ciddi bir Alman askeri teşkilatı kurmaya yönelik bir projeye dönüştü; Kızıl Ordu da bu teşkilattan hem malzeme hem de eğitim bakımından yararlanacaktı.[103]

Bu arada siyasi müzakereler sürmekteydi. Diplomatik ilişkilerin tam manasıyla yeniden başlatılmasına yol açacak bir siyasi anlaşmaya duyulan ihtiyaç reddedilmiyordu, ama hem Alman Dışişleri Bakanlığı hem de Sosyal Demokrat Parti içindeki, askeri müzakerelerden kesinlikle bihaber olan bazı çevreler bu işi hâlâ engelliyorlardı. 1922 Şubatı'nda Radek Rathenau'yla görüştü. Ama 1922 Nisanı'nın başlarında Cenova Konferansı'na katılmak üzere yola çıkan Sovyet heyeti yolculuğuna Berlin'de ara verene kadar ne kadar ilerleme sağlandığını gösteren veriler mevcut değil. Daha sonra olup bitenler oldukça iyi belgelenmiştir. Moskova'da Cenova konferansından ciddi bir sonuç çıkacağına inanılmıyordu; batılı devletler RSFSC ile ekonomik ilişkiler kurmak için kabul edilemez şartlar dayatmaya çalışıyorlardı; Berlin'le yapılacak ve Almanya'nın önerilen uluslararası şirkete katılmasını önleyerek Almanya ile RSFSC arasında bağımsız ticareti kolaylaştıracak ayrı bir anlaşma Sovyet konumunu güçlendirir ve batılı devletlerin üzerlerinde boğucu bir hâkimiyet kurması tehdidini savuştururdu. Bu yüzden Sovyet heyeti Berlin'de hemen bir anlaşma imzalanması için bastırdılar. Alman Dışişleri Bakanlığı'nda doğucular ile batıcılar arasındaki yarık vahim boyutlardaydı, artık Rathenau'nun kendisi de batıya meyledenlerin saflarına katılmıştı. Doğucular hemen müzakereler yapılması için onay alacak kadar güçlüydüler ve sonraki bir iki gün içinde, muallakta bırakılan iki küçük mesele hariç bir anlaş-

102. Bir yıl sonra, Ruhr'un işgal edilmesi sırasında, Troçki Nansen'e "Almanya ile Polonya arasında bir çatışma çıkacak olursa Kızıl Ordu Polonya'ya girmez" demiş, o da bu sözü Moskova'daki Alman maslahatgüzarına iletmiş (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 172-3).

103. Bu müzakerelerin ilerideki seyri için bkz. aşağıda s. 404-8.

ma metni üzerinde uzlaşmaya varıldı. Gelgelelim, Sovyet heyeti hemen imzalamak için baskı yapınca, hâlâ batılı devletler ile bir anlaşmaya varılacağı umuduna sarılan ve bir Sovyet-Alman anlaşması oldubittisinin konferansı daha baştan mahvedeceğini, belki de Ruslardan daha iyi algılayan Rathenau buna yanaşmadı. Dolayısıyla, her iki heyet de Cenova'ya metni hâla tamamlanmamış anlaşmayı imzalamadan ve bu anlaşmanın varlığından Alman Dışişleri Bakanlığı'nın ilgili çevreleri ile Sovyet heyeti hariç kimse şüphelenmezken gittiler.[104] Siyasi müzakereciler başka kanallar üzerinden sürdürülen askeri işbirliği meselelerine muhtemelen girmemişlerdir. Ama "Çiçerin'in Şansölye'ye alenen Rusya'da Alman subayların varlığından bahsettiği" kaydedilmiştir.[105]

10 Nisan 1922'de Cenova Konferansı başladığında[106] Sovyet heyeti, daha birkaç hafta önce beklenebileceğinden çok daha etkili bir konumdaydı. Kendisi konferansa katılmayı reddeden Poincaré, kendi yerine Barthou'yu, uzlaşmaz bir tavır takınması talimatıyla göndermişti; Lloyd George'un azalan prestijini artırmak için Rusya'yla bir anlaşma yapılmasına fena halde ihtiyacı vardı; İngiliz-Fransız çatışması ve Poincaré'nin Almanya karşısındaki tavrı o tehlikeli uluslararası şirket projesini neredeyse öldürmüştü; Sovyet Rusya'nın da batılı devletlere karşı elini güçlendirmek için Almanya'yla ayrı bir anlaşma imzalama ihtimali vardı. Öte yandan, Sovyet Rusya sermaye yatırımlarına çok muhtaçtı ki bunlar da ancak batıdan gelebilirdi. Çiçerin'in konferansta Fransızca olarak yaptığı ve gazeteciler tarafından şişirilerek uluslararası bir olay haline getirilen ilk konuşma çok kapsamlıydı. Rusya'nın işlenmemiş kaynaklarının, batılı kapitalistlerin işbirliğiyle geliştirilip kullanılır hale getirildiğinde, dün-

104. L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 333; Rathenau'nun biyografisinin yazarına göre, "Rathenau İtilaf Devletleri'ne Cenova'dan hemen önce şüphelerini uyandırabilecek bir oldubitti sunmaktan rahatsız olmasa anlaşma imzalanmış olurdu" (H. Kessler, *Walther Rathenau: His Life and Work* (İngilizce çeviri 1929), s. 329).

105. F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 309-10. 1926 Aralığı'nda Reichstag'da yapılan konuşmalara göre, Rusya'da uçak üretimi için Junkers'le yapılan ilk anlaşma 19 Mart 1922'de imzalandıktan sonra birkaç Alman subayı sahte pasaportlarla Rusya'ya gitmiş (*Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCXCI (1926), s. 8597); demek ki bu mesele Rapallo müzakereleri sırasında muhtemelen tartışılmış.

106. Konferansın tutanakları Sovyet ve İngiliz resmi yayınlarında bulunabilir: *Materiali Genuezskoy Konferentsii* (1922) ve *Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922). Konferansla ilgili resmi nitelikli olmayan tek genel kaynak J. Saxon Mills'in *The Genoa Conference* (1922) kitabıdır ki o da ayrıntılı bir Lloyd George savunusundan ibarettir ve esasen yeni hiçbir şey söylemez.

yanın ekonomik toparlanması davasına yapabileceği devasa katkıdan söz açtı. NEP'le birlikte getirilen önlemlerin, "özel mülkiyete dayalı ülkelerin Sovyet Rusya ile ekonomik işbirliği için zorunlu olan hukuki garantiler konusunda Cannes önergesinde belirtilen istekleri karşıladığı" gözleminde bulundu. Savaş tehdidi ortadan kaldırılmadığı takdirde dünya ekonomisinin onarılmasının imkânsız olacağına dikkat çekerek, Sovyet heyetinin konferansın daha ileriki safhalarında "genel bir silahlanma indirimi önereceğini ve militarizm yükünü hafifletmeyi amaçlayan bütün önerileri destekleyeceğini" ilan etti. Son olarak, ona göre "genel barışın sağlanması" amacıyla bütün ülkeler arasındaki eşitlik temelinde bir dünya kongresi toplamanın zamanı gelmişti; Rus Hükümeti, kendi hesabına, mevcut uluslararası anlaşmaları, "bunlarda gerekli düzeltmeler yapıldığı takdirde" bir başlangıç noktası olarak kabul etmeye; hatta Milletler Cemiyeti tüzüğünde yapılacak bir değişiklikle "onu bazı halkların diğerleri üzerinde tahakküm kurmasını önleyen ve şimdiki galipler-mağluplar ayrımını geride bırakan sahici bir halklar ittifakı haline getirme" çalışmalarına katılmaya bile hazırdı.[107] Bu önerilerin görünüşteki naifliğinin ardında ince hesaplar yatıyordu. Genel bir silahlanma indirimi, galipler ile mağluplar arasındaki eşitlik üzerindeki ısrar ve Versay Anlaşması'na yapılması istenen "gerekli düzeltmeler" imasının, Alman heyetinin müteşekkir kalacak kulaklarına gitmesi ve onlara Almanya'nın gerçek dostlarının nerede bulunduğunu hatırlatması amaçlanıyordu. Silahsızlanma meselesinin gündeme getirilmesinin de, Cenevre'de bu konuda bir süredir birbirlerine girmekte olan İngiltere ile Fransa arasındaki gediği derinleştireceği düşünülüyordu. Barthou infiale kapılarak, konferansın Cannes'da belirlenen gündeminde silahlanma indirimi konusunun yer almadığını söyleyip Fransız heyetinin bu tür tartışmalara katılmayacağını ilan edince, Lloyd George, bir yandan Barthou'ya sempati duymadığını açıkça belli ederken, bir yandan da Çiçerin'den gemiyi fazla yükleyerek batırmamasını tatlı bir dille rica etti. Ertesi gün, Alman ve Sovyet heyetlerinin, önde gelen üç İtilaf devletinin heyetleri gibi, konferansın kuracağı bütün komisyonlara otomatik olarak katılması konusunda, bir tek Fransa'nın aleyhte oyuyla, mutabakata varıldı. Bu onların resmen Büyük Devletler safına terfi etmeleri demekti. Eşitlik ilkesi tanınmış ve kabul edilmişti.

107. *Materiali Genuezskoy Konferentsii* (1922), s. 78-82; konferansa, NEP'le birlikte yabancı tüccarlara tanınan, aralarında tasarlanan kanunlar ve Çeka'nın ilgası da (bkz. c. 1, s. 171) bulunan hukuki garantiler hakkında bir müzekkere de verildi (*a.g.e.*, s. 42-7).

Bu açılış manevralarından sonra, siyasi, mali, ekonomik ve ulaştırma sorunlarıyla ilgilenecek komisyonlar oluşturuldu; bu komisyonlar anlamsız genellikte meselelerle uğraşırken, İtilaf Devletleri heyetlerinin liderleri, Lloyd George'un villasında buluşarak Sovyet heyetiyle konferansın asıl meselesi olan, Sovyet Rusya ile ilişkiler hakkında ciddi tartışmalara girdiler. İtilaf Devletleri'nin talepleri üç kategoride toplanıyordu: Rusya'nın savaştan doğan borçları, Rusya'nın savaş öncesindeki kamu ve özel borçları, son olarak da yabancı girişimlerin Sovyet Hükümeti tarafından kamulaştırılması. Birinci meselede, bu talepler ile Sovyetler'in iç savaşa İtilaf Devletleri'nin müdahil olmasından kaynaklanan zararlar konusundaki taleplerinin karşılıklı olarak feshedilmesi önerisi tartışıldı;[108] bu öneri iki tarafça da reddedilmesine rağmen, öbür meselelerin halledilebileceği ortaya çıkarsa bu doğrultuda bir uzlaşmaya varılabileceği anlaşılıyordu.[109] İkinci meselede, Sovyet Hükümeti bu hak iddialarını 1919 Ocağı'ndan beri resmen tanımış, ama İtilaf Devletleri hükümetleri kendisine bir kredi ya da kredi garantisi vermediği takdirde şu anda madden bunları karşılayabilecek gücü olmadığını beyan etmişti:[110] Bu artık bir ilke meselesi değil, sıkı bir pazarlık konusuydu. Kamulaştırma meselesi en ciddi meseleydi. Sovyet heyeti, kamulaştırılmış mülklerin eski yabancı sahiplerine uzun vadeli imtiyazlar tanımayı istediklerini tekrarladı; ama, İngiliz heyeti bu öneriyi kabul etme yönünde bir eğilim gösterse de, Fransız ve Belçika heyetleri mülklerin iadesi ya da onlar için yeterli bir tazminat ödenmesinde ısrar ettiler.[111]

Versay anlaşmasıyla Sovyet Rusya üzerindeki bütün hak iddialarından vazgeçmiş olan Almanya bu konuşmalara katılmadı; Lloyd George da düşüncesizce, Ruslarla işini bitirene kadar Alman heyetini kendi halinde bırakmanın güvenli olduğunu varsaydı. Bu vahim bir hataydı. Tec-

108. Bu öneri Sovyet heyetinin yayımladığı şu kitapta ayrıntılı bir biçimde anlatılır: *Les Réclamations de la Russie aux États Responsables de l'Intervention et du Blocus* (Cenova, 1922).

109. 15 Nisan'da Sovyet heyetine iletilen bir müzekkerede bu açıkça ima ediliyordu (*Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 25).

110. Sovyet heyeti "apaçık ortadaymış gibi görülse de, Rus Hükümeti'nin ilgili devletler tarafından resmen *de jure* tanınana kadar seleflerinin borçlarının sorumluluğunu kabul edemeyeceğini net bir biçimde belirtmeye" de çalışmıştı (*a.g.e.*, s. 26).

111. Bu tartışmalar hakkında Çiçerin'in sunduğu, genelde doğru görünen versiyon L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. I, s. 335-7'de bulunabilir; resmi Sovyet görüşünü serimleyen 20 Nisan 1922 tarihli bir müzekkere için bkz. *Materiali Genuezskoy Konferentsii* (1922), s. 127-39.

rit edilmiş vaziyetteki Alman heyetine, İtilaf Devletleri'nin Sovyet Hükümeti'yle, Rusların Almanya üzerindeki tazminat taleplerini yeniden devreye sokmayı içeren koşullar üzerinde bir pazarlık yaptıkları söylentileri ulaştı: Bu talepler, Versay anlaşmasının, Brest-Litovsk anlaşmasını iptal eden 116. maddesiyle canlı tutulmuştu. Şüphenin aslı yoktu. Bu tür bir plan ele alınmış gibi görünmüyor. Ama Radek uzun bir süre önce Alman resmi çevrelerine bu tür korkuların tohumlarını dikkatle atmıştı;[112] Maltzan da, bu korkuları paylaşsın paylaşmasın, kendi doğucu politikası lehine bu korkularla oynayarak, Sovyet heyeti İtilaf Devletleri'yle Almanya aleyhine anlaşmaya daha fazla ayartılmadan, onlarla anlaşma imzalamanın önemini vurguladı. Alman delegeleri, Paskalya'ya gelen 16 Nisan 1922 günü sabahı, Joffe onlara telefon edip Berlin'de müzakereleri yapılan tamamlanmamış anlaşmayı tamamlamak için günün ileriki saatlerinde komşu sayfiye Rapallo'da buluşmayı önerdiğinde depresif bir ruh hali içindeydiler. Rathenau'nun biyografisinin yazarı, heyetin önde gelen üyelerinin Rathenau'nun yatak odasında pijamalarıyla toplanıp Rapallo'ya gidip gitmemeyi tartıştıklarını anlatır. Gizli askeri müzakerelerde Seeckt'in temsilcisi olan Hasse Alman heyetinin üyesi olarak Cenova'ya gelmişti, ama bu ünlü yatak odası sahnesine katılıp katılmadığı bilinmiyor. Rathenau'nun gönülsüzlüğü en sonunda Wirth ve Maltzan sayesinde atlatıldı.[113] Sovyetler'in daveti kabul edildi. O gün taslak metindeki boşlukların doldurulmasıyla geçti ve akşamüstü saat beşte Rapallo anlaşması imzalandı.

Anlaşmanın imzalanması, resmi içeriğinden daha önemliydi. Anlaşmaya göre, "RSFSC hükümetinin diğer devletlerin benzer taleplerini karşılamaması koşuluyla", aralarında Sovyet kamulaştırma kararnamelerinden kaynaklanan Alman hak iddialarının da bulunduğu bütün mali hak iddialarından karşılıklı olarak vazgeçiliyordu. Diplomatik ilişkiler ve elçilik ilişkileri yeniden kurulacaktı ve anlaşmanın en önemli maddesi ekonomik ilişkilerle ilgiliydi:

112. Radek'in 1922 Ocağı'nın sonlarında Maltzan'a, Fransa'nın Sovyet Hükümeti'ne, Almanya'ya karşı 116. maddeden doğan hak taleplerinde bulunması koşuluyla, *de jure* tanıma ve kredi önerdiğini anlattığı söylenir (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 154-5). Bu kesinlikle doğru değildi. Ama Radek'in o sıralarda Fransa'yla bir pazarlık yapmaya çalıştığına dair yetersiz de olsa başka veriler vardır; L. O. Frossard, *De Jaurès à Lénine* (1930), s. 222'ye göre, Cachin, Radek'in talimatıyla Poincaré'ye "Sovyetler'in ittifakı"nı önermiş. Böyle bir girişim, yapıldıysa bile, pek ciddiye alınmamıştır.

113. Sahne şurada anlatılır: H. Kessler, *Walther Rathenau: His Life and Work* (İngilizce çeviri 1929), s. 320-1.

Her iki hükümet de, her iki ülkenin ekonomik gereksinimlerini bir iyi niyet ruhuyla karşılıklı olarak karşılamaya çalışacaktır. Bu meselenin uluslararası bir temelde ilkesel olarak halledilmesi halinde, birbirleriyle görüş alışverişine gireceklerdir.

Bu maddenin sonucu, Almanya'nın Rus kaynaklarından yararlanmaya yönelik bütün uluslararası planlardan uzak durması ve iki ülke arasında bir ortak ekonomik cephe kurulmasıydı: Sovyet Rusya için taşıdığı dolaysız cazibe de esasen buradan geliyordu. Aynı maddenin bir başka paragrafıyla da Alman Hükümeti, Sovyet-Alman ticaretini yürütmesi önerilen karma şirketlerin yaratılmasını destekleme taahhüdünde bulunuyordu.[114]

Bu çok önemli diplomatik olay Cenova konferansının zaten çatırdayan yapısını paramparça etti. İtilaf Devletleri, Almanya'nın arkasından Sovyet Rusya ile anlaşmaya çalışmışlardı: Sovyet Rusya ise onların arkasından Almanya'yla anlaşmıştı. Gazaplarının asli hedefi Alman heyeti oldu ve bu gazap müşterek bir şikâyetnameyle ifade edildi: "Bizzat Alman şansölyesi daha bir hafta önce, açılış oturumunda, Alman heyetinin bu sorunların çözümü için gerçek bir bağlılık ve dostluk ruhu içinde diğer devletlerle işbirliği yapacağını beyan etmemiş miydi?"[115] Görünüşte bunun konferansın gidişatına bir etkisi olmadı. Ama Rapallo'nun sonucu, pazarlık gücünü arttırarak Sovyet heyetinin ve ona her halükârda uyuşmazlığı için daha iyi bir bahane sunarak Fransız heyetinin tavırlarını katılaştırmak oldu. Lloyd George'un dehasının bunlar arasındaki mesafeyi kapatmayı başarabileceği yönündeki zayıf umut artık bütünüyle ortadan kalktı. İtilaf Devletleri'nin 2 Mayıs 1922'de Sovyet heyetine verilen bir memorandumda yeniden ifade edilen konumu, artık Fransızlardan ya da Belçikalılardan onay alabilecek kadar sert olmasa da, Sovyetler'in bakış açısından, Rapallo'dan önce Lloyd George'un villasında tartışılmış olan tavizlerden geriye atılmış büyük bir adımı temsil ediyordu.[116] Sonraki hafta, İngiliz ve Sovyet delegeleri arasındaki beyhude özel tartışmalarla

114. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçih Dogovorov*, c. III (1922), No. 85, s. 36-8; *League of Nations: Treaty Series*, c. XIX (1923), s. 248-52.

115. *Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 53-4; İtilaf Devletleri'nin protestosunun yan ürünlerinden biri de, protestoya Polonya'nın da katılması yüzünden Çiçerin ile Polonya delegesi Skirmunt arasında gerçekleşen zehir zemberek mektuplaşma oldu (*Materiali Genuezskoy Konferentsii* (1922), s. 314-22).

116. *Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 28-36.

geçti.[117] Daha sonra, 11 Mayıs 1922'de, Sovyet heyeti verimsiz konferansa son verme niyetiyle yazılmış olduğu açık uzun ve polemik niteliğinde bir cevap gönderdi:

> Devrimci Fransa eski rejimin yabancı ülkelerle yaptığı siyasi anlaşmaları paramparça etmekle kalmadı, ulusal borçlarını da reddetti. Bu borcun sadece üçte birini, onu da siyasi güdüler yüzünden ödemeye razı oldu.

Keza ABD de "öncelleri İngiltere ve İspanya'nın yaptığı anlaşmaları reddetmişti." 1919'de İtilaf Devletleri hükümetleri, mağlup devletlerin kamusal mülklerine tazminat ödemeksizin el koymuşlardı. Sovyetler'in iç savaştan kaynaklanan hak iddialarına gelince, İngiliz Hükümeti Alabama'nın Amerikan iç savaşında neden olduğu zararı tazmin etmek için ABD'ye 15,5 milyon dolar ödemişti. İtilaf Devletleri'nin, tazminat taleplerinin tarafsız bir başkanı olan bir karma hakem mahkemesi tarafından karara bağlanması önerisi de Sovyet Rusya'nın önemli bir ilke beyanında bulunmasına neden oldu:

> Bu tür ihtilaflar değerlendirilirken, belli anlaşmazlıklar kaçınılmaz olarak, aralarındaki husumet bugün tarihte ilk defa gerçek ve pratik bir karaktere bürünen iki mülkiyet biçiminin birbirinin karşısına çıkarılmasıyla sonuçlanacaktır. Bu koşullarda tarafsız bir üst-hakem diye bir şey olamaz.

Memorandum, Sovyet Hükümeti'nin "önemli tavizler" vermeye hazır olduğuna, ama bunu sadece diğer taraftan da eşdeğer tavizler verildiği takdirde yapacağına bir kez daha dikkat çekerek bitiyordu. Eğer İtilaf Devletleri "kendileri ile Rusya arasındaki mali ihtilaflar" meselesini halletmek istiyorlarsa, başka bir yer ve zamanda bir "karma uzmanlar komisyonu" toplanabilirdi.[118]

Cenova konferansı, perde arkasında, İngiliz ve Amerikan petrol şirketleri arasındaki mücadelenin bir diğer aşamasına sahne oldu. Royal Dutch-Shell grubu ile Sovyet Hükümeti arasındaki müzakereler, söz konusu grubun güneydoğu Rusya ve Kafkaslar'daki bütün petrol havzasının imti-

117. Bir Alman kaynağına göre, artık İngiliz heyetinin tekrar gözüne girmiş olan Alman heyeti mensupları, bu tartışmalarda arabulucu rolü oynamışlar – Rapallo'nun ilk ürünü: Gelgelelim, bu tartışmalardan çıkan tek sonuç, Rusların "en nihayet, ihtiyaç duydukları parayı, İtilaf Devletleri'nden ancak onların belirleyecekleri şartlarla alabileceklerini anlamaları" olmuş (H. Kessler, *Walther Rathenau: His Life and Work* (İngilizce çeviri 1929), s. 355-6).

118. *Materiali Genuezskoy Konferentsii* (1922), s. 230-41; *Papers Relating to International Economic Conference, Genoa. April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 38-47; Rusça ve İngilizce metinler arasında ufak tefek uyuşmazlıklar vardır, ama İngilizce metnin konferansa resmen sunulan Fransızca metnin çevirisi olduğu anlaşılmaktadır.

yazını tek başına almayı umabileceği bir noktaya ulaşmıştı: Bu minvalde bir anlaşma taslağının çoktan hazırlandığı söyleniyordu. Bu anlaşma İngiliz heyetinin, diğer İtilaf Devletleri heyetlerinin tersine, Sovyetler'in kamulaştırılmış mülklerin mülkiyetlerini olmasa da kullanım imtiyazını eski sahiplerine iade etme önerisine canı gönülden kulak vermesine neden oluyordu şüphesiz. Amerikan Standard Oil Company de Kafkaslar'da bazı petrol bölgelerini elde etmişti, ama bu işi 1918 tarihli kamulaştırma kararnamesinden sonra bölgeyi bir Rus mülk sahibinden satın alarak yapmıştı: İngiliz-Sovyet formülü burayı içermeyecekti. Amerikalıların karşı-saldırısı, Standard Oil'ın müdürlerinden birinin konferanstan iki gün sonra Londra'da *The Times*'a verdiği bir demeçle başladı: Demeçte münhasıran imtiyaz tanınmasına Amerika'nın şiddetle karşı olduğu beyan ediliyordu.[119] Konferans sırasında, Royal Dutch-Shell grubu ile Sovyet Hükümeti arasındaki anlaşma taslağının maddeleri, Amerikan basını tarafından sanki anlaşma fiilen imzalanmış gibi yayımlandı.[120] Bu haberler bir inkâr tufanına yol açtı ki bunlar arasında Avam Kamarası'nda Austen Chamberlain'in söyledikleri de vardı.[121] Yine de mücadele sert geçiyordu ve birçok kişi Fransızlarla Belçikalıların İngilizlerin tavrına karşı çıkışlarının ardında Washington'un olduğuna inanıyordu. Konferansın son aşamalarında, 11 Mayıs 1922'de, bizzat Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Roma'daki Amerikan Büyükelçisi tarafından Cenova'da yayımlanan tavizsiz bir bildiriyle müdahale etti:

> Amerika Birleşik Devletleri herkese açık kapı bırakma ilkesini hesaba katmayan ve herkese eşit haklar tanımayan ulusal ya da uluslararası hiçbir plana asla razı olmayacaktır.[122]

Sovyet Rusya'da sadece İngilizlere ya da İngiliz-Hollanda ortaklığına petrol imtiyazı tanıma düşünü sona erdiren bu bildirinin tarihi, Sovyet memorandumununkiyle aynıdır. Bunların ikisi de konferansın sonunun geldiğini işaret ediyordu. İtilaf Devletleri daha pratik bir amaç için değil de konferansı üzerinde uzlaşmaya varılmış bir sonuçla kapatmak için, aradaki bariz farkları tartışmak için bir uzmanlar komisyonu toplama yönün-

119. *The Times*, 12 Nisan 1922.

120. Bu olay şurada anlatılır: *The Autobiography of Lincoln Steffens* (1931), s. 810.

121. *House of Commons: 5th Series*, c. CLIII, col. 1995-6.

122. Bu beyan ile bir ay önce *The Times*'a verilen demecin dili arasında yakın bir benzerlik olduğuna dikkat çekilmiştir; Standard Oil Company'nin "Rusya'daki Amerikan çıkarlarının korunması amacıyla" Dışişleri Bakanlığı'na yaptığı müdahale talebi, *Foreign Relations of the United States, 1922*, c. II (1938), s. 786-8'dedir.

deki Sovyet önerisini kabul ettiler. Uzmanların 1922 Temmuzu'nda Lahey'de toplanmasına karar verildi.[123] Bundan sonra da konferans dağıldı.

Cenova konferansı başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Sovyet Hükümeti'nin istediği somut sonuçlardan hiçbiri çıkmamıştı: *de jure* tanınma, yabancı sermaye yatırımı, krediler ve hak iddialarının sonuca bağlanması. Yine de konferanstan bir şeyler çıkmıştı, üstelik diğer bütün ülkelerden çok Sovyet Rusya lehine bir şeyler. Sovyet Hükümeti, resmen tanınmasa da, konferans masasında eşit bir egemen devlet olarak resmen kabul edilmişti. Hak iddiaları sonuca bağlanmasa da, ulaşılabilecek bir sonucun temelleri açıkça ortaya çıkmıştı: Savaş borçları ve iç savaşla ilgili hak iddiaları karşılıklı olarak silinecekti; alacaklılar bunları ödeyecek krediler verdiği takdirde savaş-öncesi borçların bir kısmı ödenecekti; mülkleri kamulaştırılmış eski mülk sahipleri, daha fazla sermaye yatırmaya hazır oldukları takdirde, mülklerini imtiyazlar şeklinde geri alacaklardı. Hepsinden önemlisi, Cenova konferansı Rapallo anlaşmasını mümkün kılmıştı. Sovyet Hükümeti'nin bu kazanıma yüklediği tuhaf önem, bir ay sonra VTsIK'ın söz konusu anlaşmayı onaylayan bir kararında başvurulan daha önce eşi görülmedik ölçüde sıcak ve vurgulayıcı üsluptan da anlaşılır. Bu karara göre, VTsIK

Rapallo'da imzalanan Rus-Alman anlaşmasını, savaşların getirdiği güçlükler, kaos ve tehlikeden çıkmanın tek doğru yolu olarak selamlar,

RSFSC'nin kapitalist devletlerle kuracağı ilişkiler için sadece bu tip anlaşmaları normal görür,

Halk Komiserleri Konseyi'ne ve Dışişleri Halk Komiserliği'ne politikalarını belirtilen ruh haliyle yürütme talimatı verir, ve

Dışişleri Halk Komiserliği'ne, Rapallo anlaşması türünden anlaşmalardan sapmayı, ancak bu sapmaların, RSFSC'nin ve onunla müttefik Sovyet cumhuriyetlerinin emekçi kitleleri için çok özel avantajlarla telafi edildiği istisnai durumlarda kabul etmesini emreder.[124]

Alman Hükümeti için olduğu gibi Sovyet Hükümeti için de Rapallo anlaşması, nadir görülen ve ferahlatıcı bir karaktere, eşit bir pazarlık karakterine sahipti; Sovyet Rusya'nın da Weimar Cumhuriyeti'nin de eşit bir taraf olarak müzakerede bulunduğu ilk önemli diplomatik vesileydi. Avrupa toplumundan dışlanmış bu iki ülke, ideolojik farklılıkların oluştur-

123. *Papers Relating to International Economic Conference, Genoa, April-May 1922*, Cmd 1667 (1922), s. 49-50.

124. *III Sessiya Vserossiisskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva*, No. 5 (19 Mayıs 1922), s. 17; Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 192.

duğu engeli aşıp el ele vermişler ve böylece söz konusu toplumun bağımsız üyeleri olarak statülerini ve özsaygılarını yeniden kazanmışlardı. Sovyet Hükümeti'nin bir Avrupa Devleti olarak diplomasi oyununda başarılı bir rol oynayabileceğine duyulan güven, Rapallo anlaşmasıyla başladı.

Sovyet politikası ve bakış açısındaki değişimin (Rapallo anlaşması bu değişimin ifadesiydi) uzun vadeli içerimleri henüz tam anlamıyla anlaşılmış değildi. RSFSC'nin o kritik ilk iki yılında kapitalist dünya içindeki bölünmeler ve kıskançlıklar sayesinde hayatta kaldığı Sovyet liderleri arasında klişe haline gelmiş bir görüştü. 1918'de batılı İtilaf Devletleri'ne karşı Almanya'yı, Almanya'ya karşı da İtilaf Devletleri'ni kışkırtmaya yönelik kaba girişimlerde bulunulmuştu. Lenin bir defasında rejimin ilk üç yılındaki bütün dış politikasının "kapitalist ülkeler arasındaki bölünmeden yararlanmak"tan ibaret olduğunu söylemiştir;[125] Washington konferansı sırasında da Amerikalılardan alınan destek, Japonya'nın Sibirya'yı tahliyesini hızlandırmakta çok değerli bir rol oynamıştı. Ama güç dengesini, ilk kez, Avrupa'daki Sovyet politikasının açıkça beyan edilmese de can alıcı bir ilkesi haline getiren, Rapallo anlaşması oldu. Cenova konferansı Sovyet Rusya'nın karşısına, Rusya'nın kaynaklarını sömürmek ve ekonomik açıdan bağımlı "geri kalmış" bir ülke olarak Sovyet Rusya'ya koşullar dayatmak üzere birleşmiş bir Avrupa tehlikesini çıkarmıştı; söz konusu tehlike Sovyetler'in korkularıyla abartılmış olsa da bütünüyle temelsiz sayılmazdı. Bu tehlike böyle bir projenin temel ortaklarından birine kur yapılarak atlatılmıştı. Rapallo anlaşması, kelimenin tam anlamıyla, bir ittifak anlaşması değildi. Her iki taraf için de başka herkesi dışlayan bir birlik oluşturmuyordu. Sovyet Rusya, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'daki diğer grupla ilişkilerini ve hâlâ her iki Avrupa grubuna da bağlanmayacak kadar uzakta ve güvende olan ABD ile ilişkilerini iyileştirme kaygısını bırakmış değildi. Ama Rapallo, kapitalist dünyanın Sovyet iktidarına karşı birleşmesinin ne pahasına olursa olsun önlenmesi gerektiği ve bunun da dünyanın bölündüğü kamplardan birine dostluk elini uzatarak sağlanabileceği ilkesine yerleşiklik kazandırdı; Weimar dönemi boyunca Almanya iki grubun daha zayıf olanı durumunda olduğu için, bu Sovyet Rusya ile Almanya arasında özel bir ilişki kurulmasını sağladı. Birkaç ay sonra, Rapallo politikasının başlıca mimarlarından biri sayılması gereken Radek, bu ilişkiyi Rusya'nın ezeli çıkarları ve eski tarz diplomasinin geleneksel savları açısından tanımlamıştır:

125. Bkz. yukarıda s. 259-60.

Almanya'yı boğma politikası aslında bir büyük devlet olarak Rusya'yı imha etmeyi beraberinde getiriyordu; çünkü Rusya nasıl yönetilirse yönetilsin, Almanya'nın varolması her zaman onun çıkarınadır... Savaşlar yüzünden azami ölçüde zayıflamış bir Rusya, Almanya'nın varlığı İtilaf Devletleri'nin üstünlüklerine bir karşı-ağırlık oluşturmasaydı ne büyük bir devlet olarak kalabilirdi, ne de sanayisinin yeniden inşa edilmesi için gerekli ekonomik ve teknik araçları elde edebilirdi.

Bu beyanın vesilesinin, Komintern'in dördüncü kongresi için hazırlanmış bir rapor olması belki de tuhaftır.[126] Ama bu kurumun politikalarında NEP, Cenova ve Rapallo'nun etkisiyle yaşanan değişiklikler sonraki bölümde incelenecek.

126. *Die Liquidation des Versailler Friedens: Bericht an den Vierten Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 22; Radek kongrede bu konu hakkında konuşmamış ve kongreye dağıtılan raporlar kongre tutanaklarına geçirilmemiştir. İngilizce çevirisi *The Winding-Up of the Versailles Treaty* (Hamburg, 1922) başlığıyla yayımlanmıştır.

BÖLÜM 30

KOMİNTERN'DE GERİ ÇEKİLME

1921 Martı'nda hem yurtiçinde hem de diplomatik cephede yaşanan "geri çekilme"nin en öne çıkan nedeni, devrimin Avrupa'ya yayılmasındaki beklenmedik gecikmeydi. Geçiş döneminin belirsiz bir tarihe kadar uzamasının getirdiği ekonomik tehlikeler, Sovyet Rusya'nın kapitalist dünyayla dostane ticari ilişkilere girmesini gerektirirken, siyasi tehlikeler de bazı kapitalist devletlerin düşmanlığına karşı bir sigorta olarak diğerleriyle dostane ilişkilere girmeyi –kapitalist dünyayı bölme politikasını– gerektirdi. Bu olayları üreten nedenin –Avrupa devriminin uzun bir süreliğine ertelenmesinin– Komintern'in bakış açısını ve politikalarını daha da dolaysız olarak etkilemesi kaçınılmazdı ki bu da Komintern'in faaliyetlerinde yeni duruma uygun olarak yeniden düzenlemeler yapılmasını gerektiriyordu. Almanya'da 1921'de cereyan eden "Mart eylemi"nden sonra bu sonuçtan kaçınılamazdı. Söz konusu yeniden düzenleme 1921 bahar ve yazında münasip bir biçimde yapıldı ve aynı yılın Haziran ve Temmuz aylarında yapılan üçüncü Komintern kongresinde kayda geçirildi. Bu düzenleme, Sovyet iç ve dış politikasında NEP'in ve İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasının temsil ettiği değişimin doğal muadiliydi. Gelgelelim, Komintern'deki cephe değişikliğinin, Rus partisi içinde bile direnişle karşılaşmadan gerçekleştirilebilmesi pek mümkün değildi; Troçki'nin kongre öncesinde Politbüro'da ve merkez komitesinde yaşanan tartışmalarla ilgili; kendisi, Lenin ve Kamenev'in geri çekilmeden ve uzlaşmadan yana oldukları halde, Zinovyev, Buharin, Radek ve Bela Kun'un devrimci taarruzu vazetmeyi sürdürdükleriyle ilgili anlattıkları genel hatlarıyla doğru kabul edilebilir.[1] Her halükârda, Lenin'in kararlığı galebe çaldı. Kongrede Rus delegeleri, vurgu dereceleri farklı da olsa, tek bir sesle konuştular.

1. L. Troçki, *The Real Situation in Russia* (1928), s. 246-9. Zinovyev, daha sonraları üçüncü kongre yapılacağı sıralarda "Rus heyetimiz içinde bile" Mart eylemi konusunda görüş farklılıkları olduğunu kabul etmiştir (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 197).

Komintern'in 22 Haziran 1921'de toplanan üçüncü kongresinin sahnelenişi ve düzenlenişi daha önce hiç olmadığı kadar şaşaalıydı; daha fazla sayıda delege Avrupa'daki ve diğer yerlerdeki daha çok sayıda partiyi ve parti üyelerini temsil ediyordu. İkinci ve üçüncü kongreler arasında geçen sürede Komintern kendini büyük ölçekli bir örgüt olarak örgütlemeye başladı, 1919'da çalışmaya başladığı Kremlin'deki iki-üç odadan eski Alman Büyükelçiliği'nin görkemli binalarına taşındı. Ayrıca diğer ülkelerden gelen delegelerin kalacakları bir oteli de oldu, ama ilk İngiliz ziyaretçilerden birinin söylediklerine bakılırsa, burası "feci bir haldeydi ve her yeri sıçanlar basmıştı".[2] Aynı dönemde, Zinovyev'in üçüncü kongreye gururla anlattığına göre, IKKI otuz bir oturum düzenlemişti; işleri daha süratli görmek için yakın tarihlerde yedi üyeden oluşan ve özellikle gizli ve yasadışı faaliyetlerin idaresiyle ilgilenen bir iç büro kurmuştu.[3] Ama, görünüşteki bu ilerleme belirtilerine rağmen, bu kongredeki ciddiyet ve kendini kısıtlama tınısı, 1920'nin devrimci iyimserliğiyle tuhaf bir biçimde çelişiyordu. Zinovyev'in üç ay önce kongre davetiyeleri yayımlanırken yazdığı, *Komünist Enternasyonal'in Üçüncü Kongresinden Önce* başlıklı bir yazıda, "uluslararası proleter devriminin temposu, çeşitli nedenlerle, biraz yavaşlamaktadır" denerek bu durum kabul ediliyordu.[4] Kongrenin "Ekonomik Kriz ve Enternasyonal'in Yeni Görevleri" hakkındaki ilk raporunu[5] hazırlayan Troçki, 1919'un tehditkâr dönemlerinden beri burjuvazinin özgüvenini yeniden kazandığından ve devrimci dalganın gerilediğinden söz ediyordu. Kapitalizmin görünüşteki istikrarının yanılsama olduğu doğruydu. Troçki, eski "1847 mi 1849 mu?" sorusunu göz önünde bulundurarak, burjuva kapitalizminin yeni bir genişleme dönemine girdiği 1848 sonrası durumla gerçekte bir koşutluk olmadığını açıklamaya dikkat ediyordu. Kapitalizm 1914-18 savaşında ölümcül bir darbe yemişti; kapitalist devletler arasındaki çatışmalar artıyordu; ve

2. T. Bell, *Pioneering Days* (1941), s. 214.

3. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 151, 1045.

4. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 16 (31 Mart 1921), col. 3481.

5. Raporun iki versiyonu vardır – biri kongreye sunulan versiyon (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 48-90), diğeri ise Troçki'nin daha sonra yeniden yayımladığı versiyon (*Pyat' Let Kominterna* (tarihsiz [1925]), s. 138-86). İkinci versiyon daha kapsamlıdır, ama aralarında "1923 ya da 1924 yılında" ABD ile İngiltere arasında savaş çıkacağına dair ünlü kehanetin de bulunduğu bazı pasajlara yer vermez (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 86); Troçki daha kongre bitmeden, sırf "örnek olarak zikrettiği" bu "lanetli tarih"i verdiğine pişman olmuştur (*a.g.e.*, s. 132).

devrimin başarısı kesindi. Yine de işçiler geri çekilmek zorunda kalmışlar ve savunma durumuna geçmişlerdi. Troçki şu sonuca varıyordu:

Şu anda Komünist Enternasyonal'in üçüncü kongresi yapılırken içinde bulunulan durum, birinci ve ikinci kongredekilerle aynı değildir. O sıralarda geniş bir perspektif oluşturduk, genel hattı çizdik ve "bu hattı izleyerek, bu burcu takip ederek proletaryayı kazanacak ve dünyayı zaptedeceksiniz" dedik. Bu hâlâ doğru mu? Tamamen doğru. Bu büyük ölçekte hâlâ bütünüyle doğru. Sadece hattın iniş çıkışları üzerinde durmamıştık, şimdi onların farkına varıyoruz. Yaşadığımız yenilgiler ve hayal kırıklıkları yoluyla, aynı zamanda yaptığımız fedakârlıklar ve bütün ülkelerde –hele Rusya'da bol bol– görülen yanlışlıklar yoluyla bunların farkına varıyoruz. Şimdi ilk defa olarak hedefe, iktidarı ele geçirmeye, dünya devrimine o kadar da yakın olmadığımızı görüyor ve hissediyoruz. O sıralarda, 1919'da, kendi kendimize "birkaç aylık mesele" diyorduk. Şimdi "belki de birkaç yıllık mesele" diyoruz.[6]

Konferansın daha sonraki bir safhasında, Lenin kendi "nihai çıkarım"ını şöyle anlatmıştır:

Gerçekleşeceğini öngördüğümüz uluslararası devrimin gelişi ilerleme kaydediyor. Ama bu ilerleme beklediğimiz gibi düz bir çizgi halinde gerçekleşmiyor. İlk bakışta, ne kadar kötü olursa olsun, barışın imzalanmasından sonra bildiğimiz gibi, devrimin önemli ve çok sayıda belirtisi olmasına rağmen diğer kapitalist ülkelerde bir devrim yaratmayı başaramadığımız açıktır... Artık asıl önemli olan devrime temelden hazırlanmak ve başlıca kapitalist ülkelerde devrimin somut gelişimini derinden incelemektir.[7]

Karar metninde kasvetli bir teşhisten bir teşvik kırıntısı çıkarabilmek için elden gelen yapılmıştır:

Sadece küçük burjuva aptallığı Avrupa proletaryasının savaş sırasında ya da savaşın bitmesinden hemen sonra burjuvaziyi devirmemiş olmasını Komünist Enternasyonal programının çöküşü olarak yorumlayabilir. Komünist Enternasyonal'in proletarya devrimi için yola koyulması, takvimdeki değişmez tarihlerde devrim olacağı ya da devrimi belli bir zamanda mekanik bir biçimde gerçekleştirme gibi bir yükümlülük olduğu anlamına gelmez. Devrim her zaman yaşayan formların verili tarihsel temeller üzerinde verdiği bir mücadele olmuştur, hâlâ da öyledir. Kapitalist denge durumunun savaş tarafından dünya ölçeğinde imha edilmesi, devrimin temel gücü olan proletarya için elverişli koşullar yaratır. Komünist Enternasyonal'in bütün çabası bu konumdan sonuna kadar yararlanmaya yönelikti, hâlâ da öyledir.[8]

6. *A.g.e.*, s. 89-90. 7. *A.g.e.*, s. 749; Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 452.

8. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 178; Varga'nın daha sonra söylediklerine bakılırsa (*Protokoll: Fünfter Kongresses der Kommunistischen Internationale* (tarihsiz), c. I, s. 108), bu kararın ilk taslağı daha karamsardı, ama Alman ve Macar heyetlerindeki "Solcular"dan gelen protestolar yüzünden değiştirilmişti.

Almanya'daki "Mart eylemi"nin fiyaskoyla sonuçlanması yeni teşhiste önemli bir rol oynamış ve bu olayla ilgili tartışmalar kongrenin zaman ve dikkatinin önemli bir bölümünü işgal etmişti. Hem IKKI raporu hakkındaki hem de "Komünist Enternasyonal'in Taktikleri" hakkındaki tartışmalara bu konu hâkim oldu. Rus heyetinin başlıca konuşmacıları Radek ve Troçki'ydi;[9] ama neredeyse bütün Alman delegeler (ve diğer ülkelerden daha birçok delege) konuşup siyasi bir geri çekilmeye çoğunlukla eşlik eden o karşılıklı şikâyet atmosferine katkıda bulundular. Tartışma Komintern liderlerinin dikkatine iki hassas meseleyi sundu. Birincisi, IKKI'nın Mart eyleminin başarısızlığından herhangi bir biçimde pay almasını önlemek şarttı. Bu nispeten kolay oldu; bir bütün olarak Alman delegeleri ne hissetmiş olurlarsa olsunlar, "yönetim temsilcilerinin" sorumluluğundan sadece Clara Zetkin bahsetti.[10] İkincisi, Levi'nin itaatsizliğine göz yummadan, onu partiden atanların desteklediği "devrimci taarruz" politikasını kınamak şarttı. Bu daha zor oldu; çünkü hiç kimse –onunla birlikte merkez komiteden istifa eden Clara Zetkin bile– Levi'nin daha sonraki davranışlarını onaylamasa ya da onun partiden ihracının adil olduğunu inkâr etmese bile, Komintern liderlerinin şu anda savundukları politikanın daha önce Levi'nin KPD'de savunduğu politikadan ayrı bir yanı olmadığı yaygın kabul gören görüştü.[11] Kongre tarafından oybirliğiyle benimsenen karar, bu sıkıntıların fena halde farkında olunduğunu gösteriyordu. Karar, "KPD'nin" Mart eylemini "hükümetin Orta Almanya proletaryasına saldırısı yüzünden yapmak zorunda kaldığı şeklinde bir kesinlemeyle başlıyordu. Böylece 17 Mart'tan önce Bela Kun ile merkez komitesi arasında geçmiş olabilecek her şey konuyla alakasız görülerek bir kenara bırakılmış oluyordu. Daha sonra partinin yaptığı "bir dizi ha-

9. Zinovyev genel raporunda konuya kısaca değinip Radek'in taktikler hakkındaki raporuna havale eder; anlaşılan bu parti kararıydı ve Zinovyev'in meseleye şahsen, uygun bir konuşmacı olamayacak kadar çok dahil olmuş olduğunu gösterir. Bela Kun sadece bir kere düzenle ilgili olarak konuşmuş, o zaman da kendisini "Solcular safı denen" safa yerleştirmiştir (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 650-1).

10. Bkz. yukarıda s. 314.

11. Kongreden sonra Lenin "yaptığı hatalar özellikle 1921 Martı'nda Almanya'da Sol komünistlerin yaptığı bir dizi hataya verilen bir tepki olarak açıklanabileceği sürece Levi'yi savunmak şart olmuştu" diyerek bu görüşü kabul eder (Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 8); Komintern'in sonraki kongresinde Ruth Fischer makul bir biçimde şu şikâyeti dile getirdi: "Üçüncü dünya kongresi Paul Levi'nin görüşleri hakkında net bir konum benimsemedi ve Paul Levi'nin sadece disiplin gerekçesiyle ihraç edilmiş olduğu izlenimini uyandırmadan onun Mart eylemine yönelttiği eleştiriyi üstlenmeyi başaramadı" (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 80).

ta"dan bahsedilerek bunların en önemlisinin "mücadelenin savunmaya yönelik niteliğinin yeterince vurgulanmamış olması ve saldırı çağrısının proletaryanın vicdansız düşmanlarına KPD'yi proletaryaya darbe çığırtkanlığı yapmakla karalama fırsatı vermesi" olduğu belirtiliyordu. Mart eylemi "ileri bir adımı" temsil ediyordu (bu övgü kulağa içi boş gelmektedir). Ama KPD bundan böyle, eyleme geçmeden önce "bir saldırı düzenlemenin güçlüğüne işaret eden gerçeklere ve fikirlere iyice kulak verecek, saldırı aleyhindeki savların geçerliliğini dikkatle sınayacaktı".[12]

Üçüncü kongrenin ilan ettiği geri çekilme, eskiden "ulusal sorun ve sömürge sorunu" olarak bilinen, ama artık daha özgül "doğu sorunu" adını almış olan sorun konusunda da aynı ölçüde rahatsız edici bir barizlikteydi. Doğu halkları Orta ve Batı Avrupa'nın yükselen komünist partilerinin pek ilgisini çekmiyordu; hele İngiliz ve bir ölçüde de Fransız partileri için düpedüz bir sıkıntı kaynağıydılar. Dolayısıyla, Lenin'in ikinci kongredeki çabalarına rağmen, doğu halklarıyla ilgili Komintern politikasının belli bir yapaylık ve belirgin bir pragmatizm unsuru sergilemeyi sürdürmesi şaşırtıcı değildi. 1920 Eylülü'nde Bakû'de yapılan birinci doğu halkları kongresinin amacı, genelde emperyalizme karşı olmaktan çok, İngiliz emperyalizmine karşı bir kampanya düzenlemekti; Enver Paşa olayı bu ayrımın –en azından Zinovyev'in kafasında– ne kadar gerçek olduğunu göstermişti. Bakû kongresi ile Komintern'in üçüncü kongresi arasında sadece dokuz ay geçmişti. Ama bu arada İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasının imzalanması İngiliz emperyalizmine karşı açık propaganda yapmayı uygunsuz bir hale getirmişti; İran ve Türkiye ile yapılan anlaşmalar da İran ve Türk hükümetlerini tehdit ya da rahatsız edebilecek komünist propagandadan aynı ölçüde uzak durulmasını gerektiriyordu. Komünizm doğuda hiçbir yerde kayda değer bir ilerleme sağlamamıştı. Zinovyev'in IKKI'nın yıl boyunca yaptığı çalışmalar hakkında yazdığı, basılı hali altmış sayfa kadar tutan devasa rapor, bu konuyla ilgili olarak topu topu üç anlamlı cümle içerir:

> Yakın Doğu'da Bakû kongresiyle yaratılan propaganda konseyi çalışmaktadır. Gelgelelim örgütlenme açısından daha yapılması gereken çok şey vardır. Uzakdoğu'da da benzer bir durum vardır.[13]

12. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 194.

13. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 211; kongre kararlarında "Yakındoğu ve Uzakdoğu ülkeleri"ne yapılan tek atıf da aynı ölçüde kısa ve resmidir (*Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 165).

Geçen yıl öylesine ateşli bir biçimde tartışılan meseleler, bu kez kongrenin son günü öğleden sonra alelacele yapılan bir oturuma havale edildi; çeşitli Asya ülkelerinden konuşmacılar, her biri beş dakikayla sınırlı, özlemlerini dile getiren kısa konuşmalar yaptılar. Yeni oluşan üç Transkafkasya cumhuriyetinden delegeler, Türk emperyalizmi illetine de dokundurmalar yaparak, yazgılarına ulaşmış oldukları için kendi kendilerini tebrik ettiler; Türk delege Kemal'e açıkça saldırdı. Çin, Kore ve Japonya delegeleri aslen Japon emperyalizmini kınamakla meşgul oldular. 1920' de işgal ettiği göze batan konumdan uzaklaşmış olan İngiliz emperyalizminden, sadece İran ve Türkistan'dan gelen delegeler bahsetti. Komintern'in belli başlı liderlerinin hiçbiri, hatta tek bir Rus delege bile tartışmaya katılmadı. Bu baştan savmacılığı "tam bir oportünizm" ve "bir İkinci Enternasyonal kongresine daha yakışan" bir tavır olarak betimleyecek ve Avrupalı ve Amerikalı delegelerin sergilediği bariz ilgisizliği protesto edecek cüreti, sadece geçen yılki tartışmaların canlılık ve bolluğunu hatırlayan Hintli Roy gösterdi.[14] Şurası açıkça anlaşılıyordu ki, Asya halkları arasında devrime Komintern tarafından hiçbir zaman başlı başına bir amaç olarak bakılmamıştı. Üçüncü kongre Asya'nın hararetini söndürüp onu bir vesayet konumuna yerleştiriyordu.

Üçüncü kongredeki cephe değişikliği, açıkça bir taktik değişikliğini de talep ediyordu. İkinci kongreden beri, Komintern'in politikası doktrin ya da parti disiplininin tehlikede olduğu her yerde partileri acımasızca bölmek olmuştu; bu aslında yirmi bir koşulun esasıydı. Nitekim Leghorn'da zafer kazanıp İtalyan partisini bölmüş olan Rakosi, Berlin'de de ısrarla Levi'nin kellesini talep etmişti; Zetkin'e göre, "Komintern için değerli olanın bir kitle partisi değil, küçük, saf bir parti olduğunu" ve Alman partisinin "fazla büyüdüğünü" ilan etmişti.[15] Lenin bile üçüncü kongrede, Bolşevikler'in Şubat devrimi sırasında küçük bir parti olduğu şeklindeki pek tutulan lafı tekrar etti.[16] Ama bu sıralarda öbür yöndeki dalga daha güçlüydü. Halle kongresi USPD'de doktriner bir bölünme yaratmış olduğu ve aynı zamanda ortaya bir komünist kitle partisi çıkarmış olduğu için parlak bir başarı olmuştu. Ama bu başarı başka yerlerde tekrarlanmamıştı ve tekrarlanacağına dair pek bir emare de yoktu. Fransa'da yeni komünist partisi sayısal olarak sosyalist selefinden zayıftı; İtalya'da ise bir azınlıktan ibaretti. Almanya'da lider kadroları arasında yaşanan yeni bir

14. *A.g.e.*, s. 1018. 15. *A.g.e.*, s. 289.
16. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 439.

bölünme, Mart eylemi öncesinde partiyi zayıflatmıştı. Eğer ikinci kongre nicelikten çok niteliğe önem verdiyse, bunun nedeni bir kere nitelik garantiye alındıktan sonra niceliğin kendiliğinden geleceğini varsaymasıydı: Partiler imansız reformist liderlerine karşı bölündükten sonra, kitleler yeni ve saf lider kadrolarına koşacaklardı. Bu beklenti gerçekleşmemişti. Üçüncü kongrede ilk kez bir endişe tınısı hissediliyordu. Zinovyev bile fikrini değiştirmiş gibi görünüyordu:

> Hiçbir surette [dramatik bir biçimde haykırarak konuşuyordu] Alman Komünist Partisi'nin saflarında başka bir bölünmeye izin veremeyiz. Partimizin bir bölünmeye daha dayanıp dayanamayacağını gerçekten bilmiyorum.[17]

Amerikan ve İngiliz partileri, "bir hizip olarak kalmamanın bir ölümkalım meselesi" olduğu uyarısında bulunuldu. Özellikle İngiliz partisi madenciler grevi sırasındaki etkisizliği yüzünden paylandı ve küçük bir parti olmanın gurur duyulacak bir şey olmadığı altı çizilerek vurgulandı.[18] Konuyla ilgili kongre kararına göre, "İngiliz Komünist Partisi'nin ilk görevlerinden biri, bir kitle partisi haline gelmek"ti.[19] Sadece KAPD komünist kitle partilerini, ciddi devrimci eylemde işe yaramaz, yalnızca "Pazar günleri ve tatillerde Sovyet Rusya lehine emirle gösteriler" yapmaya yarayan "devasa bir blöf" olarak görüp açıkça reddediyordu.[20] Taktiklerle ilgili kongre kararı, bu yeni bakış açısını, teorik açıdan yeni olmasa da ikinci kongreden beri yaşanan dikkate değer bir vurgu değişimini gösteren terimlerle, altını çizerek ilan ediyordu:

> İşçi sınıfının çoğunluğu üzerinde tek nüfuz odağı haline gelmek, onun en aktif kesimini dolaysız mücadeleye çekmek şu anda Komünist Enternasyonal'in en önemli görevidir... Komünist Enternasyonal, kurulduğu ilk günden bu yana, açıkça ve şüphe götürmez bir biçimde, işçi kitleleri üzerinde sadece ajitasyon ve propaganda yoluyla nüfuz elde etmeye çalışacak küçük komünist hizipler yaratmayı değil, işçi kitlelerinin mücadelesine doğrudan katılmayı, bu mücadelede komünist lider kadrolar oluşturup süreç içinde büyük, devrimci, komünist kitle partileri yaratmayı görev edinmiştir.

Artık proletaryayı bölmeye çalışanlar "sosyal demokrat ve merkez partiler"di:

17. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 628.
18. *A.g.e.*, s. 208, 624, 654-5.
19. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 184.
20. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 183, 188-9.

Komünist partiler, proletaryanın çıkarları için verdiği mücadele zemini üzerinde birleşmesi sürecinin taşıyıcıları haline gelmişlerdir ve bu rolün bilincinden yeni bir güç elde edeceklerdir.[21]

Teoride, bölme politikasından birleştirme politikasına geçiş, Lenin'in yirmi yıl önce *Iskra*'nın kuruluşu vesilesiyle dile getirdiği ilkenin uygulanmasıydı: "Birleşmeden önce ve birleşmek için, ilkin kesin ve net bir sınır çizgisi çizmemiz gerekir."[22] Pratikte ise, bölme birleşmeye yol açmadığına göre, bu durum saldırı taktiklerinden savunma taktiklerine geçmeye, tavizler ve çareler dünyasına geçici olarak geri çekilmeye (NEP'le uygulanan Sovyet politikasına da bu geri çekilme damgasını vuruyordu) karşılık geliyordu.

Gelgelelim, işçi kitlelerinin komünist partilere çekilmesi neredeyse her yerde uzak bir ideal olarak kaldığı sürece, nüfuz uygulamanın daha dolaylı yolları da denenmeliydi. Eğer hemen devrim olacağı umudu terk ediliyorsa ve bu arada komünist partilerin asıl işlevi de "sermayenin saldırısına" karşı sebatlı bir savunma hattı yaratmak olacaksa, başka işçi partileri ile işbirliği yapmak gerekiyordu. Komünist partiler içinde katı disiplin uygulamaktan vazgeçilmese de, komünist ya da ortodoks olmayan partilere gösterilen hoşgörü de sürdürüldü ve kapsamı genişletildi. KPD'nin protestolarına rağmen, KAPD kongreye bir kez daha kabul edildi (ama oy hakkı verilmedi),[23] ama İtalyan Sosyalist Partisi de delegeler gönderdi, hem de, İtalyan Komünist Partisi'nden bir delegenin şikâyet ettiği gibi, "parti üyeleri arasında bir Thomas'dan ya da bir Scheidemann'dan daha iyi sayılamayacak, kelimenin tam anlamıyla sosyal-şovenler olmasına" rağmen.[24] Ama Komintern çerçevesi içinde verilen bu tür tavizler yeterli değildi, üstelik bir işe yaramadıkları da ortaya çıktı. En önemli sanayi ülkelerindeki işçi kitleleri, Komintern'le herhangi bir şekilde yan yana gelmeyi hâlâ reddeden partiler içinde örgütlenmişlerdi; onlara ulaşmak ve "saldırgan sermaye"yi kovmakta onlarla işbirliği yapmak için, daha kapsamlı tavizler gerekecekti. Altı ay önce, KPD'nin aralarında SPD ve USPD'nin de bulunduğu bütün Alman Sol partilerine birlikte hareket etmeyi öneren "açık mektup"unu Levi ile birlikte kaleme almış olan

21. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 183, 188-9.

22. Bkz. c. 1, s. 18.

23. Levi'nin KAPD'ye sürekli hoşgörü gösterilmesine karşı protestosu 1921 Ocağı'nda IKKI tarafından reddedilmişti (*Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 16 (31 Mart 1921), col. 3791-2); KAPD Komintern üyeliğinden en nihayet 1921 Eylülü'nde ihraç edilmişti.

24. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 356,

Radek, şimdi şu düsturu ilan ediyordu: "Öncelikle, her yola başvurarak kitlelere ulaşmalı."[25] Bu yeni bir buyruk değildi. Bir yıl önce ikinci kongre de "kitlelere nüfuz edin" ve "kitlelerle daha sıkı bağ kurun" sloganlarını ortaya atmıştı.[26] Ama şimdi bu düstur kongrenin temel ilkesi olarak selamlanıyordu. Belki de üçüncü kongrede birleşik cephe politikasının açıkça ilan edilmesini önleyen şey, Levi'nin gözden düşmüş olması ve onun artık itibarını kaybetmiş ismiyle birlikte anılan bir politikayı fazla hevesli bir biçimde benimsemenin imkânsız olmasıydı. Bu altı ay sonra yapılacaktı.

Komintern liderlerinin üçüncü kongrede taktiklerini, kitlelerin bağlılığını kazanacak biçimde değiştirmeyi içtenlikle istemiş olduklarına şüphe yoktur. Ama bu politikayı başarılı kılmak için gerekli olacak koşulları anlamamışlardı; belki anlasalar bile bu koşulları kabul etmek istemeyeceklerdi. Batı Avrupa'da ve İngilizce konuşulan ülkelerde komünist kitle partileri inşa etmeye ve bu partileri diğer Sol partilere nüfuz edecek birer koçbaşı olarak kullanmaya yönelik her türlü ciddi girişim, Komintern merkezinin sadece doktrindeki değil disiplindeki katılıkları da gevşetmeyi ve ulusal partilerle bunların liderlerine, Moskova'da asla yeterince iyi veya yeterince süratli değerlendirilemeyecek olan yerel koşullara uygun politika ve taktiklerin belirlenmesinde çok daha fazla söz hakkı vermeyi istemesini gerektirirdi. Ama, kongre kitlelere hitap eden ve kaçınılmaz olarak otoritenin daha fazla ademi merkezileştirilmesini gerektiren politikaları tavsiye ettiği bir anda, merkezileşmeyi kaçınılmaz olarak arttıracak bir şekilde, örgüt ve disiplin bağlarını sıkılaştırma çağrısında da bulunuyordu. Üçüncü kongrenin "Komünist Partilerin Örgüt Yapısı, Çalışmalarının Yöntem ve İçerikleri" hakkındaki devasa karar metninde ve buna eşlik eden "Komünist Enternasyonal'in Örgütlenmesi" hakkındaki kısa karar metninde,[27] Komintern'in ve üye partilerin görev ve yükümlülükleri en ufak ayrıntısına kadar tanımlanmaya çalışılıyordu. Bu metinlerden ilki ulusal partilerin, üyelerinin ve basın organlarının merkezi otorite disiplinine tabi olduklarında ve bütün parti üyelerinin aktif parti çalışmalarında bulunmakla görevli olduklarında ısrar ediyordu. Parti üyele-

25. *A.g.e.*, s. 480.

26. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 95.

27. Uzun karar metni *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 201-25'tedir; kısa karar metni ise *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 986-9, 1043'te bulunabilir.

ri "halkın karşısına çıktıklarında her zaman savaşan bir örgütün üyeleri olarak davranmalı"ydılar. Partilerin yapacağı yeraltı çalışmalarının önemi üzerine yeni bir vurgu yapılıyordu; çünkü tıpkı Lenin'in parti mücadelesinin ilk günlerinde kullandığı gibi, otoritenin disiplinli bir biçimde merkezileştirilmesini savunmak için daha çok bu sav kullanılıyordu.[28] Ulusal parti komiteleri sadece ulusal parti kongrelerine karşı değil, IKKI'ya karşı da sorumlu kılınıyordu – Sovyet örgütlenmesinden bildiğimiz "ikili bağımlılık" ilkesi–[29] ve bu olası bağlılık çatışmasında, elinde yeterince mali kaynak olan sıkı yapılı merkezi organın, uzun vadede, yılda bir toplanan bir ulusal kongrenin dağınık ve kesintili otoritesine ağır basması daha muhtemeldi. Bu Lenin'in bir yılı aşkın bir süre sonra yapılan dördüncü kongrede "neredeyse bütünüyle Rusya'ya özgü, yani her şey Rusya koşullarından alınmış" diyerek saldırdığı karardı: Bu karar gerçekten de "ölü bir mektup" olarak kaldı, çünkü yabancıların onu anlamaları ya da yürürlüğe koymaları beklenemezdi.[30] Yine de, üçüncü kongre tarafından oybirliğiyle kabul edilen bu karar bir bütün olarak batı dünyasında komünist kitle partileri yaratma arzusuyla tuhaf bir biçimde çelişiyordu.

Örgütlenmeyle ilgili ayrıntılar ek kararda ele alınıyordu. IKKI üyelerinin sayısı arttırıldı; Rus partisinin hâlâ beş delegesi, diğer büyük partilerin her birinin ikişer, daha küçük partilerin de birer delegesi vardı. Ana gövdedeki bu büyüme, ilk kez resmen tanınan yedi kişilik iç büronun önemini de doğal olarak arttırdı. IKKI iç büroya herhangi bir parti üyesini atayabilir mi, yoksa seçimlerini kendi üyeleri arasından mı yapmalıdır konusunda sert bir tartışma çıktı. Ciddi bir çoğunluk sınırsız seçim hakkından yana oy kullandı ve IKKI'daki yönetici grubun otoritesi daha da güçlenmiş oldu.[31] Kitlelere daha aktif bir biçimde yaklaşma politikasını uygulamaya geçirme babından, Komintern'in dört dilde düzensiz olarak yayımlanan resmi dergisi *Kommunistiçeskii Internatsional*'in bundan

28. "Yasadışı" parti faaliyetleri hakkındaki pasajın ilk taslağı, IKKI sözcüsünün kongreye açıkladığı üzere, "burjuva hükümetlerine çok fazla şey açık etmemek için" nihai karar metninde biraz sulandırılmıştır (*Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 1042): Gelgelelim, bunun metnin ilk haline yönelik itirazların tek gerekçesi olduğu şüphelidir.

29. Bkz. c. 1, s. 203-4. 30. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 354-5.

31. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 1044. Üçüncü kongreden sonra IKKI tarafından oluşturulan iç büro Zinovyev, Buharin, Gennari, Heckert, Radek, Bela Kun ve Souvarine'den meydana gelmişti (*Kommunistiçeskii Internatsiona*l, No. 18 (8 Ekim 1921), col. 4756); IKKI'nın 26 Ağustos 1921 tarihli kararıyla iç büronun adı "prezidyum"a dönüştürüldü (*a.g.e.*, col. 4758).

böyle düzenli olarak her ay yayımlanacağı –aslında bu heves ancak 1925'te gerçekleştirilebildi– ayrıca Almanca, İngilizce ve Fransızca olarak *Internationale Presse-Korrespondenz* (kısaca *Inprekorr*) adıyla daha popüler bir haftalık dergi yayımlanacağı ilan edildi.[32] 1922 Şubatı'nda önemli partilerden ek delegelerin davet edildiği "genişletilmiş" bir IKKI oturumu düzenlemek gibi bir yenilik yapıldı. Bu deney 1922 Haziranı'nda da tekrar edildi ve iki ay sonra Zinovyev, neredeyse "küçük kongre"lere karşılık gelen bu "genişletilmiş" oturumların yılda iki kere yapılacağını ilan etti.[33] Bu değişikliğin belki de amaçlanmamış iki sonucu oldu. Komintern kongreleri artık yılda bir kere yapılmaz oldu ve 1922'den sonra da düzensiz aralıklarla yapılmaya başlandı; IKKI'nın olağan toplantıları da pek yapılmamaya başladı. Komintern'in iki aktif organı artık prezidyum ve genişletilmiş IKKI'ydı.

Gelgelelim Komintern'in, özellikle de Rus liderlerinin bakış açısındaki bu geri çekilmenin içerimleri, yapı ve örgütlenmeyle ilgili meselelerin çok ötesine uzanıyordu. Bir ve aynı anda hem dünya işçilerinin bütün kapitalist hükümetlere düşmanlığını teşvik etmeye ve desteklemeye, hem de kapitalist hükümetler arasındaki bölünme ve rekabetlerden yararlanmaya çalışan ikili politikanın bünyesinde en baştan beri varolan açmazı açığa çıkarıyordu. Bu iki etken de –işçilerin kapitalizme olan düşmanlıkları ve kapitalist dünyadaki iç bölünmeler– iç savaş sırasında Sovyet rejiminin hayatta kalmasına katkıda bulunmuştu. Sovyet politikası bunların ikisinden birini ihmal etme lüksüne sahip değildi. Ama bunların gerektirdiği eylemleri kritik anlarda birbiriyle uzlaştırmak güç olabilirdi. Birincisi kapitalistlere karşı işçileri koşulsuz desteklemeyi, ikincisi ise bir kapitalist devleti diğerine karşı desteklemeyi gerektiriyor gibiydi. Ama kapitalist hükümetlerin tavrını ya da eylemlerini, onları devirmeye çalışma dışında yollarla etkilemeye yönelik her türlü plan Bolşevik doktriniyle çelişiyordu. Halle kongresinde Martov bu açmazı kısa ve özlü bir biçimde ortaya koymuştu:

> Kendi iktidarlarının sürmesini dünya devriminin başarısının garantilerinden biri olarak gören Bolşevikler, böylece, iktidarlarını sürdürebilmek için her türlü yola, hatta şaibeli ve muğlak yollara bile başvurmak ve bu yolların uluslararası devrimin gelişimi üzerindeki etkisini dikkate almamak zorunda kalıyorlar.[34]

32. *A.g.e.*, No. 18 (8 Ekim 1921), col. 4756-7.

33. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 22 (13 Eylül 1922), col. 5689.

34. *USPD: Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (tarihsiz), s. 213. 1920 Aralığı'nda yapılan bir parti toplantısında, Lenin dinleyicileri-

RSFSC'nin dolaysız çıkarları ile Komintern'in ve ona üye bazı partilerin çıkarları arasında üstü örtülü bir çelişki olduğu yolundaki çirkin iddia, Komintern'in üçüncü kongresi sırasında iki kez işitildi – ama hemen bir kenara itildi. Serrati'nin İtalyan sosyalist basınında yayımlanan ve Zinovyev'in onun Komintern'e olan düşmanlığının kanıtı olarak alıntıladığı bir yazısı, Komintern'in, "uluslararası ve ulusal kapitalizme karşı kendi savunma ve saldırı politikasını yürütmek" zorunda olan "büyük bir devrimci hükümet"in himayesi altında toplanmasından duyduğu üzüntüyü ifade ediyordu. Serrati sözlerini şöyle sürdürmüş:

> Sovyet cumhuriyetine yardım ederek, tartışılmaz biçimde bütün proletaryaya da yardım edecek olan bir politika, belki, kendini hâlâ gelişmemiş olan devriminin kritik bir aşamasında bulan bir devletin taktik ihtiyaçlarıyla örtüşmeyebilir de.[35]

Kongrede delegeleri hor görülen, icazetli muhalefet rolünü oynayan KAPD, daha da ileri gidip "Üçüncü Enternasyonal'in siyasi ve örgütsel açıdan Rus devlet politikası sisteminden ayrılmasını" talep etti ve bu konuda resmi bir bildiri yayımladı:

> Rus Sovyet iktidarının dünya devriminin ertelenmesi yüzünden içine düştüğü güçlükleri bir an bile unutmuyoruz. Ama bu güçlükler yüzünden, devrimci dünya proletaryasının çıkarları ile Sovyet Rusya'nın geçici çıkarları arasında görünüşte ya da gerçekte bir çelişki ortaya çıkabileceği tehlikesini de görüyoruz.[36]

Kongrede bu suçlamalara ciddi bir cevap verilmeye kalkışılmadı ve Ruslara sempati duyan bir Hollandalı delegenin kabul ettiği gibi, birçok kafada "sanki Rusya devrimci süreci frenliyormuş gibi" bir izlenim kaldı.[37]

Eleştirinin devamlılığı açıkça karşı taraftan bir çürütme girişimini gerektiriyordu; bu işi üstlenen de o sıralarda resmi politikanın en aktif savunucusu olan Troçki oldu. Vesile, Komintern kongresinden hemen sonra yapılan Komünist Gençlik Enternasyonali kongresiydi;[38] bu kritik ve sabırsız forum önünde Komintern'in savunduğu ve kendisinin de açıkyü-

ne kapitalist devletler arasındaki karşılıklı düşmanlığın Sovyet Rusya'nın güvenliğinin iyi bir garantisi olduğu müjdesini verdiğinde onu eleştiren bir kişi farklı ama ayrı soydan bir noktaya dikkat çekmişti. Söz konusu kişi, bunun kapitalist devletleri, söz konusu ülkelerin işçi ve köylülerinin savaşıp, acısını da onların çekeceği savaşlara teşvik etme politikası anlamına gelip gelmediğini sormuştu (Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 11).

35. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 159; Troçki de, Leghorn kongresinde Sağ kanadın lideri olan Turati'nin "Ruslar Sovyetler'i ve Komünist Enternasyonal'i kendi avantajları için, kendi ulusal çıkarları adına icat ettiler" minvalindeki bir beyanını zikreder (*a.g.e.*, s. 397).

36. *A.g.e.*, s. 224. 37. *A.g.e.*, s. 799. 38. Bkz. aşağıda s. 375-6.

reklilikle "geçici geri çekilme stratejisi" adını verdiği konumu savunmak Troçki'ye düştü. "Bazı çok zeki yoldaşlar, Ruslar artık bir batılı devletle ticari ilişkilere girdikleri ve bu ilişkilerin Avrupa devrimi yüzünden bozulacağından endişelendikleri için, halihazırdaki 'Sağcı eğilim'in baş suçlusunun Ruslar olduğunu savunan bir hipotez geliştirdiler" diyor ve alaycı bir biçimde şunları ilave ediyordu: "Bu tarihsel gelişme kuramcıları"nın bazıları, "Marx'ın ruhuna olan bağlılıklarını o kadar genişlettiler ki bu Sağcı eğilimin de ekonomik temellerini aramaya başladılar." Muhalefetin savını bu şekilde en aşırı haliyle dile getiren Troçki, bu savı resmen paramparça etmekte hiç de büyük bir zorluk çekmiyordu. Söz konusu sav, ona paralel ve çelişkili görünen suçlamayla; Rus partisinin, Rus ulusal politikasıyla ilgili nedenlerle, Mart eylemi sırasında "Almanya'da yapay olarak bir devrim gerçekleştirmekte ısrar etmiş olduğu" suçlamasıyla çürütülmeye çalışılıyordu. "Muzaffer sosyalist diktatörlüğün", Rusya'da, ancak "uluslararası proletaryanın yapacağı dünya devrimi" sayesinde istikrar kazanabileceği her zaman olduğu gibi bugün de doğruydu. Ama Rusya, tam da bu nedenle, devrimi yapay olarak hızlandırmakla ya da geciktirmekle değil, sadece devrimin "içsel gelişim mantığı"yla ilgilenebilirdi.[39] Bu mantıklı cevap halihazırdaki gerçekliklere başvurularak da güçlendirilebilirdi. Üçüncü kongrede Komintern politikasına zerk edilen ihtiyatlı ve kendi kendini kısıtlayıcı tını, kapitalist bir ortamla kesintisiz olarak çatışmayı ertelemesi gereken Sovyet Rusya'nın dolaysız çıkarlarına şüphesiz tekabül etmekle birlikte, olayların kanıtlamış olduğu gibi, ikinci kongrede ele alınan aceleci şok taktikleriyle başarılamayacak olan dünya devriminin nihai çıkarları açısından da aynı ölçüde haklı çıkarılabilirdi. Dünya devrimi davası ile Sovyet iktidarı davasının birbirlerine bağımlı olduğu, bir kez daha makul bir biçimde gösterilebilirdi. Sovyet Hükümeti'nin politikasında bir geri çekilmeye yol açmış olan dünya devrimindeki gecikme, Komintern politikasında da ona tekabül eden bir geri çekilmeyi gerekli kılmıştı. Zamanı geldiğinde, her ikisi de ilerlemelerine kaldıkları yerden birlikte devam edebilirlerdi. Ama teorik olarak sağlam sayılabilecek herhangi bir sav, Komintern'in Rus liderleri tarafından, kendi taktiklerini Moskova'da belirlenen genel ve tekbiçimli bir çizgiye tabi kılmaları gereken yabancı komünist partilere sunulduğunda, kaçınılmaz olarak kendi çıkarını gütme kaygısıyla kirlenmiş görülüyordu.

39. L. Troçki, *Pyat' Let Kominterna* (tarihsiz [1925]), s. 254-5.

Bu arada yeni "Kitlelere!" sloganına içerik kazandırma görevi ele alınmış durumdaydı. Diğer Sol partilere geçici işbirliği elini uzatma girişimi terk edilmemişti; hatta, bu girişim ertesi yıl daha da yoğunlaşacaktı. Ama kitlelere ulaşma potansiyeli olan uzmanlaşmış uluslararası kuruluşlar kurma şeklinde yeni ve daha ümit vaat edici görünen bir çare de devreye sokuluyordu; zaten varolan kuruluşlar Komintern'in genel otoritesine bağlanabilir, onun himayesinde de yeni kuruluşlar yaratılabilirdi. Her iki durumda da temeldeki anlayış aynıydı. Hemen komünist partilere girmeyecek ya da komünist doktrin ve disiplini bütün katılığıyla benimsemeyecek, benimseyemeyecek kitleler, sempatizanların oluşturacağı yan örgütlere çekilebilir ve böylece proleter devrimi davasına dolaylı olarak katkıda bulunabilirlerdi.

Komintern'in himayesiyle kurulan yan örgütlerin en hırslısı ve en önemlisi, daha çok Profintern adıyla bilinen Kızıl Sendikalar Enternasyonali'ydi.[40] Komintern'in ikinci kongresinin yapıldığı dönemden beri Mezsovprof[41] yeni bir Enternasyonal'in temellerini atmakla meşguldü. İlk işi IFTU'ya bağlı olmayan ulusal sendikalara kur yapmak ve onları yakında kurulacak Kızıl Enternasyonal'e bağlanmaya hazırlamaktı. Bu amaçla farklı ülkelerde "propaganda büroları" açtı. Genelde bu bürolar çok etkili organlarmış gibi görünmüyor. İngiltere bürosu[42] çoğu güçlü sendika liderinin düşmanlığını kazanacak kadar aktifti. Amsterdam'a değil de Moskova'ya bağlılık vazetmek gibi tek bir amaçla kurulmuş olan bir organ, kaçınılmaz olarak, sendikalardaki asi ya da muhalif unsurları kendine çekiyordu; bir tek bu bile hareketi bölmekle suçlanmasına yol açıyordu. Almanya'da, Halle kongresinde Zinovyev ve Lozovski'ye çok sert biçimde sendikaları bölme suçlaması yöneltildi. Gelgelelim bu tür suçlamalar, hâlâ bütün hareketin kazanılmasının sadece zaman meselesi olduğu varsayılan Moskova'da pek etki yaratmıyordu. 9 Ocak 1921'de IKKI 1 Mayıs'ta bir Kızıl Sendikalar Enternasyonali kurmak amacıyla uluslararası bir konferans düzenlemeye karar verdi. Davetiye Amsterdam'a karşı olan bütün sendikalara gönderilecekti (tıpkı Komintern'in kuruluş kongresi davetiyesinin İkinci Enternasyonal'e karşı olan bütün parti ve gruplara gönderilmesi gibi). Davetiye IKKI ve Mezsovprof adına müştereken yayımlan-

40. Bu örgüt Almancada genellikle "Die Rote Gewerkschaftsinternationale"; İngilizcede ise "Kızıl İşçi Sendikaları Enternasyonali (RILU)" adıyla biliniyordu.

41. Bkz. yukarıda s. 196.

42. Ulusal tezgâhtarlar komitesinin desteğini aldığı anlaşılan bu büronun başkanı Tom Mann'di (J. T. Murphy, *New Horizons*, 1941, s. 167-8).

dı.[43] Toplantı daha sonra, Komintern'in üçüncü kongresiyle aynı zamana denk getirmek amacıyla 1921 Temmuzu'na ertelendi. Bu arada Lozovski 1921 Mayısı'nda yapılan dördüncü Tüm Rusya Sendikaları Kongresi'nden yararlanıp tasarlanan Sendika Enternasyonali'ni destekleyen uzun bir tirat çekti ve bu konuşmanın bir yerinde 14.000.000 işçiyi temsil eden sendikaların Mezhovprof'a katılmış olduğunu iddia etti; kongre de buna uygun bir karar aldı. Konuşmanın da karar metninin de ortak teması, uluslararası işçi hareketinde "ya Moskova ya da Amsterdam" parolasıyla sürdürülen egemenlik mücadelesiydi.[44] Bu kongre, dünya sendika hareketini Moskova'daki yeni bir merkez etrafında toplama projesi konusunda kendine güvenin zirveye çıktığı ana karşılık geliyordu belki de. Kongre sırasında genel coşku ortamı içinde bir delegenin "grev yapan İngiliz işçileri"ne bir altın yüzük armağan ettiği ilan edildi (o sıralarda İngiltere'de savaş sonrasındaki ilk büyük kömür madeni grevi yapılıyordu) ve yapılan oylama sonucunda kongrenin "grev yapan İngiliz kömür madencilerine Tüm Rusya Sendikaları Merkez Konseyi fonundan 20.000 pound gönderilmesine karar verildi.[45] Komintern'in bir ay sonra yapılan üçüncü kongresinde Zinovyev IFTU'ya "uluslararası burjuvazinin son kalesi" diyerek bir kez daha saldırdı ve Profintern'in yakında yapılacak birinci kongresinin görevlerini ilan etti: "Sarı Amsterdam Enternasyonali'ne karşı mücadeleyi daha iyi örgütlemek", "her ülkede devrimci sendikalar ile partiler arasındaki ilişkileri pratik bir biçimde tanımlamak" ve "Kızıl sendika konseyi ile Komünist Enternasyonal arasındaki ilişkiyi tam olarak formüle etmek".[46]

3 Temmuz 1921'de başlayan Profintern'in kuruluş kongresine, kırk bir ülkeden, bütün dünyadaki toplam kırk milyon sendikalının on yedi milyonunu temsil ettiğini iddia eden 380 delege katıldı (bunlardan 336'sının oy hakkı vardı).[47] Ama yapılan görüşmeler kısa bir süre sonra, yeni Enternasyonal'i kurmaya en hevesli olanların mevcut sendikalardan bütünüyle kopmak isteyen ve yeni Enternasyonal'in siyasi organı olan Ko-

43. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 16 (31 Mart 1921), col. 3734-40, 3787.

44. *Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nyh Soyuzov* (1921), c. I (Plenumy), s. 80-94, 110-14.

45. *A.g.e.*, c. I, s. 27, 194.

46. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 672-3, 676.

47. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 18 (8 Ekim 1921), col. 4508; J. T. Murphy, *New Horizons*, 1941, s. 174-5.

mintern'den bütünüyle bağımsız olmasını talep eden sendikacılar olması gibi bir açmazı ortaya çıkardı: Bu görüşler kongrede IWW adına Bill Haywood tarafından ve Fransız ve İspanyol delegeler tarafından ifade edildi. Gelgelelim Zinovyev ve Lozovski'nin konuşmaları kongreyi tekrar hizaya getirdi ve Profintern, Mezsovprof'un belirlediği doğrultuya uygun şekilde kuruldu. Profintern'in beyan edilen görevi, "sarı Amsterdam Enternasyonali'nin kaçamak burjuva programının karşısına... net bir devrimci eylem platformu çıkarmak"tı: Üyeliğin birinci koşulu "devrimci mücadele ilkelerini uygulamak ve pratikte gerçekleştirmek"ti. Genelde, sendikaların Profintern'e bağlanmadan önce IFTU'dan kopmaları gerektiği kuralı getirildi. Ama en önemli sendika örgütlerinin IFTU'ya bağlı kaldığı bazı ülkelerde, tek tek bazı sendikaların eski örgütle bağlarını koparmaksızın Profintern'e girmelerine izin verildi.[48] Bu icazetin bol bol kullanıldığı anlaşılıyor; Lozovski iki yıl sonra, şüphesiz fena halde abartarak, IFTU'ya bağlı olan işçilerin üçte birinin Profintern'e de bağlandıklarını söyleyerek övünmüştür.[49]

Kongrede en çok ihtilaf yaratan tartışmalar, Profintern'in Komintern'le ilişkisi konusunda yapıldı; sendikacılar sendikaların bütün siyasi organlardan bağımsız olmasından yanaydılar. Ama burada da otoriterin ağırlığı çok güçlü bir biçimde hissedildi. Rosmer ile Tom Mann'ın verdiği bir önerge, bütün ülkelerde Kızıl sendikalar ile komünist partiler arasında "gerçek ve samimi bir devrimci birlik" kurabilmek için "Üçüncü Enternasyonal'le mümkün olan en sıkı bağın" kurulmasını savunuyor, bunun da Profintern konseyi ile IKKI arasında delege değiş tokuşu yaparak ve iki organ arasında ortak oturumlar düzenleyerek yapılabileceğini belirtiyordu.[50] Kongrenin benimsediği tüzüğe göre dört Rus, diğer büyük ülkelerin her birinden ikişer ve her küçük ülkeden de birer delegeden oluşan bir merkez konseyi ve ikisi "Kızıl Sendikalar Enternasyonali'nin merkezinin bulunduğu ülke"den alınacak yedi kişilik bir idari büro oluşturula-

48. *Resolutionen, Statuten, Manifeste und Aufrufe der Ersten Internationalen Kongresses der Roten Fach-und Industrie-Verbande* (Bremen, tarihsiz [1921]), s. 64-5.

49. *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskii Parti (Bol'şevikov)* (1923), s. 280.

50. *Resolutionen, Statuten, Manifeste und Aufrufe der Ersten Internationalen Kongresses der Roten Fach-und Industrie-Verbande* (Bremen, tarihsiz [1921]), s. 17-18. Bunun uygulamaya nasıl geçirildiğiyle ilgili bir örnek verecek olursak, Profintern'in İngiltere bürosu "İngiliz Komünist Partisi'nden bağımsız olacağını, ama onunla uyumlu olarak ve işbirliği yaparak çalışacağını, RILU'nun CEC'si ile CI arasında mavcut olan ilişkileri ulusal arenaya taşıyacağını" duyurmuştur (*Constitution of the Red International of Labour Unions* (tarihsiz), s. 12-13); bu da karşılıklı temsilci değiş tokuşu yoluyla yapılacaktı.

caktı.[51] Kongreye Japonya, Çin, Kore ve Endonezya'dan katılan delegeler "Yakındoğu ve Uzakdoğu işçilerini Kızıl Sendikalar Enternasyonali saflarına katılmaya" çağıran bir karar aldılar.[52] Neredeyse sadece Avrupalı işçilerle sınırlı olan Amsterdam Enternasyonali ile "sömürge" ülkelerin işçilerini sıcak bir biçimde karşılayan Profintern arasındaki ayrım sonraları önem kazanacaktı.

Kaderi bakımından, üçüncü kongreyi uluslararası kitle desteği ile Moskova'dan merkezi denetim arasında bir seçim yapmaya zorlayan açmazı örnekleyen bir başka örgüt de Komünist Gençlik Enternasyonali'ydi. Bu örgüt, Profintern gibi, Komintern'in doğrudan uzantısı değildi, kendine ait bir tarihi vardı. 1914'ten önce bir sosyalist gençlik enternasyonali vardı ve 1915 Nisanı'nda Bern'de yapılan bir konferansta pasifist ve savaş karşıtı bir tavır benimsemişti. Bu Enternasyonal'in 1915 Eylülü ile 1918 Mayısı arasında Zürich'te kesintili olarak yayımlanan on bir sayısına yazılarıyla katkıda bulunanlar arasında Lenin, Zinovyev, Troçki, Kollontay, Radek, Angelica Balabanov, Liebknecht ve Zimmerwald hareketinin diğer mensupları da vardı.[53] Savaştan sonra örgüt Almanya'ya taşındı ve 1919 Kasımı'nda Berlin'de yapılan bir kongrede, başkanı Willi Münzenberg'in enerjisi sayesinde kendini Komünist Gençlik Enternasyonali adıyla yeniden kurdu.[54] Programı, siyasi faaliyetlerini Komintern'in ya da ona üye ulusal partilerin programına uydurmakla birlikte, bir örgüt olarak bağımsız olduğunu bildiriyordu.[55] Münzenberg Komintern'in

51. *Resolutionen, Statuten, Manifeste und Aufrufe der Ersten Internationalen Kongresses der Roten Fach-und Industrie-Verbande* (Bremen, tarihsiz [1921]), s. 73.

52. *A.g.e.*, s. 79-80.

53. Bu on bir sayı daha sonra Komintern tarafından tekrar yayımlandı (*Jugend-Internationale: Kampf-und Propaganda-Organ der Internationalen Verbindung Sozialistischer Jugendorganizationen* (Moskova, tarinsiz); on birinci sayının özel bir başlığı vardı: *Brot, Frieden und Freiheit*).

54. Sovyet Rusya'da, Komünist Gençlik Cemiyeti ya da Komsomol (daha sonraki resmi adı "Leninist Komünist Gençlik Cemiyetleri Birliği" ya da VLKSM oldu) 1918 Ekimi'nde kurulmuştu; Zinovyev 1919 Mayısı'nda IKKI adına bir uluslararası komünist gençlik örgütü kurulması için bir çağrı yayımlamıştı (*Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 2 (Haziran 1919), col. 241).

55. Kongre Willi Münzenberg, *Die Dritte Front* (1930), s. 293-302'de anlatılır; program da *a.g.e.*, s. 375-80'de bulunabilir. Bu kitap Komünist Gençlik Enternasyonali'nin ilk yıllarına dair en iyi kaynak gibi görünmektedir; Rus kaynakları tamamen propagandaya yöneliktir. R. Schüller, *Geschichte der Kommunistischen Jugend-Internationale* (5 cilt, 1931) kitabına ulaşamadık. Konuyla ilgili bir monograf ilginç olacaktır. Birinci kongrenin belgeleri ve oturumlarda ele alınan konularla ilgili bir açıklama *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 9 (22 Mart 1920), col. 1411-18, No. 11 (14 Haziran 1920), col. 1895-1912'de bulunabilir.

ikinci kongresine katıldı, ama kongreyi gençlik hareketini tartışmaya teşvik etmeyi başaramadı.[56] Bu terslenmeye rağmen, Komünist Gençlik Enternasyonali yoluna devam edip gelişme kaydetti, birinci doğumgününde kırk beş ulusal gençlik örgütünü ve 800.000 üyeyi temsil ettiğini ileri sürüyordu;[57] ikinci kongresini Jena'da 7 Nisan 1921'de toplama çağrısı yaptığında, IKKI birdenbire bu yarı-bağımsız komünist kurumun önemine uyandı. Komintern'in resmi dergisi işe, kongreyi "büyük önem" taşıyan bir olay ve "komünist hareketin güçlü bir gösterisi" olarak selamlayarak başladı.[58] Ama 1 Nisan 1921'de, IKKI Komünist Gençlik Enternasyonali sekretaryasına bir mektup göndererek, Jena'da yapılacak tartışmalara "bağlayıcı" muamelesi yapmaması ve kongreyi Komintern'in Haziran'da yapılacak üçüncü kongresiyle aynı anda toplanacağı Moskova'ya nakletmesi talimatını verdi.[59]

İdare karara boyun eğdi. Münzenberg IKKI'da bir sandalye sahibi olma onuruna ulaştı ve Komintern'in üçüncü kongresine bu sıfatla katıldı. İkinci kongrenin gösterdiği ihmal tekrarlanmadı. Komünist Gençlik Enternasyonali'nin önemi, Zinovyev tarafından genel raporda zikredildi, Gençlik Enternasyonali'yle ilgili meselelere bir oturumun yarısı ayrıldı ve Münzenberg burada ateşli bir konuşma yaparak komünist partisine, Komintern'e ve Moskova'ya bağlılık beyanında bulundu;[60] kongrenin Komünist Gençlik Enternasyonali'nin statüsü hakkındaki kararı bu noktada kesin bir tavır alıyordu:

> Uluslararası ölçekte siyasi nüfuz ve liderlik sadece Komünist Enternasyonal'e, tek tek ülkelerde de Komünist Enternasyonal'in o ülkedeki şubesine ait olmalıdır.
>
> Komünist gençlik örgütlerinin görevi, bu siyasi liderliğe (program, taktikler ve siyasi doğrultu açısından) itaat etmek ve ortak devrimci cepheye katılmaktır.
>
> Komünist Gençlik Enternasyonali Komünist Enternasyonal'in bir parçasıdır ve bu yüzden de Komünist Enternasyonal kongresinin ve yönetim komitesinin bütün kararlarına tabidir.[61]

56. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 640.
57. W. Münzenberg, *Die Dritte Front* (1930), s. 331.
58. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 16 (31 Mart 1921), col. 3943-4.
59. Bu mektup *Sowjet*, 15 Mayıs 1921, s. 49-50'de bulunabilir: *Sowjet*, Levi'nin KPD'den ihraç edildikten sonra editörlüğünü yapmaya başladığı bağımsız bir Sol dergiydi, mektubun yayımlanması da hesaplı bir boşboğazlıktı. W. Münzenberg, *Die Dritte Front* (1930), s. 343-4'e göre, kongrenin Moskova'ya nakledilmesinin nedeni Mart eyleminden sonra polisin müdahale edebileceği korkusuydu; ama mektubun metni böyle bir açıklama sunmaz.
60. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 220-1, 251-4, 887-905.
61. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 256-9.

Komünist Gençlik Enternasyonali'nin ikinci kongresi, Komintern kongresinin dağılmasından hemen sonra toplandı. Farklı görüşleri uzlaştırmak için şahsen Lenin'in müdahale etmiş olmasından[62] ve Troçki'nin Komintern'i dünya devriminin çıkarlarını Sovyet Rusya'nın çıkarlarına tabi kıldığı suçlamasına karşı korumak amacıyla kongreye katılmasından, kongrede direniş ve eleştirilerin yaşandığı anlaşılıyor.[63] Ama güçlükler aşıldı, uyum sağlandı ve Komünist Gençlik Enternasyonali'nin merkezi Moskova'ya nakledildi.[64] Komünist Gençlik Enternasyonali'nin sonraki kongreleri Moskova'da, Komintern kongreleriyle aynı zamanda yapıldı. Bir kez daha, kitle hareketlerini teşvik etmek için zorunlu olan o bağımsızlık derecesi pahasına Komintern'in merkezi disiplininden yana tavır alan bir adım atılmış oldu. Münzenberg'in kongreden sonra başka işlere nakledilmesi bir rastlantı olabilir.[65]

Hem Profintern hem de Komünist Gençlik Enternasyonali özellikle komünist örgütlerdi ve onları Komintern disiplininin her şeyi kuşatan iktidarının kapsamına alma itkisine karşı koymak çok güçtü. Bu talep, söz konusu örgütlerin en başta gerçekleştireceği umulan, komünist olmayan sempatizanlara yaklaşma kanalı sunma amacını büyük ölçüde hükümsüzleştirdi. Gelgelelim, böyle bir yaklaşım zorunluydu ve üçüncü kongrenin sona ermesinden sonra bu işin, partiye ortak amaçlar üzerinden gevşek bir biçimde bağlı, ama aynı devrimci eylem taahhütlerinden ve aynı katı doktrin ve disiplin taleplerinden azade bir dizi örgüt yoluyla gerçekleştirilmesine çalışıldı. Böylece, NEP'in devreye sokulmasından sonra Sovyet edebiyat dünyasında tanınmaya başlayan "yol arkadaşları" statüsü uluslararası komünizm alanına aktarılmış oldu. İlk itkinin, neredeyse rastlantısal biçimde, Rusya'da kıtlığın baş göstermesinden geldiği anlaşılıyor. Berlin'de 12 Eylül 1921'de, becerikli ve hırslı Münzenberg'in

62. W. Münzenberg, *Die Dritte Front* (1930), s. 346. *Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya*, c. XXXIII (1938), s. 829, Kommunistiçeskii Internatsional Molodezhi maddesine göre, ikinci kongreden önce "inatçı bir mücadele" yaşanmış ve "birinci kongrenin Komintern ve komünist partilerle karşılıklı ilişkiler meselesinde yaptığı hatalar düzeltilmişti."

63. Bkz. yukarıda s. 369-71.

64. Kongrede yaşananlarla ilgili bir izah şurada bulunabilir: *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 18 (8 Ekim 1921), col. 4529-32.

65. W. Münzenberg, *Die Dritte Front* (1930), s. 348. 1921 sonbaharında, bir Komünist Kadınlar Enternasyonali de kuruldu; söz konusu Enternasyonal 1921 Nisanı'ndan itibaren birkaç sayı *Die Kommunistische Fraueninternationale* adlı bir aylık dergi yayımladı, Komintern'in üçüncü kongresiyle eşzamanlı bir kongerans düzenledi ve kongre tarafından takdis edildi (*Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 255-6); ama hiçbir zaman hayatiyet kazanabilmiş gibi görünmüyor.

liderliğinde bir Uluslararası İşçiler Yardım Derneği (MRP) kuruldu. Derneğin ilk işlevi, kıtlığın getirdiği dehşeti azaltmak için Sovyet Rusya'ya ARA ve diğer burjuva kuruluşlarının gönderdiği cömert yardıma Solcu bir karşı-ağırlık oluşturmaktı. Alman işçileri fazla mesai yapıp üretim fazlası makine ve tüketim mallarını Sovyet Rusya için ayırma sözü verdiler; daha sonra, Sovyet işçileri için paralar toplandı; MRP Sovyet Rusya adına popüler edebiyat ve propaganda metinlerini dağıtmaya başladı.[66] Münzenberg 1922 Martı'nda IKKI'ya gönderdiği bir raporda MRP'yi "birleşik cepheyi oluşturmaya yönelik pratikteki ilk girişim" olarak adlandırıyordu. 1922 Ocağı'nın sonlarına kadar aslen Almanya, İsviçre ve Hollanda'daki işçiler ve komünist partilerden toplam 200 milyon mark toplanmış olduğunu ve açlık çeken 70.000 Rus'un ihtiyaçlarının Rusya'daki MRP yardım istasyonlarında karşılanmış olduğunu iddia ediyordu. Dar anlamdaki yardım çalışmaları, makine ve alet arzı, ayrıca yabancı işçiler yoluyla genel ekonomik yeniden inşa çalışmalarına yardımda bulunarak tamamlanmaktaydı. "Bugün Ruslara getirmemiz gereken şey, Batı Avrupalı ve Amerikalı işçilerin yoğun çalışma kapasitesi ve örgütlenme biçimidir."[67] Daha ileriki bir dönemde MRP denetiminde yabancı makineler ve yabancı işçilerle traktör istasyonları, hatta Sovhoz'lar işletildi. Komintern'in dördüncü kongresinin bir kararında net bir biçimde açıklandığı gibi, örgütün işçiler arasında Sovyet Rusya sempatisini arttırmak ve "gerçek ekonomik sonuçlar" elde etmek gibi iki amacı vardı.[68] Merkezi halen Almanya'da bulunan MRP, uzun yıllar İşçi Yardım Enternasyonali adıyla faaliyet gösterdiği İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde de başarılar kazandı. ABD'de, 1921 sonbaharında kıtlığın pençesindeki halka yardım etme amacıyla "Sovyet Rusya Dostları" adıyla bir örgüt kuruldu. Aynı sıralarda Fransa'da aralarında Anatole

66. Ruth Fischer bu örgütün 1922 yılında Almanya'da yaptığı çalışmaları şöyle özetler: "Yirmi yedi belediye önemli miktarda paralar verdiler ya da Sovyetler Birliği'ndeki çocuk evlerini finanse ettiler. Gençler ve çocuklar tarafından sekiz milyon mark değerinde alet ve elbise toplandı. Bir "işçi senedi" çıkarılarak iki milyon mark toplandı. Örgütün, ilk baskısı 130.000 tiraj yapan kendine ait bir resimli dergisi vardı: *Sichel und Hammer*. Rus filmleri gösterildi ve gelirleri Rusya'ya gönderildi. Bir Rus kemancı, Soermus, siyasi metinler okuyan bir koro eşliğinde ülke turu yaptı" (*Stalin and German Communism* (Harvard. 1948), s. 220).

67. *Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen die Offensive des Kapitals* (Hamburg, 1922), s. 126-9.

68. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 327-8; *Internationale Presse-Korrespondenz*, No. 95, 6 Haziran 1923, MRP'nin Sovyet Rusya'daki başarılarına ayrılmıştır.

France, Romain Rolland ve Henri Barbusse'ün de bulunduğu bir dizi önde gelen edebiyat adamı tarafından "Clarté" grubunun kurulması, diğer ülkelerdeki entelektüel yol arkadaşları için bir model işlevini gördü. Aslen "beyaz terör"ün kurbanları için para toplama amacıyla faaliyet gösteren ve Komintern'in dördüncü kongresinin şükranlarını kazanan Uluslararası Devrimcilere Yardım Derneği de o zaman kurulan bir başka örgüttü.[69]

İngiltere'de CPGB'nin himayesinde benzersiz ve ümit vaat edici bir deneye girişildi. 1921'deki işsizlik krizi yerel komitelerin kurulmasına yol açtı; bu komiteler de birleşerek, önde gelen komünistlerden Wal Hannington'ın örgütlemesi ve liderliğiyle bir ulusal İşsiz İşçiler Hareketi (NUWM) oluşturdular. 1921'deki Ateşkes Günü'nde yaklaşık 40.000 işsiz üzerinde orak-çekiç deseni ve şu yazı olan bir çelenk taşıyarak Whitehall' daki anıtmezara yürüdü:

> Kapitalizmin Rant, Faiz ve Kâr uğruna hayatlarını veren kurbanlarına; bu kutsal-olmayan üçlü yüzünden ölümden beter koşullarda yaşayan Barış gazilerinden.[70]

Ertesi yıl sendikalar içinde, NUWM'un işsizler arasında gördüğüyle aynı işlevi, yani komünistlerin önderliğinde ve komünistlerden ilham alan bir "itici güç grubu" işlevini çalışmakta olan işçiler arasında gören bir "Ulusal Azınlık Hareketi" kuruldu.[71] Bunlar, küçük İngiliz Komünist Partisi'nin, İngiliz işçileri kitlesi üzerinde –kısa bir süre sonra siyasi komplikasyonlar yüzünden hükümsüzleşecek olan– bir etki elde edebilmek için kurduğu çeşitli örgütlerin sadece ilk birkaç tanesiydi.

Komintern'in üçüncü kongresinin "Kitlelere!" sloganını takip ederek benimsenen bu işbirliği ve nüfuz etme önlemleri, yeni doktrinin daha net bir tarifinin yapılması çağrılarına yol açacak kadar ümit vaat ediciydi. Tavır değişikliği, 1921 Aralığı'nda IKKI "Birleşik İşçiler Cephesi" üzerine

69. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 837; bu örgüt İngilizcede yaygın olarak "Uluslararası Sınıf Savaşı Esirlerine Yardım Derneği" adıyla tanınıyordu.

70. T. Bell, *The British Communist Party* (1937), s. 79; yazar, İngiliz Komünist Partisi'nin "bütün bu işsizler hareketinin asıl ilham kaynağı" olduğunu da ekler.

71. Komintern'in 1922 Kasımı'nda yapılan dördüncü kongresine katılan bir CPGB delegesi, her iki örgüte de hareketin İngiltere'de aldığı "biçimler" demiştir (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 132).

72. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 303-10, burada söz konusu tezler bunları onaylayan dördüncü kongre kararına ek olarak yayımlanmıştır; tezler ayrıca *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 409-16'da da bulunabilir.

yirmi beş tez yayımladığı zaman açıkça ortaya çıktı.[72] Söz konusu tezler her yerde "daha önce eşi görülmemiş bir birleşme dürtüsü" hisseden işçi kitleleri arasında bir Sol'a yöneliş, komünistler arasında da artan bir güven teşhis etme iddiasındaydı. Nitekim "daha geniş ve daha kapsamlı bir pratik eylem birliği" fırsatı çıkmıştı: Komünist partiler ve bir bütün olarak Komintern "*birleşik işçi cephesi sloganını desteklemeye* ve bu meselede inisiyatifi ele almaya" çağrılıyordu. Ne var ki, belli sınırlamalar da konuyordu. Komünist partiler sadece örgüt ve doktrin konusundaki tam bağımsızlıklarını değil, her zaman "işçi sınıfının istisnasız bütün örgütlerinin politikaları hakkındaki fikirlerini ifade etme" hakkını da korumalıydılar. Bolşevikler'in Menşevikler'e karşı mücadele verirken –bu örnekler Bolşevikler'in zihninden hiç çıkmıyordu– bir zamanlar "aşağıdan birlik" sloganını benimsemiş oldukları hatırlatılıyordu. Böylece diğer İşçi partileriyle sosyal demokrat partilere saldırıların yolu açık bırakılmış oluyordu: Hatta, "İkinci, İki Buçukuncu ve Amsterdam Enternasyonallerinin liderlerinin şimdiye kadarki davranışları, iş *pratik eylemlere* geldiğinde, birlik sloganlarını *fiilen* terk ettiklerini göstermiştir" deniyordu. Dolayısıyla, "birleşik işçi cephesi" beyanı, en baştan beri kaçamak bir unsur içeriyordu. Diğer partiler bir birleşik cepheye katılmaya çağrılıyorlardı. Ama söz konusu birlik belli ortak hedefleri gerçekleştirmeye yönelik pratik eylemlerle sınırlıydı. Diğer komünist-olmayan partilerin paylaşmadığı komünist hedeflerden ya da bu partileri liderleri aleyhine bölme girişimlerinden vazgeçme anlamına gelmiyordu. Liderler söz konusu olduğunda, Lenin'in onları "ipin, asılan adamı desteklediği gibi" destekleme politikası hâlâ geçerliydi.

Birleşik cephe taktiklerinin peşine düşmek Komintern'i benzersiz ve pek ümit vaat etmeyen bir deneye, yani düpedüz İkinci Enternasyonal'le birlikte bir birleşik cephe oluşturma çabasına sürükledi. 1920 Nisanı gibi epey eski bir tarihte İngiliz ILP, herkesi kapsayan bir Enternasyonal'in yeniden kurulması planıyla İsviçre Sosyalist Partisi'ne yaklaşmıştı.[73] Bir yıl süren görüşmeler bu amacın gerçekleşmesiyle değil ama 1921 Şubatı'nda Viyana'da yapılan bir konferansla,[74] diğer ikisi tarafından eşit ölçüde boykot edilen bir başka "Enternasyonal"in yaratılmasıyla sonuçlan-

73. Bkz. yukarıda s. 156.

74. Görüşmelerle ilgili bir rapor şurada bulunabilir: *Independent Labour Party: Report of the 29th Annual Conference* (1921), s. 33-47.

mıştı. Daha çok "Viyana Birliği" adıyla bilinen Uluslararası Sosyalist Partiler Çalışma Birliği'ne düşmanları "İki Buçukuncu Enternasyonal" adını veriyordu – ve bu ad tuttu. İki Buçukuncu Enternasyonal, savaşa karşı çıkmış olan, ama ulusal bozgunculuk ve toplumsal devrimin bütün içerimlerini kabul etmeyen ve "Zimmerwald çoğunluğu" sıfatıyla Lenin'in sert saldırılarına hedef olan uluslararası hareketteki "Merkez" unsurları diriltme çabasıydı.[75] Savaşın sona ermesi bu Enternasyonal'e, iyi niyetli bir pasifizm ve birbiriyle savaşan iki Enternasyonal arasında bir orta yol bulmaya yönelik eşit ölçüde iyi niyetli bir arzu dışında platform bırakmamıştı; hiçbir zaman kendine ait bağımsız bir politika ya da duruş kazanamadı. Ama 1922 başlarında dünyanın bütün işçi örgütlerinin katılacağı bir genel konferans önerince, o sıralar birleşik cephe heyecanının ilk coşkusunu yaşamakta olan Komintern öneriyi hemen kabul etti. IKKI'nın 1922 Şubatı'nda yapılan genişletilmiş oturumunda, proje her yerdeki komünist partiler adına kabul edildi, konferansa ister Amsterdam Enternasyonali'ne, ister Profintern'e, isterse de bağımsız sendikalist oluşumlara bağlı olsun bütün sendikaların davet edilmesi önerildi ve altı çizilerek, "siyasi görüşlerdeki ilkesel farklılıklara rağmen, işçi kitlelerinin eylem birliği"nin bu şekilde gerçekleştirilebileceği ilan edildi.[76] İkinci Enternasyonal daha ihtiyatlıydı ve ancak üç Enternasyonal'in delegelerinin tartışacağı bir ön toplantı konusunda anlaşmaya varılabildi.

2 Nisan 1922'de bu tuhaf toplantı Berlin'deki Reichstag binasında başladı. İkinci Enternasyonal heyetinde, Ramsay MacDonald başkanlığındaki altı kişilik bir İngiliz grubu ağırlıktaydı; daha sonra da Vandervelde'nin başkanlığını yaptığı Belçika grubu geliyordu. İki Buçukuncu Enternasyonal heyetinin başkanlığını Avusturyalı Adler ile Bauer yapıyordu ve heyette çeşitli ülkelerden, aralarında Fransa'dan Longuet, iki Rus Menşevik'i Martov ile Abramoviç ve İngiliz ILP'den Wallhead'in de olduğu üyeler bulunuyordu.[77] Üçüncü Enternasyonal heyetinde ise Sovyet Rusya'dan Buharin ve Radek, Almanya'dan Clara Zetkin ve onlar kadar önemli olmayan birkaç kişi bulunuyordu. Almanya üç heyette de temsilcileri

75. Bkz. aşağıda s. 523.

76. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 269.

77. ILP, İkinci Enternasyonal'den çekilmiş olmasına rağmen, hâlâ İngiliz İşçi Partisi'ni oluşturan partilerden biriydi; böylece bir ILP üyesi olan MacDonald İşçi Partisi'nin verdiği görevle İkinci Enternasyonal heyetinde yer alırken, resmi ILP temsilcisi rakip heyete üye olabilmişti, Radek İngiliz örgütlenmesinin bu kafa karıştırıcı çapraşıklığına dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir (*The Second and Third Internationals and the Vienna Union* (tarihsiz), s. 66).

olan tek ülkeydi. Serrati de üç Enternasyonal'e de ait olmayan İtalyan Sosyalist Partisi'nin delegesi olarak konferansa kabul edildi.

Bu kötü düzenlenmiş toplantıdan ciddi bir sonuç çıkacağını çok az kişi bekleyebilirdi. Sonuçta küçük de olsa bir şey elde edilebilmesi, hemen hemen bütünüyle, Komintern heyetinin neredeyse ne pahasına olursa olsun bir anlaşmaya varmaya istekli olması sayesinde mümkün oldu. Görüşmeler, Clara Zetkin'in üç Enternasyonal'in ve bütün sendikaların temsilcilerinin katılacağı bir konferans düzenlenmesini öneren, ihtiyatlı bir dille kaleme alınmış konuşmasıyla başladı. Bu konferansın gündemi "Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin yeniden inşa edilmesine yardım" ile "Versay anlaşması ve harap olmuş bölgelerin yeniden inşası" konularını da içerecekti. Vandervelde son derece provokatif bir konuşmayla cevap verdi. Önerilen konferansta tazminatların ya da Versay anlaşmasının tartışılmasına karşı çıktıktan sonra, İkinci Enternasyonal'in herhangi bir konferansa rıza göstermeden önce çeşitli garantiler talep ettiği üç meseleyi gündeme getirdi: İşçi örgütleri içinde komünist hücreler oluşturulması, Gürcistan'da Menşevik rejiminin "Bolşevik emperyalizmi" tarafından devrilmesi (Gürcü Menşevik Çereteli İkinci Enternasyonal heyetinin üyelerinden biriydi) ve Moskova'da yakın tarihlerde SD liderlerin yargılanacak olması. Vandervelde, eskiden savaşı desteklemiş bir sosyalist olması ve burjuva koalisyon hükümetinde sosyalist bir bakan olarak bulunması yüzünden saldırılara çok açık bir konumdaydı; Radek de hem ona hem de daha sonra nispeten ılımlı bir edayla araya bazı ısırıcı ve etkili espriler sokuşturan Ramsay MacDonald'a karşı tavır aldı. Ama, belagat bir yana, gerçek tartışma konusu (*noyautage* gibi aslında Fransızcada olmayan bir kelime uydurularak özel bir paye verilen) "hücre-oluşumu"ydu. Tanımlanmış amaçlar içinde yeminli düşmanlar arasında geçici işbirliği yapılmasıyla ilgili eski mesele de bir kez daha gündeme getirildi, ama karşılıklı bir anlayışa hiçbir surette ulaşılamadı. Ramsay MacDonald, Üçüncü Enternasyonal "tepemize indirdiği darbelerin daha da ölümcül olabilmesi için bizi kendisine yaklaştırmak amacıyla güzel sözler söylemeye" çalışıyor diye şikâyette bulundu. Şaşırtıcı bir biçimde Üçüncü Enternasyonal'in yardımına koşan Serrati, incelikli bir biçimde İkinci Enternasyonal'in savaş sırasında Clemenceau ile geçici işbirliği yapmakta hiç güçlük çekmediğine işaret etti; *noyautage* konusunda ise "güçlü ve sağlıklı bir hareketin zehirden korkmasına gerek yoktur" diye düşünüyordu. Radek'in daha dolaysız yaklaşımı sorunu bütünüyle bir kenara atıyordu:

İkinci Enternasyonal partilerine hiç güvenimiz yok, güveniyormuşuz gibi de yapamayız. Ama buna rağmen şöyle diyoruz: "Mesele birbirimize güvenimiz olup olmadığı değil; işçiler ortak bir mücadele talep ediyorlar, biz de 'başlayalım!' diyoruz."[78]

Bu tavizsiz atmosferde toplantıyı iflastan sadece Radek'in nihai bir kopmadan kaçma yolundaki sarsılmaz kararlılığı kurtarabilirdi. Clara Zetkin'in başlangıç bildirgesinden sonra, iki kez konuşan Radek'ten başka hiçbir Komintern delegesi sorumluluk almadı. Ama Radek herkesin içinde polemiğe girerken, kapalı kapılar ardında aşırı uzlaşmacı bir tavır sergiliyordu. Orada bulunanlar arasında, Sovyet ve Alman hükümetleri arasında epeydir süren ve Berlin toplantısının sona ermesinden on gün sonra Rapallo anlaşmasıyla sona erecek müzakerelerden haberdar olan tek kişi Radek olabilirdi; o da ısrarla Versay anlaşmasının ortak bir bildiriyle kınanmasını talep ediyordu. Ama Vandervelde ülkesinin anlaşmadan doğan ve tazminatlarla ilgili çıkarlarını inatla savundu ve bu noktada, hemen hemen bütün diğer noktalarda olduğu gibi, Radek toplantının hemen dağılmasını önlemek için boyun eğmek zorunda kaldı. 5 Nisan 1922 akşamı ortak bir karara ulaşıldı. Karar metnine göre, "ileriki konferanslara" hazırlanmak ve "Amsterdam Sendika Enternasyonali" ile "Kızıl Sendika Enternasyonali" arasında görüşmeler yapılmasını sağlamak amacıyla (her Enternasyonal'den üçer kişi olmak üzere) dokuz kişilik bir ortak organizasyon komitesi kuruluyordu. Ayrıca metinde, Moskova'da yargılanmakta olan SD'lerin kendi avukatlarını seçmelerine izin verileceği; yargılamanın halka açık olacağı ve üç Enternasyonal'in temsilcilerinin de duruşmalara katılmasına izin verileceği; bir de idam cezası verilmeyeceği yolunda Komintern adına yapılan bir duyuruya dikkat çekiliyordu. Organizasyon komitesine, üç temsilciden "Gürcistan meselesi hakkında... malzeme" isteme ve bunları ileride yapılacak bir konferansa rapor etme yetkisi veriliyordu. Son olarak, Sol örgütlerin katılacağı erken bir "genel konferans"ın arzulanır olduğu ilkesel olarak kabul edilmekle birlikte, İkinci Enternasyonal'in "Nisan'da, yani Cenova konferansıyla aynı zamanda" böyle bir konferans toplanmasına itiraz ettiği belirtiliyordu. Bu arada, "bütün ülkelerin işçileri" bazı belli amaçlar için hemen gösteriler düzenlemeye çağırılıyordu. Bu amaçlar şunlardı:

78. *The Second and Third Internationals and the Vienna Union* (tarihsiz), s. 47, 50, 53, 72.

Günde sekiz saat çalışmak için;
Kapitalist devletlerin tazminat politikası yüzünden ölçüsüz derecede artan işsizliğe karşı mücadele etmek için;
Proletaryanın kapitalist saldırıya karşı birlikte eyleme geçmesi için;
Rus devrimi için, açlık çeken Rusya için, bütün ülkelerin Rusya'yla tekrar siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmaları için;
Bütün ülkelerde ve Enternasyonal'de proletaryanın birleşik cephesini yeniden kurmak için.

Komintern delegeleri adına yayımlanan bir kapanış bildirisinde, Radek ortak kararı "birçok tereddütten sonra" kabul ettiklerini ve "tereddütlerinin de aslen, İkinci Enternasyonal'in işçi gösterileri için Versay anlaşmasının iptal edilmesi düsturunu kabul etmemelerinden kaynaklandığını" ilan etti.[79]

Komintern heyetinin bu kararı kabul etmesi, Moskova'da hemen tepkilere yol açtı. Lenin metni alınca 11 Nisan 1922 tarihli *Pravda*'da, *Çok Ağır Bedel Ödedik* başlıklı bir yazı yayımladı. SD'lerin yargılanmasına her üç Enternasyonal'in temsilcilerini de kabul etme ve idam cezası vermeme taahhütleri kabul edilemezdi; üstelik, karşı taraftan hiçbir taviz elde edilememişti. Gelgelelim varılan sonuç, birleşik cephe taktiklerinin başarısız olduğu değil, sadece "burjuvazinin, diplomatlarının şahsında, Komünist Enternasyonal'in temsilcilerinden daha zeki olduğunu bir kez daha kanıtladığı"ydı. Lenin sözlerini, proletaryayı "kapitalist saldırının baskısına" karşı desteklemek için "birleşik cephe taktiğini benimsedik ve bu taktiği sonuna kadar sürdüreceğiz" diyerek bağlıyordu.[80] On gün sonra, *Pravda* hâlâ, bütün ülkelerde "işçiler, komünistler, anarşistler, sosyal demokratlar, partisiz işçiler, bağımsızlar ve Hıristiyan demokratların oluşturacağı bir birliğin sermayeye karşı" birleşik gösteriler yapmasını talep ediyordu.[81] 1 Mayıs 1922'de, Rus Komünist Partisi tarafından çıkarılan olağan 1 Mayıs sloganları ilk kez olarak dünya devriminden hiç bahsetmiyordu. Ama Lenin, Radek'in verdiği tavizler karşısında bir şey elde edemediğine inanmakta haklıydı. Berlin toplantısından altı hafta sonra Fransa, İngiltere ve Belçika heyetleri İkinci ve İki Buçukuncu Enternasyonalleri Üçüncü olmadan tekrar birleştirmenin yolunu hazırlamak için bir konferans düzenleme konusunda anlaştılar. Berlin organizasyon komitesi 23 Mayıs 1922'de ilk kez bir araya geldiğinde Komintern delegeleri ayrıldıklarını ilan etti. Birleşik cephe taktikleri doğrultusundaki bu

79. *A.g.e.*, s. 83-5, 88-9. 80. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 277-80.
81. *Pravda*, 22 Nisan 1922.

tuhaf deney terk edildi. Yılın ileriki dönemlerinde USPD'nin büyük çoğunluğu tekrar SPD'ye katıldı; ve 1923 ilkbaharında bu tekrar birleşmenin doğal bir tamamlayıcısı olarak, İki Buçukuncu Enternasyonal de İkinci'ye katıldı.

Birleşik cephe politikasının tek tek ülkelere uygulanışı, sadece politikanın kendi bünyesindeki zaaf ve tutarsızlıklara değil, aynı zamanda tekbiçimli olma iddiasındaki bir politikanın birbirinden çok farklı ulusal durumlara uydurulmaya çalışılmasının getirdiği sıkıntılara da maruz kaldı. Üçüncü kongreden sonraki dönem, ulusal komünist partilerde genel bir kafa karışıklığı ve belirsizliğin yaşandığı bir dönemdi ki bu da bizzat Komintern'in prestij ve nüfuzundaki gerilemenin göstergesiydi. Ama Komintern ulusal partilerin meselelerini ele alırken artık hep daha sabırlı ve hoşgörülü bir tavır takınıyor, IKKI da üçüncü kongreden sonra önceki dönemin çıplak demir yumruğuyla çelişen kadife eldivenini takıyordu.

"Birleşik işçi cephesi" kararı, Komintern politikasındaki başka birçok şey gibi, doğrudan Almanya'nın koşullarından ve Almanya'daki örneklerden ilham almıştı. Birleşik cephe taktikleri ilk kez Kapp darbesi sırasında Saksonya'da Brandler tarafından başarıyla uygulanmış ve 1921 Ocağı'nda yazılan açık mektupla genelleştirilmişti. Ama bu partideki Sol unsurlardan çok Sağ unsurlara hitap edecek bir politikaydı. Levi'nin ihracı ve Mart eylemi Sağ ile Sol arasındaki ayrışmayı billurlaştırmıştı. Komintern'in üçüncü kongresi, Levi'nin ihracını onaylayarak fiilen Sağ lehine karar vermişti: Yeni lider Ernst Meyer Spartakusbund'un eski bir üyesiydi ve Levi geleneğine mensuptu. KPD'de üçüncü kongrede şekillenmeye başlayan Sol muhalefetin liderleri, merkez komitesinin Berlin'i temsil eden üyesi, Rus asıllı Maslow ile onun yakın arkadaşı ve ihraç edilmeden önce Levi'yi en sert eleştirenlerden biri olan Ruth Fischer'di.[82] Komintern artık her şeyden önce yeni bir bölünmeyi önleme kaygısındaydı. 1921 Ağustosu'nda Jena'da toplanacak parti kongresi arifesinde, Lenin partiye bir mektup yazarak, "Maslow ile onun iki-üç sempatizanı ve işbirlikçisi"nin Rus partisi tarafından "sindirilebilmeleri" ve Almanya'da bir maraza çıkarmalarının önlenmesi için Moskova'ya gönderilmelerini öneriyordu; KPD'nin Sağ ve Sol kanatları arasındaki "barış anlaşması" her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve yeni bölünmelerden kaçınılmalıydı.[83]

82. Bkz. yukarıda s. 311.
83. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 490. Ruth Fischer, *Stalin and German Communism*

Ama parti bu ipucunu değerlendirmeyi başaramayınca. Moskova meseleyi daha fazla kurcalamadı. Gelgelelim 1921 Ağustosu'nda Jena'da yapılan parti kongresi Sağ'a doğru güçlü bir harekete tanık oldu. Parti kongresi, Komintern'in üçüncü kongresinin kararlarını onaylamakla kalmadı; eski yönetici sınıfın mülklerine el koyma, tazminat yükünün zenginlere yıkılması ve üretimin fabrika konseyleri tarafından kontrolü gibi ülke-içi sorunlar konusunda SPD'ninkilerden pek de ayırt edilemeyen taleplerde bulunan bir manifesto da yayımladı. Bütün bunlar devrimci değil radikal bir program oluşturuyordu. Kongre, bir "birleşik işçi cephesi" politikasını açık açık savunarak, Komintern'in üçüncü kongresinde belirlenen hat üzerinde daha da ileri bir noktaya vardı.[84] Bu Sağ için, özellikle de Brandler için bir zafer demekti; Ruth Fischer'in, küçük bir Sol azınlık adına, Sağ'ı Mart eyleminin başarısızlığından sorumlu tutması ve "saldırı" politikasına dönüş talep etmesi boşaydı.[85] Dolayısıyla, IKKI 1921 Aralığı'nda birleşik cephe politikasını ilan ettiğinde, sadece KPD'nin Almanya için almış olduğu bir kararı genelleştirmiş oluyordu; aynı kararda Almanya için bir "birleşik işçi hükümeti" politikası da onaylanıyordu (ama başka ülkeler için bu politikadan bahsedilmemişti).[86]

Bu kararların sonuçları yavaş yavaş ortaya çıktı. Yerel yönetimlerde, hatta başta Saksonya olmak üzere bazı Alman eyaletlerinde, SPD ve USPD'den geriye kalan grupla işbirliği yapmak, hatta koalisyon hükümetleri oluşturmak mümkün olabilirdi; ama Reich'ın ulusal politikasında bu ciddi bir olasılık değildi. Gelgelelim bu meselenin ardında daha geniş bir sorun, KPD'nin Reich'ın kendisiyle ve şu anda normalde onu yönetcn burjuva hükümetleriyle ilişkisi sorunu yatıyordu. Jena kongresinden sonra, *Rote Fahne* "işçiler cumhuriyeti gericiliğe karşı savunma işini üstlenme hakkına ve görevine sahiptir" (bu, Kapp darbesinde takınılan tavrın belirgin bir biçimde tersine çevrilmesi demek oluyordu) ve Wirth hükümeti

(Harvard, 1948), s. 182'ye göre, Maslow ve arkadaşları, 1921 Martı'nda yapılan onuncu parti kongresinde kınanmış olan Rus "işçi muhalefeti"nin üyeleriyle Berlin'de temaslar kurmuşlar (Bkz. c. 1, s. 187-8); eğer bu biliniyorduysa, Moskova'nın onları neden baş belaları olarak gördüğü anlaşılır.

84. *Bericht über die Verhandlungen des 2. Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1922), s. 409-15. Bu kongreden sonra, KPD'nin ismine 1920 Aralığı'nda eklenmiş olan (bkz. yukarıda s. 21 1) "Vereinigte" sözcüğü atıldı; kısa bir süre sonra da Jena kongresi ikinci değil yedinci kongre sayıldı.

85. *Bericht über die Verhandlungen des 2. Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1922), s. 265.

86. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 305.

"ülkeyi işçilerle birlikte mi, yoksa onlara karşı mı yönetmek istediğine" karar vermelidir, diyordu.[87] En sonunda varılan, işçilerin ve onlar adına konuşan KPD'nin bir burjuva Alman Hükümeti'ne kayıtsız şartsız düşman olmadığı sonucu, eski doktrine getirilen irkiltici bir yenilikti.

Gelgelelim, tam sonuçlar ancak ertesi bahar Rapallo anlaşmasının imzalanmasıyla ortaya çıktı. Sovyet Rusya'yla ittifak uzun zamandır partinin bütün kesimleri tarafından sorgusuz sualsiz kabul edilen, muhalefet etmenin akla gelmeyecek bir şey olduğu bir slogan olmasına rağmen, anlaşma KPD'yi açıkça şaşırttı. Yaşanan sıkıntı, KPD'nin konu hakkında uzun süre sessiz kalmasından ve yaptığı birkaç beyanın da renk vermemesinden anlaşılıyordu. İmzalanmasından iki gün sonra Rapallo anlaşmasını Cenova'da Fransızlarla İngilizlerin faka bastırılması olarak selamlayan *Rote Fahne*, altı hafta başka bir yorumda bulunmadı. Anlaşmanın onaylanmak üzere Reichstag'a sunulduğu 29 Mayıs 1922'de, KPD sözcüsü Frolich şu gözlemleri yaparak anlaşmayı isteksizce onayladı: "Bu anlaşmanın gerçek içeriği, uzun bir zamandır zaten varolan olguların kayda geçirilmesinden ibarettir" ve "bu Rapallo anlaşması şu ana kadar sadece güzel laflar içeriyormuş gibi görünüyor."[88] Ertesi gün *Rote Fahne* anlaşmayı "Alman burjuvazisinin 1918'den beri yaptığı ilk bağımsız dış politika eylemi" olarak övecek kadar ileri gitti. Gelgelelim, gerçek mesele buradan pek de anlaşılmıyordu. Ulusal komünist partilerin her koşulda Moskova'dan kayıtsız şartsız destek beklemeyecekleri ve yerel partinin kısa vadeli çıkarlarının bazen, bir bütün olarak hareketin, Sovyet iktidarının savunması ve güçlendirilmesiyle bağlantılı uzun vadeli çıkarlarına feda edilmesi gerektiği fikri, özellikle Ortadoğu'da zaten aşina olunan bir fikirdi. Ama Sovyet politikasına Rapallo anlaşması tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak aşılanan Avrupa'da güç dengesi ilkesi, dünyadaki en ileri komünist partiler arasında, benimsenecek tavır ve politikaların, bulundukları ülkelerin hükümetlerinin Sovyet Hükümeti'yle ilişkilerinin düşmanca mı, yoksa dostça mı olduğuna göre değişeceği ve zaman zaman bu ilişkilerdeki değişikliklere göre değiştirileceği anlamına geliyordu. Bu sonuçlara tam anlamıyla ulaşılması uzun zaman aldı, en azından bu işi yapanlar 1922 baharında Rapallo anlaşmasını imzalayanlar değildi kesinlikle.[89]

87. *Die Rote Fahne*, 31 Ağustos 1921.
88. *Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCLV (1922), s. 7738.
89. Ruth Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 193'e göre, KAPD

Bu arada 1922 yazı boyunca KPD içindeki başlıca ihtilaf konusu Rapallo anlaşması değil, "Rathenau kampanyası" olarak bilinen kampanyaydı. 1921 Ağustosu'nda Erzberger'in öldürülmesinin ardından, 24 Haziran 1922'de de Rathenau'nun milliyetçi bir örgütün üyeleri tarafından öldürülmesi, cumhuriyeti gericilere karşı koruma bayrağı altında diğer Sol partilerle birleşik cephe oluşturma taktiklerini uygulamak için uygun bir vesile yaratmış gibi görünüyordu. Ama SPD'nin ortak eylemlere pek hevesi yoktu; birkaç etkisiz sokak gösterisinden sonra kampanya fiyaskoyla sonuçlandı, geriye de sadece KPD'nin Sağ ve Sol kanatları arasında karşılıklı suçlamalardan oluşan bir miras bıraktı ve IKKI'nın partiyi "bir birleşik cephenin asla, asla, asla bizim ajitasyonumuzun bağımsızlığının önüne geçmemesi gerektiğini" anlayamadığı için azarlamasına neden oldu – bu sözler, bu taktik tarzının muğlaklığının bir başka tezahüründen ibaretti.[90] Aynı sıralarda KPD'nin SPD ve sendikalarla imzalayarak, sendikaların işverenlere karşı taleplerine destek verme taahhüdünde bulunduğu anlaşma, partinin Sağ kanadı tarafından kitlelere ulaşmanın ve kitle desteği kazanmanın bir yolu olarak göklere çıkarılırken, Sol kanadı tarafından devrimci yoldan biraz daha sapma olarak yeriliyordu. Kişisel husumetlerle sertliği artan bu anlaşmazlıklar, Komintern'in yıl sonunda Moskova'da yapılan dördüncü kongresine de taşındı.[91]

Fransız partisindeki durum daha karmaşık, bağımsızlık derecesi de daha fazlaydı. Ama Komintern'in sabrı ne kadar şiddetli bir biçimde denenirse denensin, bölünmeden kaçınmaya yönelik yeni politika Moskova'da inatçı bir kararlılıkla takip ediliyordu. Fransız partisinin kusurları üçüncü kongrenin kendisinde pek dikkat çekmedi, ama IKKI'nın kongreden sonra Fransız partisinin yürütme komitesine yazdığı uzun bir mektuba konu oldu. Mektupta, partinin parlamentodaki çalışmalarının zayıflığı, sendikalara sızmayı başaramaması, parti basınının gösterdiği disiplinsizlik ve merkezi örgütünün zaafları yaylım ateşine tutuluyordu; en önemlisi de IKKI ile komite arasında "daha düzenli ve daha kısa aralıklar-

"bu politikaya [yani Rapallo'ya] Rusya'nın Alman karşı devrimine boyun eğmesi diye açıkça saldırdı ve komünist partisi üyelerinden de olumlu bir tepki aldı." O sıralarda böyle bir tepki verildiğine dair pek, hatta hiç kanıt yoktur; partinin Sol kanadı Rapallo politikasına yönelik aleni bir eleştiri getirmemiştir.

90. IKKI'nın mektubu Zinovyev tarafından dördüncü kongrede alıntılanmıştır (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 98-9); mektubun doğru tarihi muhtemelen 18 Temmuz (Haziran değil) 1922'dir.

91. Bkz. aşağıda s. 419-21.

la" iletişim kurulmasının "kesinlikle zorunlu" olduğu ilan ediliyordu.[92] Bu azar hoş karşılanmadı. Bu saldırıların ilhamının, Fransız partisinin yürütme komitesine mensup olmakla birlikte, 1920 sonlarından beri IKKI'nın Fransız üyesi sıfatıyla Moskova'da kalan ve kolayca merkezde benimsenen görüşlerin safına geçmiş olduğu düşünülen Souvarine'den geldiğine inanılıyordu: Souvarine'in Rus asıllı olması da bu eleştiriyi keskinleştiriyordu.[93] 1921 Aralığı'nın sonlarında Marsilya'da toplanan Fransız partisi kongresi arifesinde, IKKI'dan, ama bu sefer Troçki'nin iğneli kaleminden yeni bir azar ve talimat mektubu geldi. Mektup Komintern'in, "Fransız şubesi"ne selamlarını iletiyor, ama yine "Fransız partisinin her zaman Enternasyonal'in hayatının bayağı dışında durduğu"ndan şikâyet ediyor ve parti basınının feci disiplin ihlallerine gösterilen kayıtsızlığı protesto ediyordu.[94] Bu, partide Moskova'nın müdahalesinden gocunan genel çoğunluğu yumuşatmadı. Marsilya kongresi soyut doktrin meselelerini tartıştığı sürece sessiz sakin devam etti. Ama iş yürütme komitesinin seçimine geldiğinde heyecan dozu arttı ve pek sevilmeyen Souvarine komiteye giremedi. Bu da haklı olarak IKKI'ya ve yaptığı çalışmalara karşı bir gösteri olarak yorumlandı. Komitenin Komintern'e sadık ve tekrar seçilmiş olan dört üyesi bu tutumu protesto etmek için istifa etti ve kongre gürültü patırtı içinde sona erdi.[95] Kongrenin sona ermesinin ardından, yürütme komitesi partileri birleşik cephe politikasını benimsemeye davet eden IKKI kararını aldığında da durumda iyileşme olmadı. O sıralarda komünistlerin en büyük Sol partiyi oluşturdukları Fransa'da bir birleşik cephe oluşturma çağrısının, başka yerlerde ne kadar işe yararsa yarasın, hiçbir anlamı yoktu. Bir birleşik işçi hükümetinden dem vuran her türlü ima, Fransız Solu'nu her zaman derinden incitmiş olan

92. *Zur Lage in der Kommunistischen Partei Frankreichs* (Hamburg, 1922), s. 7-13. Bu belgeler derlemesi IKKI tarafından 1922 Haziranı'ndaki oturumunun ardından yayınlandı; belgelerin çoğu *Kommunistiçeskii Internatsional*'de ve Fransız partisinin yayın organı *Bulletin Communiste*'de çıkmıştı, ama kitapçığın sadece Almanca basınına ulaşabildik.

93. 8 Aralık 1921'de IKKI, Fransız merkez komitesine, ulusal partilerle yaptığı yazışmalarla söz konusu ülkenin bir vatandaşının ilgilenmesine izin vermeme kararı aldığını ve Fransızlarla yazışma işlerinin İsviçreli Humbert-Droz'a verildiğini açıklayarak komitenin meseleyi "şahsi mülahazalardan bağımsız olarak" ele almasını rica etmiştir (*a.g.e.*, s. 13-15); ama bağımsız parti gazetesi *Journal du Peuple*'de IKKI'nın beyanları "Souvarine'in fermanları" olarak anılmaya devam etmiştir.

94. *A.g.e.*, s. 19-23.

95. Kongrenin *Humanité* gazetesinin 26-31 Aralık 1921 tarihleri arasındaki nüshalarında yayımlanan haberlere dayalı tam bir anlatımı şurada bulunabilir: G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Français* (1948), s. 65-75.

geçmişteki skandalı, hırsları yüzünden koalisyon hükümetlerinde bakanlık mevkilerine oturmuş olan sosyalistleri hatırlatıyordu. Bu yüzden Frossard'ın liderliğindeki yeni yürütme komitesi, daha bir yıl önce Tours' da yenilgiye uğratılıp ihraç edilmiş kişilerle işbirliği yapma fikrinden hazzetmeyip yeni taktiklerin Fransa'ya uygulanamayacağı görüşünü ifade ettiği zaman tabanından destek görüyordu. Alelacele parti delegelerinin katılacağı özel bir konferans çağrısı yapıldı ve 22 Ocak 1922'de toplanan konferans komitenin tavrını ciddi bir çoğunlukla onayladı.[96]

IKKI'nın genişletilmiş plenumu 1922 Şubatı'nda Moskova'da toplandığında durum gergindi. Fransız partisinden dört delege (ama aralarında Frossard yoktu) toplantıya katıldı ve birleşik cepheye karşı oy kullandılar. Troçki sert bir konuşma yaparak, üçüncü kongrede Komintern'e getirilen o eski suçlamanın, "batı burjuvazisiyle iş yapabilmek için" dünya devrimini frenleme suçlamasının "birleşik cepheyle bağlantılı olarak yine ısıtılmakta olduğundan" şikâyet etti.[97] Ama her iki taraf da meseleyi açık bir kopuş noktasına kadar taşımaya hazır değildi. Oylamada azınlıkta kalan Fransızlar (onların itirazlarını sadece İtalyanlarla[98] İspanyollar paylaşmıştır), çoğunluğun iradesini kabul edeceklerini beyan ettiler; IKKI da misilleme ya da yaptırım baskısı uygulamadı. 4 Mart 1922'de IKKI'nın yayımladığı, nazik bir dille kaleme alınmış karar metni bir kez daha, "partinin bazı gruplarındaki geçmişin kalıntıları" muamelesi yapılan başlıca altı kusuru ihtiyatlı bir biçimde sıralıyordu. Fransız heyetinin, üyeleri arasında ve parti basınında disiplini sağlama ve Marsilya kongresinden sonra yürütme komitesinden istifa eden dört kişiyi görevlerine iade etme niyetini beyan ettiğine dikkat çekilirken, Souvarine'le ilgili hiçbir şey söylenmiyordu.[99] Parti basınına bir örnek oluşturması için, itaatsiz *Jour-*

96. G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Français* (1948), s. 82-3.

97. L. Troçki, *Die Fragen der Arbeiterbewegung in Frankreich und die Kommunistische Internationale* (Hamburg, 1922), s. 8. Lozovski de aynı yerde "Rusların... Sovyet devletini kurtarmak için reformistlerle anlaşmak istedikleri" şeklindeki bir Fransız suçlamasına karşı mücadele etmiştir (*Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen die Offensive des Kapitals* (Hamburg, 1922), s. 85): Troçki'nin konuşmasının bu kısaltılmış toplantı tutanağındaki versiyonu (s. 78-83), yukarıda alıntılanan bölümü içermez.

98. Fransızlardan cesaret alan İtalyan Komünist Partisi de 1922 Martı'ndaki kongresinde birleşik cephe politikasını reddetti: Bunun pratik sonucu, Mussolini'nin darbe yaptığı âna kadar, İtalyan Komünist Partisi'nin, tıpkı Kapp darbesi patlak verdiği zaman KPD'nin yaptığı gibi, diğer Sol ya da burjuva partiler ile Faşistler arasında hiçbir ayrım yapmamayı sürdürmesi oldu.

99. Troçki'nin özeti ve IKKI kararları *Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen die Offensive des Kapitals* (Hamburg, 1922), s. 136-41'de bulunabilir; karar ve Fran-

nal du Peuple'ün yayın yönetmeni olan Henri Fabre partiden ihraç edildi.[100] Ama, bir tek bu yaptırım dışında, Moskova'da alınan kararlar Fransa'da etkisiz kaldı. Sözü geçen parti basını karakteri ve görüşleri açısından her zamanki gibi eklektik kaldı; birleşik cephe politikasına da parti içinde, bir sonraki Komintern kongresince onaylanana kadar bağlayıcı sayılamayacağı gibi ilginç bir gerekçeyle hâlâ şiddetle saldırılıyordu. 1922 Mayısı'nda IKKI'dan Paris'e bir başka aforoz haberi geldi[101] ve Haziran ayında Moskova'da genişletilmiş plenumun bir başka oturumu yapıldı. Bu sefer katılımcılar arasında Frossard'ın kendisi de vardı. Troçki'nin giriş kabilinden eleştirisi, aradan geçen zaman ve baş suçlunun şahsen hazırda bulunması yüzünden daha şiddetli oldu. Ama bu sadece durumdaki komedi unsurunu güçlendirme işlevini gördü ve Şubat kararındaki azarlamaları, vaatleri ve karşılıklı övgüleri tekrarlamaktan öte pek bir şey yapılmamış oldu.[102] Moskova'daki tartışmalardan çıkan tek yenilik, Ekim'de, ertesi ay yapılacak Komintern kongresinden önce Fransız partisinin bir kongre yapmasına karar verilmesi oldu.

Fransız Komünist Partisi'nin 1922 Ekimi'nde Paris'te yapılan kongresi, Komintern'in ulusal partilerle ilgilenme tekniğinin ve o dönemde takip edilen uzlaşma ve taviz politikasının kusursuz bir örneğini sunar. 13 Eylül'de, kongreye hazırlık kabilinden IKKI tarafından Fransız partisinin merkez komitesine bir azar ve nasihat mektubu gönderildi.[103] Komintern'in iki delegesi, Humbert-Droz ve Manuilski, savaş halindeki hiziplerle görüşmek için Paris'e kongre tarihinden epey önce geldiler; ayrıca Enternasyonal'in otoritesini pekiştirmek için Alman ve İngiliz komünist partilerinden delegeler de kongreye katıldı. Moskova'nın iki temsilcisi, özellikle de becerikli Manuilski, Sağ ve Sol hizipleri uzlaştırmaya yönelik bir sürü proje geliştirmişlerdi ve açıkça, Sol'un zafer kazanmasını sağlamaktan çok bir anlaşma sağlamakla ilgileniyorlardı. Diğer bütün öneriler ba-

sızların beyanı ise *Zur Lage in der Kommunistischen Partei Frankreichs* (Hamburg, 1922), s. 20-32'dedir. IKKI kararı ile parti beyanı arasında, üzerinde uzlaşmaya varılmamış bir fark vardı: İlkinde söz konusu dört kişinin parti liderliğindeki görevlerine iadesinden bahsedilirken; ikincisinde sadece bir sonraki parti kongresine onların görevlerine iade edilmesinin önerileceği sözü veriliyordu.

100. *A.g.e.*, s. 32-5. 101. *A.g.e.*, s. 35-43.

102. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 284-9. IKKI'nın bu oturumunun herhangi resmi bir kaydı varmış gibi görünmüyor; Troçki'nin 8 ve 10 Haziran 1922'de yaptığı konuşmalar, *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 21 (19 Temmuz 1922), col. 5405-56'da bulunabilir.

103. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 23 (4 Kasım 1922), col. 6223-46.

şarısız olduktan sonra, kongre sırasında yapılan son öneri, bütün parti organlarında Sağ ve Sol'un eşit temsilci bulundurması ve ihtilaf halinde bir IKKI temsilcisinin de başkan sıfatıyla bir oy kullanmasıydı. Sol tarafından beklenebileceği gibi kabul edilen bu öneriyi reddeden Sağ kanat, parti organlarının bileşimini kongrede yapılacak basit bir oylamaya bırakma önerisini benimsiyordu. Böylece mesele, Fransız partisinin özerkliği ile parti içi sorunlarda IKKI'nın hakemliğini kabul etme arasındaki bir mesele haline geldi. Sağ, nihai oylamayı az farkla kazandı. Gelgelelim, şimdi bile IKKI'nın ne pahasına olursa olsun uzlaşma talimatları geçerliydi. Sol, Manuilski'den karara boyun eğip çoğunluk kendilerine hangi makamları verirse versin kabul etme emri aldı. Ama bu emir, Sağ'ın tıynetini yanlış anlamanın ürünüydü. Kongreyi ustalıkla yönlendirip zafer kazanmış olan Frossard bu konumdan sonuna kadar yararlanmak niyetindeydi. Bütün parti organlarındaki bütün makamlar Sağ'ın adayları tarafından doldurulduğu. Bu kongrenin sonunda Sol, partinin sıradan üyeleri olma dışında her şeyden dışlanmış durumda buldu kendini. 1922 Kasımı'nda Komintern'in dördüncü kongresi toplandığında, onunla Fransız partisi arasında bir kopma yaşanması kaçınılmaz görünüyordu. Ama tehdit IKKI'nın değil, partinin kendisinin salt çoğunluğunun uzlaşmazlığından gelmişti;[104] mesele de Komintern'in ulusal partinin onaylamadığı kadar gevşek bir tavır takınma arzusuydu.

İngiltere'de durum birleşik cephe taktikleri için özellikle elverişliymiş gibi görünüyordu. Avrupa'da başka hiçbir yerde Marksizm işçi hareketine nüfuz etmekte bu kadar bariz bir biçimde başarısız olmamıştı ve Sovyet Rusya'ya yönelik sempati başka hiçbir yerde buradaki kadar yoğun değildi – bu sempati, sadece rejim düşmanlarına yardım aleyhinde ülke çapında örgütlenen protesto hareketinde değil, aynı zamanda İngiliz sendikalarının Rus sendikaları ve Profintern'le anlaşma yönünde sürekli baskı yapmalarında da ifadesini buluyordu. Bu da ufak bir komünist partisi ile somut meselelerde verdikleri destek parti doktrinini ya da disiplinini benimseme yönünde herhangi bir eğilimin varlığını ima etmeyen dev bir sempatizanlar ordusunun yan yana varolması sonucunu doğurmuştu. CPGB, partili olmayan sempatizanlarla işbirliği yaparak, İngiliz siyaseti üzerinde önemsiz üye sayısıyla hiç orantılı olmayan bir nüfuz uygulaya-

104. Paris kongresinin G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Français* (1948), s. 101-11'deki anlatımı, Manuilski'nin esasen akıcı Fransızca konuşabilen az sayıda Bolşevik'ten biri olması olmasından gelen önemine ve duruşuna fazla değer verir; diğer açılardan, mükemmel bir kaynaktır.

biliyor gibiydi. Ne yazık ki partinin doğumunda başka maksatlar ağır basmıştı. İşçi Partisi'ne katılma talebinin reddedilmesi, İşçi Partisi liderlerine karşı derin bir burukluk yaratmıştı. 1921 Martı'nda pasifist sicili yüzünden 1918'den beri Avam Kamarası'na girememiş olan Ramsay MacDonald, Woolwich'de yapılan bir ara seçimde aday olunca, MacDonald'ın İngiliz Kautsky'si ya da İngiliz Scheidemann'ı olduğu fikriyle dolu olan CPGB ona saldırması için seçim bölgesine en iyi hatiplerini gönderdi. Komünist aday yoktu. Ama CPGB daha sonraları, yaptığı kampanyanın MacDonald'ın Muhafazakâr rakibinin az farkla kazanmasını sağlayarak ona bir koltuğa mal olduğunu iddia etmekte haklıydı. 1921 Ağustosu'nda Caerphilly'de yapılan bir başka ara seçimde CPGB ilk kez olarak kendisi de bir aday belirledi; söz konusu aday seçimde en az oyu almasına rağmen, komünist konuşmacıların İşçi Partili liderlere düpedüz küfretmeleri husumetin daha da yoğunlaşmasına neden oldu. Bu nedenle, 1921 yazında Komintern'in üçüncü kongresinde yeni uzlaşma çizgisi belirlendiğinde[105] ve söz konusu çizgi Aralık ayında da IKKI'nın birleşik cephe kararıyla iyice netleştiğinde, kat edilmesi gereken çok mesafe, geri alınması gereken çok söz vardı. Komintern'in resmi dergisinin 1921 sonbaharında çıkan peş peşe iki sayısında, Komintern'de çalışan Rus-Amerikalı komünist Michael Borodin'in[106] kaleminden, CPGB'yi kitleler üzerinde ya da sendikalarda hiçbir nüfuz kazanamadığı için eleştiren yazılar yayımlandı.[107] 1922 yılı boyunca CPGB, bir gönül alma çabasına girerek, İşçi Partisi'nin de aday çıkardığı, hatta komünistlerin önde gittiği seçim bölgelerindeki bütün komünist adayları geri çekti.[108] Ama bu hamlenin pek bir etkisi olmadı; İşçi Partisi 1922 yazında Edinburgh'da yapılan yıllık kongresinde komünistlerin yakınlaşma önerisini bir kez daha büyük bir çoğunlukla reddetti. Bu arada, 1922 Martı'nda komünist partisinin durumu hakkında rapor hazırlaması için üç kişiden –sendikacı Pollitt, Hindistan doğumlu genç bir partili entelektüel olan Palme Dutt ve

105. 1921 Ağustosu'nda, Güney Galler Madenciler Federasyonu'nun yapılan oylamada çoğunlukla Komintern'e katılma kararı aldığını duymuş olan Lenin, Bell'e bir mektup yazarak Güney Galler'de haftalık bir işçi dergisi yayımlanmasını öneriyordu; ama bu derginin "başlangıçta *fazla devrimci* olmaması" uyarısında bulunarak, yazı işlerindeki üç kişiden birinin komünist olmamasını tavsiye ediyordu. (Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 482).

106. Bkz. yukarıda s. 163.

107. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 18 (8 Ekim 1922), col. 4661-92; No. 19 (21 Aralık 1921), col. 4943-66.

108. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 131; *CPGB: Communist Policy in Great Britain* (1928), s. 115.

parti sekreterinin kardeşi Harry Inkpin– oluşan bir komisyon atandı ve yeniden örgütlenme çalışmaları konusunda tavsiyelerde bulunması için Moskova'dan Borodin gönderildi.[109] Buradaki sorun, Almanya'da olduğu gibi, kendi içinde bölünmüş bir parti ya da Fransa'da olduğu gibi, IKKI'nın talep ettiği politikaya muhalefet konusunda neredeyse bütünüyle birleşmiş bir parti değildi. Sorun partinin ciddi ihtilaflarla bölünmemiş olmasına ve Moskova'dan gelen direktiflere boyun eğmesine rağmen, ait olduğu ülkenin siyasi hayatında ciddi bir etkisi olmamasıydı. Borodin'in vesayetinde komisyon tarafından hazırlanan yeniden örgütlenme planı, partinin gevşek "federal" yapısını ortadan kaldırıp artık ortodoks komünizmin şartı olarak görülmeye başlayan merkezileşme ve katı disiplin ilkeleri temelinde yeniden örgütlenmesini öneriyordu. 1922 Ağustosu'nun sonlarında Borodin Glasgow'da tutuklandı, ülkeye yasadışı yollardan girdiği için altı ay hapis cezasına çarptırıldı ve sınırdışı edildi.[110] Plan 1922 Ekimi'nde Battersea'de yapılan parti kongresinde, üzerinde başka tartışma yapılmadan ve ihtilaf yaşanmadan kabul edildi.[111] Ama İngiltere'de komünizm ve Sovyet Rusya lehine çalışan güçler, CPGB'den çok özellikle komünist sayılamayacak ya da kendilerine o adı vermeyen örgütlerde –NUWM, sendikalardaki Ulusal Azınlık Hareketi, hatta MRP[112] gibi yarıhayırsever örgütlerinde– bulunuyordu. İngiltere'de birleşik cephe taktikleri uygulanabilirse, ancak bu örgütler üzerinden uygulanabilirdi.

Birleşik cephe taktiklerinin benimsenmesi, Komintern'in bütün dünya üzerindeki komünist partiler için birörnek politikalar ve aynı eylem çizgileri belirleyen bir örgüt olduğu anlayışının bünyesinde barındırdığı güçlüğü açığa çıkartmıştır. Birleşik cephenin sonuçlarından biri, yeraltı faaliyetleri karşısında yasal faaliyetlere verilen önemin artması oldu: Partiler açıkça ortaya çıkıp sınırlı hedeflere yönelik ittifaklar kurmak için diğer partilere kur yapacak, bu arada kendilerinin daha kapsamlı amaçları olduğunu da beyan edeceklerdi. Ama bu tür bir politikanın, komünist partilerin hukuken yasaklandığı ve ancak komplocu örgütler olarak varolabildiği ülkelerde uygulanabilmesi mümkün değildi; birleşik cephe taktiklerinin resmen savunulduğu yedi yıl boyunca, bu ülkelerin sayısı da sürekli arttı. Pratikte birleşik cephe politikasını uygulama yönünde ciddi gi-

109. W. Gallacher, *The Rolling of the Thunder* (1947), s. 38-9; J. T. Murphy, *New Horizons* (1941), s. 183-4.

110. *The Times*, 30 Ağustos 1922.

111. T. Bell, *The British Communist Party* (1937), s. 83-4.

112. Bkz. yukarıda s. 376-7.

rişimlerde bulunulan ülkeler Almanya, Çekoslovakya ve İngiltere'den ibaretti. ABD'de son derece anormal bir durum ortaya çıkmıştı. 1921 Mayısı'nda birbirine rakip komünist partiler skandalı en nihayet sona erdi ve Komintern'in desteğiyle tek bir Kuzey Amerika Komünist Partisi kuruldu. Ama kuruluş kongresi gizli yapıldı ve partinin bütün faaliyetleri "bütünüyle yeraltından" sürdürüldü.[113] Gelgelelim birleşik cephe kararı ilan edilince, yeni bir yasal Amerika İşçiler Partisi kurmak şart oldu; bu partinin üyeleri Komünist Partisi'nin üyeleriydi; bu parti başlangıçta yasadışı partinin faaliyetlerini tamamlarken, sonunda onu bütünüyle özümseyerek "İşçiler (Komünist) Partisi" adını aldı.[114] Ama ne yasal ne de yasadışı parti Amerikan siyasi hayatı üzerinde herhangi bir etki yaratabildi; Moskova'dan da ciddi ilgi görmüş gibi görünmüyorlar; dolayısıyla Amerikan partisinin uluslararası komünist hareket içindeki rolü anormal ve önemsiz kalmayı sürdürdü.

Zinovyev, iki yılı aşkın bir süre sonra geriye dönerek yaptığı tarihsel bir değerlendirmede, 1921-22 kışında birleşik cephe taktiklerini benimsenmesine neden olan güdüleri dikkate değer bir açıksözlülükle dile getiriyordu:

> Birleşik cephe taktikleri aslında başlangıçta (yani 1921-22'de), ilk olarak işçi sınıfı içinde henüz çoğunluk olmadığımızın, ikincisi, sosyal demokrasinin hâlâ çok güçlü olduğunun, üçüncüsü, bizim savunma, düşmanlarımızın da saldırı konumunda olduğunun... dördüncüsü de tayin edici savaşların henüz acil gündem maddesi olmadığının bilincine varmamızın ifadesiydi. "Kitlelere!" sloganına ve birleşik cephe taktiklerine böyle geldik.[115]

Komintern'in devrimin geleceği konusunda benimsediği taktiklerin makul bir savunusuydu bu. Komintern'deki geri çekilme, NEP'i gerekçelendirmek için başvurulanlarla aynı savlara başvurularak gerekçelendirilebilirdi. Sovyetler'in "savaş komünizmi" politikaları nasıl feci sonuçlar doğurduysa, komünist partilerin katı ve tavizsiz bir biçimde dolaysız devrimci hedefler peşine düşmeleri üzerinde ısrar etme yöntemi de feci

113. Bir Amerikalı delegenin bu konudaki raporu şurada bulunabilir: *Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen die Offensive des Kapitals* (Hamburg, 1922), s. 23.

114. Amerikan komünizminin tarihinin ilk dönemlerine ilişkin en tatminkâr kaynak J. Oneal ve G. A. Werner'ın *American Communism* (New York, 1947) adlı kitaplarıymış gibi görünüyor; ama birbiriyle çelişen ve çoğunlukla epey taraflı verilerin içinden çıkabilmek için özel bir çalışma yapılması gerekir.

115. *Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (tarihsiz), c. I, s. 77.

sonuçlar doğurmuştu. Komintern'in birleşik cephe taktiklerini destekleyen sav, aslında NEP'i desteklemek için halihazırda başvurulan savdan bağımsızdı. Kongreye katılan İngiliz delegelerden birinin söylediği gibi, "Lenin'in konuşmasında bahsettiği NEP'in devreye sokulması olgusundan hiçbirimiz gelecekteki politikalara dair önemli sonuçlar çıkarmadık."[116] Ama aynı insanlar tarafından aynı anda iki sav ileri sürülüyordu ve son tahlilde her iki geri çekilmenin nedeni de aynıydı: Avrupa devriminin gerçekleşmesindeki gecikme. Böylece bu iki politika ve onları destekleyen iki sav arasındaki teorik ayrımı pratikte korumak gittikçe güçleşti. Zinovyev bu eşitliği IKKI'nın 1922 Şubatı'nda yapılan genişletilmiş oturumundaki konuşmasında kurmuştu:

> Sovyet Rusya Kızıl Ordusu 1920'de Varşova'yı almış olsaydı, bugün Komünist Enternasyonal'in taktikleri şimdikinden farklı olurdu. Ama bu olmadı. Bütün işçi hareketi için stratejik geri çekilmeyi, siyasi geri çekilme takip etti. Rus proleter partisi köylülere ve kısmen de burjuvaziye kapsamlı imtiyazlar tanımak zorunda kaldı. Bu proleter devriminin temposunu yavaşlattı, ama bunun tersi de doğrudur: Batı Avrupa ülkeleri proleterlerinin 1919'dan 1921'e kadar yaşadıkları geri çekilme ilk proleter devletinin politikasını da etkiledi ve Rusya'daki tempoyu düşürdü. O yüzden bu iki yönlü bir süreçtir.[117]

O tarihten sonra Komintern'in birleşik cephe taktiklerinden NEP'in muadili olarak bahsetmek moda oldu; bu iki politikanın sadece birincisiyle doğrudan ilgili olan yabancı komünist partiler arasında da, Komintern'in eylemlerinin kısmen ya da esasen Rus Sovyet cumhuriyetinin ihtiyaçları tarafından belirlendiği izlenimi bir kez daha onaylanmış oldu. Dünya devriminin zaferi çok yakın göründüğü sırada bu mesele ortaya çıkmamıştı. Ama bir kere geri çekilme başlayıp da tavizler ve manevralar şart olunca, Komintern'in amaç ve çıkarları ile Sovyet Rusya'nın amaç ve çıkarları arasında açık bir ayrım yapanlar ile böyle bir ayrıma sadece geçersiz değil, düşünülemeyecek bir şey olarak bakanlar arasındaki bitimsiz ve sonuçsuz bir tartışma da başladı.

116. J. T. Murphy, *New Horizons* (1941), s. 175.

117. *Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen die Offensive des Kapitals* (Hamburg, 1922), s. 30.

BÖLÜM 31

AVRUPA'DA TAHKİM

Cenova konferansı ve Rapallo anlaşması, ikisi bir arada, Sovyet Rusya'ya ilk kez bir Avrupa devleti olarak sigorta altına alınmış bir statü tanıdı. Cenova davetinden sonra, batılı devletler onunla kavga edebilirler, ama artık onu görmezden gelemezlerdi. Rapallo'dan sonra ise bir başka Büyük Devlet'in –kendisi de geçici bir gerileme dönemi içinde olan ve anlaşmaya kendisi de tecrit ve aşağılanmadan kaçmanın bir yolu gözüyle bakan bir başka Devlet'in– eşit ortağıydı. Sovyet diplomasisine daha geniş manevra fırsatları girdi. O zamana kadar Sovyet Hükümeti, diplomatik yöntemlerle kapitalist hükümetlerin gönlünü almaya yönelik bir politika izlemek mi, yoksa bu hükümetleri devrimci propaganda yoluyla yıkıp devirmeye çalışmak mı gerektiği konusunda bir seçim yapabiliyordu esasen. 1922'de yeni olan, ilk politikanın sınırları içinde, Avrupa'yı aralarında paylaşmış olan iki kapitalist gruptan birine ya da öbürüne kur yapabilme yeteneğiydi – Sovyet Hükümeti'nin son derece zayıf olduğu 1918 yılında boş yere uygulamaya çalıştığı bir seçenekti bu. 1922'nin ikinci yarısı, ülke-içi siyasetinde NEP'in ilk döneminin zirvesi oldu. 1921 kıtlığı atlatılmıştı, 1922 hasadı ise mükemmeldi; NEP'in getirdiği itici güç ekonominin her yerinde kendini hissettiriyordu. Bu koşullarda kapitalizmle varılan uzlaşmanın iç işlerde olduğu gibi dış işlerde de ifade bulması doğaldı. Yeni maceraların yaşanmadığı bir tahkim dönemiydi bu. Bu atmosfere katkıda bulunan bir başka etken de Lenin'in hastalığıydı; Lenin ilk kalp krizini Cenova konferansının sona erdiği sıralarda geçirdi ve dört ay boyunca bütün fiziksel yeteneklerini kaybetti. Durumun ciddiliğini çok az kişi biliyor, aktif hayatının neredeyse sona ermiş olduğundan çok az kişi şüpheleniyordu (daha elli iki yaşındaydı). Ama çok uzun bir süredir bütün önemli politika meseleleri hakkında son sözü söylemiş olan bir kişinin sahneyi geçici görülen bir süre için terk etmiş olması, 1922 baharında belirginleşen değişmez ve güvenli yolu izleyip radikal kararlardan kaçınma eğilimi teşvik etti. Yılın geri kalanı, Sovyet Rusya'nın dış ilişkilerinde o zamana kadar hiç yaşamadığı kadar olaysız geçti.

Cenova konferansı sonucunda, Sovyetler'in batı devletleriyle ilişkileri bir şekilde tersine çevrilmiş oldu. Fransa ve Belçika'nın, artık ABD tarafından ilk kez açıktan açığa desteklenen engellemeleri, İngiliz Başbakanı'nın uzlaşmacı niyetlerine galebe çalmış ve böylece Lloyd George'un kendi ülkesindeki konumu da zayıflamıştı. Fransa'da, Poincaré'nin uzlaşmaz politikası yükselişteydi. İngiltere'de koalisyonun Sovyet aleyhtarı kanadı yine güç kazanmıştı. Sovyet tarafında ise, Rapallo anlaşması batılı devletlere karşı daha bağımsız bir tavır takınmayı mümkün kılıyordu. Batı'dan sermaye elde etmek hâlâ Sovyet Hükümeti'nin en önemli amaçlarından biriydi. İmtiyazlarla ilgi bütün kararları merkezileştirmek için STO'ya bağlı bir "temel imtiyazlar komitesi" yaratılarak mekanizma sıkılaştırıldı.[1] 1922 ilkbaharında, biri Urallar'daki Alapaev asbest madenleri için, diğeri de Kuznetsk havzasındaki Kemerov kömür madenleri için olmak üzere Amerikan gruplarına iki imtiyaz tanındı; kereste imtiyazlarından yararlanabilmek için de Sovyet-İngiliz ve Sovyet-Hollanda karma şirketleri –Rusanglole'ler ve Rusgollandle'ler– oluşturuldu.[2] Ama belki de sermaye 1920 ve 1921'deki kadar acil ve mutlak bir ihtiyaç değildi artık ki bu da daha büyük bir pazarlık özgürlüğü sağlıyordu. Nitekim 1922 yazı bir belirsizlik dönemiydi. İngiltere'yle *rapprochement* süreci duraklamaya maruz kalmıştı; kaldığı yerden devam mı edecekti, yoksa bir gerileme mi yaşanacaktı? Bu sorunun cevabı kısmen Lloyd George'un İngiliz siyaseti içindeki konumuna bağlıydı. Eğer sarsılmış iktidar ve prestijini yeniden elde ederse, *rapprochement* politikası kaldığı yerden devam edebilirdi; iktidardan düşerse, İngiliz-Sovyet ilişkilerinin bozulması hemen hemen kaçınılmaz olacaktı.[3] 1922 yazında bu ilişkilerdeki en önemli dönüm noktası Lahey konferansıydı.

Lahey konferansı, Cenova'da sırf zevahiri kurtarmak ve zaman kazanmak için önerilmiş ve kabul edilmişti. Konferans 26 Haziran 1922'de toplandığında esaslı bir değişiklik olmamıştı ve bir anlaşmaya varma olasılığı delegelerin altı hafta önce birbirlerinden ayrıldığı zamankinden daha

1. *Sobranie Uzakonenii, 1922,* No. 28, 320. madde; bir yıl sonra komite STO'dan Sovnarkom'a aktarıldı (*a.g.e., 1923*, No. 20, 246. madde).

2. *Pyat' Let Vlasti Sovetov* (1922), s. 326; *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunisticeskoy Parti (Bol'şevikov)* (1923), s. 353.

3. Joffe, 19 Mayıs 1922'de VTsIK'ya Cenova konferansı hakkında rapor verirken, bu konferansın başarısız olması yüzünden Lloyd George iktidardan düşerse, İngiltere'nin Sovyet Rusya'ya karşı daha olumsuz bir tavır takınacağını ve daha zayıf Avrupa ülkelerini de peşine takacağını açıklıyordu (*III Sessiya Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva*, No. 5 (19 Mayıs 1922), s. 14).

yüksek değildi. Lahey'deki heyetlerin başında ikincil siyasi isimler bulunduğu için durumun daha da kötüleşmiş olduğu söylenebilirdi. Çiçerin'in yerini, Krasin ve Krestinski'nin desteğiyle Litvinov almıştı; İngiliz heyetinin başında büyük sermaye çevreleriyle ve Muhafazakâr Parti'yle bağlantılı, Deniz Aşırı Ticaret Bakanı Lloyd Graeme vardı. Ruslar dışındaki heyetler kendi aralarında ayrı bir komisyon kurmaya ve ona bağlı, sırasıyla özel mülkiyet, borçlar ve krediler meseleleriyle ilgilenecek üç alt-komisyon oluşturmaya karar verince, konferans bir sonuç elde etmeye yönelik her türlü ciddi çabayı bir yana bırakmış oldu. Litvinov Sovyet heyetinin Cenova'daki tavrından farklı iki hamle yaptı. Kamusallaştırılan mülkler konusunda tazminat ilkesini kabul etmeye hazırdı, ama sadece kredilerin verilecek olması şartıyla; ayrıca bu kredilerin hükümetlerden değil, hükümetler tarafından garanti altına alınması şartıyla sanayicilerden veya bankacılardan alınabileceğini kabul etmeye hazırdı. Ama her iki önerideki şartlar, her iki durumda da sözde imtiyazı gerçek bir içerikten yoksun bırakıyor gibiydi. Fransa ve Belçika heyetlerinin kayıtsız şartsız ya tazminat ödenmesini ya da mülklerin eski sahiplerine iade edilmesini talep etmeleri, İngiliz ve İtalyan heyetlerinin de Sovyetler'in cömert imtiyaz önerileriyle eğleşmeleriyle birlikte kamulaştırılmış mülkler sorunu bir kez daha sahnenin merkezini işgal etti. Litvinov konferansa, yabancı kapitalistlere imtiyaz tanınabilecek maddeleri içeren uzun bir liste sundu.[4] 23 Ekim 1920 tarihli ilk imtiyazlar kararnamesindeki[5] liste ile bu liste karşılaştırıldığında, ortaya anlamlı bakış açısı değişiklikleri çıkıyordu. İmtiyazlar artık sadece ya da esasen, o zamana kadar kullanılmayan doğal kaynakların geliştirilmesi amacını gütmüyordu. Kerestecilik ve madencilik alanındaki imtiyazlara ek olarak, şeker, petrol ve elektrik sanayileri alanındaki mevcut fabrika ve tesislerinin çoğu için de imtiyaz tanınıyordu. Liste, eskiden yabancıların mülkiyetinde olan çok sayıda mülk de içeriyordu; bu, Urquhart projesiyle birlikte başlayan politikanın, yani imtiyaz önerilerini eski yabancı mülk sahipleri ve alacaklılara tazminat ödemenin bir yolu olarak kullanma politikasının devamıydı.[6]

4. *Gaagskaya Konferentsiya: Polnyi Stenografiçeskii Otçet* (1922), s. 218-48; bu kitabın içinde basılan listeye şöyle bir not eklenmiştir: "Bu belge, kuşkusuz, sadece tarihsel bir değere sahiptir."

5. Bkz. yukarıda s. 265-6.

6. İmtiyazlar için ilan edilen koşullar arasındaki ilginç bir yenilik, imtiyaz sahiplerinin imtiyaz konusu girişimlerde belli bir oranda Rus işçi ve görevli çalıştırmalarının talep edilmesiydi (*Gaagskaya Konferentsiya: Polnyi Stenografiçeskii Otçet* (1922), s. 39); NEP'le

Bir kez daha perde arkasında Rus petrolü için savaş verildi. Burada İngiliz-Hollanda grubunun kendisi için bir imtiyazı garanti altına alma çabası nihai ve kesin bir yenilgiye uğradı. Grup, Amerikan, Fransız ve Belçikalı petrolcülerin bütün mülklerin sahiplerine iadesi dışında hiçbir öneriyi kabul etmeme ve bu arada kendi kontrolleri altındaki bütün pazarlarda Sovyet petrolünü boykot etme kararına katıldı.[7] İngiliz heyetinin imtiyazlar politikası üzerindeki ısrarını en sonunda bırakıp konferansın nihai kararında, Fransızlarla Belçikalıların savunduğu tezi (mülklerin kayıtsız şartsız eski sahiplerine iadesi tezini) ve bununla bağlantılı olarak hükümetlere yapılan, kendi yurttaşlarının, bizzat kendilerinin sahibi oldukları dışında Sovyet Rusya'daki kamulaştırılmış mülkleri almalarını desteklememeleri tavsiyesini kabul etmelerine yol açan şey bu yenilgi olabilirdi. Söz konusu kararda ayrıca, Sovyet Rusya'daki yabancı mülkleriyle ilgili olarak, ancak konferansta temsil edilmeyen hükümetlerle ortak kararlar alınması gerektiği de belirtiliyordu.[8] Karar metnini önerge olarak sunmuş olan Belçika delegesi, kararın ABD Hükümeti tarafından da onaylandığını belirtmeye yetkili olduğunu altını çizerek ekliyordu. Cenova konferansının son aşamalarında ihtiyatlı bir biçimde ortaya çıkmış olan gizli Amerikan parmağı, Lahey'de açıkça ortaya çıkarak imtiyazlar temelinde Sovyet Hükümeti'yle uzlaşma politikasını yenilgiye uğrattı. Litvinov'un son dakikada yeni öneriler sunarak konferansı kurtarma çabası dikkate alınmadı. Konferans 20 Temmuz 1922'de, tam bir kopuş atmosferi içinde dağıldı. Litvinov başı eğik bir halde Moskova'ya döndü.[9]

Cenova ve Lahey konferanslarında Amerikalıların petrol endişesinin açığa çıkması, Sovyetler'le ilgili meselelerle, hâlâ sessizce de olsa, aktif bir biçimde ilgilenmeye başladıklarını gösteriyor gibiydi. 1922 Temmuzu'nda, Amerikan Ticaret Bakanı Hoover ekonomik imkânları araştırmak üzere Rusya'ya bir "teknik heyet" gönderme önerisinde bulundu; 1 Ağustos'ta Berlin'deki Amerikan Büyükelçisi Houghton projeyi orada Çiçerin

birlikte Sovyet Rusya işgücü fazlasına ve işsizlik sorununa sahip bir ülke haline gelmişti (Bkz. c. 2, s. 291-2).

7. Sovyet petrolünü boykot etme anlaşması, petrol şirketlerinin 19 Eylül 1922'de Paris'te yaptıkları bir toplantıda yapılmıştır; anlaşmanın metni L. Fischer, *Oil Imperialism* (tarihsiz [1927]), s. 94-5'tedir.

8. *Papers Relating to the Hague Conference, June-July 1922*, Cmd 1724 (1922), s. 18.

9. Litvinov'un son önerileri, *Gaagskaya Konferentsiya: Polnyi Stenografiçeskii Otçet* (1922), s. 188-92'de bulunabilir; Sovyet heyetinin hayal kırıklığı, bu başarısızlığa bir dizi açıklama getirilmesine de yansımıştır (L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. I, s. 368-9).

ve Krasin'le tartıştı, ikisi de öneriyi şahsen hararetle onaylıyorlardı.[10] Ama Moskova'da daha ihtiyatlı bir hava hüküm sürüyordu. Çiçerin'in 28 Ağustos 1922 tarihli resmi cevabı, "imtiyazlar, ticaret ya da başka ekonomik sorunlarla ilgili müzakerelerde bulunmak amacıyla" gelecek bütün Amerikalı iş adamları veya gruplarını kabul etmeye hazır olduklarını bildirmesine rağmen, "bir uzmanlar ya da araştırma komitesi"nin ancak karşılıklılık temelinde kabul edilebileceğini açıkça belirtiyordu – bunun üzerine mesele gündemden düştü.[11] 1922 yazında Amerikan Hükümeti Estonya, Letonya ve Litvanya'nın bağımsızlıklarını en nihayet tanıdı (batılı İtilaf Devletleri bu işi on sekiz ay önce yapmışlardı) ve Washington'daki eski Rus elçiliğini kapattı.[12] Ama bu adımların Sovyet Hükümeti'yle bir şekilde uzlaşmanın peşrevi olduğu yönündeki yaygın beklentiler gerçekleşmedi. Sovyet-Amerikan ilişkileri uzun, olaysız bir kayıtsızlık dönemine girdi.

Lahey'deki kopuş Sovyet Hükümeti'ni "konferanslar sisteminin şu an için başarısız olduğuna" ikna etmişti.[13] Lloyd George'un uzun süredir beklenen ve en sonunda 1922 Ekimi'nde gerçekleşen düşüşü ve Poincaré'nin Fransa'daki yükselişini sürdürmesi, batılı devletlerin daha soğuk bir tavır takınmalarının semptomlarıydı ve yakın gelecekte Sovyet Rusya'yı etkileyebilecek herhangi önemli bir karar verilmesi olasılığını dışarıda bırakıyordu. Sovyet diplomasisinin ilgisi esasen, Lozan konferansı ve Joffe misyonunun önemli dönüm noktalarını oluşturduğu Ortadoğu'ya ve Uzakdoğu'ya kaydı.[14] Lahey'deki kopuştan sonra Sovyet politikasının içine düştüğü belirsizlikler, Urquhart imtiyazının ele alınmasına da yansıdı. Urquhart Cenova'da da Lahey'de de bulunmuştu ve üzerinde anlaşılacak bir düzenleme yapılamamasının, Sovyet Hükümeti'ni iyi reklam edilecek bir örnekle imtiyazlar politikasını başarılı kılmak için daha da çok çabalamaya iteceğini beklediği anlaşılıyor. Bu hesap neredeyse doğrulanacaktı. İki Alman şirketi –Krupps ve Berlin bankası Mendelssohn– Russo-Asiatic Consolidated şirketinden hisse aldılar;[15] Urquhart 9 Eylül

10. *Foreign Relations of the United States, 1922*, c. II (1938), s. 825-6, 829-30.

11. *A.g.e.*, c. II, s. 830. 12. *A.g.e.*, c. II, s. 869-76.

13. 20 Ağustos 1922 tarihli *Observer*'da Çiçerin'le yapılan röportajdan aktaran *Soviet Documents on Foreign Policy*, der. J. Degras, c. I (1951), s. 328.

14. Bu konular sırasıyla 32. ve 34. bölümlerde ele alınacaktır.

15. Alman hisselerinin tam mahiyeti, kapsamı ve hangi koşullarda elde edildiği ifşa edilmemiş gibi görünüyor: G. Gerschuni, *Die Konzessionspolitik Sowjetrusslands* (1927), s. 112'de bir Alman ticari istihbarat kuruluşunun raporu aktarılır. M. Philips Price, *Germany in Transition* (1923), s. 77'ye göre, Stinnes 1921 Kasımı'nda Londra'ya yaptığı ziyaret sıra-

1922'de Berlin'de Krasin'le işte bu koşullarda bir anlaşma imzaladı. Anlaşma koşulları[16] NEP'in devreye sokulup geliştirilmesinin başlıca engelleri ortadan kaldırma konusunda ne kadar çok şey yapmış olduğunu gösteriyordu: Yakında gözden geçirilen iş yasasında[17] yer alacağı haliyle, yeni çalışma koşullarına göre işveren, işçileri koruma amaçlı normal yasalara tabi olmak kaydıyla, işçi çalıştırma ve işçi çıkartma konusunda tam özgürlüğe sahip oluyordu. Girişimin üretiminin belli bir oranı Sovyet Hükümeti'ne tahsis ediliyordu. Mülk sahipliğinin kaybedilmesi karşılığında tazminat alma hakkı resmen kabul edilmiyordu; ama Sovyet Hükümeti, anlaşma gereği, şirkete 150.000 poundluk nakit "avans" ve ayrıca yirmi milyon rublelik devlet tahvili verecekti. Bu da düpedüz tazminat demekti. Lenin bunu böyle görüyor ve yabancı alacaklıların tazminat hakkının ancak yeni yabancı krediler karşılığında tanınabileceği ilkesine başvuruyordu. Müzakereler sürerken, imtiyazın "ancak bize büyük bir kredi verildiği takdirde" onaylanması gerektiğini yazmıştı.[18]

Anlaşma yabancı ülkelerde olumlu karşılandı. İngiliz İşçi Partisi lideri Clynes'ın, Moskova'daki birine bir mektup yazıp İşçi Partisi'nin yaklaşan genel seçimdeki şansını arttırabilmesi için anlaşmanın çabucak onaylanacağını umduğunu ifade ettiği söylenir.[19] Bu anlaşma Moskova'da, özellikle NEP'i mantıksal sonucuna ulaştırmak isteyenler arasında güçlü bir destek gördü. Urquhart'la ilk anlaşma Lenin'in ilk hastalığı sırasında imzalanmıştı. Anlaşmanın onaylanıp onaylanmaması konusunda verdiği karar, Lenin'in hayatının neredeyse son önemli siyasi kararı oldu. Politbüro'da onaylamaya karşı tek kişinin kendisi olduğunu görüp en sonunda vetosunu uygulamaya (bu arada arkadaşları bu vetoyu kabul etmişlerdi) karar vermeden önce tereddüt edip fikrini üç kez değiştirdiği söylenir.[20]

sında Rus-Asya Consolidated'da hisse almaya çalışmış ama başarılı olamamış; Radek 11 Kasım 1921'de *Pravda*'da yayınlanan bir yazısında, "bir İngiliz-Alman tröstünün Rusya'yla iş yapmasını" sağlamak için harcanan çabalara anıştırmada bulunmuştur, D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, c. I (1929), s. 232'de Stinnes'in Londra'da "ileride Rusya ile işbirliği yapma" yönündeki önerilerinin olumlu karşılanmadığı belirtilir.

16. Anlaşma hiç basılmamış gibi görünüyor, ama koşulları, Berlin'deki Sovyet ticaret delegasyonu tarafından o sıralarda yayınlanan bir rapora dayanarak G. Gerschuni, *Die Konzessionspolitik Sowjetrusslands* (1927), s. 112-13'te özetlenir.

17. Bkz. c. 2, s. 298. 18. *Leninskii Sbornik*, c. XXXV (1945), s. 223.

19. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 30.

20. L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. I, s. 435-6, 464; bu bilgi, Politbüro üyesi olmasa da, bu tür meselelerde ne tür bir tavır takınıldığını bilecek konumda olan Çiçerin'den gelmiştir muhtemelen.

Karar Sovyet basınında 7 Ekim 1922'de duyuruldu. Reddin nedeni aslen siyasiymiş gibi görünüyor. Lenin'in ilk dürtüsü anlaşmayı onaylamayı bir dış krediye bağımlı kılmak iken, şimdi yabancı gazetecilere onaylamama kararının, İngiltere'nin Türkiye meselesinde takındığı düşmanca tavırdan kaynaklandığını ve bu tavır değiştiği takdirde kararın da değişebileceğini söylüyordu.[21] Krasin "anlaşmanın Rusya'nın ekonomik gelişimi için taşıdığı bütün öneme rağmen", reddedilmesinin asıl sorumlusunun "İngiliz Hükümeti'nin son dönemlerde Rusya'ya karşı takındığı tavır" olduğunu ilan ediyordu.[22] Öte yandan Litvinov anlaşmanın pek bir ekonomik faydası olduğunu kabul etmiyor ve "sırf ekonomik avantajlar düşünülmüş olsaydı" anlaşmanın hiçbir zaman imzalanmayacağını düşünüyordu. Sovyet Hükümeti'nin anlaşmayı onaylamayı reddetmesini, İngiltere'deki siyasi güçlerde yaşanan değişime bağlıyor, İngiltere'de "ağır basan gücün" artık "Bay Lloyd George'un Rusya'yla normal ilişkiler kurma çabalarına sempati duymayanlara" ait olduğunu söylüyordu.[23] Son olarak, Lenin 1922 Kasımı'nda halka hitaben yaptığı son konuşmada, sanki imtiyazlar politikasının asıl güdüsü siyasiymiş, amacı da "kapitalistlere, bütün hükümetleri, bize ne kadar düşman olurlarsa olsunlar, bizimle pazarlığa ve ilişkiye girmeye zorlayacak avantajlar sağlamak"mış gibi konuşuyordu.[24]

Bu açıklamalar hikâyenin tamamını anlatmıyordu. Urquhart imtiyazının reddedilmesi, dolaysız ve özgül siyasi güdüleri olsa bile, yine de bir bütün olarak imtiyazlar politikasının başarısızlığının göstergesiydi. Söz konusu politika 1918'de, Lenin'in "devlet kapitalizmi" dediği şeyin, yani özel kapitalistlerin yukarıdaki devlet denetimi himayesinde iş yapacakları sistemin bir parçası olarak tasarlanmıştı en başta. Böyle bir sistem NEP'e kusursuz biçimde uyuyordu; özelikle de ülkeye yabancı sermaye getirmek, uluslararası ödemeler dengesini sağlamaya yönelik her girişimin can alıcı önemde bir unsuruymuş gibi görünüyordu. 1922 sonbaharında Urquhart imtiyazının reddedilmesi, Moskova'nın kabul edebileceği koşullarda bu amacı gerçekleştirmenin başarılamamış olduğunun belirtisiydi. Komintern'in 1922 Kasımı'nda yapılan dördüncü kongresinde Troçki haklı olarak meselenin şimdiye kadar "büyük tartışmalar, ama küçük imti-

21. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 314-15, 330.

22. *Russian Information and Review*, 4 Kasım 1922, s. 73; L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (tarihsiz [1929]), s. 204'e göre, anlaşmanın imzalanmaması üzerine Krasin istifasını vermiş, ama Lenin'den parti üyelerinin istifasına izin verilmediği cevabını almış.

23. *Russian Information and Review*, 21 Ekim 1922, s. 43-4.

24. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 365.

yazlar"dan ibaret olduğunu belirtiyordu;[25] birkaç ay sonra Zinovyev on ikinci parti kongresinde sözde iyimser bir durum değerlendirmesi yaparken, toplam sermayeleri 300.000 pound ve on yedi milyon Alman markı olan topu topu sekiz karma şirketten ve toplam sermayeleri otuz milyon altın rublesi olan yirmi altı imtiyaz anlaşmasından bahsedebiliyordu.[26] Bu rakamlar, sadece projeleri değil de icraatı temsil ediyor bile olsa, çok düşüktü; hem karma şirketler hem de imtiyazlar listesinde ilk sırayı alan ülkenin yoksullaşmış Almanya olması da manidardı. İmtiyazlar politikasının 1922-23 kışında bariz bir hale gelen başarısızlığı,[27] İngilizce konuşulan ülkelerle dostane siyasi ilişkiler kurma başarısızlığıyla örtüşüyordu;[28] çünkü yatırım için gereken önemli sermaye rezervlerine sadece bu ülkeler sahipti. Bu başarısızlığın iki sonucu oldu. İktisadi açıdan, Sovyet Rusya'yı kendi yağıyla kavrulmaya itti ve tıpkı savaş komünizminin sorunlarıyla olduğu gibi NEP'le ilgili sorunlarla da tek başına boğuşmaya bıraktı: Bu anlamda, bu dönem "tek ülkede sosyalizm"in peşrevi oldu. Siyasi açıdan ise, Sovyet Rusya ile batılı ülkeler arasındaki ilişkilerde Cenova ve Rapallo'yla başlayan bozulmayı pekiştiren bir olay oldu; bu anlamda büyük kapitalist devletlere karşı Almanya kartını oynamaktan ibaret olan yeni manevra politikasını yansıtıyordu.

1922'nin ikinci yarısında Sovyet Rusya ile batılı devletler arasındaki ilişkilerin soğukluğu ve buna koşut olarak Almanya'yla ilişkilerindeki artan sıcaklık, kapitalist ilişkilerin iki ana bloğundan biriyle ilişkilerdeki bozulmanın diğer blokla olan ilişkilerin iyileşmesiyle dengelendiği sonraki yirmi yıl boyunca yaşanacak olan bir sürecin ilk semptomuydu. Rapallo'dan sonraki aylar, Sovyet-Alman dostluğunun balayı dönemiydi. 1922 Haziranı'nda Rathenau'nun öldürülmesi, Sovyet aleyhtarı eğilimlerden çok anti-Semitizmin bir ifadesiydi. Sovyet aleyhtarı yönelimin savu-

25. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 283.

26. *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistiçeskoy Parti (Bol'şevikov)* (1923), s. 19, 22.

27. G. Gerschuni, *Die Konzessionspolitik Sowjetrusslands* (1927), 1925 sonlarına kadar imtiyazlar politikasının genel bir değerlendirmesi niteliğindedir; yazar o an için ulaşılan sonucu "imtiyazların Sovyet Rusya'nın bütün ekonomisi içindeki önemi halihazırda çok azdır" diyerek anlatır (s. 124). Ayrıntılar çoğunlukla eksik olmasına rağmen, ulaşılmış olan sınırlı başarıda Almanya'nın hissesinin büyük olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

28. O dönemde yazılmış muteber bir İngiliz eserindeki bir pasajda "1922 Kasımı'nda Rusya hâlâ büyük ölçüde ülkeler arasında bir parya konumundaydı" denir (*History of the Peace Conference*, der. H. V. Temperley, c. VI (1923), s. 334.)

nucuları neredeyse bütünüyle bertaraf edilmişlerdi ve Alman sanayicileri büyüyen Sovyet pazarının sunduğu fırsatlardan yararlanabilmek için hevesle çalışmaya başladılar. Sovyetler'in ticaret hacmi artık hızla genişliyordu: İhracat 1921 yılında 922,9 milyon ruble iken 1922'de 1181,7 milyona, ithalat da 88,5 milyondan 357,4 milyona çıktı.[29] Sovyet ticaret hacminde Almanya'nın payı da artıyordu. İngiliz-Sovyet Ticaret Anlaşması'nın imzalandığı 1921'de, Sovyet Rusya ithal ettiği malların sadece yüzde 25'ini Almanya'dan alırken (halbuki savaştan önce Rusya'nın ithalatının neredeyse yarısı Almanya'dan yapılıyordu), yüzde 29'unu İngiltere'den almıştı; 1922'de ise Sovyet ithalatının yüzde 32,7'si Almanya'dan ve sadece yüzde 18,8'i İngiltere'den yapıldı. Aynı yıl Alman şirketlerinin Sovyet Rusya'daki imtiyazlardaki hissesi en yüksek rakama ulaştı. Reichstag dışişleri komitesinin 9 Aralık 1922'de yapılan bir toplantısında, Maltzan yirmi küsur Alman şirketinin Sovyet yetkilileriyle imtiyaz anlaşmaları imzaladığını bildiriyordu.[30]

Bu ekonomik düzenlemelerle birlikte ve kısmen de onların örtüsü altında, Rapallo anlaşmasından bile önce üzerinde uzlaşılmış olan gizli askeri anlaşmalar da yürürlüğe kondu. Bazı askeri işbirliği hamlelerinin yapılacağı geniş bir çevrece biliniyordu ya da bundan şüpheleniliyordu. Reichstag'da, Wirth altını çizerek "Rapallo anlaşması gizli bir siyasi ya da askeri anlaşma içermiyor" dese de, sosyal demokrat milletvekili Müller o sıralarda çok yaygın olan bir anlaşma söylentisine değinmeyi sürdürüyordu.[31] İngiliz büyükelçisine "resmen ve kasten, askeri hazırlıklar konusunun Almanlarla Ruslar arasında hiç gündeme gelmediği garantisi verildi" ve büyükelçi "aralarında Almanların Rusya'ya silah satışıyla ilgili sözleşmeler, akitler vs. vs. de bulunan... bir dizi belge olduğu iddiasının" farkında olmasına rağmen, kendisini "bunların çoğunun sahte" olduğuna ikna etmişti.[32] 25 Mayıs 1922'de Ruhr'lu sanayicilerin bu işe dahil olma-

29. Gelgelelim, bu halde bile 1922 yılındaki dış ticaret hacmi savaş öncesi rakamın ancak yüzde 14'üne ulaşabiliyordu (*Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistiçeskoy Parti (Bol'şevikov)* (1923), s. 25).

30. *The Times*, 11 Aralık 1922.

31. *Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCLV (1922), s. 7676, 7681.

32. D'Abernon, *An Ambassador of Peace* (1929), c. I, s. 303-4, 311-2. Lloyd George 25 Mayıs 1922'de Avam Kamarası'na şunları söylerken şüphesiz D'Abernon'un (hâlâ yayınlanmamış olan) raporlarına güveniyordu: "kimsenin yutmadığı o aptalca askeri anlaşma uydurmacası üzerinde durmayacağım"; gelgelelim, silahlanma konusuna özelikle değinerek "bu ülkelerden birinde her türlü doğal kaynak, öbüründe de her türlü teknik beceri mevcut" diyordu (*House of Commons: 5th Series*, c. CLIV, 1, s. 455-6).

ları için Hasse ile Krestinski arasında müzakereler başladı; bazı sanayiciler de bu iş için fon hazırlamaya başladılar. Berlin'de 29 Temmuz 1922'de büyük bir gizlilik içinde, bilindiği kadarıyla ilk genel anlaşma imzalandı: Anlaşmanın metni gün ışığına çıkmış değildir.[33] Alman hava subaylarının eğitim amacıyla Rusya'ya gönderilmesi işi fabrikaların kurulmasından önce başlamış gibi görünüyor. Daha 1922 Eylülü'nde, Krasin Smolensk'den geçerken oradaki havaalanının "Alman havacılarla dolu" olduğunu belirtiyordu.[34] Rusya'daki bütün Alman eğitim okullarından ve personelden sorumlu olan Sondergruppe R'nin Moskova ofisinin başına Niedermayer getirildi.[35] Yılın geri kalanında tartışmalar Berlin'de aktif olarak sürdürüldü. 19 Aralık 1922'de Schleicher'in apartman dairesinde Seeckt ile Radek arasında ikinci bir görüşme yapıldı.[36]

1922'nin ikinci yarısında ve ertesi yıl yapılan düzenlemelerin kapsamı genel hatlarıyla bilinmektedir. Sovyet Hükümeti ile Junkers arasında yapılan bir sözleşme ile Moskova yakınlarındaki Fili'deki bir fabrikada uçak ve uçak motoru imal edilmesi sağlandı.[37] Burada ve başka yerlerde hem Alman hem de Sovyet personel için Alman havacılık okulları kuruldu. Krupps'ta çalışan Alman teknisyenlerinin yönetiminde, Urallar'da, Tula'da, Petrograd'daki eski Putilov tesislerinde ve Schlüsselberg'de mermi imal ediliyordu: Bu tesislerde üretilen mermilerin bir kısmı Kızıl Ordu'ya gidiyor, bir kısmı da Reichswehr için Almanya'ya ihraç ediliyordu. Anlaşıldığı kadarıyla yine Krupps tarafından Kazan'da Almanlara ve Ruslara tank imalatı eğitimi verilen tesislerle birlikte bir tank fabrikası kuruldu. Samara'nın otuz mil yakınlarında savaş sırasında bir kısmı tamamlanmış olmasına rağmen hiç kullanılmamış olan bir zehirli gaz fab-

33. Hasse'nin yayınlanmamış günlüğünden aktaran *Journal of Modern History* (Chicago), c. XXI (1949), No. 1, s. 31-2. 1926 Aralığı'nda Reichstag'da yapılan bir konuşmaya bakılacak olursa, anlaşma Sovyet Hükümeti tarafından 1923 Şubatı'na kadar onaylanmamış (*Verhandlungen des Reichstags*, c. CCCXCI (1926), s. 8584): bu tarih, 1938 yılında yapılan Sovyet vatana ihanet duruşmalarında dolaylı olarak onaylanmış, tanık kürsüsündeki Rozengolts, Troçki ile Reichswehr arasında yapılan ve vatan hainliği olduğu iddia edilen anlaşmanın 1923 yılında yürürlüğe konduğunu belirtmiştir (*Report of the Court Proceedings in the Case of the Anti-Soviet "Bloc of Rights and Trotskyites"* (Moskova, 1938), s. 259-60, 265).

34. L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (tarihsiz [1929]), s. 201.

35. *Der Monat*, No. 2, Kasım 1948, s. 49.

36. F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 319.

37. Fili'de uçak motoru imal etme projesi işlemedi ve motorlar Almanya'dan ithal edildi (bu bilgiyi Bay Gustav Hilger'den aldım). Bu, Tschunke'nin, Alman müteahhitlerinin başarısız bir performans sergilediklerini söyledikleri bir iki olaydan biriydi muhtemelen (*Der Monat*, No. 2, Kasım 1948, s. 49); diğeri de Stolzenberg'in zehirli gaz konusundaki başarısızlığıydı.

rikasını işletmek üzere Bersol adıyla bir karma Alman-Sovyet şirketi oluşturuldu. Ama Hamburg merkezli Alman şirketi Stolzenberg'in yaptığı hatalar yüzünden, 1923'ten itibaren fabrikayı üretime geçirmek için yapılan çalışmalar başarısız oldu ve en sonunda proje terk edildi.[38] Kopp'un Nisan 1921 tarihli memorandumunda bahsedilen planlardan[39] sadece birinden bütünüyle vazgeçildi. Alman Denizcilik Bakanlığı, denizaltı yapmanın, harabe haldeki Rus tersanelerinde başarılabilecek olanlardan daha etkili bir yolunu bulmuştu. Lahey'de kurduğu düzmece bir şirket Hollanda, İsveç, Finlandiya ve İspanya'da denizaltı yapılması için siparişler veriyordu: Bu denizaltılar Alman gemi mühendislerinin gözetiminde yapılıyor ve anlaşılan asgari sayıda personelden oluşan Alman ekipler tarafından test ediliyordu. Bunların bazılarının Sovyet Rusya'ya gönderilmiş ya da gönderileceğinin vaat edilmiş olduğu anlaşılıyor.[40]

Sovyet-Alman ilişkilerinde Rapallo anlaşmasıyla sağlanan tahkim (Sovyet-Alman ekonomik ve askeri işbirliği bunun başlıca iki veçhesini meydana getiriyordu), 1922 Kasımı'nda Moskova'ya dört yıldan fazla bir zamandır ilk Alman Büyükelçisi'nin gelmesiyle simgesel ifadesini buldu. Rapallo anlaşması diplomatik ilişkilerin bütünüyle yeniden başlatılmasını öngörmüştü ve Krestinski de 1922 Ağustosu'nda Joffe'den beri Berlin'de Ebert'e itimatnamesini sunan ilk Sovyet Büyükelçisi olmuştu. Bunun karşılığında Moskova'ya yapılacak atama, aday seçimindeki güçlükler yüzünden gecikti.[41] En sonunda bu görev, 1918 Aralığı ile 1919 Mayısı arasında Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Brockdorff-Rantzau'ya kaldı. Brockdorff-Rantzau o sıralarda sadece Alman işçi ve asker konseylerine değil, 14 Şubat 1919'da Weimar Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, Almanya zayıf olduğu sürece, bütün uluslararası meselelerde tarafsız kalıp hiçbir "ittifak politikası"na girmemesi gerektiğini söylerken kınadığı Rus Bolşevikleri'ne de açıkça düşmandı.[42] Versay'daki Alman

38. Bu konuda temel bilgiler Tschunke, *a.g.e.*, s. 49'dan ve G. W. F. Hallgarten'in Alman askeri arşivlerinden alarak *Journal of Modern History* (Chicago), c. XXI (1949), No. 1, s. 30'de yayınladığı notlardan gelir. Zehirli gaz üretme yönündeki yarım kalan çabalar şurada ayrıntılı olarak anlatılır: V. N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946); bu söz konusu teşebbüslerden herhangi biriyle ilgili tek Rus kaynağıdır.

39. Bkz. yukarıda s. 339.

40. Bu bilgi Oberkommando des Kriegsmarine tarafından yayınlanmış gizlilik dereceli bir kitaptan geliyor: *Der Kampf der Marine gegen Versailles, 1919-1935* (1935), s. 26-8.

41. W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 166-7'ye göre, elçilik için Hintze ve Nadolni de düşünülmüş; birincisini Reichstag'daki Sol partiler, Rapallo'ya husumeti bilinen ikinciyi (*a.g.e.*, s. 163-4) ise Ruslar kabul etmemiş.

42. Brockdorff-Rantzau, *Dokumente* (1920), s. 55, 81-2.

heyetine başkanlık etmiş ve 7 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri'nin sunduğu koşulları protesto eden ünlü konuşmayı yapmıştı. Daha sonra görevinden istifa etti, Versay anlaşmasının kabul edilmemesi için bir kampanya yürüttü ve kampanyanın başarısız olması üzerine, özel hayatına döndü.

Brockdorff-Rantzau üç yıl sonra Moskova'daki Alman büyükelçiliğine önerildiğinde, görüşleri 1919'dan beri pek az değişmişti. Moskova'ya gönderilme önerisi üzerinde 15 Temmuz 1922'de Cumhurbaşkanı'na ve Şansölye'ye bir mektup yazarak konumunu ortaya koydu. "Rapallo anlaşmasının ciddi dezavantajı" diye yazıyordu, "onunla bağlantılı askeri korkulardan gelmektedir." Almanların Rusya'yla ittifak kurması İngilizlerin şüphesini çekip İngiltere'yi Fransa'nın kucağına iterdi. "Sadece doğuya yönelik bir Alman politikası şu anda vakitsiz ve tehlikeli olacağı gibi, geleceği de yoktur ve başarısız olması kaçınılmazdır." Sovyetler'in Polonya'ya açacağı bir savaşa katılmak Almanya'yı Fransızların misillemelerine maruz bırakacak ve Almanya'yı bir kez daha bir savaş alanına çevirecektir. Mektup "kendimizi şu anda askeri açıdan Ruslar'a bağlamamamız gerekir" şeklinde bir uyarıyla sona eriyordu. Bu görüşleri savunan adama başta Seeckt olmak üzere Alman askeri çevreleri tarafından Moskova'daki Alman büyükelçiliği makamını işgal etmeye uygun olmayan biri gözüyle bakılması şaşırtıcı değildi. Brockdorff-Rantzau'nun mektubunun nüshasını 9 Eylül 1922'ye kadar almadığı anlaşılan Seeckt iki gün sonra uzun ve sert bir cevap yazdı. "Almanya aktif bir politika izlemelidir" önermesinden yola çıkarak, doğuya yönelimi hararetle savunuyordu:

> Almanya'nın Rusya'yla kurduğu bağ, barışın imzalanmasından beri elde ettiğimiz ilk ve şimdiye kadar neredeyse tek güçtür. Bu bağın başlangıcının ekonomi alanında olması durumun doğası gereğidir; ama bahsedilen güç, bu ekonomik *rapprochement*'ın siyasi ve dolayısıyla askeri bir bağ kurma imkânını da hazırlamasından gelir.

Gizli askeri anlaşmaları ihtiyatlı bir dille savunuyor ve bunların amacının "Rusya'da, ihtiyaç duyduğumuzda bize hizmet verebilecek bir silah sanayi kurulmasına yardımcı olmak" olduğunu söylüyordu; Ruslar'ın "malzeme ve personel bakımından" daha fazla teknik yardım alma istekleri de karşılanmalıydı. Ayrıca, "Polonya'nın varlığına tahammül edilemez"di ve bütün politikalar savaş ihtimalini göz önünde bulundurmalıydı.[43] Tartışmanın sonraki seyrini takip etmek mümkün değildir. Brock-

43. Brockdorff-Rantzau ile Seeckt'in mektuplarının tamamı *Der Monat*, No. 2, Kasım 1948, s. 43-7'de yayınlanmıştır; daha önce de F. von Rabenau, *Seeckt: Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 315-8'de Seeckt'in mektubundan uzun alıntılara yer verilmişti.

dorff-Rantzau'nun elçiliğe atandığı Eylül sonunda ilan edildi; bir ay sonra Berlin'den ayrıldı ve 6 Ekim 1922'de Moskova'da itimatnamesini sundu. Seeckt'in korkuları temelsiz çıkmıştı. Moskova'da, yeni büyükelçinin görüşleri konusunda, batılı devletlere olan düşmanlığı dışında hiçbir şey bilinmiyordu; Çiçerin'in de onu "Versay'a kafa tutan adam" olarak selamladığı söylenir.[44] Bu iki adam arasında, tıpkı ülkeleri arasındaki dostluk gibi, batıya duyulan ortak bir güvensizliğe dayalı sağlam bir dostluk kuruldu. Brockdorff-Rantzau kısa bir süre içinde Alman politikasının doğu yönelimini benimsedi; Seeckt'le arasındaki kişisel husumetler devam etse de, Alman politikasının esasları hakkındaki görüşleri birbirinden ayırt edilemez hale geldi. Sonraki beş yıl boyunca, her iki tarafta da ara ara tekerrür eden korkulara ve yapılan arayışlara rağmen, Almanya'yla işbirliği, Avrupa'daki Sovyet politikasının istikrar unsuru olarak kaldı.

Bu sıralarda Sovyet politikasında artan güç ve kendine güvenin belirtilerinden biri de doğu Avrupa'nın küçük devletleri arasında bir liderlik rolü üstlenme çabalarıydı. 30 Mart 1922'de, Sovyet Hükümeti'nin inisiyatifiyle, Estonya, Letonya, Polonya ve RSFSC delegeleri hepsinin davetli oldukları Cenova konferansında izlenecek ortak bir hareket tarzına karar vermek üzere Letonya'nın başkenti Riga'da toplandılar. Bazı genel ve ihtilaf çıkarmayan ekonomik politika ilkeleri üzerinde anlaşan delegeler barış ve silahsızlanma meselelerine döndüler ve Cenevre'deki Milletler Cemiyeti görüşmelerinden aldıkları ipucuyla "bütün ülkelerde silahlanmanın sınırlandırılması ilkesi"ni desteklediklerini kayda geçirdiler.[45] Riga'daki konferansın Cenova'da ya da başka bir yerde somut bir sonucu olmadı. Ama bir ilkörnek oluşturulmasına yardımcı oldu ki niyet de buydu. 12 Haziran 1922'de, Cenova konferansının "neredeyse bütün dikkatini nispeten önemsiz bir grup kişinin maddi çıkarlarını savunmaya hasretmiş" olduğundan ve hem "Avrupa'nın şu anda içinden geçmekte olduğu ekonomik krizi" hem de "yeni savaşlar çıkması tehlikesini" ihmal etmiş

44. E. Stern-Rubarth, *Graf Brockdorff-Rantzau* (1929), s. 124. Kopp geçen yıl Maltzan'a, Sovyetler'in ileride Moskova'daki Alman Büyükelçisi olarak Sağcı profesyonel bir diplomatı tercih ettiklerini ifade etmişti. Demek istediği şeyi esnek bir cetvelle gösterdiği söylenir: Aşırı uçlar birleştirilebilirdi ama aşırı Sol'un ılımlı Sol'la ya da Merkez'le temas kurması sağlanamazdı (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 149). Rapallo'dan sonra, Radek Alman Elçisi olarak Moskova'ya "yüksek soylu sınıfa" mensup birinin gönderilmesini istemiş (*Journal of Modern History* (Chicago), c. XXI (1949), No. 1, s. 32).

45. *Conférence du Moscou pour la Limitation des Armaments* (Moskova, 1923), s. 241.

olduğundan şikâyet eden Sovyet Hükümeti, aynı devletlere "silahlarında nispi bir azaltma"ya gitme konusunu tartışmak üzere bir konferans düzenlemeyi öneren bir mektup yazdı. Bu kez Finlandiya da davet ediliyordu. Litvinov, Lahey konferansına katılan Rumen delege aracılığıyla, Romanya Hükümeti'ni de davet etti ve son anda Litvanya da davetli listesine dahil edildi. Sovyet Hükümeti'nin önerdiği ilk tarih 5 Eylül 1922'ydi ki bu tarih, şüphesiz kasten, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin toplantı tarihiyle çakışacak şekilde belirlenmişti. Birçok tartışmadan sonra, konferans en sonunda Moskova'da, 2 Aralık 1922'de toplandı. Davet edilen ülkeler arasında sadece Romanya, daveti kabul etmesinin Sovyetler'in Besarabya'nın Romanya'ya ilhakını kabul etmesine bağlı olduğunu belirttiği için, delege göndermemişti.[46]

Konferansın kendisi bütünüyle verimsiz geçti. Aynı sıralarda silahsızlanma konusunda Cenevre'de yapılan tartışmalar buraya da yansımıştı. Litvinov, orada İngiliz delegelerinin oynadığı rolü taklit ederek, kara kuvvetlerinde özel bir indirim önerdi. Sovyet Hükümeti, komşu ülkeler de benzer şekilde davrandığı takdirde, takip eden iki yıl içinde Kızıl Ordu'nun gücünü mevcut gücünün dörtte birine (800.000'den 200.000'e) indirmeyi taahhüt ediyordu; Kızıl Ordu tek bir bütün olduğu için, RSFSC bu meselede bütün Sovyet cumhuriyetleri adına konuşabiliyordu.[47] Polonya delegesi, Cenevre'de Fransızların başvurduğu taktikleri takip eden örtülü bir muhalefetin başını çekti. Nispi indirim önerisinin temelinde yatan ilk rakamları sorguladı ve silah indirimine gidilmeden önce, saldırmazlık ve hakemlik anlaşmalarıyla karşılıklı güven yaratılması gerektiğini ileri sürdü; Sovyet heyeti silahsızlanma meselesinin bir kenara bırakılmaması şartıyla bu tür anlaşmalar yapılmasına karşı olmadığını belirtti. İkincil konumdaki diğer heyetler, iki baş aktörün konumları arasında sıkıntılı manevralar yaptılar. 12 Aralık 1922'de Litvinov, diğer delegelerin hiçbirinin Sovyet önerisini kabul etmeye hazır olmadıklarını kabullenerek konferansı kapattı.[48] Konferansın sonucu, Sovyet Hükümeti'nin barış ve silahsızlanma meselelerinde takındığı ileri konumun bir kez daha reklamını yapmak ve Sovyet Rusya'nın küçük komşularına, Polonya'nın bazen aşırılaşan hak iddialarına karşı direnmelerine yardımcı olabilecek alternatif bir liderlik sunmak oldu. Atmosfer, tam bir yıl önce, Sovyet Rusya'

46. Ön yazışmalar *Conférence de Moscou pour la Limitation des Armaments* (Moskova, 1923), s. 5-32'de yayınlanmıştır.

47. *A.g.e.*, s. 46-51, 64. 48. *A.g.e.*, s. 233.

nın hâlâ namevcut olduğu ve Polonya'nın ağır basan nüfuzuna kimsenin karşı çıkamadığı bir dönemde yapılan Helsingfors konferansındaki[49] atmosferden dikkate değer ölçüde ve manidar biçimde farklıydı. Burada Litvinov'un öne çıkışı da (Çiçerin Lozan konferansındaydı) bir dönüm noktası oldu. Bu, onun batı ülkelerindeki burjuva kamuoyuna başvurarak ve bu ülkelerin hükümetlerini kendi oyunlarında yaya bırakarak Sovyet Rusya'ya Avrupa diplomasisi içinde bir mevki kazandırmaya yönelik ilk önemli girişimiydi. Konferansın bitişinden on beş gün sonra, onuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi "bütün dünya ulusları"na bir kez daha seslenerek "barış ve barış içinde çalışma iradesi"ni tekrar beyan etti. Cenova konferansında reddedilen ve şimdi de "Rusya'nın komşularının silahlarında gerçek bir indirime gitmeyi istememeleri yüzünden" bir kez daha hüsrana uğrayan silahsızlanma önerilerini tekrarladı. İşi iyice sağlama almak için de, bu terslemelere rağmen, Kızıl Ordu'nun gücünün bundan böyle 800.000'den 600.000'e indirileceğini ilan etti.[50]

Komintern'in 1922 Kasımı'ndaki dördüncü kongresi –Lenin'in sağlığında düzenlenen son kongre– Sovyet politikasının dönüşümü ve tahkimindeki önemli bir noktaya karşılık geldi. Komünist Enternasyonal'in dramatik döneminin sonuydu bu, onun ardından uzun ve bazen can sıkıcı bir sonsöz gelecekti. Oyunun asıl perdeleri Komintern'in ilk dört kongresiydi. 1919 Martı'nda yapılan ilk kongre kurumu yaratmış ve prospektüsünü yayınlamıştı. Kızıl Ordu'nun Varşova üzerine yürüdüğü 1920 Temmuzu'ndaki ikinci toplantı, Komintern liderlerinin iktidarlarının ve özgüvenlerinin doruğa çıktığı dönemle, Komintern'in zafer kazanan dünya devriminin kurmay heyeti olma işlevini gerçekleştirmek üzere olduğu inancıyla örtüşüyordu; bu kongrenin ardından Eylül ayında Bakû'de yapılan doğu halkları kongresi ve Batı Avrupa'da merkezi örgütün disiplinine itaat eden komünist partilerin yaratılması geldi. Daha sonra 1921 Martı'nda NEP'in ilanının hemen ardından Almanya'daki komünist ayaklanma feci bir başarısızlığa uğradı; Komintern'in 1921 Haziran-Temmuzu'nda yapılan üçüncü kongresi ise, her zamankinden çok daha büyük bir ölçekte gerçekleştirilmesine rağmen, bir uzlaşma ve tahkim tınısını öne çıkarttı. 1922 Kasım-Aralık aylarında yapılan dördüncü kongre geri çekilme yolunda daha da mesafe kaydetti. Geçen yılda Rusya'daki Sovyet

49. Bkz. yukarıda s. 327.
50. *S"ezdy Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 273-4.

rejimi dev adımlar atmış gibi görünüyordu. Kıtlık engellenmişti; NEP'in getirdiği refah artarak sürüyordu; Cenova konferansı, Rapallo anlaşması ve Boğazlar'ın tabi olacağı rejimle ilgili olarak yapılması tasarlanan anlaşmaya katılma daveti alması, Sovyet Rusya'nın Avrupa'nın Güçlü Devletleri saflarına geri döndüğünü kayıt altına almıştı; kongrenin toplanmasından birkaç gün önce son Japon askeri de Vladivostok'taki Sovyet topraklarını terk etmişti; Sovyet cumhuriyetlerinin resmen büyük bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği içinde birleşmesinin hazırlıkları sürüyordu. Sadece Komintern'in işlerinde belirgin bir gelişme kaydedilememişti. Dünya devrimi, Avrupa devrimi, Alman devrimi hâlâ gerçeklememişti ve gerçekleşmesi de 1921'de –hele hele 1920'nin o müthiş günlerinde– olduğundan çok uzak görünüyordu. Gelgelelim bu teşhis konumların irkiltici ölçüde tersine çevrilmesini beraberinde getiriyordu. Rus devriminin bir dünya devrimi hikâyesindeki birinci ve nispeten önemsiz bir bölüm olduğu varsayılabildiği sürece –ki 1920 sonlarına kadar ilgili herkes bu varsayımı benimsiyordu– Komünist Enternasyonal'in prestiji ve otoritesi, Sovyet Hükümeti de dahil bütün ulusal hükümetlerinkilerden zorunlu olarak daha fazlaydı; Sovyet Hükümeti'nin asıl işi de, hem kendisi hem de diğer ülkeler adına, devrim davasına hizmet etmekti. Ama Sovyet Rusya, bütün beklentilerin hilafına, bütün düşmanlarını kimseden yardım almadan yendikten sonra, devrimin yayılmasının ısrarla gecikmesi yüzünden NEP'le çeşitli tavizler vermek zorunda kalınca, Komintern ile Sovyet Hükümeti arasındaki bütün otorite ve prestij dengesi kökten değişti. Komintern'e, zaman hamle yapmaya bir kez daha elverişli hale gelene kadar savunmaya çekilmekten başka yapacak şey kalmadı; bu da Sovyet Rusya'nın proleter devriminin halihazırdaki tek dayanağı ve gelecek umudu olma konumunun pekişmesi demekti. Devrimci ateşlilik ve coşkular peş peşe gelen yenilgiler yüzünden sönmüştü. Dördüncü kongrenin esası, Sovyet iktidarının güçlenmesi oldu.

Üçüncü kongrede alttan alta işitilen ihtiyatlı tını burada egemen hale geldi. Zinovyev'in açılış konuşması alttan alıyordu:

> Komünist Enternasyonal'in, kelimenin tarihsel anlamıyla zaferinin garanti altına alınmış olduğunu söylemeye gerek yok. Savaşçı örgütümüz, tıpkı Paris *communard*'larına ve Birinci Enternasyonal'e olduğu gibi, gericilik ateşiyle yeryüzünden silinecek bile olsa, Komünist Enternasyonal yeniden doğacak ve en sonunda proletaryayı zafere götürecektir. Ama biz şimdi, Komünist Enternasyonal'in bugünkü halinin, bizim kendi savaşçılar neslimizin, Komünist Enternasyonal'in üstlendiği tarihsel misyonu yerine getirmeyi başarıp başaramayacağıyla ilgileniyoruz... Hiç abartmadan, Komünist Enternasyonal'in en zor zamanlarını atlamış ol-

duğunu ve dünya gericiliğinin saldırılarından korkmasına gerek kalmayacak ölçüde güçlenmiş olduğunu söyleyebiliriz.[51]

Geçen yılki "Mart eylemi"nin bir örneğini oluşturduğu politika artık kesin ve tavizsiz bir dille mahkûm ediliyordu:

Komünist Enternasyonal işçilerin kanında boğulacak ve proletaryanın en değerli varlığını, yani örgütlü uluslararası komünist partiyi paramparça edebilecek her türlü aceleci eyleme ve hazırlıksız ayaklanmalara karşıdır.[52]

IKKI'nın çalışmaları hakkındaki raporunda da neredeyse kayıtsız bir edayla aynı teşhisi tekrar ediyordu:

Komünist Enternasyonal'i bir iş Enternasyonali, bir eylem Enternasyonali, merkezi bir uluslararası dünya komünist partisi ve daha birçok şey haline getirme ihtiyacından çok bahsettiğimizi biliyorsunuz. Bu ilkesel olarak kesinlikle doğrudur ve bunda ısrar etmemiz gerekir. Ama bunu gerçekleştirmek için uzun yıllara ihtiyacımız var. Bir karar çıkartmak ve bu kararda, uluslararası eylemler gerçekleştirmemiz gerekir, demek çok kolaydır.[53]

Kongre, "Sermayenin Saldırısı" –artan işsizlik, işçilerin yaşam standartlarının düşmesi, burjuva ülkelerin parlamento ve hükümetlerinde görülen Sol'dan uzaklaşma, kongrenin toplanmasından üç hafta önce gerçekleşen ve "burjuvazinin oyunundaki son kart" olarak tanımlanan İtalya'daki Faşist devrim– meselesini tartışmaya üç oturum ayırdı.[54] Bu konuda raportörlük görevini üstlenen Radek'in karamsarlığı Zinovyev'inkinden daha belirgindi:

İçinde yaşadığımız zamanın öyle bir özelliği var ki, *dünya sermayesinin krizi atlatılmamış olmasına rağmen, iktidar sorunu hâlâ bütün sorunların merkezi olmasına rağmen, büyük proletarya kitleleri öngörülebilir bir zaman içinde iktidarı ele geçirme yeteneklerine olan inançlarını kaybettiler.* Savunmaya çekildiler...

Eğer durum buysa... eğer işçi sınıfının büyük çoğunluğu kendini iktidarsız görüyorsa, *o zaman dolaysız bir görev olarak iktidarı ele geçirmek gündemde değil demektir.*

Daha sonra bazı konuşmacıların muğlak iyimserliğine cevaben, altını çizerek "proletaryanın geri çekilişi henüz durmuş değil" dedi.[55] Kongre Zinovyev'in ateşli hitabet yeteneğini kullanmasına pek imkân vermedi.

51. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 3-4.
52. *A.g.e.*, s. 11. 53. *A.g.e.*, s. 33.
54. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 297.
55. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 317-18, 390.

Ama Lenin halkın karşısına sondan bir önceki kez burada çıktı.[56] Hastalığı yüzünden özür dilemesiyle başlayan ve esasen NEP'in serinlenmesine ve savunulmasına hasredilmiş bir konuşma yaptı. Devrim zamanlarında ilerleyebilmek için çoğunlukla geri çekilmeye hazır olmak zorunluydu; NEP bu düsturun doğruluğunu göstermişti. Buradan çıkarılması istenen ama pek de açıkça ortaya konmayan (sonuçta yorgun ve hasta bir adamın konuşmasıydı bu)[57] hisse, Komintern'in bir ölçüde geri çekilmesinin aynı ölçüde zorunlu olduğu ve aynı ölçüde hayırlı sonuçlar doğuracağı şeklindeydi. Bunun ardından, örgütlenme konusunda geçen yıl alınan kararı[58] fazlasıyla Rusya'ya özgü olduğu için tenkit ettikten sonra, güçlükle sürdürdüğü konuşmayı şöyle bağladı:

> Bence hepimiz için, Ruslar için de yabancı yoldaşlar için de en önemli şey, Rus devriminin beşinci yılından sonra araştırma yapmamızdır. Araştırma yapma imkânını daha yeni elde edebildik... Bu konuda hem Rus hem de yabancı yoldaşlarımıza içinde bulunduğumuz dönemdeki en önemli görevin araştırmaya başlamak olduğunu söylememiz gerektiğini düşünüyorum. Genel anlamda bir şeyler öğreniyoruz. Yoldaşlarımız özel bir anlamda, devrimci çalışmanın örgütlenişi, yapısı, yöntemi ve içeriğinde gerçekten başarılı olmak için bir şeyler öğrenmeliler. Eğer bu yapılırsa, eminim ki dünya devriminin güzel, hatta kusursuz bir geleceği olacaktır.[59]

Daha üç buçuk yıl önce Komintern'i büyük bir savaşçı örgüt olarak kurmuş olan adamın verdiği tuhaf son emir buydu.

Komintern'le ilgili yaygın karamsarlık, Sovyet iktidarına duyulan güvenin dile getirilip başarılarının göklere çıkarıldığı bir atmosfere yol açtı. Sovyet Rusya proletarya devrimi davasına hizmet etmiş, ona olan son yükümlülüğünü yerine getirmişti. Radek bu hususu daha üçüncü kongrede acımasız bir açıksözlülükle dile getirmişti:

> Eğer biz bugün büyük Komünist Enternasyonal'i oluşturduysak, bunun nedeni bizim, yani Enternasyonal'in iyi propagandacılar olmamız değil, *Rus proletaryası ve Rus Kızıl Ordusu'nun kanları ve açlıklarıyla iyi propaganda yapmış olmaları ve bu mücadelenin*, Rus devriminin Komünist Enternasyonal'in toplan borusu işlevi görmüş olmasıdır.[60]

56. Lenin kongrede 13 Kasım'da konuştu; son konuşmasını tam bir hafta sonra Moskova Sovyeti'ne yaptı.

57. Zinovyev daha sonraları Lenin'in bu konuşmayı yaptıktan sonraki bitkinliğini hatırlar: "Ayakta zor duruyordu" ve "boncuk boncuk terlemişti" (*Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 1, 1924, col. 29).

58. Bkz. yukarıda s. 367. 59. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 354-5.

60. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 480.

Dördüncü kongrede bu sav bir adım daha ileri taşındı. Sovyet Rusya görevini soylu bir biçimde yerine getirmişti; Sovyet Rusya'yı hayal kırıklığına uğratmış olan şey, dünya devrimini hemen tamamına erdirmeyi başaramayan dünya işçileriydi. Clara Zetkin, Lenin'in soğukkanlı serimlemesinin hemen ardından ateşli bir konuşma yaparak, "ekonomik olarak en gelişmiş yeni Sovyet devletlerinin proletaryası... kardeşlik dayanışmasıyla Sovyet Rusya'nın dayandığı dar temeli genişletip güçlendirebilseydi" NEP tavizini vermek gerekmeyecekti, dedi. Ama bu olmamıştı. Kardeş Sovyet devletleri doğmamıştı ve Rus devrimi "köylülerle *modus vivendi*'ye, yabancı ve Rus kapitalistleriyle *modus vivendi*'ye girmek" zorunda kalmıştı.[61] Kongre "Sovyet Devrimi Üzerine" başlıklı bir kararında bu hisleri canı gönülden destekledi. Karar aşırı övgülerle başlıyordu:

> Komünist Enternasyonal'in dördüncü kongresi Sovyet Rusya'nın yaratıcı gücüne duyduğu derin minnet hislerini ve devrimci mücadeleyle devlet iktidarını ele geçirip proletarya diktatörlüğünü kurmakla kalmayan, devrimin kazanımlarını ülke içindeki ve dışındaki bütün düşmanlara karşı muzaffer şekilde savunmayı da sürdüren güce duyduğu sınırsız hayranlığı ifade eder.

Ama pratik mesele son paragrafa bırakılmıştı:

> Dördüncü dünya kongresi bütün ülkelerin proleterlerine, proletarya devriminin tek bir devletin sınırları içinde asla zafer kazanamayacağını, ancak bir dünya devrimi içinde birleşerek uluslararası ölçekte zafer kazanabileceğini hatırlatır. Sovyet Rusya'nın bütün faaliyetleri, kendi varoluşu ve devrimin kazanımları için verdiği mücadele, bütün dünyanın ezilen ve sömürülen proleterlerinin kölelik zincirlerinden kurtarılması mücadelesidir. Rus proleterleri devrimin aktörleri olarak dünya proletaryasına karşı olan görevlerini bütünüyle yerine getirmişlerdir. Dünya proletaryası da bunun karşılığında kendi görevini yerine getirmelidir. Bütün ülkelerde yoksullaştırılmış ve köleleştirilmiş işçiler Sovyet Rusya'yla ahlaki, ekonomik ve siyasi dayanışma içinde olduklarını ilan etmelidirler.[62]

Dünya işçilerine verilen bu emrin bazı sonuçları son derece açık ve netti. Kongre, Münzenberg'in sunduğu, MRP'nin başarıları hakkındaki raporu dinledikten sonra, bütün ülkelerin işçilerinin "Sovyet Rusya'ya ekonomik yardım da dahil olmak üzere dünya çapında, gerçek ve pratik yardımlarda bulunma" görevi hakkında sert ifadeli bir karar metnini tartışmaksızın kabul etti. İşçiler hükümetlerine "Sovyet Hükümeti'ni tanıma ve Sovyet Rusya'yla elverişli ticari ilişkiler kurma talebiyle" baskı yapa-

61. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 247.

62. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 325-6.

caklardı. Ayrıca, "dünya proletaryasının hem siyasi hem de ekonomik gücü Sovyet Rusya'yı desteklemek için azami oranda seferber edilmeli"ydi; Sovyet Rusya'nın "ekonomisini onarabilmek" için fena halde ihtiyaç duyduğu "makineler, hammaddeler ve araçlar"ı üretmek için bağış toplanmalıydı.[63] Aynı buyruğun diğer içerimleri üzerinde bu denli durulmadı. Sadece Buharin, (kaleme alınması bir sonraki kongreye ertelenen) Komintern programı hakkındaki son derece teorik konuşmasında, bazılarına irkiltici gelen bir sapma yaptı. Bir proleter devletinin doğmasının komünistlerin ulusal savunmaya karşı tavırlarını temelden değiştirmiş olduğunda ve proletarya devletinin sadece kendi proletaryası tarafından değil, bütün ülkelerin proletaryası tarafından savunulması gerektiğinde ısrar ettikten sonra, "proleter devletlerinin, bir bütün olarak proletaryanın stratejisine uygun olarak, burjuva devletleriyle askeri bloklar oluşturup oluşturamayacağı" sorusunu sorup şu cevabı verdi:

> Ben, bizim yabancı bir burjuvaziyle, bu burjuva devleti sayesinde bir başka burjuvaziyi devirebilmek için bir ittifak kurabilecek kadar güçlendiğimizi iddia ediyorum... Bir burjuva devletiyle askeri bir ittifak kurulduğu varsayıldığında, her iki ülkedeki yoldaşların görevi, iki müttefikin zaferine katkıda bulunmaktan ibarettir.[64]

Kongrede "Rapallo" ismi zikredilmedi ve Komintern'in Sovyet ulusal politikasının bir aracı olarak kullanılmakta olduğu şeklindeki eski suçlama tekrar edilmedi.[65] Dünya devrimi ihtimalinin bariz ve kaçınılmaz bir biçimde Sovyetler'in refahına ve Sovyet iktidarına bağımlı olması, söz konusu açmazı hayali ve gerçekdışı bir şey gibi gösteriyordu. Troçki kongrenin sona ermesinden kısa bir süre sonra "ne gibi fırtınalar gelirse gelsin, Sovyet sınırı, karşı devrimin ötesine geçemeyeceği ve yedek kuvvetler ulaşana kadar görev yerlerimizde kalacağımız siper hattı olacaktır" diye yazıyordu.[66] Yeni ortamda, Sovyet Rusya'nın prestij ve otoritesi başka her şeyin üzerindeydi. Sovyet politikası açısından, Narkomindel, Komintern pahasına yükselişe geçmişti. Diğer ülkelerde, Sovyet Rusya'yı desteklemek has devrimcinin en önemli görevi haline geldi. Dördüncü

63. *A.g.e.*, s. 327-8.

64. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 420.

65. Zinovyev, Polonya partisinin bir konferansında bu meseleyi gündeme getirmiş olan bir Polonyalı delegeden alıntılar yaptı, ama şaşırtıcı bir hoşgörüyle söz konusu şahsiyeti infialle değil, alayla andı (*a.g.e.*, s. 210).

66. *İzvestiya*, 29 Aralık 1922'den aktaran A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 370.

kongreden itibaren bu açıkça ilan edilebiliyordu. Yükümlülük dengesinde bir tersine dönme yaşanmıştı ve bundan böyle buradan geriye dönüş olmayacaktı.

Sovyet iktidarının ve onun yaratıcısı olan Rus Komünist Partisi'nin yeni prestij ve egemenliği, kongrenin "IKKI'nın Yeniden Örgütlenmesi Hakkında"ki kararına da yansıdı. Lenin yaptığı konuşmada üçüncü kongrenin kurduğu örgütü fazlasıyla Rus bir karakter taşımakla eleştirmişti. Ama ortadaki gerçekler ona karşıydı; onun görüşü sessizce bir kenara bırakıldı. Dördüncü kongre üçüncünün kararlarını onaylamakla kalmadı, onun gevşek bıraktığı çeşitli noktaları da sıkılaştırdı. Yirmi bir koşulun genel sonucu, en baştan beri Rus partisi tarafından tek bir örgüt olarak, bir dünya partisi olarak görülmüş olan (ulusal komünist partiler fiilen bu tek partinin yerel kuruluşları ya da şubeleriydi) Komintern anlayışını herkese dayatmak olmuştu. Ama bu görüşün, koşullar kabul edildikten sonra bile, Rus partisi dışındaki herhangi bir parti tarafından gerçekten paylaşılmış olduğu şüphelidir. Dördüncü kongrede Buharin, bir bütün olarak uluslararası durumu ele almak yerine, "istisnasız neredeyse bütün konuşmacıların sadece kendi partisi içindeki durumdan bahsettiği"nden yakınıyordu hâlâ.[67] İşin ilginç yanı –Alman partisi ağırlıklı Rus kontrolüne en çok karşı çıkan parti olduğu için ilginç diyoruz– tek bir dünya partisini öne çıkartan merkezi anlayışı kabul etmeye en yaklaşan parti Alman partisi oldu. Yeniden örgütlenme sorunuyla ilgilenen Alman raportör Eberlein, "örgütte belki de hâlâ mevcut olan federal ruhu ortadan kaldırmak" ve IKKI'yı "gerçekten merkezi bir dünya partisi"nin yönetim organı haline getirmek gerektiğinde ısrar ediyordu. Geçen yıldan alınan dersler, dünya kongrelerinin kararlarının ulusal partiler tarafından her zaman elifielifine gerçekleştirilmediğini, hatta parti dergilerinde bile yayımlanmadığını ve ulusal parti liderlerinin muhalif oldukları kararları uygulamak yerine istifa ettiklerini ya da görevlerini bıraktıklarını göstermişti. Eberlein sözlerini şöyle sürdürüyordu:

> Eğer gerçekten kapalı bir dünya partisi, proletaryanın savaşçı bir örgütü olmayı istiyorsak, uluslararası disipline ihtiyacımız var; bu savaşçı örgütteki tek tek bütün yoldaşlar her koşulda kendi kişisel isteklerini Enternasyonal'in ortak çıkarlarına tabi kılmalıdırlar.[68]

67. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 136.

68. *A.g.e.*, s. 805.

Bu ders içtenlikle benimsendi. IKKI tüzüğünün elden geçirilip yeni bir temele oturtulması gerekiyordu. O ana kadar IKKI üyeleri ulusal komünist partiler tarafından merkez organda kendilerini temsil etmeleri için atanan delegelerden oluşuyordu.[69] Bundan böyle IKKI'nın yirmi beş üyesi (ve on aday) kurucu partiler tarafından değil, dünya kongresi tarafından seçilecekti. Diğer konularda bir önceki kongreden sonra getirilen yenilikler[70] onaylandı. Dokuz-on bir üyeden oluşacak olan prezidyum, raportörün sözleriyle, "bir tür siyasi büro" olarak çalışacaktı. Prezidyum, ikisi prezidyuma da üye olacak yedi üyeden oluşan bir örgütlenme bürosu atayacaktı; prezidyuma karşı sorumlu, iki yardımcı sekreteri olan bir de genel sekreter olacaktı. Böylece Lenin'in uyarısı hiç dikkate alınmadan, Rus partisinin örgüt yapısı Komünist Enternasyonal'de tam olarak yeniden üretilmiş oldu. "Örgütlenme bürosu"nun görevleri arasında, ulusal partilerdeki önemli makamlara atama yapma yöntemlerinin denetlenmesi (bundan böyle parti görevlerinden kendiliğinden istifalar yasaklanacak ve partiden ihraçla cezalandırılacaktı) ve (İtalya ile Almanya'daki son olaylarda zorunlu oldukları bütün açıklığıyla ortaya çıkan) yasadışı çalışmaların kontrolü de vardı. IKKI üyelerinden ve her kurucu partinin büyüklüğüne göre bir veya daha çok üyesinden oluşan "genişletilmiş idare kurulu" kongreler arasında yılda iki kere toplanacak; Rus partisinin örgütlenmesinde "parti konferansı"nın işgal ettiği yerle örtüşen bir yer işgal edecekti. Son olarak, ulusal partilerin, bir kural olarak kongrelerini Komintern'in dünya kongrelerinden önce değil sonra yapmalarının arzulandığı ilan edildi; amaç, delegelerin ulusal parti kongrelerinden ihtilaflı konularda bağlayıcı talimatlar almış şekilde Moskova'ya gelmelerini önlemekti. IKKI'nın "federal" karakterinin ortadan kaldırılmasıyla bağdaşan bu talimatla, Komintern'e ulusal partilerin görüşlerini temsil eden delegelerin tartışma ve uzlaşma süreçleri yoluyla kolektif kararlara ulaştıkları bir forum olarak değil, aldığı kararlar yorumlanıp uygulanması amacıyla yukarıdan ulusal kongrelere iletilen tekil bir yönetim organı olarak bakılması gerektiği açıkça ortaya çıkıyordu.[71]

69. 1919'daki ilk plan, merkezi olarak belirlenen genel konsey üyelerinin ulusal partiler için "muhabir" rolü oynama görevlerini kendi aralarında paylaştıkları Birinci Enternasyonal örneğini izlemekti (A. Balabanov, *Erinnerungen und Erlebnisse* (1927), s. 251); ama bundan vazgeçilip temsil ilkesi benimsenmişti.

70. Bkz. yukarıda s. 368.

71. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 803-13.

Bu çok kapsamlı yeniliklerin büyük bir açıksözlülükle dile getirilmesi, merkezi örgütlenme ve disipline duyulan öncelikli ihtiyacın Alman ve Rus delegeler tarafından sorgusuz sualsiz kabul edildiğini gösteriyordu. Daha sonra formalite icabı yapılan (kongrenin son aşamasına daha gelinmemişti) tartışmada ciddi biçimde karşı çıkılan tek nokta ulusal parti kongrelerinin Komintern'in dünya kongrelerinden önce değil sonra yapılması talebiydi; karar metni düzeltme yapılmaksızın kabul edildi.[72] Nasıl Rus partisinin önemli üyeleri bile örgütlenme ve atamaların kontrolüyle ilgili parti kararlarının yarattığı siyasi sonuçları pek iyi değerlendiremedilerse,[73] aynı meseleler hakkındaki yeni hayati kararlar da Komintern'in dördüncü kongresi tarafından neredeyse hiç tartışılmaksızın ve anlaşılan hiçbir ciddi şüphe duyulmaksızın oybirliğiyle kabul edildi. Kongrenin sonunda yapılan IKKI seçimleri eski ulusal temsil sisteminden izler taşıyordu: "İki üç ülkeden oluşan bloklar, sırf ulusal gerekçelerle, yönetim kurulunda temsilci bulundurmak istiyorlardı." Ama, Zinovyev kapanış konuşmasında "bugün böyle bir manzarayı son kez gördüğümüzü umalım" dedi. Bundan böyle Komintern'in görevi "federalist her şeyle mücadele etmek ve gerçek bir disiplin getirmek" olacaktı.[74] O sırada, Rus heyeti tarafından bile belki de hâlâ tam olarak anlaşılmayan ya da farkına varılınayan şey, Komintern örgütlenmesinin dördüncü kongre tarafından tamamlanan merkezileşmesinin, zorunlu olarak, iktidarın daha da dışlayıcı bir biçimde egemen Rus grubun ellerinde toplanmasına yol açtığıydı; bu durum Sovyet Rusya'nın artan prestij ve otoritesine, ayrıca Komintern'e üye diğer partilerin nispeten gerilere düşmesine tekabül ediyordu. Bir zamanlar en azından biçimsel olarak yapıldığı gibi, Sovyet dış politikası bir dünya devrimi çerçevesi içine oturtulmaya çalışılırken, bundan böyle Komintern politikası Sovyet dış politikası çerçevesi içine oturtulmaya çalışılacaktı. Bu gelişmenin, kimse tarafından bilinçli olarak planlanmış olmamasına ve getirebileceği tehlikelerin bazılarını gören tek kişi olan Lenin'in kısmen bilinçli olarak karşı çıkmasına rağmen, Lenin'in sahneden çekilmesinden önce ve dördüncü kongrenin bir süre sonrasına kadar Komintern'in işleyişinde önemli bir rol oynamamış olan Stalin'in sahneye çıkmasından önce neredeyse tamamlanmış olduğu belirtilmelidir.

72. Tartışma *a.g.e.*, s. 814-23'te, karar metni ise *a.g.e.*, s. 994-7'dedir; karar metni *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933)'e dahil edilmemiştir.

73. Bkz. c. I, s. 191.

74. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 977-8.

Tek tek komünist partilerin, dördüncü kongredeki tartışmalarda büyük bir yer işgal etmiş olan meseleleri, pek de neşeli bir tını benimsenmesini sağlayacak vesileler sunmuyordu. Kongrede her partinin üye sayısı okundu. Sadece 324.522 üyesiyle Rus partisi (Ukrayna, Beyaz Rusya ve halen resmen bağımsız olan diğer Sovyet cumhuriyetlerinin partileri ayrıca sayılıyordu, ama bunların üye sayıları azdı), 226.000 üyesiyle Alman partisi ve 170.000 üyesiyle Çek partisi, ülkelerindeki işçilerin ciddi bir kesimini bünyesine katmış komünist kitle partileri sayılabilirdi. Diğer yerlerde partiler hâlâ küçüktü ya da ortodoksiye bağlılıkları şüpheliydi.[75] Dördüncü kongrede Alman sorunu hakkında özel bir karar çıkartılmadıysa da, Komintern'in sinirsel merkezini ve bütün ihtilafların odak noktasını hâlâ Alman partisi oluşturuyordu. "Bütün göstergeler bizi aldatmıyorsa," demişti Zinovyev açılış konuşmasında, "proleter devriminin yolu Rusya'dan Almanya'ya gitmektedir."[76] Rapallo anlaşması da Almanya'ya Sovyet dış politikasında özel ve muteber bir konum vermiş olduğu için Almanya'yla ilgili meselelerin Komintern'in kaygıları arasında daha ağırlıklı ve hassas bir yeri oldu. Bolşevik liderlerinin Komintern politikasıyla ilgili meselelerde farklı düştükleri zaman, bu farkın her zaman Alman sorunundan kaynaklanması Almanya'nın öneminin belirtisiydi. Liderler 1921 Ocağı'nda "açık mektup" politikası, 1921 Martı'ndan sonra da Mart eyleminden çıkarılacak hisse konusunda ayrılığa düşmüşlerdi;[77] Lenin'in sahneden çekildiği 1922 yazında ise, Alman partisindeki Sağ ve Sol ayrımlarını yansıtan "birleşik cephe" ve "işçi hükümeti" politikalarının yorumlanması konusunda Zinovyev ile Radek arasında çatışma çıktı.[78] Dördüncü kongrede bu mesele sunuşunu Zinovyev'in yaptığı, taktikler hakkındaki önemli bir tartışmada ele alındı.

Alman Sağı'nın baş kahramanları Meyer ve Thalheimer (Brandler toplantıya katılmamıştı), Alman Solu'nun baş kahramanları da Berlin grubunu temsil eden Ruth Fischer ile Hamburg grubunu temsil eden Urbahns'dı; tartışmayı onların açması beklendi. Birleşik cephe politikasını ilkesel olarak herkes kabul ediyordu. Ama Meyer birleşik cephenin aslen sosyalist partilerin liderleriyle varılan anlaşmalar olduğunu iddia ederken, Ruth Fischer "liderlerle yapılan müzakerelerin abartılı bir biçimde

75. *A.g.e.*, s. 363-7. 76. *A.g.e.*, s. 36-7. 77. Bkz. yukarıda s. 312-3 ve 358.

78. Bkz. yukarıda s. 384-5; Zinovyev ile Radek arasındaki çekişme 1924'e kadar açığa çıkmadı (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (tarihsiz), c. I, s. 493-6).

vurgulandığını ve bunlara abartılı hayranlık gösterildiğini" söylüyor ve "aşağıdan birleşik cephe" denen şeyden yana çıkıyordu; Urbahns ise kestirmeden, SPD ile USPD'nin sicillerinin, onlarla işbirliğini komünistler için imkânsız kıldığını söylüyordu. Meyer, Zinovyev'in 1921 Aralık tarihli IKKI kararında geçen "işçi hükümeti"ni proletarya diktatörlüğüyle ya da bir Sovyet hükümetiyle özdeşleştirme çabasını eleştiriyor ve bu terimin bariz biçimde daha geniş bir yananlamı olduğunu düşünüyordu; Ruth Fischer Radek'in komünistlerle sosyalistlerin işçinin "bir dilim ekmeği"ni garantiye almayı amaçlayan politikalar konusunda işbirliği yapmaları gerektiği minvalindeki bir cümlesine, çok muğlak ve gevşek olduğu gerekçesiyle saldırıyordu.[79] Tabirlerdeki bu nüansın ardında diğer Sol partilerin benimsemesi gereken tavır konusunda temel politika farklılığı yatıyordu. Ama Komintern liderleri (hele kendi aralarında da bölünmüşken) ulusal partiler içinde tartışmalar açmaktan çok, ilke meselelerini çözüme bağlamakla ve böylece daha fazla bölünme tehlikesini savuşturmakla ilgileniyorlardı. Kongrenin Alman komisyonuna başkanlık yapan Lenin, bu meseleler hakkında kongrede konuşmamış olsa da, kalan bütün gücüyle farklılıkları uzlaştırmaya çalıştı.[80] Bu tartışmalar sonunda çıkan karar orta yolcuydu: Her iki tarafın sloganlarını tekrar ediyor ve hiçbir şeyi çözüme kavuşturmuyordu. Komünistler birleşik cephe adına "sosyal demokratların ve Amsterdamcıların hain liderleriyle bile müzakereler yapmaya hazır"dılar; öte yandan, "birleşik cephe taktikleri aslen sadece "aşağıdan", fabrika komitelerinde, eylem komitelerinde ve diğer partilere üye olanlarla partisiz unsurların komünistlerle işbirliği yapacakları bu tür başka kuruluşlarda liderlik yaparak gerçekleştirilebilir"di. Avustralya'da yaşanmış olan ve kısa bir süre sonra İngiltere'de ortaya çıkabilecek bir "liberal işçi hükümeti"nden, tam bir proletarya diktatörlüğü biçimine bürünmüş "gerçek bir proleter işçi hükümeti"ne kadar beş tür "işçi hükümeti" ayırt ediliyordu. Ama komünistlerin bu hükümetlere katılma koşulları son derece muğlak ve çok genel terimlerle belirtilmişti. Tek yenilik, "bir işçi-köylü hükümeti"nin meşru bir değişke olarak tanınmasıydı; bu

79. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 76, 81.

80. Ruth Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 183-6'ya göre, Radek ile Buharin onu bu tavrı bırakması için ikna etmeye çalışmışlar, hatta Alman Solu'nun ihracı bile mümkün görülmüş: Lenin'in Sol'u "kurtaran" tavrı herkesi şaşırtmış. Gelgelelim, bu izah sonraki önyargıların damgasını taşır: Muhalifleri ihraç etmek Komintern'in o sıralardaki politikasına aykırıydı.

daha sonradan önem kazanacak bir gelişmeydi.[81] Karar, Alman partisi içinde Sağ'ı egemen durumda bırakıyor, ama Sol'a da başka bir zaman aynı zemin üzerinde savaşma imkânı tanıyordu. Rus partisi içindeyse, "işçi hükümeti"ni sadece proletarya diktatörlüğüyle özdeşleştirmesi reddedilen (ama aynı saldırının daha sonraki bir tarihte yenilenmesini önleyecek kadar da güçlü bir biçimde reddedilmeyen) Zinovyev'in saldırılarına karşı, –Rapallo'dan beri başarısının zirvesinde olan– Radek'in tarafını tutuyordu.[82]

"Versay Anlaşması Üzerine" başlıklı karar Alman Sağı tarafından da, Alman Solu tarafından da eşit ölçüde kabul edildiği için ihtilaf yaratmadı. Yine de yeni ve önemliydi. Bolşevikler zaman zaman Versay anlaşmasını emperyalist zorbalığın tipik bir örneği olarak kınamışlardı. Lenin bir keresinde söz konusu anlaşmayı Brest-Litovsk'dan "bin kat daha yağmacı" şeklinde tarif etmişti.[83] Ama o zamana kadar, Bolşevikler'in savaşsonrası kapitalist dünyanın çelişkileri hakkındaki analizlerinde sadece arızi bir faktör olarak kalmıştı. Komintern'in üçüncü kongresinin "Dünyanın Durumu ve Görevlerimiz" hakkındaki ana karar metni, dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Avrupa'dan Amerika'ya kayması, Japonya'nın yükselişi ve kıtalar arasındaki üstü kapalı çatışma üzerinde durmuştu; ama laf arasında "Almanlar Avrupa'nın hamalları haline geliyor" derken, Versay'ı pek öne çıkartmamıştı. Aynı kongrenin, "Alman Hükümeti'ne karşı amansız bir mücadele" vermeleri için Alman komünistlerine ayrıntılı talimatlar yağdıran taktikler hakkındaki kararında bu anlaşmadan bahsedilmemişti bile.[84] Ama bir yıl sonra tablo değişmişti. Artık Alman Hükümeti'ni devirmeden hiçbir şey elde edilemeyeceği varsayılmıyordu. IKKI'nın 1922 Martı'nda yapılan genişletilmiş oturumu, "Savaşa Karşı Mücadele ve Savaş Tehlikesi" hakkındaki uzun bir karar metninde, "emperyalist savaşın sonunda imzalanmış olan bütün anlaşmalar"ın ilgasını talep ediyordu.[85] Sekiz ay sonra yapılan dördüncü kongre ise, hem Rapallo anlaşmasının hem de Alman kitlelerine nüfuz etme politikasının etkisiyle, Versay anlaşmasını başlıca temalarından biri haline getir-

81. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 299-302.

82. Komintern'in 1924'te yapılan beşinci kongresinde Zinovyev bu kararda kilit pasajları kabul etmesine bahaneler bulmaya çalıştı (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (tarihsiz), c. I, s. 79-80, 81-2).

83. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 545.

84. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 163-80, 198.

85. *A.g.e.*, s. 268.

di ve neredeyse bütün Avrupa ülkelerinden konuşmacıların anlaşmayı kınamalarından sonra, taktik kaygılarla Fransız delegesi Cachin'in önerdiği ve anlaşmanın uluslararası duruma dair bütün analizin merkezi haline getirildiği bir karar metnini kabul etti.[86] Anlaşma Orta Avrupa'yı ve özellikle de Almanya'yı "emperyalist soyguncuların yeni sömürgesi" haline getirmişti. Alman burjuvazisi, zafer kazanan devletlerin burjuvazisine yaltaklanmaya ve tazminatların yükünü proletaryanın omuzlarına yıkmaya çalışıyordu. Ama Alman proletaryasının içine gömüldüğü sefalet ne kadar derin olursa olsun, tazminat taleplerinin büyüklüğü bu politikayı gerçekleştirilemez kılıyordu ve Almanya "İngiltere ve Fransa'nın ellerinde bir oyuncağa çevrilmekte"ydi. İngiliz-Fransız baskısına karşı direnmenin Alman burjuvazisinin de Alman proletaryasının da çıkarına olduğuna dair bu tek imanın ardından, karar metni komünist partilerin görevleri konusuna dönüyordu; söz konusu görevler anlaşmaya karşı genel bir kampanya içinde eşgüdümlenecekti. Alman partisi, Alman proletaryasının Kuzey Fransa'nın yeniden yapılanmasına yardım etmeyi istediğini ilan edecek, ama Fransız ve Alman sanayicileri arasında yapılan ve tazminat yükümlülüklerini "Almanya'yı Fransız burjuvazisinin sömürgesine çevirerek" Alman proletaryası pahasına gerçekleştirme pazarlıklarına karşı çıkacaktı. Fransız partisi "Alman proletaryasını daha fazla sömürerek Fransız burjuvazisini zenginleştirme girişimi"ni protesto edecek, Fransız birliklerinin Ren'in sol yakasından çekilmesini talep edecek ve Ruhr'un işgal edilmesi önerisine karşı mücadele edecekti. Çek ve Polonya partileri "kendi burjuvazilerine karşı mücadeleyi Fransız emperyalizmine karşı mücadeleyle birleştireceklerdi". Bu karar, Komintern'in eylemlerini Sovyet Hükümeti'nin dış politikasıyla eşgüdümlemeye yönelik bilinçli ve hesaplı bir gayretin Avrupa'daki (Bakû kongresi Asya'da bir ön örnek sunmuş sayılabilirdi) ilk örneğiydi belki de. Ayrıca, ulusal komünist partilerin birbirlerine rakip hassasiyetlerini uzlaştırırken ortaya çıkabilecek sıkıntıları da önceden kısmen haber veriyordu.[87]

Tuhaftır, Faşist darbenin daha altı haftalık olduğu İtalya, dördüncü kongrenin dikkate değer bir teşvik edici gelişme kaydettiği neredeyse tek ülke oldu. İtalyan Sosyalist Partisi'ne (ve hatta IKKI'nın birleşik cephe

86. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 339-43.

87. Kongrede, yakın tarihlerde Alman ve Fransız partileri arasında "özellikle Versay anlaşması sorunu konusunda" bir anlaşmaya varılmış olduğundan bahsediliyordu; Alman delegesi bu anlaşmanın tam anlamıyla yerine getirilmediğinden yakınıyordu (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 76-7).

hakkındaki kararını reddetmiş olan İtalyan Komünist Partisi'ne)[88] uzun süredir gösterilen sabır en nihayet haklı çıktı. İtalyan Sosyalist Partisi 1922 Ekimi'nde Roma'da yapılan kongresinde reformistleri partiden ihraç etmiş ve yirmi bir koşulu kabul edip Komintern'e katılmaya karar vermişti; bu da İtalyan Komünist Partisi'yle birleşmeyi gerektiriyordu. Komintern'in dördüncü kongresinde İtalya sorununun tarihi hakkında çıkarılan uzun bir kararda, işçilerin fabrikaları işgal ettiği 1920 sonbaharında İtalya'da "devrimin zafer kazanmasının nesnel önkoşullarının" mevcut olduğu hatırlatılıyordu; sadece "sahiden komünist bir parti" yoktu. Bu parti de 1921 Şubatı'nda Leghorn'daki bölünmeyle yaratılmıştı, ama İtalyan Komünist Partisi küçük kalmıştı, liderleri de kağıt üzerinde sendikalizmin yanlışlarını kınamış olsalar da, hâlâ onun ruhunu taşıyorlardı. Dördüncü kongrenin, "Faşist gericiliğin kazandığı zafer"i neredeyse şen bir edayla "proletaryanın bütün devrimci güçlerinin mümkün olan en hızlı şekilde birleşmesi" için gerekçe olarak gösteren kararı, birleşme koşulları üzerinde çalışması için İtalyan Komünist Partisi'nin iki üyesi, İtalyan Sosyalist Partisi'nin temsilcileri olarak Serrati ve Maffi ile başkan ve hakem sıfatıyla da Zinovyev'den oluşacak bir komite yaratılmasını öngörüyordu; yerel şubelerde de benzer adımlar atılacaktı.[89] Müzakereler kış boyunca Moskova'da sürdürüldü. Ama komünistlerle sosyalistler arasındaki kıskançlıklar ilerlemeyi geciktirdi; 1923 başlarında Mussolini İtalya'da her iki partiyi de gafil avladı ve liderlerinin çoğunu tutuklattı. Komintern'in dördüncü kongresinin yayabildiği neredeyse tek umut ışığı da sönmüştü.

O sıralarda yeniden örgütlenme sancılarını yaşayan İngiliz partisinin meseleleri kongrede tartışılmadı. Ama Zinovyev bu işin gidişatından alışılmamış ölçüde açık sözlü bir karamsarlıkla bahsediyordu:

> İngiltere'de... partimizin gelişimi çok çok yavaş. Komünist hareket belki de başka hiçbir ülkede İngiltere'de olduğu kadar yavaş gelişmiyor. İngiltere'yi incelemeye başlamamız gerek; bu yavaş gelişmenin nedenlerini henüz bilmiyoruz. Yaşanan büyük işsizlik ve proletaryanın müthiş yoksulluğu düşünüldüğünde, komünizmin İngiltere'deki gelişimi dikkate değer ölçüde yavaş kalıyor.[90]

Öte yandan, Fransız partisindeki kriz, kongreden önce yapılan IKKI'nın genişletilmiş oturumundan, Troçki'nin başkanlığını yaptığı, kongre

88. Bkz. yukarıda s. 389, not 98.

89. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 356-60.

90. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 50.

tarafından atanan bir komisyondan ve kongrenin kendisinden haddinden fazla ilgi gördü; kongreye partinin her hizbinden en az yirmi dört delege katıldı, kongreye katılmayan tek dikkate değer şahsiyet Frossard'dı.[91] Kongre, gerçekleri inatla inkâr ederek, "bölünme fikrini" bir kez daha devre dışı bıraktı ("partideki durum hiçbir suretle bölünmeyi gerektirmiyor"du),[92] Sağ ve Sol kanatları hem aralarındaki meseleleri halletmeye hem de hor gördükleri birleşik cephe politikasını benimsemeye zorlama çabalarını sürdürdü. Sonuç olarak Sol kanat dolambaçlı bir yola başvurarak tartışmalardan galip çıktı. Avrupa'nın Latin kökenli ülkelerinde masonluk, uzun bir süredir hem burjuva hem de sosyalist din-karşıtı radikalizmin alamet-i farikası olmuştu. İtalya'da epey önce, 1914'te, sosyalist parti masonları saflarından ihraç etmişti. Fransa'da masonluk burjuva Solu ile sosyalistler arasındaki bağı oluşturmayı sürdürmüştü ve Frossard'ın kendisi de dahil Fransız komünist partisinin Sağ kanat liderleri masondu. Bu gerçek dördüncü kongrenin komisyonunda –Troçki'nin sonraları diyeceği gibi, "ilk defa ve bizi hayrete düşürerek"–[93] ortaya çıktı. Bu Sol'un arayıp da bulamadığı silahtı. Kongre, Fransız partisinin mason üyelerinin 1 Ocak 1923'ten önce masonluğu bıraktıklarını beyan etmeleri gerektiğini, aksi takdirde partiden ihraç edileceklerini ve bu beyanı yapanların da iki yıl boyunca "partideki sorumluluk gerektiren mevkilere" seçilemeyeceklerini belirten bir bildiri yayınladı.[94] Bunun üzerine Frossard partiden istifa etti; diğerleri de masonlukla bağlarını kopardılar. İki yıl kısıtlaması pek sıkı uygulanmış gibi görünmüyor.

Norveç İşçi Partisi'nin sorunları da aynı ölçüde rahatsız edici bir tablo sunuyordu. Bu parti en baştan beri ortodoks çizgiyi izlediği son derece şaibeli bir parti olmuştu.[95] Yirmi bir koşulu tek bir çekinceyle kabul etmişti: Parti sendikaların kolektif üyeliğiyle oluşturulmuştu, bu da şart koşulan bireysel uyum sınavının uygulanmasını güçleştiriyordu.[96] Ama pra-

91. Bu görüşmeler G. Walter, *Histoire du Parti Communiste Français* (1948), s. 115-21'de Fransız kaynaklarına atıflarla uzun uzadıya anlatılır.

92. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 344.

93. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 865. Fransız muhalifler, masonluk keşfinin disiplin cezaları vermek için bir bahaneden ibaret olduğunu ve Fransız partisinde masonların varlığının uzun süredir bilindiğini ileri sürdüler: Gerçekten de bu mesele 1920 yılında yapılan bir IKKI toplantısında Serrati tarafından gündeme getirilmişti (L. O. Frossard, *De Jaurés à Lénin* (1930), s. 266).

94. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 348.

95. Bkz. yukarıda s. 142.

96. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale* (Hamburg, 1921), s. 382.

tikte parti kendi yolunda gidiyor, eski adını değiştirip "Norveç Komünist Partisi" yapmayı bile reddediyordu; 1921 Martı'ndan sonra "bölme" taktiklerine karşı gelişen tepki yüzünden Komintern de buna karşı bir şey yapmaya kalkışmıyordu. En sonunda 1922 Haziranı'nda, parti lideri Tranmael IKKI'nın genişletilmiş oturumuna katılmaya ikna edildi; ama sonuçta ortaya çıka çıka, partinin belli meselelerde yaptığı hataları ele alan ve ilke meselesine girmekten kaçınan bir karar çıktı.[97] Ama bu oturum ile ertesi kasımda yapılan dördüncü Komintern kongresi arasında geçen sürede, Norveç partisi içindeki bölünme, Fransız partisinde olduğu gibi, tamamlanmış bir gerçek haline gelmişti; Tranmael ve merkez komitesinin çoğunluğu, tıpkı Frossard ve arkadaşları gibi, IKKI'nın kongreye katılma yönündeki acil çağrılarına uymadı. Kongre, bu meydan okuma karşısında, başkanlığına incelikli bir biçimde Buharin'in getirildiği ve görevi açıkça meseleyi kopuşa vardırmadan disiplini tesis etmek olan bir komisyon atadı. Kararda bir kez daha partinin adının değiştirilmesi ve parti içindeki muhalif grupların ihraç edilmesi talep ediliyor, "parti ile IKKI arasında daha sağlam bir bağ kurulması amacıyla" bir sonraki parti kongresine bir IKKI delegesinin katılması öneriliyordu.[98] Ama bu gönül alıcı sözlerin hiçbir anlamı yoktu. Komintern'in Norveç'teki bu kitle partisini çoktan kaybettiği açıktı. Resmen kopuş geciktirme taktikleriyle 1923 sonbaharına kadar ertelendi; bu tarihte parti Komintern'den ayrıldı, küçük bir azınlık da partiden koparak Norveç Komünist Partisi'ni kurdu.

Komintern'in dördüncü kongresiyle aynı anda, Profintern de ikinci kongresini topladı. "Birleşik cephe" taktikleri Profintern'de doğrudan ve bariz bir biçimde uygulanıyordu, çünkü Profintern görünüşte işçi kitleleriyle temaslar kurma amacıyla oluşturulmuş bir örgüttü. 1921 Aralığı'nda, yani IKKI'nın yeni sloganı duyurmasından bile önce, Amsterdam Enternasyonali'ne Fransız sendika hareketinde sendikalistler ile sosyalistler arasında baş gösteren bölünme tehdidini savuşturmak için ortak hareket etme önerisi getirildi;[99] 1922 Şubatı'nda Norveç sendikalarının, "kapita-

97. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 289-92; Zinovyev'e göre, o sıralarda meseleyi tartışmak üzere Oslo'ya gönderilen Radek, Tranmael'le "sefil bir uzlaşma"ya varmıştı (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (tarihsiz), c. I, s. 469).

98. Buharin'in raporu *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 944-5'te, karar metni de *a.g.e.*, s. 955-6'dadır.

99. *Desyat' Let Profinterna v Rezolyutsiyak* (1930), s. 89-90. 1921 boyunca CGT'de sendikalistleri ihraç etmek için aktif bir mücadele verildi (H. Marquand, vd., *Labour in Four*

lizmin saldırısına karşı paralel mücadele biçimleri ve yöntemleri geliştirmek üzere" iki sendika Enternasyonali'nin ortak bir konferans düzenlemesi önerisi, Profintern konseyi tarafından hararetle onaylandı.[100] Bu iki proje de Amsterdam tarafından görmezden gelindi. Bu terslenmelerden yılmayan Profintern 1922 Nisanı'nda İkinci, Üçüncü ve İki Buçukuncu Enternasyonallerin katıldığı Berlin konferansından yararlanarak, bir kez daha bütün ülkelerin işçilerine hitaben "sermayenin saldırısına karşı direnişte birleşme" çağrısı yayınladı; Lozovski de bir kez daha Profintern, Amsterdam Enternasyonali ve bütün bağımsız sendikaların katılacağı bir konferans önerdi.[101] Bu yoklamaların, sendika hareketini bölüp birlik arayışına karşı çıkanın Moskova değil, Amsterdam Enternasyonali olduğu savına düzme bir temel sağlamaktan başka bir amacı yoktu. 1922 yılı, Profintern'in Batı ve Orta Avrupa'da en başarılı olduğu yıldı. Fransa'da CGT liderliğinin bünyesindeki sendikalistleri disiplin altına alma ve ihraç etme çabaları bir kopuşla ve Confédération Générale du Travail Unitaire'in (CGTU) kurulmasıyla sonuçlandı, Profintern'e bağlanan yeni örgüt bir süre Fransız sendikacılarının çoğunluğunu temsil etti; Çekoslovakya'da sendikaların çoğunluğu Moskova'ya bağlandı. Ama başka yerlerde batı sendika hareketinin büyük kısmı Amsterdam'ın tarafında kaldı. 1922 Haziranı'nda Leipzig'de yapılan Alman sendikaları kongresinde, toplam 700 delegenin sadece doksanı komünistti; daha sonraki kongrelerde Moskova destekçileri bu oranı bile koruyamadılar.[102] İngiltere'de Profintern en çok bir avuç sendikanın bağlılığını kazanabildi. Bu koşullarda hareketin bölünmesinden Amsterdam Enternasyonali'nin sorumlu olduğu suçlaması ikna edici olmuyordu ve –en azından Almanya ve İngiltere'de– geri tepiyordu.

1922 Kasımı'nda toplanan ikinci Profintern kongresi pek ilgi çekmedi ve ona da Komintern toplantısında olduğu gibi, aynı kısıtlanmışlık ve geri çekilme havası hâkim oldu. Konseyin raporu uzlaşmaz bir dille yazılmıştı ve bir kez daha "Profintern'in Amsterdam Enternasyonali'yle bir birleşik cephe yaratma yolundaki bütün çabalarının o tarafça inatçı bir sabotajla karşılandığını" kaydediyordu.[103] Bu, Profintern'in kendi Sol kana-

Continents (1939), s. 14-15); sendikalistler Komintern'le Profintern'in en güçlü destekçileri olduğu için, onların ihraç edilmesine karşı çıkmak Komintern'le Profintern'in menfaatineydi.

100. *Desyat' Let Profinterna v Rezolyutsiyak* (1930), s. 83-4.

101. *Krasnyi Internatsional Profsoyuzov*, No. 4 (15), Nisan 1922, s. 311-12, 313-16.

102. O. K. Flectheim, *Die KPD in der Weimarer Republik* (Offenbach, 1948), s. 91.

dıyla anlaşmasını daha da gerekli hale getiriyordu. Daha 1922 Temmuzu'nda Komintern'in resmi yayın organında çıkan Anarko-Sendikalistler ve Profintern başlıklı bir yazıda, Fransız ve İtalyan sendikalarına ve IWW'ye Profintern'in Komintern'den bağımsız olmasını talep ettikleri için saldırılmıştı.[104] Ama artık uzlaşma günün gereğiydi. Yeni oluşturulan Fransız CGTU örgütü kongreye, birinci kongrenin Profintern'in Komintern'e bağlı olması hakkındaki kararının geri çekilmesi yönünde kesin bir taleple geldi ve –bu iki kurumun tarihinde de ilk ve son defa– merkezi otorite bu talebi kabul etti. Uzun bir karar metni, Profintern'in "Fransa'nın devrimci işçileriyle orta yolda buluşmaya ve uluslararası sendika hareketinin kapitalizmi yıkma ve proletarya diktatörlüğü kurma bayrağı altında toplanan sahiden devrimci bütün unsurlarının oluşturduğu bloğu kongrede güçlendirmek için CGTU'nun önerisini kabul etmeye" hazır olduğunu kayda geçirerek sona eriyordu: Birinci kongrenin kararı ilga edildi ve aradaki ilişkiye dair yeni bir tanım ikame edilmedi.[105] Zinovyev'in kongredeki konuşmasında açıkça belirttiği gibi, kağıt üzerindeki bu geri çekilme taktik bir manevradan ibaretti: "Burada olanlar, Latin ülkelerindeki devrimci unsurların bazı önyargılarını kabul etmemizden ibarettir."[106] Bunun pratikte herhangi bir şeyi değiştirdiği şüphelidir. Kurulduğu andan itibaren Profintern'in karşı karşıya kaldığı iki açmaz hâlâ çözülmüş değildi. Batı Avrupa'nın Amsterdam'dan kopmak isteyen kitlesel sendikaları, sadece bağımsız ve siyaset-dışı sendikalardan yana olan sendikacılardan ibaretti; başka yerlerde de Amsterdam Enternasyonali aleyhindeki kampanya, sendikalara barışçıl yollarla nüfuz etme politikasıyla uzlaşmaz görünüyordu. Lozovski'nin 1923 Nisanı'nda yapılan on ikinci parti kongresindeki son derece iyimser konuşmasında, Amsterdam'a on dört ya da en fazla on beş milyon kişi bağlıyken Profintern'e toplam on üç milyon kişinin bağlı olduğu iddia ediliyordu. Ama Almanya'da örgütlü işçilerin sadece yüzde otuz beşinin, İngiltere'de yüzde on beşinin, Belçika'da da yüzde onunun Profintern'e üye olduğunu kabul ediyordu, ki bu rakamlar bile muhtemelen abartılıydı.[107] Bolşevik liderler yenilgiyi hiçbir zaman kabullenmiyor ya da Profintern'in kurulmasının taktiksel açıdan

103. *Desyat' Let Profinterna v Rezolyutsiyak* (1930), s. 89.
104. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 21 (19 Temmuz 1922), col. 5603-28.
105. *Desyat' Let Profinterna v Rezolyutsiyak* (1930), s. 109-10.
106. G. Zinovyev, *L'Internationale Communiste au Travail* (1923), s. 176-7.
107. *Dvenadsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistiçeskoy Parti (Bol'şevikov)* (1923), s. 279-80.

yanlış bir hesap olduğunu alenen kabul etmiyorlardı. Profintern zaman zaman bir propaganda aracı olarak belli bir değer taşıyordu ve Avrupa'da yarattığı sıkıntılar, Asya'daki işe yararlığıyla muhtemelen dengeleniyordu; Lozovski'nin iddia ettiği sayısal güç de aslen Asya'dan geliyordu zaten. İkinci kongre, "Sömürge ve Yarı-Sömürge Ülkelerdeki Sendika Hareketleri Üzerine" başlıklı uzun bir karar çıkararak birinci kongredeki tavrını geliştirdi. Karar metninde, bu ülkelerde "Avrupa ya da Amerikan tipi girişimlerde çalışan ve geniş kitleler halinde büyük sanayi merkezlerinde toplanan... yerli sanayi proleteri" sayısının gün geçtikçe arttığı belirtiliyordu; ayrıca yerli işçileri temsil eden bir "devrimci sendikalar" konferansı yapılması çağrısında bulunuluyor ve bu arada denizcilerin toplanmasının muhtemel olduğu limanlarda da propaganda büroları kurulacağı belirtiliyordu.[108] Bu şekilde başlatılan faaliyetler Uzakdoğu'da bazı önemli sonuçlar doğurduğu gibi, IFTU'nun ve ona bağlı belli başlı sendikaların coğrafi ve ırksal sınırlarına yönelik kalıcı bir eleştiri niteliği de taşıyorlardı.

Komintern'in dördüncü kongresinden bir süre sonra, Radek, Lozovski ve Tahran'daki Sovyet temsilciliği görevinden daha yenilerde dönmüş olan Rothstein'dan oluşan bir Sovyet sendika heyeti, 1922 Aralığı'nda IFTU tarafından Lahey'de düzenlenen ve başkanlığını İngiliz sendika lideri J. H. Thomas'ın yaptığı bir barış kongresine katıldı. Bu hamlenin iki amacı vardı: Bolşevikler'in diğer işçi partileri ve örgütleri ile birleşik cephe oluşturmaya istekli olduklarını göstermek ve Sovyetler'in barış davasına bağlılıklarını ilan etmek. Önceki yılın nisanında üç Enternasyonal'in Berlin'deki toplantısında yaşanan karşılıklı suçlama deneyimi ufak tefek bir iki değişiklikle yine yaşandı; sadece bir farkla ki Sovyet heyeti, geçen sefer Lenin'den işittikleri azarları göz önünde bulundurarak, artık hiçbir taviz vermemeye kararlıydı. Rothstein kongrede, en önemli önerisi savaşa karşı uluslararası bir eylem komitesi ve ulusal eylem komiteleri oluşturmak olan on dört maddelik bir tasarı sundu. Bu tasarıya destek veren olmadı ve Lozovski'nin birleşik cephe oluşturma talepleri de hakaret ve alaylarla karşılandı. Kongre bürosunun önerdiği pek etkileyici sayılamayacak barış yanlısı kararlar da kongre sonunda, bir tek Sovyet heyetinin muhalefet oyuyla kabul edildi. Radek tek bir noktada, heyetin diğer durumlarda benimsediği inatla uzlaşmacı dille pek bağdaşmayan sert bir konuşma yaptı:

108. *Desyat' Let Profinterna v Rezolyutsiyak* (1930), s. 111-14.

Bizim bir ordumuz var. Ordumuzu dağıtmayacağız. Yani gördüğünüz gibi biz Rusya için endişelenmiyoruz. Ama Batı Avrupa proletaryasının maruz kaldığı tehlike yüzünden endişeleniyoruz. Bu tehlikeyi savuşturmak için sizlere, içtenlikle ve korkusuzca, dostluk ve işbirliği eli uzatıyoruz. Bu öneriyi reddettiğinizde, bu uzanmış dostluk eli sizin aleyhinize dönecektir.[109]

1922'nin, Sovyet dış politikasının tahkiminde önemli bir faktör işlevi gören son olayı, parti içinden gelen güçlü eleştirilere rağmen, dış ticaret tekelinin yeniden onaylanmasıydı. Tekelin idaresini üstlenen Vneştorg'un ve Halk Komiseri Krasin'in otorite ve nüfuzu, özelikle İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasının imzalanmasından sonra dış ticaretin canlanmasıyla birlikte otomatik olarak artmıştı. Öte yandan tekel ilkesi, NEP'in ruhundan çok, yürürlüğe konduğu savaş komünizminin ekonomik yapısına uygun görünüyordu. Tekelin değiştirilmesi ve kıskançlıkla korunan dış ticaret alanına özel teşebbüsün de kabul edilmesi yönünde taleplerin duyulmaya başlaması şaşırtıcı değildi. Bu görüş 1921 Kasımı'nda Gosbank'da yapılan bir mali politika konferansında açıkça ifade edildi[110] ve özellikle de Maliye Halk Komiseri Sokolnikov'la birlikte anılmaya başladı.[111] 13 Mart 1922 tarihli bir kararname, tekele dokunmamakla birlikte, bariz bir şekilde, onun aşırı katı oluşunu eleştirenleri teskin etmeye yönelik bir çabayı temsil ediyordu. Vneştorg'a devlet kurumlarından, teşebbüslerinden ya da kooperatiflerden komisyon esasına dayalı olarak ihraç malları alma yetkisi verirken, bu kuruluşlara da, her zaman komiserliğin onayına bağlı olarak da olsa, yabancı tüccarlarla sözleşme imzalama yetkisi tanıyordu; ithal malları için de benzer bir esneklik gösteriliyordu.[112] Bundan sonra, eleştiriler Vneştorg'un bürokratik yöntemleri üzerinde yoğunlaştı; Krasin'in Sovyet ekonomisinin komutasını ele almış olması, parti sicilleri onunki kadar zikzaklı, halen parti ortodoksisine bağlılıkları da onunki

109. *Report of the International Peace Conference held at the Hague, December 10-15, 1922* (Amsterdam, tarihsiz), s. 102, 118, 143-5. *Internationale Presse-Korrespondenz*, No. 239 (18 Aralık 1922) sayısı kongreye adanmıştır; Lozovski dergideki kısa yazısında kongreyi "sineklerin sıkıntıdan ölmek üzere oldukları bir hayvanat bahçesi" olarak tarif etmiştir. Lozovski'nin kongreyle ilgili bir başka yazısı *Die Internationale*, c. VI, No. 1 (6 Ocak 1923), s. 13-21'de yayınlanmıştır.

110. Bkz. c. 2, s. 318.

111. 1922 yılında basılan bir kitapçıkta Sokolnikov "zayıf bir biçimde örgütlenmiş ve yeterli sınamadan geçmemiş Sovyet aygıtı"nın yabancı kapitalistlerle başa çıkamayacağını ileri sürüyor ve Vneştorg'un sadece "düzenleyici bir rol" oynayacağı karma şirketler yaratılmasını destekliyordu (G. Y. Sokolnikov, *Gosudarstvennyi Kapitalizm i Novaya Ekonomiçeskaya Politika* (1922), s. 7-9).

112. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 24, 266. madde.

kadar şaibeli olmayan birçok kişinin kıskançlığına yol açıyordu. 1922 Haziranı'nda dış ticaretle ilgili şubelerin katıldığı bir konferansta Krasin, Bogdanov ile Nogin'in Vesenka adına saldırdıkları komiserliği savundu; konferansta alınan bir kararla, dış ticaret tekeli ilkesine bağlı kalınmasına rağmen, dış ticaret mekanizmasının bürokrasisinin azaltılması talep edildi.[113] İki ay sonra Krasin hâlâ savunma konumundaydı; "savaş, abluka ve müdahalelerle geçen uzun yılların tükettiği ülke toparlanıp tekrar ayağa kalkana ve ekonomik açıdan güçlü hale gelene kadar" tekelin zorunlu olduğu açıklamaları yapıyordu.[114] 16 Ekim 1922 tarihli iki kararname Devlet'in bütün ekonomik organlarına ithalat ve ihracat işini yurtdışındaki kendi temsilcilikleri yoluyla, ama dış ticaret tekelini ihlal etmeden ve Vneştorg'un denetiminde yapma hakkını tanıdı.[115] Aynı ay Krasin basında çıkan bir röportajında dış ticaret tekelinin "bütün ticaret işlemlerinin Dış Ticaret Halk Komiserliği'nin organları tarafından yapıldığı anlamına gelmediğini" tekrar etti; devlet teşebbüsleri, kooperatifler, özel şirketler ve karma şirketler de dış ticaret yapabilirlerdi, ama komiserliğin otoritesi ve denetimi altında.[116]

Bu arada mesele partinin merkez komitesine taşınmıştı; merkez komitesinde 12 Ekim 1922'de yapılan toplantıda Sokolnikov bazı mal kategorileri üzerinde ve belli sınırlar dahilinde dış ticaret tekelinin gevşetilmesini talep eden bir karar alınmasını önerdi. Daha önceden savaş komünizmini mantıksal sonucuna taşımak istemiş ve o sıralarda aşırı Sol'da yer almış olan Buharin, şimdi de aynı mantıksal tutarlılık hırsını NEP'e uyguluyor ve aşırı Sağ kanada geçerek Sokolnikov'u destekliyordu. İlk krizden sonra işinin başına daha yeni dönmüş olan Lenin'in ve Troçki'nin yokluğunda karar kabul edildi. Tabii ki hükümet mekanizmasına aktarılana kadar resmi bir sonucu olamazdı ve komitenin herhangi bir üyesi tarafından parti kongresine temyize götürülebilirdi. Lenin hemen karşı çıktı ve sorunun merkez komitesinin Aralık ayında yapılacak bir sonraki toplantısında tekrar ele alınmasını talep etti. Ertesi gün, Krasin Vneştorg adına karara karşı çıkan bir dizi tez gönderdi; Buharin de merkez komitesine yazdığı 15 Ekim 1922 tarihli bir mektupta kararı hem Lenin'e hem de Krasin'e karşı savundu.[117] Mesele 1922 Aralığı'nın ortalarına kadar çö-

113. *Russian Information and Review*, 15 Temmuz 1922, s. 470-1.
114. L. B. Krasin, *Voprosi Vneşnei Torgovli* (1928), s. 306.
115. *Sobranie Uzakonenii, 1922.* No. 65, 846. madde; No. 66, 862. madde
116. *Russian Information and Review*, 4 Kasım 1922, s. 72-3.
117. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 558-9, not 177.

zümsüz kaldı; bu tarihte sağlığı gene kötüleşen Lenin, merkez komitesine katılamayacağını fark etti ve yapılacak tartışmadan endişelenmeye başladı. Lenin, 12 Aralık'ta, Troçki'nin de Ekim kararına karşı olduğunu öğrenince ona bir mektup yazarak "yapılacak toplantıda, dış ticaret tekelini koruma ve güçlendirmenin kayıtsız şartsız zorunlu olduğu şeklindeki ortak görüşümüzü savunma işini üstlenmesini" istedi.[118] Ertesi gün merkez komitesine, Buharin'in mektubunu çürüten ve Krasin'in tezlerini savunan uzun bir müzekkere yazdı:

Buharin pratikte sanayi proletaryasına karşı spekülatörün, küçük burjuvanın, en zengin köylülerin savunusunu yapıyor; sanayi proletaryası da bir gümrük politikasının değil, sadece ve sadece bir dış ticaret tekelinin koruması sayesinde, sanayii canlandıracak ve Rusya'yı bir sanayi ülkesi haline getirecek duruma ulaşabilir. Rusya'nın günümüzdeki koşullarında başka herhangi bir türden korumacılık bütünüyle hayaldir, proletaryaya hiçbir şey vermeyen, kağıt üstünde kalacak bir korumacılıktır.

Müzekkere, "Vneştorg'un kötü durumunu gerçekten iyileştirmenin" en iyi yolu olmaları bakımından karma şirketleri destekleyerek sona eriyordu.[119] İki gün sonra Lenin Troçki'ye bir mektup daha yazarak zaferi kendilerinin kazanacağını umduğunu ifade etti, çünkü, "Ekim'de bize karşı oy kullananların bir kısmı artık kısmen ya da tamamen bizim tarafımıza geçmiş durumdalar".[120] Ekim kararının koşulsuz olarak lağvedildiği dışında 18 Aralık 1922'de merkez komitesinde neler olup bittiğiyle ilgili hiçbir şey bilinmiyor. Lenin "hiç ateş açmadan durumun kontrolünü ele geçirdikleri" için kendisini ve Troçki'yi kutluyor, zaferin bir sonraki parti kongresinde alınacak bir kararla sağlama alınmasını öneriyordu.[121] Bu öneri 1923 Nisanı'nda, yani Lenin'in son kötüleşmesinden bir ay sonra, on ikinci parti kongresinin olağandışı ölçüde vurgulu bir kararıyla uygulamaya kondu:

Kongre dış ticaret tekelinin ihlal edilemez olduğunu ve bu tekelin herhangi bir biçimde bozulmasının ve uygulanmasında herhangi bir zaaf gösterilmesinin kabul edilemez olduğunu kesin bir dille vurgular ve yeni merkez komitesine dış ticaret tekeli rejimini güçlendirmek ve geliştirmek üzere sistematik önlemler alması talimatını verir.[122]

118. L. Troçki, *The Real Situation in Russia* (tarihsiz [1928]), s. 287.
119. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 379-82.
120. L. Troçki, *The Real Situation in Russia* (tarihsiz [1928]), s. 288-9.
121. *A.g.e.*, s. 289-90.
122. *VKP (B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 472.

Kongrenin toplanmasından birkaç gün önce, bir VTsIK kararnamesiyle, Vneştorg'un ve ona bağlı yurtdışı temsilciliklerinin otoritesi tekrar vurgulandı ve dış ticaret alanında diğer devlet organlarının haklarına sert kısıtlamalar getirildi.[123] Bundan böyle dış ticaret tekeline kimse halel getiremezdi.

123. *Sobranie Uzakonenii, 1923*, No. 31, 343. madde.

BÖLÜM 32

DOĞU SORUNU

1921 Martı'ndan sonra Sovyet politikasına damgasını vuran ve 1922 sonlarına gelindiğinde Sovyetler'in Avrupa'daki çıkarlarının belirgin biçimde tahkim edilmesine yol açmış olan geri çekilme, yani sürekli ve aktif bir biçimde dünya devrimi propagandası yapmaktan geri çekilme, doğuyla ilişkilerde de aynı ölçüde barizdi. Doğu politikasındaki değişim birçok açıdan o kadar keskin ve o kadar güç olmadı. 1920'den itibaren Asya'daki Sovyet çıkarları üzerindeki vurgu tedricen artarken, proleter devrimi ihtimalinin çok uzak olmadığı ya da yerli komünist partinin Rus modelinin kölece taklidinden ya da doğrudan doğruya Sovyet nüfuzunun uzantısından ibaret olmadığı hiçbir Avrupa dışı ülke yoktu. Bu koşullarda, Sovyet diplomasisini Avrupa'da uzun süre sıkıntıya düşürmüş olan sorun –Moskova'nın kapitalist hükümetlerin devrilmesini teşvik etmekle mi yoksa onlarla anlaşmakla mı daha çok ilgilendiği sorunu– Asya'da pek ortaya çıkmadı ya da İran'daki Küçük Han olayı gibi ufak tefek ve geçici olaylar sırasında ortaya çıktı. Asya'da mevcut bağımsız ya da yarı-bağımsız ulusal hükümetler, hırs ve özlemlerinin mahiyeti yüzünden, kendilerini sürekli olarak batılı devletlere karşı aktif ya da potansiyel bir düşmanlık tavrı içinde buluyorlardı. Sovyet Rusya bu hükümetlerin özlemlerini teşvik edip batıya karşı duydukları husumetin alevini harlandırmak için maddi manevi her türlü saike sahipti, Sovyet Rusya'nın ve Asya ülkelerinin emperyalist devletler karşısında ortak bir konumu işgal etmeleri Sovyet yazarları ve siyasetçilerinin bıkıp usanmadan başvurdukları bir temaydı. 1921 Martı'ndan sonraki dönemde bu politika biraz kısıtlandıysa bunun nedeni ulusal hükümetlerine başkaldıran yerli komünist unsurları destekleme eğilimi değil, şimdilik Asya'daki İngiliz aleyhtarı unsurları açıkça desteklemekten kaçınmayı basiretin gereği haline getiren İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasının getirdiği özel yükümlülüklerdi. 1921'den sonraki dönem boyunca Sovyet politikasının özü, Asya'daki ulusal hükümetlerle işbirliği yapmaya ve bu hükümetler üzerindeki Sovyet nüfuzunun kapsamını genişletmeye çalışmak, ama bu politikayı mümkün olduğunca batı kapitalist dünyasıyla kurulabilecek kârlı ekonomik ilişki fır-

satlarını ortadan kaldırmayacak ya da tehlikeye atmayacak tedrici ve sıkıntı yaratmayan yöntemlerle sürdürmekti. Genel politika çerçevesi içinde, Asya'da somut durumlarda yapılan eylemler bu ilişkilerin barometresine hassas bir biçimde ayarlıydı.

1921 Martı'ndan sonraki dönemde Sovyet dış politikasının nispeten kısıtlanmış ve diplomatik karakteri, Sovyetler'in Afganistan'la ilişkilerine de sıçradı. Sovyet temsilcisi olarak Surits'in yerine, Enzeli baskınının ve İngilizlerin Kuzey İran'dan tahliye edilmesinin kahramanı Raskolnikov geçti; İngiliz ajanları Raskolnikov'un Kâbil'deki faaliyetleri hakkında dehşetli raporlar yazmayı sürdürdüler. Ama Hindistan'daki Bolşevik propagandası, burada bereketli bir toprak bulacağı sanılırken, tuhaf bir biçimde başarısız oldu. Burada bir devrim olması ihtimali iyice azaldı ki, Moskova'da bu ihtimal belki de hiçbir zaman çok ciddiye alınmamıştı; İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Sovyetler'in Hindistan'a duyduğu ilgi de azaldı. Afganistan İngiltere ile Sovyet Rusya'nın birbirine rakip güçleri arasında daha rahat bir denge kurmuştu. 28 Şubat 1921'de imzalanan Sovyet-Alman anlaşmasının muadili, aynı yılın 22 Kasımı'nda imzalanan yeni bir Afgan-İngiliz anlaşması oldu: Bu anlaşmayla düzenli diplomatik ve konsolosluk temsilcilikleri kuruluyor ve Hindistan üzerinden Afganistan'a silah ve mühimmat nakledilmesi üzerindeki yasak kaldırılıyordu.[1] Ama bu Afgan Hükümeti'nin kesin ve tavizsiz bir biçimde İngilizlerden yana bir tutum takındığı izlenimi vermesin diye, aynı sıralarda İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı izlediği düşmanca politikayı kınayan bir bildiri yayınlandı.[2] 1922 yazında Enver'in doğu Türkistan'da Sovyet hâkimiyetine karşı açtığı son kampanyanın, Afganlar'ın sempatisini çektiği ve Sovyet-Afgan ilişkilerinin bir kez daha soğumasına neden olduğu söylenir.[3] Gelgelelim bir bütün olarak bakıldığında, hem Sovyet Rusya hem de İngiltere o sırada, yavaş yavaş ve duraksayarak da olsa, bağımsız bir Afganistan'ın ikisi arasında bir ihtilaf konusu olmaktan çok bir engel ve bir tampon bölge işlevi görebileceğini kabul etme noktasına geliyorlardı. Hindistan'a yönelik ciddi bir Sovyet tehdidi olduğu yolundaki korkular Curzon'un kişisel takıntısı haline gelmişti ve Çiçerin 1922 Aralığı'nda Lozan Konferansı'nda ona hitap ederken hafifçe yukarıdan bakan bir telden çalmıştı:

1. *Treaty between the British and Afghan Governments, November 22, 1921*, Cmd 1786 (1922)

2. A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 258 (ancak burada anlaşmanın tarihi, yanlış biçimde 1922 olarak verilir)

Süvarilerimiz Pamir dağlarında yine peyda oldukları için ve artık karşınızda 1895'te Hindukuş sırtlarını size vermiş olan yarım akıllı Çar olmadığı için tedirgin oluyorsunuz. Ama biz size savaş değil, aramızda bir taksim duvarı oluşturma ilkesine dayalı bir barış öneriyoruz.[4]

Orta Asya'daki Sovyet politikasının esası ilerleme değil tahkim olmuştu.

İran'da 26 Şubat 1921'de Sovyet-İran anlaşmasının imzalanmasından ve iki ay sonra Sovyet temsilcisi sıfatıyla Rothstein'ın Tahran'a gelmesinden sonra, Sovyet ve İngiliz nüfuzu arasındaki mücadele daha aktif ve inatçı bir biçimde sürdürüldü. Ama burada da Sovyet politikası hızla devrimci içeriğinden arındı. İran Hükümeti'yle doğru ilişkiler kuruldu ve 1921 Şubatı'ndaki darbenin ardındaki askeri güç konumundaki, yükselen yıldız Rıza Han'a olumlu yaklaşıldı. Rıza'nın güçlü eli, tıpkı Türkiye'de Kemal'in eli gibi, Sovyet gözlemcilere göre, İran milliyetçiliği kuvvetlerini cisimleştiriyor ve İngiliz hâkimiyetine direnebilecek bağımsız bir İran'a dair en sağlam vaatte bulunuyordu. O sıralarda bir Sovyet yorumcu şöyle yazıyordu:

İran'ın kendi işlerine üçüncü tarafların ve tabii ki özellikle de İngiltere'nin müdahalesine karşı kendini savunabilecek kudrette güçlü, merkezi bir devlet olması doğrudan [Sovyet Rusya'nın] menfaatinedir. Bu tür bir konum Sovyet Rusya'ya, İngiliz kuvvetlerinin Rusya'ya saldırmak için İran topraklarından yararlanmayacaklarının garantisini verecektir. Tek bir ulusal orduya dayalı güçlü merkezi bir devlet iktidarında, İran'ın ticari ve kültürel açıdan gelişmesi ve feodal ekonomik ve siyasi varoluş biçimlerinden modern biçimlere geçmesi yönünde bir irade de gösterilecektir.[5]

O sıralarda Asya'daki Sovyet politikasının temel vasıflarından biri, güçlü ulusal devletlerin gelişimini Sovyetler'in menfaatine görmeyi sürdürmesiydi; oysa İngiliz politikası hâlâ İngiliz yardımına ve İngiliz himayesine muhtaç zayıf yöneticiler ve küçük yarı-bağımsız yerel şefleri kayırmaya dayalıydı.

Gelgelelim, yeni politika tam manasıyla yerleşmeden önce Sovyet istişare kurullarında meydana gelen ciddi bir kriz, o sıralarda farklı Sovyet

3. L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. I, s. 434.

4. *The Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923*, Cmd 1814 (1923), s. 149; Pamirler'den muhtemelen, Horne'un 16 Mart 1921'de Krasin'e yazdığı mektuptaki (bkz. yukarıda s. 270) şu iddia yüzünden bahsediliyordu: "Sovyet yetkililerin orduya verdiği bir emirle, Hindistan halkına kurtuluşlarının yakın olduğunu işaret etmek amacıyla Pamirler'de kızıl bayrak açılması istenmiştir."

5. *Novyi Vostok*, c. IV (tarihsiz [1923]), s. 218-19.

otoritelerinin bağımsız ve birbiriyle bağdaşmayan politikalar izlemelerini hâlâ mümkün kılan eşgüdümsüzlüğün çarpıcı bir örneğini oluşturdu. İran Hükümeti'nin ilk arzusu yabancı birliklerin İran'dan çekilmesi işlemini tamamlamaktı; Sovyet Hükümeti de Sovyet kuvvetlerinin geri çekilmesini İngilizlerin çekilmesine bağlı kılmıştı. 1921 Mayısı'nda son İngiliz birlikleri İran toprağını terk etti. İşte tam bu anda Küçük Han'ın ve onun Gilan'da kurduğu bağımsız cumhuriyetinin Sovyet destekçileri (bunlar ulusal İran Hükümeti'nin gönlünü alma politikasına temelden karşıydılar) son bir kez şanslarını denediler. 1921 yazında Küçük Han Tahran üzerine yürüyüşünü başlattı – bu maceraya girerken sadece Sovyet danışmanlarından değil Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Hazar Denizi üzerinden gönderdiği takviye kuvvetlerden de destek almıştı. Girişim fiyaskoyla sonuçlandı ve Moskova'da Çiçerin, Tahran'da da Rothstein tarafından kınandı; hatta Rothstein'ın Lenin'e kişisel bir protesto mektubu gönderdiği söylenir.[6] Küçük Han'ı destekleme politikası nihayet terk edildi. Sovyet kuvvetlerinin çekilmesi belli bir plana göre yapıldı ve 1921 Eylülü'nde tamamlandı. Bu da Gilan cumhuriyetinin 1921 Ekimi'nde nihai olarak çökmesini beraberinde getirdi; bu tarihte Sovyetler'in de onayıyla Gilan'ı yeniden işgal eden İran kuvvetleri asi olarak gördükleri Küçük Han'ı astılar.[7] Diğer sınır bölgelerinde yarı-bağımsız liderlerin öncülük ettiği diğer hareketler de kısa bir süre içinde silinip gittiler.

Bu olayların yaşandığı döneme, onaylanması İran Meclisi tarafından 15 Aralık 1921'e kadar geciktirilen Sovyet-İran anlaşmasının uygulanması ile ilgili bir dizi tartışma damgasını vurdu.[8] Çok geçmeden asırlık petrol sorunu bir kez daha baş gösterdi. Anlaşmaya göre Sovyet Rusya eskiden Rus hükümetlerine ya da Rus şirketlerine tanınmış bütün imtiyazlardan vazgeçtiğini doğrulamıştı, ama bunu İran Hükümeti'nin bu im-

6. L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. I, s. 288. Anlaşılır bir biçimde "Sovyet-İran ilişkilerini bir süre bozan bu olay" Sovyet yazarları tarafından hasıraltı edilir; daha sonra elde edilen bilgilere bakılırsa (*a.g.e.* (ikinci basım, 1951), c. I, s. xvi) Küçük Han'ın ordusunda Kafkasya devşirmelerinin yanı sıra, "Tula'lı Rus köylüler" de varmış.

7. Yaz macerasını görmezden gelen *Novyi Vostok*, c. IV (tarihsiz [1923]), s. 217-18'de Küçük Han'ın Ekim ayındaki düşüşünü şöyle açıklar: "Esasen "Kahrolsun İngilizler" sloganı sayesinde serpilen, Gilan'daki devrimci hükümet, İngiliz hükümetlerinin İran'ı tahliye etmelerinden sonra gözle görülür biçimde geriledi. İranlı köylülerin geri kalmışlığı ve ataleti yüzünden, onlar arasında destek bulamadı; İranlı tüccarlar ve burjuvazi genelde konumlarının iyileşmesi ile Sovyet Rusya'yla ticari ilişkilerin başlaması arasında bağ kurmuşlardı ve o anda feodal merkezi hükümete karşı silaha başvurma eğiliminde değillerdi."

8. Bu konularla ilgili bir açıklama için bkz. *a.g.e.*, c. IV, s. 210-15.

tiyazları başka bir yabancı devlete veya o ülkenin şirketlerine aktarmaması koşuluyla yapmıştı, 1921 Kasımı'nda İran Hükümeti, bu maddeyi ihlal ederek, Kuzey İran'da eskiden Rus uyruklu bir Gürcü'ye ait olan bir imtiyazı Standart Oil şirketine verdi ve bunun için gereken yetkiyle ilgili oylama Meclis'te şaşırtıcı bir süratle yapıldı. Sovyet Hükümeti sert protestolarda bulundu.[9] Standart Oil şirketinden yeni elde edilen imtiyazdan müşterek yararlanma anlaşması koparmayı başarmış olan[10] ve İngiliz Hükümeti'ni çoğunluk hissedarı haline getiren bir sermaye yapısıyla konumunu daha da güçlendirmiş olan İngiliz-İran Petrol Şirketi de, İran petrol sanayiinde Amerikan sermayesinin zuhur edişini hoş karşılamadı. Gelgelelim, bu bileşim İran Hükümeti'nin pek poşuna gitmedi ve hükümet 1922 Haziranı'nda Standart Oil şirketiyle yaptığı anlaşmayı iptal ederek Sinclair Consolidated Oil Corporation'la yeni görüşmelere başladı.[11] Sonuçta, imtiyaz aleyhindeki Sovyet protestoları, *Pravda*'daki tavizsiz bir yazıda açığa çıkan bir nedenle etkili oldu:

> Bu imtiyazlar Rusya'dan geçilmeden kullanılamaz. Rus Hükümeti, Rus-İran sınırı üzerinde, imtiyazı zamanı geldiğinde tamamen askeri bir üsse dönüştürerek Rusya'nın başına bela açabilecek bir kapitalist merkezin kurulmasını kabul edemez.[12]

1922 Kasımı'nda Rothstein Moskova'ya dönünce, Tahran'daki Sovyet elçiliği görevine Şumyatski geldi. Rothstein geleneksel Rus çıkarlarını öyle kuvvetle savunmuştu ki bazen Sovyet müdahalesi İranlılar'ın gururuna İngiliz müdahalesi ya da geçmişteki Rus müdahalesi kadar dokunmuş olabilir; onun görevi bırakmasının ardında, İngiltere aleyhinde ve Sovyetler lehinde propaganda yaparak İran basın yasasını çiğnemekle suçlanan üç İran gazetesinin genel yayın müdürlerini Sovyet elçiliğinde barındırarak amirlik taslamasına karşı protestoların yattığı söylenir.[13]

Rothstein'ın ayrılmasından sonraki daha kısıtlı diplomasi döneminde İran'daki Sovyet politikasının en önemli amacı, bir ticaret anlaşmasının imzalanmasıydı. Geçmişteki tecrübeleri yüzünden güçlü bir devletle sıkı

9. *A.g.e.*, c. IV, s. 213-14; *Revue du Monde Musulman*, c. LII (1922), s. 167-8'de Rothstein'ın İran Hükümeti'ne gönderdiği 15 Ocak 1922 tarihli protesto aktarılır.

10. İngiliz-İran Petrol Şirketi daha 1920 yılında aynı imtiyazı eski Gürcü sahibinden de satın almıştı; ama İran Hükümeti bekleneceği üzere bu aktarını tanımadı.

11. Bu olayların, şüphesiz biraz taraflı olmakla birlikte belgelere dayalı bir açıklaması şurada bulunabilir: L. Fischer, *Oil Imperialism* (tarihsiz [1927]), s. 210-32.

12. *Pravda*, 24 Eylül 1922.

13. Rothstein'ın bu olayda kazandığı zafer (anlaşılan yayın müdürleri görevlerine dönmüşlerdi) *Novyi Vostok*, c. IV (tarihsiz [1923]), s. 627-9'da heyecanla anlatılır.

ekonomik ilişkiler kurmanın siyasi bağımlılığa yol açtığından şüphelenen İran Hükümeti, baştan beri işi yokuşa süren bir tavır almış gibi görünüyor. Daha 1921 Ağustosu'nda bir Vneştorg temsilcisi Tahran'a geldi; Eylül ve Ekim aylarında da Çiçerin ticari müzakereler yapmak üzere Moskova'ya bir heyet göndermesi için İran Hükümeti'ne baskı yapıyordu.[14] Ama müzakereler ancak 1922 Haziranı'nda başladı ve o zaman da İranlılar'ın dış ticaret tekeli sistemine olan itirazları yüzünden pek bir ilerleme kaydedemedi. 9 Kasım 1922'de Sovyet heyeti İran'a önemli bir imtiyaz tanıdı. O sıralarda tekel Sovyet çevrelerinde ağır saldırılara hedef oluyordu;[15] ve teoride olmasa da pratikte Asya ülkeleriyle sınır ticareti yapılmasına uzun süredir belli ölçüde izin veriliyordu.[16] Şimdi Sovyet Hükümeti'nin özel ticaret işlemleri yoluyla ve Vneştorg'un ellerinden geçmeksizin Sovyet Rusya'dan İran'a ithal ve İran'dan Sovyet Rusya'ya ihraç edilebilecek mallar listesi hazırlamaya hazır olduğu ilan ediliyordu; gelgelelim bu imtiyaz, (şüphesiz, kısmen de Rothstein'la yaşanan sürtüşme yüzünden) "feodal" ve İngilizperver eğilimler göstermekle suçlanan İran Hükümeti'nin yapısında yapılacak bir değişikliğe bağlı kılınmıştı. 1923 Şubatı'nda kabinede bir kriz yaşandı: Yeni hükümet Sovyet malları için daha elverişli bir gümrük tarifesi getirdi; 27 Şubat'ta da bundan böyle İran'la ticaretinin serbestçe yapılmasına izin verilen malların listesi Sovyet Hükümeti tarafından onaylandı.[17] Bu önemli imtiyazın bir örnek işlevi görmesinin amaçlandığı anlaşılıyor. Doğu ülkeleriyle ticareti düzenleyen ve aynı yıl Vneştorg temsilcilerinin katıldığı bir konferansta onaylanan genel tüzük, doğu ülkeleriyle ticaretin, kapitalist batıyla ticarete göre daha esnek bir temel üzerinde ve ilgili ülkeler için daha elverişli koşullarla yapılması gerektiği ilkesini getiriyordu. "Rus mallarıyla rekabet etmeyen İran mallarının" serbest ticaretine izin veren "icazetli liberalizm" sistemi övülüyor ve kapsamı Türkiye, Afganistan ve Moğolistan'ın Rus sınırına yakın bölgeleriyle yapılan ticareti de içine alacak şekilde genişletiliyordu.[18] Ama dış ticarete uygulandığı şekliyle NEP'in zirveye çıktığı nokta buy-

14. *A.g.e.*, c. IV, s. 216-17. 15. Bkz. yukarıda s. 430.

16. 1921'de Karadeniz kıyılarında Kırım ile Türkiye arasında canlı bir özel ticaret sürüyordu, bunu "engellemeye gerek yok" diye düşünülüyordu (L. B. Krasin, *Voprosi Vneşnei Torgovli* (1928), s. 338); Sovyetler'in doğu ülkeleriyle yaptığı ticaretin batı kapitalizminin "güçlü ticari örgütleri" ile yapılan ticaretteki kadar katı bir korumayı gerektirmediği savı (*a.g.e.*, s. 333, 335), Sovyetler'in bakış açısından belli bir geçerliliğe sahipti.

17. *Novyi Vostok*, c. IV (tarihsiz [1923]), s. 224-6.

18. *Entsiklopediya Sovetskogo Eksporta* (Berlin, 1924), c. I, s. 29; *a.g.e.* (Berlin, 1928), c. 1, s. 34-6.

muş gibi görünüyor; bundan sonraki eğilim dış ticaret tekelinden yapılan bu ufak tefek sapmaları genişletmekten çok kısıtlamak yönünde oldu. Kaldı ki imtiyaz, o beklenen sonucu, Sovyet-İran ticaret müzakerelerinin yolunu açma sonucunu da yaratmadı. 3 Temmuz 1924'te bir ticaret anlaşması imzalandı, ama İran Meclisi tarafından onaylanmadı.

Gelgelelim, bu dönemde Yakındoğu ve Ortadoğu'daki Sovyet politikasının odak noktası olmayı sürdüren ülke Türkiye'ydi. 16 Mart 1921'de Sovyet-Türk anlaşmasının imzalanmasının ve Türk Hükümeti'nin aynı sıralarda batılı İtilaf Devletleri'yle anlaşmayı başaramamasının ardından, Yunan ordusu, İngiliz Hükümeti'nin destek ve finansmanıyla Anadolu'ya girdi. Sıkışan Türkiye yardım almak için yüzünü Moskova'ya döndü ve Sovyet Hükümeti'ni zor bir kararla karşı karşıya bıraktı. Bariz bir emperyalist saldırganlık eylemi karşısında özgürlüğünü kazanma mücadelesi veren küçük bir ülkeye yardım etmek Bolşevikler için bir ilke meselesiydi ve Türkiye söz konusu olduğunda bu ilkeye sık sık başvurulmuştu. Öte yandan, Sovyet Hükümeti'nin o sıralar güvenliği esas almaya ve aceleci maceralardan kaçınmaya yönelik genel arzusu, İngiltere'yle daha yenilerde kurulmuş olan ticari ilişkileri tehlikeye atma konusundaki isteksizliği ve Türkiye'nin ikircikli tutumuna dair haklı şüphelerle pekişiyordu.

Görüş farklılıkları[19] bir karar alınmasını geciktirmiş gibi görünüyor. 1921 yazı boyunca, Yunanlılar Anadolu içlerine ilerlerken ve İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasının balayı safhası yaşanırken, Moskova bariz bir biçimde mesafeli durdu.[20] Ancak İngiltere'yle sert mektuplaşmaların baş-

19. L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (ikinci basım., 1951), c. I, s. xv'e göre, Lenin ve Troçki Türkiye'yi desteklemekten yanaydı, ama Türkiye'nin 1921 Şubatı'nda hasmane bir tavır alarak Batum'u ele geçirmesini hatırlatan ve Türkiye'nin fazla güçlenmesini istemeyen "Stalin, Orjonikidze ve diğer Gürcü ve Kafkasyalı yoldaşlar itidal tavsiye ediyorlardı." Rakovski'den alındığı söylenen bu bilgi, Stalin'in 1920 Kasımı'nda verdiği bir röportajla (bkz. yukarıda s. 283, not 96) teyit edilir. Türk tarafında yaşanan görüş farklılıkları için bkz. Halide Edip, *The Turkish Ordeal* (1928), s. 254-5. Bu kaynağa göre, Kuzey Kafkasyalı bir Türk olan Bekir Sami 1920 sonlarında Moskova'dan büyük bir hayal kırıklığına uğramış olarak gelip koyu bir batıcı olmuş. Hariciye Vekili sıfatıyla, 1921 Şubatı'nda Kemal'in İngiltere tarafından kabul edilen ilk heyetinin başkanı olarak Londra'ya gittiğinde Lloyd George'a Sovyet Rusya'ya karşı ortak hareket etmeyi önermiş; bu da Çiçerin'in kulağına gidince, Sami onun protestoları yüzünden istifa etmek zorunda kalmış. V. A. Gurko-Kriazin, *Blizhnii Vostok i Derzhavy* (1925), s. 96'da Sami'nin istifası Fransa'yla anlaşma çabasına bağlanır: Her halükârda Sami'nin batıcı ve Sovyet aleyhtarı olduğu açıktır.

20. Bu dönemde, anlaşılan Enver hâlâ Batum'da Kemal aleyhinde propaganda yapıyormuş; 1921 sonbaharında Moskova'da en nihayet Kemal'i destekleme kararı verilince, Enver ilişkilere köstek olmasın diye Orta Asya'ya gönderilmiş (*Revue du Monde Musulman*, c. LII (1922), s. 204-5).

ladığı ve Anadolu'daki Yunan ilerlemesinin durdurulduğu sonbahar aylarında, Sovyet Hükümeti ihtiyatlı bir biçimde Türkiye'yi desteklemeye başladı. 25 Ekim 1921 tarihli *İzvestiya* gazetesinde Yunanlılar'ın yaptığı iddia edilen mezalimler protesto edildi. Kısa bir süre sonra Türkiye'yi mühimmat ve askeri danışmanlarla destekleme kararı alındı ve 1921 Aralığı'nda Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti temsilcisi kılığında Sovyet askeri uzmanı Frunze Anıkara'ya gönderildi. 2 Ocak 1922'de Türkiye ile Ukrayna arasında imzalanan resmi anlaşma, geçen Mart ayında imzalanan Sovyet-Türk anlaşmasına çok benziyordu ve askeri işlemleri gizleme işi gören bir örtüden ibaretti.[21] Kısa bir süre sonra Sovyet Hükümeti, Türkiye'nin Cenova konferansına davet edilme talebini kabul ederek dostluğunu gösterdi.[22] Türkiye de buna şaşırtıcı bir imtiyaz tanıyarak karşılık verdi. Türk Komünist Partisi üzerindeki yasak kaldırıldı ve parti on beş aylık yoğun eziyetten sonra Mart ve Ekim 1922 arasında bir "ikinci faaliyet dönemi" yaşadı.[23]

Moskova'nın maddi ve manevi desteğiyle güçlenen Kemal 1922 Mayısı'nda Yunan işgalcilere karşı saldırıya geçti. Parlak bir başarı kazandı. Yunanlılar üç ay içinde Anadolu'dan sökülüp atıldı; 1922 Eylülü'nde son Yunanlılar da denize döküldü ve Kemal'in zafer sarhoşluğu içindeki orduları İstanbul'u hâlâ işgal altında tutan zayıf İngiliz garnizonuna karşı tehditkâr jestlerde bulunmaya başladılar. Ama bu noktada ihtiyat hâkim oldu. Londra'da verilen keskin demeçler kuvvete kuvvetle karşılık vermeye hazır olunduğunu işaret ediyordu. Kemal İngiliz iktidarına doğrudan meydan okumaktan kaçındı; İngiltere de diğer batılı devletlerin uzun zamandır benimsediği görüşe uyarak, işgal kuvvetlerini İstanbul'dan çekip Kemal'le anlaşmanın zorunluluğunu kabul etti. Artık Türkiye'yle ye-

21. Anlaşma *British and Foreign State Papers*. c. CXX (1927), s. 953-7'dedir; L. Fischer (*The Soviets in the World Affairs* (1930), c. I, s. 393), kesin bir dille Frunze'nin "yirmi üç günlük kısa ziyareti Rus cephane malzemelerinin gemilerle nakledilmesi işini ayarlamak ve Yunanlılara karşı gerekirse Kızıl subayların da katılacağı bir seferin ayrıntılı planını hazırlamak için kullanıldı" der. Bu olayın Sovyet versiyonudur; Kemal'in fena halde cephaneye ihtiyaç duymakla birlikte Kızıl Ordu subaylarının "katılımı"nı hoş karşılamış olması şüpheli görünmektedir. Kemal'in yolladığı, Frunze'nin elçiliği için teşekkürlerini ve "dost ülkelerimizin birbirlerine karşılıklı derin sempati" duyduklarını ve "iki ülkenin kıymetli dayanışması"na duyduğu inancı dile getiren telgraf, 1921 Aralığı'nda yapılan dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde okunmuştur (*Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1922), s. 213).

22. *Materiali Genuezskoy Konferentsii* (1922), s. 33.

23. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 528; Türkiye Halkın Komünist Partisi'nin dergisi olarak tarif edilen *Yeni Hayat*'ın birinci sayısı 18 Mart 1922'de çıktı (*Novyi Vostok*, c. 1 (1922), s. 358).

ni bir anlaşmanın ve yeni bir Boğazlar rejiminin eşitlik zemininde müzakere edilmesi gerekiyordu. Talihin böylesine kökten tersine dönmesinin geniş kapsamlı sonuçları oldu. Yunan bozgununun hemen ertesinde Lloyd George iktidar koltuğunu kaybetti.[24] Ama Kemal'in batılı devletlerle yeni başlayan uzlaşmasının önemli bir sonucu daha oldu. Kemal'in zaferi kazandıktan sonra Sovyet desteğine ihtiyacı kalmamıştı; bunun da ötesinde, özellikle de İngiliz iç siyasetinin Sağ'a yöneldiği göz önünde bulundurulduğunda, Sovyet Hükümeti'yle çok sıkı bir işbirliği içinde olmak batıyla anlaşma yaparak elverişli bir düzenleme yapma şansını tehlikeye atabilirdi. Kemal'in ideolojik bağımsızlığını kanıtlama endişesinin ilk semptomu, Ekim ayından itibaren Türk komünistlerine tekrar eziyet edilmeye başlanmasıydı. Ankara ve İstanbul'da son dönemlerde hoşgörülmüş olan komünist gruplar baskı altına alındı ve ülkenin dört bir yanında geniş çaplı komünist tutuklamaları yaşandı.[25]

Bu emarelerin belirginlik kazanmasından ya da Moskova'nın dikkatini çekmesinden önce, Sovyet Hükümeti Boğazlar'ın gelecekteki rejimiyle ilgili kaygılarını sergilemeye başlamıştı. İlk yaptığı işlerden biri, eski Çarlık rejiminin İstanbul üzerindeki hak iddialarını reddetmek oldu. Ama Karadeniz'e ulaşma ve Karadeniz'den çıkma hakkı bütün Rus hükümetleri için bir kaygı konusuydu; 16 Mart 1921 tarihli Sovyet-Türk anlaşmasındaki önemli bir madde, Boğazlar'dan geçişin, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin kuracağı uluslararası bir rejimin gözetimi altında serbest olacağını ilan ediyordu.[26] Yunan-Türk savaşı sırasında Yunan savaş gemilerinin İstanbul'daki İtilaf Devletleri kuvvetleri gözetiminde Karadeniz'e istediği gibi girmesi sürekli protestolara yol açtı.[27] Savaşın bitmek üzere olduğu 12 Eylül 1922'de, Sovyet Hükümeti İngiliz Hükümeti'ne hemen şunu bildirdi: "Karadeniz kıyılarının neredeyse tamamının ait olduğu Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Gürcistan, Boğazlar sorununun çözümü konusunda başka hiçbir hükümetin müdahale hakkını kabul edemez."[28] Yarı-resmi bir İngiliz beyanı, İngiltere, Fransa ve İtalya'yı Boğazlar sorunuyla en ilgili ülkeler olarak adlandırınca,[29] Çiçerin 24 Eylül 1924'te Bo-

24. Bkz. yukarıda s. 400. 25. *A.g.e.*, s. 528-30. 26. Bkz. yukarıda s. 284.

27. Bu protestolara yapılan atıflar şurada toplanmış durumdadır: A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 232, not 68.

28. *İzvestiya*, 14 Eylül 1922; Türkiye adına da konuşma hakkı 16 Mart 1921 tarihli Sovyet-Türk anlaşmasının Boğazlar maddesine atıfla gerekçelendirilebilirdi, ama bu muhtemelen Türk Hükümeti'nin pek hoşuna gitmemiştir.

29. *The Times*, 18 Eylül 1922.

ğazlar sorunu hakkında İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Mısır hükümetlerine birer mektup gönderdi. Çiçerin Sovyet-Türk anlaşmasındaki maddeyi hatırlatarak, batılı İtilaf Devletleri'nin "Rusya'nın ve müttefik cumhuriyetlerin" haklarını "gasp etmesini" kınadı ve Sovyet tezinin özünü şu cümlelerle ifade etti:

> Rusya olmadan Boğazlar hakkında alınacak hiçbir karar nihai ve kalıcı olmayacaktır. Sadece yeni çatışmaların tohumları atılmış olacaktır. İngiltere'nin Boğazlar'ın özgürlüğünden anladığı, sadece denizcilikte güçlü bir devletin diğer devletler için can alıcı önem taşıyan bir yolu, onları sürekli bir tehdit altında bırakmak için kontrol etmesi arzusundan ibarettir. Bu tehdit aslen Rusya'yı ve Türkiye'yi hedef almaktadır.

Sonuç olarak "bütün ilgili devletlerin, öncelikle de Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin hemen bir konferans düzenlemesi" önerisinde bulunuyordu. Tavizsiz bir biçimi olsa da, bu öneri aslında olayın sadece Sovyet cumhuriyetleri ile Türkiye'yi ilgilendirdiği iddiasından bir geri çekilmeye ve müzakereye girme isteğine karşılık geliyordu.[30]

1922 Ekimi boyunca Türkiye sorunu Moskova'da diplomatik sahnenin ön cephesini işgal etti. Batılı devletler Türkiye ile Lozan'da bir barış konferansı yapma hazırlığındaydılar; Sovyet Rusya savaşan ülkelerden biri olmadığı için bu konferansa davet edilmenin hakkı olduğunu iddia edemezdi. Urquhart imtiyazının reddedilmesi, Lenin tarafından alenen İngiltere'nin Sovyet Rusya'nın konferansa katılmasına karşı çıkması gerekçesiyle açıklandı.[31] Ekim ayı ortalarında bu kez sadece İngiltere ve İtalya'ya bir not daha gönderilerek Sovyet Rusya'nın dışlanması protesto edildi.[32] Curzon isteksiz olmasına rağmen daha fazla direnmedi ve bir orta yol bulundu. Sovyet Rusya'nın barış anlaşması müzakerelerinde yeri olamazdı, ama Sovyet delegeleri "Boğazlar sorunuyla ilgili tartışmalara katılabilmeleri için" Lozan konferansına kabul edilebilirlerdi. 27 Ekim 1922'de Sovyet Hükümeti'ne bu koşulları ifade eden resmi bir davet gönderildi. 2 Kasım'da Çiçerin hem Rusya'nın genel konferanstan dışlanmasını hem de Ukrayna ile Gürcistan'ın konferansa davet edilmemesini protesto etti; ikincisine cevaben Ukrayna ve Gürcistan temsilcilerinin Sovyet heyetine dahil edilebileceği cevabını aldı.[33] Aslında Moskova kısmi bir zafer ka-

30. Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 201-2.

31. Bkz. yukarıda s. 401-2.

32. *Pravda*, 20 Ekim 1922; Fransa'ya mektup yazılmamasının nedeni, muhtemelen Fransız Hükümeti'nin artık Sovyetler'in konferansa katılmasından yana olduğu bilgisinin alınmış olmasıydı.

zanmış olmaktan gayet memnundu ve Çiçerin başkanlığındaki heyet Lozan'a doğru yola çıktı.

Lozan davetiyesinin alınmasıyla burada Boğazlar sorunu hakkındaki tartışmanın başlaması arasında geçen sürede, Moskova'da Komintern'in dördüncü kongresi yapıldı.[34] İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasının yeni ve dikkate değer bir kazanım olduğu 1921 yazındaki üçüncü kongrede, emperyalist boyunduruk altında ıstırap çeken Asya halklarına yanlışlarının özeleştirisini yapmaları için çok az zaman tanınmıştı.[35] Dördüncü kongrede anti-emperyalist ya da İngiliz aleyhtarı ateşli havanın serinletilmesi için artık neden kalmamıştı; konuşmacılara ayrılan sürenin kısalığıyla ve konuyla ilgili tartışmalara çok az kişinin katılmasıyla ilgili olarak hâlâ şikâyetlerde bulunulsa da,[36] bir önceki kongrede sergilenen dikkat çekici ihmal tekrarlanmadı. Artık birçok doğu ülkesinin adını taşıyan komünist partiler vardı. Bunların az bir kısmı yasaldı; çoğu yasadışı olarak faaliyette bulunuyordu ya da esasen veya bütünüyle Moskova'da ikamet eden göçmenlerle sınırlıydı. Hiçbiri birkaç yüzden fazla üyeye sahip değildi. Dördüncü kongreye ilk defa olarak bir Mısırlı delege katıldı; ama onun temsil ettiği Mısır Sosyalist Partisi'nin şaibeli bir sicili vardı ve kongreye ancak danışman sıfatıyla kabul edildi.[37] Gelgelelim, Avrupa'da kapitalizm kendini toparlamış gibi görünürken, Asya'da huzursuzluğun hâlâ yayıldığı doğruydu; Zinovyev eski yılların ucuz iyimserliğine bir kez daha kapılıp Ekim devriminin onuncu yıldönümüne gelindiğinde (kongrede devrimin beşinci yıldönümü kutlanmak üzereydi) "yüz milyonlarca ezilen insan emperyalizme karşı ayaklanınca dünyanın sayısız isyanla sarsıldığını göreceğiz" diye kehanette bulundu. Doğulu komünistlerin sayısı az olabilirdi. Ama Zinovyev ve onun ardından da Safarov klasik teselliyi tekrarladı: Rus Komünist Partisi'nin atası olan Rus İşçilerin Kurtuluşu grubu 1883'te kurulduğu zaman sadece beş üyesi vardı.[38]

Lozan konferansının başlayacak olması, Türkiye'yi, kongrenin ve

33. Bu yazışma Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika*, c. III, I (1928), s. 203-5'tedir.

34. Kongre 5 Kasım-5 Aralık tarihleri arasında yapıldı; Lozan konferansı 20 Kasım'da başladı ama Sovyet heyetinin kabul edildiği tek tartışma olan Boğazlar tartışması ancak 4 Eylül'de başladı.

35. Bkz. yukarıda s. 362-4.

36. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 609, 612.

37. *A.g.e.*, s. 615-17. 38. *A.g.e.*, s. 11, 622.

Sovyet Hükümeti'nin en önemli kaygısı haline getirdi. 20 Kasım 1922 tarihindeki oturumda, Türk Komünist Partisi'nin Ankara ve İstanbul şubeleri adına konuştuğunu iddia eden[39] Türk heyeti başkanı, Türk partisi ikinci kongrenin kararına uyarak Türk hükümetini emperyalizmle mücadelesinde desteklemiş olmasına rağmen, hükümetin komünistlere karşı bir baskı kampanyası başlattığından şikâyet etti. Bir protesto önergesi verdi ve önerge oybirliğiyle kabul edildi.[40] Ertesi gün, *İzvestiya* hikâyeyi yayımlayıp Türk Hükümeti'ni komünistlere zulmederek "kendi bindiği dalı kesmek"le suçladı; bunun ardından "Lozan konferansında Türkleri destekleyebilecek tek ülke Sovyet Rusya'dır" teması üzerine bir dizi yazı yayımlandı.[41] Bu öğütlerin ve bu coşkulu destek önerilerinin Lozan'daki Türk heyeti tarafından pek ciddiye alınmadığı Moskova'da fark edilmiş miydi, şüphelidir. Birkaç gün sonra, Komintern'in dördüncü kongresi "doğu sorunu"nu ele aldı. Bu sorunun tartışılmasına iki toplantı ayrıldı ve kongrenin en uzun, en ayrıntılı kararının konusu da buydu. Hollandalı raportör geniş bir tablo çiziyordu:

> Hem proletaryanın hem de doğu halklarının, özellikle de Müslüman halkların en güçlü düşmanı, bütün dünyayı kapsayan emperyalizmi Hint dünyası üzerindeki egemenliğine ve Akdeniz ve Hint okyanusundaki deniz gücüne dayanan İngiliz İmparatorluğu'dur. Müslüman halklar İngiliz emperyalizmini destekleyen köprüyü yıkma gücüne sahiptir. Eğer bu köprü yıkılırsa, bu emperyalizm de çöker ve onun çökmesi bütün İslam dünyasında ve doğu dünyasında öyle güçlü bir yankı uyandırır ki Fransız emperyalizmi de bu darbeye dayanamaz.[42]

Ama amaçtaki bu birlik tek bir eylem hattı keşfetmeyi kolaylaştırmış değildi. Geçen iki yılın tecrübesi de ikinci kongrede Lenin ve Roy tarafından ısrarla tartışılan soruna, yani "sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki" ulusal komünist partilerin burjuva ve kapitalist ulusal kurtuluş hare-

39. Daha sonra yapılan açıklamalara göre, Türk Komünist Partisi ilk kez dördüncü kongreden sonra, "Türkiye'de eskiden varolan bütün bağımsız komünist grupların birleşmesiyle" yaratıldı: Bu ülkenin Kemal önderliğinde birleşmesinin bir uzantısıydı. Gelgelelim Türk Hükümeti harekete geçip "birkaç ay içinde bütün parti örgütünü dağıttı" (*From the Fourth to the Fifth World Congress: Report of the Executive Committee of the Communist International* (1924), s. 65): 14 Şubat 1923 tarihli İzvestiya'da yayınlanan protestolar bunu doğrular.

40. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 526-32.

41. *İzvestiya*, 21, 22, 23 Kasım 1922.

42. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 589-90; Fransız emperyalizmine, o sıralarda Fransızların Fas'ta yaptıkları sömürge savaşı yüzünden değiniliyordu.

ketleri karşısında takınacakları tavır sorununa kesin bir cevap vermeyi kolaylaştırmamıştı. Hindu Hindistan'ın bakış açısından konuşan ve ikinci kongredeki savına geri dönen Roy, burjuva milliyetçiliğiyle işbirliği politikasının fazla ileri gitmiş olduğunu düşünüyordu. "Kendi gücümüzü bu ülkelerdeki burjuva milliyetçi partilerin gücüyle eşgüdümleme" konusunda yaşanan iki yıllık deneyim, bu ittifakın her zaman pratik olmadığını kanıtlamıştı. "Anti-emperyalist cephe"nin liderliği "ürkek ve kaypak burjuvazi"nin ellerine bırakılamazdı; bütün hareketin temeli, onun "en devrimci toplumsal unsuru" olmalıydı.[43] Karşı kutupta yer alan Endonezya delegesi Malaka ise işbirliğinin yeterince ileri götürülmediğini düşünüyordu. Endonezya Komünist Partisi Müslüman milliyetçi örgüt Sarekat İslam ile birlikte çalışmayı denemiş ve onun bazı takipçilerini kendi saflarına çekmişti. Ama Komintern'in ikinci kongresinde, yerel düzlemde komünistleri gözden düşürmek için kullanılan pan-İslamcılığın kınanması zararlı olmuştu. Birleşik anti-emperyalist cephe politikası, "emperyalist devletlerin yönetimi altındaki son derece agresif, son derece aktif 250 milyon Müslüman'ın kurtuluş savaşına", bir başka deyişle, bu anlamda pan-İslamcılığa destek vermeyi gerektirmiyor muydu?[44] Bu soru yöneltildiği Zinovyev ya da Radek tarafından veya kongre salonunda herhangi biri tarafından cevaplanmadı. Bu ince tartışmalardan sıkılan Türk delege, Avrupa ülkelerinin bir "anti-emperyalist cephe" oluşturması çağrısında bulunarak sadede geldi ve İngiliz İşçi Partisi'nin İngiliz Hükümeti'ne, Misak-ı Milli doğrultusunda bir barış imzalaması, İstanbul ve Trakya'yı tahliye etmesi, Boğazlar sorununu "Rus-Türk anlaşmasındaki şek-

43. *A.g.e.*, s. 598.

44. *A.g.e.*, s. 189. Üçüncü ve dördüncü kongreler arasında geçen sürede, PKI liderlerinden biri olan Semaun Moskova'da birkaç ay kalmış ve IKKI'nın 1921 Aralığı'nda ve 1922 Şubatı'nda yapılan toplantılarına katılmıştı; bu toplantılarda Semaun'a Endonezya'nın Hollanda'dan tam bağımsızlığı için baskı yapmaması talimatı verildiği söylenir –bu tavır, o sıralarda Komintem'in iç çevrelerinde hâkim olan ihtiyatlılığın ve batılı devletleri tahrik etme isteksizliğinin aşırı bir örneğidir (*Revue du Monde Musulman*, c. LII (1922), s. 75-80). *Internationale Presse-Korrespondenz* (haftalık edisyon), no. 18, 5 Mayıs 1923, s. 425-6'da yayınlanan bir yazıda, Semaun'un Moskova'dan döndükten sonra, Endonezya'nın "şu an için hâlâ kapitalist Hollanda'nın yardımına ihtiyaç duyduğunu" ileri sürdüğünü kabul ediyor, ama bu tavrı "Sovyet rejiminden duyulan tatminsizliğin" bir belirtisi olarak görüp kınıyordu. Bu izah bir Endonezya kaynağı tarafından kısmen doğrulanır (Sitorus, *Sedjarah Pergerakan Kebangsaan Indonesia* (1947); bu kaynağa göre, Semaun Moskova'dan dönünce partiye "ateşli eylemlere girinemelerini" tavsiye etmiş ve partinin birçok üyesi "Semaun'un açıklamalarından memnun olmamışlar ve Sağ'a kaymasından hayal kırıklığına uğramışlar". Malaka'nın ona karşı çıkanlardan biri olduğu anlaşılıyor (*Revue du Monde Musulman*, c. LII (1922), s. 80-81).

liyle" çözümlemesi için baskıda bulunmasını talep etti.[45] Son olarak Radek, Alman komünistlerine tavsiye etmekle meşgul olduğu taktikleri doğuya uyarlayarak, Türk partisine kurulduğu sırada verilen emirleri katı bir dille tekrar etti:

> Ayrı bir parti olarak örgütlenir örgütlenmez ilk göreviniz, Türkiye'deki ulusal özgürlük mücadelesini desteklemektir.[46]

Kongrede doğu sorunu hakkında benimsenen kararla bütün bu bakış açıları karşılanmaya çalışıldı. Komintern'in milliyetçilik doktrinine yeni bir ince ayar yapıyordu. "Feodal-ataerkil ilişkiler"den henüz kopulmamış olan ve yerli bir feodal aristokrasinin hâlâ varlığını koruduğu bazı geri kalmış sömürge ve yarı-sömürge ülkelerinde, o zamana kadar farkına varılmamış bir olasılık daha vardı: "Bu üst tabakaların temsilcileri emperyalist şiddet politikasına karşı mücadelede aktif liderliği üstlenebilirdi." Dolayısıyla anti-emperyalist cephe politikası sadece –ikinci kongrenin ilan ettiği gibi– bir ulusal burjuvaziyle değil, ulusal bir feodal aristokrasi ile bile geçici işbirliği yapma çağrısında bulunabilirdi. Burada Endonezya delegesinin savunduğu tez dikkate alınıyordu:

> Müslüman ülkelerde ulusal hareket, ideolojisini öncelikle pan-İslamcılığın dini-siyasi sloganlarında buluyor ve bu da büyük devletlerin görevli ve diplomatlarına ulusal harekete karşı mücadele ederken geniş kitlelerin önyargılarını ve belirsizliğini sömürme fırsatı veriyor... Ama bütün olarak bakıldığında, ulusal kurtuluş hareketi gittikçe büyürken, pan-İslamcılığın dini-siyasi sloganlarının yerini gittikçe somut siyasi talepler almaktadır. Yakın tarihlerde Türkiye'de laik iktidarı Halifelikten ayırmak için verilen mücadele bunu doğrulamaktadır.
>
> Bütün ulusal devrimci hareketlerin başlıca görevi, ulusal birliği gerçekleştirmek ve devlet bağımsızlığını elde etmekten ibarettir.[47]

Böylece pan-İslamcılığa geçici destek vererek ulusal birliği sağlama politikası, ulusal hareketin dini yönünün sınıf mücadelesinin gelişmesiyle birlikte ölüp gideceği gibi rahatlatıcı bir varsayıma dayanarak onaylanmış oluyordu. Karar metni, şimdi doğu ülkeleri için öngörülen "birleşik anti-emperyalist cephe"yi, geçen yıl Avrupa'da savunulan "birleşik işçi cephesi" ile kıyaslıyordu: Bunların ikisi de "mücadelenin iyice uzaması ihtimali"nin gerektirdiği politikalardı ki bu ihtimal de "bütün devrimci unsurların seferber edilmesini" talep ediyordu. Ama anti-emperyalist cephe de bir dünya tablosunun içine oturtulmalıydı:

45. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 624.
46. *A.g.e.*, s. 630. 47. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 318.

Geniş emekçi kitlelerine uluslararası proletaryayla ve Sovyet cumhuriyetleriyle ittifakın kaçınılmazlığını açıklamak, birleşik anti-emperyalist cephenin en önemli görevlerinden biridir. Sömürgelerdeki devrim ancak ileri ülkelerdeki proleter devrimiyle yan yana zafer kazanabilir ve kazandığı zaferi koruyabilir... Proleter Sovyet cumhuriyetiyle yakın ittifak kurma talebi, birleşik anti-emperyalist cephenin bayrağıdır.[48]

Tarımla ilgili kararın metninde de buna uygun bir düzeltme yapıldı. Varga, ikinci kongrenin ulusal ve tarımsal hareketler arasında bir özdeşlik olduğunu, Hindistan gibi ülkelerin deneyimine dayanarak varsaydığını açıkladı;[49] ulusal hareketin liderlerinin bizzat toprak sahipleri olduğu –Türkiye gibi– başka ülkeler de olabilirdi ki buralarda başka tartışmalar geçerli olurdu. Bir "Tarım Programı Taslağı" biçimine bürünen karar metninde bu nokta neredeyse sıkıntı verici bir netlikle ortaya konuyordu:

> Yerli köylü nüfusu köleleştirilmiş olan sömürge ülkelerinde, ya ulusal kurtuluş mücadelesi, mesela Türkiye'de olduğu gibi, halkın tamamı tarafından verilecektir, ki bu durumda köleleştirilmiş köylülerin toprak sahiplerine karşı mücadelesi kaçınılmaz olarak kurtuluş mücadelesinin zafer kazanmasından sonra başlar; ya da feodal toprak sahipleri emperyalist soyguncularla ittifak içindedir, ki bu topraklarda, mesela Hindistan'da, köleleştirilmiş köylülerin toplumsal mücadelesi ulusal kurtuluş mücadelesiyle örtüşmektedir.[50]

Komünist partiler ile ezilen işçi ve köylülerin kendi ülkelerindeki ulusal kurtuluş hareketleriyle ilişkileri konusundaki teorik açmaz, dördüncü kongrenin kararlarıyla çözülmek şöyle dursun, daha da yoğunlaştı. Proletaryanın ve köylülerin kendi toplumsal programlarını yabancı emperyalizmine karşı verilen ortak ulusal mücadelenin dolaysız gereklerine tabi kılmaları talep ediliyordu. Ulusal düşünen bir burjuvazinin, hatta ulusal düşünen bir feodal aristokrasinin bile, yabancı emperyalizmin boyunduruğundan ulusal kurtuluş mücadelesini potansiyel olarak devrimci proleterler ve köylülerle birlikte sürdürmeye hazır olacağı, bu proleterlerle köylülerin de onlara karşı tavır alıp onları devirmek için zafer anını bekleyecekleri varsayılıyordu. Gelgelelim, kongredeki tartışma ve kararlardan çıkarılacak pratik ders bu kadar muğlak değildi. Avrupa ülkelerindeki birleşik cephe gibi, Asya'daki birleşik anti-emperyalist cephe de Komintern çizgisine azami esneklik kazandırıyor ve onu Sovyet politikasının değişen ihtiyaçlarına göre ayarlanmaya müsait kılıyordu. Nihai çıkar

48. *A.g.e.*, s. 322-3.

49. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 830.

50. *A.g.e.*, s. 833; *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 329-30.

olan dünya devriminin devrimin bayraktarlığını yapabilecek donanıma sahip tek güç olan ülkenin dolaysız ulusal çıkarlarıyla özdeşleştirilmesinde ileri doğru atılan bir adıma karşılık geliyordu. Bu ilkenin, halihazırda talihi dönmekte olan Türkiye'ye de uygulandığı açıktı. Kongre doğu ve tarım sorunlarını tartıştıktan sonra, Versay anlaşmasını kınayan bir kararı da kabul etti;[51] bu kararda Türkiye "devrimci doğunun ileri karakolu" olarak selamlanıp "anlaşmanın uygulanmasına elinde silah başarıyla direnmiş olduğu" için tebrik edilerek, Türk ve Alman partilerinin rolleri arasında bir paralellik tesis edilmiş oluyordu.[52] Bu kongre boyunca dikkate değer ölçüde öne çıkan Radek, üç yılı aşkın bir süre önce Moabit hapishanesinde Enver'le yaptığı ve Rus Bolşevizmi ile batılı emperyalist devletlerin dayattığı barış koşullarına isyan eden bir Türk ya da Alman milliyetçiliği arasında bir ittifak kurulması şeklindeki yeni fikri ilk defa dile getirdiği konuşmaları hatırlamış olabilirdi. Bu fikir serpilip büyümüş, hem Alman hem de Türk politikalarında meyve vermişti. Almanya'da Rapallo anlaşmasıyla taçlanmıştı; altı ay sonra Moskova'da, Lozan konferansının da eşit ölçüde sağlam bir Sovyet-Türk dostluğu binasının son taşını yerleştireceği sanılıyordu. Türk komünistlerine yapılan eziyetler, zaman zaman Seeckt ile Reichswehr'in Alman komünistlerine karşı başvurduğu baskıcı önlemlerden daha önemli görülmüyordu. Buharin 1923 Nisanı'nda yapılan on ikinci parti kongresinde teselli kabilinden şu gözlemi yapıyordu: Türkiye "komünistlere yapılan bütün eziyetlere rağmen devrimci bir rol oynamaktadır, çünkü bir bütün olarak emperyalist sistem karşısında yıkıcı bir araçtır."[53]

1922-23 kışında yapılan Lozan konferansı, Sovyet Hükümeti'nin önemli bir uluslararası vesileyle, 1917 devriminin çıkarlarını değil, açıkça kabul edildiği gibi Rus ulusal ve jeopolitik çıkarlarının savunucusu olarak sahneye ilk kez çıkışıydı. 7 Aralık 1922'de *İzvestiya*'da, gazete yayın yönetmeni Steklov imzasıyla çıkan ve çok alıntılanan *Rusya Geri Dönüyor* başlıklı yazı, süreklilik temasının Moskova'da ihmal edilmediğini gösteriyordu:

Emperyalist savaşların ve iç savaşın sonucunda, büyük Devlet Rusya ufuktan geçici olarak kayboldu. Devrim sırasında doğan yeni Rusya hâlâ uluslararası po-

51. Bkz. yukarıda s. 421.
52. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 339.
53. *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)* (1923), s. 24.

litikada kendi sözünü söyleyemeyecek kadar zayıftı. Ama Sovyet cumhuriyeti her yıl daha da güçlenmiş ve Avrupa Devletleri arasındaki mevcut ihtilaflardan en az eski Rusya kadar beceriyle yararlanmıştır. Gücünün gittikçe arttığının farkında olan Sovyet Rusya, nihai zafer garanti olduğu için, geçici diplomatik başarısızlıklardan asla yılgınlığa kapılmaz. Rusya uluslararası sahneye geri dönüyor. Bu yeniden ortaya çıkışın, kimsenin onun söyledikleriyle çelişmeyi göze alamayacağı kadar güçlü bir biçimde hissedileceği günün yakın olduğunu umalım.

Çiçerin'in Lozan'daki baş hasımı olarak, İngiliz dış politikasının on dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki Rus aleyhtarı geleneğinin son sahici temsilcisinin öne çıkması da olayın mahiyetini vurguluyordu. Curzon'un derdi sadece kapitalist sistemi savunmak değil, askeri ve feodal terimlerle yorumladığı İngiliz iktidarını da savunmak ve genişletmekti. Daha incelikli düşünsel yetilere sahip ve belki batı emperyalizminin ve onun geleneksel diplomasisinin iflas ettiğine derinden inanması dışında her şeye şüpheyle bakan biri olan Çiçerin, Rus ulusal politikasının çıkarları ile daha zayıf devletlerin en baştan beri devrimci program içinde yer verilmiş olan ulusal özlemlerine seslenmeyi birleştiriyordu. Lozan'da, Boğazlar sorunu karşısındaki geleneksel ulusal tavırların tersine çevrilmesi bu konuda onun işini kolaylaştırmış gibi görünüyordu. On dokuzuncu yüzyılda, Rus donanmasını Karadeniz'e kapatmak isteyen İngiltere, her zaman savaş gemilerinin Türk karasularına dahil Boğazlar'dan geçişi üzerine çok sıkı kısıtlamalar koymaya ve Türklerin Boğazlar üzerindeki sınırsız egemenliğini savunmaya çalışmıştı; Rusya ise Türkiye'yi her koşulda geçiş özgürlüğü sağlamakla yükümlü kılmaya çalışmıştı. Şimdi ise Rus donanmasından artık endişelenmeyen ve kendi savaş gemileri için Karadeniz'e geçme özgürlüğü isteyen İngiltere, bütün savaş gemileri için sınırsız giriş çıkış hakkı elde etme adına Türklerin Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlamaya çalışan eski Rusya'nın rolünü üstleniyordu; iç savaş sırasında yabancı savaş gemilerinin boğazlardan istedikleri gibi geçebilmelerinin sonuçlarını yaşamış olan Rusya ise eskiden İngilizlerin yaptığı işi yapıp Türklerin Boğazlar üzerindeki egemenliğini savunuyordu. Durumdaki müphem unsur, yakın tarihlerde batılı devletlerden yediği dayakların etkilerini artık bir şekilde atlatmış olan ve güçlü komşusuyla çok sıkı ve üçüncü tarafları dışlayıcı bir ilişki kurmaktan çekinen Türkiye'nin takınacağı tavırdı. 1920 Ocağı'nda ilan edilen Misak-ı Milli bile, İstanbul'un güvenliği üzerinde ısrar ederken, –16 Mart 1921'de imzalanan Sovyet-Türk anlaşmasının tersine– Boğazlar için tam manasıyla uluslararası bir rejim tasavvur etmişti. Nitekim Boğazlar sorunu Türklerin hesaplarında

ikinci bir faktör haline gelmişti ve batı ve doğuyla kurulacak ilişkiler bağlamında ele alınıyordu.

Boğazlar sorunu 4 Aralık 1922'de Lozan konferansı tarafından ilk kez ele alındığında, Türk heyetinin başkanı İsmet, başkan sıfatıyla Curzon'un yaptığı ısrarlı daveti reddedip ilk konuşan kişi olmadı ve açılış konuşmasını yapma işi yeni gelen Sovyet heyetine düştü. "Rusya, Ukrayna ve Gürcistan"ı temsil eden heyetin[54] başkanı sıfatıyla konuşan Çiçerin parlak bir diplomasi gösterisi yaptı:

> Karadeniz'de barışın, Karadeniz kıyılarının güvenliğinin, Yakındoğu'da barışın ve İstanbul'un güvenliğinin sağlanması için kalıcı garantiler olmalıdır; yani, Çanakkale ve İstanbul boğazları hem barış hem de savaş zamanlarında Türkiye hariç bütün ülkelerin savaş gemilerine, silah taşıyan gemilerine ve askeri uçaklarına her zaman kapalı olmalıdır.
>
> ...Rus Hükümeti ve müttefikleri, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının Türkiye'ye ait olmasından yola çıkarak ve her halkın egemenliğine saygı duydukları için, Türk halkının Türk toprakları ve suları üzerindeki haklarının yeniden tesis edilmesi ve korunması üzerinde ısrar etmektedirler... Boğazlar'ın savaş gemilerine kapatılması, bütün devletler arasındaki eşitlik ilkesiyle de uyumludur, oysa Boğazlar'ın savaş gemilerine açılması en güçlü deniz devletine ağırlıklı bir mevki verecektir... Sovyet Rusya İstanbul'un Rusya'ya devredilmesiyle ilgili bütün anlaşmaları hiçbir tazminat talep etmeksizin hükümsüz ilan etmiştir; böylece Türkiye'nin varlığını muzaffer bir biçimde savunmasını sağlamıştır; bütün Akdeniz devletlerini Çarlığın asırlık hırslarının getirdiği tehditten kurtarmıştır; ama hiçbir zaman Boğazlar sorununun doğrudan doğruya kendi emniyetine halel getirecek bir biçimde çözülmesine razı olmak gibi bir niyeti olmamıştır.[55]

Çiçerin'in ardından her ikisi de Karadeniz ülkesi olan Romanya ve Bulgaristan delegeleri ile dolaysız bölgesel çıkarları olan Yunanistan delegesi konuştu: Hepsi de batının görüşünden yana olduklarını beyan ettiler. Daha sonra Curzon canının sıkıldığı bariz biçimde görülen İsmet'e, kestirmeden "Rus tezini Türk Hükümeti'nin tezi olarak kabul edip etmedikleri" sorusunu yöneltti. İsmet, "konferansa sunulan çeşitli öneriler arasında Türk heyetinin bakış açısına en yakın olanın Rus-Ukrayna-Gürcistan heyetinin önerisi olduğunu" söylese de, heyetin yapılabilecek diğer önerileri de "incelemeye mecbur" olduğunu belirtti.[56] Sovyet ve Türk he-

54. Bu karma heyette Vorovski Ukrayna, Mdivani de Gürcistan delegesi olarak yer alıyordu.

55. *The Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923*, Cmd 1814 (1923), s. 129-30.

56. *A.g.e.*, s. 131-5: Bu sahne H. Nicolson, *Curzon: The Last Phase* (1934), s. 308-11'de bir görgü tanığı tarafından dramatik bir biçimde anlatılır.

yetleri arasına böylece ustalıkla sokulan ayrılık konferans ilerledikçe genişledi.

Bu terslenme iması Çiçerin'in taktiklerini değiştirmedi. İki gün sonra, Curzon'a hitaben, "Asya'daki Rus ilerleyişi"nin yerini "Avrupa'daki İngiliz ilerleyişi"nin aldığını iddia etti:

> Rus devrimi, Rus halkını, bütün enerjisi tarihte şimdiye kadar görülmemiş bir derecede hükümetinde toplanmış olan bir ulusa dönüştürdü; eğer bu ulusa savaş dayatması yapılırsa, geri adım atmayacaktır... Ama biz size savaş önermiyoruz; aramızda bir taksim duvarı oluşturulması ilkesine ve Türkiye'nin özgürlük ve egemenliği ilkesine dayalı bir barış öneriyoruz.[57]

Türkiye'nin hakları ve çıkarları bariz bir vurguyla benimseniyordu. Batılı devletlerin önerdiği taslak anlaşma "Türk halkını Boğazlar'dan geçiş üzerinde denetim gücünden ve fiili egemenlikten mahrum bırakmakla eşdeğerdi" ve "Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının bariz bir ihlali"ydi.[58] Barış anlaşması müzakerelerinden resmen dışlanmış olmanın caydıramadığı Sovyet heyeti, batılı İtilaf Devletleri'nin önerdiği koşulların Türkiye'ye yaptığı haksızlığı abartan uzun bir memorandum verdi.[59] Gelgelelim, Lozan'daki Türk heyetinin Çiçerin'in gayretkeşliğinden memnun olmak yerine sıkıldığı kısa bir süre sonra açıkça ortaya çıktı. Boğazlar sorunu Türkiye'den çok Sovyet Rusya için acil bir sorundu. Türkiye diğer bütün ülkelerin savaş gemileri ortadan çekilince kendini Karadeniz'de Sovyet iktidarıyla karşı karşıya buluverme ihtimalinden pek hoşlanmıyordu; Lozan'daki heyet de Sovyet ittifakından vazgeçerek başka avantajlar da elde edebileceğini keşfedince, Sovyet heyetinin duygu ve çıkarlarını dikkate almaksızın bunu yaptı. Böylece Çiçerin konferansın ileriki aşamalarında kendini hem tecrit edilmiş hem de yaslanmayı tercih ettiği ana savdan mahrum kalmış durumda buldu. 1 Şubat 1923'te konferans tarafından onaylanan Boğazlar hakkındaki taslak anlaşma, esasen İngiliz tezinin zafer kazandığının göstergesiydi. Yabancı savaş gemilerinin Karadeniz'e ulaşmaları üzerindeki tek önemli kısıtlama, hiçbir devletin tek bir seferde herhangi bir Karadeniz ülkesinin en büyük gücünden büyük bir deniz gücünü gönderemeyeceğiydi. Bu koşulların kabul edilmesi Sovyet heyetinin şu demeci vermesine yol açtı: "Bazı dev-

57. *The Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923*, Cmd 1814 (1923), s. 149; yukarıda s. 435'te aktardığımız Pamirler göndermesi bu pasajda yapılmıştır.

58. *A.g.e.*, s. 272.

59. *İzvestiya*, 12 Ocak 1923; memorandumun bazı bölümlerinin İngilizce çevirisi *Soviet Documents on Foreign Policy*, der. J. Degras, c. I (1951), s. 359-66.

letler bu anlaşmayı Rusya, Ukrayna ve Gürcistan olmaksızın imzalamışlarsa da Boğazlar sorunu sorun olarak kalmıştır ve kalmaya da devam edecektir."[60]

Türk heyetinin Boğazlar sorununda takındığı uzlaşmacı tavır, onun İngiliz heyetiyle barış yapmasını sağladıysa da, onu Fransızlarla İtalyanların bazı barış koşulları üzerindeki uzlaşmaz tutumlarından koruyamadı. Boğazlar sorunu üzerinde, Sovyetler'in karşı oyuyla, bu anlaşmaya varılmasından birkaç gün sonra Curzon, İtilaf Devletleri heyetleri adına, İsmet'e, yabancıların Türkiye'deki hukuki statüsü ile ilgili bir konuda ültimatom verdi; bu ültimatom, anlaşılan Çiçerin'in teşvikleriyle,[61] reddedilince konferans dağıldı. 1923 Nisanı'nda tekrar toplandı. Bu kez, Boğazlar sorunu çözülmüş olduğu için, hiçbir Sovyet delegesi davet edilmemişti; o sıralarda Roma'daki Sovyet temsilcisi olan ve Sovyet Hükümeti tarafından Lozan'a gözlemci olarak gönderilen Vorovski "beyaz" bir fanatik tarafından öldürüldü. Boğazlar anlaşması en sonunda barış anlaşmasıyla birlikte 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalandı.[62] Anlaşma üç hafta sonra Vorovski'nin Roma'daki halefi tarafından, protesto edilerek de olsa imzalandı, ama Sovyet Hükümeti tarafından hiçbir zaman onaylanmadı. Bu, Sovyet Hükümeti için başka bir kılığa sokulması mümkün olmayan bir yenilgiydi. Lozan konferansı Sovyet Rusya'yı uluslararası sahneye geri döndürme yolunda atılmış bir ileri adımı temsil etmesine rağmen, aynı zamanda, Büyük Devletler arasında tek başına olduğu müddetçe, henüz orada öncü bir rol oynayabilecek kadar ya da daha zayıf ülkeleri kendi safına çekebilecek kadar güçlü olmadığını da kanıtlamıştı. Sesiyle bundan böyle Sovyet Rusya'yı Avrupa meselelerinde görmezden gelmeyi gittikçe güçleştirecek olan Avrupa'daki ortak, Asya'da hâlâ mevcut değildi. Lozan'da en çok kanıtlanan şey, Rapallo'nun değeri olmuştu.

60. *The Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923*, Cmd 1814 (1923), s. 456. Konferansta yaşanan ufak tefek olaylardan biri de Çiçerin'in Curzon'u ziyaretiydi – kişisel görüşmeleri budur. Çiçerin'in sunduğu (ve şu ana kadar ulaşılabilen tek) versiyona göre, konuşma esasen propaganda meselesi etrafında dönmüş. Çiçerin, İngiliz aleyhtarı propaganda üzerindeki resmi yasağın sıkı sıkıya uygulandığını iddia etmekle beraber, "bir komünist parti üyesini kendini bir komünist olarak ifade etmeyi bırakmaya zorlayamayız" demiş; Curzon da cevaben "propagandada sadece yüzde elli indirim" yapmanın kabul edilecek şey olmadığını söylemiş (*Tretii S"ezd Sovetov Sovetskih Sotsialisticeskik Respublik* (1925), s. 93).

61. L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), c. I, s. 409.

62. *Treaty of Peace with Turkey, and other Instruments signed at Lausanne on July 24, 1923*, Cmd 1929 (1923).

BÖLÜM 33

UZAKDOĞU: I - TUTULMA

Uzakdoğu Sovyet dış politikasının fiili yörüngesine, Ortadoğu ve Avrupa ülkelerinden daha geç girdi. Hem Japonya hem de Çin, resmi olarak, rejimin ilk günlerinde çıkarılan barış kararnamesinin ve radyodan yayınlanan diğer çağrıların hitap ettiği savaşçı ülkeler arasında yer alıyorlardı. Ama bu belgeleri kaleme alan ve yayımlayanların aklında pek de bu ülkeler yoktu; 24 Kasım/7 Aralık 1917 tarihli "Rusya ve Doğu'nun bütün Müslüman Emekçilerine" başlıklı çağrı Hinduları da içeriyordu,[1] ama Hindistan sınırları ötesine uzanmıyordu. Kurulan ilk temaslar da esasen düşmancaydı. 1896 Rus-Çin anlaşmasına eklenen bir protokolle Çin topraklarında kurulan, ama mülkiyeti ve yönetimi Rusların elinde olan Çin Doğu Demiryolu şirketi hemen bir ihtilaf konusu oldu. Petrograd'daki devrimden birkaç gün sonra, demiryolu idaresinin merkezi olan Harbin'deki işçilerin kurduğu bir Sovyet, demiryolunun yönetimini Rus başkan General Horvath'ın elinden almaya çalıştı. Bu girişim direnişle karşılaştı ve İtilaf Devletleri hükümetlerinin önerisiyle, "düzeni sağlamak" amacıyla Harbin'e 10.000 Çin askeri gönderildi.[2] 20 Kasım 1917/2 Ocak 1918 tarihinde Çin Hükümeti 1896 anlaşmasını ihlal edip şirketin başına Çinli bir başkan atayarak demiryolunu devralmış gibi oldu,[3] ama o sıralarda "beyaz" Rus idarenin yerine Çinlilerin geçmesinin Moskova'da ciddi bir sıkıntıya neden olması beklenemezdi. İki ay sonra Çin birlikleri son istasyon Hailar'a kadar bütün demiryolunu işgal etmişlerdi ve Sibirya'ya gidiş ve oradan gelişleri durdurmuşlardı.[4]

Petrograd'da Japon Büyükelçisi diğer İtilaf Devletleri temsilcilerinin tavırlarını izleyip 1918 Şubatı'nda onlarla birlikte Vologda'ya çekildi ve yeni rejimle herhangi bir ilişki kurmayı gayretkeş bir tavırla reddetti.

1. Bkz. yukarıda s. 220.
2. *Foreign Policy of the United States, 1918: Russia*, c. II (1932), s. 3.
3. *Millard's Review* (Şanghay), 15 Ocak 1918, s. 169; *China Year Book, 1921* (Şanghay, 1922), s. 624.
4. *Millard's Review* (Şanghay), 16 Mart 1918, s. 83.

Sovyet Hükümeti başlangıçta Çin Elçisi'ne daha çok umut bağlamıştı. Çarlık rejiminin bütün anlaşmalarının genel olarak hükümsüz ilan edildiğini özellikle Çin'i kastederek sık sık tekrarlıyor ve Çin Hükümeti'ne Çin'i ilgilendiren eski anlaşmaların ilga edilip yerlerine yenilerinin imzalanması için müzakereler yapmayı öneriyordu. Ama 1918 Martı'nda İtilaf Devletleri, daha sonraları yayınlanan bir Sovyet belgesindeki sözlerle, "Pekin hükümetini gırtlağından yakalayıp" onu "Rus işçi ve köylü hükümetiyle her türlü ilişkiyi bırakmaya" zorladılar.[5] 5 Nisan 1918'de Vladivostok'a bir Japon birliğinin çıkarma yapması (ki bunun, İtilaf Devletleri'nin yaptığı kapsamlı bir askeri müdahalenin ilk adımı olduğu sonradan anlaşılacaktı), Sovyetler'in Moskova ve Vologda'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine, basında da yayımlanan sert protestolar göndermesine yol açtı.[6] Birkaç gün sonra Sovyet Rusya'nın Uzakdoğu'daki statüsü belirsiz temsilcisi Yanson, Mançurya sınırında Çinli bir temsilciyle yaptığı toplantıda, İtilaf Devletleri'nden destek alan "beyaz" Kazak general Semenov'un Çin topraklarından Sovyet topraklarına yaptığı saldırıları protesto etti.[7] Bütün bu protestoların hiçbir etkisi olmadı. Çin Hükümeti İtilaf Devletleri'nin müdahalesiyle resmen ittifak kurdu, hatta bu ittifakın bir nişanesi olarak bir Çin birliğini Vladivostok'a gönderdi. 1918 yazından 1920'nin ilk aylarına kadar Sibirya, Sovyet Hükümeti'ne karşı savaşın sürdürüldüğü başlıca savaş alanlarından biriydi. Kolçak'ın çöküşünden sonra, tampon kabilinden Uzak Doğu Cumhuriyeti oluşturuldu ve deniz kıyısındaki bu bölgenin sınırları içindeki geri kalan Japon kuvvetleri tedricen geri çekildi. Ama son Japon birlikleri Vladivostok'tan ancak 1922 Kasımı'nda, yani oraya gitmelerinden dört buçuk yıl sonra çekildi.[8] 1919'da Sovyet Rusya'yı dış dünyadan ayıran tecrit duvarının en nüfuz edilmez bölümü Uzakdoğu tarafıydı ve bu duvar en geç orada yıkıldı. Ama belli bir paralellik gözlenebilir. 1920 yılı, Avrupa'da olduğu gibi Uzakdoğu'da da, ilişkilerin askıya alındığı ve Sovyet Rusya'nın dışlandığı dönemin sona ermekte olduğunun ilk işaretlerini beraberinde getirdi. Sovyet diplomasisinin Avrupa ve Ortadoğu'daki konumunu tahkim etmeye başladığı 1921 yılı, Uzakdoğu'da da ilk başarılarını kazandığı yıl oldu.

5. Bu işlemlerle ilgili hiçbir belge yayınlanmamıştır: Bunlarla ilgili bilgimiz, daha ileriki tarihlerde Sovyetler'in yaptığı oldukça muğlak iki beyanla sınırlıdır. Bu beyanların ilki beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne sunulan Narkomindel raporunda (bkz. aşağıda s. 465-6), ikincisi ise 25 Temmuz 1919 tarihli Sovyet bildirisindedir (bkz. aşağıda s. 466).

6. Bkz. yukarıda s. 82, not 72. 7. *İzvestiya*, 13 Nisan 1918.

8. Bu olaylar c. 1, s. 322-32'de ana hatlarıyla anlatılır.

1917 ile 1921 arasındaki bütün dönem boyunca Moskova ile Japonya arasında doğrudan hiçbir ilişki yoktu. Ama hem Japonya doğu Asya'daki başlıca düşman ve başlıca emperyalist devlet olduğu için, hem de sayıları gittikçe artan ve ezilen bir proletaryaya sahip olan büyük bir sanayi ülkesi olarak devrim yapılmaya elverişli ve devrimci propaganda faaliyeti sürdürmeye müsait bir alan olduğu için, başlangıçta Uzakdoğu'daki Sovyet politikasının ve Sovyet kaygılarının asıl odağı Çin'den çok Japonya'ydı. Dolayısıyla, Sovyet bakış açısından Japonya Uzakdoğu'nun hem İngilteresi hem de Almanyası durumundaydı. Japonya'nın batıyla aynı doğrultuda sanayileşmesinin ardından on dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında batılı siyasi fikirler Japonya'ya tedricen sızmıştı. 1901'de, sonraları önde gelen Japon komünistlerinden biri olan Katayama ve sonraları anarko-sendikalist olan Kotoku tarafından bir sosyal demokrat parti kuruldu, ama yetkililer tarafından çabucak dağıtıldı. Rus-Japon savaşı sırasında radikal bir gazete ilk kez olarak *Komünist Manifesto*'nun Japonca çevirisini yayımladı. 1904 Ağustosu'nda Katayama İkinci Enternasyonal'in Amsterdam'daki kongresine katıldı; Katayama ile Plehanov'un tokalaşması kongrenin en çok hatırlanan anlarından biri oldu. Sonraki dönem boyunca Japonya'daki bütün Sol hareket ve faaliyetler sistematik baskı ve eziyete maruz kaldı. 1911'de Kotoku ve başka ileri gelen anarşistler İmparatoru öldürmeye yönelik bir komplo düzenledikleri suçlamasıyla idam edildiler; iki yıl sonra Katayama ABD'ye göç etti.[9]

Birinci Dünya Savaşı Japonya'yı, çok ücret alan ve yetersiz beslenen işçiler üzerine yeni yükler getiren bir şişirilmiş kârlar ve fiyatlar dönemine soktu. 1918 Ağustos ve Eylülü'ndeki ünlü "pirinç ayaklanmaları", Japonya'da proletaryanın huzursuzluğunun neden olduğu bir örgütlü işçi hareketine benzer bir şeyin ilk kez açığa çıkışıydı. Ama o sıralarda Rus Bolşevikleri tehdit altındaki kendi merkezlerinden Uzakdoğu kadar uzak bir yere yardımda bulunacak çok az kaynağa sahiplerdi. Japonya'da devrimci eylem alanının Batı Avrupa'dakinden çok daha sınırlı olduğu ve buraya çok daha zor ulaşılabildiği açıktı. 1918 Kasımı'nda yapılan birinci doğu komünist örgütleri kongresi tarafından kurulan "uluslararası propaganda şubesi"nde, tasarlanan on iki alt-şubeden biri Japonya'ya ayrılmıştı.[10] Ama bir Japonya şubesinin gerçekten doğup doğmadığı bilinmiyor.

9. Bu dönemin ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Hyman Kublin'in şurada yayınlanan yazısı: *Journal of Modern History* (Chicago), c. XXII, No. 4 (Aralık 1950), s. 322-39.

10. *Jizn' Natsional'nostei*, No. 5 (13), 16 Şubat 1919.

Moskova'nın 1919 Ocağı'nda Komintern'in kuruluş kongresi için gönderdiği çağrıda "Tokyo ve Yokohama'daki sosyalist gruplar"dan bahsediliyordu.[11] Ama kongreye hiçbir Japon delege katılmadı ve Tokyo'daki bir grubun Şubat devrimini kutlayan ve Moskova'ya rastlantıyla Hollandalı bir komünist tarafından getirilmiş olan iki yıllık bir bildirisinin okunmasına zaman ayrılmış olması,[12] hem Japonya'yla temas kurma arzusunu hem de bunu yapma imkânlarının kısıtlılığını gösterir. Kısmen batı radikalizminin kısmen de Bolşevik devriminin etkisiyle Japon entelektüeller Sol gruplar oluşturmaya başladılar; bu grupların o sıralarda pratik bir programı ve kitlelerle pek, hatta hiç teması yokmuş gibi görünüyordu. 1919 Ekimi'nde bir anarko-sendikalist ve bir radikal sosyalist grubun koalisyonuyla bir Japon "sosyalist federasyonu" oluşturulmuş olduğu söylenir.[13] 1920 Nisanı'nda Katayama'nın öncülük yaptığı "ABD'deki bir Japon sosyalist grubu", Japonya'nın Nikolavesk kıyımına misilleme olarak Vladivostok'ta yaptığı askeri eylemlere karşı bir protesto yayımladı;[14] ABD'deki Japonların 1920 Aralığı'nda Tokyo'da bir sosyalist birlik kurulmasına da ilham vermiş oldukları anlaşılıyor.[15]

Komintern'in bu alandaki ilk hamleleri işin zorluğundan başka bir şeyi göstermedi. Komintern'in 1920 Ağustosu'ndaki ikinci kongresinin manifestosunda, "feodal çerçevesi içinde kapitalizmin çelişkileriyle parçalanan Japonya, derin bir devrimci krizin eşiğindedir" deniyordu.[16] Ama bu teşhis ampirik kanıtlardan çok Marksist teoriye dayalıydı. 1920 sonbaharında Komintern temsilcisi olarak Çin'e gelmiş olan Voitinski,[17] önde gelen solcu liderlerden anarşist Osugi'yi Şanghay'da kendisini ziyarete davet ederek doğrudan bir hamle yaptı. Bu ziyaret sonucunda Osugi, Japonya'da aralarında komünistlerle işbirliği yapacak bir Sol derginin kurulması da olan çeşitli faaliyetler sürdürmek için mali kaynak bulmuş oldu. 1921 Ocağı'nda *Rodo Undo* (İşçi Hareketi) adıyla gerçekten de çıkarıl-

11. Bkz. yukarıda s. 118. Çağrı listesine bu grupların da dahil edilmesi, muhtemelen, o sırada Moskova'ya ABD'den Japonya üzerinden gelmiş olan Hollandalı komünist Rutgers'ın işiydi. New York'tan Tokyo ve Yokohama'daki sosyalist gruplara Japon sosyalist Katayama' nın selamlarını götürmüş, Japonya'dan Moskova'ya da Şubat devrimini kutlayan 1 Mayıs 1917 tarihli bir bildiriyi (bkz. bir sonraki not) getirmişti (*Istorik Marksist*, No. 2-3, 1935, s. 86-8).

12. *Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 193-4.

13. *Tikhii Okean*, No. 1, 1934, s. 124-5.

14. *Soviet Russia* (New York), 15 Mayıs 1920, s. 483-4.

15. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 18 (8 Ekim 1921), col. 4721-2.

16. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 140.

17. Bkz. aşağıda s. 469.

maya başlayan ve yayın kurulunda iki komünistin bulunduğu bu dergi polis tarafından çabucak kapatıldı. 1921 ilkbaharında o iki komünistten biri olan Kondo Şanghay'a gitti. Orada başkanlığını Komintern delegesi sıfatıyla Pak Din-şun'un yaptığı on iki Çinli ve Koreliden oluşan bir komiteyle görüştü, Japonya'da çalışmalar yapmak için onlardan 6300 yen aldı ve aynı yılın yazında Moskova'da yapılacak Komintern'in üçüncü kongresine Japon delegesi sıfatıyla katılmaya davet edildi. Gelgelelim Japonya'ya dönüşünde o da tutuklandı, ama kısa bir süre sonra kanıt olmadığı için salıverilmiş olduğu anlaşılıyor.[18] Bu başarısızlığa rağmen, üçüncü kongre için Moskova'ya gelen bir Japon sözcü "Japonya'da daha yeni örgütlenmiş olan komünist partinin devrimci selamlarını" da getirmişti.[19] Ama itimatnamesi yoktu ve bu komünist parti girişiminin de ölü doğmuş olduğu anlaşılıyor, zira ertesi kış bir Japon partisi kurma işinin yeni baştan ele alınması gerekmişti.

Japonya'nın Sovyet politikasına da Bolşevik propagandasına da kapalı olması, Japon emperyalizminin en bariz hassas noktası olan Kore'de komünizme gösterilen dikkate değer ilgiyi açıklayan faktörlerden biridir. Rus-Japon savaşından sonra çok sayıda Koreli göçmen Sibirya'ya yerleşmiş ve birkaç Koreli entelektüelin yolu da Petersburg'a düşmüştü.[20] ABD'de de yine bir avuç Koreli sürgün ikamet ediyordu. Şubat ve Ekim devrimleriyle doruk noktasına çıkan Birinci Dünya Savaşı bu Koreli gruplar arasında doğal olarak belli bir heyecan yarattı. Komünist Enternasyonal'in kuruluşundan önce 1918 Aralığı'nda Petrograd'da yapılan uluslararası toplantıda Koreli bir delege de konuşma yaptı;[21] Enternasyonal'in 1919 Martı'ndaki kuruluş kongresine de, herhangi bir referansı olmayan bir başka Koreli katıldı. Bu sıralarda her ikisi de ülkelerinin Japonya'dan kurtulmasını talep eden iki ayrı Kore ulusal hareketi ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı çerçevesini esas

18. P. Langer ile R. Swearingen'in *Pacific Affairs* (New York), c. XXIII (1950), No. 4, s. 340-1'de yayınlanan yazısı; Bay Langer ve Bay Swearingen bana Japon kaynaklarından başka bilgiler de iletttiler.

19. *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 1023.

20. 1926'da yapılan nüfus sayımı, Sovyet uyruğunda 85.000 Koreli ve herhalde çoğu Koreli olan ve SSCB'de oturan hemen hemen aynı sayıda Japon uyruğunda yabancı olduğunu gösteriyordu; ilk grubun yalnızca yüzde onu kentlerde oturuyor, yüzde altmıştan fazlası okuma yazma bilmiyordu (F. Lorimer, *The Population of the Soviet Union* (Cenevre, 1946), s. 61-2).

21. *Sowjet-Russland und Die Völker der Welt* (Petrograd, 1920), s. 36-8; bu toplantı için bkz. yukarıda s. 117.

alan ve başta ABD olmak üzere İtilaf Devletleri'nin sempatisini kazanmaya çalışan bir bağımsızlık programına sahip bir Kore ulusal konseyi oluşturdu; bu hareketin lideri Amerikan vatandaşı bir Koreli ve Başkan Wilson'un eski öğrencilerinden biri olan Sygman Rhee'ydi. 1919 Martı'nda Kore'de bir ulusal ayaklanma yaratmaya çalışan bu grup,[22] ayaklanma Japonlar tarafından kolayca bastırılınca ve Paris barış konferansı Kore sorununu ele almayı reddedince etkisini kaybedip dağılmış gibi görünüyor. Diğer grup karma bir milliyetçi ve devrimci program üzerinde Bolşevikler'le işbirliği yapmaya çalışıyordu.[23] Söz konusu grup Kore Sosyalist Partisi adıyla, 1919 Nisanı'nda Vladivostok'ta bir "kongre" düzenledi ve faaliyetlerini IKKI'ya rapor etmeleri için Pak Din-şun ve başka iki delegeyi Moskova'ya gönderdi.[24] Kore Komünist Partisi resmen 1920 yılında kuruldu.[25] Pak Din-şun Komintern'in ikinci ve üçüncü kongrelerine parti delegesi olarak katıldı ve bir süre Moskova'da Kore'yle ilgili meselelerde itibar edilen sözcü haline geldi. Ama Kore hareketi, Komintern tarafından ne kadar sebatla desteklenirse desteklensin, Japon emperyalizminin nüfuz edilemez görünen zırhı üzerinde minik bir iğne deliğinden öteye geçemedi.

Çin'deki durum, Sovyet dış politikasına biçim verenlerin gözünde en başlarda, Japonya'daki durumdan çok daha karmaşık ve ilk bakışta umut vaat etmekten en az onun kadar uzaktı. Gelgelelim, Sovyet politikasını can alıcı biçimde etkileyen ve uzun vadede ona Çin'de olumlu ve başarılı eylemler yapma imkânını sunarken, Japonya'da buna izin vermeyen iki önemli fark vardı.

Birincisi, Çin proletaryası sayısal bakımdan Japon proletaryasından çok daha az olmasına ve burada bir proletarya devrimi olma ihtimali çok daha uzak görünmesine rağmen, Çin milliyetçiliği Japonya'da hiç olmayan bir devrimci coşku kaynağı oluşturuyordu. Lenin uzun bir süre önce Çin'i de İran ve Türkiye ile birlikte emperyalist devletler tarafından sömürülen ve ezilen "yarı-sömürge" ülkeler arasında saymıştı. 1911'deki

22. *Tikhii Okean*, No. 1, 1934, s. 124; 1919 Aralığı'nda yapılan yedinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne katılan bir Koreli delegeye göre, Kore proletaryası içindeki "Sağcı gruplar" tarafından örgütlenen bu ayaklanmada 20.000 Koreli ölmüştür (*7i Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1920), s. 273).

23. *Revolyutsiya na Dal'nem Vostoke* (1923), s. 359-74.

24. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 7-8 (Kasım-Aralık 1919), col. 1171-6; *7i Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1920), s. 274.

25. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 12 (20 Temmuz 1920), col. 2157-62; bu yazıda Uzakdoğu'nun devrimci önemi klasik savlarla ele alınır.

Çin devrimi, on dokuzuncu yüzyılda Avrupalı devletler ve Japonya tarafından Çin'e dayatılan "eşitsiz" anlaşmalara karşı duyulan milli hıncı bilemişti; Sovyet Hükümeti'nin Rusya'nın bu anlaşmalardaki hissesini ve bunlardan doğan imtiyazlarını reddetmesi, Sovyet politikasının ve Sovyet propagandasının güçlü kalemlerinden biriydi. Sovyet Rusya ile batı dünyası arasında büyüyen uçurum, neredeyse otomatik olarak Bolşevik devrimi ile Çin milliyetçiliği arasında bir ittifak doğmasını sağladı. Japonya'nın hem Çin'e karşı takındığı tavır hem de Rus iç savaşında "beyazlar"a verdiği destek açısından batılı devletlerle aynı saflarda yer alması, Sovyet Rusya'ya ve milliyetçi Çin'e Japonya'ya karşı ortak bir düşmanlık zemini veriyordu. Üstelik Çin milliyetçiliği Çin'in kendi içinde de bir bölünme yaratıyordu. Sovyet politikası Çin meseleleriyle ilk defa ilgilenmeye başladığı sıralarda, batılı devletlerle ve Japonya'yla az çok yakın bir işbirliği içinde çalışan Pekin'deki Çin Hükümeti, en önemli illerin çoğuna hâkim olan ve Kanton'daki az çok örgütlü (ve 1919 devriminin "babası" Sun Yat-sen'in kılavuzluğundaki) milliyetçi hükümetin aktif biçimde karşı çıktığı mahalli diktatörler üzerinde istikrarsız ve daha çok lafta kalan bir otorite uyguluyordu. Lenin 1912'de Çin devrimini Rus devrimiyle karşılaştırmış ve Sun Yat-sen'in Çin'de kapitalizmi pas geçip doğrudan sosyalizme geçmenin mümkün olduğu yolundaki "düş"ünü "gerici" bularak reddetse de, Sun Yat-sen'in kendisini "asalet ve coşku dolu devrimci bir demokrat" olarak tanımlamıştı.[26] Sun Yat-sen Marksist değildi ve sınıf savaşını açıkça reddediyordu. Ama savunduğu demokrasi anlayışı, Rousseau'nunki gibi, doğrudan ve totaliterdi; bu da onu halihazırdaki batılı demokrasi biçimlerine Bolşeviklikten daha yabancı kılıyordu. Bolşevik devrimini "Çinli selefinin kopyası" olarak selamladığı söylenir;[27] Lenin'in örgütlü ve disiplinli devrimci parti anlayışından bir şeyler öğrendiğine dair kanıtlar da vardır.[28] Bu yüzden de Çin ve Rus devrimlerini yapanlar arasında, siyasi bir biçime bürünmeden çok önce, hatta aralarında iletişim bile kurulmadan önce belli bir doğal sempati vardı. Bu koşullarda Sovyet diplomasisi, Pekin hükümetini resmen tanımayı sürdürse de, geniş bir manevra özgürlüğünü de koruyordu; bu bakımdan diğer devletlerin diplomasilerinden esaslı bir farkı yoktu, ama önünde onlardan daha fazla fırsat vardı.

26. Lenin, *Soçineniya*, c. XVI, s. 27-9.
27. Sun Fo, *China Looks Forward* (1944), s. 10.
28. B. I. Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao* (Harvard, 1951), s. 213, not 33.

İkincisi, Rusya ile Japonya arasındaki doğrudan toprak teması küçük ve özel bir bölgeyle sınırlı olmasına karşılık, Rusya ile Çin dünyadaki en uzun kara sınırını paylaşıyorlardı. Sovyet-Çin ilişkileri, Rus-Çin ilişkilerinin çok uzun zamandır olduğu gibi, Çin imparatorluğunun, halkların merkezi Çin hükümetinin otoritesine her zaman şu ya da bu ölçüde karşı çıktıkları dış bölgeleri üzerindeki geleneksel Rus baskısından kaynaklanan sorunların hükmü altındaydı. Rusya'nın Asya bölgeleri ile Çin arasında bu tür üç bölge vardı: Sinkiang (Çin Türkistanı da denir), Moğolistan ve Mançurya. Nüfus yoğunluğu düşük olan ilk ikisinde sırasıyla Türki diller ve Moğolca konuşan, Çinli olmayan halklar yaşıyordu;[29] sadece üçüncü bölgede, yani Mançurya'da büyük doğal kaynaklar ve yoğun bir Çinli nüfus bulunuyordu; burası Rus-Çin sınırının, Ruslarla Çinlilerin doğrudan toprak temasında bulunduğu tek parçasını oluşturuyordu ve Çin Doğu Demiryolu biçimindeki en önemli ihtilaf konusu da buradan kaynaklanıyordu. Japonya'nın bütün bu bölgelere gösterdiği ilgi (Sinkiang'da on dokuzuncu yüzyıl boyunca pasif, Moğolistan'da aralıklı,[30] Mançurya'da ise sürekli ve aktif bir ilgiydi bu) durumu daha da karmaşıklaştırıyordu.

Bu üç bölge arasında Sinkiang bu dönemde politika merkezlerinden hayati bir rol oynayamayacak kadar uzaktı. Çin tarafında, güçlü ve yetenekli bir yönetici olan Yang Tseng-hsiu bölgeyi 1912'den beri Pekin'den neredeyse tamamen bağımsız olarak yönetmişti.[31] Sovyet tarafında, Bolşevik devriminin ardından Moskova ile Taşkent arasındaki iletişim neredeyse iki yıl boyunca tamamen kesildi; merkezi otorite varlığını 1920 ilkbaharından önce hissettirmeye başlamadı ve çok daha ileri tarihlere kadar Türkistan'da etkili olamadı.[32] Sınırın Sovyet tarafındaki bozuk koşullarda, yerel ilişkiler bile zorlukla kuruluyordu ki bu ilişkiler de yöreyi ilgilendiren meselelerle sınırlı kalıyordu. Bu dönemde Yang'ın asıl derdi, devrimden sonra Sinkiang'a doluşmuş olan, güvenlik ve düzeni tehdit eden binlerce "beyaz" göçmenin Rus topraklarına iadesini sağlamaktı.[33]

29. Sinkiang nüfusunun karmaşık etnik yapısıyla ilgili en yeni araştırma şurada bulunabilir: O. Lattimore, *The Pivot of Asia* (Boston, 1950), s. 103-51.

30. Japonların 1917'den önce Moğolistan'a gösterdikleri ilgi için bkz. G. M. Friters, *Outer Mongolia and its International Position* (Baltimore, 1949), s. 217-26.

31. Yang'in yönetimde bulunduğu dönemin, kaynaklara da atıflarda bulunan, kabataslak bir eskizi için bkz. O. Lattimore, *The Pivot of Asia* (Boston, 1950), s. 52-64.

32. Bkz. c. 1, s. 303-4, 306-10.

33. 1916'daki Kazak isyanından sonra birçok Kazak da Sinkiang'a kaçmıştı, ama Kazaklar ırksal ve ekonomik olarak kendilerine hısım olan gruplarla kolayca kaynaşmışlar ve cid-

Sovyet Türkistanı'nın başındaki yetkililer acilen sınır ticaretinin yeniden başlamasını istiyorlardı; Sinkiang'dan yapılan çiftlik hayvanı, deri ve çay ithali Rus Orta Asyası'nın ekonomisinde çok önemli bir rol oynamıştı, ama eskiden bunlara karşılık olarak ihraç edilen tekstil ve tüketim malları artık pek bulunmuyordu. 27 Mayıs 1920'de Sinkiang valisi ile Taşkent yönetimi arasında bir anlaşma imzalandı. İki taraf da öbürünün topraklarında ikişer "ticaret ve dış ilişkiler ofisi" kuracaktı. Sovyet ofislerinin ikisi de Sinkiang'ın kuzey sınırında bulunan I-li ve I-ning'de bulunacaktı; Çin'in büroları ise, neden olduğu bilinmez bir biçimde, Sovyet Türkistanı'nda değil, biri Semipalatinsk'deki Semirechie'de, öbürü de Sibirya-Moğolistan sınırı üzerindeki Verkhne-Udinsk'de olmak üzere Sibirya'da kurulacaktı. Sovyet Türkistanı ile Sinkiang arasındaki ticaret Sinkiang'ın kuzey bölgelerine, yani I-li'ye giren tek bir yolla sınırlanacaktı. Taşkent yetkilileri, Çin topraklarında bulunan ve Çinli otoriteler tarafından geri gönderilebilecek bütün sivil ve askeri Rus göçmenleri için "ihlal edilemeyecek bir af" çıkarmayı taahhüt ediyorlardı. Çin'in Sovyet Türkistanı'ndaki mülk taleplerinin halli, muğlak terimlerle ileride yapılacak "dostane ve doğrudan anlaşmalar"a havale ediliyordu.[34]

Bu anlaşma neredeyse bütün noktalarda Sinkiang yetkilileri için bir zaferi temsil ediyordu. 1881 tarihli Çin-Rusya anlaşması Rusya'ya Sinkiang'da oranın hukukuna tabi olmayan haklara sahip yedi konsolosluk kurma hakkı vermişti; bunlar şimdi iki sınır ofisine indirilmişti, ticaret de tek bir yolla sınırlandırılmıştı ve her bakımdan yerel hukuka tabiydi. Taşkent yetkilileri istenmeyen bir yük olan "beyaz" göçmenleri geri almayı kabul etmişlerdi. Anlaşmanın Rus yurttaşlarına verdiği Sinkiang'da ticaret yapma hakları kuzey bölgesiyle sınırlanmıştı; böylece hâlâ ağırlıkla İngiliz iktidarı altında bulunan Güney Sinkiang'da Sovyet nüfuzu kesin

di bir sorun yaratmamışlardı; Sinkiang'a Kazak göçü uzun süre devam etti (F. Lorimer, *The Population of the Soviet Union* (Cenevre, 1946), s. 140).

34. Anlaşma Çince ve Rusça olarak imzalanmış olmasına rağmen, hiçbir Rusça metin basılmamıştır, ulaşılabilen en iyi versiyon da *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1919-1929* (Washington, 1929), s. 24-5'te Çinceden İngilizceye yapılan bir İngilizce çeviridir; *Revue des Études Islamiques*, c. VII (Annèe 1933), 1937, s. 158-9'da yayınlanan (burada Çince özgün metnin resmen 13 Eylül 1920 tarihli *Pei Kinh Je Pao* dergisinde yayınlanmış olduğu belirtilir) Fransızca çeviri daha kısadır, o yüzden de öbürü kadar tatminkâr değildir. İmza atan en önemli Rus yetkilinin adı Çince'de Limaliehfu olarak geçer: Söz konusu kişi "Rusya'nın özel yetkiye sahip dışişleri memuru" olarak tasvir edilir. Anlaşma metni sadece Taşkent hükümetini bağlamasına rağmen, Türkistan toprakları dışında Çin temsilcilikleri kurulması konusunda anlaşılması Sovyet müzakerecinin gerçekten de daha geniş yetkilere sahip olduğunu gösterir.

bir biçimde önlenmiş oluyordu.[35] 27 Mayıs 1920 tarihli bu anlaşma Orta Asya'daki Sovyet iktidarı ve nüfuzunun en düşük seviyede olduğu bir zamanda yapılmıştır. O tarihten sonra Moskova'yla düzenli iletişimin tekrar tesis edilmesi ve Türkistan'da düzenin restore edilerek 1921 Nisanı'nda özerk bir Türkistan Sovyeti kurulması,[36] Sovyet iktidarının başka yerlerle olduğu gibi Sinkiang'la ilişkilerde de kendisini yeniden hissettirmesini sağladı. Çin'deki iç savaşın yarattığı kargaşalıklar, Hindistan'da ve bütün Ortadoğu'da İngiliz otoritesi ve prestijinin zayıflaması, Sinkiang'ın, Çarlık rejiminin son döneminde olduğu gibi, esasen Rusya'yla yaptığı ticarete bağımlı durumda olduğunu vurguladı. Ne Çin ne de Hindistan'ın İngiltere kontrolündeki bölgeleri Sinkiang'a, Sovyet Türkistanı kadar pazarlara ve arz kaynaklarına ulaşma imkânı sunabiliyordu; Sovyet Türkistanı orada sağlam bir temel üzerine yerleştikten sonra da başka hiçbir güç Sinkiang'a bu kadar yakın olamazdı. Bu koşullarda, sonraki on yılın hikâyesi Rus nüfuzunun tedricen ihyasının hikâyesi oldu. Bu süreç başlangıçta aşırı yavaştı. Ama daha 1921'de bile Sinkiang'dan büyük miktarlarda yapılan çiftlik hayvanı ticareti Semipalatinsk'teki Sovyet ofisi tarafından organize ediliyordu; buradaki Çin konsolosluğu sekreterinin, Sinkiang iç savaş yüzünden Çin pazarlarından koptuktan sonra, Sovyet Rusya'da pazar aramaktan başka seçeneği kalmadığını söylediği aktarılır. Bir Sovyet yazarına göre, ertesi yıl ilgili Sovyet otoritesinde yapılan değişiklik ve sevk edilen mallara hemen ödeme yapmanın başarılamaması yüzünden ticaret azaldı.[37] O sıralarda Sovyetler'in Sinkiang'la yaptıkları ticareti kısıtlayan faktör, açıkça, Sovyetler'in müşteri tarafından talep edilen tüketim mallarını yeterli miktarlarda tedarik etmeyi başaramamasıydı. 1924'ten önce Sovyet Rusya ile Sinkiang arasındaki ticaret ya da diğer ilişkilerin koşullarında resmi bir değişiklik yapılmadı.

Bu sınır bölgelerinin ikincisi olan Moğolistan, Moğol topraklarının geleneksel olarak bölündüğü iki parçanın daha büyük ama nüfus yoğunluğu daha düşük olanıydı ve 1858'de Amur bölgesinin Rus topraklarına ilhakından beri, Rus topraklarıyla 1500 milden fazla ortak sınırı olan Çin İmparatorluğu'nun gevşek biçimde de olsa elinde tuttuğu tabya olmuştu. Rus diplomasisi tedricen, Moğolistan'ı iki imparatorluklar arasındaki sa-

35. O sıralarda Kaşgar'daki İngiliz konsolosu, Kaşgar'daki eski büyük Rus kolonisinin 1920'lerin başlarında iyice küçülüp yirmi kişiye indiğini ve 1925'e kadar Kaşgar'a hiçbir Sovyet temsilcisinin gelmediğini belirtir (C. P. Skrine, *Chinese Central Asia* (1932), s. 66).

36. Bkz. Cilt I, s. 306-10.

37. *Novyi Vostok*, c. VIII-IX (1925), s. 26-39; Pravda, 6 Kasım 1921.

hipsiz topraklar konumuna getirmeyi ve daha sonra da, 1915'te imzalanan üç taraflı Kyahta anlaşmasıyla, burayı resmen Çin hükümranlığı altında, ama aslında düpedüz Rus himayesine tabi –tıpkı Tibet'in İngiltere'nin himayesine tabi olması gibi– özerk bir bölgeye dönüştürmeyi başarmıştı.[38] Moğollar, iki güçlü ülke arasına sıkışmış geri kalmış ve sayıları az bir halk konumundaydılar. Ama (Rus topraklarında yaşayan Buryat-Moğolları'nın göçleri dışında) Rusların Moğolistan'a göçleri önemsiz boyutlarda olduğu ve önemsiz kalması da muhtemel olduğu, oysa İç Moğolistan'a zaten büyük sayılarda akmış olan Çinlilerin göçü ciddi bir tehdit olduğu için, başlangıçta siyasi bilinç sahibi bazı Moğolların Rus müdahalesine Çin'den ulus olarak kurtulmalarını sağlayacak bir eylem olarak bakmaları mümkün olmuştu. Çin devrimi sonucunda, Moğolistan'ın özerk statü sahibi olduğunu iddia edebildiği ve modern bir devletin gereği olan en temel mekanizmaları kurmaya başladığı 1911'den sonra ulusal bilinç semptomları güçlü bir biçimde ortaya çıkmaya başladı.

Rusya'daki 1917 Şubat devriminin ardından Rusya'nın Moğolistan'daki ve Uzakdoğu'nun başka yerlerindeki prestiji ve iktidarı hızla düşüşe geçti; bu düşüşün yansıması kısa bir süre sonra, hem Japonların hem de Çinlilerin Kyahta anlaşmasıyla kurulan rejimi devirme çabalarına girmeleriyle görüldü. 1918-19 kışında Sibirya'daki Japon otoriteleri, hem doğrudan doğruya hem de himayeleri altındaki "beyaz" Rus general Semenov sayesinde aktif bir biçimde, Moğolistan'ı, İç Moğolistan'ı ve Sibirya'daki Buryatlar'ı kapsayacak bir pan-Moğol hareketini desteklemeye başladılar. 28 Şubat 1919'da, Sibirya bölgesinin Çita kentinde Japonya'nın himayesinde bir pan-Moğol kongresi toplandı ve bütün bu bölgeleri kapsayan ve Tibet sınırlarına kadar uzanan devasa bir Moğol devleti için geçici bir hükümet belirledi. Gelgelelim, bu tantanalı planlar Çin'i Sovyet Rusya'dan bile daha çok rahatsız etti. Japon yanlısı Anfu grubundan oluşan Pekin hükümeti, Tokyo'da bu durumu protesto edip başarılı oldu ve Japon ajanlarının pan-Moğol faaliyetleri dizginlendi.[39] İktidara geldiğini eski Çarlık hükümetinin bütün anlaşmalarını hükümsüz ilan ederek vurgulamış olan Sovyet Hükümeti resmi bir protesto zeminine sahip değildi; kaldı ki artık Asya'da bu protestoyu etkili kılacak gücü de yoktu. 1919

38. Kyahta anlaşmasının imzalandığı tarihe kadar Moğolistan'la ilgili Rus faaliyetlerinin ve Rus-Çin ilişkilerinin iyi ve belgelere dayalı bir anlatımı için bkz. G. M. Friters, *Outer Mongolia and its International Position* (Baltimore, 1949), s. 44-112, 151-83.

39. A. Kallinnikov, *Revolyutsionnaya Mongoliya* (tarihsiz [1925], s. 68-9; *Novyi Vostok*, c. II (1922), s. 591-603'te yayınlanan bir yazı bu olayı daha da aydınlatır.

Temmuzu'nda Çin'deki eski Rus imtiyazlarını bırakırken verdiği beyanda Moğol halkına da özel bir mesaj gönderiyordu. Moğolistan "özgür bir ülke" ilan ediliyordu; bütün "Rus danışmanlar, Çarlık yanlısı elçiler, bankerler ve kapitalistler" ülkeden atılmalıydı; hiçbir yabancının Moğolistan'ın iç işlerine karışmasına izin verilmemeliydi; ayrıca Sovyet Hükümeti Moğolistan'la diplomatik ilişkilere girmeyi öneriyordu.[40] Bu son öneri Moğolistan'ın Çin'den bağımsızlığına Rusların verdiği geleneksel desteği hatırlatma amacını güdüyor olabilirdi. Ama iç savaşın en civcivli günlerinde, bu hislerin pratikte pek bir uygulanabilirliği yoktu; Japonların hırsları da dizginlendikten sonra Çinlilerin bölge üzerindeki otoriteyi yeniden ele geçirmelerinin önünde hiçbir engel kalmamıştı. 1919 Ekimi'nde Çin Hükümeti meseleyi, hâkim Anfu grubuna mensup General Hsü Şu-tseng'i[41] Moğolistan'ın başkenti Urga'ya göndererek sağlama bağlamaya karar verdi. Rüşvet ve göz korkutmalarla dolu birkaç haftadan sonra, bazı Moğol bakanlar ve ileri gelenler Çin Hükümeti'ne ülkenin özerkliğinin sona erdirilmesini talep eden bir dilekçe yazdılar. Buna dayanarak 22 Kasım 1919'da Pekin'de, Moğolistan'ın özerk statüsünü kaldıran ve Kyahta anlaşmasını reddeden bir kararname çıkarıldı.[42] Bu gelişmelerin, o sıralarda Sibirya'nın Baykal Gölü'nün doğusundaki bölgelerinde konumunu pekiştirmekte olan Japonya'nın üstü kapalı teşvik ve desteğini aldığını varsaymak makul olacaktır. Rusya'daki iç savaş en şiddetli dönemlerini yaşarken, Sovyet iktidarı ve Sovyet diplomasisi bu eski Rus nüfuz alanından bütünüyle dışlanmış gibi görünüyordu.

Her bakımdan çok önemli Çin Doğu Demiryolu'nun boydan boya kat ettiği üçüncü sınır bölgesi, Mançurya, Sovyet politikasının ilk dönem beyanlarında çok daha belirgin bir biçimde yer alır; ama bu beyanların mevcut durum üzerindeki etkileri daha da az olmuştur. 1918'in ilk aylarında Çin Hükümeti'nin Mançurya'da kurduğu geçici otorite çabucak buharlaştı. İç savaş boyunca bölgenin fiili kontrolü İtilaf Devletleri'nin askeri kuvvetlerinin ya da onların himayesi altındaki "beyaz" generallerin elindeydi. 1918 Nisanı'nın sonlarında Çin Doğu Demiryolu'nun resmi sahibi sayılabilecek olan Rus-Asya Bankası doğabilecek sıkıntılardan, ken-

40. *Tikhii Okean*, No. 3, 1936, s. 72.

41. Çin cumhuriyetinin cumhurbaşkanı Hsü Şih-çang'dan ayırmak amacıyla ona daha çok "küçük Hsü" deniyordu.

42. Bu olaylarla ilgili Çin kaynakları G. M. Friters, *Outer Mongolia and its International Position* (Baltimore, 1949), s. 185-9'da aktarılır; kararname de *China Year Book, 1921* (Şanghay, 1922), s. 577'dedir.

dini bir Fransız şirketi olarak kaydettirip merkezini Paris'e taşıyarak kaçmaya çalıştı;[43] 1919 Ocağı'ndan itibaren demiryolu, askeri etkinlik adına, İtilaf Devletleri'ne ait bir yönetim kurulu tarafından idare edildi. Olayların geçtiği yerden ve bunlar üzerinde herhangi bir etkide bulunma imkânından uzak bulunan Sovyet Hükümeti, kendini propaganda amaçlı jestlerle sınırlanmış durumda buldu. Narkomindel'in 5 Temmuz 1918'de yapılan beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne verdiği raporda, yılın başlarında Çin elçisiyle yapılan müzakerelerde "Çin'e, Çarlık hükümetinin Mançurya'daki fetihlerinden vazgeçtiğimizi ve Çin'in içinden bir ana ticaret yolunun, Çin ve Rus halklarının malı olan Çin Doğu Demiryolu'nun geçtiği bu topraklar üzerindeki egemenlik haklarını iade ettiğimizi bildirdik" deniyor ve Çin Doğu Demiryolu ile Rusların Çin'deki diğer hakları hakkında daha özgül bir başka beyanda daha bulunuluyordu:

> Eğer bu demiryolunun inşasına Rus halkının yatırdığı paranın bir kısmı Çin tarafından geri ödenirse, Çin ona zorla kabul ettirilmiş olan anlaşmadaki zaman sınırını beklemeden şirketi geri alabilir... Çin'deki yurttaşlarımızın her türlü toprak hakkından vazgeçmeyi kabul ediyoruz. Her türlü tazminattan vazgeçmeye hazırız.[44]

1 Ağustos 1918'de Çiçerin, Kanton'daki muhalif milliyetçi hükümetin başı, Çinli milliyetçi lider Sun Yat-sen'e bir mektup yazarak, Ruslar'ın hak iddialarından vazgeçmeleri konusuna özel olarak girmemekle beraber, Pekin hükümetine "yabancı bankacıların kuklası" diyerek saldırdı ve lafını "Yaşasın Rus ve Çin proletaryasının birliği!" diye bitirdi. Böylece emperyalist baskıdan ulusal kurtuluş *leitmotifi*, incelikli bir biçimde proletaryanın uluslararası dayanışmasıyla kaynaştırılmış oluyordu. Ama bu mektup yerine ulaşamamış.[45] 1919 Ocağı'nda Moskova'da, Çin'de yapılacak propaganda çalışmalarının merkezi olarak bir "Çin İşçi Birliği"nin kurulması, Çinlilerin gönlünü ve desteğini almaya yönelik aynı kampanyanın bir başka parçasıydı anlaşılan.[46]

43. *Millard's Review* (Şanghay), 4 Mayıs 1918, s. 354; *China Year Book, 1921* (Şanghay 1922), s. 650-2.

44. *İzvestiya*, 5 Temmuz 1918; rapor kongre tarafından ele alınmamış ya da tutanaklara dahil edilmemiş. 1896 tarihli Rus-Çin anlaşmasına eklenen protokole göre, Çin 1932'den önce demiryolunu Rus sahiplerinden geri alamıyordu.

45. Mektup 9 Mart 1919'da *İzvestiya*'da yayınlanmıştır (İngilizce çevirisi, *Soviet Documents on Foreign Policy*, der. J. Degras, c. I (1951), s. 92-3); Sun Yat-sen Çiçerin'e gönderdiği 28 Ağustos 1921 tarihli bir mektupta (bkz. aşağıda s. 472, not 65), 31 Ekim 1920 tarihli olan mektuptan önce Çiçerin'den herhangi bir mektup almadığını belirtmiştir.

46. A. L. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia* (1924), s. 314-5; Moskova'da

1919 yazında, Barış konferansında İtilaf Devletleri'nin izlediği politika Sovyetler'in elini güçlendirdi. Paris'teki Çin heyeti, Versay anlaşmasının, Şantung'un Japonlar tarafından işgalinin uzatılmasını onaylayan maddelerini protesto etti, ama protesto etkisiz kaldı. 4 Mayıs 1919'da anlaşma Çin'in dört bir yanında, özellikle öğrencilerin düzenlediği düşmanca gösterilere konu oldu; Paris'teki Çin heyetine de anlaşmayı imzalamama talimatı verildi.[47] Bu olay, milliyetçi davaya büyük bir ivme kazandırdı ve Bolşevikler'e, Sovyetler'in Çin'in ulusal özlemlerine gösterdiği sempati ve Çin'e eşit muamele etme isteklerini, diğer büyük devletlerin eşitsiz ve baskıcı politikalarının karşısına yerleştirmeleri için ilk gerçek fırsatı sundu. 1919 Temmuzu'nda Kolçak'a karşı yapılan başarılı bir taarruz Kızıl Ordu'yu ilk kez olarak Urallar üzerinden Sibirya'ya taşıdı. Bu vesileyle 25 Temmuz 1919'da "Çin halkına ve Güney ve Kuzey Çin hükümetlerine" hitap eden bir bildiri yayınlandı. Bu bildiri, Dışişleri Halk Komiseri vekili Karahan tarafından imzalanmıştı. Kızıl Ordu'nun "halklara yabancı süngülerin boyunduruğundan, yabancı altınların boyunduruğundan kurtulma imkânı" getireceğini ilan eden Sovyet Hükümeti, Çarlık hükümetinin "Mançurya ve diğer bölgeler" dahil Çin toprakları üzerindeki bütün toprak kazanımlarından ve diğer kazanımlarından, Rus tebaasının bulunduğu ülkenin kanunlarına tabi olmayan bütün haklarından, diğer ayrıcalıklarından ve Boxer tazminatının bakiyesinden vazgeçtiğini duyurdu; bütün eşitsiz anlaşmalar Sovyet Rusya tarafından ilkesel olarak hükümsüz ilan edildi. Bildirinin bir cümlesi bu vazgeçişe Çin Doğu Demiryolu'nu da özel olarak dahil ediyordu:

> Sovyet Hükümeti Çin Doğu Demiryolu'nu, madencilik ve ormancılık imtiyazlarını ve Çar hükümeti tarafından, Kerenski hükümeti tarafından, Semenov, Kolçak ve Rus sabık generalleri, avukatları ve kapitalistleri tarafından elde edilmiş olan bütün ayrıcalıkları tazminat istemeksizin Çin halkına iade etmektedir.[48]

1000 civarı üyesi olduğu söylenen bir Çinli işçiler Sovyeti varmış (A. Ransome, *Six Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 47).

47. R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 79-82; bu faydalı çalışma esasen o yılların basınına dayalıdır.

48. Bu bildirinin herhangi bir resmi metni Narkomindel tarafından yayınlanmamıştır; özgün Fransızca metnin İngilizce çevirisi olduğu söylenen bir metin önce saygın *Millard's Review* (Şanghay), 5 Temmuz 1920, s. 24-6'da, sonra da *China Year Book, 1924-5* (Şanghay, tarihsiz(, s. 868-70'de yayınlanmıştır. 26 Ağustos 1919'da *İzvestiya*'da çıkan Rusça versiyonda yukarıda alıntılanan cümle (ve bir önceki paragrafın son cümlesi) yoktu; sonraları bu cümlenin doğruluğu Joffe'den başlayarak (bkz. s. 498) çeşitli Sovyet sözcüleri tarafından ısrarla ve tutarlı bir biçimde inkâr edilmiştir. Söz konusu cümlenin doğru olduğu, A. S.

Asya'daki mevcut koşullarda, bildiri –artık hangi kanaldan gönderildiyse– Çin Hükümeti'nin eline ancak 26 Mart 1920'de geçti;[49] bildiri bu tarihte Pekin'e Irkutsk'tan "Sibirya ve Uzakdoğu Halk Komiserleri Konseyi dışişleri temsilcisi olarak tanımlanan Yanson tarafından telgrafla gönderildi. Söz konusu konseyin on beş gün sonra resmen kurulduğu ilan edilen Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin embriyonik biçimi olduğu anlaşılıyor.[50] Bildiri Çin çevrelerinde coşkuyla karşılandı ve batılı devletler ile Japonya'ya karşı geçen yazki Versay kararından beri artmakta olan tepkiyi daha da güçlendirdi.[51] İç savaş bitip Japonlar hariç İtilaf Devletleri kuvvetleri geri çekilince, Pekin hükümeti Çin Doğu Demiryolu'nun kont-

Whiting'in, *The Far Eastern Quarterly* (New York), c. X, Ho. 4 (Ağustos 1951), s. 355-64'te tartışmaya yer bırakmayacak şekilde saptanmıştır. *İzvestiya*'da yer almayan bütün pasajı içeren ve Çin'de yayınlanan İngilizce çeviriyle tamamen aynı Rusça bir metin, 1919'da parti merkez komitesi tarafından yayınlanan, V. Vilenski'nin yazdığı *Kitai i Sovetskaya Rossiya* adlı kitapçıkta görülmektedir (eldeki kanıtlardan anlaşıldığı kadarıyla yayın tarihi Temmuz ya da Ağustos ayıdır). Vilenski eski bir Menşevik olan Sibiryalı bir parti çalışanıydı; 1919 yazında Moskova'da Sovnarkom'un Sibirya'yla ilgili komisyonunun üyesi olarak çalışıyordu ve *İzvestiya*'da sık sık Sibiryakov müstear ismiyle yazıları çıkıyordu. Muhtemelen 25 Temmuz 1919 tarihli bildirinin kaleme alınmasında da payı vardı; ertesi gün *İzvestiya*'da çıkan yazısında, Çin'in Paris barış konferansındaki talepleri arasında bulunan Çin Doğu Demiryolu'nun iadesi talebini hatırlatarak, "Sovyet Rusya bu sorunları gönül rahatlığıyla Çin'in lehine olacak şekilde çözüp onunla ittifak yapma imkânını kazanabilir" sonucuna varıyordu. Narkomindel'in 1921 Aralığı'nda yayınlanan bir raporu, Çin Doğu Demiryolu'nun Çin'e iadesinin 25 Temmuz 1919 tarihli bildiride ele alınan konulardan biri olduğunu belirtir (*Godovoy Otçet NKID k IX S"ezdu Sovetov* (1921), s. 54). Olup bitenlerin en makul açıklaması, 25 Temmuz 1919 tarihli bildirinin yayınlanması ile bir ay sonra *İzvestiya*'da yayınlanması arasında Sovyet çevrelerinde bir fikir değişikliği yaşanmış olduğu ve Çin Doğu Demiryolu'yla ilgili pasajın kasten çıkarılmış olduğudur. Ama anlaşılan değiştirilen metni Sibirya'daki Sovyet temsilcisine gönderme girişiminde bulunulmamış, sonradan olup bitenlerin gösterdiği gibi, onun elinde 1920 Martı gibi geç bir tarihte bile ilk metin varmış; bir önceki paragrafın sonundaki zararsız cümlenin neden atlandığı da anlaşılmıyor (eğer bu atlama tesadüfi olsaydı bu da doğal olurdu). Bu olay, Sovyet çevrelerinde Çin Doğu Demiryolu'nun koşulsuz iadesi konusunda görüş farklılıkları yaşandığının kanıtıdır: Demiryolundan "Çin ve Rus halkının ortak malı" olarak bahseden ve Çin'in demiryolunun maliyetinin bir kısmını ödeyerek, zaman sınırının dolması beklenmeden onu "geri alması"na izin verilebileceğinden söz eden Temmuz 1918 tarihli Narkomindel raporunda da (bkz. yukarıda s. 465) bu zaten görülüyordu.

49. Bildirinin alınması, Çin Doğu Demiryolu'ndan bahsedildiğine özellikle dikkat çekilerek, *Millard's Review* (Şanghay), 27 Mart 1920, s. 182'de haber yapılmıştır.

50. Bkz. c. 1, s. 325.

51. Bildirinin yarattığı izlenim Çin kaynaklarından alıntılarla şurada anlatılır: B. I. Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao* (Harvard 1951), s. 214, not 44. Çin Hükümeti Sibirya içlerindeki Sovyet kaynaklarından alındığı iddia edilen bilgilere dayanarak, sahte olduğunu ileri sürüp bildiri üzerine şüphe düşürmeye çalıştı (*Millard's Review* (Şanghay), 5 Haziran 1920, s. 25); metnin doğruluğunun 1922'den önce her iki taraftan biri tarafından sorgulandığına dair başka bir kanıt yoktur.

rolünü tekrar bütünüyle kendi eline alan bir kararname yayınladı.[52] Ama bu kontrol neredeyse bütünüyle hayaliydi. İç savaş bittikten sonra, Mançurya'da fiili iktidar, merkezi Çin Hükümeti'nin egemenliğini resmen reddetmese de, Sibirya'da hâlâ aktif olan Japon askeri yetkilileriyle iyi ilişkiler kurmanın pratik öneminin farkında olan ve Pekin'den değil Tokyo'dan gelecek emirleri kabul etmesi daha muhtemel görünen gayretli bir Çinli mahalli liderin, Çang Tsolin'in elindeydi.

1920 ilkbahar ve yazında Sovyet Rusya'nın Uzakdoğu'daki talihi dibe vurmuş durumdaydı. Kolçak karşısında zafer kazanılmıştı. Ama yeni yaratılan Uzak Doğu Cumhuriyeti daha diplomatik açıdan işe yaradığını kanıtlamamıştı; Japonya'yla ilişkiler de Nikolaevsk kıyımı ve Japonların Vladivostok'taki misillemeleri yüzünden daha da gerginleşmişti.[53] İşte bu noktada Komintern karargâhı işe el atmaya karar vererek Voitinski'yi kendi temsilcisi olarak Çin'e gönderdi. Japonya'da olduğu gibi, Çin'de de Bolşevik devriminin sonuçlarından biri entelektüel çevrelerde ilk kez Marksizm'e yönelik yaygın bir ilgi yaratmak olmuştu; 1918 baharında Pekin üniversitesinde Marksizm hakkında çalışmalar yapacak bir dernek kuruldu. Hareketin önderleri, ilki edebiyat profesörü ve ilerici bir siyasi derginin kurucusu ve yayın müdürü, ikincisi ise aslen tarih felsefesiyle ilgilenen bir tarih profesörü olan iki üniversite profesörü, Çen Tu-hsiu ile Li Ta-çao'ydu.[54] Ortodoks Marksizm'e bağlı sayılamayacak olan grubun faaliyetleri, Versay anlaşmasının koşullarına karşı yapılan –ve bizzat büyük ölçüde üniversite öğrencileri ve öğretmenleri tarafından başlatılıp yürütülen– "Dört Mayıs Hareketi"ne karışana kadar büyük ölçüde akademik kaldı. Bu hareketin, Rus devriminden ilham almış olmasa da, batı emperyalizmine karşı bir isyan hareketi olduğu için onunla doğal bir yakınlığı vardı. Marksist öğretiden özel bir ilham ya da destek almıyorlardı ve onunla Çin Marksizmi'nin yükselişi arasındaki bağlantı ampirik ve rastlantısal nitelikteydi. Ama 1919 yılında Çin'de, batıya direnmek, Rus devrimine sempati duymak ve Marx üzerinde çalışmak "ilerici" siyasi görüşlerin ifadeleri sayılıyordu. Odağı bu hareket olan ve 1911'deki ulusal ve "demokratik" devrimin ardındaki Sol'la hâlâ tanımlanmamış bir ilişkisi olan bir siyasi çalkantı ortamı yaratılmıştı, ama bu ortam net bir biçimden veya somut bir programdan yoksundu. Hâlâ ciddi bir işçi hare-

52. *A.g.e.*, 27 Mart 1920, s. 182. 53. Bkz. c. 1, s. 325-6.
54. B. I. Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao* (Harvard 1951), s. 7-16.

keti yoktu; asırlardır yaşanan bir olay olan kırsal huzursuzluk da örgütsüz ve meramını anlatmaktan acizdi.

Voitinski 1920 Haziranı'nda Komintern temsilcisi olarak Pekin'e geldiğinde karşılaştığı durum böyleydi. Li-Ta-çao ile görüşmeler yaptı ve Çen Tu-hsiu'nun artık yerleşiklik kazandığı Şanghay'a geçti. Burada bir Çin komünist partisi örgütleme yönündeki ilk adımlar Voitinski tarafından ihtiyatla atıldı. İlk aşama Ağustos ayında, Voitinski'nin finanse ettiği söylenen bir sosyalist gençlik grubunun oluşturulmasıydı. Ama bu grup oluşturulurken çok geniş görüş farklılıkları hoşgörülmüştü; ertesi ay Şanghay'da ortodoks bir komünist partisi kurma konusunu tartışmak üzere bir konferans düzenlendiğinde, işin çok zor olduğu anlaşıldı.[55] Komintern'in ikinci kongresinin tezlerinde, "sömürge" ülkelerindeki komünistlerin ulusal kurtuluş hareketleriyle yapacakları işbirliğinin takdis edilmesi,[56] Çin'deki duruma tam olarak uyuyordu. Komünizm ile milliyetçilik arasında ittifak kurma fırsatları başka hiçbir yerde buradaki kadar ümit vaat etmiyordu; daha sonraları da başka hiçbir yerde buradaki gibi sonuna kadar kullanılmadı. Ama ikinci kongrenin kararları Çin dikkate alınmaksızın verilmişti ve Voitinski'nin ziyareti sırasında pek de bilinmiyorlardı ya da içerimleri pek kavranmış değildi; bu arada, söz konusu ziyaret de Çin'in farklı yerlerinde komünist ya da yarı-komünist gruplar oluşmasını teşvik ederek zemin hazırlamakla birlikte,[57] çok az somut sonuç vermiştir.

İşte bu sıralarda diplomatik durum iyileşme alametleri göstermeye başladı. Kolçak karşısında kazanılan zaferin ve Sibirya'daki Japon kuvvetlerinin tecrit edilmesinin sonuçları tedricen açıklık kazandıkça, Uzakdoğu'daki güç dengeleri de değişti ve Sovyet Rusya kaybettiği zeminleri geri almaya başlayabildi. Çin'de anarşi artıyordu ve mahalli derebeyleri, lafta kalan merkezi otoriteyi gittikçe daha az dikkate alarak birbirlerine

55. Voitinski'nin elçilik görevi sırasında yaptığı faaliyetlerle ilgili bilgiler, sadece B. I. Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao* (Harvard 1951), s. 32-3'te aktarılan Çin kaynaklarına dayalıdır; kaynaklar olaydan birkaç yıl sonrasına ait oldukları için ihtiyatla değerlendirilmelidirler.

56. Bkz. yukarıda s. 238-45; yetkili olup olmadıkları pek bilinmeyen iki Çinli delege, kongreye danışman sıfatıyla kabul edilmişlerdi, ama kongrede Çin'le ilgili meseleler tartışılmış gibi görünmüyor.

57. *Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya*, c. XII (1928), s. 657-8, Voitinski (Zarhlin) maddesine göre, Voitinski "1920 yazında Şanghay, Pekin ve Canton'da ilk komünist hücrelerin örgütlenmesine katılmıştır"; daha ileriki yıllara ait bir Çin kaynağına göre de o sıralarda Pekin, Canton ve Hunan'da ve ayrıca da Paris'te Çinli komünist gruplar oluşturulmuş (*Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 9-10 (187-8), 1929, s. 181).

karşı savaşıyor ve manevralar yapıyorlardı. 1920 yazının sonlarında Pekin hükümetinin askeri destekçileri Çili kentinin derebeyi Wu Pei-fu tarafından yenilgiye uğratılınca hükümet çöktü. Onun yerine geçen hükümet Japonya hariç bütün İtilaf Devletleri'nin Rusya'ya müdahale etmeyi bıraktıklarına dikkat çekti; yeni hükümetin artık, güneyli milliyetçilerin ellerini güçlendiren tam manasıyla Sovyet karşıtı bir politika izleme lüksü yoktu. Yeni hükümetin ilk işi, birkaç haftadır Kalgan'da beklemekte olan Uzak Doğu Cumhuriyeti delegesi Yurin'i kabul etmek oldu.[58] Sonra da geçen Mayıs'ta Taşkent'teki Sovyet yetkilileri ile Sinkiang'ın Çinli valisi arasında imzalanmış olan anlaşmayı resmen onayladı ve böylece bu anlaşma bir Sovyet ve bir Çinli yetkili arasında yapılıp resmen tanınan ilk anlaşma oldu.[59] Daha sonra 23 Eylül 1920'de eski Rus elçi ve konsoloslarının tanınmasına resmen son verildi;[60] aynı sıralarda General Çang Şilin başkanlığında bir Çin diplomatik misyonu Moskova'ya geldi. Misyonla Narkomindel adına müzakerelerde bulunan Karahan, 27 Eylül 1920'de heyete "Çin Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı"na hitaben, RSFSC ile Çin Cumhuriyeti arasında yapılması önerilen bir anlaşmanın başlıklarını içeren bir mektup verdi. RSFSC her türlü ilhak ve imtiyazdan ve Boxer tazminat ödemelerinden vazgeçtiğini onaylıyordu: Tam diplomasi, konsolosluk ve ticaret ilişkileri kurulacaktı; Çin Hükümeti Rus karşı devrimci örgütlerine destek ve sığınma imkânı vermeyecekti; ve buna ilaveten RSFSC, Uzak Doğu Cumhuriyeti ve Çin arasında Çin Doğu Demiryolu'nun statüsünü kurala bağlamak için bir anlaşma daha imzalanacaktı.[61]

Bu arada Sovyetler'in Çin karşısındaki yaklaşımı, başka yerlerde izlenen Sovyet dış politikasına damgasını vuran aynı dikkatli devrimci çağrı ve sağduyulu iktidar siyaseti karışımını sergiliyordu. 9 Ekim 1920'de *İz-*

58. R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 133-4.

59. *İzvestiya*, 9 Ekim 1920; R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 134. Anlaşma için bkz. yukarıda s. 461-2.

60. *China Year Book, 1921* (Şanghay, 1922), s. 626; 30 Ekim 1920'de, Çin'deki Rus yurttaşlarının hukuki statüsünü belirleyen yönetmelikler yayınlandı.

61. Karahan'ın verdiği mektubun Rusça metni bulunamamıştır. *China Year Book, 1924-5* (Şanghay, tarihsiz), s. 870-2'deki İngilizce çevirisi, 27 Eylül 1920 tarihlidir; 1923 Ocağı'ndaki Joffe-Sun Yat-sen demecinde de zikredilen bu tarih kesinlikle doğrudur. V. A. Yakhontoff, *Russia and the Soviet Union in the Far East* (1932), s. 348-7'de yer verilen "Narkomindel'den alınmış bir Rusça metinden yapılan İngilizce çeviri" 27 Ekim 1920 tarihini taşır; bu kadar karışıklık yetmezmiş gibi, Joffe'nin 2 Eylül 1922 tarihli notu (bkz. aşağıda s. 496), bu tarihi 27 Eylül 1921 olarak verir. R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 135'te, hiçbir otoriteden alıntı yapılmaksızın, mektubun Çin heyeti tarafından 2 Ekim 1920'de alındığı söylenir.

vestiya'da yayınlanan bir yazısında Vilenski, "Wu Pei-fu bayrağı altında" Çin politikasının Sovyet Rusya'ya karşı daha dostane bir tutum takınmış olduğuna dikkat çekiyordu. Yine de Çin "müttefikleri arasında bir seçim" yapmalıydı. "Çin ile Sovyet Rusya arasındaki iyi komşuluk ilişkileri Japonya'nın ve İtilaf Devletleri denen diğer soyguncuların hoşuna gitmese de", yazar şu sonuca varıyordu: "Japon emperyalizminin yırtıcı pençesinden kurtuluş mücadelesine başlamış olan Çin için, Sovyet Rusya'yla iyi komşuluk ilişkileri kurmak, pratikte bu mücadeleyi başarılı bir sona taşıma şansını da beraberinde getirir." Bu çağrı başlangıçta verimli oldu gibi; üç gün sonra Çang Şi-lin Narkomindel'e "Çin'in Rusya'ya kalıcı temsilciler atamakta olduğunu" söyledi. Ama anlaşılan Pekin'de daha güçlü baskılar galebe çaldı. Pekin hükümeti, 2 Ekim 1920'de Çin Doğu Demiryolu'nun yasal sahibi sıfatını üstlenmiş olan Rus-Asya Bankası'yla yeni bir anlaşma imzalayarak[62] batının mali otoritelerinin tekrar gözüne girmek için tam Çang Şi-lin misyonunun Moskova'ya gittiği zamanı seçti. Anlaşma, bazı Çinli görevlilileri demiryolunun yönetim kurulunda prestijli ve kârlı mevkilere yerleştiriyordu. Diğer bakımlardan pek bir sonucu olamazdı, çünkü Mançurya'nın kontrolünü elinde bulunduran Çang Tso-lin artık Pekin'in buyruklarını eskisinden de az dikkate alıyordu. Ama bu yine de, Rusya'yı Pasifik'e bağlayan çok önemli bir yolun kontrolünde Sovyet Rusya'ya hisse vermeme niyetinin göstergesiydi. Daha sonra, 18 Ekim'de, Londra'daki Çin Büyükelçisi Krasin'den, Moskova'ya Çang Şi-lin'in itimatnamesinin geri çekildiği ve Çin'in RSFSC'deki çıkarlarını takip etmesi için bir başkonsolos atanacağını bildirmesini rica etti.[63] Bir ay sonra, Sovyetler'in yeni temsilci taleplerine karşılık olarak, Çin Hükümeti sadece gelecekte müzakereler yapılacağı umudunu ifade eden ve RSFSC'de Çinli yurttaşlara yapılan muameleyi protesto eden kibar ama geçiştirici bir cevap gönderdi.[64]

Bu yüzden, Pekin'de Anfu hükümetinin düştüğü ve eski Çarlık temsilcisinin artık tanınmadığı 1920 sonbaharında çok kısa bir süre parlayan ümit ışığı, bir kez daha sönmüş gibi görünüyordu. Bu anda Sovyet Hükü-

62. Anlaşmanın Fransızca özgün metninin İngilizce çevirisi için bkz. *Treaties and Agreements with and Concerning China* (Washington, 1929), s. 29-31.

63. *Godovoy Otçet NKID k IX S"ezdu Sovetov* (1921), s. 55. R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 135'e göre, Çang Şi-lin Moskova'ya Pekin hükümeti tarafından gönderilmemiş, oraya "özel" bir misyonla gitmiştir; ama bu Moskova'yla kurulan ilişkilerin önemini azımsayarak batılı kamuoyunun gönlünü kazanmak amacıyla uydurulmuş bir kurgudur.

64. *A.g.e.*, s. 137.

meti'nin, Çin'deki Sovyet diplomasisinin yedek planları da olduğunu hatırlamasına bu terslenmeler yol açmış olabilir. 31 Ekim 1920'de Çiçerin Kanton'da bulunan Sun Yat-sen'e kişisel bir mektup yazarak ticari müzakereler yapmayı önerdi; Sovyet Rusya ile Güney Çin arasında pek ticaret yapma imkânı olmadığı için, mektubun amacı şüphesiz deneme kabilinden bir siyasi yoklama yapmaktan ibaretti. Ama adı bilinmeyen bir gizli ajana teslim edilen mektup ertesi yılın Temmuz ayına kadar Sun Yat-sen'in eline geçemedi.[65] Yurin 1920-21 kışı boyunca Uzak Doğu Cumhuriyeti temsilcisi olarak Pekin'de kaldı, ara ara ticari bir anlaşma için müzakerelerde bulundu. Ama bir dizi uzlaşmacı beyana rağmen, Çin Dışişleri Bakanlığı ile yaptığı konuşmalardan hiçbir sonuç çıkmadı. Bu başarısızlık herkes tarafından İtilaf Devletleri'nin, özellikle de Pekin'deki Fransız Büyükelçisi'nin Çin Hükümeti'ne yaptığı baskıya atfedilir.[66] Mukden'de Çang Tso-lin'le görüşmeye gönderilmiş olan bir Sovyet delegesi de daha başarılı olamamıştır.[67] Hangi yaklaşım yolu denenirse denensin, Çin hâlâ her türlü Sovyet nüfuzuna kapalı görünüyordu.

Bu arada Moğolistan'da korkunç olaylar olmuştu. Küçük Hsü'nün yönetimi geniş bir huzursuzluğa neden olacak kadar zorbacaydı. 1920'nin başlarında[68] Urga'da başlarında sırasıyla Sukhebator ile Choibalsang'ın bulunduğu en azından iki devrimci grup ortaya çıktı; ikinci grubun iki Sovyet ajanının idaresi altında çalışmış olduğu söylenir. 1920 ilkbaharında bir Komintern delegesi Urga'yı ziyaret edip iki grubu Sukhebator'un liderliği altında birleştirdi ve Küçük Hsü'ye karşı Sovyetler'den yardım almak için bir planı yürürlüğe soktu. Urga'nın "yaşayan Buda'sı", ülkedeki en yüksek dini ve siyasi otorite olan ve Amerikalılarla Japonlardan yardım almak için yoklamalar yapmış olan Bogda Gegen, Rusya'ya da benzer bir başvuru yapılmasına itiraz etmedi: Hatta, bariz bir gerçekçilik eksikliğini gösteren bir hamleyle, Geçici Hükümet'in hâlâ Urga'da bulunan

65. Mektubun metni yayınlanmamıştır: Neler içerdiği ancak, Sun Yat-sen'in 28 Ağustos 1921 tarihli, *Bol'şevik,* No. 19, 1950, s. 46-8'de yayınlanan cevabından anlaşıldığı kadarıyla bilinir.

66. *Millard's Review* (Şanghay), 11 Aralık 1920, s. 99; 1 Ocak 1921, s. 283-9; *Godovoy Otçet NKID k IX S"ezdu Sovetov* (1921), s. 53; R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 137-9'da o sıralarda çıkan gazetelerden birçok haber alıntılanır.

67. *Millard's Review* (Şanghay), 25 Aralık 1920, s. 213; 9 Nisan 1921, s. 286.

68. A. Kallinnikov, *Revolyutsionnaya Mongoliya* (tarihsiz [1925], s. 73'te, 1919 sonbaharında Moğolistan'ın özerkliğinin Çin tarafından hükümsüz ilan edilmesinin ardından genel anlamda devrimci bir hareketin "oluşmaya başladığı" söylenir.

eski başkonsolosu Orlov'a bile bir başvuru yapılmış olduğu anlaşılıyor. Ama artık dolaysız bir yaklaşım deneniyordu. 15 Temmuz 1920'de Sukhebator beş arkadaşıyla birlikte Urga'dan ayrılarak gizlice Irkutsk'a gitti, daha sonra onlara Choibalsang da katıldı. Burada Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin "Uzakdoğu işleri bakanlığı"na bir yardım dilekçesi iletildi, bazı delegeler oradan Moskova'ya geçtiler. Irkutsk'un verdiği cevap görünüşte renk vermiyor ve gelenek ile ilerleme arasında kurulan hoş bir uzlaşmayı temsil eden iki koşul öne sürüyordu: Yardım dilekçesinde Bogda Gegen'in mührü bulunmalıydı ve Sovyet yanlısı politikalara destek vermek için bir halk partisi kurulmalıydı. İki koşul da kabul edildi. Urga'da bulunan Bogda Gegen yardım talep eden bir belgeye mührünü vurdu ve Irkutsk'ta bulunan Sukhebator da Moğolistan Halk Partisi'nin ilk manifestosunu kaleme aldı. 2 Kasım 1920'de –bu kez "Komintern'in Uzakdoğu şubesine" ve "Sovyet beşinci ordusuna"– yeni bir dilekçe verildi.[69]

Sukhebator ile Choibalsang Irkutsk'ta müzakereler yaparken, Pekin' deki Anfu hükümeti düştü, Küçük Hsü'nün yönetimi de sona erdi ve Urga'da arkasından kimseler ağıt yakmadı. 1920-21 sonbaharı ve kışı boyunca Moğolistan'da anarşiye yakın koşullar hâkim oldu. Sibirya'daki iç savaşın sona ermesiyle birlikte, Semenov'un ordusu dağıldı; Semenov'un subaylarından biri olan Ungern-Sternberg, bu ordunun parçalarından Japonların himayesinde ve kısmen Japon subaylarının da katıldığı, terkibi çok çeşitli küçük bir kuvvet oluşturdu.[70] 1920 sonbaharında bu kuvvet Moğolistan'a zorla girmeye çalıştı. Sovyet Hükümeti oyuna ilk kez bu vesileyle açıktan açığa dahil oldu. 11 Kasım 1920 tarihli bir mektupla Pekin hükümetine işgalcinin icabına bakmak için Sovyet birlikleri gönder-

69. Bu olayları anlatan birbirinden bağımsız iki Moğol kaynağı vardır: Naçokdorji'nin yazdığı ve 1943'te yayınlanan bir Sukhabator biyografisi (bu kitap G. M. Friters, *Outer Mongolia and its International Position* (Baltimore, 1949), s. xxviii-xxxvi'da O. Lattimore'un yazdığı sunuş yazısında bu kitaptan alıntılar yapılır) ve Moğol "yaşayan Buda'larından" biri olan Dilowa Hutuktu'nun yayınlanmamış siyasi anıları. İlk kitap, Sukhebator ile (kitap basıldığı sıralarda Moğol Halk Cumhuriyeti'nin Başbakanı olan) Choibalsang'ı Moğolistan'ın Lenin ve Stalin'i olarak tasvir etme arzusunun etkisi altındadır; ama anlatımı güvenilirdir ve anlattığı temel olaylar, kesinlikle komünist ya da Sovyet yanlısı önyargıları olmayan Dilowa'nın anıları tarafından doğrulanır. Bu iki kaynak bir araya getirilerek, başka hiçbir yerde kaydedilmemiş olan olaylara ilişkin epey net bir tablo elde edilebilir. En karanlık nokta, Bogda Gegen'in Sukhebator'un asıl misyonunu ne ölçüde bildiğidir.

70. I. Mayski, *Sovremannaya Mongoliya* (Irkutsk, 1921), s. 129'da bu kuvvetin 4000 Rus, 1500-2000 Tunguz ve "otuz kırk Japon subay"dan oluştuğunu söyler; bağımsız bir görgü tanığına göre, Ungern-Sternberg ertesi yıl kırk Japon koruma ve aslen Japonlara ait teçhizatla Urga'ya girdi (G. M. Friters, *Outer Mongolia and its International Position* (Baltimore, 1949), s. 230).

meyi önerdi; hatta Moğolistan'ın başkenti Urga'daki Çinli yetkililerden bu doğrultuda bir talep aldıklarını iddia etti (bu doğru mu yanlış mı bilinmiyor). Ama Pekin hükümeti kalıcı bir himaye düzeni kurabilecek Sovyet Hükümeti'nden yardım istemeye doğal olarak gönülsüzdü ve Sovyetler'in önerisi reddedildi.[71] O an için Urga'da kalan Çin kuvvetleri saldırıyı püskürtmeye yeterli olduklarını gösterdiler ve saldırı başarısızlıkla sona erdi. Ama kış koşulları daha da kötüleşip bizzat Bogda Gegen ve birçok Moğol ileri geleni Çinli askerler tarafından tutuklanınca[72] Ungern-Sternberg 1921 Şubatı'nda geri döndüğünde kurtarıcı olarak selamlandı. Urga'ya birliklerinin başında giren Ungern-Sternberg, Çin'le ya da Sovyet Rusya'yla işbirliği yapmış olan bütün Moğolları tasfiye etme niyetinde olduğunu bildirdi. Bogda Gegen kendini bağımsız Moğolistan'ın (anlaşılan buna İç Moğolistan da dahildi) imparatoru ilan etti ve Ungern-Sternberg'in "askeri danışmanlığını" üstlendiği bir sözde Moğol Hükümeti kurdu.[73] Yurin hemen Pekin hükümetine işgalcileri ülkeden atmak için Sovyet birliklerinin yardımını önerdi, ama öneri yine reddedildi.[74]

Sovyet Hükümeti işte bu noktadan itibaren Moğolistan'da cüretli bir politika izlemeye başladı. Ungern-Sternberg'in 1920 Kasımı'ndaki akim kalan ilk işgalinden sonra, Sukhebator ve grubu, şüphesiz Rus danışmanlarının eşliğinde Irkutsk'tan ayrılıp Kyahta yakınlarındaki sınıra yerleştiler. Burada kış boyunca Moğol Halk Partisi'ni ve bir Moğol hükümetini örgütleme sürece devam etti;[75] Ungern-Sternberg 1921 Şubatı'nda başarılı darbesini gerçekleştirdiğinde, her şey hazırdı. 1 Mart 1921'de, daha sonra Moğol Halk Partisi'nin birinci parti kongresi denecek toplantı Sukhebator'un liderliğinde Kyahta'da yapıldı ve bu toplantıda ülkeyi Çin ve "beyaz" Rus hâkimiyetinden kurtarmak için bir Moğol Halk Hükümeti ve bir ulusal ordu kurma kararı alındı. 19 Mart'ta Sukhebator'un Başbakan ve Savaş Bakanı olduğu yeni hükümet ilan edildi ve Sovyetler'den yar-

71. 5 Ocak 1921 tarihli *İzvestiya*'da (aktaran L. Pasvolski, *Russia in the Far East* (New York, 1922), s. 115-16) Çinlilerin 31 Aralık 1920 tarihli cevabı yayınlanmıştır: Sovyetler'in 11 Ekim 1920 tarihli mektubu ise 14 Aralık 1920'de *Pravda*'da yayınlanmıştı.

72. Bu olaylar Dilowa'nın anılarında anlatılır.

73. Bu olayların, kısmen Çin kaynaklarına da dayanan, en kapsamlı anlatımı K. S. Weigh, *Russo-Chinese Diplomacy* (Şanghay, 1928), s. 187-206'dadır; ayrıca bkz. R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 161-2 ve Dilowa'nın anıları.

74. R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 163.

75. Ma Ho-t'ien, *Chinese Agent in Mongolia* (İngilizce çeviri, Baltimore, 1949), s. 98-9'a göre, parti ve hükümet Troitsko-Savsk'da oluşturulmuştur: Sukhebator'un başka yerlerde adı zikredilmeyen karargâhı burası olabilir.

dım talep edildi.[76] Ungern-Sternberg kendisine saldırılmasını bekleyecek bir adam değildi. 1921 Mayısı'nda Sovyet topraklarına geniş ölçekli bir saldırı başlattı.[77] Ancak bu saldırı, sınır boylarına yerleşmiş olan Kızıl Ordu birlikleri tarafından çabucak püskürtüldü. Ordusunun büyük kısmı tarafından terk edilen Ungern-Sternberg yakalanıp vuruldu; 28 Haziran' da Moğol Halk Partisi ve Moğol Halk Hükümeti adına Urga üzerine yürüme kararı alındı. Şehir 6 Temmuz'da ele geçirildi ve iki gün sonra bir Moğol Hükümeti kuruldu. Bogda Gegen devletin başı olarak kaldı, ama işlevi dini meselelerle sınırlandı. Bir lama olan yeni Başbakan Bodo'nun eski Rus konsolosluğunda katiplik yapmış olduğu söylenir; Sukhebator da Savaş Bakanı oldu: Bu düzenlemeler eski düzenle yeni düzen arasında bir uzlaşma sağlama kaygısının gözetildiğini gösteriyor ki lama sınıfı dışında neredeyse hiç eğitimli Moğol'un olmayışı da şüphesiz böyle bir uzlaşmayı zorunlu kılıyordu. Rejimin ardındaki değişmeyen gerçek, Kızıl Ordu'nun ve Sovyet danışmanların varlığıydı. Yeni düzenlemelerin tamamlandığı 1921 Ağustosu başlarında, Moğol Halkının Devrimci Hükümeti, RSFSC'ye "ortak düşmandan gelen tehdit bütünüyle ortadan kaldırılana kadar Sovyet birliklerini Moğol topraklarından çekmemesi" ricasında bulunan kısa bir mektup gönderdi; Çiçerin de uzun ve biraz dalkavukça bir cevap göndererek ricayı kabul etti; mektup "Moğol halkının özgür gelişimine ve Rus Cumhuriyeti ile Uzak Doğu Cumhuriyeti'ne yönelik tehdit ortadan kalkar kalkmaz" birliklerin çekileceğine dair bir taahhüt de içeriyordu.[78]

Kızıl Ordu'nun Urga'da görünmesi ve burada doğrudan Sovyet himayesinde bir Moğol Hükümeti'nin kurulması, Moğolistan'ın 1917'den ön-

76. Bu olaylarla ilgili en ayrıntılı kaynak, Naçokdorji'nin Sukhebator biyografisidir: Ayrıca bkz. *Tikhii Okean*, No. 3 (9), 1936, s. 66 ve E. M. Murzaev, *Mongol'skaya Narodnaya Respublika* (1948), s. 18. Bütün bu açıklamalarda görüşmelere geri dönüşlü olarak, o sıralarda sahip olmadığı kadar resmi bir karakter atfedilir şüphesiz.

77. Ungern-Sternberg'in, bu saldırı başladığında "Sovyet Sibiryası topraklarındaki Rus birliklerine" hitap eden beyanı günümüze gelebilmiştir. General burada Grandük Michael'i "Tüm Rusya'nın İmparatoru" ilan ediyor; "komiserleri, komünistleri ve Yahudileri aileleriyle birlikte ortadan kaldırma" niyetinde olduğunu duyuruyor; "Rusya'yı mahveden canilerle yapılan bu mücadelede... verilecek cezanın tek bir ölçüsü olabilir o da çeşitli derecelerde ölüm cezasıdır" diyor; "aynı devrimci hastalığı yaşamakta olan eski yabancı müttefiklerden" yardım almayı reddediyor ve sözlerini "büyük prens Michael'in" ortaya çıkacağı kehanetinde bulunan ve Tevrat'taki "Dayanıp 3330 güne yetişene ne mutlu!" diye biten Daniel'in Kitabından [King James versiyonunda "1335 gün" diye geçer – ç.n.] alıntılarla bitiriyordu (*Revolyut.siya na Dal'nem Vostoke* (1923), s. 429-32.)

78. Bu mektuplar 12 Ağustos 1921 tarihli *İzvestiya*'da yayınlandı (İngilizce çeviri için bkz. L. Pasvolski, *Russia in the Far East* (New York, 1922), s. 176-9).

ceki, Kyahta anlaşmasıyla kayda geçirilmiş olan uluslararası durumunun yeniden yürürlüğe konması anlamına geliyordu. Sovyet ordularının ve Sovyet politikasının kolayca başarı kazanması, artık "beyaz" kuvvetlere gizli gizli yardım etme lüksüne sahip olmayan Japonya'daki tavır değişikliğinin belirtisiydi. 1921 yazında Amerika, kalan birliklerini Sibirya'dan çekmesi için Japonya'ya güçlü bir baskı uyguluyordu; Ağustos ayında da Dairen'de Japon delegeleri ile Uzak Doğu Cumhuriyeti delegeleri arasında bir konferans toplanacaktı.[79] Dört yıldır sürmekte olan Rus gücünü Uzakdoğu'dan dışlama süreci böylece çarpıcı bir biçimde tersine dönmüş oluyordu: Tutulma dönemi sona ermişti. Pekin'de alametlerin farkına varıldı ve 15 Haziran 1921'de Çiçerin Çin Hükümeti'ne ılımlı ve tepeden bakan bir mektup göndererek, Sovyet birliklerinin Moğolistan'a girmesinin güvenlik ihtiyacının zorunlu kıldığı geçici bir önlem olduğunu, Ungern-Sternberg defedilir defedilmez birliklerin geri çekileceğini açıkladığında, Çin Hükümeti Ungern-Sternberg'le uğraşma görevinin Çang Tso-lin'e verilmiş olduğu ve eldeki kuvvetlerin bu işi halletmeye yeterli olduğu şeklinde ters ve kısa bir cevap verdi.[80] Bu cevap çaresizliğin itirafı niteliğindeydi. Kendisi de Japonlara tabi olan Çang Tso-lin'in, yine Japonların himayesindeki Ungern-Sternberg'e karşı harekete geçmesi olacak iş değildi. Ama bu Çinlilerin Sovyet müdahalesine duydukları hıncı azaltmıyordu. Kızıl Ordu Urga üzerine yürüdüğü sıralarda izinde olan Uzak Doğu Cumhuriyeti delegesi Yurin, 25 Temmuz 1921'de Pekin'e geri geldi, ama görünüşte Çang Tso-lin'le görüşmek üzere bir hafta içinde şehirden yine ayrıldı ve bir daha hiç dönmedi.[81]

Bu olayların yaşandığı 1921 ilkbaharında ya da yazında, Moskova'nın Uzakdoğu meselelerine duyduğu ilginin artmış olduğunu gösteren yeni bir adım atıldı; Komintern'in ikinci kongresinde Endonezya'yı temsil ederek ulus ve sömürge sorununun tartışılmasında aktif bir rol oynamış olan enerjik Hollandalı Maring[82] özel elçi sıfatıyla Çin'e gönderildi. Anlaşılan, Voitinski'nin 1920'de üstlendiği görevin tersine, onun görevi yerli komünist gruplar ya da partiler oluşturulması ve bunların teşvik edilmesiyle sınırlı değildi. Çin'le ilgili olarak ne yapılması gerektiği şeklindeki genel soruya bir cevap arıyordu; soru, bu şekilde ortaya konduğun-

79. Bkz. c. 1, s. 330.

80. R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 162; Çang Tso-lin'e söz konusu görevi veren kararname gerçekten de 30 Mayıs 1921'de çıkarılmıştı.

81. *North China Herald* (Şanghay), 30 Temmuz 1921, s. 312; 6 Ağustos 1921, s. 386.

82. Bkz. yukarıda s. 237.

da, Uzakdoğu'da komünizmin teşviki ile buradaki Sovyet iktidar ve prestijinin gelişmesi arasında yapılan ayrımın gerçekdışılığını gayet iyi gözler önüne seriyordu. Yurin'in sözde Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin çıkarlarını temsil ettiği Pekin'i es geçen Maring, Çin'de en büyük reel güce sahipmiş gibi görünen iki kişiyi ziyaret etti: Orta Çin'e hâkim olan derebeyi Wu Pei-fu ve 7 Mayıs 1921'de Kanton'daki coşkulu milliyetçiler tarafından hâlâ birleşmemiş Çin Cumhuriyeti'nin başkanlığına getirilen Sun Yat-sen. 1920 yazının sonlarında Wu Pei-fu'nun yükselişi Anfu hükümetinin düşmesine yol açmış ve Moskova'da Pekin'deki politikanın Sovyet Rusya'ya olumlu bakan ya da en azından eskisi kadar olumsuz bakmayan bir biçimde değişmesini başlatacak bir gelişme olarak kaydedilmişti.[83] Wu Pei-fu'nun geneldeki siması ne olursa olsun –bu daha tam olarak ortaya çıkmış değildi– Japonya'ya ve Japonya'nın Mançurya'da himaye ettiği Çang Tso-lin'e düşmandı; Sovyet Rusya'nın o sıralarda ona olası bir müttefik gözüyle bakması doğaldı. Öte yandan, Çin demokratik devriminin lideri ve Çin radikalizminin kabul gören sözcüsü olarak Sun Yat-sen, ilk bakışta komünistlere daha yakın görünen bir şahsiyetti; Maring de Komintern'in ikinci kongresinde komünizm ile burjuva demokratik ulusal hareketler arasındaki ittifak politikasının biçimlenmesine yardımcı olan kişilerden biriydi. Maring'in Wu Pei-fu ile ya da Sun Yat-sen'le görüşmelerinde nelerin konuşulduğuna ve Moskova'ya gönderdiği raporun mahiyetine ilişkin çok az şey biliniyor. İleride Kuomintang ile yapılacak işbirliğinin tohumu şüphesiz Sun Yat-sen'le yapılan konuşmalarda atılmıştı. Ama Moskova'da o sıralarda tayin edici bir seçim yapılmamış olduğu açıktır.[84] Maring'in Çin'e gelişinden sonra, ama anlaşılan onun katı-

83. Bkz. yukarıda s. 471-2.

84. Maring'in Wu Pei-fu'yu ziyaretiyle ilgili tek kaynak, T'ang Leang-li, *The Inner History of the Chinese Revolution* (1930), s. 155'tir; bu kaynağa göre, Maring Sovyet yetkililere hem Wu Pei-fu ile hem de Sun Yat-sen'le ilişkilerini sürdürmeyi tavsiye etmiş ve ilkiyle kurulmuş olan ilişkiler ancak Wu Pei-fu'nun birliklerini Pekin-Hankow demiryolunda grev yapan işçilerin üzerine saldığı (ve Sun Yat-sen'le yapılan pazarlığın en nihayet bağlandığı) 1923 Şubatı'nda kopmuş. Kuomintang'da sonraları ortaya çıkan Sol kanadı temsil eden ve anti-komünist olan bu kaynak genelde olguları doğru biçimde yansıtıyor gibi görünmektedir. 1922 Ağustosu'nda yazdığı bir yazıda Vilenski, Wu Pei-fu'yu öncelikle bir milliyetçi olarak tarif ediyor ve onu "yabancı sermayenin yabancılaştırıcı etkisinden kaçınmış Çinli kamu şahsiyetlerinden biri" olarak övüyordu (*Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 23 (4 Kasım 1922), col. 6104); Radek de Komintern'in 1922 Kasımı'nda yapılan dördüncü kongresinde "genç Çin Komünist Partisi"nin Wu Pei-fu'ya destek verdiği bir döneme anıştırmada bulunmuştur (*Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 630). Maring'in 1921'deki yolculuğuyla ilgili diğer ana kaynak, 1935'te

lımı olmaksızın gerçekleşen bir başka olay ise bir Çin Komünist Partisi'nin kurulmasıydı. Birbirinden çok farklı grupların delegeleri 1921 Temmuzu'nda Şanghay'da yapılan gizli bir toplantıda bir araya geldiler. Ama toplantıya katılanların anlattıkları herhangi bir görüş birliği olmadığını gösterir ve Çin Komünist Partisi'nin birinci kongresi adı verilen kongre ardında hiçbir politika beyanı ya da herhangi bir türden yazılı belge bırakmamıştır.[85] Bu toplantı Çin parti tarihinde, 1898'de Minsk'de yapılan birinci kongrenin Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin tarihinde oynadığıyla aynı rolü oynamıştır.

Maring'le yaptığı bir görüşmeden yola çıkan H. Isaacs'in *The Tragedy of the Chinese Revolution* (1938) kitabının 64. sayfasıdır. Burada Wu Pei-fu ile buluşmadan bahsedilmez; ama geriye dönüp bakıldığında devamı gelmeyen bir olayı ihmal edip sonunda meyve veren buluşma üzerinde yoğunlaşmak doğaldı.

85. B. I. Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao* (Harvard, 1951), s. 34.

BÖLÜM 34

UZAKDOĞU: II - YENİDEN SAHNEYE ÇIKIŞ

1921-22 kışı Uzakdoğu'da Sovyet politikasının yoğun faaliyet dönemi oldu ve Pasifik'te Sovyet gücünün yeniden sahneye çıkmasına karşılık geldi. Ungern-Sternberg'in yenilgiye uğratılmasıyla birlikte, Sibirya'daki son örgütlü "beyaz" kuvvet imha edilmiş oldu; Japon işgali Amerikan baskısı yüzünden adım adım geri çekiliyordu; Sovyet Hükümeti Moğolistan'da Rus çıkarlarını ve nüfuzunu yeniden devreye sokmuştu. Öte yandan henüz Çin'le ya da Japonya'yla diplomatik ilişkiler kurulmamıştı ve bu ülkelerde komünist hareketler yaratma girişimleri bütünüyle başarısız olmuştu. Bu çok önemli kış boyunca Washington konferansı Japonya'yı tecrit edip büyük devletler arasındaki konumunu daha da zayıflattı ve geri çekilmenin son aşamalarını hızlandırdı; Sovyetler'in Moğolistan'daki konumunun daha da yerleşiklik kazanması, Pekin hükümetiyle ilişkilerin bozulmasına neden oldu, ama büyük devletlerden herhangi birinden itiraz görmedi; Moskova'da düzenlenen bir "doğu emekçileri" konferansı, Uzakdoğu ülkelerinde komünistlerin nüfuz edinebilmeleri ve örgütlü komünist partiler kurulmasına zemin hazırlanması amacıyla yoğun bir kampanya düzenleneceğini gösteren işaret oldu. Cenova konferansının ve Rapallo anlaşmasının Sovyet diplomasisinin Avrupa'daki ilerlemesini gösteren belirgin dönüm noktalarını oluşturduğu 1922 yazında, Rusya Uzakdoğu'da yine dikkate alınması gereken bir güç olmuştu.

1921-22 kışında Uzakdoğu'daki Sovyet politikasının en önemli ama en az reklamı yapılan başarısı, Moğolistan'daki Sovyet iktidarının tahkim edilmesiydi. Kızıl Ordu'nun gayretleriyle Urga'da kurulan yeni Moğol Hükümeti'nin delegeleri Moskova'ya geldiler ve bu durum, 5 Kasım 1921'de RSFSC ile Moğol Halk Cumhuriyeti arasında, katı bir resmi eşitliğin gözetildiği bir anlaşmanın imzalanmasıyla hemen usulüne uydurulduğu. Her iki taraf da diğerini kendi toprakları üzerindeki tek otorite olarak tanıyordu (şimdiye kadar resmen her zaman kabul edilmiş olan, Moğolis-

tan üzerindeki Çin egemenliği böylece üstü kapalı olarak ilga edilmiş oluyordu); iki ülke arasındaki ilişkiler her iki tarafta da eşit statüdeki diplomatik temsilciler yoluyla yürütülecekti; Çarlık döneminde yapılan anlaşmalarda Rusya'ya verilen hak ve imtiyazlar reddediliyordu; iki taraf da kendi toprakları üzerinde diğerine düşman herhangi bir örgüt, grup ya da "hükümet"in kurulmasını önleme taahhüdünde bulunuyordu.[1] Moğolistan'ın özlemleri bir noktada karşılanmamıştı. Moğolistan'ın batısındaki, Uryankhai bölgesi olarak bilinen geniş ama nüfus yoğunluğu düşük bir bölgenin statüsü ve nereye bağlı olduğu uzun süredir belirsizdi ve Rusya ile Çin arasında tıpkı Moğolistan üzerinde olduğu gibi inatçı itilaflara konu oluyordu, ancak Rus diplomasisi her zaman bu iki konuyu birbirinden ayrı tutmaya dikkat etmişti.[2] Bu bölgede kısmen Moğol komşuları gibi göçebe olan kısmen de kuzey ve kuzeydoğuda ormanda avcılık yapıp geyik sürüleri güden Türki halklar yaşıyordu (ama güneyde bazı yerlere de Moğollar nüfuz etmiş durumdaydı). Sovyet yetkilileri, Çarlık dönemindeki politikayı izleyerek, bu bölgenin Moğol Halk Cumhuriyeti'ne dahil edilmesini önlediler. Bu bölge 1922 yılı başlarında, görünüşte bölge halkının inisiyatifiyle, Tannu Tuva Halk Cumhuriyeti adıyla bağımsız bir cumhuriyet olarak örgütlendi ve RSFSC ile dostane ilişkilere girdi.[3]

Moğolistan'da Sovyet hâkimiyetinin tedricen yerleşmesini sağlayan süreçler ayrıntılarıyla olmasa da ana hatlarıyla takip edilebilir. 1921 Martı'na kadar Sovyet Rusya siyasi bilinci en yüksek düzeyde olan Moğollar tarafından, onları Çinlilerden ve Moğolistan sahnesine en son giren işgalciler olan "beyaz" Ruslardan kurtaran bir müttefik olarak kabul edilmişti. Ama 1921'den sonra Çin illeti gerilere çekilip de Moğolistan'da Sovyet iktidarı yerleşmeye başlayınca, durum tersine döndü ve Moğol ileri gelenleri ile Sovyet yetkililer arasında sürtüşmeler baş gösterdi. Bu sürtüşmeler, Moğollar'ı hem birbirine, hem de Ruslar'a düşüren bir mücadele içinde toplumsal, dini ve ulusal meselelerin iç içe geçmesiyle birçok biçime büründü. 1921 yazında Urga'da kurulan rejim tamamen ulusaldı ve açık seçik hiçbir toplumsal programı yoktu: Bolşevik terminolojisinde buna burjuva devrimi aşaması denirdi. Ama 5 Kasım 1921'de Sovyet-

1. *RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçih Dogovorov*, c. II (1921), No. 47, s. 29-31; İngilizce çevirisi için bkz. *Treaties and Agreements with and concerning China, 1919-1929* (Washington, 1929), s. 53-4.

2. G. M. Friters, *Outer Mongolia and its International Position* (Baltimore, 1949), s. 102-6.

3. *Godovoy Otçet NKIDkIX S"ezdu Sovetov* (1922), s. 71.

Moğol anlaşmasının imzalanmasından sonra Sovyet Hükümeti, Rus taşrasında izlediği politikayı uyarlayıp geniş kapsamlı toplumsal ve siyasi reformlar yaparak Moğolistan'da kendisine sağlam bir destek temeli oluşturmaya çalıştı. Bir kaynağa göre, aralarında toprakların, ormanların, madenlerin ve diğer doğal kaynakların kamulaştırılması, yoksul işçilere toprak dağıtılması, Yaşayan Buda ve soyluların unvanlarıyla ayrıcalıklarının kaldırılması, demokratik seçim sistemine geçilmesi, madenlerde Sovyet mühendislerinin, orduda da Sovyet askeri danışmanlarının görevlendirilmesi ve Sovyet denetimi altında eğitim ve sağlık hizmetlerinin verilmesi de bulunan bir dizi talep iletildi. Moğol Hükümeti'nin ve Moğol Halk Partisi'nin karşı çıktığı, ama Devrimci Gençlik Birliği'nin desteklediği söylenen bu talepler, 1922 Ocağı'nda biraz zorlamayla da olsa kabul edildi.[4] Reformlar açık seçik bir biçimde Moğol hayatını laikleştirmeyi ve lamaların otoritesini kırmayı amaçladığı için dini bağlılıklar da hedef alınıyordu. Ruslar bu politikayı uygularken sınırın öbür yanındaki dikkate değer sayıda Buryat Moğolu'nun yardımına güveniyorlardı; uzun bir süre laik Rus medeniyetinin etkilerine maruz kalmış olan Buryat Moğolları, hemen hiç laik eğitim almamış olan ve şimdiye kadar rahiplerin güdümü altında olan hısımlarının kültürel ve siyasi düzeyini yükseltmek için Moğolistan'a gönderildi: Anlaşılan bu da geleneksel çevrelerde yeni hınç ve kırgınlıklar yaratmış.[5]

Bu koşullarda muhafazakâr unsurların Çinlilerin egemen oldukları günleri belli bir pişmanlıkla yad etmiş ve belki de devrimci yeniliğe böylesine derinden bağlı bir Devlet'in başka herkesi dışlayan hâkimiyetinden korkmuş olmaları mümkündü. Moskova'dan Çin'le ilişkileri düzeltmeye yardımcı olması talebinde bulunuldu ve 14 Eylül 1921'de "Moğol halkının aynı zamanda kendi kaderini tayin hakkını da kullandığı takdirde" Sovyet Hükümeti'nin bu amacı bütünüyle onayladığı şeklinde ihtiyatlı bir cevap geldi.[6] Birkaç hafta sonra, Başbakan Bodo, Çin'le dostane iliş-

4. Ma Ho-t'ien, *Chinese Agent in Mongolia* (İngilizce çeviri, Baltimore, 1949), s. 100-102. İleriki yıllarda yayınlanan bir Sovyet ders kitabında 1922'de getirilen "demokratik reformlar" şöyle listelenir: Hükümet "serfliği ve köylülerin feodal yükümlülüklerini kaldırdı, toprağı devletin mülkü ilan etti, feodal meslekleri ve kast ayrımlarını ortadan kaldırdı, yerel yönetim organlarının seçimle belirlenmesi sistemini getirdi, bir tedrici gelir-vergi değerlendirmesi sistemi kurdu, halk müşavirliğini devreye sokarak mahkemeleri yeniden düzenledi vs." (N. P. Farberov, *Gosudarstvennoe Pravo Stran Narodnoy Demokratii* (1949), s. 302).

5. Bu konuda az sayıdaki veri şurada toplanıp incelenir: G. M. Friters, *Outer Mongolia and its International Position* (Baltimore, 1949), s. 125-6.

6. *İzvestiya*, 17 Eylül 1921.

kiler kurmaktan yana olduğunu belirten bir bildiri yayınladı.[7] Eski lama sınıfından gelen muhafazakâr, Çin yanlısı bir grup etrafında Sovyet politikasına karşı bir muhalefetin kristalize olduğu açıktı. 1922 Martı'nda bir "İç güvenlik bürosu" kurularak önemli bir adım atıldı; bu büro hakkındaki tek kayıt başında Moğolların olduğudur.[8] Ertesi ay Bodo ve Moğol ileri gelenlerinden on kişi –herhalde Moğolistan üzerinde Çin egemenliğini yeniden kurma amacıyla– Çin'le birlikte gizli planlar yaptıkları suçlamasıyla tutuklanıp idam edildiler.[9] Bodo ve suç ortaklarının idamı, on sekiz ay süren bir tür devrimci terör döneminin başlangıcı oldu; bir Çin kaynağına göre, bu dönemde Moğol hayatındaki "eski ve yeni gruplar arasında çatışmasız bir gün bile geçmedi."[10] Bu olaylara, Moğolistan ile Sovyet Rusya arasındaki bağların usulüne uydurulması eşlik etti. 26 Mayıs 1922'de Moskova'ya daimi bir Moğol temsilcisinin geldiği kaydedilir.[11] Beş gün sonra Urga'da imzalanan bir başka Sovyet-Moğol anlaşması, Sovyet Hükümeti'nin Moğolistan'da son Çarlık hükümetinin başarılı bir biçimde sağlama aldığı öncü rolünü kaldığı yerden sürdürdüğünü daha da bariz hale getirdi. Moğolistan'da eski Rus hükümetlerinin ya da kamu kurumlarının sahip olduğu bütün mülkler RSFSC'ye devredilecekti; Rus şirketlerinin ve yurttaşlarının eski mülkleri ise daha ayrıntılı biçimde başka bir anlaşmaya konu edilecekti.[12] Moğolistan'ın idaresi artık fiilen Sovyetler'in amaç ve politikalarına sempati duyan Moğolların ve onların Sovyet danışmanlarının ellerindeydi. Daha 1922 Ağustosu'nda

7. K. S. Weigh, *Russo-Chinese Diplomacy* (Şanghay, 1928), s. 212-13.

8. Dilowa Hutuktu'nun yayınlanmamış anıları.

9. G. M. Friters, *Outer Mongolia and its International Position* (Baltimore, 1949), s. 126 ve burada alıntılanan kaynaklar. Dilowa Hutuktu'nun anılarına bakılırsa, bu kişiler, Batı Moğolistan'da ıssız bir şeridi kontrolü altında tutan, hangi siyasi ve ulusal çehreyi taşırlarsa taşısınlar bütün merkezi otoritelere sırayla kafa tutmuş olan ve bundan kısa bir süre sonra iç güvenlik bürosunun düzenlediği düzenli bir seferle nihayet tasfiye edilmiş olan, Kalmuk kökenli olduğu söylenen, bir tür Moğol Mahnosu olduğu söylenebilecek "eşkıya" Dambidanzan'la birlikte bir komplo düzenlemekle suçlanmışlar. *Novyi Vostok*, c. IV (tarihsiz [1923]), s. 156-60'da Moğol Halk Cumhuriyeti'nin Batı Moğolistan üzerinde otorite kurma süreci –bu süreç 1921 Mayısı'ndan Ekimi'ne kadar sürmüştür– anlatılır. *Sibir'skaya Sovetskaya Entsiklopediya*, c. III (1932), s. 540'a göre, "beyaz muhafızlar"la savaş 1922 Nisanı'na kadar sürmüş ve bölge o yılın sonbaharına kadar huzura kavuşamamış; bu karışıklıklar "şu ya da bu tarafın kazandığı başarılara göre feodal toprak sahiplerinin ve lamaların bir o tarafa, bir bu tarafa gidip gelmelerine" neden olmuş.

10. Ma Ho-t'ien, *Chinese Agent in Mongolia* (İngilizce çeviri, Baltimore, 1949), s. 102.

11. *İzvestiya*, 14 Haziran 1922.

12. *Treaties and Agreements with and concerning China, 1919-1929* (Washington, 1929), s. 102-3.

Moğolistan'daki Kızıl Ordu kuvvetleri "Moğol Savaş Bakanlığı'nın kontrolündeki" tek bir tabura indirilmişse de,[13] bu Sovyet iktidarının geri çekilmesinin değil, bu iktidarın ne kadar kolay ve etkili bir biçimde kurulmuş olduğunun ve ona yönelik hiçbir örgütlü Moğol muhalefetinin olmadığının göstergesiydi.

Sovyet politikası 1921-22 kışı boyunca Moğolistan üzerindeki nüfuzunu tahkim etmekle aktif olarak meşgulken, diplomasinin spot ışıkları Büyük Devletler'in 1921 Temmuzu'nda açıkladığı bir kararı, yılın sonuna doğru Washington'da silahsızlanma ve Pasifik meseleleri hakkında bir konferans düzenleme kararı üzerinde odaklanmıştı. Konferans Sovyet propagandası ve Sovyet dış politikası için de bazı sıkıntılar yaratacaktı. Kapitalist devletler arasındaki, bunlar arasında da özellikle iki devin, Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'nin arasındaki her anlaşma, kapitalist dünya içinde gittikçe artan ve kaçınılmaz çelişkiler olduğu yolundaki genel kabul gören teze aykırı düşmekle kalmıyor, RSFSC'nin belli başlı düşmanlarını da güçlendiriyordu. Öte yandan, Amerikan politikasının konferansta desteklenmesi çok muhtemel olan amaçlarından biri Japonya'nın Sibirya'dan çıkarılması ve Çin üzerindeki etkisinin zayıflatılmasıydı. Moskova'nın ilk tepkisi, konferans kararı alan Devletler'e ve Çin'e, Sovyet Hükümeti'nin kendisinin katılmasının istenmediği bir konferansta alınan hiçbir kararı kendisi için bağlayıcı görmeyeceğini ilan eden resmi bir protesto göndermek oldu.[14] Bir ay sonra IKKI tarafından benimsenen bir dizi tez, ABD ile İngiltere arasındaki anlaşmanın hedefinin "ağırlık merkezi Amerika'da olacak bir Anglo-Sakson kapitalist tröst oluşturmak" olduğunu ilan etti: Önerilen Washington konferansı "ABD'nin, kazandığı zaferin meyvelerini diplomatik yollarla Japonya'nın elinden alma girişimi"ni temsil ediyordu. Tezler, emperyalizmi kınayan genel laflarla ve konferansın emperyalizmi çelişkilerinden kurtarmayacağı öngörüsüyle sona eriyordu.[15] Ama bu uzlaşmaz tavır, kısa bir süre sonra işin içine bir hesap unsurunun dahil edilmesiyle yumuşatıldı. Kongreyi, tam o sıralarda delegeleri Dairen'de Uzak Doğu Cumhuriyeti'yle yapılan

13. *China Year Book, 1923* (Şanghay, tarihsiz), s. 677; aynı kaynağa göre (*a.g.e.*, s. 678) aynı ay "Urga'da Sovyet gizli polisinin bir şubesi kuruldu."

14. *Sovetsko-Amerikanskie Otnoşeniya, 1929-1933*, s. 47-8; Kasım ayında bir protesto daha gönderilmiş (*a.g.e.*, s. 51).

15. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 18 (8 Ekim 1921), col. 4758: Tezler ilk olarak 1 Eylül 1921 tarihli *Pravda*'da yayınlanmıştır.

müzakerelerde inatçı bir tutum takınmakta olan Japonya[16] aleyhine döndürerek diplomatik kazançlar elde edilebilirdi. 30 Eylül 1921'de *İzvestiya*'da yayınlanan bir yazıya bakılırsa, konferansın amacı "Uzakdoğu halklarını ezen başlıca güç olan Japon emperyalizminin planlarını teşhir etmek ve bunun karşısına doğu Asya'nın emekçi kitlelerinin örgütlü iradesini çıkartmak" olacaktı. Ya Sovyet Hükümeti ya da Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin konferansa davet edilmesi için harcanan bütün çabalar başarısız olsa da, Amerikan Hükümeti'nin onayıyla Uzak Doğu Cumhuriyeti'ni temsil eden gayri resmi bir heyet Washington'a yollandı[17] ve konferansın yapıldığı koridorlarda boy gösterdi; Amerika'nın Japonya'ya olan düşmanlığından elde edilebilecek avantajları değerlendirmek için hiçbir fırsat kaçırılmadı. Başka yerlerde olduğu gibi burada da, dünya devrimi arayışı, kapitalist devletleri birbirine kırdırmak için gerekebilecek her türlü yola başvurularak sürdürüldü. Washington'da konferansın başlamasından kısa bir süre sonra, *İzvestiya*'da "Dünya Hegemonik Gücü" başlığıyla yayımlanan bir başyazıda, ABD "dünyanın başlıca gücü" olarak tarif ediliyor ve "ABD ile şu ya da bu şekilde anlaşmaya varmak için bütün adımların atılması gerektiği" ileri sürülüyordu.[18]

Gelgelelim, Pasifik Devletleri'nin katıldığı çok önemli bir konferanstan dışlanmak Uzakdoğu'daki Sovyet çıkarlarına ve Sovyet prestijine indirilmiş bir darbeydi ve bu darbeye diplomatik yollarla karşılık verilemiyorsa başka yollar denenmeliydi. Bir yıl önce, Bakû'deki doğu halkları kongresinden hemen sonra, IKKI "bir Sibirya şehrinde" Uzakdoğu için benzer bir kongre düzenleme kararı almıştı.[19] Japon, Çinli ve Koreli yoldaşların da alınmasına katkıda bulundukları söylenen bu kararın önemine, Japonya'da daha şimdiden 8.000.000 sanayi işçisi olduğu iddiasıyla dikkat çekiliyordu. Şimdiye kadar uygun bir delegeler toplantısı düzenlemekle ilgili pratik güçlükler bu projenin gerçekleştirilmesini önlemişti. Japonya'da bir komünist parti kurmak için peş peşe yapılan girişimler şimdiye kadar başarısız olmuştu; 1921 Haziranı'nda kurulan Çin Komünist Partisi de Solcu entelektüellerin oluşturduğu heterojen bir grubun

16. Bkz. c. 1, s. 329-32; burada Moskova'nın Washington konferansı karşısındaki ikircikli tutumu da ele alınmaktadır.

17. ABD Ulusal Arşivi, Kayıt Grubu 59: 861 A 01'deki yayınlanmamış resmi yazışmalar, vizelerin, görünüşte "ticari amaçlarla", ama aslında Japonya'nın Uzak Doğu Cumhuriyeti üzerindeki baskısını dengelemek amacıyla 4 Ekim 1921'de verildiğini gösterir.

18. *İzvestiya*, 6 Aralık 1921; o sıralarda Moskova'da ABD'ye verilen önemin artması konusunda bkz. yukarıda s. 320, not 11.

19. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 14 (6 Kasım 1920), col. 2947.

ötesine geçmiyordu. Ertesi Kasım'da "Uzakdoğu emekçilerinin katılacağı bir kongre" düzenleme kararı,[20] IKKI'nın Washington konferansı hakkındaki tezleri benimsediği oturumunda alındı ve bariz biçimde batılı Devletler'in inisiyatifine verilen bir cevap olarak tasarlanmıştı. Başlangıçta niyet, kongreyi Uzak Doğu Cumhuriyeti topraklarında, Irkutsk'ta düzenlemekti ve geçici olarak 11 Kasım 1921 tarihi belirlenmişti.[21] Toplantıya etkileyici bir katılım sağlamak için aktif hazırlıklar sonbahar boyunca sürdü. Komintern'in üçüncü kongresine Çin delegesi sıfatıyla katılan Çang T'ai-lei[22] epey bir fonla donatılmış olarak Japonya'yı ziyaret etti ve davetiyeleri dağıttı. Yirmi beş yıl sonra Japon Komünist Partisi'nin genel sekreteri olan Tokuda'nın dahil olduğu bir grup Marksist entelektüelin oluşturduğu "Çarşamba Derneği"nden ve kendine "Şafak Halkının Komünist Partisi" adını veren bir örgütten delegeler gönderildi; ABD'den davet edilen Japonlar arasında Katayama da bulunuyordu.[23] Kongreye katılan Çinli delegelerin nasıl getirildiği bilinmiyor. Ama bunların çoğu komünist değildi ve bunlar arasında geçen yaz kurulan Çin Komünist Partisi'nin liderleri yer almıyordu.

Kongrenin toplanacağı yer konjonktürel nedenlerle değiştirilmişti.[24] Ama 1921 Aralığı'nda Irkutsk'ta yapılan bir hazırlık oturumundan[25] sonra, asıl kongre 21 Ocak 1922'de Moskova'da toplandı. Kongre on gün kadar sürdü. Zaman değişmişti ve bu kongrede on altı ay önce yapılan Bakû kongresinin büyüklüğüne de coşkusuna da ulaşılamadı. Kore'nin elli iki, Çin'in kırk iki, Japonya'nın da on altı delegesi bulunuyordu ve Hindistan, Moğolistan ve Endonezya'dan bir avuç delege ile RSFSC'ye dahil bölgelerde yaşayan Yakutlar, Buryatlar ve Kalmuklar da kongreye katılmıştı. Delegelerin ancak yarısı komünist olduğunu beyan ediyordu: Kongrede temsil edilen "ulusal-devrimci" örgütler arasında Kuomintang da vardı. "Entelektüeller ve öğrenciler" ağırlıktaydı. Ama Koreli köylüler, Japon sanayi işçileri, Çinli köylü ve işçiler de vardı. Komintern'in yayınladığı

20. *A.g.e.*, No. 18 (8 Ekim 1921), col. 4758.

21. *A.g.e.*, No. 23 (4 Kasım 1922), col. 6070. 22. Bkz. yukarıda s. 363.

23. Japon kaynaklarından gelen bu bilgiyi Bay Langer ve Bay Swearingen'den aldım; Katayama ABD'den Moskova'ya gelişini *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 44-5 (118-19), 1927, col. 59'da anlatır.

24. Pratik nedenler de söz konusu olabilir: Ya da gönderdiği delegeler o sıralarda Washington'da konferansın demokratik karakterini ve bağımsız statüsünü sorgulamakta olan Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin, toprakları üzerinde böyle bir kongre düzenleyerek elini zayıflatacağı düşünülmüş olabilir.

25. *Tikhii Okean*, No. 1, 1934, s. 125.

eksik tutanaklardan anlaşıldığı kadarıyla,[26] Uzakdoğulu delegeler kendilerini, kendi ülkelerindeki devrim ihtimali ve ümidi hakkındaki geleneksel konuşmalarla sınırlamışlar. Bakû'de olduğu gibi, burada da asıl konuşmayı Zinovyev yapmıştır. Zinovyev Çinli milliyetçilere karşı biraz soğuk bir tavır benimsiyordu. Kuomintang'ın bazı üyelerinin Amerika'ya, yani Amerikan kapitalizmine ümitle baktıklarından, demokrasi ve ilerlemenin nimetlerinin oradan devrimci Çin'e yağmasını beklediklerinden" şikâyet ediyordu;[27] hatta aralarında "Moğolistan'ın Çin'e iadesi sorununu gündeme almış" olanlar bile vardı. Gelgelelim Zinovyev'in konuşmasının asıl ağırlık noktası Japonya'ydı: "Uzakdoğu sorununun çözümünün anahtarı Japonya'nın ellerindedir." Marx bir keresinde İngiltere'nin olmadığı bir Avrupa devriminin bir kaşık suda fırtınadan ibaret olacağını söylemişti; aynı şey Uzakdoğu'da, 3.000.000 sanayi işçisi ve 5.000.000 topraksız köylüsü olan Japonya için de geçerliydi. Japonya'da "sınıf bilincine sahip komünistler"in sayıları hâlâ "yüzlerle ifade edilebiliyordu." Ama Zinovyev kendinden emin bir edayla, Uzakdoğu'da bir savaş çıkmasını ancak Japonya ve ABD'deki bir proleter devriminin önleyebileceği öngörüsünde bulunuyordu.[28] Kongre boyunca, Rus komünist liderlerinin o sıralarda, Rus devrimi örneğine değil de Marksist dogmaya yaslanarak, sanayileşmiş ve sömürgeci Japonya'nın, devrim için kırsal ve yarı-sömürge durumundaki Çin'den daha olgunlaşmış olduğuna hâlâ inandıkları açıkça ortaya çıkmıştı.[29] Zinovyev'den sonraki başlıca Rus konuşmacı olan Safarov Çin'in geleceğini ihtiyatlı bir biçimde değerlendiriyordu:

26. *The First Congress of Toilers of the Far East* (Hamburg, 1922); İngilizcesi kadar kapsamlı olmasa da daha iyi düzenlenmiş olan Almanca versiyonun başlığı *Der Erste Kongress der Kommunistischen und Revolutionären Organizationen des Fernen Ostens*'dir (Hamburg, 1922). Bunlar tutanakların tamamını değil, sadece belli başlı birkaç konuşmayı ve kongrenin aldığı kararları ve yayınladığı manifestoyu içerirler. Muhtemelen Rusça bir versiyonu da vardır, ama biz bulamadık.

27. O sıralardaki resmi Sovyet görüşü, Kuomintang'ın burjuva karakterini vurguluyordu; Çin'in durumu 15 Kasım 1921'de *İzvestiya*'da şöyle özetleniyordu: "Sun Yat-sen liderliğinde iktidar mücadelesi veren ve ayrı sanayi dallarını kamulaştırmaktan yana olan muğlak bir programla hafif bir ödün verilmiş bir kapitalist düzen fikrini savunan Çin burjuvazisi, yabancı emperyalistlerin desteklediği ekonomik olarak geri kalmış kuzeyin silahlı direnişiyle karşı karşıya."

28. *The First Congress of Toilers of the Far East* (Hamburg, 1922), s. 21-39.

29. 1922 Kasımı gibi geç bir tarihte bile, Profintern'in ikinci kongresinin doğudaki işçi hareketi hakkındaki bir kararında "sömürge ve yarı-sömürgelerine (Kore, Çin, vs.) çok yakın olan Japonya'nın özellikle önemli bir rolü vardır" deniyordu (*Desyat' Let Profinterna v Rezolyutsiyak* (1930), s. 114).

Bu köylü kitleleri devrim saflarına kazandırılmalıdır. Çin işçi hareketi yürümeyi daha yeni öğrenmektedir. Yakın gelecek için hayaller kurduğumuz yok, Çin işçi sınıfının, Japonların yakın gelecekte elde edebilecekleri egemen konumu almasını beklemiyoruz.

Uygulanacak politika "bütün ulusal-devrimci hareketleri desteklemek, ama proleter hareketi aleyhinde bir doğrultu izlemedikleri sürece desteklemek" olmalıydı.[30] Kongrenin, "Uzakdoğu'nun milyonlarca başlı işçi ve köylü kitleleri"ni "insanlığın son kaynakları" olarak tasvir eden ana karar metni, burjuva ulusal hareketlerini destekleme politikasına bu kadar hoşgörülü bakmıyor gibiydi, çünkü "bütün emperyalistlere karşı mücadele etmek için Uzakdoğu halklarının işçi kitlelerini, ileri ülkelerin proletaryasıyla –ve sadece onunla– ittifak kurmaya" çağırıyordu.[31] Ama kongrenin beyanlarının ana rengi –bu kadar karışık bir toplantıdan beklenebileceği üzere– özellikle komünist olmaktan çok anti-emperyalistti. Uzakdoğu halklarına hitap eden nihai bir manifestoda, Zinovyev'in belagatlı üslubuyla "ikiyüzlü ve hırsız Amerikan emperyalizmi ve açgözlü İngiliz gaspçılar" kınandı.[32]

Japon delegelere özel bir ilgi gösterildi; bir Japon kaynağına göre, Japon delegeler Stalin tarafından ağırlanmışlar;[33] Stalin bu görüşmeyi muhtemelen Milliyetler Halk Komiseri sıfatıyla yapmış olmalıdır, zira kongreyle ya da Komintern'in çalışmalarıyla başka bir ilgisi yoktu. Katayama Komintern merkezinde kalıp IKKI üyesi ve ileriki birkaç yıl boyunca IKKI'nın önde gelen Uzakdoğu uzmanı oldu. Japon heyetinin diğer üyeleri yeni kurulan Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'ne girdiler. Bunlardan yedisi bir Japon Komünist Partisi kurma talimatı ve bunun için gereken parayı alarak Japonya'ya döndüler. Bu iş de 5 Temmuz 1922' de Tokyo'daki bir toplantıda yapıldı ve bu tarih partinin resmi doğumgünü oldu; partinin ilk kongresi de birkaç hafta sonra kırlık bir sayfiyede büyük bir gizlilik içinde yapıldı. Anlaşılan, partinin yaklaşık kırk kurucu üyesinin tamamı entelektüellerden oluşuyordu; kongrede yedi kişilik bir yönetim kurulu atandı.[34] Parti, Komintern'in 1922 Kasımı'nda yapılan

30. *The First Congress of Toilers of the Far East* (Hamburg, 1922), s. 166-7.

31. *Der Erste Kongress der Kommunistischen und Revolutionären Organizationen des Fernen Ostens* (Hamburg, 1922), s. 124; bu kararın İngilizce tutanaklardaki versiyonu (s. 215) çevrilirken tahrif edilmiş.

32. *The First Congress of Toilers of the Far East* (Hamburg, 1922), s. 234; manifesto kongrenin sona ermesinden bir hafta sonra, 9 Şubat 1922'de *Pravda*'da yayınlandı.

33. *Pacific Affairs* (New York), c. XXIII (1950), No. 4, s. 341.

34. Japon kaynaklarından gelen bu bilgiyi Bay Langer ve Bay Swearingen'den aldım;

dördüncü kongresinde resmen tanındı, 250 üyesi ve 800 üye adayı olduğu açıklandı; Japon partisinin kurallarına göre, bu adayların partiye alınmadan önce bir deneme döneminden geçmeleri gerekiyordu.[35] Japonya'da partinin bütün faaliyetleri büyük ölçüde yasadışıydı.

Japon Komünist Partisi'nin kurulduğu dönem, Avrupa'da "birleşik cephe" sloganının revaçta olduğu dönemdi. Bu sloganı Japonya'ya uyarlama girişimlerinde bulunuldu. Japon komünistleri, bu sıralarda "binlerce" işçi ve Solcu örgüt üyesini "Rusya'ya müdahaleye karşı çıkan bir birlik"te bir araya getirdiklerini, "açlık çeken Rusya'ya yardım" amaçlı bir harekete (muhtemelen MRP'nin Japon şubesine) öncülük ettiklerini ve işçi aleyhtarı bir yasaya karşı kitlesel bir protesto örgütlediklerini iddia ediyorlardı.[36] Komintern'in 1922 Kasımı'nda yapılan dördüncü kongresinde, Japon Komünist Partisi'nin delegesi olarak boy gösteren Katayama, Japon, Çin ve Kore partilerinin "Japon emperyalizmine karşı bir birleşik cephe" oluşturduklarını ilan ederek, Japon ve Çin heyetlerinin imzasıyla Japonların "Rus Sakhalin adası"nı işgal etmelerini kınayan bir önerge sundu.[37] Kongrenin doğu sorunu hakkındaki kararında, iyimser bir biçimde, Japonya'da "burjuva demokratik devrim unsurlarının hızla geliştiği" ve "Japon proletaryasının bağımsız sınıf mücadelesine geçtiği" teşhisinde bulunuluyordu.[38] Öte yandan, Kore'deki hareket o sıralarda tam bir geri çekilme dönemine girmiş gibi görünüyordu. Kongreye dört Koreli delege katıldı. Ama itimatname komitesinin raporunda "Kore'de parti içi çatışma o kadar artmıştır ki gerçek komünist partisini aslında kimin temsil ettiğine ve bu kişinin hangi gruba mensup olduğuna karar vermek imkânsızlaştığı için, iki yoldaş kongreye konuk olarak kabul edilirken ikisi reddedilmiştir" deniyordu.[39]

Çin'de 1922 yılının başlarında Sovyet gözlemcilerinin karşılaştığı durum çok fena karmaşıklaşmıştı. Sovyetler'in Moğolistan'daki cüretli po-

1931 yılında komünist lider Itikawa'nın bir Japon mahkemesine verdiği ifade ayrıntılar konusunda kasten belirsiz tutulmuştur (*Tikhii Okean*, No. 1, 1934, s. 125-7).

35. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 364.

36. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 23 (4 Kasım 1922), col. 6063-75; *Tikhii Okean*, No. 1, 1934, s. 131-2.

37. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 602-3.

38. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 317.

39. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 367.

litikalarının kazandığı başarı, hâlâ resmen tanınan Çin Hükümeti'yle ilişkiler üzerinde ciddi bir ağırlık oluşturmaya devam ediyordu. 1921 Temmuzu sonlarında Pekin'den bu nedenle hızla ayrıldığı anlaşılan Yurin,[40] lafzen Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin temsilcisiydi. Çang Şi-lin'in 1920 sonbaharında Moskova'ya yaptığı yarım kalan ziyaretten beri,[41] Sovyet ve Çin hükümetleri arasında doğrudan bir ilişki kurulmamıştı. O ziyarette atanacağı sözü verilen Çin konsolosu, Moskova'ya 3 Şubat 1921'de ulaştı ve anlaşılan, Çin Hükümeti'nin Sovyet temsilcisini kabul etmeye "ilkesel olarak" hazır olduğunu ifade etti. Yaz aylarında –şüphesiz İngiliz-Sovyet ticaret anlaşması örneği izlenerek– Çin'e gönderilecek Sovyet misyonunun bir ticaret heyeti biçimine bürünmesine karar verildi;[42] 24 Ekim 1921'de Sovyet diplomasisinde pek bilinmeyen biri olan Aleksander Paikes, yanında bir heyetle en nihayet Moskova'dan ayrılıp Pekin'e doğru yola çıktı.[43] 10 Aralık'ta Harbin'deydi ve Çin basınına ilk röportajını verdi. 5 Kasım tarihli Sovyet-Moğol anlaşması henüz dünyaya ilan edilmemişti; Paikes de Çiçerin'in daha önce verdiği teskin edici garantileri, "beyaz" müdahalesinin yarattığı kriz bitince Moğolistan'dan çekilme garantisini tekrar ediyordu. Ayrıca Çin Doğu Demiryolu'nun, RSFSC ve Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin ekonomik çıkarlarını koruyacak biçimde de olsa "hiçbir tazminat talep edilmeden" Çin'e iade edileceğinden bahsediyordu.[44]

Paikes'in Pekin'deki kısa ikameti hiçbir işe yaramadı. Bu dönem Washington konferansıyla çakışıyordu ve Pekin hükümeti de kendisini tehdit eden mali iflas durumundan ve genel siyasi itibarsızlıktan kurtulmak için hâlâ iyimser biçimde konferanstan medet umduğu için, konferans sürecinde Sovyet Rusya'yla ilgili herhangi bir politik kararın alınması pek mümkün değildi. Paikes, Sovyetler'in niyetinin masumiyetiyle ilgili, pek ikna edici olmayan bir sürü muğlak teminat verdi ve Çin Doğu Demiryolu'nun akıbetiyle ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin tekrar başlamasıyla ilgili olarak yapılacağı ilan edilen "gayri resmi" konuşmalarda hiçbir ilerleme sağlanamadı.[45] Son olarak, 1921 Nisanı'nda 5 Kasım 1921

40. Bkz. yukarıda s. 476. 41. Bkz. yukarıda s. 470.

42. Bu karar Çiçerin'in 14 Eylül 1921'de Moğol Hükümeti'ne gönderdiği bir mektupta ilan edilmişti (bkz. yukarıda s. 482).

43. *İzvestiya*, 6 Kasım 1921.

44. *Millard's Review* (Şanghay), 24 Aralık 1921, s. 824.

45. Basında bu konuyla ilgili olarak çıkan haberler R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 165-6'da aktarılır.

tarihli Sovyet-Moğol anlaşmasının yayınlanması Paikes misyonunun üzerine bir bomba gibi düştü. Çinlilerin, Moğolistan üzerindeki Çin egemenliğini reddeden ve bölgeyi bir kez daha kalıcı bir biçimde sadece Rusya'nın nüfuz alanı haline getiren belgeye duydukları infial, Sovyet elçisinin dört ayı aşkın bir süredir kendilerini açık açık kandırmasıyla daha da artmıştı. 1 Mayıs 1922'de Paikes, Çin Hükümeti'nin "Moğolistan'ın Çin topraklarının bir parçası olduğunu", "Sovyet Hükümeti'nin Moğolistan'la gizlice bir anlaşma yaparak daha önceki beyanlarına olan inancı ortadan kaldırmakla kalmayıp bütün adalet ilkelerini de ihlal ettiğini" ve Sovyetler'in bu eyleminin "eski Rus imparatorluk hükümetlerinin Çin karşısında benimsedikleri politikaya benzediğini" iddia ettiği öfkeli bir mektup aldı.[46] Paikes'e artık Pekin'de bulunmasının istenmediği ima edildi, o da başı önünde Moskova'ya döndü.

Eğer Pekin Hükümeti'nin kendisi de o sıralarda ulusal bir hükümet olarak görülme iddiasını bütünüyle kaybetmemiş olsaydı, Sovyetler'in umutlarına indirilen darbe daha ciddi olurdu. Ama 1922 yılı boyunca bir dizi olay Sovyet liderlerinin dikkatini gittikçe daha fazla güneyli milliyetçilerin faaliyetlerine odakladı ve Zinovyev'in Kuomintang konusunda Uzakdoğu emekçileri kongresinde dile getirdiği aşağılayıcı görüşlerin yanlışlığını ortaya çıkardı. 1922'nin ilk dört ayında Çin tarihindeki ilk başarılı kitle grevi yapıldı; Hong Kong'daki Çinli denizci ve işçilerin yaptığı bu grev liman ticaretini felce uğratarak İngiliz tacirlerin ve bütün sömürgenin ağır kayıplar vermesine neden oldu. Kuomintang, Kanton'daki genel merkezinden grevi örgütlemekte önemli bir rol oynadı ve bu sayede yeni bir prestij kazandı; milliyetçiler ilk olarak rüşeym halindeki işçi hareketinin başına geçme eğilimi ve yeteneğini sergilemişlerdi. Bu gelişmeler Çin Komünist Partisi'ni de etkiledi ve Moskova Kuomintang'ın özlemlerine ideolojik bir sempati göstermeye başladı. Şimdiye kadar yalnızca Ortadoğu'da kullanılmış olan fırsat, yani İngiliz emperyalizmine karşı mücadelenin saflarına yerel devrimci milliyetçiliği de katma fırsatı şimdi Uzakdoğu'da da ortaya çıkıyordu. Gelgelelim, 1922 Mayısı'nda milliyetçi Kvantung ordusunun komutanı (bu şahsın Hong Kong grevini kırmak üzere İngilizler tarafından finanse edilmiş olduğu iddia ediliyordu) Sun Yat-sen'e karşı ayaklanıp milliyetçi lideri Kanton'dan kaçmak zorunda bırakınca ortalık yeniden karıştı. Sun Yat-sen Şanghay'a sığındı.

İşte bu noktada rüşeym halindeki Çin Komünist Hareketi hayat belir-

46. *China Year Book, 1923* (Şanghay, tarihsiz), s. 680.

tileri göstermeye başladı. Komintern'in ikinci kongresinin ulusal sorun hakkındaki tezleri artık bütünüyle sindirilmişti ve IKKI'nın 1921 Aralığı'nda birleşik cephe hakkında aldığı karar da Çin'de kendine bariz bir uygulama alanı buldu. Çinli komünistler ile Kuomintang arasında bir "taktik anlaşma" yapılması yolundaki ilk önerinin, muhtemelen Sun Yat-sen'in sürülmesinden önce, 1922 Mayısı'nda Kanton'da yapılan bir sendika kongresinde dile getirildiği söylenir.[47] Ertesi ay Çin Komünist Partisi radikal demokratik karakterde pratik reformları içeren bir program öneren ve ortak eylemlerde bulunmak amacıyla diğer Sol partiler ve gruplarla bir konferans düzenleme önerisini de içeren"Mevcut Durum Hakkında Birinci Manifesto"yu yayınladı.[48] Partinin 1922 Temmuzu'nda toplanan ikinci kongresinde alınan bir kararda da aynı çizgi izleniyordu:

> Çin Komünist Partisi proletaryanın partisidir. Amaçları, proletaryayı örgütlemek ve işçi-köylü diktatörlüğünün kurulması, özel mülkiyetin kaldırılması, aşama aşama komünist bir topluma ulaşılması için mücadele etmektir. Şu anda Çin Komünist Partisi, işçiler ve yoksul köylüler adına, işçilerin demokratik devrimi desteklemelerine öncülük etmeli ve işçiler, yoksul köylüler ve küçük burjuvazinin demokratik bir birleşik cephe oluşturmalarını sağlamalıdır.[49]

Anlaşılan kongreye herhangi bir Komintern temsilcisi katılmamış. Sonraları Çin partisi içinde burjuva demokrasisiyle her türlü uzlaşmaya karşı muhalefet olduğu iddia edilmişse de,[50] belgelerde Moskova'dan tam bu doğrultuda direktifler verilmiş olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Hatta karar metninde Sovyet Rusya'ya hiçbir atıfta bulunulmaması ve bu karar metnine kayıtsız şartsız bir "Moğolistan, Tibet ve Sinkiang'ın kurtuluşu" talebinin dahil edilmesi de bu tür bir ilhamın olmadığını gösteriyor denebilir. Gelgelelim, parti kongresinden sonra Şanghay'da Sun Yat-sen'le yaptığı görüşmede ona birleşik cephe önerisini ileten Komünist Gençlik Enternasyonali temsilcisi Dalin kararın önemini artırmış görünüyor.[51] Kuomintang ile mikroskobik boyutlardaki ve sırf entelektüellerden oluşan Çin Komünist Partisi arasında bir ittifak kurmak Komünistler için açık ki çok cazip bir şeydi. Bu ittifak prestijlerini arttıracak, onlara şu anda sahip olmadıkları bir imkânı, işçilere ulaşma imkânını ve-

47. *Novyi Vostok*, c. II (1922), s. 606. 48. *A.g.e.*, c. II, s. 606-12.

49. C. Brandt, B. I. Schwartz ve J. K. Fairbank, *A Documentary History of Chinese Communism* (1952), s. 64.

50. B. I. Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao* (Harvard, 1951), s. 38-9.

51. H. Isaacs, *The Tragedy of the Chinese Revolution* (1938), s. 61; bu buluşmayla ilgili başka tek kaynak, Ç'en Tu-Hsiu'nun 1929'da yazdığı ve B. I. Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao* (Harvard, 1951), s. 40'da alıntılanan açık mektuptur.

recekti; ayrıca birleşik cephe ve demokratik devrimin desteklenmesi politikasına mükemmelen uyuyordu. Sun Yat-sen'in ittifakı o kadar cazip bulmaması şaşırtıcı değildir. Ama anlaşılan, Çin Komünist Partisi'nin üyelerinin, isterlerse Kuomintang'a katılabileceklerini önermiş. Böylece parti kimliğini korumuş olacaktı, ama onun üyeleri aynı zamanda daha büyük örgütün de üyeleri olacaklardı. Bu olaylardan hemen sonra, belki de bu olayların sonucu olarak, Maring yine sahneye çıktı.[52] Maring'in bu kez savunmaya çalıştığı politika, 1922 Eylülü'nde Komintern dergisinde yayımlanan bir yazıda ortaya konmuştu;[53] Pekin hükümetiyle uzlaşma ve Wu Pei-fu'yu destekleme politikalarının tersine çevrilmesini temsil ediyordu.[54] Pekin Hükümeti hem iktidarsız hem de Sovyet Rusya'ya düşman olduğuna, Wu Pei-fu da açıkça İngiliz ve Amerikan kampının tarafına geçmiş olduğuna göre, artık kuzeyle oyalanma düşüncesi savunulmuyordu. Hong Kong grevi güneydeki işçi hareketinin gücünü ortaya çıkarmıştı. Partinin ikinci kongresinin tezleri izlenecek yolu işaret ediyordu:

> Biz komünistler Güney Çin sendikalarında başarılı çalışmalar yapmak istiyorsak... Güney Çinli milliyetçilerle gayet dostane ilişkiler sürdürmemiz gerekir.

İzlenecek hat "güneyin devrimci-milliyetçi unsurlarını desteklemek" ve "bütün hareketi Sol'a itmek"ti. Partinin güçsüzlüğü bunu daha da zorunlu kılıyordu: Genç enteljansiya, "hatta kendilerine Marksist diyenler bile" işçi hareketinden uzak durmaya fazla meyilliydi. Maring Şanghay'da Sun Yat-sen'le ikinci kez görüştü ve Sun Yat-sen'in Çinli komünistlere yaptığı, Kuomintang'a tek tek üye olma önerisinin kabul edilmesi gerektiği sonucuna ulaştı: Üyeleri Müslüman Sarekat İslam örgütü içinde başa-

52. Maring'in 1921'de Wu Pei-fu ve Sun Yat-sen'le yaptığı görüşmeler (bkz. yukarıda s. 477) ile 1922 Ağustosu'nda yeniden ortaya çıkışı arasında nerelerde olduğuna dair hiçbir veri yok gibidir; bir tek H. Isaacs, *The Tragedy of the Chinese Revolution* (1938), s. 64'te 1922 Ocağı'nda Canton'u ziyaret etmiş olduğundan bahsedilir; 1922 Temmuzu'ndaki parti kongresinden sonra Sun Yat-sen'le yapılacak önemli görüşmenin Dalin'e havale edilmiş olması, Maring'in o sıralarda ortalarda olmadığını gösterir.

53. *Kommunistiçeskii Internatsional*, No. 22 (13 Eylül 1922), col. 5803-16. Bu dergide çıkan yazıların çoğu yayınlanmasından birkaç hafta önce yazılıyordu; bu yazı da muhtemelen Maring'in Sun Yat-sen'le yaptığı ikinci görüşmeden sonra değil önce yazılmıştı. Ama bu olayların kronolojisi hâlâ belirsizdir.

54. H. Isaacs, *The Tragedy of the Chinese Revolution* (1938), s. 65'te bu politikalardan (muhtemelen Maring'i izleyerek) "Irkutsk hattı", yani Komintern'in Uzakdoğu bürosu tarafından desteklenen hat olarak bahsedilir; "Irkutsk hattı"nın en sebatlı savunucusunun Vilenski olduğu anlaşılacaktı (Vilenski konusunda bkz. yukarıda s. 466, not 48 ve Whiting'in *The Far Eastern Quarterly* (N. Y.), c. X, No. 4 (Ağustos 1951)'de yayınlanan yazısının 363. sayfası). Zinovyev'in 1922 Ocağı'nda yapılan Uzakdoğu emekçileri kongresindeki konuşması da (bkz. yukarıda s. 486) bu hatta sadık kalmıştır.

rılı bir biçimde çalışmış olan Endonezya Sosyal Demokrat Partisi'nin tarihi de[55] bu görüşü benimsemesinde etkili olmuştu şüphesiz. Bu öneri Maring tarafından, 1922 Ağustosu'nda Hangçow'da yapılan özel bir konferansta Çin Komünist Partisi merkez komitesine iletildi ve biraz gönülsüzce kabul edildi.[56] Bu kararın Li Ta-çao tarafından Sun Yat-sen'e resmen iletildiği ve onun tarafından kabul edildiği söylenir.[57] Komintern'in Kasım ayında yapılan dördüncü kongresinde Çin delegesi, Çin partisinin Kuomintang'a tek tek üyelik bazında girerek onunla bir birleşik cephe kurmaya karar verdiğini ilan etti; Kanton'dakilerin duysalar pek hoşnutlukla karşılamayacakları sözlerle, bunun amacının "kitleleri etrafımızda toplamak ve Kuomintang partisini bölmek" olduğunu da ekledi.[58] Radek Çin partisinin üyelerini bir kez daha "odalarına kapanıp bir zamanlar Konfüçyüs çalıştıkları gibi Marx ve Lenin çalışmakla" suçladı ve onları "şu anda gündemde ne sosyalizm ne de bir Sovyet cumhuriyeti var" diyerek bilgilendirdi: Partinin görevi "Avrupa ve Asya emperyalizmine karşı mücadeleyi örgütlemek için devrimci burjuva unsurlarla olan ilişkilerini düzene koymak"tı.[59] Bu emir aynı zamanda Türk partisine ve gerekli değişiklikler yapılarak Alman partilerine de veriliyordu. Kongre kararında birleşik cephe ve "ulusal kurtuluş mücadelesi" takdis edildi.[60] Çin'de bir-

55. Bkz. yukarıda s. 237, not 62.

56. Bu toplantıya dair iki çelişkili yorumun ikisi de daha ileriki tarihlerden, Kuomintang'la kurulan ittifakın felaketle sonuçlandığı ve bütünüyle gözden düştüğü bir dönemden kalmadır. Merkez komitesinin başkanı olan Ç'en Tu-hsiu'ya göre, komitenin bütün önde gelen üyeleri öneriye canla başla karşı çıkmışlar, ama Maring parti disiplinine ve Komintern'in otoritesine başvurarak öneriyi zorla kabul ettirmiş (B. I. Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao* (Harvard, 1951), s. 41). Maring ise "Komintern'den hiçbir özel talimat" ve "hiçbir belge" almamış olduğunu ve önerisinin komitenin çoğunluğu tarafından kabul edildiğini belirtmiştir (H. Isaacs, *The Tragedy of the Chinese Revolution* (1938), s. 61-2). Maring'in özel hiçbir talimat almamış olduğu iddiası, neredeyse kesinlikle doğrudur: Elçilerini katı emirlerle bağlamak Komintern'in o sıralardaki alışkanlıklarına bütünüyle aykırıydı. Öte yandan Maring'in güçlü ve herkesçe bilinen görüşleri vardı; bunların kabul edilmesini sağlamak için ne kadar iknaya, ne kadar baskıya başvurmuş olduğu bilinemez. Ç'en Tu-hsui, Maring'in konferansta konumunu, Kuomintang'ın çok-sınıflı bir parti olduğunu söyleyerek gerekçelendirdiğini ileri sürer. Daha sonraki tarihlerde popülerleşen bu savın, Maring tarafından 1922'de kullanılmış olması pek muhtemel değildir. Buharin 1923 Nisanı'nda Kuomintang'ı yoksul köylüleri ve kentlerdeki küçük burjuvaları temsil eden bir küçük burjuva partisi olarak tanımlamıştır (*Dvenadtsatyi S"ezd Rossiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)* (1923), s. 244).

57. T'ang Leang-li, *The Inner History of the Chinese Revolution* (1930), s. 156.

58. *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1923), s. 615.

59. *A.g.e.*, s. 141.

60. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 322-4.

leşik cephenin, Kuomintang'a tek tek üye olunarak gerçekleştirilmesindeki tuhaflıktan Radek de karar metni de bahsetmedi. Bu sessizlik pek tesadüfi olamaz ve Komintern genel merkezinde önerilen hattın taktik veya ideolojik uygunluğu konusunda farklı görüşler benimsendiğini gösterir.[61]

1922 yaz ve sonbaharında Uzakdoğu'daki Sovyet nüfuzunun güçlenip pekişmesi birçok nedene bağlanabilir. Bu kısmen, Sovyet Hükümeti'nin genelde Cenova konferansından ve Rapallo anlaşmasından sonra dünya meselelerinde daha kendine güvenebilecek bir mevki edinmesinin bir yansımasıydı. Kısmen, Çin'de herhangi bir merkezi otorite kalmamasının sonucuydu ki bu durum Sovyet Hükümeti'ni Moğolistan'da izlediği cüretli politikadan kaynaklanabilecek her türlü endişeden kurtarıyor ve Mançurya'daki gerilimi büyük ölçüde azaltıyordu. Ama, en önemlisi, Sovyet nüfuzunun güçlenmesi, geçen kış yapılan Washington konferansının dolaylı ve hiçbir surette taahhüt edilmemiş bir sonucuydu. Birçok bakımdan Uzakdoğu'da Washington konferansından en çok yararlanan ülke Sovyet Rusya oldu. Konferanstaki baskı Japonya'yı Sibirya'dan geri çekilmesini tamamlamaya ve Şantung'da kalan ileri karakollarını terk etmeye zorladı, ayrıca İngiliz-Japon ittifakını da sona erdirdi. Bütün bu hamleler Japonya'nın Uzakdoğu'daki prestijine ve gücüne ağır darbeler indirdi. Amerika Birleşik Devletleri'nin prestiji ise aynı oranda arttı, ama ABD gücünü Asya anakarasında kullanmayı istemiyordu; Amerikan politikası esasen negatif kaldı. Washington konferansında Japon gücünün dizginlenmesinden en kârlı çıkan ülke Çin olabilirdi, ama o da ülkeyi anarşi ve güçsüzlük durumuna düşüren ve giderek artan iç çatışmalara kurban gitti. Böylece, 1921 yazı ve sonbaharında Moğolistan üzerindeki otoritesini genişletmiş olan Sovyet cumhuriyeti, Japonların Vladivostok'u nihai olarak tahliye etmeleriyle birlikte hemen hemen bir yıl sonra Pasifik kıyılarına uzanmayı, Uzak Doğu Cumhuriyeti'ni yeniden RSFSC'ye (kısa bir süre sonra o da daha büyük bir birim olan SSCB'ye katılacaktı) dahil etmeyi ve Çarlık rejiminin önemli bir Uzakdoğu Gücü olma konumunu yeniden üstlenmeyi başarabildi.

1922 yazının sonlarında, Maring'in Şanghay'da Sun Yat-sen'le pazarlık yaptığı ve Sovyet Hükümeti Uzakdoğu'daki ilk büyük ve kapsamlı diplomatik hareketini –Joffe misyonunu– başlattığı sırada süreç zaten

61. 1923 Nisanı'nda yapılan on ikinci parti kongresinde Buharin, Sun Yat-sen'de "sadece diğer generaller gibi bir tu-çun, yani askeri vali" gören "yoldaşlar"a karşı Kuomintang'la işbirliği politikasını hâlâ savunmak zorunda kalıyordu (*Dvenadtsatyi S"ezd Rossiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)* (1923), s. 244).

çok ilerlemişti; daha sonra olup bitenler Joffe'nin kafasında pek az önyargı olduğunu ve hiçbir bağlayıcı talimat almadığını gösteriyordu. Sovyet elçisinin izleyebileceği üç yol vardı ve bunları birbirini dışlayacak değil de birbirini tamamlayacak şekilde takip etmek mümkündü. Birincisi, zayıf ve kafası dağınık Pekin hükümetiyle, Sovyet diplomasisinin şimdiye kadar kullanma durumunda olduğundan daha sağlam ve otoriter bir tınıyla müzakereler yapabilirdi; bu değişiklik, daha önceleri bir Yurin ve bir Paikes'e verilen göreve bu kez birinci sınıf bir diplomat olan Joffe'nin atanmasıyla simgeleniyordu. İkincisi, takipçileri ve nüfuzları henüz Kuzey Çin'e pek sirayet edememiş olan devrimci milliyetçileri, Pekin hükümetine ve yabancı emperyalistlere karşı açtıkları kampanyada teşvik edebilir ve destekleyebilirdi; Maring'in Şanghay ve Hangçow'daki faaliyetleri de bu hattı izlemişti. Üçüncüsü, Japonya'yla normal ilişkiler kurmak için çalışabilirdi; Uzakdoğu misyonunun en somut amacı Japon delegelerle Çangçun'da yapılan bir konferansa katılıp Japonların Vladivostok'u tahliyelerinin tamamlanması ve bundan kaynaklanan önemli meseleleri tartışmaktı.[62]

Joffe 12 Ağustos 1922'de Pekin'e vardığında, Çin Hükümeti'ni artık neredeyse daimi bir hal almış olan krizin sancıları içinde buldu. Washington konferansının sona ermesinden beri durumları daha da beter olmuştu. Orta Çin'deki en güçlü derebeyi Wu Pei-fu'nun otoritesi Pekin'de tartışılmaz bir hal almıştı. Gelgelelim onun da yapıcı bir politikası yoktu ve bu da merkezi hükümetin iktidarsızlığını daha da barizleştiriyordu. Joffe'nin gelişinden kısa bir süre önce, Washington konferansına katılan Çinli delegelerden biri olan Wellington Koo'nun Dışişleri Bakanı olduğu yeni bir Çin Hükümeti kurulmuştu. Bu hükümetin Pekin surları dışında pek hükmü geçmediği için, gerçek bir politikaya ve müzakere gücüne sahip olması mümkün değildi. Çin'deki bütün gruplar gibi onun da amacı, Washington konferansına katılan devletleri, konferansta Çin'e verilen mali ve diğer vaatleri mümkün olduğunca süratle yerine getirmeye ikna etmekti. Gücü gittikçe artan kıta komşusu karşısındaki tavrından anlaşıldığı kadarıyla, mevcut gerçekliği ya da içinde bulunduğu nazik vaziyeti pek kavramış görünmüyordu. Sırf vakarı sayesinde ayakta kalan, Bolşevizm'e antipati duyan, Moğolistan'daki cüretli Sovyet politikası yüzünden canı yanan ve Japon güçleri çekildikten sonra Sovyetler'in Mançurya için tasarladıklarına kuşkuyla bakan Çin hükümeti yeni Sovyet elçisiyle görüş-

62. Bkz. c. 1, s. 331.

meleri başlatmaya hiç hevesli değildi.

Joffe ilk başarılarını Pekin üniversitesinin öğretmen ve öğrencileri arasında kazandı. Çinli bir tanığın sözleriyle, "Çinli entelektüeller tarafından tantanalı bir coşkuyla selamlandı."[63] Pekin üniversitesi rektörünün Sovyet elçisi onuruna verilen ziyafette yaptığı konuşmadaki bir pasaj çok dikkat çekmiştir:

> Çin devrimi siyasi bir devrimdi. Şimdi bir toplumsal devrim doğrultusunda ilerliyor. Rusya Çin için iyi bir örnek sunuyor; Çin, yine bir siyasi devrim olarak başlayan, ama sonradan bir toplumsal devrim mahiyetini kazanan Rus devriminden dersler almasında fayda olduğunu düşünüyor. Öğrenci öğretmenine nasıl canı gönülden hoş geldin derse, biz de size öyle hoş geldin diyoruz, lütfen kabul edin.[64]

Joffe'nin kendisi bu kadar alttan alan şeyler söylemedi. Ama 1918'de Berlin'de itimatnamesini sunduğu hükümete karşı devrim başlatmayı başarmış elçi olarak kazandığı ün Pekin'de unutulmamıştı; alelacele kurdurduğu basın bürosu da kesinlikle boş durmuyordu. Kendi görevini "Rus ve Çin halkları arasında iyi dostluk ilişkileri kurmak" olarak tanımlaması bile, hassas resmi kulaklara meşum tınılar yayıyordu.[65] Anlaşılan Çin Hükümeti'nin suskunluğu Joffe'yi en nihayet kendi inisiyatifini kullanmak zorunda bırakmış. Basına verdiği bir röportajda resmen tanınma ve normal ilişkiler kurmanın, Sovyet Hükümeti'yle herhangi bir müzakereye girmenin olmazsa olmaz koşulu olduğunu, Sovyet Hükümeti'nin artık "genel kabul gören anlaşmalar yerine geçici anlaşmalarla tatmin olmayacağını" vurguladı.[66] 2 Eylül 1922'de Çin Dışişleri Bakanı Wellington Koo'ya resmi bir mektup yazıp geçen on gün içinde yapılmış üç "özel konuşma"ya değinerek, 1919 tarihli Sovyet bildirisi ve Karahan'ın 27 Eylül 1920 tarihli mektubu temelinde bir anlaşmanın müzakerelerini yapmak için bir Rus-Çin konferansı düzenlenmesini önerdi. Çinliler 7 Eylül'de önerilen konferansı kabul ettiklerini bildiren bir cevap yolladılar.[67] Bu noktada müzakereler, Joffe'nin Japonya'yla yapılan konferansın 4 Eylül 1922'de başladığı Çangçun'a gitmesiyle kesintiye uğradı. Müzakereler tam bir çıkmazla sonuçlanınca,[68] Joffe Pekin'e tatile gider gibi döndü.

63. K. S. Weigh, *Russo-Chinese Diplomacy* (Şanghay, 1928), s. 277; R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 169-70.
64. K. S. Weigh, *Russo-Chinese Diplomacy* (Şanghay, 1928), s. 313.
65. *China Year Book, 1924-5* (Şanghay, tarihsiz), s. 858.
66. *Millard's Review* (Şanghay), 9 Eylül 1922, s. 67.
67. Her iki mektup da 16 Eylül 1922'de *Pravda*'da yayınlandı.

Joffe Çin'in başkentine 3 Ekim 1922'de döndü ve her iki tarafta da, üç ay süren bir kazanamıyorsan kaybetme diplomasisi oyunu başlattı. Tartışmaların etrafında döndüğü üç can alıcı nokta, resmi diplomatik ilişkilerin kurulması, Moğolistan'daki durum ve Çin Doğu Demiryolu sorunuydu. Wellington Koo'nun ilk karşı darbesi, Sovyet kuvvetlerinin Moğolistan'ı tahliye etmesini her türlü müzakerenin önkoşulu haline getirmeye çalışmak oldu. Joffe 14 Ekim 1922 tarihli bir müzekkereyle, bu sorunun diğerlerinden tecrit edilemeyeceği ve Moğolistan'dan hemen çekilmenin ne Çin'in ne de Sovyet Rusya'nın çıkarına olduğu cevabını verdi.[69] Bu arada, Joffe'nin kendisi de, 21 Eylül 1922'de Çangçun'dan gönderdiği bir mektupta Çin Hükümeti'ne Sovyetler'in Çin Doğu Demiryolu üzerindeki haklarını hatırlatmıştı.[70] Bu da sert bir yazışma trafiğinin başlamasına neden oldu; Sovyet tarafının gönderdiği mektupların tınısı, Ekim ayı sonlarında Japonların Vladivostok'tan nihai olarak ayrılmalarından sonra belirgin bir biçimde sertleşti. 3 Kasım 1922'de Joffe Çin Doğu Demiryolu'nun "Rus halkının parasıyla yapılmış" olduğunu ve "Rusya buranın mülkiyetini gönüllü olarak başka birine nakletmediği sürece Rusya'nın malı" olarak kalacağını ilan etti; Washington konferansının sadece Rusya ile Çin'i ilgilendiren bir meseleye müdahale etme girişimini protesto etti ve son olarak demiryolunun o sıradaki başkanının (Rusya-Asya Bankası tarafından gönderilmişti), mali yolsuzluk gerekçesiyle tutuklanmasını talep etti. Üç gün sonra, Çin Hükümeti Rus çıkarlarını umursamama alışkanlığını sürdürdüğü takdirde, Rusya'nın belki de artık kendini gönüllü olarak vermiş olduğu sözlerle bağlı görmemek zorunda kalabileceğini ekledi; bu sözler Çin Hükümeti'nin vermiş olduğu ve kesinlikle tutulmamış olan bir taahhüde, Çin topraklarında RSFSC aleyhinde düşmanlık örgütleyen hiçbir örgüte izin verilmeyeceği taahhüdüne bağlıydı.[71] Joffe, daha sonra, Ekim devriminin beşinci yıldönümü vesilesiyle yazdığı ve hastalığı yüzünden personelinden birinin okuduğu bir konuşmada, altını çizerek, Sovyet Hükümeti şu anda bir başka demiryolu yapma imkânından yoksun olduğu için, "Çarlık rejiminin bu mirası"nı mecburen elinde tutmak zorunda kaldığını ve çıkarlarının "Çin tarafından anlaşılıp tatmin edileceğini" umduğunu söylemiştir.[72] Joffe da-

68. Bkz. c. 1, s. 331-2.
69. *China Year Book, 1924-5 (*Şanghay, tarihsiz), s. 859-60.
70. *Pravda*, 24 Eylül 1922.
71. *İzvestiya*, 11 Kasım 1922; *China Year Book, 1924-5* (Şanghay, tarihsiz), s. 860-1.
72. *The Living Age* (Boston), 12 Ocak 1923, s. 73-6.

ha sonra da 1919 tarihli bildiride "Çin Doğu Demiryolu'nu tazminat talep etmeksizin Çin halkına iade etme" taahhüdünde bulunulduğu iddiasını reddetmiştir.[73] Bu arada Pekin hükümeti Moğolistan'la ilgili şikâyetlerini tekrar ısıtmakla meşguldü. Bu iki yakıcı sorun halledilmeyince ve iki taraf da hiçbir değişiklik emaresi gösterıneyince, müzakereler yıl sona ermeden tam bir çıkınaza girdi. Joffe 9 Ocak 1923 tarihli son bir mektupta Çin Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya karşı "uzlaşmaz ve düpedüz düşmanca" bir tavır takındığından bahsediyor ve "'kızıllar' ile 'beyazlar' arasında seçim" yapma zamanının gelmiş olduğunu ileri sürüyordu.[74] Sovyet Hükümeti'nin bekleme lüksü vardı.

Joffe, ya Pekin'in uzlaşmaz tavrı yüzünden ya da daha eski bir hedefinin peşine düşmeye karar verdiği için, artık Sovyet politikasının 1922'nin ikinci yarısı boyunca işaret ettiği doğrultuda gitmeye başladı. Sıhhi sebeplerle güneye gitme niyetinde olduğunu açıkladıktan sonra, Şanghay' da mola verdi ve Sun Yat-sen'le bir dizi görüşme yaptı. Bu, Çin milliyetçiliği ile Sovyet Hükümeti'nin bir elçisi arasındaki ilk resmi temastı ve her iki taraf için de önemliydi. Sun Yat-sen Kanton'dan sürülmesinin getirdiği yenilginin acısı içindeydi ve bunu kısmen Kuomintang'daki gericilere, kısmen de Hong Kong grevinin intikamını almak isteyen İngiliz emperyalizminin entrikalarına bağlıyordu. Bu yüzden hem partisini Sol'a kaydırmaya hem de emperyalizme karşı bir ittifaka hazırdı. Sovyet tarafında ise, Narkomindel çıkışlı birkaç mektubun gösterdiği gibi, Sovyet diplomasisi Çin'de olası iktidar adaylarından biri olan Sun Yat-sen'le flörte her zaman hazır olmuştu. Pekin hükümetinin bariz iflası ve çürümüşlüğü artık bu tür bir politikayı daha da cazip kılıyordu; Joffe Sun Yat-sen'in, geçici gerilemesine rağmen, hâlâ dikkate alınması gereken bir güç olduğu şeklinde zekice ya da şanslı bir tahminde bulunmuş gibi görünüyor. Geçen yaz Sun Yat-sen ile Maring arasındaki konuşma, rüşeym halindeki Çin Komünist Partisi ile Kuomintang arasındaki ittifakın mührü olmuştu. Joffe'ye de anlaşmayı diplomatik düzleme taşıyıp Sun Yat-sen'e, ortak emperyalist düşmana karşı, ihmal edilebilir Çin Komünist Partisi ile değil, Sovyet devletinin hiçbir surette ihmal edilemez gücüyle ittifakından doğabilecek avantajları sunma işi kalmıştı. Bu da Moskova'nın Çin'de komünist amaçlar gütmekten geçici olarak vazgeçmesi ya da bu

73. *China Year Book, 1924-5* (Şanghay, tarihsiz), s. 860-64; R. T. Pollard, *China's Foreign Relations, 1917-1931* (New York, 1933), s. 170-75'te müzakereler o dönemin gazete ve dergilerinde yayınlanan haberlere dayanılarak anlatılır.

işi ertelemesi anlamına geliyordu. Joffe bu fedakârlığı yapmaya hazırdı. Bu temel üzerine yapılan konuşmalar hemen sonuç verdi; iki adam 26 Ocak 1923'te ayrıldıklarında, basına ortak bir demeç verildi. Demecin en önemli paragrafı şöyleydi:

> Dr. Sun Yat-sen Çin'de komünist bir düzenin de Sovyet sisteminin de kurulamayacağını, çünkü burada komünizmi ya da Sovyetizmi başarıyla kurabilmek için gereken koşulların bulunmadığını savunuyor. Bu görüşü bütünüyle paylaşan Bay Joffe, ayrıca, Çin'in en önemli ve en acil sorununun ulusal birliğe ulaşmak ve tam ulusal bağımsızlığı sağlamak olduğu görüşünde; Dr. Sun Yat-sen'e bu büyük görevle uğraşan Çin'in Rus halkı tarafından en sıcak duygularla izlendiği ve Rusya'nın desteğine güvenebileceği konusunda teminat veriyor.

Demeç, 27 Eylül 1920 tarihli Karahan mektubunda belirtilen ilkeleri tekrar onaylayarak devam ediyordu; her iki taraf da Çin Doğu Demiryolu sorununun ancak bir Rus-Çin konferansıyla çözümlenebileceği konusunda hemfikirdi; Joffe Sovyet Hükümeti'nin Moğolistan'ın "Çin'den ayrılması"na neden olma gibi bir niyeti olmadığını "kesin bir dille ifade ederken", Sun Yat-sen de "Rus birliklerinin Moğolistan'ı hemen tahliye etmelerine zorunlu ya da Çin'in gerçek çıkarlarına uygun bir şey gözüyle bakmıyordu".[75]

Bu şekilde belirlenen ilkelerin pratiğe geçirilmesi gerekiyordu; Joffe birkaç gün sonra Japonya'ya gitmek üzere Şanghay'dan ayrılırken, ona, müzakereleri izlemek amacıyla Sun Yat-sen'in kurmaylarından Liao Çun Kay da eşlik ediyordu. Bütün olay birdenbire yeni ve artan bir önem kazanmıştı artık. Joffe'nin Sun Yat-sen'le konuşmalarının bitiminden sonraki on beş gün içinde, Kanton'daki bir iktidar değişikliği sayesinde milliyetçi lider yine iktidara geçti; böylece Şanghay'da statüsü belirsiz bir sürgünle yapılan pazarlık, Güney Çin'in büyük bölümünün fiili hükümetinin başkanıyla yapılan bir anlaşma haline geldi. Japonya'da Joffe ile Liao Çun Kay arasında geçenler kayda geçirilmemiş de olsa, sonraları bir Çinli tarihçi tarafından, Çinli ve Sovyet müzakereciler arasında geçen simge-

74. *Weekly Review* (Şanghay), 27 Ocak 1923, s. 340-1.

75. *China Year Book, 1924-5* (Şanghay, tarihsiz), s. 863; 1 Şubat 1923 tarihli *İzvestiya*'da yayımlanan versiyonda, manidar bir biçimde, Sun Yat-sen'in komünizm veya Sovyet sisteminin Çin'e uygun olmadığı beyanına ve Joffe'nin bunu onaylamasına yer verilmemiştir– ki bu da Moskova'daki fikir ayrılıklarının bir başka belirtisidir. Söz konusu pasajın gerçekliği su götürmez: L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. II, s. 540'ta "Pekin'deki Sovyet siyasi temsilciliğinin on beş günde bir yayınlanan, 1-15 Şubat 1923 tarihli, şu anda Dışişleri Komiserliği arşivinde bulunan bülteni"nden çevrilen versiyonda da bu pasaj vardır.

sel bir konuşmayla şöyle özetlenmiştir:

Liao ona, komünizmin Rusya'da on yıl içinde gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğini sordu. Joffe "Hayır" dedi. "Yirmi yıl içinde?" Cevap yine "hayır"dı. "Yüz yıl içinde?" Joffe "belki" dedi. "O halde" dedi Liao, "...hepimiz öldükten sonra bile gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli olmayan bir ütopya hakkında düşler kurmanın faydası ne? Bugün hepimiz devrimci olup Üç 'Halk ilkesi' temelinde ulusal devrimi gerçekleştirmek için çalışalım. Bunları hepimiz sağken gerçekleştirebiliriz."[76]

Devrimin yayılmasındaki ve ona bağlı olarak da sosyalizmin tam anlamıyla gerçekleştirilmesindeki gecikmeden yola çıkan ve NEP'in devreye sokulması sırasında da başvurulmuş olan bu muhakeme, başka yerlerde olduğu gibi Uzakdoğu'da da, karşı konmaz bir mantık gereği, devrimci milliyetçilikle uzlaşmalar ve ittifaklar yapmaya yol açmıştır. Liao Çun Kay 1923 Martı'nda Kanton'a Sun Yat-sen'in yanına döndüğünde, işbirliği yolu açık ve engelsiz görünüyordu. Rus komünizmi ile Kuomintang arasında bağlanan pazarlık her iki taraf için de verimli ve tayin edici önemde olacaktı.

Joffe 1923 Şubatı başlarında, Tokyo belediye başkanı ve "Rus-Japon derneği"nin başkanı Baron Goto'nun "özel" daveti üzerine[77] Japonya'ya gitti. Bu ülkede altı ay kaldı. Oradaki faaliyetlerini, Çin ziyareti sırasındaki faaliyetlerinin tersine, diplomatik açıdan alacakaranlık bir ortamda sürdürdü; Sovyet dış ilişkileri içindeki bu sonuçsuz kalmış olay hakkında hiçbir resmi bilgi verilmemiştir. Önceki yaz kurulmuş olan ufak ama coşkulu Japon Komünist Partisi, anlaşılan kış boyunca kitlelerle temas kurmaya çalışmıştı. Buharin'in Rus Komünist Partisi'nin on ikinci kongresine verdiği rapora göre, 1923 başlarında toplanan Japon küçük kiracı çiftçiler kongresi dertlerine derman bulmak amacıyla köylüler ile kentli işçi

76. T'ang Leang-li, *The Inner History of the Chinese Revolution* (1930), s. 158.

77. Joffe'nin ziyaretinin ileriki safhalarından birinde, Goto basına verdiği bir röportajda, Joffe'yi davet etmeden önce Başbakanlık nezdinde araştırmalar yaptığını ve kendisine Dışişleri Bakanlığı Avrupa ve Amerika ilişkileri bürosu başkanı Matsudaira'nın "koşullar gerektirirse" Joffe'yle gayri resmi bir görüşme yapmasına izin verileceğinin söylendiğini belirtmiştir (*Japan Chronicle* (Kobe), 10 Mayıs 1923, s. 654). Gerçek olsun olmasın, belli iç bilgilere sahip birinin eseri olan 1927 tarihli "Tanaka muhtırası" adı verilen muhtıraya göre, Japonya'nın o sıralardaki politikası "Çin etkisinin artmasını önlemek için Rusya'yla dostluk kurmak"mış; "Kato kabinesinden Baron Gato" işte bu nedenle "Joffe'yi ülkemize davet etmiş ve Rusya'yla diplomatik ilişkilerin yeniden başlatılmasını savunmuştur" (*Japan and the Next World War* (Şanghay, 1931), s. 15).

sınıfı arasında işbirliği yapılmasını savunan bir karar alınış, aynı sıralarda yapılan bir işçi kongresi de siyasi eylem kararı almıştı ve bu iki karar da komünistlerin etkisiyle çıkarılmıştı. Bu iddiaların Japon Komünist Partisi'nin oynadığı rolü biraz abarttığından şüphe duyulabilir.[78] Komünizmin Japon egemen sınıfları arasında yoğun nefret ve korku duyguları uyandırdığı ve Sovyet Hükümeti'nin tanınmasına ya da Sovyet elçisiyle herhangi bir görüşme yapılmasına yönelik itirazların etkili çevreler arasında en az bir o kadar güçlü olduğu daha kesindir. Joffe'nin davet edildiğinin duyurulmasının ardından basında ziyarete muhalif yazılar çıktı; bazıları Joffe geldiğinde Tokyo tren istasyonunda yapılan, tahrik edici broşürler dağıtıldığı söylenen ve sosyalist oldukları iddia edilen birkaç kişinin tutuklandığı bir gösterinin ziyaretçiyi gözden düşürmek amacıyla polis tarafından örgütlendiğini düşünmektedir.[79] Aynı ayın sonlarında "Joffe-karşıtı birliğe" mensup birisi Goto'ya saldırmış, Nisan ayında da Joffe'ye karşı suikast planladıkları iddiasıyla altı kişi tutuklanmıştır.[80]

Joffe'nin bu olaylar karşısındaki kişisel tepkisi ne olursa olsun, bu tepki onun Japon devlet adamlarıyla yaptığı serbest ve yoklama kabilinden konuşmalarda hiçbir görünür rol oynamadı. Bu konuşmalar üç aşamadan geçti. İlk üç ay boyunca Goto'yla yapılan bütünüyle gayri resmi ve nötr konuşmalarla sınırlı kaldı. 1923 Nisanı'nın başlarında Joffe'nin Japonya'ya geldiğinden beri yataktan çıkmamış olduğu söyleniyordu;[81] o yüzden 1923'te Tokyo'da ziyaretini endişeyle karşılayan Çinli bir muhabire "Japon Hükümeti'yle hiçbir görüşme yapmadığını ve burayı sırf sıhhi nedenlerle ziyaret ettiğini"[82] söylediğinde, çoğu kişinin zannettiği kadar gerçekten uzaklaşmamış olabilirdi. İkinci aşama 24 Nisan 1923'te, Goto'nun Joffe'ye, öncelikle Sakhalin ve Nikolaevsk olayının tatmini sorunları halledildiği takdirde Japon Hükümeti'nin yeni bir Japon-Rus konferansı yapmaya hazır olduğunu bildirmesiyle başladı: Japonlar, daha sonra, es-

78. *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)* (1923), s. 246. Kongrede hem Katayama hem de Japon komünist Partisi'nin yeni gelen sekreteri Arahata konuştular, ama ikisi de kendini klasik laflarla sınırlayıp özel bir iddiada bulunmadılar, *a.g.e.*, s. 80, 609: Arahata konuşmasını Aote müstear ismiyle yaptı.

79. *Japan Chronicle* (Kobe), 8 Şubat 1923, s. 166'da olayla ilgili olarak yayınlanan haberde bu şüphe açıkça görülür.

80. *Japan Chronicle* (Kobe), 1 Mart 1923, s. 304; 5 Nisan, s. 487. Sonraları Avrupa'da Faşizm adıyla tanınacak olan olgu Japonya'da daha erken bir tarihte ortaya çıkmıştır; *Novyi Vostok*, c. IV (tarihsiz [1923]), s. 416'da yayınlanan "Japonya'daki Faşizm Üzerine" adlı bir yazıda faşizmin kökenleri 1918 yılında bulunur.

81. *Japan Chronicle* (Kobe), 5 Nisan 1923, s. 487.

82. *China Year Book, 1924-5* (Şanghay, tarihsiz), s. 865.

ki Rus hükümetlerinin yükümlülüklerinin tanınmasını da talep ettiler.[83] Joffe ile Goto arasındaki konuşmalar bir süre bu minval üzere devam etti. 3 Mayıs 1923'te Joffe'nin sağlığının düzeldiği ve Moskova'yla yapacağı yazışmalar için şifre kullanmasına izin verildiği duyuruldu.[84] Bir hafta sonra Joffe cevabında, Sovyet Hükümeti'nin eski Rus hükümetlerinin borç ve yükümlülüklerini tanımayı reddettiğini, ama Kuzey Sakhalin'i yüksek bir fiyata Japonya'ya satabileceğini ve ancak Japonlar kendi kuvvetlerinin yaptığı benzer aşırılıklar için pişmanlıklarını ifade ettikleri takdirde kendilerinin de Nikolaevsk olayı için pişmanlıklarını ifade edeceklerini bildirdi. Japon balıkçılarının Rus karasularındaki haklarıyla ilgili sıkıntılı sorun hakkında da bir imtiyaz öneriliyordu.[85]

Bu noktada Goto'yla yapılan bu özel konuşmaların daha resmi bir temele oturtulup oturtulmayacağı sorusu gündeme geldi; alınan kararda Japon Komünist Partisi içindeki olayların da bir rolü varmış gibi görünüyor. 1923 Şubatı'nda parti ikinci kongresini yaptı, 1923 Mayısı'nda da bir parti programı hazırlamak üzere özel bir konferans düzenlendi. Program, monarşinin, ordunun ve gizli polisin lağvedilmesi, büyük toprak sahiplerinin, dini örgütlerin ve imparatorun arazilerine el konması ve el konulan toprakların köylülere dağıtılması taleplerini; Japon birliklerinin Çin, Sakhalin, Kore ve Formosa'dan çekilmesini ve Sovyet Rusya'nın diplomatik olarak tanınmasını içeriyordu.[86] Joffe'nin, Almanya'daki devrimin ardındaki diplomatik fail olma sicili ve Çin entelektüelleri arasında yakın tarihlerde kazandığı başarılar göz önünde bulundurulduğunda, bu gelişmelerden haberdar olmadığına inanmak güçtür. Bu böyle olsa da, Joffe'nin ziyareti boyunca her iki taraf da adabı muaşereti korudu. Joffe görünüşte Japon Komünist Partisi'nde olup bitenlerle ilgilenmiyordu; Japon resmi çevrelerinden de onun bu işlerle ilgilendiğine dair hiçbir suçlamada bulunulmadı. Öte yandan, Japon polis yetkililerinin o sıralarda yaptıkları ey-

83. L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. II, s. 553; Fischer, muhtemelen bizzat Joffe sayesinde, bu tartışmaların belgelerine ulaşabilmiş.

84. *Japan Chronicle* (Kobe), 3 Mayıs 1923, s. 610-11.

85. L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. II, s. 553; *Japan Chronicle* (Kobe), 17 Mayıs 1923, s. 694. 2 Mart 1923'te Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin RSFSC ile birleşmesinden önce Uzakdoğu'da balıkçıların hakları ile ilgili bütün "anlaşma, imtiyaz, sözleşme ve diğer mukaveleleri" hükümsüz kılan bir kararname yayınlandı ve RSFSC'nin haklarının RSFSC yurttaşlarına veya yabancılara kiralanma koşullarını belirleyen yeni bir yönetmelik oluşturuldu (*Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 36, 378. madde).

86. *Tikhii Okean*, No. 1, 1934, s. 128-34, 144; Japon kaynaklarından elde edilen bu bilgiyi Bay Langer ve Bay Swearingen'den aldım.

lemle, Japon komünizminin başını daha serpilmeden ezmekle kalmayıp dolaylı olarak Joffe'nin itibarını düşürerek halkın Sovyet Rusya'yla ilişki kurma aleyhindeki önyargılarını canlandırma arzusundan etkilenmiş oldukları söylenebilir. Mayıs ayının ortalarında, polis Buharin ile Preobrajenski'nin *Komünizmin Alfabesi* kitabının bir İngiliz gemisiyle gelen 100 kopyasına el konduğunu duyurdu.[87] 5 Haziran 1923'te komünistlere ve komünist sempatizanlarına yönelik kapsamlı bir cadı avı gerçekleştirildi; ertesi gün de bütün kabineye suikast düzenleyip komünist bir hükümet kurmayı amaçlayan bir komünist komplosunun keşfedilmiş olduğu söylendi.[88] Bu komplonun yetkililerin icadı olduğu kanısı güçlüdür.

Haziran ayı ortalarında, Varşova'daki ilk Japon Büyükelçisi görevini yürütmüş olan Dışişleri Bakanlığı görevlisi Kavakami'ye, Joffe'yle müzakereler yapması için yetki verildiği duyuruldu, bunun üzerine Joffe de Moskova'dan resmi itimatnamesini aldı.[89] Bu sıralarda Joffe bir kez daha kalp krizi geçirince müzakereler yine ertelendi. Ama 28 Haziran 1923'te müzakereler başladı ve bir aydan uzun bir süre devam etti; bu arada toplam on iki toplantı yapılmıştı. Asıl mesele Kuzey Sakhalin'in kaderiydi. Joffe buranın koşulsuz olarak tahliye edilmesini istedi; Japon hükümeti yekten 150.000.000 yen ödeyerek burayı satın almayı önerdi. Bu iki uç nokta arasında bir dizi ara öneri getirildi ki bunların en ümit vaat edeni, bölgenin petrol, kömür ve kereste kaynaklarını bir Japon şirketine veya şirketlerine uzun vadeli olarak kiralama planıydı. Zaman zaman tartışmaya, Japonların 1920'deki Nikolaevsk kıyırnı için tazminat talepleri de dahil oldu. Ama bu sorun esasen Sakhalin hakkındaki tartışmanın basıncını kaydedecek bir barometre olarak kullanılıyordu açıkça. Sonuçta müzakereler, herhangi özel bir nokta yüzünden değil de Japon Hükümeti içindeki en kudretli güçlerin Sovyet Rusya'yla yeniden ilişki kurmaya direnmeleri yüzünden kesilmiş gibi görünüyor. 24 Temmuz'da Kavakami Joffe'ye, kabinenin Sovyet Hükümeti'nin Nikolaevsk olayından dolayı özür dilemek için önerdiği koşulları reddettiğini bildirdi. 31 Temmuz'da Joffe, gayri resmi müzakerelere devam etmeme talimatı aldığını ve müzakerelere resmi olarak ancak Japonya önceden Kuzey Sakhalin'i tahliye etme sözü verdiği takdirde devam etme yetkisine sahip olduğunu ilan etti.[90]

87. *Japan Chronicle* (Kobe), 24 Mayıs 1923, s. 726.

88. Japon kaynaklarından elde edilen bu bilgiyi Bay Langer ve Bay Swearingen'den aldım.

89. *Japan Chronicle* (Kobe), 21 Haziran 1923, s. 882-3.

90. L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. II, s. 553-5; müzakerelerin gi-

10 Ağustos'ta Moskova'ya gitmek üzere Japonya'dan ayrıldı.[91] Çin'i tekrar ziyaret etmedi; Çin'de 1923 yazında, düzensizlik ve kargaşa uzun yıllardır en yüksek noktaya çıkmıştı ve itibarını kaybeden Pekin hükümeti son otorite kırıntısını da yitirmek üzereydi.

Joffe on ay kadar kaldıktan sonra Uzakdoğu'yu terk ettiğinde, buradaki Sovyet politikasını netleştirmek ve sağlam bir temele oturtmak konusunda çok şey yapılmıştı. Japonya Kuzey Sakhalin'i hâlâ işgal ediyor ve Sovyet Hükümeti'ni resmen tanımayı hâlâ reddediyor olsa bile, doğrudan görüşme ilkesi dikkatli bir biçimde yerleştirilmişti. Türkiye'de olduğu gibi, Japonya'da da yerli komünistlere zulmedilmesi ilgili hükümetle dostane ilişkiler kurulmasının önünde bir engel oluşturmuyordu. Joffe'nin ülkeden ayrılışından sonraki altı hafta içinde, yani 1923 Eylülü'nde Tokyo ve Yokohama'da meydana gelen deprem felaketinin ardından tanınmış komünistlerin topyekûn tutuklanmasına yol açan bir panik yaşandı ve parti merkez komitesinin, sonraları "küçük burjuva unsurlar" ve "tipik oportünistler" diye kınanan çoğunluğu alelacele partiyi lağvetti.[92] Ama Sovyet Hükümeti için Japonya'daki felaket tam bir kazanç oldu; birkaç ay sonra yayınlanan bir IKKI raporundaki sözlerle, "Japonya büyük bir devlet olmaktan çıktı ve cumhuriyetimizin Uzakdoğu bölümü üzerindeki baskısı dikkate değer ölçüde zayıfladı."[93] Çin'deki durum daha karmaşıktı. Ama burada da ilerleme kaydedilmişti. Joffe'nin Moskova'ya döndüğü sıralarda, Narkomindel'de bir süredir doğu meselelerinden sorumlu bir mevkide çalışmakta olan Karahan'ın Çin'deki yeni Sovyet elçisi görevine atandığı duyuruldu. Karahan 1923 Ağustosu'nun sonlarında Moskova'dan yola çıktı ve onun elçilik dönemi Çin Hükümeti ile ilişkilerde yeni bir sayfa açtı. Ama Sovyet Hükümeti kendisini Pekin'deki ölmek üzere olan merkezi otoriteye bağlamak istemiyordu. Sovyetler'in artık Kanton'a sağlam bir biçimde tekrar yerleşmiş olan Sun Yat-sen'le ilişkileri samimi ve geniş kapsamlıydı ve ilk kez olarak Çin'deki Sovyet politikasına sağlam bir temel sunuyormuş gibi görünüyordu. Aynı Ağustos ayında,

dışatı *Japan Chronicle* (Kobe), 12 Temmuz 1923, s. 62; 19 Temmuz, s. 96; 26 Temmuz, s. 132; 2 Ağustos, s. 154; 9 Ağustos, s. 189, 200.

91. *A.g.e.*, 16 Ağustos 1923, s. 237.

92. *Tikhii Okean*, No. 1, 1934, s. 133-4, 146; parti ancak 1927'de tekrar kurulabildi ve bu tarihten sonra, 1922-24 yılları arasında sahne alan kısa ömürlü parti genelde "birinci" parti olarak anılmaya başladı.

93. *From the Fourth to the Fifth World Congress* (1924), s. 12; öte yandan Katayama'nın depremin "Japonya'nın ekonomik ve askeri gücünü ciddi ölçüde etkilemeyeceği" görüşünde olduğu belirtiliyordu (*Novyi Vostok*, c. IV, (tarihsiz [1923]. s. iii-xv.)

Sun Yat-sen'in yetenekli ve hırslı naiplerinden, Kuomintang'daki Sovyet yönelimine verdiği destekle tanınan Çan Kay Şek,[94] silah almak ve askeri örgütlenme sorunlarıyla ilgili incelemeler yapmak amacıyla Moskova'ya geldi.[95] 1923 Eylülü'nde anadili İngilizce olan ve Komintern işleriyle çoktandır aktif olarak ilgilenen[96] komünist Michael Borodin, Sun Yat-sen'in davetiyle Kanton'a geldi. Beraberinde Karahan'dan bir tavsiye mektubu getirmesine rağmen, bu göreve Sovyet Hükümeti ya da Komintern tarafından değil, Rus Komünist Partisi tarafından getirildiği anlaşılıyor. Görevi, Sun Yat-sen'e siyasi danışmanlık yapmaktı.[97] Bolşevik devriminden sonra geçen altı yıl içinde, Sovyet Rusya kargaşa ve çaresizlik içinde geçen alacakaranlık ortamdan çıkıp büyük bir Asya ülkesinin politikalarına tayin edici müdahalelerde bulunur hale gelmişti.

94. T'ang Leang-li, *The Inner History of the Chinese Revolution* (1930), s. 158'e göre, Çan Kay Şek ve Liao Çun Kay (bkz. yukarıda s. 499) Sun Yat-sen'in maiyeti arasında Sovyet yöneliminin en güçlü destekçileriydi.

95. H. Isaacs, *The Tragedy of the Chinese Revolution* (1938), s. 65; L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. II, s. 633; *a.g.e.*, (2. basım, 1951), c. I, s. viii-ix'da Sun Yat-sen'in Lenin, Troçki ve Çiçerin'e yazdığı, "Çin devrimi için silah" talep eden "*çok gizli*" bir mektup alıntılanır.

96. Bkz. yukarıda s. 140, 163, 392-3.

97. T'ang Leang-li, *The Inner History of the Chinese Revolution* (1930), s. 159; L. Fischer, *The Soviets in the World Affairs* (1930), c. II, s. 634.

NOT E

MARKSİZMİN SAVAŞ KARŞISINDAKİ TAVRI

Fransız devrimciler halkları baskıcı hükümdarların yönetiminden kurtarmak için verilen kurtuluş savaşları ile halkları monarşik hâkimiyet altına sokmak için verilen fetih savaşları arasında net bir ayrım yapmışlardı; birinciyi ne kadar canı gönülden onaylıyorlarsa, ikinciyi de o kadar canı gönülden kınıyorlardı. Savaşın kendisine, hatta bir savaşı başlatan taraf olmak şeklindeki yaygın anlamında "saldırganlığa" bir itirazları yoktu. Asıl soru, savaşın "halklar" uğruna mı, "ülkeler" uğruna mı, yoksa otokratlar uğruna mı verildiğiydi.[1] 1815 ile 1848 arası dönemdeki Avrupa demokratik hareketleri bu geleneğin mirasçılarıydı. O sıralarda Avrupa'da otokrasi ve gericiliğin ana odağı olan Metternich Avusturyası'na karşı verilen neredeyse her türlü savaşa, demokratik sempati ve desteğe layık gözüyle bakılırdı. İlk yıllarında Marx ile Engels'in de özümseyip canı yürekten paylaştıkları tavır buydu. 1848'den sonra, doktrinde iki ufak düzeltme yapılması gerekti. Sosyal demokrasi ya da sosyalizm liberal demokrasiden ya da herhangi bir ön sıfatı olmayan haliyle demokrasiden ayırt edilmeye başladığı için, desteklenmeye layık savaşlar, demokrasi davasını değil de sosyalizm davasını ilerletmesi muhtemel savaşlardı ve başlıca düşman olarak Avusturya'nın yerini Rusya aldı. Marx ile Engels'in yazılarından, 1848'ten sonra bir savaşın arzulanır olup olmadığını belirlemek için başvurdukları ana ölçütlerden birinin, Rus otokrasisini zayıflatacağı mı yoksa güçlendireceği mi olduğunu gösteren sayısız bölüm alıntılanabilir.[2]

1. Clausewitz'in savaşı "politikanın başka yollarla sürdürülmesi" olarak tanımlamasında da benzer bir görüş örtük olarak bulunuyordu; başka politik eylemlere de savaşlara da aynı değerlendirme ölçütleri uygulanabilirdi.

2. Bu bölümlerin en erken tarihlilerinden biri, 1848 Temmuzu'nda *Neue Rheinische Zeitung*'da yayımlanan bir yazıdadır: *"Devrimci Almanya'nın* savaşı, sadece *Rusya'yla yapılacak bir savaştır*; Almanya'nın geçmiş günahlarının kefaretini ödeyebileceği, mertlik kazanabileceği, kendi otokratlarını zaptedebileceği, uzun, atıl bir köleliğin zincirlerinden kurtul-

Gelgelelim, sosyalist gelenekte çok farklı bir başka damar daha vardı. Ütopik felsefelerine sadık kalan ilk sosyalistler insanların evrensel kardeşliğini vurguluyor, savaşa canavarca ve doğal olmayan bir şey gözüyle bakıyorlardı. Miras aldıkları gelenek, Saint-Pierre ile Leibniz'den Rousseau ile Kant'a uzanan ve "sürekli barış" hayalleri beslemiş olan on sekizinci yüzyıl filozoflarının geleneğiydi; onların halefleri ise savaşa siyasi değil insani gerekçelerle karşı çıkan on dokuzuncu yüzyıl liberal "pasifistleri"ydi.[3] Ama sınıf bilinci sınıf mücadelesi tarafından beslenip sosyalizm proleterleşince, savaşa muhalefet de, savaşın kapitalizmin zorunlu sonucu olduğu yolundaki savla pekiştiriliyormuş gibi görünen proleter bir renge büründü. Ulusal savaşlar kapitalistlerin buyruğuyla ve onların avantajları için yapılıyordu. Sosyalizmin gelmesi savaşın temel nedenini ve tek saikini ortadan kaldıracaktı. Savaşın ceremesini çeken ve ondan hiçbir kârı olmayan işçilerin barıştan başka bir yönde çıkarları olamazdı. Sosyalist gelenek her zaman, barışın korunmasının işçilerin özellikle menfaatine olduğu gerekçesiyle güçlü bir savaş karşıtı unsur barındırmıştır; bu anlamda savaşı otokratik yönetimlere bağlayan ve demokrasinin barışın garantisi olduğuna inanan on dokuzuncu yüzyıl sonlarının liberal geleneğiyle paralel bir tavır takınmıştır. Bütün bu görüşler, gerekçesi ya da hedefi ne olursa olsun savaşı kınamaları bakımından "pasifist" bir potansiyel taşıyorlardı. Marx ile Engels ise doğal bir çıkar ortaklığı olduğu yönünde örtük bir inancı içerdiği için her türlü pasifizmi tutarlı olarak reddetmişlerdir; Marx, Cobden ile Bright'ın Kırım Savaşı'na karşı muhalefetlerini özellikle hor görmüştür.[4] Marx ile Engels savaşın devrimci potansiyellerinin, ona koşulsuz bir kötülük gözüyle bakamayacak kadar farkındaydılar; 1848 sonlarında İngiltere'yi "devrim dalgalarının üzerinde kırılacağı kaya" olarak tanımlayan Marx "eski İngiltere ancak bir dünya savaşıyla yıkılacaktır" sonucuna varıyordu.[5] Engels 1859'da "Fransız-

ma sürecindeki bir ülkeye yakıştığı gibi, medeniyet propagandasını kendi evlatlarının kanıyla yapabileceği ve başkalarını kurtararak kendini de kurtarabileceği bir savaştır" (*Karl Marx-Friedrich Engels: Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, Ier Teil, c. VII, s. 181).

3. Marksist anlamda pasifizmin en iyi tanımı Max Beer, *Krieg und Internationale* (Viyana, 1924), s. 8'de bulunur: Savaşa mutlak kötülük gözüyle bakan ve bir burjuva toplumunda milletler cemiyetleri, hakemlik mahkemeleri, kutsal ittifaklar, serbest ticaret, demokrasi, silahsızlanma vs. yoluyla savaşı önlemenin ve ebedi barışı kurmanın mümkün olduğunu varsayan siyasi eğilim."

4. *Karl Marx-Friedrich Engels: Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, Iller Teil, c. I, s. 385; c. II, s. 84.

5. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. VII, s. 108-9.

Rus ittifakı"nı, Prusya'yı İtalyan savaşına Avusturya'nın saflarında katılmaya zorlayacağı gerekçesiyle memnuniyetle karşılıyordu:

> Biz Almanların topyekûn Töton öfkesine kapılabilmemiz için boğazımıza kadar suya batmamız gerekir; burada da boğulma tehlikesi artık yeterince yakın görünüyor. Ne kadar yakın olursa o kadar iyi... Böyle bir mücadelede sadece en kararlı partinin, hiçbir şeyden çekinmeyen partinin ülkeyi kurtarma konumunda olacağı an gelmek zorundadır.[6]

Bu çok çeşitli eğilimleri savaş hakkında tutarlı bir doktrin halinde bir araya getirmek kolay değildi.

Birinci Enternasyonal'in savaş ve dış politika hakkında nispeten az beyanda bulunması, bu çelişkileri ve belirsizlikleri yansıtıyordu. Marx tarafından kaleme alınan 1864 tarihli Açılış Konuşması, dinleyicilere ustalıklı bir üslupla, "halkın kanını ve servetini" boş yere harcayan savaşları önlemenin işçilerin çıkarına olduğunu, "köleliliği sürdürüp yaymaya" meyilli egemen sınıfların "suç niteliğindeki budalalığı"nı ve St. Petersburg'un "barbar iktidarı"na teslim olmanın kötülüğünü hatırlatıyordu. Ama muhakeme açık seçik olmaktan çok belagatlıydı; yazarın derdi de Marksist doktrini serimlemekten çok kafaları karışık İngiliz sendikacıların sempatisini kazanmaktı belki. Hükümetlerin diplomatik faaliyetlerini izleyip gerekirse protesto etmekten başka bir eylem de önerilmiyordu. Savaşla ilgili somut meseleler Birinci Enternasyonal'de kafa karışıklığı ve bölünme yaratıyordu. 1866'daki Prusya-Avusturya savaşının arifesinde Paris'te savaş-karşıtı ajitasyonlar başladı. Marx'ın sözleriyle, "Parisli öğrenciler arasındaki Proudhon kliği barış vazediyor, savaşı modası geçmiş, milliyetleri de saçmalık ilan ediyor ve Bismarck'la Garibaldi'ye saldırıyor." Marx, "şovenizme karşı bir polemik olarak" bunun "faydalı ve açıklanabilir" bir şey olduğunu kabul ediyordu. Ama yine de bu Proudhon müritleri "grotesk"ti;[7] Genel Kurul Lafargue'ın kaleme aldığı ve "bütün ülkelerin öğrencilerine ve gençlerine" hitap eden duygusal bir çağrıyı onaylayınca, Marx kendisi yokken benimsenen bu çağrıyı aşağılayarak "aptalca bir şey" olarak tasvir etmişti.[8] Savaşın çıkmasından sonra Genel

6. *A.g.e.*, c. XXV, s. 262; özgün metin şuradadır: *Der Briefwechsel zwischen Lassalle und Marx*, der. G. Mayer, c. III (1922), s. 184-5.

7. *Karl Marx-Friedrich Engels: Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, IIIer Teil, c. III, s. 336.

8. Bu çağrının Almanca çevirisi *Neue Zeit* (Viyana), c. XXXIII (1914-15), c. II, s. 440-1'de bulunabilir; Marx'ın yorumu için bkz. *Karl Marx-Friedrich Engels: Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, IIIer Teil, c. III, s. 341.

Kurul'da bir sonuca bağlanmayan bir dizi tartışma yapıldı ve en nihayet bütünüyle tarafsız bir karar metni üzerinde uzlaşıldı:

> Uluslararası İşçiler Birliği Genel Kurulu şu anda kıtada sürdürülen savaşa hükümetler arasındaki bir savaş olarak bakmakta ve işçilere tarafsız kalıp güç kazanmak amacıyla kendi aralarında birleşmelerini, bu şekilde kazandıkları gücü de kendi toplumsal ve siyasi kurtuluşları için kullanmalarını tavsiye etmektedir.[9]

Sadowa'da sona eren kısa sefer bu kararın yayımlanmasından önce bittiği için, işçilere verilen bu tavsiyenin hiçbir pratik sonucu olmadı. Ama Prusya'nın zafer kazanmasından ve ertesi ilkbahar Prusya ile Fransa arasında savaş çıkmasından duyulan korkuyla geçtikten sonra önemli olaylar oldu. 1867 yazında Batı Avrupa'nın belli başlı ülkelerinden burjuva demokratlar ve ilericilerin oluşturduğu bir komite, aynı yılın 9 Eylülü'nde Cenevre'de bir barış destekçileri kongresi toplama kararı aldı.

Bu adım Birinci Enternasyonal'de temsil edilen işçi sınıfı grupları arasında epey sempati uyandırınca, Marx 13 Ağustos 1867'de Genel Kurul'da yaptığı yarım saatlik bir konuşmayı "barış çığırtkanları"na ayırmaya kendini mecbur hissetti. Tek tek delegelerin kongreye katılmasına karşı çıkmıyordu, ama Enternasyonal'in resmi olarak katılmasına karşıydı. Enternasyonal'in kendisi zaten farklı ülkelerin işçileri arasında birlik sağlamak için çalışan bir barış kongresiydi; Cenevre kongresini örgütleyenler ne yapmakta olduklarının farkına varsalardı Enternasyonal'e katılırlardı. Emek ile sermaye arasındaki koşulların değiştirilmesine yardımcı olmayan insanlar, evrensel barışın gerçek önkoşullarından bihaberdiler. Mevcut ordular esasen işçi sınıfını baskı altında tutmak için tasarlanmışlardı ve ara sıra "askerleri formda tutmak için" uluslararası çatışmalar çıkması isteniyordu. Son olarak ne pahasına olursa olsun barış, silahsız Avrupa'yı Rusya için bir av haline getirirdi; Rusya'ya karşı bir savunma olarak ordular gerekliydi.[10]

Genel Kurul'da Marx'ın önerileri ağır bastı. Ama Enternasyonal'in, Cenevre kongresinden önce yapılan ve Marx'ın katılmadığı Lozan kong-

9. *Neue Zeit* (Viyana), c. XXXIII (1914-15), c. II, s. 442.

10. Marx'ın bu konuşmasından kendisinin yaptığı özet şuradadır: *Karl Marx-Friedrich Engels: Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, IIIer Teil, c. III, s. 417. Birinci Enternasyonal'in Cenevre kongresi karşısındaki tavrının en iyi anlatımı, Ryazanov'un *Neue Zeit* (Viyana), c. XXXIII (1914-15), c. II, s. 463-9'da yayımlanan yazısında bulunur. Bu yazıyı 1915'de yayımlanan Ryazanov, Alman sosyal demokratların 1914'deki eylemlerine mazeret olarak Marx'ın Rus-karşıtı sözlerine başvurmalarını geçersizleştirmek uğruna Marx'ın tavrındaki pasifist unsurları biraz fazla abartıyordu.

resinde, saflarda gene ayrışmalar oldu. Kongre tarafından kurulan bir komisyon, Cenevre projesine "enerjik destek" vermeyi ve "bütün faaliyetlerine katılmayı" coşkulu bir biçimde savundu. Kongrede yapılan hararetli bir tartışmadan sonra, Proudhoncu olan Tolain adlı bir Fransız delege, "savaşı ortadan kaldırmak için, orduları lağvetmek yetmez, üretim dağılımının adaletini sürekli artırma anlamında toplumsal örgütlenmeyi değiştirmek de zorunludur" diyen ve Cenevre kongresine katılmayı bu ilkenin onaylanmasına bağımlı kılan bir ara çözüm önerdi ve benimsenmesini sağladı.[11] Bu da bir Genel Kurul temsilcisinin Cenevre kongresine katılmasını ve yüksek sesli protestolar arasında, "toplumsal devrimin kalıcı bir barışın zorunlu önkoşulu olduğunu" beyan etmesini getirdi.[12] Borkheim adlı heyecanlı bir delege kongrede Rusya'ya karşı bir önleyici savaş yapılmasını savunan ve böylece Marx'ın fikirlerini de karikatürize eden (*verkladderadatscht*) bir konuşma yapınca Marx'ın da canı sıkıldı.[13]

1868 yazında Enternasyonal'in bir sonraki yıllık kongresi Brüksel'de, yine Marx ile Engels'in gıyabında toplandığında bir adım daha atıldı. Uluslararası gerilim sürekli artıyordu ve savaş meselesinden artık kaçış yoktu. Enternasyonal'in Alman-İsviçre şubesi kongreye, bütün ülkelerin işçilerini "cinayet ve yıkım hizmeti vermeyi ve savaşan ordular için herhangi bir destek işi yapmayı" reddetmeye çağıran bir önerge sundu. Kongre tarafından nihai olarak benimsenen önerge savaş çıkması durumunda "her türlü çalışmaya son verme" –"halkların savaşa karşı greve gitmesi"– önerisinde bulunuyordu.[14] "Savaşa karşı grev" önerisi, Enternasyonal'in Bakuninci muhalif hizbinin 1873'te Cenevre'de yaptığı kongrede de benimsendi ve sonraki yıllarda, bunu siyasi eyleme alternatif olarak kabul eden Fransız ve diğer sendikalistlerin önemli bir eğilimi haline geldi. Ama Brüksel kararı o sıralarda hiçbir etki yaratmadı ve çabucak unutuldu. Bu karar, bizatihi savaşı yasaklayan veya ayrım gözetmeden bütün savaşları reddeden her türlü formüle tutarlı bir biçimde karşı çıkmış olan Marx ve Engels tarafından hiçbir zaman onaylanmamıştı.

Fransa-Prusya savaşı bu çatışan görüşleri sert bir sınava tabi tuttu. Her

11. *Neue Zeit* (Viyana), c. XXXIII (1914-15), c. II, s. 466-8.
12. *Annales du Congrès de Genève* (Cenevre, 1868), s. 172
13. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XXV, s. 496.
14. Brüksel'deki tartışmalarla ilgili verileri gözden geçiren Ryazanov (*Neue Zeit* (Viyana), c. XXXIII (1914-15), c. II, s. 509-18), bir ayaklanma çağrısıyla aynı kapıya çıktığı için, savunucularını yasa önünde suçlu duruma düşürebileceğinden dolayı ilk taslaktan vazgeçildiğini belirtmiştir; oysa sadece grev tavsiye etmek hiçbir yerde yasadışı sayılmıyordu.

iki taraftaki seferberlik ve düşmanlıkların su yüzüne çıkışı esnasında iki ülkedeki sosyalist partiler ya da gruplar veya işçiler adına temsili değeri olan hiçbir beyanda bulunulmadı. Bu yüzden savaşa pratik muhalefetle ilgili hiçbir sorun ortaya çıkmadı; savaşa o kadar çabuk karar verildi ki her iki tarafta da olayın gidişatını etkilemeye yetecek süratle bir kamuoyu oluşamadı. Yapılan sosyalist politika beyanları ise eldeki dolaysız meseleleri değilse de sosyalistlerin gelecekteki savaşlar karşısındaki tavırlarının şekillenmesini etkiledi. 1914'de Almanya'da yaşanan fikir ayrılıkları daha 1870'te görülmeye başlamıştı. Bebel ile Liebknecht 21 Temmuz 1870'te Reichstag'da (o sırada başlayalı bir hafta olmuş olan) savaşı protesto ederlerken, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin Brunswick'de toplanan komitesi III. Napolyon'un "suç niteliğindeki saldırganlığı"nı kınayan ve böylece üstü kapalı olarak Prusya davasına destek veren bir bildiri yayımladı. Marx ile Engels'in konumları karmaşıktı. Hem Napolyon'un hem de Bismarck'ın tarafında eşit ölçüde bir fetih savaşı olarak gördükleri savaşı kınadılar. Her iki tarafın ilhakçı planlarına da (ki buna Alsace-Lorraine'in ilhakı da dahildi) tutarlı bir biçimde karşı çıktılar. Ama savaş başladıktan sonra, savaşı Prusya'nın kazanmasını, çeşitli nedenlerle, ehven-i şer olarak gördüler. Bir kere Napolyon'un iktidardan düşmesini işçiler için hayırlı bir gelişme olarak görmek durumundaydılar. Bu olduktan sonra durum değişecekti; Engels Marx'a 15 Ağustos 1870'de yazdığı mektupta, "Paris'te idare şovenist bir hükümetin değil de cumhuriyetçi bir hükümetin eline geçer geçmez" yapılması gereken şey "onurlu bir barış için onunla birlikte çalışmak" olacaktır diyordu.[15] İkincisi, nasıl İtalya'nın birliğinden yana tavır aldılarsa, şimdi de milliyetçi özlemlerin meşru bir biçimde tatmin edilmesi ve gerici *kleinstaaterei*'ye göre bir ilerleme olarak Almanya'nın birliğinden yana tavır alıyorlardı. Bu da "Prusya"nın amaçları ile "Almanya"nın amaçları arasında, şimdi geri dönüp bakıldığında biraz abartılı görünen bir ayrım yapmalarına yol açıyordu. Engels daha 22 Temmuz 1870'de, Bismarck'ın Prusya için ilhakçı planlar güttüğünü düşünüyordu; ama "mesele çoktan onun kontrolünden çıktı ve bu beyefendiler Almanya'da tam bir ulusal savaş yaratmayı başardılar."[16] Marx –kabul etmek gerekir ki, Fransız yanlısı duygusal bir

15. *Karl Marx-Friedrich Engels: Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, IIIer Teil, c. IV, s. 366.

16. Marx, birkaç gün sonra, bu savaşta 1812 ulusal kurtuluş savaşının ve 1848'in bastırılmış özlemlerinin dirilmesini görüyor ve sadece bunların Bismarck'ta cisimleşmesine hayret ediyordu: "Alman cühelası doğuştan gelen köleliğini artık dizginlerinden tamamen bo-

vatandaşının tahrikiyle– "Almanların (ama Prusya'nın değil) savaşının kendini savunmaya yönelik" olduğundan söz edecek kadar ileri gitti;[17] durumu partinin bakış açısından toparlayan Engels de "Almanya'nın ulusal çıkarları ile Prusya hanedanının çıkarları arasındaki farkı vurgulamanın" önemli olduğunu düşünüyordu.[18] Üçüncüsü, Almanya'nın birliği sağlandığı takdirde, "Alman işçilerinin şimdiye kadar olduğundan çok daha geniş bir ulusal temel üzerinde örgütlenebileceklerine" ve bunun da "kıtadaki işçi hareketinin ağırlık merkezini Fransa'dan Almanya'ya kaydırma" gibi hayırlı bir sonuç doğuracağına inanıyorlardı.[19] Son olarak, geleneksel düşman olan Rusya'ya yeni bir darbe indirilmiş olacaktı: Marx "Prusya ile Rusya arasında bir restleşme" yaşanmasının "hiç de imkânsız" olmadığını ve Almanya'nın "yeni güçlenmiş ulusal hislerinin" zorla Rusya'nın hizmetine sokulmaya izin vermeyeceğini umuyordu.[20]

Birinci Enternasyonal artık son demlerini yaşıyordu; savaş konusunda başka beyanlarda bulunması talep edilmedi. Ama Marx'ın kendisi, 1875'te Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin Gotha programına yönelik ünlü eleştirisini yazarken, partiye pasifist yanılsamaların nüfuz etmesine son bir taş atmadan duramadı:

> Alman işçi partisi enternasyonalizmini ne derekeye düşürüyor? Çabalarının sonucunun "halkların enternasyonal kardeşliği" olacağı iddiasına. Egemen sınıfa ve onun hükümetlerine karşı verdikleri ortak mücadelede işçi sınıfının enternasyonal kardeşliği uğruna daha yapması gereken çok iş olan burjuva özgürlük ve barış ittifakından ödünç alınan bir tabirdir bu. İşçi sınıfının enternasyonal görevleri hakkında tek bir laf edilmiyor![21]

Daha sonraki gelişmelerin gösterdiği gibi, işçi hareketi savaş meselesinde ümitsiz bir biçimde bölünmüş kaldı. Konu hakkındaki tutarsızlık-

şaltabildiği için ağzı kulaklarına varmış görünüyor. 1848'den yirmi iki yıl sonra Almanya'daki bir ulusal savaşın böyle bir teorik ifadeye sahip olmasının mümkün olacağını kim düşünebilirdi ki?" (*a.g.e.*, c. IV, s. 358). Daha sonraları ise "İkinci İmparatorluk'tan beri çevrilen bütün dolaplar en sonunda 1848'in amaçlarının elde edilmesine yol açtı – Macaristan, İtalya, Almanya" demiştir (*a.g.e.*, c. IV, s. 358).

17. *A.g.e.*, c. IV, s. 354. 18. *A.g.e.*, c. IV, s. 366.

19. *A.g.e.*, c. IV, s. 365, 382. Bu fikir, 7 Ağustos 1870'de Marx'a yazdığı mektupta şöyle diyen Kugelmann'a aittir: "(birkaç yüzyıl gecikmiş) siyasi birlik sayesinde bütün burjuva gelişimi hızlanacak ve Alman proletaryası ilk kez olarak ulusal bir ölçek üzerinde örgütlenebileceği bir zemin bulmuş olacak ve kısa bir süre içinde genel işçi hareketi içerisinde kendisine kesinlikle önde gelen bir yer edinecektir" (*Neue Zeit* (Viyana), c. XXXIII (1914-15), c. II, s. 169).

20. *Karl Marx-Friedrich Engels: Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, IIIer Teil, c. IV, s. 358.

21. Marx ve Engels, *Seçmeler*, c. XV, s. 278.

lardan kendileri de bütünüyle kurtulamamış olan Marx ile Engels, işçileri açık seçik tanımlanmış herhangi bir enternasyonalist bakış açısının saflarına kazandırmayı başaramamışlardı.

İkinci Enternasyonal bu ikilemden kaçmakta daha da zorlandı. 1914'ten önceki yirmi yıl içinde peş peşe ufak tefek savaşlar çıkmış olması büyük bir dert yaratmıyordu; zira bunlar Marksistlerin o ana kadar pek ilgi göstermedikleri sömürge savaşlarıydı. Ama Avrupa Devletleri arasında yakında bir savaş çıkması ihtimali kısa bir süre sonra ufku kararmaya başladı. Engels 1891'de yazdığı bir yazıda meseleyi dürüstçe gündeme getiriyordu:

> Bugünlerde "savaş"ın ne anlama geldiğini herkes biliyor. Bir yanda Fransa ve Rusya, öbür yanda da Almanya, Avusturya ve belki bir de İtalya anlamına geliyor. Bütün bu ülkelerin kendi iradeleri hilafına askere çağrılmış olan sosyalistleri birbirleriyle savaşmak zorunda kalacaklar. O zaman Alman Sosyal Demokrat Partisi ne yapacak? Bu işin sonu ne olacak?

Ne yazık ki, Engels'in geçmiş kırk yılın Marksist geleneğinden yola çıkan cevabı, 1914'te etkili bir biçimde kullanılabilirdi ve kullanılmıştır. Engels o anki durumun suçunu Almanların 1871'de Alsace-Lorraine'i ilhak etmesine yıkıyor ve Birinci Enternasyonal genel kurulunun 9 Eylül 1870 tarihli bildirisinde yaptığı öngörüyü, Prusya'nın açgözlülüğünün sadece "Fransa'yı Rusya'nın kollarına atılmaya zorlayacağı" öngörüsünü gururla aktarıyordu. Fransa ile Almanya arasında devrimi hâlâ Fransa temsil ediyordu – "tamam, bu sadece burjuva devrimi, ama yine de devrim devrimdir". Ama Fransa, bir kere Rusya'yla ittifak kurduktan sonra, "devrimci rolünü reddedecekti", oysa "resmi Almanya'nın ardında Alman Sosyal Demokrat Partisi, ülkenin geleceğinin, yakın geleceğinin ait olduğu parti vardı." Savaşı ne Fransa ne de Almanya başlatacaktı. İlk hamleyi Rusya yapacak, sonra Fransa Ren'e doğru ilerleyecek, "daha sonra da Almanya sadece hayatta kalabilmek için savaşacak"tı.[22] Yazı, yerinde olmasına rağmen, savaş çıktığı takdirde ilgili ülkelerde bulunan sosyalistlerin ne yapmaları gerektiği konusunda İkinci Enternasyonal'e pek de kılavuzluk etmeyen genel bir öngörüyle sona eriyordu:

> Milliyeti ne olursa olsun hiçbir sosyalist savaşta mevcut Alman Hükümeti'nin ya da burjuva Fransız Cumhuriyeti'nin zafer kazanmasını, hele hele Avrupa'nın köleleşmesi anlamına gelecek Çar Hükümeti'nin zaferini isteyemez; bu yüzden bütün ülkelerin sosyalistleri barıştan yanadır. Ama yine de savaş çıkacak olursa,

22. *A.g.e.*, c. XVI, II, s. 245-7.

kesin olan tek bir şey vardır: On beş-yirmi milyon silahlı adamın birbirini katledeceği ve bütün Avrupa'nın daha önce hiç olmadığı ölçüde harabeye döneceği bu savaş ya sosyalizmin hemen zafer kazanmasına yol açacaktır ya da eski düzeni tepeden tırnağa altüste edip ardında öyle bir harabe yığını bırakacaktır ki eski kapitalist toplumu kurmak hiç olmadığı kadar imkânsızlaşacak ve toplumsal devrim, on-on beş yıl gecikmekle birlikte, bu süre geçtikten sonra çok daha hızlı ve çok daha kapsamlı olarak kesinlikle zafer kazanacaktır.[23]

Engels'in yazısı ileriki yirmi yıl boyunca İkinci Enternasyonal'in yaşayacağı açmazın belirtilerini gösteriyordu. Bir yanda, Avrupa Devletleri arasındaki savaşın, gerçekleştiği takdirde, daha önce eşi görülmemiş ölçekte bir yıkıma ve felakete yol açacağının farkına gittikçe daha fazla varılması, meseleyi ihmal etmeyi ya da muğlak protestolara sığınmayı gittikçe güçleştiriyordu. Öte yandan, sendikaların ülkelerinde itibar kazanması ve işçilerin tedricen ulus çerçevesi içine çekilmesi de, işçilerin ülkelerinin zaferine ya da yenilgisine kayıtsız kalabileceklerini iddia etmeyi gittikçe güçleştiriyordu. Engels, yukarıda aktardığımız yazısında, 1900 yılında sosyalistlerin muhtemelen Alman ordusunun çoğunluğunu oluşturacakları hesabını yaparak Alman sosyal demokratları arasında rahatsızlık yaratmıştı.[24] Ama İkinci Enternasyonal, Marx'ın öne çıkan şahsiyetinin Birinci'ye kazandırdığı derecede bir liderlikten bile yoksundu. Savaşın kapitalizmin ekonomik çelişkilerinin sonucu olduğu ve ancak toplumsal örgütlenme biçimi olarak kapitalizmin yerine sosyalizm geçtiğinde ortadan kalkacağı savı, her kongrenin kararlarında yer bulmuş kabul gören doktrindi. Ama bundan çıkarılan sonuçlar ortak değildi. İkinci Enternasyonal, bilinen her türden pasifistler (ağırlıkla İngilizler) ve "savaşa karşı genel grev" savunucularından (ağırlıkla Fransızlar),[25] politikaları barışçı ajitasyon faaliyetleriyle sınırlı olanlara ve işçilerin saldırıya uğradığı takdirde ülkelerini savunmaya katılma haklarını şu ya da bu şekilde güvence altına almaya çalışanlara (ağırlıkla Almanlar) kadar Sol kamuoyunun her rengini içinde barındırıyordu. Farklı bir düşünceyi gündeme getirme işi Rus sosyal demokratlarına (hem Bolşeviklere hem de Menşe-

23. *A.g.e.*, c. XVI, II, s. 249-50. 24. *A.g.e.*, c. XVI, II, s. 244.

25. Savaşa karşı genel grev politikası Fransız Sosyalist Partisi tarafından 1894'de Nantes'deki kongresinde benimsenmişti. Fransız heyetleri İkinci Enternasyonal kongrelerinde sürekli bu politikayı savundular, ama pek, hatta hiç destek bulamadılar (1910'daki Kopenhag kongresinde İngiliz ILP tarafından desteklenmişlerdi); Fransız Sosyalist Partisi 16 Temmuz 1914'de yaptığı olağanüstü kongresinde, Jaurès'in önergesiyle, bir kez daha "savaşı önlemenin ve hükümetleri uluslararası mahkemelere başvurmaya zorlamanın" bir aracı olarak "ilgili ülkelerde aynı anda ve uluslararası düzlemde örgütlenecek bir genel grev" önerildi.

viklere) kaldı. Rus-Japon savaşı ve 1905 başlarında Port Arthur'un düşmesi Lenin'in şu içeriği su götürmez beyanda bulunmasına neden oldu:

> Proletarya sevinmeli. Can düşmanımızın feci bir şekilde yenilmesi, sadece Rusya'nın özgürlüğünün yaklaştığı anlamına gelmiyor, aynı zamanda Avrupa proletaryasının yeni bir devrimci ayaklanmasını da muştuluyor... İlerici Asya gerici Avrupa'ya onmaz bir darbe indirmiştir.[26]

Bolşevikler'le Menşevikler kadar SD'lerin çoğu tarafından da paylaşılan bu teşhis, neredeyse bir hafta sonra, "Kanlı Pazar"ın Rus devriminin başlangıç sinyalini vermesiyle doğrulanmış gibi görünüyordu. Avrupa'nın başka yerlerindeki sosyal demokratlar, söz konusu olan bir Rus yenilgisi olduğu sürece ulusal yenilginin devrimci davaya hizmet edeceği görüşüne karşı çıkmıyorlardı. Ama aynı ilkeyi diğer ülkelere de uygulamaya yönelik bir heves görülmüyordu. Aslında, savaş zamanında ulusal hükümetlerine karşı çıkmayı ve böylece kendi uluslarının yenilmesi için çalışmayı sosyalist partilerin evrensel görevi haline sokmak, yepyeni bir ilke getirmek demek olurdu; zira Marx ile Engels ve onların dönemlerinden beri Marksistler, her zaman, savaş çıktığında, savaşan taraflardan birinin sosyalistler tarafından desteklenmeye öbüründen daha çok layık olduğunu varsaymışlardı. Seçim yapmakta kullanılan doğru ölçütler bazen şüpheli olsa da, bir seçim yapılabileceği ve yapılması gerektiği her zaman sorgusuz sualsiz kabul edilmişti.

İkinci Enternasyonal, 1907'deki Stuttgart kongresinde, kendini savaş meselesinde önemli bir politika beyanı yapmak zorunda bulduğunda yaygın varsayımlar bunlardı. Stuttgart kongresine, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi adına Lenin, Martov ve Rosa Luxemburg katıldı.[27] Çok önemli bir toplantı oldu. Avrupa'daki savaş eğilimi her yerde kitlelerin bilincine nüfuz edip yaygın pasifist tepkiler yaratmaya başlıyordu. Savaşın kendisinin işçilerin çıkarlarına temelden aykırı ve Enternasyonal tarafından kınanması ve önlenmesi gereken bir şey olduğu anlayışı yaygınlaşıyordu. Kongre, "militarizm ve uluslararası çatışmalar" hakkındaki kararında, yaygın görüş farkları karşısında, "Enternasyonal'in işçi sınıfının militarizme karşı mücadelesi için peşinen çok katı tanımlanmış biçimler belirleyecek konumda olmadığını" kabul ediyordu. Ama yine de bazı şaşırtıcı ölçüde kesin beyanlarda da bulunuyordu. Kararda, "karada ve denizde si-

26. Lenin, *Soçineniya*, c. VII, s. 45.

27. Heyetin karma karakteri, Bolşevikler ile Menşevikler arasındaki resmi birliğin yeniden kurulduğu 1906 tarihli dördüncü parti kongresinin ürünüydü (bkz. c. I, s. 56-7).

lahlanmaya karşı bütün güçleriyle mücadele etmenin ve silahlanmaya imkân vermeyi reddetmenin" (o ünlü askeri kredilere karşı oy kullanma talebi) işçi sınıfının ve onun parlamenter temsilcilerinin görevi olduğu ilan ediliyordu. Ama en sansasyonel beyan, başlangıçta Rus heyeti tarafından büronun getirdiği taslağa düzeltme olarak önerilmiş ve Bebel ile Alman heyetinin muhalefetine rağmen kabul edilmiş olan son iki paragrafa bırakılmıştı. Burada, bu bağlamda ilk kez, sınıf mücadelesi ve toplumsal devrim meseleleri özellikle gündeme getiriliyordu:

> Bir savaş ilan etme tehdidi baş gösterdiğinde, ilgili ülkelerin işçileri ve onların parlamentodaki temsilcileri, uluslararası büronun birleştirici faaliyetinin de desteğini alarak, kendilerine en etkili görünen ve doğal olarak sınıf mücadelesinin ve genel siyasi durumun şiddetine göre değişen önlemler alarak, savaş çıkmasının önüne geçmek için her türlü çabayı göstermelidirler.
>
> Yine de savaş ilan edilirse, görevleri onu hızla bitirecek şekilde davranmak, savaşın neden olduğu ekonomik ve siyasi krizden halk kitlelerini harekete geçirmek ve kapitalist sınıfların sınıfsal hâkimiyetini yıkma işini hızlandırmak için yararlanmak amacıyla bütün güçleriyle çabalamaktır.[28]

Kimse buna dikkat çekmemiş gibi görünse de, bu paragraflar Marx ile Engels'in, savaş çıktığı takdirde sosyal demokratların bir seçim yapmak durumunda oldukları ve savaşan taraflar arasında, sosyalizmin nihai çıkarları açısından bir seçim yapabilecekleri şeklindeki değişmez varsayımlarını bir yana bırakıyordu. İki yıl sonra, uzun süredir önde gelen parti teorisyeni olarak görülen Kautsky *Der Weg zur Macht* adlı kitabında yeni tezi benimseyip geliştirmekle kalmamış, bu teze teorik bir gerekçe de sunmuştur. Artık uluslararası savaşa kapitalist sistem içinde ortaya çıkan ve böylece işçilere kapitalizmi devirmek için en iyi fırsatı sunan bir kriz teşhisi konuyordu. Stuttgart'ta bayağı bir güçlükle ulaşılan formül, İkinci Enternasyonal'in 1910'daki Kopenhag kongresi ve 1912 Kasımı'n-

28. *Internationale Sozialister-Kongress zu Stuttgart, 18 bis 24 August 1907* (1907)'de bulunan bu karar birçok dile çevrilmiştir, ama çevirilerin hepsi iyi sayılmaz. Lenin'in daha sonraki tarihlerde yaptığı bir beyana bakılacak olursa (*Soçineniya*, c. XII, s. 380), Bebel Rusların ilk önerilerindeki daha keskin ifadeleri, Alman Sosyal Demokrat Partisi'ni yasal işlemlere maruz bırakabileceği gerekçesiyle reddetmiştir. Kongrenin en ayrıntılı tutanakları şu Rusça kitapta bulunur: *Za Rubezhom: Mezdunarodniyi Sotsialistiçeskii Kongress v Stuttgarte* (1907). Bebel'in ilk taslağı s. 69-9'da, son iki paragrafın Ruslarca kaleme alınan taslağı s. 81-2'de, Rusların taslağından çok ufak farklar gösteren nihai versiyon da s. 85-6'dadır. 1919'da Komintern'in birinci kongresinin bir kararında son paragraf alıntılanırken, Lenin ile Rosa Luxemburg zikredilmiş, ama Martov'un adı anılmamıştır – hoşa gitmeyen bir adın örtbas edilmesiyle belgelerin tahrif edilmesinin ilk örneklerinden biridir bu (*Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentah* (1933), s. 73).

da Balkan Savaşı'nın yarattığı meseleleri ele almak için Basel'de toplanan özel bir konferans tarafından tekrar edilip onaylandı. Bu tekrar doktrine belli bir ciddiyet kazandırmış gibi görünüyordu. Bütün ülkelerin sosyalist ve sosyal demokrat milletvekilleri düzenli olarak askeri bütçelerin aleyhinde oy kullanıyorlardı, ama her yerde parlamentoda nispeten küçük bir azınlık olarak kaldıkları için, bu hareketin pratikte bir sonucu olmuyordu.

Uluslararası sosyal demokrasinin İkinci Enternasyonal yoluyla dünyanın bütün işçileri adına konuştuğunu gösteren bu tablo gerçekte bir soyutlama olarak kalıyordu. Ekonomik kalkınma ve fırsatların her yerde aynı düzeyde olduğu bir dünyada, ulusal farklar, *Komünist Manifesto*'nun öngördüğü gibi, tedricen ortadan kalkabilirdi. Ama kalkınmanın büyük ölçüde eşitsiz olduğu bir dünyada, farklı ülkelerin işçilerinin tavırları arasında büyük farklılıklar ortaya çıkması kaçınılmazdı. Başta İngiltere ve Almanya olmak üzere, işçilerin görece yüksek bir yaşam standardı ve ulusal yönetim içinde kabul gören bir yer elde etmiş oldukları ülkelerde, yirminci yüzyılın ilk on yılında ulusal bağlılığının çekimi, sınıfsal bağlılığa galebe çalacak kadar güçlüydü. Bütün Batı Avrupa ülkelerinde işçi liderlerinin militarizm ve savaş aleyhtarı beyanları ulusların kendilerini savunma hakkı konusunda açık ya da üstü kapalı bir çekince içeriyordu; bu da zafer kazanması sosyalist davayı güçlendirecek olan tarafı destekleme şeklindeki Marksist ölçüte dönüş değil, saldırı ve savunma savaşları arasındaki (Marx'ın her zaman yanılsama olarak görüp küçümsediği) burjuva liberal ayrımın örtük olarak kabulü anlamına geliyordu. Sosyal demokrasi bir ulusal hükümete bağlılık talebine, ancak işçilerin en az avantaja sahip oldukları geri kalmış Rusya'da büyük ölçüde kayıtsız kalmıştı. Lenin 1915'de Rus işçilerinin "şovenizm" ve "oportünizm" karşısındaki bu bağışıklıklarını doğru olarak "bizde ayrıcalıklı işçi ve çalışan tabakasının çok zayıf olmasına" bağlamıştı.[29]

Gelgelelim, bu Rus devriminin temel açmazını yeni bir bağlam içinde ortaya çıkarıyordu. Marksist devrim şemasında, Rusya ile Batı Avrupa arasındaki ekonomik gelişme farkı, onların devrimci süreç içinde ulaştıkları aşamalar arasındaki fark olarak ifade ediliyordu. Stuttgart kongresinin savaştan "kapitalist sınıfların sınıfsal hâkimiyetini yıkma işini hızlandırmak" için faydalanmak olarak belirlediği görev, açıkçası, sadece burjuva devriminin tamamlanmış olduğu ve kapitalizmin olgunluk kazanmış

29. Lenin, *Soçineniya*, c. XVIII, s. 209.

olduğu ülkelerde anlamlıydı; bu varsayım Kautsky'nin o dönemde savaşı kapitalizmin bir krizi olarak yorumlamasında daha da açık bir biçimde ortaya çıkıyordu. Rusya'da, herkesin hemfikir olduğu gibi, burjuva devrimi henüz tamamlanmamış, kapitalizm de henüz olgunlaşmamıştı; yani Stuttgart kararı Rusya için ancak, kapitalizmi olgunlaştıracak burjuva devrimi ile kapitalizmi "yıkma işini hızlandıracak" sosyalist devrim tek bir süreç içinde iç içe geçtiği takdirde anlamlı oluyordu. Stuttgart'ta bulunmayan Troçki dışında kimse henüz bu ihtimalle açıkça yüzleşmedi. Ama, "sürekli devrim"le ilgili doktriner inceliklere dalınsın dalınmasın, özellikle 1905'ten sonra, geri kalmış Rusya'nın, sadece kendi kaynakları bakımından ele alındığında, bir proleter devrimi için olgunlaşmış olmaktan hâlâ çok uzak olduğu önermesi pratikte yeterince net görünmekteydi. Batı Avrupa'daki sosyal demokratlar başka yerlerde olup bitenleri pek dikkate almadan, kendi ülkelerinde sosyalizmin nihai zafer kazanabileceğini makul bir biçimde umabilir ve bunun için çalışabilirlerken, Rus sosyal demokratları, sosyalizmin Rusya'da erken bir zafer kazanmasını, ancak ileri Avrupa ülkelerinin birkaç tanesinde de zafer kazandığı takdirde umabilirlerdi. Zayıf kardeşler uluslararası proletaryanın kardeşliğinden güçlü olanlardan daha fazla medet umuyorlardı. Rus sosyal demokrasisi, Batı Avrupa'daki sosyal demokrasi için artık geçerli olmayan bir anlamda inatla ve samimiyetle enternasyonalist kaldı.

1914'te savaşın patlak vermesi bu örtük farkı açığa çıkardı. Batılı sosyal demokratlar, başlarda bazı bölünme ve tereddütler yaşadıktan sonra, çok az istisnayla ulusal hükümetlerini desteklemekte birbirleriyle yarıştılar; Stuttgart kararı sessizce ihlal edildi ve unutuldu. 4 Ağustos 1914'te Reichstag'daki geniş Alman sosyal demokrat grubunun savaş bütçesi lehine oy kullanma kararı alması çok önemli bir andı. Kautsky daha sonraları *Internationalismus und der Krieg* başlığı altında derlenen bir dizi yazıda, Marx'la Engels'in bakış açısına, yani sosyal demokratların zafer kazanması sosyalist davaya daha çok fayda sağlayacak tarafı desteklemeleri gerektiğini savunan bakış açısına döndü; buradan kolayca savaşı Almanya'nın kazanıp Rusya'nın kaybetmesinin aksi sonuca tercih edilmesi gerektiği sonucuna varılıyordu. Rusya'da, sosyal demokratlar arasındaki ilk eğilim savaşa her şekilde karşı çıkmak oldu: Duma'daki sosyal demokratlar, hem Bolşevikler hem de Menşevikler savaş borçlarına karşı tek bir sesle konuşup oy kullandılar.[30] Ama Plehanov ve yurtdışındaki ba-

30. Bkz. c. 1, s. 71.

zı Menşevik liderleri batılı sosyal demokratların örneğini izleyerek ulusal savunmadan yana tavır aldılar; Rusya'daki örgütlü ve görece ayrıcalıklı işçilerin oluşturduğu küçük grup arasında, özellikle de ağırlıkla Menşevikler'e bağlı olanlar arasında da belli bir "milliyetçi" tavır gözlemleniyordu.[31] Baskı ve zulüm başlayınca, –başta Kamenev olmak üzere– Rusya'daki birçok Bolşevik tereddüde düşmeye başladı;[32] yurtdışındaki Bolşevikler arasında bile fikir birliği yoktu. Kısa bir süre sonra bu kargaşa yüzünden Rus sosyal demokratları arasında bir üçe bölünme yaşandı. Sağ'da, bir grup Menşevik ülke savunmasının milli bir görev olduğunu ilan etti. Sol'da, Lenin, İsviçre'deki küçük bir grup Bolşevik'in –başlangıçta neredeyse sadece Zinovyev'in, sonraları bazı çekinceleri olmakla birlikte Buharin, Sokolnikov, Pyatakov, Safarov ve diğerlerinin– desteğiyle, ülkenin savaşta yenilmesi ve iç savaş çıkması davasını savunuyordu. Bu iki uç arasında hem Menşevikler'in hem de Bolşevikler'in dahil olduğu geniş bir grup bir "merkezci" konumu işgal ediyor, savaşı kınıyor, ilhak ve tazminat talebi içermeyen "demokratik" bir barış talep ediyor, ama ülkenin savaşta yenilmesi ya da iç savaş çıkması için çalışmayı vazetmekten kaçınıyordu; devrimci olmaktan çok pasifist eğilimleri olan bu grubun merkezi Paris'teydi ve grubun politikası, daha sonraları sırasıyla (sansür yüzünden ikide bir yasaklandıkları için) *Golos, Naşe Slovo* ve *Naçalo* adıyla bilinen, Martov ve Troçki'nin en önde gelen yazarları arasında bulunduğu bir dergi tarafından temsil ediliyordu. Bu grup, genel hatlarıyla, diğer Sol partilerde de ortaya çıkmaya başlayan benzer "merkezci" gruplara –en başta da Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde Kautsky'nin liderlik ettiği bir hizbe ve İngiltere'de Ramsay MacDonald'ın liderlik ettiği bir ILP grubuna– tekabül ediyordu.

Lenin konumunu tanımlamakta gecikmedi. 1914 Eylülü'nün ilk günlerinde Berne'deki küçük bir grup Bolşevik'e okunan bir dizi tezde "İkinci Enternasyonal'in çoğunluğunun sosyalizme ihaneti"ni kınıyor, "bütün Rusya halklarının işçi sınıfları ve emekçi kitlelerinin bakış açısından, Rus monarşisinin ve ordularının yenilmesi ehven-i şer olacaktır" diyor ve "toplumsal devrim propagandasının, silahlarını kardeşlerine, başka ülkelerin kiralık kölelerine değil, bütün ülkelerin gerici ve burjuva hükümet

31. Savaş çıktığında Petersburg'da yapılan gösterilerle ilgili olarak bir Menşevik'in sunduğu açıklamaya bakılırsa, "milliyetçi çılgınlık işçileri bile etkiledi; daha dün grev yapanların bir çoğu bugün milliyetçi göstericiler arasında bulunuyordu (Y. Martov, *Geschichte der Russischen Sozial-Demokratie* (1926), s. 274).

32. Bkz. c. 1, s. 72-3.

ve partilerine doğrultmalarının zorunlu olduğu propagandasının" savaşa katılan bütün ordulara yayılmasını talep ediyordu.[33] Bu tezler iki ay sonra merkez komitesi adına yayımlanan bir manifestoya dönüştürüldü; Lenin burada "şu anki emperyalist savaşın bir iç savaşa dönüştürülmesi" sloganını ortaya attı.[34] Ulusal savunmayı reddeden ama bunun mantıksal sonucu olarak savaşı kaybetmek ve iç savaş çıkarmak için çalışmayı kabul edemeyen ve böylece bir ayağı "demokratik" savaş amaçları ve burjuva pasifizmi kampında kalan "merkezcilere" karşı sabırsızlığı gittikçe artıyordu. 1915 Martı'nda, Berne'de yurtdışındaki Bolşevik örgütlerinin katıldığı bir konferans yapıldı. Lenin burada Buharin etrafında toplanmış olan grupla farklılıklarını geçici olarak halletti[35] ve Bolşevik politikasına dair önemli bir bildiri üretti. Savaş, sömürgelerin İngiltere, Fransa ve Almanya arasında paylaşılması ve Rusya'nın da benzer topraklar (İran, Moğolistan, Türkiye vs.) elde etmesi için verilen emperyalist bir savaş olarak tanımlanıyordu: "Kapitalizmin en yüksek gelişme aşamasına ulaştığı... ve sosyalizmin gerçekleştirilmesi için gereken nesnel koşulların bütünüyle olgunlaştığı" bir döneme özgü bir savaştı bu. O yüzden bu savaş, 1789-1871 döneminin "milliyetçi" savaşlarından farklıydı; Sırbistan'ın Avusturya'ya karşı verdiği mücadeledeki milli unsur, savaşın genel karakterini etkilemeyen bir istisnaydı. Bu nedenle emperyalist savaşı iç savaşa dönüştürmek "tek doğru proleter sloganıydı." Bu sloganın eşlik etmediği barış propagandası bir yanılsamadan ibaretti. "Özellikle de, bir dizi devrim olmadan demokratik bir barışın mümkün olduğu fikri temelden yanlıştır."[36]

Yılın ileriki dönemlerinde, Lenin savaş sırasında bir proleter devrimi ilk olarak Rusya'da gerçekleşirse ortaya çıkabilecek pratik durum hak-

33. Lenin, *Soçineniya*, c. XVIII, s. 44-6. 34. *A.g.e.*, c. XVIII, s. 66.

35. Lenin ile Buharin grubu arasındaki başlıca fark, bu grubun, nihai amaç olarak emperyalist savaşı iç savaşa dönüştürmeyi kabul etmekle birlikte, ülkenin yenilmesini savunma konusunda tereddütlü olması ve propaganda araçları olarak burjuva demokratik barış sloganlarını bütünüyle bir kenara atmak ya da kınamak istememesiydi: Bu grubun görüşlerini temsil eden belge *Proletarskaya Revolyutsiya*, No. 5 (40), 1925, s. 170-2'dedir. Birçok Bolşevik hâlâ burjuva demokrasisi ve burjuva devrimi zeminine bağlı olduğu halde, Lenin'in savaşın ve uluslararası durumun itkisiyle hızla 1917'deki "Nisan tezleri"nde benimseyeceği konuma doğru ilerlemesi önemlidir. Gel gelelim, Buharin ile Pyatakov 1916'da milletlerin kendi kaderini tayin hakkı meselesinde Lenin'le yine ayrı düşmüşlerdi (bkz. c. 1, s. 390-1).

36. Lenin, *Soçineniya*, c. XVIII, s. 124-8. Bildiride ayrıca ilk kez olarak "savaşan ülkelerin askerlerinin siperlerde dostluk kurması" tavsiye ediliyordu; Lenin 1914 Noeli'nde meydana gelmiş olan bu tür dostluk kurma olaylarıyla ilgili olarak basında çıkan haberlerden etkilenmişti (*a.g.e.*, c. XVIII, s. 94, 136).

kında ilk kez düşünmeye başladı. Parti dergisi *Sotsial-Demokrat*'ta, "Bazı Tezler" gibi mütevazı bir başlığı olan kısa bir yazı yayımladı; bu tezlerin sonuncusu müstakbel devrimci hükümetin ilk dış politika beyanı olarak tanımlanabilir:

Eğer halihazırdaki savaş sırasında devrim sayesinde iktidara gelecek olursa proletarya partisinin ne yapması gerektiği sorusuna şu cevabı veriyoruz: Sömürgelerin ve bütün haklara sahip olmayan tüm bağımlı ve ezilen halkların kurtuluşu koşuluyla bütün savaşan ülkelere barış önermeliyiz. Şu anki hükümetleriyle ne Almanya ne İngiltere ne de Fransa bu koşulu kabul edecektir. O zaman bir devrimci savaş hazırlığı yapmamız ve bu savaşı başlatmamız gerekir, yani asgari programımızın tamamını en kesin önlemleri alarak bütünüyle gerçekleştirmekle kalmayıp, şu anda Büyük Rusya tarafından ezilen bütün halkları, Asya'nın bütün sömürgelerini ve bağımlı ülkelerini (Hindistan, Çin, İran vs.) sistematik olarak ayaklanmaya teşvik etmeli ve ayrıca –ve öncelikle– Avrupa proletaryasını da sosyal-şovenistleri kaale almadan hükümetlerine karşı ayaklanmaya teşvik etmeliyiz. Proletaryanın Rusya'da kazanacağı zaferin, hem Asya'da hem de Avrupa'da devrimin gelişmesi için alışılmadık ölçüde elverişli koşullar yaratacağına şüphe yoktur.[37]

İzlenecek hat belliydi. Rusya'da iktidarı zaptedecek olan proletarya, başlangıçta burjuva devrimi sınırları içinde kalacak ve demokratik sloganlardan yararlanacaktı – bunu Avrupa'da kapitalizmin artık bütünüyle gelişmiş çelişkileri yüzünden burjuva bir demokratik barışı bile gerçekleştirmekten aciz olan burjuva hükümetlerini gözden düşürmek amacıyla, Asya'da ise hâlâ kapitalizm-öncesi aşamada oyalanan ülkeler arasında burjuva devrimi bayrağını yükseltmek ve onları Avrupalı emperyalist devletlerin boyunduruğundan kurtulmaya yönlendirmek amacıyla yapacaktı. Rus proletaryası, gerekirse devrimci savaşla desteklenecek bu iki işlem sayesinde, Avrupa'da ve dolayısıyla Rusya'nın kendisinde sosyalist devrimin zafer kazanmasına giden yolu hazırlayacaktı.

Bu arada İsviçre topraklarında savaşa karşı olan sosyalistler tarafından

37. *A.g.e.*, c. XVIII, s. 313. Bundan kısa bir süre önce, daha sonraları "tek ülkede sosyalizm"le ilgili ihtilafta da önemli bir rol oynayacak olan, "Birleşik Avrupa Devletleri Sloganı" hakkındaki yazının ünlü bir pasajında, Lenin proletarya devriminin sadece bir kapitalist ülkede başarılı olması halinde doğabilecek durumu genelde öngörmüştü: "Ekonomik ve siyasi gelişmenin eşitsizliği kapitalizmin değişmez yasasıdır. Bundan, sosyalizmin başlangıçta ancak birkaç kapitalist ülkede, hatta tek bir kapitalist ülkede zafer kazanabileceği sonucu çıkar. Bu ülkenin zafer kazanmış proletaryası, kapitalistlerini mülksüzleştirdikten ve sosyalist üretimi örgütledikten sonra, kapitalist dünyanın geri kalan kısmına karşı ayaklanacak, başka ülkelerin ezilen sınıflarını kendine çekecek, onları kapitalistlere karşı ayaklanmaya tahrik edecek ve sömürücü sınıflara ve onların devletlerinin karşısına gerekirse silahlı kuvvet kullanarak çıkacaktır" (*a.g.e.*, c. XVIII, s. 232-3).

uluslararası konferanslar düzenlemek için birkaç girişimde bulunuldu. 1915 Martı'nda Clara Zetkin Berne'de bir sosyalist kadınlar konferansı düzenledi; ertesi ay Sosyalist Gençlik Enternasyonali'nin sekreteri Willi Münzenberg, yine Berne'de bir sosyalist gençlik konferansı düzenledi. Lenin'in grubundan Bolşevikler de bu iki konferansa katıldılar, ama "emperyalist savaşı iç savaşa dönüştürme" sloganını ortaya attıklarında destek bulamadılar.[38] 1915 Eylülü'nde Zimmerwald'da savaşa karşı sosyalistlerin katıldığı genel bir uluslararası konferans düzenlendi. Sayıca geniş ama çok bölünmüş Rus heyetinde Lenin ile Zinovyev, Martov ile Akselrod, Troçki ile SD lideri Çernov da bulunuyordu. Rakovski Romen sosyal demokratları, Kolarov da Bulgarları temsil ediyordu. Almanların çoğu savaş kredileri hakkındaki oylamada çekimser oy kullanmaya hazırlanan, ama aleyhte oy vererek parti disiplinini bozmak istemeyen Solcu sosyal demokratlardı. Diğer katılımcılar Fransız, İtalyan, İsviçreli, Hollandalı, İskandinav, Letonyalı ve (Radek'inde aralarında bulunduğu) Polonyalı heyetlerdi.[39] Otuz küsur delege arasından yaklaşık yirmisi konferansın Sağ kanadını oluşturuyordu; Lenin "iç savaş" politikasına altı ila sekiz delegenin az çok şartlı desteğini almıştı; başta Troçki olmak üzere geri kalan delegeler ortada bir yerdeydiler ve iki uç arasında arabuluculuk yapmaya çalıştılar. Konferans tarafından oybirliğiyle benimsenen manifesto Troçki tarafından kaleme alınmıştı ve savaşın genel olarak kınanmasıyla sınırlıydı. Altı delege –Lenin, Zinovyev ve Radek'le birlikte bir İsveçli, bir Norveçli ve bir Letonyalı– manifestonun yetersizliğini protesto eden bir bildiri imzaladılar: Bu grup daha sonraları "Zimmerwald Solu" olarak bilinen grubu oluşturdular.[40] Konferans Berne'de kalıcı bir uluslararası sosyalist komite ve sekreterlik kurmaya karar verdi. Bu organların ayarladığı "ikinci Zimmerwald konferansı" 1916 Nisanı'nda biraz daha fazla sayıda delegenin katılımıyla Kienthal'de yapıldı. Geçen sonbahardan beri en önemli değişiklik Alman hareketi içinde yaşanmıştı. Alman Sosyal Demokratik Partisi'nin Sol kanadı güç kazandığı gibi (bu

38. Bu iki kongreye ait belgelerin çevirisi ve ana kaynaklardan alıntılar O. H. Gankin ve H. H. Fischer, *The Bolsheviks and the World War* (Stanford, 1940), s. 280-308'de bulunabilir; her iki kongre ikisine de katılmış olan A. Balabanov tarafından *Erinnerungen und Erlebnisse* (1927), s. 100-102'de anlatılır.

39. ILP ve İngiliz Sosyalist Partisi'nin belirlediği İngiliz katılımcılara pasaport verilmemiştir.

40. Belgeler ve kaynaklar için bkz. O. H. Gankin ve H. H. Fischer, *The Bolsheviks and the World War* (Stanford, 1940), s. 320-56; konferansın manifestosu ve Bolşeviklerin reddedilen taslağı Lenin, *Soçineniya*, c. XVIII, s. 412-20'dedir.

kanat yılın ileriki bölümlerinde ayrılıp Alman Bağımsız Sosyal Demokratik Partisi'ni kuracaktı), onların içinde görüşleri Lenin'inkilere yakın bir grup, Spartakusbund ortaya çıkmıştı. Kienthal konferansında kaleme alınıp onaylanan çağrı Zimmerwald'dan beri Sol'a doğru belli bir kayma yaşanmış olduğunu gösteriyordu, ama yine de Bolşevik programının bütün taleplerini karşılamıyordu.[41] Bu dönem boyunca Lenin'in destekçileri uluslararası sosyalist hareketin savaş karşıtı kanadı içinde önemsiz bir azınlık olarak kaldılar; o hayati iç savaş ve ülkelerinin yenilmesinden yana olma meselesi konusunda da Rusya'daki Bolşevikler'in veya yurtdışındaki diğer Bolşevik grupların samimi rızasını aldıklarına bile güvenemiyorlardı.

Kienthal konferansı ile Rusya'daki Şubat devrimi arasındaki dönemde bir uluslararası sosyalist konferans düzenleme konusunda başka girişimde bulunulmadı. Lenin'in bu dönemde asıl çabası Bolşevikler'in saflarında milletlerin kendi kaderini tayini meselesiyle ilgili olarak çıkan ihtilaf;[42] İsviçre Sosyalist Partisi'ni ulusal savunmayı desteklemekten caydırmaya yönelik başarısız bir girişim ve savaş halinde işçilerin, zafer kazanması sosyalizm davasına daha fazla yarar sağlayacak tarafı desteklemeleri gerektiği şeklindeki özgün Marksist görüşten Lenin'in şimdiki konumuna geçiş için teorik bir temel sunan *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Emperyalizm* kitabını yazmak üzerinde yoğunlaşmıştı. Lenin'in analizine göre, kapitalizm artık nihai, yani emperyalist aşamasına ulaşmıştı ve bu aşamada büyük Avrupa Devletleri arasındaki savaş sömürge toprakları ve pazarları için verilen bir mücadeleden ibaretti. Bu koşullarda savaşan taraflardan hiçbiri işçiler tarafından desteklenmeye layık değildi; kapitalizmin artık son aşamasında olması da, sosyalizme geçiş zamanının ve bütün ülkelerin işçilerinin bunu hızlandırmak için eylemlere geçme zamanının gelmiş olduğunu kanıtlıyordu. Nitekim, Marx'ın kapitalist devletler arasındaki savaşlara karşı takındığı "oportünist" tavrın terk edilip bütün kapitalist devletlerin yenilgisini ilkesel olarak eşit ölçüde istenir bir şey olarak gören bir konumu benimsemeyi haklı çıkaran şey, sosyalist devrimin çok yakın olduğu varsayımıydı. Lenin, savaş ilerledikçe sırasıyla iyimser ve kötümser ruh hallerine girse de, bu kılavuz ilkeden hiç vazgeçmedi. Şubat devrimi patlak verdiğinde, Rusya'ya gitmek üzere

41. Belgeler ve kaynaklar için bkz. O. H. Gankin ve H. H. Fischer, *The Bolsheviks and the World War* (Stanford, 1940), s. 407-38.

42. Bkz. c. 1, s. 387-92.

yola çıkmadan hemen önce yazdığı *İsviçreli İşçilere Veda Mektubu*'nda bir zafer tınısı hissedilir:

> Emperyalist savaşın nesnel koşulları, devrimin *birinci aşama* olan Rus devriminde durmayacağının, devrimin Rusya'da *durmayacağının* garantisi işlevini görür. *Alman proletaryası, Rus devriminin ve dünya çapındaki proleter devriminin en inançlı ve güvenilir müttefikidir*... Emperyalist savaşın iç savaşa dönüşmesi bir gerçek haline *gelmektedir*.
>
> Yaşasın Avrupa'da başlamakta olan proleter devrimi.[43]

Lenin, hem Rus devriminin burjuva-demokratik aşamadan hızla proleter-sosyalist aşamaya geçeceği hem de devrimin savaşan diğer ülkelere yayılacağı yönünde böyle iki öngörüde bulunurken, dört gözle emperyalist savaşın proletaryanın burjuvaziye karşı iç savaşına dönüşmesi sloganının da gerçekleşmesini bekliyordu.

43. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 70.

NOT F

KOMÜNİST ENTERNASYONALİN TARİH-ÖNCESİ

İkinci Enternasyonal'i kuran başlıca partiler, 1914'de savaş çıkınca kendi ulusal hükümetlerini destekleyerek uluslararası sosyalizm davasına ihanet ettiklerinde, Lenin onların Enternasyonal'in ölüm fermanını imzaladıklarını düşündü: Enternasyonal'in "siyaseten iflas" ettiğini, 1914 Eylülü'nde kaleme aldığı Berne tezlerinde ilan etti.[1] Bu görüşü kabul edenlerin buradan çıkaracakları sonuç açıkça ortadaydı: Yeni bir Enternasyonal kurmak. Bu fikrin aynı anda birden çok devrimci düşünürün aklına gelmiş olması şaşırtıcı değildir. 31 Ekim 1914'de Troçki, bir sonraki ay Münih'te yayımlanan *Savaş ve Enternasyonal* kitapçığının önsözünde şöyle yazıyordu:

> Birinci sayfasından sonuncusuna bütün kitapçık, halihazırdaki dünya krizinden doğması gereken yeni Enternasyonal, son mücadeleleri yapıp nihai zaferi kazanacak olan bir Enternasyonal fikriyle yazılmıştır.[2]

Ertesi gün, 1 Kasım 1914'de, *Sotsial-Demokrat*'ta parti merkez komitesinin aynı düşünceyle sona eren bir manifestosu yayımlandı:

> Proleter Enternasyonali ortadan kalkmadı, kalkmayacaktır. İşçi kitleleri bütün engellere rağmen yeni bir Enternasyonal yaratacaktır...
>
> Bütün ülkelerin şovenizmi ve milliyetçiliğine karşı yaşasın işçilerin enternasyonal kardeşliği.
>
> Yaşasın oportünizmden arınmış proleter Enternasyonali.[3]

Lenin, kendi yazdığı bu manifestonun ardından, İkinci Enternasyo-

1. Bkz. c. 1, s. 71-2; Lenin, *Soçineniya*, c. XVIII, s. 44.

2. L. Troçki, *Der Krieg und die Internationale* (Münih, tarihsiz [1914]), s. 9. Troçki çok çarpıcı bir bölümde savaşın, belirsiz bir tarihe kadar uzarsa, "proletaryanın moral gücünü" yıkabileceği ve "emperyalizmin kanlı komplolarıyla su yüzüne çıkarttığı uluslararası proletaryanın bütün savaşçı enerjisinin, o korkunç karşılıklı yıkım işi içinde bütünüyle tükenebileceği" tehlikesine dikkat çekiyordu: o zaman uygarlık "otuz kırk yıl geriye" giderdi (*a.g.e.*, s. 83).

3. Lenin, *Soçineniya*, c. XVIII, s. 66.

nal'in iflası temasını işlediği ve tasarladığı yeni Enternasyonal'in ikincinin rakibi değil, tarihsel süreç içindeki yeni bir aşamayı temsil eden halefi olduğunu –tıpkı ikincinin birincinin halefi olması gibi– açıkça belirttiği bir yazı kaleme aldı:

İkinci Enternasyonal, on dokuzuncu yüzyılın son üçte birlik bölümünde ve yirminci yüzyılın başlarında en acımasız kapitalist köleliğin ve en hızlı kapitalist ilerlemenin yaşandığı uzun "barışçı" dönemde, proleter kitlelerinin temel örgütlenmesi konusunda faydalı hazırlık çalışmaları yapma rolünü yerine getirmiştir: Üçüncü Enternasyonal ise proletarya güçlerini kapitalist hükümetler üzerinde boğucu bir devrimci hâkimiyet kurmak, siyasi iktidarı ele geçirebilmek için bütün ülkelerin burjuvazisine karşı iç savaş başlatmak ve sosyalizmin zafer kazanmasını sağlamak göreviyle karşı karşıyadır.[4]

Sonraki üç yılda, bu fikirler Lenin'in düşünce ve yazılarının değişmez birer teması haline geldi. İkinci ya da Üçüncü Enternasyonal meselesi, sosyalistlerin savaş karşısındaki tavrı meselesiyle yakından bağlantılı hale geldi; aynı üçlü bölünme ve her grubun başında aynı öncü kişilikler ortaya çıktı. Ulusal savaş politikaların destekleyen Sağ, İkinci Enternasyonal'e de bağlı kaldı ve bu enternasyonalin savaştan sonra canlanmasını bekledi. Başlangıçta esasen Lenin'in yakın çevresindeki destekçilerinden oluşan aşırı Sol İkinci Enternasyonal'i kökten reddediyor ve ateşli bir biçimde savaştan sonra onun yerini alacak yeni bir Enternasyonal kurulması çağrısında bulunuyordu. "Merkezciler" ise iki uç arasında huzursuz bir biçimde gidip geliyor ve yepyeni bir örgüt kurmaktansa İkinci Enternasyonal'i reforma ya da yeniden inşaya tabi tutmak gerektiğini düşünüyorlardı: Bekleneceği üzere, ileride İki Buçukuncu Enternasyonali yaratacak olan gruptu bu. Lenin, savaş meselesinde olduğu gibi, bu meselede de "sosyal-milliyetçiler" ile "merkezciler"e ayrım gözetmeksizin ateş püskürüyordu. Ama sorun akademik düzeyde kaldı ve Lenin fazla ilerleme kaydedemedi. Zimmerwald konferansında "merkezci" unsurların hâkimiyetini yansıtan Eylül 1915 tarihli Zimmerwald manifestosu meseleyi dikkate almadı; Zimmerwald Solu'nun taslak manifestosu "güçlü bir Enternasyonal, bütün savaşlara ve kapitalizme son verecek bir Enternasyonal" çağrısıyla bitiyordu.[5] 1916 Nisanı'nda yapılan Kienthal konferansında, "Zimmerwald Solu", yeni kurulan Alman Spartaküs grubunun temsilcilerinin katılımıyla güçlendi; bu grubun konferansa sunduğu önergede,

4. Lenin, *Soçineniya*, c. XVIII, s. 61-6, 71.
5. *A.g.e.*, c. XVIII, s. 420; konferans için bkz. yukarıda s. 523-4.

"eskisinin 4 Ağustos 1914'de çökmesiyle[6] yeniden kurulması gereken yeni Enternasyonal ancak en önemli kapitalist ülkelerde proleter kitlelerinin vereceği devrimci sınıf mücadelesinden doğacaktır" deniyor, ama bu "bir örgütlenme sorunu ya da işçilerin muhalif tabakalarının temsilcileri rolünü üstlenen kişilerin oluşturduğu küçük bir grubun arasında anlaşma sağlanması sorunu değil, bütün ülkelerin proletaryasının kitle hareketiyle ilgili bir sorundur" diye ilavede bulunularak ileride Lenin'in savunduğu konumdan sapılabileceği ima ediliyordu.[7] Ancak Lenin görüşlerinde hiç tereddüt göstermedi. Krupskaya'ya bakılırsa, 1916'nın ikinci yarısında "uluslararası ölçekte bir bölünmenin zamanının geldiğini, İkinci Enternasyonal'den, uluslararası sosyalist bürodan, Kautsky ve şürekasından sonsuza kadar kopup Zimmerwald Solu'nu oluşturan güçlerle bir Üçüncü Enternasyonal kurmaya başlamanın zorunlu olduğunu düşünüyordu."[8]

Şubat Devrimi ve bütün önde gelen Bolşevikler'in Petrograd'a dönmeleriyle parti içindeki tartışma yeniden açıldı. Lenin'in Nisan tezlerinin onuncusu şöyleydi:

> Enternasyonal'in Yenilenmesi.
> Devrimci bir Enternasyonal, sosyal-şovenistlere ve "Merkez" e karşı bir Enternasyonal kurma inisiyatifi.[9]

Devrimimizde Proletaryanın Görevleri başlıklı bir kitapçıkta bu temayı geliştirip en ağır silahlarını Merkez'e karşı kullanıyordu: "aslen 'merkezciler'den oluşan bütün Zimmerwald çoğunluğu 'sosyal pasifizm'e giden kaygan yola girmiş durumdalar."[10] Bu arada Zimmerwald'da kurulan kalıcı uluslararası sosyalist komite Berne'den Stockholm'e taşınmıştı; 1917 yazı boyunca Lenin de, partinin Zimmerwald örgütü içinde kalıp Stockholm'de yapılacak üçüncü Zimmerwald konferansına delege göndermesi gerektiği şeklindeki genel parti görüşüne karşı mücadele verdi.[11]

6. Bu, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin Reichstag'da savaş kredileri lehine oy kullandığı gündü.

7. O. H. Gankin ve H. H. Fischer, *The Bolsheviks and the World War* (Stanford, 1940), s. 435.

8. N. K. Krupskaya, *Memories of Lenin*, c. II (İngilizce çeviri, 1932), s. 196.

9. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 89; Lenin bir notta "Merkez"i şöyle tanımlıyordu: "Şovenistler (yani, "savunmacılar") ile enternasyonalistler arasında gidip gelen bir eğilim – Almanya'da Kautsky ve şürekası, Fransa'da Longuet ve şürekası, Rusya'da Çekidze ve şürekası, İtalya'da Turati ve şürekası, İngiltere'de MacDonald ve şürekası vs."

10. *A.g.e.*, c. XX, s. 129.

11. Bu konferansla yine Stockholm'de yapılması önerilen ama sonunda vazgeçilen uluslararası sosyalist barış konferansı karıştırılmamalıdır (bkz. yukarıda s. 15-18).

Nisanda yapılan parti konferansında "merkezciler"i kınayan ve bir Üçüncü Enternasyonal'in kurulmasını talep eden, ama Lenin'in muhalefetine rağmen şimdilik Zimmerwald örgütü içinde kalmaya devam etme kararı veren uzun bir önerge kabul edildi.[12] 1917 Mayısı'nın sonlarında Lenin, Stocholm'de bulunan Radek'e sabırsız bir hava içinde Zimmerwald'la "bağları koparmanın şart" olduğunu yazıyordu:

> Çürümüş ... Zimmerwald'ı ne pahasına olursa olsun gömmemiz ve sadece Solculardan oluşan gerçek bir Üçüncü Enternasyonal kurmamız gerekiyor... Çabucak Solcuların katılacağı bir uluslararası konferans yaparsak, Üçüncü Enternasyonal kurulacaktır.[13]

Ama partinin bu konudaki ilgisizliği, Lenin Finlandiya'da saklanırken 1917 Ağustosu'nda Petrograd'da yapılan altıncı parti kongresinde bir kez daha belli oldu, burada Zimmerwald'dan kopma meselesi hiç gündeme gelmedi; Lenin de merkez komitesine yazdığı uzun bir mektupta görüşlerini tekrarladı.[14] Üçüncü Zimmerwald konferansı, Bolşevik delegeler Vorovski ve Semaşko'nun da katılımıyla, en nihayet 1918 Eylülü'nün başlarında Stockholm'de toplandı. Konferansın başardığı tek şey, yayımlanmadan önce onaylanması amacıyla kurucu partilere gönderilecek, savaş hakkında bir manifesto taslağı hazırlamak oldu: En çarpıcı paragraf, "barış amacıyla, aynı zamanda Rus devriminin imdadına koşma anlamına da gelecek bir uluslararası proleter kitle mücadelesi" verme çağrısında bulunan paragraftı.[15] Konferans arifesinde Lenin "bir komediye katılıyoruz" diye şikayet edip "Zimmerwald'ı hemen terk etmeliyiz" diyen öfkeli bir mektup yazdı.[16] Ama çok kısa bir süre sonra dikkati ülke içindeki olaylar üzerinde yoğunlaştı ve Ekim devrimi Zimmerwald'ı geri plana itti. Bolşevikler Zimmerwald'dan hiçbir zaman resmen kopmadılar. Uluslararası sosyalist komite arada sırada pek, hatta hiç dikkat çekmeyen bildiriler (bunlardan biri de Bolşevik devrimini kutluyordu) yayımlamayı sürdürdü. 1919 Martı'nda Komünist Enternasyonal'in kuruluş kongresinde, Zimmerwald komitesinin sekreteri sıfatıyla Angelica Balabanov'dan bir

12. *VKP (B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 235; Lenin'in itirazları için bkz. *Soçineniya*, c. XX, s. 279.

13. *Leninskii Sbornik*, c. XXI (1933), s. 57-8.

14. *A.g.e.*, c. XIII (1930), s. 275-80.

15. O. H. Gankin ve H. H. Fischer, *The Bolsheviks and the World War* (Stanford, 1940), s. 582-683'de üçüncü Zimmerwald konferansının hazırlıkları ve tutanaklarıyla ilgili birçok malzemeye yer verilir; konferansın resmi raporu *a.g.e.*, s. 669-75'de, taslak manifesto da *a.g.e.*, s. 680-3'de bulunabilir.

16. Lenin, *Soçineniya*, c. XXI, s. 129.

rapor geldi; örgütün eski katılımcıları olan Rakovski, Lenin, Zinovyev, Troçki ve Platten'in imzalarıyla, Zimmerwald'ın "miadını doldurduğu" görüşünü ifade eden bir bildiri yayımlandı. Kongre bu belgelere dayanarak Zimmerwald birliğini resmen lağvetti ve kendini Zimmerwald'ın hâlâ sahip olduğu her türlü iyi niyetin mirasçısı ilan etti.[17]

—

17. *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentah* (1933), s. 85.

KISALTMALAR

BSP	British Socialist Party (İngiliz Sosyalist Partisi)
CGT	Confédération Générale du Travail (Genel İşçi Konfederasyonu)
CGTU	Confédération Générale du Travail Unitaire (Genel Birleşik İşçi Konfederasyonu)
Çeka	Çrezvjçainaya Komissiya (Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu)
Komintern	Kommunistiçeskii Internatsional (Komünist Enternasyonal)
CPGB	Communist Party of Great Britain (İngiltere Komünist Partisi)
Gosbank	Gosudartsvennyi Bank (Devlet Bankası)
IFTU	International Federation of Trade Unions (Uluslararası Sendikalar Federasyonu)
IKKI	Ispolnitel'niyi Komitetet Kommunistiçeskogo Internatsionala (Komintern Yürütme Komitesi)
ILO	International Labour Organization (Uluslararası İşçi Örgütü)
ILP	Independent Labour Party (Bağımsız İşçi Partisi)
Inprekorr	*Internationale Presse-Korrespondenz*
IWW	Industrial Workers of the World (Dünya Sanayi İşçileri)
KAPD	Kommunistische Arbeiter-Partei Deutschlands (Alman Komünist İşçiler Partisi)
KPD	Kommunistische Partei Deutschlands (Alman Komünist Partisi)
Mezsovprof	Mezdunarodniyi Soviet Professional'nik Soyuzov (Uluslararası Sendikalar Konseyi)
MRP	Mezdunarodnaya Raboçaya Pomoşç' (Uluslararası İşçi Yardımı)
Narkomindel (NKID)	Narodniyi Komissariat Inostrannik Del (Dışişleri Halk Komiserliği)
Narkomnats	Narodniyi Komissariat po Delam Natsional'nostei (Milliyetler Halk Komiserliği)
NEP	Novaya Ekonomiçeskaya Politika (Yeni Ekonomi Politikası)
NUWM	National Unemployment Workers' Movement (Ulusal İşsiz İşçiler Hareketi)
Profintern	Krasniyi Internatsional Professional'nik Soyuzov (Kızıl Sendikalar Enternasyonali)

RILU	Red International of Labour Unions (Kızıl Sendikalar Enternasyonali (bkz. Profintern)
RKP (B)	Rossiiskaya Kommunistiçeskaya Partiya (Bol'şevikov) (Rus Komünist Partisi (Bolşevikler)
RSFSC	(RSFSR) Rossiiskaya Sotsialistiçeskaya Federativnaya Sovetskaya Respublika (Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti)
SLP	Socialist Labour Party (Sosyalist İşçi Partisi)
Sovnarkom	Sovet Narodnik Komissarov (Halk Komiserleri Konseyi)
SPD	Sozial-Demokratische Partei Deutschlands (Alman Sosyal Demokrat Partisi)
SSC	(SSR) Sotsialistiçeskaya Sovetskaya Respublika (Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti)
SSCB	(SSSR) Soyuz Sovetskih Sotsialistiçeskik Respublik (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)
USPD	Unabhängige Sozial-Demokratische Partei Deutschlands (Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi)
Vesenka	Vissii Sovet Narodnogo Kosyaistva (Milli Ekonomi Yüksek Konseyi)
VKP(B)	Vsesoyuznaya Kommunistiçeskaya Partiya (Bol'şevikov) (Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik))
VKPD	Vereinigte Kommunistische Partei Deutschlands (Birleşik Alman Komünist Partisi)
Vneştorg	Narodniyi Komissariat Vneşnei Torgovli (Dış Ticaret Halk Komiserliği)
VTsIK	Vserossiiskii (Vsesoyuzniyi) Central'niyi Ispolnitel'niyi Komitet (Tüm Rusya (Sovyetler Birliği) Merkez Yürütme Komitesi)

BİBLİYOGRAFYA

Sadece Sovyet Rusya'nın 1917 ile 1923 arasındaki tarihiyle ilgili başlıca kaynakları içeren kapsamlı bir bibliyografya hazırlamak bile, özellikle de bu kaynakların çoğunun birkaç basımı yapılmış olduğu ve (başta Komintern belgeleri olmak üzere) bir kısmı da birkaç dilde yayımlanmış olduğu için, muazzam bir iş olurdu. Elinizdeki bibliyografyanın tamamlanmışlık gibi bir iddiası yok. Dipnotlarda ara ara aktarılmış olan birçok kaynağı ya da ikincil kaynakları içermiyor ve benim kullandığım başlıca birincil kaynaklarla sınırlı. Kendi kullandığım basımlar her zaman listenin en başına kondu. En önemli eserlerin başka basımlarıyla ilgili notlar eklendi, ama benim şu değil de bu basımı kullanmış olmamın, çoğunlukla onlara ulaşabilmiş olma gibi tesadüfi bir nedeni var. Başlıktan ya da cilt numarasından hemen sonra köşeli parantezler içinde başka bir kütüphane zikredilmediği takdirde, bu bibliyografyada sayılan bütün eserlerin British Museum'da bulunduğu düşünülmelidir. Başka ülkelerdeki kütüphaneler sadece söz konusu esere İngiltere'de ulaşılamadığı biliniyorsa zikredilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kütüphaneler sadece eser Batı Avrupa'daki hiçbir kütüphanede bulunamadıysa zikredilmiş; Kongre Kütüphanesi'nde bulunduysa da başka hiçbir Amerikan kütüphanesi zikredilmemiştir. Bir yerde bir eseri hiçbir kütüphanede bulamadığım için kimin elinde bulunduğunu belirtmek zorunda kaldım.

Parti ya da Sovyet yayınlarının farklı basımlarının metinlerini birbiriyle karşılaştırma yönünde sistematik bir girişimde bulunulmamıştır. Bazı yorumlar yaygın görüşün istemlerini karşılayacak şekilde tedricen değiştirilmiş ve 1923'ten itibaren bazı belgeler benzer nedenlerle yayımlanmamış olsa bile, yayımlanmış belgelerin metinleriyle 1936'dan önce nadiren oynanmıştır. Bu tarihten sonra sık sık atlamalarla karşılaşılmaya başlanır; bunlar başlarda mahkûm edilmiş parti liderlerinin adlarının atlanmasıyla sınırlıyken, sonraları daha kapsamlı bir hal almıştır. Genelde, 1936'dan itibaren yayımlanan belgelerin, bu tarihten önce yayımlanan belgelere göre çok daha dikkatli incelenmeleri gerekir. Komintern'in farklı dillerde yayımlanan belgeleri ve kayıtları arasında büyük küçük sayısız farklılık görülmektedir; ama bunlar sonradan kasten tahrif edilmenin ürünü olmaktan çok bizatihi kongrelerde ya da konferanslarda yaşanan dikkatsizliklerden veya yanlış anlamalardan kaynaklanıyor gibi görünmektedir.

I

RUS SOSYAL DEMOKRAT İŞÇİLER PARTİSİ, *DAHA SONRAKİ ADIYLA* RUS [*DAHA SONRAKİ ADIYLA* SOVYETLER BİRLİĞİ] KOMÜNİST PARTİSİ (BOLŞEVİKLER)

(i) KONGRE VE KONFERANS TUTANAKLARI

Vtoroi S"ezd RSDRP (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, 1932). İlk basımı: *Vtoroi Oçerednoy S"ezd Ross. Sots.-Dem. Raboçei Partii* (Cenevre, 1904) [London School of Economics and Political Science; British Museum'daki nüsha eksiktir].

Tretii Oçerednoy S"ezd Sotsial-Demokratiçeskoy Raboçei Partii 1905 Goda: Polniyi Tekst Protokolov (Istpart, 1924). İlk basımı: *Tretii Oçerednoy S"ezd Ross. Sots.-Dem. Raboçei Partii: Polniyi Tekst Protokolov* (Cenevre, 1905).

Çetvertiyi (Ob'edinitel'niyi) S"ezd RSDRP (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, 1934). İlk basım: *Protokoli Ob"edenital'nogo S"ezda Ross. Sots.-Dem. Raboçei Partii* (Moskova, 1907) [ABD, Kongre Kütüphanesi]; ikinci basım: *Protokoli Ob"edenital'nogo S"ezda RSDRP* (Istpart, 1926).

Piyatyi S"ezd RSDRP, Mai-lyun' 1907 g. (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, 1935). İlk basım: *Londonskii S"ezd Ross. Sots.-Dem. Raboçei Partii: Polniyi Tekst Protokolov* (Paris, 1909) [Hoover Kütüphanesi, Stanford].

Vserossiiskaya Konferentsiya Ross. Sots.-Dem. Raboçei Partii 1912 Goda (Paris, 1912). Bu, 1912 Ocağı'nda yapılan Prag konferansının –stenografik bir kaydı değil– nihai karar metnini de içeren kısa bir özetidir; *Prazhskaya Konferentsiya RSDRP 1912 Goda* (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, 1937) başlıklı daha sonraki bir basım çok daha fazla ek malzeme içermesine rağmen, bazı atlamalar da içerir.

Perviyi Legal'niyi Petersburgskii Komitet Bol'şevikov v 1917 g. (Istpart, 1927). 2 Mart-28 Aralık 1917 / 10 Ocak 1918 arasında yapılan toplantıların kısaltılmış kayıtlarını içerir.

Sed"maya ("Aprel'skaya") Vserossiiskaya i Petrogradskaya Obşçegorodskaya Konferentsii RSDRP(B), Aprel' 1917 g. (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, 1934). İlk basım: *Petrogradskaya Obşçegorodskaya i Vserossiiskaya Konferentsii RSDRP (Bol'şevikov), Aprel' 1917 g.* (Istpart, 1925).

Protokoli S"ezdov i Konferentsii VKP(B): Şestoy S"ezd (Istpart, 1927). İlk basım: *Protokoli VI S"ezda RSDRP (Bol'şevikov)* (1919) [Hoover Kütüphanesi, Stanford]; bir baskısı daha vardır: *Şestoy S"ezd RSDRP* (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, 1934).

Sed'moy S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov) (1923) [London School of Economics and Political Science].

Vos'moi S"ezd RKP(B), 19-23 Marta, 1919 g. (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, 1933). İlk basım: *VIII S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevi-*

kov), 18-23 Marta, 1919: Stenografiçeskii Otçet (1919) [ABD, Kongre Kütüphanesi].

Devyatyi S"ezd RKP(B), Mart-Aprel' 1920 g. (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, 1934). İlk basım: *Devyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii: Stenografiçeskii Otçet* (1920) [Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam].

Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii: Stenografiçeskii Otçet, 8-16 Marta, 1921 g. (1921). Daha sonra notlar ve ilave malzeme içeren yeni bir basım yapıldı: *Desyatyi S"ezd RKP(B)* (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, 1933).

Vserossiiskaya Konferentsiya RKP(B) (Bol'şevikov): Byulleten' (No. 1-5, 19-29 Aralık 1921).

Odinnadtsatyi S"ezd RKP(B) (Bol'şevikov) (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, 1936). İlk basım: *Odinnadtsatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov): Stenografiçeskii Otçet* (17-25 Aprelya, 1923 g.) (1923) [Londra Üniversitesi, Slav ve Doğu Avrupa Çalışmaları].

Trinadtsaya Konferentsiya Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov) (1924) [özel mülk].

(ii) KARARLAR

Vsesoyuznaya Kommunistiçeskaya Partiya (Bol'şevikov) v Rezolyutsiyak i Reşeniyah S"ezdov, Konferentsii i Plenumov TsK (1941). c. I: 1898-1925 [ABD, Kongre Kütüphanesi]; c. II: 1925-39. Bu altıncı ve son baskıdır, 1939 ile 1952 arasında hiç kongre yapılmamıştır. İlk basım *Rossiiskaya Kommunistiçeskaya Partiya (Bol'şevikov) v Pastanovleniyak e S"ezdov 1903-1921 gg.* Başlığıyla 1921'de yayımlanmıştır. Her kongre ya da konferansın kararları için yazılan sunuş notları basımdan basıma değiştirilmiştir, ama kararların metinleri, mahkûm edilen muhalefet liderlerinin adlarının önündeki *tov.* (yoldaş) hitabının atlanması dışında aynı kalmış gibi görünüyor.

(iii) PARTİ TARİHLERİ

Birçok dildeki çok geniş literatür içinden aşağıdaki eserler seçilmiştir:

G. Zinovyev, *Istoriya Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)* (1923). 1923 Martı'nda partinin kuruluşunun yirmi beşinci yıldönümü vesilesiyle verilen altı konferansı içerir ve birçok dile çevrilmiştir.

Istoriya VKP(B), der. E. Yaroslavski, c. I (1926) (1904'e kadarki dönemi kapsar): c. II (1930) (1905-7 dönemini kapsar); c. III (1914-7 dönemini kapsar); c. IV (1917-20 dönemini kapsar) [London School of Economics and Political Science]. II. Cildin önsözünde iki cilt daha yayımlanacağı duyurulur: (1907-14 dönemini kapsayacak) c. III, I ve (1921'den sonraki dönemi kapsayacak) iki bölümlü c. V. Bunlar yayımlandıysa da ben ulaşmayı başaramadım.

A. S. Bubnov, *VKP(B)* (1931). Bu, *Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya*, c. XI (1930), s. 386-544'de yayımlanan maddenin tıpkıbasımıdır ve partinin tarihini

on beşinci kongreye kadar getirir; aslen verdiği istatistik bilgiler bakımından önemlidir.

N. N. Popov, *Outline History of the Communist Party of the Soviet Union*, iki cilt (tarihsiz [?1934]). Bu, o sıralarda konu hakkındaki standart çalışma olan ve partinin tarihini on yedinci kongrenin arifesine kadar getiren eserin çevirisidir.

History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): Short Course (1939). Bu 1938'de Rusçada yayımlanan ve o tarihten beri bütün dillere çevrilen standart tarihin İngilizce çevirisidir. 4. bölüm, 2. kısmı oluşturan "Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm" yazısı sonraları Stalin'e atfedilmiştir; daha da sonraları Stalin bütün eserin yazarı olarak görülmeye başlamıştır. Bu kitap 1938'deki ve o zamandan bu yana devam eden resmi görüşten başka hiçbir şeye dair veri sunuyormuş gözüyle bakılamayacak kadar çok tahrifat içerir.

II

TÜM RUSYA SOVYETLERİ KONGRELERİ VE VTsIK TUTANAKLARI

Pervyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov R. i. S. D., 2 cilt (1930-1). Kongre sırasında tutulan stenografik kayıtlara dayalıdır.

Vtoroi Vserossiiskii S"ezd Sovetov R. i. S. D. (1928). Stenografik kayıt tutulmadığı için gazetelerde çıkan haberlere dayalıdır.

Tretii Vserossiiskii S"ezd Sovetov Raboçik, Soldatskik, i Krest'-yanskik Deputatov (1918). Üçüncü şahıs ağzından hemen hemen tam tutanak, sadece Lenin'in konuşması olduğu gibi basılmış.

Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov Raboçik, Soldatskik, i Krest'-yanskik, Soldatbkik, Kazaç'ik Deputatov: Stenografiçeskii Otçet (1919) [ABD, Kongre Kütüphanesi].

Pyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov Raboçik, Krest'-yanskik, Soldatskik, Kazaç'ik Deputatov: Stenografiçeskii Otçet, 4-10 Iyulya, 1918 g. (1918).

Şestoy Vserossiiskii Çrezviçainyi S"ezd Sovetov Rab., Kr., Kaz., i Krasnoarm. Deput.: Stenografiçeskii Otçet, 6-9 Noyabrya, 1918 g. (1919).

7i Vserossiiskii S"ezd Sovetov Raboçik, Krest'-yanskik, Krasnoarmeiskik, i Kazaç'ik Deputatov: Stenografiçeskii Otçet, 5-9 Dekabrya, 1919 goda (1920).

Vosmoi Vserossiiskii S"ezd Sovetov Raboçik, Krest'-yanskik, Krasnoarmeiskik, i Kazaç'ik Deputatov: Stenografiçeskii Otçet,22-29 Dekabrya, 1920 goda (1921).

Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov Raboçik, Krest'-yanskik, Krasnoarmeiskik, i Kazaç'ik Deputatov: Stenografiçeskii Otçet, 22-27 Dekabrya, 1921 goda (1922).

Desyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov Raboçik, Krest'-yanskik, Krasnoarmeiskik, i Kazaç'ik Deputatov: Stenografiçeskii Otçet, 23-27 Dekabrya, 1922 goda (1923).

I S"ezd Sovetov Soyuza Sovetskik Sotsialistiçeskik Respublik: Stenografiçeskii Otçet, 30 Dekabrya, 1922 g. (1923).
Vtoroi S"ezd Sovetov Soyuza Sovetskik Sotsialistiçeskik Respublik: Stenografiçeskii Otçet (1923).
Protokoli Zasedanii Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sovetov R., S. Kr., i Kaz. Deputatov 2 Soziva (1918).
Protokoli Zasedanii Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta 4go Soziva (1920).
Piyatyi Soziv Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sovetov Raboçik, Krest'-yanskik, Krasnoarmeiskik, i Kazaç'ik Deputatov: Stenografiçeskii Otçet (1919).
I i II Sessii Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva (1923). [ABD, Kongre Kütüphanesi].
III Sessiya Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva, 12-27 Maya, 1922 g.: Byulleten' (1922).
IV Sessiya Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva, 23-31 Oktyabryaya, 1922 g.: Byulleten' (1922).
10 Sessiya Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Soyuza Sovetskik Sotsialistiçeskik Respublik (1923).
Vtoraya Sessiya Vserossiiskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Soyuza Sovetskik Sotsialistiçeskik Respublik (1924).

III

DİĞER KONGRE VE KONFERANSLARIN TUTANAKLARI

Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva, 26 Maya-4 Iyunya, 1918 g.: Stenografiçeskii Otçet (1918).
Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva, 19 Dekabrya-27 Dekabrya, 1918 g.: Stenografiçeskii Otçet (tarihsiz) [London School of Economics and Political Science].
Rezolyutsii Tret'ogo Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva (1920). Anlaşıldığı kadarıyla bu kongreyle ilgili başka hiçbir kayıt yayımlanmamış.
Trudi IV Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva, 18 Maya-24 Maya, 1921 g.: Stenografiçeskii Otçet (1921) [London School of Economics and Political Science].
Trudi Konferentsii Sovnarkhozov Severnogo i Zapadnogo Raionov, 26-30 Augusta, 1921 g. (1921).
Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami (1919) [London School of Economics and Political Science].
Vserossiiskoe Soveşçanie Predstavitelei Raspredelitel'nik Prodorganov (1920)

[London School of Economics and Political Science].
Pervyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov, 7-14 Yanvarya, 1918 g. (1918).
Vtoroi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov, c. I (Plenumi) (1921). İkinci cilt basılmış gibi görünmüyor.
N...skii Vtoroi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov(1919) [Uluslararası İşçi Bürosu, Cenevre]. Çok kısaltılmış bu kayıtlar genel kurulların olduğu kadar şubelerin görüşmelerinin de tutanaklarını içerdiği için faydalıdır.
Tretii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov, 6 Aprelya-13 Aprelya, 1920 g., c. I (Plenumi) (1920). İkinci cilt basılmış gibi görünmüyor.
Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov, 17-25 Maya, 1921 g., c. I (Plenumi), c. II (Seksii) (1920) [Uluslararası İşçi Bürosu, Cenevre].
Stenografiçeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov, 17-22 Sentyabrya, 1922 g. (1922) [Uluslararası İşçi Bürosu, Cenevre].

IV

YASA, KARARNAME VS. DERLEMELERİ

Sobranie Uzakonenii i Rasporyazhenii Raboçego I Krest'yanskogo Pravitel'stva, 1917-1918 [British Museum'daki nüshada sadece 1'den 51'e kadar olan sayılar var; tam nüsha Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesi'nde bulunabilir].

1919, 1920, 1921, 1922, 1923 yılları için aynı başlıklı derlemeler [London School of Economics and Political Science]. 1922'den itibaren *Sobranie*'nin daha ufak çaplı kararname ve emirleri içeren bir "ikinci kısmı" da (*Otdel Vtoroi*) yayımlanmaya başladı (Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesi]. *Sobranie*'deki kararnamelerin hepsi ilk yayın tarihlerini taşır; bazı durumlarda bunun başına kararnamenin yasama organı, yani genelde VTsIK ya da Sovnarkom tarafından kabul edildiği tarih konmuştur. Bu tarih verilmişse, söz konusu kararnameye bu kitapta bu tarihle göndermede bulunulmaktadır; sadece yayın tarihi verilmişse, kararname tarihi olarak bu zikredilmektedir. Ne yazık ki Sovyet ve başka ülkelerden yazarların uygulamalarında farklılıklar olduğu için, aynı kararname farklı otoriteler tarafından çoğunlukla farklı tarihlerle anılır.

Sbornik Dekretov i Postanovlenii po Narodnomu Kozyaistvu, 1917-1918 (1918).
Sbornik Dekretov i Postanovlenii po Narodnomu Kozyaistvu, c. II (1920); c. III (1921) [Uluslararası İşçi Bürosu, Cenevre].
Sbornik Dekretov i Postanovleni, Rasporyajenii Prikazov po Narodnomu Kozyaistvu, No. 1, Ekim 1922; bu tarihten sonra aylık yayımlanmıştır [Uluslararası İşçi Bürosu, Cenevre].
Sbornik Dekretov i Rasporyajenii po Finansam, 1917-19 (1919) [London School of Economics and Political Science].
Sbornik Dekretov i Rasporyajenii po Finansam, c. IV (1921).
Proizvodsto, Uçet i Raspredelenie Produktov Narodnogo Kozyaistva (tarihsiz [?

1921] [Uluslararası İşçi Bürosu, Cenevre].
Novaya Ekonomiçeşkaya Politika v Promyşlennosti: Sbornik Dekretov Postanovlenii i Instruktsii (1921) [London School of Economics and Political Science].
Novoe Zakonodatel'stvo v Oblasti Sel'skogo Kozyaistva: Sbornik Dekretov Instruktsii i Postanovlenii (1923) [London School of Economics and Political Science].
Politika Sovetskoi Vlasti po Natsional'nomu Voprosu (1920).
Revolyutsiya i Natsional'niyi Vopros: Dokumenti i Materiali, der. S. M. Dimanştayn, c. III (1930) [Uluslararası İşçi Bürosu, Cenevre]. Bu derlemenin başka herhangi bir cildi yayımlanmış gibi görünmüyor.
Istoriya Sovetskoi Konstitutsii v Dekretah (1936).
Konstitutsii i Konstitutsionnye Akty RSFSR, 1918-1937 (1940) [ABD, Kongre Kütüphanesi].
S"ezdy Sovetov RSFSR v Postanovleniyak i Rezolyutsiyak (1939).

V

DIŞ İLİŞKİLERLE İLGİLİ BELGELER

(Bütün belgeler, aksi belirtilmediği takdirde Narkomindel tarafından yayımlanmıştır.)

(i) SÖZLEŞME VE ANLAŞMALAR

RSFSR: Sbornik Deistvuyuşçik Dogovorov, Soglaşenii i Konventsii Zukluyuçennik RSFSR s Instrannymi Gosudarstvami, c. I (1921), c. II (1921), c. III (1922) [Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü], c. IV (1923) [Londra Kütüphanesi], c. V (1923) [Londra Kütüphanesi].
SSSR: Sbornik *Deistvuyuşçik Dogovorov, Soglaşenii i Konventsii Zukluyuçennik s Instrannymi Gosudarstvami*, c. I-II (1924).
Kliyuçnikov i Sabanin, *Mezdunarodnaya Politika Noveişhego Vremeni v Dogovorak, Notak i Deklaratsiyak*, c. I (1926); c. III, I (1928), c. II (1929).
Dokumenti i Materiali po Vneşnei Politike Zakavkaz'ya i Gruzii (Gürcü Hükümeti tarafından yayımlanmıştır) (Tiflis, 1919).

(ii) KONFERANS TUTANAKLARI

Mirnye Peregovori v Brest-Litovsk, c. I (1920) [Londra Kütüphanesi] Genel kurul ve siyasi komisyon toplantılarının stenografik kayıtlarını içerir.
Materiali Genuezskoy Konferentsii (1922) [Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesi].
Gaagskaya Konferentsiya: Polniyi Stenografiçeskii Otçet (1922) [Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesi].
Conférence de Moscou pour la Limitation des Armaments (1923).

(iii) DİPLOMATİK YAZIŞMALAR

Correspondance Diplomatique se rapportant aux Relations entre la République Russe et les Puissances de l'Entente, 1918 (1919) [Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesi].

Krasnaya Kniga: Sbornik Diplomatiçeskik Dokumentov o Russko-Pol'skik Otnoşeniyak s 1918 po 1920 g. (1920)

La Russie des Soviets et la Pologne (1921). Bu kitabın Rusça bir basımı da vardır: *Sovetskaya Rossiya i Pol'şa* (1921).

L'Ukraine Sovietiste: Receuil des Documents Officiiels d'après les Livres Rouges Ukraniens (Berlin, 1922).

Anglo-Sovetskie Otnoşeniya, 1917-1927: Noti i Dokumenti (1927).

(iv) NARKOMİNDEL RAPORLARI

G. Çiçerin, *Vneşnyaya Politika Sovetskoy Rossiiza dva Goda* (1919).

Otçet Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam Sed'momu S"ezdu Sovetov (1919).

Godovoy Otçet NKID k IX S"ezdu Sovetov (1921).

Desyat' Let Sovetskoy Diplomatii (1927).

VI

KOMÜNİST ENTERNASYONAL

(i) KONGRE VE IKKI TUTANAKLARI

Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale: Protokoll der Verhandlungen in Moskau vom 2. bis zum 19. Marz, 1919 (Hamburg, 1921). 19 Mart tarihi bir basım hatası gibi görünüyor, çünkü Kongre 6 Mart'ta bitmiştir; son iki oturumun tarihleri de (4 Mart, 6 Mart) bir başka basım hatası yüzünden tersine çevrilmiştir (*a.g.e.*, s. 148, 170).

Rusça çevirisi: *Pervyi Kongress Kommunistiçeskogo Internatsionala: Protokoli Zasedanii v Moskve so 2 do 19 Marta, 1919* (1921) [ABD, Kongre Kütüphanesi].

Der Zweite Kongress der Kommunistist. Internationale: Protokoll der Verhandlungen vom 19. Juli in Petrograd und vom 23 Juli bis 7. August, 1920 in Moskau (Hamburg, 1921) [London School of Economics and Political Science].

Rusça çevirisi: *2oi Kongress Kommunistiçeskogo Internatsionala: Stenografiçeskii Otçet* (1921); bazı önemli hataları düzelten daha ileriki tarihli bir Rusça edisyon: *Vtoroi Kongress Kominterna* (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü, 1934).

Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale (Moskoau, 22. Juni bis 12. Juli, 1921) (Hamburg, 1921) [London School of Economics and Political Science].

Rusça çevirisi: *Tretii Vsemirnyi Kongress Kommunistiçeskogo Internatsionala: Stenografiçeskii Otçet* (1922).

Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale Petrograd-Moskoau, 5. November bis 5. Dezember, 1922) (Hamburg, 1923) [Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam].

Rusça çevirisi: *IV. Kongress Kommunistiçeskogo Internatsional, 5 Noyabrya-5 Dekabrya, 1922 g.* (1923) [Hoover Kütüphanesi, Stanford].

Die Taktik der Kommunistischen Internationale gegen Die Offensive des Kapitals: Bericht über Die Konferenz der Erweiterten Exekutive der K.I. Feb. 24-März 2, 1922 (Hamburg, 1922) [London School of Economics and Political Science].

Sowjet-Russlands und die Völker der Welt: Reden auf der Internationalen Versammlung in Petrograd am 19. Dezember, 1918 (1920).

I^yi S"ezd Narodov Vostoka, Baku, 1-8 Sent., 1920 g.: Stenografiçeskie Otçeti (1920) [Hoover Kütüphanesi, Stanford].

The First Congress of Toilers of the Far East (Moskova, 1922) [London School of Economics and Political Science]. Almanca versiyonu: *Der Erste Kongress der Kommunistischen und Revolutionären Organizationen des Fernen Ostens* (1922) [Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam].

The Second and Third International and the Vienna Union (tarihsiz). Berlin'de 2-5 Nisan 1922'de yapılan toplantının İkinci Enternasyonal tarafından yayımlanan tutanağı; Rusçada bu toplantının tutanağı yayımlarımış gibi görünmüyor.

(ii) KARARLAR VE RESMİ DERGİLER

Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentah (1919-1932) (1933).

Kommunistiçeskii Internatsional (Mayıs 1919-); aynı derginin Almanca, İngilizce ve Fransızca basımları daha düzensiz olarak yayımlanıyor ve bunlarda Rusçada bulunan bazı yazılar bulunmuyordu, ama bazen de Rusça basımda bulunmayan yazılar içeriyorlardı.

Internationale Presse-Korrespondenz (1 Eylül 1921-); bu derginin İngilizce ve Fransızca basımları da mevcuttu, ama bunlar Almanca basım kadar kapsamlı değillerdi. [The Londan School of Economics and Political Science'da derginin 1 Eylül 1922 tarihinden itibaren neredeyse bütün sayıları mevcuttur; Marx Kütüphanesi'nde de Eylül-Aralık 1921 tarihlerini kapsayan 1. sayı haricinde bütün sayılar bulunur.]

(iii) PROFİNTERN TUTANAKLARI

I^yi Mezdunarodnoyi Kongress Revolyutsionnik Professional'nik i Proizvodstvennik Soyuzov: Stenografiçeskii (tarihsiz). 3-19 Temmuz 1921 tarihleri arasında yapılan oturumların ve Profintern merkez komitesinin 20-22 Temmuz 1921 tarihleri arasında yaptığı üç toplantının, ayrı ayrı sayfa numarası verilmiş bültenlerini içerir.

Byulleten II. Kongress Krasnogo Internatsionala Profsoyuzov (tarihsiz). 19 Kasım-2 aralık arasındaki toplantıların çok kısaltılmış bir tutanağı.
A. Lozovski, *Desyat' Let Profinterna v Rezolyutsiyak* (1930).

VII

TOPLU ESERLER

Karl Marx-Friedrich Engels: Historisch-Kritische Gesamtausgabe, Ier Teil, c. I-V (1927-31), c. VI-VII (Moskova, 1933-), III[er] Teil, c. I-IV (1929-31). Bu edisyonun başka bir cildi yayımlanmamıştır.
K. Marx ve F. Engels, *Soçineniya*, yirmi dokuz cilt (1928-). [British Museum'daki takımda bazı eksikler var; British Museum'da bulunmayan 27. ve 28. ciltler Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'nde bulunabilir.]
V. I. Lenin, *Soçineniya*, ikinci basım, otuz bir cilt (1930-35). Genel kullanım için en tatmin edici sayılabilecek olan bu basım birinci basımdakinden çok daha fazla malzeme içerir; metin ideolojik nedenlerle değiştirilmiş gibi görünmemektedir. Bol bol not içerir, ama bunlar yayın döneminin ortodoksisinin isteklerine göre değiştirilmiştir ve bu yüzden de ihtiyatla ele alınmaları gerekir. Bu basımda, başka yerlerde her zaman kolayca bulunamayacak parti ve Sovyet belgeleri gibi değerli ek malzemeler de vardır.
On dokuz ciltlik ilk basım (1924-25) Kamenev tarafından yayıma hazırlanmıştır; bu basımda eserler kısmen kronolojik sıraya göre kısmen de konulara göre düzenlenmiştir. İkinci basımda atlanmış veya değiştirilmiş olan, bu basımdaki bazı notlar hâlâ değerlidir. Üçüncü basım ikincisinin tıpkıbasımıydı.
Otuz beş ciltlik dördüncü basım (1941-50) ikinci basımda bulunmayan birçok malzeme içerir, ama bazı malzeme ve pasajlara ideolojik nedenlerle yer vermediği için, ikinci basımda bulunmayan malzemeler dışında ciddi araştırmacılar tarafından kullanılmamalıdır. Bu basımda ikincisindeki notlara ve diğer ilave malzemelere de yer verilmez.
Leninskii Sbornik, kırk beş cilt (1924-). Hâlâ devam eden bu derleme, Lenin'in yazdığı ama toplu eserleri içinde yayımlanmamış olan taslakları, notları ve diğer malzemeleri içerir.
L. Troçki, *Soçineniya* (1925-7). Bu basım altı kısım ve yirmi bir cilt olarak planlandı ve bazıları iki bölüm halinde çıktı. Şu ciltler yayımlanmıştır: c. I, I. ve II. Bölümler, c. III, I. ve II. Bölümler, c. IV, VI, VIII, IX, XII, XIII, XV, XX, XXI [Londra Üniversitesi Slav ve Doğu Avrupa Çalışmaları Okulu; bazı ciltler British Museum'da da vardır].
Troçki'nin bu basıma dahil edilmemiş yazıları arasında, bu kitabın ele aldığı dönem için en önemli olanları şunlardır:
Kak Vooruzhalas' Revolyutsiya, üç cilt (1923-5).
Istoriya Russkoy Revolyutsii (Berlin), c. I (1931), c. II, I. ve II. Bölümler (1933).
Moya Zhizn', iki cilt (Berlin, 1930).

Permanentnaya Revolyutsiya (Berlin, 1930).
Stalinskaya Şkola Falsifikatsii (Berlin, 1932).
Harvard Üniversitesi'ndeki Widener Kütüphanesi'ndeki Troçki arşivi önemli yayımlanmamış malzemeler içerir. L. Troçki, *The Real Situation in Russia* (tarihsiz [1928]), Troçki ve onunla beraber on iki üyenin parti merkez komitesine ilettiği "muhalefet platformu"nun; Troçki'nin 21 Ekim 1927'de parti tarihi bürosuna yazdığı mektubun ve 23 Ekim 1927'de merkez komitesinde yaptığı konuşmanın İngilizce çevirilerini içerir. 21 Ekim 1927 tarihli mektubun Rusça orijinali L. Troçki, *Stalinskaya Şkola Falsifikatsii* (Berlin, 1932), s. 13-100'de bulunur.
G. Zinovyev, *Soçineniya* (1925-7). On altı cilt olarak planlanan bu basımın, I-VI-II, XV, XVI. ciltleri yayımlanmıştır.
J. V. Stalin, *Soçineniya* (1946-). 1952'ye kadar yayımlanmış olan on üç cilt Ocak 1934' e kadarki dönemi kapsar. Bu basım çok önemli olmayan birkaç istisnayla Stalin'in bilinen bütün yazı ve konuşmalarını içerir; 1917 ile 1927 arasında yayımlanmış malzemelerin metinlerinde kısa ama önemli atlamalar sık sık görüldüğü için bunların her zaman orijinalleriyle kontrol edilmesi gerekir.

VIII

YAZI DERLEMELERİ

O Zemle, c. I (Narkomzem, 1921)) [London School of Economics and Political Science].; c. II (Narkomzem, 1922).
Çetyre Goda Provodol'stvennoi Raboty (Narkomprod, 1922).
Za Pyat' Let (Çentral'niyi Komitet Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Parti (Bol'şevikov), 1922)) [London School of Economics and Political Science].
Pyat' Let Vlasti Sovetov (VTsIK, 1922) [Londra Kütüphanesi].
Na Novik Putyak, beş cilt (STO, 1923) [Uluslararası İşçi Bürosu, Cenevre].

IX

GAZETE VE DERGİLER

Burada sayılan bütün gazete ve dergilerin bütün sayıları, iki istisnayla, British Museum'da bulunur. Ama gazete dosyaları, ilk yıllar için her zaman eksik, bazen de bölük pörçüktür: Bunlar başka İngiliz kütüphanelerinden temin edilebilir. ABD Kongre Kütüphanesi, New York Halk Kütüphanesi ve Stanford'daki Hoover Kütüphanesi'ndeki dosyalar genelde daha geniştir, ama bu ilk yıllar için onlarda da sık sık bazı eksikler görülmektedir.

Pravda. Rus Komünist Partisi merkez komitesinin, 22 Nisan 1912'de kurulan günlük gazetesi.

İzvestiya. Günlük gazete: 28 Şubat 1917'de *İzvestiya Petrogradskogo Soveta Raboçik Deputatov* adıyla kurulmuştur; 2 Mart 1917'de *Raboçik*'in arkasına *i Soldatskik* sözcükleri eklenmiş, 1 Ağustos 1917'de de *İzvestiya Çentral'nogo Komiteta Sovetov i Petrogradskogo Soveta Raboçik i Soldatskik Deputatov* haline gelmiştir; 29 Eylül 1917'de başlıktan çıkarılan Petrograd Sovyeti 27 Ekim'de yeniden eklenmiştir. Daha sonraları Sovyetler'in resmi nomenklaturasına göre değişiklikler yapılmıştır.

Ekonomiçeskaya Zhizn'. Günlük gazete: 1921'de Vesenka ile ekonomi alanında çalışan Halk Komiserleri'nin müşterek organı olarak kurulmuş, daha sonraları Narkomlin ve Gosplan'ın organı haline gelmiştir.

Trud. Günlük gazete: 1921'de Tüm Rusya Sendikaları Merkez Konseyi'nin organı olarak kurulmuştur [Uluslararası İşçi Bürosu, Cenevre].

Narodnoe Khosyaistvo. On beş günde bir, daha sonra ayda bir, daha sonra da düzensiz olarak çıkan dergi: 1918'de Vesenka'nın organı olarak kurulmuştur.

İzvestiya Çentral'nogo Komiteta Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Parti (Bol'şevikov). Düzensiz çıkan dergi: 1919'de parti merkez komitesinin organı olarak kurulmuştur.

Zhizn' Natsional'nostei. Haftalık, daha sonra da düzensiz çıkan dergi: 1918'de Narkomnats'ın organı olarak kurulmuştur.

Vestnik Truda. Aylık dergi: 1920'de Tüm Rusya Sendikaları Merkez Konseyi'nin organı olarak kurulmuştur.

Sotsialistiçeskii Vestnik (Berlin). İki aylık dergi; 1921'de bir grup Menşevik göçmen tarafından kurulmuştur [Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, Université de Paris].

Proletarskaya Revolyutsiya. Üç aylık dergi: 1921'de Istpart'ın organı olarak kurulmuş, daha sonra Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'ne dahil olmuştur.

Novyi Vostok. Düzensiz: 1922'de Narkomnats'a bağlı Tüm Rusya Bilimsel Şarkiyatçılık Derneği'nin organı olarak kurulmuştur.

Arkhiv Russkoy Revolyutsii (Berlin). Düzensiz: 1922'de bir grup Rus göçmen tarafından kurulmuştur.

DİZİN

Abluka 114, 144-7, 151, 262, 288
Abramoviç, R. 380
Adler, V. 380
Afganistan 224-6, 272-4, 434-5
Akselrod, P. 523
Åland Adaları 152-3, 326
Albert (takma ad), bkz. Eberlein, H.
Allen, Clifford 176
Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi (USDP) 79-80, 80 d., 100, 104, 161, 163, 178, 206-11, 287, 363, 384, 524
Alman Komünist İşçiler Partisi (KAPD) 135, 162, 211, 364, 365, 369, 386 d.
Alman Komünist Partisi (KPD) 102-8, 117, 130-1, 133-6, 163-9, 210-1, 287, 311-7, 339, 361-2, 365, 384-7, 416, 419. Ayrıca bkz. Mart eylemi
Alman Merkez Partisi 287
Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) 80 d., 287, 365, 384, 387, 512, 519
Almanya, RSFSC ile ilişkiler, bkz. RSFSC. Ayrıca bkz. Devrim, Alman
Altvater, V. 70
Amanullah 224-5, 272
American Relief Administration (ARA) 321-2
Amerika Birleşik Devletleri, RSFSC ile ilişkiler, bkz. RSFSC. Ayrıca bkz. Washington Konferansı.
Amerikan Komünist İşçi Partisi 141, 180
Amerikan Komünist Partisi 141, 180, 364, 394
Amsterdam Enternasyonali, bkz. Uluslararası Sendikalar Federasyonu
Anlaşmalar: Äland Adaları Konvansiyonu, 20 Ekim 1921, 326; Almanya-Finlandiya, 7 Mart 1918, 81; Boğazlar Anlaşması, 24 Temmuz 1923, 452; Finlandiya-Polonya-Letonya-Estonya, 17 Mart 1922, 327; İngiltere-Afganistan, 22 Kasım 1921, 434; İngiltere-İran, 9 Ağustos 1919, 227-30; İtilaf Devletleri – Romanya, 28 Ekim 1920, 324-5; Romanya-Polonya, 3 Mart 1921, 324-5; RSFSC'nin yaptığı anlaşmalar için bkz. RSFSC, ayrıca bkz. Brest-Litovsk anlaşması; Rapallo anlaşması; Versay anlaşması; Rus-Çin-Japon (Kyahta anlaşması), 1915, 463, 476; Spitzbergen Anlaşması, 9 Şubat 1920, 153; Türkistan-Sinkiang, 27 Mayıs 1920, 460-2, 470; Türkiye-Afganistan, 28 Şubat 1921, 273; Türkiye-Ermenistan, 2 Aralık 1920, 278-9; Ukrayna-Türkiye, 2 Ocak 1922, 439
Arahata, K. 501 d.
Armand, Inessa 114 d.
Atatürk, Mustafa Kemal 232-6, 249, 276-83, 363, 435, 439 d., 440-1
Avalov-Bermondt 290
Avusturya Komünist Partisi 214
Ayrılma Hakkı 219
Azerbaycan: bağımsızlığının tanınması 147 d., 234; Sovyetleşmesi 229, 235
Baars 237
Baden, Max von 96
Bağımsız İşçi Partisi (İLP) 17, 138, 165, 176-8, 214
Bakü: kongresi, bkz. Doğu Halkları Kongresi; Sovyet hükümeti 227
Balabanov, Angelica 120, 122, 129 d., 190, 374, 529
Balfour, A. J. 55, 111
Barbusse, Henri 378
Barış kararnamesi, 26 Ekim / 8 Kasım 1917, 19-21, 33
Barkatullah 224
Barth, E. 97
Barthou, L. 348, 349
Bauer, Max 294, 306
Bauer, O. 380
Bavyera Sovyet Cumhuriyeti 127, 129, 130
Beaconsfield, Lord 147
Bebel, A. 512, 517
Behrens, E. 70
Berendt 341
Berzin, P. 113 d., 116
Besarabya 43, 325, 409
Bevin, Ernest 201
Blum, Léon 212
Bobinski, S. 44
Bodo 475, 482
Bogda Gegen 472-5
Bogdanov, P. 430

Boğazlar sorunu 441-3, 449-50. Ayrıca bkz. Lozan konferansı
Bolşevizm, Bolşevikler: ve 1914-18 savaşı, 13-20, 519-20, 523-4; Batı Avrupa'daki etkisi, 125-7; ve ulusal sorun ile sömürge sorunu, 217-8, 241-5. Ayrıca bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik); Menşevizm, Menşevikler
Bombacci, N. 137
Borçlar, dış 110, 264 d., 333, 335, 350, 502
Bordiga, A. 137, 185, 186, 213
Borgbjerg, F. 15
Borkheim 511
Borodin, Michael 140, 163, 392, 393, 505
Boyle, Albay 333
Brandler, H. 164, 166, 311, 313, 384, 419
Bravin 225, 272
Brest-Litovsk: 2/15 Aralık 1917 ateşkesi, 34-8, 220 d.; 3 Mart 1918 anlaşması, 38-41, 44-51, 53-5, 56-60, 67-9, 74-5, 87-8, 97, 100, 220 d., 351; 27 Ağustos 1919 ek anlaşmalar, 87-8
Briand, A. 32, 336
Brockdorff-Rantzau, U. 85, 103, 406, 407, 408
Broido, G. 253
Bronski, M. 132
Brusilov, A. 257
Bubnov, A. 47, 52, 58
Buckler, W. 109, 110
Budenny, S. 203
Buhara: ve Afganistan 226, 273 d.
Buharin, N.: ve 1914-18 Savaşı 520; ve Alman Komünist Partisi 312, 420 d.; ve Asya'da devrim 219; ve Brest-Litovsk 43, 45, 47, 52, 56; ve dış ticaret 430-1; ve dünya devrimi 57, 358; ve Japonya 500-1; ve Komintern 119, 367 d., 415; ve Kuomintang 493 d.; ve milletlerin kendi kaderini tayin hakkı 223, 521; ve Norveç İşçi Partisi 425; ve Türkiye 448
Bulgar Komünist Partisi 141, 214-5
Bullitt, W. 111-3, 115, 148
Burat-Moğolistan, Buryatlar 463, 481
Buxton, C. Roden 177
Cachin, M. 163, 179, 211, 351 d., 422
Cemal Paşa 272, 324
Cenova Konferansı 334-7, 348-55, 396-7, 408
Cerjinski 43, 46, 47, 56, 201
Chamberlain, Austen 354
Choibalsang 472, 473
Churchill, W. S. 111, 112, 291 d.
Clarté grubu 378
Clemenceau, G. 32, 126, 381
Clynes, J. 401
Cohn, Oskar 80
Colby, B. 262
Confédération Générale de Travail (CGT) 139, 212 d., 426
Confédération Générale du Travail Unitaire (CGTU) 426
Connolly, R. 241
Crispien, A. 184
Curzon, Lord 111, 157, 158, 227, 269, 323, 434, 442, 449-52
Czernin, O. 75
Çan Kay Şek 505
Çang Şi-lin 470-1, 489
Çang T'aei-lei 485
Çang Tso-lin, 468, 471, 472, 477
Çarşamba Derneği 485
Çek alayı 82
Çeka (Ve-Çe-Ka), 347 d.
Çekoslovakya Komünist Partisi 77 d., 214, 419
Çen Tu-hsiu 468, 469, 493 d.
Çentrosoyuz 156
Çereteli, I. 381
Çernov, V. 523
Çiçerin, G.: ve açık diplomasi 91; ve Almanya 127, 303-5, 339, 348, 408; ve American Relief Administration 322; ve Amerika 90, 95, 262, 400; ve Beserabya 325; ve Brest-Litovsk 47; ve Cenova Konferansı 335, 337, 348-9, 352; ve Çin 465, 472, 476; ve dış borçlar 333; ve Finlandiya 327; ve Hindistan 434-5; ve İngiliz-Sovyet Ticaret Anlaşması 271; ve İngiltere 27, 147; ve İran 228, 436-8; ve kapitalist dünya ile *rapprochment* 154-5, 328; ve Komintern 119, 127, 142; ve Lozan Konferansı 442-3, 449; ve Moğolistan 475, 489; ve Polonya 198; ve Türkiye 231, 235-6, 282, 439 d.; Dışişleri Halk Komiseri 72-4, 80 d., 81; Londra'da 26
Çin Doğu Demiryolu 453, 460, 464-7, 489, 497-9
Çin Komünist Partisi 469, 484, 485, 490-3
Çin, RSFSC ile ilişkiler, bkz. RSFSC
Çing Şi-lin, General 470, 471, 489
D'Abernon 404
Dalin, V. 491
Dambidanzan 482 d.
Dan, F. 204, 283
Danilevski, N. 219 d.
D'Aragona, L. 197 d.

Darsono 237 d.
Däumig, E. 316 d.
Davtyan 114 d.
Debs, Eugene 139
Demokratik Denetim Birliği, 21-2
Denikin, A. 89, 108, 129, 144, 149, 150, 156, 229, 235 d., 244, 322 d.
Deutsch, Felix 296, 297
Devrim: Alman, Kasım 1918, 95-100, 168-9; Rusya, Ekim 1917, ve dış politika, 18-28; Rusya, Şubat 1917, ve savaş, 16-9. Ayrıca bkz. "sürekli devrim".
Dış Moğolistan, bkz. Moğolistan
Dış politika, bkz. RSFSC
Dışişleri Halk Komiserliği (Narkomindel) 25, 72
Dittmann, W. 97
Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi 253, 487
Doğu Halkları Kongresi (Bakû Kongresi), 245-54, 362
Duhonin, N. 34
Dutt, Palme 392
Ebengolz 76, 78
Eberlein, H. 120, 121, 416
Ebert, F. 15, 97, 168, 406
Egorov, A. 203
Ekonomistler 208
Eltzbacher 292
emek politikaları: işsizlik 399 d.; NEP'te 398 d., 401
Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi 66-7, 220
Endonezya Komünist Partisi 237, 445, 445 d.
Endonezya Sosyal Demokrat Partisi 493
Engels, F.: ve "işçi" aristokrasisi 174-6; ve Fransa-Prusya Savaşı 512-4; ve Rusya 507, 514-5; ve savaş 507-9, 512-6
Enternasyonaller: Birinci (Uluslararası Emekçiler Birliği): ve savaş, 509-13; İkinci (Sosyalist ya da Sosyal Demokrat): ve gizli diplomasi, 21-2; ve Komintern, 117-8, 121-2, 123, 142-3, 160-1, 215, 379-80, 383-4; ve savaş, 513-9, 526-8; ve sömürge sorunu 217; Üçüncü (Komünist, Komintern): ve Alman işçi partileri, 161-2; Batı Avrupa bürosu (Amsterdam), 129-30, 133, 163, 176; Batı Avrupa sekreterliği (Berlin), 133, 164 d., 176; birleşik cephe politikası, 363-6, 367-71, 378-85, 388-92, 393-5, 419-21, 488, 491-4; "bölme" taktikleri, 190-1, 363-6; ve Çin, 469, 476-7, 491-4; ve devrimci propaganda, 159-60; ve Moğolistan, 472-3; ve dördüncü kongre, 390-1, 410-26; ve dünya devrimi, 182-3, 205-6, 359-61, 413-5; ikinci kongre, 169, 174, 179-91; ilk (kuruluş) kongresi, 115-24; ilk faaliyetleri, 129-30, 132-3, 142-3; ve İngiliz Bağımsız İşçi Partisi, 175-9; ve Japonya, 455-6; katılma şartları, 182-3, 184-8, 196; ve Komünist Gençlik Enternasyonali, 374-6; komünist partilerle ilişkileri, 130-43, 160-9, 191-3, 205-16, 361-2, 363-8, 370-1, 378-9, 384-94, 415-5 (Ayrıca bkz. ilgili partilerdeki girişler); ve Kore, 457-8; kökenleri, 108, 526-9; ve masonluk, 424-5; ve milliyetler ve sömürge sorunu, 222-3, 237-47, 362-3, 442-7; ve NEP, 271, 394-5, 413; örgütlenme ve işlevler, 358-9, 366-8, 415-8; ve parlamento seçimleri, 191-2; politikaların yeniden düzenlenmesi, 358 (Ayrıca bkz. Mart eylemi); Rus hâkimiyeti, 187-91, 411-5, 418; ve sendikalar, 192-4, 196-8, 371-4, 426-8; ve Sovyet dış politikası, 123-4, 127, 369-71, 394-5, 410-5, 418, 422, 448; ve tarım politikaları, 447; ve Türkiye, 443-4, 448; tüzüğü, 188; ve Uluslararası İşçiler Yardım Derneği, 377; ve Uluslararası Sosyalist Partiler Çalışma Birliği, 379-83; ve uluslararası yan örgütleri, 371-8; ve Uzakdoğu, 482-94 üçüncü kongre, 358-69; ve Versay anlaşması, 421-2, 448; ve Washington konferansı, 483-4
Enver Paşa 207, 233, 240, 248-9, 276, 293, 294, 307, 362, 434, 439 d.
Ermenistan: bağımsızlığının tanınması 147 d., 234; kendi kaderini tayin hakkı 220; Sovyet rejiminin kuruluşu 278-9; ve Türkiye 277-9
Erzberger, M. 387
Estonya 147 d., 148, 149 d., 151, 327
Ethem 281, 282
Fabre, Henri 390
Faure, P. 212
Fehrenbach, K. 308
Filippoviç, 326
Fin Komünist Partisi 142
Fineberg 117, 119, 125-6
Finlandiya 260, 327, 409
Finlandiya Milletler Cemiyeti 327
Fischer, Ruth 131 d., 311, 361 d., 384, 419, 420
Foch, Mareşal 298
Fraina, L. 141
France, Anatole 377
Francis, D. 50
Fransız Komünist Partisi 139, 211-3, 363, 387-91, 424

Fransız Sosyalist Partisi 139, 162, 178, 212, 515 d.
Frolich, P. 313, 386
Frossard, L. 163, 179, 211, 212, 351 d., 389, 390, 424, 425
Frunze, M. 325, 440
Fuad, Ali 282
Gennari, E. 367 d.
Gilan 230, 274-5, 436
Gizli anlaşmalar 22-3, 25-7
Goltz, von der, General 288-90
Gorter, H. 189 d.
Goto, Baron 500-2
Graeme, Lloyd 398
Gramsci, A. 137
Grimm, Robert 160
Gruber (takma ad), bkz. Steinhardt
Guest, Haydn 177
Gumberg, Alex 30
Guralski, A. 313
Gürcistan: bağımsız cumhuriyeti 88, 147 d., 234; ve Türkiye 283-4
Haase, H. 97, 99, 100, 101
Hakkı, Behiç 281
Hakkı, İsmail 280
Halil Paşa 235 d.
Hannington, Wal 378
Harden, Maximilian 297
Harding, W. 267, 319
Harezm (Hive) 273 d.
Hasse, von, General 341, 346, 351, 405
Haywood, Bill 332, 373
Heckert, F. 314 d., 367 d.
Heilmann, E. 296 d.
Helfferich, K. 86, 87, 88
Hikmet 281
Hilferding, R. 186, 189 d., 206, 208, 251
Hilger, Gustav 303, 340 d.
Hillquit, M. 186
Hintze, Amiral 87, 295, 406 d.
Hive. Bkz. Harezm
Hoetzsch, Otto 297, 305
Hoffmann, Max 35-6, 38-9, 45, 80 d., 292, 306
Holland, Romain 377
Hollanda Hint Komünist Partisi. Bkz. Endonezya Komünist Partisi
Hollanda Komünist Partisi 142, 163, 214
Hoover, Herbert 320, 321, 334 d., 399
Horne, H. 157, 270, 435 d.
Horvath, General 453
Houghton, A. 399
House 126
Hsü Şih-çang 464 d.
Hsü Şu-tseng, General (Küçük Hsü) 464, 472
Hughes, C. 321 d., 334 d.
Humbert-Droz, J. 185, 388 d., 390
Ignatov 101
Inkpin, Harry 393
İki Buçukuncu Enternasyonal. Bkz. Enternasyonaller: Uluslararası Sosyalist Partiler Çalışma Birliği
İmtiyazlar, dış ülkelere verilen 84, 110, 264-7, 331-3, 344, 354, 397-404, 442
İngiliz İşçi Delegasyonu, 1920: 148-9
İngiliz İşçi Partisi 215
İngiliz Komünist Partisi (CPGP) 138-9, 187, 214, 364, 378, 391-3, 423
İngiltere Sosyalist Partisi (BSP) 139
İngiltere: ve Afganistan 224-7; ve İran 227-31, 235; ve RSFSC, bkz. RSFSC; ve Sinkiang 461; ve Türkiye 231, 235, 440-1, 449
İran Komünist Partisi 231, 274-6
İran: ve İngiltere 227-31, 236; ve RSFSC, bkz. RSFSC
İsmet Paşa 450-2
İsveç 260
İsviçre Sosyalist Partisi 160, 176, 524
işçi muhalefeti 385 d.
İşçi Yardım Enternasyonali 377
İtalyan Komünist Partisi 211, 213, 363, 365, 389 d., 423
İtalyan Sosyalist Partisi (PSI) 137, 213, 365, 423
Japon Komünist Partisi 457, 485, 487, 488, 500-2, 504
Japon Sosyal Demokrat Parti 455
Japonya: RSFSC ile ilişkiler. Bkz. RSFSC
Jaurès, J. 515 d.
Joffe, A. 35-6, 38, 45-7, 52, 56, 75, 79-80, 84, 87, 96, 100-1, 113, 293, 337, 342 d., 397 d., 400, 406, 470 d., 495-503
Jogiches, L. 104, 120 d., 130
Judson, W. 30-1, 49
Kabakçiyev, K. 213, 313
Kamçatka 265, 266
Kamenev Sergey 71, 203, 257-8, 268
Kamenev, L. B.: ve Brest-Litovsk 35, 40, 50, 51; ve dünya devrimi 358; iktidarın alınmasına karşı çıkması 18; ve İngiltere 260-1; ve kıtlık yardımı 321-2; ve Polonya 202-3; ve ulusal savunma, 14, 16 d., 18, 520
Kant, I. 508
Kapp *putsch* (darbesi) 165-9, 302, 311, 314-5, 384, 385
Karahan 72, 275, 326, 340, 466, 470, 496,

499, 504
Karelya 326
Karpinski, V. 28
Karski (takma ad), bkz. Marhlevski, Yu.
Katayama, S. 456, 485, 487, 488, 501 d.
Kautsky, K. 101, 114, 186, 217, 519
Kavakami 503
Kazakistan, Kazaklar 460 d.
Kendi Kaderini Tayin Hakkı, Milletlerin: ve doğu halkları, 219-24
Kerr, Philip 112 d.
Kıtlık, 1921: 320-2, 376-8
Kızıl bayrak 69 d.
Kızıl Donanma 67
Kızıl Muhafızlar 65-6
Kızıl Ordu 68, 70-2, 409, 410
Kızıl Sendikalar Enternasyonali (IFTU) 194, 371-4, 428
Kienthal konferansı 523-4, 527
Kinçuk, L. 156
Kitleler: tanımı 174 d.
Kolarov, V. 523
Kolçak, A. 108, 112, 129, 144, 150, 229, 244, 269, 322 d., 466, 469
Kollontay, A. 116, 140
Kolomiitsev, I. 227, 229
Komintern. Bkz. Enternasyonaller: Üçüncü
Komsomol. Bkz. Leninist Komünist Gençlik Cemiyetleri Birliği
Komünist Gençlik Enternasyonali 374-6, 376 d., 491
Komünist Kadınlar Enternasyonali 376 d.
Komünist Manifesto 13, 20, 121, 122, 455, 518
Komünist Parti. Bkz. Sovyetler Birliği, Çin, Alman, vs., Komünist Partisi.
Kon, F. 201
Kondo, E. 457
Koo, Wellington 495-7
Kooperatifler 151, 156
Kopp, Victor 132, 206 d., 297, 302-4, 308, 339, 340, 406, 408 d.
Kore 457
Kore Komünist Partisi 458, 488
Kore Sosyalist Partisi 458
Kotoku, S. 455
Köstring, General 233, 293 d.
Krasin, L. B. 84-5, 146, 149, 156-8, 200, 260-1, 268-71, 308, 323, 328-9, 332-4, 337, 339, 341-3, 346, 398-402, 405, 429-31, 435 d., 471
Krestinski, N. 45, 47, 304, 342, 398, 405-6
Kriege, J. 84
Krilenko, N. 34
Kronştadt ayaklanması 314 d.
Kun, Bela 76, 78, 160, 167, 245, 247, 250, 313-4, 316, 358, 361, 367 d.
Kuomintang 477, 485-6, 490-4, 498, 500
Küçük Han 229-30, 274, 276, 433, 436
Kühlmann, R. von 32, 38, 39, 45, 87
Lafargue, P. 509
Lahey konferansı 397-9
Lahey sendikalar barış kongresi 428
Landsberg, O. 97
Lansbury, George 177
Lansing, R. 17 d., 261
Larin, Y. 84
Laufenberg, H. 133, 134 d., 292, 299
Law, Bonar 157
Lazzari, C. 137
Lebedev, P. 306, 341
Lefebvre, R. 212
Legien, K. 165
Leibniz, G. W. 508
Lenin, Vladimir İlyiç (Ulyanov): ve 1914-18 Savaşı 13-20, 360, 520; ve Afganistan 225; ve Alman Komünist Partisi 135, 142-3, 168, 361 d., 384; ve Alman komünistleri 420; ve Almanya 169, 175-6, 285, 302, 306, 309, 312, 339-40; ve Amerikan sosyalist partileri 140; ve barış görüşmeleri 41-3, 49, 53; ve Beserabya 325; ve birleşik cephe taktikleri 383; ve Brest-Litovsk 47, 56, 58, 63, 76; ve Cenova Konferansı 335, 337; ve Çin 458; ve *Devlet ve Devrim* 65; ve devrimci liderlik 173; ve devrimin aşamaları üzerine 524-5; ve dış politika 74, 83, 90, 92-3, 95, 96 d., 114, 147, 152-3, 155, 259, 271, 328-9, 356, 521-2; ve dünya devrimi 56-9, 169-70, 210, 254, 358-60; ve emek politikaları 197-8, 201; ve Estonya 169; ve Fransa'da komünizm 139; ve Fransız Sosyalist Partisi 179; ve gizli anlaşmalar 23; hastalığı 396, 401; ve İkinci Enternasyonal 164-5, 516, 517 d., 526-7; ve imtiyazlar 265, 329, 344, 401-3; ve İngiliz Komünist Partisi 171, 392 d., 423; ve İngiltere 169, 270; ve "işçi" aristokrasisi 175; ve İtalyan Komünist Partisi 137; ve *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm* 175, 218, 524; ve Kienthal konferansı 524; ve Komintern 117-9, 127, 143, 180, 182-5, 190, 413, 415, 418, 527-30; ve Komünist Gençlik Enternasyonali 376; ve *Komünizmin Çocukluk Hastalığı: "Solculuk"* 170, 172-4, 176, 178, 192, 195, 196, 198, 243, 301; ve milletlerin kendi kaderini tayin hakkı

524; ve milliyetler ve sömürge sorunu 217-20, 223, 238-45; ve *Ne Yapmalı?* 106; ve NEP 413; ve "Nisan tezleri" 521 d.; ve Polonya 199, 201, 204-5; ve reformizm 176; ve Rus-Japon savaşı 516; Rusya'ya dönüşü 103, 119; ve sendikalar 192, 196, 197 d.; ve Türkiye 283, 439 d.; ve ulusal savunma 65; ve Versay Anlaşması 421; ve Zimmerwald hareketi 527-9; ve Zimmerwald Konferansı 523
Leninist Komünist Gençlik Cemiyetleri Birliği 374 d.
Leon, Daniel de, 139
Letonya 147 d., 149 d., 260, 327, 408
Levi, Paul 104, 120 d., 130, 132, 134, 136, 142, 164, 167, 181, 213, 311, 313-5, 361, 363, 365, 366, 375 d., 384
Li Ta-çao 468, 469, 493
Liao Çun Kay 499-500
Liebknecht, Karl 94, 104-8, 311, 374, 512
Litvanya 260, 408, 409
Litvinov, M. 28, 72, 91, 109, 110, 113, 148, 156, 260, 321, 323, 325, 337, 398, 399, 402, 409, 410
Lloyd, George D. 32-3, 110-2, 124, 126, 144, 146, 151, 157, 202, 227, 261, 269, 323, 334, 335, 337, 348, 349-52, 397, 400, 402, 404, 439 d., 441
Lockhardt, R. Bruce 51, 53, 55, 82, 89, 91, 113
Lomosonov 343
Lomov, A. 45, 47, 264, 265
Longuet, J. 186, 212
Loriot, F. 139, 162, 163
Loucheur, A. 334, 340
Lozan Konferansı 400, 434, 442-3, 449-51
Lozovski, A. 196, 197 d., 206, 209, 211 d., 212, 308, 371-3, 389 d., 426-8
Ludendorff, Mareşal 84 d., 85, 290, 294
Lukacs, G. 160
Luxemburg, Rosa 104-8, 120 d., 217, 311, 516, 517 d.
Macar Komünist Partisi 142, 214
Macaristan: Sovyet rejimi 126, 129
MacDonald, Ramsay 178, 186, 380, 381, 392, 520
MacLean, J. 241
Maffi 423
Mahno, N. 325
Malaka, Tan 445
Malezya Komünist Partisi (Java) 237
Mali politika. Bkz. Borçlar, dış
Malleson, General 226 d.
Maltzan, A. von 303, 308, 341-2, 345, 346 d., 351, 404, 408 d.
Mançurya 460, 464-6, 468
Mann, Tom 196, 371, 373
Manuilski, D. 114 d., 390
Marhlevski, Y. 101 d., 141, 149, 201
Maring (takma ad) (Sneevliet, H.) 237, 242, 492-5
Markin, N. 26
Marksizm: ve savaş 507-9, 516, 518
Mart eylemi 314-6, 339, 358, 384, 412
Martens, Ludwig 114, 126 d., 261
Martov, Y. 190, 206, 251, 368, 380, 516, 517 d., 520
Marx, Karl: ve Fransa-Prusya Savaşı 512-3; ve Rusya 507, 510; ve savaş 507-13, 518; ve silahlı kuvvetler 64; ve sömürge sorunu 217
Maslow, A. 384
Masonluk 424
Matsudaira, T. 500 d.
Mdivani, F. 277, 277 d., 450 d.
Menjinski, V. 84
Menşevizm, Menşevikler: ve 1914-18 savaşı, 14, 519-20; ve dış politika, 83. Ayrıca bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevikler); Bolşevizm, Bolşevikler
Meyer, Ernst 80, 120 d., 419, 420, 313, 384
Mısır Sosyalist Partisi 443
Mihaylov (Slav delege) 76, 78
Milletler Cemiyeti 230, 326, 348, 408
Milliyetçilik: Çin 458-9; Rus milliyetçiliğinin canlanması, 256, 303-4; Türk, 232. Ayrıca bkz. Kendi Kaderini Tayin Hakkı, Milletlerin
Milyukov, P. 14, 24
Mirbach, W. von 81, 84 d., 85, 96, 305
Modigliani, G. 186
Moğolistan 460-4, 472-6, 479-83
Moğolistan Halk Partisi 473-5, 481
Monatte, P. 162
Moon Sound adaları 36, 39
Moor, Karl 131 d.
Muhammed Vali Han 225
Murphy, J. T. 197
Mussolini, B. 137, 423
Mutişev, 248
Müdahale, İtilaf Devletleri, 62-3, 71, 81-4, 89-90, 109-13, 114-5, 124-5, 146, 221, 256 d., 454
Müller, H. H. 404
Münzenberg, W. 374-7, 414
Nadolni, R. 84, 406 d.
Nansen, F. 321-2, 347 d.

NEP: ve dış ticaret 438-9; ve Komintern 271, 394-5, 413; ve yabancılara verilen imtiyazlar 401
Niedermayer, Oskar von, Albay 340, 341, 342 d., 346, 405
Nikolayev, General 257
Nogin, V. 156, 430
Norveç İşçi Partisi 141, 142, 214, 424
Norveç Komünist Partisi 425
Noulens, J. 50, 321
O'Grady, J. 148
Orjonikidze, S. 439 d.
Orlov 473
Osugi, S. 456
Paikes, Aleksander 489, 490, 495
Pak Din Şun 242, 457, 458
Pan-İslamcılık 226, 240, 445, 446
Pankhurst, S. 138
Pan-Turancılık 226
Parvus (takma ad) (Gelfand, A. L.) 31
Pavloviç, M. 247, 253
Petlyura, S. 150 d., 325
Petrov, P. 28, 116
Pieck, W. 120 d.
Platten, F. 119, 530
Plehanov, G. 519
Pogani, J. 313
Poincaré, R. 336, 348, 397, 400
Politbüro. Bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)
Polivanov 26
Pollitt, H. 392
Polonya: ve RSFSC. Bkz. RSFSC
Polonya Komünist Partisi 141, 203
Poole, D. 90
Pratap, Mahendra 225 d.
Prinkipo Konferansı 111, 264
Propaganda, uluslararası 27-8, 37-8, 75-81, 92-3, 110, 115, 122-5, 159, 215, 236-7, 252, 255, 270, 323. 434-5, 452 d.
Purcell, A. 196
Pyatakov, Yu. 520
Quelch, H. 241 d.
Rabenau, F. von 339 d., 341
Rada, Ukrayna. Bkz. Ukrayna
Radek, K.: ve 1914-18 savaşı 523; ve Alman Komünist Partisi 104, 107-8, 131, 168; ve Almanya 101, 293-300, 304, 340, 346-7, 351, 356-7, 405, 408 d.; ve Bakü kongresi 245, 247; ve Berlin Enternasyonal Konferansı 351; ve birleşik cephe taktikleri 420-1; ve Brest-Litovsk 44, 56; ve Çin Komünist Partisi 477 d., 493; ve dış politika 21, 155, 297; ve dünya devrimi 358, 412; ve Enternasyonalizm 25; ve Fransa 351; ve Kızıl Ordu 258; ve Komintern 122, 132, 159, 180, 361, 367 d., 413; ve KPD 316, 366, 383; ve Lahey sendikalar barış kongresi 428; ve Norveç İşçi Partisi 425 d.; ve Polonya 153, 199; ve propaganda 27, 72; ve sendikalar 193, 196 d.; ve sendikalizm 187 d.; ve Türkiye 233, 445-6; ve yabancılara verilen imtiyazlar 401 d.
Rakosi, M. 160, 213, 313 d., 363
Rakovski, K. 101, 118, 119, 325, 337, 346, 530
Ramsay, D. 241 d.
Ransome, Arthur 119 d.
Rapallo 351, 352, 354, 355, 452
Rapallo anlaşması 338-48, 386-7, 396-7, 404, 407
Raskolnikov, F. 229, 434
Rathenau, W. 295-6, 335, 336, 340, 344-8, 351, 387, 403
Reed, John 140, 141, 237, 263
Reibnitz, E. von 294, 304
Reinstein, Boris 28, 116, 118, 140
Renaudel, P. 162
Reuter-Friesland, E. 102
Reventlov, E. 304 d., 306 d.
Rhee, Sygman 458
Rıza Han 275, 435, 437
Rietzler 31
Rikov, A.: ve imtiyazlar 266 d.; ve Polonya 199
Robins, Raymond 30, 49-53, 55, 82, 90, 263, 264 d., 319
Roland-Holst, Henriette 163
Rolland, Romain 377-8
Romanya 43, 324, 325, 409
Rosmer, A. 139, 196, 373
Rothstein, F. 275 d., 276, 428, 435, 437, 438
Rousseau, J.-J. 459, 508
Roy, M. N. 238, 239, 240, 242, 248, 363, 445
Rozengolts, A. 405 d.
Rozovski 156
RSFSC, bkz. Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti
Rudniyanski 160
Rus Komünist Partisi (Bolşevik). Bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)
Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi. Bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)
Russell, Bertrand 177
Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti (RSFSC): dış politika, genel, 25-7, 28-

30, 38, 49, 51-3, 55-63, 72-4, 90-2, 123-4, 142-3, 153-6, 219-24, 236, 255-60, 270-2, 356-7, 396-7, 403-4, 434-6, 449-50; anlaşmalar: Afganistan, 28 Şubat 1921, 272-4, 434; Almanya, 27 Ağustos 1917, 87-8; 6 Mayıs 1921, 318-9, 343; 16 Nisan 1922. Bkz. Rapallo anlaşması; 29 Temmuz 1922, 404-5; Avusturya, 7 Aralık 1921, 319; Çekoslovakya, 5 Haziran 1922, 319; Ermenistan, 2 Aralık 1921, 278-9 ; Estonya, 2 Şubat 1920, 151-2, 260, 327; Finlandiya, 14 Ekim 1921, 260; İngiltere, 12 Şubat 1920, 151-2; 16 Mart 1921, 215-6, 252, 255, 270-1, 322-3; İran, 26 Şubat 1921, 272, 274-6, 435; 3 Temmuz 1924, 438; İsveç, 1 Mart 1922, 319; İtalya, 26 Aralık 1921, 319; Letonya, 11 Ağustos 1920, 260, 327; Litvanya, 12 Temmuz 1920, 260; Moğolistan, 5 Kasım 1921, 479-81, 488-90; 31 Mayıs 1922, 482-3; Norveç, 2 Eylül 1921, 319; Polonya, 18 Mart 1921, 204-5, 324-5; Türkiye, 16 Mart 1921, 272, 284-5, 438; ilişkiler: ABD, 30-1, 49-51, 53-5, 89-90, 109-13, 260-8, 319-22, 331-2, 376-8; Afganistan, 224-7, 272-4, 434-5; Almanya, 75-6, 78-88, 93-104, 286-317, 338-48, 351-2, 355-7, 404-8; Çin, 453-4, 458-68, 469-72, 475-93, 493-500, 504-5; Doğu Avrupa, 409-10; Estonya, 148-9, 151-52; Fransa, 320, 350-1; İngiltere, 145-8, 151-2, 157, 260-2, 268-71, 323, 343, 397, 401-4; İran, 220, 227, 230-1, 274-6, 435-8; İrlanda, 241 d., İsveç, 156-7; İtilaf Devletleri, 30-1, 49-55, 88-93, 109-14, 144-54, 404. Ayrıca bkz. Abluka; Müdahale, İtilaf Devletleri; Japonya, 453-7, 468, 495, 500-4; Kore, 457-8; Mançurya, 464-8; Moğolistan, 462-4, 473-6; Polonya, 149-50, 179-81, 198-205; Romanya, 43-4, 324-6, 409; Sinkiang, 460-2; Türkiye, 221, 231-6, 249-50; Uzakdoğu, 453-5, 468-70, 479, 482-5, 493-7, 500, 504-5. Ayrıca bkz. Cenova konferansı; Enternasyonaller, Lozan konferansı, Dışişleri Halk Komiserliği, Dış Ticaret, Washington konferansı
Rusya'dan Ellerinizi Çekin Komitesi 125, 126 d.
Rutgers, S. 129, 132, 163, 332, 456 d.
Ryazanov, D. 58
Sadoul, J. 30, 49-52, 55, 55 d.
Safarov, G. 443, 486, 520
Saint-Pierre 508
Sakhalin 501, 503, 504
Sami, Bekir 439 d.
Sarekat İslam 237 d., 445, 492
Savinkov, B. 325
Scheidemann, P. 15, 31, 97, 168
Schleicher, von, Binbaşı 341
Schubert, Albay 340
SD 382, 383
Seeckt, H. von, General 167, 290-4, 297-8, 303, 340-2, 405, 407, 448
Semaşko, N. 529
Semaun 237 d., 445
Sembat, M. 162
Semenov, General 463, 454, 473
Sendikalar: Birinci Tüm Rusya Kongresi, 194; ve imtiyazlar, dış, 267 d. Ayrıca bkz. Kızıl Sendikalar Enternasyonali
Sendikalistler 427
Serrati, G. 137, 197 d., 200, 213, 242, 313, 369, 380, 381, 423 d.
Shaw, Tom 177
Sırp-Hırvat-Sloven Komünist Partisi 214
Sibirya: ve Nikolaevsk olayı 501, 503
Sibiryakov (takma ad), bkz. Vilenski, V.
Simons, W. 304, 308
Sinkiang 460-2
Sisson, E. 20 d.
Skirmunt, K. 352 d.
Sklianski, E. 307
Smilga, I. 45, 47, 203 d.
Snowden, Ethel 177
Snowden, P. 17, 178
Sokolnikov, G. 35, 45, 47, 56, 84, 257, 330, 429, 430, 520
Sol Komünistler: ve Kızıl Ordu, 70 d.
Solf, H. 96, 101, 103
Sosyal Demokrat Parti. Bkz. Alman, Rusya, vs. Sosyal Demokrat Parti
Sosyalist Devrimciler (SD'ler): ve Brest-Litovsk, 46; ve dış politika, 83, 85; yargılanmaları, 382-3; ve 1914-18 savaşı, 15
Sosyalist Devrimciler, Sağ: ve dış politika, 83
Sosyalist Gençlik Enternasyonali 374, 523
Sosyalist İşçi Partisi, ABD 139
Souvarine, B. 162, 163, 212, 367 d., 388, 389
Sovyet diplomasi kadrosu 72
Sovyet Rusya Dostları, ABD 377
Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) önceki Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) ve daha önceki Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi: ve 1914-18 Savaşı 14-5; ve Brest-Litovsk 40-52, 67-8; ve dış ticaret 430-2; ve Komintern'in Kuruluşu 527-30; ve milletlerin kendi kaderini tayin hakkı 223; büyüme ve üyelik 418-9. Ayrıca bkz. Bolşevizm, Bolşevikler; Menşevizm, Menşevikler

Sömürge meseleleri. Bkz. Enternasyonaller, Üçüncü; Lenin
Spartakusbund, 80 d., 94, 104, 118, 136, 310, 384, 524, 527
Spitzbergen, 153
Stalin, Josef Vissoriyonoviç (Cugaşvili): ve Avrupa devrimi 18, 100; ve Brest-Litovsk 43, 45, 47, 56, 58; ve dış politika 58, 61, 327-8; ve Doğu halkları 221, 254; ve Japonya 487; ve Komintern 118; ve Komintern 418; ve Polonya 199, 203; ve Türkiye 283, 439 d.
Stampfer, F. 134 d.
Stasova, E. 47
Steinhardt 121
Steklov, Y. 448
Stinnes, H. 345, 346 d., 400 d.
Stockholm konferansı 15, 18, 528 d.
Stomonyakov, B. 342
Stresemann, G. 84, 167, 345
Sukhebator 472-5
Sun Yat-sen 459, 465, 470 d., 472, 477, 486 d., 490-1, 498-500, 504-5
Suphi, Mustafa 77, 222, 280, 285
Surits, Y. 272, 434
Sürekli devrim 519
Sverdlov, Y. 45, 47, 76, 81
Şafak Halkının Komünist Partisi 485
Şıçastni, A. 71
Şumyatski 437
Talat Paşa 233, 293
Tanner, J. 198
Tannu Tuva 480
Tarnow, F. 210 d.
Tasca, A. 137
Tek ülkede sosyalizm 394-5, 522
Thalheimer, A. 104, 313, 419
Thomas (Alman komünist) 76, 130 d., 132
Thomas, Albert 30, 162
Thomas, J. H. 428
Thomsen, von, General 341
Ticaret, dış: devlet tekeli, 429-32; ve İtilaf Devletleri ablukası, 113-4, 145-7, 150-2, 261-2, 287-8; ve ticaret delegasyonları, 155-7, 329-30; ve karma şirketler, 329-30; ve Cenova konferansı, 337-8; ve NEP, 438. Ayrıca bkz. İmtiyazlar, Dış; RSFSC, ilişkiler: Afganistan, vs.; RSFSC, anlaşmalar: Afganistan, vs.
Togliatti, P. 137
Tokuda, K. 485
Tolain, H. 511
Tomski, M. 194 d.
Tranmael, M. 425
Transkafkasya: ve İngiliz müdahalesi 221
Troçki, L. D.: ve 1914-18 Savaşı 21, 520, 523, 526 d.; Troçki ve ABD 89, 263, 320, 359 d.; ve Almanya 307, 339, 347, 405 d.; ve Beserabya 325; ve Brest-Litovsk 37-42, 56, 60-1, 78; ve dış ticaret 430-1; ve Dışişleri Halk Komiserliği 25-7, 30-9, 60-1, 68; ve dünya devrimi 26, 358-60, 376; ve Fransa'da komünizm 139; ve Fransız Komünist Partisi 388, 423-4; ve gizli anlaşmalar 23, 33; ve imtiyazlar 402-3; ve İran 220; ve Kızıl Ordu 67-70, 72, 257; ve Komintern 117, 118, 123, 180, 361, 369-70, 526, 530; ve Komünist Gençlik Enternasyonali 376; ve Polonya 199; Savaş Halk Komiseri 69; ve sömürge sorunu 219; ve sürekli devrim 519; ve Türkiye 439 d.; Yüksek Savaş Konseyi başkanlığı 68
Tschunke, F., Binbaşı 339, 340
Tukaçevski, M. 200, 202-3, 203 d., 305
Turati, F. 137, 186, 369
Tüm Almanya İşçi ve Asker Konseyleri Kongresi 101-3, 130
Tüm Rusya Açlıkla Mücadele Komitesi 320
Tüm Rusya Köylü Temsilcileri Kongresi 20
Tüm Rusya Müslüman Komünist Örgütler Kongresi 220, 221
Tüm Rusya Sovyetler Kongresi, ikinci: ve barış kararnamesi 19; dördüncü: ve Brest-Litovsk anlaşmasının onaylanması 48; ve 1921 kıtlığı 322; ve kapitalist dünya 328
Tüm Ukrayna Sovyetleri Kongresi. Bkz. Ukrayna'nın altında.
Türkistan 460-2
Türkistan, Çin. Bkz. Sinkiang.
Türkiye: ve Ermenistan, 277, 279; ve İngiltere, 231-2, 235, 440, 449-52; milliyetçi hareket, 232; ve Afganistan, 273; ve RSFSC, bkz. RSFSC
Türkiye Komünist Partisi, 280-2, 284-5, 440-1, 444
Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti. Bkz. Ukrayna
Ukrayna: ve Polonya, 156, 179-80; ve Brestl-Litovsk, 39-40, 44-5, 48; ve Türkiye, 439-40
Ulusal Azınlık Hareketi 378, 393
Ulusal İşsiz İşçiler Hareketi (NUWM) 378, 393
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 195
Uluslararası Devrimcilere Yardım Derneği 378
Uluslararası İşçi Derneği (URP) 322
Uluslararası İşçiler Birliği. Bkz. Enternasyonaller: Birinci

Uluslararası İşçiler Yardım Derneği (MRP) 322, 377, 393
Uluslararası Sendika Konseyi (Mezsofprof) 196-7, 371-2
Uluslararası Sendikalar Federasyonu (USF) 193-5, 371-3, 426-7
Uluslararası Sosyalist Partiler Çalışma Birliği (Viyana Birliği, İki Buçukuncu Enternasyonal), 379-84, 527
Ungern-Sternberg 473-6, 479
Unşliht, I. 79, 201
Upmal 277
Urbahns, H. 419-20
Uritski, M. 45, 47, 52
Urquhart, Leslie 332, 398-402, 442
Uryankay. Bkz. Tannu Tuva
Uzak Doğu Cumhuriyeti 320, 454, 468, 472-7, 483-5, 489, 494, 502 d.
Uzakdoğu Emekçileri Kongresi, 485-7
Vanderlip, W. B. 265, 266, 267, 319, 331 d.
Vandervelde, E. 381-2
Varga, E. 160
Vasenka 264
Vatsetis, I. 71, 257
Versay Anlaşması 127, 128, 130, 289, 301, 350, 382, 406-8, 421, 448, 466, 467
Vilenski, V. 467 d., 477 d.
Vneştorg 429
Voitinski, V. 456, 469, 476
Voroşilov, K. 81 d., 325
Vorovski, V. 28, 31, 94, 113 d., 120, 337, 450 d., 452, 529
Wallhead, R. 176, 380
Washington Konferansı 479, 483, 489, 494-7
Wels, O. 288 d.
Wiedenfeld 342
Wijnkoop, D. 163
Williams, Robert 177
Wilson, Woodrow 20-1, 32, 54, 103, 109-12, 319
Winnig, A. 289
Wirth, J. 342, 345, 351, 385, 404
Wolff, Otto 344
Wolffheim, F. 134 d., 135 d., 292, 299
Worthington-Evans, L. 335
Wrangel, P. 159, 201, 205, 261, 269, 277, 325
Wu Pei-fu 470, 477, 492, 492 d., 495
Yang Tseng-hsiu 460
Yanson, Y. 454, 467
Yudeniç, N. 129, 144, 149, 257
Yugoslavya Komünist Partisi. Bkz. Sırp-Hırvat-Sloven Komünist Partisi
Yurin 470, 472, 474, 476-7, 489, 495
Zalkind 26
Zetkin, Clara 106 d., 132, 133 d., 136, 163, 212, 313-4, 316 d., 361, 363, 380, 382, 414
Zimmerwald hareketi 115, 523, 527-30
Zinovyev, G.: ve 1914-18 Savaşı 18, 520, 523; ve Alman Komünist Partisi 312-3; ve Bakü kongresi 246, 250-1; ve birleşik cephe taktikleri 394-5, 419; ve Brest-Litovsk 43, 46, 47, 56, 58; ve Doğu halkları 245-7, 250-1, 362, 443; ve dünya devrimi 358-9; ve Fransız Sosyalist Partisi 212; ve Hindistan 223; ve imtiyazlar 403; ve İngiliz Komünist Partisi 423; ve İtalyan Sosyalist Partisi 213, 423; ve Japonya 486-7; ve Kızıl sendikalar Enternasyonali 195, 372-3, 427; ve Komintern 118, 120-3, 127-30, 179-183, 186 d., 189, 190, 361 d., 362, 367 d., 368, 412, 415 d., 418, 530; ve Komünist Gençlik Enternasyonali 374-5; ve KPD 316, 419; ve Kuomintang 486-7, 490; ve Rus milliyetçiliğinin canlanması 256; ve sendikalar 197 d., 371-3; ve Türkiye 445; ve USPD 207-11; ve Uzakdoğu 486-7

SOVYET RUSYA TARİHİ

BOLŞEVİK DEVRİMİ 3

E.H.Carr 1917-1923

"Sovyet Rusya ve Dünya" başlıklı bu ciltle birlikte **Bolşevik Devrimi** tamamlanmış oluyor. Carr yapıtın sonunu, Sovyet tarihinde belli bir dönemin sonuna yerleştirmiştir: 1922-23 kışında rejim yerleşmiş, ilk kez bir güvenlik hissi doğmuş, ekonomik iyileştirme dalgası zirveye ulaşmıştır. Yeni tarım ve çalışma kanunları ile medeni kanun hukuki istikrar vaat etmektedir. Devrim yatışmıştır – Carr bundan sonrasını artık farklı, yeni bir dönem olarak değerlendirir.

Bu üçüncü cilt, Sovyet Rusya'nın dış dünyayla kurduğu çok renkli, ama bir o kadar da karmaşık, iç içe geçmiş ilişkilerini, keskin ayrımlara gitmeden resmin bütününü canlandırarak anlatmayı başarıyor. Bu cildi okurken, artık uzak bir geçmişte, 20. yüzyılın başında kalmış uluslararası olguların aynı zamanda bugüne, bizlere ne kadar yakın olduğunu düşünmemek mümkün değil.

Metis Sosyalizm: Teori ve Tarih

Tk. No. ISBN 975-7650-19-6
Cilt No. ISBN 975-342-484-1

9 799753 424843

www.metiskitap.com
METİS YAYINLARI, İPEK SOKAK NO. 9, 34433 BEYOĞLU, İSTANBUL